ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

КИЇВ — 1970

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ АН УРСР

$\frac{1-6-4}{69-368}$

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
СССР ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
[illegible]
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
[illegible]
СССР ЕКАРЫ СОВЕТЫНЫН ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

**ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК**

за активное участие в партизанском движении, мужество и стойкость, проявленные трудящимися Волынской области в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками в период Великой Отечественной войны, и за успехи, достигнутые в хозяйственном и культурном строительстве, Указом от 12 августа 1967 года наградил Волынскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР Н. Подгорный

СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР М. Георгадзе

МОСКВА, КРЕМЛЬ. 26 августа 1967 г.

Вручення ордена Леніна Волинській області. 1967 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок визволенню людства від експлуататорів, втіленню ідей наукового комунізму в життя. Вона відкрила нову еру — еру краху капіталізму, утвердження соціалізму і будівництва комунізму.

Разом з усім радянським народом славними звершеннями відзначила 50-річний ювілей Жовтня орденоносна Волинь, одна з наймолодших областей України, трудящі якої за короткий історичний строк пройшли героїчний шлях.

Історія Волині невід'ємна від історії всього українського народу. Вона сягає в глибину віків. Про руську землю Волинь розповідають найстародавніші пам'ятки історії — «Повість временних літ», «Галицько-Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім» та інші. Протягом століть боролися волиняни проти гніту литовських та польських феодалів, відбивали спустошливі напади монголо-татарських орд. Волиняни рішуче виступали і проти польсько-шляхетського панування.

За буржуазно-поміщицької Польщі Волинь стала ареною революційних боїв трудящих мас, очолюваних Комуністичною партією Західної України, проти окупантів. За непохитність народу в революційній боротьбі наш край здобув назву «Червоної Волині».

Новий період історії Волині почався після 17 вересня 1939 року, коли радянський народ подав руку допомоги своїм братам, що двадцять років перебували у колоніальному рабстві панської Польщі, допоміг їм здійснити віковічну мрію про возз'єднання краю у єдиній Українській Радянській державі. Але творчу працю визволеного народу перервав віроломний напад фашистської Німеччини. Волинь була однією з перших радянських областей, окупованих ворогом. Проте вона не схилила голови перед окупантами. На заклик партії волиняни включилися у боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками. Тут розгорнули діяльність антифашистські підпільні групи, партизанські загони. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом тисячі волинян.

У післявоєнні роки трудящі краю під керівництвом Комуністичної партії, в сім'ї братніх народів зробили великий крок по шляху будівництва соціалізму. Від колись відсталої аграрної економіки до сучасного промислового виробництва і механізованого сільського господарства, від злиднів і неписьменності до замож-

ного і культурного життя — такий його шлях. Тут тепер споруджені нові заводи і фабрики, височать копри шахт, прокладено електричні лінії. Виросли нові міста і села. Продукція фабрик і заводів Волині добре відома не тільки в нашій країні, але й далеко за її межами. Лише Луцький приладобудівний завод постачає свої вироби у 38 країн світу. На дорогах республіки курсує малолітражний всюдихід «Волинь», випуск якого освоїли луцькі автобудівники.

Провідна роль у народному господарстві області належить сільському господарству. Волинь першою серед західних областей України здійснила суцільну колективізацію сільського господарства. Селяни стали повноправними господарями своєї долі.

Неухильне здійснення на Волині ленінської національної політики знаходить свій яскравий вияв у розквіті національної за формою і соціалістичної за змістом культури.

Героїчна боротьба трудящих краю в роки Великої Вітчизняної війни, їх самовіддана праця, досягнення у розвитку народного господарства і культури дістали високу оцінку. В дні 50-річчя Великого Жовтня Волинь нагороджено орденом Леніна.

Том «Волинська область» є частиною 26-томної праці — «Історія міст і сіл Української РСР», що видається на громадських засадах за постановою ЦК КП України. У написанні його брав участь великий загін громадськості області — викладачі, культурно-освітні працівники, журналісти, партійні працівники. Було створено 17 районних і міських комісій, 295 робочих груп, які провели велику роботу по добору і обробці матеріалів.

Теоретичною основою для написання нарисів стали праці класиків марксизму-ленінізму, рішення з'їздів партії і Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України.

Під час роботи над томом авторами були використані матеріали архівів та бібліотек у Москві, Ленінграді, Києві, Львові, Луцьку, Мінську, Бресті, Пінську, Житомирі, районних архівів та бібліотек, поточних архівів і діловодства різних установ та організацій області. Авторський колектив вивчив різні друковані джерела з історії Волині, зокрема статистичні збірники і огляди, енциклопедичні, історичні, географічні словники, праці дореволюційних і радянських істориків, економістів та етнографів, періодичні видання тощо. Багато цінних відомостей для нарисів і довідок взято авторами із спогадів учасників революційних подій, громадянської війни, боротьби за Радянську владу.

Робота обласної редакційної колегії провадилась під безпосереднім керівництвом Головної редакційної колегії «Історії міст і сіл Української РСР». Науково-методичне керівництво здійснював Інститут історії АН УРСР.

Том ілюстрований історичними та сучасними фотографіями, копіями документів; він містить великий науково-довідковий апарат.

У томі «Волинська область» дано основні відомості з історії населених пунктів з часу їх заснування і до наших днів. У книзі — нарис про область, 58 нарисів про найбільші населені пункти Волині, 278 довідок про села — центри селищних і сільських Рад, а також 15 характеристик адміністративних районів. В історичних нарисах висвітлюється економічне і політичне становище трудящих, революційний рух мас до Жовтневої революції, а також під час панування буржуазно-поміщицької

Польщі, події громадянської війни, самовіддана боротьба трудящих Волині в роки Великої Вітчизняної війни, їх трудовий героїзм у відбудові і розвитку народного господарства, боротьбі за повну і остаточну перемогу соціалізму та побудову комунізму в нашій країні. Особливу увагу звернуто на соціалістичні перетворення в містах і селах Волині, досягнення в галузі економіки і культури, здобуті під керівництвом Комуністичної партії за роки Радянської влади.

В усіх нарисах на конкретних прикладах показано нездоланну силу дружби народів, участь усіх радянських народів-братів у соціалістичному будівництві Волині, у боротьбі за її визволення від німецько-фашистських загарбників. Велику увагу приділено висвітленню керівної ролі КПРС та її бойового загону — Комуністичної партії України, діяльності органів Радянської влади і громадських організацій.

Читач знайде у томі великий матеріал про кращих людей Волині — борців за краще життя народу, учасників революційних подій, громадянської війни, героїв боротьби з німецько-фашистськими загарбниками, передовиків і новаторів виробництва, представників радянської інтелігенції.

Редакційна колегія висловлює свою щиру подяку авторському колективу, партійним, радянським, комсомольським і громадським організаціям, промисловим підприємствам, колгоспам і радгоспам, музеям, архівам, бібліотекам, школам, інститутам, старим комуністам, ветеранам революційної боротьби, громадянської та Вітчизняної воєн, ветеранам праці за їх велику допомогу в створенні тому «Волинська область».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

ЛУЦЬК	Міста з населенням 50 000–100 000 чол	Цумань	Селища міського типу з населенням 5 000–10 000 чол.
КОВЕЛЬ	Міста з населенням 30 000–50 000 чол	Локачі	Селища міського типу з населенням до 5 000 чол.
КІВЕРЦІ	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.		
УСТИЛУГ	Міста до 10 000 чол	Грушівка	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центри областей
- Центри районів
- Інші населені пункти

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

Волинська область розташована на північному заході Української РСР. Центр області — місто Луцьк. На півдні вона межує з Львівською, на сході — з Ровенською областями УРСР, на півночі — з Брестською областю БРСР, на заході області проходить державний кордон СРСР з Польською Народною Республікою. Площа області — 20,2 тис. кв. км, населення — 981,4 тис. чол., густота — 49 чол. на 1 кв. км. Українців — 94,6 проц., росіян — 4,2 проц., решта — представники інших національностей. В містах проживає 32,8 проц. населення, в селах — 67,2 процента.

Область утворено 4 грудня 1939 року після возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Область поділяється на 15 адміністративних районів. В її межах 10 міст, в т. ч. 3 міста обласного підпорядкування (Ковель, Луцьк, Нововолинськ), 21 селище міського типу, 308 сільських Рад, яким підпорядковано 1077 сільських населених пунктів.

За природними умовами область поділяється на три зони: північнополіську, південнополіську та лісостепову. Північнополіська зона, що займає $^3/_4$ території області, — це плоска низовина, яка в районі Ковеля і Любомля має невеликі підвищення. Тут багато лісів, чагарників, боліт і торфовищ. Південнополіська і лісостепова зони області мають хвилястий рельєф, розташовані вони переважно на Волино-Подільській височині.

В області багато рік та озер. По річці Західному Бугу проходить державний кордон СРСР з Польською Народною Республікою. Ріки поліської частини області (Прип'ять, Турія, Стир, Стохід) мають низькі береги і весною широко розливаються, утворюючи численні протоки. Майже всі річки багатоводні, місцями глибокі, мають сплавне і деяке транспортне значення. Озера, яких в області налічується понад 220, багаті рибою. У верхів'ях річки Прип'яті є група озер, серед них — озеро Світязьке (одне з найбільших на Україні), а також Пулемецьке, Люцемір, Перемут, Біле, Турське, Оріхове та інші.

Близько 22 проц. території області вкрито лісами. Тут ростуть переважно сосна (45 проц.), дуб (25 проц.), а також вільха, береза, осика, граб, ялина, ясен, клен та інші породи.

Тваринний світ представлений оленями, лисицями, дикими свинями та козами, лосями, зайцями, вовками, рисями, куницями, борсуками. У ріках водиться нутрія, щур водяний, видра річкова, ондатра, велика кількість дикої водоплавної птиці.

В лісостеповій зоні — здебільшого опідзолені темно-сірі грунти. Місцями зустрічаються глибокі чорноземи. У поліській зоні — дерново-підзолисті, дернові та болотяні грунти, в середній смузі — дерново-підзолисті в комплексі з перегнійно-карбонатними. Болотяні і торфові грунти займають до 20 проц. площі області. Ведуться великі меліоративні роботи по їх осушенню.

З корисних копалин найбільше значення мають поклади кам'яного вугілля, що залягає потужними шарами в південно-західній частині області на глибині 300—500 м, торфу, великі масиви якого є в поліській частині області; багато тут і крейди, керамічної та гончарної глини, піску, вапняку.

Клімат області помірно-континентальний. Зима м'яка. Середня річна температура +7,2°, липнева +19, січнева —4,8°. Кількість опадів досягає 550—600 мм на рік, більшість з них випадає влітку. Грунтово-кліматичні умови області сприяють вирощуванню високих урожаїв зернових — пшениці, жита, ячменю, гречки та технічних культур — цукрових буряків, льону-довгунця і картоплі.

Археологічні матеріали свідчать, що територія області була заселена стародавніми людьми в добу пізнього палеоліту (близько 15 тис. років тому). Залишки мисливських стоянок того часу виявлені в північній частині області — біля Каменя-Каширського, Невіра, Люб'язі. В добу неоліту (IV тисячоліття до н. е.) в південній частині Волині жили племена, які вели вже осілий спосіб життя, займалися мотичним землеробством і домашнім скотарством, значне місце в їх житті займало також і мисливство. Залишки їх поселень і поховань досліджені в Луцьку та Баєві.

В епоху міді-бронзи (III—II тисячоліття до н. е.) на території теперішньої області жило кілька різних груп племен, які приходили на зміну одна одній. В першій половині III тисячоліття до н. е. Волинь заселяли землеробсько-скотарські племена, що мали в матеріальній культурі деякі спільні риси з населенням Середнього Подунав'я. Залишки їх поселень досліджені біля села Зимного, а поховання — поблизу Амбукова, Сьомаків. Згодом у західній частині області, зокрема в Побужжі, жили племена, поширені, в основному, в Центральній Європі (культура лійчастого посуду). Біля сіл Зимного, Лежниці, Кречева, Литовежа та в інших місцях існували їх укріплені поселення.

Наприкінці епохи міді, в добу ранньої бронзи (кінець III — початок II тисячоліття до н. е.) на території області жило населення, що входило до складу великої групи племен, поширених на території України і Середньої Європи (культура шнурової кераміки). Їх поселення знайдені біля Одерад, Торчина, Коршова, Ставка, Городка, Горичева та інших сіл. У другій половині II тисячоліття до н. е. територія області була досить густо заселена осілими племенами т. зв. комарівсько-тшинецької культури, поширеної в північній лісостеповій смузі України та суміжних районах Польщі. Їх поселення і могильники виявлені в Луцьку, Одерадах, Ставку, Гіркій-Полонці, Черську, Шепелі. Дослідники вважають ці племена предками праслов'ян[1].

У I тисячолітті н. е. на Волині жили східнослов'янські племена. Крім того, в цей час сюди проникали окремі групи населення з Прибалтики, як про це свідчить могильник у Любомлі. У племен того часу були розвинуті орне землеробство і скотарство, ремесла виділяються в самостійні галузі, що посилило процес майнового розшарування; про це свідчать, зокрема, монетно-речові скарби, знайдені біля сіл Ласкова, Борочича, Качина та інших. Згадані скарби одночасно підтверджують зв'язки місцевого населення з Північним Причорномор'ям, провінціями Римської

---

[1] Н. А. Пелещишин. Древнее население Западной Волыни в III тысячелетии до н. э. (Культура воронковидных сосудов). К., 1967, стор. 1—16; І. К. Свєшніков. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття та Західного Поділля. Львів, 1958, стор. 1—9; Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, вип. 3. К., 1961, стор. 22—41.

імперії та Прибалтикою. Найкраще досліджені слов'янські пам'ятки VI—VII століть біля сіл Лежниці, Великого Боратина і, зокрема, повністю розкопане городище поблизу села Зимного. Тут виявлено рештки земляних і дерев'яних укріплень, наземних споруд, а також велику кількість знарядь праці та інших виробів із заліза та кольорових металів. Згідно з пізнішими літописними даними, на Волині жили племена дулібів, бужан і волинян.

В VI—VII століттях дуліби вели тривалу боротьбу з аварами, які оселилися в Подунав'ї і намагалися поневолити слов'янські племена. Про цю нелегку для слов'ян боротьбу свідчать літописи та матеріали з городища в селі Зимному[1].

Зовнішня небезпека примушувала дулібів, бужан і волинян селитися поблизу міста Волині, від якого, напевно, дістала назву і Волинська земля. Місто Волинь було розташоване на лівому березі Західного Бугу, в районі гирла річки Гучви[2]. В середині IX століття воно вже було значним містом[3].

В межах області виявлено близько 60 археологічних пам'яток часів давньої Русі — укріплених городищ (Борисковичі, Шепель, Усичі, Коршів, Любомль тощо), селищ і курганних могильників (Борохів, Вишнів, Лище та інші).

У VII—X століттях на Волині складаються ранні феодальні відносини, розвивається велике землеволодіння. Тут виникають нові міста, зокрема Червень, Володимир, а в XI столітті — Буськ, Луцьк, Турійськ, Чорторийськ, Перемиль та інші[4]. На початку X століття Волинська земля входила до складу Київської Русі[5]. У 988 році київський князь Володимир Святославич (980—1015) передав Волинську землю в уділ своєму сину Всеволоду. Запровадження християнства на Русі сприяло дальшому розвиткові феодальних відносин.

Київський князь Всеволод Ярославич (1030—1093 рр.) розділив князівство між племінниками та онуками, що призвело до чвар і кривавих сутичок. У результаті цього поділу і феодальних усобиць на початку XII століття на території Волинського князівства утворилось кілька невеликих удільних князівств: Дорогобузьке, Луцьке, Пересопницьке, Белзьке, Ратнівське, Городенське та деякі інші. В середині XII століття Волинське князівство стало незалежним. На той час тут князював Мстислав Ізяславич (помер у 1170 р.), який двічі робив походи на Київ.

Найбільшого піднесення Волинь досягла за часів князювання Романа Мстиславича (1172—1205 рр.) і Данила Романовича (1205—1264 рр.). За їх правління удільні князівства були підкорені і ліквідовані. Спираючись на міське населення і служилих бояр, Роман Мстиславич у 1199 році об'єднав Галичину з Волинню в єдине Галицько-Волинське князівство[6]. Це сприяло зростанню економічної могутності князівства. У XII—XIII століттях в його містах розвиваються ремесла[7]. У Володимирі-Волинському, Холмі і Любомлі виливали дзвони, виготовляли різноманітні вироби з міді, срібла, янтарю, кістки, каменю, рогу та інших матеріалів. Розвиток ремесел сприяв розширенню внутрішньої і зовнішньої торгівлі, яка велась через Бузький торговий шлях[8].

Князь, бояри посилювали експлуатацію населення. В XII—XIII століттях основною формою експлуатації була натуральна рента: міські жителі платили князю

---

[1] Повесть временных лет, ч. 1, М., 1950, стор. 13; Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, вип. 3, стор. 85—90; М. Ю. Брайчевський. Римська монета на території України. К., 1969, стор. 124—127.

[2] Питання ономастики. К., 1965, стор. 273; Могильники Юго-Западной Руси X—XIII ст. Л., 1936, стор. 16.

[3] А. А. Андрияшев. Очерки истории Волынской земли до конца XIV века. К., 1887, стор. 25.

[4] М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М., 1956, стор. 33, 34.

[5] Древнерусские летописи. М.—Л., 1936, стор. 48, 98, 99.

[6] В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950, стор. 192.

[7] Б. А. Рыбаков. Ремесло Древней Руси. М., 1948, стор. 496.

[8] І. М. Шекера. Київська Русь XI століття у міжнародних відносинах. К., 1967, стор. 43, 44

оброк грішми, а селяни — хлібом, медом, вівсом, льоном, вівцями, птицею тощо. Селяни, які потрапили в залежність до окремих феодалів, продовжували платити данину і князю. Крім того, селяни і городяни повинні були ремонтувати та будувати міські укріплення й мости, а також утримувати князівську дружину, що перебувала в містах.

У XIII столітті в Галицько-Волинському князівстві йшла запекла боротьба між боярською знаттю, яка прагнула до самостійності, і князівською владою. В цю боротьбу, ускладнюючи і загострюючи її, весь час втручалися угорські і польські феодали. Проте центральна князівська влада зуміла зберегти єдність Галицько-Волинського князівства, підірвати сили великого боярства на місцях, а потім і розгромити боярську опозицію. У 1245 році галицько-волинське військо завдало на березі річки Сану нищівного удару польським і угорським загарбникам. Галицько-Волинське князівство протягом п'яти років чинило героїчний опір татаро-монгольським нападникам. Та сили були надто нерівними. У 1246 році князь Данило Романович змушений був з'явитися в Золоту Орду до хана Батия і формально визнати свою залежність від нього. Та це не означало, що Данило відмовився від боротьби проти татар. Він встановив зв'язки з римським папою, сподіваючись, що той подасть йому необхідну допомогу. Але папа обмежився тим, що запропонував Данилу королівський титул і надіслав йому корону. Князь коронувався у 1253 році. Не одержавши ніякої підтримки від римського папи, Данило Романович порвав з ним[1]. У 1254—1255 рр. князь, зібравши сили, перейшов у наступ проти татарського воєводи Куремси і визволив ряд міст між Бугом і Тетеревом[2]. Проте із Золотої Орди на Придніпров'я було послано велике військо, яке у 1259 році вдерлося у Галицько-Волинське князівство. Воно примусило князя дати наказ про знищення укріплень міст Луцька, Кременця, Володимира, Львова та інших. Незруйнованою залишилася тільки фортеця міста Холма, населення якого відмовилося здатися і скоритися татарам.

У 40-х роках XIV століття, коли влада Золотої Орди в західно-руських землях значно послабилась, Волинь потрапила під вплив Литви. Волинські бояри у 1340 році проголосили волинським князем Любарта — сина великого князя литовського Гедіміна. Литовські князі не змогли зберегти цілісності Галицько-Волинського князівства. У 1349—1352 рр. польські феодали загарбали Східну Галичину, в 1377 році — західну частину Волинського князівства (Холм, Белз)[3]. Експансія Польщі на Волині ще більше посилилась, коли в 1385 році литовський князь Ягайло, ставши польським королем, намагався об'єднати Велике князівство Литовське і Польщу в одну державу. Але він зустрів сильний опір з боку литовських феодалів, очолених князем Вітовтом. Після тривалої боротьби Ягайло у 1392 році змушений був визнати Вітовта великим князем литовським. За часів князювання Вітовта (1392—1430 рр.) Волинське удільне князівство було перетворене на провінцію Литовської держави; його населення зазнавало подвійного гніту — від своїх і литовських феодалів.

Після смерті Вітовта знову почалась боротьба між литовськими і польськими феодалами за волинські землі. У 1440 році відновлюється Волинське удільне князівство. На чолі його став литовський князь Свидригайло (1355—1452 рр.), який визнав васальну залежність від польського короля Казимира. Після смерті Свидригайла Волинське князівство було ліквідоване остаточно і поділене на три повіти: Луцький, Володимирський і Кременецький. Протягом XV—XVI століть на Волині з'явилися великі земельні володіння Острозьких, Збаразьких, Чарторийських, Корецьких, Сангушків, Вишневецьких, Заславських та інших магнатів, які загарбували міста і села, покріпачували селян, посилюючи жорстоку експлуатацію.

У 1447 році великий князь литовський видав привілей, за яким закріпачені селяни звільнялись від державних платежів і передавались феодалам у повне во-

---

[1] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 101.
[2] Древнерусские летописи, стор. 285.
[3] История Польши, т. 1. М., 1954, стор. 185.

лодіння[1]. Уже в середині XVI століття у литовських юридичних документах тяглі селяни вважалися кріпосними. Вони відбували на користь феодалів багато повинностей, відробляли по 2—3 дні панщини на тиждень.

Дуже часто селяни, не витримуючи експлуатації, відмовлялись виконувати феодальні повинності, нападали на панські мастки, вбивали панів і втікали в інші місця. Так, у 1567 році жителі села Городка Луцького повіту виступили проти поміщиці Фальчевської, відмовившись виконувати феодальні повинності. Вони убили десятника, хотіли покарати й управителя маєтку та інших слуг, але ті повтікали.

Значного розвитку в XV—XVI століттях набрали на Волині ремесла, різні промисли й торгівля. На базі виявлених тут родовищ залізної руди[2] провадилося виробництво заліза. Все це сприяло розвиткові внутрішньої і зовнішньої торгівлі, збільшенню кількості торгів та ярмарків. Луцьк, Володимир-Волинський, Торчин, Устилуг та інші міста стають досить великими центрами торгівлі. На Захід з Волині по Західному Бугу вивозили хліб, ліс, худобу та інші товари.

З розвитком ремесла і торгівлі в XV—XVI століттях зросли повинності міського населення. Міщани змушені були сплачувати податки, будувати і ремонтувати міські укріплення, нести варту, перевозити вантажі тощо.

Ремісники об'єднувалися в цехи, торговці — у корпорації. Разом вони боролися за запровадження міського самоврядування. Протягом XV—XVI століть переважна більшість волинських міст одержала самоврядування за магдебурзьким правом, що відіграло певну позитивну роль у їх розвитку[3].

Люблінська унія 1569 року, яка об'єднала Литву і Польщу в єдину державу — Річ Посполиту, сприяла зближенню польських, литовських та українських феодалів, посиленню ними експлуатації трудящих. Феодали примушували селян відбувати 4—6-денну панщину, дедалі збільшували натуральну ренту. Розвивалися фільваркове господарство, товарно-грошові відносини.

Литовський статут 1588 року юридично завершив закріпачення селян. У кінці XVI століття основна маса трудящих опинилася в цілковитій залежності від феодалів, влада яких стала необмеженою. Феодал мав право не тільки скарати свого кріпака на смерть, а й передавати це право орендарям[4].

Соціально-економічний гніт на Волині доповнювався національно-релігійним. Польські магнати та католицька церква намагалися ополячити і покатоличити все українське населення. З цією метою 1596 р. у Бресті була укладена унія православної і католицької церков, за якою православна церква визнавала зверхність римського папи. Більша частина українських магнатів, шляхти і вищого православного духовенства прийняла унію[5]. Але широкі народні маси стали на шлях рішучої боротьби з унією, проти католицької агресії і феодалів.

Не погодилась прийняти унію і певна частина православного духовенства та української шляхти. Наприкінці 70-х рр. XVI століття князь К. К. Острозький заснував у Острозі греко-слов'янську школу, яка відіграла значну роль у розвитку освіти і культури на Україні та в боротьбі проти унії. При школі було відкрито друкарню, в якій Іван Федоров у 1580—1581 рр. надрукував перші книги на Волині[6]

Наприкінці XVI століття на Волині діяли загони повстанців, які очолював Северин Наливайко. Ці загони спрямували свій удар не тільки проти польської шляхти, але й проти князя Острозького, який, демонстративно виступаючи проти католицизму, захищав свої привілеї і величезні володіння від зазіхань польської шляхти.

---

[1] Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1. СПб., 1851, стор. 73, 77.
[2] Н. Бунге. О добывании руды и выплавке из нее чугуна и железа. К., 1856, стор. 2, 3.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1. К., 1869, стор. 171.
[4] Там же, ч. 6, т. 1. К., 1876, стор. 268, 269.
[5] Там же, ч. 1, т. 4, К., 1871, стор. 500, 501.
[6] Г. Равчук. Острог і його околиці. Львів, 1960, стор. 38.

Волинські селяни активно підтримували загони Наливайка, провадили довгу і вперту боротьбу проти шляхетського панування[1]. В районі Луцька діяло кілька повстанських загонів[2].

Визвольна війна українського народу 1648—1654 рр. поширилась і на Волинь. Коли сюди дійшла звістка про перемогу селянсько-козацького війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, під Жовтими Водами і Корсунем, на боротьбу з польською шляхтою піднялась більшість волинян. Уже в червні 1648 року відбулися селянські повстання в Печихвостах, Стрільчому, Матові та інших селах Луцького повіту[3]. З перемогою козацького війська під Пилявцями селянський рух розгорнувся на всій Волині. Великі групи повстанців з'явилися між Ковелем і Турійськом, значні загони діяли під Ратним, Затурцями і Литовежем та в інших місцях.

Після Зборівського миру 1649 року більша частина Волині залишилася під владою Польщі. Польська шляхта жорстоко розправилася з учасниками повстання, що викликало на Волині хвилю нових заворушень, масові втечі селян на схід. Тільки в кінці 1649 року з Луцького повіту на Житомирщину втекло 500 сімей[4].

Порушення польським урядом Зборівського миру викликало наступ українського війська на Волинь. У червні 1651 року під Берестечком відбулася кровопролитна битва між українським і польським військами. В цій битві селянсько-козацьке військо зазнало поразки через зраду татар, що були тоді союзниками козаків.

Із визвольної війни Волинь вийшла дуже розореною. Більшість населених пунктів було спалено, зруйновано. Кількість населення різко зменшилась, бо багато жителів відступило разом з українським військом за Дніпро і там осіло. Селяни, які залишились, змушені були виконувати великі повинності, зокрема відбувати 5—6 днів панщини на тиждень з волоки. Внаслідок жорстокої експлуатації розорення і зубожіння селян зростало.

Погіршилося і становище міського населення. Нерідко міські жителі відбували панщину, гужову повинність, ремонтували і утримували замки, фортеці тощо. Все це негативно позначалося на розвитку міст, ремесел і торгівлі.

Разом з соціальним польський уряд посилив національний та релігійний гніт населення Волині. Було видано ряд постанов, спрямованих на обмеження прав і діяльності православної церкви. Насильно насаджувався католицизм. Це викликало різкий протест з боку українського населення, яке відмовлялось приймати унію і вело боротьбу за своє соціальне і національне визволення.

Коли на початку XVIII століття на Волинь докотилися хвилі повстання під керівництвом Семена Палія, селянський рух спалахнув з новою силою[5]. Активну участь брали волиняни і в гайдамацькому русі 30-х років XVIII століття, а також у Коліївщині. «Маніфест», розповсюджений козаками 1767 року на Волині, закликав трудящих українців і поляків до спільної боротьби проти шляхти[6].

Свавілля з боку польської шляхти, жорстока експлуатація і

«Подвиг трьохсот під Берестечком». Художник О. Г. Данченко. Офорт. 1953 р.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1. К., 1863, стор. 71—73.
[2] Д. І. Мишко. Северин Наливайко. К., 1962, стор. 43.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 65, 98, 128, 239, 240, 316—320.
[4] Історія Української РСР, т. 1, стор. 264.
[5] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 2. К., 1868, стор. 494, 495.
[6] Избранные произведения прогрессивных польских писателей, т. 1. М., 1956, стор. 78, 89.

гноблення закріпаченого селянства призвели до повного занепаду Польської держави. Цим скористалися Пруссія, Австрія і Росія, які поділили її між собою. У 1795 році за третім поділом Польщі до Росії відійшла майже вся Волинь. На території Волинського і частини Київського воєводств було утворено Волинську губернію, яка складалася з 12 повітів.

Поділи Польщі були реакційним актом. Проте возз'єднання Правобережної України, в т. ч. і Волині, в складі Росії об'єктивно мало прогресивне значення. Воно сприяло економічному і культурному розвитку Волинського краю, зміцнювало братерські зв'язки між українським і російським народами.

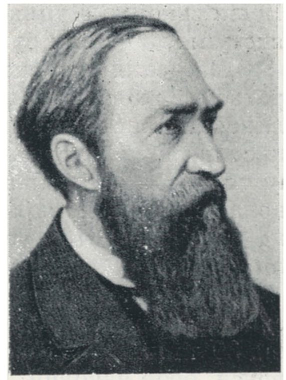

Ю. І. Крашевський—польський письменник (1812—1887 рр.). Жив і працював на Волині.

Першим випробуванням для волинян після включення Волині до складу Росії була Вітчизняна війна 1812 року. Наполеон направив проти 3-ї російської армії, яка обороняла Волинь. великі сили. Під тиском набагато переважаючих сил противника російські війська відступили і зайняли оборону на правому березі річки Стиру.

Щоб привернути на свій бік місцеве населення, Наполеон послав на Волинь велику кількість агентів-підбурювачів. Але волиняни не піддались їх агітації і взяли активну участь у боротьбі з завойовниками. Вони подавали російській армії велику допомогу продуктами, фуражем тощо. Волиняни створили кілька загонів ополченців, які пліч-о-пліч з російськими військами боролися з ворогом. Завдяки патріотичній допомозі українського народу та прибуттю з Бессарабії Дунайської армії російські війська незабаром перейшли в наступ, завдали завойовникам великої поразки біля села Ратного і наприкінці вересня 1812 року очистили Волинь від ворожих військ[1].

Волиняни не підтримали польського повстання 1830—1831 рр., керівники якого зробили спробу поширити його і на Волинь. У березні 1831 року вони направили сюди 8-тисячний корпус на чолі з генералом Дверницьким. Після бою з царськими військами під Боромлем повстанці відійшли з Волині на територію австрійських володінь, оскільки місцеве населення не хотіло підтримувати польську шляхту, яка очолювала повстання. Проте це не означає, що волиняни були солідарні з царським урядом, який розгромив польське повстання.

Трудящі Волині не мирилися з експлуатацією та сваволею поміщиків. У 1848 році селяни Кримного, Дубечного, Рокинь, Глуші, Теклі, Лютні та інших сіл Володимир-Волинського повіту відмовились виконувати панщину і вимагали перевести їх на оброк[2]. Ковельський повітовий стряпчий доповідав, що селяни ладні взятися за сокири. Волинь було оголошено на воєнному становищі, у повсталі села направлено війська.

Щоб обмежити сваволю поміщиків і тим послабити селянський рух, царський уряд в 1847—1848 рр. провів на Правобережжі інвентарну реформу, за якою панщина була обмежена трьома днями на тиждень. Інвентарна реформа, не послабивши кріпосницького гніту, ще більше загострила класову боротьбу. Селяни відмовлялись відробляти панщину, підпалювали поміщицькі маєтки, били панських орендарів і прикажчиків тощо[3].

Селянська реформа 1861 року здійснювалась на Волині в умовах зростання масового селянського руху. Селяни відмовлялися йти на панщину, вимагали наділення їх землею без викупу[1]. Лише протягом квітня і травня 1861 року у Володимир-

---

[1] Отечественная война 1812 года. Материалы ВИА, т. 19, стор. 8.
[2] Волинський облдержархів, ф. 361, оп. 1, спр. 521, арк. 454—456.
[3] Крестьянское движение в России 1861—1869 гг. М., 1964, стор. 263.

Волинському, Луцькому, Ковельському та інших повітах відбулось 75 селянських виступів, 50 з них було спрямовано проти панщини[1].

Введення уставних грамот на Волині проходило в умовах гострої класової боротьби. З жовтня 1861 по січень 1863 року в 106 селах губернії відбулось понад 100 селянських виступів, які охопили 61 350 чоловік. На 1 січня 1862 року селяни не підписали жодної уставної грамоти. Тоді уряд наказав вводити в дію уставні грамоти примусово. Флігель-ад'ютант Дурново, що прибув на Волинь з необмеженими повноваженнями, покарав 460 селян, що брали участь у виступах. Однак, незважаючи на це, із 1013 уставних грамот, введених у губернії, селяни підписали лише 463[2].

Польське повстання 1863 року спонукало царський уряд змінити умови селянської реформи в Київській, Волинській і Подільській губерніях. За указом уряду від 30 липня 1863 року тут скасовувалась тимчасова залежність селян, запроваджувався обов'язковий викуп наділів. Викупні платежі зменшувалися на 20 проц. Селяни ставали власниками наділів, розмір яких був встановлений інвентарними правилами 1847—1848 рр. Указ надавав селянам право порушувати перед мировими посередниками клопотання про повернення їм землі, захопленої поміщиками після інвентарної реформи. Селянам Волинської губернії це дало можливість збільшити фонд надільних земель на 433 815 десятин, або на 35,9 проц. В результаті проведення реформи тяглі селяни одержали на одну ревізьку душу по 3,9 десятини землі, піші — половину цієї норми. У той же час понад 22 тис. поміщицьких дворових селян і бобилів зовсім не одержали наділів, а більш як 9,2 тис. селян — всього до 2-х десятин землі на двір. 71 проц. селян губернії залишився в залежності від поміщиків, що давало можливість останнім застосовувати різні форми експлуатації селян за користування лісами, пасовиськами тощо.

Порівняно краще були забезпечені землею державні селяни. Вони одержали в середньому по 5,5 десятини на ревізьку душу. Але з 174 498 селянських дворів таких було лише 35 121 двір, серед них близько третини малоземельних, тому і становище державних селян мало чим відрізнялось від поміщицьких. У привілейованому становищі перебували колоністи, яких на Волині у 80-х роках налічувалося 15 747 дворів. Вони мали на один двір в середньому по 22,3 десятини власної та по 3 десятини орендованої землі й краще були забезпечені реманентом, худобою, тягловою силою.

Указ 1863 року не змінив характеру реформи. Більша частина землі залишалась у поміщиків. Незважаючи на деяке зменшення викупних платежів, селяни повинні були все ж виплачувати великі суми за землю. Викупна ціна землі у Волинській губернії перевищувала ринкову її вартість на 11,4 процента[3].

Реформа 1861 року дала поштовх розвиткові капіталізму як у промисловості, так і в сільському господарстві. В. І. Ленін відносив пореформену Волинську губернію до першої групи губерній, в яких переважала капіталістична система[4]. В пореформений період кількість промислових підприємств фабрично-заводського типу в губернії зросла з 64 у 1861 до 296 у 1900 році. Розвиток капіталістичної промисловості розоряв дрібні кустарні підприємства[5]. На початку XX століття на Волині було понад 1,3 тис. верст залізниць. Внаслідок їх будівництва лісові багатства Волині по-хижацькому винищувалися. Тільки за 15 років площа їх зменшилась на 24 проценти[6].

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. К., 1959, стор. 170, 185, 327, 344.

[2] П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России. М., 1954, стор. 272.

[3] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1960, стор. 36—58.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 159 (Примітка).

[5] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, т. 1. К., 1962, стор. 276.

[6] Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. К., 1887, стор. 56.

Селянська хата на Волині. Кінець XIX — початок XX ст.

Капіталізм проник і в сільське господарство. З кожним роком поміщики, впроваджуючи машини, а також прогресивніші форми господарювання, посилюючи експлуатацію селянства, збільшували виробництво хліба, хмелю, картоплі, цукрових буряків, зростало і поголів'я великої рогатої худоби, овець тощо. В губернії було 30 поміщицьких кінних заводів. Одночасно з розвитком капіталістичного сільськогосподарського виробництва значно посилився процес класового розшарування селянських господарств. Кабальні викупні платежі, податки і численні повинності прискорювали зубожіння більшості селян. На 1888 рік у губернії налічувалось уже 34,7 проц. безкінних господарств, у Луцькому і Ковельському повітах — близько 50 проц. Число безземельних зросло з 5,2 проц. у 1861 році до 8,2 проц. у 1900 році.

Про тяжке становище селян Волині в пореформений період свідчать навіть офіціальні матеріали, де зазначалося, що прибутки селянського господарства не задовольняли навіть мінімальних його потреб[1]. Тому селяни змушені були шукати заробітків на стороні або займатися ремеслом.

Боротьба селян проти кабальних викупів переросла у 80—90-х роках XIX століття в боротьбу за землю. З 1866 по 1900 рік у губернії відбулось 215 селянських заворушень.

Незважаючи на те, що у пореформений період Волинська губернія зробила певний крок у розвитку капіталізму, вона залишалась аграрним відсталим краєм. На кінець XIX століття кількість населення губернії зросла порівняно з дореформеним часом на 95,5 проц. і досягла 2980 тис. чоловік, 92,6 проц. з них проживало на селі[2]. З 1823 підприємств, що діяли в 1900 році, тільки 8,6 проц. мали понад 100 робітників. Інші ж були дрібними підприємствами харчової, деревообробної та легкої промисловості, на кожному з них працювало всього по кілька робітників. На всіх підприємствах в той час було зайнято 18 976 робітників. 2694 чол. працювало на залізниці, 77,8 тис. займалися кустарними промислами.

На підприємствах панувала жорстока експлуатація. Робочий день тривав 12—16 годин. Середньорічна заробітна плата робітника Волинської губернії у 1900 році становила 98 крб., тобто в 3,5 раза менше, ніж одержував робітник у Катеринославській губернії[3]. Ще меншою була заробітна плата сільськогосподарського робітника. Так, у Володимир-Волинському повіті вона становила 64 крб. на рік для чоловіків та 40 крб. для жінок[4].

Не в кращому становищі було і селянство. Земля розподілялась дуже нерівномірно. 2587 поміщиків мали 2044 тис. десятин землі, з них 480 — більше ніж по 1000 десятин, а 39 — понад 10 тис. десятин кожний. У той же час 292 387 селянських дворів мали 2299 тис. десятин землі, тобто майже стільки, скільки її мали 2587 поміщиків[5]. Невпинно поглиблювалося класове розшарування селянства. Пересічно на одне куркульське господарство припадало 13 десятин землі, на середняцьке — 4,3, на бідняцьке — 2 десятини. У 1910 році, внаслідок зростання населення, на одного селянина в губернії припадало всього по 1 десятині землі[6].

---

[1] П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России, стор. 187.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. VIII. Волынская губерния. СПб., 1904, стор. III, IX.

[3] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положение пролетариата Украины в конце XIX и начале XX века. М., 1954, стор. 170.

[4] Статистический обзор Волынской губернии за 1900 год. Ведомость № 1.

[5] Статистика земледелия. 1905 г. Волынская губерния. СПб., 1906, стор. 10, 11, 37, 46.

[6] Свод материалов по сельскохозяйственной текущей статистике за 1910—1913 гг., вып. 1. Житомир, 1914, стор. 18.

Дуже великі суми сплачували селяни по викупних платежах, податках, повинностях тощо. У 1900 році з них стягли 2106 тис. крб. прямих податків, у т. ч. 119 639 крб. заборгованості за попередні роки, змусили відробити 195 811 кінних та 3 186 825 піших днів.

Жорстока експлуатація, низька заробітна плата, високі податки зумовили дальше посилення боротьби трудящих проти влади поміщиків та капіталістів. Передові робітники і селяни Волині читали ленінську «Искру» та іншу марксистську літературу, яка транспортувалась через Волинську губернію, зокрема через Луцьк, Ковель[1]. У 1904 році в Луцьку створюється соціал-демократична група; у місті був пункт по виготовленню паспортів для російських соціал-демократів. Під впливом ідей ленінської «Искры» в 1903 році відбулися масові страйки і демонстрації робітників Луцька, Володимир-Волинська, залізничників Ковеля та інших міст, які мали переважно політичний характер.

Разом з робітниками на революційну боротьбу піднімались і селяни. У 1903 році вимагали поділити поміщицьку і церковну землю трудівники містечка Устилуга[2]. Селяни сіл Хобултової Володимир-Волинського, Скулина — Ковельського, Григоровичів і Городниці — Луцького повітів, озброївшись вилами, косами і сокирами, не давали поміщицьким наймитам рубати ліс. Чинили опір поміщикам і трудящі багатьох інших сіл[3].

У період революції 1905—1907 рр. боротьба робітників і селян Волині набрала ще більшого розмаху. Вже в перший період революції страйкували робітники Ковеля, Цуманського лісопильного заводу. На околицях Луцька відбулися збори під гаслом «Геть самодержавство!». Поширювалися антиурядові прокламації[4].

Під впливом робітничого революційного руху влітку 1905 року розгорнувся і селянський рух. Селяни випасали худобу на панських землях і рубали панські та казенні ліси, розганяли поміщицьких слуг і чинили опір поліції. У селі Вербі Володимир-Волинського повіту селяни примусили поліцію звільнити заарештованих. Поширеною формою боротьби проти поміщиків були страйки сільськогосподарських робітників. Із 238 виступів селян Волині у 1905 році 125 були страйками сільськогосподарських робітників[5].

Налякані місцеві власті просили генерал-губернатора збільшити кількість поліції і направити кавалерійський полк для придушення у губернії виступів робітників та селян. Але неспокійно було і у військах. У 125-у Курському, 127-у Путивльському, 43-у Охотському піхотних полках, що стояли на Волині, існували нелегальні організації. Зокрема, Луцька група РСДРП поширювала листівки, провадила агітаційну роботу в 43-у Охотському полку, що стояв у Луцьку[6].

В період Жовтневого всеросійського політичного страйку і Грудневого збройного повстання 1905 року робітники і селяни Волині виявили велику революційну активність. Залізничники Ковеля провели двотижневий страйк, який паралізував залізничний рух на всій дільниці, влаштовували мітинги і демонстрації під лозунгами «Геть самодержавство!», «Хай живе РСДРП!». У зв'язку з проголошенням царського маніфесту 20 жовтня в Луцьку відбулася маніфестація, на якій лунали заклики «Геть самодержавство!», «Геть капіталістів!»[7].

20 жовтня 1905 року Волинську губернію було оголошено на воєнному стано-

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 44.

[2] Є. Виноградов, П. Денисовець. Революційна боротьба трудящих Волині в першій російській революції. Львів, 1955, стор. 15.

[3] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 2, спр. 43, арк. 6.

[4] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (ЦДІА УРСР у Києві), ф. 1335, оп. 1, спр. 361, арк. 7.

[5] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр. К., 1955, стор. 87.

[6] Революція 1905—1907 рр. на Україні, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 478.

[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 356, арк. 243.

вищі. Для придушення селянських заворушень було направлено 2-у кавалерійську дивізію.

У чорні роки реакції, що наступила після поразки революції, царизм почав проводити в країні столипінську реформу, маючи на меті зберегти велике поміщицьке землеволодіння і створити собі на селі опору в особі куркульства. Столипін розраховував зробити Волинську губернію зразком хутірського землеволодіння. Але ця спроба не вдалася. Найбідніші селяни не хотіли виділятись на хутори, нерідко проганяли землевпорядників. За 10 років здійснення реформи на хутори в губернії виділилися лише 11 проц. селянських дворів[1].

Зазнала краху і політика переселення. Далеко не всі селяни, що переселилися, осідали на нових землях. Протягом 1907—1910 рр. з Волинської губернії в Сибір і на Далекий Схід виїхало 40 880 селянських родин, серед яких було 72 проц. безземельних і малоземельних селян, що мали на двір не більше трьох десятин землі. Багато з них не змогли влаштуватися на новому місці і, зовсім розорені, повернулися додому.

Столипінська аграрна політика привела до розорення і зубожіння багатьох селян. Кількість бідняцьких господарств в губернії досягла 64,3 проц., середняцьких — зменшилась до 19,2 проц., а куркульських — зросла до 16,5 процента.

Бідняцькі і середняцькі господарства користувались примітивними знаряддями праці. За переписом 1910 року на 10 селянських дворів припадав один плуг, на 236 господарств — одна кінна молотарка[2], тоді як у поміщицьких і куркульських господарствах застосовувалася найновіша, як на той час, техніка.

Наслідком столипінської аграрної політики було дальше загострення класових суперечностей на селі. Селяни вели вперту боротьбу за землю з поміщиками і куркулями.

Період промислового піднесення не минув і Волині. Протягом 1910—1913 рр. кількість робітників у промисловості зросла на 6 тис., досягши 25 519 чоловік[3]. Але це короткочасне піднесення не могло вивести губернію із стану відсталості, зокрема її західні повіти (Володимир-Волинський, Ковельський, Луцький), де у 1913 році налічувалося 104 дрібні підприємства, на яких працювало всього 1310 робітників[4].

Розвиток капіталізму після скасування кріпацтва дав певний поштовх у розвитку культури й народної освіти на Волині. Проте неписьменність і далі залишалась великим лихом. Із всього населення губернії в 1895 році навчалось лише 3,81 проц. жителів. З 1895 по 1911 рік ця кількість зросла до 5,5 проц. У 1911 році на одного жителя губернії на освіту витрачалося 54 коп. Всього 43,3 проц. початкових шкіл мали свої приміщення. 85,7 проц. шкіл мали тільки по одній класній кімнаті. На 1910/11 навчальний рік у прийомі до школи було відмовлено понад 24 тис. дітей. Формально всі діти мали право на освіту, але навчались у школі переважно діти багатіїв. Злидні, відсутність місць у школі призводили до того, що більшість дітей залишалася поза школою. У сільських школах учителювали переважно попи, дяки, відставні солдати. На 1911 рік у губернії лише 22,3 проц. вчителів початкових шкіл мали спеціальну педагогічну освіту, вищу освіту — 0,1 проц. Дуже мало було середніх загальноосвітніх шкіл, не діяло жодного вищого учбового закладу. На 1911 рік у губернії налічувалось всього 22 середні школи типу гімназій, в яких навчалось 5494 учні[5].

За 50 років, що минули після скасування кріпосного права, сталися деякі зрушення і в галузі охорони здоров'я. Але вони були дуже незначними. На 1911 рік

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 226, оп. 1, спр. 87, арк. 30.
[2] Материалы подворной переписи Волынской губернии в 1910 г. Житомир, 1913, стор. 16.
[3] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр. К., 1962, стор. 53.
[4] Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир, 1913, стор. 259, 278.
[5] Обзор Волынской губернии за 1911 год. Житомир, 1912, стор. 89.

у губернії налічувалось 190 лікарень і 262 лікарі, з яких на державній службі перебувало лише 70. Одна лікарня припадала на 19 484 чоловіка, а один лікар — на 14 130 чоловік. Медична допомога не подавалась більшості населення, особливо сільського.

Багато лиха завдала трудящим Волині перша світова війна. Через губернію проходила лінія фронту. Тут було мобілізовано близько 60 проц. чоловічого працездатного населення, забрано у селян більшу частину коней, конфісковано велику рогату худобу, свиней, овець тощо. Майже всі підприємства, які виробляли товари широкого вжитку, переводились на виконання військових замовлень. Особливо великої шкоди господарству губернії було завдано після захоплення австро-німецькими військами у 1915 році майже всієї західної частини Волині. Окупанти зруйнували на зайнятій ними території близько 50 проц. житлових і господарських будівель, пограбували населення. На початку червня 1916 року російські війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. О. Брусилова, розгромивши 4-у австрійську армію, визволили Луцьк, очистили від ворога значну частину Західної Волині. Фронт стабілізувався на річці Стоході аж до лютого 1918 року.

У кінці 1916 — на початку 1917 року під впливом робітничого руху розпочались солдатські виступи у фронтових частинах. Так, 19—20 січня 1917 року повстали солдати 223-го Одоєвського полку, які відмовились іти в окопи. Це повстання мало відгук по всьому фронту, сприяло поширенню революційних ідей серед солдатів напередодні Лютневої революції.

Революційний рух, що розгорнувся в 1917 році на Волині, був складовою частиною боротьби трудящих усієї Росії. На заході губернії цю боротьбу очолили більшовики, що працювали в царській армії. До Лютневої революції на Південно-Західному фронті існували лише нечисленні підпільні групи більшовиків[1], які після повалення самодержавства вийшли з підпілля і розгорнули боротьбу за утворення більшовицької організації у кожній військовій частині. В результаті значні більшовицькі організації були утворені у 1-му Туркестанському, 1-му і 2-му гвардійських корпусах, 28-му окремому важкому артилерійському дивізіоні, 332-му Обоянському полку та в інших військових частинах. У Особливій та 11-й арміях, що діяли на Волині, велику роботу провадили більшовики М. В. Криленко, М. М. Коковихін, Г. Разживін, А. Єгорейченков, О. Карнович та інші.

Керуючись Квітневими тезами В. І. Леніна і рішеннями VII Всеросійської конференції РСДРП(б), армійські більшовики посилили боротьбу за створення Рад. В результаті цього 11 червня 1917 року було утворено Раду солдатських, робітничих і селянських депутатів у Луцьку[2], 15 червня — в Рожищі та в інших населених пунктах. Боротьба за передачу всієї влади Радам ускладнювалась тим, що в солдатських комітетах і Радах перевагу мали меншовики і есери. Проте Ради прифронтових міст, які систематично поповнювались солдатами-фронтовиками, нерідко під їх тиском приймали революційні рішення. Так, Луцька Рада солдатських, робітничих і селянських депутатів 22 серпня ухвалила розпустити контрреволюційні військові організації і видати акт на право існування всіх революційних установ[3]. Коли почався корніловський заколот, вона закликала трудящих до боротьби з контрреволюцією, а 10 жовтня висловилась за негайне припинення війни і укладення миру без анексій і контрибуцій.

Великого розмаху в 1917 році на Волині набрав селянський рух. Під впливом революційних подій, що відбувалися в місті, селяни не визнавали волосних стар-

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. К., 1957, стор. 552; Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 1, спр. 1309, арк. 44, спр. 30, арк. 24, 44.

[2] Центральний державний воєнно-історичний архів СРСР (ЦДВІА СРСР), ф. 2158, оп. 3, спр. 5, арк. 13, 14.

[3] Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР), ф. 6978, оп. 1, спр. 476, арк. 8.

шин, сільських старост і на їх місце обирали волосні і сільські земельні комітети, а потім і Ради селянських депутатів. Луцький волосний земельний комітет 28 квітня ухвалив постанову про конфіскацію поміщицьких, монастирських та удільних земель і передачу їх селянам[1]. На жаль, ця ініціатива знизу не була підтримана повітовим і губернським земельними комітетами, в яких було багато угодовців.

Дійову допомогу селянам губернії в боротьбі за землю і владу Рад подали направлені сюди представники Військової організації ЦК РСДРП(б)[2].

Коли за розпорядженням Ставки деякі військові частини мали виступити на Петроград для придушення революції, виконавчий комітет виборних Особливої армії, залізничники Ківерців, Сарн та інших станцій вирішили не пропускати військових ешелонів. Луцький комітет РСДРП(б) звернувся до революційних солдатів і трудящих міста з відозвою стати на захист революції. 29 жовтня 1917 року Луцька Рада солдатських, робітничих і селянських депутатів разом з представниками гарнізону ухвалила: «Вважати недопустимим застосування збройних сил для придушення Петроградського повстання»[3].

Вирішальну допомогу трудящим Волині у боротьбі за владу Рад у 1917 році подали революційні війська, що пішли за більшовиками. Військово-революційний комітет на чолі з прапорщиком А. А. Богдановим, створений 27 жовтня більшовиками 775-го Кустанайського полку, організував червоногвардійський загін і проголосив Радянську владу в містечку Торчині та волості. 2 листопада утворений Луцьким комітетом РСДРП(б) військово-революційний комітет організував у Копачівському лісі мітинг солдатів 126-ї піхотної дивізії, внаслідок якого солдати трьох полків відмовились виконати наказ командування про розформування, обрали командиром дивізії прапорщика О. М. Дмитрієва, а себе оголосили червоногвардійцями[4]. В ніч на 13 листопада Луцький військово-революційний комітет викликав гвардійські полки 126-ї дивізії та дві батареї 125-ї артилерійської бригади в Луцьк і зайняв місто. Гвардійці заарештували коменданта, комісарів Тимчасового уряду і звільнили більшовиків з луцької тюрми[5].

Військово-революційний комітет заборонив солдатам виконувати накази і розпорядження командування без підпису комітету. Всі військові частини гарнізону були зобов'язані обрати командирів і комісарів і направити своїх депутатів у будинок окружного суду. 16 листопада тут відбулися збори представників військових частин, які обрали нову Раду солдатських депутатів, висловили довір'я військово-революційному комітету і визнали Радянський уряд на чолі з В. І. Леніним та його декрети. 5 листопада в с. Несвічі Луцького повіту відбувся з'їзд виборних 1-го Туркестанського корпусу, який висловився за передачу всієї влади Радам і підтримку Радянського уряду[6].

26 листопада в Луцьку зібрався IV надзвичайний з'їзд виборних Особливої армії. Робота з'їзду продовжувалась у Ровно, де знаходився штаб армії. На з'їзді більшовики вступили в блок з лівими польськими соціалістами і добились прийняття з'їздом резолюції про демократизацію армії, виборність начальників і командирів. З'їзд обрав військово-революційний комітет, який оголосив себе вищою владою в районі Особливої армії і визнав Радянський уряд.

Перемога більшовиків на IV з'їзді виборних Особливої армії, а також на III з'їзді 11-ї армії в Кременці мала вирішальне значення для боротьби за Радянську владу в усій прифронтовій частині Волині. Війська Особливої армії не підкорились Центральній раді, яка оголосила Південно-Західний і Румунський фронти «Україн-

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. 1, М., 1957, стор. 566.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 6978, оп. 1, спр. 472, арк. 6.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 18, арк. 20.
[4] ЦДВІА СРСР, ф. 2067, оп. 1, спр. 33, арк. 333—335.
[5] Там же, оп. 3, спр. 31, арк. 160.
[6] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2. К., 1957, стор. 496.

ським фронтом». У боротьбі з військами Центральної ради, що намагались придушити Радянську владу, велику роль відіграла 126-а дивізія, якою командував О. М. Дмитрієв. «Коли більшовики Особливої армії опинялися в скрутному становищі, то завжди зверталися до Дмитрієва за збройною допомогою і неодмінно її одержували», зазначав заступник голови ВРК Південно-Західного фронту М. М. Коковихін [1]. За допомогою солдатів 126-ї дивізії у грудні 1917 року було встановлено Радянську владу в Ровно і Дубно. На початку січня 1918 року газета «Правда» відзначала, що вся «західна фронтова частина губернії настроєна по-більшовицькому» [2].

Революційні перетворення на Волині були перервані навалою австро-німецьких загарбників. 19 лютого 1918 року вони захопили Луцьк, а через тиждень окупували всю Волинську губернію. З допомогою Центральної ради, яка запросила їх, щоб «очистити територію України від більшовиків» [3], окупанти розігнали Ради, земельні комітети і відновили владу поміщиків і капіталістів. Волинським губернським старостою був призначений поміщик Д. Андро. Обов'язкова постанова від 12 травня 1918 року під загрозою штрафу до 3 тис. крб. або трьох місяців ув'язнення вимагала повернення поміщикам і капіталістам всього їхнього майна. Для виконання цієї постанови із окупантів і гайдамаків на Волині були утворені численні каральні загони, які за найменший опір піддавали трудящих жорстоким покаранням.

Карателі реквізували у селян хліб, худобу, стягували великі контрибуції. Це призвело до господарського занепаду багатьох повітів Волині, зокрема західних, найбільше зруйнованих війною [4].

Трудящі Волині, як і всієї України, зустріли німецьких окупантів та їх ставлеників з ненавистю. Повітові старости щотижня повідомляли губернського старосту про неухильне зростання народного обурення проти окупантів і гетьманських властей. З середини травня піднімається хвиля селянських повстань. Населення містечка Сокола Луцького повіту відмовилося здати зброю й продовжувало господарювати в маєтку поміщика Стемпковського. Повітовим властям довелося звертатись за військовою допомогою до німецького командування, щоб примусити сокільців підкоритися [5].

Організаторами боротьби проти окупантів і гетьманських властей були комуністи, діяльність яких значно посилилася після І з'їзду КП(б)У та утворення Волинського губкому КП(б)У у вересні 1918 року на першій губернській конференції. Це сприяло і зростанню кількості більшовицьких організацій та їх чисельності. У жовтні 1918 року на Волині вже діяло 20 партійних осередків, 39 військово-революційних комітетів [6].

II з'їзд КП(б)У, що відбувся у жовтні 1918 року, націлив більшовиків України на підготовку трудящих до всенародної боротьби проти німецьких окупантів і гетьманщини. Боротьба неухильно розгорталася. Масовий виступ трудящих відбувся в Луцьку 2 жовтня 1918 року [7]. З грудня того ж року на півночі Волині почалося героїчне Дубровицьке повстання, яке ліквідувало гетьманські власті і не дало можливості петлюрівцям встановити тут свої порядки. Проте в західній частині Волині відновити Радянську владу після вигнання німецьких окупантів не вдалося — сюди вдерлися петлюрівці.

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 576.

[2] Газ. «Правда», 9 січня 1918 р.

[3] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР), ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 5, 9.

[4] Житомирський облдержархів, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 24, арк. 18.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 95, арк. 37, 38.

[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (АІІП ЦК КП України), ф. 1. оп. 13, спр. 4, арк. 28.

[7] Р. Г. Симоненко. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні. К., 1965, стор. 105.

Весною 1919 року війська Червоної Армії перейшли в наступ і, розгромивши петлюрівців у Східній Волині, визволили 9 повітів. Західні повіти — Володимир-Волинський, Ковельський, Луцький — були захоплені білополяками. У серпні 1919 року петлюрівська «місія» у Варшаві заявила про свою згоду на приєднання до Польщі Східної Галичини і Західної Волині.

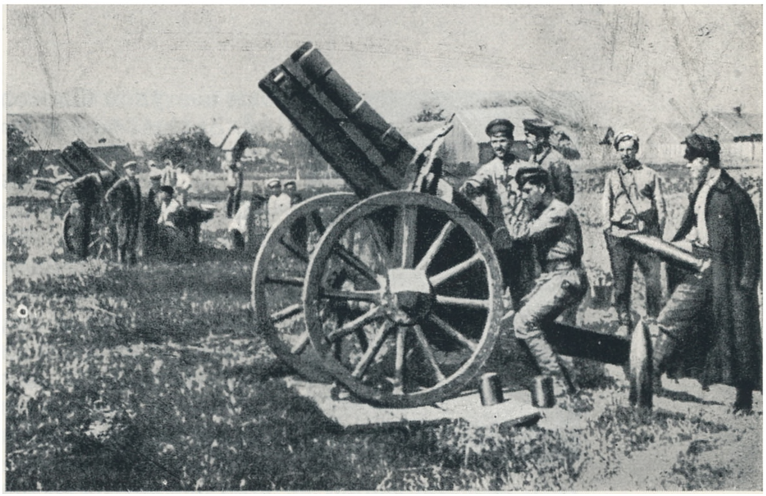

Артилерія Червоної Армії у боях на р. Західному Бузі. 1920 р.

Загарбавши Західну Волинь, білополяки встановили тут жорстокий окупаційний режим.

Незважаючи на репресії, боротьба трудящих Волині проти інтервентів не припинялась. Велику роботу розгорнули, зокрема, комуністи Ковеля. Вони створили партійні осередки в Маневичах, Поворську, Турійську та Грубешові і в жовтні 1919 року підняли трудящих на боротьбу проти окупантів [1]. Посилили свою діяльність комуністи Луцька. Вони мали свою підпільну друкарню, поширювали листівки, звернення до місцевого населення і польських солдатів. Луцькі комуністи заснували в Рожищі партійну і комсомольську організації [2].

Коли навесні 1920 року буржуазно-поміщицька Польща, озброєна і нацькована імперіалістами США, Англії і Франції, напала на Радянську республіку, підпільні більшовицькі організації Волині розгорнули активну діяльність [3]. В районах Луцька і Ковеля для боротьби з польськими окупантами були організовані загони повстанців. Партизани підривали мости, на тривалий час вивели з ладу залізничне сполучення на ділянці Ковель — Здолбунів, вигнали з Ковеля окупантів до приходу радянських військ. Лише у травні і червні білополяки втратили в боях з партизанами до 600 солдатів. Окупанти оголосили, що кожний затриманий із зброєю в руках буде негайно розстріляний, хата його спалена, а майно конфісковане.

5 червня 1920 року війська Червоної Армії перейшли в наступ. 1-а Кінна армія прорвала фронт і погнала білополяків на захід. Після ударів під Новоград-Волинським, Ровно і Дубно війська Південно-Західного фронту 27 липня форсували Стир і, розвиваючи наступ, 3 серпня визволили від білополяків Луцьк, 4 — Ковель, 7 серпня — Володимир-Волинський і вийшли на Західний Буг.

На 10 серпня 1920 року Червона Армія повністю очистила Волинь від інтервентів та їх найманців — українських буржуазних націоналістів. Трудящі Волині з великою радістю зустрічали своїх визволителів, подавали їм всіляку допомогу. Сотні трудящих Ковеля, Луцька, Володимира-Волинського та інших міст і сіл Волині вступали в ряди Червоної Армії, палко підтримували Радянську владу. В селі Вулька Коченська селяни ухвалили: «Даємо революційне слово, що будемо підтримувати Радянську владу, щоб не повернулися старі гнобителі»[4].

На визволеній території — в повітах, містах і волостях — з представників військових частин і місцевих жителів було створено ревкоми, а в селах — комітети незаможних селян, які організовували допомогу Червоній Армії і готували розподіл поміщицьких земель. Але діяльність органів народної влади була перервана но-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 4, арк. 39, 40.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1092, оп. 2, спр. 372, арк. 6.
[3] История гражданской войны в СССР, т. 5. М., 1960, стор. 126.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-213, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

О. І. Фірковська — учасниця громадянської війни на Волині. 1960 р.

вим наступом білополяків, що розпочався у вересні 1920 року. Західні повіти Волині знову були окуповані білополяками.

За Ризьким договором, що був підписаний 18 березня 1921 року, більша частина Волинської губернії відійшла до панської Польщі. Тут було утворене Волинське воєводство з центром у Луцьку, до складу якого входило 11 повітів, 125 гмін і і 2743 громади з населенням 1567 тис. чоловік[1]. Волинь стала, по суті, колонією буржуазно-поміщицької Польщі. Тут, незважаючи на великі природні багатства і наявність робочої сили, фабрично-заводська промисловість майже не розвивалася: переважали дрібні, кустарні і напівкустарні майстерні. В 1937—1938 рр. у воєводстві, що охоплювало нинішню Волинську, Ровенську і частину Тернопільської областей (Кременецький повіт), налічувалось 1069 дрібних підприємств, на більшості з них працювало до 20 робітників і лише 133 підприємства мали понад 20 робітників[2]. Всього на промислових підприємствах було 17,5 тис. робітників. Крім того, 75 тис. робітників було зайнято ремісництвом.

Низький рівень промислового виробництва та його приватнокапіталістичний характер зумовили важке становище робітничого класу. Робочий день на підприємствах тривав 14—16 годин. Заробітна плата робітника-українця була значно нижчою, ніж поляка.

Ще гірше жилося селянам. З 423 тис. селянських дворів близько двох третин були безземельними і малоземельними. В той же час у воєводстві налічувалось до 1160 поміщицьких та куркульських господарств, які мали у 1931 році 782 600 га кращої землі. Щоб послабити революційний рух, польський сейм під впливом наступу Червоної Армії в 1920 році ухвалив закон про створення фонду для продажу землі солдатам і селянам. Але ця реформа завершилась лише в кінці 1925 року законом про парцеляцію, тобто про продаж частини поміщицьких і державних земель селянам. У результаті проведення цього закону в життя велика земельна власність на Волині зменшилась на 41,7 проц. (у польських поміщиків — на 25,6, а в непольських — на 66 проц.). Але господарства великих магнатів, зокрема Радзівіллів, Потоцьких, Любомирських та інших, залишились такими ж. З 1921 по 1938 рік на Волині селяни взяли у великих землевласників на викуп 335 889 га землі. Більша частина цих земель передавалась у власність осадникам і місцевому польському населенню.

Внаслідок парцеляції 7796 господарств, у т. ч. 7047 осадницьких, мали від 10 до 50 га землі. Це була привілейована і найбільш надійна опора польської колонізації. Нерідко на Волині осадникам наділяли громадську землю, про що свідчать численні скарги селян. Лише у селян Запілля і Городного Любомльського повіту на користь осадників було відібрано 169 га землі[3].

Аграрна політика польських властей на Волині була спрямована на захист інтересів великих землевласників і утворення польського, а також українського куркульства для колонізації східних земель. Цій політиці підпорядковувалась і так звана комасація (виділення на хутори). Згідно з законом польського сейму, з 1923 до 1939 року на Волині комасували 918 сіл, в яких виділились на хутори 193 655 господарств, у т. ч. на території сучасної області — 78 079 господарств. Комасація проводилась за рахунок трудящих селян. Внаслідок її здійснення процент дрібних господарств з наділом до 5 га значно збільшився, кількість же господарств, що мали

[1] С. Вітковський, С. Лянді. Волинь в цифрах. Луцьк, 1939, стор. 3.
[2] «Український історичний журнал», 1964, № 6, стор. 63.
[3] Волинський облдержархів. ф. 277, оп. 1, спр. 385, арк. 33.

5—10 га, зменшилась на 4,1 проц., а куркульських — зросла. За даними перепису 1931 року, на Волині налічувалось 245 506 господарств, або 69,3 проц., що мали до 5 га землі, з яких 27 проц. — до 2 га землі. У 70 проц. селян було по одному коню чи по одній корові або й зовсім не було худоби.

Зубожіння селян за часів буржуазної Польщі посилювалося внаслідок великих податків, штрафів, мита та інших платежів і стягнень. Найтяжчим податком для села був поземельний. Але податкова система була побудована так, що селяни, які мали до 5 га землі, платили податку у два рази більше з гектара, ніж багатоземельні, а всі інші податки встановлювались пропорціонально до поземельного податку[1]. Трудящі сплачували ще місцевий податок на самоврядування в розмірі поземельного, а також маєтковий, страховий, церковний та податки на коня, корову, свиню, птицю, собаку тощо. За затримку виплати податків, за невиконання різних розпоряджень і за найменші провини стягувались штрафи. За в'їзд у місто, за постій на базарі, за дозвіл на забій худоби, за видачу свідоцтва збирались мита та різні стягнення. Особливо обтяжливою була шляхова повинність, т. зв. шарварки, які в окремих селянських господарствах забирали від 60 до 100 людино-днів на рік[2].

Економічний і соціальний гніт корінного населення Волині доповнювався політичним безправ'ям і національним гнобленням. За Ризьким договором польський уряд зобов'язався надати особам української, білоруської і російської національностей, що залишились на окупованій території, всі права для вільного розвитку їх культури, мови, виконання релігійних обрядів. Проте окупаційні власті ігнорували цей пункт договору. Всі посади в державному апараті вони заміщали поляками і вимагали при наймі на роботу пред'явити документ про католицьке віросповідання. Навіть в органах самоврядування проявлялась дискримінація корінного населення. Так, у 1937 році із усіх війтів на Волині 80 були поляками і лише 19 — українцями, підібраними із заможних громадян, найбільш відданих панській Польщі.

Буржуазний уряд Польщі проводив політику ополячення українського та іншого населення. Заборонялося розмовляти українською мовою в державних установах, закривались українські школи та культурні заклади. Воєвода Юзефський відзначав у звіті за 1936 рік, що на Волині з 1732 початкових шкіл українських лише 11. Шкільні програми і підручники, особливо з історії, мови і літератури, були пройняті духом польського націоналізму і шовінізму, не кажучи вже про те, що з усіх вчителів, які працювали в школах воєводства, 83 проц. були поляки. Міністр освіти Грабський мотивував закриття українських і білоруських шкіл тим, що «українці та білоруси при досягненні певного ступеня суспільної свідомості будуть вимагати національного возз'єднання українців і білорусів з своїми співвітчизниками в Радянській Україні і Білорусії». Це призвело до того, що на Волині кількість дітей, не охоплених школою, не зменшувалась, а щорічно зростала. Якщо в 1930 році поза школою було 110 тис. дітей, то в 1936 році — вже 141 957[3].

В результаті такої політики на 1938 рік 77,4 проц. українського населення Волині було неписьменним. Українська культура взагалі перебувала в загоні. Українських державних театрів не існувало. Пересувний український театр, утворений в Луцьку українськими буржуазними націоналістами, знаходився під опікою дефензиви (польської охранки). Самодіяльні драматичні й хорові українські гуртки у «Просвітах», що перебували під впливом комуністів, переслідувались. Періодична література українською мовою видавалась в обмеженій кількості й мізерними тиражами. Масових українських бібліотек не існувало.

Незадовільно була поставлена охорона здоров'я. В усьому Волинському воєводстві працювало 89 лікарів. У 1933 році одне лікарняне ліжко припадало в містах

---

[1] А. Врублевский. Польша. М., 1936, стор. 63.

[2] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі. К., 1957, стор. 38.

[3] Волинський облдержархів. Звіт Волинського воєводи за 1931 рік, стор. 55; за 1936 р., стор. 40.

Депутати від Волині А. Пащук (1-й ряд, 2-й справа) та Х. Приступа (2-й ряд, 1-й справа) серед членів Комуністичної фракції Польського сейму (1924—1927).

на 3095, а в селах — на 22 300 чоловік. У 1937 році у всіх державних лікарнях воєводства налічувалося лише 795 ліжок. Плата за лікарську допомогу була дуже високою. Лікар брав за прийом хворого 5 злотих, а за одну добу перебування в лікарні або виїзд до хворого на село — 8 злотих[1]. Тяжкі умови життя та погана організація охорони здоров'я породжували масові захворювання на туберкульоз, трахому, висипний тиф, дизентерію та інші хвороби.

Нестерпний соціальний і національний гніт викликав у трудящих Волині, як і всієї Західної України, рішучий протест. Вони не визнавали влади окупантів, не корилися їм і не припиняли боротьби за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Ця боротьба розвивалась як складова частина західноукраїнського і загальнопольського революційного руху. Характерною його особливістю був національно-визвольний та інтернаціональний характер. Разом з українськими робітниками боролись і польські робітники. Намагання українських та польських буржуазних націоналістів посіяти національну ворожнечу між трудящими зазнавали краху[2].

Організатором боротьби трудящих Волині в роки окупації була Комуністична партія Західної України (до жовтня 1923 року — Комуністична партія Східної Галичини), складова частина Комуністичної партії Польщі. «Маніфест до українських робітників та бідних селян», виданий ЦК КПСГ у липні 1921 року, став програмою боротьби трудящих Західної України за соціальне та національне визволення, сприяв згуртуванню революційно настроєних робітників та селян і утворенню комуністичних осередків. Наприкінці 1921 — початку 1922 року організуються комуністичні осередки в Луцьку, Ковелі, Рожищі, Торчині, Голобах, Локачах та інших населених пунктах. У вересні 1923 року в Луцьку утворюється Волинський окружком партії, до складу якого увійшов член ЦК КПСГ Г. В. Іваненко.

КПЗУ була авангардом трудящих Волині, як і всієї Західної України. Вона широко пропагувала досягнення соціалістичного будівництва в СРСР, виховувала народні маси в дусі любові до першої в світі соціалістичної держави робітників і селян. Вона висунула із свого середовища безстрашних професіональних революціонерів, відданих борців за справу народу.

В той час, коли буржуазну Польщу в 1923 році потрясли грандіозні страйки в Лодзі, Кракові, Львові, Волинський окружком КПЗУ згуртував українських, польських та інших робітників на боротьбу за визволення з-під гніту капіталу. На Волині страйкували друкарі, кравці і борошномели Луцька, візники і шкіряники Ковеля, деревообробники Карасина і Мацейова. Одночасно з великою силою розгорнувся партизанський рух, який охопив майже всі повіти воєводства. Загін партизанів, що діяв у Ковельському і Любомльському повітах під керівництвом Д. Бобика, вступив у відкриту боротьбу з поліцією і провів з нею кілька боїв. У Луцькому повіті розгорнув свою діяльність партизанський загін Стешенка-Ноля, який руйнував панські маєтки і господарства куркулів та осадників[3].

---

[1] За волю народну. Збірник документів. Львів, 1967, стор. 198, 199.

[2] М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр. К., 1959, стор. 32.

[3] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 194, арк. 51; спр. 142, арк. 29.

Під впливом активних виступів робітників на боротьбу проти окупантів піднімаються широкі маси селян. Вони не визнають окупаційного режиму, не сплачують податків, не з'являються на призовні пункти, а в ряді сіл відбирають землю у поміщиків і колоністів, пасуть худобу на поміщицьких сіножатях, вирубують панський ліс і вступають у сутички з поліцією та іншими представниками влади.

Революційна ситуація, яка склалася в 1921—1923 рр. у Польщі, не переросла в революцію. Однією з причин цього була організаційна слабість КПП і КПЗУ. Польській реакції вдалося за допомогою імперіалістів західних держав придушити революційний рух в країні. На Волині влітку 1923 року поліція з участю військ провела 36 облав і 108 розвідок проти партизанів, масові арешти учасників революційного руху. Із 75 арештованих військовопольовий суд у Луцьку засудив більшість на тривалі строки ув'язнення[1].

Тяжке життя і гноблення примушували трудящих кидати рідний край і їхати в пошуках кращої долі за океан. Лише з 1925 по 1938 рік з Волині емігрувало за кордон 70 764 чоловіка[2]. Народи СРСР ніколи не забували про долю своїх братів, що страждали під гнітом буржуазної Польщі. Коли в 1924 році трудящі Волині у зв'язку з неврожаєм опинились на краю голодної смерті, радянські люди, незважаючи на те, що у них самих не було вдосталь хліба, послали на Волинь десятки вагонів зерна. Роздача його на станціях Маневичі, Ковель, Мацеїв перетворилась на могутню демонстрацію любові трудящих до своїх радянських братів.

Український уряд не визнавав за Польщею права на Західну Україну і в 1923 році висловив рішучий протест проти незаконного рішення західних держав про закріплення її за Польщею[3]. Трудящі західноукраїнських земель все ширше розгортали боротьбу проти окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною. Так, у 1924 році на Волині страйкували кравці, пекарі, робітники цегельних заводів Луцька, борошномели і пекарі Ковеля, деревообробники і насичувальники шпал Ківерців та Здолбунова. Страйки часто набирали затяжного характеру і припинялися лише після задоволення вимог робітників.

Не припинялася і партизанська боротьба. Легендарна слава йшла про партизанський загін Мухи Спихальського (К. П. Орловського). Цей загін вступав у відкриті сутички з поліцією, пускав під укіс поїзди, громив поміщицькі маєтки, наводячи на окупантів смертельний жах.

В умовах жорстокого терору КПЗУ продовжувала вести проти окупантів героїчну боротьбу. Та Волинська організація КПЗУ, що складалася переважно із селян, в ідеологічному відношенні була ще слабкою. Уповноважений ЦК КПЗУ О. Рожанський (Форналь) скеровував її на повстання, хоч революційна ситуація в країні не назріла. Волинська окружна конференція КПЗУ, що відбулася в березні 1925 року, засудила лівосектантське керівництво і розробила заходи, спрямовані на зміцнення місцевих парторганізацій і посилення в них ролі робітничого класу. Лівосектантські збочення форналівців дали польській реакції привід для посилення репресій проти комуністів.

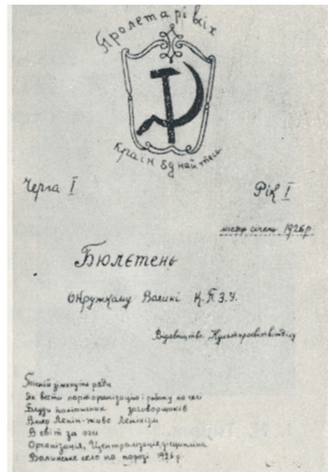

Нелегальний бюлетень Волинського окружкому КПЗУ, 1926 р.

Брошура, видана ЦК КПЗУ в грудні 1926 року з приводу судового процесу над комуністами у м. Володимирі-Волинському.

---

[1] М. М. Кравець. Революційний рух на Волині в 1921—1939 рр., стор. 216, 217.

[2] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962, стор. 21.

[3] Документы внешней политики СССР, т. 6, стор. 141, 142.

С. І. Бойко,

М. А. Васюта,

Г. В. Іваненко,

М. П. Олексюк,

Видатні діячі Волинської організації КПЗУ, 1924—1939 рр.

І. Н. Тишик.

Поліція дістала дозвіл на розстріл учасників партизанського руху без суду. В результаті у 1925 році на Волині було вбито 47 партизанів, заарештовано 1500 чоловік. Встановивши у 1926 році фашистський режим, польська реакція ще більше посилила репресії. Вона провела ряд масових судових процесів над арештованими комуністами. Одним з найбільших був Володимир-Волинський судовий процес над 151 членом КПЗУ, що почався 15 листопада 1926 року і тривав 58 днів. Цей процес підсудні перетворили на суд над буржуазним ладом і, не визнавши себе винними, використали його для пропаганди революційних ідей[1].

Репресії не зламали волі комуністів. На місце засуджених і закатованих ставали тисячі нових борців. Велике значення для посилення впливу КПЗУ на маси мало утворення в жовтні 1926 року на з'їзді у Львові легальної селянсько-робітничої партії «Сельроб». КПЗУ дістала змогу легально провадити роботу в масах, посилити свій вплив у «Просвітах», кооперативних та інших масових організаціях. «Сельроб», керований комуністами, відіграв велику роль у зміцненні союзу робітничого класу та селянства на Волині і сприяв посиленню тут революційної боротьби в роки економічної кризи.

Світова економічна криза 1929—1933 рр. показала, що Польща є найслабшою ланкою в системі капіталізму. Обсяг її промислового виробництва у 1933 році порівняно з 1928 роком зменшився на 43 проц., тоді як в інших капіталістичних країнах скорочення його досягло 31 процента[2]. Промисловість Волині в 1933 році давала усього 55 проц. продукції 1928 року. Не меншої шкоди завдала криза сільському господарству. Падіння цін на сільськогосподарську продукцію і збереження високих цін на промислові товари призвело до того, що селяни майже повністю припинили закупівлю сільськогосподарських машин, мінеральних добрив і навіть найпотрібніших промислових товарів. Наслідком цього було скорочення посівів, зниження врожайності полів, зменшення поголів'я худоби і розорення дрібних ремісників, які обслуговували село.

Затяжна економічна криза, яка різко погіршила становище трудящих, призвела до небаченого загострення класових суперечностей. Натхненні успішним будівництвом соціалізму в СРСР, трудящі Волині посилили опір окупантам. На той час Волинь була відома масовими революційними виступами трудящих. За даними офі-

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 12, стор. 126.
[2] Л. Гросвальд. Экономический кризис 1929—1938 гг. в Польше. М., 1954, стор. 23.

ціальної статистики, у 1930—1934 рр. на Волині відбулося 2494 різні конфлікти на виробництві, в т. ч. 21 страйк робітників. За широке розгортання класової боротьби, за масові виступи трудящих проти гнобителів, особливо за активну діяльність комуністів трудящі називали її «Червоною Волинню».

Волинський окружком КПЗУ на чолі з С. Бойком проводив діяльну революційну роботу серед усіх верств населення. Розповсюджувалися листівки, відозви, брошури, в яких висвітлювались досягнення Радянського Союзу, організовувалися масові селянські страйки. Поширеною формою боротьби трудящих були масові підпали маєтків поміщиків, садиб осадників і куркулів, скирт хліба, сіна тощо. У 1930 році на Волині було зареєстровано 393, а в 1931 році — 416 підпалів[1].

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі намагався силою придушити революційний рух трудящих Волині. Тут було утворено 228 поліцейських постерунків і 5 комісаріатів поліції. Масовими арештами комуністів, кривавими пацифікаціями окупанти марно намагалися паралізувати волю українського народу до боротьби за своє визволення. Восени 1930 року на Волині провокатор-націоналіст виказав поліції 175 активістів КПЗУ, в т. ч. С. Бойка, Б. Дудикевича, О. Платонову, М. Щирбу, М. Олексюка, І. Тишика та багатьох інших. В луцькій тюрмі арештованих піддали жорстоким катуванням. 19 листопада по-звірячому був замордований С. Бойко.

Арешти і судові процеси 1930—1931 рр. завдали тяжкого удару Волинській організації КПЗУ, в рядах якої залишилось всього 180 комуністів[2]. Але як не шаленіли кати, їм не вдалося зламати волю трудящих і припинити активну діяльність комуністів. КПЗУ загартувалась у боротьбі з польським фашизмом. Спираючись на профспілки, комсомол, спілку «Сельроб-єдність», комуністи зміцнили зв'язки з широкими масами трудящих і поповнили свої ряди новими борцями за народну справу. Волинська організація КПЗУ в 1933 році складалася з трьох окружних і 29 районних організацій, які об'єднували вже 1089 членів партії[3]. Луцький і Ковельський окружкоми на знак солідарності з робітниками Домбровського і Краківського вугільних басейнів організували масові демонстрації та бойові страйки робітників і селян.

Найбільш енергійно діяв у цей час Ковельський окружком КПЗУ, на чолі якого стояли видатні діячі партії С. В. Букатчук і О. В. Коцко. Окружком організував і провів ряд демонстрацій, селянський страйк, під його безпосереднім керівництвом провадилась партизанська боротьба. Хоча збройні виступи в 1932 році були передчасними, партизанський рух був однією з яскравих сторінок революційної боротьби трудящих за своє визволення.

IV з'їзд КПЗУ, що відбувся в жовтні — листопаді 1934 року, націлив партію на створення єдиного народного фронту. Керуючись цією настановою, вона організовує масові демонстрації проти фашизму і війни. Найбільшою була демонстрація під Колками, організована комуністами Д. Макаревичем і В. Свиридюком. Активну участь у її підготовці взяли комсомолки Л. Мусійчук, Н. Тарасюк і Д. Гордіюк. 1 Травня 1935 року близько двох тисяч демонстрантів з навколишніх сіл вирушили у Колки, щоб там разом з робітниками провести антифашистський мітинг. Але недалеко від Колок

Прогресивні журнали, які розповсюджувалися комуністами серед трудящих під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею.

[1] Волинський облдержархів. Звіт Волинського воєводи за 1931 р., стор. 4.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
[3] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 148.

Група безробітних волинян, 30-і рр.

демонстрантів зупинив сильний кулеметний і гвинтівковий вогонь поліцейського загону, в результаті чого на шляху залишились десятки вбитих і поранених[1]. Народ назвав цю криваву розправу поліції над демонстрантами «Колківською трагедією».

Величезне значення для мобілізації трудящих на боротьбу проти фашизму і підготовки нової світової війни мали рішення VII Конгресу Комінтерну. Керуючись його настановами, КПП і КПЗУ розгорнули в 1936—1937 рр. великі класові бої. Коли в 1936 році робітники Лодзі, Кракова, Ченстохової, Катовіце, селяни Люблінщини піднялись на боротьбу проти своїх гнобителів, їх підтримали робітники Львова, селяни Волині[2]. На Волині в сільськогосподарських страйках в цей час взяло участь до 100 тис. чоловік. Це був яскравий вияв пролетарської солідарності українських і польських трудящих[3].

В умовах наростання антифашистського руху польський фашизм напередодні другої світової війни спрямував свої репресії в першу чергу проти керівництва КПП і КПЗУ. Масові арешти викликали у багатьох комуністів думку, що і в ряди керівництва партії проникла ворожа агентура. Створилась атмосфера непевності, яка і послужила основою для Виконкому Комінтерну прийняти в 1938 році рішення про розпуск КПП і разом з нею КПЗУ і КПЗБ. Після XX з'їзду КПРС з'ясувалось, що це рішення було необгрунтованим і розпуск КПП — невиправданим. Заява ЦК КПРС і Центральних Комітетів Польської об'єднаної робітничої партії, Комуністичних партій Болгарії, Італії та Фінляндії про невиправданий розпуск КПП відновила історичну справедливість.

Розпуск КПП ослабив позиції антифашистського фронту, в якому комуністи були головною керівною силою. Проте спільна боротьба трудящих Польщі і Західної України проти фашизму, підготовки війни мала велике історичне значення. Вона загартувала тисячі борців за народну справу. Волинь вписала в історію визвольної боротьби не одну славетну сторінку. Спільна боротьба КПП і КПЗУ за інтереси польського і українського народів проти поміщиків і капіталістів та їх націоналістичних партій була великим вкладом у справу зміцнення дружби українського і польського народів. «Польські і українські комуністи, — говорив Владислав Гомулка, — в рядах Комуністичної партії Західної України викували цю дружбу в спільній боротьбі проти класу поміщиків і капіталістів»[4].

Радянський уряд не раз простягав руку дружби польському народу. Проте буржуазно-поміщицький уряд Польщі відмовився від укладення договору про дружбу і взаємодопомогу і цим самим прискорив загибель Польської буржуазної держави. 1 вересня 1939 року фашистська Німеччина напала на Польщу, зламала опір польських військ і окупувала її.

За цих умов Радянський уряд не міг залишатись байдужим до долі єдинокровних братів — українців та білорусів, що жили на території Західної України і Західної

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5232, арк. 107, 108.
[2] История Польши, т. 3, М., 1958, стор. 140.
[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 3188, арк. 10.
[4] Журн. «Коммунист», 1963, № 10, стор. 41.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ на ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ в 1921-39 роках

ПАРТІЙНЕ ПІДПІЛЛЯ й ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ на ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ в РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Білорусії[1]. 17 вересня 1939 року Радянський уряд дав наказ військам перейти кордон і взяти під захист життя і майно населення західних областей України та Білорусії. В наказі бійцям Червоної Армії, підписаному командуючим Українським фронтом С. К. Тимошенком, відзначалось: «Ми йдемо не як завойовники, а як визволителі наших українських і білоруських братів»[2].

Червона Армія на світанку 17 вересня почала свій визвольний похід. Перейшовши кордон, її частини швидко рушили на захід. Надвечір 18 вересня вони вже були в Луцьку, 19 — у Володимирі-Волинському, 20 — у Ковелі, 23 вересня радянські війська завершили визволення всієї Волині.

В багатьох містах і селах ще до приходу частин Червоної Армії створювалися революційні комітети. Робітники Луцька на чолі з комуністами створили революційний комітет і захопили пошту, телеграф, роззброїли поліцію та тюремну варту. В селищі Олиці революційний комітет заарештував магната Я. Радзівілла. У Любомлі революційний комітет і загін робітничої гвардії роззброїли поліцію, заарештували варту, прокурора і ліквідували місцеві органи влади[3].

Населення міст і сіл Волині зустрічало своїх визволителів хлібом-сіллю, квітами. На мітингах, які відбувалися в містах і селах, волиняни щиро дякували Комуністичній партії, Радянському урядові за визволення.

З перших же днів визволення в селах області проходили збори селян, на яких обиралися селянські комітети та народна міліція. В містах створювались тимчасові управління.

В кінці вересня 1939 року було створено Луцьке обласне тимчасове управління, головою якого обрано В. А. Бегму. Воно звернулося до населення із закликом спокійно працювати на своїх місцях, виконувати його розпорядження, які відповідають інтересам трудящих.

Тимчасові органи народної влади ліквідували старий буржуазно-поміщицький апарат і стали єдиними органами Радянської влади. Робітнича гвардія і селянські дружини охороняли народне добро та спокій громадян. На підприємствах було встановлено робітничий контроль, 8-годинний робочий день, налагоджено торгівлю та медичне обслуговування трудящих.

Тимчасові управління вели підготовку до виборів депутатів у Народні Збори Західної України. В містах і селах проводилися мітинги і збори, обговорювалися і схвалювалися звернення Львівського тимчасового управління про скликання Народних Зборів у Львові, створювалися виборчі округи, висувалися кандидати в депутати. Понад 15 тис. агітаторів роз'яснювали серед населення Положення про вибори до Народних Зборів Західної України.

22 жовтня 1939 року відбулися вибори до Народних Зборів Західної України. Депутатами було обрано найбільш активних борців за народну владу з числа робітників і селян, у т. ч. багато членів КПЗУ та колишніх політичних в'язнів, зокрема І. Н. Тишика, С. П. Бардася, К. І. Томашевича, М. А. Васюту, Ф. А. Голумбієвського, А. Г. Дорощук, А. І. Мізюка, В. Я. Леончука, А. С. Жовтнянського[4]. 26—27 листопада 1939 року разом з усіма депутатами Народних Зборів вони одностайно затвердили Декларацію про встановлення Радянської влади в Західній Україні, Декларацію про прийняття Західної України до складу СРСР і включення її до складу Української РСР, Декларацію про конфіскацію поміщицьких земель і Декларацію про націоналізацію банків і великих промислових підприємств на Західній Україні. Цими актами було встановлено новий державний і суспільний лад, ліквідовано приватну власність на основні засоби виробництва.

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 450.

[2] О. Г. Ц и б к о. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР. 1934—1939 рр. Львів, 1963, стор. 115.

[3] Нариси історії Волинської обласної партійної організації. К., 1968, стор. 41.

[4] І. З а б о л о т н и й. Нескорена Волинь, стор. 199.

П'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР 1 листопада 1939 року задовольнила прохання Народних Зборів Західної України і прийняла Закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Радянською Україною. Третя позачергова сесія Верховної Ради УРСР 15 листопада 1939 року прийняла Закон про включення Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Це був великий історичний акт. Здійснилась мрія українського народу про возз'єднання своїх земель у складі єдиної Української держави.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 4 грудня 1939 року було створено Волинську область з центром в місті Луцьку. Від Волинського воєводства до неї відійшли Володимир-Волинський, Горохівський, Ковельський, Луцький та Любомльський повіти, від Поліського — Камінь-Каширський повіт.

В обстановці великого політичного піднесення провадилися вибори у верховні органи влади. Першими представниками волинян до Верховної Ради СРСР 24 березня 1940 року були обрані селянин М. А. Васюта, робітниці М. Д. Дружук, М. Я. Яков'юк, секретар Волинського обкому КП України П. І. Таценко та відомий державний і партійний діяч Л. Р. Корнієць. Депутатами Верховної Ради УРСР стали С. А. Денисюк, А. І. Мізюк, Ф. Г. Садошенко та інші.

15 грудня 1940 року відбулися вибори до місцевих органів Радянської влади, куди волиняни обрали сотні своїх найкращих представників. 8 грудня 1939 року створено бюро обласного комітету Комуністичної партії України, а також виконком Волинської обласної Ради депутатів трудящих. Відповідно до нового адміністративного поділу обкомом і облвиконкомом було створено 3 міськкоми, 30 райкомів КП(б)У, 8 міських, 30 районних, 19 селищних і 855 сільських Рад депутатів трудящих.

Зразу ж після возз'єднання почалася велика робота по соціалістичному перетворенню народного господарства: було здійснено націоналізацію промислових підприємств, банків і засобів зв'язку; 10 тис. безробітних одержали роботу[1].

Велике значення для розвитку народного господарства області мала постанова ЦК КП(б)У та уряду Української РСР «Про план розвитку народного господарства в західних областях УРСР на 1940 рік». На розвиток народного господарства цих областей держава асигнувала великі кошти. IV сесія Верховної Ради УРСР (1940 р.) затвердила бюджет для Волинської області в сумі 129 477 тис. крб. Це сприяло швидкому розвиткові промисловості області. Об'єднувалися кустарні майстерні та дрібні підприємства. На кінець 1940 року в області вже діяло 313 державних і 146 кооперативних підприємств та 28 міських і районних промислових та харчових комбінатів. На них працювало понад 14 тис. робітників, або вдвоє більше, ніж у 1938 році. Обсяг промислової продукції в 1940 році зріс порівняно з 1939 роком у 2,6 раза[2]. Соціалістичний сектор дав 62 проц. валової продукції промисловості області.

Великі зміни відбулися і на селі. В результаті земельної реформи у поміщиків, монастирів, осадників та великих урядовців було конфісковано 292,9 тис. га землі. 59,8 тис. малоземельних і безземельних господарств одержали 153 тис. га землі, а також реманент, 3852 коней, понад 6,6 тис. корів та більш як 2,6 тис. свиней, близько 3,5 тис. овець[3]. Держава надавала селянам кредити, постачала їм сільськогосподарські машини. Відповідно до постанови Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) від 16 березня 1940 року і постанови Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У від 27 березня 1940 року в області було створено 30 МТС. У 1941 році вони мали у своєму розпорядженні 434 трактори (в переведенні на 15-сильні) та багато інших сільськогосподарських машин.

Більш свідома частина селян розуміла, що без колективної праці їм із злиднів не вибитись, і почала об'єднуватися в колгоспи. У січні 1940 року в селі Уховецьку

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 13.
[2] Там же, стор. 27, 77.
[3] Там же, спр. 3-а, арк. 2.

Ковельського району з ініціативи селян виник перший колгосп, у якому об'єдналося 140 чоловік. На початку лютого організувалася артіль в селі Брищі Луцького району. Почали створюватись колгоспи і в інших селах області. До кінця 1940 року їх налічувалося вже 42, а на початок червня 1941 року — 663 колгоспи, в яких об'єдналося близько 41 тис. селянських господарств[1].

Разом з економічними перетвореннями відбувався і розвиток культури. В містах і селах були створені гуртки і школи по ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. Лише за 6 місяців Радянської влади в області відкрилося 142 нові школи. У квітні 1940 року тут діяло вже 1224 школи, які охопили 195,5 тис. учнів. До викладання були залучені вчителі, яких позбавляли роботи за панської Польщі, а також велика група педагогів, що за своїм бажанням прибула сюди із східних областей України. В 1940 році в школах працювало понад 5 тис. вчителів. Однак і цієї кількості тут не вистачало. Було відкрито 2 педшколи та вчительський інститут, в яких стало навчатися 900 студентів. Для підготовки медичних працівників та спеціалістів сільського господарства відкрилися медшколи та 2 сільськогосподарські технікуми.

Розгорнулась велика культосвітня робота. Відкрилися обласний драматичний театр, філармонія, Будинок народної творчості, краєзнавчий музей, 491 клуб. При клубах почали діяти гуртки художньої самодіяльності. У 1940 році було проведено районні та обласний огляди художньої самодіяльності, обласний дитячий кінофестиваль, який відвідало близько 8 тис. школярів.

На Волині почали працювати 360 масових бібліотек, створених за допомогою держави і трудящих східних областей, які надіслали в подарунок волинянам 171 тис. примірників книжок.

Але мирне соціалістичне будівництво, яке розгорнулося в західних областях України, в т. ч. і на Волині, перервав підступний напад на Радянський Союз фашистської Німеччини. 22 червня 1941 року гітлерівські війська перейшли радянський кордон. Перший удар прийняли на себе прикордонники. Вони у винятково тяжких умовах мужньо відбивали атаки ворога. Це, зокрема, бійці 128-го залізничного полку НКВС, що охороняли залізничний міст через річку Буг, прикордонники 3-ї, 6-ї, 7-ї, 10-ї та Устилузької застав; воїни 13-ї застави під командуванням О. В. Лопатіна, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На честь героїв-прикордонників В. В. Петрова та І. І. Пархоменка, що загинули, захищаючи священні кордони СРСР, трудящі перейменували села Цуцнів у Петрове, а Видранку — в Пархоменкове.

Небачену стійкість виявили воїни 5-ї армії під командуванням генерал-майора М. І. Потапова. Радянські бійці 124-ї дивізії цієї армії трималися в одному із дотів проти переважаючих сил ворога три тижні, а в другому — понад тиждень. Захисники Вітчизни виявили чудеса героїзму, стримуючи значні сили ворога; П. Ф. Алябушеву, К. О. Семенченку, а також Ф. Є. Столярчуку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Та сили були надто нерівними. 8 липня 1941 року гітлерівські нападники окупували всю область.

Фашисти встановили на українських землях жорстокий окупаційний режим. Волинська область за гітлерівським територіальним поділом була включена до генерального округу Волині та Поділля з центром у Луцьку. На території області гітлерівці відкрили 6 гебітскомісаріатів, 30 районних управ. Тут діяв великий апарат насилля та грабунків: гестапо, жандармерія, поліція, в містах і селах були розміщені військові гарнізони.

Гітлерівці та їх пособники — українські буржуазні націоналісти, керуючись директивами Гітлера та наказами його намісника на Україні Еріха Коха про знищення слов'янських народів, за час окупації Волині розстріляли і замучили понад

---

[1] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 67.

Розвідники-партизани з'єднання ім. Леніна. 1943 р.

165 тис. чоловік. У Луцьку, Ковелі та Володимирі-Волинському вони відкрили концентраційні табори, в яких знищили 78 330 радянських військовополонених. Особливо жорстокий режим окупанти встановили у Володимир-Волинському концентраційному таборі, що призначався для офіцерів Червоної Армії. Радянських людей катували, виганяли босими і роздягнутими на мороз, цькували собаками. Тут щоденно вмирало по 200—250 чоловік. Серед військовополонених у цьому таборі був і Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Д. М. Карбишев. Понад 30 тис. волинських юнаків і дівчат окупанти вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Гітлерівці ліквідували колгоспний лад, пограбували артільне добро, зруйнували усі МТС. 187 тис. га землі було передано поміщикам. За час окупації фашисти спалили 422 населені пункти, 35 тис. селянських будинків, пограбували населення, відібрали 293,8 тис. голів великої рогатої худоби, 164 тис. коней, 410 тис. овець та свиней. Великої шкоди було завдано містам — зруйновано понад 30 тис. кв. метрів житлової площі, майже всі промислові підприємства, 39 залізничних станцій, близько 600 км залізничної колії. На руїни були обернені залізничний вузол і місто Ковель[1].

Фашисти закрили 984 школи, позбавивши цим 185 тис. дітей права на освіту, а 4696 вчителів — на працю. В обласному драматичному театрі фашисти влаштували стайню, пограбували експонати краєзнавчого музею. Вони зруйнували 279 шкільних і 69 клубних приміщень, знищили весь книжковий фонд бібліотек області. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами народному господарству області, становила понад 8 млрд. карбованців[2].

Проте ні фашистський терор, ні розбій не зламали волелюбного духу волинян. З перших же днів окупації вони піднялися на активну боротьбу з окупантами та їх найманцями — українськими буржуазними націоналістами.

Віроломний напад гітлерівців на нашу країну, воєнні дії, що розгорнулися на території області в перші дні війни, не дали можливості обкому КП(б) України заздалегідь створити підпілля. Проте вже 25 липня 1941 року Волинський обком партії, який перебував у Києві, направив у різні райони області для організації підпільної роботи 24 партійні і радянські активісти. Але лише 5 чоловік — І. К. Левченко, В. А. Лотвин, Ф. С. Козловський, О. Т. Українець та О. Ф. Конопльов — добралися до місця призначення[3]. О. Ф. Конопльов і О. Т. Українець організували у селі Рудниках Колківського району підпільну групу, яка почала активну боротьбу з окупантами.

Наприкінці липня 1941 року ЦК КП(б)У надіслав для підпільної роботи на Волині ще 45 чоловік, серед яких були і уродженці Волині М. П. Конищук, Г. А. Карплюк та інші. М. П. Конищук створив підпільні групи у Великому Обзирі, Гриві, Набрусці та в інших селах Камінь-Каширського району, організував тут партизанський загін у складі 100 чоловік, який провадив диверсії, громив німецькі гарнізони і комендатури.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 426, арк. 18, 20, 22, 25.
[2] Там же, арк. 24—26.
[3] Там же, спр. 367, арк. 39.

У грудні 1941 року створюється партизанська група в селищі Маневичах. Очолив її Мазурик. Згодом ця група виросла у досить великий партизанський загін під командуванням Ю. М. Собесяка. До загону входили українці, поляки, білоруси, росіяни. Загін знищив кількасот гітлерівців, пустив під укіс багато вагонів з військовою технікою. Після визволення Волині партизанський загін Ю. М. Собесяка став діяти на території Польщі. У Колківському районі розгорнув боротьбу партизанський загін, що виріс із підпільників сіл Граддя і Копилля. Його очолив член КПЗУ І. Я. Шишко[1]. Крім того, активно діяли антифашистські підпільні групи в Луцьку, Ковелі, Торчині, в селах: Тихотин Рожищенського району, Клубочин, Сильне, Журавичі Цуманського, Колодниця, Поворськ, Білин, Дубове, Уховецьк Ковельського, Старий Мосир, Голоби, Поповичі, Борщівка Голобського районів та в багатьох інших[2]. Активну роботу, зокрема, провадило підпілля селища Голобів. Воно мало зв'язки з Луцьком, Ковелем, багатьма селами Ковельського, Торчинського і Луцького районів. Підпілля очолював член КПЗУ з 1924 року заступник голови виконкому Голобської районної Ради Г. Ф. Мартинюк. Учасники підпілля поширювали серед населення повідомлення Радінформбюро, направляли бійців, що потрапили в оточення або втекли з полону, до партизанських загонів, допомагали партизанам проводити розвідку.

Активно діяли в тилу ворога торчинські підпільники, яких очолював учитель комуніст П. Й. Каспрук, підпільні групи П. І. Савельєвої у Луцьку, Д. Кошелєва, О. Ковбасюка і С. Л. Лаховського у Ковелі. Всього на Волині діяло близько 70 антифашистських груп та партизанських загонів[3].

На базі антифашистських груп О. Ф. Філюка в Цуманському, С. О. Шковороди в Шацькому, К. Г. Дармостук, М. І. Глазова у Володимир-Волинському, П. Х. Самчука у Маневицькому районах та інших утворилися партизанські загони.

На листопад 1942 року партизанами було знищено понад 5 тис. окупантів та їх прислужників — українських буржуазних націоналістів, пущено під укіс 60 ешелонів, висаджено у повітря 5 складів пального і 25 продовольчих складів, розгромлено 30 поліцейських дільниць. У листопаді 1942 року від партизанського з'єднання «Баті» (Г. М Линькова), що діяло в Білорусії, на Волинь прибув загін під командуванням Героя Радянського Союзу А. П. Бринського, в кінці 1942 року він об'єднав усі партизанські загони і групи Волині.

Велику розвідувальну роботу провадили тут і партизанські загони особливого призначення під командуванням Д. М. Медведєва, М. А. Прокоп'юка, В. О. Карасьова.

У 1943 році ЦК КП(б)У та Український штаб партизанського руху направив на захід, у т. ч. і на Волинь, ряд партизанських з'єднань. З'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака пройшло по території Цуманського і Олицького районів. Здійснили рейди через Волинь з'єднання П. С. Коротченка, Л. Я. Іванова, О. М. Сабурова, М. Д. Рудича, О. І. Артюхова, М. І. Наумова. В лютому 1944 року протягом п'яти днів вели бої в районі Ковеля партизанські з'єднання С. Ф. Маликова і О. Ф. Федорова. В цих боях гітлерівці втратили 1265 солдатів і офіцерів.

Населення усім, чим тільки могло, допомагало народним месникам. Немало волинян пішло у партизанські загони. У з'єднання П. С. Коротченка вступило близько 300 чоловік, М. Д. Рудича — 625, Л. Я. Іванова — 400. У червні 1943 року

М. С. Корчев (зліва) — колишній комісар і Ю. М. Собесяк (Макс) — колишній командир партизанського загону, що діяв на Волині. 1962 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 547, оп. 1, спр. 427, арк. 16, 64.
[2] Там же, ф. 597, оп. 1, спр. 68, арк. 44—46.
[3] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 76.

на Волинь прибуло Чернігівське партизанське з'єднання О. Ф. Федорова, яке зосередилось у лісах біля села Червище Камінь-Каширського району та на хуторі Лобне Ровенської області.

За рішенням ЦК КП(б)У 2 червня 1943 року створюється підпільний Волинський обком партії, першим секретарем якого був затверджений командир партизанського з'єднання двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров[1].

Підпільний обком проводив серед партизанів та населення тимчасово окупованої території діяльну виховну роботу, підніс роль первинних партійних і комсомольських організацій. Підпільний обком прийняв у члени партії 70 і кандидатами в члени партії — до 300 чоловік[2], видано 53 номери республіканської газети «Радянська Україна» загальним тиражем до 50 тис. примірників, 8 брошур тиражем 13 тис. примірників, 7400 різних листівок, 16 тис. примірників різних газет, які поширювалися серед партизанів і населення. Лише за один рік з'єднання поповнилось за рахунок населення області на 1 тис. чоловік.

Підпільний обком КП(б)У проводив велику роботу по організації підпільних партійних і комсомольських організацій та антифашистських груп. Було створено 11 підпільних райкомів партії, 14 райкомів комсомолу та 67 антифашистських груп[3]. В області налічувалось 22 первинні партійні, 36 комсомольських організацій, у яких перебувало на обліку 400 комуністів і 625 комсомольців. Народні месники партизанського з'єднання О. Ф. Федорова з допомогою підпільників за період з 7 липня 1943 по квітень 1944 року пустили під укіс 611 ешелонів ворога з технікою, боєприпасами і живою силою, 8 бронепоїздів, знищили понад 16 тис. солдатів і офіцерів ворога[4].

Широкий партизанський рух і антифашистське підпілля, в якому брало участь більше 30 тис. чоловік[5], завжди знаходили гарячу підтримку населення. Волиняни не пішли за зрадниками народу — українськими буржуазними націоналістами. Вони саботували виконання гітлерівських наказів, виступали проти окупаційного режиму.

27 січня 1944 року війська 13-ї армії 1-го Українського фронту почали визволення області від німецько-фашистських загарбників. Їм активно допомагали партизанські загони, що діяли на Волині. 1-й і 6-й гвардійські кавалерійські корпуси, прорвавши оборону ворога, вийшли на рубіж річки Стир і у взаємодії з 76-м, 77-м і 24-м стрілецькими корпусами 1—2 лютого 1944 року з боями визволили районні центри Маневичі, Ківерці, Колки, Олику, Цумань, Теремно і обласний центр місто Луцьк, відкинули ворога за річку Стир і зайняли тут оборону.

На другому етапі воєнних дій — 3 і 4 квітня були визволені районні центри Берестечко і Сенкевичівка, 13 липня — Горохів, 18 — Локачі, 20 — Володимир-Волинський, Іваничі, Любомль, 21 — Устилуг. 6 липня війська 47-ї армії 1-го Білоруського фронту оволоділи Ковелем. Вони ж та війська 8-ї гвардійської армії у липні визволили районні центри — Заболоття, Турійськ, Стару Вижівку, Головне, Луків та багато населених пунктів. 22 липня від фашистських окупантів було очищено всю територію області.

Виписка з протоколу засідання партійного комітету партизанського з'єднання О. Ф. Федорова. Лютий 1943 р.

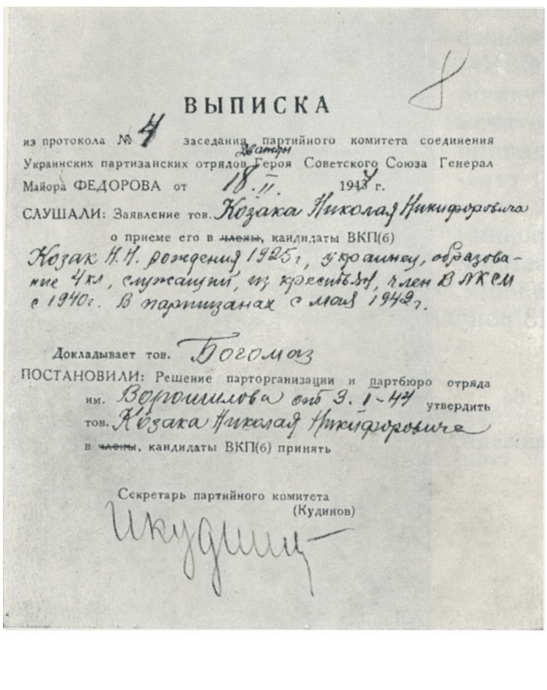

8

ВЫПИСКА

из протокола № 4 заседания партийного комитета соединения Украинских партизанских отрядов дважды Героя Советского Союза Генерал Майора ФЕДОРОВА от 18.II. 1943 г.

СЛУШАЛИ: Заявление тов. Козака Николая Никифоровича о приеме его в ~~члены~~, кандидаты ВКП(б)

Козак Н. Н. рождения 1925 г, украинец, образование 4 кл, служащий, из крестьян, член ВЛКСМ с 1940 г. В партизанах с мая 1942 г.

Докладывает тов. Богомаз

ПОСТАНОВИЛИ: Решение парторганизации и партбюро отряда им. Ворошилова от 3.I-44 утвердить тов. Козака Николая Никифоровича в ~~члены~~, кандидаты ВКП(б) принять

Секретарь партийного комитета (Кудинов)

Кудинов

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 475.

[2] Волинський облпартархів, ф. 1, спр. 421, арк. 126.

[3] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 89.

[4] В. Замлинський. Караюча земля. Львів, 1965, стор. 115, 116, 146, 149.

[5] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 427-а, арк. 1, 2.

Ще до початку визволення області ЦК КП(б)У створив Волинський обком партії на чолі з І. І. Профатіловим і виконком обласної Ради депутатів трудящих, головою якого став депутат Верховної Ради УРСР П. Н. Решетняк. Обком і облвиконком в міру визволення території області відновлювали органи Радянської влади, створювали партійні комітети та первинні партійні організації. До кінця 1944 року в області працювало вже 3 міські, 30 районних і 868 сільських Рад депутатів трудящих. При Радах створювались винищувальні групи для боротьби з бандами українських буржуазних націоналістів, жіночі ради, комісії по відбудові.

Велику допомогу трудящим Волині у відбудові та дальшому розвитку народного господарства подали ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Сюди була відряджена значна кількість висококваліфікованих спеціалістів. У 1944—1945 рр. в область прибуло понад 1700 інженерів, лікарів, вчителів, агрономів, партійних і радянських працівників. Поряд з цим обком КП(б)У неослабну увагу приділяв вихованню кадрів з місцевого населення. В області були створені курси для підготовки радянських і партійних, сільськогосподарських і культосвітніх працівників, вчителів, медичних працівників. Лише на курсах по підготовці механізаторів, рільників, овочівників протягом 1946—1947 рр. було підготовлено до 2 тис. чоловік, на курсах голів сільських Рад — 800 чол., на вчительських — понад 1 тис. чоловік[1].

В результаті діяльності партійних організацій уже в 1950 році серед районних працівників було понад 6 тис. чоловік з числа місцевого населення. З 1074 голів колгоспів 780 чоловік були місцевими жителями. В Рожищенському районі, наприклад, з 53 голів колгоспів 49 були уродженцями Волині. Колишні

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 24, арк. 77.

Командири партизанських з'єднань і загонів, що діяли на Волині. У першому ряду справа наліво — О. Ф. Федоров, Д. М. Медведєв. 1943 р.

Вручення урядових нагород волинським партизанам. 1943 р.

Танкісти 1-го Українського фронту форсують р. Західний Буг на Волині. 1944 р.

селяни-бідняки, зачинателі колгоспного руху в області — С. С. Шульгач, Д. М. Безручко, В. М. Фінкевич, О. С. Панасюк та інші — нині очолюють передові колгоспи.

Дбаючи про добір і виховання кадрів, партійні організації одночасно займались і питанням зростання своїх рядів за рахунок місцевих робітників, селян, колгоспників та інтелігенції. Якщо на 1 січня 1945 року обласна партійна організація налічувала у своєму складі 1889 комуністів, то на кінець 1952 року — вже 8847 членів і кандидатів у члени ВКП(б). Це дало можливість посилити діяльність партійних організацій на селі. У 1952 році в області було 804 первинні партійні організації, в т. ч. в колгоспах — 239 партійних та 102 партійно-кандидатські і партійно-комсомольські групи.

Обком партії належну увагу приділяв і вихованню молоді, залученню її до комсомолу. Зразу ж після визволення області на підприємствах, в установах, учбових закладах і селах відновили свою діяльність комсомольські організації, які були створені в 1940—1941 рр. В ряди комсомолу вливалась передова молодь. Обласна комсомольська організація зросла з 13 тис. у 1946 до 37,4 тис. членів ВЛКСМ у 1950 році[1]. На кінець 1952 року обласна комсомольська організація налічувала близько 44 тис. чоловік. З її рядів виросло багато партійних, радянських, господарських працівників, спеціалістів народного господарства.

У післявоєнні роки в діяльності обласної парторганізації, як і всієї партії, важливе місце посідала виховна та ідеологічна робота серед населення. До агітаційно-масової роботи було залучено понад 2 тис. комуністів, близько 5,5 тис. комсомольців, велика армія інтелігенції.

Всі заходи по відбудові і дальшому розвитку народного господарства, завершенню колективізації, залученню населення до активної участі в громадсько-політичному житті доводилося провадити, долаючи опір банд українських буржуазних націоналістів. Особливу ненависть оунівські бандити проявляли до колгоспного ладу. Вони відчували, що колективізація сільського господарства і ліквідація куркульства позбавлять їх соціальної бази та джерел матеріального забезпечення. Тому вони по-звірячому розправлялися з колгоспним активом. Від рук бандитів загинуло багато партійних і радянських працівників, зачинателів колгоспного руху. Бандити закатували завідуючого Теремнівським районним відділом охорони здоров'я Н. Коблюка. В селі Мельники-Мостицькі Ратнівського району вони замордували голову і секретаря сільської Ради А. Кіпеня та І. Ладана. В селі Городище Сенкевичівського району оунівці вбили 6 активістів — організаторів колгоспу, а в селі Зеленому Берестечківського району — всю сім'ю Наврускевичів, в якій було 8 дітей від 1 до 13 років. Жертвами українських буржуазних націоналістів стали заступник завідуючого відділом обкому партії А. С. Гонтовенко, перший секретар Старовижівського райкому П. О. Жуков, колишній командир партизанського загону М. П. Конищук та багато інших[2]. Трудящі, спираючись на органи Радянської влади, активно включились у боротьбу з українськими буржуазними націоналістами і знищили їх[3].

Переборюючи труднощі, трудівники області ще з більшою енергією відбудовували народне господарство. Протягом 1945 року залізничники відбудували 546 км залізниць, 25 мостів, 27 вокзалів, Ковельське

Одна із землянок — тимчасових жител селян Волині після вигнання фашистських загарбників. 1945 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 137, арк. 55.

[2] Ф. Калита. Волинь наша радянська. Львів, 1967, стор. 21—23, 25.

[3] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 428, арк. 35.

паровозне і вагонне депо, забезпечили нормальний рух поїздів на всіх головних лініях. У Луцьку, Ковелі, Володимирі-Волинському та в районних центрах відновили роботу 7 електростанцій, 12 заводів і фабрик, 125 промислових артілей. Почали видавати продукцію районні і міські промислові та харчові комбінати. За 1945 рік було випущено продукції на 21 млн. крб., або 32 проц. довоєнного рівня.

Селянам було повернуто всі землі, якими вони користувалися до війни. Додаткові наділи з державного земельного фонду одержали 19 тис. господарств. Безкінні господарства на пільгових умовах придбали 4 тис. коней. Для придбання худоби і будівництва житла держава виділила 2 млн. крб. кредиту. В селах було створено 1033 земельні громади, які подавали допомогу бідняцьким господарствам, родинам фронтовиків та сім'ям, що потерпіли від рук націоналістів[1].

У той же час здійснювалися заходи по відновленню роботи шкіл, бібліотек, театрів, кіно. Уже в 1945/46 навчальному році діяло 874 школи, в яких навчалося 110,6 тис. учнів і працювало 2854 вчителі[2]. Відновлювали роботу клуби. Уже в жовтні 1944 року було проведено огляд художньої самодіяльності, в якому взяло участь 295 чоловік з 7 районів. Другий обласний огляд за участю 500 чол. відбувся у січні 1945 року. На кінець 1945 року в області налічувалось 226 драматичних гуртків, 222 хорові гуртки, в яких брало участь до 5,5 тис. чоловік. Розгорнули роботу бібліотеки, кінопересувки. Головним завданням у роки першої післявоєнної п'ятирічки (1946—1950 рр.) була соціалістична перебудова села. Партійні організації та сільські Ради проводили величезну масово-політичну і організаторську роботу серед селян. Комуністи роз'яснювали переваги колективного господарювання. Для ознайомлення з життям і працею колгоспників східних областей республіки групи селян Волині виїздили в артілі Київської, Харківської і Дніпропетровської областей. Про досягнення колгоспників східних областей України розповідали на обласних, районних нарадах селян, які проводились у 1946 і 1947 роках, передовики землеробства, Герої Соціалістичної Праці Ф. І. Дубковецький, М. Г. Лисенко, О. С. Хобта, П. І. Ажирков з підмосковного колгоспу «Борец» та інші[3].

Все це сприяло дальшому здійсненню колективізації. Уже в 1948 році колгоспний рух набрав масового характеру. Якщо в 1946 році було створено 21 колгосп, то в 1948 році — 1016, в яких об'єдналось 124,5 тис. селянських господарств (81 проц.). В 1949 році колективізація сільського господарства була завершена: 99 проц. усіх селянських господарств стали на колективний шлях господарювання[4].

Колгоспи зростали і міцніли, вдосконалювалась майстерність молодих господарів землі. У 1949 і в 1950 рр. за успіхи, досягнуті в колгоспному виробництві, 294 працівники сільського господарства Волині були нагороджені орденами і медалями, а ланковим В. М. Вірному, М. І. Войтюк, М. Л. Верезій, В. Г. Стащук присвоєне високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Після завершення колективізації обласна партійна організація (перший секретар обкому І. С. Грушецький) головну увагу в галузі сільського господарства спрямувала на організаційно-господарське зміцнення колгоспів. У 1955—1958 рр. для роботи на селі було направлено понад 1200 комуністів[5]. 200 з них очолили колгоспи і МТС, бригади і ферми колгоспів. Це зміцнило і сільські партійні організації, які уже були створені в усіх колгоспах. На кінець 1958 року в сільському господарстві працювало понад 8 тис. комуністів.

Важливим заходом по організаційно-господарському зміцненню колгоспів було їх укрупнення, внаслідок чого в 1950—1952 рр. 1072 колгоспи було укрупнено в 587.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 2, спр. 3, арк. 189.
[2] Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 429—433.
[3] Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 390.
[4] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 76, арк. 10.
[5] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 414, арк. 42.

Велику роль у розвитку сільського господарства відіграли МТС, які почали створюватися в області ще у 1945 році. Тоді вони мали 182 трактори (у 15-сильному обчисленні), а в 1950 році вже 2108. МТС обробляли 91 проц. земельного фонду колгоспів[1].

Підвищувалась роль МТС у зміцненні економіки колгоспів. Кількість тракторів у 1956 році збільшилась проти 1950 року в 2 рази і становила 4258 штук (у 15-сильному обчисленні). Кадри механізаторів зросли якісно і кількісно. Протягом 1950—1956 рр. їх було підготовлено 18,6 тис. чоловік. МТС виконували понад 95 проц. робіт по оранці та сівбі цукрових буряків і зернових, понад 30 проц. робіт по збиранню урожаю зернових. Підвищення рівня механізації, збільшення внесення добрив, піднесення культури землеробства сприяли економічному зміцненню господарств, підвищенню врожаїв та виробленню продукції тваринництва. Зросли доходи колгоспів, їх неподільні фонди.

Дальшого розвитку набуло сільське господарство в роки семирічки. Валові збори зерна збільшились в 1,5 раза, в т. ч. пшениці — більше ніж у 2 рази, цукрових буряків — в 1,4 раза, зросло поголів'я великої рогатої худоби та свиней.

Після реорганізації МТС (1958 р.) колгоспи купили 3,5 тис. тракторів, понад 700 зернових комбайнів. У результаті підвищився рівень механізації всіх процесів виробництва, зросла продуктивність праці в колгоспах. На кінець семирічки в колгоспах працювало уже 7,5 тис. тракторів, 1 тис. зернових комбайнів, понад 3 тис. автомашин. Неподільні фонди колгоспів за 7 років зросли майже в 3,3 раза, а грошові доходи — в 2 рази.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства на 1967 рік Радянський уряд нагородив понад 5,5 тис. волинян орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. 23 передовиків було удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, серед них І. Г. Антонюк, В. С. Баран, А. Є. Гарлинська, М. Г. Гловацький, М. М. Кажан, С. С. Калинюк, Л. Ф. Литковець, С. В. Наконечний, О. С. Панасюк, І. С. Пузанов, М. П. Саморук, Г. М. Смирнова, Є. П. Співак, В. Д. Старенько, О. М. Форманюк, В. І. Шевчук, В. Г. Шеренгов, М. В. Юхименко.

Колгоспний лад і постійне піклування Комуністичної партії і Радянського уряду відкрили великі можливості для дальшого неухильного розвитку сільського господарства області. На 1969 рік в області —358 колгоспів і 19 радгоспів. Вони мають 10,9 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні), 1,9 тис. комбайнів, 5 тис. вантажних автомобілів та багато інших сільськогосподарських машин. 20 об'єднань «Сільгосптехніки» подають технічну допомогу колгоспам, забезпечують їх пальним, добривами, запасними частинами та машинами.

У післявоєнні роки бурхливими темпами розвивалась промисловість області. Здійснюючи постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У «Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській, Чернівецькій областях на 1945 рік», робітники Луцька і Ковеля та інших міст області піднімали з руїн промислові підприємства і транспорт, налагоджували комунальне господарство міст. В роки четвертої п'ятирічки на підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове її виконання. В рух передовиків та новаторів виробництва включилося 6617 робітників, або майже кожний четвертий[2]. У 1949 році валовий обсяг промислової продукції досяг довоєнного рівня, а в 1950 році перевищив його вже на 32 проценти. Проте довоєнний рівень — це рівень, найнижчий серед усіх інших областей республіки. 50 проц. усієї промислової продукції припадало на промислові артілі, в яких об'єднувались дрібні ремісники[3]. В галузевій структурі промисловості в 1950 році перше місце займала лісозаготівельна і деревообробна (38 проц.), друге —

[1] Народне господарство Волинської області. Статистичний збірник. Львів, 1958, стор. 135.
[2] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 137, арк. 11.
[3] Історія робітничого класу Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 218.

Від'їзд волинських комсомольців на цілину. 1959 р.

харчова (36 проц.) промисловість[1]. Зовсім не було важкої промисловості і машинобудування. Щоб ліквідувати економічне відставання області, держава асигнувала на розвиток різних галузей промисловості значні кошти. ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У вирішили питання про розвиток у Волинській і Львівській областях вугільної промисловості. В 1947 році було створено трест «Волиньвуглерозвідка» у складі п'яти геологорозвідувальних партій. Колектив Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії 3 липня 1947 року першим виявив промислові шари кам'яного вугілля. Протягом 1947—1948 рр. геологи розвідали значні поклади кам'яного вугілля, запаси якого досягали 1,75 млрд. тонн. Особливості географічного положення Львівсько-Волинського басейну і зростання потреб Європейської частини СРСР у паливі зумовили велике народногосподарське значення його освоєння. Виходячи з цього, в січні 1948 року ЦК ВКП(б) і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про розвиток видобутку кам'яного вугілля в західних областях України»[2]. Для виконання робіт у грудні 1949 року було створено трест «Західшахтобуд», який розпочав будівництво шляхів, житла, шахт і допоміжних підприємств. У 1950 році біля села Низкиничів Іваничівського району були закладені шахти №№ 1, 2, 3, а вже в липні 1954 року шахта № 1 видала на-гора перше вугілля. Так в області створилась нова галузь промисловості — вугільна. В наступні роки було побудовано ще ряд шахт. У районі шахт виросло нове місто — Нововолинськ. В 1967 році на Волині діяло 9 шахт, на яких видобувалося понад 4,5 млн. тонн вугілля за рік.

Будівельникам шахт велику допомогу подали трудящі братніх республік. З Російської Федерації, Білорусії та Грузії надходили автотранспорт і будівельні машини, з Москви і Вірменії — трансформатори, з Челябінська — автогрейдери, з Уралу — устаткування для буріння, з Дніпропетровська — гірничі комбайни, з Харкова — бульдозери. З Донбасу, Підмосков'я, Кузбасу та інших вугільних басейнів сюди приїздили інженери, техніки, цілі бригади прохідників і монтажників, які вчили молодих робітників гірничої справи.

У процесі створення Львівсько-Волинського вугільного басейну зростав кількісно і загартовувався робітничий клас області — складова частина героїчного робітничого класу країни. Кількість робітників на промислових підприємствах зросла на 1966 рік порівняно з 1940 роком майже в 5 разів.

Крім вугілля, в області як паливо широко використовується торф. Створено три великі торфопідприємства — Гавчицьке, Ковельське та Підцаревицьке загальною потужністю до 230 тис. тонн торфу на рік. Добування торфу механізовано. Планується організувати машинне видобування і брикетування торфу на Турському, Цирському і Куликівському торфовищах у Камінь-Каширському районі.

Другою важливою галуззю промисловості, яка виникла в роки семирічки, є машино- і приладобудівна. Вона представлена такими великими підприємствами, як Луцький автомобільний, приладобудівний, електроапаратний заводи та

[1] Народне господарство Волинської області. Статистичний збірник, 1965, стор. 13.
[2] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 538.

Луцький педагогічний інститут ім. Лесі Українки. 1970 р.

завод комунального обладнання, Нововолинський рудоремонтний, Рожищенський ремзавод, Ківерцівський ремонтний завод «Лісмаш».

В 1959 році на базі Луцьких ремонтних майстерень було створено машинобудівний завод. Тепер це одне з найбільших підприємств області. На ньому працює понад 3 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Завод спеціалізується на виготовленні автокузовів, у т. ч. автолавок, рефрижераторів та інших машин. З 1965 року завод було реконструйовано. Він почав випускати вантажно-легкові малолітражні автомобілі зразка ЗАЗ-969 «Волинь». 21 лютого 1967 року з його конвейєра зійшов перший автомобіль серійного випуску[1].

У 1962 році на базі колишніх Луцьких ливарних майстерень побудовано новий приладобудівний завод, який виготовляє термопари, водолічильники та інші прилади. Тоді ж став до ладу Рожищенський завод по ремонту тракторів та сільськогосподарських машин. Було введено в дію і Луцький електроапаратний завод.

Зростає виробництво будівельних матеріалів. Зокрема, виробництво цегли в 1965 році збільшилось порівняно з 1955 роком у 3 рази, а залізобетонних конструкцій — у 15 разів. Дальшого розвитку набуває легка промисловість — швейна, взуттєва, льонопереробна. Луцька, Володимир-Волинська та Ковельські швейні фабрики з 1955 року збільшили своє виробництво в 2,6 раза, Луцький філіал Львівської взуттєвої фірми «Прогрес» — у 2,4 раза.

Значне місце в області займає деревообробна промисловість. Деревообробні комбінати і меблеві фабрики розміщені в Цумані, Ківерцях, Ковелі, Луцьку. Лише Цуманський деревообробний комбінат у 1966 році виготовив меблів і фанери, пресованої плитки та різних деталей для меблевої промисловості більше як на 3,7 млн. крб., а Ківерцівський ДОК — паркету для підлоги на 4,2 млн. карбованців.

На підприємствах промисловості, будівництві і транспорті розгорнувся широкий рух за комуністичну працю, в який включилося близько 50 тис. чоловік. Високе звання комуністичних завоювали колективи шахт № 3 і № 4, Луцької швейної фабрики, Луцького філіалу Львівської взуттєвої фірми «Прогрес».

За досягнуті успіхи у виконанні завдань семирічки Президія Верховної Ради СРСР в 1966 році нагородила 480 робітників та інженерно-технічних працівників орденами і медалями Радянського Союзу. Високих нагород удостоєно 170 шахтарів, з яких орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 77 чоловік, орденом Леніна — 6 чоловік, а бригадиру очисного забою шахти № 8 О. А. Разборському присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

На Волині широко відомі імена новаторів виробництва бригадира прохідницької бригади депутата Верховної Ради УРСР М. М. Шимчука, заслуженого будівельника УРСР В. К. Шафранюка, слюсаря-будівельника, депутата Верховної Ради УРСР О. І. Бурлаки, залізничника станції Ковель Героя Соціалістичної Праці В. П. Бешти та багатьох інших.

Вагоме місце в народному господарстві області належить лісам. У 1967 році загальна площа їх становила 707 тис. га, з них 415 тис. га входить до державного лісового фонду. За часів буржуазно-поміщицької Польщі площа лісів увесь час скоро-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 22 березня 1967 р.

чувалась, експлуатація їх провадилась інтенсивніше, ніж розведення. Лісовому господарству області завдано великої шкоди в період німецько-фашистської окупації. Хижацька експлуатація лісів призвела до занепаду лісового господарства. У післявоєнний час воно почало швидко розвиватись. У 1960 році на базі лісгоспів і ліспромгоспів створено 11 лісгоспзагів, у складі яких 69 лісництв.

Підгодівля диких тварин у Цуманському заповіднику. 1964 р.

Протягом 1965—1967 рр. лісництвами насаджено нових і відновлено понад 158 тис. га лісів. Лісгоспзаги дають народному господарству 500 тис. куб. метрів деревини на рік. Майже всі роботи, які раніше виконувалися вручну, зокрема підготовка грунту, очищення лісу, вирубка, вивезення і посадка дерев, провадяться за допомогою машин. Підготовка грунту для посадки лісу механізована на 95 проц., валка і вивезення лісу — на 100 процентів.

Зміцніли кадри лісового господарства. В 1967 році з 10 тис. чоловік, що працювали у лісовому господарстві, близько 500 чоловік мали вищу і середню спеціальну освіту. Кращим лісоводам присвоєно високе звання заслуженого лісовода УРСР. У 1966 році за успіхи в розвитку лісового господарства орденами і медалями нагороджено 81 чоловіка. У 1967 році ордена Леніна удостоєно Ківерцівський лісгоспзаг. Це перше лісове господарство в Радянському Союзі, відзначене такою високою нагородою.

Важливим стимулом розвитку промисловості та сільського господарства області є підвищення енергоозброєності народного господарства. До 1955 року в області працювало близько 200 дрібних електростанцій, які виробляли щорічно до 20 млн. квт-год. Така кількість електроенергії не могла забезпечити потреб народного господарства. Село, як правило, електроенергією не користувалося.

З 1955 року шахти Нововолинська почали одержувати електроенергію від Добротвірської ДРЕС, що входить до Львівської енергосистеми, а з 1958—1959 рр.— й уся промисловість області. Для цього від Добротвірської ДРЕС в область було проведено понад 10 тис. км електроліній, збудовано 2 районні (Гнідавська і Нововолинська) та 1600 сільських трансформаторних підстанцій. Це дало можливість електрифікувати міста, промислові підприємства, колгоспи і радгоспи області. У 1968 році було електрифіковано 134 тис. селянських дворів області, тобто 80 проц. Для механізації процесів переробки кормів, водопостачання, обмолоту і очищення зерна тощо колгоспи і радгоспи використовують у своїх господарствах 13 тис. електродвигунів загальною потужністю 75 тис. квт. Сільське господарство в 1968 році споживало до 80 млн. квт.-год. електроенергії. Витрати електроенергії з розрахунку на один гектар сільськогосподарських угідь в колгоспах зросли в 1968 році в 6,9 раза проти 1958 року.

Велика роль у народному господарстві належить транспорту. Довжина залізниць в області становить 582 км. Найбільшим залізничним вузлом є Ковель, від якого в 6 напрямках відходять залізничні колії. З станції Луцьк йдуть поїзди на Ровно, Київ, Москву, Ригу, Ленінград, Ковель, Львів. Більшість ліній докорінно реконструйовано, обладнано автоматичним і напівавтоматичним блокуванням та диспетчерським радіозв'язком. До 70 проц. вантажно-розвантажувальних робіт на залізниці механізовано.

Меліоративні роботи на Волині. 1965 р.

Протяжність автомобільних шляхів у 1968 році становила понад 7 тис. км, у т. ч. з твердим покриттям близько 1,5 тис. Місто Луцьк зв'язане регулярним пасажирським автомобільним транспортом з усіма містами і районними центрами та багатьма населеними пунктами області, а також з столицею України — Києвом та багатьма обласними центрами.

Для перевезення вантажів використовуються і водні шляхи по річках Стир і Прип'ять. Луцьк зв'язаний авіаційними лініями з Києвом, Львовом, Ровно та віддаленими районними центрами області — Каменем-Каширським, Любешевом, Любомлем, Нововолинськом.

Величезні економічні перетворення у західних областях України забезпечили швидке підвищення матеріального добробуту трудящих. Завдяки розвитку промисловості на Волині в десятки разів збільшилась кількість працюючих і значно зріс їх матеріальний добробут. Велика увага приділялася поліпшенню житлово-побутових умов трудящих. За післявоєнні роки в містах області (на 1968 рік) введено в дію 1634 тис. кв. метрів житлової площі, на будівництво якої держава асигнувала 142 млн. крб. Широкого розмаху набрало житлове будівництво в селах, де за після воєнний час (1946—1966 рр.) споруджено 127,4 тис. нових житлових будинків.

Будівництво, що провадиться тепер за єдиним планом забудови села, змінює його зовнішній вигляд. Адміністративні приміщення, клуб, школа, заклади побутового обслуговування розташовуються переважно в центрі села, навколо провадиться житлове будівництво. Виробничі приміщення, зокрема ферми, виносяться за село, що значно поліпшує побутові умови населення.

Комуністична партія і Радянський уряд постійно дбають про охорону здоров'я трудящих. За роки Радянської влади в області створено широку сітку медичних закладів. У 1967 році в області діяло 99 лікарень на 9240 ліжок, 1058 фельдшерсько-акушерських пунктів, поліклінік, консультацій для жінок і дітей, 238 колгоспних пологових будинків, 4 санаторії на 740 ліжок. У лікувальних закладах працювало 1602 лікарі усіх спеціальностей, понад 6927 чоловік середнього медичного персоналу. На охорону здоров'я тільки в 1967 році в області витрачено близько 22 млн. карбованців.

Неослабна увага приділяється організації відпочинку трудящих. У 1968 році 14,8 тис. волинян провели свої відпустки в санаторіях Криму, Одеси, Кавказу, будинках відпочинку та різних туристичних поїздках і походах, а також серед чарівної природи рідного краю на озерах Світязькому, Доброму, Пісочному та інших, де побудовані готелі, туристські бази, піонерські табори. У 1967 році на озері Пісочному споруджено міжколгоспний будинок відпочинку на 430 місць.

У післявоєнні роки партійні і радянські організації, спираючись на досягнення культури всіх народів СРСР, і зокрема української соціалістичної культури, багато зробили в справі культурного будівництва в області.

Одним з найважливіших завдань, які були вирішені, — це ліквідація неписьменності і малописьменності. Керуючись ленінськими настановами про те, що «неписьменна людина стоїть поза політикою, її спочатку треба навчити азбуки», що «без поголовної письменності ...нам своєї мети не досягти»[1], виконуючи постанови

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 52, 415.

ЦК КП(б)У від 19 жовтня 1945 року «Про хід ліквідації неписьменності серед дорослого населення в західних областях УРСР», партійні і радянські органи створили численні гуртки і групи по ліквідації неписьменності. До навчання дорослого населення було залучено 2664 вчителі, 5179 культармійців та 1116 громадських методистів[1]. Населення області активно відвідувало школи і гуртки лікнепу. На 1949—1950 рр. неписьменність і малописьменність ліквідували 17 986 чоловік. Трудящі наполегливо вчилися читати й писати. Селянин із села Сокиричів Д. Лещук писав у газету «Радянська Волинь»: «Велика в мене радість — навчився читати й писати. Чи міг я мріяти про це колись? Не до науки тоді було. Тепер читаю газети, книжки. Світ по-новому відкривається переді мною. Велике спасибі Радянській владі за науку»[2]. Цими словами висловлено думку всіх, кому Радянська влада дала можливість оволодіти знаннями.

Важливим заходом здійснення культурної революції було також загальне навчання дітей шкільного віку. Зразу ж після визволення області від німецько-фашистських загарбників партійні та радянські органи приступили до будівництва шкіл, дитячих закладів і залучення до них дітей шкільного та дошкільного віку. В розгортанні мережі шкіл і створенні їх матеріальної бази виконкомам міських, сільських і районних Рад депутатів трудящих велику допомогу подали трудящі області. Вони зразу ж відгукнулись на звернення ЦК КП(б) України і обкому партії про проведення у червні 1946 року недільника допомоги школам. У ньому взяло участь 54,6 тис. чоловік. Було відремонтовано 791 школу, 353 пришкільні будівлі, 537 квартир учителів.

Така активна участь населення сприяла тому, що в 1947/48 навчальному році працювало вже 1024 школи, в яких навчалося 139 тис. учнів. Школами робітничої і сільської молоді було охоплено до 7 тис. чоловік[3]. З ініціативи колгоспників Іваничівського району розпочалося будівництво шкіл на кошти колгоспів. За їх прикладом протягом 1951—1966 рр. побудовано 358 шкіл, з них за рахунок колгоспників — 255 на 37,8 тис. учнівських місць.

Розгортаючи шкільну мережу, партійні організації дбали і про забезпечення шкіл вчителями. Протягом 1945—1946 рр. у область було направлено 765 вчителів, а у 1947 році — понад 1 тис. Одночасно йшла підготовка педагогічних кадрів у трьох педагогічних училищах області: Луцькому, Володимир-Волинському і Камінь-Каширському. В 1946 році за постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У відновив роботу Луцький учительський інститут з фізико-математичним та історико-філологічним факультетами і заочним відділом. В 1947/48 навчальному році в трьох педучилищах і вчительському інституті на стаціонарних відділеннях навчалось 1517 студентів і учнів. При педагогічних училищах та інституті було відкрито заочні відділення. За роки четвертої п'ятирічки ці навчальні заклади випустили 2505 вчителів.

Провідним навчальним закладом підготовки педагогічних кадрів для школи є Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки, який

Зима на Поліссі. 1965 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 137, арк. 27.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 20 вересня 1947 р.
[3] Волинський облпартархів, ф. 1, спр. 38, арк. 194, 195.

створено у 1952 році на базі учительського інституту. Нині цей навчальний заклад має факультети: фізико-математичний, історичний, філологічний, іноземної мови та педагогічний, на яких вчиться разом з заочниками 3,6 тис. студентів. Значну роботу по підготовці кадрів для потреб народного господарства проводять загальнотехнічний факультет Львівського політехнічного інституту в Нововолинську та Луцьке відділення загальнотехнічного факультету Київського автодорожного інституту, в яких навчається понад 1,5 тис. слухачів.

Внаслідок здійснення рішень XVI з'їзду КП(б)У (1949 р.) про завершення обов'язкового початкового навчання і перехід до семирічного кількість семирічних і середніх шкіл в області збільшилася з 487 в 1950 році до 555 в 1960 році, а кількість учнів у них за цей час зросла на 2,4 тис. чоловік. У 1968/69 навчальному році на Волині працювало 949 загальноосвітніх шкіл, з них 172 середні і 398 восьмирічних, в яких навчалось 181 тис. чоловік, в т. ч. 18,7 тис. чоловік у 9—10 класах проти 5,7 тис. чоловік в 1950 році. Крім того, у 70 вечірніх школах робітничої і сільської молоді та заочних школах навчалося понад 25 тис. чоловік.

Велике значення надається позашкільному вихованню. В містах і райцентрах області працюють позашкільні дитячі заклади, палаци і будинки піонерів, 5 спортивних шкіл, 4 станції юних техніків та обласна екскурсійно-туристська станція і станція юних натуралістів, Луцька дитяча залізниця. На 1967 рік у області було 140 дитячих садків і ясел, де виховувалося понад 12 тис. дітей. Крім того, тут функціонує 208 сезонних дитячих садків і ясел на 4,9 тис. дітей.

Навчально-виховну роботу в школах і дитячих закладах здійснюють понад 13 тис. вчителів і вихователів, з яких понад 7 тис. мають вищу та незакінчену вищу освіту.

В області рік у рік збільшується кількість технікумів та спеціальних середніх учбових закладів. Якщо в 1945 році їх було лише 5, то в 1968 році — уже 18, в яких навчалося понад 12 тис. чоловік.

В результаті соціалістичних перетворень і здійснення культурної революції зріс освітній і культурно-технічний рівень працівників промисловості, будівництва, транспорту, сільського господарства області. За даними всесоюзного перепису населення у 1959 році на 1 тис. чоловік населення Волинської області 202 чоловіка мало вищу, середню і неповну середню освіту. До 1967 року освітній рівень населення, зокрема на селі, значно підвищився. Тут з'явився великий загін спеціалістів з вищою і спеціальною середньою освітою; у 1968 році їх налічувалося понад 43,6 тис. чол., у т. ч. з вищою освітою — до 15,2 тис. чоловік.

Волинський краєвид. 1966 р.

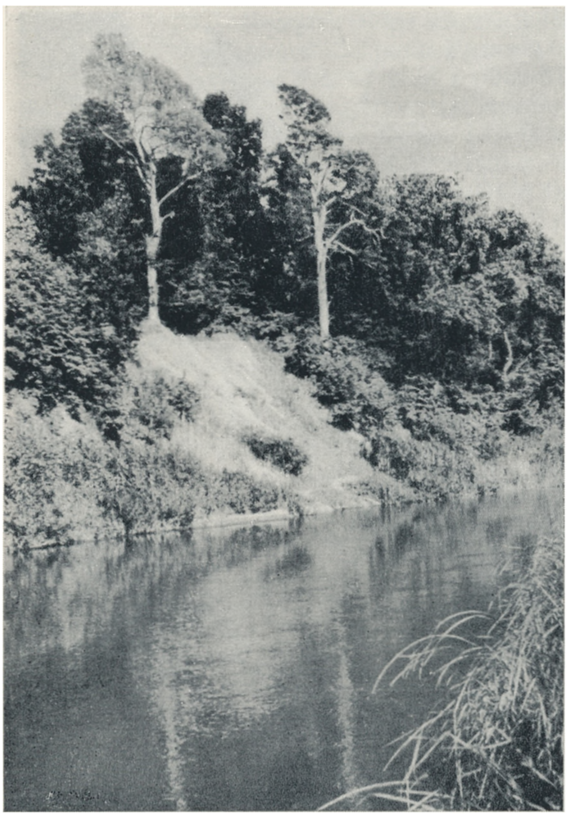

Партійні організації та Ради депутатів трудящих області неослабну увагу приділяють піднесенню культурно-освітнього рівня трудящих, поліпшенню роботи театрів, клубів, будинків культури, бібліотек та кінотеатрів — найбільш масових вогнищ соціалістичної культури.

Держава виділяє на проведення культосвітньої роботи великі кошти. В селах споруджуються клуби не тільки на державні кошти, але й самими колгоспами. Так, на кошти артілі «Комсомолець» Володимир-Волинського району було споруджено колгоспний Будинок культури із залом для глядачів на 800 місць, кімнатами для роботи гуртків, бібліотекою і читальним залом. Ця ініціатива була підтримана обкомом партії і облвиконкомом, які рекомен-

Першотравнева демонстрація у м. Луцьку. 1968 р.

Пам'ятник В. І. Леніну в м. Луцьку. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Керівні працівники Волинської області та делегація Люблінського воєводства ПНР на обласній сільськогосподарській виставці. Справа наліво: голова облвиконкому Ю. А. Ярощук, перший секретар обкому КП України І. С. Грушецький, перший секретар Люблінського воєводського комітету ПОРП В. Коздра та інші. Луцьк. 1958 р.

дували усім економічно міцним колгоспам споруджувати клуби, будинки культури власними коштами. До 50-річчя Великого Жовтня на Волині колгоспами було споруджено понад 200 клубів і будинків культури. Значно зміцніли і кадри культурно-освітніх закладів. Уже в 1967 році понад 1,5 тис. працівників мали спеціальну середню і середню освіту. Підготовкою цих кадрів займалося Ківерцівське культосвітнє училище, відкрите у 1952 році. Тільки за 1955—1968 рр. воно підготувало близько 1 тис. культосвітніх працівників.

Поліпшення матеріальної бази клубів, підвищення рівня керівництва ними сприяли піднесенню культосвітньої роботи, розвитку художньої самодіяльності. Якщо у художніх оглядах, присвячених 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка (1964 р.), брало участь близько 2 тис. колективів художньої самодіяльності, то в період підготовки до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції їх налічувалось понад 5 тисяч[1].

У 1968 році культосвітню роботу проводили 41 будинок культури та 937 клубів, де регулярно читалися лекції, організовувалися тематичні вечори, вечори відпочинку, теоретичні та літературні конференції.

За успіхи, досягнуті у розвитку самодіяльного мистецтва, Рожищенському та Нововолинському драматичним гурткам присвоєно звання народних театрів, Луцькому самодіяльному колективові танцю, Горохівському чоловічому хору, Торчинському ансамблю пісні і танцю також присвоєно звання народних. За видатні заслуги в розвитку народного самодіяльного мистецтва Президія Верховної Ради УРСР в 1967 році присвоїла Торчинському самодіяльному народному ансамблю пісні і танцю Луцького району почесне звання заслуженого ансамблю пісні і танцю. Багатьом колективам і окремим виконавцям присвоєно звання лауреатів республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва.

На Волині почали активно розвиватися літературно-мистецькі сили. В області працює товариство художників та літературне об'єднання, навколо яких гуртується чимало аматорів, зокрема творчої молоді.

Про розвиток культурного будівництва в області свідчить також зростаюча кількість бібліотек та їх книжкового фонду. В 1967 році тут працювало 766 бібліотек з книжковим фондом понад 7 млн. примірників. У області створено розгалужену

[1] Газ. «Радянська Волинь», 19 листопада 1966 р.

Керівники КП України та уряду УРСР серед делегатів XXIII з'їзду КП України від Волинської партійної організації. Київ, 1966 р.

кіномережу. В 1967 році діяло 927 кіноустановок, кіносеанси відвідало понад 15,5 млн. глядачів. На території Волинської області є 175 пам'ятників культури, історії та 73 — архітектури.

У Волинській області народились або тривалий час працювали письменниця Олена Пчілка, велика українська поетеса Леся Українка, М. П. Левицький, П. О. Куліш, тут перебували Т. Г. Шевченко, І. Я. Франко, М. І. Костомаров та інші.

Значну виховну роботу провадить обласний краєзнавчий музей та літературно-меморіальний музей Лесі Українки в с. Колодяжному Ковельського району, а також Торчинський, Горохівський та інші краєзнавчі музеї, Ковельський музей імені В. І. Леніна, музей партизанської слави в с. Лопатені Ківерцівського району та інші, що працюють на громадських засадах.

Активну діяльність по піднесенню культурного рівня трудящих провадить обласний драматичний театр, який був створений за рішенням Радянського уряду в 1940 році і потім відновив свою роботу в 1944 році. За 28 років свого існування театр поставив понад 200 вистав, які проглянули більше 3 млн. чоловік. Театр часто виїжджає на гастролі в села і міста Волинської та інших областей республіки і за її межі. Театр не раз побував на гастролях в Білорусії, в багатьох містах Російської Федерації та у Польській Народній Республіці.

На належному рівні в області фізична культура та спорт; у 1967 році 1226 спортивних колективів та товариств об'єднували близько п'ятої частини дорослого населення. В області налічується 480 стадіонів і комплексних спортивних майданчиків, 75 спортивно-гімнастичних залів, 17 лижних і водних станцій. У різних спортивних організаціях, школах і технікумах працює 52 майстри спорту та 920 викладачів фізкультури і спорту.

Трудові зусилля робітників, колгоспників та інтелігенції, спрямовані на виконання завдань комуністичного будівництва, очолює обласна партійна організація яка в процесі соціалістичного будівництва зростала і загартовувалася як керівна і спрямовуюча сила суспільного життя. Обласна партійна організація має в своєму складі 3 міських і 14 районних партійних організацій. На 1 січня 1968 року вони об'єднували 35,5 тис. комуністів. Здійснюючи рішення XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, партійні організації області стали більше уваги приді-

ляти ідейному загартуванню комуністів і безпартійних активістів та комуністичному вихованню трудящих.

У масово-політичній роботі велика увага приділялася і приділяється інтернаціональному вихованню, пропаганді дружби народів. Вже стало традицією відвідування партійними, радянськими, профспілковими і комсомольськими організаціями, спеціалістами народного господарства, кращими колективами художньої самодіяльності Брестської області Білоруської РСР, Люблінського воєводства ПНР. На честь 50-річчя Великого Жовтня трудящими було закладено парки дружби на кордоні Української і Білоруської РСР, в Ратнівському і Малоритському районах, проведено наукові теоретичні конференції в містах Луцьку, Бресті і Любліні.

В роботі партійних органів дедалі більшого поширення набирають громадські засади, що є свідченням дальшого розвитку демократії. При райкомах і міськкомах партії та партійних організаціях працюють різні комісії, в яких бере участь до 2 тис. чоловік.

Розвиток соціалістичної демократії яскраво видно і на діяльності Рад депутатів трудящих, які залучають до своєї роботи великий актив. У 2300 постійно діючих комісіях Рад бере участь понад 12 тис. активістів. Ради стали масовими органами народовладдя, справжньою «школою управління державою». Обранцями до Рад є трудівники — робітники, колгоспники та представники інтелігенції.

У своїй діяльності партійні організації спираються на комсомол, в рядах якого в області налічується 79,6 тис. юнаків і дівчат, та на профспілки, які об'єднують 203,6 тис. робітників, колгоспників, службовців, та інші масові громадські, культурні організації.

Завдяки великій виховній роботі, яку провадять партійні організації з допомогою профспілкових, комсомольських організацій, радіо і преси, культосвітніх закладів, а також різних громадських, наукових та інших організацій, поступово зникають старі, віджилі традиції, звичаї і обряди. Замість них в побуті трудящих розвиваються нові, сучасні обряди та звичаї — посвята в робітники, день повноліття, урочисте вручення паспортів, зустрічі поколінь, урочисте вручення комсомольських квитків, урочистий прийом в піонери біля пам'ятника Леніну, свято трудової слави, свято тваринників, механізаторів, проводи до Радянської Армії, проводи на пенсію, вшанування пам'яті загиблих в бою за Радянську Вітчизну та інші.

Частина старих народних традицій, побутових звичаїв набрали нового змісту, зокрема весілля, урочиста реєстрація новонароджених, срібне і золоте весілля, Івана Купала, вечорниці тощо.

Трудящі Волині, як і всіх західних областей УРСР, за роки Радянської влади добилися величезних успіхів у соціалістичній перебудові всіх галузей народного господарства і культури. Здійснюючи рішення XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, вони разом з усім радянським народом вносять гідний вклад у будівництво комунізму.

За активну участь у партизанському русі, мужність і стійкість, виявлені трудящими Волинської області в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни, і за успіхи, досягнуті в господарському і культурному будівництві, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 12 серпня 1967 року нагородила Волинську область орденом Леніна.

Волиняни зустрічають грузинських та українських письменників під час декади грузинської літератури на Україні. 1969 р.

24 жовтня 1967 року член Політбюро ЦК КП України секретар ЦК О. П. Ляшко вручив області орден Леніна. Від імені трудящих області цю високу нагороду прийняли перший секретар Волинського обкому КП України тов. Ф. І. Калита та голова виконкому обласної Ради депутатів трудящих тов. Ю. А. Ярощук.

У зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня область нагороджена також Пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Трудящі Волині під керівництвом обласної партійної організації борються за дострокове виконання завдань поточної п'ятирічки. Вони ставлять своїм завданням у 1970 році збільшити обсяг промислової продукції в 1,8 раза проти 1965 року. За цей період стануть до ладу нові заводи і фабрики, серед них такі, як Ковельський завод сільськогосподарських машин, луцькі заводи — пластмасових виробів, штучної шкіри і взуттєвого картону та ряд заводів будівельних матеріалів і по переробці сільськогосподарської продукції.

Виробництво сільськогосподарської продукції в 1970 році має збільшитись на 49 проц. проти 1965 року, а зерна — на 56 проц. Дальшого розвитку набуде тваринництво. Виробництво м'яса збільшиться на 32 проц., молока — на 26 проц., яєць — удвоє.

Значно поліпшаться житлові умови та культурно-побутове обслуговування трудящих області. Буде побудовано ряд шкіл на 186,5 тис. учнівських місць, лікарень та культурно-освітніх закладів; музично-драматичний театр у Луцьку, будинки культури, кінотеатри, училища.

Озброєні рішеннями XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, трудящі Волині, як і весь радянський народ, під керівництвом Комуністичної партії докладають зусиль, щоб гідно зустріти 100-річчя з дня народження великого Леніна, внести і свій вклад у справу будівництва комунізму.

Я. Є. ІЛЛЯШЕНКО, Р. Н. ОКСЕНЮК

ЛУЦЬК

Луцьк — адміністративний, економічний і культурний центр Волинської області, одне з найстародавніших міст України. Розташований на берегах судноплавної річки Стиру, залізнична станція, вузол автомобільних шляхів. Населення — 90,3 тис. чоловік.

Територія Луцька була заселена здавна — ще в добу неоліту. На передмісті Гнідаві виявлено залишки землянок IV тисячоліття до н. е., а також рештки двох поселень III тисячоліття до н. е. В період бронзи (II тисячоліття до н. е.) тут існували також два різноетнічні поселення.

На передмістях Гнідаві і Красному археологи знайшли рештки землянок та наземних жител слов'янських поселень. У давньоруські часи на території міста існувало городище, згодом тут було побудовано фортецю — т. зв. замок князя Любарта. В різних місцях на території міста виявлено кілька груп давньоруських курганів, де трапляються залишки зброї, скарб срібних монет XIII—XIV століть тощо[1].

Ян Длугош, польський хроніст XV століття, вважав, що Луцьк було засновано у 1000 році київським князем Володимиром Святославичем. Місто вперше згадується у Іпатіївському літописі під 1085 роком, коли володимир-волинський князь Ярополк Ізяславич, один із онуків Ярослава Мудрого, почав боротьбу проти великого князя київського Всеволода Ярославича, але, зазнавши поразки від війська, очоленого сином Всеволода — Володимиром Мономахом, утік до Польщі. Мономах зайняв Луцьк[2].

Місто було центром Луцького удільного князівства, яке до середини XII століття входило до складу Київської Русі, після її роздроблення — до Володимир-

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957, стор. 11.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 1. СПб., 1841, стор. 88.

Волинського, а з 1199 — до Галицько-Волинського князівства. Щодо економічного значення і розмірів на той час Луцьк займав друге місце на Волині після міста Володимира. Населення його, крім сільського господарства, займалося ремеслами і торгівлею.

У 1240 році Луцьк захопили монголо-татари, які вбили чи полонили багатьох жителів, а саме місто зруйнували[1]. У 1252 році хан Батий послав проти Русі велике військо, очолюване воєводою Куремсою. Та напад татар на Луцьк був успішно відбитий жителями міста. Захопивши волинські землі в 1259 році, татаро-монгольські нападники поставили вимогу зруйнувати ряд фортець, у т. ч. й Луцьку[2]. Князь Данило Романович змушений був виконати цей наказ. Галицько-Волинське князівство опинилось під владою татар.

Проте, незважаючи на це, в кінці XIII — на початку XIV століття в Луцьку провадилося велике будівництво; старі дерев'яні укріплення замінювались кам'яними, до 1340 року в основному було споруджено кам'яний замок, кафедральний собор Івана Богослова. Зведений невідомими нам руськими майстрами замок являв собою неприступну твердиню — він був оточений ровом, заповненим водою, з високими стінами.

Про талант тогочасних майстрів живопису свідчить, зокрема, ікона Волинської богоматері з Покровської церкви в Луцьку (нині вона зберігається в музеї українського мистецтва в Києві), написана десь близько 1289 року. Дослідники вважають, що в українському живопису XIII—XV століть немає більш досконалого твору. Центрами освіти того часу були монастирі. У Спаському монастирі біля Луцька в першій чверті XIV століття переписали євангеліє (т. зв. Луцьке євангеліє), оздоблене високохудожніми заставками[3].

У 1340 році Волинь захопили литовські феодали; князем Волині став Любарт, а після його смерті, в 1385 році — син Любарта, Федір. Проте в 1387 році польський король Ягайло здобув місто і передав його своєму двоюрідному братові, литовському князеві Вітовту, за часів якого Луцьк став другою столицею Литви (після Вільно).

В 1429 році за пропозицією імператора «Священної Римської імперії» Сигізмунда в Луцьку зібралися на з'їзд монархи європейських країн. Сюди приїхали сам Сигізмунд, польський король Ягайло, великий князь московський Василій II, великий князь литовський Вітовт, датський король, гросмейстер прусський, папський легат, волоський воєвода та інші — всього близько 15 тис. чоловік[4]. На з'їзді обговорювалися питання про захист Європи від наступу турків, про об'єднання західної (католицької) і східної (православної) церков, а також про надання Вітовту королівського титулу. Однак останнє питання не було вирішено через протидії Ягайла і польських феодалів, бо прийняття Вітовтом королівського титулу означало розрив Кревської унії і перетворення Великого князівства Литовського на самостійне королівство.

Після смерті Вітовта (1430 р.) польські феодали зробили спробу оволодіти Волинню. В 1431 році велике польське військо на чолі з Ягайлом вторглось на Волинь і взяло в облогу

Луцький замок. Пам'ятник архітектури XIV ст.

[1] Очерки истории СССР Период феодализма IX—XV вв. В двух частях, ч. 1. М., 1953, стор. 368, 899.

[2] В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, стор. 282—284.

[3] Г. Н. Логвин. По Україні. К., 1968, стор. 151.

[4] Нариси з історії України, вип. 2. К., 1939, стор. 88.

Луцьк[1]. Однак чотиритисячне військо, очолюване луцьким воєводою Юршею, відбило напад і польські феодали змушені були 26 серпня 1431 року укласти перемир'я на два роки, за яким Волинь залишалася у складі Литовської держави[2].

Герб міста Луцька. XIX—XX ст.

У XV столітті місто стало одним із значних центрів ремісничого виробництва і торгівлі на Україні. Тут існували ремісничі цехи, інтенсивно йшла забудова, споруджувалися кам'яні будинки. З часом у місті поглибилась класова диференціація, посилилась купецько-лихварська верхівка. У 1432 році Луцьку було надане магдебурзьке право, яке, проте, мало обмежений характер. Місто не дістало всієї повноти самоврядування. Луцький староста втручався у вибори міського самоврядування, затверджував кандидатів, висунутих міщанами на заміщення посад бурмистрів, ландвійтів і лавників. Старости і їхні намісники були вищою судовою інстанцією, до якої апелювали на рішення магістрату[3]. Шляхта і духівництво взагалі не підлягали юрисдикції міського магістрату.

Негативно позначилися на розвитку економіки міста спустошливі татарські набіги. Загарбники нещадно грабували населення, багатьох жителів забирали в тяжку неволю. Так, у 1453 році татари зруйнували частину міста і забрали в рабство кілька тисяч чоловік.

Особливо руйнівних нападів місто зазнавало наприкінці XV — початку XVI століття. З кінця XV століття почалися набіги кримських татар. У 1500 році 15-тисячна татарська орда спалила Луцьк і ще кілька міст на Волині. Багато жителів загинуло, чимало було забрано в неволю. Жорстокого нападу 90-тисячної татарської орди зазнало місто і в 1502 році.

Але зусиллями ремісників і селян Луцьк щоразу відбудовувався, зростав. В ньому розвивалося ремесло, йшла жвава торгівля, відбувалися багатолюдні ярмарки. У першій половині XVI століття в Луцьку щорічно проходило три ярмарки, кожний з яких тривав по тижню. Сільське населення привозило на продаж не тільки «живність», але й інші товари, необхідні для міських жителів: солому, дрова, ліс, вироби з дерева тощо. Міські ремісники продавали свої вироби: полотно, хутра, сукна, шуби, різні металеві вироби. У місто приїжджали також ремісники Торчина, Олики, Клевані. В 1552 році в Луцьку було 30 крамниць[4].

На той час Луцьк був одним із центрів міжнародної торгівлі на Україні і одним із найбільших її міст. Він підтримував жваві торговельні зв'язки з містами Російської держави, країнами Заходу і Сходу. Із Туреччини сюди надходили прянощі, оксамит, шовкові і парчові тканини, зброя, кінська збруя, коні, сіль; із Франції — шерстяні і шовкові тканини, вино, цукор, оселедці, коштовності, аптекарські товари; з Угорщини — вино, мідь, ножі; з Чехії — сукна; з Російської держави — хутра соболя, білки, горностая[5].

Через Луцьк у західні країни вивозилася значна кількість сільськогосподарських продуктів. Поряд з Володимиром-Волинським і Брестом Луцьк був одним із головних пунктів, через які за кордон вивозили мед і віск, а також хліб, худобу. рибу, шкіру, хутра тощо. Купці з Луцька торгували у багатьох країнах, зокрема бували у Москві[6].

---

[1] Нариси з історії України, вип. 2. К., 1939, стор. 93.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 1, 2.
[3] А. Мердер. Древности Луцка и его прошлое. К., 1910, стор. 15.
[4] А. Верзилов. Очерки торговли Южной Руси. (1480—1569). Чернигов, 1898, стор. 15.
[5] Там же, стор. 17, 74.
[6] І. П. Крип'якевич. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVIII ст. К., 1953, стор. 12, 13.

О. Г. Данченко. «Северин Наливайко». Офорт. 1961 р.

За Люблінською унією 1569 року Луцьк перейшов під владу Польщі, став центром новоутвореного Волинського воєводства. Становище трудящих мас погіршувалось, посилився соціально-економічний і національно-релігійний гніт. Ремісникам-українцям заборонялося вступати в деякі цехи, дрібним торговцям і середнім купцям чинилися всілякі перешкоди в торгівлі. Ці порядки освячувала католицька церква, яка всілякими методами насаджувала на Україні католицизм. Особливо інтенсивну діяльність по окатоличенню населення Волині розгорнула Луцька католицька єпископська кафедра, заснована ще в 1428 році. Будучи великим землевласником (у 1593 році їй належало 4 містечка і 34 села), вона всіляко підтримувала світських феодалів, які нещадно експлуатували трудящих.

Ще більших утисків зазнали жителі після укладення Брестської церковної унії 1596 року, одним із ініціаторів якої був луцький єпископ К. Терлецький. Видатний український письменник-полеміст І. Вишенський, який бував у Луцьку, гнівно затаврував цього вірного слугу уніатської церкви: «Згадай, єпископе луцький, скільки за свого священства живих людей мертвими до бога послав; одних зарубав, інших потопив, третіх вогнестрільною смертю життя позбавив»[1].

Посилення соціального і національного гніту спричинилося до розгортання антифеодальної боротьби народних мас. Міська біднота брала участь у селянсько-козацькому повстанні під проводом Северина Наливайка. В 1595 році повстанські загони ввійшли в Луцьк і, взявши контрибуцію із шляхти і купців, вирушили в Білорусію. Повертаючись назад, вони розгромили маєтки прихильників церковної унії, зокрема єпископа К. Терлецького і луцького старости Семашка.

Для зміцнення становища католицької церкви в Луцьк прибули єзуїти. Вони заснували у місті єзуїтський кляштор, який у 1606—1610 рр. спорудив костьол, що зберігся до наших днів. У 1612 році відкрилась колегія для підготовки проповідників католицької віри. Крім єзуїтського, в Луцьку існували відділення й інших духовних орденів католицької та уніатської церков, зокрема бригідок, домініканців, кармелітів, бернардинів, тринітаріїв, базиліан. Всі вони жорстоко експлуатували трудящих, проводили політику Ватікану щодо насадження католицизму й уніатства на Волині.

Значну роль у боротьбі проти наступу католицизму та уніатства, проти національного і релігійного гноблення українського народу відіграли братства — релігійно-національні організації, які виникали в містах навколо парафіяльних церков і об'єднували широкі маси міщанства. Вони розгорнули активну ідеологічну боротьбу проти єзуїтів та унії, провадили широку культурно-освітню діяльність, відкриваючи школи і друкарні, навколо яких гуртувалися значні культурні сили того

---

[1] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 2. СПб., 1865, стор. 230.

часу. Братства боролися за збереження національної самобутності українського народу, його мови і культури.

У Луцьку братство виникло в 1617 році. Незважаючи на заборону польського короля, незабаром воно відкрило школу (1620—1621 рр.), що сприяло поширенню освіти на Волині. Школа мала свій статут, в якому визначались обов'язки учнів, учителів (дидаскалів) і ректора. Учнів приймали до школи незалежно від їх походження і майнового стану. В школі вивчали грецьку, словянську, руську, латинську, польську, а з 1627 року — і українську мови, а також т. зв. 7 вільних наук: граматику, піїтику, риторику, діалектику, математику, астрономію і музику[1].

Із пам'яток луцького братства збереглися лише дві рукописні книги — «Сборник» і «Помянник»[2]. «Сборник» включає в себе патріарші грамоти, постанови братства, статут школи, список братського майна та інші матеріали. «Помянник» — це список членів братства, з якого видно, що серед луцьких братчиків були впливові люди, як, наприклад, поет Д. Братковський, запорізький полковник К. Вовк, відомий церковний і освітній діяч України П. Могила, громадський діяч І. Борискевич, який виступав за возз'єднання України з Росією, та інші.

Діяльність братства і школи зустрічали протидію з боку єзуїтської колегії, яка навіть організувала збройні напади на братську школу. Так, 24 травня 1634 року близько 100 чоловік католиків, очолюваних єзуїтами, розгромили братську церкву, школу і притулок («шпиталь») для престарілих. Через кілька днів вони напали на православних. Протягом тижня щоночі відбувалися погроми[3].

Перед визвольною війною Луцьк був уже великим містом. За відомостями 1629 року про збирання подимного, в ньому налічувалось 546 димів, де проживало близько 3,3 тис. чоловік. Ремісники об'єднувалися в 5 цехів: ковалів, шевців, м'ясників, кравців і кушнірів, теслярів і мулярів[4].

Дальшого розвитку набувала торгівля. Купці скуповували вироби ремісників і торгували ними у своїх крамницях. На ярмарки Луцька привозили багато ювелірних виробів із Аугсбурга, Нюрнберга та інших міст. Торгівля велася і з Московською державою. У 1647 році луцький купець А. Яковлів привіз у Курськ для продажу віз скляного посуду, жупани, попони, папір[5]. Російські купці продавали на луцьких ярмарках хутра, шуби, юхту, полотно, кінську збрую тощо.

В місті виділилась заможна міщанська верхівка. Серед луцьких міщан були дуже багаті купці і лихварі, які мали свої будинки, торгові комори, були власниками маєтків по закладному праву. Це, зокрема, Щетинич, Галузка.

Тяжке соціальне і національно-релігійне гноблення викликало ріст невдоволення серед населення. З початком визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) Волинь була охоплена хвилею селянських повстань. Всюди створювалися повстанські загони, які допомагали селянсько-козацькому війську під проводом Богдана Хмельницького громити ненависну шляхту. Центром визвольного руху на Волині був Луцьк. У серпні 1648 року місто здобули селянсько-козацькі війська, що сприяло посиленню антифеодальної боротьби. Народний рух очолив луцький міщанин, ландвійт Ф. Липка, який одержав від полковника Гуляницького, начальника Луцького козацького гарнізону, дозвіл на організацію збройного загону. Цей загін розправлявся з шляхтою і багатою міською верхівкою, громив і палив шляхетські маєтки в навколишніх селах. Так, повстанці розгромили маєток шляхтича Яшурського, а його самого убили, напали на будинок шляхтича Недобильського, і той мусив переодягтися в селянський одяг і втекти з міста. У жовтні 1648 року було

---

[1] М. І. Марченко. Історія української культури. К., 1961, стор. 205—207.

[2] М. А. Максимович. Собрание сочинений. т. 1. К., 1876, стор. 202.

[3] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. 1. М., 1953, стор. 138—142.

[4] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 143.

[5] І. П. Крип'якевич. Зв'язки Західної України з Росією до середини XVIII ст. стор. 12, 13.

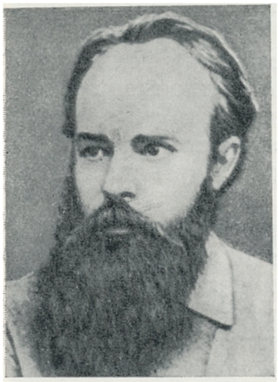

Г. О. Мачтет (1852—1901 рр.) — письменник-демократ, уродженець Луцька.

розгромлено єпіскопський маєток в с. Полонному, а також шляхетські маєтки в селах Баїві і Двірці[1].

Гнів народних мас обрушився і на католицькі монастирі та костьоли. Спільно з жителями сс. Яровичів та Романіва луцькі міщани вщент розгромили монастир і костьол бернардинів, єзуїтську колегію, а належні їй ліси поблизу с. Ботині вирубали селяни.

Після поразки козацьких військ під Берестечком в околицях Луцька ще довго діяли повстанські загони. Та віковічні прагнення волинян до возз'єднання з Росією не були тоді здійснені. За умовами Андрусівського перемир'я 1667 року Луцьк залишився під владою шляхетської Польщі. Шляхта, що повернулася до своїх маєтків, жорстоко помстилася над активними учасниками визвольної війни, ще більше посилила феодальний гніт.

Військові дії, напади кримських татар у 1649 році, епідемії, голод 1651 року призвели до розорення міста і зменшення кількості його населення. На 1649 рік у Луцьку 137 садиб стояли пусті[2]. Проте поступово місто відбудовувалося, відроджувалися ремесла. Як свідчить люстрація Луцького староства за 1660—1663 рр., у місті були кравецький, кушнірський, ковальський, різницький, шевський, малярський та рибальський цехи. Зростала кількість населення Луцька; в другій половині XVIII століття воно досягало 5 тис. чоловік[3].

Національний склад населення був дуже строкатий. Більшість його становили польські міщани. На другому місці були українці. Значну частину населення Луцька становили євреї, вірмени, а також караїми, яких наприкінці XIV століття литовський князь Вітовт вивіз із Криму як полонених і оселив у Луцьку.

Під час Північної війни (1700—1721 рр.), яку вела Росія в союзі з Польщею, Саксонією і Данією проти Швеції, в 1706 році Луцьк захопили на кілька місяців шведські завойовники. Місто дуже терпіло від них[4]. Через Луцьк з району Риги рухалась російська армія у Прутський похід 1711 року[5].

В кінці XVII — на початку XVIII століття на Правобережній Україні знову посилилась національно-визвольна боротьба проти польсько-шляхетського панування. Шляхта жорстоко розправлялася з учасниками цієї боротьби. 15 листопада 1702 року в Луцьку був страчений український громадський діяч і поет Д. Братковський, який був організатором і активним учасником ряду народних повстань на Правобережній Україні та в Галичині.

У 1734, 1750, 1768 рр. в районі Луцька активно діяли гайдамацькі повстанські загони.

Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь,—

писав Т. Г. Шевченко, зображуючи грізне антифеодальне повстання на Правобережній Україні в 1768 році.

Внаслідок третього поділу Польщі (1795 р.) західноволинські землі було возз'єднано з Лівобережною Україною у складі Росії. Луцьк став центром однойменного повіту Волинського намісництва, а з 1797 року — Волинської губернії.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 73, 307—311, 329—334, 396.
[2] Журн. «Киевская Старина», 1883, № 7, стор. 82.
[3] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст. К., 1963, стор. 77.
[4] Б. С. Тельпуховский. Северная война. М., 1946, стор. 57.
[5] Очерки истории СССР XVIII века (Первая четверть). М., 1954, стор. 529.

З лютого по травень 1812 року в Луцьку був розташований штаб 2-ї російської армії, командував якою видатний російський полководець П. І. Багратіон[1]. До початку Вітчизняної війни 2-а армія передислокувалась у Південну Литву, її місце зайняла 3-а армія під командуванням генерала О. П. Тормасова, яка мала завдання обороняти Волинь і Поділля від нападу наполеонівських військ.

Після жорстоких боїв з переважаючими ворожими арміями їй довелося відступити. У серпні 1812 року наполеонівські війська зайняли прикордонні повіти Волинської губернії. Проте довго пробути тут їм не вдалося. На початку вересня біля Луцька до армії О. Тормасова приєдналась Дунайська армія П. В. Чичагова; нападники були вигнані з Волині[2].

В 30—40-х рр. XIX століття культурне життя міста пожвавлюється, чому сприяла відкрита тут в 1832 році гімназія. В 40-х рр. в ній деякий час працював викладачем український письменник П. Куліш. До числа прогресивної інтелігенції міста належав і О. Мачтет — батько письменника Г. О. Мачтета, автора революційної, улюбленої пісні В. І. Леніна «В неволі скатований люто».

Основним заняттям населення міста в дореформений час були ремесла і торгівля. На 1858 рік із 6362 жителів 865 займалося ремеслом, а 903 — дрібною торгівлею[3].

Криза феодально-кріпосницької системи, наростання революційної ситуації у 1859—1861 рр. — все це знайшло свій вияв і в революційних подіях цього часу у Луцьку. У 1861 році, у зв'язку з посиленням національно-визвольного руху в царстві Польськім, тут відбулася патріотична маніфестація польського населення, в якій брали участь і українці — ремісники, учні, селяни[4]. Певний відгук у Луцьку мало польське повстання 1863 року. У Ярославицькому лісі, поблизу міста, отаборився один із загонів польських повстанців[5]. Боротьбу польських революціонерів гаряче підтримували прогресивні, демократично настроєні росіяни та українці. Поручик Алексопольського полку Боровков, перебуваючи на лікуванні в Луцькому госпіталі, заявив у розмові з офіцерами, що повстання в Польщі він схвалює, і якщо він іде зараз з полком, то не для того, щоб стріляти. За ці «крамольні розмови» Боровков був відданий до суду.

У спільній боротьбі проти царизму міцніла дружба російського, українського і польського народів.

У Луцьку минули дитячі роки (1878—1881 рр.) великої української поетеси Лесі Українки. Через усе своє життя поетеса пронесла світлі спогади, пов'язані з проживанням у місті. У 1909 році в листі до Г. Комарової вона писала з Кахетії про думки, навіяні старою фортецею міста Телаві: «Посеред міста ціле замчище з вежами, зубчастими мурами, воно мені нагадує Луцький замок і моє «отрочество»[6].

В пореформений час економічний розвиток міста відбувався дуже повільно. За обсягом промислової продукції, вартість якої в 1886 році становила 5,4 тис. крб., Луцьк був на одному із останніх місць серед населених пунктів Волинської губернії. Він був невпорядкованим, мав лише дві бруковані вулиці. Від інших провінці-

Будинок у Луцьку, де в 1890—1891 рр. проживала Леся Українка.

[1] Генерал Багратион. Сборник документов и материалов. М., 1945, стор. 128, 145, 150.

[2] Журн. «Военно-исторический вестник», 1910, № 3—4, стор. 130.

[3] Житомирський облдержархів, ф. 67, оп. 2, спр. 1136, арк. 3.

[4] Общественно-политическое движение на Украине в 1856—1862 гг. К., 1963, стор. XVIII.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 1, арк. 340.

[6] А. З. Омельковець, В. Ф. Покальчук. Леся Українка на Волині. Львів, 1963, стор. 8.

альних містечок він відрізнявся тільки розмірами торгового обороту і наявністю повітової адміністрації [1].

У 1890 році була побудована залізнична лінія від станції Ківерці до Луцька, що позитивно позначилось на дальшому економічному розвитку міста.

На 1893 рік у Луцьку діяло 13 невеликих промислових підприємств (по виробництву мила, свічок, цегли тощо). У місті налічувалось 444 ремісники, у яких по найму працювало 414 робітників і 305 учнів [2]. За даними всеросійського перепису 1897 року, в Луцьку жило 15 804 чоловіка.

Боротьба проти гнобителів неухильно розгорталася, хоч розпорошенність робітників на невеликих підприємствах була значною перешкодою для їх організації. Редакція «Искры» у 1902 році була зв'язана з Луцьком, де можна було одержати паспорти для соціал-демократів, що перебували на нелегальному становищі [3].

В період першої російської революції революційна хвиля докотилась і до Луцька. У звіті волинського губернатора за 1905 рік серед «неспокійних» повітів згадується і Луцький. Міська група РСДРП, яка виникла 1905 року, у своїх прокламаціях роз'яснювала трудящим імперіалістичний характер російсько-японської війни, закликала їх до рішучої боротьби проти царизму. В листівці, надрукованій на гектографі в кількості 300 примірників і поширеній в місті у червні 1905 року, зазначалось: «Огляньтесь навколо, і ви побачите, що наш ворог не Японія, а царський уряд, він тримає вас у темноті і безправ'ї... подумайте, і вам стане ясно, що не в Манчжурії повинні ви боротися, а тут, на батьківщині, і не з Японією, а з царським урядом» [4]. У листопаді 1905 року луцькі соціал-демократи розповсюдили на вулицях і призовному пункті прокламацію Київського комітету РСДРП «До новобранців» [5].

У місті поширювалися твори В. І. Леніна та інша нелегальна література. Так, у серпні 1905 року поліція затримала надісланий з-за кордону пакунок з революційною літературою, серед якої було 176 примірників брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти», а також збірник «Соціал-демократ» (видання групи «Визволення праці»), де були вміщені окремі твори К. Маркса і Ф. Енгельса. На станції Луцьк, в одному із вагонів поїзда Луцьк—Ківерці, 25 січня 1905 року поліція вилучила чемодан, в якому були примірники газети «Искра» та революційні листівки [6].

Під впливом революційної боротьби пролетаріату великих промислових центрів у Луцьку відбувалися нелегальні сходки, страйки і демонстрації. 22 травня 1905 року в місті застрайкувало близько 100 робітників цегельного заводу і млина Глікліха та Старчевського, вони вимагали збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці. На початку серпня того ж року припинили роботу підмайстри, що працювали у місцевих ремісників. Вони вимагали скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати.

16 жовтня в місті відбулася багатолюдна політична демонстрація, під час якої демонстранти проголошували лозунги «Геть поліцію!», «Геть самодержавство!», розкидали листівки. Поліція розігнала демонстрантів. Проте 18 жовтня сталася нова демонстрація. Щоб

Центр старого міста Луцька. 1916 р.

[1] Обзор Волынской губернии за 1886 год. Житомир, 1887, стор. 16.

[2] Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. Житомир, 1895, стор. 41.

[3] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1969, № 12, стор. 96.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 287, арк. 30.

[5] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 10.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 316, арк. 14, 32.

розігнати її, міські власті викликали війська, з якими демонстранти вступили в сутичку[1].

Ідеї соціал-демократії знаходили гарячий відгук в серцях молоді. 18 жовтня 1905 року учні Луцької прогімназії припинили заняття, поставивши ряд вимог: скасування поліцейського нагляду, припинення арештів, звільнення від плати за навчання, право на проведення зборів і сходок тощо. В цей день до них приєдналися учні жіночої гімназії і міського училища.

В Луцькій гімназії існував нелегальний соціал-демократичний гурток, який навіть видавав рукописний журнал «Свободная школа». Керівником гуртка був учитель історії А. М. Огієвський. Під час арешту 7 вересня 1909 року жандарми знайшли у нього «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП» В. І. Леніна, «Програму РСДРП», «Протоколи III чергового з'їзду РСДРП», газети «Пролетарий» №№ 5 і 6, «Резолюції Об'єднавчого з'їзду РСДРП», «Повідомлення про Лондонський з'їзд РСДРП», багато листівок ЦК РСДРП, Петербурзького комітету РСДРП тощо[2].

На нелегальних сходках членів гуртка проводились читки революційної літератури, обговорювались реферати на такі теми, як «Історія розвитку соціал-демократичних партій різних країн», «Відмінні риси російської соціал-демократії» тощо. Гурток мав власну бібліотеку, серед книг якої була ленінська праця «Перемога кадетів і завдання робітничої партії». З наступом реакції після поразки російської буржуазно-демократичної революції гурток припинив своє існування[3].

Незважаючи на посилення поліцейських репресій і переслідувань, окремі антиурядові виступи відбувались і в період реакції. У лютому 1908 року в Луцьку відбувся страйк робітників-кравців, організований нелегальною профспілкою кравців і шапкарів. Страйкарі вимагали збільшення заробітної плати, скорочення робочого дня. На користь учасників страйку в місті був проведений збір грошей.

Після кількох років економічного застою у 1910 році в Росії почалось піднесення промислового виробництва, зростає чисельність робітничого класу. У Луцьку напередодні першої світової війни вже працювали промислові підприємства (чавуноливарний, цегельний заводи, паровий млин), на яких було зайнято по 100—150 робітників. Та все ж переважну більшість становили дрібні підприємства з 12—15 робітниками (паркетна фабрика, сільськогосподарська майстерня, черепична майстерня, два пивоварні заводи)[4].

З початком першої світової війни Луцьк став прифронтовим містом, а 31 серпня 1915 р. майже на рік його захопили австрійські війська. 22 травня 1916 року війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. О. Брусилова перейшли в наступ, в ході якого завдали ворогу значної поразки. 25 травня частини 8-ї армії увійшли в Луцьк.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 855, спр. 430, арк. 1; спр. 431, арк. 1.
[2] Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 1147, арк. 95, 101.
[3] Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 989, арк. 22.
[4] Весь Юго-Западный край. К., 1913, стор. 793—796.

Учасники встановлення Радянської влади в Луцьку в жовтні 1917 р. Третій справа — О. М. Дмитрієв.

В лютому 1917 року в Росії було повалено самодержавство. Звістка про це дійшла до Луцька 4 березня. Довідавшись про події в Петрограді, населення міста вийшло на вулиці. Трудящі і солдати на мітингах і зборах вітали повалення царизму і заявляли про свою рішимість відстоювати завоювання революції.

Щоб відвернути трудящі маси від боротьби за владу Рад, представники буржуазних партій і організацій у березні 1917 року скликали в Луцьку «Громадську раду», яка утворила міську управу [1]. «Громадську раду» підтримували націоналістичні організації «Українська громада» та «Бунд», що виникли тут після повалення царизму. Своєю діяльністю вони на деякий час загальмували розгортання революційної боротьби.

Боротьбу трудящих за утворення в Луцьку Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів очолили армійські більшовики, які пройшли сувору школу боротьби з царизмом, зокрема численна більшовицька організація при 48-му окремому артдивізіоні Особливої армії, на чолі якої стояв М. М. Коковихін, член РСДРП з 1903 року. Як член армійського комітету, М. М. Коковихін часто виступав на з'їздах депутатів, що відбувались у Луцьку, на зборах та мітингах солдатів і трудящих міста [2].

В. І. Ленін у своїх знаменитих Квітневих тезах розробив конкретний план переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Керуючись Квітневими тезами В. І. Леніна, армійські більшовики розгорнули боротьбу за маси, за перехід усієї влади до Рад. Під їх керівництвом трудящі Луцька в 1917 році вперше вільно святкували Перше травня. Цей день вони відзначили масовою маніфестацією і мітингами. Солдати гарнізону ухвалили на мітингу резолюцію, в якій писали: «Шлемо привіт пролетаріатові всього світу і висловлюємо впевненість, що робітничий клас завжди був і буде вождем усього дійсно визвольного руху: він не дозволить капіталістам і чорносотенцям розбити єдність революційної армії з революційним пролетаріатом і селянством»[3].

Органи Тимчасового уряду були неспроможні перешкодити боротьбі мас за владу Рад. Солдати і трудящі міста обрали своїх представників до Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів. 11 червня відбулися установчі збори Ради, а 25 червня — її перше засідання. Спочатку в Раді переважали представники угодовських партій, але з дальшим розвитком політичної боротьби Луцька Рада солдатських, робітничих і селянських депутатів поповнювалася солдатами, що йшли за більшовиками, і стала на шлях активної революційної боротьби. В інтересах охорони завоювань революції Рада у своєму рішенні 22 серпня 1917 року вимагала «видання державного акту, який би закріпив право на існування всіх революційно-демократичних установ, як єдиних виразників волі народу, а замах на їх ліквідацію вважати державним злочином, який карається з усією суворістю»[4]. Рада також вимагала негайного розпуску контрреволюційних організацій: «Союзу офіцерів армії і флоту», «Союзу георгіївських кавалерів», «Союзу козаків», а також скасування смертної

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 1590, арк. 87.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 19, спр. 30, 44.
[3] Газ. «Известия выборных Особой Армии», 21 квітня і 20 травня 1917 р.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 6978, оп. 1, спр. 476, арк. 7, 8.

кари, звільнення заарештованих корніловцями більшовиків, встановлення твердих цін на продукти харчування тощо.

Контрреволюційний заколот Корнілова викликав обурення трудящих і солдатів Луцька. Виконком Ради повідомляв, що «Луцький гарнізон на чолі з Радою солдатських, робітничих і селянських депутатів як один піднявся проти авантюр зрадника Корнілова і залишився на стороні революції»[1].

Після розгрому корніловського заколоту в Луцьку Раду влилося багато більшовиків, революційних солдатів. Вона прийняла ряд нових рішень в інтересах трудящих мас. 10 жовтня Луцька Рада ухвалила резолюцію про припинення війни і негайне укладення миру без анексій і контрибуцій[2].

Жовтневе збройне повстання в Петрограді під керівництвом В. І. Леніна стало початком перемоги соціалістичної революції в усій країні. Трудящі Луцька палко вітали пролетарську революцію, партію більшовиків і її вождя — великого Леніна. 29 жовтня 1917 року виконавчий комітет Луцької Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів скликав загальні збори Ради і представників гарнізону, щоб обговорити революційні події у Петрограді. На зборах була поставлена вимога передати всю владу представникам партій, які іменували себе соціалістичними[3]. Загальні збори Ради разом з представниками гарнізону ухвалили: «Вважати недопустимим застосування збройних сил Луцького гарнізону для придушення Петроградського повстання». Збори вимагали також негайного укладення перемир'я, передачі усіх земель у розпорядження земельних комітетів, встановлення робітничого контролю над виробництвом, скасування смертної кари, демократизації армії і т. п.[4].

Прийняття цього рішення ще не означало перемоги Радянської влади в Луцьку. У Раді солдатських, робітничих і селянських депутатів переважали ще представники угодовських партій, і саме тому вона відхилила пропозицію більшовиків прийняти резолюцію з вимогою передати усю владу в країні Радам. Незважаючи на це, Луцький комітет РСДРП(б), до складу якого входили О. М. Дмитрієв (голова комітету), В. Макаров (секретар), П. Клопотовський та інші, звернувся з відозвою до революційних солдатів і трудящих міста, в якій говорилося: «Грізні події переживаємо ми. Багатьох буржуазних міністрів заарештовано. Керенський іде на Петроград. Він хоче дати бій солдатам і робітникам Петрограда, які скинули царя поліцію і здійснили революцію. Справа йде про те, або влада уряду Керенського і тоді панування капіталістів і поміщиків, війна і розруха, або влада Рад і тоді панування робітників і селян, мир, земля і воля не на словах, а на ділі»[5]

Для мобілізації сил революції не тільки в Луцьку, а й в усій окрузі на початку листопада Луцьким комітетом РСДРП(б) було утворено Луцький військово-революційний комітет на чолі з більшовиком прапорщиком О. М Дмитрієвим. У ніч на 13 листопада військревком викликав з району с. Рожища три полки 126-ї дивізії, що оголосила себе червоногвардійською. Вони зайняли місто, заарештували комісарів — ставлеників Тимчасового уряду, звільнили з тюрми більшовиків і взяли владу в свої руки. У виступі взяли участь і солдати двох батарей 125-ї артбригади, які були викликані до Луцька з с. Жабок[6].

15 листопада військревком за прикладом Петроградської Ради видав наказ № 1, який

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 6978, оп. 1, спр. 267, арк. 46.

[2] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 118, арк. 19.

[3] Второй Всероссийский съезд Советов. М., 1957, стор. 391.

[4] Житомирський облпартархів, ф. 1, спр. 118, арк. 20.

[5] В боях за Жовтень. Спогади учасників революційних подій. Хмельницький, 1958, стор. 186.

[6] ЦДВІА СРСР, ф. 2290, оп. 4, спр. 2, арк. 26; ф. 2067, оп. 3, спр. 31, арк. 161.

Повідомлення про створення в м. Луцьку Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів. 1917 р.

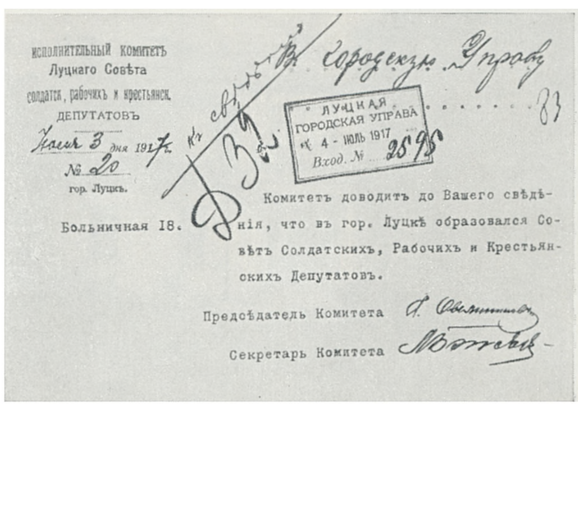
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТЪ
Луцкаго Совѣта
солдатск., рабочихъ и крестьянск.
ДЕПУТАТОВЪ
... 3 дня 1917 г.
№ 20
гор. Луцкъ.
Больничная 18.

ЛУЦКАЯ ГОРОДСКАЯ УПРАВА
4 - ІЮЛЬ 1917
Вход. № 2595

Комитетъ доводитъ до Вашего свѣдѣнія, что въ гор. Луцкѣ образовался Совѣтъ Солдатскихъ, Рабочихъ и Крестьянскихъ Депутатовъ.

Предсѣдатель Комитета

Секретарь Комитета

заборонив солдатам виконувати розпорядження командування, непідписані військревкомом, вимагав пильно стежити за офіцерами, закликав солдатів відкликати есерів і меншовиків з Ради і направити туди представників, які б відстоювали інтереси народу[1]. 16 листопада військревком скликав у приміщенні окружного суду збори представників усіх військових частин гарнізону і громадських організацій, які висловили довір'я військревкому і ухвалили встановити в місті та в окрузі Радянську владу.

На Надзвичайному з'їзді представників Особливої армії, що зібрався 27 листопада в Луцьку, а згодом переїхав у Ровно, більшовики вступили в блок з польськими лівими соціалістами і здобули перемогу. З'їзд висловився за передачу всієї влади в країні Радам[2].

Перемога більшовиків на армійському з'їзді сприяла зміцненню Луцької Ради. Головою Ради було обрано армійського більшовика Федорова. На засіданні, що відбулося 4 грудня 1917 року в будинку дворянських зборів (нині медучилище), Луцька Рада схвалила ленінські декрети про мир і землю, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад, і закликала трудящих міста та його округи до втілення їх у життя.

При підтримці революційних військових частин Луцька Рада розгорнула велику роботу по здійсненню декретів II Всеросійського з'їзду Рад і Українського Радянського уряду, зокрема взяла на облік державне майно, скликала повітовий селянський з'їзд тощо.

Але ця робота була перервана. Кайзерівські війська, скориставшись зрадницькими діями Центральної ради, розпочали окупацію України. 19 лютого 1918 року окупанти захопили Луцьк[3]. Вони стратили голову військревкому О. М. Дмитрієва, ув'язнили членів комітету.

Захопивши Луцьк, німецькі окупанти разом з українськими буржуазними націоналістами, що прибули сюди, ліквідували завоювання трудящих і встановили воєнний режим. Німецький комендант і поліція чинили розправу над радянськими людьми, проводили масові арешти. Німецький комендант наклав на жителів міста грабіжницьку контрибуцію. Найбільше терпіли від цього трудящі. Заробітки були випадковими і мізерними. Майже всі підприємства, за винятком деяких незначних, не працювали. Занепад господарства і торгівлі в місті викликав масове безробіття, особливо серед кваліфікованих робітників[4].

Місцеве населення не мирилося з окупаційним режимом. І чим більше шаліли австро-німецькі окупанти, українські поміщики і капіталісти, тим ширше розгорталася боротьба проти них. Її організаторами були більшовики. В місті поширювались листівки, прокламації, а 1 Травня 1918 року відбулись демонстрація і мітинг трудящих, де було висловлено протест проти окупантів та їх ставленика — гетьмана Скоропадського. Гайдамаки і німецькі солдати відкрили вогонь по демонстрантах. Тоді більшовик Грабовський, високо піднявши над головою червоний прапор, з закликом «За мною, товариші!» повів демонстрантів до замку, де був проведений мітинг.

Особливо активізувалась боротьба трудящих Луцька проти окупантів і гайдамаків після того, як на I з'їзді КП(б)У організаційно було

Будинок, де в 1919, 1920 рр. містився Луцький повітовий ревком.

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2158, оп. 4, арк. 660, 661.
[2] Там же, ф. 2067, оп. 1, спр. 102, арк. 17.
[3] Житомирський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 116, арк. 35.
[4] Волинський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 1602, арк. 41.

оформлено Комуністичну партію (більшовиків) України[1]. Луцькі більшовики посилили революційну агітацію в місті, а також і в повіті. Восени 1918 року було підготовлено і здійснено втечу політичних в'язнів з луцької тюрми. Велика увага приділялась роз'яснювальній роботі серед німецьких солдатів, на яких мав значний вплив наростаючий революційний рух в Німеччині. 2 жовтня 1918 року в Луцьку відбувся виступ німецьких солдатів, які вимагали повернення додому[2].

Коли в листопаді 1918 року до кайзерівських солдатів Луцького гарнізону дійшла звістка про революцію в Німеччині, вони, зібравшись на мітинг, на знак інтернаціональної солідарності з більшовиками вивісили на будинку німецької комендатури червоний прапор[3]. У грудні цього ж року німецькі війська були евакуйовані до Німеччини. Але й після евакуації трудящі Луцька не мали можливості відновити Радянську владу — 22 грудня в місто вдерлися петлюрівці. За п'ять місяців їхнього панування в місті населення зазнало багато горя. Щодня відбувалися грабежі і вбивства. Петлюрівські верховоди, які галасували про те, що вони захищають «самостійність» України, насправді боролися проти Червоної Армії і не чинили опору польським військам, які на той час уже захопили Ковель, Володимир-Волинський і просувалися до Луцька.

16 травня 1919 року польські війська вступили в Луцьк, який петлюрівці здали їм без бою[4]. Білополяки встановили жорстокий окупаційний режим. Сотні людей було кинуто в тюрми, з населення міста стягувались великі податки. Тільки в кінці 1919 — на початку 1920 року чотири рази збирався податок для ліквідації епідемії тифу, хоча боротьба з ним, по суті, не провадилася. В цей час у місті діяла лише одна лікарня, де працювало 2 лікарі та 3 медсестри.

Незважаючи на криваві репресії і знущання, трудящі Луцька проводили наполегливу боротьбу проти білополяків та їх прислужників. На чолі їх стояла підпільна комуністична організація, до якої входили Г. В. Григоренко, С. С. Гарб, Г. А. Штернберг та інші. З Житомира підпільники одержували газети, відозви, постанови Радянського уряду. Луцька комуністична організація мала підпільну друкарню, що випускала листівки та відозви, в яких закликала трудящих до боротьби з окупантами, викривала наклепи на Радянську владу[5].

Підпільна більшовицька організація створила в місті 2 політичні гуртки. Один із них об'єднував учнів гімназії, другий — робітничу молодь. Крім вивчення революційної теорії, гуртківці знайомилися з подіями на фронтах, з життям трудящих у Радянській країні тощо. Згодом ці гуртки стали ядром Луцької комсомольської організації, яка виникла в середині 1920 року.

Розвиваючи успішний наступ, Червона Армія 3 серпня 1920 року визволила Луцьк. Відразу ж було створено ревком на чолі з Моховим. Було обрано партійний комітет, секретарем якого став С. С. Гарб. Почала виходити газета «Рабоче-крестьянская правда».

Під керівництвом партійної організації та ревкому лучани почали відбудову свого міста, що потерпіло під час першої світової війни. Організовувалися суботники, під час яких розчищали місто від руїн, відбудовували мости тощо.

Проте налагодження мирного життя було перерване наступом білополяків, яких підтримували імперіалісти Франції, Англії і США. 17 вересня 1920 року білополяки знову окупували Луцьк.

За Ризьким договором 1921 року Луцьк відійшов до Польщі і став воєводським містом.

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 241.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 73, оп. 1, спр. 95, арк. 42, 221, 222.
[3] Документы по истории гражданской войны в СССР, т. 1, М., 1941, стор. 418.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 4, стор. 244—253.
[5] За владу Рад. Львів, 1957, стор. 110, 111.

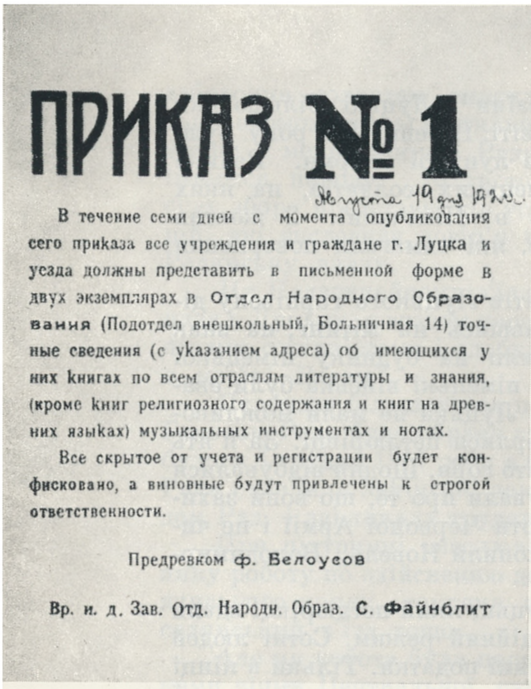

ПРИКАЗ № 1

В течение семи дней с момента опубликования сего приказа все учреждения и граждане г. Луцка и уезда должны представить в письменной форме в двух экземплярах в **Отдел Народного Образования** (Подотдел внешкольный, Больничная 14) точные сведения (с указанием адреса) об имеющихся у них книгах по всем отраслям литературы и знания, (кроме книг религиозного содержания и книг на древних языках) музыкальных инструментах и нотах.

Все скрытое от учета и регистрации будет конфисковано, а виновные будут привлечены к строгой ответственности.

Предревком **ф. Белоусов**

Вр. и. д. Зав. Отд. Народн. Образ. **С. Файнблит**

Наказ № 1 Луцького ревкому про облік книжок. 1920 р.

На 1921 рік у Луцьку налічувалось 23,6 тис. чоловік населення; на 1937 — 42,6 тис. чоловік.

Незважаючи на значне зростання населення, промисловість у місті розвивалась слабо. На 1930 рік у Луцьку було 9 млинів, 7 олійниць, 3 миловарні, 3 цукеркові фабрики, 2 цегельні та 2 лісопильні заводи, 7 друкарень, 8 механічних і 1 ливарна майстерні, шкіряний завод. Крім цих підприємств, у місті діяли ще 93 кравецькі і 34 взуттєві кустарні майстерні, в яких працювало по кілька, а то й по одному найманому робітникові. Взагалі вся промисловість міста мала напівкустарний характер. Підприємств, які б налічували понад 20 робітників, було дуже мало.

Наприкінці 1921 — на початку 1922 року в Луцьку було створено комуністичний осередок, одним із організаторів якого був учасник громадянської війни С. П. Бардась, уродженець с. Верхівки Луцького повіту. У вересні 1923 року в місті організувався Волинський окружний комітет КПСГ.

У 1922 році в місті створився комсомольський осередок. Дещо пізніше комсомольські осередки були створені на вечірніх курсах робітників та в міській гімназії [1]. У червні 1924 року утворився Луцький повітовий комітет комсомолу, який об'єднував 15 комсомольських осередків, і розгорнув серед молоді діяльну революційну роботу.

У 1922 році в Луцьку були організовані профспілки робітників шкіряної і лісової промисловості, кравців та інші. Управління Луцької поліції доповідало того року міністерству внутрішніх справ Польщі, що в місті посилилась діяльність профспілок, які «прагнуть до виховання нового покоління в комуністичному дусі» [2]. В 1923 році польські власті заборонили діяльність профспілкових організацій.

Перебуваючи в глибокому підпіллі, комуністи вели боротьбу проти гніту білопольських окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною. Вони поширювали серед трудящих листівки, газети, твори класиків марксизму-ленінізму, які одержували з Варшави і Львова, організовували страйки. 20 травня 1922 року було проведено страйк робітників друкарень «Промінь» та «Польдрук», які вимагали підвищення зарплати. Страйк закінчився перемогою трудящих. У червні того ж року страйкували робітники кравецьких майстерень, у листопаді — робітники луцької електростанції, у січні 1923 року — робітники млинів Луцька. Більшість вимог страйкарів було задоволено. Польський уряд жорстоко розправлявся з учасниками революційного руху. 10 лютого 1923 року в Луцьку було засуджено 78 волинських робітників і селян за т. зв. антидержавну діяльність.

У травні 1924 року в місті були проведені нові масові арешти. Під час допитів заарештованих піддавали жорстоким катуванням.

Незважаючи на репресії, боротьба трудящих Волині не припинялась. У січні 1924 року в Луцьку страйкували кравці 25 майстерень, у серпні — робітники цегельного заводу та підмайстри-пекарі. Ненависть трудящих до окупантів настільки була сильною, що волинський воєвода на нараді поміщиків, яка відбувалась у цей час у Луцьку, говорив: «Ми мусимо визнати, що місцеве населення ненавидить нас. Коли не вжити рішучих заходів, можна зустрітися з дуже неприємними несподіван-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 228, арк. 1—8, 27—30.
[2] Там же.

ками»[1]. І польський уряд вжив заходів. У Луцьку та інших містах Волині було збільшено гарнізони, заборонено проведення будь-яких зборів під загрозою ув'язнення на 2 місяці або штрафу у розмірі 6 тис. злотих.

Проте борці за народну справу продовжували боротьбу. 9 травня 1925 року політичні в'язні луцької тюрми вимагали поліпшення їх утримання і звільнення тих, хто був ув'язнений без будь-яких підстав. Коли адміністрація відмовилась виконати ці вимоги, вони в серпні 1925 року оголосили голодовку. Щоб зламати опір політв'язнів, адміністрація ізолювала їх організаторів, але це не допомогло. В'язні рішуче виступили на захист своїх керівників. Щоб придушити виступ, кати застосували зброю.

Особливо посилилися репресії проти комуністів з травня 1926 року. Фашистський уряд Пілсудського влаштував масові антикомуністичні процеси. 23 травня — 17 червня 1927 року в Луцьку відбувся судовий процес над 53 членами КПЗУ[2], а 10 грудня того ж року — над 57 членами КПЗУ. Усі ці судові процеси підсудні використовували як трибуну для викриття кривавого режиму пілсудчиків, що в свою чергу сприяло піднесенню боротьби народних мас.

1 Травня 1927 року трудящі Луцька під керівництвом партійних і комсомольських організацій влаштували першотравневу демонстрацію під лозунгами: «Геть фашистську диктатуру!», «Хай живе УРСР і СРСР!», «Хай живе приєднання Західної України до Радянської України!». Демонстранти протестували проти фашистського свавілля, висловлювали братерську любов до Радянського Союзу.

Революційна робота серед трудящих Луцька ще більше посилилася, коли влітку 1927 року відновив свою діяльність Луцький повітовий комітет КПЗУ. В липні цього року страйкували робітники міської електростанції, яких підтримали робітники цегельних заводів міста[3].

Луцький повітком КПЗУ організував демонстрації трудящих навколишніх сіл, які з лозунгами «Звільнити політв'язнів!», «Смерть катам!», «Геть капіталістичний уряд!» попрямували до тюрми. Три дні тривала ця демонстрація. Поліція була безсила перешкодити їй. Тюремна адміністрація змушена була поліпшити умови утримання політв'язнів.

1928 року під час виборчої кампанії до польського сейму політична боротьба на Волині загострюється. Українські буржуазно-націоналістичні партії, які рекламували себе «народними», відкрито підтримували польський буржуазно-поміщицький уряд. У Луцьку поліція примушувала виборців голосувати за кандидатів урядового блоку[4]. Щоб зібрати більше голосів, урядовці вдавалися до безсоромного обману. У Луцьку урядом було анульовано понад 20 тис. голосів, відданих «Сельробові». Але, незважаючи на це шахрайство, в Луцькому повіті 39,02 проц. голосів дістав антиурядовий блок, що свідчило про великий вплив комуністів на робітників і селян.

В галузі освіти уряд буржуазної Польщі головну увагу звертав на полонізацію української школи. 1929 року в Луцьку працювало 12 загальноосвітніх шкіл, серед них була лише одна українська приватна гімназія. На 1937 рік у Луцьку було 3 клуби. 2 кінотеатри, драматичний театр, публічна, католицька, парафіяльна бібліотеки та любительське спортивне об'єднання.

Охорона здоров'я трудящих Луцька була вкрай занедбана. В місті працювало 4 невеликі лікарні, в т. ч. військова і повітова. Тут налічувалось 39 лікарів, 13 фельдшерів, які переважно займались приватною практикою.

Передова частина української інтелігенції разом з найбільш свідомими робітниками і селянами боролася за розвиток народної освіти і української культури,

---

[1] С. Маківка. Нескорені креси. Львів. 1967, стор. 30.
[2] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 1, спр. 184, арк. 2, 3.
[3] Там же, ф. 1, спр. 1601, арк. 1.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Збірник документів і матеріалів, ч. 1 (1921—1928 рр.). Луцьк, 1957, стор. 209—211.

проти полонізації української школи. Одним з таких борців був Ярослав Галан, який у 1928—1929 рр. працював у Луцьку викладачем мови і літератури у приватній українській гімназії.

Боротьбою проти полонізації та окатоличення шкіл керували комуністи та комсомольці. 1933 року в листівці Луцького окружкому КПЗУ вказувалось, що «польський поміщик, протягуючи свою нікчемну руку по твою душу, селянине, намагається тебе ополячити, виховати з тебе вола, що добре ходить у ярмі»[1].

В роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. багато робітників луцьких підприємств опинилися на вулиці. Заробітну плату було зменшено. Але найтяжчого удару завдала криза дрібним ремісникам Луцька. Сотні кравців, шевців, столярів не мали кому збути свою продукцію і ледь животіли. Їх становище погіршувалось також через аграрну кризу.

Голод, безробіття та злидні ще більше загострили класові суперечності і викликали нове революційне піднесення трудящих мас. У січні 1929 року страйкували робітники друкарень Луцька. До них приєдналися будівельники, робітники цегельних заводів та інших підприємств. На вулицях міста відбувалися багатолюдні політичні демонстрації, які організовував Луцький окружком КПЗУ. 1 Травня 1930 року трудящі міста й селяни навколишніх сіл з розгорнутими прапорами і революційними піснями вийшли на центральну вулицю міста. Вони несли лозунги: «Геть руки від Радянського Союзу!», «Геть фашизм і соціал-зраду!», «Хай живе робітничо-селянський уряд!». Сталися сутички з поліцією, в результаті чого було заарештовано 21 чоловіка. Ця демонстрація поклала початок новим і більш масовим виступам трудящих. Страйки охопили підприємства харчової, деревообробної, будівельної та інших галузей промисловості.

У 1930 році власті буржуазно-поміщицької Польщі вдаються до надзвичайних заходів. За допомогою провокаторів і шпигунів з табору українських буржуазних націоналістів було заарештовано 175 видатних активістів КПЗУ, в т. ч. членів ЦК та секретаріату КПЗУ М. Олексюка, С. Бойка, О. Платонова, Б. Дудикевича, І. Тишика та інших. Адміністрація тюрми жорстоко поводилася з ними. Особливо жорстоких катувань зазнав С. Бойко, якого намагалися примусити назвати прізвища комуністів-підпільників, що працювали у Волинській організації КПЗУ. 19 листопада 1930 року С. Бойко був по-звірячому закатований пілсудчиками. Вбивці, боячись вибуху народного гніву, кинули його тіло в Стир, сфабрикувавши версію, нібито він сам під час утечі стрибнув у річку.

На вимогу світової громадськості уряд Польщі надіслав до Луцька комісію для розслідування звірств, що там чинилися. Ця комісія підтвердила факт катування політв'язнів. Міністр внутрішніх справ Польщі змушений був визнати, що в Луцьку панує нездорова атмосфера в слідчих органах, і навіть звільнив з посади слідчого, який закатував С. І. Бойка. Але все це було лише проявом лицемірства, адже тортури над революціонерами — злочин всієї фашистської системи, спрямований на придушення революційного руху.

Та, незважаючи на арешти комуністів, революційна боротьба на Волині не припинялася. Так, 1 Травня 1932 року в Луцьку знову було вивішено червоні прапори, з'явилися транспаранти з революційними закликами, були розкидані комуністичні листівки. 9 травня комуністи Луцька організували демонстрацію солідарності трудящих міста з політичними в'язнями. 17 травня відбу-

Будинок школи, де в 1928—1929 рр. працював учителем Я. О. Галан, м. Луцьк.

[1] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 223, арк. 123, 124.

лася демонстрація безробітних, які вимагали хліба і роботи.

Три з половиною роки польський фашистський уряд готував судовий процес над заарештованими активістами КПЗУ. Але в'язні перетворили цей процес на велику політичну демонстрацію, на суд над кривавим окупаційним режимом у Західній Україні. В своїх промовах підсудні розповідали про жахливі тортури, яких вони зазнали під час «слідства», викривали злочини фашистського режиму. Газета «Комуніст» 6 березня 1934 року писала, що «всупереч насильствам суддів і тортурам, з лави підсудних лунають мужні слова, що викривають справжнє, мерзенне обличчя фашистських катів і справжню ціну буржуазного правосуддя». Навіть тижневик «Волинь» — офіційний рупор польської вояччини — змушений був визнати, що підсудних «об'єднує ненависть до існуючого ладу і бажання будь-що повалити його».

Нелегальна рукописна газета «Голос з-поза крат», що видавалася політв'язнями у Луцькій тюрмі. 1931 р.

В результаті Луцького судового процесу, що тривав два місяці і закінчився 14 квітня 1934 року, фашистський суд засудив обвинувачених на довгий час тюремного ув'язнення. Так, на 7 років каторги було засуджено хвору комуністку О. Платонову, для якої цей вирок означав смерть. Але, незважаючи ні на що, всі засуджені зустріли вирок дружним співом гімну комуністів — «Інтернаціоналу».

Мужня боротьба комуністів на Луцькому процесі сприяла дальшому піднесенню політичної свідомості трудящих, зростанню кількості членів КПЗУ. Це мало величезне значення для розгортання антифашистського руху в усій Польщі, уряд якої після перемоги фашизму в Німеччині почав орієнтуватися на неї. У зв'язку з цим IV з'їзд КПЗУ, який відбувся у січні 1935 року, поставив перед партією завдання розгорнути широку роботу по створенню народного фронту проти фашизму, посилити керівну роль робітничого класу в національно-визвольному русі[1].

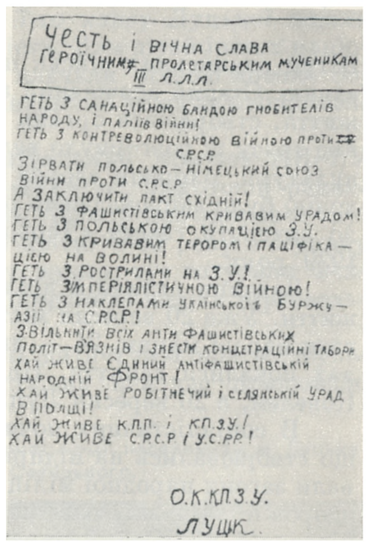
ЧЕСТЬ І ВІЧНА СЛАВА ГЕРОЇЧНИМ ПРОЛЕТАРСЬКИМ МУЧЕНИКАМ III Л.Л.Л.

ГЕТЬ З САНАЦІЙНОЮ БАНДОЮ ГНОБИТЕЛІВ НАРОДУ, І ПАЛІЇВ ВІЙНИ!
ГЕТЬ З КОНТРЕВОЛЮЦІЙНОЮ ВІЙНОЮ ПРОТИ С.Р.С.Р.
ЗІРВАТИ ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ СОЮЗ ВІЙНИ ПРОТИ С.Р.С.Р
А ЗАКЛЮЧИТИ ПАКТ СХІДНІЙ!
ГЕТЬ З ФАШИСТІВСЬКИМ КРИВАВИМ УРАДОМ!
ГЕТЬ З ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ З.У.
ГЕТЬ З КРИВАВИМ ТЕРОРОМ І ПАЦІФІКАЦІЄЮ НА ВОЛИНІ!
ГЕТЬ З РОСТРИЛАМИ НА З.У.!
ГЕТЬ З ИМПЕРІЯЛІСТИЧНОЮ ВІЙНОЮ!
ГЕТЬ З НАКЛЕПАМИ УКРАЇНСЬКОЇ БУРЖУАЗІЇ НА С.Р.С.Р!
ЗВІЛЬНИТИ ВСІХ АНТИ ФАШИСТІВСЬКИХ ПОЛІТ-В'ЯЗНІВ І ЗНЕСТИ КОНЦЕТРАЦІЙНІ ТАБОРИ
ХАЙ ЖИВЕ ЄДИНИЙ АНТІФАШИСТІВСЬКІЙ НАРОДНІЙ ФРОНТ!
ХАЙ ЖИВЕ РОБІТНЕЧИЙ І СЕЛЯНСЬКІЙ УРАД В ПОЛЩІ!
ХАЙ ЖИВЕ К.П.П. І К.П.З.У.!
ХАЙ ЖИВЕ С.Р.С.Р І У.С.Р.Р!

О.К.КП.З.У.
ЛУЦЬК.

Листівка Луцького окружкому КПЗУ, присвячена пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта, Р. Люксембург. 30-і роки.

Керуючись настановами IV з'їзду КПЗУ, комуністи Луцької окружної і міської парторганізацій ще більше розгорнули боротьбу проти окупантів, залучаючи до неї різні верстви населення, особливо молодь. Луцький міський комітет КСМ, який об'єднував 4 осередки, став бойовим помічником комуністів у згуртуванні молоді на боротьбу проти фашизму.

В лютому 1937 року в Луцьку відбулася масова демонстрація безробітних. У травні застрайкували будівельники міста, до яких приєдналися 500 робітників, що брукували вулиці.

У 1938—1939 рр. боротьба трудящих проти фашизму і війни розгорнулася з новою силою. В Луцьку страйкували робітники лісопильного і цегельних заводів, млинів, будівельники й транспортники; вони вимагали підвищення заробітної плати та забезпечення роботою тих, хто не мав її. Перше травня 1938 року пройшло в Луцьку під лозунгами: «Геть фашистський уряд!», «Хай живе єдиний народний фронт!»,

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5231, арк. 18—20.

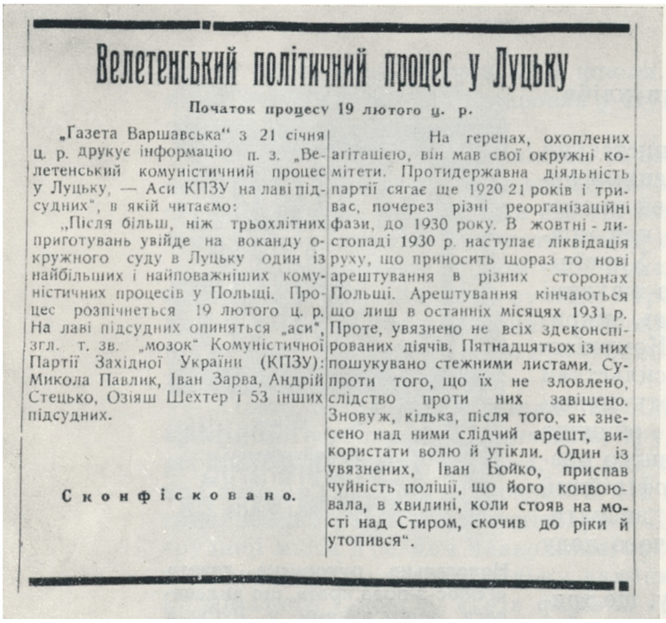

Велетенський політичний процес у Луцьку

Початок процесу 19 лютого ц. р.

„Газета Варшавська“ з 21 січня ц. р. друкує інформацію п. з. „Велетенський комуністичний процес у Луцьку, — Аси КПЗУ на лаві підсудних“, в якій читаємо:

„Після більш, ніж трьохлітних приготувань увійде на вокану о-кружного суду в Луцьку один із найбільших і найповажніших комуністичних процесів у Польщі. Процес розпічнеться 19 лютого ц. р. На лаві підсудних опиняться „аси“, згл. т. зв. „мозок“ Комуністичної Партії Західної України (КПЗУ): Микола Павлик, Іван Зарва, Андрій Стецько, Озіяш Шехтер і 53 інших підсудних.

На теренах, охоплених агітацією, він мав свої окружні комітети. Протидержавна діяльність партії сягає ще 1920 21 років і тривас, почерез різні реорганізаційні фази, до 1930 року. В жовтні - листопаді 1930 р. наступає ліквідація руху, що приносить щораз то нові арештування в різних сторонах Польщі. Арештування кінчаються що лиш в останніх місяцях 1931 р. Проте, увязнено не всіх здеконспірованих діячів. Пятнадцятьох із них пошукувано стежними листами. Супроти того, що їх не зловлено, слідство проти них завішено. Знову ж, кілька, після того, як знесено над ними слідчий арешт, використати волю й утікли. Один із увязнених, Іван Бойко, приспав чуйність поліції, що його конвоювала, в хвилині, коли стояв на мості над Стиром, скочив до ріки й утопився“.

С к о н ф і с к о в а н о.

Газетне повідомлення про початок суду над членами КПЗУ в м. Луцьку. 1934 р.

«Геть війну!», «Хай живе возз'єднання Західної України з Радянською Україною!».

Понад двадцять років трудящі Луцька, як і всієї Західної України, боролися за своє визволення з-під ярма буржуазно-поміщицької Польщі і возз'єднання з Радянською Україною. Їх мрії здійснилися 17 вересня 1939 року, коли Червона Армія почала визвольний похід, щоб допомогти своїм єдинокровним братам — трудящим Західної України та Західної Білорусії. Ця радісна звістка швидко дійшла до жителів міста. Сотні трудящих заповнили вулиці міста, чекаючи визволителів. 18 вересня ввечері з'явилися авангардні радянські частини. Радо зустріли жителі міста своїх визволителів. Стихійно виникали мітинги, на яких червоноармійці зачитували заяву Радянського уряду, в якій ішлося про захист жителів і майна населення Західної України та Західної Білорусії, чоловіки й жінки читали радянські газети й журнали. Вступ радянських військ на Волинь поклав край буржуазно-поміщицькому пануванню. Старий державний апарат було ліквідовано. Трудящі почали будувати нове життя, створювати органи нової влади. У місті стало діяти Тимчасове управління, яке зразу ж розгорнуло велику роботу, спрямовану на перебудову торгівлі, освіти, культури, охорони здоров'я. Населенню роз'яснювали зміст і значення нових заходів, було запроваджено робітничий контроль. Луцьке тимчасове управління почало видавати газету «Червоний прапор», перший номер якої вийшов 25 вересня 1939 року.

Завдяки активній діяльності народної влади у місті швидко нормалізувалося життя. Уже 20 вересня місту дала струм електростанція, 23 вересня почали працювати парові млини, 24 — пивоварний завод та інші підприємства. 23 вересня в школах почалися заняття. Налагоджено було телефонний зв'язок з Києвом, Дубно, Ковелем, а 26 вересня Луцьк з'єднано повітряною лінією з столицею України.

В соціалістичних починаннях велика роль належала партійним організаціям, що створювались на підприємствах, в установах та організаціях. Вони організовували загони народної міліції, допомагали у роботі органам народної освіти, охорони здоров'я, торгівлі, робітничого контролю, роз'яснювали трудящим політику Комуністичної партії і Радянського уряду.

Велику увагу приділялося вихованню молоді. Було створено міську комсомольську організацію з осередками у школах, установах та на підприємствах. Почала виходити газета «Молода гвардія».

Готуючись до виборів у Народні Збори Західної України, багато комуністів і активістів проводили велику роботу в учбових закладах, установах, на підприємствах, де знайомили громадян з основними положеннями радянського виборчого права, державного ладу, Конституцією СРСР та УРСР тощо. Понад 200 чоловік було відряджено до навколишніх сіл для допомоги селянським комітетам у роз'ясненні різних питань і у підготовці до виборів.

22 жовтня 1939 року трудящі Луцька вперше взяли участь у найдемократичніших виборах. У 10 виборчих округах міста вони обирали своїх депутатів до Народних Зборів Західної України на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. У виборах взяло участь 91,49 проц. усіх виборців.

Трудящі радо вітали декрети Народних Зборів Західної України про встановлення Радянської влади, про входження Західної України, в т. ч. і Волині, до складу Радянської України.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 4 грудня 1939 року було утворено Волинську область з центром у місті Луцьку. У відповідності з Указом Президії Верховної Ради УРСР та постановою Центрального Комітету КП(б)У у грудні розпочали діяльність виконком Луцької міської Ради депутатів трудящих та Луцький міськком партії.

Міськком КП(б)У та міська Рада депутатів трудящих здійснювали велику роботу по перебудові на соціалістичних засадах промисловості, комунального господарства, культури, охорони здоров'я. У грудні 1939 — січні 1940 року в місті здійснено націоналізацію підприємств. Провадилась робота і в справі кооперування дрібних кустарів-ремісників. На початку 1940 року вже було створено 17 артілей, в яких об'єдналося понад 600 кустарів[1].

За рішенням уряду Української РСР в березні 1940 року всі школи міста було реорганізовано відповідно до діючої у Радянському Союзі системи народної освіти: народні школи першого ступеня — в початкову школу, другого й третього ступеня — в семирічку, гімназії та ліцеї — в середні школи, а також створено нові, з таким розрахунком, щоб охопити навчанням усіх дітей шкільного віку. В 1940 році в Луцьку діяло 5 середніх, 14 семирічних шкіл, в яких навчалося 5833 учні, працювало 307 учителів[2]. Навчання стало безплатним; здійснювалося рідною, українською мовою. «Рідна мова, чарівні українські пісні, яких ми не чули раніше, зазвучали дзвінко на весь голос», — писала одна з учениць 7-го класу Луцької школи № 4. Цими словами вона висловила думку всієї молоді міста. Для дітей інших національностей, що проживали в місті, відкрили школи, де навчали рідною мовою. Запрацювали і спеціальні школи та класи, де оволодівало знаннями доросле неписьменне населення.

Здійснюючи ленінську національну політику, Центральний Комітет КП(б)У приділяв велику увагу вихованню кадрів з місцевого населення, підготовці радянської інтелігенції в західних областях України, проявляв турботу про здоров'я трудящих. За рішенням Ради Народних Комісарів УРСР у квітні 1940 року в Луцьку було відкрито учительський інститут, педагогічну школу, курси; тут готували вчителів і керівні кадри шкіл та органів народної освіти. Відкрились школа торговельного учнівства, медичне училище тощо.

Безплатно обслуговували трудящих державні лікарні, дитячі та жіночі консультації, швидка допомога. В лікувальних закладах міста на цей час працювало 185 лікарів.

Великою подією в житті лучан, як і всіх трудящих Західної України, були вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, що відбулися 24 березня 1940 року.

При загальному піднесенні трудящих пройшли і вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, що відбулися 15 грудня 1940 року. Виборці одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. В голосуванні взяло участь 99,85 проц. виборців, а під час виборів до поль-

Зустріч воїнів Червоної Армії населенням м. Луцька у 1939 р. Картина худ. М. Ф. Савицького.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-4, оп. 1, спр. 92, арк. 1.
[2] Там же.

ського сенату в 1928 році у Луцькому повіті проголосувало менше половини всіх виборців, хоч поліція силоміць примушувала людей виконувати цей «обов'язок».

Міський комітет партії та міська Рада депутатів трудящих керували всім політичним і господарським життям міста. Вони провадили велику роботу по зміцненню керівництва державними підприємствами, сприяли розширенню їх виробничих площ, організовували кооперативні промислові підприємства, куди залучали кустарів, стежили за дотриманням 8-годинного робочого дня. Вже на кінець 1940 року в місті діяло 21 державне та 29 кооперативних підприємств, на яких працювало до 1,5 тис. чоловік, або майже вдвоє більше робітників, ніж на початку року. На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання плану. Серед робітників було 330 стахановців та 238 ударників.

Міська партійна організація проводила велику виховну роботу серед населення, використовуючи для цього різні засоби — радіо, пресу, клуби, бібліотеки, кіно. Протягом 1940 року в місті було відкрито кілька бібліотек, музей, червоні кутки на підприємствах. За постановою уряду в січні 1940 року в Луцьку створюється обласний драматичний театр, який наприкінці лютого почав свій сезон виставою О. Є. Корнійчука «Платон Кречет».

У місті здійснювалися великі соціальні перетворення. Розвивалась промисловість, ліквідовувалося безробіття, здійснювалися соціально-культурні заходи, поліпшувався добробут, підвищувався культурний рівень життя громадян, які включилися у соціалістичне будівництво з великим політичним і трудовим піднесенням.

Але віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю лучан. Вранці 22 червня 1941 року пролунали вибухи бомб, знялося полум'я пожеж. Гітлерівці бомбардували аеродром, а потім місто, особливо його центральну частину. Було пошкоджено зв'язок, водопостачання і електромережу.

Першого ж дня війни на Луцькому напрямку розгорнулися запеклі бої, які вели війська 5-ї армії під командуванням генерал-майора М. І. Потапова. Особливо відзначилися артилеристи 1-ї протитанкової бригади під командуванням генерал-майора К. С. Москаленка, що вели бої спільно з 22-м механізованим корпусом, 135-ю стрілецькою дивізією, 19-м і 9-м механізованими корпусами та іншими військовими частинами. Радянські воїни героїчно відбивали наступ переважаючих сил ворога. Радінформбюро передавало, що на Луцькому напрямку протягом усього дня йде жорстокий танковий бій, в якому взяло участь до 1500 танків з обох сторін. У ході його ворогові завдано серйозних втрат. Ці бої затримали просування фашистських армій на схід на 8—10 днів. Однак сили були нерівними, 25 червня в другій половині дня Луцьк був захоплений ворогом[1].

Демонстрація у Луцьку, присвячена визволенню Західної України Червоною Армією. 1939 р.

Окупанти зразу ж створили в місті свою адміністрацію — гебітскомісаріат. Тут перебував фашистський кат Гіббе, окупанти утворили генеральну округу Волині і Поділля. На окупованій території німецькі загарбники запровадили свій «новий порядок». Було закрито всі радянські установи, школи, технікуми, ліквідовано демократичні свободи, надані Радянською владою. Трудящі міста переживали жахливі дні. Окружний комісар

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 426, арк. 15.

Луцька Ліндкер 15 січня 1942 року видав наказ, в якому, зокрема, було сказано: «Коли хто з мешканців прийме до себе на нічліг, даватиме засоби харчування або якимось іншим способом допомагатиме позаміській особі, буде розстріляний»[1].

З перших же днів окупації почалися розстріли. На подвір'я тюрми фашисти виводили радянських людей групами по 30 чоловік кожна. Спочатку їх примушували копати великі ями, потім роздягали і розстрілювали. Звірячі вбивства тривали кілька днів. Розстріляно було тисячу чоловік. 11 грудня 1941 року окупанти зігнали в гетто (у південній частині міста) все єврейське населення, а 19 серпня 1942 року ув'язнених вивели до лісу, в урочище Полонка. За 5 днів фашисти розстріляли близько 20 тис. чоловік. Окупанти створили в Луцьку табір для військовополонених, в якому перебувало понад 14 тис. чоловік. Військовополонений лейтенант О. Я. Чапаєвський розповідав, що в таборі було створено жахливі умови. Від голоду й знущань щоденно вмирало 40—50 чоловік, а взимку — 100—120 чоловік[2]. Криваві злочини, нелюдські знущання з радянських людей, грабування народного і особистого майна громадян — типові риси «нового порядку», запровадженого гітлерівськими окупантами.

В. В. Ізмайлов — активний учасник луцького підпілля у роки Великої Вітчизняної війни. 1943 р.

Віроломний напад гітлерівців на нашу країну і загарбання Луцька, як і всієї області, в перші дні війни перешкодило партійним органам створити тут заздалегідь підготовлене підпілля. Тому комуністи, безпартійні активісти і комсомольці за велінням своєї совісті почали самі створювати підпільні групи. Згодом підпільники налагодили зв'язки з партизанськими загонами.

Восени 1941 року в Луцьку було створено першу підпільну групу чисельністю 20 чоловік. Її організаторами були комуніст В. В. Ізмайлов, комсомолка П. І. Савельєва. Група вела активну боротьбу з окупантами, підтримувала зв'язки з підпіллям Торчинського і Голобського районів, а пізніше — з партизанськими загонами М. А. Прокоп'юка і Д. М. Медведєва.

Підпільники записували і розповсюджували серед населення повідомлення Радінформбюро, збирали дані про фашистські війська і передавали їх у партизанські загони. П. І. Савельєва, яка влаштувалась на роботу до канцелярії концентраційного табору, разом з членами групи організовувала втечі з табору радянських військовополонених. Було звільнено близько 100 чоловік. Підпільники забезпечували загони А. П. Бринського, М. А. Прокопюка і Д. М. Медведєва німецькими офіціальними бланками, зразками штампів, печаток. Вони викрали новий хімічний снаряд, який було взято на озброєння фашистської армії, і передали його через партизанів командуванню Червоної Армії для дослідження. У луцьких підпільників не раз бували безстрашний розвідник Герой Радянського Союзу М. І. Кузнецов, М. В. Струтинський та інші розвідники з партизанських загонів. Дії партизанів та підпільників викликали люту ненависть окупантів. Так, у грудні 1943 року вони вбили під Ківерцями В. В. Ізмайлова, що повертався з завдання. За доносом провокатора в січні 1944 року гестапо заарештувало П. І. Савельєву та М. І. Дунаєву. Страшні тортури не зламали патріоток. За кілька годин до смерті П. І. Савельєва на стіні камери написала: «Наближається чорна, страшна хвилина, все тіло понівечене, ні рук, ні ніг. Але вмираю мовчки. Страшно вмирати у 25 років. Як хотілось жити.

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 73.
[2] ЦДАЖР, ф. Р-702, оп. 55, спр. 7, арк. 49.

П. І. Савельєва — активна учасниця Луцького комсомольського підпілля. 1943 р.

В ім'я життя майбутніх після нас людей, в ім'я тебе, Батьківщино, йдемо ми! Розквітай, будь прекрасна, рідна, і прощай! Твоя Паша»[1]. П. Савельєва не дожила кількох днів до приходу радянських військ, фашисти спалили її живцем. За заслуги перед Батьківщиною її посмертно нагороджено орденом Леніна.

Та час розплати за лихо, заподіяне радянським людям, наближався. Наприкінці 1943 — на початку 1944 року в ході здійснення Луцько-Ровенської операції 13-а армія 1-го Українського фронту під командуванням генерала М. П. Пухова у взаємодії з партизанськими з'єднаннями і загонами В. А. Бегми, О. Ф. Федорова та інших розпочали визволення Волинської області. А вже на початку лютого 1944 року 1-й гвардійський кавалерійський Червонопрапорний корпус під командуванням генерал-лейтенанта В. К. Баранова вів запеклі бої на околицях Луцька. Ввечері 1 лютого по ворожих частинах, що засіли в місті, відкрили вогонь артилеристи 121-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Л. Д. Червонія. Наступ на Луцьк відбувався з трьох напрямків: з сіл Жидичина, Звіріва і Теремного. Парторг першого ескадрону гвардійського корпусу Ганієв з вигуками «За Батьківщину! За Луцьк! Вперед!» першим увірвався до міста. Майже одночасно кавалеристи 4-го полку оволоділи північно-східною, а 7-го полку — східною околицею Луцька. В місті зав'язались жорстокі вуличні бої.

Завдяки сміливим атакам частини 1-го гвардійського кавалерійського Червонопрапорного корпусу при підтримці 121-ої гвардійської стрілецької дивізії о 6 годині ранку 2 лютого оволоділи майже всім містом. За одну ніч у Луцьку гвардійці знищили і захопили в полон 1600 гітлерівських солдатів та офіцерів, 49 гармат і мінометів, 22 танки, 24 склади з військовим майном, боєприпасами й продуктами. Гітлерівці, відкинуті за річку Стир, зайняли оборону на околиці міста — Гнідаві. Форсувати Стир і взяти передмістя було нелегко. Фашисти сильно укріпили оборонні рубежі, та всі їх зусилля були марними. В ніч з 4 на 5 лютого радянські війська під жорстоким вогнем ворога форсували Стир і вранці вибили гітлерівців із Гнідави. 5 лютого 1944 року місто повністю було очищене від окупантів. Але боротьба за нього ще тривала, ворог намагався повернути втрачені позиції і не раз контратакував, щоб примусити наші війська відійти за річку Стир. Особливо важкі бої точилися за приміські села, зокрема Милуші та Княгинінок. В боях за село Милуші капітан П. М. Тарасов з гвардійського стрілецького полку повторив подвиг Матросова. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу, його ім'ям названо одну з вулиць міста. На місці бою в селі Милуші йому встановлено пам'ятник. Під час бою біля села Шепеля гвардієць-артилерист С. Д. Єфімов з своїми п'ятьма товаришами успішно відбив атаку двадцяти німецьких танків, а коли не стало боєприпасів, він використав підбиту «пантеру» і з неї розстрілював ворога. С. Д. Єфімова удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

Високих урядових нагород за подвиги під час визволення Луцька удостоєні кавалеристи — старший лейтенант Пушко, старші сержанти Мойсеєнко і Сушкін, рядові Павленко, Аскаров та багато інших. На ознаменування здобутої перемоги наказом Верховного Головнокомандуючого Збройними Силами СРСР від 5 лютого з'єднанням і частинам, які найбільше відзначились у боях за місто, салютувала Москва[2].

---

[1] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 97.
[2] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 361, оп. 5, спр. 1, арк. 227.

Закінчились довгі трагічні 944 дні німецько-фашистської окупації Луцька, за час яких лучани ні на хвилину не втрачали надії на визволення з гітлерівської неволі. Ніякі знущання гітлерівців та їх пособників — українських буржуазних націоналістів, ні голод, ні смерть не зламали волі людей, які стали на шлях радянського життя, не порушили їх відданості Радянській Вітчизні.

За роки фашистської окупації місто зазнало жахливих людських жертв. Німецько-фашистські загарбники розстріляли в місті 36 199 чоловік. Крім того, на руках гітлерівців кров майже 11 тис. закатованих радянських військовополонених. 1246 жителів міста було вивезено на каторжні роботи до Німеччини[1]. Було зруйновано водогін, каналізацію, електричну і телефонну мережі, заводи, фабрики, знищено повністю або частково 1196 державних і приватних будинків тощо. Сума заподіяних збитків становила 558 623 тис. карбованців.

Центральний Комітет партії зразу ж після визволення міста направив сюди на роботу комуністів, багато з яких працювали тут напередодні війни. Вже на початку березня розпочало роботу бюро Луцького міськкому партії. На першому засіданні бюро міськкому партії затвердило бюро міського комітету комсомолу, керівників державних органів та міських профспілкових організацій.

З числа депутатів обласної і міської Рад, обраних у 1940 році, було утворено виконком Луцької міської Ради. Міськком партії і виконком міської Ради депутатів трудящих з перших днів визволення почали відновлювати державний і господарський апарати, виробили конкретні заходи щодо відбудови комунального господарства міста і промислових підприємств.

Трудящі активно взялися відбудовувати зруйноване господарство міста. «Ми вірили у прийдешню свободу, бо знали, що наша справа справедлива,— лунали голоси лучан з трибуни загальноміського мітингу 21 лютого 1944 року. — У відповідь на піклування партії і уряду готові зробити все, щоб прискорити перемогу над ворогом»[2].

Величезне патріотичне піднесення серед трудящих Луцька, творча, самовіддана праця робітників, інженерів і техніків сприяли тому, що в короткі строки були розчищені від руїн вулиці, стала до ладу електростанція, відновлено телефонний і телеграфний зв'язок, відремонтовано водогінну станцію. Почали працювати пошта, телеграф, радянські установи. До кінця 1944 року відновили роботу 23 промислові підприємства[3], у т. ч. лісопильний, ливарно-механічний, цегельний, пивоварний заводи, промисловий та харчовий комбінати, кілька промислових артілей, які на кінець 1944 року виготовляли різної продукції на суму до 3,5 млн. крб. Для потреб трудящих швейна фабрика виготовила за цей час близько 4,6 тис. штук одягу, взуттєва — понад 1000 пар взуття. Силами лучан було відремонтовано близько 31 тис. кв. метрів житлової площі, впорядковано шосе, тротуари, вулиці, сквери[4].

Ставали до ладу школи, заклади культури, лікарні, поліклініки тощо. Так, 1945 року в місті було відкрито 9 шкіл, в яких навчалося понад 4 тис. учнів, відновили роботу педагогічна школа та медичне училище. В міській лікарні та поліклініці медичну допомогу подавали 22 лікарі та 45 чол. середнього медичного персоналу. Налаго-

Наслідки фашистського бомбардування Луцька. 1941 р.

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 3, спр. 246, арк. 3, 4, 7, 18; ф. 32, оп. 1, спр. 23, арк. 2, 3.

[2] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 61, арк. 3, 4, 12.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 22 лютого 1944 р.

[4] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 44, арк. 22.

Вступ частин Червоної Армії в Луцьк. Лютий 1944 р.

джувалася торгівля. Було відкрито 14 магазинів і 6 їдалень[1].

Відроджуючи місто, лучани подавали велику допомогу фронту. Протягом року вони внесли 500 тис. крб. на будівництво танкової колони, 2 млн. крб. — до фонду оборони і більш як на 1 млн. крб. придбали білетів грошово-речової лотереї, відробили у фонд допомоги фронту десятки тисяч людино-днів. 6200 жителів міста взялися до зброї, щоб громити ворога.

З новою силою творча активність лучан розгорнулась після закінчення Великої Вітчизняної війни, в час першої післявоєнної п'ятирічки (1946—1950 рр.). Відповідно до її накреслень лучани поставили своїм завданням повністю відбудувати всі промислові підприємства міста, різко збільшити виробництво промислової продукції, в порівнянні з 1940 роком приблизно на 120 проц., відремонтувати зруйновані житлові будинки, відбудувати існуючі і спорудити ряд нових соціально-культурних закладів.

Партійна організація міста проводила велику виховну і організаторську роботу серед населення, націлюючи його на виконання завдань п'ятирічки. Важливу роль у розгортанні політичної роботи серед населення відіграли підготовка і проведення перших у післявоєнні роки виборів до Верховної Ради СРСР (10 лютого 1946 року) та до Верховної Ради Української РСР (19 лютого 1947 року). В ході передвиборної кампанії на підприємствах відбувалися збори, на яких робітники та інженерно-технічні працівники брали конкретні соціалістичні зобов'язання по достроковому виконанню п'ятирічки. За ініціативою міськкому КП(б)У розпочалось змагання лучан з трудящими Ковеля та Ровно за якнайшвидшу відбудову міста, збільшення випуску промислової продукції, за гідну зустріч 30-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції. Лучани гаряче підтримали заклик ленінградців — розгорнути Всесоюзне соціалістичне змагання за виконання четвертої п'ятирічки протягом чотирьох років.

Переможцями у цьому змаганні в 1947 році вийшли 15 підприємств, у т. ч. цегельний завод № 1, взуттєва фабрика, артілі ім. Червоної Армії, «Харчовик», «Вільна праця» та інші[2].

Понад 300 стахановців міста перевиконали до Жовтневих свят річні норми. Кращими серед виробничників були формувальниця ливарного заводу Г. К. Рожкевич, робітники швейної фабрики В. Г. Кондратенко, Н. І. Дубчук, Н. Ф. Попко та інші. За значні виробничі досягнення Г. К. Рожкевич удостоєна ордена Леніна. Завдяки зусиллям трудящих протягом 1946—1947 рр. відновили роботу ще 20 промислових підприємств міста. На початок 1948 року промислові підприємства міста вже давали 80 проц. довоєнної продукції.

В грудні 1947 року виборці вперше після війни обирали депутатів до місцевих Рад. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосувало 99,96 проц. всіх виборців. До Луцької міськради було обрано 97 депутатів.

Міський комітет партії та міська Рада багато зробили, щоб розгорнути соціалістичне змагання серед робітників та інженерно-технічних працівників за прискорення оборотних коштів, збільшення надпланових нагромаджень та економію си-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 345, арк. 23.
[2] Там же, спр. 302, арк. 23.

ровини. На заводах ширився рух за створення бригад відмінної якості. Завдяки цьому річне завдання по випуску валової продукції промисловості було перевиконано. Її обсяг збільшився на 42 проц. порівняно з 1947 роком. На перше місце вийшли колективи консервного заводу, взуттєвої фабрики, електростанції, цегельних заводів №№ 1 і 3. 226 робітників міста свої річні зобов'язання виконали за 10 місяців.

Ще більш успішно працювали трудящі міста над здійсненням своїх виробничих завдань у наступному, 1949 році. Більшість колективів достроково завершила річну програму. Зростали лави ударників виробництва. Цегельники заводу № 3 завоювали у республіканському змаганні одне з перших місць. Соціалістичне змагання відіграло важливу роль в успішному виконанні завдань четвертої п'ятирічки. Промислові підприємства Луцька достроково завершили п'ятирічку, випустивши на 10,4 млн. крб. надпланової продукції. Виробництво промислової продукції у 1950 році збільшилось у 1,3 раза проти 1940 року, а в порівнянні з 1945 роком — майже в 4 рази. Продуктивність праці за цей час зросла в 2,8 раза. Чисельність робітників і службовців на підприємствах міста збільшилась з 778 чоловік до 2668 чоловік.

Поліпшились житлово-побутові умови. Державний житловий фонд на 1950 рік збільшився порівняно з 1945 роком у 2 рази, досягнувши 264,5 тис. кв. метрів[1].

Старовинний Луцьк помолодів, одягнувся в зелень парків, на колишніх пустирях з'явилися будинки і нові вулиці, школи, лікарні, культосвітні заклади. В місті успішно здійснювалося обов'язкове семирічне навчання, запроваджувалося десятирічне. Число учнів у 8—10 класах зросло проти 1940 року більш як у 4 рази.

Відбудовуючи господарство міста, трудящі підтримували якнайтісніші зв'язки з селом. Колективи 96 підприємств, організацій та установ шефствували над селами навколишніх районів. Комуністи і комсомольці, безпартійні робітники і службовці, виїжджаючи в села, проводили там велику агітаційну роботу, роз'яснюючи селянам політику партії, допомагаючи їм стати на колективний шлях господарювання. За їх допомогою в 1948 році було створено 48 колгоспів[2]. Робітничі бригади луцьких підприємств допомагали підшефним у роботі, ремонтували сільськогосподарські машини, читали лекції тощо.

Нові завдання в господарському будівництві СРСР визначив XIX з'їзд КПРС (1952 р.). Здійснюючи його Директиви по дальшому розвитку народного господарства Радянського Союзу, трудящі міста під керівництвом міської парторганізації розгорнули боротьбу за втілення у життя завдань п'ятої п'ятирічки (1951—1955 рр.). Вони рік у рік нарощували темпи розвитку промисловості, житлового й культурного будівництва. За цей час розширено виробничі площі, споруджено нові цехи на ряді підприємств, оснащено їх новою технікою. Серед цих підприємств — ливарно-механічний, ремонтний, цегельні, пивоварний заводи, взуттєва і швейна фабрики, міськпромкомбінат та інші. Було реконструйовано міську електростанцію, збільшено її потужність. П'ятирічний план було виконано за 4 роки і 10 місяців на 102,5 проц.[3] З 1950 до 1955 року валова продукція промисловості міста зросла в 3,4 раза, чисельність робітників та службовців збільшилась до 15 798 чоловік[4], або майже у 5 разів.

Завдяки підвищенню реальної заробітної плати, зростанню суспільних фондів, зниженню цін на товари зростав добробут населення. Поліпшувалися житлові умови трудящих. За рахунок державних асигнувань побудовано до 40 тис. кв. метрів житлової площі. Здійснювалось також індивідуальне будівництво за рахунок державного кредиту та заощаджень робітників і службовців міста.

---

[1] Народне господарство Волинської області. Статистичний збірник, стор. 225.
[2] Волинський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 346, арк. 71.
[3] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 8, арк. 16.
[4] Народне господарство Волинської області. Статистичний збірник, стор. 15, 164.

Проте рівень промислового виробництва міста на кінець п'ятої п'ятирічки хоч і перевищував довоєнний у 4,4 раза, залишався ще низьким. Луцьк був найбільш відстаючим у республіці щодо економічного розвитку. Перше місце належало тут харчовій промисловості, друге — легкій, далі йшли виробництво цегли та деревообробна і меблева промисловість. Енергоозброєність підприємств теж була низькою. Місто не мало єдиного джерела електроенергії. Реконструйована на початку п'ятої п'ятирічки електростанція не забезпечувала його потреб.

Велике значення для дальшого розвитку промисловості міста мали рішення XX з'їзду КПРС і XIX з'їзду КП України, в яких були накреслені плани нового піднесення народного господарства країни і республіки. В ході боротьби за їх здійснення ще ширше розгорнулося соціалістичне змагання. Почин робітників передових підприємств Москви, Ленінграда, Донбасу, Києва — зустріти 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції новими трудовими успіхами — знайшов гарячу підтримку серед трудящих Луцька. За прикладом комуністів і комсомольців цегельних та ливарно-механічного заводів, взуттєвої і швейної фабрик розгорнувся рух за дострокове виконання виробничих завдань, за гідну зустріч 40-ї річниці Жовтня. Завдяки цьому планові завдання 1957 року було виконано достроково. Сотні робітників завершили свої річні зобов'язання до 7 листопада 1957 року і працювали вже в рахунок 1958 року. Серед них — швачка-мотористка С. Т. Шпарага, ударник-закрійник взуттєвої фабрики В. П. Капелюшний, цегельники В. І. Покровець, С. Г. Валецький, Є. М. Побілужко та багато інших[1]. Колективи промислових підприємств в 1958 році виконали достроково і річне завдання по випуску промислової продукції, виробивши надпланової продукції на 20 млн. карбованців.

Підприємства міста змінювались якісно, обладнувалися новим устаткуванням. Частка кооперативної промисловості у валовій продукції міста в порівнянні до державної зменшилась протягом 1950—1958 рр. з 47 до 5,9 проц. На 1958 рік, після злиття і централізації, кількість підприємств скоротилась з 49 до 32, виростали нові, потужні, змінювався їх виробничий профіль.

Ще більші зміни в галузевій структурі промисловості міста сталися за час семирічки (1959—1965 рр.). Стала розвиватися машинобудівна, металообробна промисловість та промисловість будівельних матеріалів. Народилися нові форми соціалістичного змагання — за звання ударників і бригад комуністичної праці. Першою наприкінці 1958 року включилась у це змагання бригада Ф. І. Сергієнка з консервного заводу. Її почин підхопила бригада К. О. Стельмаха з цегельного заводу № 4, колективи швейної і взуттєвої фабрик. Учасниками руху за комуністичне ставлення до праці в 1960 році стали 66 бригад і колективів, а в 1965 році було охоплено 12 підприємств, 56 бригад, 48 цехів, всього близько 7,5 тис. робітників та інженерно-технічних працівників[2].

Лучани одними з перших підхопили патріотичний почин знатної ткалі В. І. Гаганової. Наслідуючи його, комуніст Ф. І. Сергієнко, начальник передового фруктовоконсервного цеху Луцького консервного заводу, в березні 1959 року перейшла у відстаючий овочеконсервний цех і вивела його в передові. Її підтримали інші. До кінця року на відстаючі ділянки роботи перейшло 20 начальників цехів, бригадирів та інженерів.

Перед вильотом на підживлення посівів. Луцький аеропорт. 1966 р.

Соціалістичне змагання множило також лави раціоналізаторів і вина-

[1] Волинський облпартархів, ф. 32, оп. 2, спр. 571, арк. 24.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-4, оп. 1, спр. 44, арк. 3.

хідників. Протягом 1960 року 830 новаторів стали авторами 1000 раціоналізаторських пропозицій, впровадження їх винаходів дало економічний ефект у 200 тис. карбованців[1].

Більшість підприємств міста ставали потужнішими, поліпшувалася їх матеріально-технічна база. За перші три роки семирічки стало до ладу понад тисячу одиниць технологічного обладнання, 20 потокових ліній, 53 автомати і напівавтомати, більш як 17,5 тис. кв. метрів виробничих площ. Технічне оснащення підприємств забезпечило економію за рахунок зниження собівартості понад 4,2 млн. крб. державних коштів[2].

Свято ударників комуністичної праці, м. Луцьк. 1963 р.

Нове політичне й трудове піднесення в трудящих Луцька, як і всієї країни, викликав XXII з'їзд партії (жовтень 1961 р.). Натхнені великою перспективою будівництва комуністичного суспільства, робітники, службовці та інтелігенція міста трудовими перемогами вітали рішення з'їзду, всією душею схвалили Програму партії, ще активніше включились у боротьбу за дострокове виконання семирічки.

Партійні організації розгорнули широку пропаганду матеріалів і рішень XXII з'їзду партії, організували вивчення їх в системі політичної освіти. Кращі пропагандисти, агітатори читали лекції, виступали перед трудівниками, мобілізуючи їх на успішне виконання виробничих завдань. Посилилась боротьба за технічний прогрес, надбанням багатьох ставав досвід новаторів і передовиків виробництва. Досягнення перших бригад комуністичної праці на Луцькій швейній фабриці, очолюваних делегатом XXII з'їзду КПРС Ж. З. Бондар, К. М. Левчук, майстром М. С. Алексєєвим з взуттєвої фабрики, Ф. А. Дмитруком, В. П. Зубарєвим з машинобудівного заводу, перейняли інші. Стали відомими на всю область трудові успіхи комплексної бригади будівельників на чолі з заслуженим будівельником УРСР В. С. Шафранюком та бригади слюсарів-монтажників будівельного управління № 72, депутата Верховної Ради УРСР VI і VII скликань О. І. Бурлаки.

Першим почесне звання підприємства комуністичної праці було присвоєно в жовтні 1962 року швейній фабриці, через рік його завоював колектив філіалу львівської взуттєвої фірми «Прогрес». Це мало велике значення для дальшого розвитку соціалістичного змагання серед трудівників міста.

Не раз колективи підприємств Луцька виборювали першість і в республіканському соціалістичному змаганні.

Великі трудові звершення, здійснені трудящими Луцька при всебічній допомозі трудящих Радянського Союзу, сприяли дальшому розвиткові промисловості міста. Тільки Луцький машинобудівний завод підтримує виробничі зв'язки з 370 підприємствами країни, розміщеними в 103 містах СРСР. В їх числі Горьковський, Московський автозаводи, Воронезький і Ярославський шинні заводи, окремі підприємства Єревана, Кутаїсі, Вільнюса, Мінська, Ленінграда, Челябінська та багато інших.

В місті з'явилися нові галузі промисловості: машинобудування, приладобудування, електроапаратна. Значного розвитку набули харчова, легка промисловість та виробництво будівельних матеріалів. Дрібні підприємства укрупнилися, розши-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 32, оп. 2, спр. 2868-а, арк. 7, 137.
[2] Там же, спр. 2868-б, арк. 8; спр. 3422, арк. 2.

рили виробничі площі. Переможцем серед приладобудівників республіки у другому півріччі 1965 року став Луцький приладобудівний завод. Колективу підприємства було вручено Червоний прапор Ради Міністрів Української РСР та республіканської Ради професійних спілок і грошову премію.

Взуттєва фабрика була розширена за рахунок будівництва нових цехів, обладнання потокових ліній і автоматів, внаслідок чого виробництво взуття зросло з 252 тис. пар в 1958 році до 609 тис. пар у 1965 році.

Крім реконструкції і розширення існуючих підприємств, було побудовано ряд нових, обладнаних сучасною технікою. Так, у 1964 році завершилось спорудження м'ясокомбінату з холодильними установками загальною місткістю 750 тонн продукції. Збудовано також асфальтовий завод, підприємство залізобетонних конструкцій потужністю 17,5 тис. куб. метрів на рік, з'явилися заводи по виробництву силікальцитної цегли, фабрика хімічної чистки та інші.

Найбільшою гордістю лучан є створення в місті машинобудівної і приладобудівної промисловості, яка посідає одне з провідних місць (40,2 проц.) у загальному обсязі промислової продукції.

З 1956 року в Луцьку діяв невеликий завод по ремонту автомобілів, де працювало близько 90 робітників. У 1959 році за рішенням Ради Міністрів УРСР на його базі почали будувати нові корпуси машинобудівного заводу. Перші 2 корпуси було споруджено у 1960 році, а наступного року стали до ладу ще 2 корпуси. В цехах нового підприємства змонтували 126 одиниць нових металообробних верстатів, пресів і компресорів, що дало можливість протягом 1960 року освоїти виробництво 7 нових виробів, зокрема автолавок, причепів-лавок, авторефрижераторів тощо. В жовтні 1965 року колектив заводу завершив семирічний план достроково. Вироби заводу користуються великим попитом не тільки в нашій країні, але й далеко за її межами. У 1966 році на заводі почалося освоєння випуску малолітражних вантажно-легкових автомобілів марки ЗАЗ-969 «Волинь» для потреб сільського господарства. З 21 лютого 1967 року розпочався їх серійний випуск[1]. Тепер машину з маркою «Волинь» можна зустріти на шляхах України, Білорусії, Грузії, Азербайджану та інших республік нашої країни. З грудня 1967 року машинобудівний завод перетворено в Луцький автомобільний завод, на кінець нової (1971—1975 рр.) п'ятирічки він випускатиме щороку близько 60 тис. автомобілів.

Добитися таких успіхів трудівникам підприємства допомогло дійове

Луцький машинобудівний завод. Складальний цех. 1965 р.

У цеху електроапаратного заводу, м. Луцьк. 1965 р.

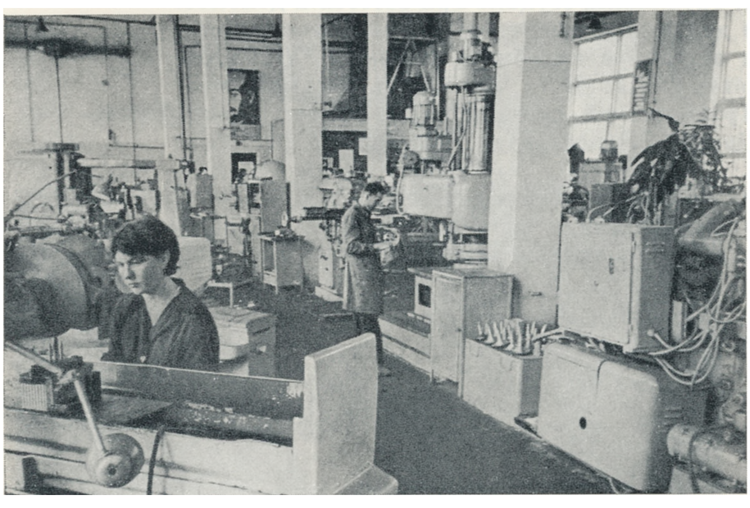

[1] Газ. «Радянська Волинь», 27 березня 1967 р.

соціалістичне змагання, якому багато уваги приділяють партійний комітет, завком, дирекція. У 1965 році тут працювало 264 ударники, 34 бригади, одна дільниця і один цех комуністичної праці. В соціалістичному змаганні першість здобув цех № 2, яким керує комуніст О. М. Соловйов, бригади слюсарів І. П. Фролова, П. І. Ойцюся, бригада блюхарів В. П. Лісового. Комсомольсько-молодіжна бригада С. О. Шостака завоювала право називатися колективом ім. XXIII з'їзду КПРС; їй вручено вимпел ЦК ВЛКСМ «Бригаді імені XXIII з'їзду КПРС».

У механічному цеху приладобудівного заводу. Луцьк. 1969 р.

Крім машинобудівного, в місті побудовано приладобудівний завод. У 1962—1963 рр. на місці колишнього ливарно-механічного заводу, який відливав з чавуну найпростіші деталі для сільськогосподарських машин тощо, звели нові корпуси приладобудівного заводу. Старий механічний завод виробляв переважно соломорізки, а новий, приладобудівний, випускає найскладніші вимірювальні прилади: термометри, термопари та інші, які експортуються до 38 країн світу. Високими темпами розвивається в місті і електроапаратна промисловість. Продукцію Луцького електроапаратного заводу знають у багатьох містах країни.

Зросла енергоозброєність підприємств. З 1960 року місто одержало струм з Добротвірської ДРЕС, що дало змогу збільшити споживання електроенергії у 1965 році порівняно з 1950 роком у 33,8 раза.

Промисловість міста семирічний план виконала достроково. На кінець 1965 року випуск валової продукції порівняно з 1958 роком зріс більш ніж у 2,6 раза. Промислова продукція міста становить 37 проц. всієї промислової продукції області.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю лучан. За досягнуті успіхи у виконанні завдань семирічного плану Президія Верховної Ради СРСР в 1966—1967 рр. нагородила орденами і медалями 152 робітників, інженерно-технічних та інших працівників міста. Робітники цегельного заводу М. І. Грисюк та Ф. С. Фугель відзначені орденом Леніна, 8 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Наслідуючи і розвиваючи чудові традиції радянського робітничого класу, колективи підприємства систематично зміцнюють зв'язки з колгоспним селянством: допомагають механізувати тваринницькі ферми, зібрати врожай, влаштовують бесіди, лекції, вечори художньої самодіяльності. Лише 1963 року вони обладнали 6 механічних майстерень, електрифікували 14 тваринницьких ферм, перевезли тисячі тонн сільськогосподарських вантажів. Наприклад, колектив Луцького заводу комунального устаткування в колгоспі «Іскра» Ківерцівського району, над яким він шефствує, обладнав водопостачання 2 тваринницьких ферм, налагодив кілька верстатів для майстерні, вантажну автомашину, допоміг зібрати врожай зернових та овочевих[2].

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 17 червня, 6 липня, 9, 10, 30, 31 серпня 1966 р.
[2] Волинський облпартархів, ф. 32, оп. 2, спр. 4722, арк. 67, 68.

Нова школа у Луцьку. 1967 р.

За роки семирічки дальшого розвитку набули транспорт і зв'язок. Луцьк має залізничне, автомобільне і повітряне сполучення з багатьма містами республіки. Щодня зі станції Луцьк вирушають пасажирські поїзди до Москви, Ленінграда, Києва, Львова та Ковеля. З автобусної станції відходять автобуси до всіх райцентрів області, до Львова, Чернівців, Тернополя, Ровно, Бреста, Києва та багатьох інших міст. Влітку щоденно з міста відходить понад 320 автобусів. Автобуси курсують по місту 17 маршрутами, в середньому за день перевозяться понад 70 тис. пасажирів.

На залізничному й автомобільному транспорті працює близько 3,5 тис. чоловік. Серед них чимало ударників комуністичної праці. Звання підприємства комуністичної праці у 1961 році присвоєно колективу Луцького залізничного вокзалу. Цього почесного звання удостоєні також 14 автобусних екіпажів, 12 бригад, 379 працівників стали ударниками комуністичної праці. На 1967 рік значків «Відмінник автомобільного транспорту» удостоєно 140 працівників. 17 автотранспортникам вручено ордени і медалі Радянського Союзу. Протягом семирічки значно поліпшився добробут трудящих. Щоб задовольнити потреби трудящих, в місті збудовано чимало магазинів, ресторанів, їдалень і кафе. На 1968 рік населення обслуговували універмаг, 99 промислових і продовольчих, 8 книжкових магазинів, багато кіосків, 2 колгоспні ринки. Широкого розмаху набрало громадське харчування. До послуг трудящих 4 ресторани, 22 їдальні і 7 кафе. В усіх учбових закладах і на багатьох підприємствах працюють їдальні та буфети.

З перших днів встановлення Радянської влади охорона здоров'я трудящих міста стала державною справою, лікування — безплатним. Міськком партії та міська Рада депутатів трудящих проявляють повсякденну турботу про розширення мережі медичних установ. В одному з кращих приміщень Луцька розмістилась міська лікарня. За роки семирічки зведено 2 обласні лікарні (для дорослих і дітей), пологовий будинок, станцію переливання крові та інші медичні заклади. В Луцьку тепер розгалужена мережа профілактично-лікувальних установ: 8 лікарень на 1315 ліжок, стоматологічна поліклініка, пологовий будинок, швидка допомога та 6 диспансерів. При всіх лікарнях і диспансерах функціонують поліклінічні відділення, працює 9 аптек, магазини «Медтехніка» та «Оптика». При медичних закладах створені клінічні й біохімічні лабораторії, кабінети, обладнані найновішою апаратурою. Працюють жіночі й дитячі консультації. Трудівників підприємств обслуговують 31 лікарський і фельдшерський пункти. Кожного літа тисячі дітей відпочивають у піонерських таборах.

В лікувальних закладах міста працює 485 лікарів та 1225 чол. середнього медперсоналу. Серед них 9 заслужених лікарів Української РСР.

Велику увагу Комуністична партія та Радянський уряд приділяють навчанню й вихованню підростаючого покоління. За післявоєнні роки в місті зміцніла матеріально-технічна та навчальна база шкіл — збудовано 7 нових приміщень на 5,5 тис. учнівських місць, 7 шкільних приміщень добудовано, після чого кількість учнівських місць в них зросла більш як у два рази. При школах міста створено 63 навчальні кабінети, є актові і спортивні зали, бібліотеки. На 1968 рік у місті працювало 17 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. школа-інтернат, в яких навчалося 14,7 тис.

учнів, 5 шкіл робітничої молоді та заочна середня школа, де здобували освіту понад 3 тис. чоловік. Для дошкільнят відкрито 25 дитячих садків і ясел, в яких виховується 3,6 тис. дітей. З 1945 року в місті здійснюється загальна семирічна (нині десятирічна) обов'язкова освіта для всіх дітей шкільного віку. Щороку зростає кількість випускників середніх шкіл.

Вихованці дитячого садка на прогулянці. Луцьк. 1965 р.

Навчально-виховну роботу в школах здійснюють 925 вчителів, з яких 669 мають вищу освіту. Серед учителів багато майстрів педагогічної справи. 95 педагогів удостоєні значка «Відмінник народної освіти», чимало трудівників народної освіти нагороджено орденами й медалями. А вчителі М. В. Красильникова, Є. В. Чигирик, К. І. Липницька удостоєні звання заслуженого вчителя школи Української РСР.

Міськком партії, міська Рада депутатів трудящих та органи народної освіти велику увагу приділяють позашкільним закладам. З 1948 року в Луцьку працює дитяча музична школа, в якій вчиться близько 500 учнів. Чимало школярів відвідують гуртки при Палаці піонерів, секції дитячої спортивної школи. В 1954 році відкрито дитячу залізницю, дитячий кінотеатр «Зміна», а в 1961 році — дитячу художню школу. Позашкільними закладами міста та гуртковою роботою в Палаці піонерів і школярів охоплено понад 3,5 тис. учнів.

Значну роботу серед школярів міста ведуть екскурсійно-туристична станція, станція юних натуралістів та юних техніків, дитяча бібліотека. Роботи юних різьбярів на дереві і слоновій кістці, виконані під керівництвом учителя М. М. Канделя, не раз експонувалися на республіканських, союзних і навіть міжнародних виставках. Так, сувенір «В ім'я миру», виготовлений із слонової кістки, експонувався у Женеві, твір «Ленін у Розливі» — в Делі, виготовлений з дерева «Квартет», на сюжет байки Крилова, був на виставках у Нью-Йорку, Вашінгтоні тощо.

Активну участь беруть учні в роботі різноманітних гуртків. У школах міста є 22 хори, 9 духових оркестрів та оркестрів народних інструментів, працює 36 драматичних і танцювальних гуртків, 88 навчальних гуртків (історичних, літературних, краєзнавчих).

Справжньою кузнею вчительських кадрів на Волині є Луцький педагогічний інститут ім. Лесі Українки, який був створений у 1952 році на базі учительського інституту. За роки семирічки значно збільшилась кількість студентів та професорсько-викладацького складу, зміцніли матеріально-технічна та навчальна бази: обладнані нові кабінети й лабораторії, вдвоє розширено навчальний корпус, збудовано 2 гуртожитки. Тут навчається разом з заочниками 3600 студентів. Професорсько-викладацький склад інституту веде велику наукову і громадсько-політичну роботу. З 1951 по 1968 рр.в інституті було підготовлено 30 кандидатських, 3 докторські дисертації, видано близько 50 монографій та публікацій, написано до республіканської періодичної преси та наукових журналів понад 500 статей. Багато науковців працюють в обласних організаціях товариства «Знання», Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, в лекторських групах партійних комітетів. За час свого існування (1945—1968 рр.) інститут підготував і випустив 5,5 тис. педагогів.

Луцька дитяча залізниця. 1962 р.

У 1966 року в місті відкрито відділення загальнотехнічного факультету Київського автодорожнього інституту, де набуває знань понад 400 студентів.

Міськком партії дбає і про підвищення ідейно-теоретичного рівня партійних, радянських і господарських працівників та інтелігенції. З цією метою в 1950 році при міськкомі партії відкрито університет марксизму-ленінізму, який уже закінчило близько 2 тис. чоловік.

Дальшого розвитку в місті набуває середня спеціальна освіта. Крім педагогічного й медичного училищ та кооперативної школи, які працюють ще з перших років встановлення на Волині Радянської влади, в 1959 році відкрито музичне училище. Цей заклад готує піаністів та викладачів музичних шкіл по класу народних інструментів. Тут навчається понад 400 чоловік. У 1963 році з Ківерців до Луцька переведено культосвітнє училище, де готують бібліотекарів, керівників хорових і танцювальних колективів та народних і духових оркестрів. В училищі разом з заочниками навчається 640 чоловік. 1965 року в місті відкрито ще один середній навчальний заклад — технікум радянської торгівлі, де здобувають освіту 540 учнів.

Підготовка кваліфікованих робітників здійснюється в професійно-технічних училищах, в яких 1967 року навчалось 1860 чоловік. Щороку ці училища випускають для народного господарства 780 кваліфікованих робітників. Всього в місті працює 9 технікумів та училищ, які лише в 1968 році випустили 1800 спеціалістів. Навчально-виховну роботу здійснюють 336 кваліфікованих спеціалістів та педагогів. У технікумах і училищах широкого розвитку набула художня самодіяльність. Великою популярністю серед лучан користуються хор, симфонічний оркестр, оркестр скрипалів, танцювальний колектив музичного й культосвітнього училищ, які часто виступають у будинках культури і клубах міста.

Значне місце в розвиткові культури належить обласному музично-драматичному театру ім. Т. Г. Шевченка, філармонії, будинкам культури, клубам та бібліотекам. За післявоєнний час творчий колектив обласного музично-драматичного театру поставив ряд спектаклів, у т. ч. «Украдене щастя» І. Франка, «Єгор Буличов» М. Горького, «Правда» О. Корнійчука. «Кремлівські куранти» М. Погодіна, «Сильні духом» Д. Медведєва, «Порт-Артур» О. Степанова, «Брестська фортеця» К. Губаревича, «Зачарований вітряк» М. Стельмаха, «Сині роси» М. Зарудного, «Коли мертві оживають» І. Рачади, «Оптимістична трагедія» В. Вишневського та інші. Серед луцьких акторів немало майстрів радянської сцени.

За високі творчі досягнення М. Д. Горленко-Морозовій, В. Ф. Мусієнку, С. І. Вегері, Ф. О. Балабусі, Н. Г. Фіалко, Є. І. Войтенко було присвоєно почесне звання заслуженого артиста УРСР. Заслуженим артистам УРСР Г. М. Канішевському і А. І. Юницькому присвоєно звання народного артиста УРСР.

На 1968 рік у складі творчого колективу театру працювало 42 артисти. Головний режисер — заслужений артист Казахської РСР Б. А. Лур'є.

За 30 років свого існування театр поставив понад 200 вистав, на яких побувало понад 3 млн. чоловік. Театр часто виїжджав на гастролі в села і міста Волинської області, в інші області республіки. Він не раз бував на гастролях в Білорусії,

в Курську, Брянську, Смоленську, Тамбові та інших містах Російської Федерації, в Любліні Польської Народної Республіки.

Пропаганду театрального мистецтва братніх народів Радянського Союзу зі сцени волинського театру вів ряд відомих творчих колективів СРСР. Їх вистави з великим задоволенням відвідали не тільки лучани. Сюди приїжджало багато трудящих з інших міст і сіл області.

Значну роботу по пропаганді радянського мистецтва здійснює також Волинська філармонія, артисти якої виступають з концертами перед лучанами, населенням області, бувають гостями в робітників Криворіжжя, Донбасу, в здравницях Криму, на Чернігівщині, Сумщині та в інших областях республіки.

Широкого розмаху набрала в місті художня самодіяльність. На підприємствах і в установах міста діє понад 200 колективів художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь понад 4,8 тис. чоловік.

Великою популярністю серед лучан користується ансамбль танцю «Волинянка», створений у 1959 році; в його складі 50 учасників. В 1960 році йому присвоєно звання самодіяльного народного ансамблю. В 1966 та 1967 рр. він успішно виступав у Києві на творчому звіті області і республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченому 50-річчю Жовтня. Ансамблю вручено медаль і диплом лауреата конкурсу українського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Жовтня. Колективи художньої самодіяльності Будинку культури бувають частими гостями на заводах і фабриках міста, в багатьох містах області. Вони виступали в Києві, Білорусії, Литві, Польській Народній Республіці. Колектив художньої самодіяльності Луцького культосвітнього училища брав участь у декаді українського мистецтва в Москві, присвяченій 50-річчю Жовтня[1].

При міському Будинку культури працюють самодіяльна оперна студія, кіностудія, ансамбль танцю, драматичний колектив, балетна і музична студії тощо, в яких беруть участь понад 500 чоловік.

Значну політико-виховну роботу проводить обласний краєзнавчий музей, у фондах якого 27 тис. експонатів. Численні матеріали розповідають про природу та історію рідного краю, про боротьбу трудящих за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною, а також про соціалістичне будівництво в місті і області. При музеї є художній відділ, в якому експонуються твори відомих художників.

Важливу роботу по підвищенню культурного рівня населення міста

Капела бандуристів Луцького музичного училища. 1967 р.

Свято зими в Луцьку. 1965 р.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 10 жовтня 1967 р.

Керівні працівники Брестської області (БРСР), Люблінського воєводства (ПНР), Волинської області на науково-теоретичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, м. Луцьк, 1969 р.

виконують бібліотеки, яких у Луцьку 75, в них налічується понад 1 млн. 200 тис. примірників книг. Вони обслуговують близько 70 тис. читачів. У бібліотеках регулярно провадяться читацькі конференції, обговорення нових творів радянських і зарубіжних письменників, влаштовуються книжкові виставки тощо.

Велику виховну роботу серед трудящих ведуть громадські організації і товариства, зокрема міська організація товариства «Знання», створена в 1957 році. Членами організації у 1967 році прочитано понад 8 тис. лекцій.

Активну діяльність розгорнули об'єднання молодих літераторів та композиторів, а також художників волинських художньо-виробничих майстерень Художнього фонду УРСР. Молоді літератори та композитори написали ряд художніх творів і пісень, які стали культурним надбанням міста і області. Ці твори друкуються в обласній газеті «Радянська Волинь», виходять окремими книгами. В 1954 році вийшла перша збірка «Співає Радянська Волинь», в 1966 році — збірка «На оновленій Волині», в 1957 році випущено альманах «Волинь». З молодих літераторів вийшов ряд українських письменників: А. Д. Дімаров, Д. Г. Цмокаленко, М. Я. Олійник, М. С. Білецький, І. І. Сварник, В. О. Симакович, О. Т. Ткачук. Волинянам полюбилися поезії своїх земляків О. Ф. Богачука, П. П. Маха та інших.

Багато пісень видали самодіяльні композитори, їх твори увійшли в репертуар хорових колективів та індивідуальних виконавців. Серед них такі пісні, як «Вперед, Волинь оновлена», «Тихо падає цвіт» В. Герасимчука, «Волинянки» О. Калішука, «Радій, Україно», «Ода про Волинь» Г. Мірецького, «Пісня про Волинь», «Заспіваймо, волинянки», «Краю мій» М. Стефанишина та інші, в яких оспівується любов до свого краю.

Задивився Луцьк на вроду,
Задивився у срібну ріку.
Ще не був,
Ще не був таким він зроду
Молодим на своєму віку —

співається в пісні Стефанишина. «Рідний Луцьк, красень мій, будь завжди, як весна, молодий» — вторить пісня В. Герасимчука. Молодим композиторам подають допомогу майстри з Києва, зокрема Г. Майборода, О. Білаш та інші.

Живописці і скульптори Луцьких художньо-виробничих майстерень, де працює близько 50 спеціалістів, у т.ч. 2 члени Спілки художників, з 1952 по 1968 рр. підготували і провели 15 обласних виставок та багато творчих виставок окремих художників, на яких експонувалися сотні кращих картин митців. Лише на одній з виставок, присвяченій 50-річчю Жовтня, експонувалось понад 50 творів. Серед них картина «Колгоспні лани» Г. П. Чорнокнижного, «Шахтарі» А. П. Климова, «Вони

не здаються» Д. М. Латишева, «Сім'я Васюти» А. Є. Ніколаєнка, графічні твори М. Ф. Савицького, зокрема портрет вченого-винахідника Ю. В. Кондратюка, пейзажі О. В. Байдукова «На озері Світязь», «Лелеки», «Люди пам'ятають» тощо[1].

Молодий скульптор А. Г. Невєров виготовив ряд скульптур, у т. ч. бюст С. І. Бойка, секретаря підпільного окружкому КПЗУ, встановлений у Луцьку, партизанки Паші Савельєвої та інші.

Пам'ятник Лесі Українці в м. Луцьку. 1968 р.

Значних успіхів за післявоєнні роки здобуто в розвиткові фізичної культури і спорту. У місті працюють спортивні товариства «Спартак», «Динамо», «Авангард», «Буревісник», «Трудові резерви» та інші, в складі яких у 1968 році було 72 колективи фізкультури з загальною кількістю фізкультурників понад 20 тис. чоловік. Лише в 1968 році підготовлено 11 майстрів спорту. До їх послуг міський стадіон «Авангард», який вміщує до 15 тис. чоловік, дитяча спортивна школа та зимовий плавальний басейн.

За післявоєнні роки Луцьк став невпізнанним. Лише архітектурні пам'ятники та меморіальні дошки свідчать про те, що йому майже дев'ять століть. Але ніколи він так не зростав, як за роки Радянської влади. В 1938 році Луцьк розміщувався на території 17,6 кв. км. В ньому налічувалося 3557 будинків, більшість з них одноповерхові, дерев'яні, на одну-дві кімнати. Тільки в центрі було забруковано всього 4 км вулиць та прокладено 5 км водогінних труб і каналізації. Нині місто має площу більш як 30 кв. км, або 3 тис. гектарів. Замість старої забудови вздовж основних шосейних шляхів, що розходились з центру в різні боки, почалося спорудження житлових масивів. Реконструйовані, розширені і заасфальтовані найбільші вулиці міста — Радянська, Ковельська, Володимирська, Львівська та інші.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 19 листопада 1967 р.

Теплохід на р. Стирі. 1968 р.

Вулиця Леніна у Луцьку. 1964 р.

Виступ польського ансамблю танцю. Луцьк. 1965 р.

Прокладено нові вулиці — Леніна, Молодіжна, проспект «Правди» та багато інших. На вулицях висаджено близько 175 тис. дерев і кущів, багато квітів. У місті споруджено багато 4—5-поверхових будинків. Виросли нові житлові масиви в районі цегельних заводів, Теремного, Вересневого та залізничного вокзалу.

В місті намітились чотири спеціалізовані промислові зони, в яких розвивається промислове будівництво машино- і приладобудівної, хімічної та легкої промисловості.

Серед нових площ Луцька — Возз'єднання та Центральна, навколо яких виросли нові багатоповерхові будинки. В центрі міста розкинулася площа Леніна; тут на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрито пам'ятник В. І. Леніну, споруджений за проектом народного художника УРСР, професора, скульптора О. П. Олійника та архітектора І. С. Ланька. Пам'ятник урочисто відкрито на багатолюдному мітингу 6 листопада 1967 року. Міський парк ім. Лесі Українки займає площу 97 га. Це один з найбільших парків республіки. Він є улюбленим місцем відпочинку лучан.

Швидкими темпами впорядковується Луцьк. В місті близько 100 км заасфальтованих доріг, прокладено 75 км водопроводу, газифіковано майже 9 тис. квартир. Житловий фонд міста на 1968 рік становить 591, 2 тис. кв. метрів. Всі райони Луцька з'єднані автобусним сполученням.

За ініціативою міської партійної організації та міської Ради депутатів трудящих у 1958 році тут розгорнулася боротьба за місто високої культури. Цей заклик знайшов широкий відгук серед населення, яке любить своє місто, турбується про його чистоту й красу. Щороку збільшується площа зелених насаджень, яких у 1967 році було понад 900 гектарів.

Міська партійна організація, що складалася в 1968 році з 222 первинних партійних організацій, які об'єднували до 6,2 тис. комуністів, приділяє багато уваги ідейному загартуванню та політичному вихованню трудящих. Для підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів, безпартійних активістів та інтелігенції 1967 року в місті працювало 150 початкових політшкіл та шкіл основ марксизму-ленінізму, 96 теоретичних семінарів, в яких опановували марксистсько-ленінську теорію понад 5 тис. чоловік. До пропагандистської роботи залучено 456 комуністів. На автомобільному, консервному заводах, у будівельному управлінні № 74 та інших діють кабінети політичної освіти на громадських засадах.

Автомашини ЗАЗ-969 «Волинь», випущені Луцьким автомобільним заводом. 1968 р.

У складальному цеху Луцького автомобільного заводу. 1968 р.

На Луцькому приладобудівному заводі. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Значним резервом і помічником партійної організації є комсомол. Міська комсомольська організація, що налічує у своїх лавах понад 13,8 тис. чоловік, підтримує міцні зв'язки з усією молоддю міста, виступає ватажком соціалістичного змагання, залучає молодь до громадсько корисної роботи, влаштовує вечори дружби, зустрічі представників трьох поколінь, розвиває фізкультуру і спорт, дбає про дозвілля трудящих.

Велику виховну культурну і організаційно-виробничу роботу здійснюють 10 міських профспілкових організацій, які об'єднують близько 48 тис. чоловік.

Міськком партії, спираючись на профспілки, комсомол, громадські організації, багато працює над втіленням у життя ленінських заповітів про розвиток пролетарського інтернаціоналізму і зміцнення дружби народів. Лучани підтримують постійний зв'язок з трудящими Брестської області Білоруської РСР та жителями Люблінського воєводства Польської Народної Республіки; часто обмінюються делегаціями, колективами художньої самодіяльності. В 1967 році створено міське відділення Товариства радянсько-польської дружби, в ньому близько 20 колективів, у т. ч. автомобільного заводу, обласного драматичного театру, педагогічного інституту, шкіл тощо.

Залучення трудящих до активної участі в комуністичному будівництві, повсякденна виховна робота, яку ведуть партійні організації, сприяли зростанню соціалістичної свідомості, нової моралі трудящих міста.

Змінилося ставлення до соціалістичної власності, до праці. Лише в 1966—1967 рр. за самовідданий труд 152 жителі міста нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Кожна сім'я користується радіо, передплачує 2—3 газети, журнали, кожна п'ята має телевізори. Більшість населення — читачі бібліотек.

Великі перспективи у розвитку міста відкрили рішення XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, які знайшли гаряче схвалення трудящих. Думи й почуття їх висловила робітниця складального цеху приладобудівного заводу, делегат XXIII з'їзду КПРС М. П. Сидун на мітингу робітників підприємства, присвяченому підсумкам його роботи. «Все, про що йшлося на з'їзді, — заявила вона, — дороге і близьке кожній радянській людині» [1].

Значні суми держава асигнує на будівництво житла та культурно-побутових закладів. За рахунок їх передбачається побудувати чимало нових квартир, спорудити нові школи, дитячі садки, театр, кафе, магазини, їдальні, відкрити тролейбусні лінії тощо.

Партійна організація міста спрямувала трудящих на дострокове виконання завдань поточної п'ятирічки. В 1966 і 1967 роках багато підприємств міста працювало за новою системою планування і економічного стимулювання. На багатьох підприємствах виникли нові форми соціалістичного змагання, які допомагають краще й швидше виконувати плани.

Міська партійна конференція, що відбувалася в січні 1968 року, підсумовуючи діяльність партійних організацій в ювілейному році, констатувала, що промислові підприємства міста план другого року п'ятирічки по виробництву валової продукції виконали на 105 проц., виробили продукції на 24,5 проц. більше, ніж у

У центрі м. Луцька. 1968 р.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 12 квітня 1966 р.

1965 році, запровадили 900 одиниць технологічного устаткування, 14 тис. кв. метрів виробничих площ. Розвиток економіки і культури в місті, зростання добробуту, свідомості трудящих, їх активна участь у соціалістичному будівництві — свідчення великих перемог радянського ладу, де народ є справжнім володарем своєї долі. В Луцьку, як і в інших містах Радянського Союзу, народовладдя здійснюють обранці трудящих. До міської Ради на виборах 1969 року обрано 250 депутатів, серед яких 118 робітників, 27 інженерів, лікарів, учителів. При виконкомі міської Ради — 11 постійно діючих комісій, до яких, крім депутатів, залучено понад 220 активістів. Серед депутатів — новатори виробництва, члени бригад комуністичної праці, раціоналізатори. 77 депутатів за ратні й трудові подвиги нагороджені орденами і медалями СРСР, депутат М. Г. Кудрявцев — Герой Радянського Союзу.

Активна громадсько-політична діяльність депутатів Ради, членів постійно діючих комісій, комсомольських і профспілкових організацій, які працюють під керівництвом міської партійної організації, забезпечують відповідні умови для здійснення рішень XXIII з'їзду КПРС, дальший розвиток економіки й культури міста. Трудящі міста, натхнені грандіозними звершеннями, які здобув радянський народ за 50 років Радянської влади, докладуть всіх зусиль, щоб успішно зустріти 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, щоб внести і свій гідний вклад у справу будівництва комунізму в нашій країні.

Я. Є. ІЛЛЯШЕНКО, О. Г. МИХАЙЛЮК, Р. Н. ОКСЕНЮК

ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ РАЙОН

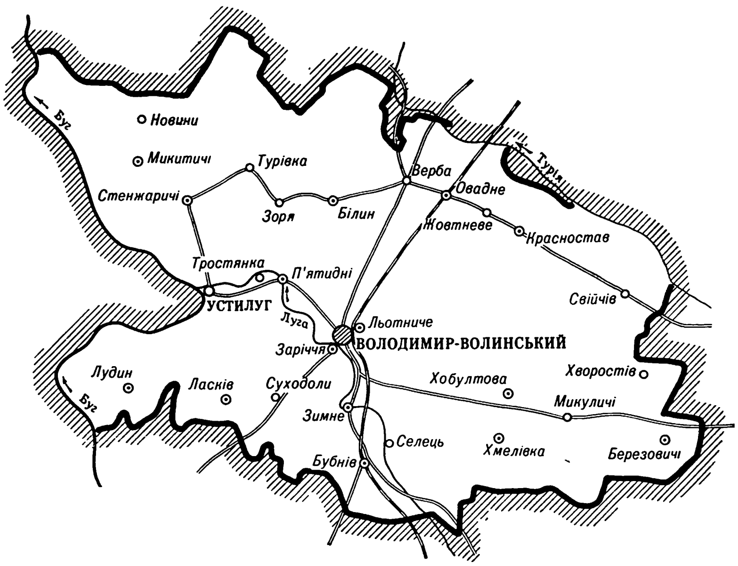

ВОЛОДИ́МИР-ВОЛИ́НСЬКИЙ

Володимир-Волинський — місто, центр Володимир-Волинського району, розташоване на річці Лузі (притоці Західного Бугу), вузол автошляхів. У місті — залізнична станція на лінії Ковель—Львів. Населення — 24 тис. чоловік.

Археологічні знахідки свідчать, що на території міста люди жили в різні історичні епохи: тут виявлено залишки поселень доби міді (III тисячоліття до н. е.), раннього заліза (I тисячоліття до н. е.) і перших століть нашої ери [1].

Володимир-Волинський відомий як одне з найстаровинніших давньоруських міст Волині. Воно назване іменем його засновника — київського князя Володимира Святославича. Стародавній городок Володимира був розташований у південній частині сучасного міста і мав вигляд неправильного п'ятикутника, укріпленого валами і ровами. Поблизу протікала річка Луга та її притока річка Смоч, які теж захищали городок [2].

Уперше м. Володимир-Волинський згадується в руських літописах під 988 роком, коли князь Володимир віддав його в удільне володіння своєму синові Всеволоду [3]. Тоді воно стало центром удільного Володимиро-Волинського князівства. Розташований на окраїні Київської Русі, Володимир мав стратегічне значення як західний форпост проти вторгнення іноземних загарбників. Це було одне з найбільших міст Київської Русі. Воно мало досить міцні для свого часу укріплення. На високих земляних валах були збудовані дерев'яні стіни з кількома воротами. За валами розташовувалися передмістя — Завалля, Засмоччя, Залужжя та інші.

В XI—XII століттях в місті були розвинуті ремесла, зокрема виплавлення заліза з болотної руди і виробництво металевих речей (зброї, кольчуг, шоломів, мід-

[1] Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. 152, стор. 121, 125, 258.

[2] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 6.

[3] Полное собрание русских летописей, т. 1. М., 1962, стор. 121.

них хрестів тощо), гончарство, будівництво як дерев'яне, так і цегляне. Археологічні пам'ятки свідчать про високий технічний рівень ремісників Володимира. Тут навіть виробляли золоті, срібні та емалеві речі, які вивозили в Київ, Чернігів та інші міста[1]. На початку XII століття у Володимирі налічувалося понад 20 тис. жителів[2].

Після смерті київського князя Володимира Святославича (1015 р.) розгорілася міжусобна боротьба за київський престол. Старший син князя Святополк Окаянний покликав на допомогу польського князя Болеслава Хороброго, який у 1018 році на чолі великого війська вступив на територію Русі і на деякий час захопив Київ. Повсталий народ вигнав його. Повертаючись до Польщі, Болеслав Хоробрий загарбав волинські землі, в тому числі й м. Володимир. Лише в 1031 році їх відвоював київський князь Ярослав Мудрий. У 1199 році Володимир ввійшов до складу і став столицею Галицько-Волинського князівства, яке утворилося в результаті об'єднання волинських і галицьких земель князем Романом Мстиславичем.

За роки князювання цього видатного державного діяча та його сина Данила Романовича Володимир став одним з найкращих і найбільш упорядкованих руських міст. Відвідавши Володимир у 1231 році, угорський король Андрій, який побував у багатьох країнах Європи і Азії, був надзвичайно вражений його красою[3].

Розташування Володимира на вигідному водному шляху (Балтійське море — Вісла — Західний Буг — Дністер — Чорне море) сприяло розвитку торгівлі. Для розвантаження і навантаження суден у місті були обладнані спеціальні «увози». Через Володимир пролягав шлях, що зв'язував Русь з Польщею: Київ — Луцьк — Володимир — Краків — Битом — Ополе — Вроцлав. Важливе економічне значення мала також дорога, яка сполучала Володимир з польським містом Торунем. У XII — XIII століттях Володимир став одним із значних центрів торгівлі Русі з країнами західної Європи.

Досить високого рівня досягла у стародавньому Володимирі культура. В місті при єпіскопській кафедрі існувала школа, відкрита, ймовірно, після 992 року, коли була створена єпархія. Видатний літописець Нестор приїжджав у Володимир «смотрения ради училищ и наставления учителей»[4].

У XII столітті в місті склалася своя архітектурно-мистецька школа, тісно пов'язана з архітектурою Придніпров'я. Про це свідчать Успенський собор, побудований у 1157—1160 рр. за часів князювання Мстислава Ізяславича, і розкопані в урочищі Федорівщині залишки великої церкви. Обидві споруди за планом повторюють Успенський собор Києво-Печерської лаври. Своєю архітектурою собор у Володимирі подібний до київських і чернігівських культових споруд, що є одним із свідчень єдності і зв'язків руських земель після розпаду Київської Русі. До кінця XII — початку XIII століття належав і великий чотиристовповий храм, фундамент якого розкопав професор М. Каргер у 1958 році. Видатним пам'ятником архітектури кінця XIII — початку XIV століття є Василівська церква-ротонда, що, як вважають дослідники, не має прямих аналогій у світовій архітектурі[5].

Володимир був одним із визначних центрів давньоруського літописання. До наших днів зберігся Галицько-Волинський літопис, який перероблявся і доповнювався при князі Васильку Романовичу. Місто відігравало визначну роль у поширенні православ'я у всій Південно-Західній Русі. Князь Володимир Василькович не лише свої церкви забезпечив книжками, для чого наказав купляти й переписувати їх, але й сам переписав кілька «апостолів», один з яких передав у княжий монастир св. Апостолів під Володимиром. Князь переписав також євангеліє і відправив його

[1] Очерки истории СССР IX—XIII вв. М., 1953, стор. 361.
[2] М. Н. Тихомиров. Древнерусские города, стор. 139.
[3] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 165.
[4] В. Н. Татищев. История российская, т. 2. М.-Л., 1963, стор. 115.
[5] Г. Н. Логвин. По Україні, стор. 158, 159.

в перемишлянську спіскопію. Надсилав він євангелія і в Луцьк та Чернігів[1].

Великого удару розвитку продуктивних сил і культури міста завдала монголо-татарська навала. Було знищено багато матеріальних і культурних цінностей. Татари захопили Володимир у 1240 році «копієм», тобто штурмом, майже повністю зруйнували його [2]. Населення чинило стійкий опір ворогові. На території Володимира та його околиць археологи виявили місця, де серед вугілля і уламків безладно лежали порубані скелети людей, черепи з вбитими в них цвяхами, що свідчить про трагедію, пережиту жителями стародавнього міста.

Успенський собор у Володимирі-Волинському. Пам'ятник архітектури XII ст.

Незважаючи на терор, безперервні грабежі, що їх чинили монголо-татарські загарбники, життя у Володимирі, як і в інших містах, поступово відроджувалося, почали зводитись міські укріплення. Але в 1259 році на Волині з'явилося велике монголо-татарське військо на чолі з воєводою Бурондаєм, послане сюди золотоординським ханом, щоб ліквідувати незалежність Галицько-Волинської Русі. Бурондай поставив вимогу перед князем Данилом Галицьким зруйнувати оборонні укріплення ряду міст, у т. ч. й Володимира, і той змушений був виконати цей наказ. У 1283 році спустошливий напад на Володимир учинив хан Телебуга [3].

В середині XIV століття литовські феодали, скориставшись з усобиць у Золотій Орді, посилили наступ на українські землі. В 1340 році литовський князь Любарт Гедімінович захопив Володимир, але вже в 1349 році містом оволодів польський король Казимир III. Після його смерті в 1370 році Західна Волинь з Володимиром відійшла до Литви. Однак боротьба між Польщею і Литвою за ці землі не припинялася. Так, у 1431 році польські війська захопили Володимир, спаливши і пограбувавши його околиці. 26 серпня цього ж року противники уклали перемир'я, за яким Володимир-Волинський повіт знову відійшов до Литовського князівства [4]. З того часу і аж до укладення Люблінської унії 1569 року Володимир перебував у складі Литовської держави.

Феодальні війни і татарські набіги затримували економічний і культурний розвиток міста. Так, у 1469 році заволзькі татари вчинили розбійницький напад на Волинь, спустошили околиці Володимира. В 1491 році вони знову вторглись на Волинь, спалили Володимир, убили і взяли в полон багато жителів [5]. З кінця XV століття почалися наскоки кримських татар. Від них місто потерпіло два рази — в 1495 і в 1499 роках.

Проте щоразу, як тільки відходили ворожі орди, жителі починали відбудовувати рідні оселі. Як і раніше, розвивалися ремесла і торгівля. У 70-х роках XVI століття у Володимирі платили податок 70 ремісників, було 24 крамниці. На початку XVII століття в місті існувало 10 ремісничих цехів, у яких об'єднувалися ремісники більш як 20 професій: кравці, кушнірі, столярі, ковалі, шевці, лимарі, хлібники,

---

[1] В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси, стор. 126.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 786.
[3] Б. Д. Греков. Крестьяне на Руси, кн. 1. М., 1952, стор. 250.
[4] Нариси з історії України, вип. 2, стор. 92, 93.
[5] Н. М. Карамзин. История государства Российского, т. 6. СПб., 1892. Примечания, стор. 96.

гончарі, каменярі, м'ясники, теслярі, бондари та інші. Міські торговці мали свої цехи. Більшість ремісничих виробів продавалася місцевому населенню, частина — купцям.

Незважаючи на іноземний гніт і спустошливі напади татар, культура в місті досягла досить високого на той час рівня розвитку. Про це свідчить хоча б той факт, що в XVII столітті тут існувала друкарня. Книги з Володимира вивозили навіть на Закарпаття і обмінювали там на корів, овець тощо.

У зв'язку з дальшим розвитком ремесла й торгівлі посилювалось класове розшарування міського населення. Купецько-лихварська верхівка, яка виділилася в місті наприкінці XV століття, добилася самоврядування за магдебурзьким правом [1], що було потім підтверджено королівськими грамотами в 1509, 1570 і 1774 роках. Самоврядування, проте, мало обмежений характер, оскільки королівському старості належало право верховного суду в усіх важливих кримінальних справах. Він міг скасувати будь-яке рішення магістрату. У політичному житті брала участь заможна міщанська верхівка, а бідноту не допускали до управління містом. Вона лише виконувала різні повинності і платила податки. Так, у 1532 році королівською грамотою на міщан Володимира був накладений обов'язок платити помірне і мостове для укріплення і утримання фортифікаційних споруд. Утримання замку, старости і його слуг цілком лягло на плечі міщан. Вони мусили вартувати біля старостинської казни і в'язниці, з'являтись на облаву під час полювання старости і постачати харчі його сокольничим, надавати житло старостинським слугам тощо. Міські ремісники поставляли старості та його челяді взуття, одяг, зброю, а також виконували всі роботи на замовлення замку [2]. Відбували повинності на користь замку і селяни навколишніх сіл. Вони постачали, головним чином, продукти і робочу силу. В XVI столітті замку належало 30 сіл, у тому числі Литовеж, Грибовиця, Низкиничі та інші.

Великим феодальним власником була володимирська єпископська кафедра. В 1593 році був складений її опис, з якого видно, що єпископській кафедрі належали 2 містечка — Квасів і Озеряни, 31 село, в тому числі Хрипаличі, Микуличі, П'ятидні, Дорогиничі, Тишковичі, Шистів, Щенятин та інші, 11 рибних озер, а також окремі двори й дворища [3].

Особливо посилився соціальний і національний гніт, коли за Люблінською унією 1569 року Володимир перейшов під владу Польщі. Після Брестської церковної унії 1596 року, одним з ініціаторів якої був володимирський єпископ Іпатій Потій, почалося гоніння на православне міщанство. Для поширення і утвердження уніатства при Успенській церкві у Володимирі була заснована уніатська школа [4].

Маючи підтримку уряду, католицьке духовенство запроваджувало унію методом жорстокого примусу і насильства. Католицько-уніатський патриціат всіляко принижував українське населення, закривав православні церкви, переслідував православних купців. Так, у 1635 році жителі міста скаржилися на володимирського уніатського єпископа І. Баковецького, що він організував напад на їх обоз з товарами, споряджений в м. Торунь. У місто прибували єзуїти, для яких у 1755 році збудували костьол.

Міська біднота Володимира, як і трудящі маси всієї країни, вела наполегливу боротьбу проти феодальної експлуатації і національного гноблення. Часто від скарг вони переходили до відкритих виступів. Так, у 1571 році, коли в місті перебував ковельський урядник князя Курбського, жителі, зібравшись на дзвін, напали на урядника і його челядників, а потім переслідували їх аж до с. Овадного. В 1601 році митрополит Іпатій Потій скаржився в міський суд на те, що володимирські міщани жорстоко побили возного, який прибув виконувати його наказ — вивести з церкви

---

[1] Нариси з історії України, вип. 2, стор. 53.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 28, 31, 38—41, 71—74.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4. К., 1907, стор. 10.
[4] П. Н. Батюшков. Волынь. СПб., 1888, стор. 134.

св. Василія православного священика. Жителі Залужжя, одного з передмість Володимира, в 1612 році не допустили членів соборного капітулу Успенської церкви орати церковне поле, заявивши, що вони самі засіватимуть цю землю. Боротьба селян і міщан проти католицької церкви і вищого уніатськоого духовенства була у своїй основі боротьбою проти феодалізму.

Широкого розмаху набрали виступи трудящих під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Після перших успіхів селянсько-козацького війська повстали на боротьбу проти шляхти і трудящі Волині. В серпні 1648 року селяни навколишніх сіл захопили Володимир. До них приєдналися жителі міста. Разом вони напали на маєток шляхтянки Дуніної-Вольської в с. Дубниках, вирубали ліс, забрали майно, змолотили і вивезли хліб. Селяни й міщани передмістя Плебанівки напали і спалили хутір Острівець шляхтича Іловського.

Польський уряд жорстоко розправлявся з повсталими. В 1653 році польські жовніри зруйнували і спалили багато будинків у Володимирі. Ще більших руйнувань зазнало місто в 1658 році. Великої шкоди завдавали й грабіжницькі наскоки татар. Почалися голод, епідемії. Люди, втративши оселю і майно, розбігалися. Частина з них тікала на Запоріжжя або переселялась на Лівобережну Україну. Місто, яке раніше славилося розвитком ремесел, почало занепадати.

За Андрусівським перемир'ям 1667 року Володимир залишився в складі Польщі. Грабіжницька політика і утиски польської шляхти стримували розвиток продуктивних сил. Згідно з люстрацією 1765 року в місті існували цехи: кушнірський, кравецький, пекарський, шевський, різницький, ковальський. Вони об'єднували ремісників відповідного фаху і мали певні обов'язки щодо оборони міста. Пекарський цех мав майстерні для виробництва мила, свічок, крохмалю. В місті проживали й інші ремісники, зокрема слюсарі, годинникарі, каретники, ливарники. Проте їх було небагато, своїх цехів вони не мали, а входили до ковальського цеху. Люстрація 1789 року засвідчила економічний занепад міста. Зменшилася кількість населення. Деякі ремісничі цехи розпалися, торгівля занепала, закрився цегельний завод. Населення зубожіло і не могло платити державні податки. Місто не мало навіть своєї ратуші. Урядові установи розміщалися частково в монастирях, частково в приватних будинках. Дерев'яний замок за кілька років перед люстрацією був розібраний[1]. Загальний економічний та політичний занепад Речі Посполитої не міг не позначитися і на стані м. Володимира.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Володимир, у числі інших західноволинських міст і сіл, був приєднаний до Росії, перейменований на Володимир-Волинський і став повітовим центром новоутвореної Волинської губернії.

Грізний 1812 рік не обминув і Волині. Польські магнати, яким Наполеон обіцяв Правобережну Україну, стали його союзниками. Тому, коли французька армія вторглася в Росію, Володимир-Волинський 17 серпня 1812 року захопили польські війська. Окупанти грабували населення і завдали великої шкоди місту. Польський генерал Косинський оголосив про приєднання Володимира до Варшавського герцогства, але восени 1812 року російські війська під командуванням генерала Булатова вибили загарбників з міста[2].

Криза феодально-кріпосницької системи в Росії в другій чверті XIX століття супроводилась посиленням суспільно-політичного руху. 17 листопада 1830 року вибухнуло польське визвольне повстання, очолюване польською шляхтою, яка боролася за відновлення Польської держави в межах 1772 року. Частина населення Володимира-Волинського, поляки за походженням, взяла участь у цьому повстанні. В 1831 році загони польських повстанців під керівництвом Стецького захопили місто. Але невдовзі царські війська розбили загони, що діяли на Волині, і витіснили пов-

---

[1] Starożytna Polska, t. 2. Warszawa, 1885, стор. 874.
[2] Журн. «Военно-исторический вестник», 1911, № 7—8, стор. 9.

станців з Володимира-Волинського[1]. В 1861 році у зв'язку з посиленням національно-визвольного руху в Царстві Польському тут відбулась маніфестація польського населення, в якій брали участь і українці — ремісники, учні, селяни. В спільній боротьбі проти царизму міцніла дружба двох народів — польського і українського.

Промисловість у місті була розвинута дуже слабо. Так, у 1886 році за обсягом виготовленої промислової продукції, вартість якої становила всього 4,6 тис. крб., Володимир-Волинський посідав останнє місце у Волинській губернії. Тут діяли кілька дрібних кустарних підприємств з невеликою кількістю робітників. Місто славилось своїм гончарним промислом. При магістраті до 70-х років XIX століття існувала навіть цехова управа гончарів.

Народна освіта у Володимирі-Волинському, як і взагалі на Україні, була повністю в руках духовенства. Довгий час у місті не існувало ніяких світських навчальних закладів, і лише 1869 року тут відкрито двокласне міське училище[2], а на початку XX століття — дві гімназії — чоловічу й жіночу, де вчилися переважно діти заможної верхівки. Основна ж маса населення лишалась неписьменною.

За даними всеросійського перепису населення 1897 року у Володимирі-Волинському налічувалося 9 883 жителі, в тому числі міщан — 7329, селян — 1466, дворян — 473, духовенства — 105, купців — 52, осіб інших станів — 402, іноземних підданих — 56 чоловік. Національний склад населення був строкатий. Перше місце щодо кількості тут посідали євреї, друге — українці, жили також росіяни, білоруси, поляки, німці, татари та інші[3].

На початку XX століття, особливо в період промислового піднесення (1910—1913 рр.), в економіці міста відбулися певні зрушення, виникли нові підприємства, збільшилася кількість робітників. Цьому значною мірою сприяла побудована в 1908 році залізниця, що з'єднала Володимир-Волинський з Ковелем. У 1913 році, напередодні першої світової імперіалістичної війни, у Володимирі-Волинському працювали 2 цегельні заводи (на одному з них було 50 робітників, річний оборот становив 50 тис. крб.), 3 парові млини із загальною кількістю робітників 42 чоловіка, пивоварний завод, екіпажна і черепична майстерні, лісопильний і чавуноливарний заводи, а також невеликий завод сільськогосподарських машин, що випускав молотарки, віялки і плуги[4].

Характерною особливістю економіки дореволюційного Володимира-Волинського була наявність великої кількості ремісничих майстерень, де нерідко, крім самого господаря, працювали 1—2 робітники або учні. В 1911 році в місті налічувалося 4484 ремісники, в яких було 2368 робітників і 2601 учень[5]. Найбільш численними серед ремісників були групи шевців, кравців, бондарів, ковалів, пічників, штукатурів і мулярів. Жило також багато дрібних торговців, які тримали невеликі крамнички. Звичайно, ні про який благоустрій міста не могло бути й мови. До 1907 року навіть не брукували вулиць, лише на центральних вулицях прокладали дерев'яні тротуари у дві-три дошки.

Нечисленність робітничого класу, розпорошеність його гальмували розвиток масового революційного руху. Все ж, коли в країні на початку XX століття почала складатися революційна ситуація, хвиля революційних виступів захопила і Володимир-Волинський. У жовтні 1904 року в місті відбулася політична демонстрація, учасники її вигукували лозунги: «Геть Миколу-дурня!», «Геть капіталістів!», «Хай живуть соціалісти!», «Хай живе 8-годинний робочий день!»[6].

---

[1] П. Н. Батюшков. Волынь, стор. 275.

[2] Н. И. Теодорович. Город Владимир Волынской губернии. Почаев, 1893, стор. 217.

[3] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 VIII. Волынская губерния, стор. 1—3.

[4] Весь Юго-Западный край, стор. 719—721.

[5] Обзор Волынской губернии за 1911 год. Житомир, 1912. Приложение 4

[6] Є. Виноградов, П. Денисовець. Революційна боротьба трудящих Волині в першій російській революції. Львів, 1956, стор. 13

Бурхливі події першої російської революції 1905—1907 рр. зумовили пожвавлення революційної боротьби на Волині, в тому числі і у Володимирі-Волинському. На початку 1905 року в місті була створена соціал-демократична група, яка підтримувала зв'язок з такими ж групами в інших містах Волині, а також з більшовицькими організаціями Петербурга, Москви, Києва[1]. 20 квітня 1905 року під керівництвом соціал-демократів застрайкували підмайстри, що працювали у ремісників-столярів. Вони вимагали скорочення робочого дня, який тривав влітку від 6-ї години ранку до 8-ї години вечора, а взимку — від 8-ї ранку до 12-ї години ночі. 25 липня 1905 року припинили роботу робітники цегельного заводу Ф. Мартенса, вимагаючи збільшити плату за виготовлення тисячі штук цегли з 60 до 75 копійок. Страйк тривав 10 днів, але управління заводу відмовилося задовольнити вимоги робітників[2].

Розташування Володимира-Волинського поблизу кордону сприяло тому, що він став пунктом переправки в Росію революційної літератури. Так, 14 квітня 1905 року поліція захопила тут два тюки різних книг і брошур, що надійшли з-за кордону. Серед них були: «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Наймана праця і капітал», «Класова боротьба у Франції» К. Маркса, «Революція і контрреволюція в Німеччині», «Селянське питання у Франції і Німеччині» Ф. Енгельса, «До сільської бідноти», «Лист до товариша про наші організаційні завдання» В. І. Леніна, твори А. Бебеля та інші. 14 грудня 1905 року в місті були розповсюджені соціал-демократичні прокламації «От матроса к солдату», які закликали солдатів приєднатися до визвольного руху, що охопив усю країну[3].

Коли розпочалася перша світова війна, більшість населення виїхала на схід. У Володимирі-Волинському розташувалися військові підрозділи Бородінського полку, солдати якого 3 серпня 1914 року хоробро захищали місто від австрійських військ, що просувалися з Порицька. В 1915 році, коли після Горлицького прориву російська армія, зазнавши поразки, відступала на схід, восени австро-німецькі війська захопили Володимир-Волинський і перебували тут більше трьох років.

Після краху австро-німецької окупації наприкінці 1918 року влада в місті перейшла до петлюрівців, а на початку 1919 року його окупували білополяки. Для боротьби проти петлюрівських банд і польських окупантів на Волині був організований партизанський загін, до складу якого входили і жителі Володимира-Волинського. Наприкінці 1919 року загін підійшов до міста, але мусив відступити, оскільки польське командування виставило проти нього значні сили. Біля с. Зимного відбулася сутичка між ним і польськими військами, після чого партизани відступили до м. Клевані. В 1920 році загін влився в Новгород-Сіверський полк 44-ї дивізії Червоної Армії, що успішно просувалася на захід.

Війна і грабежі, вчинені австро-німецькими військами, а потім петлюрівцями та білополяками, призвели до того, що в місті не вистачало продовольства і товарів першої потреби, зростала дорожнеча. Це викликало незадоволення трудящих. Володимир-волинський повітовий староста у своєму звіті зазначав, що серед населення ходять чутки про великі успіхи більшовиків і воно негативно ставиться до мобілізації в петлюрівську армію. 2 червня 1920 року робітники-залізничники розбили вагони і забрали 300 пудів борошна[4]. Місто чекало Червону Армію, яка вже наступала, переслідуючи польських загарбників.

Частини 44-ї стрілецької дивізії під командуванням І. Н. Дубового 7 серпня 1920 року визволили Володимир-Волинський від білопольських окупантів і петлюрівців[5]. У місті було створено революційний комітет, куди ввійшли Холодов (голо-

---

[1] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 9.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 241, арк. 101.
[3] Там же, ф. 442, оп. 855, спр. 6, арк. 130.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 58. оп. 1, спр. 5. арк. 4, 5.
[5] В. Руднєв. Крах білопольської окупації на Україні в 1920 р. К., 1941, стор. 128.

ва), Бондаренко і Жуков. При ревкомі існували відділи: земельний, житловий, охорони здоров'я, народної освіти, народної міліції та інші. В повіті виникло 22 ревкоми.

Трудящі міста й повіту з радістю зустріли встановлення Радянської влади і добровільно вступали в ряди Червоної Армії, яка принесла їм свободу. Так, повітовий володимир-волинський військовий комісар писав до губернського військового комісаріату: «У зв'язку з тим, що часто з'являються особи для запису добровольцями на фронт, прошу вислати наряд для відправки їх у військові частини»[1].

На початку вересня 1920 року через Володимир-Волинський проходили частини Першої Кінної армії, які направлялись у район Грубешева і Замостя. 7 вересня в місті відбувся мітинг однієї з частин Першої Кінної, в якому взяли участь міські жителі. На мітингу були присутні С. М. Будьонний і К. Є. Ворошилов.

Але незабаром на фронті склалася несприятлива для Червоної Армії обстановка. Скориставшися з цього, білопольські й петлюрівські війська перейшли в наступ і 13 вересня 1920 року знову захопили Володимир-Волинський. За Ризьким мирним договором, укладеним у березні 1921 року, місто лишилося під владою буржуазно-поміщицької Польщі. Для трудящих настали тяжкі часи соціального й національного гніту і політичного безправ'я.

Депутат англійського парламенту Бекет, який у 1927 році побував на Західній Україні, писав: «Ми відвідали Володимир-Волинський на Західній Україні. Я знаю Індію і ви, звичайно, чули про страхітливі злидні індійських сіл. Але мені ніколи не доводилося бачити таку гнітючу і безпросвітну бідність. Тепер нам стає зрозуміло, чому Польща утримує багатотисячну армію»[2].

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі штучно гальмував розвиток промисловості в окупованих районах, зробивши їх ринками збуту. Підприємства у Володимирі-Волинському, як і взагалі у переважній більшості міст Волині, мали напівкустарний ремісничий характер. Наприкінці 1920 року володимирський повітовий староста у своєму звіті писав, що економічне життя в стані застою. У місті є невеликий завод сільськогосподарських машин, але через відсутність матеріалів він не працює[3]. У 1939 році тут було 6 млинів, 2 тартаки, 5 цегелень і майстерні — 7 бетоноробних, ливарна, механічна, столярна, шевська, кравецька, а також пекарні і кілька дрібних підприємств по виробництву цукерок, мила, свічок, газованої води тощо, які мали примітивне устаткування.

Голод, злидні, неможливість знайти роботу — ось що принесли польські окупанти трудящим. Особливо переслідувалося українське населення. Правлячі кола Польщі всіма засобами придушували українську культуру, здійснювали політику насильницького ополячування. Українців, які не хотіли переходити в католицтво, звільняли з роботи. Так, у березні 1922 року було усунуто з посад у державних установах міста 8 українців. Діти не могли вчитися рідною мовою, оскільки жодної української школи не існувало. За станом на 1 лютого 1929 року у Володимирі-Волинському працювало 7 загальних шкіл з 7-річним строком навчання, одна гімназія і одна ремісничо-промислова школа, яка готувала робітників масових професій[4]. В 1932 році відкрилась приватна гімназія. В усіх учбових закладах навчання провадилося польською мовою.

Ніхто не дбав про охорону здоров'я населення. Щоправда, в місті було 2 амбулаторії, в яких працювало по одному лікарю і одній медсестрі, лікарня, штат якої складався з 3 лікарів і 6 чоловік середнього медичного персоналу, і приватний пологовий будинок на 10 ліжок. Але за медичну допомогу треба було платити великі гроші.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 299, оп. 1, спр. 3, арк. 19; спр. 6, арк. 1.
[2] Б. Лекаш. Польша без маски. Л., 1928, стор. 126.
[3] Волинський облдержархів, ф. 246, оп. 1, спр. 1, арк. 16, 35.
[4] Там же, спр. 18, арк. 4.

Тяжке економічне становище, нещадна експлуатація, безправ'я викликали гострий протест трудящих. Вони вели наполегливу революційну боротьбу за своє соціальне й національне визволення, яка значно посилилась після утворення в 1923 році у Володимирі-Волинському комуністичного осередку, до складу якого входило 20 чоловік. Засновниками його були Д. В. Білецький, М. Яворський, В. І. Крайц, М. А. Панасевич, Й. К. Панасевич, Г. Л. Маковський та інші. Тоді ж була створена й комсомольська організація, яка провадила роботу під керівництвом партійної організації. В січні 1924 року в місті за участю відомого діяча комуністичного руху керівника комуністів Холмщини О. О. Ясинського та посла сейму комуніста А. Пащука відбулась повітова конференція, яка створила повітову партійну організацію. До складу повітового комітету КПЗУ, обраного на конференції, входили М. Яворський, В. Крайц та інші. 30—31 березня 1925 року в місті працювала конференція Волинської окружної організації КПЗУ, в якій взяли участь делегати Горохівської, Володимир-Волинської, Луцької, Любомльської, Голобської і Ковельської повітових організацій[1].

В. І. Крайц — організатор комуністичних осередків у Володимир-Волинському повіті, засуджений за «процесом 151». 1926 р.

Однією з форм революційної агітації комуністів серед мас було вивішування червоних прапорів і транспарантів з нагоди різних подій та пам'ятних дат, а також розповсюдження комуністичних листівок. Так, наприкінці 1923 року на вулицях міста з'явились відозви Комуністичної партії Польщі, які повідомляли трудящих про рішення II з'їзду партії і закликали до боротьби проти буржуазно-поміщицького уряду. 11 серпня 1925 року у Володимирі-Волинському були вивішені червоні прапори і транспаранти з революційними лозунгами[2].

Щоб припинити наростання революційного руху, залякати трудящих і паралізувати їх волю до боротьби, польський уряд вирішив завдати удару по КПЗУ. Для цього він організував ряд великих судових процесів над комуністами. Один із таких процесів відбувся в 1926—1927 рр. у Володимирі-Волинському. Це так званий «процес 151». Польська дефензива посадила на лаву підсудних велику групу самовідданих борців за народну справу, уродженців міста й повіту. Підсудні, як зазначалось у вироці, звинувачувались у тому, що вони в 1924—1925 рр. були членами КПЗУ, «створеної з метою повалення існуючого в Польщі ладу за допомогою введення шляхом збройного перевороту диктатури пролетаріату у формі робітничо-селянських рад, а також відриву від Польщі східних земель, насамперед Волині, і приєднання їх до Радянської України»[3]. Ще до початку процесу польські власті, побоюючись революційних заворушень, стягнули у Володимир-Волинський не тільки поліцію з навколишніх повітів, а й просили прислати кількасот солдатів з Ковеля.

Підсудні мужньо трималися на суді, викривали жахливі методи попереднього слідства, катування і знущання поліції над в'язнями. На цьому грунті 25 листопада 1926 року між обвинуваченими та судом виник конфлікт, який вилився у грізний вибух обурення підсудних. Всі в'язні заспівали революційну пісню «Шалійте, шалійте, скажені кати!». Судді і прокурор так перелякалися, що, перекидаючи стільці, повтікали. Засідання суду було перервано[4]. Пілсудчики намагались якомога

---

[1] І. Заболотний. Червона Волинь. Луцьк, 1958, стор. 53, 75, 83.
[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 75, 112.
[3] Є. М. Галушко. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919—1928 рр. Львів, 1965, стор. 199.
[4] «Український історичний журнал», 1966, № 12, стор. 124, 125.

скоріше закінчити процес, допит свідків робився наспіх, причому з'ясувалося, що катували не тільки в'язнів, а й свідків.

Трудящі міста уважно стежили за ходом судового процесу, виявляли щире співчуття революційним борцям. Напередодні суду Центральний комітет КПЗУ випустив спеціальну листівку «Кати судять!». «151 волинський робітник і селянин, — писалося в листівці, — стануть перед панським судом за те, що організовувались до боротьби за землю і волю, за краще завтра, що ставали у ряди Комуністичної партії Західної України»[1]. Розповівши про тяжке становище робітників і селян, про переслідування українського населення, листівка закликала підняти могутній голос протесту проти терору, насильства, знущань, проти фашизму і війни, за возз'єднання з Радянською Україною. В ніч з 12 на 13 листопада 1926 року листівки у великій кількості були розповсюджені по місту і трудящі взнали правду про судовий процес над борцями за народну справу.

Володимир-Волинський процес набрав міжнародного характеру, за ним стежила світова прогресивна преса і громадськість. Радянські газети «Правда», «Комуніст» та інші не раз вміщували на своїх сторінках повідомлення про хід процесу. В Харкові за ініціативою окружкому МОДРу відбувся великий мітинг протесту проти нелюдських катувань та знущань над робітниками і селянами Західної України.

Фашистський суд жорстоко розправився з патріотами: 9 чоловік було засуджено до довічного ув'язнення, 115 чоловік — на різні строки — від 4 до 15 років. Серед підсудних було 12 жителів Володимира-Волинського, зокрема В. Крайц, В. Вишневський, М. Панасевич, Д. Білецький, Г. Маковський та інші[2].

В період економічної кризи 1929—1933 рр., коли ще більше погіршилося становище робітників, посилився страйковий рух. Так, у 1930 році у Володимирі-Волинському страйкували пекарі, а також теслярі майстерні Айзена, в 1934 році знову страйкували пекарі і робітники швейних підприємств[3]. 25 березня 1935 року припинили роботу 30 робітників кравецьких майстерень. Вони вимагали підвищити заробітну плату, і власники майстерень змушені були погодитись на це[4].

Піднімаючи трудящі маси на революційну боротьбу, комуністи спирались на профспілки, які виникли в місті. В 1936 році тут існували профспілки кравців, будівельників, деревообробників, пекарів, друкарів, транспортних робітників. Через профспілки комуністи зміцнювали свої зв'язки з народними масами, створювали там свої фракції. «Червоні фракції» організувались у профспілках кравців, пекарів, друкарів.

Готуючись відзначити міжнародне свято пролетарської солідарності — 1 Травня, партійна організація залучила до цього профспілки, які 23, 27 і 29 квітня 1935 року провели збори робітників. 29 квітня поліція вдерлась у приміщення профспілки деревообробників, де відбувалися в той час збори, і заарештувала 12 чоловік. Крім того, в селах повіту схопили і ув'язнили 9 найактивніших членів КПЗУ. Репресивні заходи поліції значною мірою паралізували діяльність парторганізації, і масовий виступ у день 1 Травня не відбувся, але революційна боротьба не припинилася. 29 лютого 1936 року застрайкували 52 робітники тартака Юзенхена і добились підвищення оплати праці; 2 листопада 1937 року розпочався страйк теслярів, що входили в профспілку деревообробників, 5 листопада до них приєдналися робітники міських млинів[5]. У 1937 році страйкували робітники кравецьких майстерень.

Боротьба дедалі більше набирала політичного характеру. Так, 1 травня 1938 року у Володимирі-Волинському відбулись демонстрація і мітинг під лозунгами:

---

[1] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 145, 148.

[2] Волинський облдержархів, ф. 196, оп. 1, спр. 37, арк. 42, 43.

[3] М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., стор. 178.

[4] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2795, арк. 18.

[5] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 5798, арк. 42; спр. 6494, арк. 33, 342.

«Геть фашизм!», «Розпустити сейм і сенат!», «Змінити зовнішню політику уряду!», «Хліба і роботи!». «Хай живе возз'єднання Західної України з Радянською Україною!»[1].

У пам'ятні вересневі дні 1939 року над стародавнім містом зійшло сонце свободи: Волинь навіки з'єдналася з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. 19 вересня 1939 року радянські війська вступили у Володимир-Волинський. Населення міста радісно зустрічало своїх визволителів. На багатотисячному мітингу, що відбувся 20 вересня, трудящі гаряче дякували Комуністичній партії, Радянському уряду, Червоній Армії за визволення від соціального і національного гніту.

Для керівництва господарським і культурним життям міста було створено тимчасове управління, а для охорони громадського порядку — робітничу гвардію. 4 жовтня 1939 року в місті вийшов перший номер газети «Червоний прапор».

Господарський відділ управління почав налагоджувати роботу підприємств і торгівлі, насамперед для міської бідноти організував допомогу продуктами харчування[2]. В місті відкрились культурно-освітні заклади. 4 жовтня уже розпочалося навчання в трьох школах. 6 жовтня в міському кінотеатрі демонструвався кінофільм «Ленін у Жовтні». На початку листопада постановкою п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» почав діяльність український драматичний театр.

22 жовтня 1939 року жителі Володимира-Волинського на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні обирали депутатів Народних Зборів, які мали вирішити долю Західної України. Передвиборна кампанія сприяла залученню до активного політичного життя всіх верств населення. В день виборів трудящі виявили високу політичну активність. Уже до 14 години проголосувало понад 70 проц. виборців[3]. В усіх шести виборчих округах були обрані депутати Народних Зборів Західної України. 25 жовтня в місті відбувся мітинг, присвячений проводам депутатів, які виїжджали до Львова.

Після прийняття західних областей України до складу Радянського Союзу і возз'єднання з Українською РСР у Володимирі-Волинському були створені нові органи влади. В грудні 1939 року Волинський облвиконком затвердив склад повітового виконавчого комітету на чолі з Т. І. Поповим. Тоді ж Волинський обком КП(б)У затвердив склад бюро повітового комітету КП(б)У, першим секретарем якого став К. Г. Тесленко[4].

20 січня 1940 року, відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР про ліквідацію повітів і утворення районів, Володимир-Волинський став районним центром. У місті налагоджувалось і розгорталося нове, радянське життя. На основі рішення Народних Зборів було націоналізовано банк, а 27 грудня 1939 року відкрито філію Держбанку СРСР. У власність народу передано ряд підприємств та магазинів. Ставали до ладу нові промислові підприємства, розширювали виробництво старі.

Партійна організація міста провадила велику політико-виховну роботу серед населення. Понад 450 агітаторів роз'яснювали політику Комуністичної партії і Радянського уряду, знайомили трудящих з успіхами соціалістичного будівництва в нашій країні. Після XVIII конференції ВКП(б) міська парторганізація мобілізувала трудящих на поліпшення діяльності промислових підприємств і транспорту, на краще використання устаткування, інструментів і сировини. Завдяки роботі партійної організації значно підвищилась продуктивність праці в залізничному депо, почав розвиватись і ширитися стахановський рух, паровозники запроваджували методи праці кращого радянського машиніста М. О. Луніна. Робітники та інженерно-

---

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 197.
[2] Газ. «Червоний прапор», 6 жовтня 1939 р.
[3] Газ. «Червоний прапор», 24 жовтня 1939 р.
[4] Газ. «Вільна праця», 24 грудня 1939 р.

технічні працівники депо звернулися до всіх трудящих Волині з закликом зустріти свято 1 Травня виробничими успіхами.

Помічником партійної організації були комсомольці. 8 вересня 1940 року у Володимирі-Волинському відбулася перша міська комсомольська конференція. На цей час тут налічувалося 26 первинних організацій ЛКСМУ, які об'єднували 226 комсомольців[1].

17 вересня 1940 року жителі Володимира-Волинського святкували річницю визволення свого міста. За цей час тут відкрито 76 магазинів, організовано 8 промислових артілей (серед них ім. Кірова, ім. Ботвина, «Харчовик»), меблеву фабрику, розширено цегельні, лісопильний і вапняний заводи[2]. На початку 1941 року почали працювати макаронна і трикотажна фабрики. Створено також промкомбінат, харчокомбінат та м'ясокомбінат, які об'єднали відповідні промислові підприємства.

Значна увага приділялася благоустрою міста, для чого в 1940 році виділено 186 500 крб. На ці кошти були забруковані деякі вулиці, прокладені тротуари, впорядковані сквери, насаджені дерева, місто очистили від бруду.

Докорінно поліпшилось медичне обслуговування населення. В місті працювало дві лікарні, поліклініка, амбулаторія, протитуберкульозний диспансер, пологовий будинок, дитяча консультація, дитяча молочна кухня, санепідстанція. За один рік на охорону здоров'я трудящих було витрачено 1565 тис. карбованців.

Велику увагу приділяла Радянська влада розвитку освіти. За рік на цю справу витрачено 2934 тис. крб. У місті було відкрито 12 загальноосвітніх та педагогічну школи, технікум механізації сільського господарства. В усіх навчальних закладах працювало 189 педагогів і навчалося 6 412 дітей. Учні педшколи і технікуму користувалися безплатно гуртожитком, забезпечувалися державною стипендією.

25 грудня 1940 року відбулися вибори до міської Ради. Всього обрали 126 депутатів. 5 січня 1941 року на першій сесії міськради утворено виконком, його відділи і затверджено 6 постійно діючих комісій. Бюджет міста на 1941 рік був затверджений у сумі 5 841 900 карбованців.

Але нове мирне життя трудящих міста перервав віроломний напад фашистських орд на нашу Батьківщину. О 4-й годині ранку 22 червня 1941 року на Володимир-Волинський обрушився шквал артилерійського вогню. Через п'ять хвилин над містом з'явилось 15 німецьких літаків, які почали бомбардувати залізничну станцію і місце розташування 87-ї стрілецької і 41-ї танкової дивізій[3]. 23 червня німецько-фашистські загарбники захопили місто і встановили жорстокий окупаційний режим[4]

Таких злодіянь, які чинили загарбники у Володимирі-Волинському, місто не бачило за весь час свого існування. Особливо страшні три масові звірячі розправи над населенням, вчинені фашистськими бандитами. У червні—липні 1941 року гітлерівці провели кілька масових облав. Серед білого дня вони хапали на вулицях, у будинках стариків, жінок і навіть дітей і кидали їх у свої катівні. Потім усіх заарештованих гестапівці вивозили на околицю села П'ятиднів, примушували копати ями і тут же розстрілювали. Два тижні тривала ця кривава оргія, під час якої фашисти вбили понад 15 тис. мирних жителів Володимира-Волинського і навколишніх сіл.

У листопаді 1942 року німці вчинили другу, ще жахливішу бойню. Розстрілюючи жінок, гітлерівці відбирали у матерів немовлят, били їх головою об дерево і кидали в ями з пораненими і вбитими. засипали землею мертвих разом з живими. В грудні 1943 року, після третьої розправи над мирним населенням, фашисти, намагаючись приховати сліди своїх злочинів, склали всі трупи в штабелі, облили бензином і спалили[5].

---

[1] Газ. «Червоний прапор», 11 вересня 1940 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 17 вересня 1940 р.
[3] Журн. «Исторический архив», 1961, № 3, стор. 82.
[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.
[5] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 427, арк. 11—12.

Поряд із знищенням мирного населення, фашисти вчинили в місті і масове знищення військовополонених бійців Червоної Армії. Влітку 1941 року окупанти створили на околицях міста 2 концентраційні табори для полонених — так званий панцерний і табір № 365. Ці табори, які існували до 1944 року, з перших же днів були перетворені на фабрики смерті, де радянських воїнів морили голодом, холодом, цькували собаками, розстрілювали. Звідси, з Володимир-Волинського табору, почав свій мученицький шлях по фашистських катівнях генерал-лейтенант Д. М. Карбишев, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятник жертвам фашизму у Володимирі-Волинському. 1969 р.

В таборах лютували різні хвороби — тиф, цинга, шлункові захворювання, від яких умирали тисячі в'язнів. Узимку 1941 року фашисти спалили в бараках близько 400 полонених, дещо пізніше отруїли 500 чоловік. Взимку 1943 року фашисти гнали через місто при 30-градусному морозі 800 босих військовополонених.

Після визволення міста члени спеціальної комісії по розслідуванню фашистських злодіянь виявили в канцелярії концтабору документ від 23 листопада 1943 року, в якому вказувалось, що на склад табору було здано 56 тис. френчів, 52 160 шапок, 55 066 пар взуття з дерев'яними колодками. Це все, що лишилось від закатованих в'язнів[1].

На місці, де був концентраційний табір, у 1967 році споруджено скульптурно-меморіальний ансамбль (автори Ф. М. Гриж, Є. В. Дзиндра, Я. І. Назаркевич).

Три роки гітлерівські загарбники глумились над Володимиром-Волинським. І все ж, незважаючи на жорстокий терор, звірячі розправи, масові страти, ворогові не вдалося зломити радянських людей і поставити їх на коліна. В перші дні окупації в місті виникла підпільна антифашистська група, організатором якої був А. В. Мітін, директор вечірньої школи № 1. Радянські патріоти вели антифашистську пропаганду серед населення, розклеювали листівки, допомагали військовополоненим організовувати втечі з концентраційного табору, а потім переправляли їх у партизанські загони. Але 6 листопада 1941 року фашисти арештували А. В. Мітіна і після довгих катувань розстріляли[2].

Поблизу Володимира-Волинського діяли загони народних месників. Так, на залізничній лінії Ковель—Володимир-Волинський з 1943 року не давав спокою ворогам загін ім. С. М. Кірова (командир М. М. Ніколаєнко) із з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова. За цей час партизани пустили під укіс 6 ворожих ешелонів. Партизани-комуністи створили в навколишніх селах 9 підпільних парторганізацій і райком КП(б)У з центром у Любомлі[3].

В 1944 році 1-й Український фронт розгорнув бойові дії за визволення Західної України. Володимир-Волинський був одним із міцних вузлів опору німецько-фашистських окупантів. Війська правого флангу 3-ї гвардійської армії 18 липня зав'язали бої на підступах до міста, які тривали три дні. Частини 72-ї, 88-ї і 214-ї німецьких піхотних дивізій намагалися будь-що утримати місто у своїх руках. Для

[1] Газ. «Слово правди», 15 квітня 1965 р.
[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 418, арк. 18.
[3] Там же, спр 430, арк. 124, 144.

їх розгрому командуючий 3-ю гвардійською армією виділив 120-й стрілецький корпус під командуванням генерал-майора С. І. Донськова. Частини 197-ї стрілецької дивізії, які вийшли на східну околицю Володимира-Волинського, зустріли запеклий опір ворога. Тоді командир дивізії полковник Ф. С. Даниловський направив основні сили в обхід міста з півночі. В той же час з півдня противника атакували частини 218-ї стрілецької дивізії. 20 липня гітлерівський гарнізон був розгромлений. Військовим з'єднанням і частинам, які відзначились у цих жорстоких боях, було присвоєно найменування Володимир-Волинських. Столиця нашої Батьківщини Москва 20 липня 1944 року на честь визволення стародавнього міста України салютувала 20 артилерійськими залпами із 224 гармат[1]. 23 липня з нагоди перемоги над ворогом у Володимирі-Волинському відбувся мітинг, в якому взяли участь більш як 3 тис. жителів[2]. На честь 20-річчя перемоги над гітлерівською Німеччиною в місті на кошти громадськості збудовано монумент Слави, на якому викарбувані слова: «Воїнам Радянської Армії, партизанам і підпільникам, які віддали своє життя за визволення Волині, — громадяни міста».

У перші дні після визволення відновили діяльність органи Радянської влади, партійні, комсомольські та громадські організації. На 26 серпня 1944 року в місті вже було 6 первинних парторганізацій, які об'єднували 34 членів і кандидатів у члени партії. Створено також 8 комсомольських організацій, а при школах — 2 піонерські дружини.

За допомогою держави, під керівництвом Комуністичної партії населення почало заліковувати рани, заподіяні місту гітлерівцями. Окупанти спалили залізничний вокзал, всю його вантажну платформу, складські приміщення, сигнальні і стрілочні пости, висадили в повітря депо і розібрали залізничну колію від станції Ковель до р. Західного Бугу, зруйнували міську електростанцію, а її устаткування вивезли до Німеччини, пограбували 4 млини, 13 цехів промкомбінату, 8 виробничих артілей, меблеву фабрику, вивели з ладу 3 цегельні заводи. Шкільні приміщення пристосували під військові госпіталі, казарми, зерносховища, канцелярії тощо, а перед відступом спалили парти, столи, класні дошки та інше шкільне майно[3]. Великої шкоди заподіяли фашисти лікувальним установам, дошкільним закладам, торговій мережі. За період окупації в місті було повністю зруйновано 662 будинки з житловою площею 60 340 кв. метрів, пошкоджено 363 будинки. Збитки, що їх завдали місту німецько-фашистські загарбники, становили, за неповними даними, близько 100 млн. карбованців[4].

Трудящі Володимира-Волинського віддавали всі свої сили, знання і енергію, щоб підняти з руїн рідне місто, щоб допомогти Червоній Армії добити ворога. Міськпромкомбінат відкрив для обслуговування населення шевську і кравецьку майстерні, перукарню. Незабаром почали працювати столярний і слюсарний цехи, шкіряний завод, олійниця, м'ясокомбінат, 2 млини, друкарня, електростанція. Успішно йшли роботи по відбудові депо, залізничного вокзалу і колії. На 1 квітня 1945 року залізничники майже відбудували вокзал, здали в експлуатацію службову частину У вересні 1944 року з депо після ремонту вийшов перший паровоз, а потім щомісяця на лінії виходили десятки відремонтованих паровозів.

Відбудова народного господарства стояла в центрі уваги міської партійної організації. Це питання не раз обговорювалось на пленумах міського комітету партії і зборах партійного активу.

Поступово налагоджувалось мирне життя. Однак ще були великі труднощі з житлом, не вистачало робочої сили. Щодня після роботи трудящі по 2—3 години працювали на відбудові міста. Ентузіастами виступала молодь. Комсомольці до

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 22 липня 1944 р.
[2] Волинський облпартархів, ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[3] Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 111, арк. 7, 9.
[4] Там же, ф. 33, оп. 1, спр. 17, арк. 21.

ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ від НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

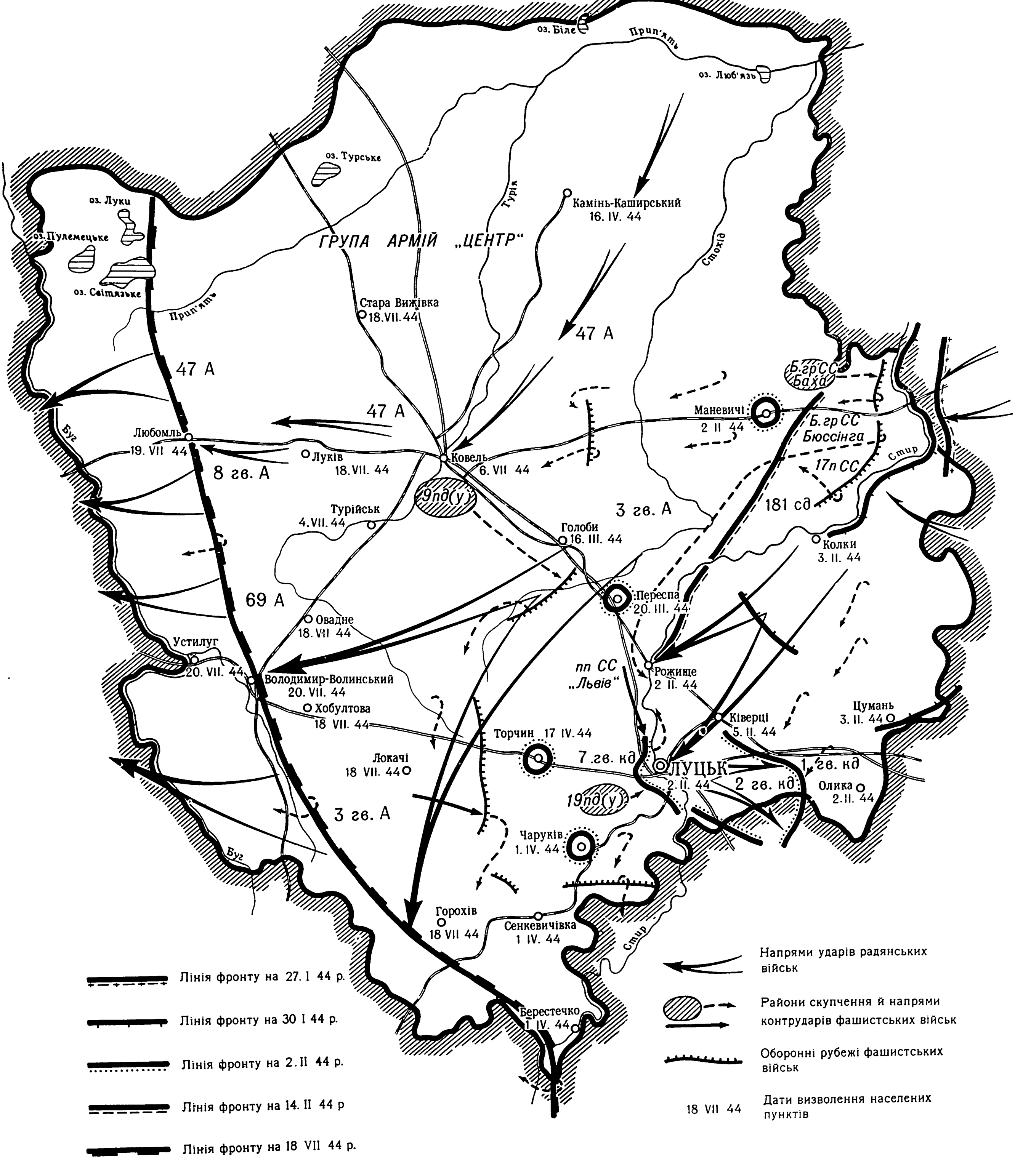

серпня 1944 року відремонтували кінотеатр. Учні допомагали у відбудові Палацу піонерів. Вони також зібрали по місту велику кількість шкільних меблів, полагодили їх. Поліпшувалось медичне обслуговування населення. Один за одним відновлювали роботу лікувальні заклади.

Партійна організація залучала до активної громадсько-політичної діяльності жінок. У 1945 році на підприємствах, в установах і кварталах існувало 20 жіночих рад, які організовували культурно-масову роботу. 30 квітня 1945 року відбулися перші міські жіночі збори, які обговорили питання: «Завдання жінок у відбудові народного господарства і культурно-побутових закладів міста». В резолюції, прийнятій на зборах, зазначалося: «Ми, жінки Володимира-Волинського, обіцяємо брати активну участь у відбудові нашого міста. Ми гідно зустрінемо наших дорогих героїв-фронтовиків, які прибуватимуть демобілізованими з Червоної Армії»[1].

Неоціненну допомогу подали жіночі ради дитячим установам і школам. Були організовані жіночі бригади, які ремонтували одяг і прали білизну для дітей. Тільки в липні—серпні 1945 року 287 жінок працювали на ремонті шкіл і заготівлі палива для них. Жіночі ради допомагали партійним і радянським органам у ліквідації неписьменності та малописьменності — цієї ганебної спадщини минулого. Уже в березні 1945 року вони організували гуртки, де регулярно проводили заняття культармійці.

Відроджувалось і культурне життя міста. Відчинились двері Будинку культури і кінотеатру. Із 8 шкіл, які працювали до Великої Вітчизняної війни, на кінець серпня 1944 року було відремонтовано і обладнано 5. 1 вересня 1944 року почалися заняття в одній середній і чотирьох семирічних школах. У квітні 1947 року вже працювали 3 середні, 4 семирічні школи, педучилище, технікум механізації сільського господарства, школа для глухонімих, клуб залізничників, клуб прикордонників, 2 міські і 13 відомчих бібліотек. 5 жовтня 1944 року вийшов перший після війни номер районної газети «Червоний прапор». Її тираж становив 2 тис. примірників. У листопаді жителі вже слухали передачі міського радіомовлення[2].

Завдяки активній участі населення у відбудові міста на середину червня 1946 року було здано в експлуатацію 22 житлові будинки площею 1520 кв.метрів, капітально відремонтовано 131 будинок загальною площею 2648 кв. метрів. Трудящі відпрацювали 15 600 людино-годин на роботах по благоустрою міста[3].

Партійна організація приділяла велику увагу підготовці кадрів для народного господарства насамперед із місцевого населення. Так, лише з 20 липня 1944 року (тобто з дня визволення) по березень 1945 року на різних курсах, а також безпосередньо на підприємствах, залізничному вузлі і в установах було підготовлено понад 300 різних спеціалістів масових кваліфікацій, в тому числі з місцевих жителів — 295 чоловік, серед них 77 жінок[4].

Відбудова народного господарства здійснювалася в складній обстановці гострої класової боротьби. В районі діяли залишені німецько-фашистськими загарбниками озброєні націоналістичні банди, які намагалися перешкодити утвердженню Радянської влади, вели антирадянську пропаганду і тероризували населення. Для боротьби з націоналі-

У цеху Володимир-Волинської швейної фабрики. 1967 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 33, оп. 1, спр. 38, арк. 78.
[2] Там же, спр. 2, арк. 5, 12, 25.
[3] Там же, спр. 111, арк. 5; спр. 81, арк. 5.
[4] Там же, спр. 85, арк. 3.

стичним охвістям у місті був створений винищувальний батальйон, який разом з оперативним складом міського відділення НКВС брав безпосередню участь у знешкодженні бандитів, а також охороняв залізничний міст та інші державні об'єкти.

На бурякоприймальному пункті Володимир-Волинського цукрового заводу. 1964 р.

10 лютого 1946 року жителі міста обирали депутатів до Верховної Ради СРСР. На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч дня виборів. Робітники депо план 1945 року по ремонту паровозів виконали достроково. В період передвиборної кампанії посилилась політико-виховна робота, яку проводили 297 агітаторів. Для вивчення радянської виборчої системи, Конституції СРСР, Конституції УРСР, питань зовнішньої і внутрішньої політики Радянської держави на підприємствах, в установах, кварталах міста працювали 168 гуртків. Вибори пройшли як велике всенародне свято. Опускаючи бюлетень в урну на 1-й виборчій дільниці, 70-річний житель Я. Здотько сказав: «Я голосую за Радянську владу, яка піклується, як рідна мати, про великий народ». 99,96 проц. виборців проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних[1].

Відбудовуючи народне господарство, трудящі міста в той же час допомагали селу. В 1947 році міська партійна організація здійснювала шефство над 16 селами. Крім організації політико-виховної і культурно-масової роботи, шефи подали селянам допомогу в ремонті культурно-освітніх установ, виготовленні сільськогосподарського інвентаря. Для постійної роботи на селі міська парторганізація послала 20 комуністів і 45 комсомольців. Важко переоцінити ту роль у зміцненні союзу робітничого класу і селянства, яку відіграла шефська допомога селу в той період.

З великим ентузіазмом взялися робітники й трудова інтелігенція Володимира-Волинського за виконання планів четвертої п'ятирічки. В цей час у місті працювали старі підприємства, які існували ще до війни, — залізничне депо, 3 млини, 7 цехів промкомбінату (столярний, шевський, слюсарний, лісопильний і шкіряний заводи та інші), харчокомбінат (макаронна фабрика, маслоробний цех, цех безалкогольних напоїв), м'ясокомбінат (ковбасний і м'ясо-жировий цехи), електростанція, промислові артілі по випуску товарів широкого вжитку. Вже в перші післявоєнні роки стали до ладу і нові підприємства. Так, у 1945 році почали давати продукцію консервний завод і фабрика легпрому (випускала взуття і одяг). Відбудовувалися цегельні заводи.

Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці депо на своєму мітингу 22 листопада 1947року схвалили ініціативу ленінградських робітників — виконати п'ятирічку за чотири роки і одностайно включились у всесоюзне соціалістичне змагання, взявши зобов'язання щоденно виконувати виробниче завдання не менше як на 125 проц. і підвищити продуктивність праці в 1948 році в 1,5 раза. Приклад залізничників наслідували всі робітники Володимира-Волинського. Перед у соціалістичному змаганні вели трудівники м'ясокомбінату, млина № 22, швейної фабрики, артілі «Червона зірка».

П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства міста було виконано достроково. Валова продукція державної промисловості зросла майже в 5 разів, а кооперативної — в 2 рази[2]. Успішно були взяті рубежі і п'ятої п'ятирічки.

[1] Волинський облпартархів, ф. 33, оп. 1, спр. 22, арк. 46, 47.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-677, оп. 1, спр. 51.

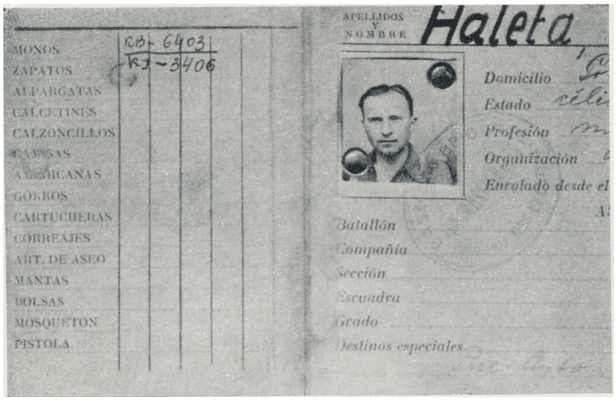

Шоферські права, видані бійцю інтернаціональної бригади в Іспанії М. Ф. Галеті. 1937 р.

Першими їх досягли робітники Володимир-Волинського консервного заводу, виконавши п'ятирічний план до 15 жовтня 1955 року. В рахунок наступного року вони випустили на 2 млн. 100 тис. крб. надпланової продукції.

Швидкими темпами розвивалася економіка в наступні роки, особливо в період семирічки (1959—1965 рр.). Розширювалися підприємства, збільшувався випуск продукції. Так, швейна фабрика за роки семирічки перетворилася на велике підприємство з досконалою технікою виробництва, де нині трудяться 2090 робітників.

В боротьбі за підвищення продуктивності праці зростали кадри передовиків виробництва. Саме за ініціативою робітниць фабрики трудящі міста включилися в змагання за високе звання колективів і ударників комуністичної праці. Гордістю фабрики є ветерани, які працюють тут уже десятки років. Це — резервістка Л. Сидорчук, нагороджена орденом Леніна, майстер дільниці Н. Кравчук. нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Загальну пошану серед робітників заслужив токар, автор багатьох раціоналізаторських пропозицій М. Ф. Галета, який у 1936—1939 рр. був учасником національно-революційної війни іспанського народу проти фашизму.

Виникли в місті й нові підприємства. В 1958 році на околиці Володимира-Волинського почалося будівництво цукрового заводу, а в 1960 році він уже випускав продукцію. З кожним роком зростала його потужність. Якщо в 1961 році завод дав країні 132 тис. цнт цукру, то в 1965 році — 374 тис. цнт, тобто більш ніж у 2,8 раза. В 1967 році вироблено понад 458 тис. цнт цукру.

Разом з ростом заводу ростуть і його люди. Так, слюсарі Є. Лаптащук, О. Опейда, В. Бесараб стали інженерами. 120 робітників навчаються в школах робітничої молоді, 20 — у технікумах і майже стільки ж у вузах. Чимало спеціалістів підвищують свою кваліфікацію на спеціальних курсах. На заводі працює багато ударників комуністичної праці. Кращі з них за високі виробничі показники, досягнуті в соціалістичному змаганні, нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Це, зокрема, бригадир вантажників комуніст М. С. Макарінов, бригадир слюсарів К. О. Славинський, начальник цеху Є. І. Демчишин та інші.

За роки семирічки збільшився обсяг виробництва інших підприємств міста. Так, потужність плодоконсервного заводу зросла з 1959 по 1967 рік більше ніж у 2 рази. Якщо в 1959 році завод випустив 4 млн. умовних банок консервів, то в 1967 році — 8,2 млн. На заводі значно розширено виробничі площі, механізовано трудомісткі процеси, розширено асортимент продукції. В 1962 році була обладнана перша в республіці лінія по виробництву екстрактів.

Меблева фабрика, яка раніше входила до складу промкомбінату як столярний цех, у 1963 році стала самостійним підприємством. Меблі Володимир-Волинської фабрики знають в Узбекистані, Казахстані, їх відправляють у лікувальні заклади Криму, в міста і села України.

В 1966 році у місті споруджено один із цехів Луцького машинобудівного заводу.

Боротьбу трудящих за дострокове здійснення завдань п'ятирічки в місті очолює 59 первинних партійних організацій, які налічують 1416 чоловік. Комуністи виступають організаторами соціалістичного змагання, провадять велику масово-політичну роботу серед населення. У перших рядах будівників комунізму йдуть комсомольці, молодь міста, які гаряче відгукуються на заклики партії і уряду. Комсомольці брали участь у спорудженні шахти «Волинська» в Донбасі, виїжджа-

ли на будівництво залізниці Абакан — Тайшет, яку наш народ назвав трасою мужності.

Міська Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 80 чоловік, приділяє велику увагу поліпшенню добробуту населення, розвитку торгівлі, житловому будівництву, благоустрою міста. За післявоєнний період тут споруджено багато нових житлових будинків загальною площею близько 60 тис. кв. метрів. Виникли нові вулиці: Олега Кошового, Нестерова, Бєлякова, Пархоменка, Дзержинського, Менжинського. З кожним роком дедалі більше квартир одержують газ.

Розширюється мережа торговельних закладів. У місті працює 40 магазинів і 25 підприємств громадського харчування, товарооборот яких у 1967 році становив 13 596 тис. карбованців.

Значно поліпшилося за післявоєнні роки медичне обслуговування населення. Тепер у місті є 6 лікувальних стаціонарних закладів на 455 ліжок, працюють 94 лікарі і 296 чоловік середнього медперсоналу. За самовіддану працю головному лікарю району Г. Ф. Радченку присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. Кілька лікарів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Великі зміни відбулись і в культурному житті Володимира-Волинського. У місті завершується перехід до загальнообов'язкової середньої освіти. Тут працюють 4 середні і восьмирічна школи, школа-інтернат, вечірня і заочна середні школи, спеціалізована школа (для глухонімих). Є також педагогічне училище, яке готує вчителів початкових класів і вихователів дитячих садків, і технікум механізації і меліорації сільського господарства.

На ниві народної освіти в місті трудяться понад 300 педагогів. За успіхи, досягнуті в навчально-виховній роботі, директорові школи № 2 Д. Ф. Іщенку, вчительці цієї ж школи А. В. Слободян присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР, директора середньої школи № 3 Г. С. Товкача нагороджено орденом Леніна.

Багато випускників шкіл і середніх учбових закладів поповнили ряди робітників, хліборобів, а деякі з них стали вчителями, інженерами, вченими, артистами тощо. Так, Борис Князевський — нині кандидат філологічних наук, завідуючий кафедрою іноземних мов у Львівському політехнічному інституті; Микола Гнатюк — кандидат філологічних наук, доцент Київського університету; Анатолій Хорунжий — декан Київського автошляхового інституту; Степан Вах закінчив Київську консерваторію і є одним із провідних солістів Новосибірського театру опери та балету.

Пишаються жителі Володимира-Волинського своїм земляком — у 1871 році в сім'ї вчителя народився А. Ю. Кримський — академік АН УРСР, видатний український радянський вчений-філолог, сходознавець, письменник.

Внаслідок великих соціально-економічних і культурних перетворень, що сталися за роки Радянської влади, змінилися самі люди, їх духовне обличчя, виросли культурні запити. У місті широкого розвитку набула художня самодіяльність. Так,

Площа Перемоги та обеліск Слави у Володимирі-Волинському. 1968 р.

загальне визнання завоювала художня самодіяльність педучилища. З 510 учнів на початку 1967 року тут було понад 300 аматорів сцени, зокрема в хорі — 90 чоловік. В училищі організовано вокальний ансамбль російської пісні. На громадських засадах створено «Клуб любителів музики», члени якого вивчають історію української, російської і зарубіжної музики. Популярний у Володимирі-Волинському і самодіяльний хор медпрацівників лікарні, який успішно демонстрував своє мистецтво в Луцьку. Всі члени сім'ї лікаря І. С. Мельника — 12 синів і дочок — грають на різних музичних інструментах. Сам Іван Семенович і його дочка Любомира, також стоматолог, співають у хорі. Вечорами в їх домі влаштовуються домашні концерти.

На честь 50-річчя Радянської влади в районному Будинку культури в червні 1967 року була влаштована районна виставка творів образотворчого і прикладного мистецтва, де були представлені картини місцевих художників, українські народні вишивки, різьба на дереві, волинські святкові костюми тощо. Загальне схвалення дістали картини, написані на історико-революційні теми учасником революційного руху, колишнім членом КПЗУ Г. Л. Маковським: «Після вироку» (про «процес 151»), «Вийшли з Ульяницького лісу» (про роль 126-ї дивізії в боротьбі за владу Рад на Волині в 1917 році). На полотнах іншого майстра пензля М. П. Букатевича відтворена неповторна краса природи рідної Волині (картини «Весна», «Сільське подвір'я»). Художник закінчує також серію портретів видатних людей праці Волині.

У місті працює районне літературне об'єднання ім. І. Степанюка. Окремі члени цього об'єднання відомі вже за межами свого міста і області, їхні твори, зокрема С. М. Чайковського, друкують республіканські видавництва.

Жителі Володимира-Волинського свято шанують пам'ять про тих, хто боровся за владу Рад, за визволення з-під гніту панської Польщі, за возз'єднання з Радянською Україною. В 1967 році в місті відкрито музей революційної і трудової слави «Народжені бурею». Серед експонатів музею — копія листа М. І. Калініна до члена петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» І. М. Леонтьєва, який відбував заслання в с. Линеві Володимир-Волинського повіту.

22 квітня 1966 року в місті відкрито пам'ятник засновникові Радянської держави В. І. Леніну.

В життя і побут трудящих міцно ввійшли кіно, радіо, преса. До 1939 року в місті діяли 2 кіноустановки, нині їх 8, в т. ч. 2 кінотеатри — «Космос» та ім. Т. Г. Шевченка. Працюють дві районні бібліотеки — для дорослих, дитяча і одна міська. Загальний книжковий фонд їх становить понад 150 тис. томів. Крім того, є 14 відомчих бібліотек. Багато хто з жителів міста має досить великі домашні бібліотеки.

Вогнищами культурно-освітньої і виховної роботи є районний Будинок культури, клуб залізничників, Будинок піонерів, при яких працюють численні гуртки.

Тільки за роки Радянської влади по-справжньому розквітло і молодіє з кожним днем стародавнє місто Володимир на Волині.

В. Л. КОВАЛЬСЬКИЙ, О. Г. МИХАЙЛЮК

* * *

Володимир-Волинський район розташований у західній частині Волинської області; межує на півночі з Любомльським і Турійським, на сході — з Локачинським, на півдні — з Іваничівським районами. На заході — проходить державний кордон СРСР з Польською Народною Республікою. Район утворений 20 січня 1940 року, в нинішніх межах — 8 грудня 1966 року.

Площа району 1057 кв. км. Населення — 64,4 тис. чоловік, у тому числі — міського — 27,9 тис. (43 проц.), сільського — 36,5 тис. (57 проц.). Густота населення 60,3 чол. на 1 кв. км. Це в 1,2 раза перевищує середню густоту населення області.

У районі — 2 міські і 15 сільських Рад, яким підпорядковано 83 населені пункти. Через його територію проходить залізниця Ковель—Львів та мережа шосейних шляхів. Найважливіші автомагістралі: Володимир-Волинський — Луцьк, Володимир-Волинський — Львів, Володимир-Волинський — Ковель.

Із сходу на захід район перетинає річка Луга — притока Західного Бугу. Річка не судноплавна, із заболоченими заплавами. Клімат відзначається м'якою зимою і теплим літом.

Район багатий на корисні копалини, серед яких провідне місце посідають поклади кам'яного вугілля, виявлені на південь від Володимира-Волинського. Тут збудовано 9 шахт, що входять нині до тресту «Нововолинськвугілля».

Площа сільськогосподарських угідь району становить 69 330 га, з них орної землі — 48,9 тис. га, сіножатей — 11 583 га. Площа лісів становить 21 082 га. Головною зерновою культурою є озима пшениця, під яку в 1968 році було відведено 23,3 проц. посівних площ. Район посідає перше місце в області по виробництву пшениці. Друге місце серед зернових займає жито. Вирощують також цукрові буряки (13,1 проц. посівних площ), льон, овочі.

Дорога до с. Зимного. 1968 р.

Рік у рік зростає урожайність зернових, технічних і городніх культур. Так, у 1964 році з усієї площі посіву зернових зібрано в середньому по 13,2 цнт, в 1968—20,8 цнт з га. Цьому насамперед сприяють механізація та електрифікація виробництва. На початок 1969 року колгоспи і радгоспи району мали 376 тракторів, 234 комбайни, в тому числі 148 зернових. Усі колгоспи електрифіковано.

Зростає і друга важлива галузь сільського господарства району — тваринництво. В колгоспах і радгоспах розводять велику рогату худобу, свиней, овець, птицю, кролів. Виробництво тваринницької продукції на 100 га сільськогосподарських угідь у 1968 році становило: молока — 364 цнт, м'яса — 69,4 цнт (у живій вазі). За виробництвом молока район посів четверте місце в області.

За досягнуті успіхи в колгоспному виробництві 183 хлібороби нагороджено орденами та медалями. Двом присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За вирощування високих урожаїв зерна в 1968 році району вручено перехідний прапор ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР.

Швидкими темпами розвивається промисловість. У районі — 14 промислових підприємств. Найбільші з них — цукровий завод, плодоконсервний завод, швейна фабрика (м. Володимир-Волинський). У 1968 році підприємства випустили продукції на 55,5 млн. крб. Галузева структура промисловості характеризується такими даними: харчова — 39,1 проц. загальної вартості продукції, легка — 38,7 проц., деревообробна і меблева — 1,5 проц., будівельних матеріалів — 1 проц., інші види — 19,7 процента.

Велика увага приділяється житловому будівництву. В 1968 році у містах збудовано 1986 кв. метрів житлової площі; в селах — 175 житлових будинків. Держава

подає значну допомогу індивідуальним забудовникам. У 1968 році жителі району одержали кредит 32,8 тис. карбованців.

Торгова мережа має 203 магазини та інші торговельні підприємства, в т. ч. 84 — громадського харчування. В 1968 році їх товарооборот становив 21,1 млн. карбованців.

Значні досягнення має і охорона здоров'я. В районі — 9 лікувальних закладів стаціонарного типу на 640 ліжок, у селах — 59 фельдшерсько-акушерських пунктів, де працює 107 лікарів і 468 чоловік середнього медперсоналу.

Широкого розвитку набули народна освіта і культура. В районі є 52 загальноосвітні школи: середніх — 12, восьмирічних — 17, початкових — 23; навчаються 11 109 учнів. 3 вечірні і заочна середні школи налічують 2973 учні. У школах працюють 736 учителів. 56 педагогів нагороджено значками «Відмінник народної освіти», 4 — удостоєні звання заслуженого вчителя школи УРСР. Крім шкіл, діють педагогічне і 2 профтехучилища, технікум механізації та меліорації сільського господарства (м. Володимир-Волинський), де налічується 1305 учнів і 76 викладачів.

До послуг трудящих району 16 будинків культури, 55 клубів, 46 бібліотек з книжковим фондом 680,8 тис. примірників, 3 кінотеатри, з них 2 широкоекранні, 75 стаціонарних кіноустановок, університет культури. У районі — 147 гуртків художньої самодіяльності. Особливо популярні — хор медичних працівників, хор колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, хор і танцювальний колектив колгоспу «Комсомолець». З 1944 року виходить районна газета «Слово правди».

БЕРЕ́ЗОВИЧІ

Березовичі — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Луцьк — Володимир-Волинський, на відстані 20 км від райцентру і найближчої залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 488 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бегета, Бобичі, Міжлісся (колишня Владиславівка), Хворостів і Яковичі.

Вперше село Березовичі згадується в Іпатіївському літопису під 1287 роком, коли володимирський князь Володимир Василькович пожалував його монастиреві св. Апостолів, який був розташований на західній околиці м. Володимира. У грамоті зазначено, що князь купив село у феодала Федорка. В XIII і першій половині XIV століття Березовичі входили до Володимирського князівства[1], а потім разом з іншими західноволинськими селами їх захопили литовські феодали; з 1569 року село в складі Володимирського повіту Волинського воєводства відійшло до Польщі. У 1577 році в Березовичах налічувалося 172 чоловіка населення. Селяни виконували 4—5-денну панщину у фільварку феодала, платили грошові й натуральні чинші та податки на користь польської держави[2].

Становище покріпаченого селянства ще більше погіршували безперервні війни, які вела шляхетська Польща. Вони завжди супроводилися всілякими поборами і грабежами. Доведені до розпачу, селяни дедалі частіше повставали на боротьбу проти шляхти. Так, коли в 1595 році хвиля народного повстання під проводом С. Наливайка докотилася до Волині, активну участь у ньому взяли жителі Березовичів. Вони руйнували і палили маєтки феодалів, вбивали шляхту[3]. Польські магнати придушили повстання і жорстоко розправилися з його учасниками. Ще більше

[1] А. И. Иванов. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. Одесса, 1895, стор. 103.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15. Warszawa, 1900, стор. 109.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 38, 39.

посилилося соціальне і національне гноблення. Панщина досягла шести днів на тиждень з лану. Крім того, селяни повинні були в гарячу пору збирання врожаю виходити на панське поле на толоки, давати підводи, щоб возити панський хліб і дрова, а також платити численні податки. Рятуючись від гніту і сваволі шляхти, частина жителів Березовичів втекла на землі Південно-Східної України. В 1648 році в селі налічувалось тільки 46 дворів[1].

Автобусна зупинка в с. Березовичах. 1969 р.

Коли звістка про перемогу селянсько-козацьких військ під Корсунем і Пилявцями в 1648 році дійшла до Волині, селяни Березовичів і навколишніх сіл знову повстали проти шляхти, знову запалали панські маєтки. Багато повстанців влилося в окремі козацькі загони, які Богдан Хмельницький відряджав до різних районів Волині, щоб допомогти селянам у боротьбі проти шляхти.

Після укладення Зборівського договору 1649 року влада польських панів на Волині відновилася. Повернулася шляхта і в Березовичі. Щоб уникнути панської помсти, знущання і катувань, багато селян втекло на Лівобережну Україну. В 1650 році в селі залишилося всього 29 дворів[2]. Власники Березовичів дедалі більше розширювали свої володіння за рахунок селянських земель. Підданих, як і раніше, примушували відробляти по 5—6 днів панщини на тиждень з волоки. Відновлені були й натуральні та грошові чинші. У селі збільшилась кількість півволочних господарств і городників. Був встановлений обов'язковий для селян помол хліба в панських млинах.

Тяжке економічне гноблення посилювалось національним і релігійним гнітом. Польська шляхта прагнула полонізувати українське населення. За допомогою католицької церкви вона насильно запроваджувала унію. Одним з виявів протесту проти полонізації українського населення була побудова православної церкви в селі в 1790 році[3].

Після третього поділу Польщі в 1795 році Березовичі, як і вся Західна Волинь, ввійшли до складу Російської держави. В селі на той час було 28 дворів і 167 чоловік населення[4]. В кінці XVIII і на початку XIX століття Березовичі належали відомим на Волині графам Чацьким.

Селяни після возз'єднання Волині в складі Російської держави не зазнавали вже релігійного гніту, але ненависна панщина лишилася. Інвентарна реформа 1848 року встановила панщину 3—4 дні на тиждень і визначила розмір пішого наділу. В Березовичах він становив 5,7 десятини. Однак влада поміщика над селянином, його землею і майном, як і раніше, була необмеженою. Не минуло й трьох років після запровадження інвентарних правил, як власник Березовичів Ф. Чацький відрізав від кожного пішого наділу по 2 десятини придатної землі[5].

Коли було оголошено маніфест про реформу 1861 року, тимчасово зобов'язаних селян у Березовичах налічувався 81 чоловік. Вони мали викупити свої наділи в роз-

---

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. К., 1930, стор. 114.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, стор. 109.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 74.
[4] Там же, спр. 1, арк. 9—11.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 607, арк. 3, 8.

 8 9-516

мірах, визначених інвентарною реформою. Але при укладанні уставної грамоти в 1862 році М. Чацька вирішила ще більше обмежити селянське землеволодіння і показала в грамоті, що в користуванні селян було тільки 225 десятин землі.

Умови уставної грамоти викликали обурення серед селян. Щоб запобігти селянським виступам, у жовтні 1863 року уставну грамоту Березовичів було перевірено і визначено на викуп присадибної землі 16 десятин 1922 сажні, польової — 331 десятину 854 сажні і непридатної — 17 десятин 1706 сажнів. Всього за викупним актом, затвердженим у 1866 році, 44 селянські господарства одержали 365 десятин землі, з них 31 — по 6,5 десятини, а 13 — по 12,5 десятини. За землю селянам нараховано викупні платежі в сумі 9768 крб.[1]. Ця сума зросла майже втричі при виплаті її з процентами протягом 49 років. По суті, селяни платили не за землю, а за свою особисту свободу. Малоземелля, від якого вони задихалися, не зменшилось.

Викупні платежі та високі позичкові проценти, позбавлення сервітутних прав — усе це важким тягарем лягло на плечі селян. До того ж, вони були позбавлені будь-яких політичних прав. Майже все населення Березовичів було неписьменним. Тільки в 1890 році тут відкрито церковнопарафіяльну школу, яка не мала навіть свого приміщення — для занять довелося наймати будинок. У перший рік існування в ній навчалося 50 учнів. На утримання школи земство і сільська громада щорічно давали 299 крб.[2], що було, звичайно, недостатньо. Діти бідняків здебільшого не ходили до школи — треба було допомагати батькам, а часто не мали в що одягтися. Так, у 1911 році навчалося тільки 36 дітей, переважно заможних сімей.

З ростом населення і виділенням нових господарств селянські наділи дробилися, і на кінець XIX — початок XX століття малоземелля стало особливо гострим. Дрібні селянські господарства, задавлені прямими і непрямими податками, обплутані поміщицькою і куркульською кабалою, розорювались, продавали за безцінь свої наділи. Одночасно зміцнювалась верхівка села. Прискорила розшарування селян столипінська реформа, коли кращі землі відійшли куркулям, які були опорою царизму на селі.

Ще більше погіршила становище селян перша світова війна. 60 проц. чоловіків віком від 21 до 45 років були мобілізовані. Для потреб армії у селян реквізували більш як половину коней і возів, поставивши тим самим селянські господарства в скрутне становище. Коли наблизився фронт, значна частина населення виїхала в східну частину України і вглиб Росії. Влітку 1915 року село зайняли німецькі війська. Під їх владою воно перебувало до кінця 1918 року. Окупанти силою забирали в селян зерно, худобу, прирікаючи їх на голод і вимирання.

Після Брестського миру в Березовичі повернулася частина демобілізованих чоловіків і багато біженців. Їх розповіді про перемогу Великого Жовтня та перші декрети Радянської влади запалювали населення на боротьбу проти загарбників. Жителі села саботували заходи ворога, ховали сільськогосподарські продукти і реманент.

Наприкінці 1918 року німецькі війська відступили, але село захопили петлюрівці, а в травні 1919 року — білополяки. У 1920 році Червона Армія вигнала польських інтервентів з Волині. В серпні 1920 року було визволено і Березовичі. З червоними прапорами селяни зустрічали радянські війська. Багато з них пішли добровольцями в Червону Армію і брали участь у розгромі сил контрреволюції на фронтах громадянської війни.

У визволених Березовичах було створено революційний комітет і комітет незаможних селян, які розподілили серед трудящих поміщицьку землю і сільськогосподарський реманент. Розгорталось будівництво нового, радянського життя. Але це тривало недовго. За Ризьким договором Березовичі у складі Волині відійшли до панської Польщі. Настали тяжкі роки іноземного поневолення.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 607, арк. 3, 20.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 74.

Польський уряд у 1921 році провів перепис населення. Згідно з ним, у Березовичах було 476 жителів, у тому числі — 351 українець, 112 поляків і 13 чоловік інших національностей[1].

Життя українського населення з кожним роком ставало дедалі тяжчим. Соціальне гноблення доповнювалося національним гнітом. Українська мова була заборонена. Українців не брали на роботу, якщо вони відмовлялися змінити метрику, а з нею і національність. У 20-х роках у Березовичах стала до ладу казенна гуральня, де селяни працювали за мізерну плату з ранку до ночі, бо не могли прогодуватися з невеличких ділянок по 1—2 га. Лише деякі з них мали по 3—4 га землі, причому гіршої. Ціни на сільськогосподарські продукти весь час падали. Польські власті стягували з селян непомірні податки, яких налічувалось близько 70 видів[2]. Для того, щоб заплатити ці податки, селяни мусили відмовляти собі в найнеобхідніших продуктах. Голодна пора починалася в лютому, а то й у січні. Багато дітей не знали навіть смаку цукру. Дедалі частіше трудяще населення вимагало розподілу поміщицької землі. Щоб запобігти заворушенню селян і створити соціальну опору своїй колонізаторській політиці на селі, польський уряд у 1925 році видав закон про аграрну реформу, згідно з якою з частини поміщицької і державної землі створювався фонд для продажу її невеликими ділянками колишнім офіцерам і селянам. Ділянки, що продавались, називалися парцелами, а звідси й сама реформа дістала назву парцеляції. Призначені для парцеляції землі були здебільшого малородючі і належали до 3-ї і 4-ї категорій[3].

Селяни могли купити парцели розміром від 1 до 2 га, бо за кожен гектар держава брала з них по 1200 злотих і проценти за термін оплати, визначений на 20 років, та різні додаткові оплати. Тим часом ринкова ціна на найкращу землю становила 800 злотих за 1 *га*[4]. Отже, від аграрної реформи виграли тільки військові осадники і куркулі, яким польський уряд продав ділянки найкращої землі розміром від 10 до 50 гектарів.

Незважаючи на явно тенденційний характер буржуазної польської статистики, офіційні дані про землеволодіння свідчать про нерівномірність розподілу землі. Так, у 1931 році в Березовичах було 71 господарство із загальною земельною площею 375 га. З них 15 господарств мали до 1 га землі, 43 — від 1 до 5 га. Ці дві групи селян (81,6 проц. загальної кількості) ледве зводили кінці з кінцями. Тільки 11 господарств (15,5 проц.) мали земельні наділи по 5—10 га. Їх можна віднести до середняків. Двом господарствам належали наділи по 10 га. Це були куркульські господарства, які становили всього 2,9 проц. загальної кількості господарств.

Наведені дані свідчать про те, що переважна кількість селян жила в злиднях. Щоб врятувати сім'ю від голоду, більшість із них мусила позичати зерно або гроші в куркулів під високі проценти або відробіток у гарячу пору сівби чи жнив. Боргова залежність, система відробітків ще більше розорювали селянські господарства і сприяли збагаченню куркульської верхівки.

Недалеко від села польські власті створили колонію Березовичі, де жили селяни польської національності. Тут було 78 господарств, які мали 257 га землі, тобто навіть менше, ніж українські селяни. Але тут переважали середняцькі господарства. Так, лише 1 господарство мало до 1 га землі, 40 господарств — від 1 до 5 га, 37 господарств — від 5 до 10 га[5]. До того ж колоністи користувалися кредитними та іншими пільгами.

Уряд буржуазно-поміщицької Польщі всіляко протидіяв освіті селян-українців. На території нинішньої Березовичівської сільської Ради існувало тільки 2 початкові

---

[1] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9. Warszawa, 1923, стор. 64.
[2] История Польши, т. 3, стор. 203.
[3] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 505, арк. 1—2.
[4] Там же, оп. 2, спр. 1087, арк. 27.
[5] Там же, оп. 1, спр. 683, арк. 3—4.

школи (у Бобичах і Яковичах), в яких навчалися діти заможних селян. У школах викладання проводилося польською мовою. Ні клубу, ні бібліотеки в селі не було. Однак селяни потай збиралися і читали літературу про життя трудящих Радянської України. Незважаючи на поліцейські рогатки, революційна література проникала в Березовичі. Її привозили члени кооперативної спілки «Наша культура», що мала свою книгарню в Горохові[1].

Велику масово-політичну і агітаційну роботу серед березовичівських селян провадили члени КПЗУ. В хаті П. К. Мартинюка була явка, куди прибував зв'язковий з комуністичною літературою. Разом зі своїми товаришами по підпільній роботі Є. Захарчуком і Ю. О. Шелестом П. Мартинюк розповсюджував цю літературу в навколишніх селах, агітував і закликав селян до антиурядових виступів. У революційні свята комуністи вивішували червоні прапори, транспаранти, відозви. Восени 1930 року поліція арештувала Є. Захарчука. Лише в 1934 році відбувся в Луцьку суд, який засудив Захарчука до 10 років тюремного ув'язнення.

Тільки у вересні 1939 року збулася давня мрія селян про щасливе і вільне життя в братній сім'ї народів Радянського Союзу. Червона Армія визволила Березовичі. В селі було створено селянський комітет у складі 8 чоловік. Головою комітету обрали П. Ф. Середу. Нова влада дала селянам землю, допомогла насінням. З березня 1940 року Черницька МТС допомагала селянам обробляти землю[2].

У грудні 1940 року в Бобичах, яким були підпорядковані Березовичі, обрали сільську Раду. Вона дбала про піднесення добробуту, освіти й культури трудящих, залучаючи до цієї справи комуністів, комсомольців і актив. Всі діти шкільного віку почали вчитися. У червні—липні 1940 року вчителі шкіл підвищували свою кваліфікацію на курсах перепідготовки. Робота в школах провадилась за новими навчальними планами, програмами і за новими підручниками, які за вказівкою Наркомосу УРСР були видані спеціально для шкіл Західної України. Комсомольці залучили неписьменних і малописьменних селян віком від 20 до 50 років у гуртки грамоти, де вчителі вели велику учбову і політико-виховну роботу.В селі почали діяти клуб і бібліотека, книжковий фонд якої поповнювався за рахунок подарунків, надісланих з бібліотек східних областей України.

Але мирну творчу працю перервала війна, що її нав'язала гітлерівська Німеччина. Вранці 23 червня 1941 року фашисти окупували село. 24—25 червня з Володимира-Волинського на Березовичі з кровопролитними боями пробивалася група радянських воїнів. У жорстокій сутичці з ворогом недалеко від села смертю хоробрих загинули генерал-майор П. Ф. Алябушев і 38 червоноармійців.

Захопивши село, фашисти встановили жорстокий окупаційний режим: вони грабували населення, вбивали і відправляли на каторгу людей. Та фашистам не вдалося перетворити радянських людей на своїх рабів. Селяни, які пізнали радість свободи, чинили опір німецьким окупантам. Багато жителів Березовичів пішли в партизани, зокрема в загін ім. Кірова, що в 1943 році діяв у Володимир-Волинському районі. Селяни В. С. Рябчун, П. І. Пархомюк, Ю. Г. Варениця та інші підтримували постійний зв'язок з партизанським загоном, допомагали викривати антинародні дії українських буржуазних націоналістів.

18 липня 1944 року війська правого флангу 3-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту визволили Березовичі від фашистських загарбників. Понад 100 чоловіків пішли на фронт, щоб зі зброєю в руках громити ворога. За мужність і відвагу, виявлені в боях, 16 жителів села нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них І. Ф. Решетюк, П. С. Трохимюк, М. Т. Іщук та інші. На початку 1965 року в Березовичах встановлено монумент Слави на вшанування односельчан, що загинули в кривавій борні з фашизмом та від рук українських буржуазних націоналістів. З ранньої весни і до глибокої осені не в'януть біля пам'ятника живі квіти.

---

[1] Торжество історичної справедливості. Львів, 1968, стор. 553.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-725, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

Одразу після визволення відновила роботу сільська Рада. Під її керівництвом трудящі почали піднімати село з руїн. У січні 1945 року сільрада скликала загальні збори, на яких жителі Березовичів обговорювали першорядні завдання, пов'язані з відбудовою села та ліквідацією наслідків окупації [1]. Депутати сільської Ради роз'яснювали односельчанам політику партії, мобілізовували їх на швидке загоювання ран, заподіяних війною. А умови були складні: на все село залишилося 4 пари коней. Створені ще під час окупації і озброєні фашистами оунівські банди тероризували населення, намагалися всіляко шкодити відбудові народного господарства. Сільрада, згуртувавши навколо себе міцний актив, створила групу захисту села. 22 травня 1945 року відбувся сільський сход, який закликав селян активно боротися проти українських буржуазних націоналістів, зміцнювати дисципліну і громадський порядок. У боротьбі з ворогами нового життя особливо активно діяла сільська молодь. На початку 1945 року в Березовичах виник комсомольський осередок. Очолив його син бідняка С. І. Гаврись. Створена була група комсомольських агітаторів. Комсомольці допомагали сім'ям фронтовиків обробляти землю, ремонтувати житла тощо.

Селяни всіляко підтримували заходи Радянської влади. Вони бачили, що держава дбає про поліпшення їх добробуту, про розвиток села. Відповідно до постанови уряду та рішень виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих (травень 1945 року) кожне бідняцько-середняцьке господарство мало можливість одержати державну допомогу — довготерміновий кредит на спорудження житла і господарських будівель, на придбання робочої худоби, корів і сільськогосподарського реманенту. Багато селян Березовичів широко користувалися цим кредитом[2]. Крім того, Радянський уряд надіслав посівний матеріал і реманент. Влітку 1944 року відновила роботу Черчицька МТС, яка допомагала хліборобам.

Депутати сільської Ради за участю комсомольців і членів земельної громади, створеної в 1945 році, впорядкували землекористування. Селяни знову одержали землю, яку відібрали у них фашисти. Щоб своєчасно виконати всі сільськогосподарські роботи, сільрада і земельна громада організували 40 супряг, які, зокрема, допомагали вдовам, сім'ям військовослужбовців, інвалідам Вітчизняної війни та безкінним господарствам під час посівної і збиральної кампаній.

Одночасно з розв'язанням господарських питань сільрада налагоджувала культурно-побутове життя села. Вже у вересні 1944 року працювала початкова школа, приміщення якої відремонтували і підготували до навчального року самі жителі Березовичів. Протягом 1944/45 навчального року в селі проведено точний облік дітей шкільного віку і всі вони сіли за парти. В 1949 році школу перетворено на семирічну. Завдяки активній діяльності культосвітньої комісії сільради і вчителів усіх неписьменних і малописьменних віком від 20 до 50 років залучили до навчання в гуртках і на вечірніх курсах по ліквідації неписьменності, відкритих при школі. З 1 вересня 1945 року почала діяти вечірня школа сільської молоді[3].

Знову гостинно відчинили двері сільський клуб та бібліотека. При клубі працювала рада комсомольців, яка допомагала в організації роботи гуртків, бібліотеки тощо. В 1947 році побудовано нове просторе приміщення клубу, що став центром культурного життя села.

Будівництво дороги, с. Березовичі. 1967 р.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 7.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 3, спр. 37, арк. 75, 76.
[3] Там же. ф. Р-1285, оп. 1, спр. 11, арк. 31.

Щоб краще організувати масово-політичну роботу, в селі була створена група агітаторів, до якої входили вчителі, комсомольці, депутати й активісти сільської Ради. Їх робота сприяла організації в Березовичах у 1948 році сільськогосподарської артілі ім. Карла Маркса[1]. Першими вступили в колгосп 54 сім'ї хліборобів, і 4 лютого 1948 року виконком сільради передав молодому колективному господарству 200 га землі. Протягом року артіль значно зросла, в ній уже об'єдналося 101 господарство. Тепер за колгоспом держава закріпила 490 га орної землі. Колгосп мав 29 плугів, 40 борін, 18 культиваторів, 41 робочого коня. Неподільний фонд господарства становив 49 240 карбованців.

Незважаючи на труднощі організаційного періоду, нестачу реманенту і тягла, члени артілі обробляли всі поля колгоспу[2]. Будівельна бригада спорудила корівник, стайню, зерносховище, кузню, 9 житлових будинків для колгоспників.

Артіль ім. Карла Маркса в 1950 році об'єдналася з колгоспами ім. Калініна (с. Бобичі) і «Зоря» (хутір Адамівка). Неподільний фонд укрупненого господарства становив 329 235 крб.[3]. Створились умови для більш ефективного використання сільськогосподарської техніки, підвищення продуктивності праці хліборобів. У 1950 році колгоспники зібрали в середньому з кожного гектара по 14 цнт зернових. Зросли врожаї і цукрових буряків. Артіль мала вже 220 голів великої рогатої худоби. Колгоспники одержали на трудодень більш як по кілограму зерна і по 2 крб. грішми. На власному досвіді хлібороби переконалися, що колгосп має значні переваги перед одноосібним господарством.

Розвивався і міцнів колгосп, росли нові кадри колгоспного виробництва. Так, у 1950 році І. М. Майструк виростила цукрових буряків по 300 цнт з га, за що була удостоєна медалі «За трудову доблесть» — першої в Березовичах урядової відзнаки за самовіддану працю.

У 1951 році в колгоспі створено первинну партійну організацію. Своїм секретарем комуністи обрали Г. А. Макаревич. Партійна організація і правління колгоспу на чолі з головою комуністом М. Ф. Диньkою всю свою діяльність спрямували на організаційно-господарське зміцнення колгоспу. Хлібороби Березовичів вивчали і застосовували досягнення передової науки, досвід передовиків колгоспного виробництва, що сприяло виконанню плану розвитку господарства артілі.

На відкритих партійних зборах комуністи разом з усіма членами артілі розв'язували виробничі питання колгоспу і села, зокрема зселення з хуторів, слухали звіти бригадирів, ланкових, завідуючих фермами, обговорювали заходи по боротьбі з недоліками в розвитку тваринництва. Правління колгоспу за рекомендацією партійних зборів послало на ферми 11 активістів. На фермі великої рогатої худоби була створена партгрупа. Партійна організація регулярно слухала звіти про виконання постанов зборів. Заходи парторганізації допомогли налагодити роботу. Продуктивність молочного стада зросла на кінець 1955 року в півтора раза. Розвиваючи тваринництво, колгосп з кожним роком економічно міцнів. Дальшому підвищенню продуктивності праці сприяло також створення комплексних бригад, за якими закріпили трактори на певні періоди сільськогосподарських робіт. У 1955 році неподільні фонди колгоспу дорівнювали 633 178 крб., тобто вдвічі більше, ніж у 1950 році.

У зв'язку із зміною меж району, щоб уникнути двох однакових назв колгоспів, у квітні 1957 року березовичівські колгоспники перейменували свою артіль на «Комсомолець». Тоді ж головою колгоспу обрали здібного організатора молодого комуніста В. М. Герасимчука[4].

В авангарді боротьби за дальше економічне зміцнення колгоспу йшли комуністи, показуючи приклад у роботі. В 1957 році друга рільнича бригада, яку очолював

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
[2] Там же, ф. Р-725, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
[3] Там же,, ф. Р-32, оп 8, спр. 163, арк. 20.
[4] Там же, оп. 12, спр. 6, арк. 52.

Нова школа в с. Березовичах. 1969 р.

комуніст М. Ф. Динька, зібрала з кожного гектара по 26 цнт ячменю, по 19 цнт ярої пшениці і по 110 цнт картоплі. Такого високого врожаю колгосп досі не знав. Партійна організація широко популяризувала досвід роботи хліборобів другої бригади. М. Ф. Динька виступав на агрозаняттях колгоспників, де розповідав, як бригада добилася таких успіхів.

Значну увагу партійна організація і правління колгоспу приділяли вихованню кадрів, дбали про озброєння колгоспників необхідними теоретичними знаннями. З цією метою в 1957 році відкрили агро- і зоотехнічні курси, де навчалося понад 70 колгоспників. На заклик комуністів молодь пішла вчитися на курси механізаторів, брала активну участь у соціалістичному змаганні, що розгорнулося між бригадами колгоспу за вчасне і якісне проведення польових робіт. Комсомольсько-молодіжна ланка, яку очолила О. П. Пархомюк, у 1957 році зібрала найвищий по колгоспу врожай цукрових буряків — по 280 цнт з гектара.

У 1958 році до колгоспу «Комсомолець» приєдналась економічно слабка артіль ім. Суворова (с. Хворостів), а в 1960 році — колгосп «Росія» (с. Бегета). Укрупнений колгосп став великим багатогалузевим господарством. Він має 5528 га землі. На початку 1961 року тут запроваджено господарський розрахунок, почали ефективніше використовувати нову сільськогосподарську техніку, багато виробничих процесів електрифікували. Артіль має 23 трактори, 18 автомашин, 16 комбайнів (з них 8 зернових) та багато іншої техніки. На фермах великої рогатої худоби встановлено 11 електродоїльних агрегатів. Уже в 1961 році затрати на виробництво одного центнера молока порівняно з 1959 роком зменшилися на 16 проц. Готуючись гідно зустріти XXII з'їзд КПРС, колгоспники виконали план продажу державі сільськогосподарських продуктів: м'яса було продано 1154 цнт, молока — 728 тонн[1].

Партійна організація і правління колгоспу запровадили нові форми керівництва господарством. З числа комуністів підібрали найбільш досвідчених колгоспників і призначили їх бригадирами п'яти комплексних бригад. Замість щоденних звітів про роботу, проведену в бригадах, і одержання завдань на наступний день запровадили п'ятиденні наряди, на яких бригадирам давали тільки основні завдання. Це підвищувало їх відповідальність і сприяло розвитку ініціативи.

Навесні 1962 року комсомольці внесли пропозицію послати на молочно-товарні ферми молодь. Керівництво артілі підтримало цю думку. На зміну літнім жінкам, яким було важко працювати доярками, прийшли дівчата з неповною середньою і середньою освітою.

Нові заходи правління і парторганізації позитивно позначились на продуктивності праці, зростанні врожайності зернових і технічних культур, збільшенні виробництва тваринницької продукції. Вже в 1962 році трудівники артілі одержали від основної галузі господарства — тваринництва — 371 цнт молока і 54 цнт м'яса з розрахунку на 100 га угідь.[2]

Зміцнення економіки колгоспу дало змогу ширше розгорнути будівництво тваринницьких і виробничих приміщень, розв'язати нові завдання дальшого поліпшення добробуту хліборобів. Так, у 1962 році в артілі споруджено зерносховище, свинарник, корівник і кілька житлових будинків для колгоспників.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 70, арк. 19.
[2] Там же, спр. 95, арк. 27.

Надзвичайно велике значення для розвитку колгоспу мали рішення березневого Пленуму ЦК КПРС та квітневого Пленуму ЦК КП України (1965 р.). Під керівництвом партійної організації в артілі було налагоджено правильне планування, вжито заходів для вчасного обробітку просапних культур, впроваджено комплексну механізацію. Все це сприяло поліпшенню умов виробництва і підвищенню продуктивності праці колгоспників.

Землеробство в колгоспі поставлене на наукову основу. Тут працюють школа механізаторів, міжколгоспна школа трактористів, агро- і зоотехнічна школи, в яких навчаються понад 350 чоловік. Впровадження в життя досягнень науки і передового досвіду сприяє підвищенню врожайності полів і збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції. Так, в останньому році семирічки хлібороби артілі «Комсомолець» виростили на кожному гектарі посіву в середньому по 21 цнт зернових. Валовий збір зерна в 1965 році становив 30 694 цнт, а прибуток колгоспу — 940 тис. крб. В 1967 році артіль одержала по 24,3 цнт зернових з кожного гектара. Пшениці, зокрема, зібрано по 28 цнт на кожному з 700 га посівів. Загальний доход колгоспу за 1967 рік становив 1 068 200 крб. Колгоспники одержали на людино-день по 3 крб. 48 копійок.

Підрахувавши можливості господарства, партійна організація і правління колгоспу в 1962 році вирішили почати будівництво нових, соціалістичних Березовичів — селища міського типу, з усіма побутовими вигодами, щоб згодом переселити сюди всіх колгоспників. Будувати почали на новому місці, вздовж автошляху Луцьк—Володимир-Волинський. План забудови нового села, розрахований на 15 років, одностайно схвалили загальні збори колгоспників. Нове село займатиме територію площею в 45 га. У 1978 році тут житиме близько 2200 чоловік, тобто населення Березовичів зросте порівняно з 1963 роком майже в 7 разів. Всього було намічено спорудити 179 будинків загальною площею 30 тис. кв. метрів, з них 76 двоповерхових (у т. ч. 12 чотириквартирних, 36 — восьмиквартирних, 28 — шістнадцятиквартирних), школу на 400 учнівських місць, дитячий садок і ясла на 140 місць, банно-пральний комбінат, готель, магазин, павільйон побутового обслуговування, гуртожиток на 50 місць, будинок для старих[1].

Влітку 1962 року в мальовничій місцевості біля лісу і штучних водоймищ розгорнулося будівництво нового села. Будівельники почали зводити велике зерносховище, автогараж на 20 машин, корівники, житлові будинки для колгоспників. За активною участю всіх членів артілі в 1962 році було споруджено і відкрито до Дня Конституції Будинок культури на 800 місць. Наприкінці року відкрили пам'ятник В. І. Леніну, який встановлено біля Будинку культури. Незабаром виросли двоповерхові будинки, в яких розмістились їдальня, перукарня, готель, побутові майстерні, магазини продовольчих і промислових товарів, медпункт, правління колгоспу, Березовичівська сільська Рада, відділення зв'язку. В одному з нових будинків оселились сім'ї колгоспних спеціалістів.

Нові Березовичі ростуть з кожним днем. З автошляху видно добротні цегляні котеджі. У багатьох з них живуть колишні хуторяни. Будинки мають 4 кімнати, кухню. У дворі — сарай і льох. У кожному будинку центральне опалення, водопровід, електрика, газ. У 1965 році в такі будинки переселилися 23 сім'ї, а в 1966 році — вже 37 сімей. Першими в нових Березовичах виникли вулиці Піонерська і Закарпатська. 9 травня 1965 року за пропозицією жителів села — учасників Великої Вітчизняної війни — почали забудову нової вулиці ім. Перемоги, в 1966 році — ім. 50-річчя Радянської влади. Вулиці в новому селі заасфальтовані, обсаджені фруктовими і декоративними деревами, прокладено тротуари. В 1963—1965 рр. закладено 2 парки — Космонавтів і Перемоги. В першому встановлено художню скульптуру «В космос», а в другому — монумент Слави на вшанування односельчан,

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 114, арк. 26—30.

що загинули смертю хоробрих у роки Великої Вітчизняної війни. В центрі села споруджено стадіон і спортивні майданчики. В 1967 році закладено ювілейний парк.

Будівельники Березовичів дружать і змагаються з будівельниками Берегівського району Закарпатської області. В 1967 році в колгоспі «Комсомолець» працювала бригада закарпатців з 9 чоловік на чолі з народним умільцем Ф. Халусом.

Виступ гуртка художньої самодіяльності колгоспу «Комсомолець», с. Березовичі. 1969 р.

Швидкий розвиток економіки колгоспу після березневого (1965р.) Пленуму ЦК КПРС дав можливість збільшити асигнування на будівництво села. Якщо в 1964 році колгосп виділив 280 тис. крб., то в 1966 році лише на культурне та житлове будівництво витрачено 240 тис. карбованців.

Після XXIII з'їзду КПРС колгоспна партійна організація, в якій налічується 94 комуністи, значно посилила політмасову роботу серед хліборобів, виховує в них комуністичну свідомість, комуністичне ставлення до праці, до колективної власності. На кожній фермі є червоні кутки. Це не тільки місце відпочинку, а й агітаційно-пропагандистські пункти. До послуг тваринників радіоприймач, книжки, свіжі газети і журнали. На стінах — соціалістичні зобов'язання трудівників ферми, бойові листки, стінгазета, свіжий випуск «Календаря трудової слави».

Великі досягнення мають радянські Березовичі і в галузі народної освіти. В селі є середня школа, в якій навчається 265 учнів і працює 20 учителів. У 1966 році збудовано нове двоповерхове приміщення школи. Тут просторі, світлі класні кімнати, добре обладнані кабінети, спортивний зал, водний басейн, виробничі майстерні. Парти виготовлені з урахуванням вимог сучасної шкільної гігієни і естетики.

Юнаки і дівчата після закінчення школи залишаються в колгоспі і поряд із старшими працюють на всіх ділянках артільного виробництва. Багато випускників середньої школи, які вчилися в технікумах та інститутах, після закінчення навчання повернулися в рідне село. Так, фельдшерами працюють колишні випускники Березовичівської середньої школи Г. Гапон і М. Стецик.

Значну роль у розвитку культури села відіграють бібліотеки. Їх у селі 5. Книжкові фонди налічують 42 960 примірників книжок. Постійними їх читачами є 1500 чоловік. Працівники бібліотек проводять бібліографічні огляди, ознайомлюють читачів з новинками художньої літератури, комплектують бібліотеки для спеціалістів сільського господарства, пересувки для працівників тваринницьких ферм, організовують обговорення книг, читацькі конференції.

Міцно ввійшла в побут жителів Березовичів періодична преса. В 1969 році вони передплатили 2920 примірників різних газет і журналів. Кожен двір одержує районну газету «Слово правди». В селі працює радіовузол. Щотижня передаються по радіо останні колгоспні вісті, двічі на тиждень виступають з лекціями члени місцевої організації товариства «Знання».

Центром культурного життя став Будинок культури. Колгосп придбав стаціонарну широкоекранну кіноустановку. Кінофільми демонструються 2—3 рази на тиждень. У різних гуртках художньої самодіяльності — танцювальному, драматичному, хоровому, художнього слова, домбровому і духовому оркестрах та естрадній групі — беруть участь понад 250 аматорів сцени. Хор Будинку культури, який налічує 100 чоловік, брав участь у районних та обласних оглядах художньої самодіяльності.

Перед колгоспниками Березовичів часто виступають професіональні театральні колективи. Так, у 1965—1967 рр. тут побували хор ім. Верьовки, Українська заслужена капела бандуристів, Білоруський ансамбль танцю, Закарпатський народний хор, ансамбль пісні і танцю Люблінського воєводства Польської Народної Республіки, артисти Львівського драматичного театру ім. Заньковецької, театральні колективи Києва, Бреста, Луцька, Ульяновська, Калінінграда, Сизрані.

В Будинку культури створено куток трудової слави, де зібрані фотографії, вирізки з газет і журналів та інші документи з історії колгоспу, з історії будівництва нового села. Є тут також матеріали про тих, хто сьогодні примножує трудові традиції колгоспників старшого покоління. Актив Будинку культури разом з агітколективом організовують тематичні вечори Так, у 1966—1968 рр. проведено вечори на теми: «Людина славна своєю працею», «Слава колгоспній трудовій сім'ї», «Крокуй, товариш п'ятирічко!» та інші. Ветеран колективного господарства, перший голова артілі Г. П. Антонюк, перша комсомолка села, нині краща доярка колгоспу Є. П. Ліщук та інші знатні люди виступають перед молоддю з розповідями про тяжке минуле села, згадують незабутні роки колективізації, боротьбу односельчан проти німецько-фашистських загарбників та їх пособників — українських буржуазних націоналістів.

Виникли і ввійшли в побут нові звичаї та обряди. Кожного року в селі відбувається посвята молоді в хлібороби. В цьому святі беруть участь усі колгоспники. Майбутні хлібороби біля червоного прапора артілі дають урочисту клятву примножувати славні традиції старшого покоління. Ветерани колгоспу вручають юним хліборобам паляниці і бажають рясних врожаїв. Стало традицією, що кожна сім'я, в якій народжується дитина, садить в одному з парків села дерево і доглядає його. В день одруження молоді також садять по деревцю і третє деревце для майбутньої дитини.

Радісно відзначають в артілі загальнонародні свята — Великого Жовтня, Першого травня, Дня Конституції. Останнє свято в селі подвійне — 5 грудня 1962 року тут відкрили Будинок культури. Цю дату жителі Березовичів вважають днем виникнення нового селища. Щороку 5 грудня правління артілі вручає колгоспним новоселам ключі від нових квартир.

Зросла політична активність селян. 276 чоловік беруть участь у громадській роботі. 25 жителів села обрано депутатами сільської, 3 — районної Рад депутатів трудящих, голову колгоспу В. М. Герасимчука обрано депутатом Верховної Ради УРСР.

Велику роботу проводять депутати Березовичівської сільської Ради. Вони вникають в усі сфери господарського і культурного життя села. Члени постійної комісії сільського господарства, залучивши актив, створили депутатські пости, які під час жнив та обмолоту врожаю в колгоспі допомагають бригадирам комплексних бригад в організації роботи. Депутати часто бувають на токах, біля комбайнів та жниварок. Депутатська група на фермі здійснює контроль за роботою доярок. Депутати соціально-культурної комісії систематично подають допомогу працівникам Будинку культури та інших культосвітніх закладів.

На початку осені 1967 року і 9 травня 1969 року Березовичі відвідали посланці трудящих Грубешівського повіту Польської Народної Республіки. Вони оглянули господарство артілі, побували в домівках хліборобів, цікавились роботою культосвітніх і побутових закладів. Польські друзі щиро захоплювались успіхами колгоспників, висловлювали думки, що вчитимуться у них працювати і жити по-новому.

Н. І. ХМАРА, С. М. ЧАЙКОВСЬКИЙ

БУ́БНІВ

Бубнів — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від Володимира-Волинського. В селі — залізнична станція на лінії Ковель — Львів. Населення — 496 чоловік. Сільраді підпорядковані села Маркостав, Октавин, Руснів, Черчичі.

Найдавніше поселення, виявлене археологами на території села Черчич, поблизу Бубнова, належить до періоду Київської Русі (IX—XII століття н. е.)[1].

Вперше в історичних документах Бубнів згадується в 1452 році, коли король польський і великий князь литовський Казимир IV Ягеллончик видав луцькому старості Немирі Резанову жалувану грамоту на володіння цим селом[2]. У той час воно входило до складу Великого князівства Литовського. Після укладення Люблінської унії 1569 року Бубнів відійшов до Польщі.

У другій половині XVI століття Бубнів належав волинському воєводі князеві О. Ф. Чарторийському; тут знаходився його фільварок. Село, як і більшість населених пунктів того часу, було невеликим. Так, у 1577 році, як свідчать джерела, тут було 8 димів і 4 городники. Населення налічувалося приблизно 60—70 чоловік. З поборових реєстрів за 1583 рік відомо, що загальна площа селянського землекористування становила 4 лани[3] (лан — близько 16,8 га), отже на кожен селянський двір припадала в середньому половина лану, або 8,4 га. З часом кількість дворів і населення збільшувалась. Так, у 1629 році в селі вже було 15 димів і 90—100 жителів[4]. Про феодальні повинності селян Бубнова документів не збереглося, але відомо, що жителі села Руснева, яке нині входить до складу Бубнівської сільради, мусили щотижня відробляти панщину з пlivволоки (волока — 16,8 га) 3 дні з волами та один день без волів; з чверті волоки — 3 дні з волами, а четвертий день на панщину повинні були йти жінки. Із 17 господарств села тільки 4 мали по півволоки, а решта — всього по чверті[5].

Протягом XVII—XVIII століть Бубнів переходив із рук у руки — був власністю феодалів Чацьких, Урусових, Кашевських. Однак це не змінювало становища селян. Вони так само мали платити численні грошові й натуральні чинші та відбувати панщину.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Бубнів відійшов до Росії. За переписом населення 1857—1858 рр., у Бубнові налічувалося 85 ревізьких душ і 30 дворів, з них тяглих — 16, піших — 13, городників — 1. Село належало шляхтичу А. Кашевському, який жорстоко експлуатував селян. Порушуючи інвентарні правила 1847—1848 рр., він вимагав, щоб кріпаки відробляли 4—5 днів панщини на тиждень. У квітні 1861 року селяни скаржилися на управителя Бубнівського маєтку, який вимагав від них панщину понад встановлену норму. А в липні цього ж року вони зовсім відмовилися виконувати повинності на користь поміщика. Щоб «навести порядок», до села приїхав володимир-волинський земський справник, який покарав двох організаторів селянського заворушення — А. Забузького та І. Дорощука 15 ударами різок. Селянина П. Поліщука, який утік із села, наказав розшукати, посадити в холодну на 3 доби, а потім дати йому 25 різок[6].

На основі Положення 19 лютого 1861 року в Бубнові в лютому 1862 року була укладена уставна грамота, і селян перевели в категорію тимчасово зобов'язаних, тобто вони стали особисто вільні, але за одержані земельні наділи платили оброк.

---

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 15.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 12, 13.

[3] Źródła dziejowe, t. 19. Warszawa, 1889, стор. 67.

[4] О. Баранович. Залюднення України перед Хмельниччиною. К., 1931, стор. 116.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1. К., 1886, Приложение, стор. 104.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 42, арк. 11.

15 господарств, які мали тягло, одержали по 12 десятин на ревізьку душу, 14 господарств (піші) — трохи більш як по 6 десятин. Перші платили щорічно оброк у сумі 29 крб. 24 коп., другі — 15 крб. 17 копійок[1].

В умовах Полісся 6 десятин землі при тодішній урожайності було мало, щоб забезпечити хоч мінімальні потреби селянської сім'ї. Отже, близько половини селянських господарств після проведення реформи 1861 року стали бідняцькими. Лісу їм зовсім не наділили. В уставній грамоті зазначалося, що ліс — це власність поміщика, і тільки він може дозволити користуватися ним.

Хоч селяни юридично стали вільними, проте поміщик мав право опіки в межах свого маєтку, а тому сільський староста повинен був без заперечень виконувати всі його вимоги. 3 жовтня 1866 року було складено викупний акт, тимчасово зобов'язані відносини припинялися, і селяни перейшли, за тодішньою термінологією, в розряд селян-власників. За землю були нараховані викупні платежі в розмірі 4456 крб. 56 коп. з усієї громади. Цю суму селяни повинні були виплачувати протягом 49 років, що разом з процентами за позику становило щорічно 267 крб. 39 коп.[2] Викупні платежі набагато перевищували ринкову ціну на землю.

Кращі землі, як і раніше, належали поміщикові С. Кашевському, до того ж вони клином врізалися в селянські, чим ще більше посилювалося черезсмужжя. У 1913 році поміщикові належала 1021 десятина землі, але він сам не господарював, а здавав землю в оренду. Бубнівській церкві належало 33 десятини[3]. Наділи, які одержали селяни після реформи 1861 року, були згодом поділені і переділені між новими господарствами, що виникали безперервно. Задавлена безземеллям і надмірними прямими і непрямими податками, сільська біднота змушена була йти в кабалу до поміщика або куркулів.

Темнота, злидні, голод і епідемії були постійними супутниками хліборобів. Селянські діти росли неписьменними або малописьменними, хоч у селі й була церковнопарафіяльна школа. В 1911 році в ній навчалося всього 26 учнів. На утримання школи сільська громада витрачала 140 крб. за навчальний рік.

Глухі протести селян Бубнова проти утисків і жорстокої експлуатації в 1914 році вилились у відкритий виступ. 4 червня почались землемірні роботи по розмежуванню селянських і поміщицьких земель. Коли землемір поставив межові знаки, на поле прийшли селяни. Заявивши, що знаки поставлені неправильно, на користь поміщика (що, звичайно, так і було), селяни викопали стовпці і кинули їх у річку. Землемір змушений був припинити роботу. 9 лютого 1915 року Луцький окружний суд засудив активних учасників селянського виступу Є. Шевчука, А. Козачука і М. Козачука.

Влітку 1915 року Бубнів захопили німецькі війська і перебували тут до кінця 1918 року, а після краху німецької окупації на початку 1919 року село потрапило під владу Польщі.

На початку серпня 1920 року частини Червоної Армії, переслідуючи білопольських окупантів, визволили Бубнів і тут була встановлена Радянська влада. Але у вересні 1920 року польські війська перейшли в наступ і 13 вересня 1920 року знову захопили село.

У період панування буржуазно-поміщицької Польщі Бубнів лишався невеличким глухим селом. За даними 1923 року, тут налічувалося 347 чоловік населення, з них 318 українців, 17 поляків, 12 євреїв[4].

Великі земельні багатства були зосереджені в руках поміщиків, основна ж маса селян мала незначні ділянки землі, які внаслідок безперервного дроблення весь час зменшувалися. Черезсмужжя утруднювало обробіток ділянок і було одною з при-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 11 5, оп. 1, спр. 495-б, арк. 1.
[2] Там же. арк. 4
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 88, арк. 113.
[4] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 64.

чин низької продуктивності господарств. Протягом 1923—1927 рр. у Бубнові була проведена комасація, тобто ліквідація черезсмужжя і зведення селянських земельних ділянок в один відруб. Для проведення межових робіт в село приїхав землемір Бортковський, який склав план, отримав завдаток — 347 пудів хліба і зник. Селяни звернулись у повітове земельне управління із скаргою, у село прибули два інші землеміри, але виданий Бортковському хліб, хоч на це була квитанція, не зачислили в рахунок плати за комасацію. Кожне селянське господарство одержало 2 ділянки — орної землі і сіножаті. Частина селян скаржилася, що відведена їм земля низької якості. Проте їхні скарги не взяли до уваги.

Комасація не могла, звичайно, покласти край малоземеллю, від якого терпіли селяни. Нічого не дала їм і розрекламована польським урядом так звана парцеляція. До чого вона зводилася на практиці, видно на прикладі Бубнова, де її провели в 1925 році. Тут парцеляції підлягало 24,5 га державної землі (колишньої церковної). Заяви на придбання земельних ділянок подали 22 жителі Бубнова, але тільки 13 придбали ділянки розміром від 0,5 до 2 га. У 1931 році в Бубнові було 74 селянські господарства, яким належало 445,39 га землі, що розподілялася так: до 1 га — мало одне господарство, 1—5 га — 37 господарств, 5—10 га — 35 господарств, 10—25 га — одне господарство. 5 га на одне господарство було недостатньо для забезпечення задовільного прожиткового мінімуму, сплати податків, утримування худоби тощо. Це були бідняки, які ледве зводили кінці з кінцями. Таких господарств було більше половини. Тих, що мали 5—10 га землі, можна віднести до середняцьких. Поміщикові Кашевському у Бубнові і в сусідньому селі Русневі належало 782 га землі[1].

Недалеко від Бубнова було розташоване поселення польських селян, так звана колонія Бубнів. Створюючи подібні колонії уряд буржуазно-поміщицької Польщі брав курс на насадження господарств осадників, які б стали його соціальною опорою. Із 27 господарств колонії 1 га землі мали 8 господарств, 5—10 га — 9, 10—25 га — 5 господарств. Отже, порівняно з селом тут була більша питома вага куркульських господарств, а кількість бідняцьких майже однакова. Але жителям колонії надавалися пільги і державні кредити. Крім того, вони не зазнавали національного гноблення.

Діти бубнівських селян ходили в школу в сусідні села, бо в своєму не було ніякої школи. Це створювало чималі труднощі, і при тодішніх селянських нестатках багато дітей зовсім не переступали порогу школи.

Трудящі Бубнова, як і всієї Волині, уважно стежили за успіхами радянського народу, який під керівництвом Комуністичної партії будував нове життя. Його приклад запалював бубнівських селян на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. В 1931 році в селі виник осередок КПЗУ, одним з керівників якого був П. Д. Мельничук. Комуністи викривали антирадянські наклепи пілсудчиків, роз'яснювали селянам основні принципи політики Радянської влади, зокрема в аграрному питанні. Польські правлячі кола боялися симпатій народу до Радянського Союзу, найменшої підозри було достатньо для арешту. Проте, незважаючи на переслідування, селяни Бубнова дедалі більше включалися в боротьбу проти окупантів. Так, 1 серпня 1931 року в селі на відзначення міжнародного антивоєнного дня були вивішені прапори і розклеєні комуністичні листівки із закликом боротися проти війни[2]. 12 червня 1939 року на станції Бубнів застрайкували сезонні залізничники. Вони вимагали збільшити заробітну плату. Страйк тривав чотири дні[3]. І хоч його учасники не добилися задоволення своїх вимог, однак вони засвідчили свою рішимість боротись проти експлуататорів.

Бубнівський підпільний осередок КПЗУ мав великий вплив і на трудящих сусідніх сіл. У ніч на 1 травня 1936 року в с. Черчичах був вивішений червоний транс-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 500, арк. 8, 9.
[2] Там же, ф. 46, оп. 9, спр. 1948, арк. 147—149; оп. 1, спр. 1683, арк. 5, 6.
[3] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 4632, арк. 21.

парант з написом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У с. Русневі в ніч на 30 квітня 1937 року з'явилися листівки з відозвою ЦК КПП і ЦК КПЗУ. Комуністи роз'яснювали селянам, що тільки міцна організація пролетаріату і його згуртованість можуть забезпечити успіх у боротьбі за знищення соціального і національного гніту.

В незабутні вересневі дні 1939 року над Бубновим, як і над усіма селами й містами Західної України, зійшло сонце свободи. В селі було створено селянський комітет, а потім сільську Раду, яку очолив колишній підпільник, член КПЗУ П. Д. Мельничук[1]. Селяни одержали поміщицьку землю.

Почалося будівництво нового життя. У селі панувало політичне і трудове піднесення. Щоб відзначити день 17 вересня, день визволення Бубнова, селяни на зборах громади в серпні 1940 року прийняли рішення достроково здати хліб державі. Свої зобов'язання вони виконали з честю.

Молодь гуртувалась навколо комсомольської організації, яка виникла в 1940 році (першим секретарем був М. М. Козловський), брала активну участь у культмасовій роботі. Комсомольці стали ініціаторами створення гуртків художньої самодіяльності.

У селі відкрили початкову школу. Були організовані гуртки ліквідації неписьменності серед дорослого населення, де навчання провадилося рідною мовою. Протягом літа 1940 року в селі побудували школу і клуб.

Навесні 1941 року бубнівці організували колективне господарство. Колгосп спочатку був невеликий, у ньому об'єдналося 20 бідняцьких господарств. Новостворена артіль ім. Свердлова успішно провела першу весняну сівбу. На колгоспному полі заколосився добрий урожай — радість хліборобів. Але зібрати його колгоспникам не вдалося. Перед жнивами фашистський чобіт наступив на золоте колосся, гітлерівські танки поповзли по волинській землі на схід.

Уже в перший день війни Бубнів став місцем жорстоких боїв. 22 червня 1941 року батальйон фашистської піхоти при підтримці 12 танків почав наступ на село, яке обороняв разом з прикордонниками підрозділ 87-ї стрілецької дивізії під командуванням Федотова. Воїни героїчно стримували натиск противника, та німецьким танкам удалося вклинитися в оборону радянських військ. Протягом 23 червня бійці Червоної Армії вели нерівний бій з гітлерівцями[2]. У фашистів була перевага в живій силі і техніці. Ввечері вони захопили село.

Настали тяжкі дні фашистської окупації. Загарбники розстріляли і по-звірячому замучили 19 сільських активістів, серед них А. Козловського, Г. Д. Рокицьку, Ф. Д. Мельничука, О. Д. Мельничука та інших. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 50 юнаків і дівчат.

Проте жителі Бубнова, які пізнали радість вільного життя, не корились окупантам. У селі виникла підпільна антифашистська група, яку очолив секретар комсомольської організації М. М. Козловський. Патріоти організовували диверсії на комунікаціях ворога, знищували окупантів та їх прислужників, провадили роз'яснювальну і агітаційну роботу серед населення, вселяючи віру в перемогу, закликали до боротьби з фашистами.

Біля сіл Бубнова і Маркостава народні месники підірвали 3 залізничні мости. Взимку 1942 року в Бубнові сталася збройна сутичка між групою підпільників, якою керував Й. Когут, і гестапівцями та поліцаями. Радянські патріоти мужньо боролися, знищили чотирьох фашистів та їх пособників, але вистояти не змогли, оскільки сили були нерівні. Потім окупанти жорстоко розправилися з мешканцями садиби, де зупинялися підпільники. Гітлерівці мали також арештувати М. М. Козловського, виказаного провокатором, але він зумів вирватись із села. Поліцаї невідступно переслідували його. М. М. Козловський довго відстрілювався

[1] У 1946 р. П. Д. Мельничук загинув від рук українських буржуазних націоналістів.
[2] Журн. «Исторический архив», 1961, № 3, стор. 87.

і, не бажаючи здатися ворогам живим, підірвався на власній гранаті поблизу с. Ласкова[1].

20 липня 1944 року Червона Армія визволила Бубнів[2]. Жителі щиро вітали воїнів 106-ї Дніпровської дивізії, частини якої першими вступили в село. Більш як 100 бубнівців пішли на фронт громити гітлерівських окупантів, 40 з них за бойові подвиги нагороджені орденами і медалями.

Після визволення Бубнова відновила роботу сільська Рада, головою якої обрали П. Мельничука. 1 вересня 1944 року розпочалися заняття в початковій школі, яку в 1946/47 навчальному році реорганізували в семирічну. Перед селянами постали складні завдання відбудови села. Німецько-фашистські загарбники зруйнували 6 господарств, інші пограбували, багато селянських дворів лишилося без коней. Щоб швидше подолати труднощі і організувати взаємодопомогу, у квітні 1945 року в Бубнові було створено земельну громаду, обрано раду і ревізійну комісію громади[3]. Навесні 1945 року в селі організували 35 супряг, до яких прикріпили безкінні господарства. Хлібороби дружно розпочали весняну сівбу. Земельна громада в першу чергу допомогла засіяти поля родинам фронтовиків та безкінним господарствам. Селян, які не мали чим засіяти свої поля, забезпечили громадським посівним матеріалом.

Селяни створили спеціальний фонд допомоги інвалідам Вітчизняної війни, дітям-сиротам і старим. У цей фонд внесли весь урожай із 10 га громадської землі[4].

Відбудова села здійснювалася в умовах гострої класової боротьби. Рештки банд українських буржуазних націоналістів, головною соціальною базою яких було куркульство, проводили антирадянську агітацію, намагалися терором залякати селян, перешкодити їм будувати нове життя. На загальних сільських зборах 22 травня 1945 року, де обговорювалося Звернення Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 19 травня 1945 року до робітників, селян та інтелігенції західних областей УРСР про боротьбу з бандами, бубнівці зобов'язалися подавати радянським органам всебічну допомогу в остаточному розгромі українських буржуазних націоналістів, а також створити в селі групу охорони. «Доволі терпіти, — заявив у своєму виступі Мельничук, — щоб українські націоналісти перешкоджали будувати наше благополуччя... Треба негайно сповіщати сільську Раду про появу бандитів на території нашої сільради»[5].

Важливу роль у громадсько-політичному житті села відігравала комсомольська організація, створена в 1945 році. До її складу входили 43 чоловіка. В селі працював політгурток, де молодь вивчала книгу «Наша Батьківщина»[6]. Комсомольці Бубнова були активними помічниками сільської Ради у відбудові села, в проведенні хлібозаготівельної кампанії, в організації масово-політичної роботи. До 28-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції вони своїми силами відремонтували сільський клуб, впорядкували могили воїнів, що полягли в боях за визволення села, поклали вінки[7]. Під час підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР у лютому 1946 року з числа кращих комсомольців було виділено 12 агітаторів і закріплено за десятихатками. Щосуботи проводилися бесіди і заняття з виборцями, де бубнівці вивчали Конституцію СРСР і Конституцію УРСР, положення про вибори.

Центром масово-політичної і культурно-виховної роботи став сільський клуб. При ньому були створені гуртки художньої самодіяльності — драматичний і співочий. Тут читалися лекції і проводилися бесіди про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства, про визвольну місію Радянської Армії, про між-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 416, арк. 18.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.
[3] Волинський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 17, арк. 20; спр. 45, арк. 60.
[4] Газ. «Червоний прапор», 14 травня 1945 р.
[5] Волинський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 75.
[6] Там же, ф. 33, оп. 1, спр. 94, арк. 10.
[7] Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 45, арк. 115.

народне становище, про радянську виборчу систему, а також на науково-популярні теми. Бубнівський клуб став кращим у районі.

Восени 1947 року в Бубнові за ініціативою комсомольської організації (секретар В. А. Саганюк) був створений колгосп ім. Свердлова, в який об'єдналися 79 господарств. Велику роль в організації колгоспу відіграли сільські активісти Н. Г. Козловський, Т. М. Пікарук, К. М. Козлюк. Головою артілі обрали Н. Г. Козловського. Але матеріально-технічна база колгоспу була ще слабкою. Він мав 317 га землі, 76 коней, 47 плугів. Колгоспники ще не мали досвіду ведення великого господарства. До того ж їх тероризували рештки куркульсько-націоналістичних банд. Важко було господарювати за таких умов.

Першу весняну сівбу бубнівські колгоспники провели з великими труднощами — не вистачало посівного матеріалу, тяглової сили, реманенту. Однак у наступному, 1948 році завдяки наполегливій праці вони зібрали непоганий урожай зернових і одержали більш як по 2 кг хліба на трудодень.

У 1950 році в селі створено партійну організацію, авторитет і керівна роль якої швидко зростали. Комуністи розгорнули велику ідеологічну роботу по вихованню колгоспників, мобілізації їх на використання всіх можливостей, щоб підвищити продуктивність праці. Між бригадами і ланками розгорнулося соціалістичне змагання. Незабаром в артілі появилися свої передовики, які виростили високі врожаї. Так, ланка М. Ткачук зібрала в 1950 році по 249 цнт цукрових буряків з одного гектара, і це було найкращою агітацією за колгосп і відповіддю на погрози ворожого охвістя. Досягнення М. Ткачук було відзначене урядовою нагородою — орденом Трудового Червоного Прапора, а колгоспниці О. Богайчук, О. Гольчук, Н. Матвійчук, Т. Мельничук, М. Ряба і Г. Пікарук нагороджені медаллю «За трудову доблесть».

На початку 50-х років партія стала на шлях укрупнення колгоспів, оскільки дрібні господарства були нерентабельними. В 1951 році колгосп ім. Свердлова об'єднався з артіллю ім. Фрунзе сусіднього села Маркостава. Центральна садиба новоутвореного колгоспу ім. Карла Маркса знаходилась у Бубнові. Артіль об'єднувала вже 197 дворів і мала 1546 га землі, в т. ч. 1017 га орної. Тепер колгосп міг продуктивніше використати техніку, забезпечити високу товарність господарства.

Рік у рік господарство економічно міцніло, поліпшувалась організація праці, зростала врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва. Так, у 1955 році середній урожай зернових у колгоспі становив 15,4 цнт з га, цукрових буряків — 224 цнт. У 1957 році, завдяки скороченню строків посівних робіт, кращому обробітку грунту, застосуванню мінеральних та органічних добрив, сумлінному догляду за посівами, колгоспники виростили в середньому по 19,8 цнт з га зернових, по 280 цнт цукрових буряків.[1]

Піднесення зернового господарства і зміцнення кормової бази артілі дало можливість збільшити поголів'я худоби. На 1 січня 1956 року на тваринницьких фермах було 237 голів великої рогатої худоби, 180 свиней. Через 2 роки, тобто на 1 січня 1958 року, колгосп мав уже 338 голів великої рогатої худоби, у тому числі 130 корів, і 362 свині. Зросло не тільки поголів'я худоби, але і її продуктивність.

Артіль ім. Карла Маркса в 1961 році злилася з артіллю «Правда», яка об'єднувала селян сіл Черчич і Руснева. Укрупнений колгосп хлібороби назвали «Зоря комунізму». В результаті об'єднання артілей, а також допомоги з боку держави технікою значно зміцнилась матеріально-технічна база колгоспу, який уже налічував 469 дворів і мав 3215 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2477 га орної землі[2]. В колгоспі було 5 рільничих, тракторна і овочівницька бригади. За ініціативою парторганізації розгорнулося соціалістичне змагання між бригадами і ланками за

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 1, спр. 188, арк. 103; оп. 14, спр. 171, арк. 116.
[2] Там же, оп. 1, спр. 188, арк. 105; оп. 14, спр. 171, арк. 116; оп. 18, спр. 125, арк. 236.

На одній з нових вулиць с. Бубнова. 1969 р.

кращі виробничі показники на честь XXI з'їзду КПРС, і трудівники артілі добилися визначних успіхів. Переможцем у змаганні вийшла комплексна бригада № 3, очолювана Я. Д. Кашубським. Бригада зібрала з одного га по 21,6 цнт зернових, 155,3 цнт картоплі, 270,9 цнт цукрових буряків. За рішенням правління колгоспу до артільної Книги пошани було занесено бригаду № 3, бригадира комплексної бригади № 4 О. Д. Хомюка, ланкову М. С. Рябу, свинарку Х. Л. Панасюк, тракториста М. П. Причепу, чабана М. М. Шемотькову та інших — усього 11 чоловік[1].

Всю діяльність правління колгоспу по розвитку економіки і культури спрямовує партійна організація, яка в 1968 році об'єднувала 48 членів і кандидатів у члени партії. Бюро парторганізації розставило комуністів на вирішальні ділянки колгоспного виробництва, що дало змогу контролювати весь комплекс сільськогосподарських робіт. Так, у 1964 році з 39 комуністів колгоспу 3 очолювали комплексні виробничі бригади, 11 працювали механізаторами, 9 — на тваринницьких фермах. Партійна організація постійну увагу приділяла піднесенню культури землеробства, впровадженню передового досвіду в колгоспне виробництво. Згідно з рішенням партбюро, в 1965 році в колгоспі створено школу передового досвіду, яка має 3 групи: по вивченню культури землеробства, тваринництва і механізації сільського господарства[2].

Всі польові роботи в колгоспі механізовані. За станом на 1 січня 1968 року машинно-тракторний парк налічував 23 трактори різних марок, 15 автомашин, 12 комбайнів, у господарстві працювало 92 електромотори.

Завдяки підвищенню врожайності збільшились валові збори і продаж державі зерна, картоплі, технічних культур, що в свою чергу зумовило зростання прибутків колгоспу і оплати праці колгоспників. Вартість людино-дня становила 3,23 карбованця.

Успіхів добились і тваринники колгоспу. Основою продуктивного тваринництва є велика рогата худоба, поголів'я якої рік у рік зростає. Якщо в 1961 році колгосп мав 1419 голів великої рогатої худоби, то в 1967 році вже 1540. У 1961 році на 100 га сільськогосподарських угідь артіль одержала 216 цнт молока, 16,3 цнт м'яса[3], а в 1967 році — 240 цнт молока і 56,7 цнт м'яса. За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва, скотаря колгоспу А. А. Бойка нагороджено медаллю «За трудову відзнаку». Сумлінною працею та активною участю в громадській роботі здобули повагу серед членів артілі доярки-комсомолки Г. Оскома, Г. Самборук і Р. Гульчук, яку відзначили на районній комсомольській конференції 1967 року в числі найкращих трудівників району. Соціалістичне зобов'язання ювілейного року — надоїти від кожної корови по 2500 кг молока — Гульчук перевиконала, надоївши більш як по 3 тис. кілограмів.

Правління і партійна організація колгоспу матеріально заохочують працівників, які добиваються визначних успіхів у колгоспному виробництві. Однією із форм матеріального заохочення, що її запровадили останнім часом за ініціативою партійної

[1] Волинський облпартархів, ф. 9548, оп. 1, спр. 13, арк. 70.
[2] Там же, арк. 65; спр. 14, арк. 13.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 18, спр. 125, арк. 226, 227.

організації, є преміювання туристськими путівками. Так, за найкращі показники в соціалістичному змаганні в 1967 році туристську путівку до Москви одержав механізатор М. Чернишов. Тракторист Л. Головенко побував за туристською путівкою в республіках Закавказзя.

За самовіддану роботу і всенародна шана. Передовиків виробництва преміюють, урочисто відзначають ювілейні дати в їхньому житті, прізвища їх заносять до колгоспної Книги пошани. У вересні 1967 року, наприклад, урочисто провели на пенсію ветерана колгоспу, одного з організаторів його К. М. Козлюка.

Росте і розвивається колективне господарство, збільшуються його прибутки. Це дає можливість виділяти дедалі більше коштів на капітальне будівництво. До 1953 року в селі не було жодної цегляної споруди, а нині майже всі виробничі приміщення колгоспу побудовані з цегли за типовими проектами. Лише протягом 1965—1967 рр. споруджено 2 корівники, свинарник, телятник, механізований кормоцех, який переробляє за добу до 3 тис. цнт кормів; побудовано гараж на 12 автомашин і авторемонтну майстерню. Колгосп має також слюсарну і машиноремонтну майстерні та пилораму.

На тваринницьких фермах механізовано всі трудомісткі процеси: приготування і транспортування кормів, подачу води худобі, прибирання гною тощо.

Незрівнянно виріс матеріальний і культурний рівень життя хліборобів села. Якщо в 1953 році в колгоспі трактористів і комбайнерів було всього 6—8, то в 1967 році загін механізаторів становив понад 50 чоловік. У селі з'явилися нові фахівці — електромонтери, електрозварники, електропильщики та інші.

Ще в 1955 році стала до ладу колгоспна електростанція, яка дала струм для освітлення школи, Будинку культури, приміщення сільської Ради, контори колгоспу, медпункту і тваринницьких ферм. Були освітлені також вулиці і перші 67 хат колгоспників[1]. Через 3 роки, тобто в 1958 році, село підключили до енергосистеми Добротвірської ДРЕС і повністю електрифікували.

Невпізнанним став Бубнів за післявоєнні роки. В селі провадиться велике капітальне і житлове будівництво. Стріла баштового крана — знамення часу — впадає в очі кожному, хто під'їжджає до Бубнова. Наслідуючи приклад відомого на Волині колгоспу «Комсомолець», жителі Бубнова вирішили перетворити своє село на селище міського типу, і вже нині помітно проступають його обриси. Тут споруджуються типові цегляні будинки з усіма комунальними вигодами. За рішенням виконкому сільради впорядковуються шляхи, що зв'язують Бубнів з іншими селами сільради.

За ініціативою партійної організації артіль придбала в 1955 році 500-ватний радіовузол. На центральній вулиці села було встановлено гучномовець і радіофіковано понад 200 будинків колгоспників. Почала виходити колгоспна радіогазета. До далекого волинського села долинув голос рідної Москви, бій кремлівських курантів. Нині Бубнів повністю радіофікований.

Налагодилося побутове обслуговування населення — тут відкриті шевська і кравецька майстерні, є сільська філія зв'язку, відділення ощадної каси.

Піклування про охорону здоров'я жителів села — одне з першорядних завдань сільради і правління колгоспу. В селі є медпункт, а в 1967 році за рахунок колгоспу створено і обладнано зуболікарський кабінет. На охорону здоров'я населення Бубнова в 1968 році сільрада і колгосп «Зоря комунізму» асигнували 4875 карбованців.

Центром культурно-масової роботи в селі є Будинок культури. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, художнього читання, вокальна група, хор. Особливо популярний у селі хор, у складі його 100 чоловік. У 1967 році на районному огляді художньої самодіяльності хоровий колектив був нагороджений Похвальною грамотою районного Будинку культури.

Значною культурною силою є загін сільської інтелігенції — вчителі, медпрацівники, спеціалісти сільського господарства. Вони часто виступають у Будинку

---

[1] Газ. «Слово правди», 11 грудня 1955 р.

культури з лекціями на суспільно-політичні та наукові теми. Двічі на тиждень тут демонструються кінофільми.

До встановлення Радянської влади театри, кіно, книги були недоступні селянинові. Він навіть і думати не міг про ці культурні блага. Тепер у селі працює бібліотека, яка налічує понад 19 тис. примірників книжок. Щоб наблизити книгу до читача, вона організовує на фермах, у рільничих і тракторних бригадах філіали та пересувні бібліотеки. Для кращої пропаганди книги бібліотекарі влаштовують інформації про нові надходження, тематичні виставки літератури, проводять читацькі конференції. У бібліотеці відкрито вільний доступ до книжкових фондів, а також міжбібліотечний абонемент. Зразково організовано видачу книжок. У читальному залі завжди є свіжі газети і журнали.

За роки Радянської влади великі зміни сталися і в галузі народної освіти. В селі працює восьмирічна школа, яку щороку закінчує 28—30 учнів. Багато випускників здобули вищу освіту і тепер трудяться у різних галузях народного господарства. Зокрема, вчителями працюють 10 чоловік, агрономами — 4, ветфельдшерами — 2 чоловіка.

Під керівництвом учителя російської мови і літератури О. С. Зарубка учні в 1965 році створили шкільний музей Миколи Островського. Люди, які знали автора творів «Як гартувалася сталь» і «Народжені бурею», та працівники Шепетівського музею М. О. Островського надіслали учням матеріали, книги, документи, свої спогади про полум'яного борця за справу трудящих. Для музею в школі виділено окрему кімнату. Зібрані в ньому матеріали і документи допомагають учителям у вихованні майбутніх будівників комунізму. Музей відвідують учні з навколишніх сіл.

Благоустрій села, поліпшення роботи культурно-освітніх закладів, торговельної мережі — в центрі уваги сільської Ради та її комісій. Так, соціально-культурна комісія, яку очолює депутат О. Я. Денисюк, немало доклала зусиль для поліпшення роботи бібліотек і клубів. За пропозицією депутатів у селах сільради організовані крамничні комітети, які стежать за додержанням правил та культурою торгівлі в магазинах.

За ініціативою партійної організації в селі створено хороший парк, а в 1965 році на честь 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною споруджено монумент у пам'ять тих, хто поліг у боях за визволення Бубнова в грізні роки Великої Вітчизняної війни.

Та змінюється не тільки зовнішній вигляд села, а й самі люди, їх побут, психологія. Ще в середині 50-х років була ліквідована неписьменність і малописьменність серед дорослого населення. Звичайними і необхідними в сім'ях хліборобів стали газети і журнали. В 1968 році селяни Бубнова передплачували 585 примірників газет і журналів, у середньому 1,2 примірника на кожного жителя.

Виконком сільської Ради, партійна і комсомольська організації проводять роботу по впровадженню в життя нових звичаїв і обрядів. При сільській Раді створено кімнату щастя, де в урочистій обстановці відбувається реєстрація шлюбів і новонароджених.

Бубнівські селяни — господарі своєї долі, свого щастя, свідомі будівники комуністичного майбутнього.

О. Г. МИХАЙЛЮК

ОВА́ДНЕ

Овадне — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний схід від Володимира-Волинського, залізнична станція на лінії Ковель—Львів. З районним центром село має автобусне сполучення. Населення — 1942 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Верба, Жовтневе (колишня назва Могильне), Маркелівка, Сіраківка. З червня 1946 до вересня 1958 року Овадне було центром Оваднівського району.

Овадне належить до старовинних українських сіл. Уперше згадується воно в історичних документах XVI століття. Згідно з люстрацією Володимир-Волинського замку 1545 року, Овадне було власністю пана Зайчинського[1]. На той час воно входило до складу Великого князівства Литовського, але за Люблінською унією 1569 року відійшло до Польщі. За переписом 1570 року в Овадному разом з Туричанами зареєстровано 45 димів, тобто дворів, що мали польову землю і самостійне господарство, і 43 городники, які не мали польової землі[2]. В 1599 році село належало володимирському судді Д. Павловичу.

На початку XVII століття Овадне було вже порівняно великим селом. Під час перепису 1629 року тут зареєстровано 60 димів, з яких 25 належало Я. Павловичу, 11 — С. Павловському, 17 — Ф. Яковицькому, 7 — Щенсному-Свірському. Точних даних про кількість населення немає, але якщо брати в середньому на один дим 6 чоловік (як це робить О. Баранович)[3], то можна припустити, що в Овадному в цей час жило близько 360—380 чоловік.

Переходи і постої польських жовнірів у період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., спустошливі напади татар, голод, епідемії — все це зумовило зменшення кількості населення. В 1649 році в Овадному було 25 димів, у 1650 — 20, а в 1651 році — всього 8 димів[4].

За умовами Андрусівського перемир'я 1667 року Овадне залишилось у складі Польщі. Як свідчить перепис населення Володимирського повіту 1678 року, частиною Овадного володів К. Залеський, інша частина належала шляхтичеві Малаховському. Власники мінялися, та не мінялася гірка селянська доля. Феодали не вважали селян за людей. Для них це були раби, бидло. Нерідко селяни, рятуючись від жорстокої експлуатації, кидали рідні місця і тікали на Запоріжжя, на Лівобережну Україну. В першій половині XVIII століття поміщик Шлюбич-Зеленський скаржився, що з його сіл Овадного та Гнійного лише за один раз втекло 14 селянських сімей, які забрали і своє майно[5].

Після третього поділу Польщі в 1795 році Овадне відійшло до Росії і було включене до складу Вербської волості Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. Тоді в селі налічувалося 34 двори і 198 чоловік населення[6].

Приєднання Овадного в складі Волині до Росії, включення його в систему інших українських земель було прогресивним явищем, бо Росія в той час була політично централізованою державою і економічно більш розвиненою, ніж Річ Посполита. Проте становище селян, як і раніше, лишалося тяжким. Власник Овадного граф М. Красицький весь час збільшував панщину, а його посіпаки, особливо управитель маєтку Яблонський, відзначалися небувалою жорстокістю. Яблонський безжалісно катував селян. Вони кілька разів скаржилися графу, але марно — граф не звертав уваги на їхні скарги. 19 квітня 1840 року Яблонський так побив дворового А. Болотюка, що той ледве міг ходити і, не стерпівши образи, покінчив життя самогубством.

---

[1] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2. К., 1859, стор. 184.

[2] Źródła dziejowe, t. 19. стор. 70.

[3] О. Баранович. Залюднення України перед Хмельниччиною, стор. 17, 83, 88, 130.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1, стор. 442.

[5] Розвідки про селянство на Україні-Русі. Львів, 1901, стор. 140.

[6] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 1, арк. 63.

За даними 10-ї ревізії (перепису) 1857—1859 рр., в Овадному жило 136 кріпаків, було 42 двори, з них 30 — тяглих, 1 — піший, 11 — городників[1]. До тяглих належали селянські господарства, які мали не менш як одну пару робочої худоби. Піші двори зовсім не мали худоби і користувалися меншою кількістю землі. Городники мали тільки присадибні ділянки.

Після реформи 1861 року в селі 24 лютого 1862 року була укладена уставна грамота, яка визначала земельні наділи і повинності селян. 11 господарств городників зовсім не одержали польової землі, тільки городи й сіножаті. Решта селянських дворів (31) одержали земельні наділи розміром від 9 до 17 десятин[2]. Таким чином, понад чверть селян внаслідок «великої реформи» виявились безземельними.

Царський уряд у зв'язку з повстанням 1863 року в Польщі запровадив обов'язковий викуп землі і знизив на 20 проц. викупні платежі на Правобережній Україні. Незважаючи на це, викупна ціна землі набагато перевищувала її справжню вартість. 27 листопада 1865 року в Овадному було складено викупний акт, за яким тимчасово зобов'язані відносини припинялись і селяни переходили, за тодішньою термінологією, в категорію «селян-власників». Всього вони мали викупити 530 десятин землі, за яку була нарахована викупна сума — 8382 крб.[3]. Середня ціна однієї десятини становила 15,8 крб. Але селяни повинні були сплачувати викупну суму протягом 49 років. Разом з процентами за надану їм позику ця сума майже потроювалась, отже значно зростала і вартість землі.

В умовах Полісся при тодішньому рівні обробітку землі наділ у 9 десятин був зовсім недостатній, щоб утримувати сім'ю, заплатити податки, заготовити корм худобі, засіяти землю. Середня врожайність зернових у Володимир-Волинському повіті становила, наприклад, у 1883 році 2—3,5 четверті з однієї десятини. (Приблизна вага однієї четверті зерна: жита — 8 пудів 34 фунти; пшениці озимої — 9 пудів 25 фунтів, пшениці ярої — 9 пудів 7 фунтів; вівса — 5 пудів 25 фунтів; ячменю — 7 пудів 17 фунтів; гороху — 10 пудів). У звіті волинського губернатора за цей же рік зазначається, що у зв'язку з зростанням селянського населення багато селян змушені були, в міру своїх можливостей, купувати або орендувати землю у поміщиків[4].

Після реформи кращі землі лишилися в руках поміщиків. Графу Красицькому в Овадному, Поромові та інших селах належало 3679 десятин, оваднівській церкві — 120 десятин. До того ж, поміщицькі землі вклинювались у селянські, збільшуючи черезсмужжя. В уставній грамоті сказано, що надільна земля розташована в 7 окремих «обрубах», тобто кусках[5]. Таке розмежування поміщицьких і надільних земель утруднювало обробіток, створювало великі незручності для селян і давало можливість поміщикові тримати їх у кабальній залежності.

За уставною грамотою селянам надавалося право випасу худоби на поміщицьких полях спільної сівозміни. Проте поміщик обмежував ці права селян, що спричинялося до гострих соціальних конфліктів. У травні 1907 року оваднівці не допустили робітників графа Красицького розкорчовувати ділянку землі з-під вирубаного лісу, де вони пасли худобу. Активні учасники цього селянського виступу — А. Герасимюк, Й. Герасимюк, М. Глущук, В. Левицький, П. Луцюк, Л. Петрук були заарештовані[6].

На дуже низькому рівні була народна освіта в селі. В Овадно-Могилянській парафії діяла одна церковнопарафіяльна школа в с. Могильному, відкрита в 1895 році. Вона, звичайно, не могла охопити всіх дітей шкільного віку. В 1911 році її відвідувало всього 38 хлопчиків і 9 дівчаток.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 227, оп. 1, спр. 3256, арк. 10.
[2] Там же, оп. 2, спр. 1266, арк. 46.
[3] Там же, арк. 42, 47.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 67, оп. 1, спр. 307, арк. 2—4.
[5] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 1266, арк. 52.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 276, оп. 1, спр. 5, арк. 46.

Важким тягарем на плечі селян лягла перша світова війна. У 1915 році, коли царська армія відступала, село захопили німецькі війська. Почалися нескінченні реквізиції. Окупанти забирали не тільки хліб і худобу, а й усе, що потрапляло під руку. Особливо згубно відбилися реквізиції на господарстві селян. Багато з них лишилися без тягла, необхідного для обробітку землі. На початку 1919 року село захопили білополяки. Грабежі, вчинені пілсудчиками, зовсім розорили дрібні селянські господарства.

Червона Армія, виганяючи білопольських загарбників з України, в серпні 1920 року визволила Овадне. В селі була встановлена Радянська влада. У Вербській волості, до складу якої входило тоді Овадне, створено волосний революційний комітет. Але у вересні 1920 року село знову окупували білополяки і протягом 1920—1939 рр. воно перебувало в складі буржуазно-поміщицької Польщі.

Польські власті жорстоко мстили трудящим за їх підтримку Червоної Армії. Селяни не мали політичних прав, посилився соціальний і національний гніт. Земля, яку вони обробляли споконвіку, лишалася в руках польських загарбників. Так, у 1931 році поміщиці М. Красицькій належало 670 десятин, а 95 селянським господарствам — всього 493 десятини. При цьому земля між селянами розподілялася нерівномірно. До 1 га мали 4 господарства, 1—5 га — 68; 5—10 га — 19; 10—25 га — 4 господарства. Перша і друга група — це, безперечно, бідняцькі господарства, і їх питома вага в Овадному була дуже велика — 78,3 проц. Кількість середняків становила 17,5 проц., а прошарок куркульських господарств — 4,2 проц. Отже, бідняцьких господарств тут було значно більше, ніж в інших селах Володимир-Волинського повіту. Селяни задихалися від малоземелля і черезсмужжя. Навіть офіціальні власті визнавали, що економічне становище села незадовільне[1]. Поміщиця Красицька обмежувала сервітутні права селян, які вони мали ще з 1862 року, з часу укладення уставної грамоти. Протягом багатьох років вона лише окремим селянам дозволяла випасати худобу на своїх угіддях,а всім іншим забороняла і навіть стягувала штрафи за потрави. Селяни не раз скаржилися на поміщицю, а в лютому 1929 року подали на неї в суд, щоб відновити сервітутні права, але суд відмовив їм[2].

Польські пани тримали український народ у темноті й неуцтві, щоб легше було експлуатувати його. В 1923 році в Овадному з 580 чоловік населення 442 були українці[3]. Незважаючи на це, викладання в початковій школі велося польською мовою.

Колоніальний режим, встановлений правлячими колами буржуазно-поміщицької Польщі, численні прямі й непрямі податки робили становище селян надзвичайно тяжким, що зумовило зростання їх активності у національно-визвольній боротьбі. На Волині розгорнулась партизанська боротьба проти польських окупантів. Один із партизанських загонів діяв і в районі Овадного. Так, 19 листопада 1926 року він спалив маєток в с. Вербі; в збройній сутичці було вбито поміщицю і кількох охоронників маєтку[4]. В ніч на 29 квітня 1936 року в Овадному були розповсюджені комуністичні листівки, які закликали до боротьби проти фашизму, терору, пацифікації. «Хліба, праці і землі без викупу для селянства,— говорилося в листівці.— Геть контрреволюційний націоналізм! Хай живе братерство всіх народів! Геть криваві руки від Радянського Союзу!»[5]. Одним із активних учасників революційної боротьби був член КПЗУ І. Т. Поліщук, який разом з товаришами по підпіллю розповсюджував комуністичні листівки, закликав трудящих боротися за своє соціальне і національне визволення.

Поворотним пунктом в історії Овадного став вересень 1939 року, коли частини Червоної Армії принесли довгождану свободу. В селі був створений селянський ко-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 1, спр. 683, арк. 20.

[2] Там же. ф. 400, оп. 1, спр. 44, арк. 63.

[3] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 63.

[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 144.

[5] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 6526, арк. 30.

мітет, під керівництвом якого насамперед було конфісковано і розподілено між селянами 400 га поміщицької землі. Селянський комітет швидко налагодив нормальне життя в селі — було відкрито початкову школу, де селянські діти навчалися рідною мовою, хату-читальню; виникли гуртки художньої самодіяльності. Для ліквідації неписьменності і малописьменності організовано спеціальні гуртки, що працювали під керівництвом учителів місцевої школи. Замість дрібних приватних крамниць відкрито державний магазин продовольчих і промислових товарів. Почалося будівництво шосе, яке мало з'єднати села Овадне і Вербу.

У жовтні селяни на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні одностайно обрали свого земляка І. Т. Поліщука депутатом Народних Зборів, які прийняли історичну Декларацію про встановлення Радянської влади на всій Західній Україні. Хлібороби Овадного стали повновладними господарями свого життя, свого майбутнього. Але навала фашистських орд перервала мирну працю селян. 25 червня 1941 року гітлерівські війська захопили Овадне[1].

Страждання і руїни принесли фашисти радянським людям. Окупанти забирали в населення хліб, худобу, птицю, прирікаючи його на голод. За непокору «новому порядку» вбивали. Юнаків і дівчат вивозили на каторгу до Німеччини. Та жителі Овадного не схилили голови перед окупантами. В селі виникла і діяла підпільна група. 1 травня 1942 року над сільською управою підпільники вивісили червоний прапор. Після розгрому фашистів у великій битві на Волзі радянські літаки скинули в районі Овадного багато газет і листівок. Це піднесло дух селян, зміцнило їх віру в перемогу. Відтоді посилилася боротьба проти фашистських окупантів і українських буржуазних націоналістів.

У липні 1943 року поблизу Овадного проходило партизанське з'єднання О. Ф. Федорова, і місцеві жителі поповнили ряди народних месників. У партизанському загоні ім. Щорса з'єднання П. С. Коротченка боролися з ворогом І. Т. Поліщук, Т. П. Ковалюк[2]; у з'єднанні С. А. Ковпака — О. О. Станчук; у загоні ім. Щорса з'єднання О. М. Сабурова — Д. М. Дорош, нагороджений двома орденами і кількома медалями, та інші.

Частини Червоної Армії в липні 1944 року визволили Овадне. В селі, на братській могилі, встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боях за село. Серед похованих ті, що віддали життя в боротьбі з українськими буржуазними націоналістами: М. Ю. Оксентюк, заступник уповноваженого Міністерства заготівель тодішнього Оваднівського району, і Г. Жереб — завідуючий організаційно-інструкторським відділом районного комітету партії. Їх по-звірячому вбили бандити в 1947 році.

Після визволення села багато жителів влилося в ряди Червоної Армії, щоб узяти участь в остаточному розгромі фашистів. У селі живе і працює 48 учасників Великої Вітчизняної війни, серед них нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу С. С. Пивоваров, В. М. Івасик, М. О. Дячук, І. К. Ковалюк та інші. 11 місцевих жителів загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, фашисти зруйнували залізничну станцію Овадне, розібрали 15 км колії, знищили станційне господарство[3]. В селі спалили багато житлових і господарських будинків.

Протягом 5 днів після вигнання німецько-фашистських загарбників у селі був створений виконком сільради, а при ньому — постійні комісії, виділені десятихатки, де проводилась масово-політична робота. В центрі уваги виконкому стояли такі важливі питання, як підготовка до сівби, забезпечення селян посівним матеріалом, організація супряг для допомоги безкінним господарствам, налагодження роботи школи, ліквідація неписьменності серед дорослого населення та інші. Для боротьби

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 426, арк. 89, 91.
[3] Волинський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 3, арк. 18.

з бандами українських націоналістів в Овадному був створений винищувальний батальйон[1].

Виконком сільради разом з активом села організував роботу по відбудові жител і залізничної станції. В цьому йому допомагала комсомольська організація, створена в 1944 році. В перший рік після визволення в селі споруджено 18 житлових будинків на 107 кімнат, відремонтовано приміщення станції, вантажну площадку в 195 погонних метрів, стрілочні будки, прокладено 3 запасні колії, 15 км залізничної колії[2]. Налагоджувалося побутове обслуговування населення. В 1945 році тут уже діяли кравецька і шевська майстерні.

Значна робота була проведена і в галузі освіти. З 1 вересня 1944 року розпочалися заняття в початковій школі, яку в 1946/47 навчальному році реорганізовано в семирічну.

Важливою подією в житті Овадного були вибори до Верховної Ради Союзу РСР, що відбулися 10 лютого 1946 року. Виборча кампанія в селі проходила в обстановці політичного піднесення. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних голосувало 99,8 проц. усіх виборців. Це завдало нищівного удару рештками українських буржуазних націоналістів[3].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни в селі розгорнулося будівництво. Виростали нові житлові будинки, споруджувались приміщення культосвітніх та побутових закладів. У 1947 році було зведено 27 нових будинків, у яких розмістилися районні організації та установи, Будинок культури, радіовузол, лікарня. 1 вересня 1947 року гостинно відчинилися двері нової школи.

До першого травня в 1948 році будівельники здали в експлуатацію електростанцію, яка дала світло всім культурно-побутовим закладам і установам. Електрика була проведена на центральну вулицю села. Цього ж року село повністю радіофікували. Силами громадськості заклали парк площею 2 гектари.

Щоб забезпечити населення предметами господарського вжитку, в селі в 1946 році створено районний промкомбінат, який мав 12 цехів. Він випускав дрібний сільськогосподарський реманент, одяг, взуття, посуд, меблі тощо. В 1947 році обсяг промислової продукції становив 705 800 крб. Працювали 7 цехів районного харчокомбінату, які в 1947 році випустили товарів на суму 254 807 крб.[4] У 1952 році стали до ладу цегельний завод і пилорама.

В умовах соціалістичного ладу, в процесі творчої праці змінювалися самі люди, їх духовне обличчя, зростав культурний рівень. Колись пригноблені й затуркані, вони пізнали радість вільної праці і стали активними учасниками будівництва нового життя. Але щоб залучити все населення до активної участі в соціалістичному будівництві, потрібно було ліквідувати неписьменність і малописьменність — цю ганебну спадщину капіталістичного ладу. В селі створили 2 вечірні школи, а до окремих неписьменних громадян прикріпили культармійців. Ліквідація неписьменності і малописьменності в основному була закінчена до 1 січня 1955 року. Для сільської молоді в 1946 році відкрили вечірню школу.

Райком партії, райком ЛКСМУ, сільська територіальна партійна організація, яка виникла в 1946 році, провадили велику політико-виховну і культурно-освітню роботу. В 1947 році в Овадному почала працювати політшкола для сільського активу. В районному Будинку культури читали лекції партійні, радянські, комсомольські працівники і вчителі. Тут же були створені гуртки художньої самодіяльності: драматичний, музичний, співочий, духовий оркестр, учасники яких часто виступали перед жителями села з концертами. Культбригада клубу виїжджала в села району для обслуговування колгоспників під час збирання врожаю.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 10, арк. 1, 102, 157.
[2] Там же, спр. 10, арк. 159; спр. 3, арк. 18.
[3] Там же, спр. 24, арк. 1.
[4] Там же, спр. 49, арк. 20, 120.

Велику роль у комуністичному вихованні хліборобів Овадного відігравала районна газета «Шлях Леніна», яка виходила з 1946 року до вересня 1958 року. На своїх сторінках вона роз'яснювала трудящим внутрішню і зовнішню політику Комуністичної партії і Радянського уряду, завдання четвертого п'ятирічного плану, висвітлювала виробниче, культурне і громадсько-політичне життя району і села.

Нові житлові будинки у смт. Овадному. 1968 р.

Важливою віхою в історії Овадного було створення в 1948 році колгоспу «Перше травня», до якого вступили 120 селянських господарств. Артіль мала 1085 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 569 га орної землі. Колгоспні будівельники спорудили 2 стайні, 2 зерносховища, 2 овочесховища[1]. Головною тяглою силою в господарстві були коні. В 1949 році Мокрецька МТС виділила трактор для обробітку колгоспних полів. Уже перший рік колективної праці приніс селянам певні успіхи. Колгосп «Перше травня» достроково виконав план хлібоздачі 1948 року і видав авансом на вироблені трудодні по 3 кг хліба.

В 1949 році в артілі створено ферму продуктивного тваринництва, де налічувалось 55 голів великої рогатої худоби, 33 свині, 23 вівці. Це були перші кроки на шляху розвитку громадського тваринництва. Наступного року за дострокове виконання плану хлібоздачі та натуроплати за роботу МТС колгосп був занесений на районну Дошку пошани.

Значну допомогу артілі в повсякденній роботі подавала територіальна парторганізація села. Вона керувала соціалістичним змаганням між ланками і бригадами за високі врожаї, налагодила політико-виховну роботу серед селян. Комуністи допомогли артілі в проведенні весняної посівної кампанії в 1948 році. Вони залучали нові й нові сім'ї до колгоспу. За допомогою комуністів Овадніської парторганізації в районі були створені нові колгоспи — ім. Ковпака, «Перемога» та «Нове життя»[2].

До Овадніської артілі «Перше травня» в 1954 році приєднався колгосп с. Жовтневого, завдяки чому господарство набагато розширило свою виробничу базу. Позитивно позначилося на організаційно-господарському зміцненні артілі створення в 1955 році колгоспної парторганізації. Тепер вона стала глибше і конкретніше займатися питаннями колгоспного виробництва. Зріс рівень механізації сільськогосподарських робіт. У 1953 році в селі розпочалося будівництво Овадніської МТС, яке було закінчене в 1956 році. Тепер на колгоспних полях працював не один трактор, як раніше, а кілька. В 1957 році, до 40-річчя Великого Жовтня, сільські трудівники виростили в середньому по 19,1 цнт пшениці, 19,3 цнт жита, 372 цнт цукрових буряків з одного га. Зросли поголів'я і продуктивність тваринництва[3].

За високі виробничі показники свинарка В. М. Ковальчук в 1957 році була нагороджена орденом Леніна. В 1958 році орденом Трудового Червоного Прапора був нагороджений голова колгоспу Д. М. Дорош; орденом «Знак Пошани» — бригадир Овадніської МТС Л. Ф. Марчук і доярка А. М. Фищук.

Дальшому зміцненню матеріально-технічної бази колгоспу сприяло його об'єднання в 1960 році з артіллю сусіднього села Верби. Центральна садиба укрупненого

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 82, арк. 149.
[2] Волинський облпартархів, ф. 518, оп. 1, спр. 12, арк. 33.
[3] Там же, спр. 22, арк. 43.

господарства розмістилась в Овадному. Тепер колгосп об'єднував 553 двори і мав 5829 га землі, в т. ч. 3275 га орної. Машинно-тракторний парк артілі налічував 16 тракторів, 12 вантажних автомашин, 9 комбайнів[1].

Однак з кінця 50-х років економіка колгоспу розвивалась повільно, що значною мірою було пов'язано з порушенням принципів госпрозрахунку і матеріальної заінтересованості, а також недостатньою культурою землеробства, слабкою кормовою базою для розвитку тваринництва, захопленням будівництвом без урахування економічних можливостей колгоспу.

Переломним у розвитку артільного господарства став 1965 рік, коли березневий Пленум ЦК КПРС і квітневий Пленум ЦК КП України викрили ці причини і визначили шляхи їх усунення. На відкритих партійних зборах колгоспу 6 липня 1965 року комуністи і безпартійний актив обговорили питання про завдання парторганізації у зв'язку з рішеннями пленумів. Партійне бюро і правління артілі розробили конкретні організаційно-господарські заходи, спрямовані на подолання відставання колгоспу. Вони передбачали підвищення врожайності зернових, бобових, технічних і просапних культур внаслідок підвищення культури землеробства, переходу на посів районованими сортами. У колгоспі створили постійну бригаду для заготівлі місцевих добрив, за якою закріпили необхідні механізми і транспорт. Правління артілі вжило заходів щодо зміцнення кормової бази для розвитку тваринництва, механізації всіх трудомістких робіт на фермах, для запровадження комплексної механізації по вирощуванню і збиранню цукрових буряків і кукурудзи на силос. Важливе значення надавалося вирощуванню молодняка для поповнення маточного поголів'я. Комуністи здійснювали повсякденний контроль за організацією праці та дисципліною в бригадах.

Все це дало відчутні результати. В 1965 році середня врожайність зернових становила 17,5 цнт проти 12,6 цнт в 1964 році, цукрових буряків — 245 цнт проти 190 цнт, тобто збільшилась порівняно з минулим роком на 55 цнт. У комплексній бригаді № 4, яку очолював комуніст І. П. Тарасюк, зібрали зернових в середньому по 18,5 цнт, а озимої пшениці — по 24,5 центнера[2].

Зросло поголів'я громадського тваринництва та його продуктивність. Якщо в 1964 році від кожної корови було надоєно в середньому по 1030 кг молока, то в 1965 році — понад 1500 кг, а доярки Я. Рой, Я. Луцюк, О. Приступа одержали більш як по 2 тис. кг від кожної із закріплених за ними корів.

За 1965—1968 рр. в результаті підвищення врожайності полів і продуктивності тваринництва колгосп економічно зміцнів. Одним із резервів збільшення валових зборів зерна і зміцнення економіки колгоспу стали заболочені землі. За допомогою Устилузької меліоративної станції в артілі осушили понад 400 га боліт. Осушені землі дають непоганий урожай. У 1968 році зібрали у середньому 15,4 цнт зерна і 421 цнт цукрових буряків з га. На 1 січня 1969 року в колгоспі було 1635 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 520 корів. Середньорічний надій від однієї фуражної корови становив 1974 кілограми. Всі польові роботи механізовано. На 1 січня 1969 року колгосп мав 22 трактори, 12 вантажних автомашин, 13 зернових та спеціалізованих комбайнів, 17 тракторних сівалок тощо. А починали оваднівці колективне господарювання з кінного плуга і дерев'яної борони.

Господарство артілі спеціалізується на вирощуванні зернових культур і молочно-м'ясному тваринництві. Основною технічною культурою є цукрові буряки. Прибутковою галуззю є ставкове господарство. Артіль має 4 ставки, водне дзеркало яких дорівнює 40 га. Крім того, колгоспні рибалки впорядкували ставок-маточник. Кожен з восьми гнізд його дає близько 30 тис. мальків коропа.

В колгоспі працює загін кваліфікованих механізаторів та спеціалістів сільського господарства, які своєю сумлінною працею примножують багатство артілі. За ви-

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 17, спр. 158, арк. 193, 206, 211.
[2] Волинський облпартархів, ф. 100, оп. 1, спр. 3, арк. 217, 218.

сокі виробничі показники В. М. Босаку присвоєно почесне звання заслуженого комбайнера УРСР. Механізатори М. Л. Квашук та Є. С. Гергель у 1967 році нагороджені медаллю «За трудову доблесть». Загальну шану в селі здобула своєю працею агроном колгоспу Г. В. Прогонюк, яку в 1969 році жителі Овадного вдруге обрали депутатом Волинської обласної Ради депутатів трудящих.

Завдяки зміцненню економіки в колгоспі широко розгорнулось капітальне будівництво. Нині в артілі є 26 виробничих приміщень (свинарники, корівники, телятники тощо). Село і колгосп повністю електрифіковані. Електроенергію їм постачає Добротвірська ДРЕС. Колгосп має ремонтну майстерню, працюють також деревообробний цех, пилорама і млин.

Виробничі успіхи дали також можливість більше виділити коштів на соціально-культурні потреби. Артіль щороку відраховує у фонд соціального забезпечення 24 тис. крб. Сума культфонду в 1967 році перевищувала 12 тис. карбованців.

Невтомно працюють залізничники станції Овадне, робітники комбінату побутового обслуговування, працівники торгівлі, сільська інтелігенція. В лютому 1960 року залізничники включилися в соціалістичне змагання за почесне звання колективу комуністичної праці. Це сприяло значному поліпшенню роботи змін і бригад. У 1961 році двом змінам було надано звання змін комуністичної праці. Колективу залізничної станції за перемогу в соціалістичному змаганні вручено перехідний Червоний прапор Ровенського відділку Львівської залізниці. Добру славу і шану заслужили стрілочники Г. Т. Герасимюк і М. О. Дячук, у минулому учасник оборони Ленінграда, нагороджений орденами Слави 1-го і 2-го ступенів та медалями. За сумлінну працю Г. Т. Герасимюк і М. О. Дячук нагороджені значком «Відмінник транспорту». М. О. Дячука не раз обирали депутатом Овадніської сільради.

В Овадному діють цех по виробництву безалкогольних напоїв і ковбасний цех, продукція яких повністю забезпечує потреби населення. Сільське споживче товариство об'єднує 44 магазини і заклади громадського харчування (їдальні, буфети, чайні тощо), розташовані в селах, підпорядкованих сільраді.

Правління колгоспу і сільська Рада дбають про поліпшення побутового обслуговування населення. До послуг оваднівців шевська, кравецька і художня майстерні, перукарня та інші комунальні підприємства.

До 1939 року в Овадному не було жодного медпрацівника, лікувалися люди в знахарів. Тепер тут є дільнична лікарня на 50 ліжок, в якій працюють 5 лікарів і 25 чоловік з середньою медичною освітою. Є добре обладнані дитячі ясла.

Велику роль у підготовці механізаторських кадрів для сільського господарства області відіграє Оваднівське професійно-технічне училище, яке в 1965 році відзначило свій 20-річний ювілей. В ньому навчаються майбутні трактористи, комбайнери причіпних і самохідних комбайнів, машиністи складних молотарок та льонобралок, електромонтери. Всі учні перебувають на повному державному забезпеченні. В училищі створено всі необхідні умови. Воно має навчальний корпус, два гуртожитки, їдальню на 150 місць, типову майстерню на 40 умовних місць, 32 трактори різних марок, багато комбайнів, автомобілів і сільськогосподарських машин, навчально-дослідне господарство. За 23 роки існування училище підготувало понад 11 тис. спеціалістів різного профілю, більшість яких успішно працює в колгоспах і радгоспах Волині.

В сільській загальноосвітній середній школі працюють 29 учителів і навчаються 352 учні. Школа має добре обладнані фізичний, хімічний та біологічний кабінети, шкільну майстерню, присадибну шкільну ділянку. В 1954 році при школі відкрито гуртожиток-інтернат для учнів, які живуть у віддалених селах. За постановою Оваднівського райвиконкому в 1955 році машинно-тракторна станція передала школі безплатно для потреб політехнічного навчання двигуни і електромотори, які не використовувались у виробництві.

За відмінні успіхи в навчально-виховній роботі педагоги І. О. Сумарук, М. П. Дигал нагороджені грамотами Міністерства освіти УРСР, Є. Г. Корельман і В. С. Дубовик — значком «Відмінник народної освіти».

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в школі під керівництвом учителя історії О. О. Бондарука відкрито музей В. І. Леніна. На честь цієї ж знаменної дати учні за ініціативою секретаря шкільної парторганізації вчителя біології М. Я. Троця посадили молодий сад. Піонерська дружина підтримує зв'язки з студентами Казанського університету, в якому навчався Володимир Ілліч Ульянов, а також з працівниками будинку-музею В. І. Леніна в Ленінських Горках[1].

Перший випуск середньої школи відбувся в 1951 році, відтоді понад 500 юнаків і дівчат одержали атестати зрілості, з них більш як 50 чоловік закінчили вищі учбові заклади і нині працюють учителями, лікарями, інженерами в різних містах і селах нашої Вітчизни.

Центром культурного життя села є клуб, роботою якого керує клубна рада, що налічує 7 чоловік. У ньому працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний, вокальна група. Є оркестри — джазовий і духових інструментів. Тільки в 1967 році гуртківці дали в Овадному і сусідніх селах 15 концертів.

У клубі читають лекції не тільки представники сільської інтелігенції, а й наукові працівники з Луцька, Львова, Києва. Яскравим свідченням зростання культурно-освітнього рівня жителів села є тематика лекцій. Це, зокрема, «Історична тема в радянському живопису», «Волинь у минулому і тепер» та інші. У липні 1967 року в селі відбулася теоретична конференція, на якій обговорювалися тези КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції». У ній взяли участь колгоспники і сільська інтелігенція — всього 70 чоловік. Вони заслухали 6 доповідей — про міжнародний робітничий і національно-визвольний рух на сучасному етапі, про революційну боротьбу трудящих Волині в 1921—1939 рр., про будівництво комунізму в СРСР та інші. В 1968 році парторганізація колгоспу підготувала теоретичну конференцію на тему «Життя і діяльність В. І. Леніна», на якій було прослухано і обговорено 8 доповідей.

Велику культурно-освітню роботу в селі проводять 2 бібліотеки: для дорослих і дитяча, загальний книжковий фонд яких становить 25 тис. примірників. За сумлінну роботу по пропаганді книги завідуючого дитячою бібліотекою В. І. Данчевського 22 лютого 1967 року нагородили медаллю «За трудову відзнаку». Багато зусиль доклав він до того, щоб залучити всіх юних громадян села до читання художньої літератури.

Для сільських спортсменів у селі 1954 року споруджено стадіон, гімнастичне містечко, 4 волейбольні і 2 баскетбольні майданчики. Футбольна команда, створена при сільському добровільному спортивному товаристві «Колгоспник», у 1964 році зайняла перше місце серед колгоспних футбольних команд району, а в 1967 році вона захищала честь Володимир-Волинського району в розиграші першості Волині серед колективів фізкультури добровільного спортивного товариства «Колгоспник».

У побут хліборобів Овадного міцно входять нові, радянські звичаї і обряди. При сільській Раді відкрито кімнату щастя. Кожного року в селі відзначають свята зими, врожаю, зеленої весни тощо.

Діяльним помічником сільської Ради є громадськість села, зокрема сільська інтелігенція. Важливу роботу проводять депутати сільської Ради. Соціально-культурна комісія, яку очолює вчителька Г. В. Хилько, детально перевіряє, як підготувалися школи до нового навчального року, чи всі вони забезпечені підручниками, зошитами, паливом тощо. Депутати сільради організували екскурсію школярів до

---

[1] Газ. «Слово правди», 20 квітня 1968 р.

Бреста і на Закарпаття, відпочинок їх у міжколгоспному оздоровчо-спортивному таборі.

Докорінно змінився зовнішній вигляд села і побут його жителів. За післявоєнні роки тут споруджено понад 150 добротних, критих шифером, черепицею або залізом будинків. Зникли непрохідні болота і чагарники. Потужна техніка, розум і праця хлібороба примусили болота відступити. Тепер тут зеленіють посіви.

О. О. БОНДАРУК, О. Г. МИХАЙЛЮК

УСТИЛУ́Г

Устилуг — місто районного підпорядкування, розташоване на правому березі Західного Бугу, біля гирла («устья») річки Луги (звідки й походить назва міста). Через південну частину міста протікає р. Студянка — притока Західного Бугу. Населення — 3,9 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Дарницьке (стара назва — Фунда), Залужжя, Пархоменкове (стара назва — Видранка), Русів, Тростянка, Хотячів. У 1940—1941 рр. і 1944—1956 рр. Устилуг був центром Устилузького району.

Устилуг — прикордонне місто. Асфальтоване шосе з'єднує його з Володимиром-Волинським (відстань 12 км), а через міст Дружби на Західному Бузі — з Польською Народною Республікою. За 2 км від Устилуга є мальовниче озеро Вельке, яке під час повені зливається з Західним Бугом.

Найдавніше поселення на території Устилуга існувало ще в епоху міді (III тисячоліття до н. е.). За часів Київської Русі (IX—XII століття н. е.) на тому ж місці було укріплене городище, неподалік від нього — могильник з 29 курганів. Три з них у 1897 році розкопав археолог М. Ф. Біляшевський[1].

Перша згадка про Устилуг у руських літописах належить до 1150 року, коли великий князь київський Ізяслав Мстиславич під час міжусобної боротьби послав в Устилуг «на покорм» своїх союзників-угорців[2]. Пізніше місто згадується в документах, як Устилогов (1545 р.), Усчилуг (1576 р.), Усцилуг (1577 р.), Ружиямполь (польська назва, 1765 р.). Остання назва не прижилась, і з кінця XVIII століття місто знову почали називати Устилугом.

Наприкінці XII століття, після розпаду Київської Русі, Устилуг належав до Володимиро-Волинського князівства, а на початку XIII століття входив до складу Галицько-Волинського князівства. В той час він був одним з головних пунктів Волині по торгівлі хлібом, який відправляли водним шляхом до портів Балтійського моря.

Під час навали орд Батия в 1240 році татаро-монгольські завойовники захопили Устилуг, спустошили і зруйнували його. Про це свідчить велика кількість деревного вугілля та попелу, знайденого на території городища. Панування татаро-монголів призвело до занепаду ремесла, яке раніше тут було досить розвинуте.

Всередині XIV століття Устилуг захопили литовські феодали, а з 1569 року, згідно з рішенням Люблінського сейму, місто перейшло до Польщі. В період литовсько-польського панування на Волині Устилуг був володінням багатьох феодалів. У 1545 році він належав Я. Крупському[3], в 1577 році — хелмському каштеляну М. Лисаковському, в XVII столітті — княгині Вишневецькій, у XVIII — князям

---

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР, стор. 14.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 408.

[3] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 23.

Любомирським[1]. У XVI—XVII століттях місто було невеликим. Так, у 1570 році тут налічувалося 36 димів і 12 городників[2].

Розташування на важливому торговельному шляху сприяло тому, що Устилуг у XV—XVI століттях став визначним центром торгівлі зерном у північно-західній частині Волині. З Володимирського і Луцького повітів сюди надходили транспорти із збіжжям, що потім Західним Бугом відправлялось на Захід. Купці, які торгували зерном, мали тут свої склади.

Але розвитку міста дуже перешкоджали феодальні міжусобиці, спустошливі напади татар, а також боротьба за волинські землі, яка велась між Литвою і Польщею. Так, у 1431 році біля Устилуга відбулися збройні сутички між військами литовського князя Свидригайла, противника Кревської унії, і польського короля Ягайла. Крім того, власники Устилуга із своїми слугами робили наїзди на сусідні маєтки, під час яких грабували і вбивали селян. Так, у 1576 році Крупський напав на маєток хелмського каштеляна в с. Бортневі. Багато селян було побито й покалічено, а їхнє майно пограбовано[3].

З розвитком товарно-грошових відносин і утворенням фільварків посилилась феодальна панщина, яка на кінець XVI століття досягла 180 днів на рік. Крім того, з селян збирали грошові та натуральні чинші. Доведені до розпачу, поневолені селяни й міщани Устилуга не раз повставали на боротьбу проти гнобителів. Так, у 1595 році українське населення міста підтримало селянсько-козацькі загони С. Наливайка в боротьбі проти ненависної їм шляхти.

Трудящі Устилуга взяли активну участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького у 1648—1654 рр. Звістка про перемогу козацького війська під Пилявцями швидко поширилась на волинських землях. Селяни і міська біднота Устилуга озброювалися косами, сокирами, нападали на шляхту, громили її маєтки. Повстанські загони захопили місто і навколишні села. Боротьба проти польських феодалів не припинялась і після відступу козацьких загонів.

Воєнні дії, спустошення, вчинені польськими жовнірами, епідемії зумовили занепад економіки міста, зменшення кількості населення. Якщо в 1648 році в Устилузі налічувалося 78 димів, то в 1649 році — тільки 38. У грудні 1653 року місто дуже потерпіло від нападу кримських татар. Вони три дні стояли табором під Устилугом, спалили 23 житлові будинки, 33 господарські приміщення, взяли в полон 68 чоловік, забрали багато худоби, птиці. В 1658 році в Устилузі лишилося тільки 10 димів[4].

У другій половині XVII століття, коли після визвольної війни Польща знову захопила Волинь, посилився не тільки соціальний гніт, а й наступ католицької реакції на православ'я. Польські загарбники намагалися насильно запровадити унію і покатоличити український народ. В Устилузі на початку XVIII століття було засновано монастир католицького чернечого ордену капуцинів. У 1747 році тут побудували костьол, руїни якого збереглися до наших днів.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Устилуг відійшов до Росії. Це мало позитивне значення для розвитку економіки і культури міста, бо Росія в той час економічно була більш розвинутою, ніж Польща.

Під час навали наполеонівських військ у 1812 році район Устилуга став ареною воєнних дій. На Волині з 1811 року стояла 3-я резервна армія, якою командував генерал О. П. Тормасов. Вона мала обороняти Волинь і Поділля. Після боїв у липні 1812 року 3-я армія відступила. Прикордонні повіти Волинської губернії опинилися в руках наполеонівських військ. В Устилузі розташувалися польські

[1] Slownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 12. Warszawa, 1892, стор. 837.
[2] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 90.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 99—102.
[4] Там же, ч. 7, т. 2. К., 1890, стор. 475.

частини — союзники Наполеона. Однак наполеонівські війська перебували на Волині недовго. Наприкінці серпня 1812 року армія Тормасова, з'єднавшись з Дунайською армією, якою командував П. В. Чичагов, розпочала визволення Волині. 26 жовтня 1812 року на полі між Устилугом і Володимиром-Волинським відбувся вирішальний бій, який закінчився перемогою російських військ. Наполеонівські війська відступили в Польщу, за р. Західний Буг[1].

Українське населення всіляко допомагало російській армії в розгромі наполеонівських полків — відмовлялось вступати в торгові зносини з загарбниками, ховало хліб, овес, палило сіно.

Основним заняттям населення Устилуга були сільське господарство, ремесло й торгівля. З 1845 року в місті діяли 2 невеликі шкіряні заводи, які щорічно давали продукції на 515 крб. Вся вона реалізувалась у Волинській губернії. В місті жили й кріпаки. Так, поміщиці Рачинській в Устилузі належало 23 селянські двори, з них тяглих — 5, піших — 3, городників — 15. Селяни, які мали польові наділи, виконували феодальні повинності у формі панщини. Городники платили щорічно оброк, а влітку відбували панщину[2]. Значно більше було чиншових селян, тобто особисто вільних, які не мали своєї землі, а за користування поміщицькими угіддями платили регулярний податок — чинш.

Устилуг був одним із транзитних пунктів, через який провадилась торгівля сільськогосподарською продукцією з закордоном. Так, у 1837—1838 рр. через устилузьку митницю відправляли в Польщу в середньому близько 200 волів і корів, 500 свиней, 20 тис. пудів сала, 21 тис. пудів сальних свічок та інше[3].

Незважаючи на розвиток ремесел і торгівлі, ніхто не дбав про впорядкування міста. Тут не було жодної брукованої вулиці, майже всі будинки були дерев'яні, через що часто виникали пожежі. Так, у 1832 році в Устилузі згоріло 26 різних будівель. Велика пожежа сталася в червні 1858 року, коли вогонь знищив майже всю центральну частину міста, згоріло близько 100 будинків[4].

На основі маніфесту і Положень 19 лютого 1861 року кріпаки Устилуга (58 чоловік) здобули волю, а 27 листопада 1862 року була складена уставна грамота, яка визначала земельне забезпечення і повинності селян. Відповідно до неї 8 селянських господарств (із 23) одержали земельні наділи розміром від 6 до 14 десятин, а 15 господарствам (колишнім городникам) відведено лише городи до 1000 кв. сажнів. Отже, майже дві третини селянських дворів після «великої реформи» стали безземельними. Становище селян-чиншовиків було не кращим. Вони мусили за високу ціну викуповувати присадибні ділянки. Так, І. Гаєвський за 525 кв. сажнів присадибної землі заплатив 33 крб., Д. Шкірун за 490 кв. сажнів садиби і 267 кв. сажнів вигону — 50 крб. Пасовиськ не вистачало, а місцевий поміщик Г. Носенко, як скаржилися селяни, забороняв їм випасати худобу на своєму вигоні[5].

Царські власті майже не приділяли уваги розвитку народної освіти. Більшість населення Устилуга була неписьменною. На початку XIX століття тут відкрито міське училище з польською мовою викладання, що утримувалося на кошти місцевих поміщиків і католицького духовенства. Проте після придушення польського повстання 1831 року це училище уряд закрив і тривалий час в Устилузі ніяких учбових закладів не було. Тільки в 1875 році в місті почало працювати парафіяльне училище, де викладали закон божий, російську мову, арифметику. За станом на 1 квітня 1879 року тут навчалося 33 учні[6]. Три чверті дітей шкільного віку не мали змоги відвідувати школу.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 1, оп. 3, спр. 255, арк. 331.

[2] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 537, арк. 75.

[3] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. К., 1962, стор. 175, 181, 182, 184.

[4] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 94, арк. 191—193; ф. 359, оп. 1, спр. 609, арк. 11.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 537, арк. 80, 81; спр. 173, арк. 3, 7.

[6] «Журнал министерства народного просвещения», 1879, № 2, стор. 209.

Феодально-кріпосницькі пережитки, які ще довго зберігалися в Устилузі, гальмували розвиток економіки. Наприклад, у 90-х роках XIX століття поміщик Григорович мав право в ярмаркові дні збирати мито з тих, хто приїздив на ярмарок. Він порушував навіть клопотання перед відповідними органами, щоб йому дозволили влаштувати в Устилузі застави для стягнення мита[1].

Наприкінці XIX — на початку XX століття економічне становище міста майже не змінилося. Як і раніше, більшість населення займалася сільським господарством, але не вистачало ні землі, ні пасовиськ. Це викликало гострі сутички селян з поміщиками. У жовтні 1900 року селяни П. Косюк, І. Гайдук та інші скаржились губернаторові, що місцевий поміщик забороняє пасти худобу на толоці, не пускає її до водопою, не дозволяє селянам ловити рибу в ставку. Але губернське присутствіє в селянських справах не задовольнило скарги. Дізнавшися про це, селяни на своєму сході ухвалили, що поміщицька земля в кількості 100 десятин повинна належати їм, казенну і церковну землі також треба розподілити між бідняками. Після сходу відбулася демонстрація[2].

Однією з характерних особливостей економіки Устилуга була наявність у ньому великої кількості ремісничих майстерень і дрібних крамниць. Так, у 1892 році в містечку налічувалось 13 ремісників і 110 крамничок. Промислових підприємств, по суті, не було — тут працювало 3 невеличкі заводи, що виробляли кісткове борошно, а на одному виготовляли свічки. Устилуг був перевалочним пунктом торгівлі хлібом. На початку XX століття вниз по Західному Бугу щорічно вивозилося 30 тис. пудів зерна і сплавлялося будівельного лісу на 40 тис. крб. Напередодні першої світової війни в Устилузі з більших підприємств працювали спиртоочисний і винокурний заводи, 2 водяні млини. Всі вони належали поміщикам Бєлянкіним, які мали 2090 десятин землі[3].

Багато лиха завдала жителям Устилуга перша світова війна. У травні 1915 року австро-німецькі війська прорвали російський фронт у районі Тарнува—Горлиці. Російська армія відступила. Багато жителів Устилуга евакуювалося на схід. У місто ввійшли австро-німецькі війська, які перебували тут до кінця 1918 року. Після краху кайзерівської Німеччини Устилуг у січні 1919 року захопили білопольські війська, а 15 серпня 1920 року, під час польсько-радянської війни, його визволила окрема Башкирська кавалерійська бригада під командуванням О. В. Горбатова[4]. В Устилузі було встановлено Радянську владу. Проте у вересні 1920 року місто знову окупували білополяки.

Настали довгі роки поневолення. Кращі землі були віддані польським осадникам. Важким тягарем на плечі трудящих лягали дорожнеча, штрафи, грошові повинності, податки, яких було близько 70: земельний, дворовий, державний, комунальний, общинний, міський, церковний, на лікарні, на звірину, податок від спадщини, за в'їзд у місто, промисловий, комерційний та багато інших.

Українське населення всіляко утискувалось, розпалювалась національна ворожнеча. Українців не брали на службу в державні установи. Української школи в місті не було. Тут у 1929 році працювали семикласна «повшехна», тобто загальна, школа з польською мовою викладання і приватна початкова єврейська школа[5].

Ні про яку охорону здоров'я не могло бути й мови. В місті, де жило понад 4 тис. населення, працював один приватний лікар[6].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 560, спр. 118, арк. 20, 21.

[2] Є. Виноградов, П. Денисовець. Революційна боротьба трудящих Волині в першій російській революції, стор. 14.

[3] Весь Юго-Западный край, стор. 728—730.

[4] А. В. Горбатов. Годы и войны. М., 1965, стор. 78, 79.

[5] J. Wołoszynowski. Województwo Wołyńskie w świetle liczb i faktów. Łuck, 1929, стор. 62.

[6] W. Pawłowski. Powiat Włodzimierski. Monografia statystyczno-gospodarcza. Lublin, 1937, стор. 8, 13.

Із промислових підприємств в Устилузі діяли тільки невеликий лісопильний завод, де було зайнято понад 80 робітників, та 2 парові млини. Важко було знайти роботу. Шукаючи кращої долі, багато сімей виїхало до Канади, Аргентіни та інших країн.

Економічний і національний гніт, політичне безправ'я, насильства загострювали класову боротьбу на Волині, в ході якої в багатьох містах і селах виникали комуністичні осередки. В 1924 році виникла організація КПЗУ в Устилузі[1]. Комуністи розповсюджували в місті листівки, вели пропаганду ленінських ідей. Так, у вересні 1924 року вони розклеїли листівки Комуністичної партії Польщі: «Протест проти білого терору в Польщі», «На захист 8-годинного робочого дня». У січні 1931 року розповсюдили відозву ЦК КПЗУ і ЦК МОДРу до робітників і селян із закликом протестувати проти фашистського режиму та катувань політв'язнів. «Товариші, — писалося в листівці, — на фашистський терор та окупаційний гніт відповідайте революційними демонстраціями... Знайте, що лише збройне повалення фашистської диктатури принесе вам повне соціальне і національне визволення»[2].

Полум'яне слово комуністів надихало трудящих на боротьбу проти гнобителів. У період економічної кризи 1929—1933 рр. вона особливо посилилась і набрала яскраво виявленого політичного характеру. Так, 1 травня 1930 року в місті відбулася демонстрація, учасники якої несли революційні лозунги. 1 серпня 1931 року устилужці провели демонстрацію за зміцнення миру, проти підготовки нової світової війни. У червні 1936 року устилузькі робітники виступили проти фашистського режиму. Коли в 1936 році в Ковельському повіті почався великий селянський страйк, який незабаром охопив майже всю Волинь, трудящі міста відразу ж підтримали його. Страйкуючі на дорозі Зеленів—Устилуг викопали рів, а через шлях Бортнів—Устилуг протягли дріт. Тих селян, які їхали на ярмарок в Устилуг, повертали назад. 5 листопада 1937 року припинили роботу робітники млина братів Щербиків. Вони вимагали підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці, добивалися, щоб їхні діти вчилися рідною мовою, щоб усі мали однакові громадянські права. В той же день до них приєдналися 11 робітників млина Д. Маєвського, а потім страйк перекинувся на Володимир-Волинський, де припинили роботу 43 робітники місцевих млинів[3].

Боротьба за соціальне і національне визволення не припинялася до вересня 1939 року, коли Країна Рад подала братерську допомогу трудящим Західної України. По всій Волині розгорнулася підготовка до виборів у Народні Збори, які відбулися 22 жовтня 1939 року в обстановці надзвичайного політичного піднесення і активності робітників, селян і трудової інтелігенції.

З січня 1940 року Устилуг став районним центром. Тут було створено районні партійну і комсомольську організації, виконавчий комітет міської і районної Рад депутатів трудящих. Першим головою міської Ради обрали Й. Г. Коришка (в роки Великої Вітчизняної війни убитий оунівцями за зв'язки з партизанами). Промислові підприємства Устилуга стали народною власністю. Кустарі об'єдналися в кілька кустарно-промислових артілей. У 1940—1941 рр. почали працювати нові невеликі підприємства місцевої промисловості — шкіряний і цегельний заводи, меблева, шевська, хімічна, слюсарна майстерні, підприємства по розробці торфу та інші[4].

Всенародне схвалення дістали рішення Народних Зборів про конфіскацію земель поміщиків, осадників, духовенства з усім живим і мертвим інвентарем та садибними будівлями. Безземельне і малоземельне селянство одержало від Радянської влади в безплатне користування близько 2 тис. га землі, багато сільськогосподар-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 57, оп. 9, спр. 3936, арк. 14.
[2] Там же, ф. 216, оп. 1, спр. 44, арк. 11.
[3] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 22, арк. 17; спр. 6494, арк. 342.
[4] Там же, ф. Р-6, оп. 9, спр. 4, арк. 69, 70.

ського реманенту. Бідніші селяни були звільнені від сільськогосподарського податку. Держава подала їм допомогу кредитами, насінням, технікою. Спираючись на цю допомогу, восени 1940 року хлібороби Устилуга об'єдналися в артіль «Червона Зірка», головою якої обрали П. К. Березу, що й нині сумлінно трудиться в колгоспному виробництві.

Для трудящих та їх дітей відкрили двері культурно-освітні і навчальні заклади — українська школа, клуб, бібліотека. За ініціативою Устилузького райкому комсомолу в 1940 році відкрито Будинок піонерів, а при ньому організовано гуртки: співочий, драматичний, струнний та гурток юних художників. У них брало участь понад 200 дітей[1]. Налагоджувалась і охорона здоров'я населення. У 1940 році в місті почала діяти амбулаторія.

Колись безправне, забите українське населення потягнулося до знань, до активного громадсько-політичного життя. Устилузький райком КП(б)У розгорнув серед жителів міста політико-виховну роботу, організував лекції на суспільно-політичні та наукові теми. 11 квітня 1941 року вийшов перший номер газети «Радянський шлях» — орган Устилузького райкому КП(б) України та райради депутатів трудящих. Газета висвітлювала економічне і громадсько-політичне життя міста і району, мобілізувала трудящих на виконання виробничих планів, допомагала будувати нове життя.

Молодь гуртувалася навколо комсомольської організації, включалася в спортивно-масову і оборонну роботу, брала активну участь у роботі різних гуртків. Близько 20 юнаків і дівчат вивчали санітарну справу. В день авіації 18 серпня 1940 року фізкультурники складали норми на значок ГПО. Масові змагання молоді з гімнастики, проведені у квітні 1940 року, засвідчили перші успіхи військово-фізкультурної роботи в Устилузі.

Радянська влада відкрила широкі можливості для участі трудящих Устилуга в управлінні державою. Найдостойніші з них були обрані депутатами міськради, а робітниця лісопильного заводу М. Д. Дружук стала депутатом Верховної Ради СРСР.

Чудові перспективи відкривалися на майбутнє. За планом на 1941 рік вартість промислової продукції, що її випускали підприємства Устилузького райпромкомбінату, мала становити близько 1 млн. крб. Передбачалося розширити існуючі підприємства і майстерні, відкрити нові, але ці плани були здійснені тільки частково: почалася війна.

Устилуг, як прикордонне місто, одним із перших прийняв на себе удар німецько-фашистських полчищ. Близько 3-ї години ранку 22 червня 1941 року з протилежного берега Західного Бугу почувся віддалений гуркіт моторів. Незабаром на місто обрушився ураганний артилерійський вогонь. Все навколо затяглося пеленою диму й пилу. Місто горіло. Одночасно фашисти відкрили кулеметний вогонь по прикордонних нарядах. Гарнізон Устилуга складався із штабу 1-ї комендатури, штабних підрозділів, резервної і 4-ї застав — всього до 150 чоловік. Вони мали 4 станкові і 8 ручних кулеметів, гранати, гвинтівки[2]. Підрозділами 1-ї комендатури командував майор М. Г. Неплюєв, начальником 4-ї застави, розташованої на західній околиці Устилуга, за 150 метрів від кордону, був старший лейтенант О. К. Чумовицький. Сили були надто нерівні, але мужні прикордонники, виконуючи свій священний обов'язок перед Батьківщиною, прийняли важкий бій і вкрили себе безсмертною славою.

Після артилерійського обстрілу гітлерівці кинулись на дерев'яний міст через Західний Буг. Коли вони досягли середини моста, прикордонники відкрили вогонь, і на мосту залишилось близько 70 убитих і тяжко поранених фашистів, решта змушена була відступити. Зазнавши невдачі, німці кинули на міст 15 танків, а за

[1] Газ. «Радянська Волинь», 22 серпня 1940 р.
[2] В. В. Платонов. Они первыми приняли удар. М., 1963, стор. 52.

ними — піхоту. Прикордонники пропустили танки, відсікли від них піхоту і відкрили по ній вогонь. Противник знову відступив, зазнавши втрат. Ворожі танки, які прорвалися, ринулись на Володимир-Волинський, безладно стріляючи з кулеметів і гармат. Були убиті майор М. Г. Неплюєв, його заступник, старший політрук В. С. Тесля та інші офіцери й солдати.

Могила прикордонника І. І. Пархоменка в с. Пархоменковому. 1966 р.

Одночасно із спробою прорватися через міст ворожі війська почали на південний захід від Устилуга масову переправу через Західний Буг на понтонах. Незабаром підрозділи, які переправились, проникли в місто і вийшли в тил прикордонникам, що обороняли міст. Фашистські війська знову атакували радянські позиції. І на цей раз радянські воїни відбили атаку. Проте становище було тяжким, не вистачало патронів, жменька бійців не могла стримувати шалений натиск ворога. Розуміючи це, старший лейтенант О. К. Чумовицький дав наказ відступати і приєднатися до групи, яка вела бій у місті в районі комендатури. Після відходу групи О. К. Чумовицького гітлерівці прорвалися через міст в Устилуг.

Жорстокі бої в цей час точилися в районі комендатури, а також на сході і північному сході Устилуга, де зайняли оборону підрозділи Володимир-Волинського укріпленого району. Близько 12-ї години на цей рубіж прибули частини 87-ї стрілецької дивізії[1]. О 16-й годині 22 червня бійці дивізії контратакували гітлерівців, завдали їм втрат і відкинули за р. Лугу, але пробитися в місто на допомогу прикордонникам не змогли.

Відстоюючи місто, прикордонники виявляли небачений героїзм. Але натиск ворожих військ посилився і О. К. Чумовицький дав наказ відходити на схід, а сам з невеликою групою бійців прикривав відступ. Поблизу с. П'ятиднів, за 4 км на схід від Устилуга, ця група натрапила на німецьких парашутистів, одягнених у радянську форму, і всіх їх знищила. В цьому бою смертю хоробрих загинув О. К. Чумовицький.

Справжній героїзм виявили бійці під командуванням молодшого лейтенанта А. З. Лівенцова. Вони п'ять днів трималися в оточенні, завдаючи ворогові відчутних втрат, і тільки підступністю фашистам вдалося зламати їх опір. Німці послали до них зрадника з гвинтівкою, переодягненого в червоноармійську форму, з повідомленням, що до них, прикордонників, нібито прибула допомога і йому доручили вивести їх до своїх. Довго вагалися прикордонники, але все ж пішли. Їх захопили гітлерівці і всіх розстріляли. В червні 1950 року останки загиблих прикордонників були перенесені на устилузьке кладовище і поховані з воїнськими почестями. На братській могилі встановлено пам'ятник. Ім'ям молодшого лейтенанта А. З. Лівенцова названо вулицю в місті, його ім'я присвоєно одному з загонів піонерської дружини Устилузької середньої школи.

Героїчно відбивали натиск гітлерівців бійці Видранецької прикордонної застави. На честь старшини цієї застави І. І. Пархоменка село Видранку в 1958 році перейменовано в Пархоменкове.

Багато страждань завдали трудящим Устилуга фашисти. Вони розстріляли і замучили 1847 чоловік, 93 чоловіка вивезли до Німеччини на каторжні роботи, зруйнували 37 житлових будинків, 64 господарські будівлі. У населення відібрали

[1] В. В. Платонов. Они первыми приняли удар, стор. 61.

50 коней, 67 голів великої рогатої худоби, 100 свиней. Великих матеріальних збитків заподіяли гітлерівці промисловим підприємствам, комунальному господарству, культурно-освітнім закладам, установам міста — всього на суму близько 20 млн. карбованців[1].

Звірства і катування не залякали радянських патріотів. В Устилузі виникла підпільна антифашистська група в складі 15 чоловік. Організатором її була комуністка, дружина військовослужбовця К. Г. Дармостук, що приїхала в Устилуг у квітні 1940 року разом із своїм чоловіком. Війна застала К. Г. Дармостук у Володимир-Волинській лікарні, де вона доглядала хвору дочку. Повернувшись в Устилуг, вона довідалась, що її чоловік загинув у перший же день боїв, а доля двох інших дітей невідома. Оскільки їй залишатись у місті було небезпечно, вона перебралась у Мусорські ліси, на хутір Забунду, де й організувала антифашистське підпілля. Командиром групи став радянський офіцер М. І. Глазов[2]. До складу групи входили й жителі Устилуга, зокрема кіномеханік П. І. Шпарага, який приймав повідомлення Радянського інформбюро, розмножував і розповсюджував їх серед населення. Однією із активних учасників підпілля була Т. Вінник, дружина офіцера-прикордонника. Дізнавшись про її підпільну діяльність, гестапівці арештували патріотку і після жорстоких катувань розстріляли. В 1944 р. від рук фашистів загинув член групи Й. Денисюк, який до війни працював заступником голови Устилузького райвиконкому[3]. Зв'язковою у підпільників була домогосподарка Є. В. Домбровська, яка дала притулок К. Г. Дармостук, коли та повернулася в Устилуг. Підпільники пустили під укіс 2 німецькі ешелони із зброєю і боєприпасами, підірвали 3 залізничні і 3 шосейні мости, вбили понад 20 поліцаїв, 25 чоловік із банди українських буржуазних націоналістів[4].

З січня 1944 року в Устилузькому районі діяв партизанський загін Героя Радянського Союзу А. С. Грисюка. Свій бойовий шлях загін розпочав у районі м. Фастова Київської області. Коли Київщину було визволено від фашистської нечисті, Грисюк і його бойові друзі за вказівкою Українського штабу партизанського руху перейшли на Волинь. Немало ворогів знайшли свою смерть на волинській землі від рук народних месників. Особливо кровопролитні бої точилися на берегах Західного Бугу, де гітлерівці намагалися створити укріплену зону і будь-що затримати наступ частин Червоної Армії.

Запеклий бій між партизанами і фашистськими військами відбувся біля села Новин Устилузького району. Понад 60 ворожих солдат було вбито. Але, скориставшися з чисельної переваги (в партизанському загоні було 35 бійців), фашисти почали оточувати месників. Тяжко хворий, Грисюк командував боєм. Оцінивши обстановку, відважний командир наказав товаришам зайняти нові позиції,а сам прикривав їх відхід. Більше десяти фашистів знищив Грисюк, але був двічі поранений, сили покидали його. Не бажаючи здатися живим, він зберіг останню кулю для себе. Відважного патріота поховано в Устилузі.

20 липня 1944 року Устилуг визволила Червона Армія. У місті почала налагоджуватися робота партійних і радянських установ. Розгорнулися роботи по відбудові народного господарства, зруйнованого окупантами. Організатором і керівником трудящих була районна партійна організація, яка спрямувала їх енергію і зусилля на економічне відродження Устилуга. Вже на початку 1945 року працювали паровий і водяний млини, лісопильний завод, електростанція, олійниця, швейна, шевська і столярна майстерні. Були відбудовані кінотеатр, приміщення амбулаторії, лікарні, а також 24 житлові будинки[5]. У вересні 1944 року розпоча-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 213, 269.
[2] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 94.
[3] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 416, арк. 18.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 3, спр. 33, арк. 14.
[5] Волинський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

лося навчання в Устилузькій середній школі, а в листопаді 1945 року — в школі для малописьменних і неписьменних. До 1950 року неписьменність у місті було ліквідовано.

Щоб допомогти селянам вчасно провести сільськогосподарські роботи, була створена земельна громада, обрано її керівний орган — раду в складі 9 чоловік (голова — П. К. Береза). На зборах земельної громади вирішувались важливі питання: проведення сівби, збирання врожаю, організація супряг для допомоги бідняцьким господарствам, сім'ям інвалідів та загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни. Через земельну громаду селяни залучалися до громадсько-політичного життя. Велику допомогу селянам Устилуга подала держава, зокрема насінням і в ремонті сільськогосподарського інвентаря.

Активну участь у відбудові рідного міста брали комсомольці. Райком ЛКСМУ організовував декадники і суботники, під час яких було впорядковано вулиці, відремонтовано приміщення райкому ЛКСМУ, пошти, клубу. Молодь взяла шефство над військовим госпіталем. Тут нерідко виступали з концертами колективи художньої самодіяльності. Значну увагу райком комсомолу приділяв організації масово-політичної роботи.

В умовах війни, коли багатьох чоловіків мобілізували в армію, зросла роль жінок. В Устилузі були створені дві жіночі ради, які провадили велику громадсько-політичну роботу. Так, вони організували допомогу безкінним господарствам і сім'ям фронтовиків під час весняно-польових робіт,відремонтували школу, зібрали кошти та подарунки для дітей-сиріт і фронтовиків.

Партійні організації розгорнули в місті масово-політичну і агітаційну роботу серед населення. Райком партії організував читання лекцій на суспільно-політичні теми. По десятихатках агітатори роз'яснювали звернення Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР та ЦК КП(б)У до трудящих західних областей України, положення про виборчу систему, Конституцію СРСР, Конституцію УРСР тощо.

Важливою віхою в історії Устилуга є відновлення у квітні 1945 року колгоспу «Червона Зірка». Спочатку об'єдналися 12 бідняцьких господарств. Артіль мала тоді всього 46,8 га землі. Держава передала їй 36 га конфіскованої церковної землі, надала кредит у сумі 15 тис. крб.[1] Виробнича база колгоспу була слабка, не вистачало сільськогосподарського реманенту і тяглової сили. Тяжко було господарювати в таких умовах. Проте завдяки самовідданій праці колгоспників перший рік спільної роботи дав непогані результати: зібрано вищий урожай, ніж в одноосібних господарствах, колгоспники одержали по 2 кг хліба на трудодень.

До колгоспу вступали все нові сім'ї. В 1949 році він уже об'єднував 67 селянських господарств і мав 521 га землі, в тому числі 426 га орної. На фермах артілі налічувалося 77 голів великої рогатої худоби. Значно зросла оплата трудодня: 4 кг зерна, 3 кг картоплі, 1 крб. грішми тощо[2].

Колективізація сільського господарства проходила в умовах гострої класової боротьби. Залишки українських буржуазно-націоналістичних банд намагалися перешкодити колгоспному будівництву. Вони посилили антирадянську агітацію, погрожували активістам, шкодили розвитку артільного виробництва. З допомогою селян їх ворожа антинародна діяльність була викрита, а найбільш активні з них покарані органами Радянської влади.

В 1951 році колгосп «Червона Зірка» було об'єднано з колгоспами сіл Тростянки і Пархоменкового. Укрупнену артіль в 1954 році назвали «Радянська Україна».

Устилузький колгосп, як і інші колгоспи країни, відчував постійне піклування і допомогу партії і уряду. Артіль одержувала на пільгових умовах кредити, сортове насіння, мінеральні добрива. Політвідділ Стенжаричівської МТС, його газета «Го-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 3, спр. 8, арк. 8, 23.
[2] Там же, оп. 7, спр. 148, арк. 49, 53, 55, 59.

лос колгоспника» допомогли зміцнити ряди колгоспної партійної організації, створеної в 1951 році, налагодити роботу Устилузької комсомольської організації, що виникла в 1945 році, залучити до активного будівництва нового життя жінок. Політвідділ багато зробив для поширення передових методів ведення господарства, допомагав у вихованні місцевих кадрів. У 1954 році колгосп очолив колишній прикордонник, учасник Великої Вітчизняної війни Г. С. Кривулін.

Позитивно позначились на піднесенні артільного виробництва реорганізація МТС і продаж техніки колгоспам. У господарстві поставили на наукову основу землеробство і тваринництво, запровадили сівозміни, сіяли сортовим насінням, тваринницькі ферми поповнилися продуктивною худобою, розпочалися роботи по механізації ферм. У результаті здійснення всіх цих заходів уже в 1957 році господарство мало непогані економічні показники. Середній урожай зернових становив 12,2 цнт з га, цукрових буряків — 368 цнт, льону-волокна — 4,4 цнт[1]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 лютого 1958 року група колгоспників артілі «Радянська Україна» була нагороджена орденами і медалями, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу Г. С. Кривулін, орденом «Знак Пошани» — директор Устилузької МТС І. Т. Неліпа і ланкова Д. О. Потеруха.

В 1959 році до колгоспу «Радянська Україна» приєднався колгосп «Перемога» (с. Залужжя), а в 1961 році — колгосп «40-річчя Жовтня» (с. Хотячів). Внаслідок цього зміцніла виробнича база артілі, яка тепер об'єднувала 677 дворів і мала 4311 га землі, в т. ч. 2456 га орної. Збільшилось поголів'я громадського тваринництва та його продуктивність.

Завдяки допомозі держави, піднесенню культури землеробства, використанню потужної техніки, що особливо стало можливим після березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.), та повсякденній турботі парторганізації в колгоспі рік у рік підвищувалася врожайність, збільшувалось виробництво продуктів тваринництва, зростала продуктивність праці. Так, середня врожайність зернових у 1965 р. становила 22 цнт, цукрових буряків — 329 цнт, у 1968 році відповідно — 29,2 цнт і 540 цнт. Валовий прибуток колгоспу за 1968 рік досяг 1528 тис. крб., а оплата одного людино-дня становила 4,1 крб. За високі виробничі показники в розвитку зернового господарства колгосп у 1968 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

В артілі розвинуте також тваринництво м'ясо-молочного напряму. На фермах колгоспу в 1968 році налічувалося 1888 голів великої рогатої худоби (в тому числі 532 корови), 680 свиней, 612 овець.

Зростання прибутків колгоспу, зміцнення його економіки дало змогу щорічно асигнувати на придбання техніки понад 40 тис. крб. Нині на колгоспних ланах працює 19 тракторів, 14 комбайнів та багато інших машин. Господарство має 17 автомашин, 115 електромоторів. Виробництво багатьох сільськогосподарських культур повністю механізовано. Правління колгоспу ставить своїм найближчим завданням механізувати всі виробничі процеси.

В авангарді боротьби за піднесення колгоспного виробництва — комуністи й комсомольці, які працюють на відповідальних ділянках роботи. Виробнича бригада на чолі з комуністом Є. М. Шимосюком рік у рік одержує високі врожаї сільськогосподарських культур. У 1968 році вона зібрала по 41,4 цнт зернових, по 602 цнт цукрових буряків, по 188 цнт картоплі з кожного гектара. Високих показників у роботі досягли бригада комуніста В. О. Киричука, ланки, які очолюють В. В. Галушук, почесна колгоспниця В. М. Коложинська, одна з ініціаторів створення колгоспу, почесна ланкова Д. О. Потеруха. За багаторічну сумлінну працю в колгоспі 36 чоловік нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них Г. С. Кривулін, А. С. Гуз, В. В. Галушук, Р. Т. Рибай, Д. О. Потеруха, Є. М. Шимосюк та інші.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 14, спр. 196, арк. 3.

Партійна організація і правління колгоспу велику увагу приділяють поширенню передового досвіду. З цією метою створені постійно діючі агрошкола і школа передового досвіду, працюють також 5 політшкіл і політгуртків.

У колгоспі здійснюється широке виробниче, культурно-побутове і житлове будівництво. Тільки за останні три роки тут спорудили зерносховище на 1000 тонн, Будинок культури на 550 місць, приміщення нової школи і машинно-тракторного парку.

Делегація з Польської Народної Республіки на мосту Дружби, Устилуг. 1958 р.

Значний вклад у розвиток економіки міста вносять працівники Устилузької лукомеліоративної станції. За рахунок держави станція осушила 275 га боліт, здійснює розробку і вивезення торфу на поля артілі. Вартість цих робіт щорічно становить близько 40 тис. крб. За успіхи в роботі колектив лукомеліоративної станції в 1966 році нагороджений перехідним Червоним прапором обласного управління меліорації і водного господарства та обкому профспілки працівників сільського господарства.

За роки Радянської влади в місті створено сітку лікувальних закладів. Медичне обслуговування населення здійснюють поліклініка, дільнична лікарня, протитуберкульозна лікарня. Кабінети і лабораторії обладнані найновішою апаратурою. В 1967 році дільнична лікарня вийшла переможцем в обласному огляді, присвяченому 100-річчю Червоного Хреста.

Щороку колгоспники лікуються і відпочивають в санаторіях та будинках відпочинку. Так, лише в 1968 році понад 30 чоловік провели свої відпустки в міжколгоспному будинку відпочинку «Лісова пісня» на озері Пісочному.

Сумлінно працюють колективи торговельних закладів міста. До послуг населення 4 спеціалізовані магазини, чайна, кілька інших торговельних пунктів. Наприкінці 1967 року гостинно відкрив двері для покупців новий магазин «Готовий одяг». Ще з 1964 року працівники Устилузького споживчого товариства в період весняно-літніх робіт почали торгувати в полі. Графіки виїздів погоджуються з головами колгоспів і бригадирами. Рік у рік зростає у місті попит на такі товари, як меблі, телевізори, мотоцикли, пральні машини.

Велика увага приділяється благоустрою міста. З кожним роком Устилуг забудовується, кращає. Тут виникли нові вулиці — ім. Кірова, ім. Гагаріна. У 1961—1968 рр. у місті побудовано понад 100 житлових будинків. Особливо багатим на новосілля був ювілейний, 1967 рік. У міський пейзаж красиво вписалися такі споруди, як будинок лісництва, кафе «Дружба», відділення зв'язку та інші. Вулиці озеленені. На давньому річищі Західного Бугу створено дендропарк. У центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

З розвитком економіки міста і поліпшенням матеріального добробуту зростали культурні запити населення, підвищувався його культурно-освітній рівень. В Устилузі є середня школа ім. О. К. Чумовицького, в якій працює 35 учителів. Діє також середня школа робітничої і сільської молоді. Багато юнаків і дівчат здобувають освіту в заочних технікумах і вузах. На період екзаменів колгосп надає їм оплачувані відпустки.

Понад 400 випускників устилузьких шкіл трудяться нині в різних галузях народного господарства. 5 вихованців після закінчення інститутів і спеціальних

середніх учбових закладів учителюють у рідному місті, 20 — офіцери Радянської Армії, 10 працюють інженерами, стільки ж — лікарями.

В Устилузі в 1897 році народилася О. М. Хохол — український радянський педіатр, заслужений діяч науки УРСР, член-кореспондент Академії медичних наук СРСР.

Велику культурно-масову і виховну роботу проводить Будинок культури, при якому працюють різні гуртки, зокрема художньої самодіяльності. Тут створено також кабінети політичних і сільськогосподарських знань. Будинок культури разом з бібліотеками (їх в Устилузі дві) організовують зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, колишніми партизанами, прикордонниками, ветеранами праці, старими комуністами, що сприяє вихованню дітей в дусі радянського патріотизму. В школі створено загін юних друзів прикордонників, в якому піонери здобувають навики слідопитів, вчаться читати топографічні карти, вивчають зброю. Молодь бере участь у військово-спортивних естафетах «Кордон охороняє весь народ».

У 1966 році юні спортсмени Устилузької середньої школи вийшли переможцями на IV республіканських піонерських змаганнях. Команді вручено кубок і грамоту Міністерства освіти УРСР та ЦК ЛКСМУ, а їх наставникові — вчителю фізкультури А. А. Боритюку — золоту медаль.

Традиційною стала дружба трудящих Устилуга із своїми сусідами — жителями Грубешівського повіту Польської Народної Республіки. Часто міст Дружби стає місцем зустрічі делегацій українських і польських трудящих. Так, 8 травня 1965 року з нагоди 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною на мосту Дружби устилужці урочисто зустрічали своїх побратимів по спільній боротьбі з фашизмом. Після закінчення мітингу його учасники заклали парк Дружби, а також поклали вінки на могили тих, хто загинув смертю хоробрих у боротьбі за свободу і незалежність Радянської Вітчизни, за мир і щастя на землі.

О. Г. МИХАЙЛЮК, М. В. РЕКУНОВИЧ

ХОБУЛТОВА

Хобултова — село, центр сільської Ради. Відстань до Володимира-Волинського — 10 км. Поблизу села проходить шосе Луцьк — Володимир-Волинський. Населення — 973 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Володимирівка, Микуличі, Підгайці.

Територія села була заселена ще в давні часи. Про це свідчать археологічні знахідки — меч, нараменники, знаряддя праці, посуд доби бронзи (III тисячоліття до н. е.)[1].

Вперше Хобултова згадується в історичних документах 1518 року у зв'язку з наданням польським королем Сигізмундом І феодалу Костюшку, якому в той час належало село, грамоти на право стягати мито з проїжджих купців[2]. З 1545 року Хобултова стала власністю панів Костюшковичів. Останні також стягували мита з купців, але робили це самовільно, не маючи грамоти від короля. У 1570 році в маєтку Костюшковичів, яким належали, крім Хобултової, села Люботин та Яковичі, було 60 димів, 20 городників і 6 боярських дворів[3]. Населення займалося хліборобством, було кілька ремісників. Феодали не визнавали селян за людей. Для них це були раби, бидло. Після запровадження так званої волочної поміри в другій половині XVI століття, яка визначила розміри панщини, селяни були закріпачені оста-

[1] Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. 154, стор. 187.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, стор. 345, 346.
[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 21, 22.

точно. З кінця XVI століття волочні господарства повинні були виконувати панщину на користь феодала 5 днів на тиждень, пiввoлочні — 3 дні на тиждень. Крім того, селяни мали сплачувати численні грошові й натуральні чинші.

Справжнім лихом для селян були усобиці феодалів, збройні наїзди на сусідні маєтки. Такі наїзди Костюшковичів стали особливо частими в кінці XVI і в першій половині XVII століття. Пограбоване майно вони перевозили до свого маєтку. Але одночасно й інші феодали чинили збройні наскоки на Хобултову, під час яких знищували межові знаки, розорювали і грабували господарства селян. Посилення кріпосницького гніту і наїзди викликали численні втечі селян. Тому Хобултова майже не зростала — в 1628 році тут було всього 45 димів[1].

Тяжке соціально-економічне гноблення, що його зазнавали селяни Хобултової, як і всієї Волині, поєднувалося з національним і релігійним гнобленням. Шляхта відверто паплюжила православ'я, яке сповідували українці. Хобултовські селяни нетерпляче чекали нагоди, щоб із зброєю в руках виступити проти польських феодалів. Тому, коли звістка про перемоги козацького війська на чолі з Богданом Хмельницьким у 1648 році дійшла до Волині, на боротьбу з шляхтою повстали українські селяни всього Володимирського повіту, в тому числі і Хобултової.

Посиленню визвольного руху на Волині сприяли козацькі загони, які Богдан Хмельницький відрядив до Володимирського повіту. Частина жителів приєдналася до них. Повсталі хобултовці розгромили панський маєток, не раз нападали на загони шляхти, які грабували у селян сіно. У вересні—жовтні 1648 року всією Волинню, у тому числі і Хобултовою, оволоділи повсталі селяни і козацькі війська[2]. Але після укладення Зборівської угоди 1649 року до села знову повернулася шляхта і жорстоко розправилася з повстанцями. Посилився соціальний і національний гніт. Селян примушували відбувати щоденну панщину. Багато хобултовців відступили разом з козацькими загонами Хмельницького за Дніпро і там оселились.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Хобултова, як і вся Західна Волинь, ввійшла до складу Росії. На той час у селі налічувалося 46 дворів і 209 жителів[3].

Напередодні реформи 1861 року в Хобултовій було 4 маєтки: К. Граббе, А. Тишевича, М. Качковської і Л. Рудницької. За інвентарною реформою 1848 року селяни Хобултової користувалися 404,5 десятинами землі. Розміри господарств були не однакові: тяглі, яких у селі налічувалося 29, мали наділи від 8 до 12 десятин орної землі і сіножатей, піші, яких було 7, — від 7 десятин 649 сажнів до 8 десятин 2062 сажнів, а 3 городники — лише невеликі присадибні ділянки. Проте за час, що минув після проведення інвентарної реформи до 1861 року, поміщики захопили частину селянської землі, приєднуючи під всякими приводами надільну землю до маєткової, тому за уставними грамотами селянам наділили всього 360,5 десятини землі, тобто на 44 десятини менше, ніж вони володіли в 1848 році. Причому кількість ревізьких душ брали, виходячи з даних інвентарної реформи 1848 року. Згідно з викупними актами, складеними в 1863 році, селяни повинні були виплачувати за землю великі гроші. Так, поміщиці Г. Граббе 6 тяглих дворів за свої наділи по 8 десятин 628 сажнів землі мали виплатити протягом 49 років 1182 крб. 75 коп.; М. Качковській 13 тяглих дворів, 4 піших і один городник за 192 десятини 1344 сажні — 4513 крб. 50 коп.; Л. Рудницькій 10 тяглих господарств за 90 десятин земельних наділів — 2139 крб. 16 коп.; А. Тишевичу 3 піших двори і 2 городники за 28 десятин 888 сажнів землі — 655 крб. 20 коп.[4]. Всього селяни Хобултової за одержану землю повинні були сплатити 8490 крб. 61 копійку.

---

[1] О. Баранович. Залюднення України перед Хмельниччиною, стор. 138.

[2] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 годов. Л., 1959, стор. 114, 116.

[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 77, арк. 31—33.

Отже реформа, здійснена кріпосниками, була безсоромним пограбуванням селян. Вони не тільки втратили частину землі, що нею користувалися раніше, а й перейшли на гіршу землю, яка до того ж знаходилась у кількох місцях. Це посилювало черезсмужжя і породжувало додаткові труднощі під час обробітку грунту. Тому селяни, сподіваючись повернути загарбану землю, скаржились на поміщиків в урядові установи. Так, у 1869 році вони подали скаргу на поміщицю Л. Рудницьку, в якій доводили свої права на інвентарні наділи розміром у 35 десятин, що ними вони користувалися до реформи 1861 року. Поміщиця М. Качковська, замість 207 десятин, відвела під викуп за уставною грамотою лише 192 десятини 1344 сажні, причому гіршої землі[1]. Скарги розглядались довгий час у різних інстанціях і залишилися без наслідків.

Скаржилися на поміщиків і окремі селяни. Так, у лютому 1895 року житель Хобултової В. Моспанюк подав скаргу на ім'я голови Ковель—Володимир-Волинського з'їзду мирових посередників, у якій писав, що замість того, щоб відміряти йому (Моспанюку) в урочищі Зеленковому Куті землі приблизно на півтора корця висіву і два городи, землевласник дав йому гнилий луг, а орної землі зовсім не виділив. Хоч В. Моспанюк звертався до урядових установ кілька разів, його скаргу лишили поза увагою і на відміряний гнилий луг склали викупний акт[2].

Реформа 1861 року питання про сервітути вирішила теж на користь поміщиків, які майже повністю зберегли власність на ліси, пасовиська і водоймища. В перші роки після скасування кріпацтва селяни ще користувалися сервітутами, але поступово їх позбавили цього права. Так, у 1895 році селяни Хобултової подали скаргу волинському губернаторові на поміщицю М. Качковську, яка спустила з ставка воду. Не було де мочити прядиво, не стало водопою для худоби. В селі почалися масові захворювання худоби, загинуло близько 100 голів, що згубно позначилося на селянських господарствах. Поміщиця знищила також вигони і прогони, якими користувались хобултовці з давніх давен. У 1900 році селяни Ф. Поліщук і В. Моспанюк подали скаргу на поміщиків М. Качковську і В. Рудницького, які не тільки забороняли пасти худобу на своєму полі, а й проганяти її на селянські сінокоси. В 1904 році уповноважені від селянської общини П. Решетюк і С. Козачук скаржилися в урядові установи на поміщиків М. Качковську, В. Рудницького, братів Бобків, які вирубували ліс, що ним спільно користувалися селяни й поміщики. Селяни подавали у місцевий суд, щоб їм присудили ліс, але цей ліс (12 десятин) перейшов у власність Бобка. Цього ж року вони звернулись до Луцького окружного суду[3]. Їхню скаргу через півтора року передали волинському губернаторові, але й губернатор не вирішив питання на користь селян. Все це свідчить про те, що реформа майже не змінила економічне і політично-правове становище селянських мас. Як і до скасування кріпацтва, поміщики Хобултової володіли великими масивами землі. Так, на початку XX століття М. Г. Качковському належало 217 десятин, А. Г. Качковському — 216 десятин[4]. Селяни з своїх жебрацьких наділів, які до того ж були обтяжені величезною кількістю податків і платежів, часто не могли прогодувати сім'ю і мусили йти в кабалу до поміщика чи куркуля. Застосування примітивних знарядь праці, погане угноєння землі, низький рівень агротехніки — все це зумовлювало низькі врожаї в селянських господарствах. Перед селянином завжди стояла страшна примара голоду.

Збільшення населення (у 1905 році в Хобултовій налічувалося 493 жителі) і пов'язане з цим безперервне дрібнення селянських господарств поглиблювали майнову нерівність. Заможна верхівка, зосереджуючи в своїх руках основні засоби

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 77, арк. 56, 57; спр. 78, арк. 12—15.
[2] Там же, спр. 1357-а, арк. 60—66.
[3] Там же, спр. 78, арк. 82; оп. 2, спр. 1843, арк. 3, 5.
[4] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении которых не менее 50 десятин земли. Житомир, 1913, стор. 41.

виробництва, все більше вдавалася до найманої праці, а зубожілі селяни продавали свою робочу силу куркулям або вирушали на заробітки у віддалені райони чи міста, нерідко назавжди залишаючи рідні оселі.

Незліченних страждань населенню Хобултової завдала перша світова війна 1914—1918 рр. 60 проц. працездатних чоловіків віком від 21 до 50 років мобілізували. Це поставило селянські господарства в скрутне становище — відчувалася нестача робочої сили. З наближенням фронту переважна більшість населення евакуювалася в східну частину України і в Росію. У травні 1915 року, коли царська армія, зазнавши поразки, відступила на схід, Хобултову, як і всю Західну Волинь, зайняли австро-німецькі війська. Почалися нескінченні реквізиції для потреб армії. Окупанти грабували селян, відбираючи у них худобу, продукти сільського господарства, сіно, теплий одяг і все, що потрапляло на очі. Наприкінці 1918 року австро-німецькі загарбники залишили село, на зміну їм прийшли петлюрівці, а в травні 1919 року — білополяки.

Після підписання Брестського миру в село повернулася частина біженців та мобілізованих в армію чоловіків. Вони розповіли селянам про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, про створення справжнього народного уряду на чолі з В. І. Леніним, про те, що всі фабрики, заводи, поміщицькі землі безплатно передано трудящим. Тому, коли Червона Армія, виганяючи польських інтервентів з України, в серпні 1920 року визволила Хобултову, жителі села радо вітали її. Багато молоді поповнило лави Червоної Армії і брало участь у розгромі сил контрреволюції на фронтах громадянської війни[1].

У визволеній Хобултовій було створено революційний комітет, до складу якого ввійшли незаможні селяни. Комітет розподілив серед бідноти поміщицьку та куркульську землю і сільськогосподарський інвентар. Трудящі виявляли велике довір'я Радянській владі. Але на фронті склалася несприятлива для Червоної Армії обстановка. Цим скористалися білопольські й петлюрівські війська і перейшли в наступ. Хобултова була знову окупована.

За Ризьким мирним договором село в складі Західної України відійшло до буржуазної Польщі. У 1921 році за даними перепису населення в Хобултовій та фільварку жило 689 чоловік, у т. ч. 339 українців, 290 поляків[2].

Поміщики й куркулі, володіючи величезними земельними масивами, нещадно експлуатували сільську бідноту. Найпоширенішою формою визиску були відробітки, а також складна й непосильна система податків. Крім земельного, селяни платили шляховий податок, на утримання церкви, номерний (на віз) та інші.

Польський уряд, з метою дальшої колонізації західноукраїнських земель і зміцнення сільської буржуазії, особливо польської національності, здійснив у 1925 році аграрну реформу, так звану парцеляцію. Державну і частину поміщицької землі продавали поселенцям-колоністам, колишнім військовим, створюючи куркульські «осадницькі» господарства, що мали від 10 до 50 га землі.

Аграрна реформа не ліквідувала безземелля і малоземелля, не поліпшила становища трудящих селян, яким уряд продавав землю 3-ї, 4-ї і 5-ї категорій, встановивши вартість одного га цієї землі 1200—2450 злотих, тоді як ринкова ціна за один га найкращої землі становила 800 злотих[3]. Після парцеляції 142 селянським господарствам Хобултової належало 863 га землі. Однак ця земля була розподілена нерівномірно між господарствами. 12 мали до 1 га, 67 — від 1 до 5 га. Це були селяни-бідняки, які становили 62 проц. усіх господарств села. 39 господарств, або 27,5 проц., мали земельні наділи від 5 до 10 га. 15 господарств мали від 10 до 25 га[4]. Це куркульські господарства, що користувалися найманою робочою силою.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 299, оп. 1, спр. 25, арк. 1.
[2] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej, t. 9, стор. 64.
[3] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 1087, арк. 27.
[4] Там же, оп. 1, спр. 683, арк. 5, 6.

Великі труднощі при обробітку землі створювало черезсмужжя. Ділянки розміром 2—3 га часто були розкидані в 3—5 і навіть 8-ми місцях[1]. Польський уряд, щоб ліквідувати черезсмужжя, видав закон про комасацію, тобто виділення на хутори. Але ця реформа забезпечувала інтереси заможної частини селян, які одержали кращі землі. Бідніші господарства лишилися в селі.

Безземелля, низька продуктивність господарств призводили до того, що більшість селян недоїдала, а іноді й просто голодувала. Пісна картопля, огірок, капуста — оце й уся їжа. Хліба майже не бачили, молока теж. У зв'язку з економічною кризою упали ціни на сільськогосподарські продукти. Голод душив селянську бідноту, але уряд не допомагав голодуючим.

Крім соціального гніту, населення Хобултової терпіло національне й релігійне гноблення. Польські власті розпустили селянську громаду, що утворилася в селі в перші дні окупації. Її функції виконував комісар, призначений з поляків. 21 травня 1921 року волинський воєвода Кжаковський видав наказ про заборону української мови у навчальних закладах та установах воєводства. В селі не було ні школи, ні будь-якого іншого культурного закладу.

Осередки КПЗУ, що виникли по всій Волині, згуртовували трудящих на боротьбу за соціальне й національне визволення. Одними з форм революційної агітації були вивішування прапорів і транспарантів, розповсюдження листівок, відозв та іншої нелегальної літератури, усна агітація серед селян. Наприкінці 1923 року члени КПЗУ Володимира-Волинського розповсюджували в місті і навколишніх селах, у т. ч. і в Хобултовій, відозви КПП і Комуністичної Спілки Молоді Польщі, в яких закликали трудящих до повалення уряду Пілсудського і утворення робітничо-селянського уряду[2]. Масово-політичну роботу серед населення Хобултової вели член КПЗУ М. І. Шелест, активісти П. М. Поліщук, П. Д. Томчук та інші. В 1931 році в ніч з 1 на 2 серпня, відзначаючи антивоєнний день, вони вивісили в селі червоний прапор[3]. У 1934 році під керівництвом комуністів селяни Хобултової, незважаючи на погрози поліції, що спеціально прибула в село, провели багатолюдну маївку. Напередодні активісти вивісили в селі червоні прапори, розклеїли революційні листівки, плакати — «Геть окупантів з Західної України!», «Геть буржуазний польський уряд!», «Руки геть від СРСР!».

Готуючись до першотравневих свят у 1935 році, місцеві активісти створили ініціативну групу, куди ввійшли член КПЗУ М. І. Шелест, комсомольці та співчуваюча їм молодь. Разом з жителями Хобултової участь у святі взяли й селяни сусідніх сіл П'ятиднів і Микулич, де з 1924 року діяв райком КПЗУ. Святкування Першого травня відбулося в Хотячівському лісі. Мітинг відкрив член Ковельського окружкому КПЗУ. Учасники мітингу співали «Інтернаціонал», революційних пісень «Шалійте, шалійте, скажені кати!», «Ми ковалі», «Червоний прапор» та інших. На всіх шляхах, що ведуть до Хобултової і Хотячівського лісу, патрулювали підпільники-дозорці. Активну участь у підготовці і проведенні цієї маївки взяли селяни, нині пенсіонери Ф. Адамчук, Л. Губерук, Д. Бойко, О. Сова, О. Онищук, М. Янрук.

19 вересня 1939 року трудящі Хобултової вітали бійців 25-ї Чапаєвської дивізії Червоної Армії, які визволили село. В Хобултовій, Микуличах, Підгайцях, Володимирівці було створено тимчасові комітети, які насамперед передали селянам поміщицькі землі. В селі відкрили початкову школу і хату-читальню. Селянські діти дістали можливість навчатися рідною мовою. Почав діяти також медпункт, де вперше в історії села медичну допомогу жителям подавали безплатно.

У грудні 1939 року в Хобултовій створено сільську Раду, головою якої обрали

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 505, арк. 52, 53, 54.

[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 42.

[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1683, арк. 5, 6.

В. Н. Шелеста. Під керівництвом сільради 1940 року в Хобултовій був створений колгосп, якому селяни дали назву «Нове життя». Активну участь в організації артілі брали комсомольці Г. А. Токарська, Н. С. Соломюк, І. М.Музичук та інші. Головою став З. Я. Мисан.

Радо зустрічали хлібороби першу колгоспну весну, сподівалися зібрати хороший урожай, але по нескошених нивах пішли гітлерівські танки. Почалася війна. Вже 24 червня 1941 року Хобултову окупували фашисти[1]. Невимовних страждань завдали гітлерівці радянським людям. Вони забрали в жителів худобу, сільськогосподарські продукти, прирікаючи їх на голод і вимирання.

Та радянські люди не корилися ворогові. Багато хобултовців воювали з фашистами в складі партизанського загону ім. Кірова (командир М. М. Ніколаєнко) із з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова, що діяв на залізничній лінії Ковель — Володимир-Волинський. Партизани завдали великих втрат ворогові в живій силі і техніці.

17 липня 1944 року частини 1-го Українського фронту підійшли до Хобултової і зав'язали бій з гітлерівськими військами на околиці села поблизу Фалемичівської дачі. 18 липня 1944 року ворог відступив. Есесівці, розлючені поразкою, спалили село. На честь безсмертного подвигу воїнів, які загинули, визволяючи Хобултову, в центрі села споруджено обеліск.

Після визволення всі чоловіки призовного віку влилися в ряди Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках добивати фашистів. Жителі села всіляко допомагали Червоній Армії. Вони здавали у фонд перемоги зерно, продукти сільського господарства, теплі речі тощо.

Хобултовці дружно взялися відбудовувати село. Відновила роботу сільська Рада. Малоземельним і безземельним селянам було нарізано землю. У травні 1945 року створено земельну громаду[2], яка організувала в селі 40 супряг. Це значно полегшило працю хліборобів і дало можливість вчасно провести всі сільськогосподарські роботи. Робітники Черчицької МТС допомогли земельній громаді відремонтувати інвентар. Велику допомогу селянам Хобултової подавала держава, зокрема у відбудові житлових і господарських приміщень, у придбанні худоби.

Відроджувалося й культурне життя села. Знову відкрили початкову школу. Силами громадськості було відремонтовано й обладнано приміщення школи. Діти шкільного віку в перший же післявоєнний рік сіли за парти. Для переростків і сільської молоді відкрили вечірню школу. Щоб усі діти могли навчатися, в майстернях райпромкомбінату організували пошиття одягу і взуття для них, а дітям-сиротам допомогли й продуктами. У 1949 році школа стала семирічною. Для неї збудували нове приміщення, обладнали кабінети, поповнили бібліотеку новою літературою. В школі працювало 15 учителів і навчалося 180 дітей.

Депутати сільської Ради разом з учителями провели велику роботу по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Вони взяли на облік неписьменних і малописьменних віком від 20 до 50 років, прикріпили до них культармійців і вчителів. Уже в 1949 році в Хобултовій не було неписьменних[3].

Після визволення відновила роботу хата-читальня, відкрилася бібліотека, а в 1950 році збудували приміщення для сільського клубу. Почали діяти гуртки художньої самодіяльності, в яких активну участь брала молодь села.

Будувати нове життя доводилося в умовах гострої класової боротьби проти банд українських буржуазних націоналістів і куркулів. Для зміцнення громадського порядку в селі з активу і комсомольців при підтримці всього населення була створена група самоохорони, яка вела боротьбу проти решток оунівського підпілля та окремих проявів бандитизму.

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1656, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1.
[3] Там же, спр. 4, арк. 32; спр. 43, арк. 34.

Вже в перші післявоєнні роки хлібороби Хобултової переконалися, що на своїх порівняно невеликих ділянках землі вони не доб'ються високого врожаю і 1948 року знову організували артіль, в якій об'єдналися 163 господарства[1]. Головою правління обрали односельчанина П. Кушнірука. Колгосп мав 472 га землі, в т. ч. 400 га орної. Того ж року для спорудження господарських і житлових будинків була організована колгоспна будівельна бригада, яка протягом 1948—1951 рр. звела 3 конюшні, критий тік, 2 корівники, свинарник, телятник, вівцеферму, зерносушарку, зерносховище, громадське приміщення для колгоспу та 33 житлові будинки[2].

У 1951 році до Хобултівського колгоспу приєднався колгосп с. Підгайців. Об'єднана артіль дістала назву «Шлях Леніна». Головою її обрали М. Г. Гловацького. Того ж року в колгоспі створили первинну партійну організацію, до неї ввійшли Д. С. Бойко, М. А. Боруцький, М. Г. Гловацький, З. С. Гловацька, М. Г. Лупко, В. В. Сірак.

Комуністи розгорнули велику масово-політичну та ідеологічну роботу по вихованню колгоспників, мобілізації їх на виконання рішень XIX з'їзду КПРС, які накреслили завдання щодо піднесення врожайності сільськогосподарських культур і підвищення продуктивності тваринництва. Колгосп успішно справився з усіма господарськими роботами. В результаті використання передової агротехніки, внесення місцевих і мінеральних добрив колгоспники зібрали в 1954 році на площі 110 га по 332 цнт цукрових буряків з га, а бригада комуніста О. І. Марчука на площі 55 га — по 403 цнт, ланка комсомолки А. А. Шелест на площі 7 га — 408 цнт. У 1955 році колгосп виростив урожай озимої пшениці по 13,5 цнт з га. Досягли певних успіхів і тваринники колгоспу. Передова доярка А. Ф. Кушнірук надоїла від кожної закріпленої за нею корови в середньому по 2111 літрів молока, а М. Н. Фель — 2039 літрів. Телятниця Н. І. Гаврилюк зберегла 25 телят до 6-тимісячного віку.

За ці успіхи в 1955 році багато колгоспників артілі «Шлях Леніна» були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Це, зокрема, голова колгоспу М. Г. Гловацький, агроном В. М. Середній, бригадир рільничої бригади О. І. Марчук, ланкові Г. В. Крищук, В. Ю. Музичук, телятниця Н. І. Гаврилюк. Завдяки самовідданій праці колгоспників у 1955 році їх артіль одержала найвищий у районі прибуток — 1 840 289 крб.[3]. Правління колгоспу видало хліборобам на трудодень по 10 крб. 80 коп. і по 2 кг хліба. Так, сім'я Г. Струка одержала авансом за перше півріччя понад 30 цнт хліба і 6 тис. крб. грішми. Заробіток доярки А. Ф. Кушнірук становив 30 цнт хліба і 30 тис. крб. грішми. Все це свідчить про значне поліпшення добробуту колгоспників.

Високі прибутки артілі дали можливість широко розгорнути господарське і житлове будівництво. Протягом 1953—1955 рр. близько 100 сімей з допомогою артілі переселилися з хуторів у село. Зокрема, бригада І. І. Гаврилюка звела 57 будинків для родин колгоспників.

Рішення XX з'їзду КПРС і XIX з'їзду КП України стали провідними в роботі партійної організації і правління артілі. Зусилля колгоспників комуністи спрямовували на дальше збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів. Вживалися заходи для розширення тваринницьких приміщень і зміцнення кормової бази. В 1957 році артіль перевиконала річний план силосування, заклавши більш як 3 тис. тонн силосу. Взяті зобов'язання на честь 40-річчя Великого Жовтня тваринники успішно виконали. На 100 га угідь артіль виробила по 60 цнт м'яса. Велику роль у підвищенні продуктивності праці тваринників відіграла механізація трудомістких робіт на фермах. Тракторна бригада, очолювана комуністом

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 64, арк. 179.
[2] Там же, ф. Р-714, оп. 1, спр. 3, арк. 31.
[3] Там же, ф. Р-32, оп. 12, спр. 188, арк. 198.

П. Ю. Нечипором, механізувала заготівлю кормів, забезпечила водопостачання, обладнала автопоїлки.

Механізоване розпушування міжрядь цукрових буряків у колгоспі «Шлях Леніна», с. Хобултова. 1965 р.

Добре працювали і рільничі бригади. В 1957 році вони зібрали на площі 634 га по 26 цнт зернових з га і на площі 163 га — по 372 цнт цукрових буряків, а ланка А. І. Денисюк виростила на площі 19 га по 606 цнт цукрових буряків, за що ланкову нагороджено орденом Леніна. Запорукою збільшення врожайності полів стали висока культура землеробства і механізація основних робіт у рільництві. На кожний гектар поля колгоспники внесли в 1957 році по 7,8 тонни місцевих і по 3 цнт мінеральних добрив, засіяли всі поля висококондиційним насінням. У наступні роки артіль досягла нових трудових успіхів. Уже в 1958 році її доходи становили 4 509 300 карбованців.

У колгоспі виросли майстри високих урожаїв: бригадир рільничої бригади П. Л. Шелест, агроном Г. Я. Левицький, бригадир тракторної бригади П. Ю. Нечипор та інші. В 1957 році групу колгоспників удостоєно високих урядових нагород. Серед відзначених голова колгоспу М. Г. Гловацький, доярка А. Ф. Кушнірук, пташниця С. П. Триль нагороджені орденом Леніна; завідуючий фермою М. С. Захарчук, бригадир рільничої бригади П. Л. Шелест — орденом «Знак Пошани»[1].

Дальшому розвитку господарства сприяли зміцнення матеріально-технічної бази артілі, правильна розстановка кадрів і широке розгортання соціалістичного змагання, в перших рядах якого були комуністи. Так, у 1959 році переможцем у змаганні вийшла бригада комуніста П. Л. Шелеста. Сумлінна праця тваринників забезпечила колгоспу перше місце в районі по виробництву тваринницької продукції. Серед доярок артілі переможцем у змаганні стала комуністка Є. О. Лукницька, яка надоїла від кожної закріпленої за нею корови по 3549 кг молока. А в 1961 році, виробивши найбільше молока, артіль завоювала перше місце в області. Це стало можливим завдяки тому, що на фермах були підібрані корови високоудійної червонопольської породи і підготовлена кормова база. Під час весняно-літнього сезону худобу добре забезпечили високопоживними зеленими кормами. Навесні 1963 року в артілі посіяли 500 га конюшини та вико-вівсяної суміші на 200-гектарній площі осушених торфовищ. Протягом 1960—1961 рр. осушено 505 га заболочених земель, на них були посіяні культурні трави. Заходи щодо створення культурних сінокосів ще більше зміцнили кормову базу колгоспу.

Важливе значення для дальшого піднесення колгоспного виробництва мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи їх, трудівники артілі «Шлях Леніна» вже в 1965 році досягли помітних успіхів. У співдружності з механізаторами хлібороби одержали з кожного гектара посіву в середньому по 27,4 цнт зерна, в т. ч. по 27,9 цнт пшениці на 869 га посіву, а цукрових буряків зібрали по 314 цнт з га на площі 420 га. Бригада, очолювана Є. І. Маніщуком, зібрала зернових по 29,7 цнт з га, ланка А. І. Денисюк — з площі 42 га по 378 цнт цукрових буряків.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 16, спр. 318, арк. 151.

Тваринницькі ферми колгоспу «Шлях Леніна», с. Хобултова. 1968 р.

Визначних успіхів добилися в 1965 році тваринники. Першість у змаганні завоювали доярка Є. О. Лукницька і свинарі М. П. Потеруха та І. В. Козій. У 1965 році доход колгоспу становив 1 184 000 крб. Тільки за рахунок підвищення закупочних цін на продукти сільського господарства, здійсненого відповідно до рішень березневого Пленуму ЦК КПРС, у колгоспну касу додатково надійшло понад 150 тис. карбованців.

Батьківщина високо оцінила успіхи членів артілі «Шлях Леніна». 22 березня 1966 року голові колгоспу М. Г. Гловацькому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна була нагороджена доярка Є. О. Лукницька, орденом Трудового Червоного Прапора — А. І. Денисюк, В. О. Голячук, орденом «Знак Пошани» — В. В. Сірак і заслужений агроном УРСР Г. Я. Левицький. 10 передовиків артілі нагороджені медалями СРСР.

Новими трудовими успіхами зустріли хлібороби Хобултової 50-ті роковини Великого Жовтня. У 1967 році вони зібрали зернових по 30,6 цнт з га, в т. ч. пшениці по 32,2 цнт, а цукрових буряків по 332,5 цнт з га. Державі було продано 7784 цнт хліба, що майже вдвічі більше, ніж заплановано. Не менших успіхів у ювілейному році досягли тваринники артілі. Вони виробили на 100 га угідь по 519 цнт молока і 130,7 цнт м'яса і здали державі продуктів тваринництва вдвічі більше за план. Доход колгоспу досяг 1600 тис. карбованців.

Протягом останніх 12 років (1957—1969) господарство посідає перше місце в районі по виробництву молока. Високих виробничих показників досягнуто завдяки тому, що на фермі працюють досвідчені доярки, які добре знають і люблять свою справу. З усіх доярок, зайнятих на фермах артілі, 40 мають стаж роботи 10—15 років. У колгоспі бережуть і виховують кадри тваринників, молодим передають досвід ветерани. При оплаті праці враховується стаж роботи доярок.

Колгосп «Шлях Леніна» — велике багатогалузеве господарство. Виробничий напрям — рільництво й тваринництво. Основними технічними культурами є цукрові буряки й картопля. Вирощують також жито і пшеницю Миронівську 808. Колгосп має 4220 га землі, в т. ч. 2893 га орної. Площа сінокосів артілі — 750 га. Значна частина їх була заболочена. Протягом 1960—1961 рр. осушено 505 га. На цій площі посіяли культурні трави. В селі є 2290 голів великої рогатої худоби, з них у колгоспників — 800 голів. У 1967 році машинно-тракторний парк налічував 32 трактори, 16 комбайнів, 22 автомашини.

Дальше зміцнення економіки господарства забезпечило розгортання капітального будівництва. Вже зведено двоповерховий адміністративний будинок, у якому містяться сільська Рада, контора колгоспу і відділення зв'язку. Споруджено також бригадний клуб, дитячий садок на 140 місць, пожежне депо. В колгоспі — механізований кормоцех, майстерня для ремонту тракторів.

Багато зроблено і щодо поліпшення добробуту хліборобів. До 1967 року всі хуторяни переселились у село. Тут з'явилися нові, впорядковані вулиці — Московська, Жовтнева, Шкільна, Нова. Хобултова забудовується за генеральним планом. За післявоєнні роки споруджено 220 житлових будинків. Село повністю електрифіковане, в кожному житлі є радіо.

Турбота про охорону здоров'я трудящих — одне з найважливіших завдань органів Радянської влади. В Хобултовій є фельдшерсько-акушерський пункт, де жителям села подають безплатну медичну допомогу.

Сільрада і правління артілі дбають про добробут ветеранів праці. На заслужений відпочинок пішли 374 старі колгоспники. Всі вони матеріально забезпечені, але любов до землі, до праці тримає їх у рядах активних трудівників. О. Ф. Голячук, Г. В. Корнисюк, О. Т. Паник та інші пенсіонери трудяться і далі на полях і тваринницьких фермах артілі. Кожен з них виробляє від 300 до 500 і навіть більше трудоднів.

Значного розвитку в селі набула народна освіта. В 1964 році на кошти колгоспу збудували нове приміщення для восьмирічної школи. Тут добре обладнані фізичний, хімічний, біологічний і математичний кабінети, 2 майстерні, великий спортивний зал. У педколективі — 15 учителів, які навчають 210 учнів. Кращі педагоги Н. І. Бохотниця, О. Д. Мічурова нагороджені значком «Відмінник народної освіти». У 1967/68 навчальному році восьмирічну школу перетворено на середню. В її приміщенні працює школа сільської молоді. За роки Радянської влади значно зріс культурний рівень жителів Хобултової. В колгоспі — 20 чоловік з вищою освітою, 100 — з середньою, 209 — з незакінченою середньою.

Центром культурного життя став Палац культури, для якого на кошти колгоспу збудовано нове двоповерхове приміщення з залом на 370 місць. На другому поверсі розмістилася бібліотека з читальним залом. Книжковий фонд її налічує 19 800 примірників. У бібліотеці, крім художньої, багато спеціальної сільськогосподарської і наукової літератури. В бригадах колгоспу є 2 бібліотеки з книжковим фондом 12 200 примірників.

Велику роботу серед читачів проводить актив бібліотеки. Разом з працівниками він створив куточок інтернаціональної дружби, влаштовує виставки літератури братніх народів СРСР, організовує читацькі конференції, присвячені революційним датам, зокрема 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

На відзнаку 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито музей бойової і трудової слави. Активну участь у його створенні взяли місцеві жителі. Вони здали для експонування в музеї кількасот документів, речей, фотографій, які свідчать про значний вклад хобултовців у перемогу над фашистською Німеччиною, розповідають про великі зміни, що сталися в житті селян за роки Радянської влади. Окремий стенд присвячений майбутньому села. Це буде впорядковане сучасне, соціалістичне село, з багатьма культурно-побутовими закладами, парками, спортивними майданчиками тощо. Музей дуже популярний серед місцевих жителів та їх гостей. Тут уже побували сотні відвідувачів.

Трудящі волинського села Хобултової, серед яких понад 50 чоловік за самовіддану працю нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, впевнено крокують у своє світле майбутнє, примножуючи багатство і славу рідного колгоспу «Шлях Леніна».

К. Ф. ПЕТРУШАК, Н. І. ХМАРА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Овадне і за 5 км від шосе Володимир-Волинський—Ковель. Населення — 643 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ворчин, Зоря (до 1964 року — Пузів), Ліски, Охнівка, Писарева Воля, Селиськи.

У Білині знаходиться центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 4462 га землі, в тому числі 2233 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. До створення колгоспу значна частина цієї землі була заболоченою. Зараз понад 200 га боліт осушено і освоєно.

В селі працює восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

ЗАРІ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський — 2 км. Населення — 1229 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новосілки, Орані, Федорівка.

В селі — центральна садиба артілі «Заповіт Леніна», яка має 2338 га земельних угідь, у тому числі орної — 1814 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте бджільництво і садівництво. Колгосп має велике парникове господарство.

В селі є початкова школа.

На околиці Заріччя виявлено поховання доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), біля с. Новосілок — городище та курганний могильник часів Київської Русі, а поблизу с. Федорівки — два могильники того ж періоду.

У Заріччі народився український радянський художник М. А. Рокицький (1901—1944 рр.).

ЗИ́МНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лузі (притоці Західного Бугу), за 7 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 1109 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горичів, Фалемичі, Шистів.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який має 2904 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1864 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур (переважно цукрові буряки).

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури.

Вперше Зимне згадується у 1450 році.

Територія села багата на археологічні пам'ятки. Зокрема, в урочищі Городищі досліджено два поселення доби міді (III тисячоліття до н. е.), де було виявлено численні залишки житлових споруд, знаряддя праці і предмети побуту. На цьому ж місці існувало поселення в добу заліза (IV—III століття до н. е.), а в VI—VII століттях н. е.— ранньослов'янське городище з земляними і дерев'яними укріпленнями, яке пізніше було зруйноване кочовими племенами аварів. У часи Київської Русі (X—XII століття) тут знову виникло поселення.

На околицях сусіднього с. Горичева виявлено залишки поселень доби ранньої бронзи (III—II тисячоліття до н. е.). Біля с. Фалемичів — поселення доби заліза (IV—III століття до н. е.) і давньоруське поселення (XI—XIII століття).

24 червня 1941 року біля Зимного відбувся запеклий бій між радянськими прикордонниками і фашистськими військами.

Залишки монастиря в с. Зимному. Пам'ятник архітектури XV ст.

КРАСНОСТА́В (до 1963 року — Гнійне) — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Овадне. Населення — 766 чоловік. Сільраді підпорядковані села Воля-Свійчівська, Галинівка, Гевин, Людмильпіль, Свійчів.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 1912 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1520 га орної землі і 43 га саду. Вирощуються зернові й технічні культури (переважно цукрові буряки). Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво.

У Красноставі є восьмирічна школа, де працює заслужена вчителька школи УРСР М. Д. Богдюк. У селі бібліотека, одна з кращих у районі, Будинок культури. 1967 року відкрито медичний профілакторій.

Красностав належить до стародавніх поселень. У руських літописах за 1152 рік згадується м. Гнойниця «у Волинській землі». Можна припустити, що це і є Гнійне.

Вчителька Людмильпільської школи Л. О. Добролюбова (нині пенсіонерка) нагороджена орденом Леніна.

У 1861 році, у зв'язку з пожвавленням польського національно-визвольного руху, в с. Свійчеві відбулась маніфестація польського та українського населення.

ЛУ́ДИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 669 чоловік. Сільраді підпорядковані села Амбуків, Ізов, Рогожани, Рокитниця, Чорників.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Слава», який має 3502 га земельних угідь, у тому числі 2352 га орної землі. Посаджено 46 га лісу. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві і вирощуванні зернових культур. З допоміжних підприємств є млин і цегельний завод. За успіхи в розвитку тваринництва доярку В. Ю. Сидорук нагороджено орденом Леніна, доярку Є. С. Михальчук — орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — голову колгоспу Є. П. Колача.

У Лудині є середня школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується у 1570 році.

В період революційних подій 1905—1907 рр. тут відбувалися селянські заворушення. Під час білопольської окупації (1920—1939 рр.) в багатьох селах нинішньої Лудинської сільради існували осередки КПЗУ. Так, у с. Амбукові у 1924 році діяв райком КПЗУ, який об'єднував 14 осередків і був одним з найбільш впливових і організаційно міцних райкомів, які підлягали Ковельському окружкому. Однією з форм революційної агітації, що її вели осередки КПЗУ, було вивішування червоних прапорів, революційних транспарантів, розповсюдження листівок. У 1930 році в дні революційних свят червоні прапори були вивішені в селах Рокитниці і Чорникові, у 1932 році в день 1 Травня — в с. Лудині. У січні 1936 року у зв'язку з відзначенням ленінських днів у с. Вигаданці була вивішена комуністична відозва, в ніч на 1 Травня 1936 року тут були вивішені транспарант і 2 плакати. В с. Амбукові 7 листопада 1936 року на дереві з'явився транспарант «Хай живе 19-й рік перемоги Жовтневої революції!».

У перші дні Великої Вітчизняної війни в районі Лудина 87-а стрілецька дивізія завдала відчутного удару фашистам, в ході якого радянські бійці знищили багато ворожих танків.

Біля с. Амбукова виявлено могильник доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.); в селах Ізові і Чорникові — залишки поселень епохи міді (III тисячоліття до н. е.).

ЛЬО́ТНИЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 651 чоловік. Сільраді підпорядковані села Когильне, Острівок і Поничів.

У селі — центральна садиба колгоспу «Волинь», який має 3637 га земельних угідь, у тому числі 2121 га орної. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощуються зернові культури і цукрові буряки. За успіхи в розвитку тваринництва М. Т. Сидорук нагороджено орденом «Знак Пошани»; зоотехніку Г. С. Батуриній присвоєно звання заслуженого зоотехніка Української РСР.

У Льотничому є восьмирічна і вечірня середня школи, бібліотека, Будинок культури.

Село засноване у 1909 році. В той час це були 5 селянських хат, приписаних до Володимира-Волинського. За часів буржуазної Польщі поблизу села був побудований аеродром. Звідси й пішла назва села.

МИКИ́ТИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 424 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Заброди, Кладнів, Коритниця, Новини, Стрілецька.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Радянської Армії, який має 2692 га землі, в тому числі 1236 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур (цукрові буряки, льон), м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі: городництво, птахівництво. За досягнуті успіхи в розвитку господарства ланкові О. Д. Семенюк і Є. А. Місюк, телятниця М. В. Добринюк відзначені урядовими нагородами.

У Микитичах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

На території нинішньої Микитичівської сільради виявлено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.). В с. Кладневі знайдена кам'яна сокира доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

У 1921—1939 рр. у Коритниці діяла організація КПЗУ.

В роки Великої Вітчизняної війни, під час перебування на Волині партизанського з'єднання О. Ф. Федорова, у Микитичах було створено підпільну партійну організацію.

П'ЯТИ́ДНІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 1025 чоловік. Сільраді підпорядковане село Хрипаличі.

У П'ятиднях знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який має 2012 га землі, в тому числі 1211 га орної і 87 га саду. Вирощуються зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі виробничі показники 10 колгоспників нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, серед них ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний колишній голова колгоспу Р. С. Чапюк. У колгоспі є майстерні по ремонту машин. Працює цегельний завод.

В селі діють восьмирічна школа, 2 бібліотеки, Будинок культури.

Урочище П'ятидні вперше згадується в Іпатіївському літопису за 1261 рік, у зв'язку з тим, що тут зупинявся золотоординський воєвода Бурундай під час свого походу на Південно-Західну Русь. Перша згадка про село належить до 1547 року.

В період визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) покозачені селяни П'ятиднів разом із селянами сусідніх сіл Хрипаличів, Микуличів, Вересівки зруйнували маєток шляхтянки Вольської в с. Дубниках, вирубили ліс, забрали майно, змолотили і вивезли хліб.

Поблизу села у 1941—1942 рр. фашисти розстріляли близько 15 тис. громадян м. Володимира-Волинського і навколишніх сіл.

На околиці села виявлено залишки двох поселень епохи міді—бронзи (III—II тисячоліття до н. е.), поселення епохи раннього заліза (VII—VI століття до н. е.) та городище давньоруських часів.

СТЕНЖА́РИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Стенжі, що впадає в Західний Буг, за 28 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. До шосе Володимир-Волинський— Устилуг — 5 км. Населення — 654 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Заболоття, Полум'яне, Решетники, Турівка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Орджонікідзе, який має 4695 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2564 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб. У 1967 році відкрито медичний профілакторій.

В 1921—1939 рр. у Стенжаричах діяла підпільна організація КПЗУ. У вересні 1926 року відбувся страйк робітників лісопильні.

За зв'язки жителів села з партизанами в роки Великої Вітчизняної війни німецько-фашистські окупанти вбили 120 чоловік, 107 — вивезли до Німеччини на каторжні роботи, зруйнували 95 житлових будинків. В селі проживає 29 учасників Великої Вітчизняної війни. Серед них А. С. Мисанюк, який брав участь у штурмі рейхстагу, має 5 урядових нагород.

СУХОДО́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 1140 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вощатин, Дігтів, Ласків.

Колгосп ім. Жданова, центральна садиба якого розташована в селі, має 1704 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1453 га ріллі.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури на 400 місць. Функціонує пологовий будинок.

Перша згадка про село належить до 1570 року.

В 1610 році в с. Ласкові знайдено скарб золотих та срібних прикрас IV—V ст. н. е

ХМЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 450 чоловік. Сільраді підпорядковані села Житані, Марія-Воля, Нехвороща, Світанок (до 1939 року — Чесний Хрест), Селець, Хмелів.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має 3478 га землі, у тому числі 2732 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 8 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них голова колгоспу М. Т. Іванчук нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, доярка О. Л. Жвавець — орденом «Знак Пошани».

В селі є восьмирічна школа. В 1967 році побудовано Палац культури з залом на 400 місць. На другому поверсі — кімната щастя, бібліотека з читальним залом. У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну та обеліск, на якому викарбувані імена тих, хто віддав своє життя за Радянську владу.

Перша згадка про Хмелівку належить до 1545 року.

В 1923—1939 рр. у Хмелівці діяв райком КПЗУ. 2 серпня 1931 року в селах Хмелівці і Хмелеві були вивішені червоні прапори, а 26 квітня 1933 року — транспаранти з комуністичними лозунгами. У квітні 1934 року були розповсюджені комуністичні листівки.

В с. Селці народився один з визначних діячів Комуністичної партії Західної України В. І. Крайц.

ГОРОХІВСЬКИЙ РАЙОН

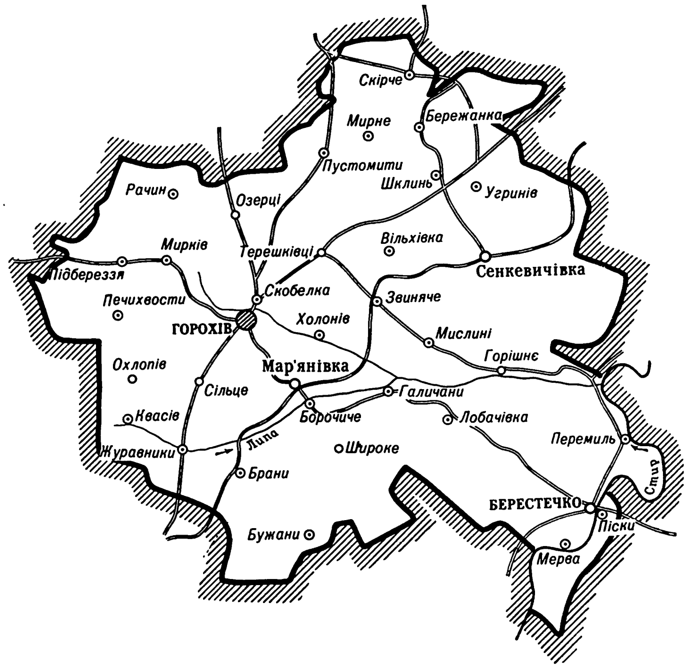

ГОРÓХІВ

Горохів — місто районного підпорядкування, центр Горохівського району. Розташований на берегах р. Липи (басейн Дніпра), на залізниці і автомагістралі Луцьк—Львів, за 50 км на південний захід від обласного центру і за 9 км на північний захід від найближчої станції Горохів. Населення — 5,5 тис. чоловік.

Горохів — одне з найстародавніших поселень. На його території виявлені залишки городища часів Київської Русі[1]. В 1450 році грамотою польсько-литовського короля Казимира IV Ягеллончика Горохів з навколишніми селами був відданий у власність Олізару Шиловичу за заслуги у Свидригайла[2], волинського князя в 1440—1452 рр.

Документи початку XVII століття свідчать про те, що Горохів користувався магдебурзьким правом. Зокрема, князь Г. Л. Сангушко у 1600 році дарував населенню міста право особистої свободи і самоврядування, надавши йому у довічну власність присадибні і орні землі при умові виконання жителями незначних повинностей. Цей запис був затверджений королем Сигізмундом III на варшавському сеймі в 1601 році.

Особливістю магдебурзького права, яке надавалося приватновласницьким, подібно до Горохова, і другорядним королівським містам, було те, що воно в дуже незначній мірі гарантувало самостійність міської общини і не звільняло населення від феодальної залежності. Жителі Горохова сплачували власникові міста чинш відповідно до свого соціального стану. Так, ремісники платили по одному польському злотому на рік, а міщани, наділені землею, — по чотири копи литовських грошів (або по 10 польських злотих) від волоки. Не підлягали обкладенню лише

[1] Д. Я. Самоквасов. Курганы и городища Волынской губернии. СПб., 1888, стор. 8.
[2] Miasta Wołyńskie. Luck, 1937, стор. 13.

три волоки, виділені для утримання церкви (попа і дяка). Натурою платили князеві різники, що різали худобу на ярмарку, і шинкарі.

Були і спеціальні побори. Так, наприклад, за випікання білого хліба потрібно було платити щорічно 32 литовські гроші, разового хліба — по 12 литовських грошів, від винокурення і пивоварення (з кожного приготування) — 35 литовських грошів, за винятком тих випадків, коли це робилось на весілля або свята, за ділянку для забудови — 30 литовських грошів. З кожного будинку виділялось по 3 душі на збирання врожаю і городніх культур у власника містечка. 20 злотих треба було сплачувати для утримання сторожа в замку[1].

Крім того, на утримання міського самоврядування проводились окремі збори з лазні, з ваги, з воскобоєнь, олійниць, з продажу хліба на ярмарку і мостовий збір. Була також встановлена хлібна десятина на утримання лікувального закладу.

Нарешті, в грамоті князя Г. Л. Сангушка про надання Горохову магдебурзького права передбачалась практична участь населення міста на випадок воєнних приготувань. В такому разі споряджувався віз, покритий сукном, з двома кіньми і чотири гаубиці. А при необхідності з кожної волоки і з городу треба було виходити з кіньми і возом на 4 дні в рік на Перемильську греблю для проведення ремонтних робіт, за якими наглядало міське самоуправління.

Але цим не обмежувались феодальні повинності, що їх виконували горохівські міщани. Вони зобов'язані були утримувати і старосту. Спочатку це мало характер добровільного подарунку (коляди), але згодом виникла регламентація зборів: капщина (мито за право продажу напоїв), верховщина (податок з городів), квітове (податок з приїждживх купців). Старости почали також примушувати міщан виконувати на свою користь і польові роботи. В королівських містах ця своєрідна панщина згодом була скасована, але в приватновласницьких містах вона тривала до кінця XVIII століття. Так, у Горохові міщани орали землю на користь замку, збирали хліб, сіно тощо[2].

Значна частина населення Горохова займалася сільським господарством. Про це свідчить той факт, що жителі містечка у 1629 році заплатили податки за 152 дими і відбували повинності за 48 волок, або 1012,4 га польової землі.

Поряд з сільським господарством в Горохові розвивалися ремесло і торгівля. Горохівські кравці славилися виготовленням традиційного одягу для населення: чумарок, камізельок, бекеш і кашкетів, які збувалися на місці, а також у Дружкополі, Локачах, Порицьку, Торчині. Кожухи продавали на ярмарках в Камені-Каширському, Колках, Мацеєві, Ратному та в інших місцях, де на горохівські вироби був великий попит. З лишків шкіри кравці виготовляли рукавиці; жінки з вовни виробляли пояси, крайки, килимки для застилання ліжок, збуваючи їх на місці та на ярмарку в Почаєві.

Горохів на той час був одним з середніх містечок Волинського воєводства. Зокрема, в 1635 році тут працювали 21 ремісник, у т. ч. 5 шевців, 3 ковалі, 5 кушнірів і кравців, 4 пекарі, ювелір, лимар, ткач і пивовар. Крім ремісників, у Горохові тоді було 12 комірників і 4 перекупники[3].

У першій половині XVII століття на західноукраїнських землях поширюється оренда маєтків. Князь Г. Л. Сангушко 29 серпня 1601 року також віддав Горохів з волостю в оренду двом торчинським євреям з правом карати селян смертю.

Щоб не допустити цілковитого занепаду міст, польський уряд підтримував їх, надаючи різні торгові пільги і привілеї, зокрема щодо ринків і створення ремісничих корпорацій. Так, згідно з грамотою Г. Л. Сангушка про надання Горохову магде-

---

[1] В. Б. Антонович. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432—1798 гг. К., 1870, стор. 39—41.

[2] Там же.

[3] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 144, 145.

бурзького права передбачалося, що в місті будуть базари (у вівторок і суботу) і ярмарки (двічі на рік)[1]. Але засилля феодалів і особливо орендарів, що виявлялось у найбільш грубій і неприкритій формі експлуатації, перешкоджали розвиткові продуктивних сил. Уже в першій половині XVII століття панщина досягала 5—6 днів на тиждень від лану. Зрозуміло, що все це викликало незадоволення народних мас. Досить було іскри, щоб запалало полум'я. Так воно і сталось. Уже в перший рік національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького в серпні 1648 року в Горохові і навколишніх селах розпочав боротьбу проти шляхти селянський загін, організований у Стоянові селянином Степаном Гиричем[2].

У вересні вся Волинь, у т. ч. й Горохів, була в руках повсталих народних мас і козацьких полків Хмельницького. Загін С. Гирича в складі 150 чоловік разом з козаками нападав на панські маєтки, костьоли і уніатські церкви.

Але і після відходу військ Б. Хмельницького на Подніпров'я не припиняються заворушення в районі Горохова. Так, 11 лютого 1649 року кількасот жителів міста вчинили опір польським жовнірам, які переходили через Горохів. Озброєний натовп напав на польський загін, завдавши йому втрат. Покозачене населення також чинило розправу над шляхтою, орендарями і їх управителями як у самому Горохові, так і в навколишніх селах. Про це відомо з протоколу допиту семи горохівських міщан, складеного 4 вересня 1649 року, в якому розповідається про участь жителів Горохова у діях загону С. Гирича[3].

Після придушення повстання в роки визвольної війни українського народу горохівчани не раз робили спроби виступати проти поневолення. Але щоразу уряд жорстоко розправлявся з непокірними. Під впливом французької буржуазної революції 1789 року на околицях Горохова почали готуватись до повстання. Проте польські власті не дали можливості йому розгорнутися, сформувавши в Горохові військовий загін.

Деяке пожвавлення в розвитку ремесла і торгівлі відбувається наприкінці XVIII — на початку XIX століття, коли новий власник міста М. Вельгорський заснував тут шевський та кушнірський цехи[4], а на початку XIX століття тут відкрили сукновальню.

Наступний володар міста В. Стройновський вирішив позбавити Горохів магдебурзького права і покріпачити його населення. Але рішучий виступ міщан змусив феодала вдатися до хитрощів. Він від свого імені у 1815 році «дарував» міщанам особисту незалежність і землі, які ті займали, однак з тим, щоб вони платили йому незначний оброк за присадибну та польову землю і виконували деякі повинності. Це призвело до того, що в тому ж 1815 році горохівські міщани під час 7-ї ревізії були прирівняні до стану кріпосних селян[5].

Так були ошукані горохівські міщани, які в той час і не збагнули, до яких згубних наслідків можуть призвести в майбутньому незначні, здавалося б, обмеження з боку феодала. Продовжуючи вважати себе наділеними попередніми правами, вони не уявляли тоді, що їх нащадки вже не зможуть тими правами скористатися. Це стало відомо лише після обнародування маніфесту 19 лютого 1861 року, згідно з яким міщан Горохова, як прирівняних в усіх правах до кріпосних селян, зобов'язали викупити землі, якими вони володіли, у нового власника міста графа Фадея Тарновського. Ось тоді горохівські міщани і згадали про «права», які надав їхнім пращурам граф Стройновський. Нащадки обдурених півстоліття тому міщан вирі-

[1] В. Б. Антонович. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432—1798 гг., стор. 70, 71.
[2] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 гг., стор. 100.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 316—320.
[4] Rocznik Wołyński, t. 4. Równe, 1935, стор. 177.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 616, арк. 4.

шили силою вирватися з лещат узаконеного рабства, але наштовхнулись на непереборну стіну бюрократичного апарату царської Росії, що вірно стояв на сторожі «законності».

Міщани звернулися до губернського присутствія в селянських справах в Житомирі з такими вимогами: 1) повернути їм міщанські права, 2) зміцнити цехи згідно з існуючими в Горохові ремеслами, 3) звільнити їх від залежності Ф. Тарновського і залишити за ними їх землі як особисту власність. Характерно, що ця скарга від імені 25 горохівських міщан, через їх неписьменність, була підписана 10 червня 1861 року єдиним грамотним серед них П. М. Коцюбинським.

Справа горохівських міщан розглядалася в різних інстанціях протягом майже 10 років. Нарешті 23 жовтня 1870 року з'їзд мирових посередників Володимир-Волинського повіту вирішив, що оскільки землі горохівських міщан ще до видання інвентарних правил 26 травня 1847 року і 29 грудня 1848 року були визнані мирськими землями Горохівського маєтку, то вони підлягають обов'язковому викупу.

За 1090 десятин 1519 сажнів землі горохівські міщани (566 дворів) протягом 49 років повинні були сплачувати щорічно, починаючи з 1 вересня 1863 року, по 375 крб. 47 коп[1]. Це становило досить значну суму — 18 398 крб., що втроє перевищувало суму наданої казною позики. Так було покінчено з магдебурзьким правом, наданим Горохову на початку XVII століття.

Польські феодали і католицьке духівництво руками українських трудящих створювали для себе матеріальні цінності і культурні пам'ятники. Так, в 1808 році в Горохові його власник спорудив католицький костьол і розкішний палац в стилі ампір. У палаці було зібрано багато картин італійської, німецької, нідерландської шкіл живопису, чимало рідкісних і цінних творів різьбярства, скульптури, графіки. Тут же була багата бібліотека. Згодом все це В. Стройновський частково вивіз до Петербурга, а решту забрав до свого родового маєтку в Диковому новий власник Горохова Ф. Тарновський[2].

Після возз'єднання Західної Волині з Росією 1795 року в Горохові посилилась боротьба проти польсько-католицького впливу. Одним із виявів її було спорудження в місті на кошти парафіян православної церкви Вознесіння.

На початку XIX століття в Горохові відкрили парафіяльну школу, яка почала нормально працювати лише після вигнання військ Наполеона з Росії. Незважаючи на те, що в містечку тільки шляхтичі були поляками, а ремісники й міщани — українцями, навчання проводилося польською мовою. Але й ця школа після придушення польського повстання 1831 року була на деякий час закрита[3], а потім русифікована.

Після реформи 1861 року в Горохові продовжувало зберігатися велике поміщицьке господарство, яке згодом від Ф. Тарновського перейшло до Свистунових. Одній із їх спадкоємиць, К. О. Свистуновій (після одруження — Лідерс-Вейнмерн), у 1900 році належало в Горохові 1346 десятин землі, а в 1907 році — 1200 десятин[4].

Тут у пореформений період виникають пивоварний і цегельний заводи, паровий млин і склад сільськогосподарських знарядь[5]. Підприємства ці були невеликі, на них працювало по кілька робітників. Так, на паровому млині графині К. О. Лідерс-Вейнмерн, а потім В. М. Бечко, було 8 робітників. Прибутку млин давав 30 тис. крб. на рік, перемелюючи до 36,5 тис. пудів зерна. В той час, як власники підприємств поміщики збагачувались, робітники ледве животіли.

Тривалий час Горохів залишався важливим пунктом ярмаркової торгівлі. На початку XX століття в Горохові було 47 крамниць і проводилося 3—5 одноденних

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 616, арк. 4, 219, 378.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 3. Warszawa, 1882, стор. 109.
[3] Памятная книжка Волынской губернии на 1901 г. Житомир, 1900, стор. 39, 43.
[4] Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год. Житомир, 1907, отд. 4, стор. 10, 12.
[5] Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год, стор. 234, 260

ярмарків на рік. На час перепису 1897 року в містечку налічувалося 4699 жителів, у т. ч. 2571 єврей. Більшість населення займалось ремеслом і торгівлею. Торгували товарами, виготовленими на місці (одяг, взуття тощо), а також привезеними з інших місць. Зокрема, з Луцька та інших міст у Горохів завозилися шкіри, зерно, м'ясо.

Крім відкритої у 1803 році двокласної парафіяльної школи, в 1912 році в Горохові було засноване вище початкове училище. В 1913 році у школі навчалось 104 хлопчики і 81 дівчинка, а в училищі — 35 хлопчиків і 9 дівчаток. Обидва училища утримувались за рахунок земства і міської управи.

Для подання медичної допомоги населенню земство утримувало лікаря-терапевта і зубного лікаря. Узаконеною була і посада бабки-повитухи. Ліки за досить значну плату постачала приватна аптека.

У 1872 році в місті сталася велика пожежа, згоріло 226 будинків[1] із 356[2]. У зв'язку з цим Горохів втратив значення волосного центру, яким він був з часу возз'єднання Західної Волині з Росією. Волосним центром стало сусіднє село Скобелка, розташоване за кілометр на північний схід від Горохова. Все ж у Горохові залишилась значна кількість різних установ: поліцейський стан, якому підлягали 4 волості — Бранська, Підберезька, Свинюська і Скобелецька; поштово-телеграфне відділення цих волостей, земська поштова станція на 14 коней; споживче товариство, мировий суд і міщанська управа.

Під час першої світової імперіалістичної війни околиці Горохова були дуже зруйновані, оскільки через місто проходила лінія російсько-австрійського фронту і тут відбувалися запеклі бої. У зв'язку з цим населення міста і навколишніх сіл змушене було евакуюватися вглиб Росії, звідки частина повернулася після закінчення війни, а решта — лише в 1939 році.

Трудящі Горохова радісно зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді і ленінські декрети про мир і землю. Але австро-німецька окупація України перешкодила утвердженню тут влади Рад. Лише в серпні 1920 року, коли Червона Армія розгромила білополяків, у Горохові встановилася на деякий час Радянська влада. На чолі Горохівського повіткому КП(б)У та ревкому стали П. Г. Суслов, А. Г. Гербал, Б. Г. Караїм. Земельний відділ ревкому очолив П. П. Русанович[3].

Однак Радянська влада в Горохові встановилася ненадовго. Західну Волинь, як і інші західноукраїнські землі, загарбала буржуазно-поміщицька Польща. Горохів став повітовим центром, що об'єднував 6 сільських гмін

Власті панської Польщі не дбали про розвиток продуктивних сил і про піднесення добробуту трудящих. У Горохові з промислових підприємств працювали лише 2 млини, цегельний завод, олійниця і майстерня по ремонту віялок, де використовувалась ручна праця. Ні про яку механізацію не могло бути і мови. Електроенергія використовувалася лише для освітлення кількох вулиць і установ. У 1936—1937 рр. з 1070 житлових будинків було електрифіковано тільки 43. Переважна більшість жителів не могла користуватись електроосвітленням у зв'язку з високою платою. Основну частину населення становили ремісники та їх сім'ї. З 6,9 тис. чоловік, які населяли Горохів згідно з переписом 1938 року, 1658 займалися ремеслом. Строкатість національного складу з часом ще більш посилювалася. З 1658 ремісників українців було — 633, євреїв — 579, поляків — 391, німців — 45, чехів — 7, росіян — 3. Становище робітників і ремісників Горохова було надзвичайно тяжким. Узаконений «Промисловим статутом», виданим у Польщі в 1927 році, робочий день тривалістю 10 годин власники підприємств продовжували на свій розсуд. Праця дітей і підлітків нічим не регламентувалася. Заробітна плата напередодні другої світової війни для кваліфікованих робітників дещо підвищилась.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 52, спр. 435, арк. 5.
[2] Н. Столпянский. Девять губерний Западно-русского края. СПб., 1866, стор. 162.
[3] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 41

Злидні, нестатки призводили до поширення різних захворювань, а медичне обслуговування населення було вкрай обмеженим. В 1939 році в Горохові лише передбачалось побудувати лікарню. А до цього на весь повіт, який був значно більшим від теперішнього району, діяло лише дві лікарні: в с. Миркові і в м. Локачах, що входили тоді до складу Горохівського повіту.

В роки польської окупації західноукраїнських земель освіта українського населення також перебувала на дуже низькому рівні. Згідно з переписом від 9 грудня 1931 року, не вміло ні читати ні писати в цілому по Горохівському повіту 45,9 проц. населення. Можна сподіватися, що процент письменності в самому Горохові був дещо вищим, ніж в цілому по повіту.

Правда, в 1933 році міністерство віросповідань і народної освіти відкрило в Горохові чотирикласну філію Луцької державної гімназії. В перший рік тут навчалось 43 учні, кількість яких в 1939 році збільшилась до 227. В 1938 році міське управління розпочало будівництво семирічної школи, але до 1939 року була виконана лише третина робіт. В 1939 році в Горохові уже діяла семирічна школа, в якій навчалося 864 учні, та професійна школа, де було 110 учнів. Але шкільних приміщень не вистачало і навчання проводилось у три зміни. Навчання в усіх учбових закладах проводилось польською мовою.

Справі ополячення українського населення служив і так званий народний будинок.

Тяжкі умови праці, злидні, голод, національний гніт штовхали робітників і ремісників на боротьбу. Комендант Волинського окружного управління поліції доповідав у міністерство внутрішніх справ, що в кінці 1922 — на початку 1923 року надзвичайно посилилась діяльність профспілок в Луцьку і Горохові. Тут були створені вечірні курси робітників, які прагнули до «революціонізації пролетарських мас і виховання нового покоління в комуністичному дусі»[1].

Активізували свою діяльність профспілки, які перебували під впливом комуністів. У 1926 і 1927 рр. вони організовували страйки горохівських кравців.

В процесі революційної боротьби комуністи зміцнювали свої ряди. В липні 1924 року утворився Горохівський повітовий комітет КПЗУ, якому було підпорядковано 13 партійних осередків. За визнанням поліції, Горохівська партійна організація була найбільш масовою на Волині. Вже на початку жовтня 1928 року, через два місяці після III з'їзду КПЗУ, в Горохівському повіті діяло 6 райкомів, які об'єднували 45 комуністів[2]. Організація весь час зростала. До травня 1935 року в самому Горохові налічувалося понад 30 комуністів: Н. М. Бабиляс, А. Б. Веслер, П. І. Водницький, З. М. Кльоц, Д. Б. Лазовник, В. П. Скибицький, К. П. Чайковський та інші[3].

Здійснюючи на практиці лозунг про зміцнення союзу робітників і селян, Горохівський повітовий комітет КПЗУ проводив велику роботу серед сільського населення. Селяни уважно прислухалися до комуністів і підтримували їх в боротьбі за соціально-економічне та національне визволення і за возз'єднання Західної України з Українською РСР. Становище селян, які ходили на заробітки, було надзвичайно тяжким. Робочий день тривав 12 годин, а заробіток становив всього 70 грошів. Куркулі, поміщики, осадники виплачували заробіток несвоєчасно, затримуючи його на кілька тижнів, місяців, а інколи й на цілі роки[4].

Тяжкою була і доля селянина, що мав мізерний наділ. Ось як характеризувалося становище селян в одній з листівок, які поширювались у повіті у 1933 році: «Товариші селяни! Загляньмо до своїх комор, вони порожні. Тож цілий рік ми працювали. Де поділися плоди цілорічної праці, щоб прохарчуватись і прогодувати

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, арк. 1—8, 27—29.
[2] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 105, 118, 119.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-1271, оп. 1, спр. 4, арк. 6, 41, 43, 61, 66, 67.
[4] Газ. «Правда», 8 квітня 1934 р.

худобу до нового врожаю? Де поділося зерно з посівів? Хліб ми вирощуємо, а майже від півроку більшість селян не має його в хаті, хіба тільки несолену картоплю. Подивіться в поле — збіжжя ще не дозріло, а ненаситні руки тягнуться до нашої праці. Насамперед, приїжджають секвестори забирати податки для уряду, якому треба на гармати, гази та інші воєнні цілі. За екзекуторами поспішають лихварі й куркулі, у яких біднота позичала на переднівну»[1]. Нагадаємо, що в Горохівському повіті поміщики і куркулі, як правило, за позику насіння брали плату в чотирикратному розмірі.

Вірними помічниками комуністів були комсомольці, які утворили свої осередки в Горохівському повіті в 1929 році. Ватажками молоді були секретар повітового комітету КСМЗУ П. Водницький, Н. Бабиляс, В. Скибицький (які згодом стали членами КПЗУ), Г. Стопачинський та інші.

Партійна і комсомольська організації широко використовували в політичній роботі з масами друковане слово — підпільні комуністичні видання, а також спеціальні добірки матеріалів.

Підтвердженням цього може бути такий факт. 18 травня 1934 року на квартирі А. Качинського поліція виявила цілий ряд гасел, пісень і політичних віршів. Вона встановила, що А. Качинський, К. Бойчук, П. Федонюк та інші за дорученням комітетів КПЗУ і КСМЗУ проводили роботу серед членів Українського селянського об'єднання (УСО), яке виникло після ліквідації організації «Сельроб», а також серед інших українських товариств („просвіти“, кооперативів тощо)[2].

Великого значення партійна організація Горохівського повіту надавала розповсюдженню і пропаганді радянських видань через кооперативну спілку «Наша культура», яка мала в Горохові свій книжковий магазин. У жовтні 1936 року Луцький окружком КПЗУ організував у Горохівському повіті виступ проти стягнення військового податку. В результаті цього 19 жовтня до повітового старости в Горохові почали приходити платники військового податку, вимагаючи його ліквідації і погашення недоїмок. Одночасно з цим продовжувались страйки на ряді підприємств. Одним із них був страйк сорока робітників цегельні 31 травня 1937 року, які вимагали підвищення заробітної плати. Адміністрація змушена була піти на поступки[3]. Все це викликало занепокоєння польських властей, які в першій половині 1938 року обрушились на КПЗУ з новими репресіями.

Як широко була поставлена комуністична пропаганда в Горохівському повіті видно з того, що в першій половині 1938 року поліція тут заарештувала 229 чоловік, обвинувачених у цій справі[4]. Навіть після несправедливого розпуску Виконкомом Комінтерну в липні 1938 року Компартії Польщі, складовою частиною якої була КПЗУ, комуністи не склали зброї. У жовтні в Горохові відбулися підпільні партійні збори, на яких було вирішено бойкотувати наступні вибори до сейму і сенату, а 1 Травня 1939 року комуністи організували трудящих на відзначення дня міжнародної пролетарської солідарності.

Населення міста радісно сприйняло звістку про перехід Червоною Армією 17 вересня 1939 року колишнього радянсько-польського кордону, щоб не допустити загарбання західноукраїнських земель гітлерівцями. Майже в усіх населених пунктах повіту почали створюватись ревкоми, загони робітничої гвардії і селянські дружини на чолі з комуністами. Робітнича гвардія Горохова, керована Г. Стопачинським, роззброїла польську поліцію і передала місто командуванню Червоної Армії 19 вересня цілим і непошкодженим.

В Горохові виникли тимчасові повітове і міське управління, під керівництвом яких відбулися 22 жовтня 1939 року вибори до Народних Зборів Західної України.

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1929—1939), ч. 2. Львів, 1965, стор. 101.

[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 4370, арк. 34.

[3] Там же, ф. 46, оп. 9а, спр. 524, арк. 17.

[4] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 198.

Своїм посланцем до Львова жителі Горохова обрали Н. М. Бабиляса, колишнього члена КПЗУ, якого Червона Армія визволила з ув'язнення.

У січні 1940 року Горохівський повіт було ліквідовано і утворено Горохівський район. Головою виконкому районної Ради депутатів трудящих став Г. Й. Білоконь. Трохи пізніше, у квітні, відбулися районні партійні збори, на яких було створено Горохівський райком КП(б)У. Першим секретарем райкому комуністи обрали С. В. Наконечного[1], який пізніше, у 1958 році, за успіхи в розвитку сільського господарства Іваничівського району був удостоєний звання Героя Соціалістичної праці. У травні організувався виконком Горохівської міськради. Очолив його І. П. Герасимов.

Великою подією в житті трудящих Горохова було проведення перших дійсно демократичних виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР, що відбулись 24 березня 1940 року, і до місцевих Рад депутатів трудящих 15 грудня 1940 року. Трудящі міста продемонстрували в ході виборів свою морально-політичну єдність і згуртованість навколо Комуністичної партії і Радянського уряду, одностайно проголосувавши за блок комуністів і безпартійних.

Відразу ж після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною в економіці і культурі міста розпочалися соціалістичні перетворення. До середини січня 1940 року стало до ладу заводоуправління цегельних заводів №№ 10, 11. Згідно з постановою райвиконкому від 24 липня 1940 року, було створено райпромкомбінат, якому передано всі націоналізовані підприємства. Виникли промислово-кооперативні виробничі артілі (столярна, ковалів і стельмахів, меблево-обозо-бондарна, деревообробна, шевська, хутряна, швейна, шкіряна та інші), а також райхарчокомбінат, в системі якого найважливішими підприємствами були млини №№ 38, 39, маслозавод, пекарня, ряд цехів по виробництву різних продовольчих продуктів. Під контролем райфінвідділу діяли деякі приватні підприємства, зокрема меблева майстерня, цех по виробництву квасу тощо.

До грудня 1940 — січня 1941 року в Горохові було завершено утворення промислових артілей, налагоджено роботу всіх підприємств. Механічна майстерня по ремонту віялок була перетворена на артіль «Металіст». Оформилися профспілкові організації. Налагоджували роботу торговельна мережа й установи побутового обслуговування населення.

Повалення буржуазно-поміщицького ладу розв'язало творчу енергію трудящих Горохова. Так, робітники двох цегельних заводів, здійснюючи свої зобов'язання на честь дня Конституції у 1940 році, на 70 днів раніше строку виконали річний виробничий план. Г. Козловський, І. Бондар та інші робітники виконували виробничі плани на 150—170 проц. Продуктивно трудились робітники інших підприємств.

Створювалися і нові медичні заклади. Почали працювати лікарня і поліклініка, де трудящі одержували безплатну медичну допомогу. Відкрилася державна аптека.

Здійснюючи ленінську національну політику, партійні і радянські органи подбали про розвиток народної освіти і забезпечення культурного відпочинку трудящих міста. Після визволення Горохова тут були відкриті середня школа з українською і дві семирічні з польською та єврейською мовами навчання, а також районний Будинок культури, районні бібліотеки для дорослих і дітей, Будинок піонерів, кінотеатр. На сцені районного Будинку культури виступали не лише місцеві гуртки художньої самодіяльності, але і професіональні актори. Час від часу відвідували Горохів народна артистка УРСР Н. М. Ужвій, заслужені артисти УРСР О. П. Юра-Юрський, В. М. Дуклер.

Коли почалась війна, в Горохові перебував штаб 124-ї стрілецької дивізії, якою командував генерал-майор П. Г. Сущий, і 406-й стрілецький полк цієї ж дивізії

---

[1] Газ. «Червоний Жовтень», 19 квітня 1940 р.

під командуванням полковника Т. Новикова. Цей полк на підступах до Горохова вступив у бій з німецькими частинами. Піхотинці у взаємодії з артилеристами розбили німецький батальйон, підпалили три ворожі танки. На полі бою залишилось понад 300 трупів солдатів і офіцерів противника. Але сили були нерівні. Підтягнувши підкріплення і зосередивши на наших військах сильний артилерійський і мінометний вогонь, внаслідок чого третина міста згоріла, німецько-фашистські війська 26 червня 1941 року вдерлися до Горохова.

В місті виникли німецько-фашистські окупаційні органи: комендатура, гестапо, гебітскомісаріат. Окупанти утворили з числа націоналістичних елементів бутафорські органи (міську управу, т. зв. українську поліцію), в яких служили різні запроданці, що по-лакейському допомагали окупантам утверджувати «новий порядок».

Уособленням цього «нового порядку» був великий концентраційний табір, збудований у яру біля школи і обнесений колючим дротом. Табір охоронявся озброєною поліцією з вівчарками. Спершу там були полонені червоноармійці, а згодом — тисячі радянських громадян. Приречених виводили звідси і розстрілювали на цвинтарі. Щоб залякати людей, гітлерівці у центрі міста на телефонних стовпах вішали без суду і слідства тих, хто викликав у них підозру. Серед жертв фашистського терору був секретар шкільної комсомольської організації Володя Румовський. Та ніякі тортури не могли зламати волі відважного патріота, від якого гестапівці вимагали списки комсомольців. Тоді фашистські недолюдки кинули Володю під гусениці танка. Всього в Горохові було знищено фашистами 3800 чоловік. Переважну більшість відібраних від убитих речей гітлерівці відсилали головному катові — гауляйтеру України Еріху Коху в Ровно. На посилках, як глум над пам'яттю вбитих, були написи: «Від евакуйованого єврейського населення»[1].

Але ніякі звірства загарбників не могли зробити і не зробили з радянських людей покірних рабів. Населення Горохова активно допомагало партизанам у їх боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Трудящі виділяли для них продукти харчування, брали участь у розвідках, ставали провідниками, коли в районі Горохова діяли загони ім. 26-ї річниці Червоної Армії на чолі з старшим лейтенантом І. О. Артюховим (березень 1943 р.), загони із з'єднань Героїв Радянського Союзу П. П. Вершигори і М. І. Наумова (лютий 1944 р.) та інші[2].

Бої за визволення Горохова від німецько-фашистських загарбників розпочали дві партизанські роти з'єднання Героя Радянського Союзу П. П. Вершигори 5 лютого 1944 року. Раптовим ударом партизани під командуванням Д. І. Бакрадзе вибили противника з міста. Атака була такою несподіваною, що партизани не зазнали втрат. Вони знищили 16 автомашин гітлерівців, захопили 2 гармати та інші трофеї. Під кінець бою за місто в Горохів прибули розвідники з'єднання Героя Радянського Союзу М. І. Наумова, під кінець дня — розвідка Радянської Армії, якій і було передано місто. А партизани через кілька днів вийшли за р. Буг на територію Польщі[3], де продовжували громити фашистів у ворожому тилу.

Але в цей час радянські війська з стратегічних міркувань не розгортали наступальних операцій, і німецькі частини, які підійшли з заходу, знову захопили місто. 3 квітня воїни 13-ї армії генерала М. П. Пухова вибили ворога з Горохова, однак 12 квітня радянські війська змушені були відступити[4].

Знову розпочали бої за визволення Горохова від гітлерівців з'єднання 22-го стрілецького корпусу 13-ї армії під командуванням генерал-майора Ф. В. Захарова 13 липня 1944 року. В Горохові на цей час дислокувалась 291-а німецька піхотна

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 47.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів, стор. 373.

[3] Д. Бакрадзе. Кров'ю героїв. К., 1968, стор. 314—316, 319, 321.

[4] Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945. Краткая история. М., 1965, стор. 324.

дивізія. Частини 389-ї стрілецької дивізії, якою командував полковник Л. О. Колобов, при підтримці 58-ї стрілецької дивізії з півночі і 287-ї стрілецької дивізії з півдня, атакували укріплені позиції гітлерівців зі сходу і південного сходу Горохова. В результаті навальної атаки піхоти, підтриманої сильним вогнем артилерії і ударами авіації, Горохів був визволений [1].

Окупанти заподіяли місту величезної шкоди. Із загальної кількості (більш як 900) будинків, що були в Горохові до війни, уціліло 320, та й то напівзруйнованих. З 7500 чоловік населення залишилось в місті тільки 1600, решта була винищена або вивезена на роботи в Німеччину [2].

Відразу після визволення міста відновили свою діяльність партійні і радянські органи, які стали організаторами трудящих на відбудові Горохова. 23 липня 1944 року відбувся загальноміський мітинг у Горохові, на якому прийняли рішення всім працездатним включитися у відбудовні роботи. Поступово було проведено укомплектування всіх установ і організацій кадрами і виділено для них приміщення.

Палко відгукнулось населення Горохова на звернення трудящих Луганська «До всіх робітників, службовців, інтелігенції та домогосподарок міст Радянської України» із закликом докласти всіх зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати зруйновані під час війни міста. Це звернення обговорювалося на зборах, що відбулися у всіх мікрорайонах Горохова. Трудящі одностайно вирішили: «Кожний із нас двічі на тиждень буде працювати по дві години на відбудові свого міста». Була також створена спеціальна бригада, яка відбирала з руїн усе придатне для використання на будівництві. Сотні трудящих у неробочий час працювали на відбудові.

Налагоджували роботу промислові підприємства. Вже до кінця липня 1944 року почав працювати вальцьовий млин, а ще два були підготовлені до введення в дію, стала до ладу пекарня. У цьому ж році почали давати продукцію маслосирзавод, цех безалкогольних напоїв, бойня і ковбасний цех. Готувалися до пуску міська електростанція і три цегельні заводи. Приступили до роботи підприємство по дубленню шкір, кравецька майстерня і майстерні по ремонту взуття та годинників. Відкрилися крамниці.

З метою посилення кооперування і стимулювання виробництва 6 серпня 1944 року райвиконком прийняв рішення про створення в Горохові райпромкомбінату, який об'єднав жерстяну, взуттєву, швейну, столярну і бондарну майстерні. До його складу ввійшли також миловарня, підприємства по виробництву вірьовок, щіток, віників, плетених корзин.

Велике трудове піднесення на підприємствах Горохова викликав заклик робітників Таращанського райпромкомбінату Київської області про розгортання соціалістичного змагання за поліпшення якості продукції широкого вжитку. В ході обговорення заклику колективи підприємств взяли підвищені соціалістичні зобов'язання і успішно здійснили їх. Колектив артілі «Металіст» достроково налагодив ремонт молотарок та інших сільськогосподарських машин у 1945 році.

Велику допомогу у відбудові трудящим Горохова подавали держава, братні народи нашої країни. Тільки в цехах артілі «Металіст» було встановлено нове обладнання: вагранку, підйомний кран, паровий молот, токарні і фрезерні верстати. У 1946 році в основному була завершена відбудова цього підприємства. Тут стали до ладу ковальсько-слюсарний, механічний і стельмашний цехи, готувалися до пуску ливарний і деревообробний.

Відновив роботу і райхарчокомбінат, який об'єднував ряд підприємств по виробництву харчових продуктів.

Розгортання соціалістичного змагання сприяло зростанню випуску промислової продукції. Так, якщо в 1945 році предметів широкого вжитку підприємства Горохів-

---

[1] Архів МО СРСР. ф. 236, оп. 2673, спр. 918, арк. 108.
[2] Волинський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

ського райпромкомбінату випустили на 302,9 тис. крб., то в 1946 році вже на 589 тисяч. Більшість робітників перевиконувала норми виробітку. Серед них виділялися молоді робітники — А. Стопачинський, Я. Гладишкевич, М. Герасимович, М. Ладика та інші.

Частина населення, яка займалася сільським господарством, у 1948 році об'єдналася в колгосп ім. Дзержинського[1].

Поряд з відбудовою господарства трудящі відновлювали і лікувальні заклади. Почала працювати районна лікарня. Медпрацівники провели велику профілактичну роботу серед населення по запобіганню пошесним захворюванням — тяжкої спадщини, що залишилася від тимчасової окупації Горохова фашистськими загарбниками. Відновила роботу поліклініка, аптека. Відкрились дитячі ясла.

Відновилися заняття в середній школі, де в 1944/45 навчальному році вчилося 450 дітей.

Знову гостинно відкрили двері перед трудящими районний Будинок культури, кінотеатр, бібліотека.

Райком партії і райвиконком звертали велику увагу на виховання кадрів. У 1944—1946 pp. у Горохові на районну керівну роботу було висунуто 131 чоловіка з місцевого населення[2]. Серед них Н. М. Бабиляс, В. В. Коновалюк, М. П. Лотоцький, С. М. Самойлова та інші. Поряд з ними активно працювали направлені партійними комітетами з східних областей С. Ф. Бурлаченко, І. В. Гущенко, Т. Ф. Денік, Н. П. Красиленко та інші.

Відбудова господарства в Горохові після закінчення Великої Вітчизняної війни здійснювалася в умовах шаленого опору з боку українсько-німецьких бандерівських банд, що концентрувалися в деяких населених пунктах району. Вони проводили антирадянську пропаганду, тероризували населення, вбивали з-за рогу комуністів і комсомольців. Від рук бандитів загинули заступник голови райвиконкому Г. І. Шингарьов, завідуючі відділами райвиконкому Є. С. Полях та П. М. Леонтьєв, голова міськради Л. О. Копчунь, та інші активісти. Але ніякі підступи буржуазно-націоналістичних виродків не могли зупинити переможної ходи соціалізму. При підтримці широких мас трудящих органи Радянської влади разом з активістами покінчили з бандерівським бандитизмом.

Соціалістичне змагання серед колективів промислових підприємств, творча ініціатива робітників, інженерно-технічних працівників і службовців забезпечили успішну відбудову господарства. На кінець п'ятирічки промисловість міста значно перевищила довоєнний рівень виробництва.

В роки завершення будівництва соціалізму і поступового переходу до комунізму промислові підприємства Горохова значно розширились, зміцніла їх матеріально-технічна база, всі вони докорінно реконструювалися. Так, колишня артіль «Металіст» перетворилась на сучасний ливарно-механічний завод, який почав постачати всій області пічне литво і налагодив капітальний ремонт автомашин та різних двигунів. Внаслідок розширення і реконструкції цегельних заводів, що завершилась в 1961 році, вони перетворились на сучасні механізовані підприємства. В 1966—1968 рр. побудовано п'ять нових тунелів і одна кільцева піч, в результаті чого потужність заводів доведена до 16 млн. штук цегли на рік.

Райпромкомбінат у листопаді 1960 року було перетворено на комбінат побутового обслуговування. Значно розширився райхарчокомбінат. На всіх підприємствах механізовано трудомісткі процеси.

В авангарді борців за технічний прогрес, за дальший розвиток виробництва йдуть комуністи і комсомольці. Вони першими стали під прапор змагання за комуністичне ставлення до праці. І це принесло успіх. Звання колективу комуністичної

[1] У 1951 році цей колгосп об'єднався з артіллю «30 років Радянської України» с. Пірвачого. Тепер на околиці Горохова розміщена птахофабрика колгоспу.

[2] Волинський облпартархів, ф. 6, оп. 3, спр. 6, арк. 228.

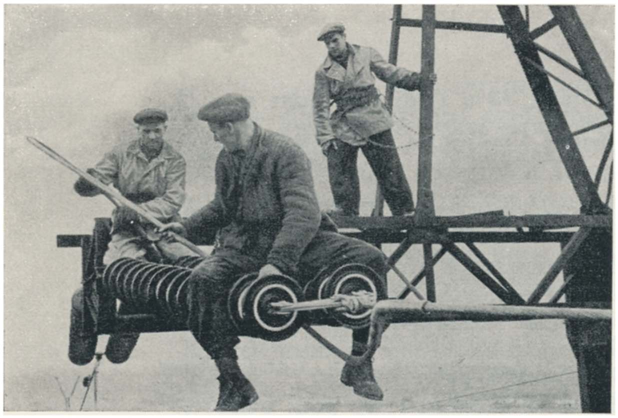

Монтаж високовольтної електролінії від Добротвірської ДРЕС біля Горохова. 1967 р.

Бурякоприймальний пункт Горохівського цукрового заводу, смт. Мар'янівка. 1969 р.

праці на ливарно-механічному заводі першою завоювала бригада, яку очолював комуніст М. С. Войтович. У числі перших ударників комуністичної праці на підприємстві були слюсар-комуніст Ф. Ф. Шубін, електрослюсар М. І. Приступа, слюсар М. І. Сас та багато інших.

З ініціативи партійної організації на ливарно-механічному заводі було здійснено комплекс заходів по механізації виробничих процесів у ливарному цеху. Велику допомогу в цьому подали науковці Київського проектного інституту, які розробили технологію використання ливарного обладнання. Це дало можливість підвищити продуктивність праці в цеху на 15—20 процентів.

Великий вклад у збільшення потужності підприємства, у зниження собівартості продукції внесли заводські винахідники і раціоналізатори. Тільки в 1966 році з 62 раціоналізаторських пропозицій, впроваджених у виробництво на 12 підприємствах Волинського обласного управління місцевої промисловості, на Горохівському ливарно-механічному заводі було впроваджено 15 з річним економічним ефектом 2,4 тис. карбованців.

Здійснені заходи дали можливість колективу заводу за 10 років (1955—1965) збільшити випуск основного виду продукції — чавунного литва з 252 до 2 тис. тонн на рік. Тут механізовано доставку сировини, формування цегли тощо. Ще у 1953 році кращі майстри обпалювання С. Кульган і Г. Стадник були нагороджені значком «Відмінник соціалістичного змагання», а робітники П. Косюк та С. Наконечний — похвальними грамотами. Рік у рік зростає число передовиків виробництва. Якщо в 1956 році 68 робітникам було присвоєно звання «Кращий по професії», то в наступному це звання завоювали 72 чоловіка.

Разом із зростанням виробництва зміцнювалась і партійна організація. Вона зросла до 35 чоловік. Партійна організація стала ще більш бойовою. Посилилась авангардна роль комуністів на виробництві.

Значно розширився і райхарчокомбінат. Випуск валової продукції тут збільшився з 350 тис. крб. в 1955 році до 1695 тис. крб. у 1964 році. В його цехах виготовляються хлібо-булочні вироби, плодоконсерви, безалкогольні напої, ковбасні вироби.

В Горохові працює ряд інших підприємств, установ і організацій: районний вузол і експлуатаційно-технічна дільниця зв'язку, лісництво, міжколгоспбуд, дві шляхово-будівельні організації, район електромереж від Добротвірської ДРЕС, районне об'єднання «Сільгосптехніка», автопідприємство і автоколона райспоживспілки, друкарня районної газети «Будівник комунізму».

У післявоєнний період в Горохові розгорнулось велике будівництво. Тут піднято з руїн 2 корпуси середньої школи, споруджено третій. Відбудовано приміщення сільськогосподарського технікуму і 5 корпусів лікарні. Споруджено будинок для інвалідів та престарілих, клуб, кінотеатр. Нові виробничі корпуси було зве-

дено для ливарно-механічного заводу, харчокомбінату, комбінату побутового обслуговування, автопідприємства, міжколгоспної будівельної організації. Зручні приміщення зайняли крамниці і магазини. Споруджено гуртожиток сільськогосподарського технікуму, триповерховий адміністративний будинок, новий Будинок культури на 650 місць. Для школярів міста є Палац піонерів. У реконструйованому двоповерховому будинку відкрито готель «Дружба». Будується лікарня на 240 ліжок.

Триває велике житлове будівництво. Лише в 1959—1968 рр. у Горохові споруджено до 50 двоповерхових житлових будинків. На околицях міста виросли нові вулиці індивідуальних забудовників. А центральну вулицю ім. Леніна протягом 1965—1967 рр. докорінно реконструйовано: значно розширено, утворено дві площі. В центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Горбиста південно-західна частина міста чудово вписала в себе історико-меморіальний комплекс споруд: Холм Слави з обеліском на честь загиблих воїнів, алею Героїв, мармурову стеллу — Стіну Пам'яті з викарбуваними на ній золотом іменами 1784 героїв і словами Ю. Фучіка: «І мертві ми будемо жити в частці вашого великого щастя, бо ми вклали в нього наше життя». Тут же братське кладовище і музей революційної, бойової і трудової слави. Спорудження історико-меморіального комплексу — справа рук громадськості міста і району. Під керівництвом районних організацій при безпосередній участі секретарів Горохівського райкому КП України І. І. Церковного та І. П. Іваненка, голови райвиконкому І. Ф. Жабровця, комуністів-пенсіонерів М. А. Пархоменка, Н. М. Бабиляса, В. В. Коновалюка, Ю. Ю. Яшкова та інших трудящі створили величний пам'ятник загиблим воїнам.

Вшанування пам'яті героїв стало складовою частиною нових народних звичаїв, обрядів і традицій, що входять у побут трудящих Горохова. Так, у перший день шкільних занять щороку близько півтори тисячі учнів, учителів і батьків Горохівської середньої школи ім. Івана Франка приходять на Холм Слави і в мовчазній скорботі вшановують пам'ять загиблих героїв. Тут же в урочистій обстановці проводиться перекличка учнів 9-го класу. І першим називається прізвище колишнього секретаря шкільної комсомольської організації учня 9-го класу Володі Румовського, який загинув смертю хоробрих в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників 28 червня 1941 року.

Подвиги героїв — представників старшого покоління — закликають молодь бути гідними продовжувачами їх справи. Червоні слідопити школи — учасники Всесоюзного походу бойової слави «Дорогами батьків» — завоювали право бути делегатами всесоюзних зльотів переможців походу, що відбувалися в Москві і Бресті. Школа стала одним з ініціаторів закладення в місті Парку слави і дружби поколінь.

Значно зріс добробут населення, підвищилась його купівельна спроможність. Це викликало необхідність розширити торговельну мережу. У Горохові є гастроном, універмаг, книготорг, господарський і меблевий магазин, ресторан, дві чайні, кілька продовольчих крамниць.

За роки семирічки населення Горохова стало одержувати значно більше вигід комунального характеру. Населення все більше переходить на використання у побуті газу. На 1 квітня 1969 року

Холм Слави, м. Горохів. 1969 р.

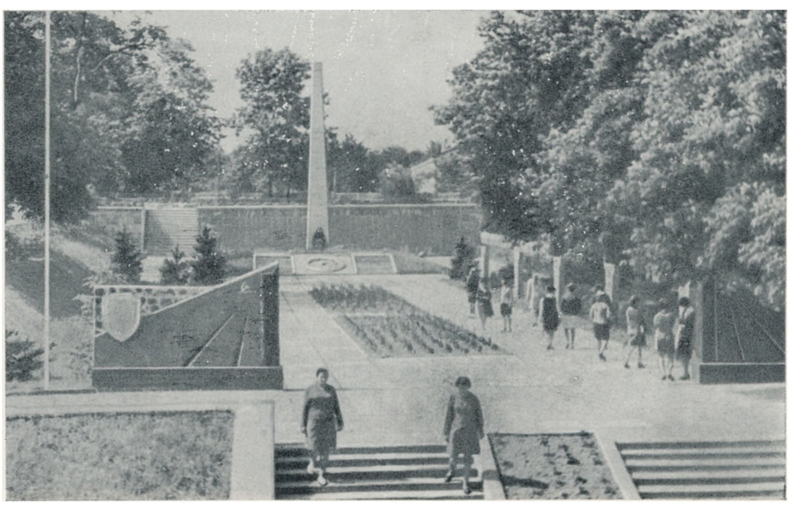

в Горохові налічувалось 1589 газобалонних установок. Комбінат побутового обслуговування в жовтні 1965 року відкрив у Горохові будинок побуту «Берізка», де є ательє мод, салон краси, художня майстерня, музичний салон. Тут можна взяти на прокат різні речі хатнього вжитку.

Докорінно поліпшилось медичне обслуговування. У Горохові діє районна лікарня з стаціонарним відділенням на 200 ліжок, амбулаторією і санепідемстанцією. Тут працюють 25 лікарів і 93 медпрацівники з середньою медичною освітою. Також є поліклініка, аптека і пологовий будинок. Заслуженою повагою користуються хірург М. І. Рощина, стоматолог О. Я. Повідзьон, праця яких відзначена урядовими нагородами, та інші.

Всі діти шкільного віку вчаться в середній школі ім. Івана Франка. Їх навчають понад 80 учителів. Горохівську середню школу щороку закінчує стільки учнів, скільки до 1939 року всього навчалося в польській гімназії. Серед випускників школи 120 вчителів, 480 інженерів, 76 офіцерів Радянської Армії, 864 працівники сільського господарства і промисловості. Р. А. Братунь тепер відомий український поет. Колишні учні школи: М. Сидорчук — механізатор колгоспу, Г. Русь — знатна доярка, К. Бролінський — директор Луцького приладобудівного заводу, М. І. Рощина і В. С. Янюк — хірурги, Л. П. Рожило і А. Кардашов — науковці. Директору школи І. Я. Гришаю і завучу В. В. Фещаку присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР.

У Горохові також працюють заочна середня школа, сільськогосподарський технікум, заснований в 1955 році, в якому здобули спеціальну середню освіту 1600 чоловік, автошкола.

У 1956 році в Горохові відкрилась музична дитяча школа, в якій є близько 20 викладачів і понад 200 учнів.

Горохівчани люблять спорт. На міському стадіоні систематично відбуваються спортивні змагання. Чоловіча і жіноча команди — неодноразові чемпіони республіки з гандболу.

В Горохові є районний Будинок культури, типовий кінотеатр, Будинок піонерів, дві районні бібліотеки (для дорослих і дітей) з книжковим фондом понад 50 тис. томів. Значну роботу проводять гуртки художньої самодіяльності: вони виступають не тільки перед мешканцями міста, а й у навколишніх селах.

Гуртки художньої самодіяльності Горохова знають далеко за межами району. Не раз вони брали участь у районних, обласних і республіканських оглядах. Високою майстерністю виконання відзначився чоловічий хор Горохівського районного Будинку культури. 9 березня 1964 року урядовий ювілейний комітет УРСР вручив йому ювілейну медаль на відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, а в січні 1965 року колегія Міністерства культури УРСР присвоїла звання самодіяльної народної чоловічої хорової капели.

Горохівський універмаг. 1969 р.

Уже стало традицією влаштовувати в Будинку культури виставки робіт народних умільців — народні вишивки, різьбу по дереву, картини самодіяльних художників. Високу оцінку здобули вишивки Т. П. Ємчик і картини художника О. І. Корецького, який у 1958 році зробив розпис верхньої частини храму — пам'ятника «Козацькі могили» під Берестечком.

Різноманітні види масової роботи культосвітніх закладів Горохова серед населення сприяють вихованню у радянських людей найважливіших рис людини комуністичного майбутнього.

І. С. ГАЙДАЙ

* * *

Горохівський район утворений в січні 1940 року. Населення — 68,0 тис. чол., в т. ч. 22,6 проц. — міського. Густота населення — 60,6 чоловіка на кв. км. Площа району — 1,1 тис. кв. км.

У районі 2 міські, 2 селищні і 25 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 93 населені пункти.

Територію району перетинають автомагістраль і залізниця Львів—Луцьк.

На півдні району є поклади торфу, який видобувають у с. Ржищів Бужанівської сільради.

За виробництвом зернових, цукрових буряків, картоплі, молока і м'яса район посідає перше місце в області. Тут є 33 колгоспи і 1 радгосп.

В районі 9 промислових підприємств, на яких працює 2,6 тис. чоловік. Найбільшими з них є Горохівський цукровий комбінат, сироварний, плодоконсервний заводи у селищі Мар'янівці, ливарно-механічний завод і заводоуправління будівельних матеріалів у Горохові.

БЕРЕСТЕ́ЧКО

Берестечко — місто районного підпорядкування, розташоване у південно-східній частині Горохівського району на стику Волинської, Львівської і Ровенської областей, у верхів'ї р. Стир, за 25 км від залізничної станції Горохів. Населення — 2,5 тис. чоловік.

Давня історія Берестечка тісно переплітається з історією колишнього центра удільного князівства Перемиля (тепер село Горохівського р-ну), передмістям якого воно було. Після зруйнування Перемиля татаро-монголами в 1241 році Берестечко стало самостійним поселенням. Воно згадується як село Берестки Перемильської волості в документах XV століття, зокрема в грамоті великого князя литовського Казимира Ягеллончика від 1 червня 1445 року.

Назва міста, очевидно, походить від того, що навколо нього росли берестяні ліси[1].

В XV — на початку XVI століття Берестечко належало Боговітинам, що, як гадають, походили від давньоруських князів Крокотків. Київський воєвода Ф. Г. Пронський, одружившися в 1544 році з Ф. Б. Боговітиною, одержав за нею в придане Берестечко. В 1547 році, за привілеєм великого литовського князя Сигізмунда II Августа, Берестечко дістало магдебурзьке право і стало містом; проте в ряді документів його називали містечком.

Склад населення містечка був досить різноманітний. У документах кінця XVI століття згадуються три великі землевласники, міщани, городники, комірники, перекупщики, ремісники тощо. Значна частина населення займалася сільським господарством. Найбільше — 57 господарств — становили городники і власники вуличних і передмісних будинків. Тут було і 17 ремісників. Всі вони сплачували відповідні побори в залежності від майнового стану.

Тоді Берестечко являло собою один з найзначніших населених пунктів краю. Саме тут у 1573 році відбулося засідання сеймика по виборах на елекційний сейм.

---

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 2. Почаев, 1840, стор. 1007, 1008.

Надання магдебурзького права сприяло економічному розвитку і зростанню кількості населення Берестечка. Згідно з податковими відомостями за 1629 рік у ньому вже налічувалось 389 димів[1]. Отже, населення Берестечка в цей час становило понад 2300 чоловік.

Наприкінці XVI — на початку XVII століття, коли панівні верстви населення західноукраїнських земель почали відходити від православ'я до католицизму, власники Берестечка також проявляють хитання. Наступник князя Ф. Г. Пронського луцький староста О. Пронський після відвідання в 1595 році Риму прийняв католицтво. Незабаром він став кальвіністом, як і новий власник Берестечка граф А. Лещинський. У другій чверті XVII століття, коли тут оселився онук одного з послідовників аріанського вчення Ф. Соціна[2] — А. Вишоватий, Берестечко стає головним центром аріанства на Волині[3].

Світову славу Берестечко здобуло у зв'язку з битвою, що відбулася поблизу нього 18—30 червня 1651 року між військами Б. Хмельницького і польського короля Яна Казимира III. Проти 150-тисячної польської армії, яка на початку червня зайняла позиції на схід від Берестечка[4], виступило 100-тисячне козацьке військо разом з татарами, очолюваними ханом Іслам-Гіреєм III.

Однак напередодні вирішальної битви татари зрадили, хан віддав наказ своїй орді відходити в Крим. Через це польська армія змогла зайняти очищені від татар позиції і притиснути селянсько-козацькі війська до болотистої річки Пляшівки. Б. Хмельницький, довідавшись про зраду татар, передав командування Джалалію і поїхав до хана, щоб примусити його повернутись на поле бою. Але це було марним — хан Іслам-Гірей III не тільки не повернувся під Берестечко, а й узяв у полон Хмельницького. 10 днів пробув гетьман в ханському полоні[5]. І лише завдяки викупу йому пощастило визволитись і приступити до формування нової армії на Поділлі.

Тимчасом селянсько-козацькі війська, оточені під Берестечком, героїчно боролися проти ворога. Завдавши значних втрат ворогові, козаки під керівництвом полковника І. Богуна побудували через болото й річку Пляшівку три греблі з возів, сідел, провіантських бочок та одягу і до ранку 1 липня вивели з оточення значну частину війська.

Довідавшись про це, польсько-шляхетські вояки вдерлися в опустілий козацький табір і почали нещадно вбивати тих, які в ньому ще лишились. 300 звитяжців прийняли на себе головний удар ворога, прикриваючи відступ основних селянсько-козацьких частин. Вони засіли на острові Журалисі і протягом цілого дня відбивали наступ переважаючих сил ворога. Відмовившись від запропонованого їм помилування в разі здачі в полон, ці легендарні герої полягли в нерівному бою. Один козак, ім'я якого лишилось невідомим, скочивши в човен, відбивався від насідаючої шляхти косою. Він був 14 разів прострілений. Коли йому пообіцяли від імені короля помилування, то у відповідь почули, що він не дбає про життя, а хоче померти як справжній козак.

«Мурований стовп» на могилі князя О. Пронського. Пам'ятник архітектури XVI ст., м. Берестечко. Фото 1968 р.

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 58.

[2] За його іменем аіранство ще називають соцініанством. В 1658 році, згідно з декретом Люблінського трибуналу, соцініани були виселені за межі Польщі.

[3] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов..., т. 2, стор. 1011, 1012.

[4] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 290.

[5] И. М. Каманин. Битва казаков с поляками под м. Берестечком в июне 1651 г. Почаев, 1910, стор. 17.

Подвиг 300 козаків на острові Журалисі під Берестечком Т. Г. Шевченко увіковічив у своїй поезії «За байраком байрак» в образі старого козака, що час від часу піднімається з високої могили і промовляє:

Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло[1].

У краєзнавчому музеї м. Берестечка. 1967 р.

Загальні ж втрати селянсько-козацького війська під Берестечком в 1651 році становили 30 тис. чоловік, що входили, в основному, до ар'єргардних частин і неорганізованих селянських загонів. А регулярне козацьке військо відступило майже без втрат. Однак в народній пам'яті битва під Берестечком залишила гіркоту розчарування. У пісні «Висипали козаченьки з високої гори» висловлюється жаль з приводу того, що козацькі «воронії коні у гетьмана Потоцького стоять на припоні, а ковані вози у містечку Берестечку заточені в лози»[2].

Відвідавши Берестечко в 1846 році, Т. Г. Шевченко подіям 1651 року присвятив журливу поезію «Ой чого ти почорніло, зеленеє поле?», в якій говориться:

Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили[3].

Віддаючи належне ратним подвигам своїх синів, трудящі на місці Берестецької битви напередодні першої світової війни спорудили величний храм-пам'ятник «Козацькі могили», в якому поховані останки героїв, що полягли в бою. Поряд з ним зведено дерев'яну церкву, перенесену сюди з села Острова, в якій корінфський митрополит Іоасаф відправляв молебінь за дарування перемоги над польською шляхтою і підпоясав Б. Хмельницького мечем, освяченим на «гробі господнім» в Єрусалимі. Церква з'єднана з храмом сімсотметровим тунелем.

Автором храма-пам'ятника «Козацькі могили» був видатний російський зодчий О. В. Щусєв, а в оздобленні його художнім розписом брав участь один з найвидатніших художників України І. С. Їжакевич, який створив також кілька полотен для панорами Берестецької битви. Всі вони були вивезені австрійцями в роки першої світової війни і, можливо, назавжди втрачені для нашого народу.

За роки Радянської влади храм-пам'ятник під Берестечком перетворився на історико-меморіальний музей «Козацькі могили» — нині філіал Ровенського обласного краєзнавчого музею, що почав діяти з 1967 року. Тепер це свого роду заповідник, який охороняється державою. Меморіальна частина його доповнена експозицією з історії Берестецької битви.

Трудящі Берестечка напередодні і після визвольної війни 1648—1654 рр. внаслідок польських репресій і татарських нападів пережили період страшного розо-

[1] Т. Шевченко. Твори в 3-х т., т. 1. К., 1961, стор. 353.
[2] Історичні пісні. К., 1961, стор. 232.
[3] Т. Шевченко. Твори, т. 1, стор. 477.

рення. Вже в 1648 році кількість димів (господарств) у Берестечку зменшилась до 315. В 1649 році їх лишилось 150, а в 1650 — не виявлено «ні одного диму, ні одного хлопа»[1]. Очевидно тут, як і по всій Волині, в ході каральних операцій за участь населення у визвольній війні польська шляхта винищувала все. До того ж кримські татари під час своїх нападів на Волинь залишали після себе руїни і згарища; населення знищували або забирали в полон. Рятуючись від загарбників, жителі Берестечка частково йшли в «козаччину», а ті, які ховались у розореному краї, помирали з голоду або від масових епідемій.

Незважаючи на це, Берестечко на диво швидко відбудовувалось. Так, уже в 1658 році тут татари знову замучили і забрали в полон 750 чоловік, зруйнувавши всі споруди, крім трьох будинків. Тоді і виникла на західній околиці Берестечка висока могила і так звана «Дівоча гребля» — місця захоронення жертв татарського свавілля. На могилі ще й досі стоїть своєрідний пам'ятник-капличка, яку в народі називають «свята Текля».

Багато лиха завдали жителям Берестечка грабіжницькі напади феодалів, які ворогували між собою. Так, 5 червня 1680 року шляхтич С. К. Бенєвський напав на Берестечківську волость, завдавши збитків населенню на суму 50 тис. злотих[2].

Після визвольної війни, прагнучи ще більше зміцнити свої позиції, Ян Казимир III спорудив у Берестечку кам'яний костьол, який згодом набув значення свого роду католицької лаври в північно-західній частині України. Пізніше, близько 1765 року, в Берестечку тодішній його власник Ян Замойський побудував для католицького чернечого ордену тринітаріїв ще один костьол. Водночас споруджується замок. Ці будівлі мали символізувати велич і непереможність Речі Посполитої і католицизму.

Але всі спроби польських феодалів заглушити національну свідомість українського народу, його культуру були марними. Щоразу, коли починались більш-менш значні заворушення на Придніпров'ї, вони мали відгук і в Берестечку. Щоб не допустити до вибуху народного гніву, польські правителі вживали заходів. Так, наприклад, один з польських воєначальників у 1734 році, коли на Правобережжі піднялась хвиля гайдамацького руху, наказав шляхті в разі виявлення озброєних селян-бунтівників нещадно їх убивати. Територію Волині поділили на військові округи, центр одного з яких знаходився в Берестечку.

Населення Берестечка терпіло злигодні не тільки від воєнних дій, а і від різних стихійних лих. Одним з них була епідемія чуми, що спалахнула на Волині в кінці XVIII століття. В Берестечку тоді залишилось живими лише п'ять чоловік. Місто на деякий час знову обезлюдніло.

В 1795 році, згідно з умовами третього поділу Польщі, Берестечко разом з Західною Волинню ввійшло до складу Російської держави. Почався новий період в історії міста. Воно було включено до складу Дубнівського повіту Волинської губернії, перетворено на центр Берестечківської волості. Хоч феодальний гніт залишився, але загалом становище українського населення дещо поліпшилось, оскільки не стало переслідувань за релігійні вірування.

Вітчизняна війна 1812 року зачепила також і Берестечко. Російські війська Ланжерона і Булатова з 17 серпня тримали тут оборону, а 10—11 вересня перейшли в наступ[3].

Пізніше, у 1831 році, в Берестечку з'явилося військо під командуванням одного з керівників польського визвольного повстання члена «Патріотичного товариства» — генерала Дверницького. Участь у цьому повстанні брали також і власники Берестечка брати Вермінські. Після придушення повстання їх було репре-

---

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 58, 83.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 4, т. 1. К., 1869, стор. 126.

[3] Журн. «Военно-исторический вестник», 1911, кн. 7—8, стор. 7, 9.

совано, а майно конфісковано. Монастир тринітаріїв закрили.

У XIX столітті значно змінився склад населення містечка. Кількість населення, що працювало в сільському господарстві, різко зменшилась, а кількість ремісників і найманих робітників збільшилась. Так, після реформи 1861 року в Берестечку налічувався всього 31 двір (92 ревізькі душі) колишніх державних селян із загальної кількості 406 дворів (1174 чоловіка).

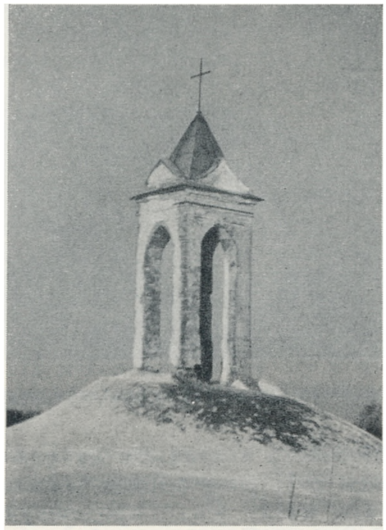

Каплиця на могилі 500 дівчат-слов'янок, замордованих татарами у Берестечку. Пам'ятник архітектури XVI ст. 1966 р.

Найбільш чисельною категорією населення Берестечка були ремісники (шевці, кравці, кушніри та інші), які об'єднувались у цехи, що регулювали свою діяльність статутами. Збереглася шкіряна обкладинка книги шевського цеху з відтиском напису друкарським способом від 1871 року. Вона експонується в Берестечківському історико-краєзнавчому музеї, що працює на громадських засадах.

На початку 90-х рр. XIX століття в Берестечку діяли промислові підприємства, а саме: лісопильний, сукновальний, цегельний, винокурний, пивоварний, смоляний і вапняний заводи[1]. Робітників жорстоко експлуатували. Окремі підприємства і після реформи належали поміщикам. Так, наприклад, винокурний завод, що був власністю поміщиків Ожеровських, з річним прибутком 16 тис. крб. перейшов до графині Г. О. Граббе, дочки слов'янофіла О. С. Хом'якова, що мала маєток на 2300 десятин землі у Берестецькій волості[2].

На початку XX століття графиня Граббе заснувала в Берестечку кінний завод на 36 конематок. Як і раніше, тут 5 разів на рік збиралися ярмарки, під час яких проводилась торгівля худобою, взуттям, одягом, посудом, красним товаром. У Берестечку відкрилися мануфактурний магазин, кредитна каса, аптека з аптечним складом. Ще в 1898 році при поштовому відділенні почав діяти телеграф.

Швидко зростає і кількість населення. Згідно з переписом 1897 року, в Берестечку налічувалось 4953 чоловіка, в тому числі євреїв — 2251.

Однокласне народне училище, яке виникло в Берестечку в 1875 році, на початку XX століття було перетворене на двокласне училище. В ньому в 1913 році навчався 291 учень.

З розгортанням діяльності організацій РСДРП Берестечко стало одним із пунктів переправи в Росію революційної літератури з-за кордону. Так, у липні 1904 року поліція затримала вантаж, в якому були виявлені твори К. Маркса і Ф. Енгельса, стаття В. І. Леніна «Лист до товариша про наші організаційні завдання», а також листівки[3].

Подібні ж транспорти з революційною літературою перехоплювала поліція в Берестечку у листопаді 1905 року, у серпні 1907 року, у квітні і в листопаді 1910 року.

В роки першої світової імперіалістичної війни Берестечко кілька разів переходило з рук у руки. В 1915 році лінія фронту на деякий час стабілізувалася за 5 км від Берестечка, в зв'язку з чим продовольче становище надзвичайно погіршилося, ціни на хліб безперервно зростали, що викликало велике незадоволення населення. Уже весною 1915 року почали виникати заворушення. Жителі Берестечка

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 2, стор. 1021.
[2] Памятная книжка Волынской губернии на 1908 г., стор. 16—18.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 1237, арк. 97.

Будинок у м. Берестечку, де в 1920 р. містився штаб 1-ї Кінної армії. 1968 р.

і навколишніх сіл, що збиралися до міста на базари, силою забирали товари в крамницях, а інколи розбивали їх[1].

2 травня 1915 року німецько-австрійські війська прорвали фронт між Горлицею і Тарнувим і захопили Західну Волинь. Тільки у червні-вересні 1916 року російські війська відкинули з території Волині окупантів.

У районі Берестечка в 1916—1917 рр. стояла 113-а піхотна дивізія російської армії, від солдатів якої населення дізналося про повалення царизму, а потім про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Представники дивізії на конференції в листопаді 1917 року обрали ревком, який звернувся до солдатів із закликом підтримувати владу Рад, продовжувати братання з німецько-австрійськими солдатами. В самому Берестечку була організована народна міліція, до складу якої входили ремісники й селяни.

Але вже в лютому 1918 року Берестечко було захоплене австро-німецькими окупаційними військами. Весною 1919 року в місто прийшли білополяки, які мали намір, завоювавши територію на сході, створити «велику Польщу»[2]. Населення вороже зустріло легіонерів. Селяни зіпсували гармати польських білогвардійців. Тоді окупанти взяли заложників і почали їх катувати, допитуючись про винуватців. Селяни не виказали винуватців і, озброївшись, вигнали білополяків. Діставши підкріплення, легіонери повернулись у містечко і жорстоко розправилися з населенням[3]. При підтримці країн Антанти 25 квітня 1920 року білополяки розв'язали польсько-радянську війну.

На південно-західному фронті армію Пілсудського громила Перша Кінна армія, очолювана С. М. Будьонним і К. Є. Ворошиловим. До 21 липня 1920 року вона вийшла на рубіж р. Стир між Луцьком і Берестечком, біля якого вже 28 липня зав'язалися запеклі бої з частинами 2-ї і 6-ї польських армій[4]. У цих боях відзначились командири 4-ї, 6-ї і 14-ї кавалерійських дивізій — Ф. М. Літунов, С. К. Тимошенко, О. Я. Пархоменко; командири бригад — І. Р. Апанасенко, В. І. Книга, М. П. Колесов, І. С. Колесников та багато інших командирів, політпрацівників і рядових бійців. Річку Стир на ділянці Боремель—Берестечко 2 серпня 1920 року форсувала 14-а кавалерійська дивізія і визволила Берестечко.

З цієї нагоди в колишньому графському парку в Берестечку відбувся мітинг трудящих, на якому виступив С. М. Будьонний. З Берестечка і навколишніх сіл в ряди кіннотників вступило понад 40 чоловік. В числі добровольців з Берестечка були А. М. Повзун, В. П. Серединський, О. С. Сидорук та інші. Після того, як червоні кіннотники вирушили далі на захід, Берестечко зненацька захопили польські легіонери. Їх штаб розмістився в графському палаці, де працювала наймичкою О. І. Фірковська. Випадково підслухавши розмову між офіцерами, вона довідалась про наміри польського командування розгромити штаб і тили Першої Кінної армії.

---

[1] И. Т. Щербина. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 рр. К., 1963, стор. 142, 143.

[2] История гражданской войны в СССР, т. 5. М., 1966, стор. 44.

[3] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов (Март 1917 г.— декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. Житомир, 1957, стор. 252.

[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2. М., 1965, стор. 221, 224, 225, 247.

Ризикуючи життям, юна Оленка пробралась до червоних кіннотників і попередила їх про небезпеку. Це дало можливість червоноармійцям зірвати підступні наміри ворога і розгромити його. О. І. Фірковська стала сандружинницею Першої Кінної армії і прослужила там до кінця громадянської війни. За мужність і відвагу її нагородили орденом Червоного Прапора.

В серпні 1920 року наші війська залишили Берестечко. Білополяки жорстоко помстилися над населенням за його симпатії до Червоної Армії — підпалили місто, внаслідок чого значна частина населення була позбавлена житла[1].

За Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 року Берестечко, як і всю Волинь, було включено до складу буржуазно-поміщицької Польщі. За переписом 1923 року в Берестечку Горохівського повіту налічувалось 5633 жителі, у тому числі 3270 українців, 349 поляків, 1969 євреїв та інших[2].

Основна маса населення за часів панування буржуазно-поміщицької Польщі була зайнята в ремісництві і торгівлі. На 6700 чоловік населення (1938 р.) в містечку налічувався 451 патентований ремісничий верстат. Серед ремісників були шевці, кравці, муляри, бондарі, стельмахи, столяри.

Становище ремісників було тяжким. Переважній їх більшості роботи вистачало тільки на півроку. В другій половині року наставав так званий «мертвий сезон», коли заробіток не перевищував 5—15 злотих на місяць проти 35—40 злотих у першому півріччі. Значна частина ремісників фактично була на становищі напівбезробітних, які жили в основному за рахунок присадибних ділянок.

Містом управляв магістрат. Бургомістра спочатку призначав повітовий староста, а з 1929 року його обирали члени магістрату відкритим голосуванням з наступним затвердженням повітовим старостою.

Польські власті підпорядковували справу освіти загальній політиці полонізації українського населення. Навчання в школі проводилось польською мовою. Але і її через нестатки батьків не могли відвідувати всі діти шкільного віку. Так, у 1939 році з 892 дітей шкільного віку школу не відвідувало 110[3].

З самого початку польської окупації західноукраїнських земель трудящі Берестечка включились у боротьбу за визволення і возз'єднання з Українською РСР. Революційною боротьбою мас керували місцеві комуністи-підпільники. Їх організаційне оформлення відбувалося поступово. Ще в 1917 році група молоді створила в Берестечку філію «Просвіти». Пізніше частина активістів «Просвіти» згуртувалася в осередок «Сельробу». В 1923 році вони на чолі з В. Ширмоловичем і С. С. Воронецьким створили в Берестечку першу організацію КПЗУ.

Поряд з партійною в Берестечку в 1923 році виникла також комсомольська організація. В її створенні активну участь взяв посланець Луцького окружного комітету комсомолу тов. Хараша[4]. Партійна і комсомольська організації створили в Берестечку первинну організацію МОДРу, завойовували на свій бік трудящі маси і молодь через легальні організації (зокрема, «Просвіту»), пропагували серед трудящих ідеї марксизму-ленінізму, а також розповсюджували газети «Земля і воля», «Сельроб» та інші видання ЦК КПЗУ[5].

Партійна конференція 4-ї кавалерійської дивізії, м. Берестечко. 1920 р.

[1] Газ. «Коммунист», 14 серпня 1920 р.

[2] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9. Warszawa, 1923, стор. 1.

[3] Powiat Horochowski, jego możliwości i potrzeby. Horochów, 1939, стор. 103.

[4] Наукові записки Луцького педінституту, т. 7, 1957, стор. 135.

[5] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 70, арк. 2.

У 1928 році активісти-підпільники організували споживчий кооператив «Єдність», спрямовували діяльність профспілок. Профспілка шевців у 1930 році організувала страйк робітників. У ньому взяло участь понад 100 чоловік. Страйкарі добилися успіху — хазяїни майстерень підвищили заробітну плату на 25—30 проц. У цьому ж році під час виборів до польського сейму партійна організація Берестечка успішно агітувала населення голосувати за тридцятишістку — список компартії і легальної організації «Сельроб-єдність».

Виборча кампанія проходила під гаслом «Тридцятишістка тебе врятує, землю і волю подарує». 11 травня 1930 року відбулась велика маніфестація селян і робітників. Понад 2000 чоловік прийшли на збори, щоб продемонструвати свою відданість ідеї соціального і національного визволення. Промовці закликали голосувати за виборчий бюлетень партії «Сельроб-єдність». Коли на учасників мітингу напав загін озброєних осадників, вони не піддалися на провокацію. Збори тривали півтори години, а їх учасники розійшлися з революційними піснями і вигуками: «Геть панських наймитів!», «Хай живе Радянський Союз!»[1].

Одним із виявів протесту трудящих проти соціального і національного гніту було святкування 1 Травня 1931 року. Сотні жителів Берестечка вийшли в цей день на вулиці і згуртувалися в колони. Тільки заарештувавши 12 чоловік, поліції вдалося розігнати демонстрантів.

Діяльність підпільної організації КПЗУ особливо активізувалась, коли 1934 року в Берестечку був створений райком партії, якому підлягали 80 партійних осередків, що об'єднували до 400 комуністів. У самому Берестечку налічувалося 56 комуністів, серед них Р. П. Рузак, С. М. Рижановський, П. Ф. Ростанюк, У. У. Матвійчук, Є. О. Ейсмонт, М. Т. Ліпковський, В. Доманський, А. Бойцукевич, І. Цінник та інші. Під впливом Берестечківського райкому КПЗУ було щонайменше 8 тисяч чоловік населення[2]. Численною була і комсомольська організація, яку очолювали В. Ф. Недашкевич, І. Табинський, І. Залевський, Ф. Поляк.

Польська поліція буквально збивалася з ніг, щоб виявити і заарештувати комуністів. У ніч на 21 січня 1935 року, коли на Волині відзначався день пам'яті « трьох Л» — В. І. Леніна, К. Лібкнехта, Р. Люксембург, — поліція провела обшуки і арешти. Під час обшуку в А. Бойцукевича і П. Х. Зарицького в Берестечку вона виявила ряд брошур, зокрема видавництва ОК КПЗУ в Луцьку «Червона Волинь», і на цій підставі їх було ув'язнено.

Напередодні 1 травня 1935 року горохівський повітовий староста з тривогою повідомляв воєводське управління про те, що в Берестечку можуть мати місце антидержавні виступи, бо тут завжди компартія діяла якнайактивніше[3].

Комуністи використовували будь-яку нагоду для розгортання революційної роботи серед населення. Вони організували збір коштів на допомогу республіканській Іспанії, протест проти арешту вождя Компартії Німеччини Ернста Тельмана тощо. Щороку до річниці Великого Жовтня і 1 Травня в місті вивішувались червоні прапори, відбувались маївки, страйки, збір коштів на допомогу політв'язням.

19 вересня 1939 року для трудящих Берестечка почався період будівництва нового, соціалістичного укладу життя. В західноукраїнські землі вступила Червона Армія, щоб узяти під захист їх населення. В місті виникли міське і волосне тимчасові управління на чолі з Р. П. Рузаком. Активні підпільники Р. П. Рузак, Х. Й. Зінгер та селянка Я. К. Хомчик були посланцями від Берестечківської гміни до Народних зборів Західної України у Львові, які проголосили на західноукраїнських землях Радянську владу і просили Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР включити Західну Україну до складу Української РСР.

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 19, 20.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 70, арк. 5.
[3] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 205, 225.

У січні 1940 року, в зв'язку з утворенням районів, Берестечко стало районним центром і містом районного підпорядкування. В ньому було створено міську Раду, перші вибори до якої відбулися 15 грудня 1940 року. Під час виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 24 березня 1940 року депутатом Верховної Ради Української РСР була обрана Я. К. Хомчик[1], за походженням селянка з приміського села Стариків, що жила в той час у Берестечку і працювала заступником голови міськради.

Депутати міської Ради депутатів трудящих у Берестечку. 1940 р.

В економіці й культурі міста почали розвиватися паростки соціалізму. Кустарі об'єдналися в промислові артілі по виготовленню і ремонту одягу, взуття, столярних, бондарних та інших виробів. Утворився райхарчокомбінат, якому були підпорядковані водяний млин з олійницею, маслозавод, хлібопекарня, виробництво безалкогольних напоїв, консервування фруктів, овочів тощо. Райпромкомбінату підлягали цегельний, вапняний заводи, шевські, кравецькі майстерні. В результаті налагодження промислового виробництва були ліквідовані безробіття і неповна зайнятість багатьох робітників. Завдяки цьому поліпшився добробут населення. Своє дозвілля трудящі проводили в районному Будинку культури.

Для подання безплатної медичної допомоги населенню було відкрито лікарню, поліклініку, почала працювати аптека.

Почалась перебудова села на соціалістичних засадах. Вже в квітні 1941 року в районі було 32 колгоспи, які об'єднували 41,5 проц. селянських господарств[2]. У школі навчали дітей рідною українською мовою.

Віроломне вторгнення німецько-фашистських полчищ у СРСР перервало соціалістичне будівництво в Берестечку. Вже 23 червня 1941 року місто було окуповане гітлерівцями. В роки фашистської окупації від рук гестапівців у Берестечку загинули активісти С. С. Воронецький, Є. О. Ейсмонт, П. І. Лащук, Ф. К. Лішукевич, Ф. Маєвський, І. Ф. Плічук та інші. Всі вони мужньо трималися на допитах, а секретар комсомольської організації Іван Табинський заявив: «Я комсомолець! Всіх не перестріляєте! Радянська влада буде жити!»[3]. Загальна кількість жертв фашизму в Берестечку становила 4 тис. чоловік[4]. Але вбити у трудящих дух свободи і прагнення до визволення фашисти не змогли.

3 квітня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили Берестечко від німецько-фашистських окупантів. Вже 5 квітня сюди прибула група партійно-радянського активу, яку очолював перший секретар Берестечківського райкому КП України І. Ю. Момот. В Берестечку було створено районний комітет партії, райвиконком, виконком міської Ради депутатів трудящих.

Визволення Берестечка від німецько-фашистських загарбників знову відкрило перед ним шлях мирного соціалістичного розвитку. Але починати його доводилось у надзвичайно тяжких умовах: з 370 житлових будинків, які були в місті у 1941 році, під час війни гітлерівці знищили 180[5]. Кількість населення внаслідок винищення

[1] Волинський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 73, арк. 107.
[2] Там же ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 136, 137, 155.
[3] Там же, ф. 597, оп. 1, спр. 509, арк. 57.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 1.
[5] Волинський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 21, арк. 41.

його фашистами зменшилась більш ніж у п'ять разів і становила в липні 1947 року 1180 чоловік[1].

Найважливішим своїм обов'язком трудящі вважали подання допомоги Червоній Армії. Населення вносило до фонду оборони країни продовольство та власні заощадження. У лавах Червоної Армії під час Великої Вітчизняної війни служило 150 чоловік з Берестечка, 57 з них загинули на фронтах, 67 фронтовиків і партизанів удостоєні високих урядових нагород. Учасники Сталінградської битви — П. Т. Горопашин і М. Л. Лейко — нагороджені 7 орденами й медалями.

Першочерговими завданнями для Берестечка були налагодження роботи місцевої промисловості, забезпечення необхідних культурно-побутових умов. В перші ж місяці після визволення відновили роботу деякі підприємства по виробництву товарів широкого вжитку і продуктів харчування. Пізніше вони об'єдналися в райпромкомбінат (лісопильний, цегельний, вапняний заводи, швейний і шевський цехи, кузня, слюсарна, столярна і бондарна майстерні)[2] і райхарчокомбінат (млини, пекарня райспоживспілки, олійниця, крупорушка).

Водночас розв'язувалося питання про електрифікацію міста. Завдяки самовідданій праці робітників і раціоналізаторів на відбудові водяного млина на р. Стирі було заощаджено 15 тис. крб. і в липні 1946 року він став до ладу. З пуском водяного млина місто одержало електроенергію.

Підприємства райпромкомбінату весь час розширювали асортимент продукції. Тут було налагоджено масовий випуск возів, саней, збруї, найпростішого реманенту, діжок, дерев'яних відер, столів, табуреток, двірних завісів, віконних ручок, светрів, жіночих хусток, рукавичок[3]. Розгорнули роботу кравецька, шевська, шкіряна майстерні, а також почала працювати перукарня.

Відгукнувшись на заклик ленінградців про виконання 4-ї п'ятирічки за чотири роки, робітники Берестечківського райпромкомбінату під керівництвом територіальної партійної організації доклали багато зусиль для дострокового виконання виробничих планів. Багато робітників своєю самовідданою працею завоювали загальну повагу. Серед них виділялись такі працівники промкомбінату, як майстер в'язального цеху В. Векваціка, майстер швейного цеху В. Червінська, секретар комсомольської організації промкомбінату М. Миглей та інші[4].

Добре працювали також робітники інших промислових підприємств Берестечка. Це сприяло зростанню виробництва. Так, якщо в 1945 році план випуску валової продукції підприємства міста виконали тільки на 73 проц., то в 1947 році вже на 102 проценти[5].

Поряд з розвитком місцевої промисловості в Берестечку приділялась увага також і сільському господарству, тому що частина мешканців була ще тісно з ним зв'язана. В січні 1945 року на засіданні міськради обговорювалось питання «Про повернення селянам землі, відібраної німецькими окупантами, наділення землею безземельних і малоземельних селян, відрізання землі від селян, які мають її більш встановленої граничної норми, і закріплення землі в безкоштовне користування за селянами міста Берестечка». Згідно з цим рішенням, селяни Берестечка одержали 171,26 га землі, в тому числі присадибної — 4,55 га, польової — 157,79 га, сіножатей — 6,46 га, інших угідь — 2,46 гектарів[6].

Берестечківська міськрада виявляла піклування про сім'ї фронтовиків. Для цього при виконкомі було утворено дві комісії, які провели обстеження житлово-побутових умов родин фронтовиків і добивались того, щоб їх у першу чергу забез-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 131, арк. 16.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1071, оп. 2, спр. 1, арк. 1—9.
[3] Газ. «Більшовицька зброя», 14 травня 1946 р.
[4] Волинський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 37, арк. 24, 30, 31.
[5] Там же, спр. 180, арк. 46, 47.
[6] Волинський облдержархів, ф. Р-1585, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

печували всім необхідним. Зокрема, було організовано допомогу сім'ям фронтовиків у проведенні весняної сівби.

Поряд з відбудовою економіки зростала в місті освіта і культура населення, поліпшувалось його медичне обслуговування. Вже в перший рік після визволення з-під фашистського ярма у місті були відкриті поліклініка, лікарня, жіноча консультація, зуболікарський і зубопротезний кабінети, райсанепідстанція, дитячі ясла.

В 1944/45 навчальному році в Берестечку відкрили семирічну школу, реорганізовану в наступному році на середню. Учнів було забезпечено гарячими сніданками. Колектив учителів і учнів Берестечківської середньої школи виступив з ініціативою — щоб кожна школа району засівала по кілька гектарів зернових, урожай з яких здавали до фонду Червоної Армії.

З перших днів після визволення стали розгортати роботу культурно-освітні заклади: районна бібліотека для дорослих та дітей з читальним залом і клуб, який у 1948 році перейшов у новозбудоване приміщення і був перетворений на районний Будинок культури. При ньому працювали хоровий і драматичний гуртки.

Пам'ятник Т. Г. Шевченку в м. Берестечку. 1961 р.

Трудящі Берестечка активно відгукнулись на звернення ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР до населення західних областей України з закликом включитися в роботу по відбудові міст і сіл. Кожний працездатний відробив на відбудові міста в неробочий час по 128 годин. Для виконання будівельних робіт підрядним способом з 1 жовтня 1945 року розпочала свою діяльність будівельна бригада при міськкомунгоспі. Відбудовувались і ремонтувались житлові будинки і комунальні підприємства. Радянська держава подала трудящим Берестечка допомогу матеріалами і коштами. Вже в 1945—1946 роках в Берестечку розгорнулись широкі роботи по благоустрою.

В 1947 році на трьох вулицях Берестечка було перекладено тротуари, на одній площі — бруківку, ряд вулиць освітлено і озеленено. До 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрито пам'ятник В. І. Леніну. В 1948 році трудящі відбудували міський парк, провели великі роботи по насадженню дерев та кущів.

З 20 березня по 25 квітня 1950 року було оголошено місячник по благоустрою і санітарному очищенню міста. До участі в місячнику було залучено широкі верстви населення, комсомольців, позаспілкову молодь, піонерів.

Посиленню робіт по благоустрою міста, капітального і поточного ремонту квартир сприяло утворення в лютому 1955 року в Берестечку на основі постанови Ради Міністрів УРСР від 4 січня комбінату комунальних підприємств.

У справі поліпшення комунального господарства, благоустрою Берестечка, побутового обслуговування населення значну роботу провела міська Рада депутатів трудящих. На сесіях міськради і засіданнях виконкому систематично розглядались питання роботи комбінату комунальних підприємств, відділу комунального господарства, ремдільниці № 6 та інші.

Відбудова Берестечка проходила в умовах опору з боку буржуазно-націоналістичних банд. У Берестечку було створено винищувальний батальйон в складі 108 бійців і загін радпартактиву в кількості 33 чоловік. Спираючись на підтримку селянства, радпартактив, органи міліції і держбезпеки до початку 1948 року в основ-

Річка Стир біля м. Берестечка. 1967 р.

ному завершили розгром буржуазно-націоналістичних банд у районі.

В мобілізації трудящих Берестечка і району на боротьбу за розгортання соціалістичного будівництва велику роботу провела районна газета «Більшовицька зброя», перший номер якої вийшов 2 квітня 1945 року.

В 1959 році Берестечківський район було ліквідовано; Берестечко ввійшло до складу Горохівського району. Розвиток економіки і культури Берестечка тривав. За роки семирічки тут розвинулись такі підприємства, як завод будівельних матеріалів, філіали Горохівських плодоконсервного і сирзаводів, павільйон побутового обслуговування. Продукція цих підприємств, зокрема консерви й сир, йде не тільки для задоволення потреб населення області, а й в інші міста та на експорт.

В 1963 році в Берестечко надійшов промисловий струм від Добротвірської ДРЕС. Споруджена тут трансформаторна електропідстанція дала можливість завершити повну електрифікацію всього Горохівського району в 1964 році[1].

В період розгорнутого будівництва комунізму, особливо після XXII з'їзду КПРС, на підприємствах Берестечка розгорнулось масове соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань семирічки. Змагання вилилось у рух за завоювання почесного звання бригад і ударників комуністичного ставлення до праці. До 1964 року цього звання було удостоєно колектив цеху сиромолочної продукції, очолюваний І. І. Дубиком, а також бригаду М. М. Лищука черепичного цеху заводу будматеріалів.

Далеко за межами Берестечка відомі імена старшого майстра плодоконсервного заводу О. М. Орєшкової, що була делегатом XXII з'їзду КП України, ланкової Берестечківського лісництва Ківерцівського ордена Леніна лісгоспзагу О. П. Круль — делегата XIII з'їзду профспілок СРСР, нагородженої орденом Леніна, та інших невтомних трудівників.

Зростає матеріальний і культурний рівень трудящих Берестечка. В місті прокладено водопровід, зміцнено комунальне господарство, впорядковано житловий фонд, замощено вулиці. Всі квартири електрифіковані, проведена радіотрансляційна мережа, над містом височать радіо- і телевізійні антени.

Добре налагоджено медичне обслуговування. Якщо до 1939 року тут було лише два приватні медики, то з 1964 року — 10 висококваліфікованих лікарів, 48 фельдшерів і медсестер. В місті є друга районна лікарня на 75 ліжок, будується на кошти колгоспів нове приміщення лікарні на 120 ліжок, є тубдиспансер на 25 хворих. Працюють дитячі ясла та дитсадок на 60 місць.

Колишній графський палац відбудовано. Тепер це будинок для престарілих на 250 місць.

Радянська влада відкрила перед трудящими шлях до освіти. Так, обидва сини А. Т. Романюка, який був колись наймитом, закінчили інститут і працюють інженерами. В удови Н. П. Титаренко, чоловік якої загинув на війні, всі четверо дітей здобули вищу і середню спеціальну освіту і нині працюють на підприємствах та в установах міста. Таких прикладів чимало.

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 31 травня 1964 р.

Старожили згадують, що до 1939 року в Берестечку лише 3 чоловіки мали вищу освіту. За роки Радянської влади близько 200 жителів міста закінчили вузи і працюють інженерами, лікарями, вчителями, агрономами.

В 1961 році в Берестечку відкрився зоотехнічний технікум, за яким закріплено 230 га землі, і ферму молочної худоби. В технікумі стаціонарно навчаються 290 учнів і понад 250 — на заочному відділенні. До 1968 року технікум випустив 425 спеціалістів.

У Берестечківській середній школі налічується понад 600 учнів і працюють в ній більше 45 учителів, у їх числі — К. С. Мороз, заслужена учителька школи УРСР, Н. Л. Семеняк, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, а Д. Т. Конченко, О. Л. Жарихін, М. Д. Ніколаєвич, Ю. К. Федорчук нагороджені значками «Відмінник народної освіти». За післявоєнні роки школу закінчило 1200 чоловік.

Значна увага приділяється партійними організаціями міста вихованню трудящих і молоді в комуністичному дусі. Тут працюють Будинок культури, 2 міські бібліотеки (для дорослих та дітей), які налічують 50 тис. книг. Жителі міста передплачують 1300 примірників газет та журналів.

У міському Будинку культури члени товариства «Знання» читають лекції на міжнародні, атеїстичні, педагогічні, медичні, правові та інші теми. Вистави і концерти колективів художньої самодіяльності мають великий успіх.

Велику роботу з дітьми проводять міський Будинок піонерів і середня школа. Щороку добрих показників на обласних і республіканських змаганнях добиваються юні авіамоделісти, судномоделісти і туристи. Влітку працює міжшкільний піонерський табір на 200 дітей.

При Берестечківській середній школі у квітні 1963 року відкрили ленінську кімнату, де проводиться значна робота по патріотичному вихованню. У всесоюзному змаганні за кращий загін переможцем в Горохівському районі вийшов піонерський загін ім. Германа Титова, який і одержав у 1963 році путівку на новорічну ялинку в Кремлі. Вся піонерська організація школи провела значну роботу по збору матеріалів з історії місцевої організації КПЗУ та рідного міста, організувала клуб дружби і клуб цікавих зустрічей. Піонери налагодили листування з піонерами Ульяновська, Казані, Керчі, Мелітополя, деякими містами Грузії, Польщі, зав'язали дружбу з бригадою комуністичної праці місцевого промкомбінату, запрошують до себе учасників революційного підпілля, громадянської і Великої Вітчизняної воєн.

Виховну роботу проводить і міський краєзнавчий музей, очолюваний Г. С. Філіповичем, що відкрився у Берестечку 1 травня 1963 року. Як справжній ентузіаст, він роками по крихті збирав матеріали з історичного минулого свого міста На допомогу прийшла уся громадськість, а також колективи Волинського, Львівського, Ровенського краєзнавчих музеїв, Центрального державного історичного архіву УРСР. Музей відвідують щороку тисячі людей.

Значний вклад у благоустрій міста вносить міське відділення Товариства охорони природи, яке протягом ряду років очолює ентузіаст цієї справи учитель-комуніст М. П. Яценко.

Керівною силою трудящих міста є партійні організації, які об'єднують понад 100 комуністів. За їх ініціативою створено Раду партійних організацій. Комсомольськими організаціями, що налічують на своєму обліку 300 чоловік, керує кущовий комітет комсомолу на громадських засадах.

З великим ентузіазмом трудящі Берестечка відзначили 50-річчя Великого Жовтня. Цьому місту судилося зберігати довічну славу боротьби українського народу за соціальне і національне визволення, яке принесла йому тільки Радянська влада.

І. С. ГАЙДАЙ

ПЕРЕ́МИЛЬ

Перемиль — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі р. Стиру, за 31 км від залізничної станції Горохів і за 40 км від районного центру. Населення — 1058 чоловік. Перемильській сільській Раді підпорядковані населені пункти Богунівка, Гумнище, Липа, Новостав і Смолява.

Історичне минуле Перемиля привертало і привертає увагу археологів та істориків. Ще наприкінці XIX століття в районі села на березі Стиру було виявлено округле городище розміром 215 сажнів по колу і 5 курганів[1]. У радянський час тут проведено археологічні розвідки, під час яких виявлено численний речовий матеріал періоду Київської Русі, в т. ч. кам'яні ливарні формочки і шаблони для виготовлення прикрас із бронзи, срібла і золота, що свідчить про високий рівень ювелірного ремесла в той час[2]. За часів Київської Русі Перемиль був значним торговельним центром.

Першу згадку про Перемиль знаходимо в літопису під 1097 роком. Після осліплення теребовльського князя Василька Ростиславича, володимир-волинський князь Давид Ігоревич направив до нього посланців просити про мир, обіцяючи йому за це «город... Всеволож или Ополь, или Перемиль». Але, як видно з інших документів, князь Василько від цього відмовився[3].

Протягом XI і першої половини XII століття район Перемиля не раз ставав об'єктом князівських міжусобиць.Так, під час війни між волинським князем Романом Мстиславичем і його тестем, київським князем Рюриком Ростиславичем у 1196 році союзники Рюрика — Володимир і Мстислав — спалили «волость Романову біля Перемиля». В 1226 році війська угорського короля Андрія в ході боротьби проти Мстислава Мстиславича Удалого вторглися в цей район, захопили кілька міст і спалили їх. У 1241 році татаро-монгольська орда хана Батия розорила і спустошила всю Волинь. Внаслідок цього й Перемиль втратив своє політичне значення[4].

Село лежало на шляху, яким татаро-монгольські орди просувалися під час походів на Угорщину і Польщу. Так, у 1286 році татарський хан Телебуга з своїм військом пройшов «понад Кременцем до Перемиля і тут зустрів його Володимир з напоями і дарами на Липі[5]». руські князі часто намагалися умилостивити ханів і не допустити розорення своїх земель. Але це їм не завжди вдавалося.

У 40-х роках XIV століття Волинську землю захопило Велике князівство Литовське. Литовський князь перетворив Перемиль на значний оборонний пункт на Волині. Там стояли військові загони для захисту Волинського удільного князівства від нападів польської шляхти, що намагалася відторгнути його від Литви. В 1420 році великий литовський князь Вітовт надав Перемилю магдебурзьке право. В 1509 році його підтвердив польський король Сигізмунд І. Згідно з жалуваною грамотою Вітовта в Перемилі встановлювалося самоврядування, якому надавалось право обкладати населення податком у розмірі однієї десятої від збору врожаю і промислів. Крім того, перемильські міщани повинні були платити «шостий динарій» від майна. В казну йшов «кожний третій динарій від штрафів». Третій динарій також платили від торгівлі м'ясом, борошном, взуттям.

За магдебурзьким правом жителі Перемиля одержали самоврядування і звільнялися від підлеглості воєводі і його намісникам. У кримінальних же справах

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 92.
[2] Торжество історичної справедливості. Львів, 1968, стор. 60.
[3] Полное собрание русских летописей, т. 1, стор. 21, 112.
[4] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1879, № 4, стор. 168; Полное собрание русских летописей, т. 7, стор. 149, 169.
[5] Галицько-Волинський літопис, ч. 1, Львів, 1936, стор. 907.

(про вбивство, підпали та інше) на суді головував воєвода як представник великокнязівської влади, але рішення він приймав разом з війтом. Війту Перемиля надавалось «і у великих, і у малих судових справах повне право карати і засуджувати так, як це передбачалось магдебурзьким правом»[1].

Наприкінці XV століття Перемиль належав князю Ф. Четвертинському. В 1511 році місто було пожалуване Федору та Івану Вишневецьким. Причому польський король Сигізмунд I подарував їм місто Перемиль «з торгом і ярмарками, і з правом магдебурзьким, і з землями церковними». У православному монастирі Вишневецьким надавалось право «мати ігумена від своєї руки». Король зобов'язав їх також побудувати католицький костьол[2]. Таким чином, магдебурзьке право не врятувало місто від феодальної залежності. Тут жило багато покріпачених людей, які виконували різні повинності на користь феодалів.

Перемиль і далі залишався укріпленим пунктом на південному сході Волині. В середині XVI століття тут було укріплено вежі і вали, а також проведено ряд інших заходів[3], що мало велике значення для оборони від нападів татаро-турецьких загарбників.

Перемильський маєток у той час являв собою типове феодальне господарство, в якому перепліталися риси міського і сільського життя. Це видно з регламентації категорій населення і угідь, що ми її знаходимо в документах того часу. Так, у 1569 році князь Лев Сангушко-Коширський у запису про передачу Перемильського маєтку в оренду Ю. Абрамовичу за 6 тис. польських злотих вказує, що оренді підлягало містечко «з міщанами, боярами, людьми, подвірниками, підсусідками, городниками, з ставами, млинами, лісами, дібровами, заростями, сіножатями і усім грунтом». Орендарі мінялися часто. За кожним з них зберігалося право передачі в суборенду. Так, після смерті Ю. Абрамовича його спадкоємиця Р. Якубівна уже в 1670 році передала місто Я. Пілецькому[4].

Практика польських феодалів вести фільваркове господарство через орендарів зумовлювала посилення експлуатації міщан і селян, бо орендар, щоб не тільки сплатити оренду, а й добре заробити, весь час збільшував повинності й побори. Зловживання, насильства і свавілля феодалів і орендарів тяжко позначалися на становищі підлеглих. Особливо важкий період для трудового селянства, яке становило більшість населення міста, почався у XVII столітті, коли панщина на Волині досягла чотирьох і більше днів на тиждень, а численні повинності і побори зовсім виснажували міщан і селян. Все це викликало масові протести.

До кінця XVIII століття містечко переходило від одного до іншого феодала. Так, у XVIII столітті ним володіли Лещинський (батько короля Станіслава Лещинського), потім Скшинські, Петрушевські та інші[5].

Возз'єднання Західної Волині з Росією в результаті третього поділу Польщі в 1795 році призвело до певного пом'якшення національно-релігійного гніту. Але феодально-кріпосницький гніт в умовах кризи системи поміщицького землеволодіння наприкінці XVIII століття не тільки не послабився, а навіть посилився.

У 1861 році в Росії було скасовано кріпосне право. В Перемилі за 10-ю ревізією 1858 року налічувалось 56 тяглих і 3 піші двори і 179 ревізьких душ. Згідно з уставною грамотою, укладеною 25 лютого 1861 року, 56 тяглих дворів одержали по 7 десятин орної землі і близько 2 десятин сіножатей, піші двори — більше як по 3 десятини орної і по одній десятині сіножатей. Як тяглі, так і піші селяни одержали також присадибні ділянки. На землю були складені викупні платежі. Про-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, стор. 4, 5.

[2] Там же.

[3] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 74, 75, 126.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, стор. 245.

[5] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 8. Warszawa, 1887, стор. 958.

тягом 49 років селяни мали виплатити 13,6 тис. крб. Але через високі проценти за позику (821 крб. щороку)[1], ця сума майже потроювалась. Краща земля залишилася в руках поміщиків, а селянам наділили гіршу. Селяни одержали також гірші сіножаті, тоді як поміщик закріпив за собою найбільш продуктивні, суходільні ділянки[2].

У 1880 році в селі відкрили церковнопарафіяльну школу. Але навчалися в ній переважно діти заможних селян. Діти бідноти не завжди мали необхідний одяг і взуття, щоб відвідувати школу.

Наприкінці XIX і на початку XX століття, коли в країні наростала хвиля селянських заворушень, селяни Перемиля теж посилили боротьбу за поліпшення свого становища. Так, улітку 1905 року вони відмовилися працювати в маєтку, вимагаючи підвищення заробітної плати. Поміщик був змушений піти на поступки і підвищити плату за кожну копу накошеного і складеного хліба до 10 копійок.

Перша світова війна призвела до занепаду економіки Перемиля. Розташований поблизу кордону, він з самого початку відчув лихоліття. Якщо для сіл, що знаходились у глибокому тилу, великим ударом була загальна мобілізація чоловіків, то в прифронтовому селі, крім цього, великим тягарем лягли на плечі населення солдатські постої, реквізиції, бомбардування тощо. В 1915 році австро-німецькі війська захопили частину Волині. На початку червня 1916 року російська армія під командуванням О. О. Брусилова прорвала фронт і повернула значну частину цих територій, в т. ч. й південну Волинь, де розташований Перемиль. Під час боїв значна частина Перемиля була зруйнована. Більшість населення лишилась без худоби, без хліба, без засобів до існування.

Звістка про Лютневу революцію, про повалення самодержавства, а потім і про Велику Жовтневу соціалістичну революцію знайшла великий відгук у Перемилі. З захопленням зустріла сільська біднота ленінські Декрети про мир і землю. Але німецько-австрійська інтервенція 1918 року, а потім вторгнення білополяків навесні 1919 року не дали можливості трудящим села стати на шлях будівництва нового, вільного життя.

Влітку 1920 року Перша Кінна армія відкинула з Волині білополяків. Був визволений і Перемиль. Багато жителів села влилося в ряди Червоної Армії, щоб служити революції, здобувати собі й своїм дітям вільне й щасливе життя без поміщиків і капіталістів. Але у вересні Червона Армія відступила, Перемиль знову захопили білопольські війська. За Ризьким мирним договором 1921 року Волинь ввійшла до складу Польщі. Потрапив під владу білопольських загарбників і Перемиль. Але трудящі не втрачали надії на визволення від іноземного поневолення і возз'єднання з Українською РСР.

В роки окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею трудящі терпіли тяжкий соціальний і національний гніт. В село повернувся поміщик, що втік на початку 1920 року, перед наступом військ Червоної Армії. Щоб створити міцну соціальну опору на селі, польський уряд насаджував осадницькі господарства. В Перемилі в 1931 році таких господарств було 26. Їм належало 428,3 га землі[3].

Особливо відчутна у волинських селах була «кресова» політика польських правлячих кіл. Голодування стало постійним супутником злиденного життя селян. Власті тримали українське населення в темноті, неуцтві. Серед селян Перемиля було дуже мало письменних. У 1926—1927 рр. тут збудували невелику школу, але, незважаючи на те, що більшість населення становили українці, навчання в ній проводилось польською мовою.

Боротьбу трудящих Перемиля проти буржуазно-поміщицького гноблення очолювала підпільна організація КПЗУ. Комуністи закликали селян не коритись

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 633, арк. 11, 23, 33, 86, 87.
[2] Там же, арк. 755.
[3] Rocznik Wołyński, t. 3. Równe, 1934, стор. 540.

експлуататорам, викривали наклепи пілсудчиків на Радянський Союз, роз'яснювали політику Радянського уряду, особливо в аграрному питанні. Польські власті жорстоко розправлялися з ними. Їх заарештовували, кидали у в'язниці, засуджували до каторжних робіт. Але ніякі тортури, репресії не могли зламати волі трудящих мас до боротьби за визволення. В найтяжчі хвилини вони жили думками про возз'єднання з Радянською Україною.

Нарешті цей час настав. Завдяки підтримці і допомозі радянського народу, здійснилась мрія перемильців — 19 вересня 1939 року Червона Армія визволила село від гніту польських панів. Одразу після визволення були створені перші органи народної влади. Першим головою сільради обрали колишнього бідняка Л. К. Соловейчука. Трудящі одержали землю, про яку мріяли віками.

Але віроломний напад на СРСР німецько-фашистських загарбників перервав будівництво нового життя. 23 червня 1941 року село окупували гітлерівці. Настали чорні дні фашистської неволі. Запроваджувати «новий порядок» окупантам допомагали українські буржуазні націоналісти. Намагаючись вислужитися перед своїми хазяями, ці недолюдки разом з окупантами чинили суд і розправу над радянськими людьми. Другого ж дня після окупації почались арешти. Насамперед жертвами стали жителі с. Новостава, які перші організували колгосп. Багатьох з них фашисти розстріляли. Загалом по Перемильській сільраді загинуло від рук окупантів та їх прислужників близько 50 чоловік. Багато сімей комуністів та активістів були повністю винищені.

Трудящі Перемиля всіляко чинили опір німецько-фашистським загарбникам та їх пособникам. Вони саботували будь-які заходи окупантів, допомагали партизанам тощо.

3 квітня 1944 року частини 112-ї стрілецької і 6-ї гвардійської дивізій 13-ї армії, якою командував генерал М. П. Пухов, визволили Перемиль. Багато жителів села пішло на фронт. 230 чоловік за ратні подвиги нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Після визволення село ще довго перебувало у прифронтовій зоні, це утруднювало відбудову народного господарства. Лише коли Червона Армія прорвала німецько-фашистський фронт у районі Горохова і повністю визволила Волинь, були створені умови для нормального господарського будівництва. У Перемилі відновили роботу сільська Рада, кооперація, медпункт. Відкрили семирічну школу, хату-читальню. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення організували спеціальні гуртки.

Жителі Перемиля дружно взялися за відбудову рідного села. Держава допомогла будматеріалами і кредитами. До кінця 1950 року в Перемилі було споруджено понад 70 нових житлових будинків, сільмаг та багато господарських приміщень[1].

До організації колгоспу в 1948 році у Перемилі налічувалося 248 селянських господарств. За селом було закріплено 1723 га земельних угідь, у т. ч. орної землі — 981 га, сіножатей — 311, лісу — 242, випасів — 40 га. 5 липня 1948 року в селі організували артіль, у якій об'єдналося 27 господарств[2], а до листопада — 72 господарства. В 1949 році в селі повністю закінчено колективізацію.

Колективізація викликала не тільки зміни в соціальному укладі, а й корінний злам усталених форм селянського побуту і традицій. У 1946 році Перемилю було підпорядковано понад 20 хуторів, що призводило до надзвичайно нераціонального витрачання коштів, засобів і часу у веденні громадського господарства. Тому одночасно з завершенням колективізації почалося зселення хуторів[3]. Селянські хутір-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-963, оп. 1, спр. 14, арк. 1, 14, 26, 27, 32, 37, 38; спр. 21, арк. 3; спр. 39, арк. 4.

[2] Там же, ф. Р-1683, оп. 1, спр. 3, арк. 3, 4.

[3] Там же, ф. Р-963, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

ські господарства перебралися до села, де їх наділили присадибними ділянками і подали допомогу в будівництві хат та господарських приміщень.

У 1951 році перемильський колгосп було укрупнено. До нього приєднався колгосп сусіднього с. Липи. Укрупненій артілі присвоїли ім'я Карла Маркса.

Рішення XXI з'їзду КПРС висунули перед трудівниками села нові, більш високі завдання. Схваливши рішення, парторганізація посилила керівництво соціалістичним змаганням між бригадами і ланками артілі, розробила конкретні заходи дострокового здійснення завдань семирічного плану розвитку колгоспу, зокрема в галузі тваринництва. В результаті уже в 1959 році колгосп здав державі 290 цнт свинини. У відповідь на заклик партійної організації значно знизити собівартість м'яса тваринники Перемиля взяли підвищені зобов'язання. Так, Є. Жук і Є. Кухарук взяли на відгодівлю в 1960 році по 800 свиней і забезпечили приріст їх ваги по 700 грамів на добу. Тільки за перший квартал 1960 року вони здали державі по 70—72 цнт свинини.

Зростала продуктивність праці і за рахунок скорочення штатів. Там, де в в 1959 році працювало дві свинарки, в 1960 році почала працювати одна. Але на фермах здебільшого ще застосовувалася ручна праця. Тому працівники ферм поставили перед правлінням колгоспу питання про спорудження підвісної дороги, кормокухні, створення вигульних дворів тощо. На початку 1960 року в колгоспі спорудили приміщення для групової відгодівлі свиней, налагодили механізоване кормопостачання на тваринницьких фермах. Було розроблено також систему заохочення для тваринників за виконання взятих ними соціалістичних зобов'язань. З метою дальшого підвищення продуктивності тваринництва на свинофермі і вівцефермі у 1960 році замінили маточне поголів'я. Важливим резервом продукції тваринництва в колгоспі є кролівництво і птахівництво. Проте найбільша увага приділялась великій рогатій худобі. Вже у 1959 році порівняно з попереднім поголів'я великої рогатої худоби збільшилось на 306 голів, у т. ч. корів — на 111, надій молока зріс на 4 проц. Було здано державі молока на 25 проц. більше, м'яса — на 34 проц. Значних успіхів добилися окремі доярки. Так, О. Малярчук надоїла від кожної закріпленої за нею корови по 2866 літрів, С. Шевчук — по 2414.

Партійна організація і правління колгоспу докладали багато зусиль, щоб добитися крутого піднесення всіх галузей господарства. Напередодні XXII з'їзду КПРС партійна організація колгоспу ім. К. Маркса мала у своєму складі 35 комуністів. Усі вони працювали на найважливіших ділянках господарства — трактористами, шоферами, комбайнерами, ланковими, на тваринницьких фермах і в рільничих бригадах. В усіх бригадах було створено партійні групи.

У 1961 році колгосп було укрупнено. До артілі ім. К. Маркса приєдналися колгоспи сіл Богунівки, Гумнища, Новостава і Смоляви. Укрупнена артіль має 4564 га угідь, у т. ч. 4060 га орної землі. Впроваджуючи у виробництво досягнення агрономічної науки, трудівники колгоспу добилися значного піднесення врожайності. Так, за 1959—1963 рр. виробництво зерна і молока подвоїлось. Майже вдвічі зросли також грошові доходи колгоспу, які в 1963 році становили близько 1 млн. карбованців.

Будинок культури у с. Перемилі. 1969 р.

Зростання врожайності, механізація праці, електрифікація села, яке в 1964 році одержало струм від Добротвірської ДРЕС, дало змогу збільшити поголів'я і підвищити продуктивність тваринництва. У вересні 1966 року на фермах колгоспу налічувалось 2880 голів великої рогатої худоби і 2100 свиней. Якщо за 1961—1965 рр. на 100 га сільськогосподарських

угідь було вироблено в середньому м'яса 55,1 цнт і молока 270 цнт, то в 1966 році — відповідно 86,2 цнт і 357 цнт. Основні трудомісткі процеси в тваринництві — підвезення і подрібнення кормів, водопостачання, прибирання на фермах — механізовані. Артіль ім. К. Маркса має міцну технічну базу. Машинно-тракторний парк її налічує 29 тракторів, 18 автомашин, 12 зернових комбайнів та багато інших сільськогосподарських машин.

Підвищення продуктивності праці зумовлює зростання доходів артілі. Якщо в 1959 році вони становили 525,9 тис. крб., то в 1968 році — 1,6 млн. крб. Відповідно до цього визначалась і оплата праці колгоспників, яка у 1968 році становила понад 3 крб. за трудодень. Так, сім'я А. С. Солтиса, що складається з двох чоловік, за 9 місяців 1968 року одержала 1346 карбованців.

Пам'ятник воїнам-односельчанам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, с. Перемиль. 1969 р.

Правління артілі подбало про культурно-побутові умови тваринників. На фермах і в бригадах було обладнано кімнати для відпочинку тваринників, червоні кутки, відкрито бібліотеки, встановлено телевізори. Таким чином, колгоспники мають можливість культурно відпочити.

Партійна організація колгоспу, яка налічує в своїх рядах 92 члени і кандидати в члени КПРС, провадить велику роботу по організації колгоспного виробництва, розгортанню соціалістичного змагання, мобілізує трудящих на виконання виробничих завдань. Значну допомогу комуністам подає комсомольська організація, що має у своїх рядах понад 160 юнаків і дівчат, більшість яких після закінчення середньої та восьмирічної школи прийшли працювати в колгосп.

Змінилось село, змінились і його люди. Виросли тут чудові кадри колгоспного виробництва. Так, ланки буряководів М. В. Максимюк, О. Г. Повзун виростили в 1968 році по 530 цнт цукрових буряків з одного гектара. Добру славу мають доярки О. В. Жук, О. Т. Сапіжук, Г. Д. Ривачук, які надоїли в 1968 році більше як по 3500 кг молока від кожної з закріплених за ними корів; механізатори Є. О. Острей, Г. І. Авраменко та інші виконують свої виробничі завдання на 127—130 проц. За доблесну працю багато перемильців удостоєні високих урядових нагород. Так, у 1966 році за визначні успіхи у виробництві Р. П. Рузака нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, М. Д. Мудрик — орденом «Знак Пошани», багатьох — медалями.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд села. Тут споруджено магазини, близько 150 будинків колгоспників, адміністративний будинок. На колишній Панській горі (так називали в селі великий пагорб, на якому стояв поміщицький палац) у 1960 році молодь заклала парк площею 2,5 га. Відтоді гору почали називати Парковою. Крім того, молодь озеленила вулиці, обладнала спортивні майданчики.

В селі споруджено комбінат побутового обслуговування, готель, ресторан, 2 чотириповерхові житлові будинки. Незабаром дорога з твердим покриттям зв'яже Перемиль з Берестечком.

На належному рівні справа охорони здоров'я трудящих. У селі діють фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Для наймолодших громадян відкрито дитячі ясла.

Незрівнянно зріс освітній рівень жителів Перемиля. Тут є восьмирічна школа, в якій навчається понад 150 дітей і працює 15 учителів. Значні зміни сталися і в культурному житті села. В 1968 році споруджено Будинок культури із залом на 350 місць, кімнатами для роботи гуртків та бібліотекою з книжковим фондом 30 тис. примірників. У читальному залі бібліотеки завжди є свіжі журнали і газети. У Бу-

динку культури часто організовуються зустрічі молоді з представниками старших поколінь, зокрема з одним із перших комсомольців села В. В. Юзвиком, колишнім членом КПЗУ С. Д. Гусаруком. З особливим задоволенням слухають юнаки й дівчата розповіді колишнього матроса крейсера «Аврора», учасника штурму Зимового палацу в Петрограді в 1917 році Ф. О. Мартинюка, який зустрічався з В. І. Леніним.

Заможно живуть жителі с. Перемиля. Створено необхідні умови для забезпечення пристарілих. Колгоспні й державні пенсії одержують 212 перемильців.

Відзначаючи 150-річчя від дня народження основоположника наукового комунізму К. Маркса, іменем якого названий їх рідний колгосп, трудящі села в 1968 році спорудили йому пам'ятник.

Розквітає над Стиром новий радянський Перемиль. Разом з усім радянським народом трудящі села крокують у світле майбутнє людства — комунізм.

І. С. ГАЙДАЙ, І. П. ІВАНЕНКО

СЕНКЕВИЧІ́ВКА

Сенкевичівка — селище міського типу Горохівського району. Розташована за 18,5 км від районного центру на залізниці Луцьк—Львів. Залізнична станція. Населення — 1725 чоловік.

Селище виникло в 1924—1925 рр. на землях колонії Будки Губинські.

Село Будки Губинські має більш давню історію. Воно засноване наприкінці XVIII — початку XIX століття, коли почався масовий рух селян за визволення від кріпацтва. Налякані збройними виступами селян, поміщики поспішно продавали свої землі і переселялись у більш безпечні місця. Поміщик Сенкевич за дозволом царського уряду розпродав свої землі колоністам — німцям, чехам і полякам. Тут вони заснували колонію, яка дістала назву Будки Губинські. За переказами, ця назва походить від того, що перші переселенці з сусіднього села Губина будували для себе тимчасові житла «будки» в затишному низинному місці.

Колоністи вирощували пшеницю, жито і гречку. Вони мали також прибуток і від виробництва свинини, молока і масла. Це були здебільшого куркульські господарства, що експлуатували вільнонайману працю бідних безземельних селян навколишніх сіл.

Після побудови станції біля неї почали оселятися купці, які скуповували сільськогосподарську продукцію і відправляли її залізницею до Варшави, Кракова, Лодзі та інших міст. Поряд зі станцією купці почали будувати склади, житлові будинки та інші приміщення. Зокрема, торговець худобою чех Йозеф Козак побудував для утримання свиней і великої рогатої худоби спеціальні приміщення. В 30-х роках в Сенкевичівці було споруджено паровий млин, два цегельні заводи. Купець Бергер відкрив великий магазин, в якому продавалися тканини, готовий одяг, плуги, борони, сівалки, будівельні матеріали тощо.

Селище набирало промислово-торговельного характеру. Тут відбувалися щотижневі ярмарки. Сюди приходили найматися на роботу збіднілі селяни з навколишніх сіл. Деякі з них ставали постійними робітниками, інші — сезонними.

Населення Сенкевичівки досить швидко зростало. Якщо на початку 30-х років тут було тільки 173 жителі, то в 1938 році — 875 чоловік.

Становище робітників було надзвичайно тяжким. Робочий день тривав 12—13 годин на добу, а на вантажних роботах — від зорі до зорі. Робітники та їхні сім'ї жили в жахливих злиднях, в умовах безпросвітної темряви.

В єдиній школі, яка відкрилася тут, навчалися тільки діти найбільш заможної частини населення.

На знак протесту проти жорстокої експлуатації робітники страйкували. В 1934 році в Сенкевичівці виникла перша професійна спілка, до складу якої входило до

40 робітників і безземельних селян, що жили за рахунок випадкових заробітків. Серед них були представники різних національностей: українці, поляки, чехи, німці. Керував спілкою поляк Альфонс Беднарик. Члени спілки організовували страйки, вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня. Профспілка створила страхову касу, члени якої сплачували щомісячні внески в сумі 50 грошів. Ці кошти йшли на допомогу сім'ям безробітних. Велику роботу провела профспілка по згуртуванню робітників, щоб дати відсіч гнобителям, проте вона спочатку боролася лише за поліпшення економічних умов життя робітників, а політичної цілеспрямованості ще не мала.

В 1934 році в Сенкевичівці виник осередок КПЗУ, який був підпорядкований партійній організації с. Шклиня. Партійний осередок очолював В. І. Ярмолюк. До нього входили А. Й. Пермутер, С. І. Хом'як, Й. Г. Ейхман та інші — всього 7 чоловік. Зв'язок між партійною організацією с. Шклиня і Сенкевичівським осередком здійснював С. І. Синиця.

Комуністи Сенкевичівки таємно слухали радіопередачі з Москви та Києва і розповідали широким масам трудящих правду про Радянський Союз, викривали антинародний характер політики польського уряду, розповсюджували комуністичну літературу і листівки, закликали трудящих до боротьби за повне визволення від економічного і політичного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною[1].

Велику політичну роботу серед населення Сенкевичівки проводив член КПЗУ В. І. Ярмолюк, який прибув сюди з Торчина. Він влаштувався на роботу в Сенкевичівський філіал магазину львівського фабриканта К. Шапіро. Використовуючи свої поїздки до Львова за крамом, він у сувоях матерії привозив звідти політичну літературу, яку розповсюджував у Сенкевичівці і навколишніх селах Білостоку, Бискупичах (тепер Бережанка), Блудові (тепер Мирне), Воютині, Гаті, Радомишлі, Скірчому, Тертках, Шклині.

Відзначаючи революційні свята — 1-го Травня, роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції, — сенкевичівські комуністи вивішували в селищі червоні прапори. Член КПЗУ А. Й. Пермутер напередодні 1-го Травня 1937 року прикріпив червоний прапор навіть на даху поліцейського постерунку, де він майорів протягом кількох годин наступного дня[2].

Вірними помічниками комуністів були комсомольці. В Сенкевичівці організація КСМЗУ працювала під безпосереднім керівництвом партійного осередку. Комсомольці були зв'язковими, розповсюджували літературу, листівки тощо. Очолювала комсомольську організацію молода батрачка Марія Синиця.

Прагнучи відвернути молодь від революційної боротьби, польські власті створювали спеціальні молодіжні профашистські організації «Молодих стрільців». Така організація діяла і в Сенкевичівці, де жили польські осадники.

Члени Сенкевичівського осередку КПЗУ не раз зазнавали переслідувань і і арештів. Так, комуніста Й. Г. Ейхмана заарештовували двічі і просидів він у тюрмі 5 років. До 5 років каторги був засуджений В. І. Ярмолюк.

Боротьба проти польської окупації не припинялась до вересня 1939 року. Коли стало відомо, що Червона Армія за рішенням Радянського уряду перейшла польсько-радянський кордон, щоб взяти під свій захист західноукраїнське населення, в Сенкевичівці з ініціативи комуністів було створено тимчасовий революційний комітет та народну міліцію. Їх очолили комуністи О. Г. Каліщук і Г. О. Харчук. Ще до приходу частин Червоної Армії ревком і народна міліція роззброїли поліцію, заарештували представників польських місцевих властей і оголосили про встановлення Радянської влади в селищі.

19 вересня 1939 року населення Сенкевичівки і навколишніх сіл радо вітало свою визволительку — Червону Армію. Для урочистої зустрічі радянських військ

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1270, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
[2] Там же,ф. Р-1261, оп. 1, спр. 76, арк. 3.

у центрі селища було споруджено тріумфальну арку. Над колонами трудящих майоріли червоні прапори, транспаранти: «Хай живе Радянський Союз!», «Навіки разом з братами і сестрами з Радянської України!» та інші. Попереду колони у вінку живих квітів трудящі несли портрет В. І. Леніна, який комуністи зберігали в глибокому підпіллі. Голова тимчасового революційного комітету О. Г. Каліщук, комуністка М. І. Синиця піднесли радянському командирові на вишиваному рушникові хліб-сіль, дівчата вручили бійцям букети квітів. З натовпу лунали вигуки: «Слава Червоній Армії, армії-визволительці!», «Слава ВКП(б)!», «Навіки разом!», «Геть поміщиків і капіталістів!»[1].

В Сенкевичівку прийшло нове життя. Під керівництвом тимчасового революційного комітету трудящі активно включились в створення органів Радянської влади. З ініціативи тимчасового ревкому відновили свою работу підприємства, крамниці. Безробітні одержали роботу. Сім'ї робітників, які не мали житла, були вселені у будинки багатіїв, що втекли від народного гніву.

Величезною політичною подією в житті трудящих західноукраїнських земель були вибори представників до Народних Зборів Західної України, які відбулися у Львові 26—28 жовтня 1939 року. Делегатом від Сенкевичівки обрали комуніста О. Г. Каліщука.

З великою радістю сприйняли трудящі звістку про рішення Народних Зборів і Указ Президії Верховної Ради УРСР від 15 листопада 1939 року про включення Західної України до складу Української РСР.

Сенкевичівка стала районним центром[2]. Було створено районний комітет Комуністичної партії України. Секретарями райкому партії були обрані Г. В. Матіс, С. П. Костенко, О. Ф. Конопльов, головою районної Ради депутатів трудящих — І. І. Самойлов, районну комсомольську організацію очолив Г. А. Мельник.

Органи Радянської влади конфіскували землю у поміщиків та польських осадників і передали її селянам, націоналізували підприємства, які тепер стали державними або державно-кооперативними. До ладу стали цегельний завод, паровий млин, залізнична станція. Значно поліпшилося становище трудящих. Цьому сприяли введення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати. Робітники стали господарями підприємств. Тут створювалися профспілкові організації. Для обслуговування трудящих у селищі було відкрито кравецьку, шевську майстерні, промтоварні і продовольчі магазини, їдальню.

Величезною подією в житті трудящих Сенкевичівки, як і всіх західноукраїнських земель, була підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР, які відбулися 24 березня 1940 року. Всі заходи спрямовувались на посилення політичного виховання трудящих, мобілізацію їх на розв'язання народногосподарських завдань. До активної агітаційно-масової роботи залучили місцевих активістів, комуністів і комсомольців. За народних обранців проголосувало майже 100 процентів виборців.

15 грудня 1940 року трудящі Сенкевичівки обрали місцеві органи влади. Серед депутатів були кращі представники робітників і трудового селянства, колишні члени КПЗУ — П. Ф. Агеєв, М. І. Синиця, В. І. Ярмолюк, А. О. Тандрик. Відкриваючи 5 січня 1941 року першу сесію Сенкевичівської селищної Ради депутатів трудящих, найстаріший депутат П. Ф. Агеєв сказав: «Колись пани таких селян, як я, не вважали за людей. Тепер мені доручено відкрити першу сесію селищної Ради. У мене немає слів, щоб висловити ту радість, яку я переживаю[3]». Головою селищної Ради депутатів трудящих обрали члена КПЗУ С. І. Хом'яка.

Під керівництвом райкому партії і райвиконкому великі перетворення відбу-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 76, арк. 3, 4.

[2] З січня 1959 року Сенкевичівка входить до складу Горохівського району як селище міського типу.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 7 січня 1941 р.

А. Г. Лазарчук. «В селянській хаті». Олія. Бл. 1888 р.

Зубри в Цуманських лісах. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

лися в культурному житті Сенкевичівки. В 1940 році було відкрито семирічну школу з українською мовою навчання, вечірню школу для дорослих. Почали працювати гуртки лікнепу.

Розпочали роботу Будинок культури, районна бібліотека, клуб піонерів. Організаторами культосвітніх заходів були комуністи і комсомольці.

Багато було зроблено в галузі охорони здоров'я. В перші ж дні Радянської влади почали діяти лікарня, поліклініка, пологовий будинок, аптека. Вперше в історії Сенкевичівки медична допомога і лікування стали безкоштовними. Бідним і багатодітним сім'ям держава подала допомогу.

Мирну творчу працю трудящих Сенкевичівки у 1941 році перервала війна. Багато її мешканців пішли до лав Червоної Армії.

25 червня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували селище.

Під час німецько-фашистської окупації почався жорстокий терор. Для охорони «нового порядку» в Сенкевичівці було створено загін поліцаїв з числа запроданців українського народу — буржуазних націоналістів, які разом з фашистами чинили звірства над радянськими людьми. Тільки 5 жовтня 1942 року гестапівські кати розстріляли 800 жителів селища. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 20 юнаків і дівчат[1].

Братська могила воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, смт. Сенкевичівка. 1968 р.

Після запеклих боїв радянські війська 1 квітня 1944 року визволили селище[2]. 37 жителів Сенкевичівки влилося в ряди Червоної Армії. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, І. І. Радько, Т. П. Потапов, П. А. Погорєлов, П. Т. Дроздов, В. А. Ятчук та К. М. Коноплъов були нагороджені орденами та медалями.

В боях за визволення Сенкевичівки і району смертю героїв загинуло 575 радянських воїнів, серед них капітан О. С. Логінов, старші лейтенанти М. Л. Горобець і С. П. Агафонічев, лейтенант П. Я. Вдовин, старший сержант Г. С. Алексєєв, сержант П. П. Грибовський, рядові І. Й. Ятло, Шаріфов Урбан та інші. Всі вони поховані на братському кладовищі. В 1959 році тут встановлено скульптурний пам'ятник. Імена полеглих героїв викарбувані на Стіні пам'яті. Щороку, в день Перемоги над гітлерівською Німеччиною, трудящі селища і колгоспники навколишніх сіл кладуть вінки і квіти на могили радянських воїнів.

Війна і німецько-фашистська окупація завдали селищу значних збитків. У Сенкевичівці були зруйновані всі промислові підприємства, залізнична станція, шкільні приміщення, лікарня, клуб, аптека, 41 житловий будинок[3]. Фашистські загарбники пограбували і вивезли з Сенкевичівського району 3948 голів великої рогатої худоби, 5414 свиней, 1690 овець і кіз, 2735 коней[4].

З перших днів визволення в Сенкевичівці розпочалася відбудова господарства. У квітні 1944 року тут відновили роботу районні партійні, радянські, комсомольські органи. Одночасно почала працювати селищна Рада депутатів трудящих, виконавчий комітет якої очолив Д. М. Касьяненко.

Сенкевичівський районний комітет КП(б)У мобілізував населення на вирі-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 148.
[2] Там же, арк. 29.
[3] Там же, арк. 148.
[4] Там же, ф. Р-432, оп. 2, спр. 6, арк. 10.

шення політичних і господарських завдань, що їх поставила партія в перші післявоєнні роки.

Значну допомогу у відбудові зруйнованого господарства подала трудящим держава. В 1944 році відновила свою роботу Сенкевичівська МТС. Райком партії, райвиконком організовували суботники і недільники по розчистці селища від руїн. До кінця 1944 року було відбудовано залізничний вокзал, нормалізовано рух поїздів. Стали до ладу цегельний завод, млин, кравецька і шевська майстерні, молочний зливний пункт, хлібопекарня. Пізніше, в 1946 році, почала працювати заготконтора райспоживспілки, яка поряд з заготівлею овочів забезпечувала населення солоними огірками і помідорами. У 1952 році вона розширилася за рахунок приєднання плодоовочевої контори.

Відбудовуючи господарство, жителі селища подавали допомогу Червоній Армії, яка громила ненависного ворога. У 1944 році вони внесли до фонду оборони сотні тонн хліба, кошти з власних заощаджень. Відбудовані млини в районі перемололи для потреб Червоної Армії 5 тис. тонн зерна[1].

Школа відновила свою діяльність як семирічна, а з 1945/46 навчального року її реорганізували на середню. При ній відкрили оздоровчий майданчик для дітей сиріт, батьки яких загинули на фронті та від рук українських буржуазних націоналістів.

У грудні 1944 року в Сенкевичівці відновили роботу районний Будинок культури та бібліотеки для дорослих і дітей.

Велику організаційно-пропагандистську роботу проводила районна газета «Більшовицька правда» (орган Сенкевичівського райкому КП(б)У та районної Ради депутатів трудящих), яка почала виходити 27 березня 1945 року. (З січня 1953 року газета друкувалась під назвою «Маяк комунізму»). В 1945 році Сенкевичівка була повністю радіофікована.

В роки першої післявоєнної п'ятирічки розширювали своє виробництво цегельний завод, взуттєва, кравецька, столярна, жерстяна майстерні, кузня, вони були підпорядковані райпромкомбінату. Великих успіхів добився майстер-взуттєвик райпромкомбінату І. О. Отрадін. Міністерство місцевої промисловості УРСР у грудні 1947 року нагородило його значком «Відмінник соціалістичного змагання місцевої промисловості УРСР»[2].

Значно зросла потужність цегельного заводу. Тут у 1953 році була побудована кільцева піч. Розширився асортимент продукції підприємства. Крім цегли-сирцю, завод почав випускати вогнетривку цеглу, хвилястий шифер.

Проводились роботи і по розширенню інших підприємств, які виробляли продукцію для задоволення потреб населення. Вже в 1955 році райпромкомбінат дав продукції на суму 650 тис. крб. — значно більше, ніж передбачалося планом.

Кращі виробничники райпромкомбінату І. Ф. Васильчук, М. Х. Дадоєв, М. В. Новосад, Е. П. Середа, О. Г. Тияра та інші, виготовляючи продукцію відмінної якості, брали активну участь в громадсько-політичному житті. На загальновиробничій нараді працівників промкомбінату 1 квітня 1955 року їх обрали до складу комісії сприяння Радянського комітету захисту миру[3].

Значних успіхів досяг також колектив Сенкевичівського райхарчокомбінату. За підсумками соціалістичного змагання по Волинському облмаслопрому у 1950 році колектив Сенкевичівського маслозаводу по всіх показниках зайняв перше місце і йому було вручено перехідний Червоний прапор Волинського тресту маслопрому і обкому профспілки працівників м'ясомолочної промисловості[4]. У 1954 році відкрився павільйон побутового обслуговування населення.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 35, арк. 22.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1077, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
[3] Там же, спр. 56, арк. 4, 5.
[4] Там же, ф. Р-1041, оп. 1, спр. 12, арк. 1—2.

Післявоєнна відбудова Сенкевичівки, як і багатьох інших міст і сіл західних областей України, відбувалася в складних умовах. Доводилося боротися проти залишків буржуазно-націоналістичних банд, які тероризували населення, вбивали активістів. Від рук бандитів у 1946 році загинули перший секретар Сенкевичівського райкому ЛКСМУ О. С. Солоненко, секретар райвиконкому Д. В. Рудь, директор маслозаводу І. С. Садовий. На боротьбу з націоналістичними бандами піднялись трудящі Сенкевичівки і району. З числа місцевих активістів, комуністів і комсомольців створювались винищувальні загони. Районні партійна і комсомольська організації проводили велику роз'яснювальну роботу по викриттю антинародної суті українського буржуазного націоналізму. При активній підтримці місцевого населення в 1948 році з бандитизмом було назавжди покінчено.

В перші роки після війни частина населення Сенкевичівки працювала в сільському господарстві. В 1944 році 15 делегатів від Сенкевичівки брали участь у роботі обласної наради працівників сільського господарства. У квітні 1945 року в селищі утворилася земельна громада, яка організовувала взаємодопомогу під час проведення сільськогосподарських робіт. Очолювали її в різний час В. І. Смалюк і О. М. Білик[1].

Переконавшись, що єдино правильний шлях до заможного життя — колективне господарювання, селяни Сенкевичівки в лютому 1948 року організували сільськогосподарську артіль «Ленінський шлях». В ній об'єдналися 54 двори з населенням 177 чоловік, з них 100 працездатних, у тому числі 35 чоловіків і 65 жінок[2]. У колгоспі було 220 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 208 га орної землі і 12 га луків[3]. Першим головою колгоспу обрали В. С. Дерепайла.

Артіль «Ленінський шлях» була малим і слабким господарством. Йому не під силу було розв'язання ряду таких важливих проблем, як механізація трудомістких процесів, інтенсифікація господарства тощо. Тому 11 лютого 1951 року сенкевичівський колгосп «Ленінський шлях», а також колгоспи навколишніх сіл — ім. Шверніка (с. Наталин) та дві сільськогосподарські артілі, розташовані в селі Колодежі («Нове життя» та «Дружба»), — об'єдналися в один великий колгосп ім. Фрунзе з центром у селі Колодежі, розташованому за 8 км від Сенкевичівки. З того часу Сенкевичівка стала розвиватися як робітниче селище, населення якого було більш зв'язане з промисловим виробництвом. Так, наприклад, на 1 січня 1952 року в Сенкевичівці налічувалось 211 господарств, з них 165 сімей робітників, службовців і кооперованих кустарів (543 чоловіка) і 46 сімей колгоспників (166 чоловік).

Сенкевичівська селищна Рада депутатів трудящих систематично приділяє значну увагу питанням благоустрою. Велику роль в цій справі відіграла жіноча Рада, обрана 6 червня 1945 року. Швидких темпів справа благоустрою селища набрала з 1958 року. Комбінат комунальних підприємств селища виконав ряд важливих робіт по ремонту та прокладанню вулиць і тротуарів, установленню вуличного освітлення, будівництву водонапірних колонок. В цілому на благоустрій Сенкевичівки в 1958 році затрачено понад 150 тис. карбованців.

Великим святом для жителів селища став день відкриття пам'ятника вождю і учителю всіх трудящих, генію людства В. І. Леніну.

Дальшого розвитку набувають місцева промисловість і благоустрій Сенкевичівки у роки семирічки, коли тут з'явились нові підприємства та були реконструйовані старі. Найбільшим підприємством у селищі є асфальтобетонний завод. Він споруджений у 1958—1961 рр. Тут працює понад 100 робітників і службовців, які обслуговують батареї бітумварильних печей, локомобілі, асфальтомішалки, залізобетонний полігон, токарний, електро- і газозварювальний цехи, пилораму. Колектив підприємства з року в рік нарощує виробничі потужності. Якщо в 1963 році було

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1477, оп. 1, спр. 3, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-32, оп. 6, спр. 85, арк. 41, 50.
[3] Там же, ф. Р-1079, оп. 1, спр. 31, арк. 7.

Середня школа-інтернат, смт. Сенкевичівка. 1968 р.

вироблено 13 тис. тонн асфальту, 115 кубометрів залізобетону і 600 тонн бітуму, то через 5 років виробництво продукції становило: асфальту — 20 тис. тонн, залізобетону — 203 кубометри, бітуму — 3105 тонн. На заводі виросли висококваліфіковані спеціалісти будівельної промисловості — І. А. Кобилянський, М. Т. Роюк та інші.

З кожним роком зростає і потужність цегельного заводу. Тут протягом 1960—1968 рр. встановлено нове обладнання: прес потужністю 5 тис. штук цегли за зміну, вальці грубого і дрібного помелу, конвейєр-транспортер тощо. Це дало можливість механізувати найбільш трудомісткі процеси, підвищити продуктивність праці за вказаний період майже в 5 разів. У 1968 році завод випустив близько 2 млн. штук цегли, а працювало на підприємстві всього 32 робітники.

З 1962 по 1968 рік майже вдвоє збільшило випуск продукції Сенкевичівське відділення Горохівського райхарчокомбінату, яке виготовляє для населення хлібобулочні і ковбасні вироби, фруктові соки, безалкогольні напої тощо.

Близько 150 чоловік налічує колектив Сенкевичівської заготконтори Горохівської райспоживспілки. Її продукцію — мариновані і солені огірки, помідори, капусту, фруктові соки і компоти можна побачити на прилавках магазинів і за межами Волинської області.

Значно зросла технічна оснащеність трудівників сільського господарства. Якщо в 1944 році, на час свого створення, Сенкевичівська МТС мала всього 4 трактори, то вже в 1956 році в машинно-тракторному парку було 99 тракторів, 56 зернових комбайнів, 29 молотарок. Техніку обслуговувало 295 механізаторів. У 1958 році МТС була реорганізована в РТС. У 1961 році на базі РТС утворюється відділення «Сільгосптехніки».

Воно подає велику допомогу колгоспам в справі механізації трудомістких робіт, зокрема розкиданні мінеральних і місцевих добрив, боротьбі з шкідниками сільськогосподарських рослин тощо. Для цього тут створено механізований загін, в розпорядженні якого 23 трактори, 36 автомашин, 18 розкидачів добрив. У майстернях «Сільгосптехніки» виготовляється обладнання для механізації тваринницьких ферм. У колективі є чимало кадрових робітників, справжніх майстрів своєї справи, серед них — коваль Г. О. Масюкевич, що працює тут з 1946 року і нагороджений орденом «Знак пошани», механізатори С. І. Голоюх, М. Т. Самочко, О. О. Янощук та інші.

Протягом 1961—1968 рр. на території «Сільгосптехніки» були побудовані типові майстерні, складські приміщення, гуртожиток на 100 місць, лазня, їдальня, заклади побутового обслуговування. Вся територія підприємства заасфальтована, озеленена.

Молочний пункт виріс у добре впорядкований цех Горохівського сирзаводу. Тут виробляється сметана, сир, казеїн, морозиво, кефір. Цех обладнано найновішою апаратурою і устаткуванням, яке приводиться в рух електромоторами.

В зв'язку з будівництвом Гнідавського і Горохівського цукрових заводів у Сенкевичівці в 1959 році було відкрито бурякоприймальний пункт. Протягом 10 років тут виросли добротні будівлі — склади, гуртожиток, контора, водонапірна башта,

кагатне поле з твердим покриттям. Всі розвантажувально-навантажувальні роботи механізовано.

Рік у рік збільшують перевезення народногосподарських вантажів сенкевичівські залізничники. В літньо-осінній період звідси відправляються сотні вагонів з зерном, овочами та іншими сільськогосподарськими продуктами. Лише в 1968 році залізничники відправили на цукрові заводи республіки понад мільйон центнерів цукро-сировини. Особливо високих показників у роботі добилися залізничники переїзду 129-го кілометра, на перегоні Сенкевичівка—Несвіч-Волинський. Бригада в складі С. П. Скуди, М. П. Мигляса, І. П. Сироватки і Д. З. Хомулки завоювала почесне звання колективу комуністичної праці.

За роки Радянської влади докорінно змінилося життя трудящих Сенкевичівки, поліпшився зовнішній вигляд селища. Виросли нові вулиці: ім. Жовтневої революції, ім. 50-річчя Радянської влади, ім. 1 Травня, Привокзальна, ім. Лесі Українки, Весела, Луцька. Колишнє село Будки-Губинські тепер стало вулицею. Житловий фонд за 25 років, що минули після війни, збільшився в 5 разів. Усі квартири електрифіковані, радіофіковані, в більшості з них установлено плити з газовими балонами, прокладено водопровід. Усі нові вулиці заасфальтовані, тротуари викладені цементними плитами, встановлені лампи денного освітлення. Трудящі насадили нові сквери, побудували стадіон, обладнали волейбольні і баскетбольні майданчики.

Розширилася торговельна мережа. В 1968 році в Сенкевичівці було 2 продуктових і 3 промтоварні магазини. Крім того, відкрито спеціалізовані магазини: господарський, одягу, взуття. В селищі працюють 4 підприємства громадського харчування. Є готель, майстерня по ремонту годинників.

Велика увага приділяється охороні здоров'я трудящих. В селищі діють дільнична лікарня на 50 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, зуболікарський і стоматологічний кабінети. У медичних закладах працює 36 лікарів і медичних працівників з середньою освітою.

В Сенкевичівці є дві середні школи — загальноосвітня і школа-інтернат, в яких навчаються близько 720 учнів. У школах — 67 вчителів, з них 39 чоловік з вищою освітою. Вчителі В. М. Волох, Т. П. Прокопенко, О. Н. Чернова — відмінники народної освіти.

В середній школі-інтернаті створено кімнату-музей В. І. Леніна, в якій зібрано понад тисячу експонатів про вождя та його бойових соратників. Члени ради кімнати-музею листуються з Центральним музеєм В. І. Леніна у Москві, а також його філіалами в Ульяновську, Києві, Казані, Львові. Цінні експонати надійшли сюди з музеїв Лондона, Праги, Парижа[1].

Справжнім центром культурно-виховної роботи в Сенкевичівці є Будинок культури, збудований у 1958 році. Тут проводяться тематичні вечори, відзначаються важливі події в житті селища і країни. В Будинку культури працюють 10 гуртків художньої самодіяльності, які об'єднують понад 180 учасників. Драматичний колектив та змішаний хор не раз були учасниками обласного огляду художньої самодіяльності. Драматичний колектив Будинку культури у 1968 році відзначив свій 20-річний ювілей. За цей час він 250 разів виступав перед трудящими. Великим ентузіастом своєї справи є директор Будинку культури М. О. Буковський.

З кожним роком зростає книжковий фонд селищної бібліотеки, який налічує тепер 28 тис. томів. Кількість читачів за останні 15 років майже подвоїлась.

Трудящі селища наполегливо борються за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС, готуються гідно зустріти 100-річний ювілей В. І. Леніна.

І. С. ГАЙДАЙ, І. П. ІВАНЕНКО

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 12 травня 1968 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ГОРОХІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЖА́НКА (до 1946 року — Бискупичі)— село, центр сільської Ради, розташоване на р. Білій (притоці р. Стиру), за 20 км на північний схід від районного центру, за 3 км від шосейного шляху Луцьк—Львів і за 7 км від залізничної станції Сенкевичівка. Населення — 817 чоловік. Сільраді підпорядковані села Загаї, Маруся, Михлин.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який організовано в 1940 році і відновлено в 1948 році. Артіль має 1511 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1386 га орної. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

У Бережанці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, якому присвоєно звання установи відмінної роботи. Працює майстерня побутового обслуговування.

Село вперше згадується в історичних документах за 1545 рік.

У період окупації Бережанки буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяли осередки КПЗУ і КСМЗУ, про які згадується в поліцейському донесенні за 1935 рік.

БРА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Гнилій Липі (притоці р. Стиру), за 12 км від районного центру і за 4 км від шосе Луцьк—Львів. У селі залізнична станція. Населення — 1197 чоловік. Сільраді підпорядковані села Борисковичі і Довгів.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який має 3446 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2817 га орної землі. Колгосп вирощує зернові й технічні культури, в основному цукровий буряк. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 2 млн. штук цегли на рік і піч для випалювання вапна. Працює пилорама. Видобувається торф. За успіхи, досягнуті в розвитку громадського господарства, ряд працівників удостоєні урядових нагород. Зокрема, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу В. І. Гушинця.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб. З 1959 року функціонує дільнична лікарня на 27 ліжок з пологовим відділенням.

У червні 1946 року створено партійну і комсомольську організації.

Біля с. Бранів знайдено скарб римських монет II століття н. е.; поблизу сіл Бранів і Борисковичів виявлено два городища давньоруських часів.

Уперше в історичних документах Брани згадуються в 1540 році. В 1831 році тут відбувся виступ селян. Доведені до розпачу страшним соціальним і національним гнобленням, селяни спалили поміщицьку економію. Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) у селі діяв осередок КПЗУ.

У Бранах зберігається пам'ятка архітектури — Покровська церква, збудована в 1725 році.

БУЖА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Горохів. Населення — 1337 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пильгани, Ржищів, Скригове.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Батьківщина», який має 2564 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1847 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств в колгоспі є пилорама, млин, цегельний завод потужністю в 1 млн. штук цегли на рік і торфопідприємство, розташоване на площі 20 га біля с. Ржищева. Воно дає торф для виробництва органічних добрив (торфокомпостів) і на паливо. Протягом сезону кожного місяця видобувається до 3 тис. тонн торфу.

За успіхи в розвитку колективного господарства голову артілі Г. І. Майданика нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

За післявоєнні роки в Бужанах споруджено 236 житлових будинків. У селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури, який за підсумками Всесоюзної переклички культосвітніх установ 1964 року нагороджено Почесною грамотою газети «Правда», ВЦРПС і Міністерства культури СРСР.

Вперше в історичних документах Бужани згадуються в 1545 році.

ВІЛЬХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру, за 2 км від залізничної станції Звиняче і за 2 км від шосе Луцьк—Львів. Населення — 748 чоловік. Сільраді підпорядковані села Діброва, Ощів, Софіївка, Терешківці, Ярівка.

Місцевий колгосп «Шлях Леніна» має 2285 га земельних угідь, у тому числі 2113 га орної. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву зернових, цукрових буряків, картоплі та овочевих культур. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. За високі показники в роботі ланкові В. Д. Дорощук і В. М. Процюк нагороджені орденом «Знак Пошани».

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури з залом на 250 місць. За післявоєнні роки споруджено 147 житлових будинків. До послуг трудящих села — шевська і кравецька майстерні.

Вперше Вільхівка згадується в документах XVI століття.

За часів панської Польщі (1920—1939 рр.) у селі діяв комуністичний осередок, який очолював М. Новосад.

У селі зберігається історичний пам'ятник — церква збудована в 1782 році.

ГАЛИЧА́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Горохів. Через село проходить шосе Луцьк—Львів. Населення —

755 чоловік. Сільраді підпорядковані села Новий Зборишів і Хмельницьке.

Місцевий колгосп ім. Калініна має 2373 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2110 га орної. Вирощуються пшениця, цукрові буряки, картопля. Розвинуте тваринництво м'ясного напряму і бджільництво. По виробництву м'яса колгосп посідає перше місце в районі.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Палац культури. Працює пологовий будинок.

Галичани вперше згадуються в історичних документах 1584 року.

За самовіддану працю голова колгоспу Ф. Л. Гончаров нагороджений орденом Леніна, доярка Р. О. Ільчук і свинарка Р. Ф. Томащук — орденом Трудового Червоного Прапора.

ЖУРА́ВНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги р. Гнилої Липи, за 10 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Стоянів. Населення — 1057 чоловік. Сільраді підпорядковане село Волиця-Дружкопільська.

Місцевий колгосп ім. Кутузова створений у 1940 і відновлений у 1948 році. Артіль має 1804 га сільськогосподарських угідь, у тому числі орної — 1464 га. Провідними культурами є озима пшениця, цукрові буряки, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і свинарство. З допоміжних підприємств є цегельний завод, млин.

У Журавниках є восьмирічна денна і вечірня середні школи, бібліотека, клуб. За післявоєнний період побудовано 136 житлових будинків.

Вперше село згадується у документах 1570 року.

У 1939 році в селі був створений комсомольський осередок. Його організаторів В. Гоніка та В. Румовського закатували гітлерівці.

В селі народився Д. І. Ващук — електрик крейсера «Аврора», активний учасник збройного повстання 1917 року в Петрограді. Нині — персональний пенсіонер, проживає в м. Ленінграді.

Поблизу села Волиці-Дружкопільської виявлено могильник IV—III століть до нашої ери.

ЗВИНЯ́ЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги р. Гнилої Липи, за 14 км від районного центру. В селі залізнична станція. Населення — 1364 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Красів.

У селі розташований колгосп ім. Кірова, який має 3483 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2747 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. За високі показники в роботі бригадира В. І. Приходька нагороджено орденом Леніна, голову колгоспу М. С. Вараву та бригадира С. А. Бедя — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури. Працює пологовий будинок.

Вперше Звиняче згадується в документах XIV століття.

Улітку 1926 року в селі відбувся виступ селян, що закінчився сутичкою з панською охороною. Були проведені арешти й екзекуції.

КВА́СІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від залізничної станції Стоянів, за 4 км від шосе Луцьк—Львів. Біля села бере початок р. Гнила Липа. Населення — 967 чоловік. Сільраді підпорядковані села Крижова і Охлопів.

У селі розташований колгосп ім. Свердлова, який має 2534 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2279 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

У Квасові є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

У 1924 році в селі створено осередок КПЗУ. Під його керівництвом 1 Травня 1935 року селяни вивісили червоні прапори, за що 11 чоловік було заарештовано.

КОЛОДЕ́ЖЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Дежі (притоці Стиру), за 38 км від районного центру, за 5 км від залізничної станції Сенкевичівка і за 15 км від шосе Луцьк—Львів. Населення — 906 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жабче, Наталин, Сергіївка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 2838 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2675 га орної землі. Основні галузі господарства — вирощування зернових і технічних культур та молочно-м'ясне тваринництво.

У Колодежему є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 250 місць.

У письмових джерелах Колодеже вперше згадується в 1594 році.

ЛОБАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч шосе Горохів — Берестечко, за 24 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Горохів. Населення — 1009 чоловік. Сільраді підпорядковані села Волиця-Лобачівська, Горішнє, Іванівка, Колмів.

У селі розташований колгосп ім. 50-річчя Жовтня, який має 3601 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2804 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Провідними культурами є пшениця і цукрові буряки. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 5 млн. штук цегли на рік, вапнярня, пилорама.

У Лобачівці є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки зведено 200 житлових будинків. Працюють кравецька і шевська майстерні.

Вперше Лобачівка згадується в документах 1680 року.

МАР'Я́НІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на р. Гнилій Липі (притоці Стиру), за 9 км від районного центру. В селищі — залізнична станція Горохів на лінії Луцьк—Львів. Населення — 6,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Борочиче, Сільце, Цегів, Широке.

У Мар'янівці діють маслосирзавод, збудований в 1953—1955 рр., цукрокомбінат, створений в 1960 році на базі цукрозаводу, і плодоконсервний завод, що став до ладу в 1957 році. Всі-

три підприємства виробляють щороку продукції на 12 млн. карбованців.

До складу цукрокомбінату входить насіннєвий бурякорадгосп, що має 5613 га сільськогосподарських угідь, з них 4878 га орної землі. Крім насіння цукрових буряків, у радгоспі вирощують зернові культури, овочі, картоплю, кормові культури. Радгосп має тваринницькі ферми, де налічується 2580 голів великої рогатої худоби (в тому числі 900 корів) і 2540 свиней. На кормових відходах цукрокомбінату працюють відгодівельні пункти великої рогатої худоби і свиней. Радгосп — велике механізоване господарство. Він має 50 тракторів, 21 комбайн, 37 автомашин, 85 електромоторів.

У Мар'янівці є денна і вечірня середні школи, філіал Горохівської музичної школи, Будинок культури, бібліотека, кінотеатр. Діють лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека.

На початку XX століття на місці сучасної Мар'янівки була колонія, що звалася Мусін. Тут жили сільськогосподарські робітники, які орендували землю в поміщика. У квітні 1903 року за затримку орендної плати їх хотіли виселити, але вони вчинили опір судовому приставу. Після перепису, проведеного польськими властями 1921 року, колонія Мусін почала називатися селом Мар'янівкою. У зв'язку з побудовою залізниці Луцьк-Львів у 1924 році біля села спорудили станцію Горохів.

На околиці села Борочича в 1929 році знайдено скарб з кількох тисяч римських монет, золотих прикрас. срібного посуду IV—V століття н. е.

МЕ́РВА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стиру, за 37 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Горохів. Населення — 626 чоловік. Сільраді підпорядковані села Буркачі, Диковини, Зелене.

Місцевий колгосп ім. Богдана Хмельницького має 3481 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 3093 га орної землі. Основний виробничий напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Вирощуються зернові, зернобобові та кормові культури, цукрові буряки. За успіхи в колгоспному виробництві

Цукровий завод у с. Мар'янівці. 1969 р.

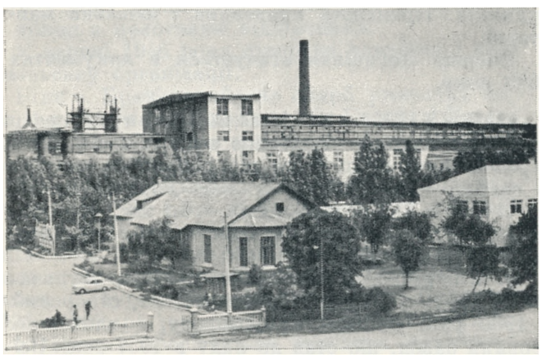

багато передовиків відзначено урядовими нагородами. Серед них доярка Н. М. Корінецька нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна денна і вечірня середня школи, бібліотека, клуб.

Перша згадка про село належить до 1555 року.

На початку XX століття через Мерву переправляли з-за кордону в Росію революційну літературу. 3 липня 1904 року царські прикордонники затримали в селі партію нелегальної преси, де були, зокрема, твори В. І. Леніна.

За часів панської Польщі (1920—1939 рр.) у селі діяв осередок КПЗУ. В ніч на 1 Травня 1936 року тут було вивішено два транспаранти з написами: «Хай живе 1 Травня!», «Геть фашистський терор!».

МИ́РКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Горохів—Нововолинськ, за 6 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Горохів. Через село протікає р. Безіменна. Населення — 560 чоловік. Сільраді підпорядковані села Марковичі, Пірванче.

В селі розташований колгосп ім. Жданова, який має 2558 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2172 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерново-буряківницький з розвинутим молочно-м'ясним тваринництвом. За успіхи в колгоспному виробництві бригадира С. Г. Пушкаря нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Миркові є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний період у селі збудовано 109 нових житлових будинків.

Уперше Мирків згадується в документах за 1545 рік.

МИ́РНЕ (до 1964 року — Блудів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від районного центру, за 4 км від шосе Луцьк—Львів і за 10 км від залізничної станції Звиняче. Через село протікають річки Біла і Свинорийка. Населення — 1744 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Десятина.

Місцевий колгосп «Росія» створено 1940 року і відновлено в 1947 році. За ним закріплено 3388 га землі, в тому числі 2826 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки та овочі. Розвинуте тваринництво молочно-м'ясного напряму. З допоміжних підприємств є млин, цегельний завод, ремонтно-технічна майстерня, олійня.

В Мирному діють середні денна та вечірня школи, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки зведено 180 житлових будинків. До 50-річчя Великого Жовтня споруджено двоповерховий Будинок культури. Є пологовий будинок.

Вперше Мирне згадується в історичних документах за 1540 рік.

У 1922 році в селі виник осередок КПЗУ, організаторами якого були Омелян і Панас Годики.

Багато жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, серед них П. І. Чайковський — санітар, за мужність і відвагу нагороджений чотирма орденами і п'ятьма медалями.

За успіхи у колгоспному виробництві понад 20 передовиків відзначено урядовими нагородами, серед них ордена Леніна удостоєні доярка О. Є. Андрійчук і свинарка Н. Я. Обозовська.

НОВОСІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Сенкевичівка. Населення — 605 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ковбань, Кумовище, Куповатиця, Мислині.

В селі — центральна садиба колгоспу «Комунар», який має 3007 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2575 га орної землі. Основні галузі господарства — вирощування зернових і технічних культур та молочно-м'ясне тваринництво.

У Новосілках є середня школа, бібліотека, клуб. До послуг населення — кравецька майстерня.

Новосілки вперше згадуються у документах 1629 року.

ПЕЧИ́ХВОСТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Горохів. Населення — 1435 чоловік. Сільраді підпорядковані села Полюхне, Скабарівщина, Стрільче.

В селі — центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 2150 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2049 га орної землі. Основні галузі господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків та молочно-м'ясне тваринництво. Розвинуте птахівництво.

У Печихвостах є середня школа з вечірнім і заочним відділеннями, бібліотека, клуб на 400 місць. Працює павільйон побутового обслуговування. Є пологовий будинок.

Перша письмова згадка про село належить до 1508 року. У 1649 році, під час визвольної війни українського народу, селяни Печихвостів напали на панський маєток і забрали все майно.

ПІДБЕРЕ́ЗЗЯ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги р. Луги, за 11 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Горохів. Через село проходить шосе Горохів—Нововолинськ. Населення — 1253 чоловіка.

В селі розташований колгосп ім. Столярчука, який має 1818 га сільськогосподарських угідь, у тому числі — 1619 га орної землі. Провідними культурами є озима пшениця, цукрові буряки, овочі. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. Працюють млин і пилорама.

У Підбереззі діють восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок.

Уперше Підбереззя згадується в документах 1629 року.

Під час запеклих боїв за визволення села від фашистів 14 липня 1944 року загинув начальник політвідділу 150-ї окремої танкової бригади полковник Ф. Є. Столярчук, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито пам'ятник Вічної слави на честь 28 воїнів 124-ї стрілецької дивізії. На меморіальній плиті викарбувані імена полеглих.

Новий універмаг у с. Підбереззі. 1969 р.

У селі є архітектурний пам'ятник — церква, збудована з дерева на кошти прихожан у 1645 році.

ПІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Горохів. Населення — 892 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Антонівка, Гектари, Кутрів, Старики.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 2880 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2519 га орної землі. Основні галузі господарства — вирощування зернових культур і молочно-м'ясне тваринництво. Розвинуті також городництво, бджільництво і садівництво. Артіль — передове в районі господарство. Воно посідає перше місце по виробництву зернових, цукрових буряків, фруктів. За трудові досягнення 12 чоловік нагороджено орденами і медалями. У всесоюзному змаганні колгоспів артілі ім. Ілліча в 1966 році присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та першу грошову премію.

Жителі Пісків користуються послугами культурно-освітніх, медичних закладів та побутових майстерень міста Берестечка, з яким безпосередньо межує село.

Перша письмова згадка про Піски належить до 1629 року.

ПУСТОМИ́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 12 км від шосе Луцьк—Львів. До найближчої залізничної станції Звиняче — 15 км. Населення — 787 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зеленолужне, Пустомитів, Уманці.

В селі розташована центральна садиба колгоспу «Четверта п'ятирічка», який має 2346 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2117 га орної землі. У колгоспі вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Є допоміжні підприємства — цегельний завод і вапнярня.

У Пустомитах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює швейна майстерня. За післявоєнні роки побудовано 165 житлових будинків.

Перша письмова згадка про село належить до XVI століття.

У Пустомитах живе Н. А. Прищук, яка до війни очолювала жіночу тракторну бригаду на Чернігівщині, змагалася з Пашею Ангеліною. Приїхала в Пустомити за дорученням партії, коли тут створювали колгосп і була велика потреба в механізаторах.

РА́ЧИН — село, центр сільської Ради, розташоване на березі р. Луги, за 8 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Горохів. Населення — 586 чоловік. Сільраді підпорядковані села Козятин і Лемешів.

Місцевий колгосп ім. Тельмана має 1460 га землі, в тому числі 1036 га орної. Основний напрям господарства — рільництво. Вирощуються головним чином озима пшениця, цукрові буряки, картопля. За сумлінну працю 10 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша письмова згадка про Рачин належить до 1629 року.

Село відоме своїми революційними традиціями. Його жителі вели активну боротьбу проти буржуазно-поміщицької Польщі. У 1930 році в Рачині створено осередок КСМЗУ, який очолював К. П. Чайковський, засуджений у грудні 1931 року до 5 років ув'язнення. Велику роботу серед населення проводили члени КПЗУ В. А. Качур і І. Т. Кодня. Члени «Сельробу-єдності» організували збирання і доставку продуктів та грошей для політв'язнів луцької тюрми.

СКІ́РЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Сенкевичівка. Населення — 684 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Ватин, Ватинець і Жуковець.

Місцевий колгосп «Жовтень» має 1959 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1853 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше Скірче згадується в документах початку XVII століття.

У 1930 році в селі у фільварку пана Прутнейкевича під керівництвом місцевого осередку КПЗУ застрайкувало понад 200 селян-бідняків і сільськогосподарських робітників. Боротьбу страйкарів не зломили ні панські погрози, ні загін поліції. Тоді ж у село нелегально прибув секретар Волинського окружкому КПЗУ С. І. Бойко. За його порадою страйкуючі налагодили тісний зв'язок з партійними і комсомольськими організаціями навколишніх сіл і з польськими робітниками, яких пан хотів використати в ролі штрейкбрехерів. Страйкарі розігнали поліцію, спалили складений у скирти панський хліб. Поміщик змушений був задовольнити вимоги селян.

У 1937 році Скірче стало жертвою пацифікації. Було арештовано 70 чоловік і спалено 9 хат.

У селі є пам'ятка архітектури — церква, збудована у 1756 році.

На околицях села виявлено поховання доби ранньої бронзи (кінець III тисячоліття до н. е.), а також залишки городища і поселення давньоруського часу (IX—XIII століття).

СКОБЕ́ЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Гнилої Липи, за півкілометра від районного центру, обабіч шосе Луцьк—Львів і за 9 км від залізничної станції Звиняче. Через село проходить шосе на Володимир-Волинський і Локачі. Населення — 1452 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бистровиця (до 1947 року — Божів) і Озерці.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «Волинь», який має 2337 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2071 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є пилорама.

У Скобелці є восьмирічна школа, заочна та вечірня школи робітничої молоді, бібліотека, Будинок культури.

Перша письмова згадка про Скобелку належить до 1629 року. Село було відоме під назвою «Старий Горохів» або «Горохів-село».

За часів панської Польщі (1920—1939 рр.) майже щороку трудящі села відзначали свято 1 Травня, дні пам'яті Т. Г. Шевченка. Сходилися вони у лісі Діброві (за 9 км від Скобелки). 1 серпня 1937 року поліція знайшла в селі 18 листівок Луцького окружкому КПЗУ. В лютому 1944 року через село проходило партизанське з'єднання Героїв Радянського Союзу П. П. Вершигори і М. І. Наумова.

УГРИ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру і за 1,5 км від шосе Львів—Луцьк. До найближчої залізничної станції Сенкевичівка — 7 км. Населення — 735 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гаєнка, Губин Перший, Дубова Корчма, Ниви Губинські.

Колгосп ім. Шевченка, центральна садиба якого знаходиться в селі, має 4112 га землі, в тому числі 3401 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових та буряків і молочно-м'ясному тваринництві. За досягнення у колгоспному виробництві 10 кращих працівників відзначено урядовими нагородами, зокрема доярка Г. Біба та голова колгоспу Г. Павлюк нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, бібліотека з читальним залом, Будинок культури на 350 місць.

Вперше Угринів згадується у 1629 році.

У період окупації села панською Польщею (1920—1939 рр.) у селі діяв підпільний осередок КПЗУ, створений у 1926 році. Особливо велику роботу серед своїх односельчан проводили члени КПЗУ К. П. Глущук та І. С. Найчук.

ХОЛОНІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване в заплаві річок Липи і Гнилої Липи, за 5 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Горохів. Населення — 1051 чоловік.

Місцевий колгосп ім. 17 Вересня має 1834 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1313 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво.

У селі є восьмирічна денна і вечірня школи, бібліотека, клуб. Відкрито кравецьку та шевську майстерні. Функціонує пологовий будинок.

Перша письмова згадка про Холонів належить до 1451 року.

У 1925 році в Холоневі виник підпільний осередок КПЗУ, організатором якого був А. В. Кізлик. У 1939 році його обрали депутатом Народних Зборів Західної України і членом повноважної делегації Народних Зборів до Верховної Ради УРСР, якій було доручено передати прохання трудящих Західної України про возз'єднання їх земель з Українською РСР.

Понад 20 працівників артілі за високі виробничі показники нагороджені орденами і медалями. Серед них ордена Леніна удостоєна С. С. Гайчун, ордена Трудового Червоного Прапора — ланкова Н. В. Нечипорук і колишній голова колгоспу П. Я. Рибак.

ШКЛИНЬ ПЕРШИЙ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Сенкевичівка. У північній частині села протікає річка Полонка. Населення — 886 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шклинь Другий.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, центральна садиба якого міститься в селі, має 1806 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1592 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків та молочно-м'ясному тваринництві. 9 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

Перша письмова згадка про Шклинь належить до 1563 року. У давні часи у селі діяв склозавод. Робітників, які тут працювали, називали шклинцями, звідси і назва села.

У 1928—1929 рр. у селі створено осередок КПЗУ. Організаторами були А. В. Батюк, О. Г. Каліщук, І. С. Синиця.

ІВАНИЧІВСЬКИЙ РАЙОН

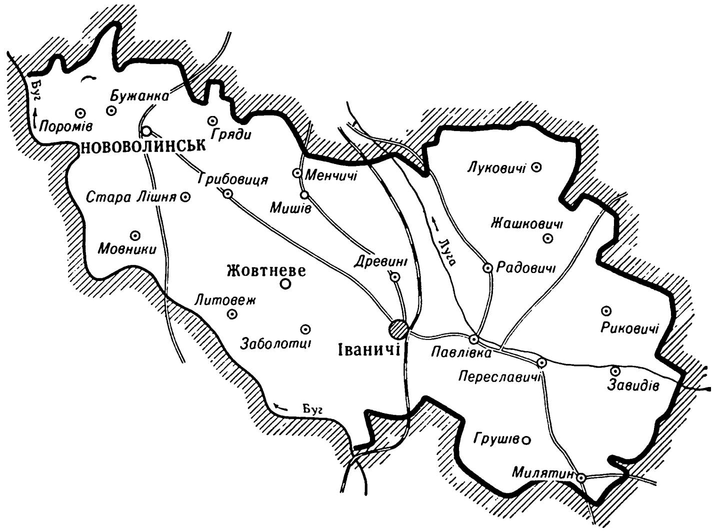

ІВА́НИЧІ

Іваничі — селище міського типу, центр району. Розташовані в південній частині Волинської області, за 89 км від обласного центру. Залізнична станція з однойменною назвою на лінії Ковель—Львів. Селище зв'язано шосейними шляхами з містами Нововолинськом, Володимиром-Волинським, Гороховом і Луцьком. Населення — 5838 чоловік. Іваничівській селищній Раді підпорядковані населені пункти Долинка, Романівка.

Територія Іваничів була заселена здавна. На околиці селища виявлено поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), де знайдено крем'яні ножі, кам'яну сокиру та посуд[1].

Перша згадка про Іваничі в історичних документах належить до 1545 року. В люстрації Володимирського замку зазначається, що власник села Г. Іваницький стягував з проїжджих мито по одному грошу з підводи[2]. В цей час Іваничі, як і більша частина Волині, перебували під владою Литовського князівства. Після Люблінської унії 1569 року село загарбала шляхетська Польща. Воно було тоді порівняно невеликим населеним пунктом. Так, у поборових реєстрах зазначається, що власник Іваничів Л. Іваницький у 1570 році платив у казну податки з 15 димів, 6 городників і вітряного млина[3]. Поступово село зростало. Згідно з поборовими реєстрами 1629 року, Я. Іваницькому тут належало 37 димів і Г. Іваницькому — 31 дим[4].

---

[1] І. К. Свєшніков. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958, стор. 16; Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. 154, стор. 229.

[2] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т.4,отд. 2, стор. 132.

[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 20.

[4] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 83.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Іваничі разом з усією Західною Волинню увійшли до складу Росії. Жителі села визволилися від польсько-шляхетського панування і возз'єдналися з основною частиною українського народу.

В результаті реформи 1861 року селяни Іваничів були пограбовані. Вони здобули особисту волю, але земельне забезпечення переважної більшості їх було вкрай незадовільним. Так, із загальної кількості 67 селянських дворів 26 дворів одержали по 13 десятин, 32 двори — по 6,5 десятини, а 9 селянських дворів (колишні городники) зовсім не одержали орної землі. Їм було виділено тільки присадибні ділянки по 700—1300 кв. сажнів. За ці мізерні наділи селяни мали сплатити викуп, розмір якого набагато перевищував їх ринкову вартість.

Тривалий час в Іваничах не було школи. Тільки в 1899 році в селі відкрили церковнопарафіяльну школу, але в ній навчалися переважно діти сільських багатіїв[1]. Так, у 1911 році школу відвідувало всього 29 хлопчиків і 7 дівчаток, хоч населення села в цей час становило 902 чоловіка[2].

На початку першої світової війни до Іваничів було прокладено залізничну лінію, яка з'єднала село з містом Володимиром-Волинським і в той час мала стратегічне значення. Будівництво її здійснював спеціально виділений залізничний батальйон російської армії. Для підвезення будівельних матеріалів залучалися селяни Іваничів та навколишніх сіл. Внаслідок боїв, які точилися тут влітку 1915 року між російськими і австро-німецькими військами, село було дуже зруйновано. В числі інших західноукраїнських міст і сіл Іваничі захопили австро-німецькі війська, які перебували тут до кінця 1918 року. Німецький підприємець Рутман у 1916 році спорудив у селі лісопильний завод.

Після краху австро-німецької окупації Іваничі на початку 1919 року були захоплені буржуазно-поміщицькою Польщею. Незважаючи на окупаційний терор, ідеї Великого Жовтня дедалі глибше проникали в народні маси. Про посилення революційних настроїв серед населення свідчить донесення одного з представників місцевої польської адміністрації в січні 1920 року, який писав: «Близькість більшовицького фронту.., наполегливі заходи самих більшовицьких агітаторів не могли залишитися без певного негативного (тобто революційного. — *Авт.*) наслідку серед населення... Подібна агітація поширюється... серед залізничного персоналу на залізничній лінії Сокаль — Іваничі, серед фільваркової служби та безземельних селян»[3].

На початку серпня 1920 року частини Червоної Армії визволили село від білопольських окупантів. Тут було встановлено Радянську владу. Однак, скориставшись несприятливою для Червоної Армії обстановкою, яка склалася в той час на фронті, білопольські війська перейшли у наступ і в середині вересня 1920 року знов окупували Західну Україну, у т. ч. й Іваничі. До вересня 1939 року село перебувало під владою буржуазно-поміщицької Польщі.

Як і на всіх західноукраїнських землях, трудящі Іваничів зазнавали тяжкого соціального і національного гніту. Про зубожіння основної маси селян свідчать відомості про їх землекористування. За даними 1931 року, з 278 селянських господарств Іваничів 18 господарств (6,4 проц. загальної кількості) мали до 1 га землі, 134 (48,3 проц.) — від 1 до 5 га, 101 (36,4 проц.) — 5—10 га, 25 господарств (8,9 проц.) — 10—25 га[4]. Перша і друга групи господарств були бідняцькі і дорівнювали 54,7 проц., третю групу становили середняцькі господарства і четверту — куркульські. Отже, основна маса селян терпіла від малоземелля, а в руках купки куркулів зосереджувалася велика кількість землі. Тяжке становище селян погір-

---

[1] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1909—1910 гг. Острог, 1909, стор. 122.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 456, 459.
[3] Під прапором Жовтня. Львів, 1957, стор. 207.
[4] Волинський облдержархів, ф. 273, оп. 1, спр. 683, арк. 158.

шилося в роки світової економічної кризи 1929—1933 рр., яка у Польщі була особливо глибокою.

В 1929 році в Іваничах створюється осередок КПЗУ. Організатором його був П. І. Коваль, якого пізніше обрали членом Володимир-Волинського повітового комітету КПЗУ. Секретарем Іваничівського осередку КПЗУ став С. І. Коваль. Члени підпільної організації взяли активну участь у народному вічі, організованому комуністами в 1930 році в селі Будятичах у зв'язку з підготовкою до виборів у польський сейм. На цьому вічі були присутні до 3 тис. селян, у т. ч. багато жителів Іваничів[1].

У 1930 році в Іваничах виникла комсомольська організація, яка діяла під керівництвом партійного осередку. Комсомольці організовували читання революційної літератури, збирали гроші для допомоги політв'язням, у фонд комуністичної преси. Комсомолець В. П. Шевчук, який з 1929 року навчався у ремісничій школі в Холмі, брав активну участь у роботі шкільної комсомольської організації, виконував доручення Холмського окружкому КПЗУ по налагодженню зв'язків з Іваничівським осередком КПЗУ і Порицьким райкомом КПЗУ. Щороку приїжджаючи на канікули до села, В. П. Шевчук привозив із собою революційні видання і розповсюджував їх тут. У березні 1932 року комуністи і комсомольці Іваничів з нагоди Міжнародного жіночого дня і 61-ї річниці Паризької комуни вивісили червоний прапор і розклеїли революційні листівки. 1 серпня 1934 року було відзначено Міжнародний антивоєнний день.

Комуністи-підпільники керували революційною боротьбою трудящих. Так, 23 липня 1933 року почався страйк на лісопильному заводі, де працювало близько 40 робітників. Незабаром до них приєдналися робітники млина. Страйком керував комуніст О. М. Бойчук. Проте страйкарі не добилися задоволення своїх вимог про підвищення заробітної плати. Багато з них було звільнено з роботи.

В 1935 році біля Іваничів, в урочищі Ляхові, відбулися збори осередку КПЗУ, на яких обговорювалися питання про дальше розгортання революційної роботи серед населення, залучення до лав партійної організації свідомих трудящих та інші[2]. Члени КПЗУ глибоко вивчали і використовували у практичній роботі резолюції VII конгресу Комінтерну, рішення IV з'їзду КПЗУ про чергові завдання партії в боротьбі за створення єдиного пролетарського фронту проти капіталу, фашизму, націоналізму та імперіалістичної окупації.

У тяжких умовах доводилося комуністам працювати в підпіллі. За розпорядженням польського уряду в Іваничах і найближчих селах були розміщені додаткові загони поліції, з допомогою яких він намагався придушити революційні виступи трудящих. У 1936—1937 рр. поліцейські власті завдали удару Іваничівському осередку КПЗУ. Активні його члени — В. П. Шевчук і С. І. Коваль були заарештовані і засуджені до тюремного ув'язнення на 5 років. Після звільнення з тюрми В. П. Шевчук брав участь в обороні Варшави від німецько-фашистських військ у 1939 році. Нині він працює на Іваничівському цукровому заводі[3].

Незважаючи на репресії, лави іваничівських комуністів зростали. Збільшилась кількість співчуваючих їм, серед яких були чех А. Велк, поляки М. Врублевський і Яблонський. За окремими членами КПЗУ закріпили певні райони, де вони проводили революційну роботу. Так, О. М. Бойчук працював серед населення, яке жило в центрі селища, М. П. Новосад — на хуторі Обидранці, Ф. К. Кульба — біля залізничної станції. З активною участю комуністів було підготовлено страйк 15 сезонних робітників-залізничників. Він почався 12 червня 1939 року і тривав чотири дні[4].

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 12, арк. 154.
[2] Там же, арк. 261; оп. 2, спр. 3936, арк. 14.
[3] Газ. «Колос», 10 грудня 1968 р.
[4] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 4632, арк. 21.

20 вересня 1939 року частини Червоної Армії визволили Іваничі. В селищі було встановлено владу трудящих. Відразу ж утворився тимчасовий селянський комітет у складі С. І. Коваля (голова), О. М. Бойчука, М. І. Хавелко, В. П. Шевчука та інших. Комітет вжив заходів щодо роззброєння поліції і охорони народного майна, організував допомогу населенню продовольством. Було націоналізовано млин, тартак, магазини.

В 1940 році в Іваничах почала працювати селищна Рада депутатів трудящих. Широко розгорнулося господарське і культурне будівництво. Незабаром відкрили поліклініку і відділення зв'язку. В 1939 році почала діяти початкова українська школа, яку наступного року було реорганізовано на семирічну. В ній навчалося 150 учнів. Навесні 1941 року було створено два колгоспи — ім. Леніна (голова С. І. Коваль) та ім. Сталіна (голова О. М. Бойчук), в які об'єдналося по 30 сімей.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. В перший же день війни поблизу Іваничів почалися жорстокі бої. 23 червня селище було окуповано ворогом. Радянські воїни виявили виключну мужність і відвагу, захищаючи рідну землю. Героїчний подвиг в районі Іваничів здійснив екіпаж літака під командуванням лейтенанта Д. З. Тарасова 21-го авіаполку. 26 червня, скинувши бомби на танкову колону ворога, яка рухалась через Володимир-Волинський на Луцьк, літак зробив другий захід, але в цю мить на нього напали ворожі стерв'ятники. Почався повітряний бій. Радянський літак запалав. Д. З. Тарасов наказав членам екіпажу вистрибнути з парашутами, а палаючу машину направив на танкову колону. Це був один із перших таранів по ворожих танках. Живим лишився стрілець-радист С. І. Ковальський, з яким учні Іваничівської школи встановили зв'язок. Хоробрі воїни Д. З. Тарасов, Б. Д. Єрьомін і Б. П. Капустін поховані в селищі у братській могилі. За героїзм і відвагу, виявлені в цьому бою, Указом Президії Верховної Ради СРСР Д. З. Тарасову і Б. Д. Єрьоміну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу [1].

Німецько-фашистські загарбники встановили в Іваничах жорстокий окупаційний режим. Вони розстріляли і закатували 22 сільські активісти, серед них голову колгоспу комуніста С. І. Коваля. 20 юнаків і дівчат було вивезено на каторжні роботи до Німеччини [2].

У важких умовах німецько-фашистської окупації населення не схилило голови перед ворогом і мужньо боролося проти нього. Комуністи В. П. Шевчук і О. М. Бойчук встановили зв'язок з партизанською групою, що діяла на території Іваничівського району. Керівником цієї групи був житель села Павлівки Й. І. Когут. До складу її входили М. Г. Яйчук, Г. М. Кравчук, С. І. Іванчук, Н. І. Слісарчук, В. Д. Кишлатий та інші [3].

Партизани проводили диверсійну роботу в тилу ворога. Так, біля Іваничів вони пустили під укіс 2 військові ешелони, знищили 3 шосейні і 3 залізничні мости (поблизу сіл Яневичів, Маркостава, Бубнова), пошкодили залізничну колію 4 км завдовжки на перегоні Іваничі — Яневичі, знищили до 45 гітлерівських солдатів та їх прислужників — українських буржуазних націоналістів. Народні месники проводили також роз'яснювальну роботу серед населення, інформували його про дійсне становище на фронті й успіхи радянських військ. Вони закликали жителів зривати відправлення молоді до Німеччини, ухилятися від здачі ворогу продовольства, саботувати інші заходи окупантів.

У липні 1943 року в районі Іваничів діяв партизанський загін під командуванням старшого лейтенанта Артюхова, який прибув сюди з братньої Білорусії. На перегоні Іваничі — Володимир-Волинський він пустив під укіс військовий ешелон з живою силою і танками ворога. У грудні 1943 року по території Іваничів-

[1] Газ. «Правда», 23 червня 1965 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 105, 115.
[3] Там же, оп. 3, спр. 33, арк. 11.

ського району пройшло прославлене партизанське з'єднання С. А. Ковпака. Партизани розгромили українську націоналістичну банду, що налічувала близько 500 чоловік, захопили велику кількість озброєння і боєприпасів, а також збили один фашистський літак. У квітні — травні 1944 року тут перебувало партизанське з'єднання О. М. Сабурова. Народні месники знищили понад 100 фашистських окупантів та їх ставлеників. Населення Іваничів всіляко допомагало партизанам. Частина жителів селища вступила до партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Серед них були М. І. Палкін, Г. О. Примачук, В. В. Маркевич, І. Г. Пацюк, Г. С. Оксенюк, В. Й. Юрчук та ряд інших[1].

20 липня 1944 року війська 3-ї армії 1-го Українського фронту визволили Іваничі від німецько-фашистських загарбників[2]. 83 жителі селища поповнили лави Червоної Армії і мужньо боролися з ворогом. За ратні подвиги багато з них нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

В серпні 1944 року відновила свою діяльність селищна Рада. Оскільки місто Порицьк, яке до війни було районним центром, гітлерівці вщент зруйнували, в Іваничах розмістилися районні організації та установи і селище стало районним центром. Відповідно до цього Указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 червня 1946 року колишній Порицький район було перейменовано на Іваничівський.

Німецько-фашистські загарбники завдали великої шкоди Іваничам. Вони знищили 46 житлових будинків і 796 надвірних будівель, вивезли до Німеччини багато худоби та майна. Відразу після визволення почалася наполеглива робота по відродженню і дальшому розвитку селища. Все населення вийшло на відбудову залізничної станції, школи, культурно-побутових закладів та житлових будинків. 15 жовтня 1944 року в Іваничах відбувся мітинг, присвячений визволенню України від німецько-фашистських окупантів. Трудящі селища надіслали листа бійцям і командирам 1-го Українського фронту, в якому дякували воїнам за визволення від ненависного ворога і запевнили їх, що віддадуть всі сили відбудові селища.

Значну допомогу у відродженні Іваничів подала комсомольська організація, яка виступила ініціатором проведення суботників по відбудові Будинку культури, лікарні тощо. Комсомольці допомагали сім'ям радянських воїнів вчасно зібрати і обмолотити врожай, проводили агітаційно-масову роботу серед населення. Комсомольська організація районного центру звернулася до комсомольців і молоді району із закликом наслідувати їх приклад. Підла рука зрадників — українських буржуазних націоналістів обірвала життя другого секретаря райкому ЛКСМУ М. М. Зуєва, комсомольців Є. Г. Сичова та О. М. Заєць[3].

Долаючи великі труднощі, трудящі в 1945 році відбудували млин, крупорушку, олійницю, налагодили роботу ремонтної майстерні. Підприємства по випуску харчових продуктів були об'єднані в райхарчокомбінат, а решта — у райпромкомбінат. У цьому році вони виробили валової продукції на суму 120 тис. карбованців[4].

Велику увагу партійні і радянські органи приділяли питанням освіти, охорони здоров'я та культурно-побутового обслуговування населення. 1 вересня 1944 року відновилися заняття в школі. В 1945 році почали працювати лікарня, Будинок культури на 350 місць, бібліотека, друкарня[5]. В цьому ж році вийшов перший номер районної газети «Селянська правда», яка роз'яснювала внутрішню і зовнішню політику Радянської держави, мобілізовувала трудящих району на успішне виконання завдань четвертої п'ятирічки. На її сторінках висвітлювалися соціалістичні перетворення, розповідалося про передовиків промислового і сільськогосподарського виробництва, досвід їх роботи.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 3, спр. 33, арк. 2, 11, 14.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.
[3] Газ. «Селянська правда», 25 липня 1946 р.; газ. «Колос», 29 жовтня 1968 р.
[4] Газ. «Селянська правда», 15 травня 1946 р.
[5] Газ. «Селянська правда», 10 березня 1945 р.

З великим піднесенням зустріли трудящі Іваничів вибори до Верховної Ради УРСР, які відбулися 9 лютого 1947 року. В зв'язку з цим у селищі розгорнулася широка передвиборча кампанія. Агітатори закликали трудящих віддати свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, взяти активну участь у відбудові господарства, виконанні завдань четвертої п'ятирічки. Хід і результати виборів свідчили про відданість селян радянському ладу, ідеалам соціалізму. Зростання політичної свідомості трудящих показали і вибори до місцевих Рад депутатів трудящих 21 грудня 1947 року. За блок комуністів і безпартійних віддали свої голоси 99,6 проц. виборців[1].

Переломним моментом у житті хліборобів Іваничів було створення сільськогосподарської артілі. Протягом 1948 року в колгосп «Ленінський шлях» об'єдналося 95 господарств; за ним закріпили 102 га землі. Спочатку артіль була невеликою. Вона мала 30 пар коней, 19 корів, 131 плуг, 85 борін, кілька сівалок та соломорізок. Неподільний фонд колгоспу становив 17 950 крб. Підсумки першого року показали переваги колективного господарювання[2].

Рік у рік колгосп зміцнювався, поліпшувалася організація праці і зростав його доход. У 1950 році артіль об'єднувала 320 селянських господарств і мала 1437 га землі, в т. ч. 1060 га орної. Тут налічувалося 113 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 38 корів), 122 свині і 105 овець[3]. Було споруджено 5 стаєнь, корівник, телятник, вівчарню, птахоферму і зерносховище.

У 1950 році в колгоспі утворилася первинна партійна організація, яка спочатку складалася з 5 комуністів. Вона націлювала правління артілі і всіх колгоспників на дальше економічне і організаційне зміцнення господарства.

В лютому 1951 року до колгоспу «Ленінський шлях» приєдналась артіль ім. Будьонного села Романівки, завдяки чому виробнича база господарства зміцніла. Тепер воно мало 2376 га землі, з яких 1751 га орної. Тут працювали 4 рільничі бригади[4]. Значних успіхів досягло тваринництво. Лише протягом року поголів'я худоби зросло більш як у 2,5 раза. В колгоспі було 285 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 81 корова), 284 свині і 266 овець. Від однієї фуражної корови в середньому надоїли 1232 кг молока[5].

Нові трудові подарунки підготували трудівники артілі до 40-х роковин Великого Жовтня. Вони виростили з кожного гектара в середньому по 19,2 цнт зернових і бобових, по 209 цнт цукрових буряків. У 1957 році в колгоспі налічувалося 376 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 130 корів), 345 свиней і 263 вівці. Продуктивність тваринництва зросла більше ніж удвоє. Середньорічний надій від однієї фуражної корови становив 2520 кг. На кінець 1957 року колгоспні будівельники спорудили два приміщення для колгоспної ферми, водонапірну башту, зерносховище. Став до ладу колгоспний цегельний завод потужністю 300 тис. штук цегли на рік. За успіхи в колгоспному виробництві уряд у 1958 році нагородив орденами і медалями ряд колгоспників і партійно-радянських працівників. Перший секретар райкому партії С. В. Наконечний був удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці, голова виконкому районної Ради депутатів трудящих Ф. Г. Давидовський нагороджений орденом Леніна, бригадир комплексної бригади І. О. Мудренко, бригадир рільничої бригади В. А. Чміль і доярка Н. І. Ситник відзначені медалями[6].

Первинна партійна організація артілі спрямувала трудові зусилля колгоспників на розв'язання важливих господарських завдань, поставлених березневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС. Вона приділила велику увагу зміцненню провідних

[1] Газ. «Селянська правда», 30 грудня 1947 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 69, арк. 102, 104, 106
[3] Там же, оп. 8, спр. 173, арк. 17.
[4] Там же, оп. 9, спр. 171, арк. 229, 240.
[5] Там же, оп. 8, спр. 173, арк. 233.
[6] Газ. «Радянська Волинь», 27 лютого 1958 р.

ділянок колгоспного виробництва висококваліфікованими кадрами. Бригадиром першої комплексної бригади став досвідчений агроном І. О. Мудренко, бригадиром насінницької бригади — кращий механізатор артілі В. У. Федорчук. Роботу трудівників відгодівельного пункту організує комуніст Л. М. Бабак. На тваринницькій фермі, у тракторній і комплексних бригадах створено партійні групи.

Зміцнення колгоспу досвідченими кадрами, широке застосування матеріальних і моральних стимулів, розгортання соціалістичного змагання забезпечили успішне перетворення в життя рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У 1967 році колгосп зібрав у середньому по 23,3 цнт зернових (у т. ч. по 30 цнт пшениці) і по 287 цнт цукрових буряків з гектара. У наступному році врожайність основних культур ще більше зросла. В 1968 році трудівники артілі виростили по 27,2 цнт зернових (у т. ч. пшениці по 39,9 цнт), ячменю — по 32 цнт, цукрових буряків — по 353 цнт з гектара.

Невпинно зростає в колгоспі і тваринництво. За успіхи, досягнуті в його розвитку і збільшенні виробництва м'яса, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 березня 1966 року завідуючий відгодівельним пунктом Л. М. Бабак був нагороджений медаллю «За трудову доблесть»[1]. У 1968 році поголів'я великої рогатої худоби досягло 1100 голів, а від однієї фуражної корови було надоєно в середньому 2493 кг молока. Серед працівників тваринництва особливо відзначилися К. П. Томащук, І. П. Лінчук, Є. К. Козир та Н. І. Ситник.

Колгосп «Ленінський шлях» має міцну машинну базу. На його полях працюють 4 комбайни, 18 тракторів та багато іншої сільськогосподарської техніки. Артіль має 11 автомашин, 37 електромоторів. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня біля будинку районного об'єднання «Сільгосптехніка» було встановлено трактор «Універсал», на якому є табличка з написом: «На цьому тракторі в 1949 році в колгоспі ім. Леніна Іваничівського району тракторист М. Д. Жидачівський проклав першу борозну»[2]. Цей своєрідний пам'ятник символізує, з чого починали іваничівці і яких успіхів досягли вони у розвитку колгоспного виробництва. Завдяки дальшому зміцненню економіки господарства збільшилася оплата праці колгоспників. У 1967 році вони одержали на один людино-день по 3,5 карбованця.

У післявоєнний час в Іваничах значно зросла місцева промисловість. Тут було споруджено ряд промислових підприємств. Одним із значних є Іваничівський цукровий завод. Наприкінці 1956 року було здано до експлуатації першу чергу підприємства, і до початку 1957 року воно вже дало продукцію. На повну потужність підприємство почало працювати з осені 1957 року, переробляючи щодоби 9 тис. цнт буряків. Завод обладнано новітнім устаткуванням. Він має лабораторію, станцію перекачування іригаційних вод, хімводоочищення, ремонтну майстерню, автоколону тощо. Підприємство зв'язано з залізничною станцією Іваничі колією довжиною 3 км і з багатьма селами шосейними шляхами. Держава подбала про забезпечення його кваліфікованими кадрами. Сюди прибули 24 спеціалісти з інших підприємств цукрової промисловості і 96 було підготовлено на курсах[3].

Водночас з будівництвом заводу зросло робітниче селище. В ньому налічується понад 40 одно- і двоповерхових будинків, у яких живуть 200 сімей цукровиків. Тут споруджено Будинок культури, середню школу, дитячі ясла, амбулаторію, продовольчі і промтоварні магазини. Робітниче селище добре впорядковано.

Працівники цукрового заводу, включившись у соціалістичне змагання на честь 40-ї річниці Великого Жовтня і 40-річчя перемоги Радянської влади на Україні, достроково виконали річний план випуску продукції і дали країні 102 тис. цнт цукру[4]. Робітники заводу взяли шефство над колгоспом «Ленінський шлях», нада-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 29 березня 1966 р.
[2] Газ. «Колос», 14 листопада 1967 р.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 30 грудня 1956 р.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 3 грудня 1965 р.

ючи йому допомогу в організації культурно-масової роботи, а також у проведенні польових робіт. Так, 4 серпня 1957 року 120 робітників прибули у підшефний колгосп і заскиртували зернові на площі понад 100 гектарів.

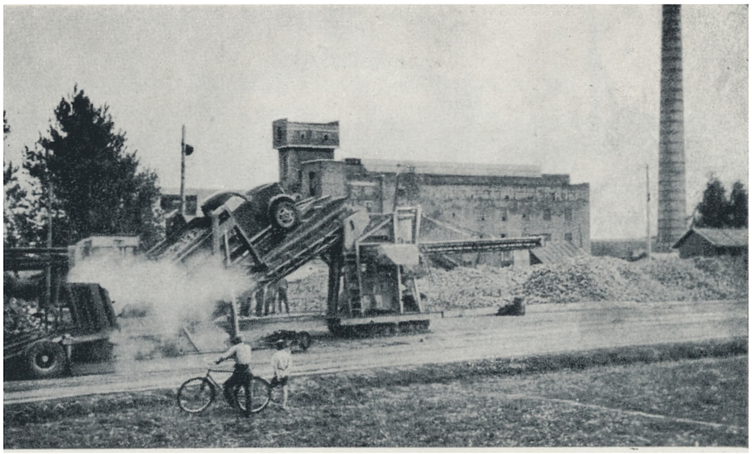

Іваничівський цукровий завод. 1967 р.

Значний крок вперед зробило підприємство у роки семирічки. Здійснюючи рішення XXI з'їзду КПРС, його колектив почав боротьбу за дострокове виконання виробничих планів, заощадження коштів. Великий економічний ефект дало впровадження у виробництво понад 60 раціоналізаторських пропозицій, завдяки чому було зекономлено 960 тис. крб.[1] Боротьбу за успішне здійснення завдань семирічки очолила партійна організація заводу. Вона піднесла рівень агітаційно-масової і організаційної роботи. Кращі комуністи і комсомольці проводили в цехах бесіди, роз'яснюючи робітникам конкретні виробничі завдання. Партійна організація спиралася на комсомольську організацію, що об'єднувала 170 юнаків і дівчат, та профспілкову організацію, яка складалася з 1080 чоловік[2].

Після XXII з'їзду КПРС колектив заводу добився нових трудових успіхів. Виробничий план 1962 року він виконав на 108 проц.[3] На підприємстві поширився рух за звання бригад комуністичної праці. Першою це високе звання завоювала бригада І. Й. Коновалюка.

На кінець семирічки підприємство розширилося, поповнилось новим устаткуванням. У 1965 році всі виробничі процеси на заводі — від подачі сировини до пакування цукру та зашивання в мішки — механізовано. Розгортаючи соціалістичне змагання на честь XXIII з'їзду КПРС, колектив заводу щодоби переробляв 14,5—15 тис. цнт цукросировини, систематично перевиконуючи план. За роки семирічки завод виробив 2 млн. 800 тис. цнт цукру замість 2 млн. 570 тис. за планом. За трудові досягнення слюсар А. І. Гусак удостоєний ордена Леніна, робітники П. І. Новосад, Г. Б. Прилуцький нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, 5 працівників відзначено медалями.

Внаслідок удосконалення виробництва значно зросла продуктивність праці. Якщо раніше завод переробляв за добу 10 тис. цнт цукрових буряків, то тепер — 16 тис. цнт[4]. Для заводу вже давно не існує міжсезоння, він працює протягом цілого року. Зустрічаючи 50-річчя Великого Жовтня, цукровики дали країні в 1966 році 14,4 тис. цнт цукру понад план. У 1967 році завод виробив 115,6 тис. цнт цукру з цукрової тростини і 242,6 тис. цнт з цукрових буряків.

У селищі є харчокомбінат і маслозавод. Харчокомбінат випускає консервовані овочі, варення, маринади, безалкогольні напої, натуральні соки, олію. Його продукція відома далеко за межами району і області. За останні роки випуск валової продукції на харчокомбінаті значно зріс. У 1966 році консервний цех виготовив понад 1454 тис. умовних банок консервів та багато іншої продукції на загальну суму 530,6 тис. крб. З кожним роком обсяг продукції дедалі зростає. У 1968 році харчокомбінат випустив 2660 тис. умовних банок консервів, 27,014 тис. декалітрів безалкогольних напоїв, 35 тонн маринованих огірків, 75 тонн фруктових соків

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 4078, оп. 1, спр. 2, арк. 55.
[2] Там же, спр. 1, арк. 37, 38.
[3] Газ. «Слово правди», 9 січня 1963 р.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 12 вересня 1967 р.

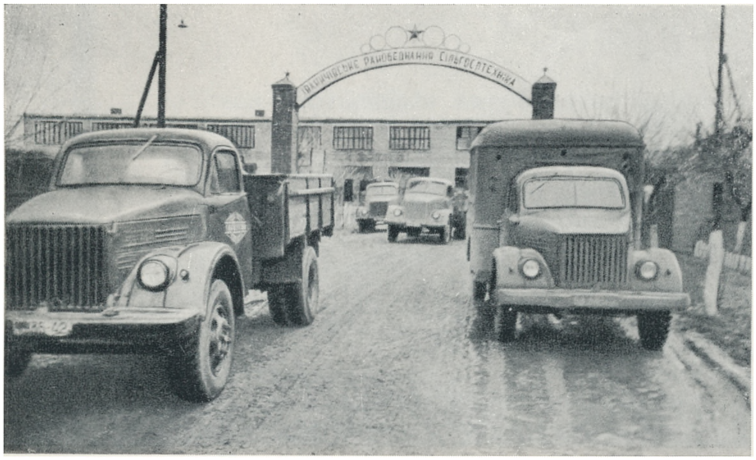

Іваничівське районне об'єднання «Сільгосптехніка». 1967 р.

тощо. В соціалістичному змаганні першість завоювали Т. І. Смуга, П. Г. Боярський і Є. В. Вакулюк. Збільшувалася виробнича потужність маслозаводу. У1964 році він виробив 2547 цнт масла, тобто в 4,5 раза більше, ніж у 1950 році. В 1965 році Іваничівський маслозавод було об'єднано з Нововолинським маслозаводом.

В 1966 році у районному об'єднанні «Сільгосптехніка» працювало 200 чоловік, у т. ч. 25 інженерів і механіків. Підприємство має 30 тракторів, 2 екскаватори, 46 вантажних автомашин, які використовуються в колгоспах району. Серед працівників «Сільгосптехніки» є багато передовиків виробництва. Промкомбінат виробляє будівельні матеріали — цеглу, черепицю, бетонні кільця тощо. Продукція підприємства забезпечує місцеві потреби і надсилається у Луцьк та інші міста області.

Високих показників у роботі досяг колектив залізничників станції Іваничі. Через кожні 60 хвилин звідси вирушають за своїм маршрутом залізничні состави, навантажені волинським вугіллям, будівельними матеріалами, виробами промислових підприємств Іваничів та Нововолинська. На станцію прибувають ешелони з лісом і мінеральними добривами, машинами й різним промисловим устаткуванням. У 1967 році станція відправила 3985 вагонів народногосподарських вантажів понад план [1]. Одним з кращих трудівників станції є Г. І. Усов, який працює тут уже 30 років.

В результаті зміцнення економіки селища зросли добробут і культурний рівень населення. Про поліпшення добробуту трудящих свідчить зростання їх купівельної спроможності. Якщо в 1966 році населення придбало товарів більш як на 3 млн. крб., у т. ч. культтоварів на 86 тис. крб., то за 11 місяців 1968 року — на 3419 тис. крб. До 1939 року в селищі було тільки 2 радіоприймачі, а тепер їх налічується 749. Жителі мають 235 телевізорів, 145 мотоциклів, 527 велосипедів, 21 автомашину, 13 піаніно, 75 холодильників, 400 пральних машин.

До послуг населення 15 продовольчих і 9 промтоварних магазинів, ряд побутових закладів і підприємств громадського харчування. Важливу роль у побутовому обслуговуванні населення відіграє райспоживспілка. У ювілейному 1967 році кооператори виконали свої соціалістичні зобов'язання [2]

В Іваничах багато уваги приділяється охороні здоров'я трудящих. Тут є поліклініка і лікарня, обладнані сучасною апаратурою. Лікарня має хірургічне, терапевтичне, інфекційне і дитяче відділення. Тут працює 141 чоловік медперсоналу, в т. ч. 44 лікарі.

У 1967 році в Іваничах було 4 школи, з них 2 середні, школа-інтернат та школа робітничої молоді. В них навчалося 1580 учнів і працювало 116 вчителів, 8 з яких удостоєні значка «Відмінник народної освіти». Діє також Іваничівська музична школа. Справжніми майстрами педагогічної справи є вчителі С. Д. Мотовильська, І. Т. Білоус, який був делегатом III Всесоюзного з'їзду вчителів, та інші[3].

У школах створено учнівські гуртки: математичний, фізичний, авіамодельний, історико-краєзнавчий, музичний. Історико-краєзнавчий гурток школи-інтернату

[1] Газ. «Радянська Волинь», 12 грудня 1967 р.
[2] Газ. «Колос», 6 липня 1968 р
[3] Газ. «Колос», 5 жовтня 1968 р.

зайняв у 1965 році перше місце в районі з туризму. Піонери і комсомольці школи-інтернату та середньої школи № 2 обладнали кімнату-музей В. І. Леніна. При школі-інтернаті працює «Клуб цікавих зустрічей». Він організовує зустрічі школярів з учасниками революційного руху, героями громадянської і Великої Вітчизняної воєн, вченими, письменниками, новаторами виробництва. Глибоке враження на учнів справили розповіді дочки і сина Г. І. Жилякова — комісара 124-ї стрілецької дивізії, яка в перші дні війни прийняла на себе на території району удар німецько-фашистських військ, дружини начальника Сокальської прикордонної застави Героя Радянського Союзу О. В. Лопатіна — А. О. Лопатіної та його сина — прикордонника А. О. Лопатіна, знатного шахтаря Волині Героя Соціалістичної Праці О. А. Розборського та інших. Учні-слідопити провели велику роботу по вивченню рідного краю. Вони пройшли бойовими шляхами 124-ї стрілецької дивізії, знайшли цікавий матеріал про героїчні подвиги легендарного розвідника М. І. Кузнецова і про тих, хто віддав своє життя в ім'я перемоги над ворогом, розшукали їх сім'ї. На адресу шкіл з різних куточків нашої Батьківщини надійшли десятки листів з подяками[1].

В післявоєнні роки близько 500 учнів шкіл Іваничів здобули середню освіту. Серед них є знатні люди країни, передовики виробництва. Це — працівник нафтопромислів Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Пацигон, робітник Іваничівського цукрозаводу І. С. Шимчук, вчителька депутат Іваничівської селищної Ради О. І. Присньоха та інші[2].

Своє дозвілля населення Іваничів проводить у 2 будинках культури та кінотеатрі. При районному Будинку культури створені гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь 140 чоловік. Кращими з гуртків є хоровий, танцювальний, інструментальний, вокальний ансамбль «Веснянка». Вони з успіхом виступили на обласній сцені з творчим звітом, присвяченим 50-річчю Великого Жовтня. Агіткультбригада районного Будинку культури побувала в багатьох селах.

У селищі є 8 бібліотек, книжковий фонд яких становить понад 80 тис. примірників. Бібліотеки обслуговують 4610 читачів. Протягом 1966—1968 рр. тут підготовлено 57 бібліографічних виставок на теми: «Революційне минуле Волині», «Молоді будівники комунізму», «Ленін — друг молоді», «Бійці згадують минулі дні» та інші. Організовано 54 книжкові виставки, кращими з яких були «Подорож у мистецтво», «Як матір, Вітчизну ми любимо», «50 років Радянської влади». У бібліотеках є кутки атеїста, передовика сільського господарства, раціоналізатора тощо.

У дні підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна робота бібліотек спрямована на те, щоб якнайкраще донести до читача все багатство праць генія людства. Тут проводяться індивідуальні бесіди з читачами про твори В. І. Леніна, читацькі конференції, створюють тематичні полички. Так, у 1968 році відбулися читацькі конференції на теми: «Ленінізм — великий прапор боротьби за торжество комунізму» та «Великий друг молоді». Було створено поличку літератури: «На прапорі нашому — Ленін», де представлені праці В. І. Леніна, мемуари, художня література та ілюстрації про революційну діяльність великого вождя. В 1967 році в Іваничах було відкрито дитячу бібліотеку, що налічує 20 тис. примірників книг[3].

Інтелігенція Іваничів бере активну участь в агітаційно-масовій та лекційній роботі. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в районному Будинку культури було організовано читання лекцій про Великий Жовтень, соціалістичні перетворення на Волині. При кінотеатрі постійно працює кінолекторій. Значну допомогу в організації та проведенні лекційної роботи подають кабінет політичної освіти при райкомі КП України та районна організація товариства «Знання».

---

[1] Газ. «Колос», 19 лютого 1968 р.
[2] Газ. «Колос», 20 червня 1968 р.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 15 жовтня 1967 р.

В результаті великих соціально-економічних перетворень змінилися і самі люди, зросли їх культурний рівень та свідомість. Вони захоплюються спортом, художньою літературою, мистецтвом і самі випробовують у них свої сили. Систематично друкується в періодичній пресі місцевий поет Володимир Ліщук з села Заболотців, у творчому доробку якого багато віршів про партію і народ, про самовіддану працю колгоспників[1]. При районній газеті існує літературне об'єднання, в якому талановита молодь удосконалює свою художню майстерність. На початку 1968 року в селищі створено усний комсомольсько-молодіжний журнал «Гренада»[2]. В Іваничах є і свої художники. Картини Йосипа Климовича, художника-оформлювача Іваничівського цукрового заводу, не раз експонувались на обласних і республіканських виставках. Його улюблена тема — життя оновленої Волині, мальовничі краєвиди (картини «На просторах Волині», «Річка Буг», «На лісовій галявині»)[3].

В побут жителів селища дедалі ширше входять нові звичаї та обряди. Тут проводяться урочисті реєстрації шлюбу і новонароджених, комсомольські весілля, проводи юнаків до Радянської Армії, вшанування трудівників, що йдуть на пенсію за віком. Церемонія проводів до Радянської Армії відбувається в районному Будинку культури. Майбутніх воїнів вітають представники виконкому районної або селищної Рад, райкому комсомолу, районного військкомату, громадськості селища, їм вручають подарунки[4]. Щороку відзначають свято врожаю і день механізатора. На цукровому заводі стало традицією урочисто приймати до робітничої сім'ї молодь, яка йде працювати на підприємство після закінчення середньої школи.

Жителі селища беруть активну участь у громадському житті. 54 кращі трудівники є депутатами селищної Ради. При ній працюють 7 постійно діючих комісій, які дбають про поліпшення побутового і медичного обслуговування населення, роботу культурно-освітніх закладів, благоустрій селища. Активну роль відіграють старі комуністи. Так, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції А. К. Сафонов очолює групу народного контролю колгоспу «Ленінський шлях», старий комуніст І. П. Добровольський керує народною дружиною.

За роки Радянської влади селище значно розширилось. Тут з'явилися нові вулиці — ім. 8 Березня, Садова, Пролетарська, Шкільна, Будівельна, ім. 17 вересня. Прокладено сотні метрів тротуару, проведено озеленення. В центрі селища — нова площа. В післявоєнні роки широким фронтом розгорнулося житлове, виробниче і культурно-побутове будівництво. Селище електрифіковано і радіофіковано.

Під зорею Радянської влади розквітли старовинні Іваничі.

О. Г. МИХАЙЛЮК, А. І. ТУРОС, Н. І. ХМАРА

* * *

Іваничівський район[5] було утворено в 1940 році. У 1962 році в зв'язку з укрупненням районів він був ліквідований, а в грудні 1966 року відновлений. Район розташований у південній частині Волинської області. Межує на півночі з Володимир-Волинським, на північному сході — з Локачинським, на південному сході — з Горохівським районами Волинської області, на півдні — з Сокальським районом Львівської області. На заході проходить державний кордон СРСР з Польською Народною Республікою. Площа — 653,3 кв. км. Населення — 41,7 тис. чоловік, у т. ч. 35,9 тис. (86,6 проц.) — сільського. Густота населення — 63 чоловіка на 1 кв. км.

---

[1] Газ. «Колос», 22 серпня 1967 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 28 лютого 1968 р.
[3] Газ. «Колос», 2 грудня 1967 р.
[4] Газ. «Колос», 5 грудня 1968 р.
[5] До 1946 року — Порицький.

Район розташований у лісостеповій зоні. Поверхня його — рівнинна, в південно-західній частині — хвиляста. Клімат відзначається м'якою зимою і теплим літом. Грунти в основному темно-сірі й сірі, середньосуглинисті та супіщані опідзолені; є незначна частина чорноземних вилуджених. Район багатий на корисні копалини, головне місце серед яких посідають поклади кам'яного вугілля. В північно-західній частині є 9 шахт, що входять до Львівсько-Волинського вугільного басейну.

В районі — 58 населених пунктів, підпорядкованих 1 селищній і 18 сільським Радам. Тут є 25 колгоспів. Вони мають 47,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них — 37,6 тис. га орної землі і 6 тис. га сіножатей.

В районі — 6 промислових підприємств: цукровий завод, пивоварний завод, райхарчокомбінат, районне об'єднання «Сільгосптехніка», завод будматеріалів і комбінат побутового обслуговування. На підприємствах працює 1308 робітників.

ЛИТО́ВЕЖ

Литовеж — село, центр сільської Ради. Розташований за 18 км від районного центру, на річці Західному Бузі. До найближчої залізничної станції Іваничі по шосе через місто Нововолинськ — 30 км, по грунтовому шляху через село Заболотці — 14 км. Через Литовеж проходить шосейний шлях Нововолинськ—Львів. Населення — 2080 чоловік.

Територія Литовежа була заселена здавна. Поблизу нього на березі Західного Бугу виявлено залишки поселення й поховання доби міді (III тисячоліття до н. е.), поселення доби раннього заліза (VII—VI століття до н. е.), а також давньоруських городища і поселення (X—XIII століття)[1]. У XIV столітті більшу частину Волині, у т. ч. і Литовеж, загарбало Литовське князівство. Литовські князі побудували тут замок з потужними земляними укріпленнями і сторожовими вежами. Звідси, мабуть, і походить назва села — Литовська вежа, або Литовеж.

Перші згадки про Литовеж в історичних документах належать до XV століття. В цей час він був невеликим містом. Великий князь литовський Свидригайло надав йому магдебурзьке право, яке в 1501 році було підтверджено польським королем. У 1511 році Литовеж на підставі грамоти польського короля Сигізмунда I, який одночасно був і великим князем литовським, став володінням князя Ф. Чарторийського. Було дозволено влаштовувати у місті два ярмарки на рік і один торг щотижня[2].

Після Люблінської унії 1569 року Литовеж захопила шляхетська Польща. Становище народних мас значно погіршало. Посилився соціальний і національний гніт.

Населення Литовежа не було однорідним. Переважну більшість його становила міська біднота. Про соціальний склад жителів міста свідчать такі дані. У 1577 році тут налічувалося 24 дими ланові, 1 дим напівлановий, 19 городників і 20 комірників[3]. В місті жили також ремісники і було 7 млинів. У середині XVII століття в Литовежі, що належав князю Д. Заславському, налічувалося 107 димів і близько 700 жителів[4].

---

[1] Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. 154, стор. 235, 236; О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 10.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, стор. 15.

[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 67, 124.

[4] О. Баранович. Залюднення України перед Хмельниччиною, стор. 78, 127.

Міська біднота разом з селянами навколишніх сіл боролася проти соціального й національного гноблення. Особливої гостроти ця боротьба набула під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. В районі Литовежа діяли загони повстанців, які розправлялися з шляхтою[1]. В 1648 році повстанський загін, що складався з литовезьких міщан, розгромив маєток шляхтича Гавловського. В цьому виступі активну участь взяли жінки. У тому ж році міська біднота Литовежа спільно з селянами села Грибовиці розгромила маєток шляхтича Мокосія-Баковецького в Біличах. Повстанці спалили його двір, захопили майно та знищили пасіку.

Після визвольної війни Литовеж залишився у складі Польщі. Через спустошливі напади татар і польських військ, а також внаслідок голоду і епідемій чисельність населення міста значно зменшилася. Якщо в 1651 році у Литовежі з присілками Осмиловичами, Грибовицею і Лишнею зареєстровано 114 димів, то в 1658 році їх було тут 76, а під час перепису 1662 року в самому містечку налічувався лише 21 дим[2]. У 1678 році власником його був польний гетьман Литовського князівства М. Радзівілл.

У 1795 році після третього поділу Польщі Литовеж, який згадується в документах вже як село, відійшов до Росії. В цей час тут налічувалося 54 двори і проживав 331 чоловік[3].

Становище селян Литовежа, як і раніше, було тяжким. Переважна більшість їх перебувала в кріпосній залежності і змушена була нести важкий тягар феодально-кріпосницької експлуатації. У 1859 році 823 жителі села були кріпаками графа Яблоновського, а 79 жителів належали до розряду державних селян.

Доля литовезьких кріпаків була тяжкою: осоружна панщина, знущання поміщика, зневажання їх людської гідності. Власник Литовезького маєтку віддав його в оренду Дирвянському. Орендар та його економ Котульський особливо жорстоко знущалися з селян. Селянин О. Пучковський, не знісши образи від покарання, скінчив життя самогубством. Дворовий М. Кальмук помер від катувань Котульського[4]. Свавілля орендаря та його посіпак набрало таких огидних форм, що на це змушені були звернути увагу навіть офіціальні власті. За рішенням суду Литовезький маєток відібрали у Дирвянського і передали до опікунського управління (оскільки власник маєтку був недієздатним). Проте Волинське губернське управління, розглянувши скаргу Дирвянського, наказало повернути йому маєток.

Реформа 19 лютого 1861 року, проведена кріпосниками, не виправдала сподівань селян про землю і волю. В листопаді 1861 року селяни Литовежа відмовилися виконувати феодальні повинності, за що 6 з них було заарештовано[5]. 16 серпня 1862 року в селі було складено уставну грамоту. Селяни дістали особисту волю і були переведені на оброк. Із загальної кількості 153 селянських дворів 7 дворів (колишні тяглі) одержали по 11 десятин землі, 128 дворів (колишні піші першого розряду) — по 7,5 десятини, 6 дворів (колишні піші другого розряду) — по 3,5 десятини, 15 дворів (колишні городники) зовсім не одержали польової землі. Селяни були позбавлені лісу. За користування земельними наділами вони мали платити поміщику щорічно оброк у сумі від 8 крб. 37 коп. до 16 крб. 75 коп., залежно від розміру наділу[6].

Отже, переважна більшість селян одержала таку кількість землі, на якій вони не могли звести кінці з кінцями. Навіть у протоколі володимир-волинського мирового з'їзду у 1866 році зазначалося про низьку якість землі в Литовежі і у зв'язку

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 152; Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 379, 432, 467—471.

[2] Журн. «Киевская старина», 1886, № 7, стор. 84; Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3. К., 1905, стор. 154.

[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп 5, спр. 1, арк. 116.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 4364, арк. 76, 83.

[5] Там же, оп. 300, спр. 22. арк. 23, 26.

[6] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 593, арк. 30, 31, 33, 43, 44.

з цим було порушено клопотання про зменшення викупних платежів з литовезьких селян. 25 жовтня 1866 року склали викупний акт, згідно з яким тимчасовозобов'язані відносини припинялися і замість оброку селяни щорічно мали сплачувати величезні викупні платежі. Таким чином, в результаті реформи 1861 року селяни Литовежа, як і всієї Росії, були пограбовані.

Майже все населення Литовежа було неписьменним. У 1879 році Грибовицький волосний схід ухвалив відкрити в селі однокласне народне училище на кошти селян і виділив для цього певну суму. Але попечитель Київського учбового округу визнав цю суму недостатньою і запропонував селянам збільшити її. Нарешті, у листопаді цього року в Литовежі відкрили однокласне училище[1]. Проте навчалися в ньому переважно діти заможних селян, а діти бідноти лишалися неписьменними. Так, у 1892 році тут навчалися лише 34 хлопчики і 3 дівчинки. За даними 1884 року, чисельність населення Литовежа становила 431 чоловік[2].

Страждаючи від малоземелля, селяни змушені були купувати землю, але це не всім було під силу. В 1909 році Литовезьке сільське товариство, яке складалося з 253 господарств, придбало через селянський банк 1163 десятини землі[3]. За неї селяни протягом 55 з половиною років мали сплачувати щорічно по 7276 крб. Отже, одна десятина землі коштувала їм 346 крб., тобто у півтора раза більше ринкової ціни. Як свідчать документи, найбільше землі придбали представники сільської буржуазії, які прагнули розширити свої земельні володіння. Так, земельні ділянки розміром понад 6 десятин купили 32 господарства, серед яких були і такі, що придбали по 15—20 десятин. Земельні ділянки розміром 4—6 десятин купили 89 господарств, а розміром до 3 десятин — 132 господарства, тобто переважна більшість селян, які були бідняками і роками збирали гроші, відмовляючи собі у найпотрібнішому.

Перша світова війна ще більше погіршила становище селянства. Влітку 1915 року Литовеж окупували австро-німецькі війська, які перебували тут до кінця 1918 року. Після їх вигнання село на початку 1919 року загарбали білополяки. На початку серпня 1920 року Червона Армія, переслідуючи білопольські війська, визволила Литовеж. У селі було встановлено Радянську владу. Проте в середині вересня 1920 року війська буржуазно-поміщицької Польщі, скориставшись несприятливою для Червоної Армії обстановкою, знову окупували його. За Ризьким мирним договором 1921 року село в числі інших західноукраїнських міст і сіл відійшло до панської Польщі.

Населення Литовежа зазнавало тяжкого соціального гніту. Основна маса селян страждала від малоземелля, яке дедалі зростало, оскільки число селянських дворів збільшувалося, а земельна площа лишалась незмінною. У 1931 році в Литовежі, за офіційними даними, налічувалося 621 господарство, яким належало 3133 десятини землі. З них земельні наділи розміром до 1 га мали 37 господарств (6 проц. загальної кількості), 1—5 десятин — 288 господарств (46,3 проц.), 5—10 десятин — 244 господарства (39,3 проц.), 10—25 десятин — 52 господарства (8,4 проц.)[4]. Перші дві групи господарств (52,3 проц.) були бідняцькими і ледве животіли, третю групу становили середняцькі і останню — куркульські. Наведені дані свідчать про глибоку класову диференціацію серед литовезьких селян.

Протягом 1929—1932 рр. у Литовежі було проведено комасацію, що була однією з форм колонізації українських земель шляхом насадження куркульських господарств. Саме заможна верхівка села і вимагала її проведення. На сільському сході 24 грудня 1928 року, де обговорювалося це питання, значна кількість селян відмовилась від комасації і вимагала конфіскації церковної землі та наділення нею

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 225, спр. 85, арк. 2—4, 24, 25.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 5. Warszawa, 1884, стор. 329.
[3] Волинський облдержархів, ф. 400, оп. 1, спр. 40, арк. 26.
[4] Там же, ф. 277, оп. 1, спр. 683, арк. 53.

 15 9-516

малоземельних селян[1]. Проте власті не погодилися на це. Вони запропонували 74 селянам купити землю в Олеській гміні й переселитися туди, а свої наділи продати малоземельним сусідам. Не маючи коштів на придбання землі і не бажаючи кидати рідні місця, селяни відмовилися від цього. Наприкінці 1932 року комасацію було завершено. Скарги селян, незадоволених земельними наділами, відхилено[2].

Тяжкий соціальний гніт доповнювався політичним і національним. Навчання у початковій школі велося виключно польською мовою. Чимало дітей, переважно бідніших батьків, лишалося поза школою. Медичного обслуговування фактично не було.

Трудящі Литовежа не мирилися з своїм становищем і піднялися на боротьбу за соціальне й національне визволення. У 1922 році тут виникла філія товариства «Просвіта». На його зборах читали революційну літературу, знайомилися з творами В. І. Леніна. Незабаром на базі «Просвіти» було створено комуністичний осередок. Одним з керівників його став О. Г. Пучковський[3]. Кількість членів осередку швидко зростала. Комуністи вели широку революційну роботу серед селян. Вони розповідали їм про досягнення трудящих Радянської України, проводили збори й мітинги, присвячені революційним святам, вивішували червоні прапори і революційні транспаранти, закликали селян боротися за возз'єднання з своєю матір'ю — Радянською Україною.

Польській поліції вдалося натрапити на слід Литовезького комуністичного осередку. 1 квітня 1923 року О. Г. Пучковський, Н. К. Іванчук, П. К. Рудь, П. І. Рудь та інші його члени були заарештовані і кинуті до володимир-волинської в'язниці. Заарештованих піддали жорстоким катуванням[4]. Проте комуністичний осередок у Литовежі продовжував свою діяльність. 1 Травня 1923 року в селі замайорів червоний прапор і було проведено мітинг. У 1924 році на базі комуністичного осередку створюється районний комітет партії, якому було підпорядковано 18 осередків[5]. Литовезький райком КПЗУ входив до складу Ковельської окружної організації КПЗУ і був однією з найбільш впливових і організаційно міцних районних комуністичних організацій.

Селяни активно підтримували комуністів Литовежа і готові були піднятися на збройну боротьбу. Однак на кінець 1924 року в зв'язку з відносною стабілізацією капіталізму і послабленням революційної ситуації становище змінилося. За вказівкою ЦК КПЗУ комуністи роз'яснювали селянам, що для збройного виступу ще не настав час. Литовезький райком КПЗУ проводив велику роботу, спрямовану на збільшення лав партійної організації та зміцнення її боєздатності.

Після фашистського перевороту в Польщі у 1926 році створились надзвичайно важкі умови для діяльності партійних організацій. Влітку цього року уряд Пілсудського вдався до нових масових арештів комуністів та співчуваючих їм. Були заарештовані і 24 діячі литовезького осередку КПЗУ. В 1926 році у Володимирі-Волинському відбувся суд («процес 151») над активними членами КПЗУ. В числі 9 чоловік, засуджених до довічного ув'язнення, був керівник Литовезького комуністичного осередку С. Г. Пучковський. На тривалі строки були ув'язнені також Я. О. Бакун. С. Ф. Пучковський, І. Г. Мацюк, П. І. Мацюк та 14 інших селян Литовежа[6].

Незважаючи на жорстоку розправу над борцями за свободу і щастя народу, революційна боротьба не припинялась. У 1930 році в Литовежі під час підготовки

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 400, оп. 1, спр. 40, арк. 226, 272.
[2] Там же, арк. 33, 61, 227, 228.
[3] Волинський облдержархів, ф. 196, оп. 1, спр. 37, арк. 42, 43.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 102.
[5] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 81.
[6] Волинський облдержархів, ф. 196, оп. 1, спр. 37, арк. 42, 43.

до виборів у польський сейм відбувся багатолюдний мітинг, організований комуністами. Члени КПЗУ викривали криваву фашистську диктатуру Пілсудського, закликали селян голосувати проти класових ворогів — фабрикантів, поміщиків і куркулів, проти фашизму і війни, за прогресивних кандидатів[1]. На революційні свята в селі вивішувались червоні прапори і революційні транспаранти. Так, 8 Березня і 1 Травня 1932 року тут замайорів червоний прапор, а 19 червня з'явився транспарант: «Геть війну проти СРСР! Слава борцям противоєнного дня!»[2].

Вибори до Народних Зборів Західної України. На виборчій дільниці в с. Литовежі. 1939 р.

У незабутні вересневі дні 1939 року в Литовежі встановилася Радянська влада. Відразу ж було створено селянський комітет, а незабаром сільську Раду, яку очолив І. Є. Романюк. Почала працювати школа, в якій діти стали навчатися безплатно і рідною мовою. Було відкрито медпункт.

У 1940 році селяни Литовежа створили колгосп «Більшовик». Його організаторами були сільські активісти І. Є. Романюк, П. Ю. Худинець, С. П. Дишкант. Навесні 1941 року в колгоспі спорудили перші господарські будівлі, заклали фруктовий сад. Колгосп «Більшовик» досяг значних успіхів і став відомим в області.

Литовеж був прикордонним селом. Тут у кількох метрах від Західного Бугу розміщувалася прикордонна застава. Місцеві жителі створили групу сприяння прикордонникам, яка допомагала заставі охороняти кордон. У 1940 році житель Литовежа Є. О. Кравчик допоміг знешкодити шпигуна, а комсомолка П. В. Шалапай затримала порушника кордону, за що її відзначили премією[3].

На світанку 22 червня 1941 року німецько-фашистські війська відкрили вогонь по Литовезькій заставі № 10 і зруйнували її. Загинуло більше половини бійців. Уцілілі прикордонники на чолі з начальником застави В. О. Черновим зайняли бойові позиції і відкрили вогонь по гітлерівцях. Хоч сили були далеко не рівними, купка мужніх воїнів виявила винятковий героїзм, кілька годин стримуючи наступ фашистів. Заступник начальника застави Ф. М. Бобровський, оточений ворогами, відстрілювався до останнього патрона. Багато ворогів знищив прикордонник Муратов. Героїчно поводила себе комсомолка, дружина начальника застави С. В. Чернова Почувши перші вибухи, вона схопила шестимісячного сина і хотіла бігти до застави, але у дворі вже були фашисти. Мужня патріотка схопила гвинтівку і відкрила вогонь по гітлерівцях. Кілька фашистських солдатів і офіцерів були знищені. Але гітлерівський автоматник обірвав життя відважної комсомолки[4]. За мужність, виявлену під час охорони кордону, В. О. Чернов був удостоєний ордена Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Біля Литовежа, в укріпленому районі, розгорнулися уперті бої. Оборону тут вів 622-й стрілецький полк. В одному з дотів радянські воїни трималися протягом трьох тижнів, а в другому, яким командував майор Карцхія, — до 28 липня 1941

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 126.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 3176, арк. 4.
[3] Газ. «Селянська правда», 17 травня 1946 р.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 28 травня 1961 р.; газ. «Колос», 19 грудня 1967 р.

року[1]. Щоб знищити героїчні гарнізони цих дотів, фашисти застосували отруйні речовини[2]. Після війни трудящі урочисто поховали останки мужніх воїнів. В одній з капсул, знайдених у доті, вдалося прочитати слова: «...политрук, Горьковская область...». Героїчний син російського народу з берегів великої Волги віддав своє життя, обороняючи рубежі України.

Багато лиха і страждань зазнало населення Литовежа в роки німецько-фашистської окупації. 17 липня 1941 року фашисти заарештували 20 сільських активістів, у т. ч. першого голову сільради І. Є. Романюка, Д. Пучковського, К. Дишканта, Г. Воробія, В. Кіндія та інших, і біля села Пісочного (нині Сокальського району Львівської області) розстріляли їх. Всього за період окупації фашисти по-звірячому закатували 59 жителів села. Понад 70 юнаків і дівчат відправили на каторжні роботи до Німеччини. Гітлерівці грабували населення, знищували матеріальні цінності. Вони спалили 37 житлових будинків і 63 надвірні будівлі, відібрали у населення багато великої рогатої худоби, свиней, птиці. 40 селянських господарств лишилися без коней і 53 — без корів[3].

Жителі Литовежа піднялися на боротьбу проти ворога. У селі було створено підпільну групу, яка проводила велику роботу. Під її впливом селяни саботували заходи німецько-фашистських властей, ухилялися від здачі ворогу продовольства, виконання різних робіт тощо. Підпільники встановили зв'язок з підпільною групою, яка діяла в Порицьку. Одним з активних членів Литовезької підпільної групи був Л. Гула, який до війни очолював комсомольську організацію села. Радянський патріот мужньо загинув у застінках гестапо.

19 липня 1944 року Червона Армія визволила Литовеж від німецько-фашистських загарбників. Багато жителів села поповнили лави армії-визволительки і взяли участь у розгромі ворога. Частина з них віддала своє життя за свободу й незалежність нашої Вітчизни, за щастя всіх радянських людей. Їх імена викарбувані на обеліску, спорудженому в селі. В 1967 році у Литовежі налічувалося 134 учасники Великої Вітчизняної війни.

Після визволення перед трудящими Литовежа постали складні завдання — у найкоротші строки відбудувати господарство, освоїти посівні площі, відновити житловий фонд. Для організації взаємодопомоги було створено земельну громаду, яка стала однією з кращих в Іваничівському районі. Рада земельної громади періодично скликала загальні збори селян, на яких обговорювалися важливі питання економічного життя села: про упорядкування земель і пасовищ, ремонт шляхів і мостів, організацію супряг для допомоги безкінним селянам, проведення громадських посівів тощо. Земельна громада розглядала також питання культурного життя, дбала про ремонт клубу та школи.

Незважаючи на труднощі, селяни успішно завершили весняну сівбу 1945 року. У відповідь на постанову РНК Української РСР і ЦК КП(б)У від 7 травня 1945 року трудівники докладали всіх зусиль, щоб добитися високих урожаїв. У цьому році було засіяно 1023 га замість 1010 га, передбачених планом. Земельна громада, підтримана сільською Радою та комсомольцями, надала допомогу сім'ям воїнів Червоної Армії, інвалідів Вітчизняної війни та вдовам у проведенні польових робіт. 1 вересня 1944 року відновились заняття у семирічній школі. Турбуючись про дітей-сиріт, педагогічний колектив з допомогою громадськості села створив фонд загальнообов'язкового навчання. За рахунок цього фонду було придбано одяг та взуття для 34 дітей. У 1947 році в селі почала працювати вечірня школа.

В березні 1948 року у Литовежі було створено колгосп ім. Кірова, в який об'єднались 36 бідняцьких господарств. У квітні цього року виник другий колгосп —

[1] Газ. «Радянська Волинь», 17 лютого 1965 р.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2. М., 1961, стор. 20.

[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 111.

ім. Мікояна, а в липні третій — «Шлях до соціалізму»[1]. Хоч матеріально-технічна база колгоспів була ще слабкою, а членам артілі бракувало досвіду ведення колективного господарства, переваги соціалістичної системи господарювання незабаром проявилися. На кінець 1948 року колгосп ім. Кірова об'єднував уже 155 дворів і мав 605 га землі, в т. ч. 390 га орної. Колгоспники виростили в середньому по 11,7 цнт зернових і 153 цнт цукрових буряків з гектара. Було побудовано 3 стайні, 2 корівники, 2 картоплесховища та інші господарські будівлі[2].

В лютому 1951 року три литовезькі господарства об'єдналися в одне — колгосп ім. Кірова, що дало можливість краще використати сільськогосподарську техніку, підвищити продуктивність праці і добитися вищих виробничих показників. Колгосп мав тепер 2609 га земельних угідь, у т. ч. 1997 га орної землі, 334 га сіножатей та 213 га лісу. Для кращої організації праці було створено 6 бригад — 4 рільничі, овочеву й будівельну. Колгосп мав допоміжні підприємства: 2 млини, 3 крупорушки і просорушки, 2 олійниці, кузню і столярну майстерню[3].

У 1953 році між Іваничівським районом Волинської області і Бронницьким районом Московської області почалося соціалістичне змагання. В жовтні 1954 року представники артілі ім. Кірова у складі делегації Іваничівського району виїжджали до Бронницького району для перевірки виконання взятих зобов'язань і підписання нового договору на соціалістичне змагання. Делегація відвідала колгосп «Борец», оглянула ферми й поля, познайомилася з досвідом роботи своїх російських братів. Кращі форми й методи господарської, організаторської і масово-політичної роботи були запозичені в російських друзів і застосовані в колгоспі ім. Кірова[4].

Завдяки впровадженню передового досвіду і високої культури у землеробство (правильний добір попередників, своєчасний обробіток і удобрення грунту, сівба в оптимальні строки, догляд посівів, підживлення та інше) в артілі рік у рік зростала врожайність зернових і технічних культур, збільшувались прибутки господарства, міцніла його економіка. В 1957 році в колгоспі було зібрано в середньому по 17,7 цнт зернових з гектара, в 1959 році — 25,6 цнт. В 1967 році тут одержали по 27 цнт зернових і по 36 цнт озимої пшениці з гектара. Бригада, яку очолював І. Рудь, зібрала по 42,5 цнт пшениці з гектара на площі 160 гектарів. Великий урожай виростили хлібороби у 1968 році — зернових по 28,5 цнт і озимої пшениці — по 31,1 цнт з гектара[5].

Провідною технічною культурою в колгоспі, яка дає великі прибутки, є цукрові буряки. До утворення артілі цю культуру зовсім не вирощували в селі. У 1949 році колгосп зібрав 165 цнт цукрових буряків з гектара, а ланка О. І. Юр в цьому ж році виростила по 320 цнт. За одержання високих урожаїв ланкову О. І. Юр у 1950 році було нагороджено медаллю «За трудову доблесть», колгоспницю М. О. Пучковську — медаллю «За трудову відзнаку». Рік у рік врожаї цієї культури зростали. У 1950 році завдяки своєчасному посіву, старанному догляду та підживленню рослин буряководи виростили по 218 цнт цукрових буряків з гектара. Значний крок вперед було зроблено у 1953 році, коли в артілі зібрали по 339 цнт цієї культури з гектара, а ланка О. І. Юр — по 555 цнт[6]. За одержання високих врожаїв ланкова О. І. Юр Указом Президії Верховної Ради СРСР у 1954 році була нагороджена орденом Леніна, а 7 членів її ланки — медаллю «За трудову доблесть». Медаллю «За трудову відзнаку» відзначено 21 колгоспницю. У 1958 році урожай цукрових буряків у колгоспі в середньому становив 407 цнт, а в 1968 році — 418 цнт з гектара.

---

[1] Газ. «Селянська правда», 30 травня і 18 липня 1948 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 69, арк. 81, 83, 86, 90.
[3] Там же, оп. 9, спр. 171, арк. 165, 174, 176.
[4] Газ. «Зоря комунізму», 8 жовтня 1954 р.
[5] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 14, спр. 177, арк. 164; оп. 16, спр. 145, арк. 201.
[6] Там же, оп. 8, спр. 172, арк. 242; оп. 11, спр. 169, арк. 184.

Значного розвитку набуло тваринництво, яке має молочно-м'ясний напрям. Якщо у 1948 році в колгоспі було лише 18 голів великої рогатої худоби, 13 свиней і 7 овець, то у 1953 році тут уже налічувалося 393 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 108 корів), 479 свиней і 394 вівці. Збільшення виробництва кормів і освоєння природних сіножатей дали можливість до 1957 року майже подвоїти кількість поголів'я продуктивної худоби. Так, у 1957 році на тваринницькій фермі налічувалася 631 голова великої рогатої худоби (в т. ч. 230 корів), 774 свині та 615 овець[1]. У 1968 році артіль мала 1270 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 328 корів) і 829 свиней. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1967 році було вироблено по 72 цнт м'яса і по 298 цнт молока.

Невпинно зростає і продуктивність громадського тваринництва. Якщо у 1950 році середньорічний надій на одну фуражну корову становив 991 кг, то в 1953 році він збільшився до 2181 кг, а в 1968 році — до 2300 кг[2]. Багато колгоспників самовіддано працюють на тваринницьких фермах. Скотар колгоспу А. С. Дишкант за сумлінну працю у 1966 році був нагороджений орденом «Знак Пошани»[3].

Із завершенням у 1957 році електрифікації села було переведено на електричну тягу всі основні стаціонарні механізми. Внаслідок цього підвищилась продуктивність праці і зміцнилася економіка колгоспу. Всі польові роботи, а також трудомісткі виробничі процеси на фермах механізовано. У 1968 році машинний парк артілі налічував 5 комбайнів, 19 тракторів, 11 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Широко розгорнулося в колгоспі виробниче будівництво. Протягом 1962—1967 рр. тут спорудили 2 свинарники, 2 корівники, телятник, гараж, цегельний завод, який щороку виробляє до 150 тис. штук цегли, млин тощо. У 1968—1969 рр. збудували 2 водонапірні башти, пункт штучного запліднення, кузню, пожежне депо, зерносклад, 2 корівники на 210 голів кожний, стайню, молочний блок, кормокухню, шлях з твердим покриттям довжиною 3,5 км, який з'єднує бригаду № 3 з центральною садибою колгоспу. Сучасна колгоспна ферма — це справжнє тваринницьке містечко з добротними типовими спорудами.

Важливу роль у житті села відіграє партійна організація, яка об'єднує 30 комуністів. Переважна більшість членів КПРС безпосередньо працює на різних ділянках колгоспного виробництва і своїм сумлінним ставленням до праці є прикладом для інших. Так, комуніст М. К. Войтович з дня організації артілі незмінно працює ланковою, рік у рік її ланка добивається високих виробничих показників. За самовіддану працю Указом Президії Верховної Ради СРСР у 1958 році М. К. Войтович нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[4]. Комуніст І. С. Дишкант — ветеран колгоспного будівництва. Його бригада неодноразово виходила переможцем у соціалістичному змаганні. У 1958 році І. С. Дишкант був нагороджений медаллю «За трудову відзнаку», а в 1966 році — орденом «Знак Пошани»[5].

У колгоспі високо шанують людей праці. Тут є книга «Почесний хлібороб», до якої заносять імена кращих трудівників. Звання «Почесний хлібороб» надається загальними зборами колгоспників за поданням правління й партійної організації артілі. Трудівники, удостоєні цього звання, мають пільги. Вони одержують підвищену пенсію (на 25 проц.), безплатно користуються електроенергією, відвідують вистави й кінофільми, забезпечуються паливом, путівками до будинку відпочинку, дістають передплату на 2 газети і журнал на рік[6]. Першими це почесне звання ді-

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 70, арк. 85; оп. 11, спр. 169, арк. 188; оп. 14, спр. 177, арк. 165.
[2] Там же, оп. 8, спр. 172, арк. 245; оп. 11, спр. 169, арк. 187; оп. 13, спр. 264, арк. 135; оп. 14, спр. 177, арк. 157.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 29 березня 1966 р.
[4] Газ. «Зоря комунізму», 14 березня 1958 р.
[5] Газ. «Радянська Волинь», 1 липня 1966 р.
[6] Газ. «Колос», 17 вересня 1968 р.

стали О. П. Дишкант та Я. О. Музика, які сумлінно працюють в артілі з часу її заснування.

Завдяки піднесенню економіки колгоспу зросла оплата праці колгоспників, підвищився матеріальний і культурний рівень їх життя. У 1967 році на один людино-день вони одержали по 3,64 карбованця.

На території села розташована шахта № 9 «Нововолинська», яка стала до ладу 29 жовтня 1963 року. Проектна потужність її — 1500 тонн вугілля на добу. Тут працюють понад 200 жителів села. Багато з них відзначилися високими виробничими показниками, зокрема В. Я. Сивак, І. Н. Мартинюк та інші. Між шахтарями й колгоспниками міцніють дружні зв'язки. Гірники допомогли обладнати на тваринницькій фермі автопоїлки, відремонтувати у корівниках і свинарниках транспортери, щороку разом з колгоспниками збирають урожай.

Змінився зовнішній вигляд Литовежа. Завершено зселення з хуторів. Протягом післявоєнних років у селі споруджено понад 250 житлових будинків. Лише в 1966 році їх було збудовано 37. Колгоспники і робітники живуть у нових добротних будинках. Широкому розгортанню житлового і господарського будівництва сприяє організація виробництва будівельних матеріалів на місці. Село електрифіковано і радіофіковано.

Значно підвищився добробут населення. У 1968 році в особистому користуванні колгоспників і робітників було понад 495 велосипедів, 90 мотоциклів, 14 легкових автомашин, 188 телевізорів, 230 пральних машин, 17 холодильників, 310 швейних машин. Застосовуються газові плитки. До послуг жителів дитячі ясла, павільйон побутового обслуговування, лазня. У селі є медпункт, в якому працюють 3 медпрацівники з середньою спеціальною освітою.

До 1950 року в Литовежі було ліквідовано неписьменність. У 1962 році семирічна школа була реорганізована на середню. В 1967/68 навчальному році в ній навчався 331 учень і працювало 26 вчителів. Великих успіхів у навчально-виховній роботі добилися вчителі В. С. Костецька, Р. Д. Тихінько, Ф. Ф. Романюк. При школі є секція туризму, яка організувала чимало походів і незабутніх цікавих зустрічей. Червоні слідопити під керівництвом вчительки історії М. А. Скибицької зав'язали листування з рідними заступника начальника Литовезької застави М. Ф. Бобровського і допомогли розшукати могилу героя. В 1967 році у Литовежі почав працювати філіал Оваднівського професійно-технічного училища № 8, де готують водіїв комбайнів. Тут здобувають кваліфікацію механізатори навколишніх колгоспів, серед них і Литовезького колгоспу ім. Кірова. До Радянської влади жодний житель села не мав середньої і вищої освіти. Протягом післявоєнного періоду понад 500 дітей здобули семирічну освіту, понад 150 — закінчили середню школу і технікуми. З них 17 жителів села стали вчителями, 7 — лікарями, 9 — спеціалістами сільського господарства, понад 20 — інженерами і техніками[1].

До послуг трудящих Палац культури на 350 місць, споруджений до 50-річчя Радянської влади. Тут є широкоекранна кіноустановка і бібліотека, яка обслуговує 926 читачів. При бібліотеці оформлено ленінську кімнату, в якій зібрані матеріали про життя В. І. Леніна, і кімнату юного читача. В читальному залі можна відвідати постійно діючу книжкову виставку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Протягом 1964—1968 рр. тут було організовано понад 50 бібліографічних виставок на теми: «Розквітай, Волинь наша Радянська», «Тих днів не змовкне слава», «В. І. Ленін — наш вождь і учитель». «Велика перемога радянського народу», а також 45 книжкових виставок, кращими серед яких були «Як в бою, так і в труді», «Наука проти релігії», «Рішення XXIII з'їзду — в життя». Активно проходять читацькі конференції та диспути. У Литовежі є пристрасні книголюби, які збирають і читають книги. У 1967 році жителі села передплатили 2220 примірників періодичних видань.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 13 серпня 1967 р.

Пам'ятник воїнам-односельчанам, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками, с. Литовеж. 1966 р.

При Палаці культури працюють гуртки художньої самодіяльності. Особливою популярністю користується хор, який складається з 50 чоловік — колгоспників, шахтарів, учителів. В його репертуарі — пісні про Леніна й Комуністичну партію, про оновлену Волинь, російські та українські народні пісні. На районному огляді художньої самодіяльності в 1967 році хор було нагороджено дипломом першого ступеня. Колектив самодіяльних митців успішно виступав на обласній сцені. У грудні 1967 року в Палаці культури відбувся кінофестиваль художніх фільмів під девізом «Славим людину нового світу». Знаменною для культурного життя села була конференція телеглядачів, яка відбулася тут у грудні 1968 року. До хліборобів приїхали працівники Львівської студії телебачення. З концертом виступив Полтавський ансамбль пісні і танцю.

Побут трудящих Литовежа дедалі більше збагачується новими звичаями та обрядами. В селі створено комісію у цих справах. Тут справляють комсомольські весілля, урочисто реєструють шлюби та новонароджених. Вже стало традицією відзначати свято врожаю, проводжати юнаків до Радянської Армії, а пенсіонерів на заслужений відпочинок, вшановувати пам'ять односельчан, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників.

Значну роботу проводить сільська Рада, яка складається з 25 депутатів. При ній є 4 постійно діючі комісії — сільськогосподарська, бюджетно-фінансова, шляхового будівництва та соціально-культурна. Сільрада розглядає актуальні питання життя села, визначає конкретні заходи, спрямовані на дальший благоустрій його, поліпшення побутового обслуговування населення, роботи магазинів та культурно-освітніх закладів.

Жителі Литовежа свято шанують пам'ять про воїнів Радянської Армії та односельчан, які загинули під час Великої Вітчизняної війни. У центрі села споруджено обеліск Слави. На місцях боїв, які вели прикордонники з німецько-фашистськими загарбниками у 1941 році, та розстрілу гітлерівцями сільських активістів встановлено меморіальні дошки. У 1967 році в Литовежі споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Первинна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, що існує тут, приступила до створення історико-краєзнавчого музею[1]. Великим ентузіастом цієї справи є сільський краєзнавець Л. К. Пучковський.

Прийдешній день Литовежа буде ще кращим. Перспективним планом передбачено проведення робіт по дальшому благоустрою села, новій забудові вулиць. Населення його впевнено крокує вперед.

О. Т. КРУГЛЯК, О. Г. МИХАЙЛЮК

---

[1] Газ. «Колос», 25 квітня 1968 р.

ПА́ВЛІВКА

Павлівка — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Лузі, за 8 км від районного центру і найближчої залізничної станції Іваничі. Шосейними шляхами зв'язана з Львовом, Гороховом, Сокалем, Іваничами та Локачами. Населення — 929 чоловік. Павлівській сільській Раді підпорядковані села Самоволя і Старосілля.

Сліди перебування давнього населення в околицях села засвідчені знахідками кам'яних виробів доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1].

До Великої Вітчизняної війни Павлівка являла собою передмістя містечка Порицька, яке було центром Порицького району. Під час війни воно було повністю зруйновано гітлерівцями. Лишилося кілька будинків та його околиця — с. Павлівка. Згідно з указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 квітня 1951 року Порицьк було об'єднано з Павлівкою в один населений пункт Павлівка. Історичне минуле Порицька є, власне, й історією його передмістя — с. Павлівки.

Перша згадка про Порицьк належить до 1407 року, коли великий князь литовський Вітовт дав жалувану грамоту Іллі Вячковичу на володіння містечком[2]. У цей час воно перебувало під владою Литовського князівства. Пізніше містечко придбали князі Збаразькі, внаслідок чого одна їх парость дістала назву Порицької. У 1545 році Порицьк належав князеві Олександру Порицькому.

Після Люблінської унії 1569 року Порицьк у числі інших українських міст і сіл захопила шляхетська Польща. Містечко тоді було невеликим населеним пунктом. У 1570 році в ньому налічувалося 37 будинків (з них 3 належало дрібним торговцям і 3 — ремісникам), було 2 млини[3]. Переважна більшість населення займалася сільським господарством, частина — ремеслом і торгівлею. Пізніше Порицьком володіли князі Конєцпольські, Загоровські, а з кінця XVII століття — Чацькі. Поступово містечко зростало, збільшувалась кількість його населення. У 1629 році тут налічувалося 43 дими та близько 250 жителів.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Порицьк увійшов до складу Росії. В 1796 році в ньому було 42 двори і 198 жителів[4]. Містечко стало волосним центром Порицької волості Володимир-Волинського повіту. Наприкінці XVIII — на початку XIX століття Порицьк був одним з осередків культурного життя на Волині. Вихідець з сім'ї власників містечка Чацьких Тадеуш Чацький став ученим і діячем в галузі освіти. З 1803 року він працював інспектором шкіл Волинської губернії, брав участь у розробці проекту шкільної мережі на Волині, в якому відстоював думку про поєднання в початкових і середніх школах загальної освіти з професійною підготовкою учнів. Чацький був одним із засновників Кременецького ліцею. Бібліотека Чацького в Порицьку мала понад 6 тис. книг. Крім того, в ній було багато стародруків, великі колекції грамот, карт, а також старожитностей, у т. ч. особисті речі Богдана Хмельницького. Перу Чацького належить ряд наукових праць. У 1804 році в Порицьку відкрили однокласне училище. Та переважна більшість дітей бідних селян і міщан лишалася поза ним[5].

Польське населення, яке проживало в Порицьку, брало участь у польському повстанні 1831 року. Так, 11 квітня біля містечка відбулася битва між польськими повстанцями на чолі з генералом Дверницьким і царськими військами.

Переважну більшість населення Порицька і Павлівки становили селяни-кріпаки. Власник маєтку граф Чацький та його управитель жорстоко поводилися

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 62.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 8, т. 4, стор. 1.
[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 23.
[4] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 1, арк. 40.
[5] Памятная книжка Волынской губернии на 1892 год. Житомир, 1892, стор. 73.

з ними. Так, у 1836 році поміщицький економ Скржишевський закатував селянина Сороку. Селяни боролися проти гнобителів. Вони розправлялися з ненависними поміщиками, підпалювали їх маєтки тощо[1].

Згідно з інвентарними правилами 1847 року, за 59 селянськими дворами Порицька було закріплено 392 десятини землі. Після запровадження цих правил граф Чацький відібрав у селян 40 десятин землі, в т. ч. 20 десятин орної, внаслідок чого селянські наділи скоротилися[2]. Пригноблювачем селян була і церква. Порицькій церкві у 1847 році належало 39 десятин землі, які, згідно з положенням 1842 року, змушені були обробляти селяни своїм реманентом і тяглою силою.

В результаті реформи 1861 року селяни здобули особисту волю, але становище їх лишилося тяжким. За виділені їм земельні наділи вони мали сплатити великий викуп. З 80 селянських господарств Павлівки 21 господарство зовсім не одержало польової землі (колишні городники)[3]. Селяни повністю залежали від сільської адміністрації — волосних старшин і сільських старост, які знущалися з них і примушували працювати на панів. Так, волосний старшина К. Зайончківський при введенні уставної грамоти бив селян. У скарзі на нього селяни Павлівки писали, що таке управління є продовженням ненависного поміщицького управління і що староста служить панам[4]. Значну кількість населення Порицька становили селяни-чиншовики. Вони не мали власної землі і змушені були користуватися поміщицькою, за що платили податок — чинш. У 1873 році із загальної кількості 171 двору 96 були на чиншовому праві. Селяни-чиншовики повністю залежали від сваволі поміщика, який будь-коли міг зігнати їх з землі і приректи на голодну смерть. У 1873 році в Порицьку налічувалося 583 жителі. Крім селян, тут були 21 ремісник і 22 торговці. У містечку діяли невеликі заводи — пивоварний, шкіряний і цегельний, які були власністю графа Чацького[5].

З часом земельні наділи селян дробилися, що посилювало їх малоземелля. Власники маєтку позбавили селян права випасу худоби на поміщицьких сіножатях і в лісі, а також вилову риби. У червні 1905 року між селянами і вартою економії сталася сутичка. Панські службовці захопили селянську худобу, яка паслася у лісі. Дізнавшись про це, селяни відбили її та напали на графський двір[6]. В той час, коли земельне забезпечення селян дедалі погіршувалося, граф Чацький володів у Порицьку, його передмісті Павлівці та в навколишніх селах Старому Порицьку, Переславичах, Кучках, Трубках і Самоволі 3937 десятинами землі[7]. На початку XX століття містечко значно зросло. У 1906 році в ньому налічувалося 298 дворів і 2272 жителі.

Під час першої світової війни населення Порицька зазнало багато лиха. Влітку 1915 року містечко окупували австро-німецькі війська, які перебували тут до кінця 1918 року. У січні 1919 року його захопили білопольські війська. На початку серпня 1920 року в результаті переможного наступу Червона Армія визволила Порицьк від білопольських окупантів. Тут було створено волосний ревком[8]. Проте в середині вересня 1920 року містечко знову захопили білопольські війська, і за Ризьким договором 1921 року воно відійшло до буржуазно-поміщицької Польщі.

Населення Порицька зазнавало тяжкого соціального й національного гноблення. Жителі містечка займалися ремеслом і торгівлею. Основним заняттям населення Павлівки було сільське господарство. Тут вирощувалися пшениця, ячмінь,

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 359, оп. 1, спр. 94, арк. 216.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 587, арк. 88, 129, 188.
[3] Там же, арк. 188—190.
[4] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. К., 1861, стор. 39.
[5] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 8, стор. 832.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 161, арк. 109.
[7] Волинський облдержархів, ф. 227, оп. 2, спр. 1449, арк. 15.
[8] Там же, ф. 299, оп. 1, спр. 3, арк. 48.

овес, цукрові буряки, картопля, а також розводилася велика рогата худоба. Переважна більшість селян терпіла від малоземелля. За даними 1931 року, із 143 наявних тут господарств 33 (23,1 проц.) мали до 1 га землі, 53 господарства (37 проц.) — від 1 до 5 га, 52 господарства (36,4 проц.) — від 5 до 10 га і 5 господарств (3,5 проц.) — понад 10 га землі[1]. Перші дві групи господарств, які становили 60,1 проц. всіх дворів, були бідняцькими і ледве животіли. Щоб якось прогодувати сім'ю, такі селяни змушені були шукати заробітків у поміщицьких господарствах і на промислових підприємствах. Третю групу господарств становили середняцькі і останню — куркульські, які нещадно експлуатували основну масу селян. У Павлівці були також пивоварний завод, 2 млини, смолярня, скипидарня, 2 цегельні заводи. На всіх цих підприємствах працювали переважно павлівські селяни. У 1923 році в Порицьку разом з Павлівкою налічувалося 339 будинків і 2129 жителів[2].

Населення Порицька і навколишніх сіл піднялося на боротьбу проти поміщицько-капіталістичної експлуатації, за возз'єднання з Радянською Україною. У 1924 році в містечку було створено райком КПЗУ. Він об'єднував 5 осередків КПЗУ, в яких налічувалося 23 члени. У середині 20-х років боротьба проти соціального і національного гніту набрала форми партизанського руху. У квітні 1925 року кілька селян-партизанів вчинили напад на приміщення мирового суду та квартиру судді в Порицьку[3]. Широку революційну агітацію розгорнули члени КПЗУ під час виборчої кампанії до польського сейму у 1928 році. У Павлівці на квартирі члена КПЗУ Й. І. Когута відбулася нарада комуністів-підпільників, де обговорювалося питання про форми й методи революційної роботи серед селян[4].

Порицький райком КПЗУ керував підготовкою до відзначення революційних свят і страйковою боротьбою трудящих. За рішенням райкому партії напередодні 1 Травня 1929 року група членів КПЗУ на чолі з Ю. Богушем вивісила в Порицьку червоний прапор і розповсюдила листівки. В них ЦК КПЗУ закликав робітників і селян до спільної боротьби проти капіталу і війни, на захист Радянського Союзу, підкреслюючи, що тільки при братерському єднанні народів можна повалити владу капіталістів і встановити диктатуру пролетаріату. Листівки закінчувалися закликами: «За возз'єднання Західної України з Радянською Україною! Хай живе нерозривний зв'язок робітників і селян всіх національностей! Хай живе спільна боротьба українських і польських робітників і селян проти капіталістів! Хай живе КПЗУ і КПП — спільний керівник трудящих в боротьбі проти фашизму за визволення народів»[5]. У жовтні 1929 року в зв'язку з відзначенням 11-ї річниці ВЛКСМ у Порицьку були розкидані листівки ЦК КСМЗУ, в яких розповідалося про успіхи Радянської України в розвитку господарства і культури і вказувалося, що скинути ярмо капіталістів і поміщиків можна лише шляхом спільної боротьби робітників і селян під проводом Комуністичної партії[6].

Під керівництвом комуністів, зокрема І. Вуйцика і Ю. Богуша, в Павлівці влітку 1930 року відбувся великий виступ селян і сільськогосподарських робітників. За розпорядженням власника фільварку було знижено заробітну плату сезонним робітникам до 70 грошів за день і скасовано грошову оплату у розмірі 8 злотих в місяць постійним робітникам, які одержували також натуральну оплату — 1 цнт зерна в місяць. У відповідь на це робітники кинули роботу. Вони вимагали скорочення робочого дня на 2 години, який влітку тривав 16 годин, а взимку — 12 годин, підвищення заробітної плати поденним робітникам до 90 грошів і відновлення грошової оплати постійним. Страйк тривав майже два тижні. Спроби поліції силою приму-

[1] Волинський облдержархів, ф. 273, оп. 1, спр. 683, арк. 59.

[2] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 61.

[3] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 80.

[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 12, арк. 234.

[5] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 2424, арк. 53.

[6] Там же, арк. 50.

сити селян стати до роботи зазнали невдачі. Рішучий виступ селян і сільськогосподарських робітників закінчився їх перемогою. Власник фільварку змушений був задовольнити всі вимоги страйкарів.

Боротьба набирала дедалі більш виявленого політичного характеру. В 1930 році у зв'язку з виборами до польського сейму комуністи організували в Порицьку багатолюдний мітинг. Учасники його проголошували: «Геть фашистський уряд Пілсудського! Хай живе возз'єднання Західної України з Українською Радянською республікою!».

Восени 1930 року поліція провела в Порицьку і Павлівці арешти комуністів, однак райком і партійні осередки продовжували свою діяльність. Один раз на місяць відбувалися партійні збори, на яких розглядалися різні питання революційної боротьби. Райком мав безпосередній зв'язок з ЦК КПЗУ, який містився у Львові, і одержував від нього директиви та революційну літературу [1].

Виконуючи вказівки ЦК КПЗУ, місцеві партійні осередки розповсюджували листівки, в дні пам'ятних дат вивішували червоні прапори і транспаранти. Так, у 15-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції 7 листопада 1932 року в Порицьку замайоріли червоні прапори, а наступного року в цей день з'явилися транспаранти і листівки. 1 Травня 1934 року в селі були розповсюджені листівки і брошури. В ніч на 7 листопада 1934 року вивісили транспарант з написом: «Хай живе пролетарська революція в Польщі! Геть з пацифікацією! Геть уряд!». У січні 1935 року на відзначення дня пам'яті В. І. Леніна на стінах будинків руками комуністів були виведені червоною крейдою слова: «Хай живе СРСР! Хай живе робітничо-селянський уряд!» [2].

Важко довелося комуністам працювати у підпіллі. Поліція жорстоко переслідувала їх, заарештовувала і піддавала катуванням. Так, хвиля арештів пройшла в 1930 і 1932 роках. 16 березня 1935 року поліція натрапила на слід Порицького райкому КПЗУ, до складу якого входило 11 комуністів. Під час обшуку на квартирі члена КПЗУ Ш. Кельнера було виявлено два протоколи засідань місцевого комітету КПЗУ, а у комуніста Л. Вайгеля — транспаранти з лозунгами «Геть фашизм! Хай живе революція! Нашу кров віддамо за комунізм!» [3]. Незважаючи на те, що частина комуністів була заарештована, партійна організація не припиняла революційної роботи.

Мрії трудящих про свободу й щастя здійснилися у вересні 1939 року, коли Червона Армія визволила їх від іга буржуазно-поміщицької Польщі. Західноукраїнські землі були возз'єднані з Українською Радянською державою. Порицьк став волосним центром. Тут було створено волосний комітет на чолі з членом КПЗУ Й. І. Когутом, якого обрали депутатом Народних Зборів Західної України. 3 січня 1940 року містечко стало центром Порицького району. Тут почали працювати райком КП(б)У, райвиконком та інші районні установи. Почалося будівництво нового життя. Маєток графа Чацького було націоналізовано. Його землю розподілили між безземельними і малоземельними селянами, а 252 га передали новоствореному колгоспу ім. Кірова. Головою артілі став активний її організатор, колишній член КПЗУ П. І. Когут [4].

Незабаром було націоналізовано пивоварний і лісопильний заводи та створено райпромкомбінат, райспоживспілку і лісництво. Перший господарський рік колгосп закінчив із значними успіхами. Поліпшувалось матеріальне становище і селян-одноосібників, яких Радянська влада наділила землею. Наприкінці 1939 року в Порицьку почали працювати семирічна школа, районний клуб, бібліотека, в якій

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 4288, арк. 6.
[2] Там же, спр. 943, арк. 809; оп. 2, спр. 3176, арк. 4; спр. 4282, арк. 3,4; ф. 1, оп. 2, спр. 4359, арк. 4—7; ф. 46, оп. 1, спр. 1953, арк. 91.
[3] Там же, ф. 45, оп. 1, спр. 1123, арк. 187.
[4] Там же, ф. Р-6, оп. 1, спр. 9, арк. 6.

налічувалося близько 21 тис. примірників книг художньої і політичної літератури. В клубі було створено гуртки художньої самодіяльності і спортивні колективи.

Мирна праця радянського народу була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини. 23 червня 1941 року Порицьк окупували німецько-фашистські загарбники. Радянські воїни мужньо відстоювали кожну п'ядь рідної землі. Біля Порицька відбувся запеклий бій, але під натиском переважаючих сил ворога вони змушені були відступити. Їх відступ прикрив кулеметник, який бився до останнього патрона і загинув смертю хоробрих[1].

Захопивши Порицьк, окупанти вчинили жорстоку розправу над населенням. Вони розстріляли багатьох активістів, у т. ч. голову райспоживспілки П. І. Ворону, М. П. Ворону, Й. І. Ворону, К. П. Боярчука, П. В. Пучковського[2]. Увірвавшись до хати комуніста Г. З. Богуша, гітлерівці знищили всю його сім'ю разом із малими дітьми. Були розстріляні також комуністи Г. П. Криса, М. В. Воєвудко, П. М. Гіль, М. Т. Гошко, Г. З. Богуш та інші. Всього в 1941 році німецько-фашистські окупанти вбили до 50 чоловік. Гітлерівці зігнали до 3 тис. радянських людей в гетто і жорстоко знущалися над ними, а в серпні 1942 року вивезли їх до с. Переславичів і по-звірячому закатували. В 1943 році в костьолі Порицька окупанти розстріляли з кулеметів до 120 поляків. Гітлерівські кати влаштовували облави на радянських людей і вивозили їх до Німеччини. Лише з однієї Павлівки на фашистську каторгу було забрано 50 юнаків і дівчат. Окупанти пограбували селян, зруйнували в Порицьку всі підприємства. Відступаючи, вони перетворили це мальовниче містечко на руїни.

Населення Порицька і Павлівки піднялося на боротьбу проти ненависного ворога. Тут діяла партизанська група у складі 15 чоловік, яку очолював Й. І. Когут[3]. У 1942 році під час сутички з поліцаями біля с. Тишковичів він загинув. Місцеві жителі активно допомагали партизанам, всіляко саботували заходи фашистських властей.

18 липня 1944 року війська 1-го Українського фронту визволили Порицьк від німецько-фашистських загарбників. Понад 100 чоловік поповнили лави Червоної Армії. У Павлівці стала працювати сільська Рада.

Щоб залучити селян до активної участі в господарсько-політичному житті, в Павлівці було створено земельну громаду. Вона допомагала сільраді налагоджувати економіку і культуру. На зборах селян, що скликалися радою громади, розв'язувалися питання про впорядкування земель і пасовищ, ремонт шляхів і мостів, організацію супряг для допомоги безкінним селянам, ремонт школи і клубу, житлове будівництво тощо. В лютому 1945 року в Павлівці відбулася нарада селян Порицького району, учасники якої обговорили питання про підготовку до першої після визволення весняної сівби. Включившись у соціалістичне змагання, селяни взяли зобов'язання виростити високий урожай зернових культур та картоплі.

Велику допомогу хліборобам Павлівки у піднесенні сільського господарства подав Радянський уряд. Всі бідняцькі й середняцькі господарства одержали довгостроковий кредит для відбудови житлових і господарських будівель, придбання робочої худоби та сільськогосподарського реманенту і посівний матеріал. Земельна громада і комсомольці подали допомогу сім'ям військовослужбовців та інвалідам Великої Вітчизняної війни. У 1945—1946 рр. в селі було зведено 14 житлових будинків і кілька громадських будівель. Одночасно відроджувалися підприємства місцевої промисловості. Уже в 1945 році стали до ладу промкомбінат, лісопильний завод, 3 кузні, майстерні для ремонту сільськогосподарського реманенту, взуттєва і швейна майстерні.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 150.
[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 27
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 116, 151, 277.

Партійні і радянські органи приділяли постійну увагу питанням охорони здоров'я, освіти і культури. Незабаром відкрився медпункт, почалися заняття у семирічній школі. Важливим завданням була ліквідація ганебної спадщини білопольської окупації — неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. З цією метою в жовтні 1947 року тут почала працювати вечірня школа. У 1945 році відкрилися двері новозбудованого Будинку культури на 350 місць. При ньому працювали кіноустановка, бібліотека і гуртки художньої самодіяльності — драматичний та хоровий. Тут систематично читалися лекції, проводилися вечори.

Знаменною подією в історії Павлівки було створення у 1948 році сільськогосподарської артілі ім. Мануїльського, в яку об'єдналося 132 господарства. Артіль мала 386 га земельних угідь. Головою її обрали комуніста П. І. Когута. Держава подала колгоспу допомогу технікою, посівним матеріалом, надіслала сюди спеціалістів. Весняну сівбу 1948 року було проведено в стислі строки. У тому ж році колгоспники спорудили корівник, свинарник, телятник, стайню і гараж. Тут працювали допоміжні підприємства — олійниця, кузня тощо[1]. У 1948 році в Павлівці було створено партійну організацію, яка об'єднувала 8 комуністів. Вона приділяла постійну увагу питанням економічного зміцнення колгоспу та масово-політичній роботі серед населення[2].

Рік у рік господарство артілі міцніло. Поліпшувалася організація праці, зростала врожайність, збільшувалася оплата. Якщо в 1948 році в колгоспі фактично не було тваринницької ферми, то в 1950 році він мав уже 98 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 19 корів), 95 свиней і 55 овець. На трудодень колгоспники одержували по 3,86 кг зерна, 2,1 кг кормів та 2,05 крб. грошима[3]. В серпні 1955 року колгосп очолила тридцятитисячниця, робітниця одного з дніпропетровських підприємств А. І. Норовкова. Спираючись на парторганізацію та колгоспний актив, правління артілі багато зробило для поліпшення організації праці та економічного зміцнення господарства.

В 1958 році до колгоспу ім. Мануїльського приєдналися сусідні артілі ім. Фрунзе (с. Старосілля) та «Паризька комуна» (с. Самоволя). Виробнича база господарства зміцніла. Об'єднаний колгосп ім. Івана Франка мав 2683 га землі, в т. ч. 1577 га орної. Артіль придбала 6 тракторів, 3 комбайни, 9 вантажних машин та іншу сільськогосподарську техніку[4]. У колгоспі було створено 3 дільничні і одну тракторну бригади. В усіх бригадах застосовувалась дрібногрупова та індивідуальна відрядна оплата, що сприяло піднесенню трудової дисципліни і продуктивності праці.

У 1958 році артіль досягла високих виробничих показників. Зросла урожайність сільськогосподарських культур. У цьому році було зібрано зернових і бобових культур по 18,8 цнт і цукрових буряків — по 302,5 цнт з гектара. Збільшилося поголів'я худоби. Тепер на тваринницькій фермі налічувалося 686 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 241 корова), 677 свиней і 530 овець. Середньорічний надій молока на одну фуражну корову становив 3014 кг, а доярка Є. Куликівська від кожної закріпленої за нею корови надоїла по 4700 кг молока. На 100 га сільськогосподарських угідь у колгоспі було вироблено по 47 цнт м'яса і по 309 цнт молока[5]. За сумлінну працю групу колгоспників у 1958 році нагородили орденами й медалями Радянського Союзу, серед них голову колгоспу А. І. Норовкову і свинарку О. Є. Полежак — орденом Трудового Червоного Прапора.

У роки семирічки артіль досягла нових успіхів у розвитку господарства. Обговоривши у лютому 1960 року доповідь делегата XXI з'їзду КП України голови кол-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 69, арк. 175, 179.
[2] Волинський облпартархів, ф. 340, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 8, спр. 173, арк. 75, 77, 79, 83.
[4] Там же, оп. 15, спр. 158, арк. 111, 114.
[5] Там же, арк. 115.

госпу А. І. Норовкової про підсумки роботи з'їзду та завдання колгоспної партійної організації, комуністи артілі вжили ряд заходів для дальшого поліпшення організації праці. Зокрема, було зміцнено керівництво бригадами, ланками і фермами. Так, з 34 комуністів 22 безпосередньо працювали в бригадах і на тваринницьких фермах. З ініціативи парторганізації широко розгорнулося соціалістичне змагання. Для посилення виховної роботи в усіх польових бригадах створили партійні групи, стали працювати школа агітаторів і гурток для вивчення економіки сільського господарства[1].

Поліпшення організаційної та масово-політичної роботи дало відчутні наслідки. Трудівники артілі в 1960 році виростили високий врожай зернових культур. У цьому році в колгоспі було понад 1 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 436 корів), близько 1,1 тис. свиней, понад 600 овець. Від кожної корови надоєно в середньому 2662 кг молока. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 76 цнт м'яса і 387 цнт молока[2]. З цього року колгосп перейшов на грошову оплату праці. Зросли новатори колгоспного виробництва. Сумлінна праця Є. С. Куликівської, О. І. Собчук, О. Є. Полежак та інших відзначена урядовими нагородами. У зв'язку з 50-річчям Міжнародного жіночого дня та за високі виробничі показники артілі голові колгоспу А. І. Норовковій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Рік у рік артіль стає міцнішою, долає нові рубежі. В 1967 році колгоспники зібрали по 23 цнт пшениці з гектара. Вартість людино-дня в 1967 році становила 2,87 крб. В 1968 році врожайність зернових та інших культур дедалі збільшилася. Було зібрано по 29 цнт зернових, а озимої пшениці — по 40,6 цнт з гектара. Велика увага приділяється вирощуванню городніх культур. Тут є велике парникове господарство. В 1967 році було реалізовано понад 1200 цнт овочів, від яких одержано понад 20 тис. крб. доходу. В артілі є штучні ставки, де розводять рибу. Колгосп має міцну машинну базу. На його полях працює 13 тракторів, 6 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки. В господарстві є 11 автомашин, 13 електромоторів. За останні роки тут збудовано 6 корівників, 4 свинарники, 4 телятники, кормокухню, 3 стайні, 3 зерносховища, гараж, кузню тощо. Значну роботу проведено щодо механізації робіт на тваринницькій фермі. Тут діє механізований кормоцех, механізовано роздачу кормів, прибирання приміщень. В артілі працює електромлин.

З промислових підприємств у Павлівці є пивоварний завод. Внаслідок збільшення виробничих потужностей і обладнання його новітнім устаткуванням значно зріс обсяг продукції. Так, якщо у 1959 році завод виробив 5 тис. декалітрів пива, то в 1967 році — 530 тис. декалітрів. У селі є сепараторний пункт, який щодоби переробляє понад 30 тис. кг молока.

Пивоварний завод у с. Павлівці. 1969 р.

Павлівське лісництво в 1967 році здобуло першість серед лісництв Володимир-Волинського лісгоспзагу. У цьому році було насаджено 185 га молодого лісу, а також 1,5 млн. штук декоративних і плодових дерев на площі 10 га, заготовлено понад 7 тис. куб. метрів деревини. В лісництві є найбільша в області дослідна

[1] Волинський облпартархів, ф. 3646, оп. 1, спр. 22, арк. 10.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 17, спр. 169, арк. 160, 177.

У медпункті, с. Павлівка. 1964 р.

ділянка (70 га), де вирощуються декоративні дерева для озеленення міст і сіл області та шосейних шляхів. За успіхи в соціалістичному змаганні Волинське обласне управління лісового господарства та лісозаготівель присвоїло Павлівському лісництву перехідний Червоний прапор. Самовіддано трудяться тут комуністи М. Гаржан, дільниця якого веде перед у соціалістичному змаганні, Є. Шелест, що удостоєний урядової нагороди — медалі «За трудову відзнаку», Г. Бойко та багато інших [1].

За роки Радянської влади значно підвищився добробут трудящих Павлівки, село стало невпізнанним. У післявоєнний час тут споруджено 80 нових будинків. Майже всі вулиці забруковані і заасфальтовані. В центрі села розбито парк відпочинку. Біля пивоварного заводу виросло робітниче селище. В 1968 році в Павлівці споруджено комбінат побутового обслуговування. З кожним роком зростає купівельна спроможність населення. В 1968 році товарооборот місцевих магазинів становив 557,6 тис. крб. Село електрифіковано і радіофіковано. Електроенергію дістає від Добротвірської ДРЕС.

В Павлівці є медичний пункт, де працюють 3 медпрацівники. Відкрито ветеринарний пункт. За сумлінну працю завідуючу медпунктом Л. С. Слабій нагороджено значком «Відмінник охорони здоров'я». В літній час тут працюють 2 піонерські табори, в яких за сезон оздоровлюються близько 2300 дітей.

В селі є середня школа, яка міститься в новому приміщенні. У 1967/68 навчальному році в ній налічувалося понад 360 учнів і працював 31 вчитель. Тут створено піонерську тімурівську команду. За час існування школи в її стінах здобули середню освіту понад 500 юнаків і дівчат.

Центром культурно-масової роботи є клуб. При ньому працюють стаціонарна кіноустановка і гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь близько 90 чоловік. У клубі відбуваються вечори, літературні диспути тощо. За багаторічну роботу завідуючому клубом А. Й. Секунді у 1966 році було присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури УРСР[2]. До послуг населення Павлівки 4 бібліотеки з книжковим фондом 25 тис. примірників. Велику агітаційно-масову та лекційну роботу проводить первинна організація товариства «Знання», яка об'єднує понад 50 членів.

Велику роль у житті Павлівки відіграє сільська Рада. При ній створено 5 постійно діючих комісій: соціалістичної законності, соціально-культурна, бюджетно-фінансова, сільськогосподарська, благоустрою й шляхового будівництва. Депутати разом з активом села дбають про його благоустрій, поліпшення побутового обслуговування населення, культурне дозвілля і відпочинок трудящих, їх комуністичне виховання. Сільська Рада приділяє значну увагу впровадженню в побут нових звичаїв і обрядів. Тут урочисто, по-новому реєструють шлюб і новонароджених, приймають до трудової сім'ї хліборобів, проводжають молодь на службу до Радянської Армії і пенсіонерів на заслужений відпочинок. Рік у рік трудящі Павлівки досягають нових успіхів у господарському і культурному будівництві.

О. Г. МИХАЙЛЮК, А. І. ТУРОС, Н. І. ХМАРА

---

[1] Газ. «Колос», 2 квітня і 11 червня 1968 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 19 квітня 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ІВАНИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БУЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 736 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бортнів, Верхнів, Іванів, Шахтарське (кол. Дорогиничі).

Село забудоване за типовим проектом — трьома паралельними вулицями. Значна частина населення працює на шахтах, підприємствах і установах Нововолинська.

В селі — центральна садиба колгоспу «Росія», який має 2920 га земельних угідь, у тому числі 2096 га орної землі. Вирощуються зернові, переважно пшениця і жито, з технічних культур — цукрові буряки, картопля. Тваринництво молочно-м'ясного напряму. Розвинуто птахівництво.

У Бужанці є восьмирічна школа. Напередодні свята Великого Жовтня в 1967 році відкрито новий Палац культури, який має бібліотеку, просторий зал для глядачів, кімнату щастя і кімнати для гуртків художньої самодіяльності. В 1968 році збудовано комбінат побутового обслуговування. Протягом 1963—1967 рр. у селі споруджено 45 житлових будинків.

Вперше село згадується в історичних документах 1545 року.

22 червня 1941 року біля с. Іванова бійці 8-ї прикордонної застави спільно з батальйоном 87-ї стрілецької дивізії вели з фашистами бій, який тривав з 14 до 22 години 30 хвилин. Було знищено 3 німецькі танки, вбито і поранено 25 солдатів противника.

ГРИБО́ВИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Нововолинськ—Горохів, за 11 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 1600 чоловік. Сільраді підпорядковане село Біличі.

В Грибовиці розташований колгосп «Москва», який має 1684 га землі, в тому числі 1257 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, цукрових буряків. Тваринництво молочно-м'ясного напряму; розвивається свинарство.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Грибовицю належить до XV століття.

У період визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького селяни Грибовиці спільно з міщанами містечка Литовежа зруйнували маєток шляхтича М. Баковецького в с. Біличах. Вони спалили двір, забрали панське майно, вирубали ліс. У 1920 році у Грибовиці було створено ревком. За революційну діяльність багато жителів села були заарештовані і засуджені до різних строків тюремного ув'язнення на «процесі 151» в м. Володимирі-Волинському. Так, Є. Мазурко, М. Степанчук, С. Котілко були засуджені до 10 років тюремного ув'язнення, І. Романчук, Т. Крайц — до 6 років.

ГРЯ́ДИ (до 1946 року — Калусів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Іваничі, за 3 км від шосе Володимир-Волинський — Львів. Населення — 673 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кропивщина, Низкиничі, Панасівка, Тишковичі, Хренів.

Частина населення працює на підприємствах і в установах Нововолинська, розташованого за 4 км від села.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого розміщується в селі, має 3560 га земельних угідь, у тому числі 2559 га орної землі. Вирощуються зернові, картопля, цукрові буряки і овочі. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво і птахівництво. З допоміжних підприємств є млин, крупорушка, олійниця.

За високі показники у вирощуванні зернових, цукрових буряків та у виробництві продуктів тваринництва колгосп 7 разів був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

24 колгоспники нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Ланковій В. О. Шевчук присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено колишнього голову колгоспу Й. Л. Якобюк, нинішнього голову Д. М. Безручко і колгоспницю Х. І. Сліпчук.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Палац культури. За післявоєнні роки побудовано 107 житлових будинків.

Надгробок XVII ст., с. Низкиничі.

Колгоспники артілі «Україна» одержують свіжі газети, с. Низкиничі. 1967 р.

У Низкиничах збереглася кам'яна церква, споруджена у візантійському стилі, — пам'ятка архітектури першої половини XVII століття. У церкві стоїть саркофаг і надгробок Адама Киселя — визначний твір українського мистецтва.

ЖА́ШКОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 655 чоловік. Сільраді підпорядковані села Клопочин, Колона, Старий Порицьк.

У Жашковичах розташована центральна садиба колгоспу «Волинь», який має 1210 га землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуто молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа. У 1967 році споруджено Будинок культури, відкрито павільйон побутового обслуговування.

Біля Жашковичів знайдено давньоруське поховання (X—XIII століття).

Село вперше згадується в історичних документах за 1570 рік.

У 1935 році селяни створили комітет боротьби за селянські права, який розгорнув боротьбу проти куркульства. Захоплені куркулями громадські землі були повернуті селянам.

ЗА́БОЛОТЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Іваничі, за 5 км від шосе Володимир-Волинський—Львів. Населення — 1175 чоловік. Сільраді підпорядковане село Заставне (кол. Жджари).

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 2178 га землі, в тому числі 1496 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур; розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва голова колгоспу О. К. Округін нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У Заболотцях є восьмирічна школа, бібліотека, Палац культури.

Вперше село згадується в документах другої половини XV століття.

У квітні 1861 року кріпаки Заболотців на знак протесту проти жорстокої експлуатації відмовились виконувати панщину. Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) у селі діяла організація КПЗУ, члени якої згодом були заарештовані та засуджені на «процесі 151» у Володимирі-Волинському, зокрема, І. Ф. Карась — на довічне ув'язнення, інші — до 4 років ув'язнення.

22 червня 1941 року тут вела бій з німецько-фашистськими загарбниками 12-а прикордонна застава Сокальського прикордонного загону. Герої-прикордонники до кінця виконали свій обов'язок — загинули, але ні на крок не відступили. Смертю героя загинув начальник застави Ю. І. Уткін, який похований на кладовищі в селі Заболотцях. На його могилі жителі села встановили пам'ятник. В 1967 році на березі р. Бугу в пам'ять героїв-прикордонників споруджено триметровий обеліск-монумент.

В період німецько-фашистської окупації фашисти по-звірячому замучили 70 жителів села.

ЗАВИ́ДІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 1148 чоловік.

У Завидові розташована центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має 1581 га землі, в тому числі 944 га орної. Основні культури — пшениця, цукрові буряки. Розвинуто молочно-м'ясне тваринництво та бджільництво. Артіль посідає одне з перших місць у районі по виробництву зернових. За успіхи у вирощуванні цукрових буряків і розвитку тваринництва 7 колгоспників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, а колгосп неодноразово був учасником Виставки досягнень народного господарства у Москві.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, павільйон побутового обслуговування.

Вперше село згадується в історичних документах за 1570 рік.

У 1936 році в Завидові діяв підпільний райком КПЗУ.

ЛУ́КОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 567 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бужковичі та Орищі.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, організованого в 1940 році. Артіль має 3635 га земельних угідь, у тому числі 2784 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Тваринництво молочно-м'ясного напряму. Розвинуто рибальство. За високі врожаї картоплі колгосп у 1963 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. За досягнуті успіхи у колгоспному виробництві 10 чоловік нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них бригадира І. П. Мельничука — орденом Леніна.

В селі є середня школа, клуб. У 1967 році відкрито павільйон побутового обслуговування.

Вперше село згадується в історичних документах за 1577 рік.

МИЛЯ́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 782 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Грушів.

У селі розташована центральна садиба артілі ім. Г. І. Жилякова, яка має 1857 га земельних угідь, у тому числі 1168 га орної землі. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. Працює колгоспний цегельний завод.

У Милятині є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в історичних документах за 1570 рік.

У 1963 році в селі відкрито пам'ятник полковому комісару Г. І. Жилякову, під командуванням якого 124-а стрілецька дивізія вела тяжкі бої в перші дні Вітчизняної війни в районі Милятина. В найкритичніший момент, коли гітлерівці готувалися зламати оборону дивізії і розгромити штаб, Г. І. Жиляков повів бійців у контратаку і загинув. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Дивізія і далі мужньо билася з фашистами в урочищі Прощаниці, завдавши противникові великих втрат. Згодом частини її з'єдналися з регулярними радянськими частинами в районі Києва.

Селяни Грушева, раніше розташованого на кордоні Росії і Австро-Угорщини, в 1900—1905 рр. допомагали переправляти через кордон у Росію ленінську «Искру», твори Маркса, Леніна, Плеханова, проводили по вузьких лісових стежках революціонерів.

МИ́ШІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 1210 чоловік. Сільраді підпорядковані села Древині, Іванівка, Лугове (кол. Малий Щенятин).

У Мишеві розташована центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 3780 га землі, в тому числі 2579 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Провідною технічною культурою є цукрові буряки. Розвинуте свинарство. Значний прибуток колгоспу дають два механізовані цегельні заводи.

Передовики колгоспного виробництва доярка Т. П. Романюк і свинарка Н. Т. Крикун нагороджені орденом Леніна.

В селі є школа. В 1967 році споруджено нове приміщення Будинку культури.

Мишів вперше згадується в історичних документах за 1510 рік.

У період окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею в Мишеві діяла підпільна комуністична група. Жителі села М. Кошлатий і Т. Писарук були заарештовані і засуджені на відомому володимир-волинському «процесі 151» (1926—1927 рр.); перший до 10 років, другий — до 6 років ув'язнення.

МО́ВНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Західному Бузі, за 28 км від районного центру і залізничної станції Іваничі, за 3 км від шосе Володимир-Волинський—Львів. Населення — 734 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Кречів.

У Мовниках — центральна садиба колгоспу «Прикордонник», який має 1489 га земельних угідь. Вирощуються зернові, цукрові буряки, картопля; розвинуте молочне тваринництво і свинарство. Колгосп двічі (в 1962 і 1964 рр.) був учасником Виставки досягнень народного господарства у Москві і нагороджений дипломом III-го ступеня. Ланкова Г. Є. Власюк удостоєна ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки збудовано 160 житлових будинків.

Перша згадка про Мовники належить до 1555 року.

В с. Кречеві проживає 78-річний самодіяльний художник В. Ф. Караваєв. Тут же у 1942 році народилася героїня-комсомолка Наталя Любеля. Вона виїхала на будівництво міста Рудного в Казахстані і, рятуючи людей на будівельному майданчику під час бурі, героїчно загинула на 22-му році життя. Її іменем названо вулицю у Мовниках і в м. Рудному, піонерську дружину і школу в Нововолинську та в Балаклії Харківської області.

На території села виявлено залишки поселень давньоруських часів (XI—XIII століття).

ПЕРЕСЛА́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Горохів—Нововолинськ, за 14 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 475 чоловік. Сільраді підпорядковане село Трубки.

У Переславичах розташована центральна садиба колгоспу «Іскра», який має 1310 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 815 га орної землі. Вирощуються озима пшениця, жито, ячмінь, картопля, з технічних культур — цукрові буряки. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

За виробничі успіхи 5 чоловік нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

В селі є початкова школа, клуб. За післявоєнні роки споруджено 112 житлових будинків.

Вперше Переславичі згадуються в історичних документах за 1583 рік.

У 1942 році німецько-фашистські загарбники розстріляли біля села близько 3 тис. жителів м. Порицька.

ПОРО́МІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 757 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лежниця, Млинище, Петрове (до 1958 року — Цуцнів).

У Поромові розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 3812 га землі, в тому числі 2631 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві свинини, вирощуванні

пшениці і цукрового буряка. Допоміжні галузі: садівництво, бджільництво, птахівництво. Працюють млин, олійниця, пилорама. За успіхи у колгоспному виробництві 25 чоловік нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них голову колгоспу М. І. Тимовського — орденом Леніна.

В селі є середня школа, бібліотека, двоповерховий Будинок культури на 600 місць. Функціонує дільнична лікарня на 50 ліжок. Відкрито комбінат побутового обслуговування.

Вперше Поромів згадується в документах за 1552 рік.

У перші дні Великої Вітчизняної війни бійці 7-ї Цуцнівської прикордонної застави мужньо захищали кордон. Прикриваючи переправу через Західний Буг, героїчно загинув 22 червня 1941 року В. В. Петров, комсомолець, заступник політрука прикордонної застави. Майже п'ять годин він вів нерівний бій. Знищив близько роти фашистів. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Мис на Західному Бузі, який до останньої хвилини захищав В. В. Петров, названо його ім'ям; на могилі героя споруджено пам'ятник.

Увічнюючи пам'ять Петрова, Президія Верховної Ради УРСР Указом від 4 серпня 1958 року перейменувала село Цуцнів на Петрове.

Під час німецько-фашистської окупації в Поромові діяла підпільна група. В грудні 1943 року радянські патріоти вбили заступника коменданта німецької поліції. У боротьбі з загарбниками загинуло 37 чоловік; 56 фронтовиків нагороджені орденами і медалями.

В с. Цуцневі народився український радянський письменник І. В. Степанюк (1903—1934). Його іменем названо Будинок культури в с. Поромові. Тут же, при Будинку культури, відкрито музей поета.

Поблизу с. Лежниці, на березі р. Західного Бугу досліджено залишки поселень доби міді (III тисячоліття до н. е.) та пізньої бронзи (IX—VIII століття до н. е.), а також слов'янського селища VII—X століття. Поблизу с. Млинища виявлено давньоруське селище X—XIII століття, досліджено два могильники пізньої бронзи (X—IX століття до н. е.) і раннього заліза (IV—III століття до н. е.).

Вручення пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС колгоспникам сільгоспартілі ім. «Першого травня» Іваничівського району. 1967 р.

РА́ДОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 577 чоловік. Сільраді підпорядковане село Щенятин.

У Радовичах розташований колгосп «Перемога», який має 1612 га землі, у тому числі 1132 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Вирощуються озима пшениця, жито, ячмінь, цукрові буряки, картопля. За трудові успіхи 5 колгоспників нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. З допоміжних підприємств є цегельний завод.

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури.

Вперше Радовичі згадуються в історичних документах за 1444 рік.

У 1923—1924 рр. у Радовичах був створений осередок КПЗУ, члени якого вели революційну роботу серед селян. 7 жителів села, членів КПЗУ, було засуджено на «процесі 151» у Володимирі-Волинському до 4—6 років тюремного ув'язнення.

РИ́КОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 1231 чоловік. Сільраді підпорядковане село Топилище.

Місцевий колгосп ім. Калініна має 2424 га земельних угідь, у тому числі 1716 га орної землі. Сіють зернові і технічні культури (переважно цукрові буряки). Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво, бджільництво, рибництво. За успіхи в колгоспному виробництві 6 чоловік нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

У Риковичах є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею у селі діяв осередок КПЗУ. За революційну діяльність чотирьох жителів села — В. Теребуху, Н. Байду, П. Когута, С. Лемішка було засуджено на володимир-волинському «процесі 151» до 10 років тюремного ув'язнення.

У 1930 році у фільварку поміщика Перетятковича в Риковичах відбувся страйк сільськогосподарських робітників — один з найбільших на Волині. Власник фільварку погодився на всі вимоги страйкуючих.

СОСНИ́НА (до 1947 року — Бискупичі Шляхетські) — село, центр сільської Ради, розташоване біля шосе Іваничі — Володимир-Волинський, за 12 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Бубнів. Населення — 632 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Менчичі.

Колгосп «Перше травня», центральна садиба якого знаходиться в селі, має 1990 га землі, в тому числі орної — 1488 га. Це — багатогалузеве господарство, одне з кращих у районі та області. Вирощуються зернові, просапні, овочі і фрукти. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. У 1967 році в колгоспі зі-

брано по 41,2 цнт зернових і по 50,1 цнт озимої пшениці з га.

За успіхи в розвитку тваринництва 6 чоловік відзначено урядовими нагородами, серед них доярка Г. М. Ярош нагороджена орденом Леніна, доярка О. Д. Богун та голова правління колгоспу П. М. Коваль — орденом Трудового Червоного Прапора. За перемогу в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції артіль нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. З допоміжних підприємств є млин, цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека. Споруджено Будинок культури на 500 місць, готель.

Перша згадка про Соснину належить до 1516 року.

У травні 1861 року селяни с. Соснини відмовилися виконувати феодальні повинності, зокрема панщину.

В с. Соснині народився відомий радянський вчений в галузі агрохімії і фізіології рослин Є. В. Бобко (1880—1959).

СТАРА́ ЛІ́ШНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від м. Нововолинська, за 0,5 км від автомагістралі Нововолинськ—Львів, за 23 км від районного центру і залізничної станції Іваничі. Населення — 448 чоловік. Сільраді підпорядковані села Будятичі, Волиця-Морозовицька, Космівка, Морозовичі, Нова Лішня, Осмиловичі, Русовичі.

В Старій Лішні розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який має 2364 га землі, в тому числі 1573 га орної і 52 га саду.

За високі врожаї зернових культур нагороджено 16 колгоспників. Серед них орденом Леніна — ланкові Х. С. Гапон, В. М. Мисак, О. О. Харевич, Є. Л. Драбик, Є. І. Вознюк; орденом Трудового Червоного Прапора — О. К. Ярощук. Колгосп був учасником Виставки досягнень народного господарства у Москві.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека.

Перша згадка про Стару Лішню належить до 1450 року.

У квітні 1861 року селяни Старої Лішні відмовилися відбувати панщину. Місцеві власті придушили виступ селян.

У 1921—1939 рр. трудящі активно боролися проти соціального і національного гніту. В селі діяла первинна організація КПЗУ. Трьох жителів було засуджено до тюремного ув'язнення на володимир-волинському «процесі 151».

8 квітня 1930 року в селі були розповсюджені комуністичні відозви із закликом до сільськогосподарського страйку.

27 червня 1930 року в Будятичах комуністи організували передвиборний мітинг, на який зібралось понад 4 тис. селян навколишніх сіл. Мітинг відбувся під революційними лозунгами і закінчився співом «Інтернаціоналу».

КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ РАЙОН

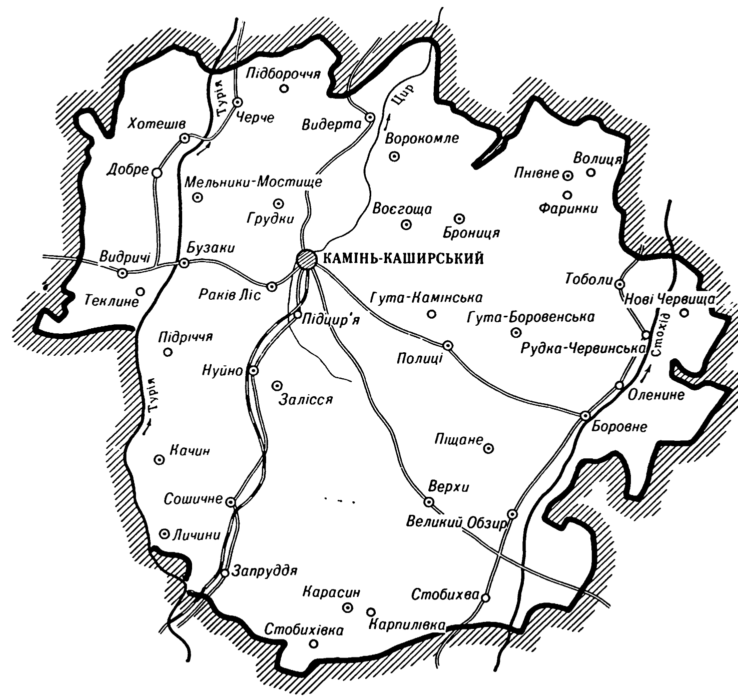

КА́МІНЬ-КАШИ́РСЬКИЙ

Камінь-Каширський — місто районного підпорядкування, центр Камінь-Каширського району. Розташований за 150 км на північний схід від Луцька, на берегах річки Циру (притоки Прип'яті). Залізнична станція на лінії Ковель—Камінь-Каширський. Має автобусне сполучення з Луцьком, Ковелем, Любешевом, Брестом, Ратним. Населення — 6,3 тис. чоловік.

На території Каменя-Каширського та його околиць виявлені поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та раннього заліза (VIII—VI століття до н. е.)[1]. Тут збереглися також залишки городища, оточеного земляним валом і ровом, та курганний могильник часів давньої Русі.

Перша згадка про Камінь-Каширський у писемних джерелах зустрічається під 1196 роком[2], коли волинський князь Роман Мстиславич побудував на цьому місці фортецю для захисту північних кордонів Волинської землі. Згодом тут виникло укріплене городище, яке дістало назву Кошер, або Каширськ[3].

У 1228 році в Каширську налічувалося 22 дими і 72 жителі. Населення займалося переважно землеробством, а також охороняло фортецю. У 1241 році під час татаро-монгольської навали фортеця була зруйнована, містечко спустошене.

У 1340 році Каширськ захопило Литовське князівство, і він став володінням литовського князя Любарта Гедіміновича.

Відразу ж почалося відновлення фортеці, будівництво якої тривало до 1366 року[4]. Її обнесли земляним валом, побудували 12 бійниць і склади для боєнрипа-

[1] Ю. В. Кухаренко. Первобытные памятники на территории Полесья. М., 1962, стор. 23.
[2] Летопись по Ипатскому списку. СПб., 1871, стор. 468, 479.
[3] Archiwum Lubartowiczów-Sanguszków, t. 4. Lwów, 1890, стор. 36, 37, 105, 156, 175.
[4] M. Orłowicz. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. Luck, 1929, стор. 178.

сів і запасів продовольства. Фортеця була збудована з каменю і звідти, очевидно, дістала назву Камінь. В історичних джерелах аж до середини XVI століття вона зустрічається під обома назвами. У 1370 році в Каширську налічувалося 29 димів і проживало 122 жителі. Із загальної кількості димів 27 — були ланові і 2 — ремісницькі. Місцеві ремісники виготовляли й лагодили металеву зброю. Значна частина селян поряд з землеробством займалася полюванням.

З початку XV століття Каширськ згадується в писемних джерелах як володіння литовських князів Сангушків-Каширських.

У 1420 році він став власністю князя Г. Сангушка-Каширського. Після збройного нападу Сангушка на сусідній замок Ратне великий князь литовський Казимир IV позбавив його в 1441 році права на це володіння і продав містечко землевласнику Дериславу за 1 тис. злотих. Але незабаром Каширськ знову потрапив під владу Сангушків. 1442 року великий князь литовський Казимир IV підтвердив за князем Г. Сангушком та його спадкоємцями право на володіння ним. У 1430 році містечко дістало магдебурзьке право.

Населення Каширська дуже терпіло від сваволі князів Сангушків. У 1530 році Каширський фільварок було закладено князем А. Сангушком, який програв у карти велику суму, але наступного року викуплений за 5 тис. злотих[1]. Великої шкоди завдавали населенню Каширська феодальні усобиці. 1561 року воно було пограбовано слугами Сангушків. У 1565 році князі Чарторийські, посварившись з Сангушками, напали на містечко і зруйнували його. Багато жителів було вбито[2].

Після Люблінської унії 1569 року Каширськ разом з усією Волинню захопила шляхетська Польща. Становище жителів містечка погіршало. Посилились феодальний гніт і закріпачення селян. Панщина зросла до 3-х днів на тиждень від волоки. Основним заняттям жителів, як і раніше, лишалися землеробство і полювання. У 1570 році з 48 селянських дворів 11 — мали лише присадибні ділянки. У містечку діяли 2 млини і 2 гуральні. На той час тут було 288 жителів[3].

Наприкінці XVI століття у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин зросло населення Каменя-Каширського. У 1583 році в містечку налічувалося 456 жителів і 76 дворів, у т. ч. 69 селянських, 3 двори ремісників і 4 — попів. Селянські господарства поділялись на ланові, півланові, городників і халупників, причому останні дві категорії селян дедалі збільшувалися[4]. Закріпачені селяни сплачували на користь Сангушків грошову і натуральну ренту, відбували панщину, а також виконували різні додаткові роботи (ремонтували і споруджували будівлі, лагодили шляхи тощо). У містечку проживала невелика група міщан, переважно торговців і ремісників. Ремісники виготовляли знаряддя праці й сільськогосподарський реманент, сукно і полотно, обробляли шкіру. Джерелом існування для жителів були також полювання і рибальство.

Закріпачення місцевого населення посилилося після видання III Литовського статуту (1588 р.), який остаточно поставив селянство у становище закріпаченого стану. Феодали, влада яких була необмеженою, всіляко знущалися з селян[5]. Кріпаків жорстоко експлуатували орендарі. У 1595 році Г. Сангушко віддав Камінь-Каширський в оренду А. Шмойловичу на 5 років за 5 тис. злотих. Орендар нещадно пригноблював селян, примушував їх виконувати значно більші повинності. Переважна більшість населення містечка жила в курних хатах і жалюгідних халупах, які тулилися одна до одної. Тому під час пожеж, які на ті часи були частим явищем,

[1] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. 1. К., 1848, стор. 84.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 3, стор. 298—304, 636, 639.

[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 35.

[4] Archiwum Lubartowiczów-Sanguszków, t. 4, стор. 175.

[5] Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, т. 1, стор. 69.

містечко зазнавало великих спустошень. Так, у 1607 році воно майже повністю згоріло і було відбудовано лише в 20-х роках XVII століття. Пожежі завдавали великого лиха і в наступні роки. 1629 року в Камені-Каширському налічувалося 322 жителі[1].

Соціальний гніт посилювався національним і релігійним гнобленням. Польські феодали силою насаджували католицизм і уніатство. Останній з роду Сангушків-Каширських волинський воєвода А. Сангушко 1628 року побудував у Камені-Каширському костьол, відкрив монастир домініканців, ченці якого гнобили і примушували жителів містечка переходити в католицтво[2]. Польська шляхта проводила політику ополячування місцевого українського населення. Українську мову було заборонено, в усіх установах панувала виключно польська мова. Навіть листуватися не дозволялося українською мовою.

Народні маси з ненавистю ставилися до гнобителів. Визвольний рух українського народу, що переріс у визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького, докотився до Волині. Народ мстив польським панам. З наближенням у 1648 році козацького війська населення Каменя-Каширського повстало і розправилося з шляхтичами.

Щоб придушити повстання, польський уряд надіслав до містечка значні військові підрозділи, які оволоділи фортецею. Але наступного року козаки оточили тут польський гарнізон і розгромили його.

Після визвольної війни і возз'єднання основної частини України з Росією Камінь-Каширський, як і вся Волинь, лишився під владою шляхетської Польщі. Польські магнати й шляхта дедалі посилювали соціальне гноблення. Так, у Володимирських міських книгах збереглася скарга жителів містечка і навколишніх сіл від 1655 року на шляхтичів Бельковичів[3].

Після третього поділу Польщі (1795 р.) Камінь-Каширський увійшов до складу Росії. Населення міста визволилося від польсько-шляхетського панування і возз'єдналося з основною частиною українського народу. Це сприяло розвиткові ремесла і торгівлі. У 1830 році тут уже були сотні ремісників понад 20 фахів, 42 магазини, щотижня збиралися базари і тричі на рік — ярмарки. Проте соціально-економічне становище основної частини населення продовжувало лишатися тяжким. Кращі землі були в руках поміщиків, які посилювали експлуатацію селян. У відповідь на це жителі містечка у вересні 1818 року звернулися до волинського губернського прокурора зі скаргою на землевласників, але останній відхилив її. Тоді селяни відмовилися відбувати панщину і, незважаючи на залякування властей, не відновлювали роботи. Цей виступ було придушено військовою силою. Землевласники Красоцькі жорстоко пригноблювали селян, непокірних чекала солдатчина або переселення до інших володінь.

Багато жителів втікали з містечка. У січні 1837 року населення Каменя-Каширського обрало довірених осіб для захисту своїх інтересів перед урядом, але вони були заарештовані. Коли уповноважених конвоювали з Ковеля до Каменя-Каширського, майже 100 селян і міщан напали на варту поблизу с. Нуйного і визволили їх. Влітку 1840 року в містечку вибухнуло повстання, в якому взяло участь близько 300 чоловік. Повсталі вимагали зменшення панщини та інших повинностей. Урядові війська жорстоко розправилися з ними. У 1850 році на скаргу селян надійшла така відповідь: «Визнати каширських жителів вотчинними міщанами і в скарзі відмовити, а всі жителі містечка мусять відробляти своєму власникові панщину та інвентарні повинності»[4]. Боротьба жителів містечка тривала майже 15 років, але вони так нічого і не домоглися.

---

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 80.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 3, стор. 105, 735.
[3] Волинський облдержархів. ф. 363, оп. 1, спр. 414, арк. 181.
[4] Там же, спр. 420, арк. 22—31. 59.

Багато страждань завдавали населенню стихійні лиха. У травні 1852 року в містечку спалахнула велика пожежа, яка знищила 34 будинки і заподіяла збитків на 2 тис. крб. Кількість населення зменшилася і у 1859 році становила 470 чоловік[1].

У Камені-Каширському не було жодної школи. У 1859 році в містечку вміли читати й писати лише 17 чоловік. Проте тут було 3 церкви і костьол, які всіляко допомагали властям.

Після скасування кріпосного права економічне становище населення лишалося тяжким. Селянам виділили найгірші землі, але за них вони мали платити величезні викупні платежі, які на 6 проц. перевищували ринкову вартість землі. З 80 селянських дворів 57 дістало лише по 1—3 десятини на ревізьку душу. Всього селяни містечка одержали 454 десятини землі, в т. ч. 153 десятини чагарників, пісків і боліт, що на 150 десятин менше, ніж їм належало за інвентарними правилами 1848 року[2].

В пореформений період у Камені-Каширському, як і в інших містах України, відбувався посилений розвиток капіталізму. Наприкінці XIX століття в містечку налічувалося вже 1220 жителів. Тут діяли водяний млин, 12 магазинів, 4 рази на рік відбувалися ярмарки. У 1890 році Камінь-Каширський підтримував зв'язки з багатьма містами. Предметами торгівлі були ремісничі вироби місцевої промисловості, продукти сільського господарства, віск, хутро, риба. Містечко стало центром повіту. Проте тут продовжувало переважати сільськогосподарське виробництво. В 1905 році з 250 дворів 160 було селянських та 80 ремісничих і торгових. У 1913—1915 рр. побудували залізницю, яка зв'язала його з Ковелем[3].

Медичне обслуговування населення Каменя-Каширського було вкрай незадовільним. Тут налічувалось лише 2 фельдшери і працювала аптека. За медичною допомогою жителям доводилося їхати за 40 км — до Ковеля. Побутові умови населення лишалися важкими. Про благоустрій містечка ніхто не дбав. Вживання забрудненої води з колодязів часто спричинялося до епідемій. Лише у 1914 році коштом населення тут побудували першу артезіанську свердловину. У жовтні 1882 року у Камені-Каширському нарешті було відкрито однокласне народне училище. На його утримання держава щорічно асигновувала 226 крб., а більшу частину потрібних коштів — 330 крб. — збирали з населення. У 1892 році в училищі навчалося 48 хлопчиків[4].

Внаслідок експлуатації, злиднів і голоду посилилася боротьба трудящих Камінь-Каширської волості. Вони взяли активну участь у першій російській буржуазно-демократичній революції 1905—1907 рр. Навесні 1906 року спалахнули повстання в навколишніх селах Воєгощі, Карасині та інших.

Жителі Каменя-Каширського всіляко допомагали повсталим: переховували їх керівників від жандармів, давали зброю, частина з них взяла участь у повстанні. У містечку влітку 1906 року палали поміщицькі маєтки. Тут було розповсюджено ленінську газету «Искра»[5].

З початком першої світової імперіалістичної війни становище трудящих Каменя-Каширського дедалі гіршало. Багато чоловіків мобілізували до армії. Для воєнних потреб реквізовано понад 70 проц. селянських коней. 27 вересня 1915 року Камінь-Каширський окупували кайзерівські війська. Вони відібрали у населення продовольство, худобу, примусили жителів платити великі податки, безплатно працювати.

Трудящі Каменя-Каширського із захопленням зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 502, арк. 7, 8.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 201, арк. 37.
[3] Волинський облдержархів, ф. 369, оп. 1, спр. 492, арк. 14.
[4] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 1335, спр. 56, арк. 144; Памятная книжка Волынской губернии на 1892 год. Житомир, 1892, стор. 64.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 927, арк. 57.

В грудні 1917 року в містечку у глибокому підпіллі був створений волосний ревком, який очолив боротьбу народних мас проти окупантів, за встановлення Радянської влади. Ревком ознайомив населення з першими декретами Радянської влади про мир, землю. Він вів революційну роботу серед німецьких солдатів, розповсюджував серед них листівки, закликав їх до братання на фронтах і повалення кайзерівського уряду.

Після краху австро-німецької окупації і перемоги революції в Німеччині німецькі загарбники в листопаді 1918 року залишили Камінь-Каширський. На початку 1919 року містечко захопили білополяки.

29 липня 1920 року Камінь-Каширський визволили частини легендарної 25-ї Чапаєвської дивізії. В містечку було встановлено Радянську владу. Землю відібрали у поміщиків і передали її селянам. Але у вересні білополяки знову окупували Камінь-Каширський. За Ризьким мирним договором 1921 року панська Польща при підтримці агресивних кіл Англії, Франції і США відторгла від Радянської України її західні землі, в т. ч. і Камінь-Каширський. Містечко знову опинилося під владою польських панів і увійшло до складу Пінського повіту Поліського воєводства. З початком окупації населення було обкладено великими податками. Воно сплачувало 15 різних податків: поземельний, подушний, торговий, городній, вуличний, мостовий та інші[1]. Крім того, жителі були примушені будувати шляхи і військові укріплення. Їх руками в 1932—1935 рр. було побудовано вузькоколійну залізницю Камінь-Каширський—Любешів.

Основним заняттям населення, як і раніше, лишалося землеробство. Сільське господарство Каменя-Каширського перебувало в дуже занедбаному стані. Тут налічувалося лише 15 плугів, 2 сівалки і 1 сіножатка. Наслідком цього були дуже часті недороди, які спричинювалися до голоду. Так, взимку 1924/25 рр. західні області України охопив голод. Населення Каменя-Каширського ледве животіло. Але це не турбувало уряд буржуазно-поміщицької Польщі. Допомогу голодуючим подали трудящі Країни Рад, які надіслали їм велику кількість хліба. «Спасибі, рідні браточки, що пам'ятаєте нас, — писали трудящі містечка у своїй відповіді. — ...Ваша допомога надає нам сили і кличе нас до ще завзятішої боротьби з гнобителями — панами»[2].

Промисловість у Камені-Каширському майже не розвивалася. У 1925 році тут було лише кілька промислових підприємств, залізнична станція, 2 млини, лісові промисли, хлібобулочні і побутові кустарні підприємства, на яких працювало близько 100 робітників[3]. Польські пани оголосили свою монополію на торгівлю тютюном, медом, шкірою тощо. Селянські господарства дедалі більше занепадали і розорялися. Селяни були примушені йти в найми до польських шляхтичів і осадників. Це знайшло своє відображення в народній пісні «Бувайте здорові», яку в той час співали у містечку.

Трудящі Каменя-Каширського не мирилися з своїм становищем і піднялися на боротьбу проти гнобителів. У 1931—1932 рр. поблизу Каменя-Каширського діяло кілька партизанських загонів[4]. Зайнявши окопи, що залишилися з часів першої світової війни, по лінії Поворськ—Великий Обзир—Верхи, партизани нападали на поліцейські загони. В одному з боїв були розгромлені підрозділи карателів і поранено коменданта Каменя-Каширського, який ледве врятувався. У 1932 році жителі містечка взяли активну участь у першотравневих демонстраціях. В умовах піднесення революційного руху в Камені-Каширському у 1931 році було створено комуністичний осередок, який у наступному році реорганізували у гмінний комі-

---

[1] П. З. Козик. Боротьба трудящих Волині за встановлення Радянської влади та возз'єднання з Радянською Україною в 1921—1938 рр. Луцьк, 1957, стор. 7, 9.

[2] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 71.

[3] Брестський облдержархів, ф. 45, оп. 1, спр. 39, арк. 7—9, 12, 13.

[4] Брестський облпартархів, ф. 1, оп. 10, спр. 648, арк. 7.

тет Комуністичної партії Західної Білорусії[1]. Активними членами його були І. С. Кистенюк, Є. І. Смолярчук, А. Т. Тарасюк, І. Я. Олещук та інші. Партійна організація керувала страйком сільськогосподарських робітників, який відбувся у липні 1935 року. Комуністи допомогли розробити вимоги до землевласників, організували на підтримку страйкарів виступи жителів сусідніх сіл. Разом з комсомольською організацією, створеною у 1935 році в Камені-Каширському, члени КПЗБ розповсюджували серед населення радянську пресу, листівки тощо.

Наляканий піднесенням революційної боротьби трудящих, польський уряд посилював репресії. У 1935 році були заарештовані члени гмінного комітету КПЗБ І. С. Кистенюк, Є. І. Смолярчук, А. Т. Тарасюк та інші і кинуті до в'язниці[2], де вони зазнали жорстоких тортур. Проте репресії не залякали трудящих. Наймити і поденники Каменя-Каширського взяли участь у загальному страйку трудящих Волині на знак протесту проти масових арештів, що відбувся у вересні 1936 року[3].

Нестерпним для жителів Каменя-Каширського було національне гноблення. В містечку не було жодної школи з українською мовою навчання. Власті закрили філіал культурно-освітнього товариства «Просвіта», що виник тут 1922 року, ліквідували навіть приватні бібліотеки[4]. 85 проц. трудящих лишалися неписьменними. На все містечко була одна поліклініка, в якій працювали лише лікар і фельдшер, приватна лікарня на 15 ліжок і аптека. Вони не могли забезпечити населенню необхідну медичну допомогу. У 1936 році смертність становила тут понад 2,5 процента[5].

Борючись проти буржуазно-поміщицького гноблення, трудящі Каменя-Каширського звертали свої погляди на Схід і сподівалися, що народи Радянського Союзу подадуть їм братню руку допомоги. І вона прийшла в незабутні вересневі дні 1939 року. 19 вересня Камінь-Каширський комітет КПЗБ створив тимчасовий ревком. Ще до приходу Червоної Армії за його розпорядженням було роззброєно поліцію, захоплено телефонно-телеграфну і залізничну станції, склади. 22 вересня трудящі Каменя-Каширського з хлібом-сіллю зустріли радянських воїнів-визволителів[6].

Цього ж дня відбувся багатолюдний мітинг, на якому прийняли рішення про встановлення тут Радянської влади. Тоді ж на зборах представників від усіх організацій містечка було обрано тимчасове управління, яке взяло владу в свої руки і організувало проведення виборів до Народних Зборів Західної Білорусії. Було ліквідовано буржуазно-поміщицький урядовий апарат, конфісковано у поміщиків 2500 га орної землі і понад 3 тис. га лісів і лук. Крім того, у шляхтичів відібрали 45 коней, 30 корів, багато борошна і цукру та розподілили між біднішими селянами. 22 жовтня 1939 року жителі Каменя-Каширського уперше в житті в умовах повної свободи обрали депутатів до Народних Зборів Західної Білорусії. У виборах взяло участь 94,4 проц. виборців, з яких 90,6 проц. віддали свої голоси за народних кандидатів. Депутатом від Каменя-Каширського обрали комсомолку М. І. Шпанчук.

Народні Збори Західної Білорусії у листопаді 1939 року прийняли історичні рішення про входження її до складу Радянського Союзу і возз'єднання з Білоруською РСР. Після розмежування кордонів між Українською РСР і Білоруською РСР згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня Камінь-Каширський увійшов до складу УРСР і був включений до новоствореної Волинської області. У січні 1940 року він став центром однойменного району і містом районного

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 115, арк. 1—3.
[2] Газ. «Сила», 11 вересня 1932 р.
[3] Газ. «Досвітні огні», 1 січня 1937 р.
[4] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 70.
[5] Брестський облдержархів, ф. 45, оп. 1, спр. 93, арк. 20—30.
[6] Волинський облдержархів, ф. Р-65, оп. 4, спр. 32, арк. 4.

М. П. Конищук — командир партизанського загону, що діяв у Камінь-Каширському районі в 1942—1944 рр. Фото 1940 р.

підпорядкування[1]. Розгорнулася велика робота по організації партійного і радянського будівництва, ліквідації економічної і культурної відсталості. У Камені-Каширському почали свою діяльність райком партії і міська Рада. Організатором впровадження соціалістичних форм господарства виступила міська партійна організація, яка складалася з 3 первинних організацій і об'єднувала 27 комуністів. Їй всіляко допомагала комсомольська організація, в лавах якої налічувався 41 юнак і дівчина. В Камені-Каширському промислові підприємства було націоналізовано, землю великих землевласників передано безземельним. Українська мова стала державною мовою. Для розвитку сільського господарства і промислів держава надала позику зерном і грішми. Почалося впорядкування міста[2].

Велике політичне піднесення у населення Каменя-Каширського викликали підготовка й вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР, які відбулися 24 березня 1940 року. Своїм депутатом до Верховної Ради СРСР трудящі міста обрали Л. Р. Корнійця. У першій половині 1941 року в місті вже діяли державні підприємства лісозаготівельної і харчової промисловості, залізнична станція, засоби зв'язку. Значна частина кустарів об'єдналася в 4 артілі. Партійні і радянські органи розгорнули велику роботу щодо реконструкції існуючих і підготовки до будівництва нових підприємств. Було розширено лісопромисли і створено ліспромгосп. Розпочали будівництво лісопильного заводу. Стала до ладу машинно-тракторна станція. У місті діяли 13 кооперативних крамниць.

У процесі соціалістичної перебудови і дальшого розвитку промисловості швидкими темпами зростала кількість робітників. У 1941 році в Камені-Каширському налічувалося понад 250 робітників. Було повністю ліквідовано безробіття. Трудящі розгорнули соціалістичне змагання за успішне виконання планів виробництва промислової продукції та підвищення її якості. На кінець 1940 року передовиками праці стали 50 чоловік[3].

У Камені-Каширському було відкрито лікарню на 50 ліжок, пологовий будинок на 18 місць, а також поліклініку[4]. Партійні і радянські органи вживали важливих заходів щодо здійснення культурної революції. У місті почали працювали 3 школи: середня, семирічна й початкова. Всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. Для ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих створено 4 школи, учнів яких безплатно забезпечили підручниками, зошитами. У 1940 році в місті відкрили клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотеку, книжковий фонд якої становив 1500 примірників. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий і танцювальний. З листопада 1939 року почала виходити районна газета «Ленінським шляхом».

Але мирну працю трудящих Каменя-Каширського порушив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. 29 червня 1941 року місто захопили гітлерівці. Почалися страшні дні фашистської окупації. Фашистські кати розстріляли й замучили 1535 жителів, понад 100 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини[5]. Вони зруйнували підприємства, пограбували населення.

Трудящі Каменя-Каширського піднялися на священну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. Населення міста переховувало радянських активістів

---

[1] Газ. «Ленінським шляхом», 17 вересня 1940 р.
[2] Там же.
[3] Волинський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 97, арк. 12; спр. 99. арк. 31.
[4] Газ. «Ленінським шляхом», 17 вересня 1940 р.
[5] Волинський облдержархів, ф. Р-65, оп. 3, спр. 33, арк. 8.

і підпільників. За це гітлерівські недолюдки розстріляли сім'ю Яшуків-Дем'яників. Багато жителів поповнило лави народних месників. Уже в квітні 1942 року на території Камінь-Каширського району активно діяв партизанський загін, створений головою Гривської сільради М. П. Конищуком. Наприкінці року в загоні налічувалося 100 чоловік, а в 1943 році — 200 чоловік. Населення всіляко допомагало партизанам, постачало продовольство, одяг, передавало важливі відомості про ворога. Народні месники знищили багато фашистів. Внаслідок дій партизанів не працювала залізниця Камінь-Каширський—Ковель, завмер рух на вузькоколійці Камінь-Каширський—Любешів. Підпільники розповсюджували серед населення антифашистські листівки, в яких викривали загарбницькі плани німецько-фашистських окупантів і закликали до боротьби[1].

Народні месники нещадно розправлялися з бандами українських буржуазних націоналістів, які лютували у Камені-Каширському і разом з фашистами чинили тут криваві злочини. Партизани «Крука» (такий був псевдонім керівника партизанського загону М. П. Конищука) разом з загоном І. С. Насєкіна, який прибув з Пінських лісів, прийшли на допомогу населенню. В другій половині вересня 1943 року вони розгромили буржуазно-націоналістичне гніздо у Камені-Каширському і протягом місяця утримували місто в своїх руках. Лише під натиском переважаючих сил ворога партизани залишили його[2]. У боротьбі проти окупантів і банд українських буржуазних націоналістів віддали своє життя багато мужніх патріотів.

16 квітня 1944 року Камінь-Каширський визволили воїни 38-ї дивізії 70-ї армії 1-го Білоруського фронту. В цій операції взяло участь також Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання, комсомольсько-молодіжний взвод якого під командуванням комсомольця О. Чорномордика першим увірвався до міста, знищивши 57 солдатів і офіцерів ворога[3]. В боях за визволення міста і району віддали своє життя 305 радянських воїнів; героїчно загинули підполковник П. К. Краснобаєв, капітан В. Г. Наумов, гвардії старший лейтенант В. Ф. Шафранов та інші.

Відразу ж після визволення майже 200 жителів Каменя-Каширського поповнили лави Червоної Армії[4] і взяли участь у розгромі ненависного ворога. За мужність і героїзм, проявлені в боях, багато з них нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Серед них — П. Т. Нищик, М. Н. Солончук, С. А. Коваленко та багато інших. Свято бережуть трудящі пам'ять про тих, хто поліг за визволення міста. Тут встановлено обеліск, на якому вирізьблені імена патріотів, які віддали своє життя за щастя народу. В середній школі є кімната бойової слави батьків.

Німецько-фашистські загарбники завдали Каменю-Каширському великої шкоди. Вони зруйнували приміщення залізничної станції і колію, 50 житлових будинків, ряд промислових підприємств, комунальне господарство, лікарню, школи, пограбували бібліотеку. Загальні збитки, заподіяні ними, становили понад 6 млн. карбованців.

Першочерговим завданням, яке постало перед трудящими Каменя-Каширського, була відбудова зруйнованого господарства. Наприкінці квітня 1944 року відновили свою діяльність райком КП(б)У

Партизани загону ім. Суворова ведуть бій проти гітлерівців за Камінь-Каширський. 1944 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 441—447.
[2] О. Ф. Федоров. Остання зима. К., 1965, стор. 289.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 64, оп. 64, спр. 1, арк. 169, 170.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 418, арк. 23.

Центральна площа, м. Камінь-Каширський. 1966 р.

та районна і міська Ради депутатів трудящих. За закликом партійної організації, яка на той час налічувала 23 комуністи, жителі взяли активну участь у відродженні рідного міста. Незабаром вулиці були очищені від руїн, почали працювати поліклініка, пекарня, окремі цехи промкомбінату, пилорама, відкрилися двері шкіл. Самовіддано працювали комсомольці. Комсомольська організація, яка об'єднувала 50 юнаків і дівчат, взяла на себе ініціативу у відбудові громадських і житлових будинків.

У 1944 році вже працювали комунальні підприємства, через рік відновили роботу залізниця, ліспромгосп. Було створено міське овочеве господарство. Населення міста відправило багато подарунків фронтовикам, зібрало гроші на будівництво танкової колони. До кінця війни трудящі внесли до фонду допомоги Червоній Армії понад 100 тис. карбованців[1]. Багато було зроблено для розвитку місцевої промисловості. У червні 1946 року став до ладу промисловий комбінат. У 1947 році почав давати продукцію маслозавод. У районі було організовано перші колгоспи, почала діяти Камінь-Каширська МТС. Ремісники міста об'єдналися в артіль «Промкооператор». Було створено відгодівельний радгосп.

У Камені-Каширському соціалістичним перетворенням запеклий опір чинили банди українських буржуазних націоналістів. Терористичні акти бандитів викликали гнів трудящих. З числа комуністів і комсомольців були створені групи самооборони, в яких взяло участь близько 110 чоловік. Не шкодуючи свого життя, вони вдень і вночі охороняли спокій населення. На кінець 1948 року озброєні банди націоналістів були повністю ліквідовані.

Загоївши рани, завдані війною, трудящі активно включилися у боротьбу за дальший розвиток економіки. Керівником у здійсненні завдань першої післявоєнної п'ятирічки була районна партійна організація. Райком КП(б)У чимало зробив, щоб забезпечити промислові підприємства та районні і міські організації досвідченими кадрами. Для підвищення їх політичного й загальноосвітнього рівня при партійному кабінеті райкому партії створили дворічну районну партійну школу. На промислових підприємствах і в установах Каменя-Каширського у 1950 році вже було 15 первинних партійних і 12 комсомольських організацій, які виступили ініціаторами соціалістичного змагання за високоякісне і вчасне виконання народногосподарських завдань. У 1950 році промисловість міста досягла довоєнного рівня і випустила продукції на 207 тис. крб. У 1956 році цей рівень було перевищено у 6 разів, і наступного року підприємства виробили продукції на суму 5839,4 тис. крб. Цього досягнуто завдяки поліпшенню технічної оснащеності підприємств, збільшенню їх виробничих потужностей і піднесенню продуктивності праці. Основну промислову продукцію міста — деревину і меблі — вивозили до 17 областей нашої країни. В 1956 році став до ладу новий маслозавод, який переробляв 60 тонн молока на добу. Того ж року влітку раніше строку на 2 місяці дала струм потужна теплоелектростанція, і місто було повністю електрифіковано[2].

В роки семирічки промисловість міста досягла нових успіхів. У 1960 році ліспромгосп було перетворено на лісгоспзаг, який став одним з найбільших підпри-

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 416, арк. 20.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 30 листопада 1956 р.

ємств. В ньому працювало 833 робітники. Загальна кількість робітників у місті в цей час становила 1600 чоловік. На базі артілі «Промкооператор» було створено комбінат побутового обслуговування. У 1961 році став до ладу лісозавод, організовано автоколону лісгоспзагу. У 1962 році почала працювати Камінь-Каширська лукомеліоративна станція. Особливого розмаху меліоративні роботи в районі набрали після створення при ній у 1964 році пересувної механізованої колони. В 1965 році вступив у дію завод силікатних блоків, підприємство автомобільного господарства, міжколгоспна будівельна організація, районне об'єднання «Сільгосптехніка».

Будинок культури в м. Камені-Каширському. 1969 р.

Втілюючи у життя Програму КПРС, історичні рішення XXIII з'їзду партії, березневого і вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС, трудящі під керівництвом партійних організацій спрямовують всі свої зусилля на дальший розвиток економіки. Шириться патріотичний рух за високе звання колективів і ударників комуністичної праці. 7 бригад підприємств міста здобули це почесне звання. 24 робітники удостоєні орденів і медалей Радянського Союзу. Серед них І. А. Нинюк відзначений орденом Трудового Червоного Прапора, З. К. Северенюк — медаллю «За трудову доблесть». За роки Радянської влади Камінь-Каширський значно зріс, розширилися його межі. Територія міста становить нині 787 га, тобто збільшилася у 2 рази в порівнянні з 1939 роком. Лише протягом 1965—1968 рр. тут споруджено 23 великі житлові будинки, в т. ч. ряд восьмиквартирних, площею понад 3300 кв. метрів[1]. Понад 30 житлових будинків звели індивідуальні забудовники. В 1965 році споруджено двоповерховий універмаг, будинок райкому партії, готель, приміщення вузла зв'язку, стадіон, басейн, кінотеатр. Милують зір нові вулиці: Маяковського, Нова, Лесі Українки, Олександра Матросова, Комарова. Центр міста забруковано, обсаджено декоративними деревами. Закладено великий сквер і парк площею 23 га.

Незмірно поліпшилося торгове й культурно-побутове обслуговування населення. У Камені-Каширському працюють 23 магазини і ларки для продажу промислових і продовольчих товарів, 18 підприємств громадського харчування. В 1967 році населення міста придбало різних товарів у 2 рази, а культурно-побутових — у 3 рази більше, ніж у 1960 році. До послуг жителів пошта, телеграф і телефон.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. У Камені-Каширському працюють лікарня на 90 ліжок, пологовий будинок на 20 місць, санепідстанція, поліклініка, 2 аптеки. У 1952 році в місті відкрили медичну школу, яку через рік було реорганізовано в медичне училище. Тут працюють кабінети: доклінічного догляду, анатомічний, хірургічний, фізико-математичний, хіміко-фармакологічний, суспільних наук та радіофізична лабораторія. До 1968 року училище підготувало понад 700 спеціалістів з середньою медичною освітою. Близько 100 його випускників здобули вищу медичну освіту. У місті створено мережу дошкільних закладів: відкрито 3 дитячі садки і 4 дитячі ясла.

В місті є середня і восьмирічна школи, які містяться в нових двоповерхових будинках. В 1967/68 навчальному році в них навчалося 929 учнів і працювало 75 учителів. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції у середній школі відкрили кімнату-музей бойової і трудової слави. Численні експонати

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 5, арк. 13.

і документи, зібрані учнями і вчителями, розповідають про героїчне минуле району, про досягнення трудящих Каменя-Каширського у післявоєнні роки. Працює гурток збирачів народної творчості. Його члени записали понад 20 пісень поліського фольклору, серед яких багато пісень про Леніна, Радянську владу. У 1964 році було відкрито музичну школу, де навчається 205 дітей. З 1966 року працює професійно-технічне училище, яке готує будівельників та енергетиків. В 1945 році в Камені-Каширському було створено педагогічне училище, яке до 1960 року випустило понад 1 тис. вчителів початкової школи. Середню школу щороку закінчують 50—60 юнаків і дівчат. За післявоєнні роки її закінчили понад 1 тис. чоловік. 259 випускників школи здобули вищу освіту й нині успішно трудяться в народному господарстві[1]. Багато з них стали інженерами, вчителями, лікарями.

У Камені-Каширському зросла своя трудова інтелігенція. Вихідцями з міста є вчені — член-кореспондент АН УРСР, доктор філологічних наук, лауреат Ленінської премії Є. С. Шабліовський, кандидат технічних наук М. Я. Іщук.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводять районний Будинок культури, стаціонарний кінотеатр, бібліотека з загальним книжковим фондом 42,3 тис. книг, яка обслуговує 3 тис. читачів. Переконливим свідченням зростання культури є участь трудящих у художній самодіяльності. Понад 500 чоловік — учасники вокального, хорового і танцювального гуртків художньої самодіяльності й районного ансамблю сопілкарів. У місті працює 6 первинних організацій товариства «Знання», які об'єднують 40 лекторів. В кожному будинку є радіоточка або радіоприймач, понад 150 родин мають телевізори. Трудящі щороку передплачують 9 тис. примірників газет і журналів. У Камені-Каширському видається районна газета «Радянське Полісся» тиражем 10 тис. примірників. Населення бере активну участь у громадсько-політичному житті міста. 25 камінь-каширців є депутатами районної, 50 — міської Рад депутатів трудящих, понад 100 чоловік беруть участь у роботі постійних комісій і понад 200 — в різних громадських організаціях[2].

Комуністи своїм особистим прикладом запалюють трудящих на здійснення завдань, поставлених Комуністичною партією і Радянським урядом. Сила впливу і авторитет партійних організацій рік у рік неухильно зростають. Про це свідчить збільшення лав міської партійної організації. У 1955 році в Камені-Каширському було 125 комуністів, що об'єднувалися у 17 первинних партійних організаціях, а у 1968 році — 379 членів КПРС, об'єднаних у 28 первинних партійних організаціях[3]. Комуністи — борці за дальше зростання виробництва, підвищення продуктивності праці, піднесення культурного рівня трудівників.

Помічником партійної організації є комсомольська організація, кількість членів якої протягом 1965—1968 рр. зросла з 370 до 1630, а число первинних організацій — з 22 до 35. Понад 100 комсомольців Каменя-Каширського виїхали будувати шахти Нововолинська й Донбасу, 55 — на цілинні землі. Багато зробили комсомольці для озеленення міста. Вони посадили понад 10 тис. дерев. У лісгоспзагу з 19 бригад, які змагаються за почесне звання бригад комуністичної праці, 5 — комсомольські. Комсомольці відгодівельного радгоспу, які очолюють тваринницькі ферми й тракторні бригади, добилися значних успіхів. Свої виробничі плани вони щорічно виконують на 120—130 процентів.

У Камені-Каширському діють 49 первинних профспілкових організацій, які охоплюють майже всіх працівників підприємств і установ. Вони провадять велику роботу щодо організації соціалістичного змагання, дотримання трудового законодавства, поліпшення умов праці і оздоровлення трудящих. Щороку 50—60 трудів-

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 4, арк. 12.
[2] Газ. «Радянське Полісся», 29 травня 1967 р.
[3] Волинський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 1103, арк. 4; спр. 1113, арк. 7; спр. 1134, арк. 5.

ників міста відпочивають у санаторіях та будинках відпочинку, понад 700 дітей набувають здоров'я у піонерських таборах та на дитячих майданчиках. За роки Радянської влади Камінь-Каширський невпізнанно змінився. За всю свою майже 800-літню історію місто ніколи ще не було таким впорядкованим і красивим. Воно є одним з найкращих міст Радянської Волині.

В. К. БОРОДЧУК, В. С. КРИВШИЧ

* * *

Камінь-Каширський район утворений у січні 1940 року. Розташований у північно-східній частині Волинської області. На півночі та сході межує з Любешівським, на півдні — з Ковельським і Маневицьким, на заході — з Ратнівським районами. Площа району — 1746 кв. км. Населення — 64 тис. чоловік. З них 6,4 тис. міського і 57,6 тис. сільського. Густота населення — 35,4 чоловіка на 1 кв. км. Територію району перетинають шосейні шляхи Ковель—Любешів, Ратне—Камінь-Каширський.

У східній частині району протікає річка Стохід, в західній — Турія (притоки Прип'яті). Місцевість переважно болотиста і піщана. Є великі запаси торфу, будівельного піску, глини. Грунти — піщані, дерново-підзолисті і торфяні.

На території району — 70 населених пунктів, які підпорядковані міській і 26 сільським Радам.

Район сільськогосподарський, з помітно розвинутим лісовим господарством. У районі — 22 колгоспи і 2 радгоспи м'ясо-молочного і зернового напрямів. Основні культури: жито, картопля, льон. Загальна площа сільськогосподарських угідь — 174,6 тис. га, у т. ч. орної землі — 22688 га (13,2 проц. всієї площі); лісів — 115,9 тис. га (47 проц.), сіножатей та пасовищ — 36 тис. га (20,6 проц.), водоймищ — 565 га (0,3 проц.). Незначний процент землі займають сади. Решта — чагарники, піски і болота. За 1964—1967 рр. осушено 10259 га придатних для освоєння земель.

Тут працюють 13 промислових підприємств, які зосереджені переважно в Камені-Каширському. Харчова промисловість виробляє понад 70 проц. продукції району. Друге місце належить лісовій і деревообробній промисловості.

ВЕЛИ́КИЙ ОБЗИ́Р

Великий Обзир — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Малий Обзир і Стобихва. Розташований на лівому березі річки Стоходу, за 32 км від районного центру і залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1055 чоловік.

У документальних джерелах село вперше згадується 1545 року — в опису Луцького замку, де зазначалось, що великий князь литовський віддав село у власність князеві Льву Курцевичу[1].

У 1583 році село мало 40 димів — 30 ланових і 10 городників[2]. Ним володів шляхтич І. Бокій. 15 ланових дворів платили податок по 10 грошів кожний, 15 піших димів — по 5 грошів, городники — по 2 гроші. В 1583 році тут проживало 240 чоловік.

Наприкінці XVI століття в селі було 8 ринкових димів, які займалися торгівлею, платили по 4 гроші податку. Розвиток фільваркового господарства в другій половині XVI — на початку XVII століття прискорив забудову села і зростання

[1] Памятники, изданные временной Комиссией для разбора древних актов, т. 4. стор. 135.

[2] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 19, 52, 63.

його населення: у 1629 році в ньому було 92 дими і 552 чол. населення, в тому числі 18 димів городників[1].

Селяни жили із землеробства й тваринництва, а також рибальства, бортництва, полювання, зокрема на бобрів.

У XVI столітті їм заборонили переходити від одного феодала до іншого. Панщина становила 5 днів на тиждень. Наприкінці XVII століття вона становила 6 днів. Відбували її всі дорослі члени сім'ї. Водночас селяни мусили сплачувати натуральну й грошову ренти[2].

Соціально-економічне гноблення доповнювалося національним і релігійним гнітом. Селянам заборонялось розмовляти рідною мовою, їх насильно окатоличували[3]. Під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького селяни підпалили маєток феодала, напали на його наглядачів.

Після возз'єднання Лівобережної України з Росією село Обзир ще довго залишалося під владою польської шляхти. Селяни Обзира не мирилися з жорстоким гнітом. Вони нападали на поміщицькі маєтки, рубали панський ліс, знищували панські посіви. В 1695 році на знак протесту проти наступу католицизму селяни власним коштом побудували в Обзирі Преображенську церкву[4].

Посилення соціального й національного гноблення, епідемічні хвороби спричинялися до зменшення кількості населення. На початку XVIII століття в Обзирі було всього 65 дворів: тяглих селян, що мали коней, — 55 дворів і 10 — піших, налічувалось 390 чоловік населення.

В його користуванні було 1040 десятин орної землі та 520 десятин сіножатей. Кожен двір відробляв панщину 6 днів на тиждень. Крім того, селяни платили грошовий податок: ланові — по 15 грошів, городники — 4 і ринкові — по 10 грошів з диму. Фактично кріпаки відбували щоденну панщину, а на себе самих мали змогу трудитись хіба що вночі.

З приєднанням волинських земель до Росії у 1795 році село було включене до Ковельського повіту Волинської губернії. На цей час поруч нього заснували нове село. Спочатку його назвали Новосельцями, а з 1825 року — Малим Обзиром, на відміну від першого — Великого Обзира, як його відтоді стали називати.

Соціально-економічне гноблення майже не послаблало. Особливо жорстоко експлуатував селян на початку XIX століття поміщик Й. Чернецький. Крім виконання панщини та інших повинностей, кріпаки мусили з кожного двору давати феодалові полотно, сало, масло, мед, віск тощо[5]. Панщина забирала у них цілий тиждень, отже, власний урожай нерідко гинув, бо зібрати його було нікому. У скарзі селян до Ковельського суду від 17 серпня 1818 року вказувалось, що орендар Заржицький примушує щоденно працювати на панщині і тих селян, які її уже відробили. А «коли хто не з'явився на роботу, приходили посланці з двору феодала, шукали господаря або члена його сім'ї, ламали двері, вікна, розкидали майно, хліб у стогах, чинили інші злочини»[6]. Та марно кріпаки шукали захисту в панського суду — скарга залишилася без будь-якого розгляду.

За інвентарним переписом 1847—1848 рр., в користуванні селян Великого Обзира мало бути 2700 десятин землі, насправді ж вони обробляли лише 2580 десятин. На той час село мало 85 дворів, де проживало 510 чоловік[7].

Не тільки злидні, а й темрява та неписьменність гнітили селян. На весь Великий Обзир уміли читати й писати тільки четверо. По реформі 1861 року тогочасна

---

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 130.
[2] Волинський облдержархів, ф. 483, оп. 1, спр. 8, арк. 3—8.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 251, 252; ч. 2, т. 5, стор. 293.
[4] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1903, № 3, стор. 1165.
[5] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 7. Warszawa, 1886, стор. 360.
[6] Волинський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 7, арк. 4—9.
[7] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 216, арк. 50.

власниця Великого Обзира — поміщиця П. Бєляєва — нічого не втратила. Колишнім кріпакам виділили на кожен двір присадибну ділянку і клапоть поля — наділ, викупити який вони могли тільки за згодою поміщиці. За «Місцевим положенням» про поземельний устрій Правобережної України селяни Великого Обзира мали одержати 2580 десятин землі, якою вони користувалися за інвентарними правилами 1848 року. Але на час реформи у них залишилося лише 1912 десятин. Решту одібрала поміщиця. Натомість вона примусила селян узяти чагарники та болота. За уставною грамотою, вчорашнім кріпакам надали у користування лише 1510 десятин. 66 тяглих дворів одержали по 13 десятин орної землі, по 7 десятин сіножатей, 19 піших дворів — половину цього наділу. Поміщиця Бєляєва домоглась від губернських властей передачі їй спочатку 342 десятин, а згодом — ще 628 десятин громадської землі, за яку селяни марно судилися з нею 12 років.

Поміщиця загарбала кращі поля, ліси, луки і навіть дороги, вона мала виняткове і незаперечне право полювати, користуватися рибними плавнями, бортними угіддями, збирати в лісах гриби і ягоди тощо. Селянам все це було суворо заборонено[1].

За Положенням 1861 року селяни повинні були заплатити за викуп наділів 36,6 тис. крб. У 1863 році цю суму було зменшено до 11,5 тисяч. Громада мала сплатити казні по 692 крб. протягом 49 років. Таке пограбування спричинювалося до розорення господарів. Зубожіння посилилося, коли селяни позбулися лук і пасовиськ. Занепало тваринництво — основна галузь господарства на Поліссі. З'являються куркульські господарства, які дедалі більше користуються найманою робочою силою. У 80-х роках XIX століття із 90 дворів 8 мали від одного до трьох наймитів. Основна маса хліборобів розорялася, йшла в місто — на заробітки. Загострювалися класові суперечності. Серед бідняцтва наростало невдоволення.

Першу російську революцію 1905—1907 рр. селяни сприйняли піднесено, відмовлялись гнути спину на поміщика, вирубували поміщицький ліс тощо. В поміщицькій скарзі до губернських властей вказано, що у 1905 році таких випадків було 10, а в 1906 і 1907 рр. — понад 40[2]. Після поразки революції становище селян погіршилось. Напередодні першої світової війни вони мали всього 1400 десятин землі.

Злидні, пошесті лютували у Великому Обзирі: кожен третій хворів на туберкульоз, кожен другий був недужий на коросту, трахому, малярію. Тиф і дизентерія зводили в могилу десятки людей. У 1882 і 1887 роках, зокрема, вимерла майже третина села.

У 1876 році тут було відкрито однокласне училище; на 1877 рік в селі навчалося всього 17 хлопчиків, переважно дітей багатіїв.

Перша світова війна не обминула і Великого Обзиру. В 1915 році тут проходила лінія фронту, у зв'язку з чим жителів вивезли до Курської губернії. Село зазнало великих руйнувань. Біженці повернулися додому наприкінці 1918 року — по війні, та весною 1919 року. Та невдовзі Великий Обзир окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі.

Влітку 1920 року Червона Армія визволила Великий Обзир, але ненадовго. Наприкінці серпня білополяки знову окупували край; село ввійшло до складу Камінь-Каширського повіту Поліського воєводства.

Злидні та безправ'я панували на селі. Понад половина дворів у 1921 році не мала коней, $^2/_3$ селян наймитувало або ходило на заробітки. Голод і хвороби були постійними супутниками трудящих. Селяни казали, що в їхньому селі «добре жити: води — хоч залийся, дров — хоч спалися, а їсти — хоч сказися»[3]. В селі тоді

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 216, арк. 28, 85.
[2] ЦДІА УРСР у Львові, ф. 707, оп. 227, спр. 35, арк. 9, 10.
[3] Газ. «Пролетарская правда» (орган КПЗБ), 20 жовтня 1923 р.

було 350 чоловік[1]. Кращі землі належали шляхтичам Оттову і Бернику, які мали землі більше, ніж усі селяни разом. Селяни знали про заможне і щасливе життя на Радянській Україні. В одній з тодішніх пісень співалося: «Ой, людоньки добрі, коли ми станемо так жити, як наші брати в Радянській Україні...»[2]

Власті зовсім не дбали про охорону здоров'я трудящих. Медичну допомогу селяни могли одержати лише у Камені-Каширському або в Ковелі, та й то за велику плату. Смертність була величезною, особливо серед дітей: помирав кожен четвертий новонароджений.

Буржуазно-шляхетський уряд невпинно посилював національний гніт, переслідував українську мову, культуру. У Великому Обзирі на 1923 рік була одна трикласна польська школа. Згодом вона стала шестикласною.

Селяни ставали на шлях відкритої боротьби проти буржуазно-шляхетського гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною. Революційну роботу серед односельчан провадили З. І. Ліщук та І. С. Кістенюк. Вони розповідали про нестерпне становище трудового населення під владою панської Польщі, поширювали революційну літературу. Пізніше І. С. Кістенюк у своїх спогадах розповідав, що уже з 1923 року селяни сходилися на нелегальні збори, читали політичну літературу, поширювали листівки. Наприкінці березня 1929 року, наприклад, тут поширювались відозви КПЗУ з протестом проти арештів у Волинському воєводстві, якими уряд прагнув придушити страйкову боротьбу. В липні 1929 року селяни Великого Обзира підтримали страйк наймитів у сусідніх маєтках. У ніч на 1 Травня 1930 року революційно настроєні селяни на чолі з І. С. Кістенюком вивісили у Великому й Малому Обзирі та по сусідніх селах червоні прапори[3]. Влітку 1932 року вони допомогли харчами і одягом партизанському загонові, створеному ЦК КПЗУ на Волині. Загін тоді відступав під натиском польських карателів і проходив також через Великий Обзир. Наприкінці червня 1932 року місцеві підпільники на чолі з І. С. Кістенюком, прикриваючи відхід партизанів, дали бій каральному загону[4].

У серпні того ж року загін великообзирських партизанів чисельністю 30 чол. змусив відступити інший каральний загін[5].

Партизанський рух цього року був найвищою точкою революційного піднесення трудящих Полісся в боротьбі проти польсько-шляхетського гноблення, за возз'єднання з УРСР. Наприкінці 1932 року за ухвалою ЦК КПЗБ загін Великого Обзира було розформовано, бо за наявних умов продовжувати збройні виступи стало недоцільним[6].

Уряд жорстоко придушував революційний рух мас. Під час сутичок з поліцією загинуло кілька місцевих селян-активістів та членів КПЗУ. 22 великообзирчан було ув'язнено. Буржуазно-поміщицький суд, що відбувся у Ковелі 1933 року, жорстоко розправився із заарештованими селянами. Т. Карпука та Т. Дяка було засуджено до смертної кари, інших великообзирчан на довгі роки кинули до в'язниці. Але це не залякало трудящих. У 1934 році розгорнув діяльність підпільний осередок КПЗБ, створений на чолі з І. С. Кістенюком. В серпні 1934 року осередок поширив відозву, надруковану в Ковелі окружкомом КПЗУ. Вона закликала: «Досить визиску і робітничої неволі! Станьмо всі масово до боротьби. Для цього обираймо страйкові комітети по фільварках і приступаймо до страйків. Звільнити усіх політичних в'язнів! Звільнити Тельмана! Вимагаємо 8-годинного робочого дня!»[7].

---

[1] Брестський облдержархів, ф. 1, оп. 10, спр. 372, арк. 27; спр. 507, арк. 9.
[2] Газ. «Радянське Полісся», 30 жовтня 1967 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 10, арк. 43.
[4] Там же, оп. 2, спр. 2101, арк. 7.
[5] З історії західноукраїнських земель, вип. 3, К., 1958, стор. 126.
[6] М. М. Кравець, В. Ю. Сливка. З історії Комуністичної партії Західної України. К., 1963, стор. 61.
[7] Брестський облдержархів, ф. 1, оп. 10, спр. 698, арк. 14, 15, 17.

У 1937 році до концтабору Берези Картузької було кинуто 5 комуністів Великого Обзира. Звідти мало хто повертався живим. Згадуючи про своє ув'язнення, І. С. Кістенюк розповідав на сторінках газети «Радянське Полісся», що, незважаючи на жорстокий режим, вісті з Радянської України проходили крізь товсті мури тюрми, вселяючи віру в перемогу. Репресії не зламали волі трудящих. У 1938 році селяни Великого Обзира відмовилися платити податки, самовільно рубали поміщицький ліс, чинили опір представникам властей. У звітах поліції тоді було зареєстровано 10 таких випадків. У селі поширювалися революційні листівки[1].

Вересень 1939 року приніс на поліські землі весну визволення. У перші ж дні після визволення селяни створили тимчасовий сільський комітет, а 10 грудня обрали виконком сільської Ради. Тут почала працювати комісія по розподілу між селянами шляхетської й церковної землі. Трудящі села одержали понад 2500 га панської землі, 52 коней, 110 корів і сільськогосподарський реманент. 15 жовтня було створено первинну комсомольську організацію. 22 жовтня селяни Великого Обзира вперше у житті вільно обрали своїх представників до Народних Зборів Західної Білорусії, наказавши їм голосувати за Радянську владу. 2 листопада 1939 року Західна Білорусія стала складовою частиною СРСР — возз'єдналася з Білоруською РСР. За Указом Президії Верховної Ради СРСР 4 грудня 1939 року Великий Обзир увійшов до складу Української РСР.

Трудящі взяли активну участь у будівництві нового життя.

Весною 1940 року понад половину селянських господарств об'єднались у сільськогосподарську артіль ім. Ворошилова[2]. Вперше колективно було засіяно усуспільнені землі. Держава надала селянству кредити, допомогла насінням і сільськогосподарським реманентом. У колгоспі вперше за всю історію села більш як 500 га землі засіяли з допомогою тракторів, урожай зернових збирали комбайнами Камінь-Каширської МТС.

В січні 1940 року засновується споживче товариство. Сталися великі зміни і в культурному житті Великого Обзира. 1 жовтня 1939 року відкрилися семирічна школа, в листопаді — школи для ліквідації неписьменності й малописьменності серед дорослого населення, стали діяти клуб та бібліотека.

Мирну творчу працю перервав напад фашистської Німеччини. 29 червня 1941 року Великий Обзир окупували гітлерівські загарбники. З перших днів окупації до партизанських загонів пішли понад 50 чоловік[3]. Протягом 1941—1943 рр. партизани знищили понад 50 німецьких солдат і офіцерів[4].

У листопаді 1941 року М. П. Конищук («Крук») — один з організаторів партизанського руху в Камінь-Каширському районі — створив у Великому Обзирі підпільну антифашистську групу в складі 11 чоловік, яку очолив К. К. Бабич. У травні 1942 року в сусідньому селі почав діяти партизанський загін чисельністю 20 чоловік. Цей загін часто виводив з ладу полотно залізниці Камінь-Каширський — Любешів. 10 червня

Колишній член КПЗУ К. К. Бабич розповідає молоді про боротьбу за визволення з-під гніту панської Польщі, с. Великий Обзир. 1968 р.

[1] Брестський облдержархів, ф. 1, оп. 10, спр. 699, арк. 4, 75, 99, 100.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 20, 21.
[3] Там же, ф. Р-1, оп. 9, спр. 9, арк. 3.
[4] Там же, спр. 17, арк. 10; оп. 1, спр. 555, арк. 444.

1942 року командир загону К. К. Бабич взяв участь у нараді командирів партизанських загонів, що відбулася в Гулівському лісі Маневицького району. Нарада ухвалила посилити боротьбу з окупантами. Загонові Великого Обзира було доручено розгорнути диверсії на залізниці Камінь-Каширський—Ковель. У жовтні 1942 року партизани розгромили фашистську комендатуру у Великому Обзирі. Того ж року поблизу села пущено під укіс 4 військові ешелони, знищено склад з боєприпасами, відбито у фашистів 3 обози з зерном і сільськогосподарськими продуктами[1]. У 1942 році вони спільно з сусідніми загонами висадили три мости через річку Стохід і два склади з боєприпасами в Любешівському і Камінь-Каширському районах[2]. У січні 1943 року загін К. К. Бабича приєднався до партизанської бригади під командуванням А. П. Бринського. Влітку 1943 року партизани з допомогою місцевого населення розгромили в Малому Обзирі садибу, де хазяйнував поміщик-гітлерівець. Селяни Великого Обзира зібрали урожай з поміщицької землі і вивезли його до партизанського табору.

У червні 1943 року на Волині діяло партизанське з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова[3]. В грудні цього ж року партизани визволили Великий Обзир від німецько-фашистських загарбників. З січня до середини лютого 1944 року в селі базувався штаб з'єднання О. Ф. Федорова. Понині збереглася хата С. В. Гетьманчука, в якій генерал Орленко (О. Ф. Федоров) розробляв план наступу на Ковель. Сюди приходять учні, які зустрічаються з колишніми партизанами, слухають їх розповіді.

Місцеві жителі самовіддано допомагали народним месникам. Для загонів М. П. Конищука й К. К. Бабича вони доставляли снаряди, захоплені у ворога на поворському артполігоні.

16 квітня 1944 року Великий Обзир визволено від окупантів. Війна завдала селу великої шкоди. Сума заподіяних збитків становила 1 млн. 200 тис. крб., у т. ч. по колгоспу — 800 тис. карбованців. Фашистські загарбники пограбували колгосп, повністю знищили сільськогосподарський реманент, забрали майже всю худобу.

Переборюючи величезні труднощі, селяни розгорнули роботу по відбудові господарства. Незважаючи на нестачу сільськогосподарського реманенту, брак тяглової сили — на все село налічувалося тільки 30 коней та 40 корів, бракувало насінневого матеріалу, — трудящі Великого Обзира успішно провели посівну кампанію, виростили добрий урожай. У перший післявоєнний рік державі було здано понад 500 цнт зерна, більш як 100 цнт овочів. Більш як 70 тис. крб. зібрали трудящі для будівництва танків і літаків, здавали державі багато хліба[4].

Після закінчення війни до села стали повертатися демобілізовані воїни. За бойові подвиги урядових нагород удостоєно 30 жителів Великого Обзира. Смертю героїв на фронтах війни полягло 130 чол., понад 100 чол. було поранено[5].

Відбудову господарства очолили комуністи. Поступово мирне життя села налагоджувалось. Навчанням були охоплені всі діти. У 1945 році засновано земельну громаду села. Вона допомагала родинам полеглих на фронті, сім'ям бідняків.

Наприкінці 1947 року була створена ініціативна група селян-активістів; на початку 1948 року поновив роботу колгосп ім. Ворошилова. Протягом року до нього вступили всі місцеві селяни. З початку 1949 року він об'єднував 252 селянські двори — 961 чол. населення. Артіль мала закріплених 1731 га землі, в тому числі 629 орної, 850 га луків та пасовищ, 147 га лісу, 30 коней[6].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 555, арк. 444; Р-66, оп. 3, спр. 33, арк. 8.
[2] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 66.
[3] «Український історичний журнал», 1964, № 5, стор. 75.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 7.
[5] Там же, спр. 16, арк. 9.
[6] Там же, ф. Р-32, оп. 6, спр. 73, арк. 11, 20.

У 1948 році майже 50 проц. оранки в колгоспі здійснювалося машинами, понад третина посівів збиралась комбайнами. Колективне господарство набирало сил, зростало. Водночас збільшувався і сільський актив. Активісти вступали до лав Комуністичної партії та комсомолу. У 1949 році було створено партійну організацію колгоспу з 5 комуністів[1]. Вони очолили провідні ділянки роботи — правління, бригади, ферми. Зокрема, П. І. Кістенюк став головою колгоспу, К. К. Бабич — бригадиром тощо. Під керівництвом партійної організації у 1950 році колгосп досяг довоєнного рівня врожайності, стадо великої рогатої худоби виросло до 200 голів. В 1950 році розгорнулося будівництво тваринницьких і господарських приміщень — свинарника, корівника, конюшні, зерносховища та інших об'єктів. Ремонтувались старі, зводились нові будинки для колгоспників. Наприкінці 1950 року парторганізація об'єднувала 8 членів і 5 кандидатів у члени КПРС.

Прийшла пошта, с. Великий Обзир. 1967 р.

Одночасно було створено комсомольську організацію. Комсомольці очолили бригаду механізаторів і тваринницькі ферми. Включилися у соціалістичне змагання за високі й сталі врожаї та піднесення продуктивності громадського тваринництва.

Комуністи і комсомольці стали провідною силою боротьби колгоспників Великого Обзира за здійснення рішень вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС «Про заходи дальшого розвитку сільського господарства СРСР». Артіль виросла у багатогалузеве господарство з розвинутим виробництвом зерна, картоплі та продуктів тваринництва — м'яса й молока. Зросла культура землеробства, посилилося удобрювання площ. Уже 1954 року в грунт було внесено добрив на 10 проц. більше, ніж у 1953 році, і зібрано врожай жита по 15—16 цнт з га на площі 300 гектарів.

Значних успіхів досягла тут і механізація основних процесів виробництва: у 1955—1956 рр. обробіток зернових культур було механізовано на 60 проц., роботу в тваринництві — на 40 проц. У 1957 році створено укрупнений колгосп «Радянська Україна». До нього приєдналися артілі сіл Малого Обзира і Стобихви. Це дало змогу ширше застосовувати техніку в господарстві, краще використовувати виробничі фонди. У колгоспі діяли 3 комплексні виробничі бригади[2]. Господарство мало 2878 га землі, в тому числі 505 га орної, 1225 га лісу і 692 га сіножатей. Колгосп зміцнили спеціалістами — зокрема, тут стали працювати агроном, зоотехнік, ветеринар. В 1958 році МТС виконувала 70 проц. робіт по оранці та 60 проц. — по збиранню врожаю зернових. Валовий доход колгоспу в 1958 році становив 128,3 тис. крб. Поголів'я худоби зросло до 350.[3]

У дальшому зміцненні господарства «Радянської України» велику роль відіграла постанова лютневого (1958 року) Пленуму ЦК КПРС «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій». Колгосп придбав

[1] Волинський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 992, арк. 7—12; спр. 994, арк. 10, 27.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 670, арк. 33, 37.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 6 листопада 1958 р.

5 тракторів, 2 комбайни, багато іншої техніки. Значно підвищилась продуктивність праці колгоспників. Трудівники артілі неухильно добивалися все нових виробничих успіхів.

У 1965 році в артілі розгорнулися роботи по осушенню і освоєнню заболочених земель. Члени артілі зробили придатними для обробітку 150 га землі. Тут у 1967 році колгоспники зібрали з гектара по 17 цнт жита, 219 цнт картоплі і по 300 цнт коренеплодів.

Під керівництвом партійної організації, яка в 1968 році об'єднувала 37 комуністів, колгоспники невпинно зміцнювали господарство. Вірним помічником комуністів є комсомольська організація артілі, яка в 1968 році налічувала 42 члени ВЛКСМ.

На 1968 рік завдяки меліорації кількість орної землі збільшилася майже на 200 га, лісу — на 50 га, сіножатей та пасовищ — на 100 га. Валовий збір зерна досяг 55 тис. цнт, картоплі — 1,8 тис. цнт, тобто порівняно з 1958 роком зріс відповідно на 1330 та 880 центнерів.

Значних успіхів досягнуто і в розвитку тваринництва. На 1968 рік колгосп мав 900 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 322 корови, 94 свині, 340 овець.

У колгоспі є 9 тракторів, 5 різних комбайнів, 6 автомашин, 14 електродвигунів.

Неухильно зростає добробут членів артілі. 175 жителів Великого Обзира одержують державну пенсію. З 1961 до кінця 1968 року село, по суті, заново збудовано. Із 279 наявних хат 112 — нові, з цегли, криті шифером, черепицею або жерстю. Двори колгоспників обсаджено деревами, вулиці впорядковано. Зводити й ремонтувати будинки колгоспників, озеленювати село допомагають шефи з Камінь-Каширського лісгоспзагу.

Великі зміни сталися в культурному житті Великого Обзира. З 1966 року засвітились електричні вогні, заговорило радіо. Працюють 3 магазини споживчої кооперації, у т. ч. сільмаг. В 1965 році колгоспники придбали різних товарів на 225 тис. крб., у 1968 році — на 390 тис. крб.

З 1956 року працює ощадна каса, кількість вкладників якої неухильно зростає, з 1951 року — поштове відділення, діє телефон.

Незмірно зріс культурно-освітній рівень жителів Великого Обзира. Семирічна школа в 1950 році стала середньою. На 1968 рік її закінчило понад 350 юнаків та дівчат. У 1968 році тут навчалось 339 учнів, працювало 22 вчителі.

За Радянської влади у Великому Обзирі виросла місцева інтелігенція; нині її представляють понад 40 чол., серед них, крім учителів та лікарів, — агроном, ветлікар, зоотехнік, бухгалтери, культосвітні працівники. В селі 12 трактористів, 5 комбайнерів, 2 електромонтери, 2 зв'язківці. 35 місцевих жителів з вищою освітою — кваліфіковані спеціалісти, працюють у різних районах країни.

На належному рівні медичне обслуговування трудівників села. У 1950 році тут відкрито дільничну лікарню; в ній налічується 11 працівників з вищою й середньою спеціальною освітою.

Місцеве товариство «Знання» налічує 40 лекторів. У селі діє первинна організація спортивного товариства «Колос», в складі якої 50 юнаків та дівчат. У побут селян міцно ввійшли кіно, книга, газети, журнали. У 1968 році населення передплатило понад 990 примірників газет та журналів. У центрі села збудований в 1959 році клуб. Тут діють стаціонарна та 3 пересувні кіноустановки, бібліотека (понад 900 книг). При клубі працюють гуртки художньої самодіяльності: танцювальний, хоровий, драматичний, музичний — всього 95 учасників.

Сьогоднішній Великий Обзир живе і трудиться на повну силу.

В. С. КРИВШИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ

БО́РОВНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі р. Стоходу, за 35 км на південний схід від районного центру. Населення — 905 чоловік. Сільраді підпорядковані села Житнівка, Надрічне, Оленине.

Місцевий колгосп, який носить ім'я Степана Бойка — визначного діяча комуністичного руху на Волині в 30-х рр., має 6748 га землі, в тому числі 914 га орної, 2949 га лісу, 1670 га сіножатей і пасовищ. Основні сільськогосподарські культури — жито, льон, люпин, картопля. Розвинуте птахівництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Боровне вперше згадується в 1545 році.

В 1920 році село було ареною боїв між частинами Червоної Армії та білополяками.

В період тимчасової окупації Боровного німецько-фашистськими загарбниками в навколишніх лісах базувалися партизанські загони з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова. 46 жителів села нагороджені бойовими орденами СРСР за подвиги у Великій Вітчизняній війні.

БРО́НИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км від районного центру. Найближча залізнична станція — Камінь-Каширський. Населення — 957 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кримне.

У Брониці міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», який має 3470 га землі, в тому числі 1016 га орної, 997 га лісу, 967 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються переважно жито, льон, картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В колгоспі широко провадяться роботи по осушенню і освоєнню заболочених земель.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше Брониця згадується на початку XX століття.

За роки тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники зруйнували 32 будинки, вивезли на каторгу до Німеччини 60 чоловік.

БУЗА́КИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі р. Турії, за 14 км на захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 16 км. Населення — 1050 чоловік. Сільраді підпорядковані села Краснилівка (стара назва — Станіславівка), Підріччя.

Місцевий колгосп «Нове життя» має 3750 га землі, в тому числі 781 га орної, 859 га лісу, 1231 га пасовищ і сіножатей. Вирощуються жито, картопля, льон. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму (переважно відгодівля великої рогатої худоби).

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. У 1968 році споруджено нове приміщення сільмагу і кафе.

Перша згадка про Бузаки належить до 1768 року.

В роки німецько-фашистської окупації загарбники вивезли з села на каторжні роботи до Німеччини понад 60 чоловік, спалили 22 будинки. За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 38 уродженців Бузак нагороджені орденами і медалями СРСР.

ВЕРХИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 23 км на південний схід від районного центру. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 22 км. Населення — 777 чоловік.

У селі розташована центральна садиба другого відділку радгоспу «Карасинський». Відділок має 3648 га землі. Основні сільськогосподарські культури — жито, картопля. Є ферма великої рогатої худоби.

У Верхах працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в другій половині XVI століття.

За часів панської Польщі (1920—1939 рр.) село було одним із центрів революційної боротьби трудящих мас Полісся за національне і соціальне визволення і возз'єднання з Радянською Україною. В 1932 році в селі відбулася сутичка між селянами і загонами польської жандармерії.

У 1943 році у Верхах перебувало партизанське з'єднання О. Ф. Федорова. Восени того ж року фашистська авіація зруйнувала село; 64 чоловіка було вбито.

ВИ́ДЕРТА — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км на північ від районного центру, вздовж шосе Ковель—Любешів. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 18 км. Населення — 2187 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Куйбишева має 4191 га землі, в тому числі 1231 га орної, 1146 га лісу, 1037 га сіножатей і пасовищ. Біля села починаються відомі Пінські болота. В 1963 році тут побудовано Цирську осушувальну систему. Завдяки їй у колгоспі вже осушено і освоєно 700 га заболочених земель. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп ім. Куйбишева — передове господарство, яке вже кілька років підряд посідає перше місце в районі по виробництву м'яса та картоплі (у 1968 році зібрано по 220 цнт з га). Голова колгоспу Я. В. Мацерук двічі нагороджений орденом Леніна, бригадир Я. В. Чикида та ланкова М. А. Євчук — орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — колгоспник Х. Н. Привиденець.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури із залом на 200 місць, бібліотекою. При Будинку культури створено кімнату щастя.

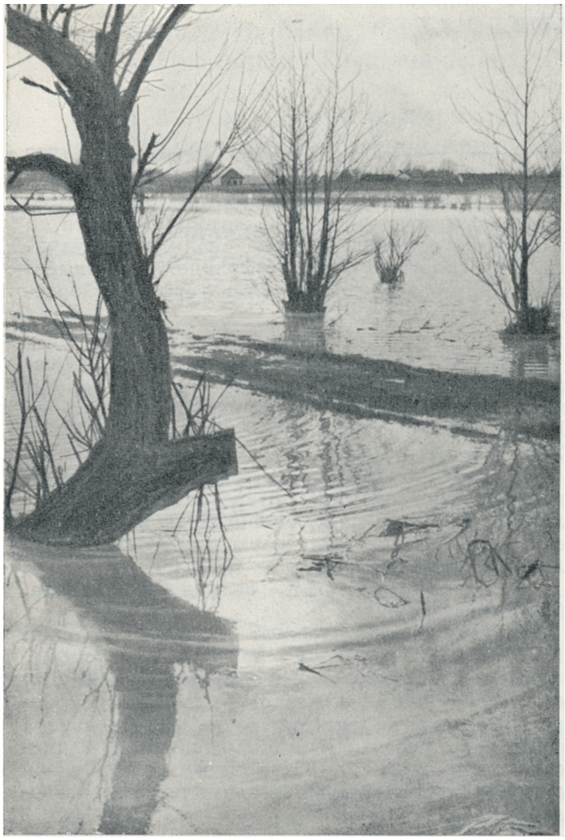

Весняна повінь, с. Видерта. 1965 р.

Видерта вперше згадується в документах початку XVI століття.

Під час Великої Вітчизняної війни 98 жителів села боролися на фронті з німецько-фашистськими загарбниками, 57 із них нагороджені орденами та медалями СРСР.

ВИДРИЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км на захід від районного центру, вздовж шосе Камінь-Каширський — Ратне. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 19 км. Населення — 962 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дубровиця (стара назва — Козел), Теклине.

У Видричах міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 3232 га землі.

Господарство спеціалізується на виробництві зернових та м'ясо-молочному тваринництві. У 1968 році колгосп завоював друге місце в районі по виробництву льону.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Видричі вперше згадуються на початку XIX століття.

ВОЄГО́ЩА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 13 км на північний схід від Каменя-Каширського. Населення — 1266 чоловік.

У селі є колгосп ім. Ілліча, який має 4304 га землі, в тому числі 1128 га орної, 1876 га лісу, 849 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються зернові, картопля, кормові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В колгоспі широко провадяться меліоративні роботи. Артіль посідає одне з перших місць у районі по виробництву льону та картоплі. За вирощування високих урожаїв цих культур ланкову О. С. Ковальчук у 1966 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Воєгоща вперше згадується на початку XVI століття.

У березні 1903 року у Воєгощі відбулося селянське заворушення. Селяни вигнали лісників поміщиці Старчевської, встановили свою охорону і оголосили 20 десятин лісу своєю власністю.

Збирання конопель на осушених землях, с. Воєгоща. 1966 р.

Механізоване садіння картоплі в колгоспі ім. Ілліча, с. Воєгоща. 1966 р.

ВОРОКО́МЛЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північний схід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Камінь-Каширський, на великій рівнині, оточеній болотами. Населення — 2052 чоловіка.

Місцевий колгосп ім. Щорса має 5195 га землі, 1997 га лісу, 1625 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються переважно жито, картопля, льон. Розвинуте тваринництво, птахівництво та садівництво. Через село проходить Цирська осушувальна система. Завдяки їй освоєно 800 га заболочених земель, де тепер добре родять картопля і кормові буряки.

В селі є середня школа, 2 бібліотеки, клуб.

Ворокомле вперше згадується наприкінці XVI століття. За переказами старожилів, раніше село складалося з двох невеликих частин — Ворокомлого і Забріддя. Пізніше жителі Забріддя переселились у Ворокомле.

У період тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники спалили частину села. Зараз село повністю відбудоване. За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 75 жителів нагороджено орденами і медалями СРСР.

ГРУДКИ́ (до 1946 року — хутір Ольбле Руське) — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі озера Грудківського, за 8 км від районного центру. До найближчої станції Камінь-Каширський — 10 км. Населення — 1608 чоловік. Сільраді підпорядковані села Залазько, Ольшани, Осівці (до 1946 року — Ольбле Ляцьке).

У Грудках — центральна садиба колгоспу ім. Старченка, який має 2569 га землі, в тому числі орної — 699 га, лісу — 841 га, сіножатей і пасовищ — 638 га. Вирощуються зернові, картопля та льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Грудки вперше згадуються на початку XVI століття під назвою Ільбле.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) в Грудках діяла підпільна група. В ніч на 14 січня 1933 року з нагоди вшанування пам'яті В. І. Леніна, Карла Лібкнехта і Рози Люксембург в селі було вивішено транспарант.

ГУ́ТА-БОРОВЕ́НСЬКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 27 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 946 чоловік. Сільраді підпорядковане село Малі Голоби.

В Гуті-Боровенській — центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 4231 га землі, в тому числі 847 га орної. Вирощуються жито, пшениця, льон, картопля. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

ДО́БРЕ (до 1964 року — Борки) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км на північний захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 19 км. Населення — 2058 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Жовтневої революції має 2510 га землі, в тому числі 690 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, льону, картоплі, розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є школа, бібліотека, клуб.

Вперше Добре згадується в документах кінця XVI століття. Тоді воно належало поміщику А. Барановському. Доведені до розпачу жахливою експлуатацією і сваволею поміщика, селяни в 1588 році підпалили маєток.

У роки тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці зруйнували 101 будинок, багатьох жителів розстріляли та вивезли до Німеччини на каторгу.

ЗАЛІ́ССЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на південь від районного центру, за 2 км від шосе Ковель—Любешів і за 4 км від залізничної станції Нуйно Старе. Населення — 742 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гута-Камінська, Клітицьк, Лука, Яловацьк.

У Заліссі міститься центральна садиба радгоспу «Заготскотвідгодівля», який має 1573 га землі.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Залісся виникло наприкінці XIX століття. Раніше це була вулиця села Нуйно, яка проходила за лісом. Звідси й походить назва села.

На території Залісся знайдено скарб з 61 дрібної срібної польської, російської і шведської монет, які належать до XVII століття.

КАРА́СИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 41 км на південь від районного центру і за 16 км від залізничної станції Несухоїже. Населення — 1020 чоловік. Сільраді підпорядковані села Карпилівка, Радошинка і Стобихівка.

В Карасині знаходиться центральна садиба радгоспу «Карасинський», який має 9637 га землі, в тому числі орної — 1194 га, лук і пасовищ — 3030, лісу — 3409 га. Вирощуються жито, пшениця, овес, просо, льон, картопля. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Карасин вперше згадується в документах початку XVIII століття.

У жовтні 1906 року відбулася сутичка між селянами і поліцією, яка намагалася описати їхнє майно.

Під час німецько-фашистської окупації за зв'язок жителів з партизанами гітлерівці в листопаді 1943 року спалили село; 93 чоловіка замордували.

За післявоєнні роки село повністю відбудоване.

КА́ЧИН—село, центр сільської Ради. Розташований на березі Качинського озера, за 27 км на південний захід від районного центру. До найближчої залізничної станції Сошичне — 7 км. Населення — 1309 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ставище.

У Качині — центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який має 4089 га землі, в тому числі 819 га орної, 765 га лісу, 1494 га сіножатей і пасовищ. Напрям господарства —

рільництво (основні культури — жито, картопля, льон) і м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Качин уперше згадується в середині XVI століття.

128 жителів села боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, брали участь у партизанських загонах.

У селі знайдено скарб срібних прикрас IV—V століть нашої ери.

ЛИЧИ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі р. Турії, за 24 км на південний захід від районного центру і за 4 км від шосе Ковель—Любешів. До залізничної станції Сошичне — 7 км. Населення — 1119 чоловік.

Місцевий колгосп ім. Свердлова має 2655 га землі, в тому числі 780 га орної, 552 га лісу, 1100 га сіножатей і пасовищ. Із зернових культур вирощуються в основному жито, пшениця, з технічних — льон, картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За досягнуті успіхи пастуха М. В. М'якоту в 1966 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. До послуг населення — швейна майстерня. За післявоєнні роки в селі побудовано 150 житлових будинків.

Личини вперше згадуються в історичних документах кінця XVI століття.

МЕ́ЛЬНИКИ-МОСТИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі р. Турії, за 19 км на північний захід від районного центру, за 5 км від шосе Камінь-Каширський — Ратне і за 21 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 880 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мостище і Острівок.

У Мельниках-Мостищах міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який має 2582 га землі, в тому числі 644 га орної, 440 га лісу, 677 га сіножатей і пасовищ. Основні сільськогосподарські культури — жито, картопля, льон.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

За переказами, село заснували в другій половині XIX століття переселенці з сусіднього села Мостищ, які працювали на двох панських млинах на р. Турії. Називали їх мельниками. Звідси й назва села — Мельники-Мостище.

НУ́ЙНО — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на південь від районного центру, вздовж шосе і залізниці Ковель—Камінь-Каширський. Населення — 2212 чоловік. Сільраді підпорядковане село Олександрія.

Колгосп ім. Фрунзе, що знаходиться в селі, має 3881 га землі, в тому числі 562 га орної, 938 га лісу, 958 га лук і пасовищ. Сіють переважно жито, пшеницю, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1966 році на околиці села збудовано смолоскипидарний завод Камінь-Каширського лісгоспзагу потужністю 38 тонн скипидару, 95 тонн смоли і 144 тонни деревного вугілля на рік. На заводі працюють 610 чоловік.

У Нуйно є середня школа, бібліотека, клуб. У селі міститься контора Нуйнівського лісництва.

Нуйно в історичних документах вперше згадується в XV столітті.

В 1930—1939 рр. у селі діяв осередок КПЗУ. Одним із активних діячів підпілля був І. Т. Косей (нині директор Камінь-Каширського комбінату побутового обслуговування). Напередодні 19-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції група підпільників розповсюдила в селі революційні листівки і вивісила червоний прапор.

У роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села боролися на фронтах і в партизанських загонах з німецько-фашистськими загарбниками; 86 із них загинули смертю хоробрих. На вшанування їх пам'яті напередодні 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено обеліск.

ПІЩА́НЕ (до травня 1964 року — Яйно) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1532 чоловіка.

У селі розташована бригада другого відділку радгоспу «Карасинський» (центральна садиба — в с. Карасині). Бригада має 1100 га землі, в тому числі 267 га орної. Вирощуються переважно жито, пшениця, просо, картопля.

У Піщаному є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в кінці XVIII століття.

Під час окупації Волині панською Польщею (1920—1939 рр.) Піщане було одним із центрів революційної боротьби трудящих Камінь-Каширського повіту за соціальне і національне визволення. Тут діяв осередок КПЗБ. Наприкінці 1932 року всіх, хто входив до осередку, заарештувала польська охранка. Вони були засуджені до різних строків ув'язнення, а С. Г. Оліферчука — стратили.

У період тимчасової окупації Волині німецько-фашистськими загарбниками 1941—1944 рр. в лісах навколо села діяли партизанські загони з'єднання О. Ф. Федорова.

ПНІ́ВНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 24 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 713 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Винішок, Волиця, Городок, Соснівка і Фаринки.

У Пнівному — центральна садиба колгоспу «Правда», який має 7114 га землі, в тому числі 1436 га орної, 2357 га лісу, 2296 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються зернові, технічні і овочеві культури. В колгоспі проведено велику роботу по осушенню заболочених земель, що дало можливість на 30—40 проц. підвищити врожайність зернових, зміцнити кормову базу і збільшити продуктивність худоби.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб, при якому діють гуртки художньої самодіяльності, що не раз займали перші місця на район-

них оглядах у Камінь-Каширському. В селі функціонує дільнична лікарня на 25 ліжок. Працює майстерня по пошиву одягу та взуття. В 1965 році на околиці села закладено парк на площі 2,5 га. За післявоєнні роки побудовано 183 житлові та адміністративно-господарські будинки.

Пнівне існувало вже в XVI столітті. Через його територію проходив кордон між Польщею і Литвою, про що свідчить стовп-каплиця, який зберігся на околиці села до наших днів.

Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники розстріляли 10 чоловік, вивезли на каторгу до Німеччини 50 чоловік, спалили 100 будинків та млин.

ПО́ЛИЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 17 км на південний схід від Камінь-Каширського, що є для села найближчою залізничною станцією. Населення — 1122 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Іваномисль.

У Полицях розташована центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 4230 га землі, в тому числі 687 га орної, 1963 га лісу, 1157 га сіножатей і пасовищ. Господарство має зерновий і м'ясо-молочний напрям. Вирощуються переважно пшениця, картопля, льон. Через село проходить Полицька осушувальна система, побудована в 1963 році. Завдяки їй у колгоспі осушено понад 400 га боліт.

У Полицях є середня школа, бібліотека, клуб.

Перші письмові згадки про село належать до XVI століття.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації на каторгу до Німеччини було вивезено 70 чоловік. У селі не раз дислокувалися партизанські загони.

РА́КІВ ЛІС — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру і залізничної станції Камінь-Каширський — 7 км. Населення — 1238 чоловік. Сільраді підпорядковане село Довга Нива.

Місцевий колгосп «Перше травня» має 3803 га землі, в тому числі 1011 га орної, 1174 га лісу. 910 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються в основному жито, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, при якій створені класи Камінь-Каширської школи робітничої молоді і заочної школи. До послуг населення — бібліотека, клуб.

Раків Ліс вперше згадується в документах у 1665 році.

СОШИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване вздовж шосе Ковель—Камінь-Каширський, за 25 км на південь від районного центру. В селі — автобусна і залізнична станції на лінії Ковель—Камінь-Каширський. Населення — 1761 чоловік. Сільраді підпорядковане село Запруддя.

Колгосп ім. Крупської, центральна садиба якого знаходиться в Сошичному, має 6113 га землі, в тому числі 700 га орної, 3145 га лісу, 1129 га сіножатей і пасовищ.

Плантація кормових буряків на осушених землях колгоспу «Правда», с. Пнівне. 1965 р.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Функціонує дільнична лікарня на 25 ліжок.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею в селі діяв осередок КПЗБ.

В 1897 році в селі народився П. М. Калиновський, кандидат воєнних наук, генерал-майор (нині у відставці).

ТОБОЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стоходу, за 37 км

Викорчовування чагарника, с. Полиці. 1966 р.

на схід від районного центру і за 40 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1249 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нові Червища, Рудка-Червинська, Старі Червища.

Місцевий колгосп «Дружба» має 12 888 га землі, в тому числі 1471 га орної, 6685 га лісу, 1064 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі широко провадяться меліоративні роботи. Через угіддя артілі проходять Тоболівська та Волицька осушувальні системи.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

Під час першої світової війни село було в зоні воєнних дій і повністю згоріло.

В період Великої Вітчизняної війни (з липня 1943 року і до визволення району від фашистської окупації) в селі Нових Червищах діяв Камінь-Каширський підпільний райком КП України.

ХОТЕШІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі р. Турії, за 25 км на північний захід від районного центру і за 27 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 2599 чоловік. Сільраді підпорядковане село Катуш.

У Хотешеві — центральна садиба колгоспу «Маяк», який має 3792 га землі, в тому числі 1081 га орної. Вирощуються переважно жито, пшениця, льон, картопля, люпин.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. Працює дільнична лікарня на 50 ліжок. До послуг трудящих — кравецька майстерня. За післявоєнні роки в селі побудовано понад 300 нових житлових будинків.

Хотешів вперше згадується в історичних документах за 1597 рік.

ЧЕ́РЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Турії, за 25 км від районного центру і за 27 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення —1692 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Лахівка, Підбороччя, Скатавин, Ямища.

В Черчому — центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 4989 га землі, в тому числі 1030 га орної, 1617 га лісу, 1559 га сіножатей і пасовищ. Вирощуються жито, пшениця, льон, картопля. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. В селі є школа, бібліотека, клуб.

Черче вперше згадується в документах кінця XVI століття.

Під час фашистської окупації (1941—1944 рр.) гітлерівці розстріляли 82 жителів, 42 чоловіка вивезли до Німеччини на каторгу.

КІВЕРЦІВСЬКИЙ РАЙОН

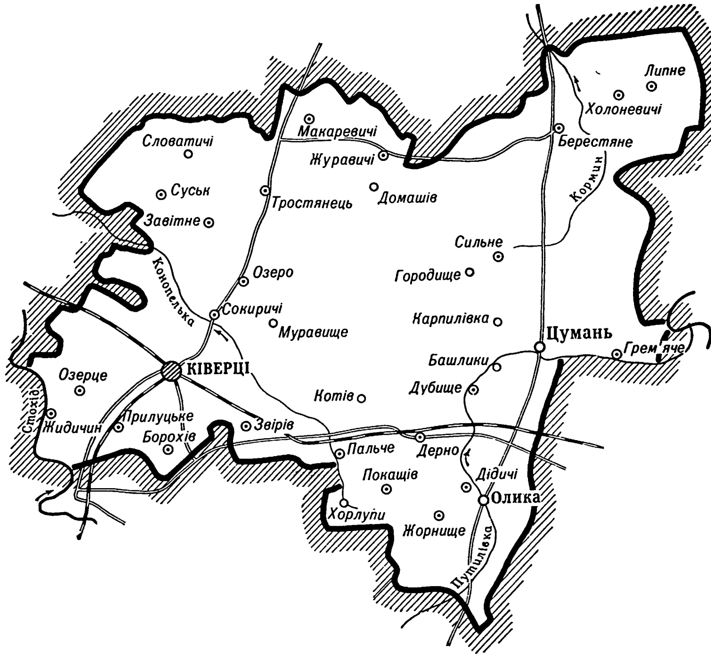

КІ́ВЕРЦІ

Ківерці — місто районного підпорядкування, центр Ківерцівського району, залізничний вузол. Розташовані за 12 км на північний схід від Луцька. Населення — 11,4 тис. чоловік.

У 1700 році на території села було знайдено скарб римських монет II—III століть нашої ери.

Ківерці — місто відносно молоде, йому ще немає й ста років. Його виникненню сприяло бурхливе будівництво залізниць, яке розгорнулося в Росії після скасування кріпосного права. В 1870—1873 рр., під час прокладення залізниці між Житомиром та Ковелем і Брестом, за 7 км від села Ківерців (нині Прилуцьке) була споруджена станція, яка дістала назву цього села. В 1890 році військове відомство проклало через місто Ківерці залізницю, яка й включила станцію у залізничну мережу країни[1]. Пізніше була побудована залізниця від Луцька до тодішнього державного кордону з Австро-Угорщиною, вона з'єднала Луцьк зі Львовом через Радехів та Кам'янку-Бузьку; так Ківерці стали важливим залізничним вузлом.

У кінці XIX століття правління Південно-Західної залізниці збудувало на станції Ківерці шпалопросочувальний завод потужністю близько 200 тис. шпал на рік. Тоді ж у Ківерцях спорудили невелику ремонтну майстерню (з 1901 року — депо). В 1902 році став до ладу лісопильний завод (тартак). Поява нових підприємств і розвиток існуючих зумовили зростання кількості робітників та службовців. Станція поступово перетворювалась у населений пункт. На 1910 рік у Ківерцях налічувалося 26 дворів і 206 чоловік[2].

Становище робітників, що працювали на підприємствах і на залізниці, було дуже тяжке. Робочий день тривав 15—17 годин, зарплата — мізерна. До того ж,

[1] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западной дороге, изд. 2. К., 1899, стор. 297, 307.

[2] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 164, 165.

робітники були позбавлені будь-яких політичних прав. Все це викликало незадоволення трудящих існуючим ладом. В період революції 1905—1907 рр. залізничники Ківерців взяли участь у двотижневому страйку, яким керував Ковельський страйковий комітет. Рух поїздів на всій залізничній дільниці було паралізовано. Члени комітету розповсюджували листівки революційного змісту, проводили мітинги[1].

Коли почалася перша світова війна, Ківерці опинились у прифронтовій смузі і стали важливим стратегічним вузлом. Тут були розташовані частини 8-ї російської армії Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. О. Брусилова, яка відіграла вирішальну роль у прориві ворожого фронту влітку 1916 року. Через Ківерці в роки війни більшовики доставляли на фронт революційну літературу, що нелегально розповсюджувалася серед солдатів[2].

Після перемоги Лютневої революції і до червня 1917 року владу в Ківерцях здійснювали органи Тимчасового уряду. За наказом Верховного головнокомандуючого в кінці березня 1917 року із солдатів запасу тут був сформований 615-й Ківерцівський полк, який мав узяти участь в літньому наступі, що готував Тимчасовий уряд. У полку велику агітаційну роботу провадили більшовики, внаслідок чого почалися революційні виступи солдатів. Командування розформувало полк[3].

У жовтні 1917 року контрреволюція намагалась направити з Південно-Західного фронту на Петроград війська для придушення збройного повстання. Ківерцівські залізничники створили більшовицький страйковий комітет; вони не пропускали через залізничний вузол війська з фронту[4]. 15 грудня ківерцівські залізничники організували ешелон з 14 вагонів для відправки революційних військ з Луцька до Ровно, трудящі якого почали боротьбу за встановлення Радянської влади. Наприкінці грудня, коли петлюрівці захопили Ровно, ківерцівські залізничники забезпечили перевезення з Луцька туди революційних солдатів Туркестанської дивізії, які допомогли ровенським більшовикам визволити місто від гайдамаків і відновити там Радянську владу. Але в березні 1918 року Ківерці були захоплені австро-німецькими військами. Населення окупованих районів піднялося на боротьбу проти загарбників. На станції Ківерці в червні 1918 року партизани підірвали ворожий ешелон, було виведено з ладу 26 вагонів, вбито трьох кайзерівських солдатів[5]. У липні 1918 року ківерцівські залізничники взяли активну участь у загальному страйку, що охопив Коростенський, Здолбунівський і Сарненський залізничні вузли. Страйк поширився на всю Південно-Західну залізницю і зірвав плани перевезень німецьких окупантів.

Після краху німецької окупації на Україні Ківерці у травні 1919 року захопили білополяки. Населення знову піднялося на боротьбу проти іноземних поневолювачів. Робітники майже на два місяці вивели з ладу залізничне полотно на дільниці Ківерці — Клевань і підірвали комунікації білопольських військ, що готувалися до наступу на Ровно. У липні 1920 р. 24-а стрілецька дивізія Червоної Армії в результаті рішучого удару визволила місто від біло-

На шпалопросочувальному заводі у Ківерцях. Початок XX ст.

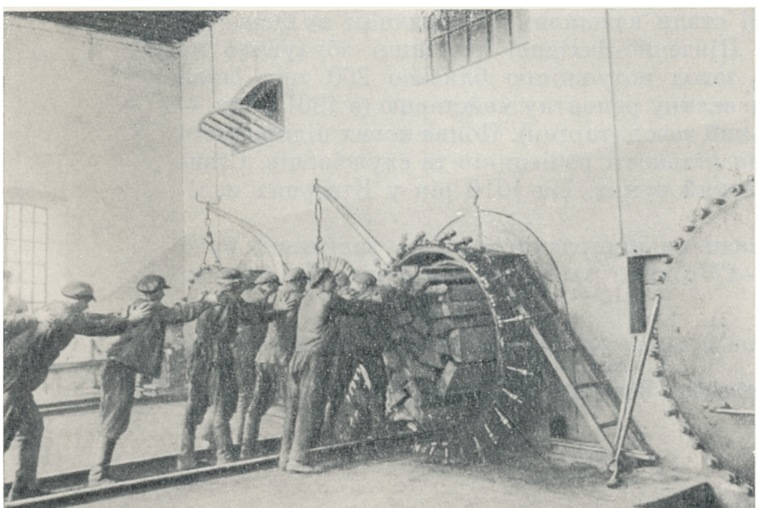

[1] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 76, арк. 884.

[2] ЦДВІА ф. 2256, оп. 1, спр 296, арк. 102.

[3] Волинський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 1590, арк. 83.

[4] ЦДВІА, ф. 2003, оп. 11, спр. 214, арк. 336.

[5] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, стор. 181.

поляків[1]. Одразу після визволення залізничники й робітники лісопильного заводу утворили ревком, який організував ремонт залізничної колії, зруйнованої відступаючими військами ворога, подавав допомогу Червоній Армії в перевезенні військ й різних вантажів. За Ризьким мирним договором 1921 року Ківерці ввійшли до складу буржуазної Польщі.

Ківерці на той час були невеликим поселенням при залізничній станції, в якому налічувалось 49 дворів з населенням 552 чоловіка. Тут були невеличка аптека, фельдшерсько-акушерський пункт, пошта, телеграф, а також церква та костьол.

Голод, злидні, безправ'я і безробіття, національне гноблення принесли пілсудчики трудящим Волині. Умови життя робітників у Ківерцях були дуже важкими. Заробітна плата становила всього 34—40 злотих на місяць. Власники підприємств зовсім не дбали про техніку безпеки, внаслідок чого багато робітників калічилось. Так, у лютому 1924 року на лісопильному заводі був покалічений Й. Мазурук. Його звільнили з роботи, не давши ні разової допомоги, ні пенсії. Мазурук мав дружину і трьох малих дітей. Сім'ї загрожував голод. Надходила зима, ні одягу, ні взуття не було. Два роки Й. Мазурук оббивав пороги контори підприємства, просив допомоги і нарешті отримав її в розмірі... 85 злотих. На ці гроші сім'я могла прожити не більше одного-двох місяців[2].

Невпинно зростала армія безробітних, голод і злидні доповнювалися неписьменністю переважної більшості населення. Народна освіта в Ківерцях була вкрай у занедбаному стані. Про це свідчить донесення директора Ківерцівської початкової школи в Луцький шкільний інспекторат 7 вересня 1922 року: «В школі немає дошки, парт, столів, вішалки для одягу учнів, поламані ручки в замках на дверях. Про паливо для школи не піклується ніхто, що може призвести до закриття школи. До цього часу невідомо, на які кошти слід заготовити паливо для школи»[3].

Майже два десятиліття у Ківерцях містився поліцейський пост, уособлюючи владу буржуазно-поміщицької Польщі. Та невпевнено почували себе представники цієї влади. У жовтні 1922 року начальник поліцейського поста в Ківерцях доповідав у Луцьк: «Населення дивиться страшенно вороже, часто доводиться вдаватися до дубинки, є необхідність збільшити число службовців поліції»[4].

Трудящі Ківерців не припиняли революційної боротьби за своє соціальне й національне визволення. Її очолювали комуністи, які в 1924 році створили в Ківерцях районний комітет КПЗУ та чотири його осередки, що об'єднували 14 членів партії. У 1924 р. у Ківерцях застрайкували насичувальники шпал. У листопаді того ж року почався страйк робітників тартака. Вони вимагали поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати та заборони фізичних покарань робітників. Але їхні вимоги не були задоволені. У квітні 1926 року під керівництвом комуністів відбувся новий страйк. Цього разу власник тартака змушений був поступитися і збільшити заробітну плату на 10 проц. Окрилені успіхом, робітники в день 1 Травня провели політичний страйк під лозунгом: «Геть польських окупантів! Хай живе солідарність трудящих всіх країн!». Керував ним страйковий комітет на чолі з робітником тартака С. Годлевським, якого згодом заарештували[5].

Страйки, під час яких трудящі висували політичні й економічні вимоги, відбувалися й в наступні роки. Так, у лютому 1934 року на лісопильному заводі застрайкувало понад 300 робітників. Було обрано страйковий комітет, який очолив Я. Стемпковський. Робітники вимагали підвищення заробітної плати, запровадження соціального забезпечення. Цей страйк вилився в масовий протест проти сваволі й деспотизму окупаційних властей і тривав близько двох місяців. У ньому виявилася згур-

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 306.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 5740, арк. 226.
[3] Там же, ф. 1, оп. 3, спр. 135, арк. 27.
[4] Там же, оп. 2, спр. 1751, арк. 46.
[5] Там же.

тованість робітничого класу і селянства. Селяни подавали страйкуючим всіляку матеріальну допомогу. Навіть з далекого села Уховецька, що під Ковелем, вони доставляли для них продукти[1]. Страйк закінчився перемогою робітників. Це піднесло їх бойовий дух, а також подало приклад організованої боротьби для селянської бідноти, показало їй, як треба відстоювати свої права і вимоги.

Значною подією, що яскраво продемонструвала спільність дій робітників і селян, було святкування 1 Травня в 1934 році. Напередодні волинський актив КПЗУ відзначав, що робітники Ківерцівського лісопильного заводу вирішили провести в день 1 Травня демонстрацію і страйк. Головним завданням актив вважав організацію демонстрації, в якій взяли б участь і селяни. Водночас пропонувалося також розпочати боротьбу за звільнення шести робітників, арештованих раніше за активну участь у страйковій боротьбі. В Ківерці направили спеціального уповноваженого[2].

30 квітня 1934 року біля села Котова в лісі (в урочищі Замчисько) зібралися святково одягнені селяни з Романова, Котова, Воротнєва, Хорлупів, Новосілок та інших сіл. Після мітингу вони вирушили до Ківерців, де зібралися місцеві робітники, а також селяни з Теремного, Олики. Звідси демонстранти мали організовано йти до воєводського центру — Луцька. Попереджені провокаторами, власті вирішили розігнати демонстрантів, не допустити селян у Ківерці, не дати їм можливості об'єднатися з робітниками для спільного походу до Луцька. В лісі під Ківерцями поліція зустріла демонстрантів (їх було близько 750 чоловік) вогнем. Було поранено 5 жінок і 2 хлопці. У відповідь полетіло каміння. Почався рукопашний бій. Поліцейського начальника і кількох поліцаїв демонстранти побили й обеззброїли, решта відступила. Власті кинули на підмогу їм школу молодих офіцерів, ешелон яких стояв у цей час на станції. З їх допомогою поліції вдалося заарештувати 36 учасників демонстрації. В цей же час у центрі міста теж відбулася сутичка між робітниками й поліцією. Власті й тут розправилися з демонстрантами, провели масові арешти. Заарештованих протримали у в'язниці майже рік. Тільки 18 березня 1935 року відбувся суд. На різні строки тюремного ув'язнення було засуджено 32 чоловіка[3].

Та арешти не залякали трудящих. У квітні 1939 року понад 1000 робітників, що працювали на залізниці в Ківерцях, припинили роботу, відмовились розвантажувати вугілля на знак солідарності з страйкуючими робітниками Ковеля. Тільки силою зброї властям удалося ліквідувати страйк[4].

У вересні 1939 року почалася нова сторінка в історії Ківерців. Трудящі з радістю зустріли свою визволительку — Червону Армію. Одразу ж було створено селищне тимчасове управління, головою якого став робітник Т. Д. Васильківський, і районне — на чолі з робітником В. Ф. Гацюком. Під керівництвом нових органів влади були проведені вибори до Народних Зборів, депутатами яких від Ківерцівського тимчасового управління трудящі обрали В. Ф. Гацюка і Й. Л. Змієвського.

Після проголошення Народними Зборами Радянської влади у Ківерцях було створено селищні і районні партійні та радянські органи. Першим секретарем районного комітету КП(б)У обрали Є. В. Александрова, головою Ківерцівської районної Ради депутатів трудящих — П. А. Орешка, секретарем — І. В. Ємельянова, головою селищної Ради — В. Ф. Гацюка.

В депо і на тартаку було встановлено восьмигодинний робочий день, введено радянську систему соціального забезпечення. Відкрились промисловий і харчовий комбінати. Для робітників-залізничників побудували гуртожиток. Було організо-

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 173, 174.
[2] Там же, стор. 149, 150.
[3] М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, стор. 196, 197.
[4] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 4412, арк. 2.

Партизанська землянка, де містився штаб загону Д. М. Медведєва. Урочище Лопатень, Ківерцівський район. Фото 1967 р.

вано споживчу кооперацію, введено державну торгівлю тощо. Почалися соціальні перетворення в галузі культури. В селищі відкрили школи з рідною мовою викладання і організували роботу по ліквідації неписьменності.

Та мирне життя селища перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Захопивши 25 червня 1941 року Луцьк, фашистські війська рушили на Ківерці. До 2 липня мужньо обороняли залізничний вузол бійці 200-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника І. І. Людникова[1]. Особливо відзначився в цих боях 648-й стрілецький полк, яким командував майор Алесенков. Перейшовши в контратаку, полк лише за один день знищив близько трьох рот солдатів і офіцерів противника. «Це бойове хрещення, — пише І. І. Людников, — вселило впевненість у перемогу всім його бійцям і послужило кращим бойовим прикладом для виховання особового складу всієї дивізії»[2].

Захопивши Ківерці, німецько-фашистські загарбники встановили жорстокий окупаційний режим. Та їм не вдалося поставити радянських людей на коліна. У Ківерцівському районі розгорнувся партизанський рух. Діяльності народних месників сприяла лісиста місцевість. У кінці 1941 і на початку 1942 року місцеві патріоти створили партизанську групу, яку очолив О. Ф. Філюк. В 1942 році сюди прийшли загони А. П. Бринського та партизанські з'єднання особливого призначення Героїв Радянського Союзу М. А. Прокопюка та Д. М. Медведєва. Ці загони і з'єднання мали тісні зв'язки з трудящими, які допомагали партизанам продуктами, одягом.

Наприкінці 1942 року поблизу Ківерців діяв очолений В. В. Ступініним партизанський загін «Маяк», що підтримував зв'язок з партизанськими з'єднаннями Д. М. Медведєва і з підпільниками м. Луцька.

У червні 1943 року в селищі побувала луцька підпільниця комсомолка Паша Савельєва. Тут вона налагоджувала зв'язки з ківерцівськими підпільниками. У Ківерцях побували партизани-розвідники В. Супилін, Ю. Курята, М. Бондарчук, І. Бєлов та інші. Відважний народний месник В. В. Ізмайлов випадково натрапив під Ківерцями на загін оунівців і один прийняв бій проти них. Дорого дісталась ворогам перемога над радянським партизаном, що поліг у бою. Близько 10 бандитів знайшли під Ківерцями свою могилу[3]. В Ківерцях бував легендарний розвідник Герой Радянського Союзу М. І. Кузнецов. У липні 1943 року біля селища він стратив фашистського ката Готліба, який очолював луцьке гестапо й особисто розстрілював сотні радянських людей.

Героїчна боротьба радянських месників наблизила день перемоги над гітлерівською Німеччиною. Війська 1-го Українського фронту в ніч на 1 лютого 1944 року підійшли до Ківерців. Частина, якою командував гвардії полковник Макаров, розгромила ворожий гарнізон. Було взято в полон велику кількість гітлерівців[4].

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.
[2] «Военно-исторический журнал», 1966, № 9, стор. 70, 71.
[3] М. Струтинський. Дорогою безсмертя, стор. 197.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 6 лютого 1944 р.

Молодь Ківерцівського району одержує комсомольські путівки на будівництво шахт Донбасу. 1957 р.

Відступаючи, гітлерівці знищили депо, зруйнували залізничну колію, спалили багато будинків. В Ківерцях і селах району недолюдки розстріляли понад 2 тис. мирних жителів — жінок, дітей, стариків; близько тисячі юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини[1].

У березні і квітні 1944 року в селищі формувалася 2-а армія Війська Польського, а також розміщався військовий комісаріат чеського корпусу під командуванням генерала Л. Свободи.

Незважаючи на труднощі воєнного часу, трудящі Ківерців швидко відбудували залізничну станцію, колії, одне за одним ставали до ладу і давали продукцію для фронту промислові підприємства. Особливу увагу партійні та радянські органи приділяли відбудові і дальшому розвитку Ківерцівського комбінату і ліспромгоспу. В червні 1946 року з ініціативи партійної організації розгорнулося соціалістичне змагання між волинськими лісозаготівельниками та шахтарями Горлівки. За рахунок надпланової продукції лісоруби Волині, в т. ч. й Ківерців, послали в дар горлівським гірникам ешелон кріпильного та будівельного лісу. Держава забезпечила лісозаготівельників і деревообробників новою технікою, завдяки чому вони вже в перші післявоєнні роки досягли і перевершили довоєнний рівень виробництва[2].

25 червня 1951 року селище Ківерці було віднесено до категорії міст. На цей час тут працювало 17 великих і малих підприємств.

Від тартака з трьома примітивними пилорамами до сучасного підприємства, оснащеного найновішою технікою,— ось шлях Ківерцівського деревообробного комбінату за роки Радянської влади. У перші післявоєнні роки тут випускали чотири види продукції, а нині — вироби 34 назв[3]. Комбінат виготовляє високоякісні меблі, паркет, деревностружкові плити, бутові і винні клепки тощо. Ця продукція має великий попит і в СРСР, і за рубежем. Паркет з ківерцівською маркою використовувався на будівництві Московського університету ім. М. В. Ломоносова, Палацу культури у Варшаві.

Робітники комбінату першими в районі почали змагання за комуністичну працю. І вже скоро тут було багато ударників і бригад комуністичної праці. За високі показники в роботі і виконання семирічного плану за 4 роки і 9 місяців звання колективу комуністичної праці було присвоєно паркетному цеху. А згодом і всі цехи здобули це високе звання. Робітниця комбінату комсомолка Н. Грицуняк була учасницею першого Всесоюзного зльоту ударників комуністичної праці в Москві. Широкі перспективи для дальшого розвитку відкрили перед підприємством рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У результаті вдосконалення планування і посилення матеріального стимулювання, високоефективного використання всіх виробничих потужностей на території комбінату побудовано 2 просторі й світлі цехи, де всі трудомісткі процеси механізовано й автоматизовано. На підприємстві виросло багато передовиків і новаторів виробництва. Серед них ветерани праці старі комуністи М. І. Чеблін і Г. Г. Ропавка — активний учасник Великої Вітчиз-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 29 липня 1954 р.
[2] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 105.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 14 листопада 1967 р.

няної війни, нагороджений двома орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступенів, кількома медалями. Понад 10 трудівників комбінату лише в останні роки відзначені орденами й медалями СРСР, в т. ч. верстатники М. С. Мельничук, В. С. Кутін нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, директор комбінату М. П. Ковальов і робітниця делегат XXIII з'їзду КП України Є. О. Тюхтій — орденом «Знак Пошани»[1]. Молода робітнича зміна з честю несе естафету батьків.

Авангардну роль на підприємстві відіграє партійна організація, що налічує близько 100 комуністів. Її помічником і резервом є комсомольська організація, яка об'єднує 150 членів ВЛКСМ.

У 1948 році в Ківерцях збудовано центральну ремонтно-механічну майстерню, де працювало 35 робітників. За роки семирічки вона перетворилась на великий ремонтний завод «Лісмаш», де трудяться 450 робітників. Підприємство проводить капітальний ремонт автомашин і автокранів для всіх лісгоспзагів України. За цей час обсяг його роботи зріс більш як у 3 рази і в 1966 році обчислювався в 1378 тис. крб. Три кращі бригади цього підприємства завоювали звання колективів комуністичної праці.

У 1956 році для потреб залізничного транспорту в Ківерцях споруджено механічний завод по виробництву контейнерів, тут працювало 115 робітників. У 1967 році на заводі вже було 625 робітників. Випуск валової продукції за цей час зріс з 16,5 до 5683 тис. карбованців. Добре попрацював колектив заводу в ювілейному році. До 50-річчя Великого Жовтня він дав країні додатково 1520 залізничних контейнерів. Завдяки ощадливому витрачанню оборотних коштів зекономлено 90 тонн металу. В 1967 році тут запроваджено кілька раціоналізаторських пропозицій, що дало 1200 крб. додаткової економії на рік.

До підприємств залізничного транспорту належать депо, дистанція лісонасаджень, 17-й відділок колії, виконробський ремонтно-будівельний пункт, 5-а дільниця зв'язку, на них працює понад 1300 робітників і службовців.

Підприємства міста обладнані сучасними верстатами, механізмами й автоматами. Так, на механічному заводі 30 проц. зварювальних робіт нині виконують тільки автомати. Виготовлено і впроваджено у виробництво нові фарбувальні машини, встановлено високопотужні преси. Все це дало можливість випускати продукцію на рівні світових стандартів, яка відома нині не тільки в СРСР, а й далеко за його межами — на Кубі, в Угорщині, Англії та інших країнах.

На всіх підприємствах міста розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці, за краще використання резервів виробництва. Серед залізничників перед ведуть машиністи паровозного депо В. Л. Куршель, В. Ф. Андрощук, Л. П. Макарчук, Г. І. Кухаренко, які щорічно перевозять понад технічну норму до 50 тис. тонн вантажів, заощаджуючи при цьому близько 30 тонн палива. Старший машиніст вуглепідйомного крана М. Н. Соколюк виступив ініціатором руху за роботу кранів без середнього ремонту. Річний економічний ефект від цього становить 3600 карбованців. Ківерцівські залізничники показують високі зразки комуністичного ставлення до праці. Так, 4 бригади депо, колективи станції Ківерці, 17-го відділку, 5-ї дільниці зв'язку завоювали почесне звання комуністичних. За багаторічну бездоганну працю на залізничному

Догляд за посадкою лісу на території Ківерцівського лісгоспзагу. 1966 р.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 23 вересня 1966 р.

транспорті І. Г. Заболотський, І. Ф. Іванов, П. Г. Слєпченко, Ю. Д. Дмитрієв нагороджені орденом Леніна, В. М. Дмитрієв — орденом Трудового Червоного Прапора.

Гордістю міста є Ківерцівський лісгоспзаг, перший серед лісових господарств країни нагороджений орденом Леніна. За роки семирічки обсяг валової продукції лісгоспзагу зріс більш як у 2 рази. Хороших результатів добилися робітники лісових господарств до 50-річчя Радянської влади. Новобудовам країни було відправлено 150 тис. куб. метрів високоякісної деревини. У 1967 році в лісгоспзагу став до ладу перший на Україні завод по випуску очищеного скипидару і флотаційного масла[1]. Підприємство щороку осушує і освоює близько 1 тис. га боліт, висаджує дерева на площі 700—900 гектарів. За творчі винаходи, і застосування нової технології виробництва підприємство відзначено дипломами 1-го і 2-го ступенів та двома бронзовими медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР. 14 срібних і бронзових медалей від комітету Виставки одержали кращі раціоналізатори підприємства[2].

У місті розташовані також завод залізобетонних виробів, збудований в 1961 році, кахляний цех Цуманського заводу будматеріалів, харчокомбінат, будівельно-ремонтна дільниця, районне об'єднання «Сільгосптехніка», міжколгоспна будівельна організація, 2 автоколони, друкарня. На цих підприємствах працює понад 1500 чоловік.

В авангарді численного загону робітничого класу Ківерців ідуть кращі виробничники, ударники комуністичної праці, депутати районної та міської Рад. Серед них токарі ремзаводу «Лісмаш» Н. К. Бобрик, С. С. Годлєвська, Й. Д. Туровський, електрозварювальник харчокомбінату М. Я. Рогоза, робітниця лісгоспзагу Л. Г. Романюк, верстатниця деревообробного комбінату Л. А. Дачко, шофер колони № 18 А. І. Савчук. В 1965—1967 рр. за виробничі успіхи багатьох робітників нагороджено орденами і медалями СРСР. 19 бригад різних підприємств міста удостоєні високого звання колективу комуністичної праці.

Широких масштабів набрало у Ківерцях капітальне і житлове будівництво. Тільки за останні роки тут споруджено на державні кошти 28,3 тис. кв. метрів житлової площі і на власні кошти населення 147 будинків (6,8 тис. кв. метрів). У місті забруковано 26 тис. кв. метрів і заасфальтовано 11 тис. кв. метрів вулиць, прокладено 4500 кв. метрів тротуарів.

Незрівнянно зріс добробут трудящих. Про це, зокрема, свідчить підвищення їх купівельної спроможності. Тільки в 1968 році магазини державної і кооперативної торгівлі продали жителям міста різних товарів на 10 млн. 200 тис. крб., у тому числі книг — на 20 тис. карбованців.

На належному рівні справа народної освіти. У дорадянський період в Ківерцях була всього одна школа, в якій навчалися діти державних службовців, поміщиків та заможних селян навколишніх сіл. Діти робітників і сільської бідноти через злидні, нестатки, високу плату за навчання не мали можливості відвідувати школу. Близько 80 проц. жителів залишались неписьменними. Тепер неписьменність повністю ліквідовано. Всі діти шкільного віку вчаться. У двох середніх і восьмирічній школах налічується 2 тис. учнів, 140 учителів.

Музей партизанської слави в урочищі Лопатені, Ківерцівський район. Фото 1967 р.

[1] Ф. І. Калита. Волинь наша радянська. Львів, 1967, стор. 59.
[2] Газ. «Ленінським шляхом», 10 червня 1967 р.

На пункті по заготівлі хутра. Ківерцівський район. 1963 р.

Близько 300 молодих робітників навчаються без відриву від виробництва у школі робітничої молоді. Понад 150 робітників і службовців є студентами-заочниками вищих і середніх спеціальних учбових закладів У 1963 році в місті відкрили медичне училище, в якому близько 300 юнаків та дівчат готуються стати кваліфікованими фельдшерами, медсестрами, акушерками. Працює дитяча музична школа.

Добре налагоджене медичне обслуговування трудящих: є пологовий будинок, 2 консультації, 3 амбулаторії, 2 поліклініки, 10 медичних пунктів, санітарно-епідеміологічна станція. У 1963 році в місті завершено будівництво двоповерхового приміщення нової лікарні на 175 ліжок; вона обладнана сучасним медичним устаткуванням, забезпечена найновішими препаратами. В медичних закладах міста працюють 42 лікарі, 102 фельдшери й медсестри. Серед них головний лікар району заслужений лікар УРСР хірург Л. Я. Римолін, депутат Верховної Ради Української РСР дитячий лікар Т. О. Зайковська.

Велику культурно-масову роботу провадить Будинок культури. Тут є зал для глядачів на 250 місць, кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності, працює клуб цікавих зустрічей. У Будинку культури читаються лекції, проводяться вечори відпочинку і зустрічей поколінь, читацькі конференції, диспути на літературні теми тощо.

Понад 700 чоловік, переважно молодь, беруть участь у роботі гуртків художньої самодіяльності Будинку культури та при клубах. Найбільш популярний чоловічий хор (80 учасників). В його репертуарі українські народні та сучасні пісні, а також пісні самодіяльного композитора Я. Д. Батинчука.

В 1962 році гостинно відчинив двері широкоекранний кінотеатр «Супутник» на 450 глядачів. У місті є також літній кінотеатр на 300 місць, 3 робітничі клуби, 13 червоних кутків, районна бібліотека для дітей та 6 профспілкових бібліотек на підприємствах з загальним книжковим фондом понад 90 тис. примірників.

З 1944 року в місті виходить районна газета «Ленінським шляхом». З того часу її тираж зріс у 10 разів і нині становить близько 8 тис. примірників. Значну роботу проводить створена на громадських засадах редакція місцевого радіомовлення. Завжди людно в трьох ленінських кімнатах, у двох кімнатах бойової слави, в кабінеті політичної освіти та в кабінеті преси. Тут читаються лекції, провадяться дискусії.

У Ківерцях розвинуте народне декоративно-ужиткове мистецтво. Так, І. В. Криворучко займається інтарсією по дереву. Його картини «Перебендя», «Лісова пісня», портрети Шевченка і Лесі Українки прикрашають обласний Будинок народної творчості. О. А. Матузаєв захоплюється випалюванням по дереву. Одна з кращих його картин «Ранок у сосновому лісі» експонувалася на обласному огляді робіт народних умільців. Вироби молодих майстрів Ківерцівського лісгоспзагу відомі далеко за межами області.

Активно проводиться в місті спортивна робота. До послуг фізкультурників — стадіон, спортивна школа. Понад 2 тис. юнаків і дівчат беруть участь у різних секціях ДТСААФ, ДСТ «Колос». Понад 1,5 тис. чоловік мають спортивні розряди.

Радісно відзначають жителі Ківерців свята весни, квітів, книги, пісні — все це нові свята, з новими обрядами, які виникли в роки Радянської влади. За новими обрядами тепер справляють весілля, реєструють новонароджених.

Ківерці мають регулярне автобусне і залізничне сполучення з обласним центром — Луцьком. Це дає змогу трудящим райцентру систематично відвідувати обласні культурно-освітні заклади і навчатись у вечірніх відділеннях вузів і середніх спеціальних закладах.

Успіхи жителів міста у промисловому, житловому та культурному будівництві свідчать про величезну організаторську і політично-масову роботу партійних, радянських та громадських організацій, в авангарді яких ідуть комуністи. На 1968 рік у Ківерцях було 40 первинних партійних організацій, що об'єднували 840 комуністів, та 22 комсомольські, що налічували 1600 юнаків і дівчат. У роботі 45 профспілкових організацій бере участь понад 5 тис. робітників і службовців.

Велику роботу по дальшому впорядкуванню житлово-комунального господарства, поліпшенню побутових умов населення та вдосконаленню роботи культосвітніх закладів проводить міська Рада депутатів трудящих.

Відрадні перспективи розвитку міста. Партійні організації Ківерців намітили і успішно здійснюють конкретні завдання нової п'ятирічки.

М. М. НАУМЧИК, Р. Н. ОКСЕНЮК

* * *

Ківерцівський район розташований у східній частині області; межує на півночі з Маневицьким, на заході — з Рожищенським, на півдні — з Луцьким районами Волинської області, а на сході — з Ровенською областю. Як адміністративна одиниця існує з початку 1940 року.

В районі 23 сільські, дві селищні та одна міська Рада. 74 населені пункти. Територія району — 1419 кв. км. Населення — 66,9 тис. чоловік. Густота населення на один кв. км — 47 чоловік.

Рельєф району переважно рівнинний. Понад 70 проц. його території лежить в межах Поліської низовини, а південна частина — на хвилястому Волинському плато. З корисних копалин тут є поклади торфу, вапняків, глини тощо.

Першорядне значення в економіці району посідає сільське господарство, зокрема землеробство і тваринництво. В 1968 році за 31 колгоспом району було закріплено 75,6 тис. га землі, за радгоспом і племзаводом — 6119 га. З них сільськогосподарських угідь у колгоспах 59 042 га, орної — 37 918 га, лісів — 8556 га. У радгоспі і племзаводі сільськогосподарських угідь — 3952 га, орної — 2755 га, лісів — 1297 гектарів.

ОЛИ́КА

Олика — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Путилівка, за 6 км від шосейної дороги Ровно—Луцьк, за 9 км від залізничної станції Олика та за 40 км від районного центру. Селищній Раді підпорядковані села Метельне й Личани. Населення — 4400 чоловік.

Олика розташована в лісостеповій смузі, грунти чорноземні та легкосуглинисті. З корисних копалин є вапняки, крейда, піщаник, глина й торф.

Олика належить до стародавніх поселень Волині. Вперше вона згадується в Іпатіївському літопису під назвою Оличі, Олича, Оліци[1]. Під 1149 роком там ска-

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. СПб., 1848, стор. 46.

зано: «Изяслав... пойдоша полки своими от Луческа, и шедше сташа у Чемерина на Оличи»[1].

У XIII—XIV століттях Олика була складовою частиною Галицько-Волинського князівства. У 40-х роках XIV століття майже вся Волинь, в тому числі й Олика, була захоплена Великим князівством Литовським. Наприкінці XV століття Олика належала луцькому повітовому старості Івану Кішці, який у 1513 році видав заміж свою дочку за Яна Радзівілла. З того часу Олика стає власністю Радзівіллів.

Замок XVI ст., смт. Олика. Фото 1968 р.

У 1564 році в Олиці було споруджено замок, оточений валом і кам'яним муром з 4-ма бастіонами[2].

У цьому ж році Олиці надано магдебурзьке право. За містом закріпили понад 300 ланів землі, з яких значна частина належала боярам, духовенству, а 2—2,5 лана використовувались для вигону[3].

Усім життям міста керував магістрат. За люстрацією 1570 року, в Олиці налічувалося 318 будинків, 19 вітряків, одна крупорушка і 6 казанів для виробництва горілки. Було 11 ремісників. Щороку в місті відбувалося п'ять ярмарків, де торгували великою рогатою худобою, кіньми, дерев'яним посудом, зерном, хлібом тощо.

Всі жителі сплачували натуральні та грошові податки. Так, податок з житла становив 5 грошів, присадибної ділянки — 4 гроші, земельного наділу лана — 20 грошів, вітряка — 24 гроші; ремісники платили по 7 грошів[4].

Незважаючи на привілеї, передбачені магдебурзьким правом, місцеве населення примушували виконувати додаткові повинності. Майже всі жителі, за винятком представників адміністрації і суду та незначної кількості найбільш кваліфікованих ремісників, відбували панщину в маєтку феодала по 1—2 дні на тиждень, відробляли державні повинності — ремонтували дороги, мости, греблі, працювали на укріпленнях. Олика була замком-фортецею, на озброєнні мала 202 гармати та 6 тис. ядер[5]. Під час російсько-шведської війни в 1706 році ці гармати Петро I наказав зняти для озброєння своєї армії. У 30-х роках XVII століття навколо міста було споруджено стіну висотою 7 м[6], а для в'їзду побудовано брами з бійницями. Одна з цих брам збереглась до наших днів. У 1635 році в Олиці за проектом архітектора італійця Маліверно і скульптора швейцарця Альмпелі почали зводити католицький костьол. Роботи тривали 5 років й були завершені в 1640 році.

Феодали й католицька церква весь час посилювали експлуатацію корінного населення і це викликало ненависть до гнобителів, протест проти їх сваволі. В 1594—1596 рр. оличани підтримали повстання селян і козаків, очолене Северином Наливайком. До повстанців приєдналося чимало селян і міщан Олики.

---

[1] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1889, № 30, стор. 740.
[2] Там же, 1878, № 7, стор. 567.
[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 7, стор. 527—528.
[4] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 14.
[5] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по юго-западным дорогам. К., 1898, стор. 294.
[6] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 71.

Особливо активізувалася селянська боротьба під час визвольної війни українського народу. В 1648 році козацькі загони, підтримані жителями містечка, захопили його.

В 1651 році козацькі війська вдруге обложили Олицький замок. Облога тривала кілька днів, фортеця зазнала пошкоджень. Але підійшли польські шляхетські війська, якими командував О. Конецпольський, і козаки змушені були відступити[1].

На початку XVIII століття в Олиці налічувалось 1073 чоловіка.

У 1795 році, після третього поділу Польщі, Західна Волинь визволилася від польсько-шляхетського панування, яке тривало кілька століть. Але життя трудящих Волині, що перебувала в складі Російської держави, майже не змінилося. Польська шляхта дістала дворянські права.

На кінець XVIII століття в Олиці було понад 300 будинків, населення — 1773 чоловіка. Місто перебувало, незважаючи на самоврядування, в повній залежності від феодала Радзівілла. За своїм соціальним складом населення було неоднорідним. Тут проживали ремісники, торговці, перекупники, малоземельні селяни та міська біднота, що працювали на різних роботах. Всі вони сплачували грошові податки, виконували різні повинності, за вимогою магістрату і феодала перевозили ліс, дрова, працювали на шляхах тощо.

В цей час послаблюється національний та зникає релігійний гніт. Зменшується вплив католицького духовенства. В 1784 році в Олиці було побудовано православну церкву, при якій відкрито школу грамоти. В середині XIX століття в Олиці було збудовано ще 3 православні церкви, відкрито церковнопарафіяльну школу.

Звільнення від кріпацтва не поліпшило економічного становища трудящих Олики. Залишки кріпаччини — викупні платежі за землю, відробітки та інші побори й здирства феодалів — призвели до крайнього зубожіння селян. Проте реформа 1861 року глибоко вплинула на всю економічну систему країни, створивши передумови для розвитку капіталізму. У 70-х роках XIX століття за 9 км від містечка прокладено залізничну колію й побудовано станцію Олика. Це забезпечило розвиток ремесел і торгівлі в Олиці. У містечку створюються промислові підприємства, здебільшого кустарного типу. Серед них фабрика клею, завод для вичинки шкір, п'ять олійниць, лісопильний завод. У місті вже було 116 приватних крамниць[2].

В Олиці зростає населення. На початку XX століття тут налічувалося 419 дворів і проживало 5780 чоловік[3]. Однак була лише одна церковнопарафіяльна школа, де навчалися діти заможних.

З розвитком капіталізму посилювались експлуатація і класове розшарування населення, частина якого — робітники — працювала на підприємствах, інші займалися ремеслами, селяни йшли в найми до Радзівіллів і працювали на тартаку.

Хвилі революції 1905—1907 рр. докотились до Волині. У квітні 1905 року робітники тартака організували страйк, який тривав тиждень. Війська, що були викликані властями, придушили його[4]. Тоді ж луцький повітовий справник звертався до голови міської управи з проханням збільшити кількість поліцейських постів: селяни чинили потрави поміщицьких угідь і підпалювали маєтки[5].

Під час столипінської реакції більшовицькі організації переправляли марксистсько-ленінську літературу з-за кордону через Волинь. Наляканий цією подією начальник Волинського губернського жандармського управління в грудні 1910

---

[1] Журн. «Волынские епархиальные ведомости», 1878, № 7, стор. 573.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 67, оп. 2, спр. 1137, арк. 134, 135.
[3] Список населенных мест Волынской губернии, стор. 61.
[4] Є. Виноградов, П. Денисовець. Революційна боротьба трудящих Волині в першій російській революції, стор. 18.
[5] Волинський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 500, арк. 27.

року повідомляв, «що один з таких шляхів проходить через Берестечко — Олику — Ровно»[1].

Велику радість жителям містечка принесла звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вже в грудні 1917 року в Олиці було проголошено Радянську владу.

Але на початку 1918 року Олику захопили австро-німецькі окупанти, після їх вигнання — націоналістичні банди Петлюри. Навесні 1920 року сюди прийшли білополяки, встановили тут жорстокий окупаційний режим, землю повернули поміщикам й куркулям.

Трудящі Олики самовіддано боролися за владу Рад. Вони допомагали 1-й Кінній армії С. М. Будьонного, яка влітку 1920 року вигнала білополяків з Волині. Олика знову стала радянською. В місті створювались радянські установи, було встановлено робітничий контроль на підприємствах, понад 2 тис. га поміщицьких земель було конфісковано, селяни приступили до її розподілу.

Проте Радянська влада в Олиці протрималася недовго. За Ризьким договором західна частина Волині, в тому числі й Олика, опинилась під владою буржуазно-поміщицької Польщі.

Перша світова та громадянська війни завдали місту спустошень, що позначилось на його економічному становищі. Більш як на 1000 чоловік зменшилось населення. На підприємствах Олики умови праці були надзвичайно важкі: чотирнадцятигодинний, а то й довший робочий день, низька оплата праці.

Податки, штрафи виснажували людей, залишаючи їх без засобів до існування. Селяни змушені були майже за безцінь працювати на Радзівілла, щоб заробити собі на шматок хліба. За 15—16-годинну роботу їм платили лише 50—70 грошів[2].

Польські власті намагалися ліквідувати українську культуру, полонізувати й окатоличити українське населення. В Олиці у 20-х роках існувало дві семирічки, навчали тут польською мовою[3]. До того ж навчання було платним. Тому діти трудящих, які не мали змоги платити за навчання, залишались поза школою.

На низькому рівні було й медичне обслуговування населення. Дві примітивні амбулаторії (в одній з них працював лише один лікар, а в другій — фельдшер) обслуговували населення міста і гміни. Правда, в Олиці були ще один приватний лікар і фельдшер, але за медичну допомогу вони брали недоступну для трудящих плату.

Тяжкі матеріальні умови життя, політичне безправ'я викликали гнів і обурення населення, яке повставало проти експлуатації. Очолювали боротьбу комуністи, вплив яких на маси весь час зростав.

Перший осередок КПЗУ в Олиці засновано 1926 року. Його діяльність була спрямована проти воєнної пропаганди, наклепів на СРСР. Одержуючи з підпільної друкарні КПЗУ у Львові відозви, листівки та іншу літературу, комуністи Олики розповсюджували їх серед населення. Вони керували роботою культурно-освітніх товариств «Просвіти», організовували вечори молоді, на яких пропагували ідеї марксизму-ленінізму[4].

Власті буржуазної Польщі забороняли влаштовувати будь-які збори або мітинги. 26 березня 1930 року члени КПЗУ і «Сельробу» скликали в Олиці передвиборний мітинг, на який зібралося багато робітників і селян навколишніх сіл. Але поліція розігнала учасників мітингу, мотивуючи це тим, що на скликання його не було дозволу від луцького старости[5].

Незважаючи на розправи й арешти, діяльність комуністів і комсомольців

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 276, оп. 1, спр. 259, арк. 150—158.
[2] Газ. «Праця», 12 і 15 березня 1934 р.
[3] Wydawnictwo statystyczne magistratum Olyki, 1928, стор. 5.
[4] Львівський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 17, арк. 77—79.
[5] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 79, арк. 13.

Д. Гурта — член КПЗУ, учасник національно-революційної війни іспанського народу 1936—1939 рр., уродженець с. Личан. 1937 р.

в Олиці не припинялася. Вони розповідали трудящим правду про Радянський Союз, викривали підступні дії польського фашистського уряду та його агентури — українських буржуазних націоналістів. Все це мало великий вплив на свідомість трудящих, молоді Олики.

Рік у рік організаційно міцніли й кількісно зростали ряди комуністичної та комсомольської організацій.

У вересні 1931 року в с. Залісочому відбулася нарада комуністів Олики і навколишніх сіл, на якій організаційно оформився Олицький райком КПЗУ, секретарем його став А. С. Жовтянський. Вже в кінці 1931 року Олицька районна організація КПЗУ налічувала понад 100 комуністів[1].

Під керівництвом райкому КПЗУ був підготовлений селянський страйк, який розпочався у червні 1932 року. Страйкарі вимагали від властей скасування штрафів, відміни мита за в'їзд до міста на базар, зниження цін на промислові товари й підвищення цін на сільськогосподарські продукти.

Страйк тривав майже місяць і був придушений поліцією, яка прибула сюди з Луцька. Карателі чинили криваві розправи над селянами. Багатьох страйкарів кинули до в'язниці. Був заарештований і закатований поліцією активний член КПЗУ А. Беганський[2]. Ім'ям цього славного сина польського народу в Олиці названо одну з вулиць.

Проте жорстока розправа над страйкарями не залякала трудящих. У 1934 році боротьба селян Волині розгорнулася з новою силою. Особливо гострим був виступ селян Ковельського повіту, до якого приєдналися селяни Луцького, частини Дубнівського, Ровенського, Любомльського та Володимир-Волинського повітів. В цьому страйку взяло участь майже 80 тис. селян із 130 сіл[3].

На початку лютого 1934 року Олицький райком КПЗУ провів конференцію активу, де розробили план підготовки й проведення страйку селян. Конференція виробила вимоги страйкарів, які в основному полягали в тому, щоб власті скасували ярмаркове мито, збільшили ціни на сільськогосподарські продукти тощо. Тут же обрано районний страйковий комітет на чолі з М. М. Патріюком. Страйкові комітети створювались у кожному селі Олицької гміни.

Прогресивний журнал «Вікна», який широко розповсюджували члени КПЗУ серед трудящих Олики. 1930 р.

Страйк розпочався 14 лютого. В ньому брали участь тисячі селян. Олицький райком КПЗУ весь час керував страйком. Про кожний успіх або невдачу зразу ж повідомлялося у відозвах[4]. Місцеві жандарми неспроможні були справитися з страйкуючими, тому 11 квітня 1934 року в Олику прибули з Луцька численні загони поліції й осадників, які розпочали криваву розправу в селах гміни й вдалися до масових арештів. Понад 270 чоловік, в тому числі майже всіх членів райкому КПЗУ, було кинуто до в'язниці.

Проте ні терор, ні ув'язнення не примусили трудящих припинити боротьбу. Так, 1 травня 1934 року тут відбулася могутня демонстрація, організована Олицькою і Котівською районними організаціями КПЗУ. До селян приєдналися робітники Ківерцівського лісопильного заводу.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 79, арк. 27.

[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 74, 75.

[3] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 103, арк. 43.

[4] Там же, ф. 1261, оп. 1, спр. 79, арк. 30.

Боротьба олицьких селян, що була підтримана сільськогосподарськими робітниками багатьох поміщицьких маєтків, закінчилася повною перемогою селян. У 1934 році скасували мито на в'їзд до міста, а на початку 1935 року — і плату за постій у місті, знизили ринкові збори[1].

Багатьма славними сторінками збагатили оличани літопис боротьби трудящих Волині за соціальне й національне визволення. Ніколи не згасало у робітників і селян прагнення до возз'єднання з Радянською Україною. Ніколи не залишала їх віра в те, що довгождана допомога прийде зі Сходу.

17 вересня 1939 року Червона Армія почала визвольний похід, щоб подати руку допомоги своїм єдинокровним західноукраїнським братам. 19 вересня Олика стала вільною. Схвильовані, з квітами в руках зустрічали трудящі міста своїх визволителів. Щасливі люди обіймали радянських бійців і командирів, міцно тиснули їм руки, розпитували про життя трудящих у Країні Рад.

Було створено революційний орган влади — тимчасове управління, до складу якого увійшли кращі представники трудового населення. Він здійснив розподіл церковної і поміщицької землі між безземельними й малоземельними селянами. Передові робітники й селяни організували робітничу гвардію, яка підтримувала в містечку революційний порядок, охороняла підприємства.

Тимчасове управління очолило підготовку до виборів у Народні Збори Західної України. Делегатом від Олики трудящі обрали активного діяча комуністичного підпілля, організатора боротьби трудящих за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною А. С. Жовтянського. Радо зустріли оличани рішення Народних Зборів, а також Закон Верховної Ради СРСР, за яким Західна Україна стала складовою частиною Союзу Радянських Соціалістичних республік.

У січні 1940 року створено Олицький район. Олика стала районним центром, а 18 жовтня 1940 року на підставі Указу Верховної Ради УРСР її віднесли до категорії селищ міського типу. Районним центром Олика лишалась до 1957 року, потім перебувала в складі Цуманського району, з січня 1963 року входить до складу Ківерцівського району.

На початку 1940 року в селищі були створені районні установи, які всі зусилля спрямовували на розвиток народного господарства й культурне будівництво. Промислові підприємства — млини, олійниця, пивзавод, матеріальні цінності, промислові товари й сировина були націоналізовані, а кустарі-ремісники об'єдналися в артілі. Конфісковані землі і реманент поміщика Радзівілла стали власністю новоорганізованого держкінзаводу.

В селищі відкрили дві школи: середню й початкову, викладання в них велось українською мовою. Гостинно відчинили двері кінотеатр і бібліотека. Щоб швидше ліквідувати неписьменність, в Олиці відкрили вечірню школу.

Трудящі стали широко користуватись безплатною медичною допомогою. В перші дні визволення почали діяти лікарня, поліклініка і аптека.

Окрилені першими успіхами, трудівники Олики віддавали всі сили й енергію для великої справи соціалістичного будівництва. Але розбійницький напад фашистської

Колишні члени Олицького підпільного райкому КПЗУ, що діяв у 30-і роки, (зліва направо) Т. К. Чухілевич, С. І. Кощій, В. М. Фінкевич, А. С. Жовтянський, М. М. Патріюк. Фото 1967 р.

[1] Волинський облдержархів, звіт Волинського воєводи за 1934 рік, стор. 26.

Німеччини на нашу країну 22 червня 1941 року перервав мирну працю трудящих Олики. 28 червня 1941 року гітлерівські війська вступили в Олику. Окупанти лютували тут два з половиною роки. Це був час масових убивств і нечуваних тортур, пограбувань й насильств, голоду.

30 червня 1942 року в Олиці фашисти розстріляли понад 4 тис. чоловіків, жінок і дітей[1].

Свої криваві злочини гітлерівці чинили за активною допомогою українських буржуазних націоналістів. Це вони створили так звану українську поліцію, мов пси нишпорили по селищу й присілках, полювали на радянських патріотів, ув'язнювали мирних громадян, допомагали окупантам вивозити на каторгу до Німеччини юнаків і дівчат Олики.

23 квітня 1943 року гітлерівці зігнали 507 жителів Олики на замкову площу, відібрали 122 чоловіка і вивезли на каторжні роботи до Німеччини, звільнивши лише стариків, жінок й дітей[2]. Окупанти зруйнували й спалили в Олиці 404 житлових і 326 господарських будівель, відібрали у жителів селища 825 коней, 2088 голів рогатої худоби, 739 свиней, 18 тис. штук птиці. Загальна сума збитків, заподіяних німецько-фашистськими окупантами народному господарству Олики, перевищувала 83 мільйони карбованців[3].

Разом з усім радянським народом понад 150 оличан виявили зразки мужності й відваги при захисті Вітчизни, сім чоловік були відзначені урядовими нагородами, багатьох удостоєно медалей.

2 лютого 1944 року частини 1-го Українського фронту визволили Олику. В селищі відновили свою діяльність партійні та радянські органи. Розпочалася напружена робота. Трудівники відбудовували народне господарство, подавали допомогу фронту.

У 1945 році в селищі вже працювали паровий млин, харчокомбінат, хлібозавод, стали до ладу кінний завод, МТС, лікарня, середня й семирічна школи, районний клуб. До послуг трудящих були організовані дві майстерні — шевська і кравецька. Розпочала працювати торговельна мережа райспоживспілки.

Під керівництвом районної партійної організації селяни успішно завершили сівбу ранніх зернових, зібрали врожай 1944 року. Виконавши план хлібоздачі, вони понад 40 тис. пудів хліба здали до фонду перемоги. Хліборобам активно допомагали робітники промислових підприємств Олики. Навесні 1945 року робітники Олицької МТС зобов'язалися вчасно відремонтувати сільськогосподарський інвентар, щоб селяни змогли добре підготуватися до весняної сівби. І слова свого вони дотримали, вчасно відремонтували потрібну кількість плугів, борін, культиваторів, возів та інше.

В селищі розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який організувався 1950 року при об'єднанні двох колгоспів: ім. Ватутіна та ім. Сталіна присілка Олика—Миловиці. Об'єднання цих невеликих господарств відкрило широкий шлях до поліпшення культури землеробства, механізації робіт, піднесення врожайності. Вже у 1957 році з кожного гектара посіву було зібрано по 17,5 цнт зернових, по 416 цнт цукрових буряків, по 150 цнт картоплі, по 182 цнт овочів. І доход артілі становив 1 490 080 крб. На кожний вироблений трудодень члени артілі одержали по 7 крб. грішми, по 2 кг зерна і по 1 кг картоплі[4].

В 1957 році до Олицького колгоспу приєдналося господарство ім. Жданова (с. Метельне), в 1963 році — колгосп «Прогрес» (с. Личани). Об'єднання цих колгоспів відкрило нові перспективи для підвищення продуктивності праці, для широкого застосування техніки, досягнень науки, передового досвіду.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 64.
[2] Там же.
[3] Там же, спр. 13, арк. 64.
[4] Газ. «Радянська трибуна», 19 березня 1958 р.

Вже на 1967 рік в колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС було 2919 га сільгоспугідь, 1330 голів великої рогатої худоби, 1125 свиней, 2000 птиці та 505 овець. Артіль має 25 типових добротних приміщень для тварин. Праця на тваринницьких фермах механізована.

У розпорядженні колгоспу великі технічні засоби. Він має 16 вантажних автомашин, 23 трактори, 21 комбайн та іншу сільськогосподарську техніку. Є велика майстерня для її ремонту. Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС — один з найкращих у районі. Його доход в 1966 році становив 1176,6 тис. карбованців.

В ювілейному 1967 році колгосп добився рекордного для району врожаю зернових — 31,6 цнт. з га. Достроково, на чотири місяці раніше виконано зобов'язання ювілейного року щодо продажу державі сільськогосподарської продукції.

На урочистих зборах, присвячених 50-річчю Великого Жовтня, в щойно відкритому колгоспному Будинку культури артілі ім. XXII з'їзду КПРС було вручено пам'ятний Червоний прапор райкому КП України і районної Ради депутатів трудящих, а кращий дояр М. Й. Денисюк одержав перехідний червоний мандат РК КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих. Ще в 1966 році олицький колгосп за визначні успіхи в розвитку економіки і в культурному будівництві нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Грамотою Президії Верховної Ради УРСР відзначено й голову правління колгоспу В. М. Фінкевича, колишнього члена КПЗУ, нагородженого орденами Леніна та «Знак Пошани». Двадцять років він очолює правління цього колгоспу, був його першим організатором.

Всю господарську та громадсько-політичну діяльність в колгоспі спрямовує партійна організація, що налічує 42 комуністи. Вони очолюють найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва. Бойовим помічником комуністів є комсомольська організація.

Успіхи колгоспу — результат невтомної праці трудівників артілі. Їх трудові подвиги були відзначені урядовими нагородами. Бригадир О. Т. Мельник удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора, О. М. Безушакевич, Н. Д. Романець — ордена «Знак Пошани». В числі передовиків колгоспу — З. М. Малиновська, М. О. Збирун та багато інших; вони постійно добиваються високих трудових показників.

В Олиці є Державний племінний завод великої рогатої худоби, який було створено в 1960 році на базі Держкінзаводу. Цьому підприємству належить понад 2 тис. га землі. З 1961 року племзавод розводить породисту велику рогату худобу та свиней, удосконалює червонопольську, буролатвійську, червонодатську породи худоби, виводить свині великої білої породи. Якщо у 1965 році середній надій від кожної корови становив по 3 тис. кг молока, а жирність 3,5 проц., то в 1966 році він досяг 4 тис. кг молока на корову при жирності 4,1 проц. Завдяки застосуванню найпередовіших досягнень науки колектив племзаводу добився великих успіхів. У 1966 році від кожної з 24 корів-рекордисток селекційної групи надоєно по 5—6 тис. кг молока (жирність 4—4,5 процента).

Основою успішного розвитку тваринництва, підвищення його продуктивності стала багата кормова база, яка весь час поліпшується.

Партійна, комсомольська та профспілкова організації ведуть велику масово-політичну роботу серед працівників господарства, постійно підтримують їх бойовий дух. Регулярно підводячи підсумки роботи, комуністи пропагують передові методи праці. Наприклад, директором заводу М. І. Шортовим була підготовлена й видана книжка «Про передові методи праці і виробничі досягнення племзаводу». Робітники систематично підвищують свою кваліфікацію та культурний рівень, вивчають конкретну економіку сільськогосподарського виробництва.

В результаті наукового ведення господарства, широкого застосування передового досвіду на заводі рік у рік добиваються високих показників у праці. У 1965 році працівникам молочно-тваринницької ферми племзаводу присвоєно звання колективу

Зустріч піонерів Олики з колишнім командиром партизанського загону письменником Ю. О. Збанацьким. 1963 р.

комуністичної праці. Тут трудиться чимало передовиків виробництва, слава про них лине далеко за межі району й області. 17 років беззмінно працює дояркою М. П. Саморук, якій у 1966 році було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Марія Петрівна передала свій досвід десяткам доярок. Серед них сестри Ковальські, Л. Шкарапа, Н. Прихорай та інші. М. П. Саморук в 1966 році надоїла від кожної з 12 корів, закріплених за нею, по 4773 кг молока, а в 1967 році — по 5134 кілограми.

Значно зміцніла матеріально-технічна база племзаводу. Тепер він має 16 тракторів, 12 різних комбайнів, 15 автомашин та багато іншої техніки.

За високі показники племзавод у 1966 році нагороджений перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а на честь 50-річчя Радянської влади — Пам'ятним Червоним прапором Волинського обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і облпрофради.

За самовіддану працю 43 працівники племзаводу нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, серед них свинарка М. Я. Соболенко, бригадири рільничих бригад А. І. Деркач, М. Т. Семенченко, доярки С. Ф. Ільчук, Л. А. Шкарапа. Директор державного племінного заводу М. І. Шортов нагороджений орденом Леніна.

Є в Олиці харчокомбінат, який об'єднує консервний цех, млин та цех безалкогольних напоїв. Овочеві й фруктові консерви харчокомбінату одержують, крім Волинської області, Москва, Краснодар, Крайня Північ, Далекий Схід.

У 1958 році в Олиці створено «Міжколгоспбуд». За 1965—1967 рр. організація розширилася, багато видів робіт тут механізовано. Нині на підприємстві працює близько 200 чоловік. Міжколгоспна будівельна організація має свій цегельний завод, пилораму, столярний цех тощо. Лише в 1966 році з цегли Олицького заводу було споруджено в районі 2 школи, 35 колгоспних об'єктів, у тому числі 8 корівників, 3 свинарники, 2 зерносховища, 3 гаражі тощо.

В селищі працює комбінат побутового обслуговування, де є кравецька, шевська, столярна майстерні, пункт ремонту годинників, фотосалон, перукарня та бригади для ремонту квартир. За високі виробничі показники комбінату ще в листопаді 1962 року присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці, 13 разів він завойовував перехідний Червоний прапор облвиконкому і облпрофради.

За роки Радянської влади селище Олика значно розширилось, розбудувалось. З'явилось одинадцять нових вулиць. На місці колишніх халуп виросли сотні нових будинків, переважно кам'яних, добротних, про які місцеве населення не могло й мріяти за часів панської Польщі. Привабливі сади, парк відпочинку, історичні та архітектурні пам'ятки поряд з новобудовами прикрашають селище.

Важливу роль у громадському й культурному житті селища відіграє місцева Рада депутатів трудящих (43 чол.) При ній на громадських засадах створено 6 постійно діючих комісій. До їх складу входять трудівники, які своєю наполегливою працею заслужили шану й повагу односельчан. Народні обранці підтримують тісний зв'язок зі своїми виборцями, своєчасно відгукуються на запити й потреби трудящих, звітують перед ними. Селищна Рада приділяє неослабну увагу розвитку

культури, освіти, торгівлі, громадському харчуванню, житловому будівництву тощо. Зокрема, будівельно-шляхова комісія Ради багато зробила для завершення прокладки тротуарів, бруковки вулиць, будівництва нової типової середньої школи двоповерхового універмагу та ресторану.

Селище електрифіковане і радіофіковане. В центрі його споруджено в 1967 році новий Будинок культури із залом на 450 місць. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, які виступають перед трудящими Олики в сільських клубах, беруть участь у районних і обласних олімпіадах. В селищі працює бібліотека, фонд якої складає 19 тис. примірників книг.

Селищна дільнична лікарня має терапевтичне, хірургічне, інфекційне, дитяче, пологове, гінекологічне відділення. У відбудованому Олицькому замку розташована обласна психіатрична лікарня. Є тут амбулаторія і 2 аптеки. Зараз у селищі працюють 34 лікарі з вищою освітою і 163 працівники з середньою медичною освітою. Заслуженою повагою користуються лікарі І. В. Ходан, В. С. Павлик та багато інших медичних працівників, які віддають свої сили, знання благородній справі — охороні здоров'я радянської людини.

В Олицькій середній школі 40 вчителів навчають і виховують 619 учнів. Закінчили її М. І. Дубина — кандидат філологічних наук, К. П. Гребінь — кандидат технічних наук, Т. В. Гребінь — кандидат сільськогосподарських наук, А. М. Гаврусевич — кандидат технічних наук. Серед її випускників є й понад 100 педагогів, 29 офіцерів Радянської Армії, 25 лікарів, 11 агрономів, 5 геологів, 4 журналісти; 22 випускники школи після закінчення вузів повернулися до Олики і вчителюють у середній школі.

Нова радянська дійсність народжує відмінні від минулого звичаї й обряди: комсомольські весілля, урочисту реєстрацію новонароджених. Народні свята — проводи зими, свята весни, врожаю — невід'ємні риси сучасного життя. В урочистій обстановці відбувається вручення перших паспортів, трудових книжок.

Багато зроблено, та ще більше роботи попереду. Втілені в життя задуми й накреслення стануть новими хвилюючими сторінками в історії селища.

П. В. КАШЕВСЬКИЙ

ТРОСТЯНЕ́ЦЬ

Тростянець — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру Ківерці, на шосе Луцьк — Маневичі. Населення — 902 чоловіка. Тростянецькій сільській Раді підпорядковані села Хопнів, Острів, Лички та Йосипівка.

Тростянець — одне із стародавніх сіл області. Його назва, за переказом місцевих жителів, походить від слова «тростина». У літературних джерелах вперше про нього згадується в 1593 році [1].

За III Литовським статутом (1588 р.) селяни Тростянця, як і інші хлібороби Волині, були повністю закріпачені і відбували постійну панщину, яка на початку 70-х років XVI століття доходила до трьох днів на тиждень з волоки. Крім того, селяни сплачували грошовий податок державі, утримували церкву та виконували різні повинності.

На початку XVII століття Тростянець був власністю князя Воронецького. Феодал займався також і розбоєм. У 1604 році він напав на Щурин, пограбував і спалив його.

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 6, стор. 96—97.

У 1650 році в Тростянці, як уже в значному поселенні, було споруджено кам'яну церкву [1]. Його жителі брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. За цей час кількість дворів у Тростянці зменшилася з 61 до 24. Частина населення при відступі українського війська відійшла разом з ним на схід, а ті, які брали участь у війні і повернулись, були жорстоко покарані князем Четвертинським, якому тоді належало село.

Становище жителів Тростянця після визвольної війни стало ще тяжчим. Розмір панщини в XVII столітті дорівнював у середньому вже 5—6 днів на тиждень від волоки. Крім того, селяни повинні були виходити на зажинки, обжинки, закоски, обкоски і платити грошовий чинш.

Великої шкоди завдав селу напад польських жовнірів у 1672 році, які пограбували населення. Нестерпним стало становище кріпаків, коли Тростянець потрапив у руки новогрудського мечника М. Балабана, який здав його в оренду пану С. Домбровському. Намагаючись одержати від маєтку якомога більше прибутків, орендар збільшив панщину, повинності і жорстоко утискував селян. Це призвело до того, що кріпаки почали тікати з Тростянця «світ за очі». Через деякий час маєток розорився, а село опустіло, про що й писав у своїй скарзі його власник [2].

Про факти руйнування економіки і культури Тростянця свавільними польськими жовнірами і ненаситними орендарями, а в зв'язку з цим і про зменшення населення згадується в документах і літописах тих часів. Проте вигідне географічне розташування і хороші сільськогосподарські угіддя сприяли тому, що економіка села поступово відроджувалась, а кількість населення зростала.

Після возз'єднання Волині в складі Російської держави в Тростянці було 26 дворів і жило 277 чоловік [3]. Але становище населення і після возз'єднання лишилось тяжким. Тростянецький поміщик, як писав у 1836 році місцевий священик в Луцьке духовне управління, «у свята і в недільні дні змушує своїх кріпаків відробляти панщину». Працюючи щоденно на панщині, тростянецькі селяни не мали зовсім часу, щоб працювати у власному господарстві і воно з кожним роком все більш занепадало, біднішало. Вони терпіли від голоду і холоду. Щоб селяни не померли з голоду, тростянецький поміщик Черновський змушений був давати їм на тиждень по одному гарнцю вівсяного борошна з половою. Тих, хто не виходив на панщину, тягли на стайню і за наказом поміщика били батогами або різками по 100 і 200 ударів. Черновський довів жителів Тростянця до крайнього зубожіння і виснаження. Навіть тодішній суд, який захищав інтереси панівного класу, оштрафував поміщика за зловживання на 25 карбованців.

14 травня 1837 року, коли селяни Тростянця — Мартин і Федір Вавренки, Василь Супрунюк та Іван Матвієць пішли до Луцька з новою скаргою на поміщика, Черновський наздогнав їх і намагався повернути назад. Але селяни стягнули його з брички і побили мало не до смерті. Два роки тривало судове слідство. Селянам загрожувала довічна каторга. Але розслідуванням було встановлено, що дійсно поміщик Черновський жорстоко знущався з них, примушував працювати на панщині весь тиждень, навіть у неділю, відбирав худобу. Тому суд обмежився тим, що засудив селян до тілесного покарання по 30 ударів батогами [4].

На час інвентарної реформи 1847—1848 рр. більша частина Тростянця належала чотирьом дрібнопомісним поміщикам, які мали 74 ревізькі душі і 22 селянські двори [5]. Найбільше кріпаків — 43 ревізькі душі і 12 селянських дворів — належало поміщику Подчаському [6].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 385, арк. 881.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 6, стор. 296—300.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 326, арк. 87.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 2574, арк. 4, 6, 111.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1426, арк. 1—15.
[6] Там же, спр. 240, арк. 15—22.

Після проведення реформи 1861 року поміщицькі селяни Тростянця могли одержати за викуп 236 десятин землі, в середньому по 3 десятини на ревізьку душу, що становило пересічно по 12 десятин на селянський двір. Таким чином, селяни Тростянця, як і всієї Волині, одержали всю землю, яку раніше вони обробляли у власних господарствах. А це значить, що кращі землі, ліси залишилися у поміщиків. Розподіл землі між громадами не був рівномірним. Селяни поміщика М. Литинського одержали на дві десятини землі більше на двір, ніж селяни поміщиці С. Рудницької[1]. Також нерівномірно були розкладені і викупні платежі, за основу яких взяли оброк в сумі 394 крб., що його платили селяни поміщикам Тростянця до реформи. При обчисленні суми викупних платежів відповідно до указу 1863 року 20 проц. з суми оброку було знято, але при 6 проц. капіталізованої ренти колишні кріпаки поміщиків Тростянця мали виплатити за одержану землю 5266 крб. — значно більше, ніж тоді вона коштувала[2].

Крім кріпаків, у Тростянці було 50 ревізьких чоловічих душ державних селян (16 дворів), у тому числі 5 дворів городників з відставних солдатів, які не мали польової землі[3]. Державні селяни за реформою одержали 227 десятин землі, в тому числі городньої — 24 десятини, орної — 132 десятини, сіножатей — 71 десятину. З цього видно, що державні селяни в Тростянці забезпечувались землею краще, ніж поміщицькі селяни. Проте і державні селяни не уникли грабіжницьких викупних платежів. Щорічно їм належало вносити в державну казну по 238 крб. Далеко не всім були під силу такі платежі, що призводили до дальшого зубожіння селян.

Реформа мала грабіжницький характер. Селяни, звільнені від кріпацтва, були ошукані. Тому вони не раз вимагали скасування кабальних викупів, які прирікали їх на зубожіння і розорення.

Невдоволені реформою були і чиншовики, які жили біля Тростянця на землях поміщика Зайончковського в урочищах Смолярні і Хмелева. Три роки тривала суперечка між чиншовиками урочища Хмелева і поміщиком, що закрив їм доступ на пасовище. Їх справа не раз розглядалась у губернському «присутствії» по селянських справах. Ще довше судилися з Зайончковським селяни урочища Смолярні за права викупу землі, хоч закон 1886 року про чиншовиків давав їм це право. Справа їх розглядалась в Сенаті і затягнулась аж до революції 1917 року[4].

Після реформи 1861 року Тростянець став волосним центром. У 1888 році тут відкрили однокласну церковнопарафіяльну школу, яку відвідувало в кінці XIX століття 30—40 дітей не тільки жителів Тростянця, а й навколишніх сіл. Половину коштів на утримання школи давали самі трудящі. Другу половину відпускала Луцька земська управа. В 1904 році було відкрито в Тростянці і сільськогосподарське училище з ремісничими класами.

Викупні платежі, податки та повинності прискорили розорення селян. На початку XX століття тут уже жило 787 чоловік і налічувалось 76 селянських дворів, серед яких третина була бідняцькими[5].

З розвитком капіталізму в Тростянці з'явились нові землевласники: Й. Маркович, Ф. Маєвський, А. Мальцева, С. Соколова, яким разом належало 420 десятин кращої землі[6]. Великим землевласником була і церква, яка мала 108 десятин землі.

Відгуки революційних подій 1905—1907 рр. в країні докотились і до Тростянця. Серед його жителів посилились чутки, що поміщицькі землі і ліси будуть роздані

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1426, арк. 15—20; спр. 2370, арк. 1—10; спр. 2371, арк. 12.

[2] Там же, спр. 2370, арк. 12—18.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 58, оп. 1, спр. 86, арк. 54.

[4] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период. Днепропетровск, 1960, стор. 48.

[5] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 365, арк. 344, 882.

[6] Список землевладельцев и орендаторов Волынской губернии, стор. 131, 139.

селянам. Вони почали явочним порядком пасти худобу у державних і панських лісах й на сіножатях, брати дрова. Піп Прокопович у церкві і на сходках закликав селян своєї парафії не слухати зачинщиків смути, дотримуватись законів і розпоряджень царських властей[1]. Але це не допомагало.

Сподівання селян на одержання поміщицької землі не виправдались. Столипінська аграрна реформа сприяла ще більшому розшаруванню в селі і загостренню класових протиріч. Жити біднякам ставало ще тяжче. Тому в 1911—1913 рр. з Тростянця емігрувало в Америку 30 чоловік.

Перша світова війна завдала великої шкоди селу. Частина населення Тростянця евакуювалась у східні губернії. Чимало селянських дворів пограбували, спалили в 1915 році німецько-австрійські війська, що вдерлися сюди. В результаті Луцького прориву в 1916 році російські війська звільнили село від окупантів[2].

Тростянець став прифронтовим селом. У 1917 році його жителі разом з солдатами, які стояли тут, брали активну участь у боротьбі за владу Рад після Лютневої революції. Перемога збройного повстання в Петрограді в жовтні 1917 року сприяла встановленню влади Рад і в Тростянці. Житель села М. Л. Федоров брав участь у Жовтневому збройному повстанні, охороняв Смольний. У листопаді 1917 року солдати-більшовики розповіли селянам про ленінський Декрет про землю. Утворився ревком, який почав ділити поміщицьку землю і майно. У січні 1918 року прибув у село у відпустку солдат М. Л. Федоров, який взяв активну участь у зміцненні Радянської влади на селі[3]. Ці події залишили у свідомості людей глибокий слід. Селяни Тростянецької волості не припинили боротьби за землю і після окупації її австро-німецькими загарбниками в лютому 1918 року. Лісник Тростянецького лісництва писав у червні 1918 року луцькому повітовому старості, що в лісництві цілими днями триває рубка лісу і випасання худоби. Селяни не припинили рубки лісу і випасання худоби і після оголошення обов'язкової постанови губернського старости, заявляючи, що «пасли і пасти будемо, рубали і рубати будемо і ніяких чужих урядів не визнаємо»[4]. Повітові власті нічого не могли вдіяти, просили губернського старосту прислати загін кінної поліції для утихомирення селян, які «поводяться так, як і при більшовиках»[5].

Радо зустріли трудящі Тростянця воїнів Червоної Армії в серпні 1920 року. Негайно тут було створено ревком і комітет незаможних селян. До складу ревкому ввійшли Д. І. Вишневський (голова), М. Д. Кузьмич і С. Л. Паращук. Комнезам очолив Я. М. Смолярчук[6]. Ревком і комітет незаможних селян подавали значну допомогу частинам Червоної Армії і стали готувати розподіл поміщицької і церковної земель.

Після укладення Ризького мирного договору західноукраїнські землі опинились під владою буржуазно-поміщицької Польщі. Тростянець став адміністративним центром гміни. В селі розташувалась гмінна управа, в якій працювали польські чиновники, а також поліцейський відділок (постерунок).

За часів буржуазно-поміщицької Польщі українське населення зазнавало соціального і національного гніту. Селянство страждало від страшного безземелля і безправ'я. Майже половина кращих земель належала поміщикам, які повернулися, і церкві. Крім того, польський уряд оселив у Тростянці 8 осадників, які одержали по 20—30 га за рахунок зменшення селянських наділів, що значно урізало і без того мізерні ділянки місцевого населення. Сваволя поміщиків виявлялася у позбавленні селян сервітутних прав, якими вони володіли ще здавна. Так, поміщик Зайонч-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 82, арк. 12.

[2] Житомирський облдержархів, ф. 2274, оп. 1, спр. 24, арк. 72.

[3] Пізніше, в березні 1919 року, М. Л. Федоров вступив добровольцем у Таращанський полк дивізії М. О. Щорса.

[4] Житомирський облдержархів, ф. 2399, оп. 1, спр. 24, арк. 43, 44.

[5] Там же, ф. 2274, оп. 1, спр. 24, арк. 72.

[6] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 82, арк. 11.

ковський у 1927 році позбавив селян цих прав. Лише в січні 1939 року, після 10 років судової тяганини, було вирішено відшкодувати їм втрачені сервітути[1].

У вересні 1931 року частина господарств Тростянця виявила бажання виділитись на хутори. Земельний комісар, що прибув з Луцька, запроектував провести комасацію на площі 205 га. Ті селяни, які мали менше як по 5 га землі, щоб виділитись на хутори, повинні були докупити її у пана Маєвського.

В результаті проведення комасації в Тростянці виділилося на хутори тільки 50 господарств. Решта ж малоземельних селян, що не мали змоги платити за землю, відмовились від збільшення своїх наділів і проведення комасації[2]. Таким чином комасація не врятувала селян від зубожіння.

Високі монопольні ціни на промислові товари, непосильні податки, лихварство руйнували дрібні селянські господарства.

Поширеною формою експлуатації був відробіток за дрібні грошові і натуральні позички. Торгівці-лихварі мали 2 корчми. Торгівля в селі йшла виключно шляхом продуктообміну. Біднота купувала лише сіль. Все інше — одяг, взуття — вироблялось у власному господарстві. Взимку ходили в личаках, влітку — босі. Вогонь добували за допомогою кресала і губки, світили скіпкою. «Ножиці цін» між промисловими товарами і продуктами сільського господарства виявились непомірними. Так, за коробку сірників треба було віддати 3—4 яєць, а за кілограм гасу чи солі — 10—12 яєць або кілограм масла.

Існуюче законодавство обмежувало селян у всьому. Суворо заборонялось вирощувати тютюн на присадибних ділянках без зобов'язання здати державі весь урожай. За порушення цього карали штрафом — 5 злотих за кожний незареєстрований корінь, виявлений у господарстві. Штрафували за все, навіть за збирання грибів і ягід в панських і державних лісах.

Багато було безробітних. В першу чергу на роботу приймали поляків, в останню — українців. Їх же першими звільняли.

Навіть в сільських установах заборонялось говорити рідною українською мовою. В 1925 році у Тростянці місцеві власті відкрили семирічну школу, де навчання проводилось польською мовою.

Не краще були справи і з медичним обслуговуванням населення. На всю Тростянецьку гміну був лише один приватний фельдшер. За один прийом пацієнт повинен був заплатити йому 1—2 злотих або дати два кілограми масла чи 10—12 кілограмів пшениці. Плата за добове перебування в Луцькій повітовій лікарні становила 5—8 злотих, така ж ціна була і на один центнер жита[3]. Навіть у найтяжчих випадках біднота через відсутність коштів не могла звернутись до лікаря. Серед населення наростала ненависть до гнобителів. У селян не згасали надії і сподівання на визволення і возз'єднання з Радянською Україною. В таких умовах дедалі більшого розмаху і гостроти набирала класова боротьба, в авангарді якої йшли комуністи.

Перша підпільна група виникла в Тростянці в 1921 році. Її організатором був уродженець Тростянця М. Л. Федоров, який повернувся в рідне село. До групи ввійшли учасники громадянської війни О. Г. Тарасюк і К. Д. Гордіюк та інші[4]. Підпільники розповідали односельчанам правду про Радянський Союз, проводили антирелігійну пропаганду. Через свого брата М. Л. Федоров одержував поштою з США радянські газети «Правда», «Известия», «Комуніст», які з захопленням читали і обговорювали трудящі. В 1922 році ця група оформилась як легальна соціал-демократична організація, яка з перших днів існування пропагувала комуністичні ідеї. В кінці року вона ввійшла до складу КПСГ як комуністичний

[1] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 4, спр. 166, арк. 79, 80.
[2] Там же, ф. 36, оп. 4, спр. 248, арк. 1—4.
[3] За волю народу. Збірник документів. Львів, 1964, стор. 198, 199.
[4] За владу Рад. Львів, 1957, стор. 17.

осередок[1]. М. Л. Федорова обрали членом Луцького повітового комітету КПСГ. В 1923 році члени групи Н. С. Тинчук, Г. С. Тинчук були заарештовані і ув'язнені.

У 1924 році М. Л. Федоров залучив до партійної організації нових членів — П. Л. Ольховича з Тростянця і Г. М. Бутинця з села Личок. Група налагодила зв'язок з комуністами сіл Колок, Сильного, Суська. У 1925 році утворилась філія культурно-освітнього товариства «Просвіта», яке діяло під керівництвом комуністів. Група використовувала для масової і легальної роботи споживчий кооператив і кредитне товариство. У 1924 році у зв'язку з загрозою арешту члени групи М. Т. Тарасюк і К. Д. Гордіюк були переправлені в Радянський Союз.

Незважаючи на вжиті заходи, поліції вдалося заарештувати М. Л. Федорова, а Луцький окружний суд у 1927 році на процесі 57 членів КПЗУ засудив його до ув'язнення. Після цього гмінну парторганізацію очолив П. Л. Ольхович, який щойно повернувся з тюрми.

Тростянецька районно-гмінна партійна організація керувала всіма комуністичними осередками, що діяли на території гміни. Вона виявилась однією з найбільш впливових і міцних у Луцькому повіті і налічувала в своєму складі до 10 партійних осередків[2].

У Тростянці діяла і підпільна комсомольська організація. В 1935 році її очолив В. Ф. Ольхович (нині комірник колгоспу, член КПРС). Вона об'єднувала 20 юнаків і дівчат. Осередок поділявся на «комірки» (по 5 чоловік кожна). Найбільш активними комсомольцями були В. Г. Зайчук, В. Ю. Кропивський, Н. С. Тарасюк, О. С. Тарасюк, А. Д. Гордіюк та інші. Вони проводили велику агітаційно-масову роботу серед населення: закликали селян боротися за землю без викупу, бойкотувати сплату податків, добиватися навчання дітей у школі рідною мовою, виступати проти війни, організовувати страйки. Ці заклики знаходили палкий відгук у населення. У дні революційних свят селяни не працювали, збирались нелегально на збори. Комсомольці вивішували на видних місцях прапори і лозунги: «Хай живе робітничо-селянська влада!», «Геть руки від СРСР!», «За землю без викупу!», «Хай живе возз'єднання з Радянською Україною!» та інші.

Одним із проявів політичної активності населення була участь його в місцевій організації МОДРу та інших легальних організаціях. У 1928—29 роках засновано осередок легальної партії «Сельроб—єдність», якою теж керували комуністи. Через МОДР, КСМЗУ і «Сельроб—єдність» комуністи поширювали свій вплив на маси[3]. В одній з заміток, надісланих із Тростянця і надрукованих у газеті «Сель-Роб» 16 липня 1929 року, говорилося: «Годі нам терпіти гайових, годі шукати правди там, де її немає і не може бути»[4].

Під час виборів до польського сейму на передвиборному мітингу в Тростянці, коли комендант поліції намагався заборонити представникові «Сельроб—єдності» виступити з промовою, селяни розігнали поліцію, а свого посланця під охороною відвезли в Ківерці.

Найбільш масовим і революційним виступом трудящих Тростянецької гміни була їхня участь у Колківській першотравневій демонстрації 1935 року. 25 квітня в лісі, в урочищі Обірках (між селами Тростянця і Хопнева), відбулась нарада партійного активу навколишніх сіл. На нараді виступив полум'яний організатор мас, член КПЗУ, житель с. Омельного (нині Макаревичі) Д. Я. Макаревич[5]. Учасники активу домовились про порядок збору на демонстрацію, намітили її маршрут. Пер-

---

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 57.

[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 76.

[3] Газ. «Сель-Роб», 16 липня 1929 р.

[4] Там же.

[5] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 178, 179.

шого травня в урочищі Обірках почали збиратися люди. Більш як 200 чоловік було з Тростянця, Хопнева, Личок. У повітрі замайоріли червоні прапори, транспаранти. Із співом революційних пісень демонстранти вирушили в путь. По дорозі до них приєднались селяни з Острова, Лища, Четвертні, Ситниці. Пізніше вони об'єдналися з іншою колоною, в якій ішли жителі сіл Омельного, Журавичів, Домашева, Рудки. Зібралося близько 2 тис. чоловік. Це було справжнє свято знедолених, які повстали на боротьбу. Відбувся мітинг, після якого об'єднана колона вирушила до Колок. Але мирну демонстрацію польська поліція зустріла вогнем. За офіційними даними, було вбито 8 і поранено 31 чоловіка. Поранених виявилося значно більше, бо вони з метою конспірації лікувались таємно. Серед поранених і убитих були тростянецькі комсомолки Надія Тарасюк і Домна Гордіюк, які несли прапор, а також Павло Кривенюк.

Після розстрілу Колківської демонстрації каральний загін провів у Тростянці і Хопневі пацифікацію. Поліція повністю зруйнувала три господарства. Чотирьох учасників демонстрації було заарештовано і засуджено до ув'язнення на різні строки. Щоб уникнути арешту, пішли в підпілля А. Кривенюк, О. Зінчук та інші.

Тростянецький райком КПЗУ, який складався з кількох сільських осередків, продовжував діяти і після Колківської демонстрації. Партійний осередок у Тростянці налічував 9 комуністів, очолив його Г. М. Климчук.

Коли Червона Армія у вересні 1939 року виступила на захист своїх братів, комуністи села розгромили поліцейський постерунок, обеззброїли роту польських солдатів і взяли владу в свої руки. Трудящі Тростянця з великою радістю зустрічали війська Червоної Армії. На їх честь у селі звели тріумфальну арку. Тоді ж з в'язниці повернулося сюди більше 30 комуністів і комсомольців. Вони активно включились у будівництво нового життя. З допомогою політпрацівників Червоної Армії в Тростянці організувались волосний і сільський ревкоми, які згодом перетворились на тимчасові управління. Головою волосного ревкому обрали П. С. Климчука, сільського — О. Матвіюка. Ревкоми зразу ж приступили до розподілу поміщицької і церковної земель між біднотою, налагодили роботу школи, подавали допомогу сім'ям тих, хто загинув у боротьбі за Радянську владу[1].

22 жовтня жителі Тростянця обрали депутатом до Народних Зборів у Львів колишнього члена КПЗУ М. А. Олексюка. В селі розгорнулась широка діяльність з метою ліквідації жахливої спадщини минулого. В липні 1940 року було створено ініціативну групу по організації колгоспу. В серпні 1940 року селяни на загальних зборах заснували колгосп, до якого вступили 76 господарств. Першим його головою трудящі обрали І. Д. Гордіюка.

Осіння сівба вже проводилась колективно. Колгоспові було передано землю і майно німецьких колоністів с. Вікентіївки (тепер Завітне). Радянська влада подала артілі допомогу насінням, кредитами. Колгоспники працювали з великим піднесенням і радістю.

Віроломний напад фашистських полчищ перервав мирну працю радянських людей. 3 липня 1941 року Тростянець захопили гітлерівці[2]. Фашистські поневолювачі та їх посібники — буржуазні націоналісти вбивали колишніх активістів, грабували селян, вивозили молодь на каторгу до Німеччини. Але ніякі розправи не змогли зламати волі трудящих, придушити їх прагнення до боротьби з фашистськими поневолювачами.

Восени 1942 року колишні члени КПЗУ організували у Тростянці підпільну групу, яка готувала активістів для партизанських загонів, допомагала переховуватись утікачам з німецького полону. В селах Хопневі і Тростянці з осені 1942 року діяла і підпільна комсомольська організація, якою керував П. Т. Пилипчук. В ній

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 171, арк. 118.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 378.

налічувалось близько 20 чоловік. Організація підтримувала тісні зв'язки з партизанами загонів О. Ф. Федорова, М. А. Прокопюка і Д. М. Медведєва. Члени її збирали зброю, вели антифашистську агітацію, подавали всіляку допомогу бійцям Червоної Армії, які втекли з полону і пробивались за лінію фронту або в партизанські загони.

Особливо жорстокі звірства чинили фашисти в 1943 році у зв'язку з активізацією опору населення і розгортанням партизанської боротьби. Все, що могли забрати вороги, селяни ховали, закопували в землю, худобу виганяли в ліси. З квітня по грудень 1943 року все населення Тростянця, Хопнева, Острова і Личок перебралося разом з уцілілою худобою і хатніми речами в навколишні села. У вересні 1943 року гітлерівці повністю спалили село Тростянець. Уціліло лише 2 хати[1]. Члени підпільної комсомольської організації в жовтні 1943 року пішли в партизанські загони О. Ф. Федорова і М. А. Прокопюка. В загонах народних месників було близько 30 чоловік з сіл Тростянця, Хопнева і Острова. Серед них — А. І. Ольхович, Н. П. Ольхович, В. С. Пилипчук, І. С. Пахольчук, Є. Ю. Кропивський, В. С. Веселуха, М. Л. Федоров (останній був поранений у бою і переправлений через лінію фронту на лікування) та інші[2]. Партизани знищували гітлерівців, відбирали у фашистів награбоване добро, підривали залізничні мости та ешелони. Так, 15 квітня 1943 року вони підірвали та вивели з ладу вузькоколійку Ківерці — Тростянець.

2 лютого 1944 року село Тростянець було визволене Червоною Армією від німецько-фашистських загарбників. За період тимчасової окупації гітлерівці разом з своїми найманцями — українськими буржуазними націоналістами завдали величезної шкоди господарству. На території Тростянецької сільської Ради було спалено 359 житлових будинків, 710 надвірних споруд, забрано 216 коней, 412 голів великої рогатої худоби, 340 свиней, тисячі голів птиці[3].

У складних умовах трудящі села з допомогою партійних і радянських органів приступили до відбудови зруйнованого господарства. В лютому 1944 року відновила роботу сільська Рада, яку очолив колишній член КПЗУ Г. М. Бутинець.

Радянська влада виділила ліс та інші будівельні матеріали для спорудження школи, сільського клубу, житлових будинків. Тільки в грудні 1946 року 86 сімей Тростянця переселились із землянок у нові, добротні хати.

Відбудовуючи господарство, трудящі Тростянця подавали велику допомогу Червоній Армії, яка громила ворога. Вони внесли до фонду Червоної Армії у 1944 році 22 тонни зерна, до 40 тонн картоплі та овочів, 12 тонн сіна, 75 цнт м'яса та інші продукти. Крім того, населення Тростянця зібрало на танкову колону понад 50 тисяч крб. готівкою.

Разом з трудящими сіл Ківерцівського району жителі Тростянця взяли активну участь у заготівці і вивезенні лісу для зруйнованих шахт Донбасу та інших районів країни.

Влітку 1947 року в Тростянці була створена ініціативна група по відновленню колгоспу, яку очолили комуністи та учасники партизанського руху І. А. Олексюк, Г. М. Бутинець, Г. П. Зайчук, Я. М. Смолярчук, О. Г. Макарук, В. А. Ольхович та інші. А вже 4 серпня 1947 року відбулися організаційні збори по об'єднанню хліборобів села в колгосп. Спочатку в артіль об'єдналося 24 господарства, в основному бідняків.

Кооперування одноосібних господарств у Тростянці та інших селах розгорталось в умовах жорстокої класової боротьби. Буржуазні націоналісти своїми терористичними актами намагались відвернути селян від колективізації. Але трудящі не зважали на це і вступали до колгоспів. У 1947 році в усіх селах сільської Ради

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 171, арк. 120.
[2] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 555, арк. 450.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 4, спр. 13, арк. 169—172.

колективізація в основному була завершена. В Тростянці об'єдналось в артіль 184 господарства[1].

Спочатку колгосп був економічно слабким. За ним закріпили 1216 га землі, в тому числі орної — 552 га. МТС ще не могла повністю забезпечувати обробіток його полів. В 1948 році колгосп мав 96 коней, 5 корів, 11 свиней, 20 овець. Реманенту і простих машин в артілі не вистачало: у господарстві налічувалось 62 плуги, 90 борін, 3 культиватори, 2 кінних молотарки і одна січкарня[2]. За перші роки свого існування колгосп зробив значний крок вперед у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Агіткультбригада в полі, с. Тростянець. 1962 р.

Велику роль у справі кооперування одноосібних господарств і зміцнення колгоспів відіграли партійна організація села, сільська Рада і правління колгоспу. В 1950—1954 рр. вони організували переселення з хуторів у село 80 господарств. З метою підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва в січні 1951 року всі 5 колгоспів, що були на території теперішньої Тростянецької сільської Ради, об'єдналися в одну укрупнену сільськогосподарську артіль «Радянська Україна»[3].

Поступово колгосп перетворився на багатогалузеве економічно міцне господарство. За ним закріплено 5231 га землі. З них 3596 га сільськогосподарських угідь, 1176 га лісу і чагарників, 65,5 га ставів і водоймищ, 286,5 га присадибних ділянок особистого користування та 107 га інших угідь. Серед сільськогосподарських угідь орних земель — 1879 га, сіножатей — 937 га, вигонів і пасовищ — 750 га, саду — 30 гектарів.

Грунти колгосп має дерново-слабопідзолисті, піщані і супіщані, розміщені на території окремими масивами, різними по конфігурації і площах. Природні кормові угіддя належать до типу заболочених і низьких лугів. У зв'язку з цим в колгоспі проведені великі меліоративні роботи. Тільки за один 1964 рік артіль осушила понад 300 га перезволожених земель і розкорчувала чагарники. Всього ж у боліт відвойовано 941 гектар.

Рішучий перелом в економічному і культурному розвитку господарства наступив після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. За рік до цього колгосп очолив здібний організатор комуніст П. П. Шуліпа. Значно виросла і зміцніла партійна організація артілі, яка виступила в авангарді боротьби за підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, за впровадження науково обгрунтованої системи у веденні господарства, за високу культуру землеробства. Цьому ж сприяло і забезпечення колгоспу сучасною технікою, електроенергією, що дало змогу широко механізувати трудомісткі процеси як у рільництві, так і у тваринництві.

У колгоспі налічується 32 трактори різних марок, 18 вантажних автомашин, 7 зернових і 3 силосозбиральні комбайни, 3 льонопереробні агрегати, 137 електродвигунів та багато інших машин.

У 1965—1968 рр. тут значно поліпшено структуру грунту, введено нову, найефективнішу систему сівозмін, у два з лишком рази збільшено внесення на поля

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 171, арк. 121.
[2] Там же, арк. 125, 128.
[3] Газ. «Ленінським шляхом», 11 січня 1951 р.

мінеральних і органічних добрив. Було завезено кращі районовані сорти насіння різних культур. За прикладом прибалтійських республік тростянецька артіль однією з перших на Волині створила зразкові культурні пасовища.

Значну роботу тростянчани провели і в галузі тваринництва. Колгосп побудував 3 типові корівники з механізованими кормокухнями на 400 голів, організував загінну систему випасання корів, що значно підвищило їх продуктивність. З 1964 року колгосп спеціалізується на вирощуванні свиней. Продуктивність свиноферми за 2 роки зросла в 2,5 раза. На фермах колгоспу утримувалось у 1966 році 1568 голів великої рогатої худоби (в тому числі 550 корів) і більше тисячі свиней. Не менше корів і свиней є в особистому користуванні колгоспників. Значним джерелом прибутку господарства є й побудований у колгоспі ставок для вирощування риби.

Проведені заходи дали можливість артілі значно підвищити урожайність полів і продуктивність тваринництва. Зокрема, в колгоспі у 1968 році в порівнянні з 1958 роком виробництво зерна зросло у півтора раза, картоплі і цукрових буряків у 3—4 рази, молока — у 6 разів, м'яса — в 10 разів. За цей же час прибутки колгоспу зросли з 209,7 тис. крб. до 906,3 тис. крб. Це дало можливість запровадити в господарстві гарантовану оплату праці, набагато збільшивши її.

Зміцненню економіки колгоспу сприяли заходи Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямовані на введення нової системи планування, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, зниження цін на пальне, на запасні частини до машин тощо. Тільки в 1965 році, після березневого Пленуму ЦК КПРС, колгосп одержав додатково від підвищення цін на м'ясо і зерно 120 тис. карбованців.

Вирішальною умовою здійснення колгоспом «Радянська Україна» завдань в останні роки семирічки і перші роки нової п'ятирічки була самовіддана праця трудівників артілі, які під керівництвом партійної організації і правління колгоспу добивалися кращих показників.

В 1968 році колгосп, наприклад, одержав по 14,8 цнт зернових, по 422 цнт цукрових буряків, по 113 цнт картоплі з кожного га. На 100 га в артілі вироблено по 463 цнт молока і по 82 цнт м'яса.

У колгоспі виросли кваліфіковані кадри механізаторів (75 чоловік), рільників, тваринників. Багатьох з них за багатолітню сумлінну працю нагороджено орденами і медалями СРСР.

Заслужену повагу й авторитет серед своїх односельчан має телятниця Г. Л. Джам, яка у 1966 році нагороджена орденом «Знак Пошани»[1].

З перших днів організації колгоспу беззмінно очолює городню бригаду в Тростянці новатор сільськогосподарського виробництва Є. К. Дашкевич, який щорічно одержує високі врожаї овочевих культур. Євгена Костянтиновича відзначено орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена і ланкова Л. І. Веселуха.

Справжнім організатором мас є партійна організація колгоспу, яка налічує 56 членів КПРС. Комуністи служать взірцем сумлінного ставлення до праці, до збереження суспільної власності. Серед них — пастух С. П. Солтис, телятниця О. І. Гордіюк, доярка Л. Д. Хваліба та інші.

Бойовим резервом і помічником комуністів села є комсомольська організація, яка об'єднала 36 юнаків і дівчат з числа передової молоді. Комуністи і комсомольці Тростянця вникають в економіку виробництва, по-діловому вирішують усі господарські проблеми, постійно займаються вихованням людей у дусі комуністичних ідеалів.

Радянська влада назавжди ліквідувала ганебну спадщину експлуататорського ладу — злидні, темряву, створила всі умови для культурного і заможного життя

[1] Газ. «Радянська Волинь», 29 березня 1966 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 21 травня 1966 р.

трудящих. На місці згарищ і руїн за післявоєнні роки виросло красиве, впорядковане село. Тільки в 1960—1965 роках у селі зведено 49 3—4-кімнатних будинків. Понад 70 сімей колгоспників живуть в 2—3-кімнатних котеджах, критих шифером, черепицею або залізом. Змінився і внутрішній вигляд квартир колгоспників, які тепер обставлені хорошими меблями. Радіоприймачі, телевізори, швейні, пральні машини, велосипеди і мотоцикли стали звичайними речами побуту в кожній сім'ї.

Якщо за часів панської Польщі близько 80 проц. населення було неписьменним, то зараз неписьменність і малописьменність повністю ліквідовані. В Тростянецькій середній школі навчається 338 учнів. У 1965 році в селі побудували нову двоповерхову школу з великими світлими класними кімнатами, навчальними кабінетами, спортивним залом. За 1953—1965 рр. середню школу закінчило 440 юнаків і дівчат. Значна частина випускників здобула спеціальності шоферів, машиністів-трактористів тощо. У селі працює 104 чоловіка з вищою і середньою спеціальною освітою.

За післявоєнні роки з Тростянця вийшли і працюють в різних куточках нашої країни 20 учителів, 2 лікарі, 22 офіцери Радянської Армії, 9 інженерів, 5 юристів, 4 агрономи, художник, 12 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. Уродженець Тростянця В. Г. Зайчук — голова Верховного Суду УРСР.

Навчаються не тільки діти, а й дорослі. На території сільради в школах і гуртках політичної освіти щорічно підвищують свій ідейно-теоретичний рівень близько 160 комуністів, комсомольців і безпартійних активістів. У Тростянці на громадських засадах працює кабінет політичної освіти.

У 1966 році в селі споруджено новий Будинок культури на 300 місць. При клубі є стаціонарна кіноустановка, бібліотека, яка налічує близько 10 тисяч книг, є хор, драматичний гурток, духовий оркестр. На обласному огляді художньої самодіяльності хор дістав високу оцінку. В 1968 році побудували стадіон з спортивним комплексом.

Рік у рік підвищується культура обслуговування трудящих споживчою кооперацією. За семирічку в селі побудовано типовий продуктовий і промтоварний сільмаги, чайну, майстерню побутового обслуговування. Товарообіг Тростянецького сільського споживчого товариства зріс з 739,7 тис. крб. у 1963 році до 1588 тис. крб. у 1968 році. Особливо збільшився попит населення на культтовари.

Партія і Радянський уряд виявляють велике піклування про охорону здоров'я трудящих села. У Тростянці є дільнична лікарня на 25 ліжок, поліклініка, туберкульозна лікарня на 80 ліжок, аптека. На території сільради працює 5 лікарів.

Провідну роль у розвитку господарства і культури села відіграє тісно зв'язана з народом сільська Рада, до якої у 1969 році обрано 28 депутатів. У селах сільради працюють 44 вчителі, 32 медпрацівники, 5 культосвітніх працівників і 5 спеціалістів сільського господарства. Десятки агітаторів несуть живе слово партії в кожну хату колгоспника. Працює тут також дві групи товариства «Знання».

Партійна організація колгоспу проводить багато заходів щодо виховання молоді і всіх трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях минулого. В усіх селах Тростянецької сільської Ради свято шанують пам'ять революціонерів, партизанів, воїнів, що загинули в боях за щастя народу. 9 травня 1965 року в Тростянці урочисто відкрито монумент Слави, на мармурових плитах якого

Будинок культури, с. Тростянець. 1968 р.

викарбувані імена 182 громадян, що віддали життя за торжество Радянської влади, за свободу і незалежність Соціалістичної Батьківщини.

Бурхливо розвивається національна за формою і соціалістична за змістом радянська культура, народжуються нові народні звичаї, неухильно підвищується культурний рівень трудящих села, яке з кожним роком молодіє, оновлюється.

Таким стало за роки Радянської влади колись убоге поліське село Тростянець.

Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі села наполегливо борються за побудову найпрекраснішого суспільства на землі — комунізму.

Р. Н. ОКСЕНЮК

ЦУ́МАНЬ

Цумань — селище міського типу, центр однойменної селищної Ради. Розташована за 46 км від райцентру та за 7 км від залізничної станції Цумань. Населення — 5900 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Кадище і Карпилівка.

Через селище протікає річка Путилівка. З усіх боків Цумань оточена сосновими і мішаними лісами. Грунти піщані.

Вперше в історичних джерелах Цумань згадується в 1557 році[1]. Тоді тут налічувалося 14 дворів, з них 6 — на той час ще не закріпачених селян, 8 дворів належали збіднілим селянам-городникам, які за користування невеличкими земельними ділянками (городами) платили щороку по 4 гроші, а також натуральний податок. У 1583 році Цумань була власністю князя С. Радзівілла[2]. Тоді тут діяли 2 млини і 5 рудень по видобуванню болотної залізної руди. Населення Цумані займалося хліборобством, скотарством, смолокурінням, теслярством, бондарством, виготовленням речей домашнього вжитку як для власних потреб, так і на продаж. Розвиток ремесел і торгівлі сприяв зростанню кількості населення. В першій половині XVII століття в селі вже налічувалося 90 димів[3]. В адміністративному відношенні Цумань входила до складу Олицької волості.

Село оточували великі лісові масиви, непролазні хащі, тому тут переховувалося багато селян-утікачів. У цих лісах під час селянсько-козацького повстання 1594—1596 рр. базувалися загони С. Наливайка. Серед повстанців було багато жителів Цумані. 1651 року через село проходили війська Богдана Хмельницького. Під час Північної війни в Цумані побували частини російських військ. У 1709 році поблизу Цумані робив перепочинок Петро I.

Становище жителів Цумані у другій половині XVII століття та у XVIII столітті було надзвичайно тяжким. Селяни відбували панщину по 3—4 і навіть більше днів на тиждень, а також численні повинності, найважчими з яких були шарварки — повинність по будівництву шляхів, мостів, гребель, панських будинків. Крім того, селяни платили подимне, натуральний податок за користування мізерними наділами піщаного поля, за право збирати мед у лісах тощо. Тяжкий феодальний гніт, виснажлива праця призводили до цілковитого розорення селянських господарств. Шукаючи порятунку від злиднів і голодної смерті, частина селян тікала в південні степи України, в Бессарабію.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Цумань у складі Волині відійшла до Росії. Послабився національний гніт, але ненависна панщина залишилася. Крім

---

[1] Źródła dziejowe, t. 8. Warszawa, 1889, стор. 46, 109.

[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, стор. 46.

[3] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 47, 193.

поміщика, великим землевласником була церква, якій в першій половині XIX століття належало понад 70 десятин землі, яку теж обробляли селяни. Кріпаки були зовсім безправні. Поміщик міг покарати їх, продати, обміняти на собак. Все це було причиною того, що втечі селян не припинялися, і напередодні реформи 1861 року в Цумані налічувалося всього 47 дворів, 393 жителі[1].

Не набагато змінилося становище селян після проведення реформи і скасування кріпацтва. Кращі землі залишились у магната Радзівілла, а селянам були відведені піщані, супіщані, болотисті або й зовсім непридатні для обробітку землі. Сервітути майже повністю зберегли поміщикові його власність на ліси, луки й пасовища. Викупні платежі за землю, виплата недоїмок, різні відробітки у князівських маєтках та інші побори й здирства призводили до дальшого зубожіння селян. У своїй скарзі до генерал-губернатора у травні 1878 року вони писали, що заміна натуральних податків грошовими не поліпшила їх життя, і воно нітрохи не легше, ніж за кріпацтва. «...На цей час, — скаржилися селяни, — нас так притиснено з усіх боків, що кожен мусить купувати хліб для харчування... Гірке і злиденне життя наше, бо земля, якою користувалися діди й прадіди наші, навіть після запровадження інвентарної реформи, перейшла до поміщика»[2].

Доведені до розпачу, селяни від жалоб і петицій переходили до відкритих виступів проти своїх визискувачів. Вони зволікали виконання різних розпоряджень князівських управителів, прикажчиків та офіційних властей, чинили потраву панських пасовищ, рубали панський ліс. Згодом їх виступи набрали більш організованого характеру. Так, у грудні 1904 року селяни вчинили масову порубку лісу у володіннях князя Ф. Радзівілла. У зв'язку з цим відбулася сутичка між селянами й поліцією, яка розправилася з «непокірними».

В роки першої російської революції 1905—1907 рр. боротьба селян Цумані за свої права стає рішучішою, чому значною мірою сприяла агітація, що її проводили члени Луцької групи Російської соціал-демократичної робітничої партії. На початку 1905 року в селі була розповсюджена прокламація «До всіх робітників і робітниць Житомира», яка закликала трудящих іти на останній штурм самодержавства, вщент розбити царський престол. У листопаді 1905 року селянські виступи в Цумані набрали такого розмаху, що навіть посилені наряди поліції не могли нічого вдіяти. Заворушення селян було придушене тільки тоді, коли власті прислали на допомогу роту солдатів.

Побоюючись за долю своїх лісних і земельних володінь, які в 1907 році в Цумані досягли 24 380 десятин, олицький князь Ф. Радзівілл переніс сюди центр управління своїми маєтками (із штатом управителів, наглядачів, об'їждчиків). Того ж року в Цумані закладено найбільший на Волині тартак, що теж належав князеві.

В роки перед першою світовою війною становище значної частини селян погіршало. Виникали нові господарства, наділи, одержані після реформи 1861 року, були поділені й переподілені. Збільшилась кількість бідняцьких господарств. За період з 1907 до 1913 року земельні володіння Радзівіллів у Цумані зросли за рахунок розорених селян на 1370 десятин. У володінні сільської громади в 1913 році залишилося 1465 десятин землі[3].

Розорені селяни і дрібні ремісники йшли на лісорозробки і на тартак, але й тут їх чекали тяжка виснажлива праця, визиск, а нерідко й каліцтво. Робочий день узимку тривав по 10—12 годин, а влітку ще більше.

Під час першої світової війни через Цумань і сусідні села — Башлики, Карпилівку та інші — проходила лінія фронту. Поблизу Цумані в боях з австро-німецькими військами брав участь молодший унтер-офіцер 326-го піхотного Білгорайського полку В. І. Чапаєв, легендарний командир дивізії часів громадянської війни.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 452, спр. 68, арк. 25.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1565, арк. 401, 402.
[3] Там же, ф. 206, оп. 1, спр. 12, арк. 7.

З надією на краще майбутнє сприйняли трудящі села звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Робітники тартака разом з революційно настроєними солдатами частин, розташованих у районі Цумані, створили в листопаді 1917 року революційний комітет робітничих і солдатських депутатів, який наприкінці грудня проголосив у селі Радянську владу. Але в лютому 1918 року Цумань захопили кайзерівські війська. Після краху німецької окупації на Україні село, як і вся Волинь, у 1920 році опинилось під владою буржуазно-поміщицької Польщі.

З 1920 року по 1939 рік Цумань належала до Сильненської гміни Луцького повіту. За даними польської статистики, на 30 вересня 1921 року в селі налічувалося 204 житлові будинки і 1141 житель[1]. Найкращі земельні угіддя, луки, пасовища й ліси, як і раніше, належали сім'ї олицького князя Януша Радзівілла, куркулям та польським осадникам. Князівська сім'я мала в Цумані понад 1000 га орної землі і 26 тис. га лісу. Більшість селян залишалась малоземельною. В 1939 році на 440 селянських дворів припадало всього 600 га орної землі, причому селянська земля була значно гірша за поміщицьку[2].

Постійна загроза голоду і тяжке економічне становище змушували сільську бідноту йти в кабалу до князя або до куркулів. Частина селян на умовах так званої здольщини за невелику частку врожаю обробляла своїм реманентом поля багатіїв. За мізерну плату понад 200 селян змушені були працювати по 10 і більше годин на добу на князівських підприємствах — тартаку, смолокурнях, скипидарні і дистилярні, а також на лісорозробках. За найменшу провину чи вияв протесту трудящих били. Важким тягарем на плечі селян лягали численні податки. Так, за десятину орної землі, луків або городу вони платили 10 злотих, за вола чи корову — 2 проц. їх вартості, за теля — 10 злотих, за вівцю чи козу — 6 злотих, за свиню — від 6 до 8 злотих[3]. Місцевий податок на «самоврядування» становив 100 проц. поземельного. Крім того, вони сплачували маєтковий податок, податок за коня, птицю, собаку та інші. Разом з тим селян примушували відбувати так звані шарварки — неоплачувані шляхові повинності — та інші примусові роботи на користь держави.

Жорстокий соціальний гніт доповнювався національним. Незважаючи на протести батьків, викладання в школі провадилося польською мовою. Так, у серпні 1926 року 160 селян Цумані надіслали листа на ім'я міністра освіти, де вони писали: «Ми, жителі села Цумані, української національності, в сім'ях наших і щоденному поводженні користуємось українською мовою, діти наші розмовляють вдома і поза домом по-українському. Українська мова є рідною мовою нашою і наших дітей. У Цумані є 250 українських дітей. Для них просили ми в минулому році українську школу. Хоч ми її вимагали, хоч ми намагалися вносити відповідні заяви і декларації, не дано нам цієї школи»[4].

Трудящі Цумані дедалі рішучіше виступали проти своїх гнобителів. Ідея про возз'єднання з Радянською Україною все глибше проникала в їх свідомість. Цуманські комуністи разом з членами місцевої організації «Сельроб-єдність» провадили велику агітаційну роботу серед населення. Разом з польськими комуністами вони використали передвиборну кампанію 1930 року для викриття колонізаторської політики польського уряду. Зокрема, провели в селі багатолюдний передвиборний мітинг, який пройшов під лозунгами: «Геть фашистський уряд Пілсудського!», «Хай живе пролетарська революція!», «Хай живе возз'єднання Західної України з Українською Радянською Республікою!». Під лозунгами посилення боротьби проти фашиз-

---

[1] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 41.

[2] Газ. «Советская Украина», 3 жовтня 1939 р.

[3] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1929, стор. 828, 829, 1047.

[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 138.

му, за зміцнення пролетарської солідарності і підтримки Радянського Союзу пройшла також масова першотравнева демонстрація в 1931 році.

Робітники й селяни підтримували всі заходи, що їх здійснювали комуністи. Вони розповсюджували листівки, заклики, прогресивні газети «Сель-Роб» і «Сила». Незважаючи на залякування, переслідування і терор властей та поліції, дні революційних свят в Цумані в тій чи іншій формі відзначалися щороку. Однією з таких форм було вивішування плакатів, транспарантів, розповсюдження листівок і відозв. Так, в день XVI роковин Великого Жовтня в селі були розповсюджені листівки, які закликали до боротьби за визволення західноукраїнських земель від окупантів.

У 1934 році трудящі Цумані взяли активну участь у двомісячному страйку селян Олицької гміни. Вони створили страйковий комітет і загін самооборони для захисту від поліції. І коли поліція з'явилась у Цумані, проти неї виступило «майже 500 селян, озброєних камінням і дрючками»[1]. Все ж поліції вдалося розігнати селян і заарештувати найбільш активних учасників цього страйку. Значну допомогу селянам подавали робітники місцевого тартака. Вони підтримували вимоги селян, брали участь у сутичках з поліцією.

Не припинялась боротьба трудящих Цумані за поліпшення свого становища і в наступні роки. Вони відмовлялися від сплати податків, розповсюджували комуністичні листівки тощо. Заповітною мрією жителів села було возз'єднання з Радянською Україною і встановлення Радянської влади.

Восени 1939 року ця мрія здійснилась. 18 вересня населення Цумані радісно зустрічало воїнів Червоної Армії. Одразу після визволення в селі було обрано тимчасовий комітет на чолі з комуністом Д. Гламаздою. Комітет націоналізував 26 тис. га лісу, 1000 га орної землі, луки, пасовища, озера, тартак, житлові будинки багатіїв. Багато селянських сімей переселилося в князівські та куркульські будинки, їх забезпечили паливом[2]. На базі тартака було створено лісопильний завод. Діяли також маслозавод, крупорушка та інші дрібні підприємства. 1000 га орної землі, що належали раніше Радзівіллу, розподілили між безземельними і малоземельними селянами. 22 жовтня 1939 року в урочистій обстановці трудящі Цумані віддавали свої голоси за кандидатів у депутати до Народних Зборів. Своїм депутатом цуманці обрали колишнього члена КПЗУ В. І. Сищука.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 17 січня 1940 року Цумань стала районним центром.

Поступово налагоджувалось нове, радянське життя. Багато селянських господарств не мали тягла. Щоб допомогти їм обробити землю, в Цумані створили МТС. Почала діяти лікарня, де населенню безплатно подавали медичну допомогу. Сталися зміни і в культурному житті. Була відкрита семирічна школа з українською мовою викладання. Всі діти шкільного віку сіли за парти. Багато робітників і селян вчилися на курсах ліквідації неписьменності.

Та раптовий напад фашистської Німеччини на Радянський Союз зірвав мирні плани жителів селища. 29 червня 1941 року Цумань окупували німецько-фашистські загарбники[3]. Почалися жахливі дні гітлерівської окупації. 28 серпня 1941 року фашисти розстріляли 45 чоловік, з них 12 жінок та 11 дітей. Окупанти грабували населення, розорювали селище. Та ні розстрілами, ні катуваннями вони не могли зламати волю трудящих до перемоги над ненависним ворогом. Вони відмовлялися виконувати розпорядження окупантів, ховали майно, продовольство, одяг, допомагали місцевим партизанським загонам, переховували поранених радянських воїнів, йшли в партизани[4]. Вже наприкінці 1941 року на території району почали діяти партизанські групи, які згодом об'єднались у великий загін, командиром якого став комуніст

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 126, 132, 167.
[2] Газ. «Советская Украина», 3 жовтня 1939 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 200.
[4] Там же, ф. Р-81, оп. 1, спр. 368, арк. 37.

О. Ф. Філюк. Як члена КПЗУ пілсудчики засудили його до 8 років ув'язнення. Він був у тюрмі до вересня 1939 року.

Загін спершу діяв поблизу Цумані, потім на Ровенщині, а згодом влився в партизанське з'єднання А. П. Бринського. Біля Цумані партизани пустили під укіс 17 ворожих ешелонів з живою силою, танками та боєприпасами. На території району діяли також партизанські загони і з'єднання С. А. Ковпака, В. А. Бегми, О. Ф. Федорова, Д. М. Медведєва. В їх складі теж були селяни й робітники селища.

Багато горя, матеріальної шкоди завдали жителям Цумані фашистські окупанти та банди українських буржуазних націоналістів. Вони забрали у населення коней, худобу, зруйнували тартак, маслозавод, крупорушку та інші підприємства, а також 94 житлові будинки, 147 господарських споруд, школу, лікарню, амбулаторію і крамниці[1].

26 січня 1944 року партизанські загони 1-го з'єднання генерал-майора В. А. Бегми зав'язали бій з ворожим гарнізоном, що укріпився в Цумані. Бій тривав кілька днів. Підійшли частини 13-ї армії 1-го Українського фронту. Фашисти створили на підступах до Цумані міцний вузол опору. В розгромі ворожих укріплень особливо відзначився ескадрон гвардії капітана Д. П. Васильєва. Оточений ворогами, ескадрон протягом 18 годин вів нерівний бій. За цей час він відбив кілька атак, знищив понад 400 ворожих солдат і офіцерів, 5 автомашин, 4 дзоти тощо. В цьому бою загинув відважний командир. За героїзм і відвагу, за вміле керівництво боєм йому посмертно присвоїли звання Героя Радянського Союзу. 3 лютого 1944 року селище зайняли воїни 13-ї армії 1-го Українського фронту[2].

З перших днів визволення Цумані відновили діяльність райком партії, райвиконком, виконком селищної Ради депутатів трудящих. Багато чоловіків пішло до лав Червоної Армії громити гітлерівців на фронтах Вітчизняної війни. Жителі селища вносили і свій вклад у справу розгрому ненависного ворога. Вони збирали кошти на побудову танкової колони, авіаескадрильї, передавали радянським воїнам теплі речі, продукти харчування тощо. Розгорнулися роботи по відбудові селища і господарства. Вже у червні тут працювали млин, цехи райпромкомбінату, МТС, а при ній — майстерня, де ремонтувалися плуги, вози, кінні молотарки, зерноочисні машини тощо. Відбудували лісопильний завод. Проводилися роботи по заготівлі і вивезенню лісу для потреб вугільної промисловості Донбасу. Активно працювали жінки. Так, робітниці лісозаводу Ф. М. Денисюк, П. Н. Арендарчук та багато інших виконували змінні завдання на 125—130 процентів.

Переборюючи труднощі воєнного часу і відбудовного періоду, райком партії, райвиконком, селищна Рада мобілізували всіх жителів на відбудову селища. Сотні жінок, підлітків виходили щодня на роботу, розчищали руїни, допомагали робітникам у відбудові промислових підприємств, житла тощо.

У лютому 1948 року при деревообробному комбінаті відкрили фабрично-заводську школу з піврічним строком навчання, де готували слюсарів, столярів, теслярів. До неї вступили 103 юнаки з Цумані, а також із сіл Цуманського і Олицького районів. У липні відбувся перший випуск. Багато випускників залишилися працювати на деревообробному комбінаті, створеному в 1946 році.

Для подання допомоги безкінним господарствам, удовам та інвалідам Великої Вітчизняної війни під час весняних польових робіт було створено 41 супрягу, обладнано громадські токи.

Зростала політична й громадська активність населення Цумані. На сесії селищної Ради, що відбулася в січні 1948 року, утворили 5 постійно діючих комісій: сільськогосподарську, бюджетно-фінансову, культурно-освітню, шляхову, охорони здоров'я, до складу яких увійшли депутати й активісти. Депутати селищної Ради організовували суботники по впорядкуванню вулиць, площ, скверів і дворів.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.

Уже в червні 1948 року до райкому партії, райвиконкому і селищної Ради від селян Цумані надходили пропозиції про необхідність утворення колгоспу, а також заяви про бажання вступити до нього. А наприкінці серпня 26 селянських господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль. Їх приклад наслідували інші. За 1949—1950 рр. артіль стала однією з найбільших у районі. Швидкими темпами розгорталося будівництво господарських приміщень, механізація трудомістких процесів у рільництві і тваринництві. У спорудженні господарських приміщень значну допомогу молодому колгоспному господарству подавали робітники лісгоспзагу і деревообробного комбінату. Зростали кадри колгоспного виробництва. В артілі працювали агротехнічний і зоотехнічний гуртки, в яких щороку навчалось 80—100 льонарів, тваринників та інших. Поповнювалися ряди колгоспних механізаторів.

У 1958 році колгосп було реорганізовано, його землі передали сусіднім артілям, а частину — лісгоспзагу. Колишні колгоспники почали працювати в лісгоспзагу, на деревообробному комбінаті, який з колишнього князівського тартака за роки Радянської влади перетворився на одне з найпотужніших підприємств Волині. Тут працюють 940 чоловік. Цехи оснащені найновішою вітчизняною технікою. Продукція комбінату — фанера, паркет, медичні меблі — відома не тільки на Україні, а й в інших союзних республіках. У 1966 році комбінат випустив товарної продукції на 3128 тис. крб., в 1967 році — майже на 4 млн. крб., а в 1968 році — на 4,7 млн. крб. У цих досягненнях — наполеглива праця всього колективу комбінату, його енергія, досвід, зростаюча професійна майстерність.

Партійна організація, яка налічує 102 комуністи, спільно з адміністрацією, профспілковою і комсомольською організаціями дбає про піднесення ініціативи робітників, розвиток їх технічної творчості, підвищення загальноосвітнього й технічного рівня. На комбінаті працює школа передового досвіду, технічним навчанням охоплено понад 800 робітників. Це дає змогу успішно розгортати рух раціоналізаторів і винахідників. Так, якщо в 1956 році новаторів виробництва було 7, то в 1967 році — вже 39. Найцінніші пропозиції подають завжди робітники-раціоналізатори О. М. Мельник, І. М. Попадюк, В. Ю. Степанюк, П. А. Стрельчук та інші. Подані ними і впроваджені у виробництво в 1968 році пропозиції дали підприємству 18 тис. крб. економії. Серед робітників комбінату розгорнулося змагання за звання комуністичних бригад і ударників. У змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня комбінат зайняв третє місце серед підприємств деревообробної промисловості УРСР.

Високопродуктивна й творча праця багатьох робітників відзначена урядовими нагородами, зокрема токар механічного цеху, ветеран підприємства Л. Ф. Ковальський нагороджений орденом Леніна. Досконально оволодівши кількома суміжними професіями, він за останні десять років виконує норми на 130—140 процентів.

Дубовий ліс поблизу Цумані. 1968 р.

У Цумані розташований один з найбільших в області та республіці лісгоспзаг. За ним закріпили понад 32 тис. га лісу та 1000 га сільськогосподарських угідь. У лісгоспзагу працюють 577 робітників, 16 інженерів і 33 техніки. Щороку тут провадиться великий обсяг робіт по заготівлі лісоматеріалів, насадженню лісів тощо. Так, у 1968 році для потреб народного господарства країни тут було заготовлено і вивезено лісу на суму понад 700 тис. крб. Рік у рік найкращі виробничі показники виборюють тракторист В. М. Мацюк, лісник І. Ф. Ройко, ланкова лісодільниці П. Н. Федорчук, шофер Г. Ф. Гламазда. За визначні успіхи, досягнуті в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, колективу лісгоспзагу вручено Пам'ятний прапор Волинського обкому КП України. облвиконкому і облпрофради.

Гордістю лісгоспзагу є закладений у 1965 році дендропарк, що налічує понад 300 порід дерев і кущів, а також відкритий на честь 50-річчя Радянської влади Будинок лісогосподарської пропаганди, в якому розміщено музей лісового господарства. Тут побували делегації спеціалістів з Польської Народної Республіки, Естонії, Латвії, Білорусії, Чуваської АРСР та інших братніх республік і областей нашої країни.

У 1957 році поблизу селища, в сосновому бору, створено звірогосподарство. Нині воно спеціалізується на розведенні сріблясто-чорних лисиць, нутрій і песців. За порівняно короткий період господарство стало високорентабельним. У 1968 році державі було здано хутра на суму більш як на 400 тис. карбованців.

У Цумані діє потужна лукомеліоративна станція, створена на базі МТС. Вона має 75 тракторів, 4 екскаватори, 100 лукомеліоративних машин та іншу техніку. На станції працюють 214 робітників та 14 інженерів. Цуманські меліоратори провадять осушувальні роботи в колгоспах Ківерцівського, Рожищенського і Маневицького районів. Високих показників у роботі досягли трактористи М. Я. Залевський, І. В. Матчук, П. А. Хом'як, бригади В. О. Шалабана та І. З. Грицюка. Досконало знаючи свою справу, вони систематично виконують півтори — дві норми.

Із промислових підприємств у селищі є також завод будівельних матеріалів, комбінат комунальних підприємств, хлібопекарня, відділення Олицького комбінату побутового обслуговування населення. Всього на підприємствах селища працює понад 2 тис. робітників.

Первинні партійні організації, селищна Рада депутатів трудящих, жителі докладають багато зусиль до поліпшення благоустрою і впорядкування свого селища. У 1962 році на околиці Цумані відведено 50 га лісового масиву для створення парку. Колективи всіх підприємств, учні шкіл у вільний час прокладали

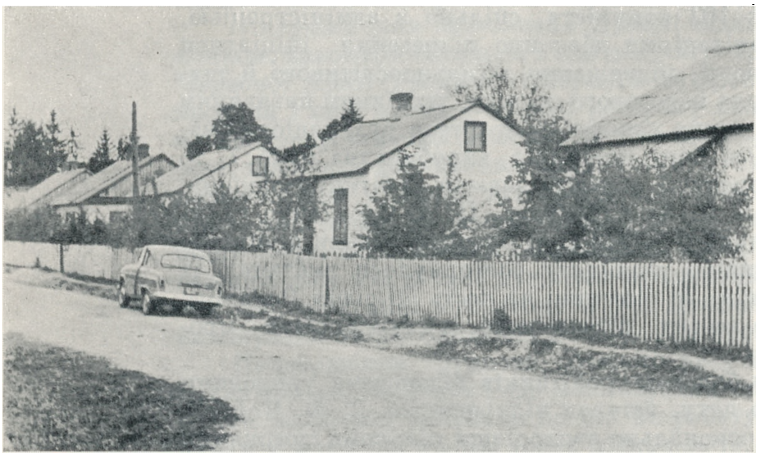

На одній з вулиць смт. Цумані. 1964 р.

Косулі в лісах Цуманського лісгоспзагу. 1967 р.

тут доріжки, упорядкували майданчики. Створено дитяче містечко, спортивний комплекс. У парку відбуваються традиційні зустрічі студентів Луцького, Ровенського та Брестського педінститутів, масові народні гуляння. В парку ставлять намети численні туристи, що приїздять у Цуманські ліси. Ще в 1948 році Цумань була невеликим селом. Нині в селищі споруджено багато сучасних будинків з усіма вигодами, куди переселилась переважна більшість сімей робітників і службовців. Значну допомогу в спорудженні житла подають підприємства. Так, за допомогою деревообробного комбінату лише за семирічку збудовано 113 квартир для робітників. Рік у рік зростають витрати на благоустрій селища. Тільки в 1967 році було витрачено 100 тис. карбованців.

Покладення вінків на могили загиблих партизанів, смт. Цумань. 1964 р.

До послуг населення мережа торговельних закладів, що налічує 15 магазинів. Серед них — універмаг, гастроном, книжковий, культтоварів та інші. У селищі є 4 їдальні і ресторан. У 1967 році товарооборот магазинів і підприємств громадського харчування становив 2300 тис. крб., що втричі більше, ніж у 1964 році.

Охорона здоров'я населення — одне з першочергових завдань органів Радянської влади. До 1939 року в Цумані був лише один фельдшер. Нині в дільничній лікарні, трьох медпунктах, амбулаторіях працюють 21 лікар, 58 фельдшерів та медсестер.

Радянська влада відкрила трудящим шлях до знань, створила всі умови, щоб вони могли здобути освіту. В 1945/46 навчальному році в селищі відкрили вечірню школу робітничої молоді. В наступному навчальному році при семирічці створили 4 класи вечірньої школи сільської молоді та 6 гуртків по ліквідації неписьменності і малописьменності. З 1948 року семирічна школа стала середньою, і в 1967/68 навчальному році в ній уже навчалося 390 учнів і працювало 32 вчителі. Понад 100 юнаків і дівчат навчаються у вечірній школі робітничої молоді. За роки Радянської влади понад 1000 цуманців здобули середню й вищу освіту.

У селищі є Будинок культури, в якому демонструються фільми, проводяться вечори відпочинку, різні теоретичні конференції. При Будинку культури діє багато гуртків художньої самодіяльності, в тому числі хоровий, танцювальний, вокальний, музичний та інші. У клубі деревообробного комбінату теж працюють гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 300 чоловік. Група цуманських баяністів не раз успішно виступала на районних та обласних оглядах художньої самодіяльності.

Велику культурно-освітню роботу провадять бібліотеки. Їх у Цумані 6. Загальний книжковий фонд становить понад 30 тис. примірників. Трудящі жваво цікавляться внутрішнім і зовнішнім життям країни. Про це свідчить хоча б той факт, що в середньому на кожну тисячу населення передплачується понад 1000 примірників газет і журналів.

У 1958 році в селищі відкрито музей партизанської слави, а в урочищі Лопатені, де формувалися загони народних месників, базувався загін Д. М. Медведєва, і звідки йшов на виконання завдання легендарний розвідник М. І. Кузнецов, у серпні 1967 року створено меморіальний комплекс партизанської слави.

М. П. ГРИЩЕНКО, М. М. НАУМЧИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТЯ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 58 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Цумань. Населення — 1272 чоловіка.

У Берестянах є колгосп ім. Чапаєва, який має 1569 га землі, в тому числі 608 га орної. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуті молочно-м'ясне тваринництво та бджільництво. В селі міститься лісництво Цуманського лісгоспзагу.

Є восьмирічні денна і вечірня школи, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Берестяни належить до XVI століття.

В роки Великої Вітчизняної війни від рук німецьких загарбників загинуло близько 80 жителів села.

Наприкінці 30-х років XX століття на території села було досліджено кілька курганів давньоруського часу (IX—XI століття).

БО́РОХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру. Найближча залізнична станція — Ківерці. Через село проходить шосе, яке сполучає м. Ківерці з автострадою Луцьк—Ровно. Населення — 1183 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Вишнів.

У Борохові знаходиться центральна садиба колгоспу «Слава», який має 2891 га землі, в тому числі 1911 га орної. Провідні галузі — рільництво і тваринництво. Артіль посідає одне з перших місць у районі по виробництву зернових, цукрових буряків та льону-волокна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 300 житлових будинків.

Поблизу с. Вишнева виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), селища і кургани давньоруських часів (IX—XIII століття). Біля Борохова знаходиться великий могильник з 300 курганів давньоруського часу (X—XIII століття).

Школа в с. Дерні. 1967 р.

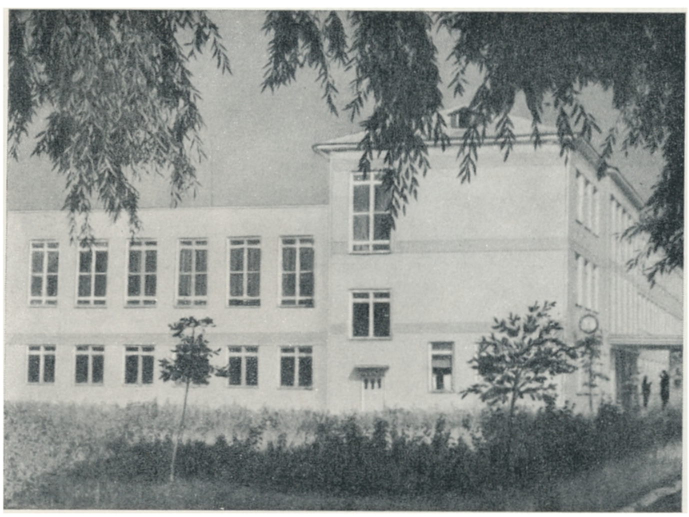

ГРЕМ'Я́ЧЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 49 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Цумань. Населення — 509 чоловік. Сільраді підпорядковані села Скреготівка, Яківці (стара назва — Якубовичі).

Місцевий колгосп ім. 30-річчя ВЛКСМ має 2581 га землі, в тому числі 1373 га орної. Напрям господарства — рільництво і тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Грем'яче виникло в XVI столітті.

В 1905 році тут відбулася сутичка між князем Радзівіллом (якому належало село) і селянами, які виступили проти вирубки лісу. Щоб придушити цей виступ, магнат викликав роту солдатів Охотського полку. В роки першої світової війни недалеко від Грем'ячого проходила лінія фронту. Біля села, в урочищі Високі, знаходиться братська могила полеглих російських воїнів.

У 1920 році, коли Грем'яче визволили частини Червоної Армії, тут був створений революційний комітет; у 1928 році виник осередок КПЗУ, який очолював Х. А. Гвоздецький.

Під час Великої Вітчизняної війни село знаходилось під контролем партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу Д. М. Медведєва, що базувалося в урочищі Лопатені (за 17 км від Грем'ячого). В з'єднанні були й жителі Грем'ячого.

ДЕ́РНО — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км від районного центру, вздовж шосе і залізничної колії Луцьк—Ровно. На території села — залізнична станція Олика. Населення — 1634 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Ставок.

У Дерні розташований колгосп ім. Першого травня, який має 1838 га землі, в тому числі 933 га орної. Виробничий напрям — рослинництво та молочно-м'ясне тваринництво. В Дерні містяться плодоовочевий і бурякоприймальний пункти, працює млин.

В селі є середня школа, в якій працює заслужена вчителька школи УРСР З. Д. Данилевич; бібліотека, Будинок культури. За післявоєнний період споруджено понад 250 житлових будинків.

Дерно виникло в першій половині XV століття.

У 1934 році місцеві жителі брали участь у селянському страйку Олицької гміни; тоді ж тут діяв осередок МОДРу.

За час фашистської окупації села гітлерівці вивезли на каторгу до Німеччини 26 юнаків та дівчат, завдали збитків селу на 305 тис. карбованців.

ДІ́ДИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 34 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Олика. Населення — 1159 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горянівка, Залісоче і Хром'яків.

Місцевий колгосп ім. Дзержинського має 2044 га землі, в тому числі 1500 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Дідичі належить до 1577 року.

У 1934 році селяни Дідичів брали участь у сільськогосподарському страйку. Тут було створено страйковий комітет. У селі відбулися масові демонстрації та мітинги, на яких трудящі вимагали встановлення Радянської влади на західноукраїнських землях і возз'єднання їх з УРСР. У 1940 році в селі організовано колгосп, який очолив С. О. Більський.

Тимчасова німецько-фашистська окупація тривала з 28 червня 1941 року по 30 січня 1944 року. Гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 28 юнаків і дівчат, завдали селу збитків на 3,7 млн. карбованців.

ДУБИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 28 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Олика і за 3 км від автомагістралі Луцьк—Ровно. Населення — 489 чоловік. Сільраді підпорядковані села Башлики, Мощаниця, Путилівка, Ромашківка.

В Дубищі розташована центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який має 1573 га землі, в тому числі 932 га орної. Артіль спеціалізується на виробництві зерна та молочно-м'ясному тваринництві.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює пологовий будинок.

Вперше Дубище згадується в документах 1577 року.

Під час першої світової війни через Дубище проходила лінія фронту. В 1929 році в селі було створено підпільну організацію КПЗУ. В 1934 році організовано страйковий комітет, який очолював селянські виступи.

В роки німецько-фашистської окупації багато жителів брали активну участь у партизанському русі, понад 100 чоловік воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни.

ЖИДИ́ЧИН — село, центр сільської Ради. Розташований на р. Стирі, за 12 км від районного центру і за 7 км на північ від Луцька. Найближча залізнична станція — Луцьк. Населення — 1250 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кульчин і Липляни.

У Жидичині розташована центральна садиба колгоспу «Ленінська перемога», який має 3053 га землі, в тому числі орної — 1233 га. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва доярка Н. В. Ганщук, хмеляр Ф. Т. Марчук і бригадир рільничої бригади Є. П. Сологуб нагороджені орденом Леніна; за високі врожаї цукрових буряків І. І. Силюк (делегат XXIII з'їзду КПРС) двічі нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора і золотою медаллю Виставки досягнень народного господарства у Москві. На території сільської Ради міститься Кульчицький силікатний завод.

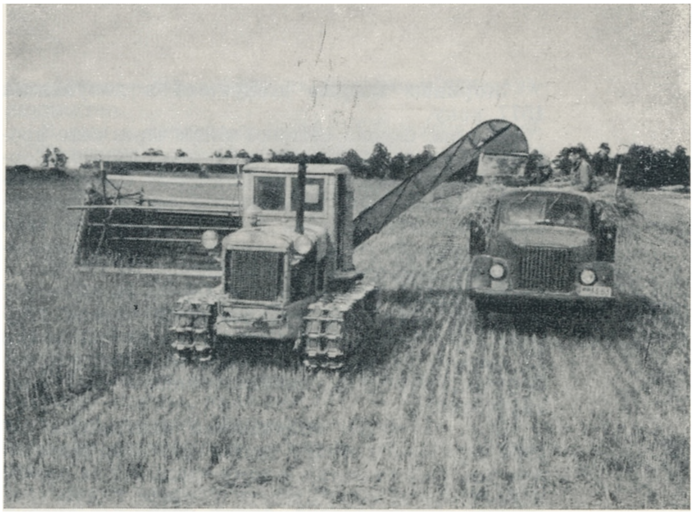

Збирання жита на зелений корм у с. Дідичах. 1961 р.

У Жидичині є середня школа, бібліотека, клуб, Будинок культури на 400 місць. Працює майстерня побутового обслуговування.

На околиці Жидичина збереглися залишки поселення та городища X—XIII століття. Вперше село згадується в руських літописах XIII століття. Літопис Іпатіївського списку засвідчує, що галицько-волинський князь Данило в 1227 році їздив помолитись у Жидичинський монастир. У цьому ж документі сказано, що це було велике поселення.

У 1595 році в Жидичині діяв загін повсталих селян під керівництвом козаків. Під час визвольної війни тут перебував повстанський загін на чолі з Колодкою. В 1662 році під ім'ям ченця Гедеона у Жидичинському монастирі жив син Богдана Хмельницького — Юрій.

У грудні 1917 року в селі була встановлена Радянська влада. З 1920 року село потрапило під владу буржуазно-поміщицької Польщі. В пошуках кращої долі значна частина жителів емігрувала до Південної Америки.

Тимчасова німецько-фашистська окупація села тривала з 26 червня 1941 року до 1 лютого 1944 року. У травні 1944 року селяни здали у фонд оборони 1320 пудів хліба, а в серпні зібрали кошти на будівництво танкової колони.

Кульчин з давніх часів славиться народними умільцями, що виготовляють керамічні та гончарні вироби. Роботи багатьох місцевих майстрів експонуються на обласних виставках.

ЖО́РНИЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 42 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Олика. Населення — 1144 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Носовичі та Чемерин.

Місцевий колгосп ім. Калініна має 1735 га землі, в тому числі 1396 га орної. Виробничий напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. За високі врожаї овочів П. К. Гребінь, бригадир городньої бригади, нагороджений орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Жорнище вперше згадується в документах 1577 року.

Під час першої світової війни через село проходила лінія фронту. В 1934 році жителі Жорнища брали участь у двомісячному сільськогосподарському страйку Олицької гміни. Страйковим комітетом керував Т. К. Гребінь. У 1935 році в день Першого травня в селі були розповсюджені революційні листівки.

За роки тимчасової німецько-фашистської окупації села, що тривала з 28 червня 1941 року до 4 лютого 1944 року, гітлерівці вбили 32 жителі, 38 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини, завдали збитків на 5 млн. карбованців.

В с. Чемерині знаходиться центральна садиба передової в області артілі ім. Карла Маркса, яка має 1102 га землі, в тому числі 845 га орної. Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, колгоспники зібрали по 28 цнт зернових, 277 цнт цукрових буряків з га, виробили на 100 га по 596 цнт молока та 157 цнт м'яса. Голову колгоспу Г. Ф. Роговського нагороджено орденом Леніна.

ЖУРА́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 33 км від районного центру, що є для Журавичів найближчою залізничною станцією, і за 9 км від шосе Луцьк — Колки — Маневичі. Населення — 1335 чоловік. Сільраді підпорядковані села Домашів і Микове.

У Журавичах знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 3274 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1370 га орної землі. Вирощуються зернові, цукрові буряки, льон. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В Журавичах розташований торфобрикетний завод потужністю 125 тонн брикету на добу, меблевий цех Ківерцівського деревообробного комбінату.

В селі — середня школа з вечірнім та заочним відділенням, бібліотека, клуб; є майстерня побутового обслуговування.

Перша згадка про Журавичі належить до 1570 року.

Під час великої пожежі, що сталася в 1904 році, село майже повністю згоріло. В 1920 році в Журавичах був створений революційний комітет. У 1925—1928 рр. тут діяла підпільна група КПЗУ.

За роки тимчасової окупації фашисти вбили 44 жителі села, знищили 138 будинків. 117 чоловік, які воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами і медалями.

ЗАВІ́ТНЕ (до 1964 року — Вікентіївка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 21 км від районного центру і за 5 км від шосе Ківерці — Маневичі. Найближча залізнична станція — Ківерці. Населення — 753 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Словатичі.

Колгосп ім. КП України, центральна садиба якого розташована в селі, має 3577 га землі, в тому числі 1527 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

У 1906 році в Завітному налічувалося 30 дворів і 202 жителі. До 1939 року значну частину населення становили німці-переселенці; пізніше сюди переїхало багато українців з-за Бугу. В 1940 році в селі була організована перша в районі МТС.

Уродженцеві Словатичів В. П. Киричуку (1924—1944 рр.) за мужність і відвагу, виявлені під час форсування Західної Двіни, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його ім'я носять піонерська дружина місцевої школи та одна з вулиць Ківерців.

В. П. Киричук — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Словатичів. 1944 р.

ЗВІ́РІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Через село проходять залізниця Ковель — Здолбунів і шосе Луцьк — Ровно. Населення — 1092 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Веснянка (раніше — Вишнів), Діброва, Олександрія.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, центральна садиба якого знаходиться в селі, має 3195 га землі, в тому числі 1603 га орної. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків та молочно-м'ясне тваринництво.

У Звірові є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Сільська Рада, яку вже протягом 17 років очолює комуніст О. О. Дяк, утримує першість у соціалістичному змаганні серед місцевих Рад району. За хорошу організаторську роботу голову сільради нагороджено орденом «Знак Пошани».

Перша письмова згадка про Звірів належить до 1570 року.

У 1937 році в селі було створено осередок КПЗУ.

До 50-річчя Радянської влади в Звірові споруджено обеліск Слави воїнам, що полягли в боях за Вітчизну.

Поблизу с. Веснянки виявлено могильник давньоруського часу, в якому налічувалось близько 100 курганів (IX—XIII століття).

ЛИ́ПНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 74 км від районного центру і за 92 км від залізничної станції Цумань. Населення — 2075 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має 3334 га землі, в тому числі 1072 га орної.

Вирощуються зернові (пшениця, жито), цукрові буряки, льон.

У Липному є середня школа, при ній консультаційний пункт Ківерцівської заочної середньої школи; бібліотека. До 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено Будинок культури. Працює пологовий будинок.

В письмових джерелах Липне вперше згадується у 1570 році.

МАКАРЕ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради (до 1958 року — Омельне, перейменоване на честь комуніста-підпільника Д. Я. Макаревича). Розташовані за 25 км від районного центру і найближчої залізничної станції Ківерці. Населення — 1422 чоловіка.

В селі — центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 3274 га землі, в тому числі 1085 га орної. Виробничий напрям господарства— рільництво і тваринництво.

У Макаревичах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. До послуг населення — кравецька та взуттєва майстерні.

Перша згадка про село належить до 1570 року.

У травні 1907 року у Макаревичах відбувся виступ селян, які не дали поміщику орати землю, заявивши, що земля належить їм.

В роки окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) у Макаревичах мали місце революційні виступи селян. Зокрема, в 1935 році жителі села брали участь у колківській першотравневій демонстрації, яка справила великий вплив на розвиток революційного руху на Волині. Організатором цієї демонстрації був житель с. Омельного, активний діяч КПЗУ Д. Я. Макаревич.

За час німецько-фашистської окупації гітлерівці вбили 54 жителі села, 30 — вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

У середині XIX століття в селі жив визначний письменник Ю. І. Крашевський (1812—1887 рр.). Посаджений ним парк і тепер є найкрасивішим куточком Макаревичів.

О́ЗЕРО — село, центр сільської Ради. Розташоване біля шосе Луцьк—Маневичі, за 13 км від районного центру. Найближча залізнична станція — Ківерці. Населення — 764 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гайове та Човниця.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Лесі Українки, який має 2613 га землі, в тому числі 1309 га орної. Напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

Перша згадка про село належить до 1577 року, тоді воно мало назву «Воля Озерська»; у XIX столітті — «Єзьорко», «Єзьори», «Озерці».

64 жителі села, учасники Великої Вітчизняної війни, відзначені урядовими нагородами.

В с. Човниці народився видатний український радянський математик, академік АН УРСР М. П. Кравчук (1892—1942 рр.).

ОЗЕРЦЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 8 км на південний захід від Ківерців, що є для села найближчою залізничною станцією. Населення — 419 чоловік. Сільраді підпорядковані села Клепачів, Небіжка.

В Озерці — центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, який має 1588 га землі, в тому числі орної — 734 га. Напрям господарства — рільництво та молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Тимчасова німецько-фашистська окупація тривала з 3 липня 1941 року по 2 лютого 1944 року. 80 жителів села брали участь в Великій Вітчизняній війні.

ПАЛЬЧЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км від районного центру та за 8 км від залізничної станції Олика. Населення — 593 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Котів і Хорлупи.

В Пальчому розташована центральна садиба колгоспу «Іскра», який має 1219 га землі, в тому числі 903 га орної. Напрям господарства — вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, при якій працює консультаційний пункт Ківерцівської заочної середньої школи, бібліотека, клуб.

В 1926 році в Пальчому було створено підпільний осередок КПЗУ на чолі з М. Ю. Юскевичем. У 1935 році комуністи організували селянський страйк. У квітні того ж року польські буржуазні власті провели в селі пацифікацію, під час якої було вбито кількох жителів.

ПОКА́ЩІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 30 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Олика. Населення — 1008 чоловік. Сільраді підпорядковане село Одеради.

У Покащеві розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який має 1218 га землі, в тому числі 1520 га орної. Напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї цукрових буряків ланкова О. М. Лопатюк та члени її ланки М. М. Книш і Н. І. Симчук відзначені урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює пологовий будинок.

Уперше в письмових джерелах Покащів згадується в 30-х роках XV століття.

Під час панування буржуазно-поміщицької Польщі (1920—1939 рр.) у Покащеві мали місце

Автобусна зупинка в с. Звірові. 1963 р.

революційні виступи. Так, у 1934 році жителі села брали участь у двомісячному страйку селян Олицької гміни, який очолював страйковий комітет. Вони бойкотували підвезення сільськогосподарських продуктів в Олику, вимагаючи скасування ярмаркового мита. В ніч на 1 Травня 1938 року в Покащеві комуністи вивісили плакат, розповсюдили відозви із закликом до боротьби за мир, проти фашизму, за возз'єднання з Радянською Україною.

До 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито монумент Слави на честь полеглих борців за Радянську владу.

В Одерадах збереглися кургани давньоруського часу.

ПРИЛУ́ЦЬКЕ (до 1964 року — Ківерці) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 6 км на південь від районного центру. Через село проходить залізниця і шосе Луцьк—Ківерці. Населення — 1032 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Дачне (до 1964 року — Улянівка), Жабка, Сапогове.

В Прилуцькому розташована центральна садиба колгоспу «30 років Жовтня», який має 2230 га землі, в тому числі 1725 га орної. Основний напрям господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво.

Збирання хмелю в колгоспі «30 років Жовтня», с. Прилуцьке. 1964 р.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про село належить до XII століття.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці завдали селу збитків на суму близько 3 млн. крб. 83 жителі Прилуцького боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. 7 чоловік загинуло у боротьбі проти українських буржуазних націоналістів.

До 50-річчя Великого Жовтня у селі відкрито обеліск Слави на честь борців за владу Рад.

У Прилуцькому народилась відома польська письменниця-драматург Габриеля Запольська (1860—1921 рр.).

В с. Дачному розташований обласний піонерський табір та дитячий тубсанаторій.

СИ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 59 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Цумань. Населення — 872 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Городище і Клубочин.

У Сильному розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 2346 га землі. Вирощуються переважно зернові культури та льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, піонерській дружині якої надано ім'я болгарина Асена Драганова — партизана, що загинув у боях з гітлерівцями в Лопатенському урочищі. Учні любовно доглядають могилу героя, листуються з його рідними, що живуть у Болгарії. Працюють бібліотека, клуб.

Уперше в письмових документах Сильне згадується у 1577 році.

Під час першої світової війни (в 1916 році) через село проходила лінія фронту. Дев'ять місяців Сильне було окуповане австрійцями.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) в селі існував осередок «Сельроб-єдності». В 1934 році жителі Сильного брали участь у страйку селян Олицької гміни. Тоді ж було обрано страйковий комітет і утворено групу самооборони. Поліція провела в селі арешти та екзекуції.

29 липня 1941 року село окупували німецько-фашистські загарбники. Селяни подавали значну допомогу партизанським загонам Д. М. Медведєва і А. П. Бринського, що діяли в навколишніх селах, брали участь у диверсійній роботі, вели розвідку, постачали народним месникам продукти. Понад 130 жителів Сильного, які брали участь у Великій Вітчизняній війні, відзначені урядовими нагородами.

Поблизу Городища знаходяться залишки городища і селища давньоруських часів (X—XIII століття).

СОКИ́РИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані біля шосе Луцьк—Маневичі, за 8 км від Ківерців, що є для села найближчою залізничною станцією. Населення — 832 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бодячів, Гавчиці, Дідовичі, Конопелька, Муравище.

Колгосп ім. Ілліча, центральна садиба якого знаходиться в Сокиричах, має 2020 га землі, в тому числі 1055 га орної. Напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. В селі розташоване Сокиричівське лісництво Ківерцівського ордена Леніна лісгоспзагу.

У Сокиричах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. У селі міститься обласний піонерський табір «Білка» та туристська база.

Перша згадка про Сокиричі належить до 1797 року.

До 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито обеліск Слави односельчанам, що полягли в боротьбі за Радянську владу.

СУСЬК — село, центр сільської Ради. Розташований за 17 км від районного центру. Найближча залізнична станція — Ківерці. Населення — 758 чоловік. Сільраді підпорядковані села Звози та Славне.

В Суську розташована центральна садиба колгоспу «Правда», який має 2383 га землі, в тому числі 1597 га орної. Виробничий напрям — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Вирощуються зернові, цукрові буряки, льон. Член КПРС Г. Т. Боймук, яка понад 15 років очолює ланку, за сумлінну працю та високі показники в роботі нагороджена орденом «Знак Пошани».

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Суськ належить до 1570 року.

У роки Великої Вітчизняної війни 90 жителів Суська брали активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Всі вони мають урядові нагороди.

ХОЛОНЕ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 39 км від районного центру, за 32 км від залізничної станції Цумань. Населення — 1253 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Знамирівка.

Колгосп «Росія», центральна садиба якого розташована в Холоневичах, має 3213 га землі, в тому числі 1439 га орної. Напрям господарства — зерново-льонарський з розвинутим молочно-м'ясним тваринництвом. Вирощуються переважно льон, картопля, жито, цукрові буряки. Є млин. За високі показники в колгоспному виробництві О. С. Чепелюк і Д. А. Шевчук відзначені урядовими нагородами.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб на 300 місць. Функціонує лікарня.

Перша письмова згадка про Холоневичі належить до 1577 року. В 1917 році в селі відбулося повстання. У 1920 році створено ревком, до складу якого ввійшли С. Піддубний, Г. Случик, В. Случик.

У 1939 році в Холоневичах почала діяти комсомольська організація, яку очолив П. А. Гуменюк (розстріляний у 1942 році фашистами).

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села брали активну участь у боротьбі проти гітлерівських загарбників. 113 з них відзначені урядовими нагородами. До 50-річчя Великого Жовтня в селі відкрито пам'ятник полеглим у боротьбі за свободу і незалежність нашої Вітчизни.

КОВЕЛЬСЬКИЙ РАЙОН

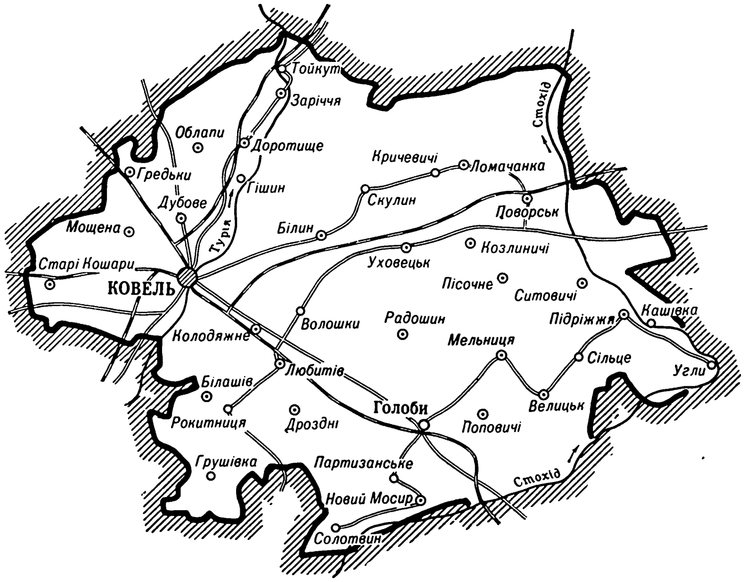

КО́ВЕЛЬ

Ковель — місто обласного підпорядкування, центр Ковельського району. Розташований на річці Турії — правій притоці Прип'яті. Відстань до Луцька залізницею 84 км, шосе — 73 км. Ковель — значний вузол залізничних та автомобільних шляхів, які проходять на Брест, Луцьк, Сарни, Київ, Львів, Хелм, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський та інші міста. Населення — 32,7 тис. чоловік.

На території сучасного Ковеля виявлено поселення доби бронзи (середина III тисячоліття до н. е.). Перша писемна згадка про місто датується 1310 роком, коли тут перебував майбутній польський король Казимир Великий. В 1327 році у Ковелі був замок, який того ж року розорили хрестоносці [1].

В середині XIV століття великий князь литовський Гедімін передав село Ковле у володіння феодалові Ф. Сангушку [2].

Вигідне географічне розташування села сприяло дальшому його зростанню. У 1518 році Ковле стало містом і дістало назву «Ковель». Йому було надано магдебурзьке право і дозволено провадити ярмарки і торги [3]. Це означало звільнення, хоч і неповне, від великокнязівської адміністрації та земельних магнатів і забезпечення внутрішнього самоврядування. Згідно з цим правом міське управління складалося з ради, на чолі якої стояли бургомістр і ратмани. Щорічно мешканці міста обирали 8 чоловік, що мали бути грамотними. З їх числа ковельський староста призначав 4 ратманів, одного з них — бургомістром. Ці особи виконували адміністративні та господарські функції.

Судова влада надана була війтові і лавникам. Ковельський староста призначав війта з цехових міщан. Міщани обирали лавників. Війти і лавники лишалися на

---

[1] Живописная Россия, т. 5, ч. 1. СПб., 1897, стор. 288.

[2] Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, т. 29—40. Warszawa, 1907, стор. 391.

[3] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, Почаев, 1903, стор. 3:

своїх посадах довічно. Судили, керуючись магдебурзьким правом, яке захищало інтереси панівних верств населення[1].

У 1543 році князь В. Сангушко віддав Ковель разом з навколишніми селами королеві Боні — дружині великого князя литовського Сигізмунда І, а сам узяв на заміну її маєтки в Білорусії[2].

Ковель був на той час типовим феодальним містом. Магдебурзьке право його було обмеженим. Повинності по озброєнню війська, будівництву, ремонту, постачанню продуктів, палива, одягу непосильним тягарем лягали на плечі населення. До того ж, трудящі мусили виконувати інші феодальні повинності: сплачувати ярмаркове, мостове мито тощо. Населення змушене також було брати участь у ремонті укріплень.

Герб м. Ковеля.

Розвиток товарно-грошових відносин сприяв зростанню грошової ренти — поряд з натуральною. У 1547 році натуральну ренту замінила грошова — по одному червінцю з кожного будинку.

Основою економіки міста було дрібне ремісниче виробництво.

У 1556 році за королівською грамотою ремісникам дозволялось створювати цехи. Ремісники об'єднувалися в цехові організації, що мали деякі привілеї. Відтоді у місті кількість ремісників збільшилась. У 1577 році їх налічувалось 42 чоловіка. Розвивалась і торгівля. Протягом року в Ковелі проводилось два ярмарки — один в січні, другий — наприкінці літа. Торгували сільськогосподарськими продуктами і ремісничими виробами, а також товарами з інших країн. Продавали худобу, шкіру, віск, м'ясо, мед, рибу, молочні продукти, одяг, взуття тощо.

У 1564 році великий князь литовський Сигізмунд Август передав Ковель, Вижву, Миляновичі та 28 прилеглих до них сіл у ленне володіння князеві А. Курбському. Жителі Ковеля зазнали ще більших утисків. Міське самоврядування фактично припинило існування, бо всіма міськими справами і судом керував ставленик Курбського — І. Келемет. Усіх, хто насмілювався протестувати, переслідували.

Жителі не мирилися з утисками. У 1571 році вони повстали. Замкнувши міські ворота, вони намагалися вбити Келемета.

9 березня 1572 року жителі Ковеля знову повстали. Цього разу Келемета було вбито.

Після смерті А. Курбського (1583 р.) Ковелем тимчасово володіла його дружина О. Семашко. Вона забирала землі у тих, хто служив у покійного князя, а також у ковельських бояр.Це обурило місцеву шляхту, яка поскаржилася польському королеві. Той наказав відібрати маєток у княгині. Місто стало власністю короля. Зацікавлений у прибутках від розвитку ремесел і торгівлі, Сигізмунд III грамотою від 1611 року поновив тут магдебурзьке право[3]. Згодом король Владислав IV грамотою від 1635 року затвердив права і привілеї, надані його попередниками.

У XVII столітті Ковель відігравав важливу роль як один з найбільших економічних і торгових центрів Західної Волині. З розвитком товарно-грошових відносин посилився феодальний і релігійний гніт. Поряд з економічним закабаленням польські власті разом з католицьким духівництвом намагалися покатоличити, спольщити місцеве українське населення. Воно чинило запеклий опір.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на території Західної Волині діяло кілька селянських повстанських загонів. Особливо активним був загін, очолюваний полковником Колодкою, — він деякий час тримав у облозі Ковель, де засіло чимале польсько-шляхетське військо.

---

[1] Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни, т. 2. К., 1849, стор. 317—320.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 44, 55.
[3] Там же, стор. 109.

Після визвольної війни місто лишилося у складі Польщі. Шляхта жорстоко переслідувала учасників боротьби і тих, що їм співчували. Світські та церковні власті намагалися запровадити в місті унію, але ковельчани рішуче виступили проти цього.

У 1775 році польський король Станіслав Август передав Ковель у володіння краківському воєводі В. Ржевуському. Магдебурзьке право було ліквідовано.

Наприкінці XVIII століття Ковель був невеликим економічно відсталим містечком. За статистичним описом 1790 року в ньому налічувалося понад 400 димів.

Після третього поділу Польщі (1795 р.) місто відійшло до Росії і стало центром Ковельського повіту Волинської губернії. Але шляхта тут, як і доти, мала всі політичні і соціальні права, як і російське дворянство. В установах Ковеля діловодство провадилося польською мовою.

Під час Вітчизняної війни 1812 року місто перебувало в районі дій 3-ї російської армії під командуванням генерала О. П. Тормасова. 13 грудня 1812 року під Ковелем сталася битва між російськими і французькими військами. Чужинці зазнали поразки.

Після Вітчизняної війни 1812 року економічне становище трудящих міста лишалося дуже тяжким. Поміщики, монастирі, церква, місцеві власті здирали непосильні податки та побори. У 1816 році Луцький монастир жіночого католицького ордена святої Бригітти подав позов у повітовий суд, вимагаючи стягнути 1000 крб. з жителів Ковеля[1].

Реформа 1861 року прискорила розвиток економіки міста. В 1867 році у ньому налічувалось 594 будинки. У пореформений період швидкими темпами будують шляхи. В 1850—1860 рр. було споруджено залізницю Київ—Ковель—Брест, у 1873 році — Київ—Сарни—Ровно—Ковель—Брест, у 1877 році прокладено залізницю Ковель—Хелм—Люблін, що з'єднала Ковель з Варшавою. Розбудова ковельського залізничного вузла здійснювалась і в наступні роки. В 1903 році завершено будівництво залізниці Ковель—Сарни[2].

Проведення через Ковель залізниці, яка з'єднала місто з рядом промислових центрів Росії, сприяло його розвитку. Збільшилася кількість жителів Ковеля: в 1863 році мешкало 3646 чоловік, у 1899 році — вже 18 684 чоловіка[3]. Зростало і число ремісників: у 1861 році було 242, в 1867 — 280, у 1893 році — 726, а в 1899 році — вже 1093 ремісники. Серед них — булочники, кондитери, м'ясники, шевці, кравці, столярі, бондарі, ковалі та інші. Зростає і торгівля. Щорічно проводилось 10 ярмарків, куди привозили товарів у середньому на суму до 10 тис. карбованців[4].

Освіта і охорона здоров'я на початку другої половини XIX століття, як і раніше, перебували в занепаді. У 1869 році була тільки одна початкова двокласна школа, жодної бібліотеки. Діти бідноти не мали змоги вчитися в школі; медична допомога жителям не подавалась. Не змінилося становище і наприкінці XIX століття. В цей час були лише дві початкові школи і одна приватна жіноча школа; діяли 2 невеликі лікарні і 2 аптеки. Працювало всього 8 лікарів.

На початку XX століття Ковель став транзитним пунктом перевезення нелегальної літератури з-за кордону в Росію. Наприкінці квітня 1901 року в місто було доставлено 38 примірників газети «Искра», 86 примірників журналу «Зоря», 455 листівок «Перше травня» та багато іншої нелегальної літератури[5].

Ковельчани брали активну участь у страйковій боротьбі, що розгорталася в Росії 1905—1907 рр. Слідом за січневим загальним страйком петербурзького пролетаріату розпочався страйк залізничників Ковеля. В лютому цього ж року вони приєд-

[1] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 138, стор. 1.
[2] Rocznik Wołyński, t. 5—6. Równe, 1939, стор. 338, 375, 383.
[3] Памятная книжка Волынской губернии на 1901 г., стор. 8.
[4] Материалы для исследования Волынской губернии, вып. 2, Житомир, 1889, стор. 250.
[5] С. О. Ктитарєв. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959, стор. 71.

налися до страйку робітників Привіслянської залізниці. Внаслідок цього зупинився рух поїздів по всій лінії Ковель—Млові[1]. Під впливом більшовицької агітації починають рішучу боротьбу не лише залізничники, а й інші робітники Ковеля. У липні 1905 року застрайкували мулярі, теслярі, пічники, фарбувальники, швейники і шевці, працівники готелів. Вони вимагали скорочення робочого дня з 14 до 10 годин, півгодинної перерви на сніданок і обід, збільшення зарплати на 20—25 проц. і запровадження розрахункових книжок[2].

Під час загальноросійського страйку у жовтні 1905 року ковельські залізничники були активними його учасниками. Про це зазначається і в рапорті волинського губернатора міністрові внутрішніх справ Росії Трепову[3]. Страйкували залізничники і в грудні 1905 року. Місцеві власті для придушення страйку викликали війська.

Навесні 1906 року в Ковелі було створено організацію РСДРП, що входила до складу вузлової соціал-демократичної організації Південно-Західної залізниці, яка й очолила революційні виступи трудящих міста[4]. У липні 1906 року представник ковельських соціал-демократів брав участь у роботі II конференції соціал-демократичних організацій Південно-Західної залізниці, що відбувалась у Києві.

Наприкінці 1906 року поліція заарештувала більшість членів Ковельської організації РСДРП, внаслідок чого вона припинила своє існування. Роботу тут провадили лише окремі більшовики[5].

Виступи робітників Ковеля продемонстрували їх згуртованість, зрослу політичну свідомість. Хоч і на короткий час, але було завойовано свободу зборів, часткове підвищення заробітної плати.

Від початку першої світової війни Ковель став прифронтовим містом. На Ковельському напрямі точилися жорстокі бої. Незважаючи на опір російських військ, переважаючі сили австро-німецької армії 23 серпня 1915 року захопили місто і утримували його до кінця війни. Вони встановили тут жорстокий режим. За найменшу непокору жителів арештовували, катували, розстрілювали.

18 лютого 1918 року війська кайзерівської Німеччини розпочали окупацію України. Трудящі Волині чинили окупантам збройний опір. У травні 1918 року підпільники Ковельського залізничного вузла розгромили німецький військовий склад у селі Маневичах[6].

За окупації у Дубровиці в грудні 1918 року було створено Перший Дубровицький комуністичний повстанський полк у 2 тис. бійців, значну частину яких становили робітники міста і селяни Ковельського повіту. В грудні 1918 року окупанти залишили Ковель. На початку 1919 року сюди вдерлися білополяки. У місті й повіті було створено революційні комітети, які під проводом більшовиків піднімали трудящих Ковеля на боротьбу з польськими інтервентами. Ковельських підпільників очолював Б. М. Сильвинський. Крім пропагандистської і агітаційної роботи, вони чинили диверсії на залізниці, провадили розвідку для Червоної Армії.

Боротьба посилилася навесні 1920 року, коли буржуазно-поміщицька Польща напала на Радянську державу. На початку липня 1920 року під керівництвом комуністів проти окупантів повстали робітники Ковеля і селяни Ковельського повіту. Вони розгромили польський гарнізон і 7 липня 1920 року визволили Ковель та навколишні села. Але утримати місто їм не вдалося. Лише 31 липня 1920 року 7-а Радянська дивізія, а також 73-я стрілецька та кавалерійська бригади 25-ї Чапаєвської дивізії почали наступ на Ковель і примусили білополяків відступити 4 серпня 1920 року. Ковель став вільним.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 102, 1905, спр. 67, арк. 79—86.

[2] Хроніка і матеріали історії ЦК КП(б)У. К., 1926, стор. 176.

[3] ЦДІА СРСР. ф. 102, 1905, спр. 2555, т. 4, арк. 187, 188.

[4] М. Лещенко. Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905—1907 рр. К., 1955, стор. 181.

[5] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 11.

[6] Там же, стор. 19.

Керівники Ковельського ревкому Смирнов, Таск, Соколовський. 1920 р.

Населення вітало Червону Армію. До її лав вступило близько 400 добровольців. У місті було створено ревком, комітет незаможних селян. Очолювані комуністами, ковельчани приступили до відродження зруйнованого війною господарства. Сотні трудящих взяли участь у суботниках на відбудові депо й залізничної станції. Незабаром залізниця та ряд націоналізованих підприємств стали до ладу. Поміщицькі та монастирські землі конфіскували й передали безземельним та малоземельним селянам. Органи народної освіти брали на облік неписьменних і малописьменних, організовували для них курси, провадили запис дітей у початкові школи. Значну роботу було проведено і по охороні здоров'я трудящих — відкрито міську лікарню на 200 ліжок, з чотирма відділеннями, 3 міські амбулаторії, зуболікарню, пологовий будинок і дитячу лікарню[1].

На початку жовтня 1920 року Червона Армія змушена була відступити. Місто знову захопила буржуазно-поміщицька Польща. Після укладення Ризького миру в 1921 році Ковель майже два десятиріччя перебував під її владою.

За переписом 1921 року, в місті було близько 21 тис. жителів[2], основна частина яких займалася ремеслами, торгівлею, сільським господарством, працювала на залізничному вузлі.

Вже у перші роки польської окупації тут почали підпільну роботу окремі комуністи. В січні 1922 року вони створили перший комуністичний осередок на чолі з К. Й. Коптієм. До його складу входило 12 чоловік. Осередок поступово встановлював зв'язки з підпільниками навколишніх сіл і допомагав їм. Так було організовано і комуністичний осередок у селі Городище Старокошарської гміни Ковельського повіту[3].

У 1922 році на Волині вибухнуло кілька страйків. У Ковелі виступили кравці[4]. В грудні 1923 року тут знову страйкувало 150 робітників кравецьких майстерень.

Важливою політичною подією, що активізувала боротьбу трудящих міста проти поневолювачів, були вибори до польського сейму 5 листопада 1922 року. Вони відбувалися в обстановці дальшого загострення класової боротьби і національно-визвольного руху. Комуністи Ковеля розгорнули кампанію за скликання повітового селянського з'їзду, що мав обрати виборчий комітет і затвердити текст відозви до виборців. У більшості сіл делегатами з'їзду обрали представників трудящих. З трибуни з'їзду вони заявили: «Нам потрібна Радянська влада. Нам потрібна земля. Нам потрібні фабрики і заводи. Геть окупантів!». Власті заборонили з'їзд. Незважаючи на це, 25 його учасників зібрались на нараду і утворили комітет, який мав керувати виборчою кампанією[5].

---

[1] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 400.

[2] Rocznik Wołyński, t. 5—6, стор. 354—355.

[3] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 49.

[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 26.

[5] С. Маківка. Нескорені креси, стор. 21—23.

Крім економічного і політичного гноблення, уряд проводив політику покатоличення і полонізації українського населення.

Наприкінці 1922 року за дорученням ЦК КПП і ЦК КПСГ до Ковеля прибув член ЦК КПСГ Г. В. Іваненко. Він подав дійову допомогу місцевим комуністам у справі організаційного оформлення Волинської партійної організації, створення керівних партійних органів і налагодження їх роботи[1].

П. Копанчук — член Ковельського окружкому КПЗУ. 1929 р.

В липні 1924 року на Волинсько-Холмській крайовій конференції КПЗУ, що відбулась у Луцьку, було створено Ковельський окружком КПЗУ. У вересні — жовтні 1924 року Ковельська повітова конференція КПЗУ обрала повітовий комітет у складі 7 чоловік[2]. Ковельський окружком КПЗУ створив і зміцнив підпільні комуністичні осередки і райкоми. Наприкінці 1924 року Ковельська окружна організація КПЗУ мала у своєму складі 35 райкомів КПЗУ, 251 партійний осередок — всього 846 комуністів. Чимало зробили ковельські комуністи для створення професійних спілок.

Початок 1925 року характеризувався дальшим наростанням революційного руху на Волині. В січні —лютому в Ковельському повіті було організовано ще 8 райкомів КПЗУ.

Місцева влада і поліція намагались ліквідувати підпільні організації КПЗУ. В ніч на 1 квітня 1925 року в Ковелі пройшли масові арешти. Було ув'язнено багато комуністів, розгромлено повітком КПЗУ. Але вже у лютому 1926 року він знову почав діяти.

У Ковелі в 20-х рр. відбувся цілий ряд страйків. В 1923 році виступили візники, робітники електростанції, шкіряного заводу. На відміну від попередніх ці страйки були тривалими. У 1924 році покинули роботу пекарі. Член КПЗУ Сегал очолив страйковий комітет, до складу якого ввійшли Стажинський і Боксер. Страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати[3]. У 1926 році відмовилися працювати кравці і друкарі. Ними керували комуністи. Страйкарі перемогли: було запроваджено 9-годинний робочий день, збільшено заробітну плату.

Власті розпочали репресії. 18 червня 1926 року було засуджено 31 члена КПЗУ. Серед них — організаторів перших комуністичних осередків на Волині В. Т. Малашевського, С. Л. Лаховського, М. Ф. Олексюка, Г. К. Парфенюка, Р. Р. Мигулу, Н. Ф. Лесюка[4]. Навіть буржуазна газета «Кур'єр поранни» змушена була визнати, що Ковельський процес був найсуворішим з усіх політичних процесів на Волині.

У наступному, 1927 році, страйкували робітники меблевої фабрики, які висунули вимогу скоротити робочий день, збільшити зарплату, визнати профспілку як їх повноважного представника. Адміністрація відмовилася. Страйкарів підтримали робітники інших підприємств Ковеля, зокрема друкарі та пекарі. Саме на той час друкарі мали багато замовлень на виготовлення документації до виборів місцевого самоуправління. Після тривалої боротьби адміністрація фабрики змушена була підписати колективний договір, а також погодитись на контроль профспілкової організації за його виконанням.

Комуністи міста наполегливо підносили політичну свідомість трудящих. Поряд з економічними, страйкарі висували і політичні вимоги.

---

[1] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 50.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 102, арк. 1—4.
[3] КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 257, 258.
[4] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 45, арк. 393—395.

У 1928 році трудящі Ковеля вперше організовано відзначили 1 Травня. Поліція напала на демонстрантів, кількох з них було поранено, 40 чол. заарештовано. Важливу роль у згуртуванні трудящих навколо Комуністичної партії відігравала легальна прогресивна газета «Сель-Роб». Під час виборів до сейму в 1930 році за список робітничо-селянських кандидатів по Ковельському округу голосувало 28 тис. чоловік. Так трудящі відповіли на фашистський терор властей[1].

Комендант Волинського воєводського управління поліції повідомляв у міністерство внутрішніх справ про те, що КПЗУ широко використовує всі легальні організації, зокрема в Ковельському повіті члени КПЗУ, відповідно до вказівок з центру, створили організації «Сельроб-єдність». Всі активні члени КПЗУ є водночас активними діячами «Сельроб-єдності»[2].

Восени 1930 року по всій Західній Україні прокотилась нова хвиля масових арештів комуністів. 1 листопада 1930 року в місті було засуджено 63 члени КПЗУ, серед них — керівників ковельських комуністів — Ф. Юзв'якову, В. Фейдака, І. Полончевського, А. Денисюка.

Свою рішимість продовжувати боротьбу трудящі Ковеля ще раз продемонстрували 1 Травня 1931 року. Підпільники розкидали по вулицях міста революційні прокламації, комуністичну газету «Прапор», відозви польською і українською мовами: «До страйкової боротьби проти атак капіталізму».

У 1931 році в Ковельському повіті значно посилився атеїстичний рух. Місцева націоналістична буржуазія підтримувала православну церкву, яка стала її знаряддям. Комуністи і комсомольці розгорнули антирелігійну пропаганду, поширювали брошури, листівки, в яких викривали облудність і антинародну суть релігії. В рапорті від 7 липня 1931 року ковельський повітовий комендант поліції скаржився комендантові воєводського управління поліції, що в повіті поширюються і навіть вголос читаються селянам брошури «Ленін як учений», «III Інтернаціонал і його місце в історії», «Церква і Радянська влада», «Що є в біблії?» тощо.

Польська вояччина створила спеціальні поліцейські загони, які чинили над селянами криваві розправи. В Ковельському повіті власті кинули за грати 150 чоловік. У місті було влаштовано антикомуністичний процес. 13 червня 1931 року засудили 41 члена КПЗУ, у т. ч. організатора першотравневої демонстрації в Маневичах Г. Ю. Савчука і керівника маневицьких комуністів С. О. Борисюка. 1 грудня 1931 року 77 чоловік, зокрема С. Макарчука, Ф. Троця, В. Наумчика, К. Сарапіна, К. Хлопука, які очолювали Ковельську організацію КПЗУ, було засуджено на довічне ув'язнення[3].

Арешти наприкінці 1930 і на початку 1931 року завдали тяжкого удару комуністичним організаціям міста. Проте вже наприкінці 1931 року Ковельський окружком відновив роботу. Весною 1932 року у складі Ковельської окружної організації КПЗУ було 11 райкомів партії.

Влітку 1932 року на Ковельщині вибухнуло організоване комуністами повстання селянства проти буржуазно-поміщицької влади, загальне керівництво яким здійснював Ковельський окружком КПЗУ[4]. Проти повсталих кинули 4 ескадрони кінноти, частини корпусу прикордонної варти, а також 4 літаки[5]. Окупанти жорстоко розправилися з повстанцями і мирними жителями. 13 вересня у самому лише Ковельському повіті було заарештовано 150 чоловік[6]. Лютували військово-польові суди. 14—15 вересня засудили до страти Т. Дяка, П. Іляшука, С. Оліферчука[7].

---

[1] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 118, 125.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 2786, арк. 46.
[3] Там же, ф. 191, оп. 1, спр. 95, арк. 206—208.
[4] З історії західноукраїнських земель, в. 3, стор. 126.
[5] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 62.
[6] Волинський облдержархів, ф. 57, оп. 2, спр. 213, арк. 5.
[7] З історії західноукраїнських земель, в. 2, стор. 127, 128.

Художня вишивка, ткацтво та кераміка самодіяльних митців Волині. 1968 р.

Вокзал у м. Ковелі. 1968 р.

На Ковельському сирзаводі. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

В організації партизанського руху було допущено ряд помилок. Частина партизанських груп обмежувалась самообороною. Загони були нечисленними. Збройні виступи партизанів були передчасними, відірваними від масової боротьби трудящих. Але і в умовах терору комуністичні організації Ковеля проводили значну революційну боротьбу, яка в 1934 році розгортається з новою силою. 11 січня 1934 року в місті розпочався масовий страйк, в якому взяли участь і селяни навколишніх сіл.

Поліція вчинила масові арешти: з 20 по 23 січня тут було ув'язнено понад 100 чоловік.

22 травня 1934 року в Ковелі буржуазно-поміщицький уряд Польщі в обстановці нечуваного терору розпочав процес над 56 членами КПЗУ, серед яких були і члени ЦК КПЗУ С. Букатчук і О. Коцко. Кожного з підсудних засудили до десяти-п'ятнадцяти років тюрми і каторги[1].

Комуністичні осередки Ковельської окружної партійної організації зростали чисельно і якісно. Вже у першій половині 1934 року вона об'єднувала 17 райкомів КПЗУ, де було 600 членів партії — половина усіх членів Волинської організації КПЗУ.

Зміцнення Ковельської організації КПЗУ, піднесення її боєздатності сприяло дальшому розгортанню класової боротьби трудящих. В місті у квітні 1935 року закінчився перемогою двотижневий страйк робітників швейних майстерень. Страйкували будівельники. 1 Травня 1935 року колону селян з Нових Кошар і Черкас Ковельського повіту, що прямувала до міста на мітинг, розігнала поліція, закидавши демонстрантів гранатами із сльозоточивим газом.

Особливої гостроти набрали революційні виступи восени 1936 року, коли польські окупанти провели найкривавішу розправу за весь час т. зв. пацифікації. В самому лише Ковелі поліція замордувала 50 селян.

Під час економічної кризи, що охопила Польщу в 1937 році, становище ковельчан різко погіршилось. У грудні 1937 року в місті налічувалося понад 840 безробітних.

У 1938—1939 рр. боротьба трудящих під керівництвом комуністів ще більше посилилась. В умовах наростання революційного руху в країні лютував терор. Тисячі революціонерів кинули за грати. В Ковельському повіті заарештували 702 чоловіка. І лише визвольний похід Червоної Армії у вересні 1939 року врятував місцеве населення від дальшого економічного і національного гноблення, від загрози поневолення його фашистською Німеччиною.

Комуністи, вийшовши з підпілля, почали створювати збройні загони, до яких влилася передова частина робітників та інтелігенції. Вже 17 вересня такий загін із колишніх політв'язнів-комуністів роззброїв поліцію в місті[2].

Було створено ревком, який почав запроваджувати революційний порядок, роззброював польські військові загони. Очолювали ревком колишні політв'язні В. М. Західний, М. В. Козакевич та інші.

19 вересня в Ковель вступили радянські війська, їх палко зустріли трудящі міста. Відбувся масовий мітинг.

Революційний комітет було реорганізовано в тимчасове управління Ковельського повіту, яке з перших днів своєї роботи залучило широкі маси робітників і селян до активної

[1] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 264, арк. 274.

[2] Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові, архів, ф. 1, спр. 207, арк. 75, 76.

Старий Ковель. 1937 рік.

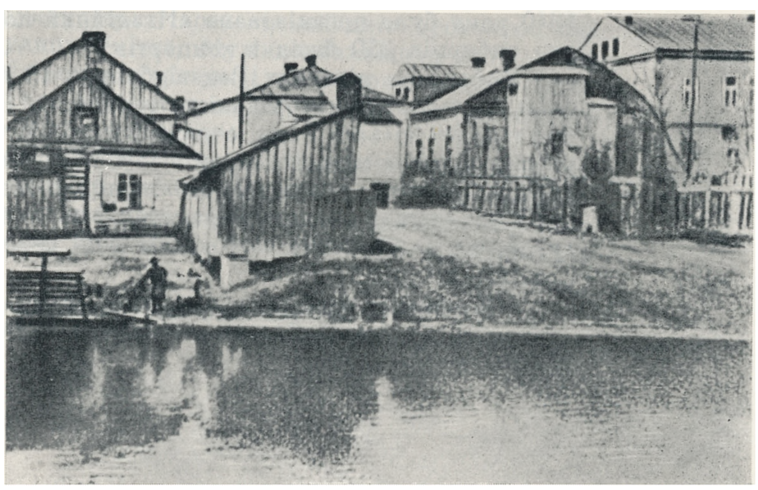

участі в соціалістичному будівництві. Підприємства і магазини було взято під робітничий контроль. На виробництві запроваджено восьмигодинний робочий день, ліквідовано безробіття.

За порівняно короткий час у місті встановився належний революційний порядок. Налагоджувалась робота підприємств, магазинів, лікарень, шкіл. Продовольчий відділ Тимчасового управління забезпечив безперебійне постачання місту продуктів харчування.

Значні перетворення сталися і в культурному житті. Почала виходити газета «Прапор Леніна» (орган тимчасового управління). Відновили роботу кінотеатри.

На багатолюдних зборах і мітингах трудящі Ковеля висловлювали свою одностайну волю — увійти до складу Радянської України. Вони активно включилися у підготовку до виборів у Народні Збори Західної України.

22 жовтня 1939 року ковельчани обрали своїми депутатами до Народних Зборів колишніх членів КПЗУ В. Т. Малешевського, І. Н. Тишика та інших, доручивши їм голосувати за возз'єднання з Радянською Україною.

На Західній Україні розпочалося будівництво нового життя. В Ковелі було націоналізовано підприємства, банк, магазини, кінотеатри, готелі, лікарні; вжито заходів до поліпшення добробуту трудящих, підвищення заробітної плати робітникам і службовцям. Відкрились школи з рідною мовою навчання.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 року було утворено Волинську область, до складу якої ввійшов і Ковельський повіт (з 17 січня 1940 року — район) з центром у Ковелі. Наприкінці грудня 1939 року тут створено міську Раду.

19 січня 1940 року бюро Волинського обкому КП(б)У затвердило склад бюро Ковельської міської парторганізації на чолі з П. А. Киселем. У процесі соціалістичних перетворень партійна організація швидко зростала і зміцнювалась за рахунок активістів з числа робітників та передової інтелігенції. У червні 1940 року вона об'єднувала 600 членів і кандидатів у члени партії. Міський комітет партії дбав про створення й зміцнення первинних парторганізацій, насамперед на залізничному вузлі, на провідних підприємствах промисловості, про розстановку комуністів на провідних ділянках роботи.

Важливою подією в житті трудящих міста була підготовка та проведення виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР. Керівництво цією важливою кампанією здійснювали міський комітет партії та виконком міської Ради. Вони організували вивчення серед населення Радянської Конституції та Положення про вибори до радянського парламенту.

24 березня 1940 року стало для ковельчан справжнім святом. Перші прямі, вільні, рівні, при таємному голосуванні, вибори народних посланців пройшли з небаченим ентузіазмом. Майже 100 проц. голосів ковельчан здобули кандидати блоку комуністів і безпартійних. Не менш важливою подією були і вибори до місцевих Рад депутатів трудящих.

До активної громадсько-політичної роботи було залучено сотні місцевих активістів. З ініціативи комсомольців Ковельського залізничного вузла 24 листопада 1940 року було організовано агітаційний похід молоді. Учасники його провели серед виборців 250 бесід і концертів[1].

Вибори до місцевих Рад відбулися 15 грудня 1940 року. Вони засвідчили велику активність і згуртованість трудящих. На першій сесії було утворено виконавчий комітет міської Ради; очолив його А. М. Колосок. При міській Раді розгорнули роботу відділи місцевої промисловості, земельний, фінансовий, охорони здоров'я, народної освіти, комунального господарства, торгівлі і соціального забезпечення.

Спираючись на актив, радянські та партійні організації Ковеля організували трудящих на боротьбу за соціалістичні перетворення. В місті, яке на той час мало

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 3-а, арк. 61—63.

понад 36 тис. чоловік населення (площа — 40 кв. км), відновили роботу 2 цегельні заводи, тютюнова фабрика, елеватор, 8 млинів, 2 лісопильні, торфорозробка. З весни 1940 року почали видавати продукцію столярно-меблева фабрика ім. Кірова, промислові артілі «Прогрес» і «Червоний прапор». Стали до ладу маслозавод, м'ясокомбінат, харчокомбінат. Було створено машиноремонтну станцію.

Йшла реконструкція найбільшого на Волині Ковельського залізничного вузла. Зростала виробнича потужність паровозного і вагонного депо та інших служб. Тодішню залізничну мережу, за винятком лінії Ковель—Ягодин, перевели на широку колію.

Комуністи міста стали заспівувачами масового соціалістичного змагання за виконання виробничих планів. Значного поширення набрав стахановський рух, застрільниками якого виступили залізничники. Серед них уже в травні 1940 року було 2980 стахановців і 2223 ударники[1]. Їхній почин підхопили на всіх підприємствах міста. Виробничі плани 1940 року Ковель виконав. Зростали темпи випуску продукції в 1941 році.

Розвивалися торгівля, громадське харчування, комунальне господарство.

Поліпшувалася охорона здоров'я трудящих. В 1940 році було 2 міські лікарні з відділеннями — епідемічним, хірургічним, пологовим, терапевтичним, тубдиспансер, санепідстанція, міська і стоматологічна поліклініки, 3 рентген-кабінети, 4 аптеки, молочна кухня, молочноконтрольна станція. Працювали 23 лікарі, десятки чоловік середнього медичного персоналу.

Протягом 1939/40 навчального року в місті провели велику роботу по створенню радянської системи освіти. Було запроваджено безплатне навчання рідною українською мовою. На 1 вересня 1940 року в Ковелі налічувалося 5 середніх, 10 семирічних і 1 початкова школи, в яких навчалося 5 тис. учнів і працювало 160 вчителів. При школах створили класи і гуртки для ліквідації неписьменності та малописьменності. Крім того, в місті діяли середня і неповна середня школи для переростків і дорослих, які за буржуазної Польщі не мали можливості здобути освіту. Для підготовки педагогічних кадрів організували вчительські курси. У 1940 році тут працювали 2 дитячі садки.

До послуг жителів Ковеля було 2 кінотеатри, 2 Будинки культури і кілька клубів. На їх сцені з концертами виступали приїжджі митці та учасники гуртків художньої самодіяльності. Міська бібліотека поповнилася сотнями нових книг, збільшилася кількість її читачів. В побут трудящих увійшли радіо, газети і журнали. Став до ладу потужний радіовузол. Поряд з центральними, республіканськими газетами та журналами вони передплачували газету «Прапор Леніна» — орган Ковельського міського і районного комітетів партії, виконкому міської і районної Рад депутатів трудящих. Отже, трудящі Ковеля під керівництвом партійних і радянських організацій добились значних успіхів у розв'язанні завдань соціалістичного будівництва.

Але мирну творчу працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини. Уже в перший день війни ворожа авіація піддала Ковель бомбардуванню і заподіяла йому значних руйнувань. Через кілька днів кровопролитні бої з гітлерівцями зав'язалися на вулицях міста. Мужньо захищали його воїни 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії під командуванням І. І. Федюнінського[2]. Вони билися за кожний метр рідної землі, але під натиском переважаючих сил ворога змушені були відступити. У місто вдерлися фашисти.

Почалися страшні дні гітлерівської неволі. Німецько-фашистські загарбники встановили в Ковелі кривавий окупаційний режим. Місто заполонили солдати, гестапівці та банди українських буржуазних націоналістів, які чинили жорстоку розправу над радянськими громадянами. Вся влада тут належала гітлерівській

---

[1] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 58.
[2] И. И. Федюнинский. Поднятые по тревоге. М., 1964, стор. 5.

адміністрації — гебітскомісаріату та поліцейському гарнізону. Співучасниками фашистів у їх чорній справі були українські буржуазні націоналісти, що окопалися у так званій міській управі. Покірно служили катам також представники духовенства. Так, піп Благовіщенської церкви полковник у сутані Губа допомагав окупантам розстрілювати мирних жителів, а потім цей підлий зрадник знайшов притулок у США.

З перших днів окупації Ковеля німецько-фашистські загарбники взяли на облік і конфіскували всі продовольчі і промислові товари. У місті почався голод. Населення обклали тяжкими податками. Лікарні, навчальні заклади, кінотеатри було закрито. На початку вересня 1941 року окупанти видали розпорядження, за яким всі промислові підприємства, перукарні, їдальні, ресторани, чайні оголошувалися німецькими. Найкращі будинки міста віддали німецьким колоністам.

В Ковелі лютував фашистський терор. Гітлерівські окупанти та їх прислужники — українські буржуазні націоналісти масово знищували радянських людей. Вони зігнали частину мирних жителів у гетто і по-звірячому вбили їх. Фашистські кати створили в місті концентраційний табір, в якому лише з жовтня 1941 по червень 1942 року було знищено 12 тис. радянських військовополонених[1]. Окупанти примусово вивозили радянських людей на каторжні роботи до Німеччини. Всього з міста було відправлено до фашистської неволі понад 5 тис. чоловік.

Трудящі Ковеля, як і інших міст і сіл України, піднялися на боротьбу проти ненависного ворога. У місті було створено антифашистське підпілля, яким керували комуністи. Тут виникло кілька підпільних груп, які очолили колишні члени КПЗУ і радянські активісти Ф. Волков, С. Лаховський, Ф. Хвищук та інші[2]. Підпільні антифашистські групи здобували зброю, збирали розвідувальні відомості, стежили за рухом військових частин і техніки окупантів через станцію, провадили агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. У навколишніх селах були організовані партизанські загони.

В січні 1942 року фашистам вдалося натрапити на слід однієї з підпільних груп і заарештувати активних її членів. Після жахливих катувань вони загинули смертю героїв.

Весною 1942 року в Ковелі виникли нові підпільні антифашистські групи, які очолили В. Трохимчук, П. Кошельов і О. Ковбасюк. З прибуттям на Волинь партизанського загону А. П. Бринського підпільники міста встановили з ним зв'язок. Це сприяло посиленню підпільної боротьби. Фашистські власті всіляко намагалися виявити підпілля. Вони затримували всіх за найменшою підозрою, видали накази про обмеження пересування жителів, загрожували розстрілом за допомогу підпільникам.

Однак ніякі репресії не залякали населення Ковеля. Підпільники в тісній взаємодії з партизанами продовжували завдавати ворогу відчутних ударів. Вони провели ряд сміливих диверсій в місті і на залізничному вузлі. На початку 1943 року підпільники висадили у повітря цистерну з пальним, замінували ешелон з 48 цистернами, який згорів на станції Здолбунів. З прибуттям на Волинь партизанського з'єднання О. Ф. Федорова активізувалася підпільна боротьба. Ковельські підпільники встановили зв'язки з партизанами. В другій половині 1943 року до антифашистських груп міста влилися нові патріоти, серед

У штабі партизанського з'єднання О. Ф. Федорова. Розробка плану наступу на м. Ковель. 1944 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 426, арк. 22.

[2] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 95.

них М. Новічевська, К. Ф. Лукашук, О. Кочетова, О. Сальников та інші. Підпільники знищили фашистську військову пекарню, неодноразово виводили з ладу під'їзні колії, водокачку, висадили в повітря ешелон з боєприпасами, організували кілька диверсій в депо. Активізувалися і дії народних месників. Тільки в липні — жовтні 1943 року партизани з'єднання О. Ф. Федорова знищили на залізничних коліях Ковель — Ровно, Ковель — Сарни, Ковель — Володимир-Волинський, Ковель — Брест і Ковель — Хелм майже 400 ворожих ешелонів, у т. ч. 5 бронепоїздів [1].

Зустріч партизанів з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова з розвідниками Червоної Армії. 1944 р.

Під впливом сміливих дій підпільників і партизанів населення Ковеля посилило опір окупантам. Воно саботувало заходи фашистів, всіма засобами ухилялося від відправки на каторжні роботи до Німеччини, ховало від реквізиції своє майно.

Німецько-фашистські варвари лютували. Вони розстріляли і по-звірячому закатували в Ковелі 24 тис. чоловік [2], майже цілком зруйнували його. Були знищені всі промислові підприємства, вивезено до Німеччини їх обладнання, розібрано десятки кілометрів залізничної колії. Фашистські недолюдки зруйнували 2944 житлові будинки і 2504 господарські будівлі, відібрали у населення майже всіх коней, корів, свиней, овець і тисячі штук домашньої птиці. Загальна сума збитків, заподіяних фашистами народному господарству міста, перевищувала 29 млн. карбованців [3]. Так ретельно фашисти виконували директиви свого командування про перетворення радянської землі на пустелю [4].

Але час розплати над німецько-фашистськими загарбниками наближався. У січні 1944 року ЦК КП(б)У і Український штаб партизанського руху поставили перед партизанськими з'єднаннями О. Ф. Федорова і С. Ф. Маликова завдання про оволодіння Ковелем. 23 лютого 1944 року на підступах до міста почалися бої. Партизани розгромили кілька військових частин гітлерівців. Два батальйони партизанського з'єднання Маликова увірвалися на західну околицю Ковеля. П'ять діб тривали тут бої. Але оскільки раптовий напад не вдався, партизанам було дано наказ відійти. Під час бою за місто народні месники вбили 1264 гітлерівські солдати і офіцери, знищили 4 танки, 53 автомашини, 7 різних складів тощо.

6 липня 1944 року після кровопролитних боїв війська 1-го Білоруського фронту під командуванням маршала Радянського Союзу К. К. Рокоссовського визволили Ковель. В цій операції взяли участь 60-а, 76-а, 132-а, 175-а, 260-а стрілецькі дивізії 47-ої армії та 6-а гвардійська артилерійська і 336-а авіаційна дивізії. Наказом Верховного Головнокомандування всім частинам, які визволили місто, було присвоєно ім'я «Ковельські». Командирів і солдатів, що відзначилися у боях, нагородили орденами і медалями. Командирам ескадрилій В. А. Смирнову і В. Г. Подколоднову та командиру батареї В. К. Олійнику, які полягли в боях за Ковель, було посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

---

[1] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 128.
[2] Волинськпй облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 85.
[3] Там же, спр. 13, арк. 72.
[4] Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. т. 1. М., 1952, стор. 767.

Відразу ж після визволення міста відновили свою діяльність партійні і радянські органи. Під їх керівництвом трудящі приступили до відродження міста та його господарства. Першочерговим завданням було забезпечити відбудову залізничного вузла, через який йшли військові ешелони для Червоної Армії. Завдяки спільним зусиллям радянських воїнів і робітників вже на шостий день станція приймала і відправляла поїзди. На одинадцятий день приступили до ремонту паровозів і вагонів [1]. Незабаром почали працювати пошта, млин, маслозавод, 2 пекарні, їдальня. Місто дістало воду. Жителі розчищали вулиці, ремонтували будинки. Особливо відзначилися на відбудовних роботах добровільні жіночі бригади.

У серпні 1944 року в Ковелі відбулися перші збори партійної організації міста, яка налічувала тоді 80 членів і 20 кандидатів у члени партії. Збори підбили підсумки роботи по відбудові господарства, визначили дальші завдання. На той час вже було відбудовано 600 житлових будинків, 3 школи, забезпечено безперебійну роботу залізничного вузла, на якому працювало 1245 робітників і службовців. У місті діяли 52 організації та установи. В 14 з них вже були створені первинні партійні організації та в 4 — комсомольські. Налагоджувалися торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування трудящих. Тут почали діяти промкомбінат з цехами по обробці шкіри, ковбасним і шевським та артіль «Прогрес». В цей час населення міста становило 3245 чоловік [2].

В авангарді боротьби за відбудову йшли комуністи. У жовтні 1944 року в Ковелі вже налічувалося 17 первинних партійних організацій, які об'єднували 114 членів і 36 кандидатів у члени партії [3]. Велику організаторську роботу проводили також радянські, профспілкові і комсомольські організації.

Виконком міської Ради депутатів трудящих взяв на облік весь житловий фонд для відбудови. Певні ділянки вулиць і площ були закріплені за трудовими колективами підприємств і установ, які з великим ентузіазмом в позаробочий час працювали на відродженні рідного міста. Проводилася заготівля палива, насамперед для шкіл, лікарень та їдалень. Як відзначали делегати другої міської партійної конференції, що відбулася 10 лютого 1945 року, трудящі відробили на відбудові міста 12 тис. людино-днів. Ними були відбудовані ще 2 школи, де почало навчатися 867 дітей, поліклініку, лікарню, аптеку, санепідстанцію тощо [4]. Успішно завершувалася відбудова залізничного вузла. Залізничники здали до експлуатації понад 200 км колії, спорудили через р. Турію 2 мости, відремонтували понад 230 вагонів, організували промивальний ремонт паровозів, відбудували допоміжні цехи. Стали до ладу електростанція і водокачка.

Комуністи Ковеля виступили ініціаторами соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки. У всенародне соціалістичне змагання включилися трудівники підприємств харчової та легкої промисловості, промисловості будівельних матеріалів, залізничники, ширився рух за звання новаторів і ударників праці. На кінець 1947 року в колективі Ковельського залізничного вузла це почесне звання завоювали 2783 працівники, 265 — виконали по 2 річні норми, 31 — по три і більше норм [5]. Достроково завершили план 1950 року працівники дистанції колії, вагонного депо та інші. Колектив паровозного депо на заощаджені кошти відремонтував 40 паровозів. Працівники станції Ковель план навантаження вагонів виконали на 121 проц., розвантаження — на 178 проц. і здобули перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів сполучення і ВЦРПС [6].

Широкого розмаху набрало змагання за передові методи праці. Значний поштовх цьому дала партійно-технічна конференція, проведена міськкомом партії

[1] Волинський облпартархів, ф. 34, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
[2] Там же, арк. 4, 11.
[3] Там же, арк. 8, 10.
[4] Там же, ф. 34, оп. 1, спр. 17, арк. 6, 18.
[5] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 107.
[6] Волинський облпартархів, ф. 34, оп. 1, спр. 713, арк. 77, 78.

у вересні 1950 року. Багато промислових підприємств міста достроково виконали п'ятирічний план. Так, колектив Ковельського вагонного депо перевиконав планові завдання по капітальному ремонту вагонів більш ніж у 5 разів, із значним випередженням йшли трудівники дистанції колії та інші колективи.

Великих успіхів домоглися комунальники, які за участю громадськості в роки п'ятирічки капітально відремонтували 125 будинків площею 1265 кв. метрів, 294 тис. кв. метрів шосейних шляхів, 47 водоколонок, посадили близько 4 тис. декоративних дерев. Колективи підприємств міста подали значну допомогу селянам району у проведенні колективізації сільського господарства і зміцненні новоутворених колгоспів. Протягом 1946—1950 рр. у Ковелі зросла кількість промислових підприємств. У листопаді 1946 року здали до експлуатації вагонне депо, в 1947 році — паровозне. Відбудовано цегельний завод, який випускав 750 тис. штук цегли на рік. Стали до ладу держмлин № 36, птахокомбінат, залізнична електростанція. За роки п'ятирічки на базі невеликої майстерні індпошиву зросла швейна фабрика. Програму останнього року п'ятирічки вона виконала у листопаді, заощадивши 5600 метрів тканини.

Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. До четвертої річниці визволення Ковеля тут працювали 3 лікарні, пологовий будинок, 2 санепідемстанції, 2 дитячих ясел, дитячо-жіноча консультація, 3 аптеки, протималярійна станція, молочна кухня, пункт швидкої медичної допомоги, 2 рентгенологічні кабінети. В медичних закладах міста працювало 20 лікарів.

Постійна увага приділялася культурному будівництву. Тривала відбудова шкіл. У 1947 році в Ковелі діяли 2 середні і 5 неповних середніх шкіл, в яких навчалося понад 2,5 тис. учнів, 2 середні школи робітничої молоді, де здобували освіту 200 учнів, і школа ФЗН. Було відкрито також школу медичних сестер. Крім того, тут працювали 249 гуртків для ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення.

Налагоджувалася робота культурно-освітніх закладів. На початок п'ятирічки було відбудовано кінотеатр, впорядковано клуб залізничників. При клубі створили бібліотеку, яка мала близько 3 тис. примірників. Для трудящих міста відкрили ще 3 бібліотеки — міську, профспілкову і дитячу, книжковий фонд яких становив близько 12 тис. примірників.

Успішне виконання четвертої п'ятирічки заклало міцний фундамент для дальшого розвитку народного господарства і культури. У роки п'ятої п'ятирічки зросла виробнича потужність фабрик і заводів, розширився асортимент їх продукції. Тільки на швейній фабриці випуск продукції за цей період збільшився на 70 проц. У 1955 році в пекарні харчокомбінату було встановлено першу механічну піч, через деякий час — ще дві. В 1951 році здано до експлуатації нове приміщення вокзалу. У 1957 році було закінчено будівництво і став до ладу льонозавод[1].

У зв'язку з підготовкою до 40-річчя Великого Жовтня широко розгорнувся рух раціоналізаторів та винахідників. Ковельські залізничники за 10 місяців 1957 року провели 2398 великовагових поїздів, перевезли понад план 1 млн. тонн народногосподарських вантажів[2]. Протягом першої половини 1957 року на залізничному вузлі було подано понад 160 раціоналізаторських пропозицій. З них 115 запровадили у виробництво, що дало річний економічний ефект у сумі 80 тис. крб. За високі виробничі показники працівники вузла С. І. Анісімов, І. П. Полуянов, І. Т. Єлізаров, Т. М. Карпов, Г. Х. Магардичан, Ф. П. Дікмаров були удостоєні ордена Леніна. Раціоналізатори-швейники подали 52 раціоналізаторські пропозиції, запровадження яких у виробництво дало економію в сумі 776,7 тис. карбованців.

У роки семирічки промисловість Ковеля досягла нових успіхів. Вже в першому році семирічки на швейній фабриці було запроваджено метод беззалишкового роз-

[1] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 167.
[2] Там же, стор. 168.

крою тканин, що дало 1105 тис. крб. економії. Ковельські залізничники почали семирічку масовим походом за технічний прогрес. В паровозному депо 1959 року було модернізовано існуюче і встановлено багато нового обладнання, запроваджено 180 одиниць малої механізації. Внаслідок цього середній і підйомний ремонт збільшився на 2 паровози, промивальний — на 16 паровозів за місяць, що дало економічний ефект у сумі 374,8 тис. крб. на рік. У вагонному депо кожний другий робітник став раціоналізатором.

Трудящі Ковеля активно включилися у рух за звання колективів і ударників комуністичної праці. Вже на кінець 1959 року в ньому взяли участь 84 бригади і цехи та багато робітників. У 1959 році приріст промислового виробництва у порівнянні з минулим роком становив 14,5 проц. У 1960 році став до ладу деревообробний комбінат, який виготовляв продукції на 665 тис. крб. на рік. У 1963 році почав давати продукцію завод збірного залізобетону. У 1964 році зведено було критий ринок, дитячий комбінат на 140 місць, ресторан, введено в дію першу чергу каналізаційної системи, розпочато роботи по газифікації міста та розширенню міського водопроводу.

Успішно завершили трудящі Ковеля виробничу програму останнього року семирічки. Взяте зобов'язання виконати план до 25 грудня 1965 року вони виконали достроково — до 1 грудня. Понад план було виготовлено продукції на суму 472,3 тисячі крб. Машиністи локомотивного депо провели за рік 6635 великовагових поїздів, перевезли 3695 тис. тонн понадпланових вантажів. На швейній фабриці тільки впровадження пропозицій по раціональному використанню матеріалів дало змогу заощадити у 1965 році понад 3 тис. метрів тканин майже на 3,5 тис. крб. Будівельники міста звели і здали до експлуатації 5 багатоквартирних будинків. У цьому ж році стали до ладу споруди — холодильник, баннопральний комбінат, фабрика механізованого ремонту взуття, кінотеатр, провели реконструкцію льонозаводу. Всього за роки семирічки в місті було споруджено 5 промислових підприємств, 11 торговельних і комунально-побутових закладів, здано до експлуатації 35,3 тис. кв. метрів житлової площі.

Нову трудову п'ятирічку трудящі Ковеля розпочали під лозунгом гідної зустрічі 50-річчя Радянської влади і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Якщо в 1965 році промислові підприємства міста випустили продукції на 13,4 млн. крб., то в 1968 році — на 37,1 млн. крб., тобто у 2,8 раза більше. За цей же час число працівників, зайнятих на них, зросло в 1,5 раза. Значно збільшилися виробничі по-

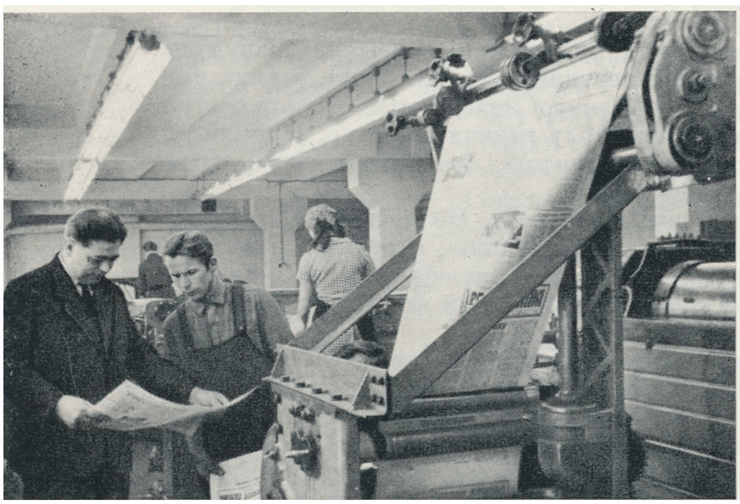

У друкарні районної газети «Прапор Леніна», м. Ковель. 1967 р.

На складі готової продукції Ковельського сирзаводу. 1967 р.

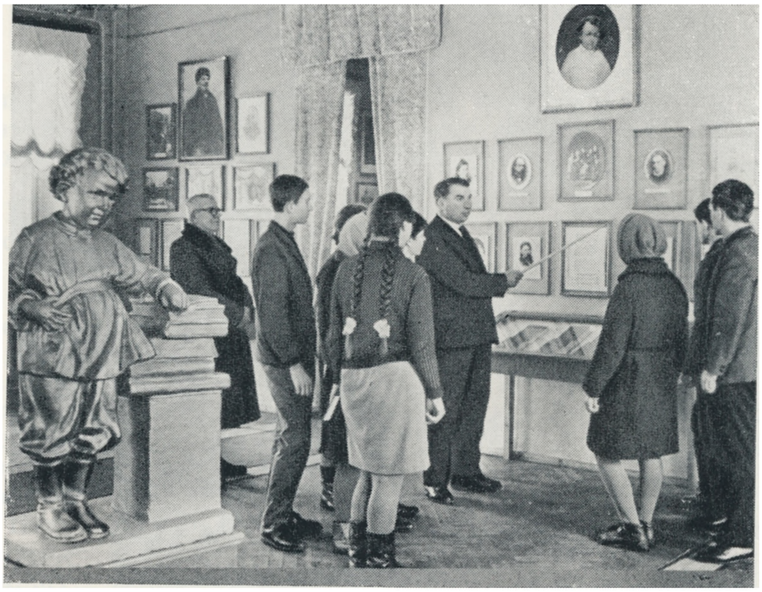

У музеї В. І. Леніна, м. Ковель. 1968 р.

тужності заводу збірного залізобетону, який щорічно випускає продукції майже на 1 млн. крб. Рік у рік зростає виробництво на деревообробному комбінаті. Колектив, що налічує 700 працівників, дає щорічно продукції на 3 млн. крб. За останні 10 років подвоїла випуск продукції швейна фабрика. У 1958—1968 рр. було споруджено і введено в дію сирзавод, крохмальний завод, лукомеліоративну станцію, друкарню, вузол зв'язку. Ковель став значним промисловим центром області. У 1966 році в місті за рішенням уряду почалося будівництво великого заводу сільськогосподарських машин. Тут вироблятиметься обладнання для тваринницьких ферм, навісні тракторні механізми і запасні частини до сільськогосподарських машин. У 1970 році завод має дати першу продукцію.

Рік у рік удосконалюють виробництво, нарощують темпи перевезень народногосподарських вантажів, поліпшують ремонт і використання рухомого складу, колії і засобів зв'язку підприємства залізничного вузла. Колектив локомотивного депо пишається такими майстрами водіння великовагових поїздів, як В. Г. Підляський, В. О. Грудаков, Л. Я. Усов, Є. С. Грушко, М. І. Зайцев, В. В. Романенко, В. А. Балуєв та інші. В 1968 році машиністи депо провели 6646 великовагових поїздів, якими перевезли 3,7 млн. тонн понадпланових вантажів, заощадили 2432 тонни твердого і 231 тонну рідкого палива. Колектив вагонного депо реконструював своє підприємство, запровадив принципово новий потоковоконвейєрний метод ремонту вагонів.

Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю трудівників Ковеля. Кращі з них були відзначені урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно маневровому диспетчеру станції Ковель В. П. Бешті. В локомотивному депо працюють машиністи П. А. Коваленко, В. І. Винокуров, начальник поїзда О. В. Матяжев, черговий Л. Й. Федоров, які удостоєні ордена Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначені бригадир полірувального цеху деревообробного комбінату В. П. Мінчук, працівник маслозаводу О. І. Грацонь та інші.

В цих успіхах трудящих Ковеля велика заслуга міської партійної організації, в лавах якої налічується близько 4 тис. комуністів.

Надійним помічником її є комсомольська організація, що об'єднує понад 8 тис. юнаків і дівчат. Велику роботу по господарському і культурному будівництву проводить міська Рада депутатів трудящих. Крім відділів, при виконкомі міської Ради працюють 13 позаштатних комісій, які у своїй діяльності спираються на сотні активістів. Міськрада на своїх сесіях і засіданнях виконкому розв'язує всі важливі питання життя і побуту трудящих.

Багато уваги приділяється у Ковелі соціально-культурному будівництву, поліпшенню побутового обслуговування, підвищенню життєвого і культурного рівня трудящих, благоустрою міста. У роки семирічки і нової п'ятирічки особливо широкого розмаху набуло житлове будівництво. В місті зросли цілі квартали з новими багатоквартирними будинками. Щороку тут вводилося в дію в середньому 7—8 тис. кв. метрів житлової площі. В 1968 було здано до експлуатації 6 житлових будинків загальною площею понад 10 тис. кв. метрів. Більш ніж 70 будинків спорудили індивідуальні забудовники. До послуг трудящих понад 100 магазинів, ларків, буфетів,

У дитячому садку, м. Ковель. 1967 р.

Кінотеатр ім. Лесі Українки, м. Ковель. 1968 р.

їдалень, майстерень побутового обслуговування. Про розвиток економіки і культури міста, підвищення добробуту ковельчан яскраво свідчить зростання міського бюджету. Якщо в 1964 році він становив 2525 тис. крб., то у 1968 році — вже 3 105,3 тис. крб., в т. ч. на освіту було виділено 1 188,2 тис. крб., на охорону здоров'я — 1 255,4 тис. карбованців.

Збільшення державних асигнувань на соціально-культурні потреби зумовило дальше розширення мережі лікувальних закладів. У 1961 році в місті було завершено будівництво 2 нових лікарень. Крім того, населення обслуговують 3 поліклініки, онкологічний, шкірно-венерологічний і протитуберкульозний диспансери, дитяча лікарня, пологовий будинок, 2 санепідстанції та інші лікувальні заклади. В 1968 році в них працювало 119 лікарів і 470 чоловік середнього медперсоналу. Пункти охорони здоров'я створено в локомотивному і вагонному депо, а також на ряді інших підприємств.

Великих успіхів досягнуто в розвитку народної освіти. За післявоєнні роки у Ковелі було споруджено нові приміщення шкіл зі спортивними залами і майданчиками. В 1968 році відкрили ще одну школу на 964 місця. В 1968/69 навчальному році в місті було 12 шкіл. З них 8 середніх, в т. ч. 2 школи робітничої молоді і заочна школа. В школах навчається близько 7 тис. учнів і працюють понад 350 вчителів. Тут є медучилище, в якому навчається 600 учнів і працює понад 50 викладачів, і 2 профтехучилища, які готують кадри кваліфікованих робітників. Понад 500 ковельчан навчаються у вузах і технікумах країни. У 8 дошкільних закладах міста виховується 970 дітей.

Зростає мережа культурно-освітніх закладів міста. 1968 року в місті було 4 бібліотеки з книжковим фондом близько 100 тис. примірників. Вони обслуговують понад 8 тис. читачів. Крім того, функціонують 4 бібліотеки на підприємствах, книжковий фонд яких дорівнює близько 20 тис. примірників. Осередком культурно-освітньої роботи є Будинок культури на 650 місць. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності. Значну роботу проводить клуб залізничників.

В місті — 5 кінотеатрів, з них 2 широкоекранні, дитячий і 2 літні. Для любителів спорту — 2 стадіони, спортзал, водна станція, юнацька спортивна школа. Випускники школи не раз завойовували призові місця на обласних і республіканських змаганнях. Витвори рук умільців Ковельської станції юних техніків —

моделі штучного супутника Землі «Біп-Біп» і планетного всюдихода — демонструвалися у Москві на Виставці досягнень народного господарства.

Гордістю ковельчан є музей В. І. Леніна, який існує на громадських засадах. В музеї часто організуються зустрічі з старими більшовиками, відбуваються прийом у піонери, вручення юнакам і дівчатам комсомольських квитків, провадяться уроки з історії СРСР і суспільствознавства для школярів, заняття з слухачами мережі політосвіти. У 1967 році музею було присвоєно звання народного. Він систематично поповнюється експонатами. Тут є чимало цінних подарунків від трудових колективів Ковеля, друзів з Білорусії, Польської Народної Республіки, Куби та інших країн. Музей щороку відвідують тисячі людей, зокрема з навколишніх сіл, інших районів, областей і навіть республік. Частими гостями тут є іноземні туристи. Лише в 1968 році музей В. І. Леніна відвідало майже 12 тис. чоловік.

Вхід до парку культури та відпочинку, м. Ковель. 1969 р.

За роки Радянської влади Ковель невпізнанно змінився. В ньому зросли цілі масиви з 4- і 5-поверховими будинками. Місто прикрасили нові парки, сквери, дедалі більше вулиць вкривається асфальтом. На честь 50-річчя Великого Жовтня споруджено новий міст через р. Турію, на вулицях і в парках висаджено тисячі дерев.

Ще кращим стане місто у недалекому майбутньому. Передбачається оточити його зеленим кільцем, створити штучне водоймище із зоною відпочинку для трудящих. В умовах радянської дійсності змінилися і люди. Понад 15 тис. робітників і службовців трудяться на підприємствах і в установах міста. Серед них — близько тисячі інженерно-технічних працівників, багато з яких — вихідці із робітників і селян, що здобули освіту за Радянської влади.

Завдяки невтомній праці трудящих, великій допомозі Комуністичної партії Ковель перетворився на сучасне соціалістичне місто з розвинутою економікою і культурою.

А. П. КАЛІЩУК, П. М. СКУЛИНЕЦЬ, П. К. СМІЯН

* * *

Ковельський район утворений в грудні 1939 року. Розташований в центрі області. Межує з Маневицьким, Рожищенським, Турійським, Старовижівським, Ратнівським й Камінь-Каширським районами. На території району 93 населених пункти, підпорядковані 24 сільським, селищній і міській Радам депутатів трудящих. Площа району — 1,99 тис. кв. км. Населення — 88,8 тис. чоловік. Густота населення на 1 кв. км (без Ковеля) — 30 чоловік.

З корисних копалин народногосподарське значення мають запаси торфу, будівельного і баластного піску, будівельних глин, крейди, вапняків.

В районі 27 колгоспів і 4 радгоспи, які спеціалізуються в основному на тваринництві м'ясо-молочного напряму та вирощуванні льону, зернових культур, картоплі, цукрових буряків.

Загальна площа сільськогосподарських угідь — 89,7 тис. га, у т. ч. орної землі — 46,3 тис. га, лісів — 67,7 тис. га, садів — 0,9 тис. га, водоймищ — 1,5 тис.

га, луків — 19,3 тис. га, випасів — 21,7 тис. гектарів. Тут проводяться значні меліоративні роботи.

У районі працюють 19 промислових підприємств, валова продукція яких становить 30 млн. карбованців за рік. Всього на цих виробництвах та залізничному транспорті зайнято 4,1 тис. робітників.

ГОЛО́БИ

Голоби — селище міського типу Ковельського району. Розташоване на півдні Волинського Полісся, за 25 км від Ковеля. Залізнична станція на залізниці Луцьк—Ковель. Через Голоби проходить автомагістраль Київ—Брест. Населення — 3605 чоловік.

Голобській селищній Раді підпорядковані населені пункти: Бруховичі, Вівчицьк, Калиновник, Нужель, Погиньки.

На північ і північний схід від селища простягнувся Голобсько-Мельницький горб, утворений товщами крейди, які подекуди сягають більше 100 метрів. Околиці теперішнього селища були заселені ще в добу бронзи (II тисячоліття до н. е.), про що свідчать знахідки крем'яних виробів[1].

В історичних джерелах Голоби вперше згадуються в середині XVI століття, коли вони входили до складу Мельницької волості разом з Бруховичами, Козлиничами і були підпорядковані Луцькому замку. В описі Луцького замку за 1545 рік говориться: «на будівництво містка фортеці дерево возять із Мельницької волості люди господарські по імені Козлиничі, Бруховичі і Голоби». В тих же документах записано, що селяни цих сіл мусили «виконувати службу з возом і сокирою». У XVI столітті Голоби з Мельницею і Бруховичами стали володіннями Польщі, В 1544 році король Сигізмунд I передав Голоби своїй дружині Бонні, яка володіла ними до 1557 року[2]. В 1573 році власниками Голобів стали Варвара Козинська і Юрій Збаразький, які мали там два фільварки з 61 двором, з них 22 двори городників. У той час селяни Голобів були повністю закріпачені. Феодал мав необмежену владу над кріпаками. Він міг безкарно убити або скалічити селянина. Кріпаки відбували панщину по три дні на тиждень, платили ренту і державні податки, утримували церкву і виконували ще різні повинності. Городники, що не мали польових наділів, займалися ремеслом, відбували панщину один день на тиждень.

Голобчани не мирилися з сваволям шляхти. В період походу військ Богдана Хмельницького (1648 р.) вони вступали до повстанських селянських загонів, що діяли під Ковелем, і громили своїх гнобителів. Голоби та інші села були спустошені польською шляхтою, що мстилася за свої поразки. «Край цей став безлюдним, — каже сучасник, — земля порожня, невпорядкована, не видно було ні міст, ні сіл — тільки поле і попіл»[3].

Після визвольної війни експлуатація селян посилилась. Шляхтич Богошевський брав з голобчан подимне і подушне, грішми і натурою[4], крім того, примушував їх відробляти панщину, яка доходила вже до чотирьох—п'яти днів на тиждень з господарства.

В роки російсько-шведської війни (1700—1721 рр.), коли там у 1708 році з'явилось шведське військо, голобчани чинили запеклий опір, за що шведи в 1708 році спалили село дотла. Старі Голоби були розташовані за 3 км на північ, в районі Ста-

---

[1] В. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 54.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 1, стор. 46.
[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 152.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1, стор. 233.

хора. Тепер на цьому місці можна знайти лише уламки цегли та інші ознаки поселення людей. Після війни серед лісу, вздовж старого тракту Ковель—Мельниця, голобські селяни почали споруджувати собі житла, закладати основу сучасних Голобів[1].

На початку XVIII століття село належало шляхтичам Єрузальським. При Юзефі Єрузальському (1711—1728 рр.) був тут побудований римський католицький костьол в стилі бароккo. У другій половині XVIII століття в центрі старовинного парку розмістився палац шляхтичів Вільгів. Тепер від нього залишився лише земляний насип. У парку була ділянка, обнесена високим частоколом, де вільно бродили дикі звірі. Тому ту частину парку довго іменували звіринцем. Про колишню велич та розкіш магнатів Вільгів свідчить кам'яна башта, яка служила раніше в'їзною брамою до палацу, та двоповерховий будинок другої половини XIX століття. В 1783 році в Голобах звели церкву.

У рік возз'єднання Волині (1795 р.) у складі Росії в Голобах налічувалось 90 дворів і 615 жителів[2]. Національний і релігійний гніт українського населення після возз'єднання послабився. Це сприяло патріотичному піднесенню голобчан під час Вітчизняної війни 1812 року. Села Голобської волості були тоді переповнені французами, саксонцями, баварцями, угорцями, які грабували населення. Ними командував генерал Шварценберг, головна квартира якого містилась в Голобах. У Голобах загарбники спустошили і перетворили в стайні навіть церкви. Борючись за своє визволення, голобчани вливались в російську армію, а також допомагали їй продовольством, фуражем, кіньми і підводами. В районі села (між Радошиним, Голобами і Нужелем) відбувся запеклий бій. Могили, що збереглися, — німі свідки тих подій. Там поховані і жителі Голоб, що виявили високий патріотизм і віддали своє життя в боротьбі проти ворога.

Зміна власників Голобів не поліпшила становища населення. Предводитель повітового дворянства Божедар-Подгороденський, що мав тут 3 тис. десятин землі у першій половині XIX століття, нещадно експлуатував кріпаків, цинічно заявляючи: «Я з вас шкуру буду дерти, щоб скоріше повернути витрачені кошти за маєтки»[3].

Під час реформи 1861 року в Голобах кожен із 98 дворів був наділений землею, яку селяни повинні були викупити. Як і до реформи, власниками кращих земель залишилися поміщики. На початку XX століття 3504 десятини землі навколо Голобів належало трьом поміщикам[4].

Високі викупні платежі за одержану землю важким тягарем лягли на плечі зубожілих селян. Мізерного врожаю, який збирав селянин на своїй злиденній ниві, часто не вистачало для того, щоб прогодувати сім'ю. Селяни змушені були йти в кабалу до куркулів або найматися на підприємства, які виникали на Волині. Частина селян знаходила собі заробіток на будівництві залізниці Ковель—Луцьк, яка прокладалася через Голоби. У 1876 році тут було споруджено станцію.

Тяжке підневільне життя трудящих штовхало їх на боротьбу. Жадібно прислухалися вони до слів ленінської правди, коли на початку XX століття сюди потрапляла газета «Искра». Кілька примірників цієї газети передала демократично настроєному волосному писарю Середзінському Леся Українка, яка зупинялася в Голобах, повертаючись із Києва до Колодяжного. Газети потрапили до залізничників, а ті в свою чергу читали їх декому з селян.

Одним із перших, найбільш організованих виступів трудящих проти гнобителів була їх участь у загальному всеросійському страйку залізничників у жовтні 1905 року. До залізничників тоді приєдналися селяни навколишніх сіл. Але уряд цей страйк

---

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 420.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 251, арк. 112.
[3] Там же, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 40, арк. 4—6.
[4] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, стор. 85, 92.

придушив. Весною 1906 року залізничники станції Голоби знову застрайкували, вимагаючи від адміністрації скорочення робочого дня і зниження норм виробітку. Крім економічних вимог, страйкарі висунули і політичні. Страйк підтримали робітники сусідньої станції Переспа. Адміністрації з допомогою поліції вдалося придушити страйк. Його організаторів — М. Ф. Наумчика і С. Кудацького — заарештували і вислали за межі Волинської губернії, а К. А. Мартинюка звільнили з роботи[1].

Наляканий страйками і заворушеннями селян, царизм різко збільшив число «охоронців порядку». Якщо до 1905 року в Голобах було 5 стражників, то після революції їх стало більше 30.

Після першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. в Голоби проникає революційна і прогресивна література, зокрема більшовицька газета «Пролетарій». Пізніше, у квітні 1909 року, на станції Голоби було конфісковано вантаж, у якому була виявлена політична література[2].

Великих руйнувань завдала Голобам перша світова імперіалістична війна. Під час військових дій тут було зруйновано 103 житлові будинки. Поля вкрилися траншеями, дротяними загорожами, уламками металу, заросли бур'янами. У 1915 році населення з прифронтової смуги евакуювалося до Курської, Харківської та інших губерній, де і перебувало аж до укладення Брестського миру.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни, що повернулись додому, хотіли розпочати будувати нове життя, але на перешкоді цьому стали австро-німецькі окупанти, а пізніше білополяки. Коли Голоби захопила буржуазна Польща, на населення було накладено податок, враховуючи і навіть ті 400 десятин, які нікому не належали.

В результаті переможного наступу Червоної Армії в липні 1920 року Голоби були визволені від окупантів. Тут утворився ревком на чолі з І. Р. Янком, а в селах Голобської волості — комітети бідноти. Організаторами їх були П. Я. Копанчук, І. Г. Книш, Є. Я. Котов, Ф. Д. Байда. Комітети бідноти почали ділити майно, поміщицьку та церковну землю між селянами. Але їх діяльність була припинена новим наступом білополяків, які відтіснили війська Червоної Армії і у вересні—жовтні 1920 року знову захопили більшу частину Волині.

В перші роки окупації Голобів ревком перейшов у підпілля і продовжував роботу. Під час підготовки до виборів у сейм у 1922 році Є. Я. Котов часто виступав на зборах виборців, тавруючи політику загарбників, закликаючи селян голосувати за депутатів блоку національних меншостей, які виражали інтереси поневолених. За це він був заарештований і ув'язнений[3].

Пропаганду революційних ідей серед голобчан у ті роки проводили також посли до сейму М. Луцькевич і А. Пащук. У донесенні волинському воєводі від 29 вересня 1923 року повітовий староста повідомляв, що 21 вересня в Голобах відбувся мітинг, на якому Пащук виступив із промовою, в якій викривав політику буржуазного уряду, що відбирав землю в українських селян і наділяв нею осадників. Після мітингу А. Пащук разом з членами підпільного ревкому провів у хаті І. П. Зуба нараду, допоміг налагодити зв'язки з підпільниками Луцька, які надсилали голобчанам радянські газети, журнали та іншу нелегальну літературу.

Голобчани вшанували пам'ять В. І. Леніна, зібравшись 27 січня 1924 року на збори. Промовець, який виступив з повідомленням про тяжку втрату, відзначив, що В. І. Ленін дуже багато зробив для справи трудящих, що зерна, кинуті великим вождем і учителем, вже глибоко вкорінились у масі народній[4].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 41, арк. 1—3.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 1128, арк. 1, 9, 11.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 40, арк. 12, 13.
[4] А. Д. Ярошенко. Під ленінським прапором. Львів, 1961, стор. 68.

Після цих зборів відбулося таємне засідання членів ревкому. На ньому був присутній член ЦК КПЗУ Г. В. Іваненко, який допоміг реорганізувати ревком в райком КПЗУ. До складу райкому увійшли П. Я. Копанчук, І. П. Зуб, Т. З. Возний.

З ініціативи Г. В. Іваненка та членів райкому КПЗУ в Голобах, Битні, Радошині, Углах, Старому Мосирі, Поповичах, Нужелі, Бруховичах, Вівчицьку утворились осередки КПЗУ, КСМЗУ, налагодилися зв'язки між ними. В грудні 1924 року в Голобському райкомі було вже 20 осередків, які об'єднували 80 членів КПЗУ[1]. Партійні і комсомольські осередки мали великий вплив на діяльність легальних організацій «Просвіти», «Сельроба» та інших. Підпільники розповідали селянам про життя в СРСР, читали газети, журнали, листівки та іншу заборонену політичну і художню літературу. Вони виступали проти соціального і національного гніту, агітували за впровадження навчання рідною мовою, закликали бойкотувати виступи білоемігрантів, які розпалювали національну ворожнечу серед населення. В дні революційних свят підпільники вивішували червоні прапори, транспаранти, організовували мітинги і демонстрації, розповсюджували листівки, брошури, нелегальну літературу[2].

Трудящі підтримували вимоги комуністів. Так, під заявою до сейму з проханням навчати в школі дітей українською мовою підписалося кілька десятків селян. Буржуазні власті побачили в цьому вияв непокори і поліція влітку 1925 року оштрафувала 46 селян, які підписали заяву. Непосильними штрафами уряд намагався примусити трудящих відмовитися від своїх вимог[3].

Населення співчувало підпільникам, переховувало їх. Усе ж поліції з допомогою провокаторів удалося натрапити на слід найактивніших організаторів революційного підпілля. У квітні 1925 року П. Я. Копанчука, І. П. Зуба та інших було заарештовано, а потім засуджено на три роки ув'язнення.

На зміну ув'язненим ставали нові борці за визволення народу. Про це свідчить той факт, що у Голобах, як і раніше, з'являлися листівки і нелегальна література. 25 вересня 1926 року комендант ковельської поліції писав воєводському управлінню: «Вночі з 20 на 21 вересня 1926 року близько четвертої години невідомими особами на шосе, яке веде з Голобів до Мельниці, були розкидані брошури КПЗУ»[4].

На заклик підпільників трудящі піднімались на боротьбу проти своїх гнобителів. У 1926—1927 рр. голобчани бойкотували сплату податків. Буржуазні власті, щоб якось поповнити свою казну, силою відбирали у селян все їх майно. Ось як описувала газета «Воля народу» стягування податку у Голобах: «Правлять в нашому селі поліція, солтис, екзекутор. До селянина-бідняка О. Книша, який був задовжений на різні податки ще в 1924 році, прийшов солтис з поліціантом і екзекутор та забрали останні подушки. Так, бачите, товариші, пани затягують з податками по кілька літ і нічого їм ніхто не каже. А селянин хай помирає з голоду, — податок мусить заплатити, бо потягнуть йому останню подушку»[5].

Проведені поліцією нові масові арешти в грудні 1929 року не могли не спинити наростаючої боротьби проти гнобителів. З ініціативи секретаря Голобського райкому партії Ф. О. Коренги при голобській школі утворилась комсомольська організація, якою керували юні підпільники Т. Чумак і В. Лук'янчук. За завданням комуністів молоді підпільники розповсюджували листівки, газети, нелегальну літературу, вивішували прапори і транспаранти.

Особливо пожвавлювалась робота партійних і комсомольських осередків у дні революційних свят і в період виборів до сейму. У 1930 році члени підпільного РК

---

[1] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 75.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 42, арк. 4—6.
[3] Газ. «Воля народу», 4 жовтня 1925 р.
[4] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1356, арк. 6.
[5] Газ. «Воля народу», 13 лютого 1927 р.

Г. Ф. Мартинюк — член підпільного райкому КПЗУ, смт. Голоби. Фото 1940 р.

КПЗУ У. С. Лук'янчук, П. І. Пастушок, Ф. О. Коренга організували першотравневу демонстрацію, на яку вийшло понад 300 чоловік з прапорами і транспарантами. Але загін поліцаїв, що прибув з Ковеля, розігнав демонстрантів, заарештувавши при цьому 14 чоловік[1].

Згодом підпільники зірвали зустріч з кандидатом в посли до сейму від націоналістичної партії (УНДО) Підгірським. Тоді ж, незважаючи на заборону поліції, було проведено селянський мітинг, на якому виступив борець за кращу долю трудового народу К. Пелехатий. Своїм полум'яним словом він таврував поміщицько-буржуазний режим, закликав народ не коритись панським прихвосням і продажним українським буржуазним націоналістам, говорив, що землю і волю їм дасть тільки влада робітників і селян. Діяльність підпільників давала свої наслідки. На виборах до польського сейму, які відбулись 13 липня 1930 року, обрали селянина з Голобів П. Я. Копанчука — члена КПЗУ[2].

Партійний і комсомольський осередок Голобів проводили роботу в обстановці жорстокого поліцейського терору. 12 вересня 1932 року від рук катів загинув на шибениці в Ковелі один із організаторів боротьби проти окупантів голобчанин А. Копанчук, а через рік у Білостоцькій тюрмі польські фашисти закатували тяжко хвору комсомолку Т. Чумак. До в'язниці кинули В. С. Байду, Ф. О. Коренгу, Є. Т. Кудацьку, Г. Ф. Мартинюка та інших. Тероризували населення і члени польської націоналістичної організації «Союз стрільців». Щоб залякати селян, напередодні маївки в ніч з 30 квітня на 1 травня 1933 року «стрільці» разом з поліцією вчинили напад на голобчан і влаштували там справжнє побоїще[3].

Трудящі тоді жили в жахливих умовах. У поміщиці М. Подлевської-М'яновської, яка мала 1845 га землі, робочий день наймитів і поденних робітників тривав від 6-ї години ранку до 6-ї години вечора. За тяжку, виснажливу працю робітники одержували по 15 злотих на місяць.

Визискувала поміщиця і малоземельних селян, які змушені були працювати на неї, відробляючи право на випас худоби. Крім того, селяни платили податки, мито і штрафи в казну. Буржуазні власті наполегливо проводили політику заохочування осадників, яким надавалися в Голобах кращі землі.

Епідемії, постійні злидні, безправ'я штовхали селян на боротьбу проти гнобителів. Голобчани активно підтримали заклик Ковельського комітету КПЗУ про участь у страйку. В Голобах та навколишніх селах у 1934 році, коли застрайкували робітники Лодзі, Варшави і Білостока, було створено страйковий комітет. Селяни вимагали зниження цін на промислові товари і підвищення цін на сільськогосподарські продукти, бойкотували оплату податків. Під час страйку селяни перестали вивозити продукти до Ковеля на продаж, виставляли на дорогах пікети, які завертали назад підводи, що їхали до міста, розбирали містки тощо. Урядові каральні експедиції, щоб приборкати непокірних, провели пацифікацію, масові побої, арешти комуністів і страйкарів. Всіх підозрілих в організації страйку членів КПЗУ — М. К. Котика, В. С. Рудника, І. А. Наумчика, М. І. Шинкарука, Ф. Ю. Романюка та інших — було заарештовано і ув'язнено. Проте ні масові арешти, ні злочинні дії карателів не зломили революційного руху голобських комуністів, передової молоді. Боротьба трудящих тривала. Комуністи і комсомольці, як і раніше, діяли в глибокому підпіллі.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 2496, арк. 21.
[2] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 21.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 44, арк. 55.

В ці тяжкі роки трудящі Голобів брали активну участь у роботі МОДРу. Лише в червні 1935 року для політичних в'язнів вони зібрали 3 пуди хліба і 58 злотих.

Революційні виступи в Голобах не припинились і після формального розпуску КПЗУ. Так, в ніч на 1 травня 1939 року в Голобах були розклеєні 4 відозви комуністів з гаслами: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Комуністична партія Польщі. Секція Комінтерну. Комуністична партія Західної України»[1].

Борючись за краще життя, голобчани вірили, що сонце свободи зійде і над їх землею. Коли Червона Армія у вересні 1939 року визволила Голоби, в селищі утворився тимчасовий повітовий комітет. До його складу ввійшли колишні члени КПЗУ — С. Е. Ткач, Ф. Ю. Романюк, Ф. О. Коренга, Г. Ф. Мартинюк, П. І. Пастушок, П. К. Троць, Є. Т. Кудацька, У. С. Лук'янчук. Повітовий комітет взяв на облік все майно поміщицького маєтку Стахорів: худобу, зерно, хліб у скиртах, невикопані картоплю і буряки. Народне добро охороняв червоний загін селянської гвардії. Господарями стали колишні батраки, вони виконували всі роботи по догляду за худобою, обмолоту хліба, сівбі озимини. Повітовий комітет приступив до налагодження роботи громадських і культурно-освітніх закладів. Водночас провадилась роздача поміщицької землі, зерна, худоби малоземельним і безземельним селянам Голобів. В конфіскації поміщицької і церковної землі брала участь селянська біднота. Селяни Нужеля, відбираючи у попа угіддя, заявили, що дармоїдам і шкурникам Радянська влада землі не дає[2].

По-новому почали жити трудящі селища, яке стало спочатку повітовим, а згодом районним центром. У серпні 1940 року 56 бідняцьких сімей виявили бажання колективно обробляти землю. До весни 1941 року колективізація в Голобах завершилась. Організаторами і керівниками колгоспу були М. К. Котик, О. Т. Борисюк, О. Б. Лук'янчук, В. Ф. Байда, В. Г. Бенесько, Ф. Ю. Савицький, Ф. П. Гергеша. У 1940 році в Голобах утворилась МТС.

Як пригадує перший голова колгоспу О. Б. Лук'янчук, перші кроки колективної праці давались нелегко. Великий лан землі обробляли звичайним плугом, бороною і сапою. Весь урожай збирали вручну. Тяглом служили коні й воли. Але бойовий дух колгоспників і висока організованість допомагали переборювати труднощі. Успіхами артілі цікавились керівники області, допомагали словом і ділом. Весною прислали два трактори. Скільки було радості, коли «залізний кінь» з п'ятилемішним плугом прокладав першу борозну і його вела дівчина-трактористка[3].

Вперше для дітей селян відкрилася школа з рідною українською мовою навчання. Почали працювати бібліотека, пересувний кінотеатр.

У Голобах відкрився перший на Волині пологовий будинок. Тут же були лікарня, аптека.

Радість мирної, творчої праці була перервана віроломним нападом на СРСР німецько-фашистських загарбників. Жителі селища мужньо стали на захист Радянської Батьківщини. В січні 1942 року в Голобах виникла велика антифашистська підпільна група, організатором її був досвідчений підпільник-комуніст Г. Ф. Мартинюк, колишній заступник голови Голобського райвиконкому. Група встановила зв'язки з підпільниками Ковеля, Рожищ, Луцька, Торчина, створила бойовий загін, який пізніше влився до складу партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу А. П. Бринського[4].

Підпільники проводили широку роз'яснювальну роботу серед населення, інформували про становище на фронтах, вселяли в людей віру в перемогу Червоної Армії. Військовополонених, які втікали з таборів, радянських активістів і молодь вони направляли в партизанські загони, добували зброю і медикаменти для на-

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 375.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 43, арк. 5, 6.
[3] Там же, оп. 2, спр. 26, арк. 2—4.
[4] А. П. Бринский. По ту сторону фронта, ч. 2. М., 1961, стор. 474—479.

Герой Радянського Союзу Ч. К. Бенделіані, полеглий у боях за визволення Голобів. 1943 р.

родних месників, збирали розвідувальні дані про дислокацію і сили ворожих військ.

Діями диверсійних груп керував командир Червоної Армії М. Соколов. У загоні підривників були В. С. Рудник, В. К. Стасюк, М. П. Лук'янчук, В. О. Хавін, О. П. Андросюк, Г. В. Байда та Г. В. Кримусь. За 1942—1943 рр. голобські партизани підірвали 9 ворожих поїздів і 3 мости на перегоні Голоби—Рожище.

Мужньо і безстрашно боролись юні партизани брати Хлопуки (Анатолій і Володимир), які загинули при виконанні бойових завдань в боротьбі з окупантами. Сміливо діяла юна партизанка Катя Щесюк.

В діях партизанських загонів і підпілля брали участь 27 чоловік із Голобів. Коли наблизився фронт, народні месники виконували завдання командування, ходили в розвідку, охороняли важливі стратегічні об'єкти, станцію, водогін, мости тощо. Виконуючи особливе завдання в тилу ворога, 23 березня 1944 року загинули смертю хоробрих Г. Ф. Мартинюк, М. Соколов та інші бойові побратими.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистських загарбників у лавах Червоної Армії майже 200 голобчан, з яких 162 нагороджені орденами і медалями за бойові подвиги.

За час тимчасової окупації гітлерівці вивезли з селища майже 350 чоловік на каторжні роботи в Німеччину. Окупанти спалили 48 будинків, награбували багато народного добра. 16 березня 1944 року Червона Армія визволила селище від окупантів.

Після визволення Голоби знову стали районним центром. Почала налагоджуватися робота радянських, партійних і господарських органів. Діяльно працювали земельні комісії і будівельно-ремонтні бригади. Тим, хто залишився без житла, держава виділила лісоматеріали і кошти на будівництво. Лише за перший післявоєнний рік сім'ям колишніх фронтовиків було надано допомогу на суму 700 тис. карбованців[1].

Відбудовуючи зруйноване окупантами господарство, голобчани подавали велику допомогу Червоній Армії, яка продовжувала громити ворога. 516 тис. крб. внесли трудящі Голобського району на побудову танкової колони ім. Героїв Радянського Союзу, які полягли в боях за визволення Волині.

У березні 1945 року в селищі знову організувалась одна із перших на Волині артіль. Колективне господарство на початку свого існування відчувало значні труднощі. Не вистачало тягла і робочих рук. Посівна площа в артілі тоді займала 196 гектарів. На фермах було лише 27 коней, кілька корів і свиней.

Колгосп з кожним роком зростав і міцнів. У 1950 році, а потім в 1959 було проведено його укрупнення і створено велике багатогалузеве господарство, якому дано назву «Дружба». До його складу увійшли артілі сіл Бруховичів, Вівчицького, Калиновника та Нужеля. Земельні угіддя його становили 6049 га (орної землі 2624, сіножаті — 217 га, саду — 49 га, пасовищ — 875 га). Решта — це ліс, чагарники, непридатні угіддя.

Переломним моментом в дальшому розвитку колективного господарства, у зміцненні його економіки, підвищенні матеріальної заінтересованості колгоспників були рішення вересневого (1953 р.), березневого (1965 р.) і наступних пленумів ЦК КПРС, рішення XXIII з'їзду партії. Розв'язання ініціативи сільських трудівників у плануванні виробництва, передача колгоспам техніки, запровадження га-

[1] Газ. «Радянське село», 17 березня 1945 р. і 7 вересня 1945 р.

рантованої оплати праці та пенсійного забезпечення колгоспників, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, встановлення твердих планів її заготівлі — всі ці та інші важливі заходи партії і уряду благотворно вплинули на розвиток колгоспного виробництва. За семирічку колгосп «Дружба» досяг значних успіхів. Про це свідчать показники артілі за 1958 і 1968 роки. Так, грошові доходи за цей період збільшилися з 467 тис. до 900 тис. карбованців.

В артілі постійно зростає врожайність сільськогосподарських культур. Якщо в 1958 році зібрали на круг по 14,2 цнт зернових з га, то в 1968 році — по 18,8 цнт з гектара.

Особливо підвищилась продуктивність тваринництва. Кількість великої рогатої худоби в артілі за роки семирічки збільшилась з 963 до 2224 голів, у т. ч. корів з 415 до 800 голів, а в 1968 році поголів'я худоби на фермах вже становило понад 2300 голів.

На сто гектарів сільськогосподарських угідь було вироблено в 1968 році 420 цнт молока і 79 цнт м'яса, тоді як у 1958 році — 230 цнт молока і 36 цнт м'яса. У 1968 році надій молока на кожну фуражну корову становив 2516 кілограмів.

Крім худоби на громадських фермах, в особистому користуванні колгоспників і службовців було на початку 1967 року 1074 корови і 978 свиней.

Для одержання високих і сталих врожаїв, а також піднесення продуктивності громадського тваринництва партійна організація і правління колгоспу разом з спеціалістами розробили систему організаційно-господарських заходів. В результаті їх здійснення в колгоспі щорічно збільшується внесення на поля органічних і мінеральних добрив, проводиться вапнування кислих грунтів, застосовується передова технологія вирощування і збирання врожаїв. В колгоспі посіви ярих розміщаються тільки по зяблевій оранці, сівбу культур проводять першокласним насінням високоврожайних сортів (на базі голобської бригади колгоспу створена сортодільниця). З 1964 року колгосп почав запроваджувати комплексну механізацію вирощування цукрових буряків, а з 1966 року — картоплі. Потужнішою стала і матеріальна база. В артілі збудовано 25 типових тваринницьких приміщень, 6 зерносховищ, ремонтну майстерню. Тільки в 1966 році на капітальне будівництво витрачено 195 тис. крб. Колгосп має 30 тракторів у 15-сильному обчисленні, 15 вантажних автомашин, 14 комбайнів, понад 50 електромоторів. Це дало змогу механізувати

Будівництво МТС у Голобах. 1955 р.

Вручення акта на вічне користування землею колгоспникам артілі ім. Андреєва, смт. Голоби. 1951 р.

В одному з цехів Голобського плодоконсервного заводу. 1965 р.

всі польові роботи — оранку, посів, збирання врожаю і більшість трудомістких процесів на тваринницьких фермах.

У господарстві працює 75 механізаторів, 3 агрономи, 2 зоотехніки, 3 ветфельдшери, інженер, економіст.

Керівна роль у зміцненні колгоспу належить його партійній організації, створеній у 1950 році. Першими її членами були О. Т. Борисюк, Ф. Ю. Савицький та інші. У 1967 році вона налічувала 74 комуністи, з яких 63 були зайняті безпосередньо в артільному виробництві. Зокрема, М. М. Божедарик — бригадир комплексної бригади, О. Т. Борисюк — ланкова, Г. С. Ніколайчук і Г. О. Пастушок — доярки. В авангарді соціалістичного змагання йдуть і комуністи механізатори О. П. Андросюк і Ф. А. Москвітін. Велику організаторську та ідейно-виховну роботу по згуртуванню колгоспників проводять 4 бригадні первинні організації і 5 партійних груп, які створені в тракторних бригадах і на тваринницьких фермах.

Високих показників добилися трудівники колгоспу і в ювілейному 1967 році. Артіль набагато більше, ніж передбачалося державними замовленнями, вивезла на приймальні пункти хліба, цукросировини, картоплі, льоноволокна та іншої продукції. Було вирощено добрий урожай всіх культур. Зокрема, цукрових буряків зібрали по 324 цнт з кожного гектара. Найвищий урожай солодких коренів — по 416 цнт виростила ланка О. Т. Борисюк. У змаганні серед комбайнерів переможцями вийшли А. В. Ніколайчук, який намолотив 6041 цнт зерна і В. Д. Качула, який зібрав урожай цукрових буряків з площі 72 гектари.

Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю хліборобів. Ще у 1958 році групу передовиків колгоспу було нагороджено орденами і медалями СРСР. Звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно доярці А. Є. Гарлинській, яка протягом 15 років надоювала по 4—7 тис. літрів молока від кожної фуражної корови щорічно. Високих урядових нагород були удостоєні і колишній голова колгоспу Ф. П. Гергеша, ланкова О. Т. Борисюк, бригадир М. М. Божедарик, механізатор О. П. Андросюк та інші.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства групу трудівників колгоспу в 1966 році знову було відзначено високими урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний голова артілі А. К. Щибря, орден «Знак Пошани» вручено бригадиру М. С. Борисюку, секретарю парторганізації І. Ф. Полончуку і доярці Г. С. Ніколайчук.

Шанують людей праці в Голобах. Імена ветеранів колгоспу, передовиків виробництва, активних творців нового життя щорічно заносять до колгоспної Книги пошани. В числі перших з'явилися там прізвища першого голови артілі О. Б. Лук'янчука, Героя Соціалістичної Праці А. Є. Гарлинської, кращих ланкових О. Т. Борисюк, М. І. Будник і О. Н. Відринської, телятниці Г. М. Степанюк, свинарки Ф. З. Седлей та багатьох інших. Коли відзначали 50-річчя Великого Жовтня, до Книги пошани занесли прізвища найстарішого механізатора артілі Д. А. Пастушка та доярок Л. Ф. Крочук і Є. В. Мазур.

За роки Радянської влади в селищі виросли нові підприємства і організації

У червні 1959 року тут була створена спеціалізована пересувна механізована колона управління «Поліссяводбуду», що проводить осушування заболочених земель. При ній є ремонтно-механічна майстерня і автотранспортна контора. В розпорядженні колони 46 екскаваторів, 28 бульдозерів, 23 вантажних автомобілі. Її колектив налічує 400 робітників та інженерно-технічних працівників. Лише за роки семирічки він поставив на службу врожаям понад 13,5 тис. га поліської цілини при плані 12,3 тис. гектарів.

На території селища діють цегельний завод потужністю 2,5 млн. штук цегли в рік, збудований у 1951 році і розширений в 1960 році цех по виготовленню черепиці, що дає її 100 тисяч штук за сезон, райпромкомбінат, 3 пилорами, 2 вапняні печі.

В Голобах є хлібоприймальний і бурякоприймальний пункти, а також пункт Ковельської заготконтори. В 1966 році споруджено плодоконсервний завод потужністю понад 5 млн. банок на рік.

До послуг трудящих — павільйон побутового обслуговування, пекарня з середньодобовим випіканням хліба 10 тонн, ковбасний і сироварний цехи та цех по виготовленню безалкогольних напоїв.

Діє розгалужена сітка торговельних закладів. У 17 магазинах і кіосках жителі селища мають змогу придбати різноманітні промислові, продовольчі, господарські та інші товари. Щорічно зростає добробут трудящих селища і відповідно підвищується їх купівельна спроможність. Це видно з таких даних. Якщо в 1961 році було реалізовано товарів культурно-побутового призначення на 92,2 тис. крб., в т. ч. меблів на 18,6 тис. крб., то в 1968 році їх продано на 173,0 тис. крб., з них меблів — на 50,5 тис. крб. Товарооборот у 1968 році перевищив 3,3 млн. крб. В селищі відкрито 2 їдальні, збудовано ресторан. Тут є лазня, перукарня. Працюють відділення зв'язку, радіовузол.

Для охорони здоров'я трудящих є лікарня на 100 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, санепідемстанція, аптека. В медичних установах працює 15 лікарів, 48 середніх медпрацівників.

Невпізнанним стали Голоби в радянський час. За післявоєнні роки житловий фонд селища виріс проти 1939 року більше, ніж в 3 рази. Тільки в 1966—1967 роках споруджено 78 будинків індивідуальними забудовниками та 6 комунальних багатоквартирних будинків загальною площею 4,5 тис. кв. метрів. Виросли нові вулиці — Леніна, Перемоги, Мартинюка, Жовтнева, Лесі Українки, Бенделіані та інші. Кількість населення в селищі майже подвоїлась проти довоєнного часу.

Незрівнянно підвищився культурно-освітній рівень голобчан. Колгосп «Дружба» в 1966 році спорудив чудовий Будинок культури на 400 місць. В селищі діє кінотеатр із стаціонарною кіноустановкою, 3 бібліотеки (для дорослих, дитяча і шкільна) з книжковим фондом близько 50 тис. примірників. Улюбленим місцем відпочинку трудящих є парк. На території колишньої поміщицької садиби розмістилися будинок дітей-інвалідів, дитячий садок і дитячі ясла. На стадіоні проводяться спортивні змагання, ігри.

У селищі є середня школа. За роки Радянської влади вона дала путівку в життя 1289 учням — синам і дочкам робітників, хліборобів. З них закінчили школу з золотими і срібними медалями 68 чоловік. В школі навчається понад 800 учнів. Їм передають свої знання 46 педагогів, з яких більшість — уродженці селища.

У сільській бібліотеці, смт. Голоби. 1962 р.

Сучасні Голоби — селище суцільної грамотності населення. Кожний четвертий його житель — учень або студент. У вузах, технікумах та інших навчальних закладах в 1968 році навчалося 78 чоловік. За післявоєнні роки 117 голобчан здобули вищу освіту, з них 59 педагогів, 28 інженерів, 9 лікарів, 11 спеціалістів сільського господарства, 12 культосвітніх працівників. Уродженець селища В. А. Книш став доктором технічних наук і тепер викладач Львівського лісотехнічного інституту.

В результаті розвитку господарства, освіти і культури різко змінився соціальний склад населення. Більше половини його робітники, 25 проц. — колгоспники, 10 проц. — трудова інтелігенція.

Все ширше залучається громадськість до управління державними справами. В складі Голобської селищної Ради 48 депутатів. 7 трудівників селища обрані депутатами районної Ради.

Зростають духовні потреби голобчан. Книги, газети, журнали увійшли в їхній повсякденний побут. Жителі селища передплачують 3110 примірників періодичної преси (132 назви). Багато голобчан мають власні бібліотеки.

В життя селища входять нові звичаї — комсомольські весілля, зорини, урочисті проводи в ряди Радянської Армії, свято врожаю тощо.

Трудящі селища свято шанують пам'ять мужніх захисників Радянської Батьківщини, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Уже стало традицією у святкові дні урочисто проводити церемонію покладання вінків на могили героїв. В 1965 році у селищі споруджено монумент Слави на вшанування пам'яті воїнів-визволителів і голобчан, що загинули в боротьбі проти фашизму в роки Великої Вітчизняної війни.

За перспективним планом селище перетвориться на великий впорядкований населений пункт. На його вулицях виростуть багатоповерхові будинки з усіма комунальними вигодами, одягнуться в тверде покриття вулиці і тротуари. Стануть до ладу нові підприємства харчової і обробної промисловості. В парку культури і відпочинку буде впорядковано водоймище. Мине небагато часу — і стародавнє селище стане справжнім містом.

Р. Н. ОКСЕНЮК, С. С. ХРІН

КОЛОДЯ́ЖНЕ

Колодяжне — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Будище і Волошки. Розташоване за 8 км на схід від районного центру і найближчої залізничної станції Ковель, обабіч шосе Ковель—Луцьк, в одному з мальовничих куточків Волині. Населення — 637 чоловік.

В центрі села були два великі колодязі (один з них зберігся і досі); їх вода славилася чудовими смаковими якостями. Проїжджі зупинялися тут, щоб напитися. Мабуть, саме тому й поселення назвали Колодяжним.

Феодали накладали на колодязі мито. Вперше Колодяжне згадується в документальних джерелах 1583 року у зв'язку з перебуванням на Волині князя А. М. Курбського, який у Лівонську війну зрадив царя, перейшовши на бік ворога. Ще 1564 року польський король Сигізмунд Август «за особливі заслуги» перед Польщею передав йому Ковельську волость, куди входило й Колодяжне.

На 1583 рік у селі проживало близько 40 чол. населення, в т. ч. 3 родини ремісників. Жителі обробляли 5 ланів землі[1].

Подаровані села Курбський розподілив між своїми прибічниками. Колодяжне дісталося В. Кушникову та Г. Кайсарову[2].

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, стор. 106.
[2] Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни, т. 2, К., 1849, стор. 185, 231.

Після смерті Курбського 1583 року претендувати на село почав колишній його власник Матієвський. Він просив володимирський земський суд повернути йому Колодяжне, а також утримати із В. Кушникова та Г. Кайсарова всі прибутки, які вони одержали за роки володіння селом. Однак польський король приєднав село до своїх володінь. 2 липня 1590 року він передав Колодяжне в тимчасове користування шляхтичеві А. Фірлею, який негайно прибув сюди, щоб оголосити волю короля, і наказав селянам коритись тільки йому. Коли В. Кушников та Г. Кайсаров пред'явили своє право на це володіння, А. Фірлей загарбав Колодяжне силою.

Міжусобна боротьба за Колодяжне спустошувала село, згубно позначалася на становищі його жителів. Переможці часто захоплювали селян у полон. Всі збитки, заподіяні феодальними чварами, лягали на плечі селян. Зростали різні платежі й повинності, село занепадало. Так, якщо в 1629 році жителі Колодяжного платили оброк та відбували різні повинності з 25 димів, то в 1649 році — лише з 16 димів[1].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. населення Колодяжного виступило на боці Богдана Хмельницького. Повстанці виганяли польських шляхтичів із загарбаних ними земель, а їх маєтки спалювали.

Селяни не склали зброї навіть після тяжкої поразки під Берестечком 1651 року. Шляхтич Яслиновський у скарзі від 13 вересня 1651 року повідомляв королівські власті, що житель Колодяжного С. Калусовський, очоливши озброєний натовп, звільнив селянина Т. Лошка, арештованого Яслиновським за сприяння козакам[2].

У 1795 році село стало складовою частиною Російської держави. На початку XIX століття Колодяжне належало феодалові Качковському, який примушував селян працювати навіть у неділю[3].

Згодом селом стала володіти православна церква, яка здавала його орендарям. За півстоліття кількість населення не тільки не зросла, а навіть зменшилась: у 1797 році в Колодяжненському маєтку налічувалося 35 дворів, а в 1848 році — тільки 25[4]. 1849 року в селі проживало 89 чоловік. Цього року Колодяжне переведено на оброк. Частина землі була розподілена між селянами, але дуже нерівномірно — 1 двір отримав 1,5 ділянки, 17 дворів — 1 ділянку, 1 двір — 0,75 ділянки, 5 дворів — 0,5 ділянки і 1 двір — лише город. Піски та болота становили більшу частину селянської землі. Але за кожну десятину селяни мусили платити 61 крб. 75 коп. Третина землі залишилась в руках орендаря Калусовського.

У 1854 році через село почали прокладати залізницю, а поруч — і шосейну дорогу. Шляхи пройшли переважно через селянські землі. За перегін через насипи худоби чи птиці з селян стягували великі штрафи.

Реформа 1861 року не поліпшила становища селян Колодяжного, з 1873 року вони перейшли на викуп землі, що була в їх користуванні. Щорічно вони мали сплачувати 388 карбованців. Таких грошей вони, звичайно, не мали і постійно зверталась до Волинського губернського управління, яке відхиляло їх скарги. В 1874 році колодяжненці письмово просили міністра внутрішніх справ зменшити на дві третини викупні платежі, оскільки якість землі не відповідає її оціночній вартості. Губернатор відповів мовчанкою[5].

Великим тягарем були не тільки викупні платежі. Селянам доводилося виконувати різні повинності й сплачувати численні податки, будувати житла без димарів, так звані курні хати, з підсліпуватими віконцями. Змальовуючи загальний вигляд Колодяжного в другій половині XIX століття, подруга Лесі Українки В. Й. Дмитрук писала: «Кривобокі, з чубатими гранями солом'яних покрівель, курні, без

[1] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 11.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 4, стор. 3, 4, 34.
[3] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 137, арк. 4; спр. 129, арк. 19.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 2755, стор. 2, 4, 5; ф. 58, оп. 312, спр. 312, стор. 4.
[5] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 2755, арк. 1, 4, 17.

димарів — хати, тісні куточки — двори, стародавні тини і повітки, скупі на врожай стрічки землі — нивки селян, шкапи — коні — та дерев'яні плуги, полотняний одяг на людях, темрява людей тих, їх сумні пісні. Таким тоді було село Колодяжне»[1].

Про убогість Колодяжного й бідність його населення наприкінці XIX століття розповідали й інші очевидці, зокрема М. Дмитрук: «Обдерті негодою й вітрами халупи бідноти, понурі, з відчаєм у очах люди, убогі смужки неродючої землі... Горе людське і злидні, що мостилися в обдертих халупах, світилися в очах зажурених людей»[2].

Примітивні знаряддя праці були причиною поганого обробітку землі. Врожаї не перевищували 4—5 цнт з га, хліба вистачало лише до зими. Одяг шили з домотканого полотна, за взуття правили личаки або постоли (дерев'яні черевики).

Зате поміщики розкошували. Особливо відзначався цим один із синів Качковського, якому село належало в кінці XIX століття. Збанкрутувавши, у 1881 році він продав свій маєток П. А. Косачеві (батькові Лесі Українки), який оселився тут з сім'єю.

В Колодяжному проминули дитинство і юність славної дочки українського народу, майбутньої видатної поетеси і громадського діяча революційно-демократичного напряму — Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач), де вона проживала, щоправда, не постійно, з 1881 по 1907 рік. Тут чимало років жила і її мати — відома письменниця Олена Пчілка (Ольга Петрівна), сестра видатного історика, фольклориста, професора Софійського і приват-доцента Київського університетів М. П. Драгоманова. Мальовнича природа Колодяжного, багатюща народна творчість благотворно вплинули на розвиток самобутнього таланту Лесі Українки. Місцеві легенди й перекази надихали поетесу, збагачували її уяву. Вона писала згодом: «Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотньо в ліс і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечимним (урочище з озером біля села Скулина) вона мені мріла, як ми там ночували... Зачарував мене цей образ на весь вік»[3].

Любовно збирала поетеса народну творчість. «За чотири місяці маю півтораста обрядових пісень зібраних, — повідомляла вона 21 грудня 1891 року в листі до М. Драгоманова, — ...мене дуже захоплюють оригінальні мотиви цих пісень, їх же, — я знаю добре, — ще ніхто не записував»[4]. Частину цих записів, зокрема «Купало на Волині», ще за життя поетеси було опубліковано у львівському журналі «Житє і слово» (1894 р.) та в інших виданнях, а пізніше в збірнику «Народні мелодії з голосу Лесі Українки» (Київ, 1917 р.), упорядкованому К. Квіткою[5].

У Колодяжному з'явилися рядки:

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

Звідси поетеса надсилає І. Я. Франкові до друку першу збірку віршів «На крилах пісень». З-під її пера тут виходять: «Поет під час облоги», цикл «Пісні про волю», поеми «Русалка», «Самсон», драматичний твір «Блакитна троянда».

Глибокою повагою до родини Косачів, зокрема до Михайла Косача (брат Лесі, талановитий математик), був пройнятий Й. О. Моровський, сестра якого Є. З. Алексеєвська — відома революціонерка — часто зустрічалася з В. І. Леніним в Закопаному. О. З. Моровський був активним учасником студентських заворушень у Ки-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 1 серпня 1948 р.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 11 лютого 1962 р.
[3] Леся Українка. Твори, т. 3. К., 1952, стор. 777.
[4] Там же, т. 9, стор. 93, 101.
[5] А. З. Омельковець, В. Ф. Покальчук. Леся Українка на Волині, стор. 20.

Волинський пейзаж. 1968 р.

Одна з кімнат будинку-музею Лесі Українки, с. Колодяжне. 1968 р.

Будинок-музей Лесі Українки, с. Колодяжне. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

єві, за революційну діяльність він кілька років просидів у Бутирській в'язниці. З М. Косачем він зустрічався у Любитові, в Колодяжному й Києві.

У травні 1891 року Колодяжне відвідав видатний український письменник І. Я. Франко, який був добре знайомий з матір'ю і батьком Лесі Українки. П. А. Косач прихильно ставився до революційно-демократичних діячів, а в студентські роки сам брав участь в антиурядових виступах.

Нелегальна поїздка І. Я. Франка до Колодяжного, що входило до складу Росії, викликала серед урядових кіл Австро-Угорщини та української буржуазії великий переполох. З метою конспірації Косачі не розголошували нікому в селі імені І. Я. Франка. Однак приїзд на Волинь письменника, «галицького бунтівника», не лишився непоміченим царськими жандармами. За свідченням Олени Пчілки, з приводу приїзду родини І. Я. Франка до Колодяжного П. А. Косач був викликаний для пояснень до Києва, до генерал-губернатора, який зробив Косачу попередження[1].

Поетесу в Колодяжному відвідує родина М. В. Лисенка.

Перебування сім'ї Косачів у Колодяжному залишило помітний слід у свідомості селян. Односельчанин Г. Вожик пригадував з цього приводу: «Косачі були добрі, сердечні люди, того до смерті не забути. Вкусила якось мене скажена собака... Нікому з панів, з начальства не заболіло, а лікаря тоді в селі не було... А Косачі, як свого, як рідного взяли — відправили до Києва, вилікували за свої гроші, своїми стараннями. Найбільше, пам'ятаю, турбувалася Леся, як і завжди». Влітку 1895 року, коли в селі розпочалась епідемія тифу, поетеса, залишивши літературну роботу, ввесь свій час віддавала допомозі хворим. Дуже тепло згадують про Косачів й інші старожили. «Поки Косач був тут, у Ковелі, — говорив А. Д. Данилюк, — ні один парубок з нашого села не пішов у солдати, і я не служив»[2].

Школи Колодяжне не мало, але Леся Українка, яка щоліта жила в селі, навчала грамоти багатьох своїх подруг. Щороку тут влаштовували шевченківські вечори, інколи — вистави. Мати письменниці написала історичну драму на п'ять дій «Кармелюк». Поставити її не мали змоги: не було підготовлених людей, бракувало коштів. Тоді вирішили влаштувати виставу у ляльковому театрі. Леся була за режисера, художника, артиста — за все[3].

Невблаганний наступ хвороби змусив поетесу шукати порятунку на далекому півдні. Але думками вона лишалася на Волині. «Дуже вже мені хочеться додому, до тебе «на тихі води, на ясні зорі», — пише вона матері в листі 2 червня 1898 року з Одеси, — все мені здається, що там скоріш минеться втома... Шкода, що не можна мені поїхати в Колодяжне»[4].

Незважаючи на хворобу, Леся Українка ще двічі (у 1905 і 1907 рр.) приїжджає до Колодяжного. Це були її останні зустрічі з людьми, поліською природою. Поетеса не проминає нагоди дізнатися про настрої селян і, з свого боку, заронити їм у душі іскру досвітнього вогню. Це відбивають навіть жандармські донесення. 31 грудня 1906 року волинському губернаторові доповідають, що статський радник П. Косач та члени його сім'ї у розмовах з селянами висловлювали з аграрного питання «ідеї, які можуть збуджуюче впливати на селянське населення»[5].

У подальші роки, постійно розширюючи коло своїх інтересів, поетеса береже в своїй пам'яті село. «Я не згадую лихом волинських лісів, — пише вона 14 жовтня 1911 року А. Кримському. — Сього літа, згадавши про їх, написала «драму-феєрію» на честь їх, і вона дала мені багато радощів». Це була «Лісова пісня», колискою якої, без сумніву, стало Колодяжне.

Заклавши у Варшавському банку колодяженський маєток, родина додала гро-

---

[1] Газ. «Ленінець», 1 червня 1961 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 1 серпня 1948 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 1 травня 1963 р.
[4] Леся Українка. Публікації, статті, дослідження, т. 3. К., 1960, стор. 39.
[5] Революция 1905—1907 гг. в России. Второй период революции. 1906—1907 гг. Сборник документов, кн. 1. М., 1965, стор. 8—9.

ші до жалюгідного гонорару поетеси, склавши цим, як сумно вона жартувала, «єгипетський фонд», що дав змогу виїхати на лікування до Гелуана. Та вже невдовзі квіти далекої Грузії з розпачем упали на труну Лесі Українки. А в селі добра пам'ять про поетесу залишилась у серцях колодяженців назавжди.

В роки першої світової війни, коли розгорнулись бої на Ковельському напрямку, майже все населення Колодяжного було евакуйоване до Херсонської і Саратовської губерній. Жорстокі бої заподіяли селу великих руйнувань. 23 серпня 1915 року російські війська відступили, Колодяжне окупували німецькі та австрійські війська, які «хазяйнували» тут до кінця 1918 року. На зміну їм прийшли війська буржуазно-поміщицької Польщі.

4 серпня 1920 року, після запеклих боїв, підтримані місцевим населенням війська 12-ї армії визволили Колодяжне від білополяків. 5 серпня хлібороби утворили комітет незаможних селян, який розподілив поміщицькі землі і забезпечив продуктами та фуражем частини Червоної Армії. Чимало добровольців з Колодяжного стали до лав червоних бійців. Житель села П. А. Турчин був комісаром артилерійського підрозділу Першої Кінної армії. Однак вже весною 1921 року за умовами мирного договору село знову потрапило під владу панської Польщі. Колодяжне тоді мало 43 двори, 315 чоловік населення. В роки польської окупації селяни, як і раніше, за шматок хліба гнули спину на поміщиків. Господарство занепало. Багато людей, шукаючи кращої долі, емігрували до США, Аргентіни, Канади та в інші країни. З Колодяжного виїхало 14 сімей. Проте на чужині ніхто не знаходив жаданого щастя. В багатьох листах до своїх односельчан емігранти повідомляли, що й за океаном немає долі, що й там вони бідують.

Більшість тих, хто залишився живим, після перемоги Радянської влади на Волині повернулися до рідного села. Вони розповідали односельчанам про поневіряння в еміграції. Так, В. Філіпчук казав: «Поїхав я в Аргентіну, думав, що там знайду роботу, а вийшло навпаки. Безробітних там, як кажуть, хоч греблю гати. Отож знову пішов столярувати, переходив від одного господаря до другого. Працював тяжко, а заробітку не вистачало. Довелося й сина навчити своєї професії та взяти в помічники. Але життя в Аргентіні стало ще гіршим, навіть нестерпним, коли померла дружина. Тоді вирішив повернутися на рідну землю»[1].

Не краще жилося й тим, що залишились у селі. Вся земля належала польським панам і куркулям. 250 селянських господарств мали лише 500 га піщаних земель, а 50 господарств були зовсім безземельними. І вони, і власники невеликих клаптиків землі поневірялись у наймах, щоб хоч якось прогодувати свої сім'ї.

Злидні, примітивний спосіб обробітку землі призводили до низьких врожаїв, голоду й різних хвороб серед населення. Лікарні не було. Як свідчать статистичні дані, 60 проц. дітей вмирало, не доживши до 5 років. Не краще було й з освітою. В селі 1922 року працювала лише початкова школа, де навчалися діти заможних батьків. Навчання велося польською мовою. 85 проц.населення лишалося неписьменним[2].

Тому й не дивно, що величезні успіхи радянського народу в створенні нового суспільства без класів, без експлуатації людини людиною благотворно впливали на розвиток революційної та національно-визвольної боротьби трудящих Волині. Цією боротьбою керувала КПЗУ. Перший комуністичний осередок на території села створено у 1925 році. Засновниками його були жителі Колодяжного А. А. та П. А. Оксенюки, П. П. Турчин[3]. До осередку входили найбільш свідомі жителі села, які закликали саботувати розпорядження польських окупантів, прагнули до возз'єднання з Радянською Україною. В 1930 році активними членами осередку стали А. М. Лосюк, М. Ф. Жилюк, Я. А. Кулик, А. Г. Оксенюк, Д. С. Ко-

[1] Газ. «Прапор Леніна», 11 лютого 1962 р.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 15 травня 1963 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 271, арк. 85, 86.

ливошко, П. П. Турчин, О. Й. Рибачук, Х. А. Оксенюк, Д. М. Межвинський та інші.

Партійна організація використовувала кожну легальну можливість для більш тісного зв'язку з масами. З 1927 року комуністи очолили сільський осередок «Сельробу», який об'єднував понад 100 чол. А. А. Оксенюк був обраний головою Ковельської районної організації «Сельроб». Селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання «Сельроб» регулярно влаштовувало збори селян, на яких комуністи виступали з критикою буржуазно-поміщицького ладу, розповідали про загострення класової боротьби на т. зв. «східних кресах»; трудящі одержували правдиву інформацію про Радянський Союз. За почином комуністів майже всі жителі села передплачували газети «Сель-Роб», «Сила», журнал «Вікна».

Для трудящих села постійним взірцем в усьому кращому була Країна Рад, яка будувала нове життя. Натхнені успіхами радянського народу, вони рішуче підносили свій голос на захист Радянського Союзу, проти агресивних намірів імперіалістів. В ніч з 31 липня на 1 серпня 1931 року в селі з'явилися три антивоєнні відозви, які закінчувались закликами: «Хай живе КПЗУ! Хай живе диктатура пролетаріату! Борімось за відокремлення своєї землі від Польщі і приєднання її до Радянської України! Геть війну проти Радянської Росії! Смерть капіталістам і капіталістичній державі! Геть фашистську війну!».

Під час святкування Міжнародного дня молоді комуністи Колодяжного вивісили в селі транспаранти із закликом до єдності з польськими комуністами, до боротьби з фашизмом, проти підготовки війни з Радянським Союзом. «Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Хай живе КПЗУ! Хай живе КПП! Геть фашистську диктатуру! Геть війну проти Радянського Союзу!» — читали місцеві жителі.

Щоб придушити наростаючий революційний рух, у серпні 1932 року на Волинь прибув міністр внутрішніх справ Перацький. Але поїздка його тривала недовго. Поблизу Колодяжного кортеж автомобілів міністра був обстріляний.

Насмерть переляканий Перацький відразу повернувся назад. Село оточила поліція, арештувала всіх чоловіків і вивезла до Ковеля[1].

Незважаючи на жорстокі переслідування та репресії, які посилились у кінці 1932 року, селяни Колодяжного під керівництвом комуністів продовжували боротьбу проти окупантів. Так, 14 січня 1933 року в селі з'явився транспарант, присвячений пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург[2].

За участь у революційному русі і організацію святкування 1 Травня польські окупанти арештували активних діячів КПЗУ і, зокрема А. А. Оксенюка, Д. М. Межвинського та інших. До села прибула каральна експедиція. Карателі грабували селян, знущалися з них.

За даними поліції, у Волошках мала відбутися конференція комуністів. В ніч з 10 на 11 червня 1933 року поліцаї напали на 4 селян. Під час перестрілки був убитий комуніст А. Степанюк. У відповідь на дії поліції в ніч на 15 червня в Колодяжному з'явився червоний транспарант, в якому повідомлялось: «Загинув товариш Адам Степанюк, що поліг за ідею в червні 1933 року. Слава активному товаришеві за його ідею. Хай живе революція! Хай живе КПЗУ!»[3].

Селяни Колодяжного все енергійніше виступали проти провокацій польських фашистів на радянсько-польському кордоні, проти підготовки до війни з Радянським Союзом. Вони урочисто відзначили також і 16-у річницю перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В січні 1934 року жителі Колодяжного взяли активну участь у страйку, яким були охоплені всі села Ковельського району. Він розпочався 11 січня 1934 року і тривав кілька тижнів. Керував страйком спеціальний комітет, в його розпоря-

---

[1] АІПП ЦК КП України, ф. 6, оп. 6, спр. 668, арк. 1—9.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 2, спр. 236, арк. 43.
[3] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 2142, арк. 30, 31.

дженні були зброя і транспорт[1]. Страйкуючі вимагали від властей підвищення цін на сільськогосподарські продукти і зменшення цін на монопольні товари (сіль, гас, сірники тощо). Вони вимагали скасувати плату за в'їзд до міста: «Ні гроша податку урядові-грабуну. За землю селянам без викупу! За робітничо-селянський уряд»[2]. Страйкуючі добивалися також припинення податкових екзекуцій, оголошення мораторію (припинення сплати селянських боргів).

За наказом страйкового комітету по всіх дорогах до Ковеля були розставлені селянські застави, які не пропускали до міста жодної підводи на ярмарок. Місто Ковель опинилося в облозі. Комуністам Колодяжного випало досить важливе завдання: зважаючи, що Колодяжне розташоване найближче до Ковеля, розставити якнайбільше страйкових постів і завертати всіх, хто їхатиме на базар. Це завдання комуністи Колодяжного повністю виконали[3].

Такий хід подій налякав польських окупантів. Щоб придушити страйк, вони сконцентрували велику кількість поліції з інших місцевостей, зокрема з Галичини. Карателі використали місцевих запроданців, яких переодягали в польські мундири, розподіляли на групи й кидали проти страйкарів[4]. Польська поліція вдень і вночі нишпорила по селах, арештовувала жителів. Лише з Колодяжного було ув'язнено 60 чоловік. Але репресії не залякали трудящих.

Одночасно з дорослими до боротьби приєднувалась і молодь, очолена комсомольською групою села, створеною 1934 року. До складу її входили: П. І. Турчин, Ф. Й. Рибачук, Л. Г. Філіпчук, С. П. Туринин, А. Данилюк, К. Т. Комарук, В. І. Рибачук, А. Оксенюк, П. Я. Бондар та інші. Вони самовіддано виконували доручення осередку КПЗУ. В дні революційних свят вивішували червоні прапори, лозунги й транспаранти, розповсюджували листівки. Під час сільськогосподарського страйку в січні 1934 року комсомольці були надійними помічниками комуністів[5].

У першій половині травня 1934 року фашистська влада влаштувала судилище над учасниками сільськогосподарського страйку. У відповідь комуністи розгорнули серед населення рішучу агітацію проти польської влади. В ніч на 22 травня Колодяжне й Будище прикрасили транспаранти з гаслами «Геть фашистські суди над політичними в'язнями! Геть катування політичних в'язнів! Вимагаємо звільнення їх! Хай живе КПЗУ та КСМЗУ!».

Польські власті вдалися до каральних заходів. За час від 7 до 10 листопада в селі пройшла чергова пацифікація — були розгромлені і знищені комори селян. Окупанти викинули хліб у болото, хатній посуд розбили, одяг пошматували. Селян змушували вигрібати картоплю руками й сікти її лопатами, з хат зривали дахи, увесь їх убогий скарб викидали через розбиті вікна у двір[6].

Та бойовий дух трудящих села не був зломлений. В день 1 Травня 1936 року Н. Данилюк та О. Рибачук провели урочистий мітинг у Колодяжному, на який прибули й селяни інших сіл. В ніч на 7 листопада 1936 року в селі знову замайоріли транспаранти, з'явилися листівки з революційними закликами[7].

Знемагаючи в нерівній боротьбі, селяни сподівалися на допомогу своїх братів зі Сходу. І вона прийшла. Ранком 21 вересня 1939 року жителі Колодяжного зустрічали Червону Армію — армію-визволительку. Радощам не було меж. Цей незабутній день перетворився на всенародне свято. Це був поворотний пункт в історії села. Напередодні визволення Колодяжного Червоною Армією селяни організували революційний комітет на чолі з А. С. Магуром. Комітет проголосив у селі Радянську

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 688, арк. 13—16.
[2] Газ. «Праця», 28 січня 1934 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 2, спр. 453, арк. 3, 9, 10.
[4] АІІП КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 688, арк. 13—16.
[5] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 2, спр. 457, арк. 10.
[6] Газ. «Радянська Волинь», 18 лютого 1945 р.
[7] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5796, арк. 33, 34.

владу, роззброїв поліцію, для охорони народного добра була створена міліція. Почалася підготовка до виборів у Народні Збори Західної України. Трудящі Колодяжного обрали делегатом Народних Зборів члена КПЗУ П. А. Оксенюка. Наприкінці 1939 року ревком передав свої повноваження сільській Раді, головою якої став А. С. Магур. Всі поміщицькі землі були передані селянам. Відкрилася неповна середня школа, в якій сіли за парти 200 учнів. Подбали й про підвищення кваліфікації учителів та керівних кадрів школи: 1 червня 1940 року в Ковелі почали роботу місячні курси перепідготовки працівників освіти[1]. Став діяти медпункт. У центрі села відкрився продовольчий магазин. Засвітилися вогні клубу. На екрані з'явилися радянські фільми: «Чапаєв», «Ленін у Жовтні», «Ми з Кронштадта» та інші. Колишня хата Косачів перетворилася на музей Лесі Українки.

Влітку 1940 року селяни об'єдналися в колгосп, головою якого обрали колишнього підпільника Д. С. Коливошка[2]. На ланах закипіла дружна праця вільних трударів. У колгоспі була створена зразкова тваринницька ферма.

Заграва війни, розв'язаної німецько-фашистськими загарбниками, чимдуж розгорялась. Багато селян відступили разом з воїнами Червоної Армії. Запалав вогонь народної війни. Селяни Г. Онопчук, М. Поліщук, М. Яцюк, С. Шевчук, М. Нечипорук, М. Новик, М. Дячук, К. Криса, сім'я Осійчуків поповнили партизанське з'єднання А. П. Бринського.

27 червня 1941 року Колодяжне окупували фашистські загарбники, які запровадили гітлерівський «новий порядок». Радянських людей знищували або силоміць виганяли на каторжні роботи до Німеччини. Вершити злочини окупантам допомагали запроданці українського народу — українські буржуазні націоналісти. Намагаючись догодити окупантам, зрадники без будь-якого суду розстрілювали людей на очах родичів і сусідів. Так загинули, зокрема, Я. Кулик, О. Філіпчук, О. Поліщук, В. Ващук, Ю. Межвинський та інші. Всього за час окупації Колодяжного було вбито 50 селян, спалено 40 хат, у т. ч. весь хутір Берізки[3].

Трудящих знову позбавили землі. Вона стала власністю куркулів і поміщиків. Окупанти розграбували колгоспне добро, вивозили до Німеччини худобу й зерно. Будинок, де жила Леся Українка, гітлерівці перетворили на стайню. «Новий порядок» фашистських недолюдків вкрай спустошив село.

Коритися катам, байдуже спостерігати, як вони плюндрують рідну землю, нищать те, що створювалось трудовими руками, радянські люди не хотіли. У липні 1943 року за ініціативою А. Онопчука, що прибув з партизанського загону, в селі організувалася підпільна група у складі М. Новосада, С. Дячука, М. Новика, С. Шевчука. Її учасники здобували цінні відомості про сили та наміри фашистів і передавали партизанам. Група підтримувала тісні зв'язки з партизанським загоном, виконувала його завдання[4].

Першим партизанським дорученням групи було добути снаряди, залишені на колишньому аеродромі. Партизани навчали підпільників виготовляти міни з виплавленого толу, пускати під укіс ворожі ешелони. В серпні 1943 року серед білого дня патріоти підірвали поїзд з німецькими офіцерами. Цей подвиг здійснили М. Поліщук, Г. Осійчук і С. Устимчук. Через кілька днів на тому ж місці пущено під укіс гітлерівський ешелон. Понад десять составів знищили підпільники Колодяжного. Восени 1943 року під час виконання бойового завдання вони героїчно загинули[5].

17 березня 1944 року під ударами радянських військ 1-го Білоруського фронту, якими командував Герой Радянського Союзу К. К. Рокосовський, німецько-фашистські варвари залишили село. В Колодяжному було відновлено Радянську владу.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 1, спр. 1, арк. 114.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 24 листопада 1967 р.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 25 липня 1954 р.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 555, арк. 731.
[5] Там же, ф. 6, оп. 7, спр. 97, арк. 13.

Повернувшись з лісів та евакуації, населення не впізнало спустошеного і зруйнованого села.

Понад 100 чоловіків відразу поповнили лави Червоної Армії, щоб спільно добити ворога в його лігві. У боях за визволення Польщі відзначився мінер з Колодяжного Є. Ф. Жилюк, кавалер трьох орденів Слави. А хто залишився в тилу, взявся за відбудову села, налагодження господарства. Вже наступного дня після визволення відновлює роботу сільська Рада, очолювана С. П. Поліщуком. Її перші кроки були спрямовані на ліквідацію руйнувань, завданих німецько-фашистськими загарбниками. Колишні поміщицькі й куркульські землі стали власністю трудового народу. Радянська влада подала жителям села велику допомогу: вони одержали 150 цнт посівного матеріалу, лісоматеріал для відбудови жител, багатодітні матері — грошову допомогу[1].

В липні 1947 року жителі села відродили колгосп, головою якого обрали колишнього революціонера-підпільника П. А. Оксенюка. Спочатку тут не було достатньої кількості засобів для обробітку землі, бракувало машин, не вистачало добрив. Але завдяки самовідданій праці селян колгосп ставав все заможнішим. Зростали його неподільні фонди. На кінець 1948 року в артілі налічувалось уже 50 голів великої рогатої худоби.

За 2—3 роки тут спорудили тваринницькі приміщення. На фермах стало понад 200 голів великої рогатої худоби, стільки ж свиней, близько 100 коней. Урожай становив у середньому по 10—11 цнт жита. Колгосп почав масово вирощувати технічні культури, зокрема льон.

Вже 1953 року тваринницькі ферми колгоспу мали 436 голів великої рогатої худоби, 280 голів свиней, понад 400 голів овець. А дослідна ділянка стала своєрідною лабораторією, тут виростили нові сорти городніх культур[2].

Важливим кроком у розвитку сільського господарства були рішення XX з'їзду КПРС. Виконуючи їх, трудівники Колодяжного добились значних успіхів у підвищенні продуктивності праці, збільшенні врожайності зернових культур та продукції тваринництва. Якщо в 1956 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 17,3 цнт м'яса, то в 1959 році — 22,5 центнера. В тому ж році до артілі приєдналися колективні господарства сіл Будищ і Волошок. Укрупнений колгосп ім. Лесі Українки перетворився на багатогалузеве господарство.

Ці досягнення — результат сумлінної праці багатьох людей колгоспного села. Кращі з них були відзначені високими урядовими нагородами. Так, у 1960 році ланкова В. М. Копелюк удостоєна ордена Леніна, свинарка П. П. Рудень — ордена Трудового Червоного Прапора[3].

На полях колгоспу почала працювати потужна техніка. Майже всі сільськогосподарські роботи були механізовані. Продуктивність праці ще більше зросла. Добірним зерном повнилися колгоспні комори. Вже у 1961 році врожай зернових культур становив 19,7 цнт з кожного гектара. 1500 голів великої рогатої худоби, 700 овець, 600 свиней, багато птиці — свідчення дальшого зростання добробуту села.

Почався наступ на заболочені землі. Наполегливість людей, їх старанна праця завершилися успіхом: 843 га болота перетворилися на родючий грунт. Колгоспники стали вирощувати городину, технічні культури.

Кожний рік був новим щаблем на шляху до дальшого розквіту.

Велику роль у підвищенні врожайності колгоспу відіграло застосування нових сортів зернових культур. Раніше колгосп сіяв озиму пшеницю Лісостепову, яка давала багато соломи, але обмаль зерна. В 1964 році її замінено Білоцерківською-198. Згодом впровадили більш урожайний сорт озимої пшениці — Миронівська-808.

---

[1] Газ. «Прапор Леніна», 25 листопада 1945 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 27 лютого 1956 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 25 лютого 1961 р.

Неухильно розвивалося й тваринництво. Ферма села Будище спеціалізується на нагулі худоби. В Колодяжненській бригаді зосереджено молочне поголів'я, у Волошках — молочне й свиноферма.

Успіхи колодяжненських колгоспників 1964 року стали надійною підвалиною для дальшого зростання. В останньому році семирічки колгосп одержав зернових культур по 18 цнт, цукрових буряків — по 281,5 цнт, волокна льону — по 8,1 цнт з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 364 цнт молока і 55 цнт м'яса. Державі продано 1059 цнт льоноволокна при зобов'язанні 540 центнерів. 1965 року колгосп брав участь у Виставці досягнень народного господарства СРСР[1].

М. Т. Рильський дає автографи землякам Лесі Українки в с. Колодяжному. 1963 р.

Ще відрадніші наслідки ювілейного, 1967 року. На кожному га вирощено по 21 цнт зернових культур, по 9,8 цнт льоноволокна, а ланка О. С. Абрамчук виростила по 11,4 цнт. Кожний із 130 га посіву цінної технічної культури забезпечив по 3262 крб. доходу. На кожний людино-день колгоспники одержали по 3 крб. 45 коп. грошей.

Успіхи колодяженців — це не тільки досвід, але й уміння використати досягнення сільськогосподарських наук, зробити їх надбанням кожного трудівника. Невипадково голова правління колгоспу В. Г. Мороз удостоєний звання заслуженого агронома УРСР.

Гордістю колгоспу є його передовики, яких рік у рік більшає. Кращим з кращих у 1967 році вручено урядові нагороди. Це — ланкова, депутат Волинської обласної Ради депутатів трудящих О. С. Абрамчук, удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора, ланкові Г. М. Денисюк, О. Ф. Кузьменко, доярка Г. А. Данилюк, нагороджені медаллю «За трудову доблесть»[2].

Зростання прибутків ще більше зміцнило економічну базу колгоспу. Колодяжне стало культурним і заможним селом. Колгоспники, зайняті на вирощуванні та переробці врожаю льону, одержали по 4—5 крб. на кожен людино-день.

Зросла купівельна спроможність трудящих. У 1960 році тільки в своєму сільському магазині колгоспники закупили товарів на півмільйона карбованців[3]. За 1968—1969 роки селяни Колодяжного придбали тут 36 радіоприймачів, 19 мотоциклів, 228 велосипедів, 23 швейні машини та інші товари.

За роки Радянської влади невпізнанно змінився і зовнішній вигляд села. За невеликий проміжок часу на місці згарищ, на які перетворили Колодяжне німецькі загарбники, виросли нові добротні будинки.

Причепурилося Колодяжне. На головній вулиці ім. Лесі Українки проклали шосе. Сюди переселилися всі сім'ї, які раніше проживали на віддалених хуторах. У центрі села — будинок сільської Ради, павільйон побутового обслуговування, філія зв'язку та ощадна каса, великий сільський універмаг, продуктовий магазин, чайна та медичний пункт.

Відразу ж після визволення в селі відкрили семирічну школу. В 1950/51 навчальному році тут оволодівали знаннями 150 дітей. В 1959 році Колодяжненську семирічну школу реорганізовано на восьмирічну. Зросла кількість молоді, яка вступає до вищих навчальних закладів. Всього за роки Радянської влади закінчило

[1] Газ. «Прапор Леніна», 7 листопада 1966 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 20 травня 1967 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 23 лютого 1961 р.

О. Т. Гончар розмовляє з відвідувачами будинку-музею Лесі Українки в с. Колодяжному, 1964 р.

вузи 32 чоловіка. Тепер майже в кожній сім'ї є студент[1].

На колгоспні кошти в 1967 році на честь 50-річчя Великого Жовтня споруджено двоповерховий Будинок культури на 400 місць, тут працюють стаціонарна кіноустановка і гуртки художньої самодіяльності. В середньому на 100 чоловік населення 6 чоловік — учасники художньої самодіяльності. Нові радянські обряди та звичаї — комсомольські весілля, зорини, а також проводи до Радянської Армії, на пенсію, вшанування передовиків праці — типові риси повсякденного життя й побуту трудівників Колодяжного. При Будинку культури працює кімната щастя, де реєструють шлюби. Бібліотекою, в якій налічується 6,5 тис. томів суспільно-політичної, науково-популярної та художньої літератури, користується все населення. Книга тут у пошані. Кожна сім'я передплачує газети й журнали.

Народ ніколи не забуває своєї землячки — геніальної поетеси Лесі Українки. Був реставрований будинок, де вона жила. 10 липня 1949 року відкрито музей української поетеси.

В центрі села й біля музею, на території колишньої садиби Косачів, височать пам'ятники поетесі. В одній з кімнат «Лесиного білого будиночка» зберігаються її особисті речі, в іншій — численні фото й літературні твори. З різних міст і сіл нашої Батьківщини, з-за кордону сюди приїжджають студенти, письменники, вчені, люди різних професій, щоб віддати шану полум'яній патріотці. В 1954 році тут побували письменники Закарпаття і Львова. Кореспондент українських прогресивних газет Канади С. Мацієвич у книзі вражень і побажань музею 28 липня 1954 року писав: «Як українець з Канади, я дуже щасливий тим, що міг побувати в будинку, де жила й працювала велика поетеса українського народу Леся Українка, яка завжди була і буде великим натхненником для українців Канади»[2]. В 1960 році музей відвідали Олесь Гончар, Микола Бажан, Степан Олійник, Олександр Корнійчук, Платон Воронько, Михайло Стельмах, Микола Олійник та інші.

За рішенням Всесвітньої Ради Миру в 1963 році широко відзначалось 50-річчя з дня смерті Лесі Українки. В домі Косачів відбулася республіканська наукова сесія, скликана Львівським державним університетом ім. І. Я. Франка та Луцьким педагогічним інститутом ім. Лесі Українки. В її роботі брали участь вчені й письменники Радянського Союзу. Тут були тоді видатний український радянський поет-академік М. Т. Рильський, композитори Г. І. Майборода, А. Й. Кос-Анатольський та інші представники творчої інтелігенції.

Письменник М. Олійник присвятив змалюванню життя Лесі Українки в Колодяжному повісті «Леся» та «Одержима».

В недалекому майбутньому, як передбачено генеральним планом забудови села, Колодяжне стане ще привабливішим. Тут живуть і працюють радянські люди — справжні творці великого щастя.

І. А. ПУСЬКО, П. К. СМІЯН

---

[1] Газ. «Прапор Леніна», 11 лютого 1962 р.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 27 липня 1956 р.

ЛЮБИ́ТІВ

Любитів — село, центр сільської Ради, залізнична станція. Розташований за 15 км на південний схід від Ковеля. Поруч проходить шосе Луцьк—Ковель. Населення — 1740 чоловік. Любитівській сільській Раді підпорядковані населені пункти Воля-Любитівська, Ворона, Грушівка, Засмики, Рокитниця.

Перша письмова згадка про Любитів належить до середини XVI століття. В описі луцького замку за 1545 рік зазначається, що «... селом Любитовим володіє В. Білостоцький: воно дане його предкові за князя Семена, старости Луцького»[1]. Пізніше маєток став власністю сина В. Білостоцького — Михайла, який у 1570 році розподілив його між чотирма зятями і дочкою Вегериною. Між власниками Любитова та феодалами, яким належали сусідні села, точилися чвари за земельні володіння. Від них насамперед страждали селяни. Так, у 1574 році, по весняних роботах, володимирський єпіскоп Феодосій зі збройним загоном напав на Любитів, пограбував його жителів, розорав уже засіяні поля[2]. Багато лиха завдавали селянам міжусобиці.

Трудящі Любитова хоробро билися проти польської шляхти в лавах козацько-селянського війська під проводом Богдана Хмельницького. Селяни громили панські маєтки, нападали на шляхетські загони, що втікали через Волинь. З наступом королівських військ чимало жителів Любитова пішло на Придніпров'я.

З часом гніт з боку озвірілого від страху й ненависті панства стає ще тяжчим. Крім виконання феодальних повинностей, селяни мусили платити податок на утримання шляхетського війська, а також поголовний та подимний податки. Селян позбавляли будь-яких прав, їх життя повністю залежало від сваволі феодала.

Протягом XVII століття посилюється релігійний гніт; шляхта прагнула нав'язати волинському селянству унію. Уніатським стає й любитівський церковний приход. Єдиний порятунок від соціального й національно-релігійного гніту селянство вбачало у втечах. Волинська шляхта втрачає спокій. У 1679 році вона просить князя Вишневецького видати селян-втікачів, що оселилися у його збаразьких слободах.

Після третього поділу Польщі (1795 рік) Любитів відійшов до Росії. Становище трудівників Любитова майже не поліпшилось. Як і під час шляхетського панування, залишались велике поміщицьке землеволодіння та важкий феодальний гніт.

Під час Вітчизняної війни 1812 року село окупували наполеонівські війська. У навколишніх лісах діяв партизанський загін під командуванням Обухова, де було багато місцевих жителів. Він здійснив ряд сміливих нападів на окупантів. В одному з боїв ватажок партизанів загинув. Його поховали поблизу села, насипавши високу могилу, яку місцеві жителі назвали Обухівською.

У першій половині XIX століття землями Любитова володіли поміщики Л. Вержбицький (520 десятин), Р. Рибчинський (204), Л. Руцинський (174 десятини)[3]. Великим землевласником була й церква, якій належало в селі понад 42 десятини орної землі й городів та понад 39 десятин сіножатей.

Не набагато полегшила становище селян Любитова реформа 1861 року. За надільну землю, як правило, найгіршу, 38 дворів Любитова мусили виплатити поміщикові Л. Вержбицькому 2474 крб. Селянам заборонялося будувати на своїх наділах млини, користуватися річкою й лісом. Грабували селян й інші любитівські поміщики.

У 1874 році поблизу села було розпочато будівництво залізниці Луцьк—Ковель. Любитівські селяни працювали на будівництві від зорі до зорі[4].

---

[1] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 185.

[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 472.

[3] Памятная книга Волынской губернии на 1908 г., стор. 24.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 225, спр. 127, арк. 1.

Царизм тримав народ у темряві. Сільська громада Любитова не раз клопотала про відкриття школи. Тільки у листопаді 1875 року тут було дозволено відкрити початкове народне училище, яке повністю мала утримувати місцева селянська громада. Першою учителькою любитівських дітей була людина прогресивних поглядів М. О. Мачтет — сестра письменника-революціонера Г. О. Мачтета. З арештом 16 серпня 1876 року Г. О. Мачтета вчительку негайно звільнили з роботи і вислали до Луцька під нагляд поліції.

На початку XX століття в Любитів проникають революційні ідеї марксизму. Ініціаторами їх поширення стала сім'я Моровських. Молоді члени родини Моровських — Олександр та Євгенія — знайомились з творами Маркса і Енгельса, читали ленінську «Искру». О. З. Моровський був активним учасником студентських заворушень: 1909 року за революційну діяльність його ув'язнили у Бутирській тюрмі, потім заслали до Вологодської губернії. І тільки через 3 роки його було відправлено до Любитова під нагляд поліції. Тут він познайомився й подружився з родиною Лесі Українки, яка жила в сусідньому селі Колодяжному.

Сестра О. З. Моровського Євгенія Захарівна цілком поділяла погляди брата. Вона брала участь у революційних подіях 1905 року у Вільно, де залізничники обрали її до свого страйкового комітету. Згодом у своєму будинку в Любитові вона переховувала активного учасника революційних подій Б. Д. Вігілєва. Коли на його слід натрапила поліція, підпільник за допомогою ковельських залізничників утік за кордон, за ним виїхала і Є. З. Моровська. Вони оселилися в польському гірському містечку Закопане (тодішня Австро-Угорщина). Влітку 1913 року туди з Кракова переїхав В. І. Ленін і подружився з ними. На абонемент Б. Д. Вігілєва у бібліотеці Закопаного В. І. Ленін та Н. К. Крупська замовляли потрібну політичну літературу. На квартирі Б. Д. Вігілєва і Є. З. Моровської часто відбувались політичні наради, тут В. І. Ленін завжди зупинявся і під час наступних приїздів до Закопаного. Спогадами про ці зустрічі згодом, у роки панування буржуазної Польщі, повернувшись до Любитова, Є. З. Моровська ділилася з революціонерами нового покоління — членами Любитівського осередку Комуністичної партії Західної України[1].

Революційні події 1905—1907 рр. долинули й до Любитова. У селі поширюються прокламації ковельської групи РСДРП. Уродженець села Ю. Матвіюк був одним із учасників повстання на броненосці «Потемкин», за що його засуджено до 7 років тюремного ув'язнення. У своїх листах до односельчан він описував виступ матросів, закликав земляків не коритись поміщикам[2].

У 1911 році сільська громада добилася відкриття двокласного училища. Серед молоді поширювалися заборонені вірші Т. Г. Шевченка. Популярність їх і любов до поета були настільки великими, що 25 лютого 1914 року любитівці без дозволу властей влаштовують урочисте відзначення 100-річчя від дня народження Кобзаря. Діставши дозвіл читати лекції на сільськогосподарську тему, любитівська молодь оздобила хату, де мала читатися лекція, портретом Т. Г. Шевченка, рушниками й квітами. Присутні прослухали вірші поета та його біографію, проспівали хором «Заповіт». Тим часом серед присутніх поширювалась революційна література, щоб, як сказано у поліцейському донесенні, «вселити опозиційні настрої». Відзначення ювілею Т. Г. Шевченка, як доповідав начальник волинського губернського жандармського управління, далося взнаки: за кілька днів після цього, увечері, біля пам'ятника цареві-«визволителеві» імператору Олександру II, спорудженому в центрі села, зібралась молодь і знищила всі дерева, посаджені навколо пам'ятника. Переляканi жандарми заарештували багатьох селян[3].

Під час першої світової війни, з наближенням фронту, більшість жителів села

---

[1] «Український історичний журнал», 1965, № 2, стор. 98—100.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 143, арк. 186, 187; спр. 1635, арк. 8.
[3] Там же, спр. 1639, арк. 39—41.

евакуювалася до Київської та Катеринославської губерній. Довгий час село було окуповане німецько-австрійськими військами.

На початку 1919 року Любитів захопили білополяки. Та 4 серпня 1920 року місцеві жителі радісно зустрічали червоноармійців 25-ої Чапаєвської дивізії. Одразу ж відбулися сільські збори. Їх учасники надіслали привітання В. І. Леніну і московським робітникам, де висловили свою готовність зміцнювати союз поліських трудящих з пролетарями Москви. Тоді ж було обрано комітет незаможних селян у складі Х. І. Поліщука, Є. О. Тарасюка, Є. Т. Мороза, Я. П. Шульганюка, який подавав допомогу біднякам та вдовам, розподіляв між безземельними і малоземельними селянами панську землю. Жителі села 6 серпня 1920 року влаштували суботник під час косовиці отави. Зібрані 200 пудів сіна вони передали підрозділам Червоної Армії[1].

Селянські хати в с. Любитові. Початок XX ст.

4 вересня того ж року Любитів був знову окупований польськими військами. За Ризьким мирним договором 1921 року він залишився під владою панської Польщі. Настав тривалий період жорстокого соціального й національного гніту. Населення голодувало; багато людей гинуло від хвороб. Для допомоги голодуючим створили громадську кухню, де один раз на день діти й вагітні жінки одержували їжу. Війна та епідемії спричинилися до зменшення населення майже на 100 чоловік проти 1911 року, коли тут налічувалось 875 жителів. У селі «господарювали» війт і комендант поліції. Поліцейська дільниця стала першою державною новобудовою села за часів панської Польщі. Всі адміністративні посади зайняли поляки.

Землеволодіння у селі характеризувалось великою строкатістю. 14 куркулів мали 1000 га землі, така ж кількість землі належала й 305 селянським господарствам. Найбідніші селяни мали від 0,5 до 3 га найгірших земель[2]. Бідняки змушені були наймитувати у багатіїв. Оплата праці залежала від пана. «Повітовий суддя Короткевич програв за картами поміщикові Дибчинському 200 гектарів землі,— згадує житель села М. Калинюк,— наша сім'я, як і десятки інших, збирала на тій землі поміщицький хліб. Дибчинський відмовився платити нам, мовляв, він нас не наймав. А Короткевич теж не заплатив, адже земля йому більше не належала. Судитись ми не могли, бо не було коштів...»[3].

Аграрна реформа звелась до розпродажу церковної землі переважно польським

[1] Газ. «Красная звезда», 31 серпня 1920 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 2, спр. 760, арк. 32.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 21 серпня 1948 р.

осадникам. І надалі 35 проц. селянських господарств мали лише по 1 га землі, 25 проц. — не мали її зовсім, 30 проц. селян лишались без тягла[1].

У промисловості переважали ті галузі, які без значних капіталовкладень забезпечували високі прибутки. 1924 року в селі відкрили баластний кар'єр, який належав капіталістові Шинкеру. З 1925 року став до ладу лісопильний завод Шеля, де працювали майже 220 селян Любитова. У кар'єрі копали пісок і вручну вантажили його на залізничні платформи. На лісопильному заводі виготовляли бруси, дошки, фанеру, паркет, призначені для експорту. Умови праці були важкі, а плата — низька. На заводі за світловий день чоловікові платили 1 злотий 20 грошів, жінці — 1 злотий, у кар'єрі — 12 грошів за кубометр. Техніки безпеки і медичного обслуговування тут не знали. Багатодітний селянин-бідняк В. Білий, який хворим накидав пісок, тут же, у кар'єрі, помер. Таких випадків було чимало.

Серед робітників Любитова пропагандистську діяльність провадив перший комуніст села С. М. В'юн, який 1927 року очолив підпільний осередок Комуністичної партії Західної України. До осередка входили також Д. А. Ксьонзик, К. П. Федорук, І. В. В'юн та інші[2]. Крім нелегальної літератури, комуністи села одержували із Львова легальну прогресивну газету «Воля народа» (з 1927 року — «Сель-Роб»). В 1928 році вони створили місцеву організацію об'єднання українських трудящих «Сельроб», до якої входило 23 чоловіка. Того ж року любитівські комуністи організовують у селі першотравневу демонстрацію. Члени осередку С. М. В'юн і О. Т. Кот були обрані до районної та повітової організації «Сельробу». Під час виборів до сейму 1930 року комуністи закликали трудящих села та навколишніх населених пунктів голосувати за кандидатів робітничо-селянського блоку. До Любитова на селянські віча неодноразово приїжджали зі Львова керівні працівники «Сельробу» К. Пелехатий, К. Вальницький. Незважаючи на терор та репресії, 4 з 5 депутатських мандатів в окрузі завоювали сельробівці. З лозунгом «Геть фашистську диктатуру Пілсудського!» вийшли трудящі села на першотравневу демонстрацію 1931 року[3]. Любитівські підпільники вели активну антифашистську пропаганду, викривали агресивні наміри імперіалістичної вояччини проти СРСР. Першого серпня, яке Комінтерн оголосив антивоєнним днем, на вулицях Любитова з'явилися листівки із закликом «Геть війну проти Радянського Союзу!»

Панська Польща не дбала про охорону здоров'я трудящих. У селі не було лікарні.

Село животіло в лабетах неуцтва і темряви. До 1939 року жоден з бідноти так і не здобув вищої освіти. 65 проц. селян не вміло читати й писати. Викладання в початковій школі велось лише польською мовою.

Світова економічна криза згубно позначилась на становищі селянських господарств. Трудящі переконались — вихід з нестерпного становища у боротьбі, на яку кличуть комуністи. Лави Любитівського осередку КПЗУ зростали, окремі партійні групи створювались і в сусідніх селах Рокитниці, Волі-Любитівській, Вороні, Грушівці. У Любитові став діяти райком КПЗУ, який у травні 1933 року охоплював 198 комуністів з 18 навколишніх сіл. На початку 1934 року Любитівська районна організація КПЗУ була найчисленнішою і становила майже п'яту частину комуністів Волині (190 з 1039 чоловік)[4].

Селяни Любитова, обурені сваволлям реакції, готувалися до першотравневої демонстрації 1933 року. Відбулися демонстрації в сусідніх селах Рокитниці та Вороні. Зокрема в Рокитниці у демонстрації взяло участь понад 150 чол. Її учасники несли прапори й транспаранти. У населеному пункті Вороні молодь двічі пройшла селом, співаючи революційних пісень, а в центрі села відбувся мітинг. Один з про-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1069, арк. 1—8.
[2] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 462, арк. 4—8.
[3] З історії західноукраїнських земель, вип. 3. К., 1958, стор. 121.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 207, арк. 7.

мовців — вісімнадцятирічний І. Бондар — закінчив свій виступ закликом «Хочемо хліба й землі! Годі вбивати селян!». У Любитові демонстрації не відбулося — сюди завчасно прибуло два десятки поліцаїв[1]. Ковельський окружний комітет КПЗУ керував селянським страйком 1934 року в Любитові, спрямованим проти мізерної оплати праці, низьких купівельних цін на сільськогосподарські продукти. Страйк став проявом солідарності селянства з робітничим класом. Страйкували й жителі сіл Рокитниці та Ворони. 8 березня у Рокитниці скликали сход селян з усіх навколишніх сіл, у т. ч. й Любитова. Було обрано любитівський районний страйковий комітет, який ухвалив створити з любитівських селян-бідняків народну варту у складі 30—40 чоловік, що пікетували б на шосе Луцьк—Ковель. 50 поліцейських, розміщених у Любитові, тим часом арештовували селян, намагаючись зірвати страйк. Але репресії не зламали трудящих. Вони виступали настільки одностайно, що поліція змушена була відступити[2]. По всіх селах відбувалися мітинги на підтримку страйкарів.

На знак солідарності з селянами стали готуватися до страйку робітники лісопильного заводу і кар'єру, де активно діяв профспілковий комітет, очолюваний комуністом О. Т. Котом. Побоюючись об'єднаного виступу і намагаючись розколоти єдиний фронт трудящих, промисловці змушені були піти на поступки — дати по 40 грошів надбавки за день робітникам лісопильного заводу і по 8 грошів надбавки за кубометр навантаженого піску.

Боротьба загострювалась. Поліція затримувала учасників страйку на дорогах, рубала сокирами їх вози. Через кілька днів було заарештовано 20 страйкарів. Наступного дня понад 100 селянок Любитова вирушили до поліцейської дільниці з протестом. Кінна поліція жорстоко побила й розігнала демонстрантів. Селяни не здавалися. 25 жінок знову взяли участь у масовому поході, вони перепиняли підводи, що їхали до Ковеля. Знову кінна поліція нещадно побила трудящих[3]. Карателі заарештували Н. Я. Каленюка, М. Г. Комісарука, О. К. Тарасюка, О. Т. Кота та багатьох інших трудящих. Поліція жорстоко знущалась над заарештованими, по-звірячому закатувала одного з організаторів страйку в Рокитниці О. Я. Козла.

У наступні роки, незважаючи на посилення поліцейських репресій, комуністи Любитова не припиняли боротьби проти фашистської диктатури. Під час революційних свят у селі й надалі з'являлися транспаранти, на яких незмінно полум'янів заклик до боротьби за возз'єднання з Радянською Україною[4].

У вересні 1939 року, ще до приходу Червоної Армії, сільські комуністи, вийшовши з підпілля, скликали сільські збори. Було обрано ревком на чолі з С. М. В'юном та створено загін народної міліції. Визволителів-червоноармійців зустрічали хлібом-сіллю, квітами.

Наступного місяця ревком перетворено на тимчасовий волосний комітет, який розпочав підготовку до розподілу поміщицької землі та виборів до Народних Зборів Західної України. Своїм депутатом любитівці обрали жителя сусіднього села Колодяжного — учасника штурму Зимового палацу в жовтні 1917 року П. А. Оксенюка.

На початку січня 1940 року відбувалися вибори до сільської Ради, головою якої було обрано О. Т. Кота, секретарем — М. Г. Комісарука.

Бідняки села отримували землю. Хлібороби прагнули створити більш продуктивне колективне господарство. З. Рибчук, а за ним ще 17 господарів першими вступили до колгоспу, який було створено в січні 1940 року. Його назвали ім'ям В. І. Леніна. Головою артілі обрано О. Т. Кота. Весною 1940 року колгосп мав 250 га орної землі, 60 коней, 25 корів[5].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2116, арк. 17, 18.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 2, спр. 207, арк. 7, 8.
[3] Там же, оп. 1, спр. 688, арк. 13—16.
[4] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5796, арк. 33, 34.
[5] Там же.

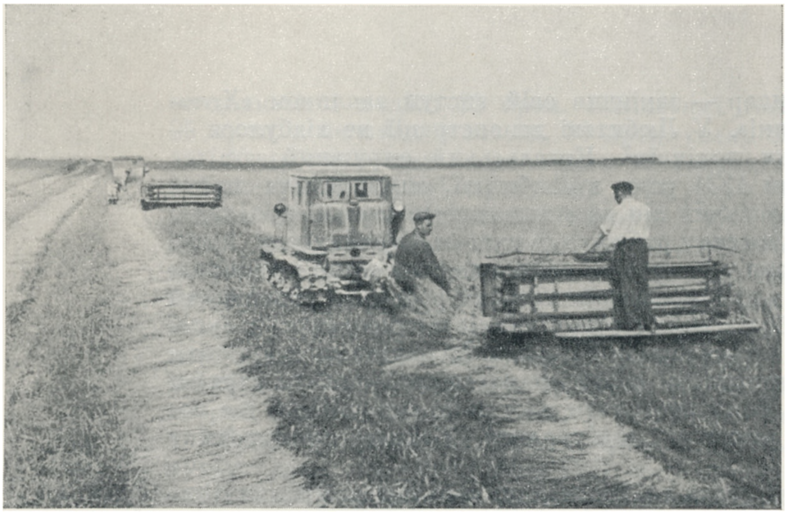

Збирання льону в колгоспі ім. Леніна, с. Любитів. 1958 р.

У лютому того року в селі стала працювати МТС, а при ній — місячні курси трактористів. Їх закінчило понад 20 чоловік молоді з Любитова та навколишніх сіл, у т. ч. перші комсомолки села М. Купрійчук та Д. Миколайчук. Навесні 1941 року МТС налічувала вже 12 тракторів, нею було проведено в 10 колгоспах району оранку землі на площі 4407 га[1]. Спочатку слюсарем, а згодом завідуючим слюсарнею працював у Любитові втікач з окупованої фашистами Польщі — комуніст Юзеф Собєсяк, згодом командир польської партизанської бригади «Грюнвальд», після війни — віце-адмірал, автор ряду книг про партизанську боротьбу на Волині в роки гітлерівської окупації.

Одразу ж запрацювала школа, в якій навчали дітей рідною мовою. Директором школи став активний учасник революційного руху, журналіст і письменник С. А. Маківка[2]. Почала діяти бібліотека.

Мирну працю любитівців перервав віроломний напад фашистської Німеччини. 27 червня село окупували гітлерівці. До села повернулися поміщики, які стали грабувати селян, відібрали у них землю. Все майно колгоспу, інвентар і худобу було пограбовано, книги бібліотеки спалені. Юнаки і дівчата відмовлялися їхати до Німеччини на підневільні роботи, йшли в ліси. У навколишніх лісах розгортається масовий партизанський рух. Розпочала діяльність бойова група, очолювана Н. Я. Каленюком, колишнім членом КПЗУ, жителем Любитова, яка потім входила до партизанського з'єднання А. П. Бринського. Члени групи, зокрема жителі Любитова Л. М. Карпюк, С. О. Корнелюк, здійснили ряд диверсій на залізниці Ковель—Луцьк. Переправляла до партизанських загонів молодь села та військовополонених, які втікли з фашистських таборів, мати С. О. Корнелюка — П. Н. Корнелюк («тьотя Паша»), допомагала також патріотка Д. Ф. Миколайчук, яка згодом стала підривником-мінером з'єднання В. А. Бегми. Під час однієї з диверсій, влаштованої за її участю, було знищено близько 300 гітлерівських солдатів і офіцерів.

17 березня 1944 року Любитів визволили радянські війська[3]. Деякий час лінія фронту проходила поблизу села. Тут певний період перебував командуючий 1-м Білоруським фронтом Маршал Радянського Союзу К. К. Рокоссовський. Майже 200 любитівців стали до лав Червоної Армії, з них 73 загинули смертю хоробрих. Свято шанують односельчани їх пам'ять. У селі споруджено величний монумент Слави: «Зупинись, друже! Схили голову в пам'ять тих, хто віддав життя за Радянську Батьківщину!» — викарбувано на мармуровій плиті.

З перших днів визволення у селі відновила роботу сільська Рада, головою якої був обраний О. Т. Кот, та земельна комісія, яка до квітня 1945 року повністю повернула селянам Любитова їхні землі. «Та хоча і були ми вільними на вільній землі, але сутужно вести господарство поодинці, — згадував житель села М. Каленюк.— От і вирішили ми відновити колгосп»[4]. У березні 1945 року 26 сімей зібралися на

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 3-а, арк. 134.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 21 лютого 1967 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. К., 1963, стор. 374.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 21 серпня 1948 р.

перші післявоєнні артільні збори. Головою одного з перших на Волині колективних господарств обрали фронтовика С. Шульгача. У 1946 році середній врожай зернових становив 6 цнт з га, колгоспна ферма налічувала 27 коней, 24 корови, 17 свиней, 38 вуликів пасіки. На трудодні члени артілі одержали по 2 кг зерна[1]. Організаційно колективне господарство швидко міцніло, дедалі ширше запроваджувалась передова агротехніка. У 1949 році об'єдналися в колгосп усі 290 господарств села.

Допомогу артілі подавала відновлена МТС. У 1945 році вона мала тільки 2 гусеничні трактори, 2 автомашини, через 2 роки — вже 7 тракторів, 2 причіпні комбайни, 4 сівалки. У 1952 році в МТС стало 30 тракторів.

Партійна організація колгоспу, створена в 1946 році, через 10 років налічувала 88 членів КПРС, з них 37 чол. працювали в рільництві, 19 — у тваринництві, 18 — у тракторній бригаді[2]. У своїй діяльності партійний комітет постійно спирався на первинні організації, партгрупи, створені у тракторній і шести комплексних бригадах, на тваринницьких фермах. Багато сил до становлення господарства села доклали зокрема комуністи М. Я. Ткачук (згодом — голова Волинського облвиконкому, депутат Верховної Ради СРСР II і III скликання) та С. Л. Купрійчук (згодом — секретар Волинського обкому комсомолу).

Основним напрямом розвитку укрупненої артілі ім. Леніна, що має понад 7 тис. га землі, з 1959 року є м'ясо-молочне тваринництво і льонарство. З року в рік збільшувалися посіви цієї цінної культури (1951 року — 22 га,

Заслужена вчителька школи УРСР Г. М. Добржанська серед учнів Любитівської середньої школи. 1965 р.

Майстри високих урожаїв льону колгоспу ім. Леніна, с. Любитів. 1969 р.

Перший на Волині тваринницький аукціон, с. Любитів, 1965 р.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 4, спр. 46, арк. 1.

[2] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1966, № 12, стор. 23.

1959 — 264 га, 1968 — 287 *га*), зростала урожайність, яка в 1968 році становила 8,8 цнт насіння і 10,3 цнт волокна з гектара. Льонарі артілі зібрали в 1968 році 1533 цнт. льоноволокна. Колгосп став справжньою фабрикою «поліського шовку». Тут часто відбуваються районні та обласні семінари з питань запровадження передової технології переробки льону. За вирощення високих урожаїв льону колгосп став учасником Всесоюзної виставки досягнень у народному господарстві СРСР, а ланкові Г. С. Шадура, К. І. Яструб, М. Д. Купецька нагороджені срібними медалями виставки. Машиністові льонопереробного агрегата С. С. Каленюку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна були удостоєні ланкова Л. С. Варвик, комбайнер Л. І. Дубенський, голова колгоспу Л. В. Кулаковський.

Значних успіхів здобула артіль і в розвиткові тваринництва. У піввіковий ювілей Радянської влади тваринники продали державі 23 тис. цнт молока і понад 3 тис. цнт м'яса. Праця доярки П. О. Давидюк, яка першою надоїла 3 тис. літрів молока від кожної корови, була відзначена орденом Леніна. Кілька років звання кращої доярки завойовує М. М. Остапюк. У 1968 році вона надоїла від кожної з 12 корів, яких доглядає, по 3 800 кг молока.

Велику допомогу подає колгоспам Ковельське районне об'єднання «Сільгосптехніка», розташоване в селі. Робітники цього колективу відремонтували артілям району трактори, комбайни, автомашини, заготували й вивезли на поля колгоспів району 150 тис. тонн торфу, освоїли на території району 400 га земель, виконали 3 млн. 256 тис. тонно-кілометрів вантажних перевезень, механізували 4 ферми, спорудили 20 башт для водопостачання ферм і тракторних бригад. Серед кращих робітників Любитова — бригадир Д. Миколайчук, тракторист К. Марчук та інші.

Особливо благотворно позначились на дальшому розвиткові артілі рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС. Третій рік п'ятирічки колгосп ім. Леніна завершив успіхами в усіх галузях господарства. Найвищого в області рубежа — 1500 цнт льоноволокна — досяг Герой Соціалістичної Праці С. С. Каленюк, ланка Н. А. Крепетули одержала по 11,8 цнт льоноволокна з га. Середня врожайність пшениці в артілі становила 24 цнт, картоплі — 140 цнт з га. На площі 170 га зібрано по 367 цнт цукрових буряків, а ланка М. Г. Болдюк — по 460 центнерів.

Зміцнення колгоспної економіки забезпечило перехід з 1962 року до гарантованої оплати праці колгоспників. В усіх бригадах і на фермах запроваджено господарський розрахунок. Зросла культура землеробства. Загальний прибуток артілі в 1968 році становив понад 2 млн. крб., з них понад половину витрачається на оплату праці колгоспників.

Високі прибутки допомогли хліборобам Любитова здійснити переоснащення артілі технікою, по-новому забудувати село. Нині в колгоспі — 27 тракторів, 17 різних комбайнів, 23 автомашини. Колгоспний цегельний завод, потужність якого сягає понад 1 млн. штук цегли на рік, задовольняє потреби сільського будівництва. Будівельна бригада артілі складається з 12 окремих ланок. За останні 10 років зведено 283 упорядкованих будинків для трудівників артілі. Колгосп допоміг переселитися з хуторів 72 господарствам села.

На належному рівні справа охорони здоров'я трудящих. Сільська лікарня має 35 місць для стаціонарного лікування хворих. В селі є пологовий будинок, пункт швидкої

Середня школа в с. Любитові. 1963 р.

допомоги, аптека. Тут працюють 6 лікарів та 30 чол. середнього медичного персоналу. Круглорічно працює дитячий садок.

Освіта і культура міцно ввійшли в поліське село.

З 700 випускників сільської школи 20 мають дипломи інженера, 72 — вчителя, 18 — лікаря. Нині в артілі ім. Леніна і сусідніх працює близько ста механізаторів і тваринників з середньою освітою, 110 чоловік навчається у вузах. У сім'ї колгоспника П. Сахарського вищі учбові заклади закінчили троє дітей, у родині С. К. Тарасюка — п'ятеро, вони працюють на провідних ланках народного господарства. Таких прикладів можна навести чимало. Вихованцем школи є член Спілки письменників України поет Г. Печенівський, кандидат математичних наук Н. Бондар, агроном артілі ім. Леніна Г. В'юн. Зараз у середній школі навчається 900 дітей колгоспників та робітників Любитова й сусідніх сіл. Переважна частина молоді своє дальше життя пов'язує з селом. Учнів навчають і виховують 28 педагогів. Найстарішій учительці школи Г. М. Добржанській присвоєно звання заслуженого вчителя школи Української РСР.

Нові будинки колгоспників у с. Любитові. 1965 р.

Широкого розмаху набрало у селі самодіяльне мистецтво, давні традиції якого стали невіддільними від щоденного побуту багатьох родин. У різних самодіяльних гуртках регулярно беруть участь близько 150 чоловік, з них понад 70 — у хорі, 30 — у оркестрі народних інструментів. На обласному фестивалі 1958 року хору вручено диплом 1 ступеня, перше місце посів хор і на обласному огляді художньої самодіяльності, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка. Співаків нагороджено ювілейною Шевченківською медаллю. Успішно виступали любитівські співаки на республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня. Міністерство культури УРСР наприкінці 1967 року присвоїло хору звання народної хорової капели. В сільському клубі урочисто відзначають радянські свята, ювілейні дати. Тут провадяться також урочисті церемонії одруження.

Сьогоднішній Любитів живе і трудиться, сповнений наснаги і прагнення до нових здобутків у будівництві комунізму.

І. А. ПУСЬКО

ПОВО́РСЬК

Поворськ (в стародавніх актах — Повурськ і Поворсько) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Заячівка, Озерне і Гулівка. Розташований на лівому березі ріки Стохід (притока Прип'яті), за 25 км на схід від райцентру. Через село проходить залізнична лінія Ковель — Київ. На околиці — одноіменна залізнична станція. Населення — 1928 чоловік.

Територія сучасного Поворська була заселена з давніх давен. Про ті часи нагадують 50 високих курганів, що знаходяться біля села, відомих під назвою «Татарських гір»[1].

[1] В. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 55, 56.

У писемних джерелах село Поворськ уперше згадується 1498 року в дарчому акті литовського князя Олександра на ім'я феодала А. Сангушка. В 1511 році король Сигізмунд I подарував Поворськ князю К. Острозькому, після смерті якого власником села став його син Ілля.

Феодальні міжусобиці, що точилися, призводили до спустошення земель, зубожіння населення. Землевласники захопили дві третини кращих земель. А селяни за невеликі земельні наділи повинні були відробляти панщину, платити грошову і натуральну ренти. У Поворську поземельний податок доходив до 12 грошей. Селяни також давали по 1 грошу за кожну косу феодалові та наглядачеві. Кожного року після закінчення всіх робіт феодал брав від села 72 відра меду і 2 яловки, або 100 грошів та по 2 курки, 1 гусаку з двору; по одному возу з громади для перевезення продовольства.

Крім сплати податків, селяни Поворська мусили виконувати на користь феодала різноманітні повинності. Вони зобов'язані були споруджувати і лагодити панські будівлі, жати і молотити хліб, возити зерно до млина, косити траву на панських сіножатях, ходити в облаву на бобрів, рубати ліс тощо[1].

Коли князь перебував у Поворську, селяни мали охороняти панський двір і возити дрова. А ті, що не робили цього, платили окремий податок — сторожівщину — по 2 гроші з диму. Всі ці податки та повинності падали на плечі тяглових селян, які мали ділянки землі і коней або тільки землю. Селяни, які крім городів нічого не мали, були зобов'язані копати, садити та збирати врожай на панських землях. Крім того, щороку вони платили по 6 грошей податку з двору.

Жорстокі утиски викликали часті заворушення селян. Князь І. Острозький навіть змушений був обміняти Поворськ на маєток Хлопотин, що належав князю Ф. Сангушку[2].

Поступово село зростало. В 1577 році в ньому було вже 16 півдворищ і 5 господарств городників[3]. У 1583 році власник села князь І. Заславський брав податки уже з 23 півдворищ, 4 городників і 2 ланів. З 1629 року платили податки уже 36 димів. Але в середині XVII століття кількість димів скоротилась до 10 у зв'язку з масовою участю селян у визвольній війні проти польської шляхти та втечею їх від феодалів.

З другої половини XVII століття експлуатація селян значно посилилась, зокрема феодалами Рачинськими, а з XVIII століття — Ршевлоцькими.

Згідно з третім поділом Польщі в 1795 році Поворськ увійшов до складу Російської держави. Соціальне гноблення не зменшилось. Ще й після реформи 1861 року селяни мусили відробляти панщину. На викупні платежі вони були переведені лише з 1 вересня 1863 року.

Викупні платежі та податки важким тягарем лягли на селянські господарства. Один із сучасників так описував цей період: «Найкращі землі були у пана, а все, що було непридатне, та далеко від села — наше, селянське. Але не всі селяни мали землю. Більшість йшла в наймити — у пана Глембоцького в маєтку працювати. Лютий пан у нас був. Тут не ходи, там не їдь. Зловлять — нагайки. А щоб, скажімо, порибалити або зайця погонити — ми й думати боялися»[4].

Скасування кріпосного права пожвавило розвиток капіталістичних відносин. Поміщиця Косенковська побудувала в Поворську винокурний завод, на якому працювали місцеві селяни вже як робітники по найму. У 1900-х роках було прокладено залізницю Сарни — Ковель, що пройшла поблизу села, споруджено залізничну станцію Поворськ.

---

[1] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 3. К., 1852, стор. 11, 12, 57, 518.

[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 498.

[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 66, 87.

[4] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 1317, арк. 51.

Понад 90 проц. селян були неписьменними. Лише 1878 року в селі відкрилось однокласне училище, на утримання якого казна виділила тільки 190 крб. і громада — 318 крб. Того року в ньому навчались 51 хлопчик і 7 дівчаток[1], що не становило й половини дітей шкільного віку.

Великої шкоди селу завдала перша світова війна, під час якої значна частина будівель була спалена. У 1915 році, після жорстоких боїв, село захопили австро-німецькі окупанти, яких на початку 1919 року змінили війська буржуазно-поміщицької Польщі. 1 серпня 1920 року 25-а стрілецька Чапаєвська дивізія Червоної Армії під командуванням Бахтіна звільнила Поворськ. Тут деякий час перебував і штаб дивізії. Під час відступу польські війська пограбували і спалили частину села.

Наприкінці вересня 1920 року Поворськ знову окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Згідно з Ризьким мирним договором 18 березня 1921 року село потрапило під владу панської Польщі.

За законом про перерозподіл землі, який почався здійснюватись у 1923 році, землеволодіння православної церкви та частина земель польської шляхти за високі викупні платежі наділялись селянам. Часто ці ділянки були розкидані в кількох місцях, не до всіх з них через бездоріжжя і болота можна було під'їхати. Зміцнюючи свої позиції на окупованих землях, польські власті переселяли частину місцевих селян в Познанське і Поморське воєводства, а їх землі роздавали осадникам.

Основна частина кращих земель Поворська у 1923 році була, як і раніше, в руках поміщиків. Шляхтич Маленський мав 2949 га кращих угідь, І. Глембоцька — 1010 га, Стахурський — 550 га і т. д. Селяни ж, не маючи змоги звести кінці з кінцями, продавали своє убоге майно і виїжджали за кордон на заробітки. Понад 25 сімей села змушені були покинути рідні місця[2]. А той, хто залишався, йшов у найми до багатіїв. Шляхта і чиновники поводилися з селянами як з поневоленим колоніальним населенням. Згадуючи про свої поневіряння, місцева жителька О. Самчук писала: «Нас, бідняків, колись пани та буржуї і за людей не вважали. Вони так говорили: поганий, бо бідний, а хто бідний — той і дурень і ледар. На собі я відчула цю гірку кривду. За 11 років наймитування я дуже багато лиха набралася»[3]. Та трудящі Поворська не мирилися з тяжким гнітом; очолені комуністами, вони стають на шлях боротьби за своє визволення. Ще в 1921 році в селі був організований перший комуністичний осередок, до якого ввійшли Д. Остаплюк, А. Костевич, О. Романчук, У. Ващук, М. Чалайдюк та інші[4]. Підпільники поширювали серед населення політичну літературу, газети та журнали, які видавались у Радянському Союзі, розповідали про перемогу Жовтня, закликали народ до боротьби. Під час революційних свят кожного року проводились демонстрації, розклеювались прокламації. Комуністи вміло поєднували нелегальні і легальні форми боротьби. Так, підпільники використовували філію культурно-освітнього товариства «Просвіта», головою і секретарем якого були комуністи Д. С. Остаплюк і А. Й. Костевич. Серед трудівників поширювались заборонені революційні книжки, зокрема твори Маркса, Енгельса, Леніна, а також радянська література, з якої вони довідувались про успіхи Радянського Союзу.

Налякані ростом революційних настроїв серед трудящих, буржуазно-поміщицькі власті в 1927 році закрили філію «Просвіти» в Поворську. Всі книги, в т. ч. політична література, були конфісковані, а активних членів комуністичного осередку села — Д. С. Остаплюка, А. Й. Костевича, М. І. Костевича, М. А. Чалайдюка та ін. — заарештували. Всіх їх відправили до Луцька, де в 1930 році засудили на 4—12 років тюремного ув'язнення[5].

---

[1] Памятная книжка Волынской губернии на 1908, стор. 66.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1109, арк. 1—8.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 5 жовтня 1945 р.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 804, оп. 1, спр. 15, арк. 3.
[5] Волинський облпартархів, ф. 517, оп. 1, спр. 17, арк. 65—68.

Незважаючи на репресії, класова боротьба селян проти своїх гнобителів не припинялась. Влітку 1930 року в Поворську запалали садиби поміщиків, осадників, куркулів[1]. В село було направлено збройний загін карателів, що налічував 80 поліцаїв. Почались масові арешти селян. Та боротьба тривала.

Найбільшого розмаху революційні виступи селян Поворська набрали 1930 року під час виборів до польського сейму. ЦК КПЗУ роз'яснював трудящим, що соціального і національного визволення вони зможуть добитися не виборами своїх депутатів у буржуазний парламент, а тільки рішучою класовою боротьбою за встановлення народної влади, за возз'єднання з Радянською Україною. Намагаючись придушити революційний та національно-визвольний рухи, польський уряд, спираючись на міжнародну реакцію, почав підготовку до нової війни з Радянською країною. Трудящі Поворська затаврували ці мерзенні плани на багатолюдному передвиборному мітингу, який пройшов під лозунгами: «Геть фашистський уряд Пілсудського!», «Геть підготовку війни проти Радянського Союзу!», «Хай живе пролетарська революція!», «Хай живе возз'єднання Західної України з Українською Радянською Соціалістичною Республікою!»[2]

У відповідь на свавілля з боку польських поневолювачів та українських буржуазних націоналістів селяни Поворська під впливом наростаючого революційного руху в Польщі розгорнули ще більш активну боротьбу. 16 березня 1931 року вони розгромили поліцейський загін, садиби шляхтичів і осадників[3]. Цією боротьбою керував Поворський райком КПЗУ, створений 15 лютого 1931 року. Він об'єднував 15 комуністичних осередків навколишніх сіл — Поворська, Кричевичів, Черемошного, Озерного та ін.[4] Комуністи закликали селян використовувати кожний слушний момент для боротьби з окупантами.

Відзначаючи в 1932 році Міжнародний жіночий день 8 Березня та 62-у річницю Паризької комуни, комуністи Поворська вивісили червоні прапори і транспаранти на багатьох будинках. У селі були також розклеєні революційні листівки. Жінки, літні жителі Поворська, які не могли взяти участі у збройних виступах, допомагали повсталим усім, чим могли. Виступи селян Поворська та навколишніх сіл набрали широкого розмаху. Проти них окупанти кинули значні каральні сили: тисячу поліцейських, війська корпусу прикордонної охорони і кавалерійські частини. За діями селян стежили навіть розвідувальні літаки. В Поворську був створений спеціальний штаб карателів. 17 серпня поблизу села вони стратили 12 активістів. Майже 400 арештованих селян, схоплених зі зброєю в руках, було відправлено в Ковель, де засідав спеціальний польовий суд, який у терміновому порядку розглядав справи «бунтівників». Селянам не дозволялось виїжджати за межі своїх сіл, виходити з будинків вночі. За найменше порушення наказів органів влади проводились репресії, заарештованих били, забирали у них майно[5]. Але терор не давав карателям бажаних наслідків. Селяни не склали зброї. У дні революційних свят на селі знову з'являлися червоні прапори і транспаранти. Замайорів червоний прапор над Поворськом і 1 Травня 1933 року[6]. Польські власті дедалі посилювали репресії, щоб примусити селян скоритись.

Ріст експлуатації та безземелля призводили до дальшого розорення селян. «Замучили пани селян штрафами і податками, — згадував один із жителів Поворська. — Вибігла собака на вулицю — плати 5 злотих, колодязь не в порядку, зверху не покритий або відро не приковане — 3 злотих, корова забрела на узбіччя шосе — 10 злотих, їдучи до міста, забув взяти з собою паспорт на коня або не прибив дощечки до

---

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 124.
[2] Там же, стор. 126, 138.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 627, арк. 21, 22.
[4] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 264, арк. 105—319.
[5] Газ. «Комсомольская правда», 21 вересня 1932 р.
[6] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2116, арк. 17, 18.

воза, на якій вказані прізвище і місце проживання господаря, — знову штраф 5 злотих. Селянин буквально не знав, де ступити — всюди на нього чекав штраф»[1].

На заклик Ковельського окружкому КПЗУ весною 1934 року біднота Поворська взяла активну участь у сільськогосподарському страйку, який охопив Ковельщину. Комсомольці перед початком страйку виготовили транспаранти з вимогами страйкуючих, встановили молодіжні пікети на всіх шляхах, які вели до Ковеля. Селяни відмовлялись сплачувати непосильні податки, продавати продукти харчування, доки не будуть знижені ціни на промислові і не підвищені ціни на сільськогосподарські товари. Організаторами страйку були жителі села члени КПЗУ Г. А. Логвинюк, М. І. Костевич, Я. Г. Демчук та інші.

1 серпня 1934 року селяни Поворська вирішили відзначити як антивоєнний день. В селі було розклеєно революційні листівки і вивішено транспаранти з лозунгами — «Хай живе 1 серпня — день антивоєнної солідарності!», «Хай живе революція!», «Геть концентраційні табори!», «Геть підготовку до війни проти Радянського Союзу!». Висловлюючи міжнародну солідарність з борцями за справу робітничого класу, учасники виступу проголошували: «Вимагаємо звільнення Тельмана і всіх арештованих!», «Геть фашистський терор!», «Геть фашистський уряд Пілсудського!», «Хай живе КПЗУ і КСМЗУ!»[2].

Ведучи нерівну боротьбу проти своїх поневолювачів, селяни Поворська з надією звертали свої думки до Радянського Союзу. І ось у вересні 1939 року їх мрія здійснилася, прийшла жадана воля. Ставши повноправними господарями своєї долі, хлібороби Поворська з великим піднесенням почали будувати нове життя. З перших днів визволення в Поворську був обраний селянський комітет. Він узяв під нагляд поміщицьке майно, організував охорону села, створив загін сільської міліції, проводив підготовку до виборів у Народні Збори Західної України. А 22 жовтня трудівники Поворська одностайно віддали свої голоси за посланців до Народних Зборів. У грудні 1939 року у Поворську обрана сільська Рада, головою якої став член КПЗУ Д. С. Остаплюк. Сільська Рада проводила в життя Декларацію Народних Зборів про землю, відбирала поміщицькі й осадницькі землі, безплатно наділяла ними селян, допомагала бідняцьким господарствам в обробітку землі, залишені осадниками будівлі та майно передала в користування селян і громади.

В липні 1940 року була створена ініціативна група по організації колгоспу. «Заяви подали майже всі селяни — згадує перший голова, в минулому підпільник, А. Й. Костевич. — Із 300 чоловік 287 було прийнято до колгоспу. Було усуспільнено 43 пари коней, 40 кінних плугів, дерев'яні борони та окучники. Згодом побудували і ферму, в якій було 14 корів. З цим і почали посівну. В цей перший рік існування колгоспу було засіяно 300 гектарів»[3]. Колгоспники докладали всіх зусиль для зміцнення молодої артілі.

В середині 1940 року в Поворську створюється МТС, яка подавала значну допомогу селянам і колгоспу в обробітку землі, зборі і обмолоті врожаю. Вона також готувала з селянської молоді кадри молодих механізаторів. Того року 10 поворських юнаків здобули цю спеціальність.

З перших днів нового життя в Поворську було відкрито бібліотеку і клуб з кінопересувкою, в якому щотижня демонструвалися кінофільми. Селяни з великим інтересом дивилися кінофільми «Ленін у Жовтні», «Чапаєв», «Ми з Кронштадта» та інші[4].

Почала працювати початкова школа. З метою підвищення кваліфікації вчителів працівники школи були командировані до Ковеля на півторамісячні курси.

Надійним помічником комуністів була комсомольська організація, до складу якої входило 50 юнаків і дівчат. Але мирна праця хліборобів незабаром обірвалась:

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 20 грудня 1959 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1127, арк. 7.
[3] Там же, ф. Р-4, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 4 квітня 1940 р.

почалася війна. 26 червня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Поворськ. В село повернулись землевласники, частина осадників, підняли голови українські буржуазні націоналісти, які люто розправлялися з тими, хто встановлював Радянську владу. Та селяни не скорилися фашистам і їхнім посіпакам. Проти ворогів боролися десятки місцевих патріотів, серед них Я. Г. Демчук, Г. А. Карплюк, М. Є. Катеринюк, Є. Г. Матящук, П. Х. Самчук, М. П. Булін, Г. О. Сінчук, Н. Г. Романюк, Х. І. Римарчук та багато інших. Вони організовували антифашистські групи опору. Наприкінці грудня 1941 року на території села була створена підпільна група з 6 чоловік на чолі з місцевим жителем комуністом П. Х. Самчуком (підпільна кличка Бондаренко)[1]. Народні месники розгорнули активні бойові дії проти окупантів. Це відзначав також колишній командир партизанського з'єднання, нині Герой Радянського Союзу А. П. Бринський, який писав, що в районах «північніше Ковеля в 1941 році виникли осередки опору, в центрі яких, як правило, стояли колишні члени КПЗУ, які набули великого досвіду підпільної роботи ще за панської Польщі»[2]. Члени підпільної групи Поворська, очолюваної комсомольцем А. Ф. Сінчуком, писали антифашистські листівки і поширювали їх серед населення. Вони закликали селян не виїжджати до Німеччини, не давати ворогам хліба і худоби, жорстоко мстити чужинцям. Підпільник цієї групи Я. Г. Демчук збирав цінні розвідувальні відомості про розташування ворожих військ, їх кількість та озброєння і передавав партизанам. Наприкінці 1941 року він знайшов і відправив партизанам 150 снарядів, залишених при відступі частинами Червоної Армії, для добування з них толу, а А. Ф. Сінчук — 100 снарядів, 10 ящиків патронів, 2 пістолети, бойове спорядження[3]. Зв'язківець О. Я. Савчук залучив до лав партизанів 34 чоловіка.

Навесні 1942 року підпільники Поворська і навколишніх сіл, діставши достатню кількість зброї, створили боєздатний партизанський загін. Командиром групи, що складалася з 55 чол., був П. Х. Самчук, його заступником — Я. М. Ципко. Патріоти розробили сміливий план дій і почали його здійснювати.

Борючись проти окупантів та їх пособників, партизани спиралися на місцеве населення. Відповідальні бойові завдання виконували жінки і молодь села. Мужньо боровся проти фашистів 15-річний юнак Василь Войтар. «На користь рідної Батьківщини згоджуюся виконувати будь-яке завдання...» — говорив Войтар. І де тільки не проходив, які пильні ворожі пікети не обминав сміливий зв'язковий. У Поворську, Голобах, Ковелі — скрізь проникав через будь-які перешкоди і своєчасно приносив вісті партизанам. Довго був невловимий. Але в листопаді 1942 року окупантам та поліцаям вдалось арештувати його. Почалися страшні тортури. Та хлопець не виказав нікого з товаришів.

Поліцаї вивели юного героя і його матір Улиту на страту зовсім роздягненими, лише в подертому натільному одязі. До останнього подиху нескорені патріоти залишались вірними Радянській Батьківщині.

Загін П. Х. Самчука пустив під укіс 38 фашистських ешелонів, висадив у повітря 6 залізничних мостів. За вміле керівництво бойовими діями П. Х. Самчук був нагороджений орденом Червоного Прапора. За активну участь у партизанській боротьбі високих урядових нагород удостоєно 12 жителів села.

Окупанти тримали в Поворську посилені загони карателів, поліції та агентуру з числа українських буржуазних націоналістів. За найменшу підозру людей арештовували і страчували. Тільки 2 вересня 1942 року поліцаї під командуванням двох гітлерівців розстріляли 200 жителів села. За період окупації вороги зруйнували тут 240 житлових і господарських будівель, лікарню, МТС, пограбували багато худоби, майна. Селу було заподіяно збитків на суму 69 570 карбованців[4].

---

[1] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 65.
[2] А. Бринский. По ту сторону фронта, ч. 2. стор. 46.
[3] Й. Собесяк. Бужани. Варшава, 1962, стор. 94.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-164, оп. 1, спр. 238, арк. 26—28.

3 лютого 1944 року радянські воїни з допомогою місцевих партизанів визволили село від німецько-фашистських загарбників. У 1944 році в Поворську був розташований штаб 47-ї армії, яка брала участь у боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Чимало місцевих жителів влилося в ряди Червоної Армії. Вони вкрили себе невмирущою славою на полях битв. Але не всі воїни діждалися радісного дня Перемоги. Вшановуючи світлу память полеглих бійців і партизанів, трудящі села громадським коштом спорудили монумент Слави. На ньому золотом викарбувані безсмертні імена односельчан, які полягли смертю героїв. Біля монументу проводяться урочисті мітинги на відзначення бойових подвигів радянського народу, сюди приходять сиві матері, родичі і діти загиблих героїв, тут юнь дає патріотичну клятву бути вірними, мужніми захисниками Батьківщини. Поряд збудовано великий стенд «Вони боролись за Батьківщину». На ньому — 28 імен учасників підпільної боротьби в період Великої Вітчизняної війни, за мужність відзначених Батьківщиною. Серед них М. С. Демчук, П. Є. Матящук, Г. П. Прусаков, І. Г. Дубницький, Г. А. Кирилюк та багато інших.

Визволений Поворськ почав оживати. Радістю сповнилися серця людей, віра в майбутнє закликала на трудові звершення. Під керівництвом партійної організації, органів Радянської влади поворчани приступили до відбудови рідного села. На початку 1945 року було відновлено колгосп, головою якого обрали колишнього партизана Т. Г. Ковальчука. За господарством було закріплено 2239 га землі, що розподілялася між п'ятьма бригадами.

В 1945 році стала до ладу МТС. Велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспу, у проведенні масово-політичної роботи серед населення відіграв політвідділ Поворської МТС. Комуністи політвідділу подавали значну допомогу партійній організації колгоспу, створеній в середині 1947 року[1]. Сільськогосподарська артіль села Поворська стала одним з передових господарств Маневицького району. Незважаючи на ворожу агітацію та підривну діяльність українських буржуазних націоналістів, колгосп зростав, набирався сил. Заможно і культурно почали жити хлібороби.

Вже в перші роки колективного господарювання хлібороби досягли помітних успіхів. В 1949 році на окремих полях вони зібрали по 25—30 цнт зернових з гектара. Добре вродили й інші культури. Самовіддану працю колгоспників було в тому році відзначено урядовими нагородами. Колгоспниць М. С. Бортничук і В. Н. Савчук нагородили орденом Леніна, а Т. С. Бортничук і Т. Н. Киричук — орденом Трудового Червоного Прапора[2]. В 1954 році з поворським колгоспом об'єднались порівняно невеликі сільськогосподарські артілі сіл Заячівки, Озерного та Гулівки. У 1959—1963 рр. з допомогою держави було осушено 760 га заболочених земель. Відтоді колгосп «Комуніст» перетворився у велике багатогалузеве господарство. Він мав у 1969 році 4639 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1723 га.

Освоєння поліської цілини відкрило нові багаті резерви для дальшого розвитку господарства та зміцнення колгоспної економіки. Це дало також можливість різко збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції. Стали родючими сотні гектарів непродуктивних угідь, рентабельність усіх галузей виробництва зросла до 53 проц. Набагато знизилася собівартість рослинницької і тваринницької продукції. Тільки за два перших роки використання нових земель повністю окупились затрати на меліорацію, господарство одержало до 200 тис. крб. чистого прибутку. На осушених болотах почали збирати високі врожаї сільськогосподарських культур (в цнт з гектара): зерна — 20-25, кормових коренеплодів — 350-500, картоплі — 150, сіна з багаторічних трав — 30-40. Завдяки цьому почали дедалі повніше задовольнятися потреби громадського тваринництва в кормах.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 581, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 3, 4.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-164, оп. 7, спр. 106, арк. 80.

Трудівники артілі виступили ініціаторами змагання за поліпшення угідь. З 1964 року у числі перших в області, за методом прибалтійських республік, колгосп почав запроваджувати багаторічні культурні пасовища на площі 50 га. Через три роки ця площа зросла більш як у 4 рази. Колгосп мав тоді 440 корів.

Цей досвід колгоспу в 1967 році був схвалений Радою Міністрів УРСР. У прийнятій постанові говорилось, що в колгоспі «Комуніст» Ковельського району Волинської області уже кілька років існують багаторічні культурні пасовища. 1966 року від кожної з 163 корів одержано по 1630 кг молока, або по 10 кг на добу, тоді як від кожної із 154 корів, що утримувалися на природних вигонах, надоєно лише по 630 кг, або по 4,2 кг на добу. Собівартість центнера молока, надоєного від корів, що паслися на культурних пасовищах, знизилась на 2,8 крб. і становила 6,2 карбованця.

Зміцнення кормової бази, поліпшення порідних якостей худоби забезпечило значне підвищення продуктивності громадського тваринництва. У 1963 році було вироблено і продано державі 4600 цнт молока, через 3 роки — удвічі більше, внаслідок чого державне замовлення було перевиконано в півтора раза. Цінний досвід поворців запозичили трудівники багатьох господарств Волині та інших областей. В 1967 році для ознайомлення з досвідом колгосп відвідала делегація працівників сільського господарства Тернопільської області.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, березневого (1965 р.) і наступних Пленумів ЦК КПРС, колгоспники добилися значних успіхів у розвитку сільськогосподарського виробництва. Зросла оплата праці колгоспників, яка у 1968 році становила 274 тис. крб., або 50 проц. всіх грошових доходів артілі. Гідними трудовими досягненнями ознаменували хлібороби колгоспу «Комуніст» 50-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. Самовідданою працею вони перевиконали передювілейні зобов'язання, привели в дію нові резерви і можливості. Завдяки цьому вирощено в середньому по 341 цнт цукрових буряків з га. А ланка А. С. Бортничук накопала по 500 цнт коренів на кожному з 12 га. Значних успіхів добились і працівники ферм. Вони надоїли 9300 цнт молока при державному замовленні 5460 цнт і одержали 1978 цнт м'яса при плані 1120 центнерів. За трудові успіхи урядові нагороди одержали пастух С. Г. Кухарук, ланкова Л. С. Савчук, голова колгоспу В. Ф. Тимощук, слюсар Поворського відділення «Сільгосптехніка» С. К. Демчук та інші.

З 1961 року в колгоспі заведено Книгу пошани. За високі трудові показники, досягнуті на честь 50-річчя Великого Жовтня, до неї внесено імена С. С. Киричука, доярки Н. С. Власюк, пастуха О. С. Шворака та десятків інших передовиків сільськогосподарського виробництва.

Однією з корінних основ розвитку колективного господарства є його механізація. На колгоспних ланах працюють 18 тракторів, 6 зернових, 2 картоплезбиральні комбайни, 4 льонобралки, 9 трансформаторів, 48 електромоторів (в т. ч. у тваринництві — 26, у рослинництві — 7, у майстернях — 15), 10 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Тут виросли кваліфіковані кадри механізаторів широкого профілю. Висока технічна оснащеність полегшила труд хліборобів, зробила його більш продуктивним.

Велику допомогу у розвитку колгоспного виробництва надає поворське відділення «Сільгосптехніка», яке обслуговує понад десять колгоспів району. Тут є 150 робітників та інженерно-технічних працівників. Відділення проводить значний обсяг робіт по ремонту сільськогосподарської техніки, добуванню і вивезенню торфу. Колектив відділення зустрів 50-у річницю Великого Жовтня успішним здійсненням виробничої програми з усіх техніко-економічних показників; зокрема на 70 тис. крб. додатково, ніж це передбачено планом, відремонтовано машин, провапновано земель на 400 га понад план, завдання по поліпшенню кормових угідь виконано на 125 проц. За успіхи, досягнуті на честь 50-річчя Жовтня, значком «Відмінник соціалістичного змагання» нагороджено тракториста В. І. Барана, коваля О. І. Турика, керівника механізованого загону О. Ф. Левчука. Обласне об'єднання «Сільгосптехніка» і об-

ком працівників сільського господарства та заготівель вручили почесні грамоти семи працівникам поворського відділення.

Велику увагу Радянська влада приділяє охороні здоров'я селян. Відразу ж після визволення села тут відкрили поліклініку, рентген-кабінет, аптеку і дільничну лікарню, де трудівникам подається безплатна медична допомога. За польського буржуазного ладу тут існувала одна трирічна школа з двома учителями. Тепер тут з 1948 року працює середня школа. Невпізнанно змінилась і зросла її навчально-матеріальна база, збудовано майстерню, інтернат, їдальню. Лише в 1967 році з державного бюджету на школу виділено більше 62 тис. крб. В ній навчається 545 учнів, працює 37 учителів. Близько 80 випускників школи обрали благородну і почесну професію вчителя. За роки Радянської влади школа дала путівку в життя 717 юнакам і дівчатам, понад 150 поворчан здобули вищу і середню спеціальну освіту. Так, дочка колгоспника У. І. Ващука закінчила Українську сільськогосподарську академію і працює на науковій роботі. Цей же заклад закінчила і М. Крегульчук.

У 1946—1966 рр. в Поворську працювала зооветеринарна однорічна школа, яка відіграла велику роль у підготовці кадрів, необхідних для розвитку громадського тваринництва в молодих колгоспах. Вона випустила близько 1200 ветеринарних і зоотехнічних працівників. Багато з тих, що закінчили цю школу, одержали середню і вищу ветеринарну або зоотехнічну освіту і тепер працюють на відповідальних ділянках колгоспного і радгоспного виробництва Волині.

Працюють чайна, їдальня, 10 магазинів, з них — 2 продовольчих, взуттєвий, меблевий, книжковий. Тут є ощадкаса і філія зв'язку.

Газета, журнал, книга, телевізори, радіоприймачі стали звичайною потребою трудящих.

Чудовим місцем відпочинку трудящих став сільський клуб. Вечорами сюди приходять трудівники, щоб послухати концерт, цікаву лекцію, подивитись кінофільм, почитати газети, журнали. При клубі є кімната щастя, в якій відбуваються урочисті реєстрації шлюбів, новонароджених. Великою популярністю серед населення користуються гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, танцювальний, художнього читання і вокальний. В їх роботі беруть участь понад 110 колгоспників, робітників і сільської інтелігенції. При сільському клубі відкрито кімнату передового досвіду вирощування високих врожаїв сільськогосподарських культур місцевого колгоспу.

Поворська сільська бібліотека з 1958 року носить почесне звання бібліотеки відмінної роботи. Вона налічує у своєму фонді 10 740 книг. У бібліотеці регулярно відбуваються літературні вечори, читацькі конференції, лекції, доповіді і т. д.

Партійна організація колгоспу налічує в своєму складі 84 комуністи. Вони працюють на вирішальних ділянках виробництва. Ініціатором багатьох корисних справ виступає і комсомольська організація, яка в 1967 році об'єднувала 96 комсомольців. Велику і плодотворну роботу проводить сільська Рада. Питання сільського благоустрою завжди в центрі її уваги. На сесіях сільради, засіданнях виконавчого комітету вирішуються питання піднесення продуктивності колгоспного виробництва, забудови села, забезпечення будівництва необхідними матеріалами, накреслюються заходи по дальшому піднесенню культури села. Дедалі більше трудящих залучається до управління державними справами. Активізували діяльність постійні комісії сільської Ради, зокрема культурно-освітня комісія, очолювана депутатом Г. К. Корнiюком.

Своєю невтомною працею жителі села вносять посильний вклад у створення достатку сільськогосподарської продукції, в справу будівництва комунізму в нашій країні.

І. В. ПАВЛЮК, П. К. СМІЯН

24 9-516

УХОВЕ́ЦЬК

Уховецьк — село, центр сільської Ради. Розташований за 21 км на схід від райцентру, за 4 км від автомагістралі Київ—Варшава. Населення — 1419 чоловік. Уховецькій сільській Раді підпорядковані населені пункти Скулин і Стеблі.

Назва села пов'язана з формою озера, яке розташоване поблизу нього. Перші писемні згадки про Уховецьк належать до XVI століття. У 1569 році після Люблінської унії Волинь була загарбана шляхетською Польщею. Згідно з інвентарним описом 1570 року, із заставного маєтку П. Киселя, розташованого в Уховецьку, стягували податок з 4 димів і 2 городників[1]. Описи 1577 і 1583 рр. свідчать, що Уховецьк в той час належав князям Острозьким. У селі тоді налічувалося 20 димів і 10 городників.

Селяни Уховецька в XVI столітті відробляли панщину 2—3 дні на тиждень від волочного господарства, сплачували грошову і натуральну ре́нту на користь феодала, а також подимний податок державі. 3-й Литовський статут 1588 року остаточно закріпачив селян і надав феодалам необмежену владу над ними. Населення Уховецька виступало проти соціального і національного гноблення. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. багато селян приєдналося до повстанських загонів, які діяли під Ковелем[2]. Повсталі громили поміщицькі маєтки і розправлялися з польською шляхтою.

Після відступу селянсько-козацького війська з Волині польська шляхта жорстоко помстилася над учасниками повстання, посилила експлуатацію селян. Панщина зросла до 5—6 днів на тиждень від волоки. Крім того, селяни з кожного господарства мали давати по три чверті вівса або жита і по 7,5 гроша та виконували різні додаткові роботи. Всі посади у державних установах займала польська шляхта. Поліцейсько-судова влада над українськими селянами була необмеженою. Шляхта нав'язувала селянам польську мову, зневажаючи українську. Початкові школи, в яких викладання велося церковнослов'янською мовою і яких в першій половині XVII століття було чимало, закривалися. Польський уряд видав кілька постанов, що обмежували права православної церкви, та насаджував католицизм і уніатство. Волинські магнати теж наказували духовенству і кріпакам своїх маєтків приймати унію[3], загрожуючи штрафами і позбавленням волі за відмову. Соціальний і національний гніт ще більше посилився у XVIII столітті.

У 1795 році Західна Волинь возз'єдналася з основною частиною українських земель у складі Росії. Уховецьк увійшов до Ковельського повіту Волинської губернії. Під час Вітчизняної війни 1812 року селяни Уховецька разом з солдатами вчинили опір завойовникам. Внаслідок боїв, які тут точилися, значна частина села була знищена. Зменшилися кількість господарств і чисельність населення. У 1800 році тут було 112 дворів, в яких жило 596 чоловік, а в 1812 році — 74 двори з 579 мешканцями[4]. Уховецьком володів тоді польський шляхтич Каєтан Бобровницький. Поблизу села виникло поселення, яке дістало назву Каєтанівка. Як і раніше, селяни відробляли панщину, платили натуральну й грошову ренту.

Щоб залучити на свій бік українських селян у боротьбі з національно-визвольним рухом у Польщі, що посилився в зв'язку з революцією в країнах Західної Європи, царський уряд провів у 1847—1848 рр. інвентарну реформу і ввів інвентарні правила. Вони дещо обмежували сваволю поміщиків, але залишали селян такими ж кріпаками, якими вони були й раніше. Хоч юридично селяни мали відробляти чотириденну панщину на тиждень для тяглих дворів і триденну — для піших, але

---

[1] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 23, 75, 94.

[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 152.

[3] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII — на початку XVIII ст. К., 1963, стор. 36, 41.

[4] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 92, арк. 19; спр. 103, арк. 11.

оскільки вводилась так звана урочна система, їм доводилось працювати на феодала весь тиждень[1].

Реформа 1861 року скасувала кріпосне право. Хоч за указом 1863 року селяни Уховецька і одержали землю, що була закріплена за ними інвентарною реформою, проте за одержані наділи їм довелося протягом майже півстоліття сплачувати великі викупні платежі, які розоряли їх господарства. Крім того, краща земля лишилася за поміщиком, а селян загнали на піски та болота. Щоб не вмерти від голоду, селяни змушені були займатися кустарними промислами, які існували в селі з давніх часів. Сільські столяри й стельмахи виробляли меблі, вози, колеса, сани, дерев'яні борони, рала тощо[2]. Селяни носили одяг власного виробу, ходили в постолах. Тільки куркулі могли купувати речі фабричного виробництва.

У 1875 році в селі відкрили однокласне училище, на утримання якого держава асигнувала 200 крб. на рік, а громада — 335 крб. Більшість батьків не могла платити за навчання, не мала за що придбати дітям одяг та взуття. Школу відвідували переважно діти заможних селян. Не було в селі у пореформений час і лікувального закладу. У 1909 році в Уховецьку налічувалося 222 двори і 1344 жителі, тобто майже втроє більше, ніж у 1812 році[3].

Під час революції 1905—1907 рр. селяни Уховецька виступали проти поміщиків, відмовлялися працювати на їх землях, пасли худобу на панських сіножатях, рубали панський ліс. У 1907 році поміщик К. Красавін, який мав 1086 десятин землі, продав її селянському банку[4]. В Уховецьку було створено селянське товариство для купівлі та оренди цієї землі. Розорення і злидні переважної більшості селян посилилися після проведення столипінської реформи.

Великого лиха завдала жителям Уховецька перша світова імперіалістична війна. Після відступу російських військ улітку 1915 року село загарбали австро-німецькі окупанти. Переважна частина його жителів евакуювалася до центральних районів Росії, а ті, що залишились, були приречені на голод. У них реквізували хліб, фураж, худобу; не було чим ні орати, ні сіяти[5].

Про перемогу Жовтневої соціалістичної революції тут дізналися від революційно настроєних солдатів. Але село лишалося під владою окупантів до кінця 1918 року. У лютому 1919 року його загарбала буржуазна Польща.

В серпні 1920 року Уховецьк визволили війська Червоної Армії, яка відбила наступ білополяків. Відразу ж в селі було створено ревком. Його очолив П. Г. Турчин, який пізніше служив у Першій Кінній армії під командуванням С. М. Будьонного. До рідної оселі повернулися жителі, які раніше евакуювалися у східні райони. Село лежало в руїнах, поля не засівалися. Ревком розпочав підготовку до розподілу поміщицької землі, допомагав біднішим селянам відбудовувати житла та проводити сільськогосподарські роботи. Але його діяльність була перервана новим наступом білополяків, яким допомогли уряди країн Антанти.

За Ризьким договором 1921 року західноукраїнські землі лишилися під владою Польщі. Населення Уховецька зазнавало соціального і національного гноблення. Селяни дуже терпіли від малоземелля. Їх нещадно експлуатували поміщики, лихварі і куркулі. Нічого не дала уховецьким селянам і аграрна реформа, так звана парцеляція, проведена польським урядом. Землю, що належала раніше селянському банку, оголосили державною власністю і за викуп віддали польським осадникам, поміщикові Барановському та місцевим куркулям, а переважна більшість селян лишилися малоземельними. Вони сплачували численні податки, зокрема грунтовий,

---

[1] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 77.

[2] Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным сельскохозяйственной статистики. Житомир, 1914, стор. 16.

[3] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911, стор. 407.

[4] Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год, стор. 23.

[5] Газ. «Известия Волынского губернского ревкома», 31 серпня 1920 р.

маєтковий та інші, відбували різні повинності. За несплату селянами податків екзекутор конфісковував їх майно [1].

Соціальний гніт доповнювався політичним безправ'ям і національним гнобленням. Одержати кваліфіковану роботу українець не міг, не прийнявши католицької віри. Селянам було заборонено збиратися для обговорення своїх справ. За одне слово «радянський» людина могла потрапити до в'язниці. Викладання в початковій школі, яку відкрили в селянській хаті, проводилося польською мовою. Українську мову і звичаї переслідували. Навіть українські народні пісні забороняли. Зате власті буржуазної Польщі відкрили в селі два шинки. В Уховецьку був поліцейський постерунок, в якому налічувалося 22 поліцаї та 50 таємних агентів з числа заможних селян.

Але ні жорстокі репресії, ні переслідування не зламали волі жителів Уховецька до боротьби за своє визволення. Під керівництвом комуністичного осередку, створеного в селі у 1923 році, вони розгорнули боротьбу за відновлення Радянської влади і возз'єднання з Радянською Україною. Уховецьк був одним із найбільш революційно настроєних сіл Волині. 95 проц. його населення йшли за комуністами, активно боролися за визволення від гніту буржуазної Польщі.

Під впливом комуністів у селі діяло кілька легальних і підпільних організацій. У 1926 році створюється комсомольська організація (згодом райком КСМЗУ) — бойовий помічник комуністичного осередку. У 1928 році в Уховецьку було створено селянську організацію «Сельроб-єдність», якою керували комуністи А. А. Оксенюк і А. І. Шишко. Її членські внески використовувалися для друкування революційної літератури, яку розповсюджували серед селян, а також для допомоги політв'язням [2].

«Сельроб-єдність» мала право організовувати сільськогосподарські гуртки. Під час занять цих гуртків пропагувалися ідеї марксизму-ленінізму, читали революційну літературу, розповідалося про життя радянських людей та їх успіхи в соціалістичному будівництві. Гуртківці часто співали революційних пісень, в яких лунали заклики до боротьби за визволення.

В роки економічної кризи (1929—1933) посилилася боротьба трудящих Уховецька проти гнобителів. 1 Травня 1929 року в селі відбулася демонстрація. Його жителі вийшли на вулицю з червоними прапорами й лозунгами: «Хай живе 1 Травня — день солідарності трудящих всіх країн!», «Хай живе пролетарська революція!», «Руки геть від СРСР!» [3]. Щороку трудящі Уховецька відзначали Шевченківські дні. Масовий мітинг, присвячений вшануванню пам'яті великого поета, відбувся тут 22 березня 1931 року. В ньому взяли участь понад 500 чоловік, у т. ч. багато жителів сусідніх сіл [4]. Жителі Уховецька, очолені комуністами й комсомольцями, готувалися провести демонстрацію 1 Травня 1931 року, але поліція заборонила її. До села заздалегідь прибув загін поліції, який розпочав арешти. Селяни відзначали свято по своїх домівках [5].

Незважаючи на репресії, комуністи Уховецька рік у рік посилювали революційну роботу в масах. Особливо широкого розмаху вона набрала, коли навесні 1932 року тут створили райком КПЗУ, а невдовзі — і райком комсомолу. До складу райкому КПЗУ ввійшли мужні борці за владу Рад — А. С. Парфенюк (секретар), А. А. Васюта, І. Д. Кухта, А. М. Степанюк та інші [6]. Комуністи Уховецька, керовані райкомом КПЗУ, кожного революційного свята або в інші знаменні дні вивішували червоні прапори, транспаранти, розповсюджували листівки, організовували демонстрації, влаштовували збори, мітинги. Хоч поліція заборонила проведення першо-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 216, оп. 1, спр. 542, арк. 3.

[2] Газ. «Сель-Роб», 1 грудня 1929 р.; 2 березня 1930 р.

[3] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 2100, арк. 14.

[4] Газ. «Сель-Роб», 29 березня 1931 р.

[5] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 37.

[6] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 135; Волинський облдержархів. ф. 216, оп. 3, спр. 3207, арк. 5.

травневої демонстрації в 1932 році, однак селяни святкували 1 Травня. 1 серпня того року райком КПЗУ організував в Уховецьку масову антивоєнну демонстрацію і розповсюдив листівки з закликами: «Геть фашистський уряд Пілсудського!», «Геть борги!», «Всі на фронт кривавої боротьби за диктатуру пролетаріату!», «Геть війну!», «Геть білий терор!», «Хай живе революція!», «Хай живе перемога пролетаріату!».

Окупаційні власті намагалися задушити революційний рух масовими репресіями й терором. Жителі Уховецька, як і інших сіл Західної Волині, відповіли на них партизанською боротьбою. Понад 200 жителів села пішли в ліси і стали на шлях партизанської боротьби проти поневолювачів. Уховецький партизанський загін був одним з найбільш численних, що діяли в Ковельському повіті. Його очолювали Й. Потарський та І. Сенюк [1].

Польські власті не могли подолати партизанів силами поліції, тому були викликані війська. Щоб придушити партизанський рух на Ковельщині, було відряджено 44-й піхотний полк. Три дні в Уховецьку лютували війська і поліція. Вони оточили село і нікого не випускали, а після зняття облоги кожного, хто виїжджав звідти, ретельно обшукували і відбирали хліб та інші продукти, щоб вони не потрапили до партизанів [2]. У червні 1933 року було вбито активного члена КПЗУ А. М. Степанюка, кинуто до в'язниці М. А. Васюту та інших революціонерів.

Незважаючи на терор, трудящі продовжували боротьбу проти гнобителів. У свята 1 Травня, Жовтневої революції та в інші визначні дні майоріли в селі червоні прапори, з'являлися транспаранти з закликами до боротьби за визволення. У 1933 році в день Міжнародного дня молоді жителі села знову читали транспаранти «Геть війну проти СРСР!», «Геть польові суди!», «Хай живе КСМЗУ!» [3].

Особливо розгорнулася героїчна боротьба трудящих Уховецька в 1934 році. В січні уховчани взяли активну участь у сільськогосподарському страйку, який охопив 130 сіл Волині. Селяни не сплачували податків, не вивозили на продаж до міста продукти, вимагали зниження цін на промислові товари й підвищення — на сільськогосподарські продукти. Коли на початку квітня екзекутор за несплату податків став забирати у селян худобу, збіжжя, одяг тощо, вони вигнали його з села. Тоді в ніч з 3 на 4 квітня сюди прибуло кілька десятків поліцаїв разом з повітовим старостою, які почали грабувати населення. Забирали коней, вози, реманент, позбавляючи селян засобів до існування; все реквізоване потім розпродавали. Жінок, які захищали своє добро, цькували собаками, били, калічили. Лише протягом одного дня було заарештовано 13 чоловік, з них — 10 жінок, яких кинули до в'язниці.

Викриваючи дії карателів, Ковельський окружний комітет КПЗУ і комітет КСМЗУ випустили листівку «До всіх працюючих і поневолених», в якій закликали зміцнювати солідарність з трудящими Уховецька, наслідувати їх приклад. «Покажемо свою солідарність з героїчними селянами Уховецька, — говорилося в ній. — Збираймо збіжжя, гроші, одяг для жертв білого терору і грабунку в Уховецьку. Скликаймо масові наради, обговорюймо і виносьмо постанови на підтримку селян Уховецька в боротьбі. Організуймо комітети допомоги борцям Уховецька. Організуймо демонстрації проти грабунку й терору в Уховецьку... Перший травень мусить стати у нас днем масового протесту проти кривавої розправи з працюючими селянами Уховецька!» [4].

Уховецький райком КПЗУ і місцевий комуністичний осередок на чолі з І. В. Бортюком закликали жителів Уховецька і сусідніх сіл відзначити день 1 Травня 1934 року демонстрацією. Цього дня біля школи зібралося понад 300 чоловік. У центрі села були вивішені транспаранти з першотравневими закликами. Вишикувавшись, де-

[1] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 140.
[2] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 76, 77.
[3] Там же, стор. 95, 102, 105, 107, 108, 114, 155.
[4] Там же, стор. 155—156.

монстранти з революційними піснями й червоними прапорами рушили до сусіднього села Волошок, де мав відбутися великий мітинг. Але демонстрантів перепинила поліція і, застосувавши сльозоточиві гази, розігнала[1].

Про першотравневу демонстрацію в Уховецьку дізналися та високо оцінили її трудящі не тільки Волині, а й Львова та Варшави. Це надало сил сільським комуністам і комсомольцям в їх боротьбі з поневолювачами. Уже 1 липня того ж року в Уховецьку знову з'явилися транспаранти з написами: «Хай живе страйк!», «Геть концентраційні табори! Добивайтесь звільнення товариша Тельмана! Геть пацифікацію і податкових грабіжників! Хай живе КПЗУ і КСМЗУ!». Тут також були розповсюджені листівки «До бідних селян»[2].

Окупаційні власті вирішили без суду і слідства розправитися з організаторами визвольної боротьби в Уховецьку. В ніч на 21 липня 1934 року їх агенти підступно вбили секретаря Уховецького райкому комсомолу С. А. Васюту і його батька — комуніста А. А. Васюту. Звістка про цей злочин поліції блискавкою облетіла навколишні села. До подвір'я Васютів нескінченним потоком йшли люди, несли живі квіти, щоб віддати останню шану борцям за Радянську владу. Комісар ковельської поліції Копецький, який спровокував це підле вбивство, виставив на шляхах патрулів, щоб затримати людський потік, але він змів їх. Тоді кат викликав 40 вершників, які шаблями стали розганяти людей. Проте селяни не розійшлися[3].

Наступного дня після вбивства в Уховецьку за закликом райкому КПЗУ зібралися сотні людей, щоб вшанувати пам'ять полеглих борців. Майоріли в селі червоні прапори, було розкидано тисячі листівок і прокламацій. Три дні люди стояли табором біля села, і вбивці не наважувалися ховати свої жертви. Копецький доповідав волинському воєводі: «В селі Кричевичі, гміни Повурська, та в селах Мар'янівка і Уховецьк, гміни Любитів, виявлено транспаранти з написами «Честь борцям Степану й Адаму Васютам, замордованим поліцією в Уховецьку! Геть фашистський терор! Хай живе КПЗУ! Уховецький РК КПЗУ»[4].

Про криваву подію в Уховецьку розповів народові Центральний Комітет КПЗУ у своїй листівці «До робітників, селян, жовнірів і трудової інтелігенції», в якій відзначалося, що фашистський терор набирає дедалі гостріших форм дикунства та звірства проти передових борців пролетаріату. «Боячись гніву працюючих, фашистські кати забрали замордовані ними тіла революціонерів і потай поховали свої жертви, коли десятки піших і кінних поліцаїв стерегли околиці. Арештовано було матір Степана Васюти. Буржуазія здійснила свою помсту, заспокоїла свою жадобу крові, — писалося в ній. — Товариші! Всі, як один, повстаньмо проти тиранів, розіб'ємо злобу й силу ненажерливих гнобителів! Слава пам'яті Васютам! Ганьба кривавим буржуазним катам! Геть уряд білого терору! Хай живе Комуністична партія Західної України! Хай живе революція!»[5].

Комсомольці села склали про вбивство героїв сумну й сувору пісню:

Ой, у селі Уховецьку сталася новина:
Там убили вражі кати батька та ще й сина,
Ой, у четвер, опівночі, кати їх бадали,
А з п'ятниці на суботу прийшли й повбивали.
Ой, спав батько під клунею, а син Степан в клуні,—
Та й обидва повмирали від вражої кулі...
Ой, самі їх кати вбили, самі схоронили.
Ще й попівським тим дурманом взяли й окропили[6].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 4282, арк. 3, 4.
[2] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 175.
[3] В. Замлинський. Життя для людей. Львів, 1962, стор. 11.
[4] Волинський облдержархів, ф. 216, оп. 3, спр. 3207, арк. 5.
[5] Там же, арк. 9.
[6] В. Замлинський. Життя для людей, стор. 12, 13.

Мало хто з жителів Уховецька не був на допиті або не зазнав тортур у поліцейських застінках. Понад 100 комуністів і комсомольців було заарештовано й кинуто до в'язниці.

Проте власті буржуазної Польщі бачили, що одними репресіями їм не зламати волі трудящих до боротьби. На початку 1935 року вони утворили в Уховецьку молодіжну націоналістичну організацію «Тур», яка мала на меті відвернути молодь від визвольної боротьби й примирити її з окупантами. Але комсомольців не вдалося спровокувати, вони добилися розпуску «Тура» і продовжували боротьбу проти поневолювачів. У травні 1936 року в Уховецьку відбулася демонстрація безробітної молоді [1].

На початку 1936 року в селі скликали нараду активу партійних осередків КПЗУ, що входили до районної організації. На ній було ухвалено рішення не виходити на шарварки, не сплачувати податків, боротися проти підготовки нападу на Радянський Союз та проти буржуазних націоналістичних організацій, які відкрито стали на службу до польського фашизму. Виконуючи постанови наради, комуністи влітку 1936 року організували в Уховецьку масову демонстрацію проти фашизму і війни. Але на село налетіли карателі, які пограбували його і по-звірячому розправилися з жителями [2].

Фашистські кати обрушили на трудящих репресії. Кількох комуністів Уховецька, яких невдовзі перед цим звільнили з тюрми, у 1937 році знову заарештували і засудили на 9 років ув'язнення. Серед них був і М. А. Васюта. Але жителі Уховецька не склали зброї. 1 Травня 1937 року в селі замайоріли червоні прапори, на вулицях з'явилися транспаранти з комуністичними гаслами[3]. 1-го Травня 1938 року тут було розклеєно й розкидано листівки із закликом не припиняти боротьби з окупантами до остаточної перемоги. В цій боротьбі трудящих надихали ідеї соціалізму. «До наших трудящих, до нашого селянства, — говорив М. А. Васюта, — через кордон, через колючий дріт пробиралося оте слово — соціалізм. Ніхто і ніщо не могло примусити нас забути це слово»[4].

Ніколи не покидала населення Уховецька надія про возз'єднання з Радянською Україною. Ця мрія здійснилася у вересні 1939 року. Почувши про наближення Червоної Армії, поліція втекла з села. Комуністи, які перебували у в'язниці, за допомогою населення вийшли на волю. 19 вересня жителі Уховецька радісно зустрічали воїнів-визволителів. Був утворений військовий загін, який разом з Червоною Армією визволяв рідну землю.

Відразу ж у селі почав діяти тимчасовий комітет — перший орган Радянської влади. Уховецькі селяни разом з трудящими Ковельського повіту 22 жовтня 1939 року обрали М. А. Васюту депутатом Народних Зборів Західної України. Виконуючи наказ виборців, він голосував за встановлення Радянської влади на Західній Україні і возз'єднання з Радянською Україною.

Народні Збори, що відбулися у Львові, обрали його членом делегації до Верховної Ради СРСР, що виклала прохання трудящих Західної України про прийняття їх до братньої сім'ї радянських народів.

У січні 1940 року було обрано сільську Раду. При ній створили ініціативну групу для організації колгоспу. У тому ж місяці селяни стали подавати заяви до артілі[5]. «Ми, — писали вони в заявах, — хочемо жити по-людськи, так, як живуть наші брати у всьому Радянському Союзі, хочемо вступити до колгоспу і дружно в ньому працювати»[6]. На початок лютого від селян Уховецька й Каєтанівки, яка на цей час зли-

---

[1] В. Маланчук. Бойовий шлях комсомолу Західної України. К., 1959, стор. 71.
[2] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 185, 189.
[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 9, спр. 3931, арк. 69; ф. 191, оп. 1, спр. 3207. арк. 6.
[4] М. К. Івасюта. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР, стор. 50.
[5] Там же.
[6] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 61.

лася з селом в один населений пункт, надійшло майже 300 заяв. Незабаром відбулися перші збори, присвячені заснуванню колгоспу. Їх відкрив голова сільради Г. О. Ремба. Першими було прийнято до колгоспу активістів М. А. Васюту, М. Іллюшу, О. Трохимука та інших. Збори обрали правління колгоспу на чолі з М. А. Васютою[1].

В Уховецьку почалось нове життя. Став працювати медичний пункт. Побудували середню школу, в якій навчання провадилося рідною українською мовою. Було відкрито клуб з бібліотекою, організовано народний хор, почали демонструватися кінофільми. В селі почав діяти філіал Ковельської музичної школи, де навчалося 20 обдарованих дітей.

Уховецький колгосп був першим на Волині. На початку березня 1940 року в ньому об'єднались 272 господарства. 12 березня колгоспники Уховецька викликали на соціалістичне змагання селян колгоспу с. Брищого Луцького району. Вони змагалися за високі врожаї усіх сільськогосподарських культур, зміцнення трудової дисципліни, підвищення революційної пильності. Укладення договору між двома артілями відбулося в день виборів до Верховних Рад Союзу РСР і УРСР. Депутатом Верховної Ради СРСР трудящі обрали М. А. Васюту.

Радянська держава подала молодій артілі значну допомогу. В колгоспі тоді було 10 плугів, 20 борін і 50 корів[2]. З Ковельської МТС прибули 3 трактори, які повели комсомолки Г. І. Берело, М. Д. Судник, С. С. Судник, що закінчили курси трактористів. Члени артілі відвідали кілька колгоспів України, щоб запозичити кращий досвід господарювання.

Колгоспники працювали з великим піднесенням. Посівні роботи вони завершили протягом двох тижнів і виростили високий урожай. За одержання високого врожаю кормових буряків — по 591 цнт з кожного гектара посіву — голова колгоспу М. А. Васюта та колгоспник М. А. Моругин стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1940 році. Організовано було проведено весняну сівбу 1941 року. Селяни Уховецька переконалися, що тільки шляхом колективного господарювання можна побудувати заможне і щасливе життя.

Але творча праця трудящих була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на СРСР. 27 червня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися в село. Почалися масові репресії і знищення радянських людей. Уже в перші дні окупації фашисти закатували 24 жителів села. Серед них були П. С. Турчин, його сини Олександр і Петро, дочка Ганна й дружина Євгенія Никифорівна. 17 радянських активістів, в т. ч. колишнього члена Ковельського окружкому КПЗУ А. Д. Самсоника, по-звірячому вбили гітлерівські пособники — українські буржуазні націоналісти. У перші дні війни частина населення Уховецька евакуювалась на схід або вступила до Червоної Армії. 40 чоловік поповнили лави народних месників, серед них А. Місюра, П. Голуб, І. В. Бартюк, І. П. Парфенюк, Л. У. Ковалець, М. П. Баран та інші. Деякі з них боролися у складі з'єднання А. П. Бринського і загону Д. М. Медведєва. Під час фашистської окупації в селі діяла підпільна група, яку очолював В. Гуляєв. До неї входили С. Ковалець, В. Ковальчук, П. Антонюк, П. Судник та інші. Хата П. І. Ковальця була явочною квартирою партизанів. Л. У. Ковалець готувала народним месникам їжу, лагодила одяг, ходила в розвідку. Жителька села Т. Е. Кухта доставляла партизанам боєприпаси. Одного разу, коли підпільниця везла снаряди, її захопили бандерівці. Вони по-звірячому катували її, щоб дізнатися про розташування партизанів. Але патріотка загинула, не вимовивши жодного слова. Радянський уряд посмертно нагородив її орденом. У 1944 році до села увірвалися бандерівці і вчинили розправу над мирним населенням. Вони вбили І. Т. Турчина та багатьох інших.

17 березня 1944 року 260-а Ковельська Червонопрапорна дивізія визволила

---

[1] Газ «Радянська Волинь», 15 лютого 1940 р.
[2] Газ «Радянська Волинь», 12 березня і 14 листопада 1940 р.

Уховецьк від ворога. Три дні тут тривали жорстокі бої. Першими вступили до села частини 1026-го стрілецького полку під командуванням підполковника П. М. Колесина і 738-го артилерійського полку на чолі з підполковником О. І. Огарковим. Під час боїв за визволення Уховецька загинуло 380 радянських воїнів різних національностей. Їх імена викарбувані на пам'ятнику, встановленому в селі. Серед загиблих — майор Г. В. Штельмах, капітан Я. П. Пінчук, рядові Г. М. Федоров, А. Т. Тетерханов, П. І. Геліс, К. Кульжанов та інші.

П. В. Васюта — депутат Верховної Ради СРСР 2-го скликання. Фото 1968 р.

З 259 жителів Уховецька, які билися в лавах Червоної Армії, 130 полягли смертю хоробрих на полі бою. Загинули перший голова колгоспу М. А. Васюта, який посмертно був нагороджений орденом Леніна, його брат І. Васюта, колгоспники П. Голуб, А. Місюра та багато інших.

Гітлерівці завдали Уховецьку великої шкоди. Вони знищили 77 житлових будинків і 110 господарських будівель, відібрали у селян багато худоби. Загальна сума збитків, заподіяних селу, становила 543,6 тис. крб.[1]. Трудящі з великим ентузіазмом приступили до відбудови господарства. Було відремонтовано будинок, де розмістили школу, клуб, сільраду[2]. Держава надала селянам довгострокову позику на відбудову жител та придбання худоби[3].

Одним з ініціаторів відродження колгоспу була мати загиблого голови М. А. Васюти — П. В. Васюта. Вона разом з І. В. Бортюком роз'яснювала односельчанам, що єдиний шлях до заможного життя є організація артілі.

Соціалістичній перебудові сільського господарства чинили відчайдушний опір банди українських буржуазних націоналістів. Дізнавшись, що П. В. Васюта і і І. В. Бортюк згуртовують селян для організації колгоспу, націоналістичні недобитки стали загрожувати їм смертю. Але це не залякало активістів, вони продовжували боротьбу за соціалістичне перетворення села. 8 квітня 1945 року в Уховецьку відбулися збори селян, на яких було прийнято рішення про відновлення колгоспу[4]. Спочатку в артіль об'єдналося 24 господарства. Головою першого в області колгоспу «Полісся» обрали І. В. Бортюка. Спираючись на допомогу держави, колгосп вчасно засіяв і зібрав урожай. Розпочалося будівництво господарських та інших приміщень. Наступного року до колгоспу вступила більшість селян.

Рік у рік міцніло господарство артілі. Уже в перші два роки колгосп побудував 2 стайні, комору, типовий корівник на 170 голів, зерносховище, льоносушарку, гараж, майстерні, електростанцію. Стала працювати колгоспна цегельня, що виробляла 200 тис. штук цегли на рік. У червні 1947 року в селі було створено партійно-кандидатську групу, до якої ввійшли М. С. Кухта (секретар), І. В. Бортюк, П. В. Васюта, А. А. Оксенюк та інші[5]. Вона закріпила комуністів по бригадах і ланках, розгорнула масово-політичну роботу серед колгоспників. На кінець 1947 року було завершено колективізацію, всі селяни Уховецька об'єднались в артіль.

У червні 1948 року в Уховецьку створили первинну партійну організацію, секретарем якої обрали С. С. Судник. У 1951 році вона вже налічувала 20 комуністів. Партійна організація чимало зробила для зміцнення господарства. Вона доручила комуністам відповідальні ділянки роботи, організувала бригади для вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур. У 1948 році колгоспники виростили по 13 цнт зернових і по 4 цнт льону-насіння з гектара. Посадили новий сад,

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп.4, спр. 13, арк. 180.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 16 грудня 1944 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 3, спр. 37, арк. 75, 76.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 17 квітня 1945 р.
[5] Волинський облпартархів, ф. 413, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

розгорнулось громадське будівництво. Нових успіхів досягнуто в розвитку тваринництва. Стали розводити рибу в колгоспному озері. Уховецький колгосп перетворився на досить значне господарство. У 1951 році план хлібозакупок члени артілі виконали за 10 днів і продали державі хліба на 200 цнт більше, ніж у попередньому році. У 1952 році в господарстві налічувалося 427 коней, 753 голови великої рогатої худоби, 293 свині і 285 овець.

Велике значення для дальшого розвитку господарства артілі мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і наступні заходи партії і уряду, спрямовані на піднесення продуктивності сільськогосподарського виробництва. Партійна організація і правління колгоспу особливу увагу звернули на заготівлю місцевих добрив, запровадження науково обгрунтованих структур посівних площ, поліпшення використання луків, збільшення запасу кормів, їх облік та раціональне використання в кожній бригаді і на кожній фермі. У 1959 році в колгоспі зібрали в середньому по 10,8 цнт зернових, по 260 цнт буряків, по 80 цнт картоплі з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 36 цнт м'яса і 83,5 цнт молока. Бригада В. С. Борканюка зібрала по 15 цнт пшениці і по 19 цнт ячменю з гектара. За одержання високих врожаїв зернових ланкова К. І. Білинець і члени ланки М. Т. Дятел і М. С. Калитюк у 1960 році були відзначені урядовими нагородами.

За роки семирічки (1959—1965 рр.) в колгоспі завершили повну механізацію польових робіт — оранки, сівби, збирання врожаю, більше внесено в грунт органічних і мінеральних добрив. Щоб підвищити продуктивність тваринництва, створили бригади для заготівлі кормів, молодіжну ланку для вирощування кукурудзи на силос. Запроваджено дні тваринника. Працівники ферм підвищували професійний та ідейно-політичний рівень, широко розгорнули соціалістичне змагання. Передовиків праці нагороджували перехідними вимпелами «Кращій доярці», «Кращій свинарці», «Кращій телятниці». У 1965 році колгосп зібрав по 17,9 цнт пшениці, по 10,9 цнт жита, по 278 цнт цукрових буряків з гектара. Загальний прибуток артілі становив 200 тис. карбованців.

Важливу роль для розвитку колгоспу «Полісся» мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. За допомогою держави колгосп осушив 360 га заболочених земель. У 1968 році виробництво зерна, льону і цукрових буряків зросло у порівнянні з попереднім роком на 50 проц. Середній урожай зернових у 1966—1968 рр. становив 15 цнт (у т. ч. пшениці — 20 цнт), цукрових буряків — 300 цнт з гектара. В 1968 році зібрали по 19 цнт пшениці на площі 340 га, по 6 цнт льону-волокна і по 3,3 цнт льону-насіння на 135 га, по 309 цнт буряків на площі 40 га. Прибуток колгоспу від рільництва подвоївся.

Зросла і продуктивність тваринництва. У 1968 році артіль мала 374 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 104 корови), 3439 овець (в т. ч. 1350 тонкорунних), що становило на 100 га угідь 16 голів великої рогатої худоби і 152 вівці. У ювілейному 1967 році колгосп «Полісся» назвали на честь першого голови колгоспу на Волині ім. М. А. Васюти. Артіль перетворилася на багатогалузеве господарство. Їй належало 3461 га землі, з них 2445 га орної. В рільництві переважають зернові культури і льон, у тваринництві — вівчарство. Господарство має 20 тракторів, 5 комбайнів, 6 автомашин та іншу сучасну сільськогосподарську техніку. У 1968 році його доходи зросли порівняно з 1965 роком більш як вдвоє і досягли 427 тис. крб. Колгоспники одержали на один людино-день в середньому по 2 карбованці.

Вирішальною умовою зростання продуктивності колгоспного господарства є самовіддана праця його трудівників. Авангардна роль у цьому належить партійній організації, яка в 1968 році налічувала 60 комуністів. Майже всі вони працюють на провідних ділянках громадського господарства. Так, В. П. Калитюк очолює рільничу бригаду, яка в 1968 році зібрала по 14,4 цнт зернових на площі 206 га, по 343 цнт буряків на площі 15 га і по 9 цнт льону-волокна на площі 33 га. Тракторист П. К. Борисюк виробив на тракторі ДТ-20 531 га умовної оранки замість планових 400 га. Ланкова Н. В. Грицанюк виростила на 35 га по 9 цнт волокна і 4 цнт

насіння льону з гектара. К. І. Біленець — передова доярка в колгоспі, приклад якої наслідують інші. Партійна організація виховує кадри колгоспного активу і з числа безпартійних. Бригада, яку очолює М. П. Турчин, зібрала по 15 цнт зернових на площі 200 га, по 413 цнт буряків на площі 20 га, по 4,5 цнт волокна і 3,5 цнт насіння льону на площі 50 га. Тракторист С. В. Парат виробив на тракторі МТЗ-2 1413 га умовної оранки замість 850 га за планом. Таких прикладів багато.

А. Г. Лазарчук (1870—1934) — український прогресивний художник і педагог, уродженець с. Уховецька.

За роки Радянської влади змінився й зовнішній вигляд Уховецька. Хутірна система, яка перешкоджала колективній праці і культурному зростанню населення, була ліквідована. На початку 50-х років колгоспники переселилися з хуторів до села, з допомогою колгоспу звели нові будинки. З'явилось 5 нових вулиць, які обсадили декоративними та фруктовими деревами. Лише в 1967 році було висаджено понад 2,5 тис. саджанців декоративних дерев. У центрі села в 1950 році спорудили клуб на 500 місць, 3 магазини. Заможно живуть трудівники села. Рік у рік жителі Уховецька купують дедалі більше товарів. Товарооборот торговельної мережі зріс з 160 тис. крб. у 1961 році до 958 тис. крб. у 1968 році. Особливо великим попитом користуються радіоприймачі, телевізори, мотоцикли, добротний одяг, взуття.

В Уховецьку працює середня школа, яка міститься у новому двоповерховому будинку. В ній добре обладнані навчальні кабінети, бібліотека, фізкультурний зал. Тут є вечірні класи сільської молоді. За післявоєнний час середню школу закінчили 412 учнів. Чимало з них здобули вищу і середню спеціальну освіту і працюють педагогами, лікарями, агрономами, інженерами тощо. У 1968 році понад 50 випускників школи навчалося у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах.

В селі діють медпункт, пологовий будинок, дитячий садок і ясла.

Змістовним і цікавим стало культурне життя села. В клубі систематично проводяться лекції, їх читають місцеві вчителі, лектори з району і області. Тут також працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний, фізкультурний, є духовий та інструментальний оркестри, стаціонарна кіноустановка. В селі — 2 бібліотеки, книжковий фонд яких становить 15 тис. примірників. Тут влаштовують читацькі конференції, обговорення художніх і наукових творів.

Гордістю села є історико-краєзнавчий музей, відкритий у 1960 році з ініціативи директора школи О. М. Вакулюка. Музей має понад 4 тис. експонатів, розміщених у 9 кімнатах. Особливо багато документів з історії боротьби трудящих Уховецька за визволення з-під гніту буржуазно-поміщицької Польщі і возз'єднання з Радянською Україною. Є чимало матеріалів про боротьбу трудящих проти німецько-фашистських загарбників. У музеї є ленінська кімната, в якій зберігаються твори В. І. Леніна, одержані від Центрального музею В. І. Леніна. Тут приймають до піонерів і комсомолу, урочисто вручають комсомольські квитки. При музеї створена картинна галерея, що має 200 полотен, подарованих художниками Москви, Львова, Талліна, Ташкента, Алма-Ати, дочкою художника А. Г. Лазарчука, що народився у селі, закінчив Академію мистецтв у Петербурзі і був учнем відомого художника В. Є. Маковського.

Велику роль у господарському й культурному житті Уховецька відіграє сільська Рада, яка налічує 37 депутатів. При Раді є 7 постійно діючих комісій, які працюють на громадських засадах. У селі створена народна дружина, що налічує 22 чоловіка, товариський суд.

Колись глухе поліське село Уховецьк нині розквітло під зорею Радянської влади. Його жителі — справжні господарі своєї землі — будують світле, радісне майбутнє — комунізм.

Р. Н. ОКСЕНЮК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛАШІ́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Любитів. Населення — 888 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воля-Ковельська, Зелена, Іванівка, Перковичі.

В Білашеві міститься центральна садиба колгоспу «Комсомолець», який має 3713 га землі, в тому числі 1242 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон, картопля, овочі, кормові коренеплоди. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї льону ланкова М. Зламан нагороджена орденом Леніна. Добре працює овочівницька ланка І. П. Боярчука, завдяки чому колгосп щороку виконує 2—3 державні замовлення по продажу городини. На території сільради в с. Зеленій розміщене також державне господарство «Заготхудобовідгодівля», організоване в 1966 році. За ним закріплено 2020 га землі, в тому числі 802 га орної.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 168 нових будинків.

Перша згадка про Білашів належить до 1583 року.

В роки окупації села панською Польщею (1920—1939 рр.) революційну агітацію в селі проводили члени КПЗУ Ю. О. Демчук, В. П. Рибчук та інші, які у вересні 1939 року очолили селянський комітет — перший орган Радянської влади в Білашеві.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці вбили 63 жителі, зруйнували 135 житлових будинків, пограбували багато майна.

БІЛИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований за 7 км на захід від районного центру. В селі — залізнична станція. Населення — 1762 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Колодниця.

В селі — центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 5014 га землі, в тому числі 1156 га орної. Провідна сільськогосподарська культура — льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1967 році зібрано по 25,8 цнт пшениці з га, 9,5 цнт волокна, 220 цнт картоплі. Ланки С. І. Шевчук, Л. П. Федосюк і Н. К. Данилюк одержали в середньому по 10—13 цнт льону. За досягнуті успіхи 5 чоловік удостоєні урядових нагород, серед них голову колгоспу С. С. Шульгача нагороджено орденом Леніна, машиніста льонопереробного агрегата О. Л. Гончарова і ланкову Є. Г. Пойду — орденом Трудового Червоного прапора.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Перша письмова згадка про Білин належить до першої половини XVI століття.

У 1932 році в селі створено комуністичний осередок, секретарем якого обрали Д. Г. Хвищука, і комсомольську організацію на чолі з С. С. Шульгачем, що налічувала 40 чоловік. Партійна та комсомольська організації, перебуваючи в підпіллі, організовували трудящих на боротьбу проти окупантів. Так, похорон забитого жандармами комсомольця І. А. Наконечного 31 липня 1932 року перетворився на могутню демонстрацію проти буржуазно-поміщицького режиму. В ній брали участь і жителі навколишніх сіл. Всього — понад 5 тис. чоловік. Серед демонстрантів були розповсюджені листівки.

В 1935 році члени КПЗУ і комсомольці організували дводенний страйк селян, які працювали на осушенні боліт. Страйк закінчився перемогою селян. Щороку в Білині відзначалися революційні свята, дні пам'яті В. І. Леніна, антивоєнний день 1 серпня. Особливо широко відзначили трудящі села антивоєнний день у 1936 році, коли 532 жителі підписали протест проти дій польських властей. Документ був надісланий Конгресу захисту миру, який відбувався у вересні 1936 року в Лондоні.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 72 мирних громадян. 300 місцевих жителів боролися з ворогом у рядах Червоної Армії. За мужність і героїзм 65 чоловік нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

ВЕ́ЛИЦЬК — село, центр сільської Ради. Розташований за 40 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Голоби. Населення — 902 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Кухарі, Підліси, Сільце.

У Велицьку знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 3668 га землі, в тому числі орної — 1730 га. В галузі рільництва господарство спеціалізується на вирощуванні зерна, цукрових буряків, льону, картоплі. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. По розвитку громадського тваринництва колгосп посідає одне з провідних місць у районі. До 50-річчя Великого Жовтня він виконав план продажу державі молока на 173 проценти.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює дільнична лікарня. За післявоєнні роки споруджено 130 житлових будинків.

Уперше Велицьк згадується в історичних документах за 1488 рік.

Під час першої світової війни через Велицьк проходила лінія фронту, село було повністю зруйноване.

В грудні 1924 року в селі створено підпільний осередок КПЗУ, який входив до складу Мельницького райкому.

ГРЕДЬКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 23 км на північний захід від районного центру біля залізниці Ковель—Брест. Населення — 327 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Городище, Красноволя.

На території села розміщується бригада колгоспу ім. Кутузова (центральна садиба в с. Городищі), який має 3150 га землі, в тому числі 1108 га орної. Господарство спеціалізується

на вирощуванні зернових, цукрових буряків, картоплі. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб. За широку пропаганду книги завідуюча бібліотекою А. Т. Войтюк нагороджена Почесною грамотою Спілки письменників України. За післявоєнні роки в Гредьках споруджено 66 житлових будинків.

Перша згадка про село належить до 1538 року.

В часи окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут відбувалися революційні виступи. Комуністичний осередок створено в 1927 році. В 1936 році відбулася першотравнева демонстрація, в якій брали участь близько 500 жителів сіл Гредьок, Городища, Секуня. Її організатором був член окружкому КПЗУ Ф. С. Дем'янчук.

ДОРОТИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване біля Доротищенського озера, за 16 км від районного центру і за 1 км від залізничної станції Доротище. Населення — 823 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Гішин.

Колгосп «Прапор Леніна», центральна садиба якого розміщена в Доротищі, має 4 тис. га землі. Вирощуються переважно зернові, льон, картопля, цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. На весь район славиться колгоспний хор, який вже багато років існує при клубі. За післявоєнні роки споруджено 178 житлових будинків.

Вперше село під назвою «Дороготеш» згадується в документах за 1502 рік.

У період окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею селяни Доротища брали активну участь у виступах проти панського гніту. Революційний рух очолювали члени КПЗУ.

Під час фашистської окупації багато жителів села пішло в партизанські загони, щоб із зброєю в руках бити ворога. Ф. М. Приступа був у партизанському загоні особливого призначення під командуванням Д. М. Медведєва і певний час брав участь у бойових операціях спільно з відомим розвідником М. І. Кузнецовим. Фашисти спалили майже всі житлові будинки. Зараз село повністю відбудоване.

ДРО́ЗДНІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 24 км на південний схід від районного центру, за 6 км від шосе Ковель—Луцьк і за 8 км від залізничної станції Любитів. Поблизу села є два озера. Населення — 966 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гончий Брід.

У Дроздніях розташована центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, який має 6497 га землі, в тому числі 2112 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон, картопля. У 1967 році в колгоспі зібрали по 6,5 цнт льоноволокна з га. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. За успіхи в колгоспному виробництві 5 чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, серед них І. Г. Янчук — орденом Леніна, Т. Я. Новосад — орденом Трудового Червоного прапора

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури. Драматичний гурток Будинку культури на огляді-конкурсі, присвяченому 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, зайняв одне з перших місць в області.

Вперше в історичних документах Дроздні згадуються у 1545 році.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяв осередок КПЗУ, до складу якого входили В. С. Колочун, Ю. Г. Янчук, І. І. Ростун та інші. Комуністи організовували страйки, демонстрації, розповсюджували нелегальну політичну літературу.

За період німецько-фашистської окупації гітлерівці вбили 46 чоловік, знищили багато будинків, пограбували худобу.

ДУБОВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 5 км на північ від районного центру. Населення — 952 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бахів і Вербка.

У Дубовому розташована центральна садиба колгоспу «Україна», який має 3442 га землі, в тому числі 842 га орної. Вирощуються зернові і технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Протягом 1960—1964 рр. в колгоспі осушено і освоєно 824 га заболочених земель. Середня врожайність зернових — 20 цнт з га, на 100 га сільськогосподарських угідь виробляється по 500—600 цнт молока і 110—130 цнт м'яса. За досягнуті успіхи група працівників нагороджена орденами і медалями, серед них голова колгоспу М. І. Васюк і доярка В. П. Журба — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Широкого розвитку набрало самодіяльне мистецтво. Далеко за межами села славиться відома сім'я музикантів Шафетів (батько та три сини).

Вперше в історичних документах Дубове згадується у 1543 році.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 40 активістів. З участю сільських партизанів у 1943 році було розгромлено ворожу групу, що вивозила жителів на каторжні роботи до Німеччини.

ЗАРІ́ЧЧЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі р. Турії, за 22 км на північний схід від районного центру. До залізничної станції Несухоїже — 2 км. Через

На пасовищах колгоспу «Україна», с. Дубове. 1967 р.

село проходить шосе Ковель—Любешів. Населення — 687 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воля, Лапні, Любче, Тойкут.

На території сільради розташований колгосп ім. Ватутіна (центральна садиба в селі Тойкуті), який має 6863 га землі, в тому числі 1516 га орної. У Заріччі — одна з бригад колгоспу. Вирощуються зернові й кормові культури, льон, картопля, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі провадяться великі роботи по осушенню заболочених земель.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. У піднесенні економіки колгоспу, в організації виховної і культурної роботи велику допомогу колгоспникам подають шефи — колектив локомотивного депо станції Ковель. Вони допомогли обладнати ремонтну майстерню, підготувати спеціалістів — слюсарів, токарів, зварників, часто приїздять у колгосп з самодіяльними концертами.

Перша писемна згадка про Заріччя належить до 1664 року.

Під час німецько-фашистської окупації багато жителів Заріччя було в партизанських загонах, що базувалися в навколишніх лісах. Наприкінці зими 1944 року партизанські загони із з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова розгромили поблизу Заріччя велику групу фашистів. Відступаючи, гітлерівці повністю спалили всі житлові й господарські будівлі в ближніх селах, у тому числі й тих, що нині входять до складу Зарічанської сільради.

КОЗЛИ́НИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 33 км на схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Грив'ятки. Населення — 870 чоловік. Сільраді підпорядковані села Грив'ятки, Луківка, Шкурат.

У Козлиничах розташована центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який має 5269 га землі, в тому числі орної — 2034 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, льону, картоплі. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Машинно-тракторний парк колгоспу — передовий у районі. Тут є добре обладнана ремонтна майстерня, налічується 29 тракторів, 8 комбайнів, 10 автомашин. Виросли кваліфіковані кадри механізаторів. За вирощування високих урожаїв зернових ланкова М. Н. Бабич нагороджена орденом Леніна, Н. М. Кручок — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 190 житлових будинків.

Перша згадка про Козлиничі належить до 1545 року.

Під час першої світової війни поблизу проходила лінія фронту. Село зазнало великих руйнувань, частина населення загинула.

За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі (1920—1939 рр.) революційну пропаганду в селі проводила організація «Сільробєдність», яка перебувала під впливом КПЗУ. На початку 30-х років виник підпільний осередок КПЗУ, очолювали його І. Г. Мишко, П. Ф. Шемейко. Комуністи організовували відзначення революційних свят, мітинги, демонстрації.

ЛОМАЧА́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 34 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Грив'ятки. Населення — 462 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кричевичі, Черемошне.

В Ломачанці розташована бригада колгоспу «Шлях Леніна», який має 7433 га землі, в тому числі 1780 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. Провадяться роботи по осушенню заболочених земель.

У Ломачанці є початкова школа, клуб.

Вперше село згадується у 1578 році.

Під час окупації Ломачанки буржуазно-поміщицькою Польщею боротьбу селян за соціальне і національне визволення очолювали члени КПЗУ. Так, у 1931 році вони провели першотравневу демонстрацію. Організаторів демонстрації польські власті арештували. Того ж року 10 активістів віддали до суду, звинувативши їх у підпалі садиби осадника Кринського.

В роки Великої Вітчизняної війни фашистські окупанти завдали населенню збитків на суму 150 тис. карбованців.

МЕЛЬНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Мельниці, за 35 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Голоби. Населення — 1301 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кривлин, Мирин, Рудка-Миринська.

У Мельниці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 6242 га землі, в тому числі орної — 1941 га. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Напрям у тваринництві — м'ясо-молочний. Розвинуте також вівчарство. За розвитком громадського тваринництва колгосп посідає одне з провідних місць у районі.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. Працюють майстерні побутового обслуговування.

Наприкінці 1917 року революційні солдати військових частин, розташованих у Мельниці, проголосили в селі Радянську владу. Але в лютому 1918 року його захопили австро-німецькі війська, пізніше — польські. У серпні 1920 року Мельницю і навколишні села визволила Перша Кінна армія. У 1924 році в Мельниці була створена підпільна організація КПЗУ, яка об'єднувала 11 осередків. Комуністи розповсюджували революційну літературу, організовували страйки.

В роки Великої Вітчизняної війни в районі Голоби—Мельниця—Поворськ діяла група народних месників, підпорядкованих партизанському з'єднанню А. П. Бринського. В рядах партизанів боролися з ворогом багато жителів Мельниці.

Поблизу села в урочищі Деркачах збереглося городище давньоруського часу.

МОЩЕ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Мощена. Поблизу села проходять дві залізничні лінії: Ковель—Брест і Ковель—Любомль. Населення — 539 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Довгоноси, Калинівка, Люблинець, Черкаси.

В Мощеній міститься радгосп «Ковельський», який має 4662 га землі, в тому числі 1814 га орної. З 1967 року господарство спеціалізується на вирощуванні племінного молодняка великої рогатої худоби і свиней. Сіють зернові, кормові культури, з технічних — цукрові буряки.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 148 житлових будинків.

Уперше в історичних документах Мощена згадується в першій половині XVI століття.

З 1928 року в селі діяв осередок КПЗУ, який очолював боротьбу селян проти польських поневолювачів. У 1936 році в Мощеній відбулася велика першотравнева демонстрація. Революційні виступи не припинялись і в наступні роки. В с. Довгоносах з 1932 року діяв райком КСМЗУ, який очолював Г. О. Назарук. В 1937 році його було обрано секретарем Ковельського окружкому КПЗУ.

НОВИ́Й МОСИ́Р — село, центр сільської Ради. Розташований за 30 км від районного центру і за 6 км на південь від шосе Ковель—Луцьк. Відстань до найближчої залізничної станції Голоби — 6 км. Біля села протікає р. Стохід. Населення — 470 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дарівка, Діброва, Майдан, Партизанське (до 1964 року — Угли Перші), Солотвин, Старий Мосир.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має 4095 га землі, в тому числі 1284 га орної. По розвитку виробництва колгосп посідає одне з перших місць у районі. Вирощуються зернові, технічні культури, картопля. В 1967 році зібрано по 6,6 цнт льоно-волокна, а ланка Г. А. Відринської зібрала на своїй площі по 10,5 цнт. Тваринництво — молочно-м'ясного напряму. В ювілейному році вироблено в стогектарному обчисленні по 458 цнт молока і 76 цнт м'яса.

У Новому Мосирі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює побутова майстерня.

Перша згадка про село належить до 1545 року.

Під час фашистської окупації з грудня 1941 року і до визволення в селі діяла антифашистська група, яку очолював комуніст Г. Ф. Мартинюк.

ОБЛА́ПИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 16 км на північ від районного центру і за 2 км від шосе Ковель—Брест. Відстань до залізничної станції Доротище — 6 км. Населення — 1459 чоловік. Сільраді підпорядковане село Мислина.

Радгосп ім. Дзержинського, що розташований у селі, підпорядкований обласній сільськогосподарській дослідній станції і має 3438 га землі, в тому числі орної — 643 га. Основний виробничий напрям господарства — вирощування високопродуктивного насіння зернових культур. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Облапи належить до 1509 року.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею революційною боротьбою проти загарбників керували комуністи на чолі з Г. М. Шумом. Вони вивішували прапори, розповсюджували листівки.

Біля клубу, с. Облапи. 1963 р.

ПІДРІ́ЖЖЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі р. Стоходу, за 50 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Поворськ. Населення — 1175 чоловік. Сільраді підпорядковані села Арсеновичі, Кашівка, Угли.

На території Підріжжя розташована центральна садиба колгоспу «Волинь», який має 4896 га землі, в тому числі 970 га орної. Вирощуються зернові, картопля, цукрові буряки. Напрям тваринництва — м'ясо-молочний.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. Щороку тут споруджується по 10 нових житлових будинків.

Перша згадка про Підріжжя належить до 1545 року.

ПІСО́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 37 км на схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Поворськ. Населення — 1172 чоловіка.

В селі розміщується колгосп ім. Калініна, який має 2565 га землі, в тому числі орної — 971 га. Вирощуються зернові, льон, цукрові буряки; провідна культура — картопля, врожайність якої протягом 1964—1967 рр. становила 157—165 цнт з га. Господарство є ініціатором впровадження комплексної механізації у вирощуванні картоплі. На всю Волинь славиться механізована ланка комуніста М. В. Самчука, який на стогектарному масиві без затрат ручної праці збирає по 160—180 цнт картоплі

з кожного га. За видатні досягнення М. В. Самчука нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора і присвоєно звання заслуженого механізатора республіки. В колгоспі розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, яку очолює заслужений вчитель школи УРСР М. П. Лавринченко; бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 215 житлових будинків.

Уперше Пісочне згадується в 1540 році.

За часів буржуазно-поміщицької Польщі боротьбу проти гнобителів очолював осередок КПЗУ, створений у 1925 році. Кількох місцевих комуністів було засуджено на Ковельському «процесі 56» у 1934 році.

ПОПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 2 км від шосе Ковель—Луцьк, за 33 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Голоби. Населення — 533 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Борщівка, Великий Порськ, Жмудче, Малий Порськ, Свидники.

На території Поповичів розташована центральна садиба колгоспу ім. Мартинюка, який має 6400 га землі, в тому числі орної — 2790 га. Колгосп — мільйонер, одне з передових господарств у районі. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Тракторна бригада колгоспу — передова в районі. Тут є 33 трактори в 15-сильному обчисленні, 12 комбайнів, 16 вантажних автомашин та інша техніка. Механізовано близько 80 проц. робіт у рільництві і до 40 проц. у тваринництві. За трудові успіхи група колгоспників нагороджена орденами і медалями, серед них колишній голова колгоспу О. К. Стасюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури

За післявоєнні роки споруджено 118 житлових будинків.

Перша згадка про Поповичі належить до 1545 року.

В грудні 1926 року в селі виник осередок КПЗУ. З його ініціативи 8 листопада 1937 року революційно настроєна частина селян з Поповичів і Великого Порська надіслала листа до міністерства внутрішніх справ буржуазної Польщі, в якому різко протестувала проти колонізації українських земель, вимагала безплатної передачі поміщицьких земель безземельним і малоземельним селянам.

У роки Великої Вітчизняної війни жителі села мужньо боролися з фашистськими окупантами. Сміливим ватажком народних месників був місцевий житель, член КПЗУ з 1924 року Г. Ф. Мартинюк, іменем якого названий колгосп. Він організував антифашистське підпілля, що діяло в Голобському, Рожищенському і Луцькому районах. Воно мало тісні зв'язки з Торчинським і Луцьким підпіллями та партизанськими загонами з'єднання А. П. Бринського. Фашисти за роки окупації знищили 125 будинків, розстріляли багато людей, 40 чоловік відправили на каторгу до Німеччини.

В околицях Великого Порська знайдено кам'яні вироби доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Виявлено курганний могильник давньоруських часів.

На річці Стоході поблизу с. Свидників. 1962 р.

РАДО́ШИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Голоби. Населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Байківці, Битень, Мар'янівка.

В Радошині розташована центральна садиба колгоспу ім. Ів. Франка, який має 6658 га землі, в тому числі орної — 2361 га. Це економічно сильне господарство, його грошові доходи становлять 700 тис. крб. на рік. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву цукрових буряків, врожайність яких у 1967 році дорівнювала 353 цнт з га, а в 1968 — 413 цнт. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп має потужний машинно-тракторний парк, що налічує 27 тракторів у 15 — сильному обчисленні, 11 комбайнів, 12 вантажних автомашин.

У Радошині є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний період споруджено 164 житлові будинки.

Перша згадка про село належить до кінця XV століття.

У 1924 році у селі створено осередок КПЗУ. Підпільники розповсюджували революційну літературу. В 1932 році виник партизанський загін, який громив поміщицькі фільварки, садиби куркулів і осадників, поліцейські постерунки. Радошинці взяли активну участь у сільськогосподарському страйку 1936 року.

Під час Великої Вітчизняної війни фашистські окупанти пограбували колгосп, закрили клуб, школу, медпункт, убили 52 жителів села, 25 чоловік молоді вивезли до Німеччини на каторжні роботи, спалили багато будинків.

СИТО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані на р. Стоході, за 54 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Поворськ. Населення — 709 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Світле (до 1964 року — Іванівка).

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, який має

3437 га землі, в тому числі орної — 662 га. Вирощуються зернові, льон, картопля. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є вівцеферма.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В історичних документах Ситовичі вперше згадуються в 1635 році.

СТАРІ́ КОША́РИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на рівнині, за 12 км на захід від районного центру, за 2 км від автостради Ковель—Любомль, південніше залізниці Ковель—Ягодин. У селі — залізнична станція. Населення — 630 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Краснодуб'я, Кругель, Нові Кошари.

У Старих Кошарах розташована центральна садиба колгоспу «Росія», який має 4958 га землі, в тому числі 2492 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон, картопля, кормові коренеплоди. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює дільнична лікарня. До послуг населення — кравецька майстерня.

Перша згадка про село належить до XVI століття.

В роки першої світової війни село було повністю спустошене.

Під час окупації Волині панською Польщею революційну пропаганду в селі провадили члени КПЗУ, об'єднані в 1925 році в Старокошарівський райком КПЗУ. Вони організовували демонстрації, страйки, закликали населення до непокори гнобителям.

У роки Великої Вітчизняної війни в районі Старих Кошар діяв партизанський загін Логінова. В цьому загоні були К. Є. Ткачук, В. К. Комашко та інші.

ЛОКАЧИНСЬКИЙ РАЙОН

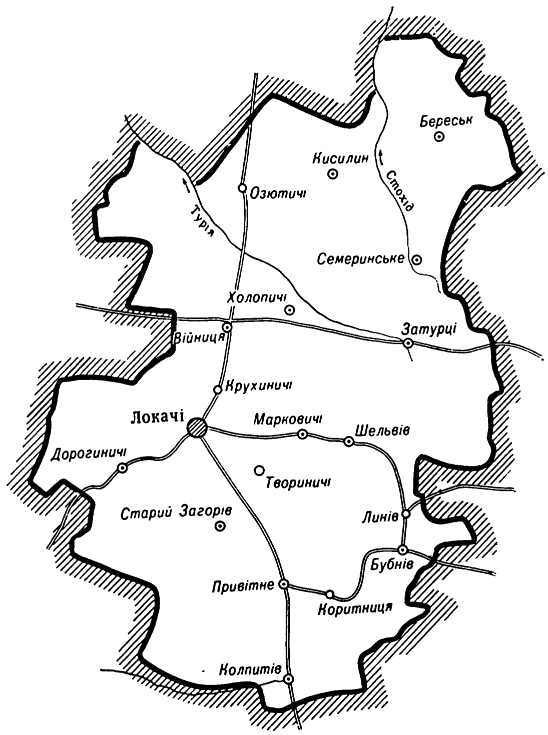

ЛОКАЧІ

Локачі — селище міського типу, центр Локачинського району, розташоване на правому березі річки Луги (басейн Західного Бугу), за 56 км на захід від обласного центру та 26 км від найближчої залізничної станції Іваничі. Локачинській селищній Раді підпорядковане село Крухиничі. Населення — 3260 чоловік.

На околицях селища в XIX столітті археологами виявлені залишки двох городищ та понад 50 курганів давньоруських часів[1].

Вперше про Локачі згадується у грамоті князів Четвертинських, складеній 12 травня 1542 року. В ній ідеться про продаж містечка Локачів князеві Сангушкові. Згодом воно переходить у володіння князів Чарторийських. Наприкінці XVI століття Локачі — власність князя О. Пронського[2].

Становище населення містечка в цей час було тяжким. Селяни відробляли у фільварках О. Пронського панщину по 2—3 дні на тиждень з волоки (волока — 21,3 га), а також повинні були платити і відробляти багато інших поборів та повинностей. У серпні 1594 року О. Пронський віддав локачинський маєток в оренду на три роки за 12 тис. польських злотих. В оренду перейшли також села Уйма-Локацька[3], Крухиничі, Цевеличі, Хлопичі, Павловичі з правом судити селян і карати їх смертю. Орендарі ще більш посилили експлуатацію жителів містечка та навколишніх сіл.

У другій половині XVI століття переважна більшість жителів Локачів займалася сільським господарством. За майновим станом населення було неоднорідним. 20 чол. володіли лановими наділами, 71 — півлановими, 61 сім'я земельних наділів не мала і користувалася лише городами. Всі вони сплачували феодалові грошову ренту: ланові господарства — по 4 гроші, півланові — по 2, городники — по 1[4].

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, т. 1, стор. 62.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 5, стор. 687.
[3] Село Уйма-Локацька нині є частиною Локачів.
[4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, стор. 270.

Крім населення, яке займалося сільським господарством, були в Локачах в цей час 17 ремісників — шевці, кравці, різники, пекарі, 4 перекупники та інші[1].

У 1583 році в Локачах налічувалось 173 двори. Зменшилась кількість ланових господарств до 18, ремісників — до 12. Півланові господарства зникають. В цей же час склалася категорія торгової знаті. Містечко поступово втрачало зв'язок з сільським господарством. З містечкової бідноти стягувалися побори по 2 гроші, з колишніх селян-городників — по одному грошу.

У 1629 році в Локачах було 187 будинків. Серед ремісників з'явилися винокури та пивовари[2].

Становище селян на цей час було нестерпним. Заради більшого зиску феодали примушували селян відробляти з волоки шість днів панщини на тиждень, стягуючи ще й грошові та натуральні податки.

Похід селянсько-козацького війська Б. Хмельницького під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на Західну Україну через зраду татар — тодішніх союзників гетьмана — закінчився укладенням у 1649 році Зборівського миру, за яким Західна Волинь, в т. ч. Локачі, залишилася під владою Польщі. Королівський уряд вживав найжорстокіших заходів, щоб запобігти селянським заворушенням. Кріпосницький гніт супроводився дальшим обезземеленням селян і збільшенням феодальних повинностей.

З новою силою розгорнувся наступ католицизму. З цією метою в Локачах у 1726 році був побудований католицький костьол[3]. Однак українське населення продовжувало відстоювати свою мову, звичаї, віру, наслідком чого було спорудження в Локачах православної церкви у 1760 році[4].

В результаті третього поділу Польщі Локачі, як і вся Волинь, відійшли до складу Російської держави. Національно-релігійний гніт послабшав, але кріпосницька експлуатація селян залишається, як і раніше.

На початку війни 1812 року Локачі були захоплені військами наполеонівської армії[5]. Наприкінці вересня цього ж року західну частину Волині, в тому числі й Локачі, визволили від загарбників російські війська. Більшість місцевих селян брали участь у цій війні і тому вважали, що після закінчення війни вони мали одержати свободу. Але їх сподівання були марними, селяни так і залишилися кріпосними і виконували кріпосні повинності, як і раніш, на користь власника містечка А. Вільги. В цей час ще більш посилюється феодальний гніт. Мешканці Локачів повинні були відбувати, як і раніше, панщину (6 днів на тиждень), виходити на будівництво і ремонт шляхів, мостів, гребель. Хто не виконував цих повинностей, повинен був сплачувати по 3 крб. сріблом, а також відбувати денну і нічну варти. Ці порядки збереглися і за наступних власників, що одержували Локачі у спадщину[6].

Населення Локачів жило в темряві, панувала суцільна неписьменність. Лише в 1803 році тут відкрили парафіяльне училище, яке через брак коштів невдовзі припинило своє існування. Лише з 1817 року розпочалось нормальне навчання в училищі, але до 1824 року тут навчали польською[7], а потім — російською мовами. У 1829 році шкільне приміщення згоріло і навчання відновилось лише у 1830 році. Під час польського повстання 1830—1831 рр. школа була закрита і тільки 1835 року відновила свою роботу[8].

---

[1] Zródła dziejowe, t. 19, стор. 83.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 149.

[3] Волинський облдержархів, ф. 49, оп. 3, спр. 27, арк. 11.

[4] Девятисотлетие православия на Волыни. Житомир, 1892, стор. 84.

[5] Журн. «Военно-исторический вестник», 1911, № 7—8, стор. 7.

[6] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 1606, арк. 24, ф. 17, оп. 4, спр. 215, арк. 1077.

[7] Житомирський облдержархів, ф. 17, оп. 4, спр. 215, арк. 776.

[8] Памятная книжка Волынской губернии на 1901 год, стор. 39.

Реформа 1861 року для жителів містечка Локачів, як і для усіх селян, виявилась грабіжницьким актом. Це видно хоча б з того, що за інвентарними правилами 1847—1848 рр. 3 піші і 71 чиншове господарства мали в цілому всього 174 десятини придатної землі. Поміщик Ф. Північький в уставній грамоті за селянами залишив трохи більше 74 десятин. Хоч урядові установи і закріпили за селянами понад 172 десятини, в тому числі 9 десятин непридатної для обробітку землі, однак кількість тих господарств, що мали право на польовий наділ, зменшили до 42. Решта селян мала право лише на володіння присадибними ділянками[1].

Після реформи 1861 року в Локачах виникають перші капіталістичні підприємства. У 1868 році тут уже було 2 суконні фабрики (вартість річної продукції яких дорівнювала 450 крб.) та цегельний завод, де працювала містечкова біднота й селяни-чиншовики. Значна частина продукції суконних фабрик збувалась в 36 крамницях містечка[2]. Селяни займалися кустарними промислами, які тут велися здавна. Особливо були розвинутими столярне виробництво, виготовлення деяких сільськогосподарських знарядь, ковальська справа, ткацтво; цим займались у кожному господарстві. Вироби кустарної промисловості збувались на місцевих ринках та ярмарках, що відбувались в Локачах.

За даними 1908 року, тут проводились кожного 15 числа одноденні ярмарки. Крім того, влаштовувались й кількаденні ярмарки[3]. Напередодні першої світової війни Локачі були значним населеним пунктом, де проживало 2490 чоловік[4]. Але освіта й культура в містечку лишалися на низькому рівні. В церковнопарафіяльній школі діти трудящих не могли навчатися у зв'язку з тяжким матеріальним становищем, відсутністю взуття й одягу; вчилися лише діти заможних селян. Культурно-освітніх закладів зовсім не було. Школа і церква виховували смирення та послушність властям.

Під час першої світової війни багато чоловіків з села мобілізували на фронт. Селяни під впливом більшовиків ставали на бік революції. С. Л. Осадчук (член КПЗУ з 1924 року) та Й. О. Литвинчук були учасниками Жовтневого збройного повстання в Петрограді.

В 1916 році Локачі були окуповані австро-німецькими військами. 1919 року село захопили білополяки.

У серпні 1920 року Перша Кінна армія С. М. Будьонного визволила Локачі. Її бійцями стали й жителі містечка. Відважним червоноармійцем був І. Ф. Тарасюк (член КПРС з 1920 р.), який у 1918 році добровільно пішов до лав Червоної Армії. Всю громадянську війну разом з бійцями Першої Кінної армії він громив Денікіна, білополяків, Врангеля.

Але згідно з Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 року Локачі опинилися під владою буржуазно-поміщицької Польщі і перебували в її складі до 17 вересня 1939 року. Щодо адміністративного поділу це було містечко Горохівського повіту, розташоване на території Свинюхської гміни, з 255 житловими будинками та з населенням 1794 чоловіка[5].

В роки польської окупації Локачі лишалися звичайним містечком, населення якого займалося ремеслом і торгівлею, частково землеробством.

В результаті закону про парцеляцію землі, тобто про продаж невеликими ділянками (парцелами) частини державних і поміщицьких земель, більшу частину наділів було передано у власність осадникам та польському населенню Локачів — надійній опорі польської колонізації, їм було надано більше політичних, економічних прав з метою підтримання міжнаціонального розбрату.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 386, арк. 20, 21, 24, 46.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 5, стор. 688.
[3] Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год, стор. 196.
[4] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир. 1911, стор. 217.
[5] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 12.

Трудящі містечка зазнавали не тільки жорстокого економічного гніту та політичного безправ'я, але й тяжкого національного гноблення, дискримінації. Українська мова переслідувалась, і все українське проголошувалося ворожим польській державі. Щоб розпалити національну ворожнечу, польські власті надавали пільги польським селянам, зокрема в придбанні парцел. Крім того, поляки платили менші податки.

Локачинці, як могли, чинили опір: своєчасно не сплачували державі податки, підпалювали панський хліб.

На початку 1924 року в Локачах утворено підпільний райком КПЗУ, що спрямовував роботу 8 комуністичних осередків навколишніх сіл, де налічувалось 32 члени партії[1]. У жовтні 1924 року в с. Крухиничах на квартирі С. Д. Мельника відбулася конференція членів КПЗУ Горохівського повіту, в якій взяли участь 40 делегатів. Присутні заслухали доповідь про міжнародне становище та обрали повітовий комітет, до складу якого увійшли С. Л. Осадчук, В. П. Бернадський, М. П. Калинчук та інші. Секретарем повітового комітету обрано С. Л. Осадчука.

Після повітової конференції революційна робота в Локачах активізувалася. Тут розповсюджували комуністичну літературу: газети «Правда» (орган ЦК ВКП(б)), «Комуніст» (орган ЦК КП(б)У), листівки, брошури, які з Радянського Союзу доставляли на Волинь нелегально, їх розмножували тут у підпільних друкарнях і через Горохів, Володимир-Волинський та Устилуг конспіративно надсилали до містечка [2].

Прагнучи будь-що придушити визвольну боротьбу трудящих, уряд буржуазно-поміщицької Польщі посилював репресії. В кінці березня і на початку квітня 1925 року в Локачах і навколишніх селах польська поліція вдалася до масових арештів, в результаті яких було заарештовано багато членів КПЗУ, серед них Г. Д. Базилюка, В. П. Бернадського, З. Ф. Бернадського, М. П. Калинчука, І. Я. Койраха, С. Д. Мельника, С. Л. Осадчука, В. М. Сірака, П. Я. Третевича та інших, яких засудили на процесі «151» у Володимир-Волинському на різні строки ув'язнення [3].

У 1925 році в містечку було створено підпільну комсомольську організацію[4], яка допомагала партійним осередкам вести роботу серед населення. За тяжких умов буржуазно-поміщицького ладу, в умовах глибокого підпілля члени КПЗУ і комсомольці знайомили трудящих з революційними подіями, проводили велику агітацію серед населення. На вулицях з'являлись лозунги й транспаранти. Так, в ніч на 7 листопада 1936 року в селах Уймі-Локацькій і Крухиничах були вивішені транспаранти на честь 19-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, на них полум'яніли слова: «Хай живе день 7 листопада — день боротьби всіх працюючих! Хай живе народний фронт! Хай живе СРСР! Геть фашистський уряд! Геть тортури в'язнів! Хай живе ОК КПЗУ!» [5]. В січні 1937 року відзначався день пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург. В ніч на 21 січня на шляху Локачі—Горохів було вивішено транспарант і відозву, в яких, зокрема, було сказано: «Честь трьом «Л» — честь і вічна слава богатирям і пролетарським вождям: Володимиру Іллічу Леніну, Розі Люксембург і Карлу Лібкнехту!.. Геть фашистський кривавий уряд! Геть польську окупацію на Західній Україні! Хай живе КПП і КПЗУ! Хай живе СРСР і УРСР!». Під лозунгами стояв підпис окружкому КПЗУ [6].

У вересні 1939 року Червона Армія визволила Локачі. Комуністи вийшли з підпілля. 19 вересня відбувся багатолюдний мітинг, на якому трудящі вітали ра-

[1] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 76.
[2] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 42, арк. 6, 11, 16.
[3] Там же, арк. 22.
[4] Там же, ф. 216, оп. 1, спр. 76-а, арк. 2—12.
[5] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 5790, арк. 30.
[6] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 328, 329.

дянських воїнів, що принесли їм свободу. В селищі було створено революційний комітет, який згодом став тимчасовим комітетом. До складу революційного комітету ввійшли В. П. Бернадський — голова, Л. К. Вознюк, О. Г. Лоянич, М. Б. Шапіро та інші. Комітетом була організована робітничо-селянська гвардія з 50 чол. Вона роззброїла польських солдатів, поліцію, взяла під охорону народне добро. Вся повнота влади була зосереджена в руках революційного комітету.

Здійснюючи рішення Народних Зборів Західної України, комітет націоналізував торговельні й промислові підприємства, на яких зразу ж було запроваджено 8-годинний робочий день і робітничий контроль. За розпорядженням комітету трудящі обмолотили панський хліб й роздали його батракам і малоземельним селянам. Поміщицька земля, реманент, худоба були конфісковані і теж передані бідним селянам й батракам на вічне користування[1].

У січні 1940 року у відповідності з новим адміністративним поділом Локачі стають районним центром. Тут створюються райком КП(б)У, районна Рада депутатів трудящих та інші районні організації.

За умов гострої класової боротьби в 1940 році почалася організація перших колгоспів. У селі Уймі-Локацькій було створено артіль «Червона Зірка», яку очолив Н. Романюк. У Крухиничах у 1940 році організували колгосп «Перше Травня», його головою обрали М. С. Мельника.

Визволені з-під соціального й національного гніту, трудящі дістали можливість навчати своїх дітей у школах. В Локачах відкрили середню школу з українською мовою викладання. Для дорослих було організовано школу по ліквідації неписьменності й малописьменності. У селищі почали працювати районний Будинок культури і бібліотека. На початку 1940 року вже відкрили районну лікарню та фельдшерсько-акушерський пункт.

24 березня 1940 року трудящі Локачів обирали депутатів до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, а 15 грудня 1940 року — до районної і селищної Рад депутатів трудящих. В період цих кампаній в Локачах на десятихатках виборці вивчали Конституцію і положення про вибори. В агітпункті районного Будинку культури, де містилась дільнича виборча комісія, перед трудящими виступали лектори.

У 1940—1941 рр. місцеві кустарі об'єдналися в 2 промислові артілі. Виникли також державні промислові підприємства: райпромкомбінат, маслозавод, млин та інші. Цим було зроблено перші кроки в створенні соціалістичної економіки містечка.

Почалося будівництво нових житлових будинків і переселення в них трудящих.

Але 23 червня 1941 року до Локачів, Крухиничів, Уйми-Локацької вдерлися фашистсько-німецькі загарбники. Настали жахливі дні гітлерівської окупації.

Підлу роль в цей час відіграли українські буржуазні націоналісти, що були на службі в окупантів. Зрадники разом з німецькими фашистами чинили злочини проти радянського народу, арештовували і розстрілювали тих, хто до війни працював у радянських установах, брали участь в облавах на юнаків і дівчат для відправлення на каторгу до Німеччини. Так, у перші дні окупації було розстріляно П. П. Бернадського, Г. Я. Кубюка, Г. І. Піддубецького, Д. Є. Савюка та інших. Багатьох кинуто в тюрми, концентраційні табори. На околиці Локачів гітлерівці створили концтабір, в якому мучилося понад 3 тис. чоловік.

У 1942—1943 рр. німецькі окупанти організували в Локачах масові розстріли, під час яких знищено 3667 чоловік. До Німеччини на каторжні роботи фашисти вивезли 994 чоловіка[2].

Для боротьби з фашистами першого ж дня війни в селищі створюється підпільна група, до складу якої ввійшли З. Ф. Бернадський, Б. А. Кранц, Є. Д. Москалюк, Н. Поліщук, І. Ф. Тарасюк, М. В. Шапіро. Група провадила важливу роботу, до-

[1] Волинськпй облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 14, арк. 52.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р — 66, оп. 4, спр. 15, арк. 94; спр. 13, арк. 195.

бувала розвідувальні дані, які передавалися радянським військам, здійснювала диверсії, переховувала й переправляла через лінію фронту військовополонених, що тікали з таборів, організовувала ці втечі.

18 липня 1944 року частини Червоної Армії визволили Локачі від німецько-фашистських загарбників. У боях за селище смертю хоробрих полягло багато радянських воїнів. На честь їх в центрі селища 1958 року споруджено пам'ятник.

За проявлену мужність у боях з німецько-фашистськими загарбниками Л. М. Гузика, О. Г. Знайду, М. В. Клітинського нагороджено орденом Червоної Зірки.

Окупанти та їх прислужники завдали великої шкоди трудящим Локачів. Вони зруйнували 2 млини, маслозавод, цегельний завод, районну лікарню, середню школу.

Відразу ж після визволення селища радянськими військами відновили свою діяльність районна партійна організація, райвиконком і селищна Рада депутатів трудящих. Було створено групу самооборони для боротьби з бандами українських буржуазних націоналістів.

Радянська держава подавала велику допомогу трудящим селища. Багато з них одержали від держави кредит та матеріали для будівництва жител, на пільгових умовах придбали тяглову силу й насіння. До Локачів прибули спеціалісти, щоб працювати на виробництві, в сільському господарстві, в культурно-освітніх закладах.

Зразу ж після визволення багато жителів Локачів поповнили лави Червоної Армії й громили ненависного ворога. З великим патріотизмом взялися місцеві жителі відбудовувати зруйноване господарство селища. Своєю натхненною працею вони допомагали Червоній Армії. Трудящі збирали і здавали у фонд оборони сільськогосподарські продукти, передплачували позику, збирали кошти на будівництво танків і літаків.

Долаючи післявоєнні труднощі, районна партійна організація очолила боротьбу трудящих за відбудову господарства. Вже у 1944—1945 рр. в Локачах почали працювати райпромкомбінат, млин, маслозавод та 2 артілі промислової кооперації. Відновили роботу пологовий будинок на 15 місць і лікарня. Відбудовано 8 приміщень районних установ, відкрито їдальню, було відремонтовано 19 й побудовано 5 житлових будинків.

У 1946—1955 рр. в Локачах було зведено двоповерховий будинок районної Ради депутатів трудящих і райкому партії, споруджено нові приміщення побутового комбінату, їдальні, крохмальний завод, раймаг, хлібопекарню, стала до ладу інкубаторно-птахівнича станція, відбудували двоповерхове приміщення середньої школи.

При селищній Раді депутатів трудящих стали працювати 8 постійно діючих комісій, до складу яких увійшло 30 депутатів. Члени комісій перевіряли роботу підприємств та культурно-освітніх установ, обговорювали їх діяльність на сесіях селищної Ради, вживали відповідних заходів, щоб позбутися недоліків у роботі.

Внаслідок роботи соціально-культурної комісії поліпшилась діяльність батьківського комітету місцевої середньої школи. Цим питанням багато уваги приділяли на підприємствах, організаціях селища. І все це сприяло підвищенню успішності й поведінки учнів. Багато уваги селищна Рада приділяла поліпшенню житлових умов населення та благоустрою райцентру.

В одному з цехів харчокомбінату, смт. Локачі. 1969 р.

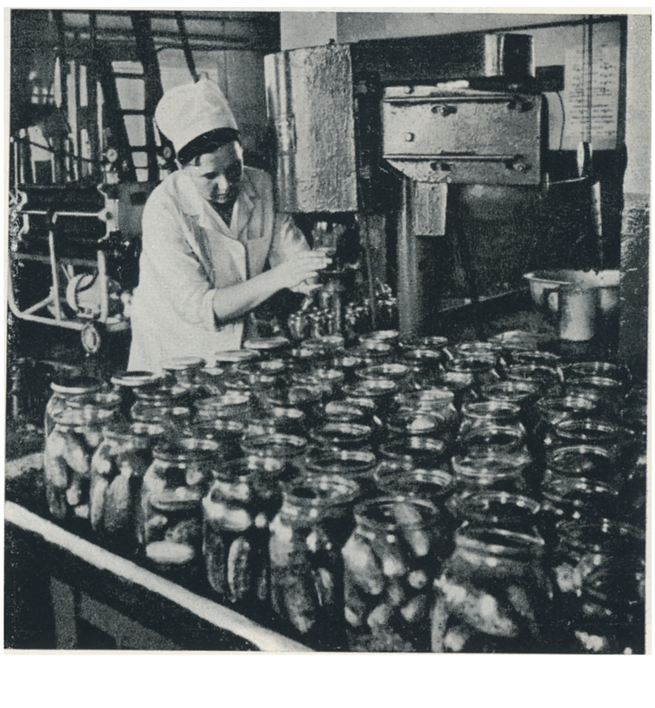

Ініціативно працювала жіноча Рада, створена у 1945 році при селищній Раді депутатів трудящих. Вона подавала допомогу працівникам дитячого садка, лікарні, школи, пекарні, їдальні, організовувала читання лекцій та доповідей про революційні свята, про роль жінки в господарсько-культурному будівництві.

На території селищної Ради розташований колгосп «Слава», що утворився в 1950 році після об'єднання артілей ім. 8 Березня (с. Крухиничі) та «Червона зірка» (с. Уйма-Локацька). Центральна садиба укрупненого колгоспу міститься в в с. Крухиничах. За артіллю закріплено 1965 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1693 га орної землі. Громадське господарство неухильно міцніє. У 1967 році артіль мала 583 тис. крб. прибутку, тобто в три рази більше, ніж 1958 року.

Завдяки високій культурі землеробства, застосуванню передової сільськогосподарської техніки і, насамперед, самовідданій праці колгоспників невпинно підвищується врожайність сільськогосподарських культур. Якщо у 1965 році з гектара було зібрано по 26 цнт зерна, по 300 цнт цукрових буряків, то в 1967 — по 31,1 цнт зерна та по 383 цнт цукрових буряків. Значно зросла продуктивність громадського тваринництва.

У 1965 році на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 61,2 цнт м'яса в забійній вазі, в 1967 році — по 69,9 центнера.

Сумлінну працю трудівників колгоспу високо оцінили Комуністична партія й Радянський уряд, нагородивши бригадира комплексної бригади П. І. Рибачука орденом Трудового Червоного Прапора, голову колгоспу В. П. Match Match Match Вознюка — орденом «Знак Пошани», а ряд колгоспників — медалями «За трудову доблесть».

Множили успіхи в праці й трудівники місцевої промисловості. Вже у першому році семирічки колектив райхарчокомбінату чимало зробив, щоб автоматизувати трудомісткі процеси. Наприкінці 1958 року на підприємстві стала до ладу електростанція, яка своєю енергією живила маслозавод, промкомбінат, цегельний завод та інші підприємства.

В 1960 році на підприємствах селища розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничої програми на честь 43-ї річниці Великого Жовтня. Переможцем вийшов колектив харчокомбінату, виконавши план випуску валової продукції на 127,7 проц. Харчокомбінату вручили перехідний Червоний прапор виконкому обласної Ради депутатів трудящих та обласної Ради профспілок.

На честь знаменної події — XXIII з'їзду КПРС в Локачах широко розгорнулося соціалістичне змагання. Так, майстер комбінату побутового обслуговування ударник комуністичної праці В. Г. Вільчинський тільки за 7 місяців 1961 року виконав річне виробниче завдання. І таких було багато.

Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, міжколгоспна будівельна організація перевиконала план робіт 1966 року. В 1967 році високих виробничих показників добилися бригада С. І. Пилипюка, робітники О. М. Дмитрук, М. І. Власюк та багато інших. Праця будівельників району високо оцінена — за успіхи в сільському будівництві у 1966 році міжколгоспній будівельній організації присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів Української РСР.

Ресторан «Ластівка» в смт. Локачах. 1969 р.

З кожним роком поліпшується добробут трудящих. За післявоєнні роки в селищі споруджено десятки нових житлових будинків з усіма вигодами. Поліпшуються житлові умови трудящих селища. Тут працює з 1967 року побутовий комбінат, в якому є майстерні для ремонту й пошиву одягу та взуття. Є швейна, кравецька й художня майстерні, фотоательє, хімчистка, майстерня, де лагодять годинники.

Значно поліпшилося за роки Радянської влади медичне обслуговування населення. Локачинська лікарня має пологове, хірургічне, інфекційне, терапевтичне, гінекологічне, очне і ларингологічне відділення на 100 ліжок. Про здоров'я трудівників піклуються 48 медичних працівників, з них 13 лікарів.

У селищі працюють середня й початкова школи. 42 педагоги, 32 з яких мають вищу освіту, навчають 640 учнів. Понад 60 вихованців Локачинської середньої школи одержали вищу освіту.

Добрими ділами відзначили 50-річчя Великого Жовтня вчительський і учнівський колективи. До славного ювілею відкрито в школі кімнату-музей В. І. Леніна, кімнату бойової і трудової слави. На стендах — фотографії, документальні записи, спогади старих комуністів, учасників воєн, ветеранів праці, їх бойові нагороди та інші документи, які розповідають про переможну ходу радянського народу під прапором Жовтня. На одному з стендів — орден Вітчизняної війни II ступеня та орден Червоної Зірки. Цих високих нагород був удостоєний житель Локачів комісар Д. Г. Шульга.

Музична школа в смт. Локачах. 1968 р.

З 1945 року в Локачах працює школа робітничої молоді. Закінчило її вже 350 чоловік, більшість з них продовжує навчання у вищих і середніх учбових закладах.

Центром культурного життя селища є новий районний Будинок культури. Нині тут працює 11 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких активну участь бере 480 чоловік. Тільки в 1967 році гуртківці дали 45 концертів для жителів району.

Є в селищі і первинна організація товариства «Знання», що провадить змістовні, тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, старими комуністами, колишніми партизанами. Щотижня члени товариства читають лекції на історико-політичні, природничо-наукові й атеїстичні теми. Заняття університету культури відвідують 150 чоловік. Щоденно в Будинку культури демонструються кінофільми. З січня 1967 року в районному центрі працює кінолекторій. При Будинку культури створено агіткультбригаду, учасники якої виступають перед трудівниками ланів.

У 1967 році діти трудящих райцентру одержали чудовий подарунок — в Локачах відкрито філіал Володимир-Волинської музичної школи.

При Будинку культури є районна бібліотека для дорослих, її книжковий фонд 19,5 тис. томів, а дитячої — більше 10 тис. книжок. Послугами бібліотек користуються 2160 дорослих читачів та 770 юних.

До 50-річчя Радянської влади в селищі відкрито торговий комплекс, на першому поверсі якого розміщено універмаг, а на другому — ресторан «Ластівка».

Нове, комуністичне стає невід'ємною рисою сучасного життя. Свідченням цього є нові радянські обряди, що зараз входять в побут населення. Трудівники селища відзначають свята врожаю, влаштовують урочисті проводи на пенсію, призовників до Радянської Армії, комсомольські весілля, новосілля, урочисту реєстрацію новонароджених.

Господарське й культурне будівництво трудящі селища здійснюють під керівництвом партійних організацій і за активною участю комсомольців. В Локачах 16 первинних парторганізацій і 19 комсомольських, вони ведуть велику виховну, масово-політичну роботу серед населення. Парторганізації середньої школи, райлікарні, товариства «Знання» проводять в Будинку культури масово-політичні кон-

ференції. Комсомольські організації селища влаштовують зустрічі з ветеранами праці, колишніми активними борцями за Радянську владу, організовують поїздки до музеїв В. І. Леніна до Києва, Львова, до музею партизанської слави «Лопатень», до Брестської фортеці тощо.

Трудящі селища Локачі свято бережуть пам'ять про В. І. Леніна, готуються гідно відзначити 100 річчя з дня його народження. На честь цієї дати розгортається соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки.

Ще більш величні перспективи розвитку Локачів на наступний період. Жителі його з великим піднесенням втілюють в життя накреслення Програми Комуністичної партії Радянського Союзу.

Н. І. ХМАРА

* * *

Локачинський район розташований в південно-західній частині Волинської області у верхів'ях рік Луги, Стоходу і Турії (басейни Західного Бугу та Прип'яті).

Район було утворено в січні 1940 року. В грудні 1962 року його ліквідовано, територію передано до складу Володимир-Волинського і Горохівського районів. З січня 1965 року район відновлено. Площа його в сучасних межах становить 781,7 кв. км. Населення — 33 317 чоловік, в тому числі міського — 3300 чоловік (10 проц.). Густота населення — 42,4 чол. на 1 кв. кілометр.

Крім території Локачинської селищної Ради, до складу району входять 14 сільських Рад, яким підпорядковано 60 населений пункт. В районі — 27 колгоспів і 2 радгоспи.

В районі налічується 6 промислових підприємств. В 1968 році вони виробили валової продукції на 3988 тис. карбованців.

ЗАТУ́РЦІ

Затурці — село, центр сільської Ради*. Розташоване на річці Турії (басейн Прип'яті), за 18 км від райцентру. Населення — 2,1 тис. чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Великий Окорськ, Вілька Садівська, Квасовиця, Малий Окорськ, Юнівка.

У давньоруські часи (XIII ст.) на території села було побудоване городище. Пізніше на його місці спорудили феодальний замок з кам'яними стінами та ровом, що заповнювався водою. Залишки цього замку в народі ще й досі називають «городець».

Вперше Затурці згадуються на початку XVI століття у зв'язку з тим, що власник села магнат Б. Затурецький стягував мита з проїжджих купців від кожного воза по півгроша, не маючи на це грамоти короля[1]. Вдруге про село зустрічаються дані в документі під 1557 роком, коли селяни, протестуючи проти покріпачення, намагалися спалити двір земського судді[2].

За Литовським статутом 1529 року, селяни Затурців, як і всіх сіл, що входили до володінь литовських князів, були закріпачені[3].

У 1557 році в Затурцях було запроваджено волочну поміру і встановлено середню норму панщини для волочного господарства по 2 дні на тиждень. Під час збирання

---

* До 1957 р. село Затурці було районним центром.

[1] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 1. К., 1859, стор. 128, 138.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 103.

[3] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності. К., 1963, стор. 121, 135, 148, 149.

хліба вона збільшувалась до 3 днів. Якщо селяни не виходили на роботу один день, то з них стягували пеню в один гріш, а коли три дні — то їх карали батогами, і вони мусили здавати ще й по барану. Крім того, селян примушували відробляти пропущені дні, а також сплачувати грошові й натуральні податки.

Шляхтич В. Гулевич, який у 1570 році став власником Затурців, ще більше посилив феодальну експлуатацію, збільшивши панщину до 4—5 днів на тиждень. Він організував тут фільваркове господарство, продукцію якого збував на ринку, одержуючи від цього великі прибутки. Крім панщини, селяни сплачували власникові велику натуральну й грошову ренти. За користування ланом землі вони платили по 20 грошів, за присадибну ділянку — від 2 до 4 грошів[1]. Уже в той час серед селян існувала соціальна і майнова нерівність. З 73 господарств (димів) 18 володіли повним наділом землі, 30 господарств — (т. зв. городники) мали тільки присадибні ділянки (городи)[2]. Окремі жителі займалися ремеслами. В Затурцях жило кілька ремісників (шевці, кравці, столярі, бондарі та інші), що виготовляли різні вироби на продаж.

Литовський статут 1588 року юридично завершив закріпачення селян. Власник маєтку мав право віддати або продати кріпака іншому феодалові, чинити над ним будь-яку розправу, карати на смерть і міг це право передати іншим.

Українське населення Затурців, яке переважало тут, крім соціально-економічного гніту, зазнавало національного та релігійного гноблення, що особливо посилилось після Брестської унії. Католицький монастир у селі та костьол, побудований у 1642 році, активно діяли по окатоличенню та ополяченню місцевого населення. Однак трудяще населення Затурців, прагнучи зберегти свою національну мову, традиції і побут, не приймало унії, ставало на боротьбу проти релігійного гноблення. В 1634 році селяни вчинили напад на католицький монастир, щоб знищити його.

Соціальні, національні та релігійні утиски викликали велике невдоволення селян, які зі зброєю в руках виступали проти гніту польських феодалів. Багато селян Затурців брало участь у визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького[3].

Після Зборівського договору 1649 року шляхта повернулася на Волинь і відновила свої колишні права, посилила феодальний визиск, селяни повинні були відбувати вже щоденну панщину.

Після третього поділу Польщі (1795 рік) Затурці, як і всі волинські землі, ввійшли до складу Російської держави. Незважаючи на те, що феодальні відносини залишались панівними й надалі, входження цих територій до складу Росії сприяло економічному і культурному розвитку краю. Завдяки цьому зросла кількість населення Затурців. На початку XIX століття тут жило 440 чоловік[4]. У 1816 році в селі відкрили однокласне сільське училище, в якому вчилися 14 хлопчиків та 8 дівчаток (переважно діти заможної частини населення). Проте під час польського повстання 1831 року школу закрили.

В 1847—1848 рр. становище селян лишалося тяжким. У своєму господарстві вони мали 16 голів робочої худоби та 19 корів. Землі на одну ревізьку душу припадало 1,49 десятини. Селяни платили феодалові грошову і натуральну ренти, крім того, держава стягувала з них великі грошові податки (87 крб.)[5]. Напередодні селянської реформи 1861 року більшість селян Затурців була кріпаками. До категорії державних селян належало всього 9 господарств, що налічували 48 чоловік[6]. Становище селян після реформи майже не змінилось. Як саме була проведена реформа

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 14. Warszawa, 1895, стор. 466.

[2] Żródła dziejowe, t. 19, стор. 77.

[3] В. И. Легкий. Крестьянство Украины в начальный период освободительной войны 1648—1654 годов. Л., 1959, стор. 114.

[4] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 393.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 66, арк. 5; спр. 144, арк. 1.

[6] Там же, спр. 34, арк. 2.

і що вона дала селянам, свідчить хоча б те, що з 30 селянських дворів, що належали поміщикові Липинському, 3 двори (колишні городники) одержали по одній десятині землі, 10 — по 6 десятин, 17 — по 13 десятин[1]. Кращі землі лишились у поміщиків. Поміщик С. Рациборовський мав 705 десятин землі, Липинський — 699 десятин. За наділену землю — гіршу, малопродуктивну, розкидану невеличкими ділянками в різних місцях — селяни повинні були сплачувати великі викупні платежі. При низькому рівні землеробства бідні поліські землі давали невисокі врожаї — по 2—3,5 чверті зерна з однієї десятини. Отже, багато селян неспроможні були викупити землю, і вона переходила до рук громади або заможної частини населення — куркулів. Тому, позбуваючись феодальних утисків, селяни поступово потрапляли в економічну залежність від поміщиків та куркулів. Хоч за реформою селянам були надані сервітутні права, проте поміщики їх порушували, забороняли користуватися водоймами, лісами, пасовиськами тощо. Таким чином, половина селянських дворів вийшла із «великої реформи» безземельними і малоземельними.

Не було в Затурцях ніяких медичних і культосвітніх закладів, населення лишалося неписьменним. Лише в 1893 році в селі на кошти держави і селян відкрили церковнопарафіяльну школу. Але навчалися у ній в основному діти заможних. У 1911 році школу відвідувало лише 58 учнів.

Нові злигодні принесла трудящим перша світова війна. Воєнні реквізиції, різні побори, мобілізації, мародерство непосильним тягарем лягали на плечі селян. У Затурцях до царської армії було мобілізовано близько 60 проц. працездатних чоловіків. У селян забрали більш як половину робочих коней, поставивши тим самим селянські господарства в скрутне становище. Відчувалася гостра нестача робочої сили. Вже на початку 1915 року ціни на продукти харчування підвищилися майже вдвоє проти 1914 року.

З наближенням фронту у 1915 році за розпорядженням командування російської армії частина населення Затурців евакуювалась у східні області України і в Росію, село зайняли німецько-австрійські війська. Влітку 1916 року російські війська під час прориву фронту ворога, здійсненого під командуванням генерала Брусилова, визволили Затурці від австрійців. Село опинилось безпосередньо на лінії фронту, в зоні воєнних дій. Позиційна війна затяглась тут до лютого 1918 року. Вона була великим тягарем як для селян, так і для солдатів. Серед них дедалі більше назрівало невдоволення. Великий вплив на селян і солдатів мали більшовики — солдати 48-го артилерійського дивізіону 775-го Кустанайського полку, який дислокувався в м. Торчині. Вони розповідали жителям про перемогу Жовтневої революції, про ленінські декрети.

На початку 1918 року Затурці знову окупували німецько-австрійські війська. Наприкінці 1918 року загарбники відступили, але тут же з'явилися петлюрівці. У травні 1919 року село захопили білополяки. Вони забирали хліб, худобу, птицю, били шомполами селян, примушували харчувати солдатів, годувати коней, виконувати різні повинності.

У серпні 1920 року Червона Армія визволила Затурці від білополяків. Зразу ж було утворено революційний комітет. Він підготував розподіл поміщицьких земель і сільськогосподарських машин. Але за Ризьким договором 1921 року Затурці ввійшли до складу Польщі. На цей час у селі жило 690 чоловік[2]. Кращі землі знову стали власністю поміщиків і осадників. Населення працювало на двох ближніх великих фільварках. Польський уряд у 1925 році провів парцеляцію частини державної землі, але від цього виграли тільки військові осадники і місцеве польське населення, яких уряд Польщі забезпечив ділянками землі від 10 до 50 га. Переважна ж більшість українських селян мала лише до 5 га. Придбати ще селянин не міг,

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 404, арк. 1.

[2] Сельскохозяйственная хроника Волынской губернии за март 1915 года. Житомир, 1915, стор. 4.

бо 1 гектар коштував 1200 злотих, а 1 цнт хліба — всього 15 злотих. На ці гроші не можна було купити навіть необхідних речей для господарства, одягу тощо. А сіль, сірники, гас були предметами розкоші.

Господарства поступово розорялися. Польський уряд обтяжував селян податками, штрафами, митами та іншими поборами. Особливо тяжким був поземельний податок, яким, згідно з існуючою податковою системою, обкладалися селянські господарства. Після сплати всіх податків і повинностей у господарстві не залишилось навіть необхідної кількості хліба, молока і масла, а переважній більшості селян хліба не вистачало до нового врожаю.

Українські селяни були позбавлені будь-яких політичних прав. В селі ліквідували громадську раду; на чолі сільських органів самоврядування стали поляки. Українська мова була заборонена. Діловодство велося тільки польською мовою. 15 років у Затурцях не працювала школа. Аж у 1935 році відкрили т. зв. народну школу з польською мовою викладання, хоча переважна більшість населення були українці. Ні бібліотеки, ні медичної установи не існувало.

Поступово селяни усвідомлювали, що добитися повної свободи можна лише шляхом революційної боротьби. Незважаючи на сувору цензуру, правда про Росію, про В. І. Леніна, про Радянську Україну все ж доходила до жителів села. Місцеві комуністи, члени КПЗУ Я. К. Харуцький, В. Г. Харуцький, О. І. Киричук проводили революційну роботу в Затурцях, розповсюджували нелегальну літературу, поширювали соціалістичні ідеї. В 1932 і 1933 рр., у дні святкування річниць Великої Жовтневої соціалістичної революції, в Затурцях було розкидано листівки, вивішено транспаранти та плакати з комуністичними гаслами. Члени КПЗУ закликали до боротьби проти польських панів, за возз'єднання з Радянською Україною. В 1937 році, з нагоди вшанування пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург, комуністи в ніч на 21 січня вивісили в Затурцях лозунги, транспаранти і відозви[1].

Довгожданий час визволення настав. 19 вересня 1939 року радянські війська вступили в Затурці. Одразу було створено селянський комітет з 7 чоловік. Він узяв на облік поміщицьке майно, створив загін народної міліції. В селі відкрили клуб, початкову школу з українською мовою навчання, медичний пункт. Комітет готував розподіл колишньої поміщицької землі серед селян, вибори до Народних Зборів Західної України. Наприкінці грудня 1939 року в Затурцях створили сільську Раду депутатів трудящих. З грудня 1939 року почала діяти комсомольська організація.

У 1940 році з ініціативи селян П. М. Любчука, Р. І. Панасюка, М. С. Кушніра, Й. П. Громи створено колгосп ім. Комінтерну. Головою правління обрали Н. А. Вавринюка. Колгоспники трудилися з величезним піднесенням. У 1941 році вони виростили високий урожай зернових культур. Зібрати його перешкодила війна. Вже в перший день її поблизу Затурців розпочались тяжкі бої. Після артпідготовки противник кинув 200 танків проти артилерійської протитанкової бригади, що захищала село. Радянські артилеристи знищили близько 70 машин, багато іншої техніки та живої сили ворога. Але 23 червня 1941 року фашисти захопили село. У дев'яти братських могилах поховано 890 воїнів, полеглих у цих боях. Золотом викарбувані їх імена на обеліску Слави, що в центрі села.

Багато лиха зазнали жителі села під час фашистської окупації. Вже з перших днів кати розстріляли 7 чоловік, знищили все шкільне майно, а школу перетворили на стайню. Всього за роки окупації вони зруйнували 38 житлових будинків, 110 надвірних будов[2]; відібрали в населення 232 сільськогосподарські машини, 242 коней, 254 корови тощо. Гітлерівці ліквідували колгосп, пограбували його майно. Понад 150 чоловік села відправили до Німеччини на каторжні роботи.

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 328.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-164, оп. 1, спр. 195, арк. 385—514.

Суворі випробування випали на долю жителів села в роки Великої Вітчизняної війни. Та їх волю до боротьби з ворогом не було зламано. Різними засобами населення саботувало заходи окупантів, а молодь ухилялась від відправки до Німеччини. В Затурцях була організована партизанська група, якою керував М. І. Соколов, лейтенант Червоної Армії. Під час боїв під Затурцями він потрапив в оточення ворога. Залишившись в окупованому селі, Соколов організував групу народних месників. Партизани напали на гітлерівський обоз, здобули собі зброю і завдавали фашистам відчутних ударів. У 1942 році група встановила зв'язок з голобським підпіллям[1]. З часом партизанська група виросла в загін, який у 1943 році влився в з'єднання А. П. Бринського.

В селі й зараз живуть колишні бійці партизанського з'єднання ім. Суворова — В. М. Наливайко, партизанського загону ім. Гарібальді в Італії — І. С. Мороз, зв'язковий партизанського загону О. Ф. Федорова — А. М. Янко та інші.

У липні 1944 року радянські війська визволили Затурці від німецько-фашистських загарбників. Близько 70 жителів влилися в ряди Червоної Армії. За мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, багато з них нагороджено орденами і медалями, зокрема М. С. Кушнір, І. Р. Мельничук, Д. К. Вронський, П. О. Іванчук.

Після визволення Затурці стали центром Озютичівського району. Відновили свою діяльність райком партії, райвиконком і сільська Рада депутатів трудящих. У 1944—1946 рр. в селі почали працювати райпромкомбінат, молокозавод, райспоживспілка тощо. В ці роки будівельна бригада райкомунгоспу відбудувала і заново спорудила 12 приміщень районних установ, відремонтувала їдальню, багато житлових будинків, звела 6 нових.

Піднімалося з руїн сільське господарство. Велику допомогу селянам подавали трудящі райцентру. Під час підготовки до весняної сівби і збиральної кампанії вони виготовили і відремонтували 128 плугів, 146 возів, 57 культиваторів і борін та збиральні агрегати. Бідняцьким господарствам допомагали в обробці землі. В селі було створено посівний фонд, з якого чимало виділили для сімей червоноармійців. Депутати сільської Ради разом з комсомольцями, з активом села допомогли селянам організувати супряги під час сівби та збирання врожаю. Серед трудящих села провадилася виховна робота, яка сприяла піднесенню їх політичної і трудової активності. Райком партії систематично організовував читання лекцій і доповідей на політичні та науково-популярні теми.

Село швидко відбудовувалось і розвивалося. Держава допомагала коштами і будівельними матеріалами. Лише в 1950 році на будівництво в Затурцях було витрачено 100 тис. крб. Збільшилась кількість населення. На цей час тут вже проживало близько 2 тис. чоловік.

Переконавшись у перевагах колективного господарювання, 37 бідняцьких і середняцьких дворів навесні 1948 року об'єдналися в сільськогосподарську артіль. Влітку 1949 року вже всі 282 сім'ї села були членами артілі. У лютому 1951 року до колгоспу приєдналась артіль ім. Чапаєва села Юнівки, тепер тут стало 419 господарств. Укрупнена артіль мала 2500 га землі, 236 коней, 252 голови великої рогатої худоби. На ланах, фермах, у бригадах працювало 780 колгоспників[2].

У березні 1952 року в артілі було утворено колгоспну партійну організацію, секретарем якої обрали Г. П. Тройдюка[3]. Парторганізація та правління дбали про організаційно-господарське зміцнення артілі, створювали комсомольські ланки, дбали про навчання колгоспників на курсах МТС, про підвищення кваліфікації механізаторів.

Перший рік після об'єднання артілей показав переваги великого господарства

[1] Газ. «Радянська Волинь», 28 серпня 1962 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1162, оп. 1, спр. 16, арк. 2.
[3] Волинський облпартархів, ф. 2742, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

перед дрібним. У 1951 році колгосп мав 409 051 крб.[1] прибутку, тоді як до укрупнення артіль одержала лише 56 346 крб. У 1954 році прибуток становив вже 2,3 млн. карбованців[2].

На базі дедалі міцніючої економіки артілі ширилося будівництво. На кінець 1952 року було споруджено 20 господарських приміщень, у т. ч. зерносховище, кузню, критий тік, стайню, корівник, ремонтну майстерню.

У 1953 році артіль зібрала по 275 цнт цукрових буряків з га, а передові ланки на закріплених за ними площах — по 365 цнт[3]. В 1954 році голова колгоспу М. І. Костюк, передовики М. С. Захарчук, М. М. Супрун, Л. А. Веремій, Л. В. Литковець були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В наступному році артіль знову мала високий урожай цукрових буряків по 282 цнт з га, льону — по 5,3 цнт волокна і по 4,5 цнт насіння, а ланка Т. І. Лопатюк зібрала по 7,6 цнт волокна і по 6,3 цнт насіння льону з гектара. Ланки Г. І. Рудь, Г. М. Крищук, І. М. Кулик у 1955—1956 рр. виростили врожай цукрових буряків по 420—430 цнт з га[4]. Значних виробничих показників досягла артіль на честь 40-х роковин Радянської держави. В 1957 році колгоспники зібрали цукрових буряків по 400 цнт з га.

Весною 1958 року до цього господарства приєднався сусідній, економічно слабкий колгосп «Більшовик» (с. Великий Окорськ). Завдяки застосуванню досягнень агротехнічної науки і техніки об'єднана артіль зібрала по 15,3 цнт зернових з га — майже вдвоє більше, ніж у 1953 році. Ланка комуністки С. П. Люльки своїми успіхами прославила колгосп, виростивши по 750 цнт цукрових буряків з га.

Після реорганізації МТС у 1958 році артіль придбала 25 тракторів у 15-сильному обчисленні, 4 зернові комбайни і 4 льономолотарки та багато іншої техніки. Обслуговували колгосп 14 автомашин. В 1959 році артіль стала називатись «Росія».

Рік у рік розвивалося господарство колгоспу. 1959 року доход артілі перевищив 5 млн. крб., з яких у неподільні фонди було відраховано 1,2 млн. крб. На ці кошти в усіх тваринницьких приміщеннях проклали водопровід. Для ремонту техніки спорудили майстерню, побудували 18 цегляних господарських будівель. Велике значення для піднесення продуктивності праці мала електрифікація усіх галузей колгоспного виробництва.

Після XXIII з'їзду КПРС партійна організація і правління колгоспу «Росія» ще більше уваги приділяли дальшому зміцненню господарства, підвищенню рівня механізації основних процесів виробництва. В артілі виріс загін механізаторів — 80 чоловік. В 1963 році колгосп «Росія» перейменовано на «Правду».

В 1967 році колгосп уже мав 2700 га землі, в т. ч. 2300 га орної, решта — сіножаті, сади, 1216 голів великої рогатої худоби. В цьому ж році колгосп виробив по 56 цнт м'яса та по 180,2 цнт молока на 100 га угідь, урожайність зернових культур становила 20,9 цнт, льону-волокна — 7,3 центнера. Дбаючи про піднесення матеріального добробуту хліборобів, правління колгоспу щорічно збільшує відрахування на оплату праці членів артілі. У 1967 році

Обласна племінна станція в с. Затурцях. 1969 р.

[1] Волинський облпартархів, ф. 1162, оп. 1, спр. 16, арк. 8.

[2] Волинський облдержархів, ф. 2742, оп. 2, спр. 6, арк. 1.

[3] Там же, ф. Р-6, оп. 13, спр. 129, арк. 11, 78, 214.

[4] Там же, оп. 15, спр. 101, арк. 25.

На автобусній зупинці в с. Затурцях. 1968 р.

вартість одного людино-дня становила 3 карбованці.

Партійна організація, що складається з 21 комуніста, комсомольська організація та правління колгоспу багато уваги приділили організації праці буряководів, використанню техніки під час догляду за посівами (міжрядний обробіток проводився тільки машинами). В артілі виріс великий загін передовиків, чия самовіддана праця сприяла дальшому зміцненню артілі. Високих урядових нагород удостоєно групу колгоспників: голову артілі М. І. Костюка та ланкову С. П. Люльку нагороджено орденом Леніна; П. Д. Костюк, М. С. Захарчук, Г. М. Сваха, М. П. Войтович та І. С. Мороз — орденом Трудового Червоного Прапора.

У другій половині 1968 року колгосп «Правда» перетворили на державне господарство — радгосп, що спеціалізується на вирощуванні сортового насіння зернових культур. Трудиться в радгоспі 1069 чоловік. На території села розташована Волинська держплемстанція, яка утворена в 1950 році. В ній трудяться 140 робітників.

Швидкими темпами розвивалась в Затурцях і місцева промисловість. У 1949 році райпромкомбінат мав металообробний, деревообробний, швейний, взуттєвий, цегельний цехи, кузню і пилораму. У 1951 році став до ладу меблевий цех. Підприємство виробило у 1949 році продукції на 521 тис. крб., а 1950 році — на 697 тис. крб. Включившись у соціалістичне змагання на честь 37-х роковин Великого Жовтня, робітники пилорами, кузні, швейного цеху виконали план випуску валової продукції на 120 процентів[1]. Колектив промкомбінату здійснив ряд заходів для механізації трудомістких процесів у деревообробному та меблевому цехах. Багато робітників вчаться на курсах підвищення кваліфікації[2].

В селі є 10 магазинів, з них 3 продуктових, сільмаг, культмаг, чайна, комбінат побутового обслуговування, якому підпорядковані перукарня, швейна майстерня, фотоательє, майстерня по ремонту годинників, лазня тощо. Працює дільнична лікарня на 50 ліжок, пологовий будинок, аптека, є дитячі ясла та дитячий садок.

За останні роки Затурці значно розширилися. На нових вулицях колгоспники спорудили для себе просторі й світлі будинки. Всього на кінець 1968 року споруджено 750 будинків. Для одиноких жінок, інвалідів житла будують за рахунок колгоспу. Дбають у Затурцях і про старих трудівників та багатодітних матерів. У 1957 році відкрито в селі будинок для престарілих, що не мають родичів. У 1968 році 265 колгоспників одержували пенсію. 35 багатодітним матерям виплачується грошова допомога. Тільки за Радянської влади з допомогою колгоспу багатодітна колгоспниця Н. В. Кушнір змогла виховати 8 дітей. Її сини — Василь закінчив Львівський сільськогосподарський інститут, Олег — Володимир-Волинський сільськогосподарський технікум, Олександр навчається у Львівському лісотехнічному інституті, а дочка Лариса — в Кременчуцькому педагогічному інституті.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-479, оп. 1, спр. 4, арк. 35.
[2] Там же, ф. Р-478, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

Зростає загальноосвітній і культурний рівень населення. У 1947/48 навчальному році семирічну школу було перетворено на середню, при якій відкрито і вечірню школу для сільської молоді. Тут діють постійний батьківський лекторій, різні гуртки для школярів. Разом з працівниками сільської бібліотеки вчителі проводять літературні вечори, читацькі конференції. В середній школі у 1967/68 навчальному році здобуло освіту 544 учні, а у вечірній —120. Тут працюють 44 вчителі, з них 29 з вищою педагогічною освітою. Директор школи В. Й. Калитюк та вчитель хімії В. Я. Доскуч — відмінники народної освіти. Колишня випускниця цієї школи, вчителька української мови і літератури В. М. Марковська за сумлінну працю нагороджена Похвальною грамотою Міністерства освіти УРСР. 12 випускників школи після закінчення вузів повернулись у рідну школу навчати і виховувати підростаюче покоління. 760 дітей села за Радянської влади здобули середню спеціальну і вищу освіту; з них 49 стали вчителями, 23 — інженерами, 22 — агрономами, 14 — лікарями, понад 100 випускників — механізаторами.

У Будинку культури працюють 6 гуртків художньої самодіяльності, в них бере участь 70 трудівників села. На огляді-конкурсі художньої самодіяльності в 1967 році затурцівська школа посіла перше місце серед шкіл району. Хор і домбровий оркестр Затурців представляли район на обласній олімпіаді художньої самодіяльності. Добру славу серед жителів має і гурток образотворчого мистецтва, яким керує вчитель середньої школи І. І. Гіргіль. Влітку 1967 року було влаштовано виставку робіт сільських умільців. Портрет В. І. Леніна, вишитий О. І. Редькіною, експонувався на районній виставці, а килим М. О. Мирончук — на обласній виставці творів народних умільців. Чудо-килими тчуть на саморобних верстатах колгоспниці О. С. Лазарук, Є. Ф. Скибинська. Прекрасні фартушки для українських костюмів творить своїми руками П. В. Фем'як.

При Будинку культури працює бібліотека з фондом 19.500 книжок, її відвідують 1120 читачів. Працівники бібліотеки часто проводять читацькі конференції. Для колгоспників різного профілю виробництва складаються тематичні плани спеціальної літератури. На тваринницьких фермах, в тракторній бригаді працюють пересувні бібліотеки. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна при Будинку культури відкрито ленінську кімнату.

Велику роль у житті села відіграє сільська Рада, де працюють бюджетно-фінансова, сільськогосподарська, по благоустрою села, соціально-побутова комісії, комісія соціалістичної законності. Комісії по благоустрою села та соціально-побутова, залучивши широкий актив із комуністів, комсомольців і молоді провели роботу по озелененню села, заклали великий молодіжний парк.

Понад 100 жителів беруть участь у роботі різних організацій, комісій. У 1967 році обрано депутатами до сільської Ради 36 чоловік, з них 21 колгоспника, 15 робітників та службовців.

В селі утверджуються нові звичаї і обряди. У жовтні 1966 року колгоспники вперше відсвяткували День працівника сільського господарства. В урочистій обстановці передовикам виробництва було вручено Почесні грамоти, цінні подарунки та грошові премії. Щороку кожна бригада справляє обжинки, свято врожаю. В Будинку культури відбуваються урочисті реєстрації шлюбів. На цій церемонії, як правило, бувають присутніми заслужені люди села, представники виконкому сільської Ради і правління радгоспу.

Г. С. МІЩУК, А. І. МУЗИКА, Н. І. ХМАРА

СТАРИЙ ЗАГОРІВ

Старий Загорів — село, центр Старозагорівської сільської Ради Локачинського району. Розташований за 10 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Горохів. Населення — 787 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Защитів, Конюхи, Новий Загорів, Хорів.

Ця територія була заселена ще в добу бронзи (II тис. до н. е.), про що свідчать знахідки кам'яних знарядь праці. Біля села виявлено також 4 кургани[1].

Вперше в історичній літературі згадується про Старий Загорів у 1569 році. Тоді в селі було 87 дворищ і 9 димів, а населення — 1244 чоловіка. Жителі Старого Загорова займалися в основному сільським господарством. Тут налічувалось лише кілька ремісників. Понад половина селян не мала польової землі, користувалась тільки городами[2]. Позбавлені коштів, щоб придбати паливо, вони вдавалися до самовільного вирубування дерев у діброві феодала.

Власник маєтку П. Загоровський заснував тут фільваркове господарство, перевівши селян на панщину, яка стала основною повинністю. Феодал прагнув до збільшення своїх прибутків. Джерелом збагачення стали насамперед зернові культури. Феодал примушував селян відбувати 4—6-денну панщину з ланового господарства. В кінці XVI століття селянські господарства рідко дорівнювали повному наділу — 1 лану, переважна більшість їх була півланова. Про різке збільшення числа безземельних селян свідчить зростання кількості городників і комірників. Запровадження панщини ще більше погіршило господарське й юридичне становище селян. Феодал купував, продавав селян-кріпаків, карав на смерть і передавав це право іншим феодалам[3]. Великої шкоди господарства кріпаків зазнавали і від міжусобної боротьби феодалів. В кінці XVI і в першій половині XVII століття феодал О. Защитовський з своїми синами не раз нападав на маєток П. Загоровського в Старому Загорові і завдавав великих збитків селянам. Доведені до крайнього зубожіння, селяни втікали світ за очі. Тому в середині XVII століття тут налічувалося тільки 69 димів (понад 400 чоловік)[4].

Не краще жилося і кріпакам, якими володів Загорівський монастир, заснований у XVI столітті. У 1566 році П. Загоровський подарував монастиреві ціле село Волицю з людьми, ріллею й сінокосами. Щедрість феодала не важко зрозуміти: монастир був вигідним його спільником у гнобленні селянських мас.

Загорівський монастир збагачувався не тільки коштом експлуатації селян, а й за рахунок рудень, млина тощо, де працювали кріпаки. Пізніше він став здавати в оренду як землю, так і свої підприємства. Збереглися контракти, які укладав монастир з орендарями в кінці XVIII століття. У 1790 році за 1800 польських злотих монастир здавав в оренду млин, сінокос і сад. У монастирському господарстві, крім місцевих селян, працювало чимало втікачів від інших феодалів.

Становище монастирських селян було тяжким. Їх експлуатували як церковні феодали, так і орендарі, які прагнули більшого зиску.

Всі жителі Старого Загорова зазнавали не тільки соціально-економічного, а й національно-релігійного гніту.

Після третього поділу Польщі, в 1795 році, Старий Загорів, Хорів, Новий Загорів, Загайці, Конюхи відійшли до Росії. Згідно з переписом 1796 року в Старому Загорові тоді налічувався 431 чоловік[5]. Перехід села в склад Російської держави сприяв йому економічному і культурному розвитку.

---

[1] Труды XI Археологического съезда, т. 1. М., 1901, стор. 62.

[2] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 33.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 268, 269.

[4] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 114.

[5] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 1, арк. 24.

У 1796 році до Старозагорівського монастиря приїздив один з найвизначніших художників-реформаторів, які на рубежі XVIII—XIX століть визначали шляхи розвитку реалістичної школи українського живопису, Йов Кондзелевич. Митець написав тут кілька зображень на релігійну й світську тематику. Саме в цих творах Кондзелевич виступив як новатор в образотворчому мистецтві. Він поєднав нові віяння з традиціями Івана Рутковича та інших українських художників, застосував прийоми, характерні для західноукраїнських майстрів пензля. І найголовніше — переосмисливши релігійні сюжети, трактує їх, як світський художник-реаліст.

У селі розвивалась і самобутня культура в побуті в XVIII—XIX століттях. Її творцями були українські селяни. Вони оздоблювали малюнками печі, стіни, вікна своїх осель. Також розвивались художні здібності селян-ремісників та інших умільців.

У маєтку поміщика Ф. Бобра-Піотровицького, якому у 1847 році належали Старий Загорів і частина Защитова, селяни мали в користуванні 643 десятини 2150 сажнів землі[1]. Розмір пішого наділу не перевищував 6 десятин 745 сажнів.

Напередодні реформи 1861 року в Старому Загорові було 48 селянських дворів, в яких жило 149 ревізьких душ. Вони за маніфестом 1861 року залишились тимчасовозобов'язаними і продовжували відбувати панщину в поміщика Ф. Бобра-Піотровицького.

У 1862 році поміщик склав уставну грамоту з 149 селянами-кріпаками Старого Загорова і 5 селянами-кріпаками Защитова, за якою вони залишились на урочній панщині до 30 липня 1863 року. В цій грамоті поміщик намагався ошукати селян, зазначивши, що вони користувалися лише 465 десятинами 466 сажнями придатної землі, а їх піший наділ був в 5 десятин 512 сажнів. Але під час перевірки уставної грамоти в жовтні 1863 року це виявили і визначили 154 селянам на викуп 681 десятину 402 сажні землі — дещо більше, ніж селяни користувалися на час інвентарної реформи. Проте до складу селянських наділів входили і непридатні землі. Тому сума, з якої нараховувались викупні платежі, зросла з 460 крб. до 494 крб. 66 коп., а загальна сума викупних платежів становила 8 327 крб. 70 коп. Крім того, селяни Старого Загорова від кожного пішого наділу повинні були щороку відпрацьовувати на поміщика по 68 днів аж до 1 вересня 1863 року[2].

Частина селян Старого Загорова не мала можливості викупити наділ польової землі. Отже і після реформи ці господарства користувалися тільки городами. Крім того, за селянами залишалися сервітутні вигоди: випас худоби в лісі, спільна толока, водопої, право рибної ловлі в водах, які прилягали до селянських наділів.

Наділи землі, які одержали селяни, здебільшого були заболочені і при тодішньому рівні обробітку, розвитку сільськогосподарської техніки не забезпечували сім'ї необхідними продуктами. Тому селяни змушені були орендувати землю у поміщика[3] або йти на заробітки.

Царизм тримав народ в темряві. Лише у 1871 році в Старому Загорові при церкві була відкрита парафіяльна школа, на утримання якої селяни кожного року сплачували 120 крб. У 1911 році в школі навчалося всього 37 дітей. Створюються церковнопарафіяльні школи і при монастирі в Новому Загорові[4] та в Хорові. Але вони не могли охопити навчанням всіх дітей шкільного віку.

Поміщики, щоб посилити залежність селян, намагалися відібрати у них сервітутні права, хоч і не завжди могли здійснити це. Так, у листопаді 1900 року селяни не допустили, щоб поміщик виорав ділянку в урочищі Гай дубовий[5], і цим зберегли громадську толоку.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 1363, арк. 1, 2.
[2] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 516, арк. 1, 2, 32.
[3] Там же, ф. 67, оп. 1, спр. 307, арк. 3, 4.
[4] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 88, арк. 1057, 1113, 1114.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 2, спр. 38, арк. 13.

За часів столипінської реформи, починаючи з 1909 року, частина селян, переважно куркулі Старого Загорова, переселилась на хутори. Вони володіли тоді по 40—60 га землі. Це призвело до загострення відносин між біднотою, яка залишалась у селі, і куркульською хутірською верхівкою.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна. У 1914 році в російську армію мобілізували з Старого Загорова 60 чоловік. Для потреб армії у селян відібрали коней, вози. Ще гірше стало, коли село опинилося під владою німецько-австрійських окупантів.

За Ризьким мирним договором 1921 року Старий Загорів і всі села, розташовані нині на території Старозагорівської сільради, відійшли до буржуазно-поміщицької Польщі.

Село Хорів стало центром гміни, якій були підпорядковані Старий Загорів, Хорів, Загайці та інші села. Буржуазно-поміщицький уряд запровадив режим соціально-економічного й національного гніту щодо трудящих мас, особливо українців, які становили тоді більшість населення. Так, тільки в Старому Загорові у 1921 році жило 759 чоловік[1], в тому числі 673 українців, 75 поляків, 11 представників інших національностей.

Щоб відвернути увагу селян від революційних виступів, уряд буржуазно-поміщицької Польщі пообіцяв в 20-х роках провести аграрну реформу (парцеляцію), але здійснив це значно пізніше та й то не на користь селян[2]. Фактично селяни стали володіти парцелами лише в 1931 році. Бідняки, які жили в жахливих умовах злиднів, не мали коштів, щоб придбати парцелу. Часто доводилося продавати єдину корову, залишаючи своїх дітей без молока. Так, селянин С. Парфенюк, що мав ділянку землі 2 га, за парцелу 1,4 га повинен був заплатити 1 126,4 злотих. Але у нього не було навіть коштів, щоб сплатити завдаток у сумі 164,5 злотих. Тоді він продав єдину корову і заплатив 100 злотих, а на решту 64,5 злотих просив у окружного земельного управління відстрочку[3].

Аналізуючи умови, на яких селяни купували парцели, можна зробити висновок, що земельна реформа не забезпечувала основної маси селян необхідною землею і не поліпшила їх матеріального становища.

Українське населення села було позбавлене будь-яких політичних прав. Утворена з початку польської окупації сільська громада в Старому Загорові була розпущена, а сільські органи самоврядування очолили призначені урядові комісари з поляків. У 1931 році в селі відкрили школу, але навчали тут польською мовою. Школу побудували на кошти сільської громади, кожне господарство сплатило для цього по 10 злотих з кожного гектара землі.

Прагнучи звільнитись від соціального й національного гніту, селяни під керівництвом комуністів повставали на боротьбу. Однією з найбільш активних організацій КПЗУ Горохівського повіту була Хорівська. Про її діяльність з тривогою не раз повідомляв повітовий староста у воєводське управління[4].

Часто селяни потай збирались, щоб послухати правду про життя в Радянському Союзі, дізнатись про великі соціалістичні перетворення, які сталися по той бік Збруча. Про все це розповідали хліборобам комуністи-підпільники. Селяни під впливом їхньої пропаганди у революційні свята виходили на демонстрації, виявляючи цим свою волю до возз'єднання з Українською РСР.

Мрія трудящих селян про вільне й щасливе життя в дружній сім'ї народів Радянського Союзу здійснилась у вересні 1939 року, коли прийшла Червона Армія. Жителі Старого Загорова, як і інших сіл, зустрічали своїх визволителів з хлібом-сіллю, квітами й червоними прапорами. У Старому Загорові заснували тимчасовий

---

[1] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 13.
[2] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 164, арк. 1.
[3] Там же, арк. 4, 9, 18, 25.
[4] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, т. 2, стор. 225.

революційний комітет, який згодом перетворився в селянський комітет, головою його спочатку був С. М. Козюк, а пізніше — М. М. Закревський. Селянський комітет розділив серед біднішої частини селян всю поміщицьку й церковну землю, весь реманент і худобу. Вперше у своєму житті малоземельні й безземельні селяни одержали безплатно землю.

У січні 1940 року селянський комітет передав владу сільській Раді, головою якої обрали жителя села Старого Загорова С. К. Павловського. Тоді тут жило 965 чоловік[1]. Сільська Рада енергійно взялася до роботи. Було налагоджено облік дітей і залучено їх до навчання в початковій школі з українською мовою викладання. Учителі і культармійці організували навчання дорослого населення в гуртках і в школах лікнепу.

Весною 1940 року селяни дружно вийшли в поле орати і сіяти на власній ниві. Вільні від експлуатації, вони успішно долали труднощі, допомагали один одному. І всю землю було засіяно в стислі строки. Восени земля щедро віддячила хліборобам за їх невтомну працю. Ще з більшим завзяттям працювали селяни під час другої радянської весни. Заколосилися поля, зашуміли хлібами. І раптом війна. 23 червня 1941 року гітлерівці вдерлися до Старого Загорова. Вони встановили тут суворий окупаційний режим. Всю колишню поміщицьку землю загарбники оголосили власністю фашистської Німеччини і примушували селян з ранку до ночі обробляти її своїми кіньми і інвентарем.

Селяни чинили рішучий опір окупантам. У 1942 році старозагорівці під усякими приводами ухилялись від роботи на окупантів: зволікали вивезення зерна, ховали хліб, підпалювали скирти. Гітлерівці намагались виявити організаторів боротьби. Вони заарештовували чоловіків і жінок, катували їх. Грабували населення. На каторжні роботи до Німеччини із Старого Загорова фашисти вивезли 50 чоловік, більшість з них не повернулась назад, там і загинула.

У липні 1944 року підрозділи частин Червоної Армії підійшли до Старого Загорова. На світанку 15 липня розгорівся запеклий бій, внаслідок якого воїни 106-ї стрілецької дивізії визволили Старий Загорів. Населення села радо зустріло своїх визволителів.

В перші дні багато чоловіків пішли на фронт, щоб громити ворогів. Так, два брати Т. Є. і Г. Є. Баран були саперами Червоногвардійської Гатчинської 191-ї дивізії 1-го Українського фронту і брали участь в боях на річці Одер у лютому 1945 року, а згодом на території Чехословаччини били фашистів. С. А. Соловей і К. Я. Моначинський — учасники боїв за Берлін і за визволення Праги.

Ще поблизу села гриміла війна, а старозагорівці взялися відбудовувати народне господарство. Відновила роботу Старозагорівська сільська Рада. Першим головою її був С. К. Павловський. Сільська Рада скликала хліборобів на сходи, радилася з ними, як швидше загоїти рани, завдані війною. Велику допомогу подала громадськість у ремонті будинків сім'ям фронтовиків. У селі створюється земельна громада, яка організовувала взаємодопомогу селян в своєчасному проведенні сільськогосподарських робіт.

Відбудовуючи господарство, трудівники Старого Загорова допомагали Червоній Армії продовольством, власними заощадженнями. Населення надсилало воїнам-визволителям подарунки, теплі речі.

Сільська Рада також розглядала питання про підготовку школи до нового навчального року. Її депутати організовували суботники, щоб допомогти школі. В них взяли участь батьки, молодь, учні старших класів. Вони відремонтували шкільне приміщення, завезли 200 кубометрів палива. У 1945 році в Старому Загорові почалось навчання дітей в світлих, просторих класах семирічки.

Для захисту села від банд українських буржуазних націоналістів, які тероризували населення, молодь об'єдналась у винищувальний батальйон. З проведенням

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 1, спр. 4, арк. 41.

колективізації були ліквідовані рештки банд українських буржуазних націоналістів. Колективізація в Старому Загорові почалась у 1947 році. Загальні збори колгоспників 30 грудня 1947 року обрали склад правління артілі «Вільна праця», головою якого став односельчанин В. М. Подляшко. В 1948 році до колгоспу вступило ще 134 сім'ї.

Колгосп «Вільна праця» у 1950 році об'єднався з артілями ім. К. Маркса (с. Новий Загорів) і «Прапор Жовтня» (с. Хорів). Укрупнений колгосп дістав назву «Прапор Жовтня». На 1 січня 1951 року в господарстві налічувалось 529 дворів з населенням 1857 чоловік. Всієї землі, закріпленої за колгоспом, було 3603 гектарів[1].

Під керівництвом партійної організації, створеної у 1950 році в колгоспі, трудівники артілі наполегливо працювали над зміцненням господарства. Комуністи й комсомольці очолили найбільш відповідальні ділянки господарства. В окремих рільничих бригадах були організовані комсомольські групи. Партійна організація і правління колгоспу на партійно-комсомольських зборах періодично слухали звіти про діяльність комуністів і комсомольців у бригадах та ланках, допомагали їм в роботі. Налагодилась робота агітколективу і редколегій стінних газет. Комуністи артілі подбали і про підвищення кваліфікації хліборобів. Уже в 1950 році в агротехнічних і зоотехнічних гуртках навчалося 130 колгоспників.

Рік у рік зміцнюється громадське господарство, підвищується врожайність полів, зростають прибутки артілі. В 1958 році колгоспники зібрали в середньому зернових по 19,6 цнт з га. Це майже вдвоє більше, ніж у 1955 році. Прибуток колгоспу становив 181 948 крб. З цієї суми на капітальне будівництво асигновано 82 715 крб. Передовики громадського господарства — голова артілі комуніст І. С. Жомир і ланкова Г. В. Моначинська — завоювали право бути учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За вирощення високих урожаїв ланкова Г. В. Моначинська була нагороджена орденом Леніна, а бригадир рільничої бригади комуніст С. А. Гура — орденом Трудового Червоного Прапора.

Після XXI з'їзду КПРС колгоспники під керівництвом партійної організації добились великих успіхів. Господарство в 1959 році здобуло першість у соціалістичному змаганні серед колгоспників Локачинського району з усіх показників виробництва[2].

Комуністи й комсомольці працювали найкраще і вели за собою всіх хліборобів. Так, рільнича бригада, очолювана С. А. Гурою, виростила зернових по 25,3 цнт, а цукрових буряків по 341 цнт; комсомольсько-молодіжна ланка В. С. Глод — близько 450 цнт цукрових буряків і по 135 цнт картоплі з кожного гектара. Виконком Волинської обласної Ради депутатів трудящих С. А. Гурі присвоїв звання кращого бригадира по вирощуванню зернових культур в області.

У наступні роки високих показників добилися й тваринники. В 1960 році артіль виробила по 304 цнт молока і 97 цнт м'яса на 100 га угідь, або майже в два рази більше проти 1959 року. Колгосп тоді завоював перехідний Червоний прапор райкому КП України і райвиконкому.

Дальше зміцнення економіки дало можливість широко розгорнути будівництво. На місці старих глиняних тваринницьких приміщень

Весняна оранка, с. Старий Загорів. 1955 р.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 8, спр. 181, арк. 1, 8, 11.

[2] Волинський облпартархів, ф. 2700, оп. 5, спр. 15, арк. 31.

зводили капітальні цегляні споруди: корівники, свинарники та інші господарські приміщення. На капітальне будівництво правління колгоспу відрахувало в 1960 році 156 692 крб., що майже в два рази більше проти 1958 року. Будівництво в артілі здійснює бригада колгоспних спеціалістів, яка складається з 25 чоловік.

На току в колгоспі «Прапор Жовтня», с. Старий Загорів. 1965 р.

Ще задовго до скликання XXII з'їзду КПРС в 1961 році між колгоспами району розгорнулось соціалістичне змагання за гідну зустріч з'їзду. Не було жодного хлібороба артілі, який би не виконував денних виробничих норм. А 69 проц. працездатних колгоспників значно перевиконували норми виробітку.

Рішення XXII з'їзду КПРС вказали хліборобам шлях до нових звершень, створили умови для дальшого економічного зростання господарства. Колгоспники артілі на чолі з парторганізацією докладають всіх зусиль, щоб втілити у життя рішення XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу.

Вагомий вклад у піднесення артільного господарства внесли колгоспні механізатори М. К. Бондарук, З. Ю. Бохонський, В. І. Лящук, П. Т. Лящук та інші. Передових механізаторів знають за межами колгоспу, їх імена — на районній Дошці пошани.

У 1964 році колгосп прославили доброю працею буряководи, які виростили по 344 цнт коренів на кожному гектарі. А ланки В. С. Глод, О. П. Лящук зібрали ще більше — по 350—400 цнт цукрових буряків з кожного гектара.

Нову турботу про піднесення сільського господарства відчули хлібороби, ознайомившись з рішенням березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Ці рішення захопили кожного трудівника колгоспу. Заспівувачами соціалістичного змагання стали ланкові В. С. Глод і Н. К. Калиш. Весною 1965 року вони звернулись через обласну газету «Радянська Волинь» із закликом до всіх буряководів Волині розгорнути роботи щодо вчасного догляду за рослинами, зобов'язалися протягом 6 днів завершити їх проривку на всіх 200 га, своєчасно підживити і перевірити рослини.

Правління і партійна організація колгоспу створили найкращі умови для роботи буряководів. Почали працювати дитячі ясла. Для виїзду на поле і повернення додому були надані автомашини. В полі організовували гарячі обіди, запровадили матеріальне стимулювання тих, хто перевиконував норми.

Своє зобов'язання буряководи колгоспу виконали — 5 червня повністю завершили проривку цукрових буряків і забезпечили належну густоту насаджень. Приклад старозагорівських колгоспників мобілізував буряководів інших колгоспів області на зразковий обробіток плантацій.

Широкого розмаху набрало змагання і серед механізаторів колгоспу. Під час жнив особливо старанно працювали комбайнери, вміло використовуючи техніку. Переможцями вийшли комбайнери Т. Є. Баран і В. А. Баран. Вони намолочували по 278—280 цнт зерна за зміну (норма 190 цнт). Знатний комбайнер артілі Т. Є. Баран намолотив за час жнив в 1965 році близько 5 тис. цнт зерна.

11 вересня 1965 року колгоспники артілі відзначили свято — артільні обжинки. В урочистій обстановці секретар парторганізації В. М. Баран від імені партійної організації і правління колгоспу подякував усім, хто натхненно трудився на жнивах. Учасники свята підвели підсумки праці. Результати були відрадні. Найвищих показників добилась бригада С. А. Гури, яка на площі 69 га зібрала по 34 цнт ози-

Збирання пшениці в колгоспі «Прапор Жовтня», с. Старий Загорів. 1969 р.

мої пшениці і на площі 187 га — по 409 цнт цукрових буряків, ланка В. С. Глод зібрала в середньому по 420 цнт цукрових буряків.

Добра слава лине про невтомних членів ланки В. С. Глод: О. Д. Глод, О. Г. Доцюк, Н. П. Дурик, Г. А. Білогруд, Л. П. Дурик, Н. Ф. Мельничук, М. С. Козюк, М. Ф. Соловей. Імена всіх членів ланки — в книзі літопису комсомолу України. Колгоспниці нагороджені Почесною Грамотою ЦК ЛКСМУ і премійовані.

Високо оплатили працю буряководів. Наприклад, члени ланки В. С. Глод, сестри Н. П. і Л. П. Дурик заробили 5 цнт цукру і близько 1000 крб. кожна.

За успіхи, досягнуті в підвищенні врожайності цукрових буряків, ланковій В. С. Баран було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Життєвий шлях В. С. Баран — знаменний для багатьох волинських хліборобів. Нелегким було дитинство Віри. Батьки її — прості селяни. Змалку вона залишилась сиротою. Батько загинув у роки Великої Вітчизняної війни в боях проти фашистських загарбників. Завдяки допомозі колгоспу Вірина мати зуміла виростити й виховати трьох дітей, прищепити їм любов до праці, до землі. Після закінчення Локачинської середньої школи в 1958 році Віра пішла працювати в рідну артіль. Правління колгоспу й комсомольська організація доручили їй очолити комсомольсько-молодіжну ланку.

Таких працелюбів, як В. С. Баран, у колгоспі багато. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджена доярка О. А. Омельчук, орденом «Знак Пошани» — бригадир комплексної бригади С. А. Гура, доярка Г. В. Бондарук та агроном колгоспу О. М. Сипченко.

Велике довір'я виявила обласна партійна організація бригадирові комплексної бригади артілі — комуністу С. А. Гурі, обравши його делегатом XXIII з'їзду КП України.

Комуністи колгоспу — заспівувачі соціалістичного змагання за підвищення продуктивності праці у ювілейному 1967 році. Своєю самовідданою працею, палким словом вони виховують у всіх трудівників почуття відповідальності за артільні справи. Комуністка, передова свинарка Н. Т. Баран, не лише сама добре працює, але й щедро ділиться досвідом з тваринниками району.

Партійна організація артілі конкретно, по-діловому керувала соціалістичним змаганням механізаторів за зразковий ремонт техніки, вникала в усі питання господарського життя і предметно їх вирішувала. Комуністи-механізатори стали ініціаторами змагання за щозмінне перевиконання норм, за високопродуктивне використання техніки, високу якість роботи. Для механізації робіт у рільництві артіль має 12 тракторів, 7 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Кожний колгоспник добре знав свої завдання як на період посіву, так і під час догляду за плантаціями та збирання. Систематично підводились підсумки змагання і оголошувались у стінній пресі, на зборах ланок. Передовиків відзначали в Календарі трудової слави.

Первинна партійна організація колгоспу «Прапор Жовтня» не лише накреслювала плани на майбутнє, а й постійно контролювала їх виконання. Це допомогло парторганізації мобілізувати трудящих на успішне здійснення завдань ювілейного року.

Завдяки ентузіазму і відданості колгоспній справі всіх трудівників буряководи виростили урожай по 500 цнт, а хлібороби — по 36,6 цнт озимої пшениці з кожного гектара всієї посівної площі. У 1967 році артіль виробила на 100 га сільськогосподарських угідь по 465 цнт молока і по 91,6 цнт м'яса. Партійна організація і правління колгоспу по-справжньому дбали про людей, знали їх запити, потреби, допомагали їм.

Зростають ферми. Наприкінці 1967 року тут налічувалось 850 голів великої рогатої худоби, а на 100 га угідь по 59,2 голови.

Розширюється капітальне будівництво в колгоспі. Тільки за два роки нової п'ятирічки (1966—1967 рр.) тут споруджено телятник, майстерню, будинок тваринника, механізовану кормокухню.

Все ширше використовується в колгоспному виробництві електроенергія Добротвірської ДРЕС. На фермах за допомогою електромоторів транспортуються і подрібнюються корми, налагоджено водопостачання.

Рік у рік зростає матеріальний добробут хліборобів, збільшується оплата трудодня. З 1959 року в артілі запроваджено грошову оплату праці, яка весь час зростає. Так, у 1963 році колгоспники одержали на кожний людино-день по 2 крб., в 1965 році — по 2,68 крб., а в 1967 році — по 3,51 крб. Яскравим доказом зростання матеріального рівня хліборобів є заробіток окремих сімей. Якщо в 1965 році сім'я доярки П. І. Бондарук (працюють двоє) заробила 3214 крб., то у 1966 р. — 3366 крб., а сім'я тракториста Т. Ф. Костючка (працювали двоє) у 1965 р. одержала 2640 крб., а у 1966 році — 3214 крб.

Правління артілі піклується про відпочинок хліборобів. З 1964 року всім колгоспникам, які виробили протягом року не менше 270 людино-днів, надаються оплачувані відпустки. На кошти колгоспу щороку відпочивають члени артілі в санаторіях, будинках відпочинку та подорожують по туристичних путівках.

Докорінно поліпшились житлові умови колгоспників. Майже всі хлібороби переїхали з хуторів у село. Тим, хто переселявся, колгосп допомагав коштами й будівельними матеріалами. За 1960—1967 рр. у Старому Загорові з'явилось багато нових вулиць. У 1967 році одну з них назвали іменем 50-річчя Радянської влади.

Зросла культура населення. Старий Загорів — село суцільної письменності. Колгосп у 1961 році здійснив добудову приміщення школи, і з того часу діти навчаються в одну зміну. З 1963 року на базі восьмирічки створили середню школу, де у 1967 році 18 вчителів навчали 310 дітей. Школярі беруть активну участь у громадсько-корисній роботі, допомагають колгоспникам на жнивах; виступають перед хліборобами з концертами. Громадську діяльність учнів очолює шкільна комсомольська організація. В її лавах у 1967 році налічувалось 83 члени ЛКСМУ.

В школі працює гурток юних краєзнавців, створено штаб червоних слідопитів, які ведуть роботу під девізом «Шляхами батьків і дідів».

До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна учні беруть участь в екскурсіях по місцях революційної діяльності вождя. Вони відвідали Ленінград, Центральний музей і Мавзолей В. І. Леніна в Москві, побували в Києві у філіалі Центрального музею В. І. Леніна.

В школі добре організовано інтернаціональне виховання учнів. Піонери й ком-

Агронавчання в колгоспі «Прапор Жовтня», с. Старий Загорів. 1969 р.

сомольці листуються з молоддю Берліна, Дрездена, Лейпціга, Варшави, обмінюються сувенірами. Листи, піонерські галстуки, значки, пісні, художня література, одержані від зарубіжних друзів, зберігаються в шкільному інтернаціональному куточку.

Працює вечірня середня школа, в якій навчаються колгоспники. Майже половина всього населення Старого Загорова має середню освіту, а 11 — вищу. Понад 25 вихідців з села навчаються стаціонарно і заочно у вузах і технікумах. Має колгосп і своїх стипендіатів, які повертаються до артілі агрономами й зоотехніками.

Створені в селі умови і для виховання наймолодших. Тут працюють дитячі ясла й садок. Приміщення для цих закладів побудував колгосп.

Уже зараз вимальовується центр майбутнього упорядкованого села. Тут красується новий Палац культури, збудований на честь 50-річчя Радянської влади.

В Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: танцювальний, музичний, хоровий.

Перед колгоспниками часто виступають і професіональні артисти Луцького, Брестського та інших драмтеатрів.

В середині 1967 року в культурному житті Старого Загорова сталася значна подія — відкрили сільський музей. Тут зібрано багато експонатів, які розповідають про далеке минуле й сьогоднішнє села, експонуються речі домашнього вжитку. Спеціальний стенд музею розповідає про ветеранів колгоспної праці, передовиків виробництва. Привертає увагу фотографія делегатів XXII з'їзду КПРС від Волинської області, серед яких агроном місцевого колгоспу «Прапор Жовтня» О. М. Сипченко. Поруч — фотографія делегатів XXIII з'їзду КП України. Побувати на ньому випала честь бригадирові С. А. Гурі. На цьому ж стенді фотографія Героя Соціалістичної Праці ланкової В. С. Баран, численні нагороди та грамоти колгоспу «Прапор Жовтня», завойовані в боротьбі за піднесення господарства.

Є стадіон, а незабаром відкриється нове двоповерхове приміщення середньої школи, буде в селі і побутовоторговельний центр.

Велику роль у повсякденному житті Старого Загорова відіграє сільська Рада, при якій працює п'ять постійно діючих комісій. До роботи комісій сільрада залучила широкий актив. Однією з форм підвищення активності трудящих у розв'язанні сільською Радою багатьох питань є сільські комітети. Товариші, які входять до них, добре знають запити трудівників села. Отже, коли постає якась проблема, члени сількому допомагають розв'язати її. Такі комітети працюють також у селах Новий Загорів і Конюхи.

Під час виборів до Верховної Ради УРСР (у 1967 році) та місцевих Рад депутатів трудящих (у 1969 році) в селі були урізноманітнені форми масово-політичної роботи: відбувались вечори-зустрічі з кандидатами в депутати Рад, агітатори влаштовували бесіди по десятихатках, організували клуб виборців.

День виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих хлібороби відзначили як велике свято. Сім'ями приходили вони на виборчу дільницю, щоб виконати свій громадянський обов'язок — віддати свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

У селі є медичний пункт. Завдяки його профілактичній роботі тут немає інфекційних захворювань, всі новонароджені діти — здорові.

Книги й газети стали складовою частиною побуту хлібороба. Колгоспники щоденно читають періодичні видання. В 1967 році населення села передплачувало 820 газет та журналів. Колгоспників обслуговує сільська бібліотека з книжковим фондом 7200 примірників.

У бібліотеці часто проходять читацькі конференції, тут обладнана вітрина, де є рекомендована література для доярок, трактористів.

Самовіддана праця старозагорівців — це їх вклад у спільну справу побудови комунізму в нашій країні.

Н. І. ХМАРА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛОКАЧИНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕ́РЕСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру, за 12 км від шосе Луцьк—Володимир-Волинський і за 37 км від залізничної станції Луцьк. Населення — 880 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ворончин і Студині.

У Береську розташований колгосп «Радянська Україна», який має 3169 га землі, в тому числі 1687 га орної. Вирощуються зернові, льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 179 житлових будинків.

Уперше в історичних документах Береськ згадується в 1640 році.

З 1936 року тут діяв підпільний осередок КПЗУ, який очолював К. І. Сладкевич. Коли у вересні 1939 року Червона Армія визволила село, його обрали головою Береської сільської Ради.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 50 чоловік. У роки війни через село проходило партизанське з'єднання С. А. Ковпака.

БУ́БНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південний схід від районного центру і за 40 км від залізничної станції Звиняче. Населення — 587 чоловік. Сільраді підпорядковані села Войнин, Линів, Соснина, Туличів.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого розташована в Бубнові, має 1692 га землі, в тому числі 1387 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 116 житлових будинків.

Уперше в літературних джерелах Бубнів згадується в 1583 році.

У 1915 році, під час першої світової війни, через село проходила лінія фронту. У період окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею в Бубнові діяла підпільна організація КПЗУ, створена 1929 року; в 1935 році виникла підпільна комсомольська організація.

В с. Линеві в 1899—1904 рр. під гласним наглядом поліції проживав член петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» І. М. Леонтьєв.

ВІ́ЙНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на північ від районного центру і за 22 км на захід від залізничної станції Володимир-Волинський. Населення — 396 чоловік. Сільраді підпорядковані села Губин, Михайлівка, Павловичі, Тумин.

У Війниці розташована бригада артілі ім. Свердлова, центральна садиба якої розміщується в с. Губині. Артіль має 3186 га землі, в тому числі 2245 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, картоплі. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. За виробничі успіхи Е. Ф. Волосович, П. Л. Микитюк і Б. Г. Нерода нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є школа, бібліотека, клуб.

Уперше в літературних джерелах Війниця згадується в 1542 році.

Поблизу села Павловичів виявлено понад 50 курганів, можливо, давньоруських часів.

ДОРОГИ́НИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на захід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Іваничі. Населення — 627 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бермешів, Залужне, Замличі, П'ятикори.

В Дорогиничах розташована центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 2607 га землі, в тому числі 1958 га орної. В колгоспі сіють зернові культури, цукрові буряки й картоплю. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств працює цегельня. За високі показники у виробництві колгоспник П. П. Уляницький нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі — початкова школа, бібліотека, Будинок культури.

Дорогиничі вперше згадуються у документах 1583 року.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці та українські буржуазні націоналісти розстріляли і замордували 22 активісти. 45 жителів села, що брали участь у Великій Вітчизняній війні, нагороджені орденами і медалями.

КИСИЛИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стоходу, за 22 км на північ від районного центру, за 9 км від шосе Луцьк—Володимир-Волинський і за 46 км від залізничної станції Луцьк. Населення — 462 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Озютичі, Твердині.

Колгосп «Червона зірка», що розташований в Кисилині, має 2644 га землі, в тому числі 1536 га орної. Вирощуються зернові, льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 87 житлових будинків.

У літературних джерелах Кисилин вперше згадується у 1545 році.

У період окупації села буржуазною Польщею (1920—1939 рр.) тут діяв осередок КПЗУ, очолюваний М. В. Коновалюком, і комсомольський осередок, керівником якого був П. Я. Базюк.

За тимчасової фашистської окупації гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 24 чоловіка, розстріляли члена КПЗУ, першого голову колгоспу К. П. Базюка. Понад десять жителів села боролися з ворогом в лавах на-

Зоотехнічне навчання в колгоспі ім. XIX з'їзду КПРС, с. Привітне. 1969 р.

родних месників. Зокрема, Г. С. Зубченко і П. Я. Базюк були в загоні В. А. Бегми.

На території села виявлено кам'яні вироби доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і поховання в урні останніх століть до нашої ери.

КОЛПИ́ТІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру вздовж шосе Горохів—Локачі і за 22 км від залізничної станції Звиняче. Населення — 785 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білопіль і Кути.

Колгосп «Комуніст», що розташований у Колпитові, має 2171 га землі, в тому числі 1735 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля. Розвинуте тваринництво молочно-м'ясного напряму.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше Колпитів згадується в літературних джерелах 1545 року.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею революційно-пропагандистську роботу вели члени КПЗУ П. С. Пушинський і Н. І. Бабеляс. У 1936 році тут було створено три осередки КПЗУ.

МА́РКОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Іваничі. Населення — 498 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Маньків і Міжгір'я.

Місцевий колгосп ім. Котовського має 2015 га землі, в тому числі 1490 га орної. Провідними культурами є зернові, цукрові буряки, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 176 житлових будинків.

У літературних джерелах Марковичі вперше згадуються у 1545 році.

За часів фашистської окупації гітлерівські загарбники вбили 23 чоловіка.

В с. Манькові живе Герой Соціалістичної Праці ланкова Л. Ф. Литковець.

ПРИВІ́ТНЕ (до 1964 року — Свинюхи) — село, центр сільської Ради. Розташоване на р. Свинорийці, за 14 км від районного центру. Населення — 1679 чоловік. Сільраді підпорядковане село Коритниця.

На території Привітного розташований колгосп ім. XIX партз'їзду, який має 1663 га землі, в тому числі 1611 га орної. Вирощують переважно зернові культури, тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа. Учні створили при школі кімнату-музей В. І. Леніна. Вони підтримують зв'язки з філіалами центрального музею В. І. Леніна, а також музеями В. І. Леніна в Польщі, Чехословаччині, Англії. У Привітному є Будинок культури з залом на 300 місць і стаціонарною кіноустановкою. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 137 чоловік. Є 3 бібліотеки з книжковим фондом 17 500 примірників. У селі — дільнична лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, аптека. До послуг жителів кравецька і взуттєва майстерні.

За досягнуті успіхи свинарці О. М. Форманюк присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Доярка Н. Д. Лукашевич та комбайнер Г. А. Бабеляс нагороджені орденом Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені голова колгоспу В. П. Гоменюк та ланкова З. М. Мельник.

Перші літописні згадки про село належать до 1157 року.

Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівські окупанти по-звірячому замучили в селі 10 чоловік, вивезли на каторгу до Німеччини 117 юнаків і дівчат, спалили всі громадські будівлі, забрали худобу.

На території сільради знайдені кам'яні знаряддя праці та бронзові браслети доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

СЕМЕРИ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від шосе Луцьк—Володимир-Волинський, за 22 км від районного центру і за 39 км від залізничної станції Луцьк. Населення — 623 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Зубильне і Сірнички.

В Семеринському розташована центральна садиба колгоспу ім. 8 Березня, який має 3674 га землі, в тому числі орної — 2683 га. Основні сільськогосподарські культури: зернові, цукрові буряки, картопля і льон. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво і городництво. З допоміжних підприємств працює цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури. Відкрито пологовий будинок. До послуг населення — швейна і шевська майстерні. За післявоєнний час споруджено 72 будинки.

Вперше в літературних джерелах село згадується у 1642 році.

У 1915—1917 рр. під час першої світової війни через село проходила лінія фронту. Тут точилися запеклі бої, про що свідчать залишки зруйнованих окопів, солдатські могили.

Влітку 1920 року, коли частини Червоної Армії визволили Семеринське, тут був створений

ревком на чолі з І. О. Шепелюком. За короткий час ревком конфіскував у поміщиків 600 га землі, худобу, сільськогосподарський інвентар і розподілив між бідняками.

За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею в 1931 році в селі виник партійний осередок на чолі з М. В. Коновалюком. Члени КПЗУ організували святкування 1 Травня у 1936 році; вночі напередодні вони розповсюдили в селі комуністичні відозви.

В Семеринському знайдено кам'яні знаряддя праці і кістяні прикраси доби бронзи. Крім того, тут виявлено давні литовські монети.

ТВОРИНИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на південний схід від районного центру, за 28 км від залізничної станції Іваничі і за 1 км від шосе Локачі—Горохів. Населення — 220 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заячиці, Козлів, Кременець, Кремеш, Роговичі, Цевеличі.

У Твориничах розташована бригада колгоспу ім. Чапаєва, який має 1899 га землі, в тому числі 1422 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується у документах 1545 року.

ХОЛО́ПИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Володимир-Волинський. Біля села проходить шосе Луцьк—Володимир-Волинський. Населення — 932 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Журавець, Мовчанів, Юхимівка.

На території сільради розташований колгосп «Батьківщина», центральна садиба якого знаходиться у Холопичах. Артіль має 3144 га землі, в тому числі 1845 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб. Працює кравецька майстерня.

Вперше Холопичі згадуються в літературних джерелах 1533 року.

У 1920 році через село проходили частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного.

Боротьбу селян проти режиму панської Польщі (1920—1939 рр.) очолювали члени КПЗУ. У 1930 році в селі був створений підпільний осередок КПЗУ на чолі з П. Р. Поліщуком, через рік — комсомольський осередок, яким керував П. В. Шишко.

200 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні.

ШЕ́ЛЬВІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру, за 38 км від залізничної станції Іваничі і за 8 км від шосе Луцьк—Володимир-Волинський. Населення — 536 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гранатів, Садівські Дубини, Ясинівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 2526 га землі, в тому числі 2048 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, картоплі. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є пилорама. За високі показники у виробництві 5 колгоспників удостоєно урядових нагород, бригадир колгоспу Ф. І. Дробасюк нагороджений орденом Леніна.

В селі — середня школа, бібліотека, Будинок культури. Працює павільйон побутового обслуговування. За післявоєнні роки споруджено 110 житлових будинків.

У літературних джерелах Шельвів вперше згадується у 1577 році.

Під час окупації села панською Польщею (1920—1939 рр.) революційно-пропагандистську роботу серед трудящих проводила підпільна організація КПЗУ.

Фашистські загарбники вивезли з села на каторгу до Німеччини 74 чоловіка. 24 учасники Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами і медалями.

ЛУЦЬКИЙ РАЙОН

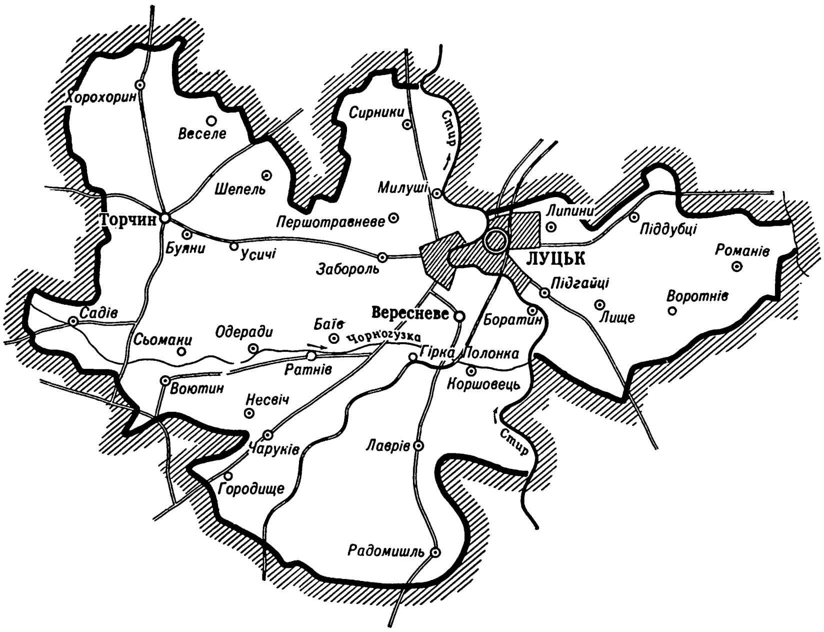

МАЯКИ́

Маяки (до травня 1964 року — Княгинінок) — село Милушівської сільської Ради, розташоване на крайньому півдні Поліської низовини, на лівому березі р. Стиру, вздовж шосе Луцьк—Ковель, за 7 км від обласного центру. Населення — 1305 чоловік. Крім Маяків, сільраді підпорядковані села Зміїнець, Кам'янка, Милушин.

У минулому територію с. Княгинінка та його околиці вкривали ліси. На захід від села було озеро, з якого брала початок річка, що впадала в р. Стир у районі с. Рокинь. На місці колишнього озера залишилась низина, яка добре помітна й тепер. Зручне географічне положення, родючі грунти та м'який клімат сприяли ранньому заселенню території Княгинінка та навколишніх сіл. У с. Зміїнці виявлено залишки давньоруського городища[1].

Вперше в історичних документах с. Княгинінок згадується в XII столітті, коли населення «дворца княгининска» виконувало повинності на користь луцького князя[2]. Напевно, звідси й походить стара назва села. В опису Луцького замку 1545 року теж вказується, що населення Княгинінка виконує різні повинності на користь замку[3]. З найдавніших часів жителі села займалися землеробством, скотарством, лісовими промислами, рибальством.

З середини XIV і майже до кінця XVIII століття населення Княгинінка, як і всієї Волині, було під владою спочатку литовських, а потім польських феодалів. Під час їх панування село належало до великокнязівських або королівських маєтків. Воно не раз передавалось поміщикам чи орендарям у тимчасове користування.

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 50.

[2] К. А. Софроненко. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI—XII веков. М., 1957, стор. 35.

[3] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 82—84.

Минали роки, але не змінювалась доля селян-кріпаків. Панщина з двох днів на тиждень, яка була узаконена в 1557 році королем Сигізмундом II Августом, після того, як у 1588 році III Литовський статут дав феодалу необмежену владу над селянином, досягла 4—6 днів. Інвентарі маєтків Луцького повіту XVII століття свідчать про жорстоку експлуатацію селян. Крім постійної панщини, вони повинні були виходити ще на зажинки, обжинки, платити грошовий чинш і виконувати всілякі феодальні повинності.

Після третього поділу Польщі (1795 р.) село Княгинінок у складі новоутвореної Волинської губернії відійшло до Росії. Але становище селян мало змінилося. Царизм всіляко зміцнював на Україні самодержавно-кріпосницький лад. Поміщики, щоб збільшити доходи з маєтків, не рахуючись із станом селянських господарств, посилювали експлуатацію, захоплювали селянські землі. Боячись піднесення антифеодального руху в країні і повстання селян, царський уряд провів у 1847—1848 рр. в західних губерніях інвентарну реформу, яка скорочувала панщину до трьох днів на тиждень і закріпила за селянами їхні земельні наділи. Але ця реформа тільки формально обмежила владу поміщиків, залишивши селян такими ж кріпаками, якими вони були раніше. І після введення інвентарних правил поміщики під всякими приводами приєднували селянську землю до маєткової. Дедалі ширше застосовувалась урочна система. Поміщик давав кріпакові на день таке завдання («урок»), яке вимагало 2—3, а то й 4 дні. Щоб виконати «урок», треба було, по суті, відбувати щоденну панщину.

На час проведення реформи 1861 року в с. Княгинінку було два поміщики: І. Півницький і О. Фальковський. Півницькому належало 39 ревізьких душ, 14 селянських дворів, за якими було закріплено 105 десятин орної і садибної землі. Йому належало також с. Милуші, де було 22 селянські двори з 92 кріпаками. За інвентарним записом 1848 року кріпаки мали 276 десятин орної землі, 46 десятин сіножатей і 24 десятини під городами. Під час проведення реформи поміщик Півницький відрізав у своїх селян 174 десятини землі, в т. ч. орної — 140, сіножатей — 28 і городньої — 6 десятин [1].

Поміщику О. Фальковському в Княгинінку належало 28 ревізьких душ, 8 селянських дворів. За його селянами, згідно з інвентарним записом, налічувалося 93 десятини орної і садибної землі. І хоч на Правобережній Україні викупні платежі були знижені на 20 проц., вони і після зниження лишилися досить високими. На всіх селян Княгинінка було нараховано викупний платіж із суми 363 крб. доходу за рік при 6 проц. капіталізованого оброку, що становило 6050 крб. А при високих процентах за позику, що мали її сплачувати селяни протягом 49 років, ця сума значно зростала [2].

Високі викупні платежі не давали можливості всім селянам викупити свої земельні наділи — деякі з них вийшли на волю жебраками. Тому частину селянської і поміщицької землі викупив державний банк. На цих землях царський уряд поселив у 70-х роках XIX століття колоністів з Чехії. Колоністи одержали за викуп великі земельні наділи, нерідко понад 50 десятин. Майже всі прийняли російське підданство і стали землевласниками. Більшість селян Княгинінка лишилась малоземельною. Частина з них мала мізерні наділи від 2 до 5 десятин. У багатьох свого хліба не вистачало, щоб прогодуватися до нового врожаю, і навесні вони змушені були позичати хліб у колоністів, а потім, улітку, відробляти. Чехи-колоністи займалися рільництвом, хмелярством, вирощували племінну худобу, використовуючи найману працю українських селян. В с. Милушах товариство чехів мало водяний млин з середнім річним прибутком близько 2 тис. карбованців [3].

Задавлена злиднями і безземеллям, біднота Княгинінка вирішила вдатися до

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1509, арк. 1.
[2] Там же, спр. 1506, арк. 1—3.
[3] Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год, стор. 277.

суду, щоб примусити поміщика повернути їм загарбані під час реформи землі. В 1884 році суд присудив повернути селянам Княгинінка 88 десятин і 1418 кв. сажнів землі. Коли потрібно було підписати новий розподіл землі між селянами, то серед них не знайшлося письменної людини. В рішенні сільського сходу від 2 лютого 1888 року сказано: «...в нашій громаді немає жодної письменної людини, а тому, порадившись між собою, ми вирішили обрати для підписання розподілу землі жителя села Милуш Василя Бабинського» [1].

В 1879 році в Княгинінку відкрили однокласне училище. На його утримання батьки давали щорічно 287 крб., казна — 450 крб. Спочатку тут навчалися діти колоністів і викладання велося чеською мовою. Згодом запроваджено викладання російською мовою. В 1913 році в училищі навчалося тільки 52 учні [2], переважно діти заможних сімей. Трудове населення Княгинінка в основній своїй масі було неписьменним.

У другій половині XIX і особливо на початку XX століття посилюється процес класового розшарування села. Примітивні знаряддя праці, що зумовлювали поганий обробіток грунту, застосування середньовічних систем землеробства, були причиною низьких урожаїв. Крім того, виділялися нові господарства, в основному за рахунок дроблення старих, що збільшувало безземелля і малоземелля. Щоб якось прогодувати сім'ю, сільська біднота мусила йти в кабалу до поміщиків сусідніх сіл або до місцевих куркулів. Часто, не маючи змоги обробити землю, селяни продавали за безцінь свої мізерні наділи і йшли в міста шукати роботи. Ще більше прискорила розшарування села столипінська реформа. Під впливом фермерського господарства чехів-колоністів заможніші селяни виявили бажання виділитись на хутори. У травні 1907 року Луцька повітова комісія землевлаштування задовольнила їх клопотання про надання допомоги в розподілі надільних земель на хутірські ділянки[3]. Частина землі була поділена на хутори і відруби. Але при розподілі було обділено багатьох селян. Їхні скарги до Сенату нічого не дали.

В період першої світової війни, коли фронт проходив по річці Стоходу, в Княгинінку та інших селах прифронтової смуги розташовувалися війська. Серед солдатів було багато більшовиків. Це мало велике значення для зростання класової свідомості селян. Коли в листопаді 1917 року революційно настроєні солдати 126-ї дивізії під керівництвом більшовиків установили в Княгинінку та інших селах Луцької округи Радянську владу, трудящі села радісно вітали цю перемогу. Але Радянська влада тоді проіснувала недовго. 19 лютого 1918 року австро-німецькі війська захопили Княгинінок і відновили буржуазно-поміщицький лад.

Після відступу австро-німецьких і петлюрівських військ, весною 1919 року Княгинінок, як і всі західноукраїнські землі, окупувала панська Польща. Настали часи жорстокої експлуатації і національного гноблення українського населення.

Тяжко відбилась на становищі незаможних селян Княгинінка комасація — виділення на хутори. При проведенні її чеські колоністи залишилися в селі (36 дворів), а українські селяни в більшості вийшли на хутори. Але комасація не врятувала їх від зубожіння. Як і раніше, селяни страждали від малоземелля, а частина бідніших господарств втратила земельні наділи і змушена була йти в найми до колоністів або й зовсім покинути село.

Польські правлячі кола всіляко протидіяли освіті селян-українців. У селі існувала початкова школа, але викладання в ній велося чеською мовою. Вивчалась також польська мова як державна, а українська була заборонена. Українське населення не мало по суті й політичних прав. Українців не тільки не висували на державні посади, їм взагалі важко було влаштуватися на роботу.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1444, арк. 1.

[2] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 год. Житомир, 1913, стор. 114.

[3] Житомирський облдержархів, ф. 226, оп. 1, спр. 59, арк. 17.

Герой Радянського Союзу П. М. Тарасов. 1941 р.

Національний склад населення в Княгинінку був тоді досить строкатий. 1921 року з 568 жителів села українців було 302 чоловіка, чехів — 238 чоловік. Крім того, тут жили євреї, німці, поляки[1]. Ця строкатість і переселення на хутори негативно відбились на організації боротьби трудящих села за визволення з-під гніту буржуазно-поміщицької Польщі і возз'єднання з Радянською Україною.

У вересні 1939 року скінчилися муки іноземного поневолення. Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі відкрило трудящим шлях до нового життя. В селі були створені місцеві органи Радянської влади, які за допомогою партійних органів і при підтримці населення здійснили важливі соціально-економічні і культурні перетворення. Насамперед було націоналізовано близько 8 тис. га поміщицької землі і передано малоземельним і безземельним селянам[2]. Школа, де до возз'єднання могли вчитися тільки діти заможних, стала загальнодоступною. Відкрито семирічну школу. Викладання провадилось українською мовою. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення були організовані спеціальні гуртки.

Творче і вільне життя радянських людей перервав напад фашистської Німеччини на нашу Вітчизну. Вже 25 червня 1941 року фашисти окупували Княгинінок. Невимовні страждання принесли загарбники радянським людям. Школу вони перетворили на катівню, спалили багато будівель, пограбували мирних жителів і награбоване добро вивезли до Німеччини. Але, незважаючи на режим жорстокого терору, запровадженого фашистами, трудящі Княгинінка, Милуш та навколишніх сіл, які пізнали радість свободи, не корилися окупантам. Вони допомагали групі антифашистського підпілля, утвореній в сусідньому селі Брищі, билися з ворогом у партизанських загонах. Зокрема, в з'єднанні А. П. Бринського були М. В. Олещук, В. С. Мигас, В. П. Кашуба.

Розвиваючи наступ, Червона Армія 2 лютого 1944 року визволила Луцьк. Фашисти, вигнані з Луцька, намагалися закріпитись на його околицях. Для ворога важливе стратегічне значення мало село Милуші, яке розташоване за 3 км від Луцька. Звідси зручно було контролювати дії в місті, на залізничній станції, а також на шляхах, що йшли з Луцька і по яких фашисти вели безперервний артилерійський вогонь. У Милушах вони зосередили дві танкові роти, батальйон полку «Люблін» і батальйон полку «Вільгельм». У цегляних будинках села встановили кулемети, вздовж дороги, що йде на Ковель, збудували дзоти.

1 березня 340-й гвардійський стрілецький полк одержав наказ визволити с. Милуші. Командир одного з батальйонів гвардії капітан Кожевников створив у ротах кілька штурмових груп, які вночі почали наступ на село. Під час бою капітан Кожевников був тяжко поранений, і командування батальйоном взяв на себе капітан П. М. Тарасов. Починало світати. Незважаючи на опір фашистів, гвардійці просувалися вперед. Поранили капітана Тарасова, але він разом з бійцями повз і далі до дзота. Бійці батальйону бачили, як скорочується відстань між дзотом і Тарасовим та рядовим Маничевим, що був поруч із своїм командиром. Маничев вихопив гранату, та гітлерівці помітили бійців і вдарили градом куль. Гвардієць упав. Ще раз було поранено Тарасова. Він уже не міг підняти руки, щоб знищити ворожий дзот, хоч був від нього недалеко. Зібравши останні сили, капітан Тарасов підвівся і закрив своїм тілом амбразуру дзота[3]. Безсмертний подвиг Тарасова допоміг воїнам 340-го

[1] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 38.
[2] Волинський облпартархів, ф. 23, оп. 1, спр. 57, арк. 2, 3.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 28 лютого 1963 р.

гвардійського полку визволити села Милуші й Княгинінок. Гвардії капітану П. М. Тарасову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Свято зберігають пам'ять про героя жителі обох сіл. Учні Маяківської середньої школи зібрали матеріал про життя і подвиг Тарасова, налагодили листування з його земляками і рідними. В 1964 році, коли трудящі області відзначали 20-річчя визволення Волині від фашистських загарбників, у школі було організовано урочисту зустріч з колишніми воїнами, однополчанами капітана Тарасова, які брали участь у визволенні села. У дні святкування 50-річчя Великого Жовтня на місці загибелі П. М. Тарасова колгоспники насипали курган і встановили обеліск. На граніті викарбувано: «Славному синові тамбовської землі Герою Радянського Союзу Тарасову Петру Михайловичу, який, визволяючи Волинський край, повторив безсмертний подвиг Олександра Матросова, — з вдячністю колгоспники артілі „Маяк"». На мітингу, присвяченому відкриттю пам'ятника, виступили з гарячими промовами колишні однополчани героя.

Після визволення від фашистських загарбників у Княгинінку були відновлені органи Радянської влади. Чоловіки пішли до лав Червоної Армії, щоб із зброєю в руках боротися проти фашистів. 68 жителів — учасники Великої Вітчизняної війни — нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Відгриміли бої. Селяни приступили до відбудови зруйнованого війною господарства. Збитки, що їх завдали фашисти Княгинінку, становили 5508 тис. карбованців[1].

Досвід колгоспів східних областей України підказав сільським трударям, що єдино правильний шлях до достатку, до щасливого життя — колективне господарство. У березні 1947 року селяни Княгинінка об'єдналися в артіль. Першим головою колгоспу обрали старого комуніста Г. М. Сікору (нині персональний пенсіонер, почесний громадянин с. Маяків). Держава викупила і передала колгоспникам будинки чеських колоністів, які, за договором з Чехословаччиною, повернулись на батьківщину, допомогла насінням, дала 30 коней, 2 автомашини. Луцька МТС допомогла виорати землю.

Невеликим спочатку був колгосп. Не вистачало машин, робочої сили, насіння, кормів для худоби. Але ні труднощі післявоєнного часу, ні ворожі дії недобитків українських буржуазних націоналістів не злякали ініціаторів колгоспного руху. Вони знали, що тільки колективне господарювання відкриє широкі перспективи для всебічного розвитку сільського господарства, неухильного піднесення матеріального добробуту і культурного рівня кожної селянської сім'ї.

Поступово село загоювало рани, що їх завдала війна і тимчасова окупація. Рік у рік міцнів колгосп, виростали нові люди, повніше розвивались їх здібності у творчій праці. Великою організуючою силою в колгоспі стала первинна парторганізація, створена в 1948 році. Спочатку вона налічувала 5 чоловік, а в 1950 році — вже 11. На своїх зборах комуністи систематично розглядали питання про зміцнення господарства, підвищення продуктивності окремих галузей. Завдяки правильній організації роботи і самовідданій праці колгоспників уже в 1950 році значно зросли врожаї, збільшилось поголів'я худоби. Доход артілі перевищив 0,5 млн. крб.

Набувши протягом трьох років певного досвіду у веденні колективного господарства, колгоспники прийшли до висновку, що більш ефективною є велика артіль. Тому в 1954 році навколо Княгининського колгоспу об'єдналися артілі сіл Кічкарівки, Кам'янки, Милуш, що входять до складу Милушівської сільради, а також сіл Сирників та Букова Сирниківської сільради. Укрупнений колгосп мав 4602 га землі, в т. ч. 3 тис. га орної. Це забезпечило швидкий розвиток господарства.

Особливо помітні зрушення сталися після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи його рішення, комуністи колгоспу викрили недоліки в своїй

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 36.

роботі і разом з правлінням розробили заходи крутого піднесення всіх галузей виробництва, особливо рільництва і тваринництва, повели боротьбу з порушниками трудової дисципліни і демократичних основ Статуту сільськогосподарської артілі. Завдяки цьому вже в 1954 році значно підвищилась урожайність зернових культур, зросло виробництво продуктів тваринництва. Великих успіхів добилися трудівники колгоспу «Маяк» (так став називатися колгосп після перейменування села) в наступні роки. Якщо в 1953 році врожай зернових становив 10,4 цнт з га, то в 1961—1965 рр. він досяг в середньому 19 цнт з га, а в ювілейному, 1967 році колгосп зібрав найвищий урожай — 26,8 цнт зернових з кожного гектара посіву. Це була велика перемога в умовах південного Полісся.

Хороші і сталі врожаї в колгоспі — результат зростання культури землеробства, зокрема щорічного збільшення кількості добрив, що вносяться в грунт, поліпшення обробітку землі. Якщо в 1959 році на поля колгоспу внесено 23,8 тис. тонн органічних і 408 цнт мінеральних добрив, то в 1965 році — вже 41,6 тис. тонн органічних і 13,6 тис. цнт мінеральних. Рішенням Міністерства сільського господарства УРСР колгосп «Маяк» перетворено на дослідно-показове господарство у галузі використання мінеральних добрив в умовах Полісся.

Значне місце в колгоспному виробництві посідають технічні культури. З кожним роком зростає площа під посівами цукрових буряків, підвищується їх урожайність. У 1968 році буряків зібрано на площі 385 га по 503 цнт з кожного гектара. Ланка, керована Героєм Соціалістичної Праці Г. М. Смирновою, яка рік у рік одержувала в середньому по 400—500 цнт з га, в 1968 році виростила по 638,4 цнт з га на площі 50 га. Таких результатів колгоспниці добилися завдяки сумлінній праці, високій агротехніці, повному використанню механізмів. Г. М. Смирнова — комуніст, чуйний товариш — зуміла згуртувати своїх подруг, запалити їх власним прикладом у роботі. Її двічі обирали депутатом Верховної Ради СРСР.

Важливою галуззю господарства артілі є тваринництво. В 1967 році колгосп мав 2138 голів великої рогатої худоби і 1377 свиней. На 100 га сільськогосподарських угідь колгосп виробив 104 цнт м'яса і 483 цнт молока. Підвищенню продуктивності тваринництва сприяли створення міцної кормової бази, правильна розстановка кадрів і самовіддана праця колгоспників. Так, заслуженою повагою серед трудівників артілі і всієї області користується краща доярка М. П. Гайда, нагороджена 1968 року орденом Леніна. У ювілейному році вона надоїла 3139 кг молока від кожної з закріплених за нею корів. Незаперечних успіхів у роботі досягли й інші члени артілі, зокрема тваринниці Г. Мельничук, Л. Боровець, комбайнер П. Осинський, шофер П. Щерба та інші.

За останні роки поліпшилось технічне оснащення колгоспу. Якщо на 1 січня 1961 року машинно-тракторний парк налічував 16 тракторів різних марок і 4 комбайни, то в 1967 році було вже 34 трактори, 8 зернових комбайнів, 26 автомашин та багато іншої техніки. Це дало змогу колгоспу всі польові роботи — оранку, підготовку грунту до посіву, сівбу, збирання врожаю — виконувати машинами. Крім того, механізовано всі роботи на фермах. У господарстві працює понад 100 електромоторів. Село і колгосп забезпечує струмом Добротвірська ДРЕС.

Збирання капусти у колгоспі «Маяк», с. Маяки. 1966 р.

Велике значення для зміцнення економіки артілі «Маяк», як і всіх колгоспів країни, мали рішення березневого Пленуму ЦК КПРС та

квітневого Пленуму ЦК КП України (1965 р.). Виконуючи ці рішення, колгоспники поставили розвиток сільськогосподарського виробництва на наукову основу, в результаті за один лише рік значно збільшився врожай зернових з кожного гектара посіву, а прибуток зріс на 111 тис. крб. порівняно з 1964 роком. Це сприяло піднесенню всього господарства артілі.

Внаслідок розвитку основних галузей господарства і підвищення продуктивності праці, а отже збільшення виробництва і продажу державі сільськогосподарської продукції грошові прибутки артілі в 1967 році досягли 1 172 381 крб. Це дало можливість перейти на грошову оплату трудодня. Понад 360 чоловік одержують пенсію, артіль оплачує декретні відпустки, надає безплатні путівки в санаторії, будинки відпочинку.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд села. На місці старих хаток з підсліпуватими вікнами виростають нові добротні дво- і трикімнатні будинки. Лише протягом 1962—1967 рр. 30 сімей колгоспників справили новосілля. Зараз виростає нова вулиця, де за типовими проектами споруджують власні будинки близько 20 сімей. Зводяться і вже побудовано двоповерхові будинки з усіма вигодами. Вулиці вночі освітлюються. Село потопає в зелені садів. У центрі Маяків у 1964 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

До послуг жителів села 6 магазинів, у т. ч. 3 спеціалізовані, ресторан, комбінат побутового обслуговування. Рік у рік зростає товарообіг торговельних підприємств Милушівського споживчого товариства. Якщо в 1959 році він становив 145,2 тис. крб., то в 1968 році — 2337 тис. крб. Одним з важливих показників поліпшення добробуту трудящих є збільшення попиту на такі товари, як мотоцикли, моторолери, телевізори, радіоприймачі, дорогі меблі тощо.

За часів панської Польщі в селі не було жодного фельдшера, не кажучи вже про лікаря й лікарню. На всю тогочасну гміну, до складу якої входило 85 населених пунктів, був лише один лікар. Тепер у селі працює районна лікарня, пологовий будинок; у селах сільради є аптеки, фельдшерські пункти.

Назавжди відійшли в минуле ті часи, коли майже всі селяни були темні, неписьменні, замість підпису ставили хрестик, а про газети не мали й уявлення. Тепер у Маяках діють середня школа, школа-інтернат і вечірня школа для сільської молоді. В школах працюють 66 учителів і навчаються 865 учнів. За роки Радянської влади 35 юнаків і дівчат села здобули вищу освіту — стали агрономами, вчителями, лікарями, офіцерами Радянської Армії. Більшість молоді після закінчення десятирічки йде працювати в рідний колгосп і навчається заочно у вищих і середніх спеціальних учбових закладах.

Гордістю жителів Маяків є Будинок культури, споруджений у 1964 році. Це справжній красень сучасного села. Зал розрахований на 500 місць, є 2 додаткові зали і кілька кімнат для роботи гуртків художньої самодіяльності, бібліотека з читальним залом. У Будинку культури створено кімнату щастя, де справляються нові обряди одруження і реєстрації народження дитини. Вечорами сюди йдуть не тільки відпочивати, послухати чарівну музику, пісню, подивитись кінокартину, а й учитись, обмінюватись думками. Нерідко перед колгоспниками виступають з лекціями і доповідями представники райкому і обкому КП України, вчені обласних і республіканських наукових закладів, члени організації товариства «Знання».

Відкриття Будинку культури сприяло пожвавленню художньої самодіяльності. Сільська молодь організувала співочий і драматичний гуртки. Хоровий колектив, який налічує 100 співаків, демонстрував своє мистецтво на обласному огляді художньої самодіяльності. При Будинку культури працює музична студія, є духовий оркестр. Перед селянами Маяків часто виступають митці-професіонали Львова, Луцька, Києва.

Людно завжди і в бібліотеці, книжковий фонд якої становить близько 10 тис. томів художньої, наукової та політичної літератури. Жителі передплачують 1200 примірників газет і журналів. З 1957 року в колгоспі виходить багатотиражна газета

«Промінь», на сторінках якої широко висвітлюються нові досягнення в колгоспному виробництві, соціалістичне змагання між ланками і бригадами, розповідається про трудові будні колгоспників.

Важливу роль у житті села відіграє первинна партійна організація колгоспу, яка налічує 64 комуністи. Поліпшилась масово-політична робота в селі. Зросла авангардна роль комуністів безпосередньо у виробництві. Комуністи працюють на найвідповідальніших ділянках господарства. В центрі уваги парторганізації — боротьба за розвиток колгоспного виробництва, за підвищення врожайності полів, зростання продуктивності тваринництва, зниження собівартості сільськогосподарської продукції, боротьба за піднесення добробуту і культури сільських трудівників.

Школа-інтернат, с. Маяки. 1969 р.

Іншою стала доля людей. Колишні наймити куркулів і осадників сьогодні — повноправні господарі своєї країни. Селяни беруть активну участь у політичному житті. 26 чоловік є депутатами сільської Ради, з них 18 — члени постійних комісій: сільськогосподарської, культурно-побутової, благоустрою і шляхового будівництва, бюджетної і соціалістичної законності. Комісії розглядають актуальні питання господарського і культурного життя села. В їх роботі беруть участь 34 активісти.

Великою силою в колгоспі «Маяк» стала жінка. Нема галузі артільного господарства і культури, де б не працювали жінки. 35 ланок у колгоспі очолюють жінки і показують приклад у роботі. Партія і уряд високо оцінили їх самовіддану працю. Уже в 1956 році 16 колгоспниць було нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Організатором жінок є жіноча рада, яка складається з 15 осіб. Раду очолювали передові жінки: ланкова Герой Соціалістичної Праці Г. М. Смирнова, вчителька М. П. Бондаренко, акушерка Є. Д. Петрова та інші. Рада має секції охорони здоров'я, шкільну, культурно-побутову, кооперативно-торговельну, які ведуть велику роботу серед населення. В одній лише культурно-побутовій секції 35 жінок працюють агітаторами.

Одним із прикладів того, як виросли люди за роки Радянської влади, може бути Г. М. Смирнова — проста жінка з бідної сім'ї стала депутатом Верховної Ради СРСР. І. А. Тимицький до Радянської влади був безземельним батраком. Коли в селі організувався колгосп, він одним із перших вступив до нього. Тепер це досвідчений організатор колгоспного виробництва. Бригада, якою він керує, рік у рік одержує високі врожаї зернових, картоплі, цукрових буряків. 1967 року його бригада зібрала по 30,5 цнт пшениці з кожного гектара посіву. За визначні успіхи в колгоспному виробництві І. А. Тимицького нагороджено орденом Леніна.

З кожним роком росте і розквітає село Маяки, життя сільських трударів стає дедалі радіснішим і заможнішим.

А. С. БІЛЕЦЬКИЙ, Р. Н. ОКСЕНЮК

* * *

Луцький район створений 1939 року після визволення західно-українських земель з-під влади буржуазно-поміщицької Польщі. В 1962 році населені пункти, що входили до його складу, були приєднані до Ківерцівського, Горохівського і Рожищенського районів, а 8 грудня 1966 року Луцький район відновлено.

Район знаходиться у південно-східній частині області, межує з Горохівським, Рожищенським та Ківерцівським районами Волинської області, а також з Млинівським районом Ровенської області. Землі району з півдня і заходу прилягають до обласного центру — міста Луцька. Площа становить 978 кв. км. Населення — 52 тис. чоловік.

З корисних копалин є запаси вапна і глини, які йдуть на виробництво цегли та інших будівельних матеріалів. У багатьох господарствах провадиться видобуток торфу, головним чином для удобрення полів.

У районі — 90 населених пунктів, об'єднаних в одну селищну і 24 сільські Ради. Є 24 колгоспи, 4 радгоспи, обласна сільськогосподарська дослідна станція, відділення Луцького обласного рибгоспу. В економіці району переважає сільське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, льону, картоплі. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Район має 79,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 67,4 тис. га орної землі і 7 тис. га сіножатей, 1,5 тис. га лісів. Водне плесо колгоспних і радгоспних ставків займає 368 гектарів.

У районі дедалі більшого розвитку набуває промисловість. Тут працюють Гнідавський цукрокомбінат, Луцьке районне об'єднання і Торчинське відділення «Сільгосптехніки», Чаруківський колгоспний плодоконсервний завод, Торчинський завод будматеріалів, харчокомбінат і комбінат побутового обслуговування населення, Баківцівський, Чаруківський і Торчинський цегельні заводи та інші промислові підприємства, на яких працюють 3857 чоловік.

РА́ТНІВ

Ратнів — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Чорногузці, за 13 км на південний захід від Луцька. Населення — 597 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вікторяни і Оздів.

Існує легенда, що Ратнів виник на місці колишнього городища Судомира. Під час татаро-монгольської навали жителі Судомира мужньо зустріли ворогів. Ратники своїми грудьми заступили їм шлях. Та сили були нерівні. Один за одним падали захисники, хоч і сотні завойовників знайшли собі тут могили. Розлючені загарбники вщент зруйнували Судомир, після цього він уже не піднявся з руїн. Але слава про героїчну боротьбу ратників збереглася в пам'яті народній. Нове поселення на березі Чорногузки дістало назву Ратнів. Згадка про страшну навалу татаро-монголів лишилась також у назвах навколишніх сіл — Полонка, Гірка Полонка.

В історичних джерелах Ратнів уперше згадується 1577 року, коли він належав феодалу Я. Загоровському. Тоді тут налічувалося 8 селянських дворів, які мали наділи, і 3 двори городників[1]. Ратнівці вже перебували у феодальній залежності, бо власник села вносив у казну податок від кількості в ньому дворів. Феодальні повинності селян у XVI столітті визначила волочна поміра, проведена 1557 року польсько-литовським урядом з метою збільшення прибутковості поміщицького господарства. Вона встановила постійну панщину — 2 дні на тиждень з волоки —

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t 15, стор. 598.

і збільшила повинності селян. Так, сусіднє з Ратневом село Оздів мало 25 волок — ланів. Від кожної з них, крім панщини, селяни платили по 2 копи і 40 грошів чиншу, 4 пуди жита, яке вони мусили посіяти на панському полі. Селян зобов'язували також 2 дні орати і волочити, збирати посіяний хліб і складати його в скирти, привозити за кожну волоку 4 вози дров, косити сіно на панських сіножатях і привозити його в панський двір, давати стацію (спеціальний податок) на випадок приїзду пана: від 10 волок — ялівку та барана, від волоки — гуску, 2 курки, 20 яєць і віз сіна[1]. Отже, волочна поміра узаконила панщину. За її статутом селянин повинен був працювати від сходу до заходу сонця. Хто не виходив на роботу день, платив один гріш, другий день — барана, а на третій — карався батогами[2]. У XVII столітті, як показують інвентарі маєтків Луцького повіту, панщина зросла до 4—6 днів на тиждень від волочного чи ланового господарства. Така висока панщина не виключала грошової ренти і натуральних повинностей, які в цей час ще займали важливе місце у феодальних відносинах[3].

Крім важкої панщини та інших феодальних повинностей, селяни терпіли від страшної сваволі панів, що мали право на життя і смерть підданих. Все це викликало обурення трудящих мас. З особливою силою вибухнув народний гнів під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Жителі багатьох сіл, розташованих навколо Луцька, в т. ч. й Ратнева, очолені міщанином Липкою, за допомогою козацького війська взяли Луцьк і розгромили феодальні маєтки в Баєві, Полонці та інших навколишніх селах[4]. Козацькі могили в центрі Ратнева та на його околицях свідчать, що тут точилися жорстокі бої між повстанцями і польськими військами.

У XVIII столітті Ратнів став значним поселенням. Тут була вже церква, на користь якої в 1702 році граф С. Потоцький пожалував 70 десятин землі. В 1797 році в селі налічувалось 55 дворів і 395 жителів. На початку XIX століття, після навали наполеонівських військ, тут залишилось тільки 40 дворів і 320 жителів[5].

Загальна криза феодального ладу, яка виявилась у посиленні експлуатації, а також стихійні лиха (неврожаї, епідемії) були головними причинами затримки росту населення. За 25 років, що минули після війни з Наполеоном, кількість населення в Ратневі не тільки не зросла, а навіть зменшилась. За інвентарним переписом 1848 року в Ратневі було лише 34 двори і 229 жителів обох статей. Всі дорослі селяни, що належали графині Горайській, відбували панщину 3 дні на тиждень[6]. Селяни мали 25 коней і 22 воли, 33 корови, 237 голів овець і свиней. Нестача тягла, недостатня кількість худоби і зв'язане з цим недостатнє удобрення землі, застосування примітивних знарядь обробітку землі зумовлювали часті неврожаї і голод.

Інвентарний перепис 1847—1848 рр. закріпив за селянами Ратнева 579 десятин землі. Але за час, що минув після цього перепису до реформи 1861 року, майже половину захопила поміщиця. При складанні уставних грамот кількість землі визначалась не за інвентарним переписом 1848 року, а за даними фактичного користування. Тому кріпакам Ратнева було визначено лише по 6 десятин на селянський двір.

Під впливом польського повстання 1863 року царський уряд змушений був змінити умови селянської реформи в західних губерніях. Він видав указ, за яким викупні платежі зменшувалися на 20 проц. Але цей указ не змінив грабіжницького

---

[1] Розвідки про міста і міщанство на Україні—Русі в XIV—XVIII ст., ч. 1. Львів, 1903, стор. 85.

[2] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 1, ч. 2, стор. 26.

[3] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 154.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 73.

[5] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 251, арк. 6; спр. 264, арк. 144.

[6] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1339, арк. 36—38.

характеру реформи. Селяни Ратнева, як і багатьох інших сіл, почали клопотати про повернення їм захопленої поміщицею землі. Почалася тривала судова тяганина, однак своєї землі селяни не одержали. За рішенням Волинської палати кримінального цивільного суду від 28 лютого 1874 року на 36 дворів було виділено 551 десятину землі, з них садибної — 18,75 десятини, орної — 447,5, сіножатей — 37,25 і непридатної — 47,5 десятини. Селяни одержали заболочені сіножаті і найгіршу орну землю. Згідно з викупним актом було нараховано 10 800 крб. викупних платежів. Але у зв'язку з тим, що за указом від 9 червня 1866 року платежі були зменшені на 50 проц., ратнівські селяни мали виплатити протягом 49 років 5400 крб. Разом з процентами на позику викупні платежі зростали до 15 856 крб.[1]. Сума, що її мали сплатити селяни, в кілька разів перевищувала продажну ціну на землю. По суті, селян примусили викуповувати не тільки свою землю, а й свою свободу.

Викупні платежі, податки й натуральні повинності прискорили соціальне розшарування селян. У Ратневі збільшилось число безкінних і однокінних господарств, у яких не вистачало свого хліба. Щоб якось прогодувати сім'ю, вони змушені були йти в найми за мізерну плату до пана або куркулів, які верховодили в громаді. Влада пана в селі лишилась необмеженою. Селяни не мали права зрубати для будівництва жител дерево в лісі, бо ліс був панським. Вздовж річки тяглися великі заливні луки, але й вони належали панові. В 1886 році поміщиця порушила сервітутні права селян і позбавила їх можливості пасти свою худобу на панській толоці[2]. Поміщицькі землі врізалися в селянські наділи, збільшуючи черезсмужжя, яке й без того душило селян. Після скасування кріпацтва в селі й далі переважала трипільна система землеробства. Третина землі щороку облогувала — це був громадський вигін. До наших днів збереглася назва вулиці Прогін, якою гнали худобу на випас.

Високі будинки панського маєтку, оточені парком з широкими липовими та дубовими алеями, викликали лють у селян, які тулилися в курних напівгнилих хатинах. З горя вони йшли в корчму, яка теж була панською, і пропивали там у борг свої мізерні майбутні врожаї. А восени корчмар з панським прикажчиком їздили по селу, збираючи заборговані селянами мірки зерна[3]. Залишки зерна, худобу селяни везли на ярмарок у Торчин або Луцьк, щоб мати чим заплатити викупні платежі, подимний і страховий податки, купити солі. Одяг та взуття вони носили своєї роботи, а фабричними могли похвалитися лише сільські багатії.

У 1890 році в Ратневі відкрили церковнопарафіяльну школу, викладання в ній проводилось російською мовою, головним предметом був закон божий. У школі навчалося 30 дітей заможних селян. А діти бідняків не завжди могли відвідувати школу, бо не мали взуття. Основна маса жителів Ратнева була неписьменною.

Хвиля революційних виступів у 1905—1907 рр. докотилась і до Ратнева. Колишній матрос Т. Л. Ткачук, який повернувся в село, провадив революційну пропаганду. Трудящі Ратнева відмовились працювати в панському маєтку, пасли худобу на панських сіножатях і в лісах. Але виступ був стихійний, не мав політичних цілей. «Порядок» у селі власті швидко відновили, а Т. Л. Ткачука засудили на каторжні роботи.

Багато лиха принесла жителям Ратнева перша світова війна. Чоловіків мобілізували до армії. Влітку 1915 року в село вступили австрійські війська. Почались реквізиції для потреб армії. Окупанти забирали хліб, худобу. В селі не лишилося жодного коня. Поля облогували, поросли бур'янами. Під час боїв згорів центр села. Нічого не сталося тільки з маєтком графині Горайської.

В результаті наступу російської армії влітку 1916 року Ратнів було визволено від окупантів. На початку березня 1917 року в село дійшла радісна звістка про по-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 4, спр. 239, арк. 1, 8, 10.
[2] Там же, арк. 114.
[3] Там же, ф. 38, оп. 5, спр. 374, арк. 279.

валення самодержавства, а в листопаді — про перемогу Жовтневої революції. 5(18) листопада 1917 року в с. Несвічі (за 6 км від Ратнева) відбувся з'їзд комітетів військових частин 1-го Туркестанського корпусу. З'їзд визнав Радянський уряд, очолений Леніним, і обрав Військово-революційний комітет на чолі з більшовиком Г. В. Разживіним[1]. За допомогою революційних солдатів була проголошена Радянська влада і обрано ревком у Ратневі. Але в лютому 1918 року кайзерівські війська захопили село. Прислужників кайзера — гетьманців — у грудні 1918 року змінили січові стрільці Петлюри. У травні 1919 року село окупували білополяки[2].

Частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного, успішно просуваючись на захід, у серпні 1920 року вступили в Ратнів. У селі був створений комітет бідноти, куди ввійшли М. М. Заворотний, С. М. Шумський та інші. Комітет роздав селянам панську худобу, зерно, інвентар, почав ділити землю. Багато молоді добровільно вступило до лав Червоної Армії. Так, Ф. Я. Демчук, який зараз живе в селі, брав участь у боротьбі з інтервентами та білогвардійцями на різних фронтах громадянської війни. Селяни давали для потреб радянських бійців підводи, харчі, а ті допомагали їм обробляти землю. Ратнівці почали повертатися з евакуації.

Але за Ризьким мирним договором 1921 року село ввійшло до складу буржуазної Польщі. Два десятиліття знущалася польська шляхта з українського населення. Правлячі кола провадили політику полонізації. Українська мова в установах і школах була заборонена. Тих робітників-українців, що не хотіли міняти метрик, а з ними і своєї національності, не брали на роботу. Незабаром після приходу польських військ у селі появився управитель графині. Знову селяни-бідняки змушені були йти в найми до Горайських і працювати від ранку до ночі за мізерну плату. Згідно з законом про парцеляцію, у Горайських відрізали 300 га землі і поділили її між осадниками, що поселились у Ратневі. З відрізаної землі селянам не дісталося жодного гектара. Лише кілька чоловік купили по гектару церковної землі.

За період після реформи 1861 року кількість дворів у селі збільшилась майже в три рази. Черезсмужжя утруднювало обробіток ділянок, тому ліквідація його і надія одержати прирізку землі до 5 га зацікавили селян і вони погодились на проведення комасації, тобто звести свою землю, яка була розкидана в кількох місцях, в одну ділянку і виділитись на хутір. У 1925 році в селі за розпорядженням урядового комісара було комасовано 457 га землі, що належали 99 господарствам. 20 господарств, що мали більш як по 5 га землі, виділились на хутори; 39 господарств, яким належало від 3 до 5 га, теж переселились на хутори; 40 бідняків, що мали по 1—2 га, залишились у селі[3]. Кілька заможних господарств придбали сільськогосподарські машини, почали заводити племінну худобу. Експлуатуючи сільську бідноту, скуповуючи за безцінь її наділи, вони перетворилися на великі куркульські господарства.

Непосильний податковий тягар, поміщицько-куркульська кабала, безземелля спричинили масове розорення селян. Не маючи можливості знайти роботу на промислових підприємствах, багато з них, шукаючи кращої долі, виїздило за кордон. Зокрема, в Америку поїхали О. Заворотний, У. Мартинюк, В. Стаднюк та інші.

Селянам доводилося терпіти не тільки тяжкий соціально-економічний і національний гніт, а й політичне безправ'я. У селі була початкова школа, де навчалося 40 дітей, але викладання провадилось польською мовою. Навчав дітей лише один учитель, колишній білогвардійський офіцер, який провадив контрреволюційну пропаганду серед населення. Усі передові думки, прагнення до волі, до возз'єднання з Радянською Україною нещадно придушувалися. Часто в селі бували жандарми і екзекутор, який забирав останні гроші за податок. Але дедалі частіше

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, стор. 496.
[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 4, арк. 244.
[3] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 4, спр. 99, арк. 4, 5.

лунали на вулицях революційні пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати!», про Ковбасика (комуніста з сусіднього села Радомишля, замордованого жандармами), розповсюджувалися брошури революційного змісту. Коли в лютому 1927 року політв'язні луцької тюрми оголосили голодовку, то їх виступ підтримали не тільки трудящі Луцька, а й навколишніх сіл, у тому числі й Ратнева. Вони оточили в'язницю і протягом трьох днів демонстрували свою солідарність із політв'язнями.

Ратнівці брали активну участь у селянському страйку 1934 року, який охопив на Волині 130 сіл. Вони не вивозили на базари сільськогосподарських продуктів, вимагали підвищення на них цін і зменшення податків. Уважно стежили трудящі Ратнева, як і всієї окупованої Волині, за успіхами радянських людей. Осередок КПЗУ в селі організувати не вдалося через репресії пілсудчиків і агітацію їх прислужників. Але переважна більшість селян з надією поглядала на Схід, чекаючи допомоги. І час визволення настав.

19 вересня 1939 року частини Червоної Армії вступили в Ратнів. З сльозами радості на очах, з квітами зустрів народ своїх визволителів. У селі був створений тимчасовий комітет, куди ввійшли Х. С. Земельчук, І. М. Мартинюк, Ю. В. Мартинюк, І. І. Скиданюк. Через деякий час склад комітету поповнили Г. А. Бездольний, М. Я. Рудюк, Ф. С. Скиданюк та інші. Колишні наймити стали повноправними громадянами. Комітет розподілив худобу, зерно, сільськогосподарський реманент із панського двору, організував обмолот заскиртованого хліба, копання та вивезення на державні заводи цукрових буряків з колишніх ланів графині. Селяни одержали вимріяну віками землю.

Тимчасовий комітет при підтримці радянських і партійних органів створив усі умови для навчання дітей шкільного віку. Панський будинок віддали сільській дітворі під початкову школу. 80 проц. дорослого населення в Ратневі були неписьменними. Щоб швидше ліквідувати цю ганебну спадщину минулого, відкрили школу для дорослих. Люди жадібно потяглися до знань.

Першим головою сільської Ради в грудні 1939 року обрали Г. А. Бездольного, секретарем — І. М. Плічука. Замість церкви і корчми населення пішло в клуб і школу. Над селом залунали пісні, в яких оспівувалося щасливе, радісне життя, прославлялась Комуністична партія.

Навала фашистських орд перервала будівництво нового життя. З приходом гітлерівців у селі з'явився панський управитель Білецький. В маєтку окупанти створили своє підсобне господарство, так званий лігеншафт. Всю землю, що її одержали селяни в 1939 році, вони відібрали, самих селян під ударами гумових палиць примусили працювати на полях. Крім того, на селянські господарства були накладені величезні поставки зерна, худоби.

Грабіж і сваволя панували в селі. За найменший вияв протесту розстрілювали на місці. Фашисти силою забирали зерно, корів, свиней, одяг і взагалі все, що потрапляло їм на очі. За час окупації вони відібрали в населення 58 коней, 178 корів, 142 свині, 467 овець та кіз тощо. Збитки, що їх завдали окупанти селу, становили 2605 тис. крб.[1]. У червні 1943 року за те, що невідомі месники обстріляли на околиці села три автомашини з солдатами, фашистські недолюдки спалили село. За роки окупації в селах Ратневі, Оздеві та Вікторянах від рук фашистів та їх пособників — українських буржуазних націоналістів — загинуло близько 200 чоловік.

У ніч на 26 березня 1944 року під натиском наступаючих радянських військ фашисти залишили Ратнів. У село вступили партизани і бійці 106-ї стрілецької дивізії 13-ї армії. 150 ратнівців влилися в ряди Червоної Армії і героїчно боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато з них за бойові подвиги нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. По кілька нагород мають В. М. Гнатюк, М. Ф. Некритюк, В. П. Ульянов, І. М. Мартинюк та інші.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-55, оп. 4, спр. 14, арк. 50.

У біологічному кабінеті Ратнівської середньої школи. 1969 р.

Одразу після визволення в селі було відновлено органи Радянської влади. Головою сільської Ради обрали І. М. Мартинюка, секретарем — П. І. Земельчука. Трудящі Ратнева доклали багато зусиль, щоб відбудувати господарство, зруйноване фашистами. Тяжко доводилось у післявоєнні роки. Радянська держава допомогла грішми, лісом, іншими матеріалами. В селі було споруджено нову школу, клуб. Допомога держави кредитами та будівельними матеріалами прискорила відбудову індивідуальних жител. Село швидко піднялося з руїн.

Вся поміщицька та осадницька земля знову стала селянською. Але селяни зрозуміли, що, господарюючи на невеликих ділянках, неможливо вибитись із злиднів. За прикладом своїх братів в інших районах країни ратнівці в серпні 1948 року організували колгосп ім. Чапаєва, головою якого став М. Я. Рудюк. Перехід до колективного способу господарювання, ліквідація черезсмужжя дали змогу застосовувати сільськогосподарську техніку і передові методи землеробства. З Луцької МТС на поля колгоспу ім. Чапаєва прийшли трактори, сівалки.

Молодому колективному господарству довелося долати чимало труднощів — не вистачало досвідчених спеціалістів сільського господарства, мало було техніки і використовувалась вона незадовільно. Внаслідок цього колгосп до 1953 року був економічно слабким. Порівняно низькі показники по виробництву зерна і особливо продукції тваринництва зумовлювали низьку оплату трудодня. Серйозною перешкодою на шляху організаційно-господарського зміцнення колгоспу була наявність хуторів. Тому важливе значення мало дальше зселення хуторів, яке почалось у перші післявоєнні роки.

Круте піднесення економіки колгоспу, збільшення врожайності зернових і технічних культур та виробництва продуктів тваринництва почалося після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Головою колгоспу хлібороби обрали ініціативного організатора А. І. Гороха. У червні 1954 року в селі утворилась кандидатська група КП України, першими членами її були І. М. Мартинюк, А. С. Земельчук, А. Д. Марчевський, а у вересні 1955 року — первинна партійна організація, що налічувала 8 комуністів[1]. Особливу увагу звертали комуністи на виконання виробничих планів розвитку колгоспного господарства, викривали недоліки в цій справі і націлювали правління і колгоспників на їх усунення. У 1955 році за рішенням загальних зборів колгоспників до артілі ім. Чапаєва було приєднано колгосп ім. Горького с. Вікторян. 1958 року колгосп знову укрупнився за рахунок економічно слабкої артілі «Вільний шлях» с. Оздева.

Укрупнення колгоспу ім. Чапаєва мало велике значення для його зміцнення і дальшого розвитку. В 1956 році колгосп уперше добився виконання виробничих планів по врожайності полів і розвитку тваринництва. На кожному гектарі посіву він зібрав зернових по 18,2 цнт, цукрових буряків — 237 цнт, картоплі — 120 цнт. На фермах колгоспу налічувалось уже 293 голови великої рогатої худоби (в тому числі 100 корів), 395 свиней.

Це були лише перші успіхи трудівників артілі. Радянський уряд відзначив їх, нагородивши голову колгоспу А. І. Гороха, передову доярку М. П. Кльоц та агронома Є. А. Байдоху орденами.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 3774, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 9, 26.

Надзвичайно велике значення для розвитку сільськогосподарського виробництва мають рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який не тільки викрив і засудив помилки в плануванні і фінансуванні колгоспного виробництва, а й накреслив конкретні заходи для мобілізації всіх резервів і поліпшення організації роботи. Лише три роки минуло після Пленуму, а колгосп ім. Чапаєва добився ще кращих показників. Урожайність зернових зросла з 20,3 цнт га в 1965 році до 25,5 цнт у 1967 році, буряків — з 341 цнт до 349 цнт з га. Прибуток артілі в ювілейному 1967 році становив 806 тис. карбованців.

Ще більших успіхів досягли тваринники. На 1 січня 1967 року в колгоспі налічувалося 1498 голів великої рогатої худоби, в тому числі 390 корів, 1047 свиней. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1967 році вироблено 96,7 цнт м'яса і понад 500 цнт молока. Це майже втричі більше, ніж у 1960 році.

Артіль ім. Чапаєва виросла у передове, високопродуктивне багатогалузеве господарство, оснащене новою технікою. На 1 січня 1968 року колгосп мав 18 тракторів, 5 зернових комбайнів, 9 автомашин. Село і колгосп повністю електрифіковано. В господарстві артілі працює 52 електромотори. Всі польові роботи механізовано. У 60-х роках у колгоспі збудовано 2 типові корівники, свинарник на 1500 голів, 3 телятники, склади для зерна, мінеральних добрив, отрутохімікатів, майстерню для ремонту техніки та інші господарські приміщення.

Успіхи в піднесенні господарства артілі значною мірою здобуті завдяки масово-політичній роботі, яку провадила партійна організація серед колгоспників. Вона наполегливо виховувала в них комуністичне ставлення до праці, брала під свій контроль виконання зобов'язань кожною бригадою, ланкою і окремими членами артілі, підняла всіх колгоспників на боротьбу за виконання рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС.

У колгоспі виросли нові люди, передовики виробництва. За високі показники в роботі кращі з них удостоєні урядових нагород. Зокрема, ланкова Н. А. Марчевська, яка зібрала в 1967 році по 425 цнт цукрових буряків з га, і свинарка О. С. Кисельова, що одержала 22 поросят від свиноматки,— нагороджені орденом Леніна, комсомолка О. Г. Коркоць нагороджена орденом «Знак Пошани» за надій по 4 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови. Бригадири комплексних бригад Ю. В. Мартинюк і М. С. Кримчук нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Велику роль у піднесенні господарства, зростанні культури в селі відіграє сільська Рада, до складу якої входить 25 депутатів (серед них 40 проц. жінок). Виконком сільради та постійні комісії активно втручаються в усі сфери життя села і колгоспу, зокрема багато уваги приділяють благоустрою села, поліпшенню охорони здоров'я, роботі з батьками тощо.

За роки, що минули з часу возз'єднання Волині з Радянською Україною, невпізнанно змінився і зовнішній вигляд Ратнева. Біля села простяглося широке асфальтоване шосе, а через колгоспні лани крокують ажурні щогли високовольтної лінії електропередачі, які несуть струм Добротвірської ДРЕС. Держава і колгосп допомогли трудящим переселитися з хуторів у село. Тут виросли 110 нових, здебільшого цегляних або шлакобетонних житлових будинків, покритих шифером або залізом. Замість старих, часто курних хатин побудували добротні будинки і ті колгоспники, що жили в самому Ратневі. Село потопає в садах. У будинках електричне освітлення, в багатьох — газові плити.

Про зростання добробуту жителів села свідчить і той факт, що з кожним роком збільшується попит на культтовари, хороші меблі, мотоцикли, одяг, взуття. А в дорадянські часи селяни купували головним чином сіль, гас, сірники і рідко цукор.

У селі є медичний пункт, збудований колгоспом. Завідуюча медпунктом П. Я. Науменко так організувала профілактичну роботу, що вже близько 10 років у селі не було смертності серед дітей та інфекційних захворювань.

Великі соціалістичні перетворення відбулися і в галузі культури. В 1966 році, на честь 50-річчя Великого Жовтня, тут побудували нову двоповерхову середню школу. В ній навчається 280 дітей колгоспників і працюють 20 учителів. У вечірній школі сільської молоді вчиться 60 чоловік. За роки Радянської влади багато жителів Ратнева набули високої кваліфікації: 2 стали інженерами, 7 — агрономами, 4 — вчителями, багато механізаторами тощо. В селі повністю ліквідовано неписьменність. Більшість жителів має тепер неповну середню або середню освіту. Газети, журнали, раніше недоступні трудящим, тепер передплачує кожна сім'я.

Центром культурного життя в селі став клуб, де систематично читаються лекції, демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності — драматичний і хоровий. Створено духовий оркестр, інструменти для якого придбав колгосп. Самодіяльні колективи виступають з концертами і в сусідніх селах. До Ратнева теж приїздять учасники художньої самодіяльності області; виступають і професіональні митці, зокрема Волинського обласного театру ім. Т. Г. Шевченка. В 1968 році тут виступали артисти Брестського театру ім. Ленінського комсомолу, Ленінградського цирку та інші. Нерідко організовуються колективні виїзди колгоспників до луцького театру, в музеї Львова, Бреста тощо.

До послуг трудящих села — бібліотека, в якій налічується 8700 томів політичної, наукової, сільськогосподарської та художньої літератури. Вона обслуговує понад 200 постійних читачів. Тут проводяться читацькі конференції, лекції, бесіди, зустрічі з ветеранами праці, учасниками війни, знатними людьми села.

Виникли в селі нові обряди: по-новому тут відзначають весілля, надання імені новонародженим, день урожаю, проводи юнаків в армію і ветеранів праці на пенсію, важливі дати в житті передовиків виробництва. Багато елементів народної обрядності внесено у святкування дня врожаю. В цей день жителі села колонами йдуть до клубу. Прапор колгоспу доручають нести представникові тієї бригади, яка найкраще працювала. В одній колоні з переможцями змагання йдуть учні місцевої школи, які несуть портрет Ілліча, обрамлений живими квітами і колосками. Біля клубу святкову колону зустрічають голова артілі, секретар партійної організації, представники з району і передовики виробництва. Один з ветеранів колгоспу підносить голові артілі запашний коровай. Від імені правління голова сердечно вітає трудову сім'ю з святом урожаю. Представники бригад рапортують про роботу, потім усі заходять у святково прибраний зал, де після урочистої частини передовикам артілі вручають премії й подарунки. Закінчується свято концертом і народним гулянням.

Заможно і культурно живуть трудящі Ратнева, та ще ширші перспективи відкрилися перед ними в поточній п'ятирічці. Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудівники артілі ім. Чапаєва зобов'язалися протягом п'ятирічки збільшити виробництво сільськогосподарських продуктів на 40 проц., значно піднести матеріальний і культурний рівень життя. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна ратнівці під керівництвом партійної організації добилися значних успіхів у виконанні цього зобов'язання.

С. Х. БОРЕЙКО, Р. Н. ОКСЕНЮК

ТО́РЧИН

Торчин — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 24 км на захід від Луцька. З 1940 року до лютого 1963 року Торчин був районним центром, потім увійшов до складу Рожищенського району, а з 8 грудня 1966 року — до складу Луцького району. Населення — 4500 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Дубичанське, Прогін, Сарнівка, Смолигів.

Найдавніше поселення в околицях Торчина виникло в добу міді (III тисячоліття до н. е.). Тут виявлено також залишки землянок, численні знаряддя праці (кре-

м'яні серпи, ножі, скребки, сокири) і глиняний посуд доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1]. На могильнику того ж часу досліджено близько 20 поховань.

Вперше Торчин згадується в Іпатіївському літопису під 1230 роком як одне з міст-фортець Галицько-Волинського князівства. В іншому джерелі заснування Торчина відносять до 1190 року. Але факт його існування за часів Київської Русі — незаперечний. В центрі селища до наших днів збереглися залишки давньоруського городища[2].

Походження назви селища пов'язують з іменем першого поселенця Торчака — «старшого конюшні» луцького князя. Його рід володів Торчином, як свідчать історичні документи, до 1480 року, а потім він перейшов до луцьких католицьких єпископів. Разом з містечком вони загарбали 14 навколишніх сіл[3]. За наказом єпископів на старому городищі піддані спорудили замок для оборони під час нападів татарських орд.

Багато лиха зазнавало населення від чужоземних поневолювачів, зокрема від татар, загони яких не раз нападали на Торчин, грабували його, забирали в полон жителів. У 1500 році вони спалили містечко. Одне із джерел розповідає, як торчинці мужньо боролися з ворогом. Під час одного з нападів вони разом з селянами сусідніх сіл вирізали в урочищі Озденіж цілий загін татар[4].

Незважаючи на грабежі й пожежі, життя в Торчині не завмирало. Поверталися до рідних осель жителі, що розбігалися по лісах, ховаючись від ворога. Розвивались ремесла, торгівля. В 1540 році указом польського короля Сигізмунда II Августа містечку було надано магдебурзьке право. Торчин у цей час мав «порядочную цитадель», був оточений укріпленнями — високим валом і глибоким ровом, заповненим водою, для надійного захисту від татар та «смут»[5].

У зв'язку з наданням магдебурзького права Торчину його було звільнено на 10 років від податків, але вже через 5 років єпископський управитель стягував непосильну ренту з міщан і закріпачених селян. Не зупиняла його навіть королівська грамота за «власноручним королівським підписом та восковою печаткою». В середині XVI століття податки платили кравці, римарі, ковалі, шабельники, слюсарі, шаповали, гончарі та інші. Брали податки навіть з мешканців убогих халуп і скоморохів. «Святі отці» володіли містом до 1795 року. То був період страшного не тільки соціального, а й національного та релігійного гніту.

У другій половині XVI століття у Торчині деякий час жив і правив український церковний діяч, один з ініціаторів Брестської унії К. Терлецький. В 1595 році він разом з Іпатієм Потієм поїхав до Рима, де домовився з папою Климентієм VIII про основні принципи унії, а коли повертався до свого маєтку, торчинці не впустили його через міські ворота, кидали в екіпаж каміння, проклинали[6]. Методом насильства і жорстокого терору Терлецький та його прислужники почали насаджувати на Волині унію. З обуренням зустрічали українські селяни й міщани Торчина уніатські обряди. Вони брали участь у селянсько-козацькому повстанні 1594—1596 років під проводом С. Наливайка, яке вирувало тоді на Волині. Селяни громили панські маєтки, розправлялися з магнатами і шляхтою. Повстанський загін Андрія Ганського захопив навіть Луцьк[7].

Польський уряд жорстоко придушив повстання. Шляхта повернулася до своїх маєтків, ще більше жахливими стали експлуатація селян і натиск католицизму на православ'я. Панщина, яку відбували селяни Луцького повіту, зросла до 5—6 днів

---

[1] Інститут суспільних наук АН УРСР (м. Львів). Фонди відділу археології.

[2] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 14.

[3] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 427, арк. 1.

[4] Девятсотлетие православия на Волыни, 992—1892, т. 1. Житомир, 1892, стор. 311.

[5] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 427, арк. 1.

[6] Там же, арк. 26—28.

[7] Д. І. Мишко. Северин Наливайко, стор. 53.

на тиждень від волоки, однак це не виключало грошового чиншу та інших феодальних повинностей (будівництво мостів, ремонт шляхів, замку, всякого роду повози тощо). Посилення гноблення викликало масовий опір з боку трудового населення Торчина. Коли почалась визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі 1648—1654 рр., торчинська біднота кидала все і йшла до війська Богдана Хмельницького. Через Торчин проходив восени 1648 року загін легендарного Максима Кривоноса. Відтоді шляхи, криниці, греблі в ряді місць звуться козацькими. Народ мужньо боровся за волю, за возз'єднання з Росією, але Волині ще 140 років після історичної Переяславської ради довелося бути під владою шляхетської Польщі.

В лютому—березні 1654 року польські війська вторглися на Волинь. Польська шляхта відновила тяжкий соціальний, національний і релігійний гніт. Єпіскоп Рупієвський чинив у Торчинському маєтку такі «жорстокості, побої і безчестя», що російський уряд змушений був писати про них папі римському, вимагаючи припинити сваволю[1].

Злигодні трудящих посилювалися навалами чужинців. У 1687 році торчинці відстояли містечко від загонів кримських татар. А взимку 1708 року мирне населення два тижні боронилося від восьмитисячного шведського загону. Лише зрада «смотрителя крепостных врат» шляхтича Кашубського допомогла шведам оволодіти містом, яке вони пограбували і спалили.

Після вигнання загарбників Торчин поступово піднімався з руїн. Як і раніше, велася жвава торгівля, приїздили купці з землі російської, з Угорщини та інших країн. Розвивались і ремесла. Так, у середині XVIII століття тут діяли цехи ковальський, золотарський, шевський, римарський, різьбярський, слюсарний, столярний тощо[2]. Біля Торчина було підприємство для виготовлення паперу.

Але польські магнати і шляхта провадили і далі політику посиленого визиску трудящих мас Волині. Про тяжку долю закріпаченого селянства з величезною силою розповідається в «Торчинському маніфесті» — відозві до українського народу, знайденій в Торчині після Троїцького ярмарку 14 червня 1767 року. «Маніфест» гнівно таврує панів-землевласників, які гнобили народ. «Ми з покоління в покоління залишаємося рабами, — писалося в ньому, — ми відбуваємо різноманітні польові панщини, земельні роботи, подвірну повинність, несемо грошові оброки і данину худобою, медом... для нас же в нагороду — диба, колодки, ланцюги, батоги, різки та інші засоби катувань...». «Маніфест» закликав уярмлене шляхтою населення: «Об'єднуйтесь і стійте разом, а коли прийде час, сходьтеся в місця, які будуть визначені таємною радою, під наші знамена»[3]. Ці знамена — назріваюча Коліївщина, яка через рік могутнім полум'ям народного гніву вирувала і тут, на Волині. Шляхта придушила повстання, але ще й у наступні роки власті розшукували в Торчині ніби заховані листи Катерини II із закликом до війни з Польщею[4].

Возз'єднання Західної Волині з Україною в складі Російської держави мало позитивне значення і для Торчина. До деякої міри були зменшені податки і повинності, впало ярмо національно-релігійного гніту, але залишалось кріпацтво. Землі Торчинського маєтку були віддані новому магнату — генералові Тутолміну, на користь якого селяни й міщани виконували феодальні повинності. У наступні роки Торчинським ключем володіли інші поміщики, а 1835 року належні до нього села Городині, Буяни, Линівка з селянами дісталися кільком власникам[5]. Містечко поступово занепало.

В 1812 році, коли наполеонівські війська вторглися в Росію, Торчин теж був окупований. Місцеве населення всіляко допомагало армії генерала Тормасова в боротьбі з ворогом. За переказами, в районі Торчина діяли партизани. Навіть жінки

[1] Девятсотлетие православия на Волыни, стор. 232—236.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 427, арк. 427.
[3] Избранные произведения прогрессивных польских писателей, т. 1. М., 1956, стор. 78, 79.
[4] Н. И. Костомаров. Собрание сочинений, кн. 12, т. 17—18. СПб., 1905, стор. 162.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 427, арк. 9, 10, 15, 29.

воювали з окупантами. Так, торчинська міщанка С. Чайка вбила одного з наполеонівських грабіжників і на його ж коні втекла в ліс.

Вигнання ненависного ворога з рідної землі, безприкладний героїзм народу не полегшили становища трудящих. «На волинській землі... весь тиждень, щодня, від неділі до неділі, гнуть селяни спину на панщині», — писав у 40-х роках XIX століття польський письменник Юзеф Крашевський. Тут «останні копійки відбирають на сплату податків та оброку...»[1]. В Торчинському історико-краєзнавчому музеї зберігаються списки кріпаків тих часів. Біля багатьох прізвищ є помітки «в бегах». У втечі шукали селяни порятунку. Для панів вони були не люди. Їх продавали, програвали в карти. Царські закони дозволяли це. Так, офіцер Сичевський виграв у карти половину с. Усичів Торчинської волості.

В результаті реформи 1861 року селяни стали особисто вільними, але то була «голодна воля», як прозвав її народ. Навколо Торчина лежали землі генерала Раковського, селянам дісталася найгірша земля, серед якої було багато неужитків, а частина колишніх кріпаків не одержала землі зовсім.

Наявність дешевої робочої сили сприяла тому, що в другій половині XIX століття в Торчині одне за одним виникали промислові підприємства. Тут діяли цегельний, винокурний, дріжджовий заводи, 8 шкіряних майстерень, 2 млини. На початку XX століття граф Морстін побудував паровий млин, де працювало 18 робітників. Річний доход від млина становив 137 тис. крб.[2]. На клопотання підприємців у Торчині 1897 року відкрито телеграф і поштове відділення. Через торчинське відділення одержував літературу і листувався з М. І. Калініним засланий в с. Линів член петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» І. М. Леонтьєв[3]. Сталися деякі зрушення і в розвитку культури Торчина. Наприкінці XIX століття була відкрита церковнопарафіяльна школа.

Під час революції 1905—1907 рр. разом з трудящими Росії повстала на боротьбу з гнобителями біднота Торчина і всієї волості. Навіть на дрібних підприємствах вибухнули страйки. Революційну агітацію вів місцевий селянин К. Р. Миколюк, який не тільки в Торчині, а й у багатьох селах розповсюджував листівки Російської соціал-демократичної робітничої партії із закликом повалити самодержавство, встановити народну владу. За доносом попа Пронського жандарми схопили й закатували Миколюка. Однак ні терор, ні переслідування царських властей не зламали волі трудящих до боротьби за соціальне визволення.

Злидні душили селян. Більшість з них не могла прогодуватись із своїх ділянок і мусила йти в кабалу до поміщиці, якій належало 1338 десятин землі, або до куркулів, а частіше залишала рідні оселі й шукала роботи на стороні, бо в містечку вистачало робочих рук. Тяжким було й становище робітників, що працювали по 12—16 годин і за цю каторжну роботу одержували копійки.

Багато лиха принесла жителям Торчина перша світова війна. У 1915 році австро-німецькі війська прорвали фронт і захопили частину Волині, в т. ч. й Торчин. Близько року містечко перебувало в руках ворога. Його дуже зруйнували і пограбували. В 1916 році російські війська під командуванням генерала О. О. Брусилова перейшли в наступ і зламали оборону ворога. В результаті цього прориву Торчин був визволений і опинився у прифронтовій смузі.

У військових частинах, розташованих у Торчині, було багато більшовицьких агітаторів, які провадили серед населення міста роз'яснювальну роботу. Трудящі узнали правду про те, хто розв'язав світову війну і для чого. І коли звістка про Лютневу революцію дійшла до Торчина, солдати, селяни й ремісники з червоними прапорами вийшли на головну вулицю містечка. Могутньо линула «Марсельєза». На мітингу промовці вітали скинення царя, вимагали припинення війни, пере-

---

[1] Ю. И. Крашевский. Повести. М., 1956, стор. 102.
[2] Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год, стор. 109.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 144, арк. 118.

дачі землі селянам і всієї повноти влади — трудовому народові. У військових частинах, де значний вплив мали меншовики й есери, виступав перед солдатами член виборного комітету Особливої армії, більшовик з 1903 року М. М. Коковихін, який закликав боротися за припинення війни, за мир[1].

Як і скрізь у країні. партія провадила тут велику роботу по згуртуванню мас для здійснення переможної пролетарської революції. Під час однієї з бесід у військовій частині, розташованій в Торчині, у травні 1917 року у відповідь на виступи меншовика проти більшовицької партії солдати рішуче заявили: «Ми за Леніна».

Ревком 775-го Кустанайського полку, що був розташований у Торчині, жовтень, 1917 р.

Палко вітали торчинці перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Затамувавши подих, слухали вони перші декрети Радянської влади, декрети Леніна про мир і землю. Вже 27 жовтня 1917 року в дислокованому тут 775-му Кустанайському полку за дорученням парторганізації молодий більшовик А. А. Богданов створив червоногвардійський загін, який мав заарештувати контрреволюційно настроєного полковника Чаманського разом із штабом, оголосити про перехід всієї влади до революційного комітету. Цей наказ партії був виконаний. На третій день після перемоги Жовтня в Петрограді проголосили владу Рад у Торчині. Її гаряче підтримали трудящі волості.

Головою першого ревкому одностайно обрали А. А. Богданова. До його складу ввійшли також секретар парторганізації полку В. Білий (згодом голова ревкому 126-ї дивізії), фельдфебель Склепчук, молодші унтер-офіцери Кольцов і Коркін, рядові С. Єпанчишин, Константиновський і Дзюба. Ревком насамперед уклав перемир'я на торчинській ділянці фронту. Бої припинилися. Почалася підготовка до розподілу між селянами відібраної у поміщиків землі. До складу ревкому влилися представники цивільного населення Я. А. Гарбер, П. О. Неспай та інші. Ревком став іменуватися Радою солдатських, батрацьких і селянських депутатів.

На початку листопада в червоногвардійський загін полку вступили свідома молодь містечка і наймити з сусідніх сіл. Він утримував торчинський рубіж дороги Луцьк—Торчин. Кулеметні команди поповнили новоприйнятими комуністами. Ці заходи були необхідні, щоб допомогти частинам 126-ї дивізії на чолі з більшовиком прапорщиком О. М. Дмитрієвим оволодіти Луцьком і встановити там Радянську владу[2]. Згодом торчинський червоногвардійський загін влився у військові частини прославленого начдива В. Кіквідзе.

18 лютого 1918 року кинуті проти молодої Радянської республіки війська кайзерівської Німеччини окупували Торчин. Кількох членів Ради заарештували й розстріляли, а Богданов з червоногвардійцями після втечі з луцької тюрми пробралися до Києва, потім до Орші і незабаром знову воювали проти білогвардійців. На фронтах громадянської війни хоробро билися С. Березюк, Ф. Кондратюк та багато інших недавніх панських батраків.

За Ризьким мирним договором Польща відторгла від Радянської держави західні області України. На окупованій території польський уряд установив колоні-

[1] З листа М. М. Коковихіна в Торчинський історико-краєзнавчий музей.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. 2290, оп. 4, спр. 2, арк. 26.

28 9-516

альний режим терору й гноблення. Численні податки (поземельний, маєтковий, дворовий та інші), штрафи, різні мита, шарварки, безробіття і злидні — ось що принесли населенню загарбники. Навіть українська мова була заборонена в школах і установах[1]. Уже в перші роки окупації з Торчина і сіл гміни десятки сімей емігрували за кордон, шукаючи роботи. Але в Канаді, Аргентіні та інших країнах на них теж чатувало лихо. Один з них писав згодом у Торчин з Буенос-Айреса: «Доля емігранта — то доля раба, що поїхав у чужий край продавати свої робочі руки»[2]. Рабство було там. Воно було й тут. І на боротьбу з ним, на боротьбу за возз'єднання з Радянською Україною ставали трудящі окупованих, але не скорених «кресів» (окраїн). Всенародний рух за визволення очолили комуністи.

Вже в 1922—1923 рр. у Торчині, Білостоці та інших селах виникли перші партійні осередки, а наприкінці 1923 року вони влилися в Луцький окружний комітет Комуністичної партії Західної України. Осередки дедалі більше завойовували масові легальні організації «Просвіту» й «Робітничі курси», викриваючи справжню суть їх буржуазно-націоналістичного керівництва.

Одними з перших організаторів партійної роботи серед трудящих Торчинської округи були Р. З. Верба (Рожище), В. Ф. Угринович (Білосток), Д. Я. Гарбер, М. С. Воїна, М. Х. Рубінштейн, Ш. Я. Пак (Торчин) та інші. У 1924 році утворився Торчинський райком КПЗУ, який на кінець року був у числі найбільш впливових. Він об'єднував 10 осередків. Поступово зростав його актив, ширилася робота. Керована комуністами робітнича професійна організація 1926 року провела успішний страйк робітників торчинських майстерень. Слідом за цим бойкотували сплату податків селяни Торчинської та інших гмін[3]. Під час революційних свят над містечком і в селах з'являлися червоні прапори, листівки з гаслами: «Хай живе робітничо-селянська влада!», «Геть фашистський уряд Пілсудського!» тощо. У зв'язку з підступним убивством у Варшаві радянського посла П. Л. Войкова і агресивною щодо СРСР політикою буржуазної Польщі комуністи провели в Торчині мітинг протесту.

Пілсудчики лютували. 1927 року вони кинули на 8 років за грати В. Ф. Угриновича, а 1930 року засудили до тюремного ув'язнення комуністів М. С. Воїну, С. А. Марценковського, А. П. Панасевича, А. О. Томашевича, Д. Я. Гарбера, А. П. Кревського та інших. Проте підпілля жило, діяло, зростало.

В роки світової економічної кризи становище трудящих Торчина, як і всієї Волині, різко погіршилось. Скоротилося виробництво, зросло безробіття, непосильними стали податки. Селяни терпіли від низьких цін на сільськогосподарські продукти. Буржуазія шукала виходу з кризи в посиленні експлуатації робітників і селян і в підготовці війни проти СРСР.

Справжніми захисниками інтересів трудящих були тільки комуністи. У 1934 році вони організували в Торчині велику першотравневу демонстрацію. Її підготовкою керували член Луцького окружкому КПЗУ М. В. Коновалюк, секретар Торчинського підпільного райкому партії П. Я. Онищенко та інші активісти. Комсомольці Н. С. Качина, Н. О. Лобурська, Д. О. Томашевич та їхні друзі вишили прапори, підготували листівки. На демонстрацію прийшли селяни й сільськогосподарські робітники з усіх навколишніх сіл. Людське море вилилося на головну вулицю містечка. Замайоріли червоні прапори. Але демонстрантів зустріла кінна й піша поліція, яка прибула з Луцька. Пролунали постріли. З великими труднощами поліції вдалося розігнати людей, багатьох арештували. Будинок постерунку і «холодна» були переповнені. Але того ж дня в кількох селах пройшли мітинги, було вивішено червоні прапори, розкидано листівки.

Польський уряд намагався будь-що розправитися з комуністами, та ні «паци-

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 47.
[2] Лист зберігається в Торчинському історико-краєзнавчому музеї.
[3] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 97.

фікація», ні чергові арешти й суд над П. Онищенком, Ф. Голумбієвським, М. Киричуком, Д. Томашевичем, М. Кравчуком та іншими комуністами — ніщо не погасило боротьби торчинців за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, за нове, радянське життя.

У вересні 1939 року над знедоленим краєм замайорів прапор свободи, принесений Червоною Армією. Комуністи Торчина на чолі з Ф. А. Голумбієвським ще до приходу радянських військ за допомогою створеної ними червоної міліції роззброїли понад 1,5 тис. польських солдатів і офіцерів та близько 200 поліцаїв і допомогли взяти в полон польське військове з'єднання у 10 тис. чоловік, яке переховувалось у Холопицьких лісах[1]. Торчинці спорудили при в'їзді в селище тріумфальну арку, сюди прийшли всі трудящі містечка. Хлібом-сіллю зустрічали вони радянських воїнів.

Одразу ж після визволення в Торчині виник ревком, який очолив Ф. А. Голумбієвський. Незабаром цей ревком перетворено на тимчасове районне управління. Під його керівництвом селяни ділили поміщицьку і церковну землю. Так, селянин А. Садик до визволення мав землі лише один морг. Тепер йому наділили п'ять гектарів, засіяних пшеницею. Відміряно стільки ж гектарів і споконвічному бідняку Д. К. Воїні. Багато селян одержали реманент, зерно, тягло.

У жовтні 1939 року жителі Торчинської виборчої округи обрали своїм посланцем на Народні Збори Західної України ремісника Ш. Я. Пака. Рішення народних зборів про возз'єднання з Радянською Україною в єдиній радянській сім'ї дістало всенародне схвалення. Почалася перебудова господарства на новій, соціалістичній основі. Невеличкі підприємства, що діяли в Торчині, було націоналізовано. Замість приватних крамниць організовано державну торгівлю. Ремісничі майстерні (шевські, кравецькі та інші) об'єдналися в промислову артіль. У 1940 році створено промкомбінат і харчокомбінат.

У роки окупації Торчина буржуазно-поміщицькою Польщею тут був лише один приватний лікар, який мав невеличку лікарню. За прийом хворого він брав 5 злотих, а за одну добу перебування в лікарні або виїзд до хворого — 8 злотих. Плата за ліжко в державній лікарні дорівнювала в середньому п'ятій частині місячного заробітку кваліфікованого робітника, а в приватній лікарні — вартості доброї корови. Не маючи грошей на лікування, трудящі фактично були позбавлені медичної допомоги[2]. Після возз'єднання одним з першочергових завдань органів Радянської влади стала охорона здоров'я населення. В Торчині почала діяти лікарня, де хворі могли одержати безплатно медичну допомогу.

Відбулися зрушення і в галузі освіти й культури. Після визволення в селищі відкрито семирічну школу з рідною мовою навчання, а в 1940 році вона стала середньою. Крім того, було організовано школу і гуртки для ліквідації неписьменності, цієї тяжкої спадщини капіталістичного минулого. У містечку, де книжка була недозволеною розкішшю для бідняків і наймитів, відкрили районну бібліотеку.

Почалися соціалістичні перетворення і в сільському господарстві. В Торчині було створено МТС. Селяни вперше побачили трактор. Весну 1940 року колишні батраки зустріли заснуванням колгоспу ім. Калініна, першим головою якого був М. Ф. Франківський. Центральну садибу господарства розмістили в колишньому панському дворі. Перша тракторна борозна стала всенародним святом. Всюди розквітало нове, радянське життя. Його назвали трудящі другим народженням.

Здійсненню величних планів перебудови господарства перешкодило вторгнення фашистських орд у межі нашої країни. Торчин, розташований недалеко від кордону, лежав у смузі наступу гітлерівських військ, тому жорстокі бої в районі селища розгорілися вже в перші дні війни. Стримуючи наступ фашистів, бійці 596-го стрілецького полку під командуванням О. Ю. Яковлєва завдали їм великих втрат.

---

[1] Торжество історичної справедливості, стор. 563.
[2] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 112.

П. Й. Каспрук — організатор і керівник антифашистського підпілля в Торчині. 1941 р.

Поблизу Торчина артилеристи розгромили німецьку танкову колону[1]. Відчутного удару завдала фашистам танкова дивізія під командуванням генерал-майора К. О. Семенченка, якому за бої під Торчином присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

25 червня Торчин був окупований. Фронт посувався на схід. А тут гітлерівці почали чинити кривавий розбій, їм догідливо допомагали українські буржуазні націоналісти. З дикою люттю недолюдки розстріляли в Торчині завезених сюди близько 6 тис. радянських громадян. У Бузнівському лісі вони замордували 370 чоловік партійно-радянського активу. Близько 1000 чоловік з Торчинського району вивезли на каторжні роботи в Німеччину. Окупанти зруйнували й пограбували МТС, цегельний завод, промкомбінат. За наказом коменданта вони методично грабували населення. Збитки, що їх завдали гітлерівці селищу, становили 12 млн. карбованців[2].

Але фашистський терор не зломив у трудящих віри в нездоланність радянського ладу, в неминучий розгром ненависного ворога. Вже в липні 1941 року радянські патріоти створили в Торчині антифашистське підпілля, організатором і керівником якого був учитель комуніст П. Й. Каспрук[3]. До підпільної організації входили брати Олександр, Іван і Спиридон Гнатюки, їх батько Федір Євтухович, Віра та Іван Каспруки, Надія Поліщук, Іван Куц, Михайло Голумбієвський, Петро Онищенко, Володимир і Віра Домбровські, Антоніна і Федось Чучки, Іван Савчук, Тимофій Богданов, Петро Базюк та багато інших. Підпілля було досить розгалужене. Воно охоплювало не тільки Торчинський, але частково й Рожищенський та Голобський райони. Добре налагоджені були зв'язки з підпіллям Луцька[4]. Бойові групи М. Соколова та інші здійснювали сміливі диверсії проти окупантів у населених пунктах, на станціях і особливо на залізницях, пускаючи під укіс ворожі ешелони, що йшли в напрямку фронту.

Підпільній організації необхідно було встановити зв'язок з Поліссям — партизанським краєм. Для виконання цього завдання штаб послав піонера С. Гнатюка і комсомольця І. М. Куца. Вони знайшли бойовий загін М. П. Конищука (Крука), і відтоді всі дії торчинських підпільників узгоджувалися з планами партизанського штабу.

Піонер С. Гнатюк став відважним партизанським розвідником. Він вивів із Торчина і сіл у діючі загони десятки радянських військовополонених, що втекли з таборів і рвалися до боротьби з фашистами. Разом з Н. Ф. Поліщук і А. Ф. Чучко він брав участь у небезпечній операції — завданням її було знайти і переправити в загін лікаря Курца, якого розшукували фашисти[5]. Після виконання одного з важливих бойових завдань у Луцьку Гнатюка схопили гітлерівці. Два місяці його катували, перебили руку, вибили око. Але піонер не виказав жодної явочної квартири, навіть свого імені не назвав. Знівеченого хлопця живцем кинули в яму з трупами розстріляних і закопали. Так героїчно загинув юний партизан.

Шістнадцятирічною дівчиною пішла в партизанський загін Л. С. Рябчун. Вона двічі брала участь у підриві гітлерівських військових ешелонів. Ешелон з німецькими танками пустив під укіс на території Голобського району підпільник І. Ф. Ва-

---

[1] Газ. «Колгоспна правда», 22 червня 1961 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 1, спр. 14, арк. 320.
[3] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 357, арк. 51.
[4] Торчинський краєзнавчий музей. Експозиції. Із спогадів колишніх партизанів В. М. Беги, М. М. Датчука, М. З. Пищева, В. О. Каспрука та інших.
[5] А. П. Бринский. Партизанский курьер. Горький, 1961, стор. 31—66.

силевський. Біля Ковеля він же підірвав ешелон з фашистськими військами. Торчинський фельдшер С. М. Козар постачав партизанам медикаменти. Складні бойові завдання виконували О. Ф. Гнатюк, М. А. Голумбієвський, П. Я. Онищенко, В. А. Романашина, В. О. Каспрук та багато інших торчинських підпільників, пізніше бійців з'єднання Героя Радянського Союзу полковника А. П. Бринського. Немало героїв партизанського руху загинуло в боях за визволення рідного краю. Свято шанують торчинці пам'ять про них. У центрі селища споруджено пам'ятник Вічної слави героям, на якому викарбувані їхні імена.

17 квітня 1944 року частини 106-ї і 197-ї стрілецьких дивізій, танкісти 39-го окремого Київського танкового полку, 150-ї окремої Київсько-Коростенської танкової бригади Першого Українського фронту, в числі інших міст і сіл Волині, визволили Торчин. У боях за пануючу висоту на південній околиці селища відвагу і героїзм виявили танкісти під командуванням П. О. Гопіна. Вони забезпечили успішний наступ піхоти і першими ввійшли в Торчин. Багато жителів селища вступили до лав Червоної Армії, щоб із зброєю в руках добивати ненависного ворога.

В селищі відновили роботу районна Рада депутатів трудящих і райком КП України. Під їх керівництвом жителі Торчина з ентузіазмом взялися за ліквідацію наслідків війни. Незабаром почали діяти культурно-освітні заклади. В перший же рік відбудовано промкомбінат, маслозавод. Особливо велике значення мав пуск цегельного заводу, який уже в 1946 році виробив 2,5 млн. штук цегли.

У серпні 1948 року в Торчині відновлено колгосп ім. Калініна, який об'єднав 133 селянські господарства. Колгосп усуспільнив 722 га землі, 88 коней і сільськогосподарський реманент. У вересні 1949 року в селищі утворилася друга артіль — ім. Щорса, яка об'єднала 110 селянських дворів[1]. У цьому колгоспі було менше худоби і реманенту (згодом артіль ім. Щорса ввійшла як бригада до сусідньої артілі ім. Шевченка с. Буянів). Крім кінних молотарок, обидва колгоспи не мали сільськогосподарських машин. Допомагала їм обробляти землю і збирати врожаї Торчинська МТС. Рік у рік міцніли молоді колективні господарства. Тільки за 1950—1955 роки грошові доходи колгоспу ім. Калініна зросли в 12 разів, а кількість тракторів, що працювала на його полях, подвоїлась. У три з лишком рази збільшилось на артільних фермах поголів'я великої рогатої худоби. Цьому сприяли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, який накреслив широку програму дальшого розвитку сільського господарства.

Надзвичайно велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспу відіграла партійна організація. У 1952 році тут уже діяла партійно-кандидатська група. В 1953 році була створена первинна партійна організація, яка в 1961 році об'єднувала 30 комуністів, а в 1967 році — 61[2].

Втілюючи в життя рішення партії, трудівники колгоспу ім. Калініна докладали всіх зусиль, щоб підвищити врожайність полів і збільшити продуктивність тваринництва. Завдяки самовідданій праці колгоспників, правильній розстановці кадрів, хорошій організаторській роботі комуністів колгосп ім. Калініна перетворився на багатогалузеве і високопродуктивне господарство. В 1968 році він зібрав на площі 1266 га по 19,6 цнт зернових, у т. ч. на площі 805 га по 20,9 цнт пшениці. На його фермах було 1330 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 350 корів) і 866 свиней. Машинно-тракторний парк налічував 27 тракторів, 6 зернових комбайнів, 15 ав-

Учасники торчинського антифашистського підпілля 1941—1944 рр. брати Гнатюки. Фото 1940 р.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 90, арк. 266—282; оп. 7, спр. 147, арк. 277—280.
[2] Волинський облпартархів, ф. 2484, оп. 1, спр. 11, арк. 17.

томашин та багато іншої техніки. Електрифікація Торчина (селище підключено до енергосистеми Добротвірської ДРЕС) дала змогу механізувати переважну більшість трудомістких процесів у рільництві і на фермах. У господарстві працює понад 50 електромоторів. Розвивалось господарство колгоспу, зростали і його доходи. В 1959 році вони становили 233 800 крб., у 1964 році — 460 тис., а в 1968 році — 891 тис. крб. Грошова оплата праці колгоспників за цей час зросла в чотири рази.

Багато сил віддають справі господарського зміцнення колгоспу його передовики. Майстрами високих урожаїв стали бригадир С. Д. Воїна, ланкова Н. І. Щербик, тракторист Р. К. Міненко та інші, які виростили по 30 і більше цнт зернових, по 300 цнт цукрових буряків на кожному гектарі посіву. Велика заслуга у розвитку громадського тваринництва належить телятниці О. М. Біді, свинарці О. В. Свидун та іншим трудівникам колгоспу.

Крім колгоспу ім. Калініна, в Торчині розташовані бригада Буянівського колгоспу ім. Шевченка, районне відділення «Сільгосптехніки», промислові підприємства — завод будівельних матеріалів, харчокомбінат, комбінат комунальних підприємств, маслозавод, ремонтно-будівельна дільниця, а також районні заготівельні установи. Найбільше підприємство – завод будівельних матеріалів, створений на базі цегельного заводу. Щороку він випускає понад 20 млн. штук цегли, 226 тис. штук черепиці, 3350 тонн вапна, а також столярні вироби. Продукція заводу йде на спорудження нових промислових об'єктів і житлових будинків у самому Торчині і селах району.

За післявоєнні роки Торчин став невпізнанним. Він виріс у кілька разів. Тільки протягом 1964 — 1968 рр. споруджено корпуси майстерень відділення «Сільгосптехніка», комбінат побутового обслуговування, електропідстанцію, Будинок культури, Будинок професійно-технічної освіти тощо. Виникли 24 нові вулиці, на яких височать добротні цегляні житлові будинки. Ці вулиці названо іменами самовідданих борців за владу Рад у Торчинському районі — Андрія Богданова, Павла Каспрука, Спиридона Гнатюка та інших. На місці колишніх халуп споруджено двоповерхові житлові будинки.

До встановлення Радянської влади в Торчині було кілька невеличких приватних крамниць, кожна з яких розміщувалась у кімнатці при тому ж будинку, де жив її власник. Тепер до послуг населення 17 магазинів, у т. ч. великий універмаг і 9 закладів громадського харчування (ресторан, їдальні, чайні тощо).

Сталися зміни і в галузі охорони здоров'я трудящих. У селищі є лікарня на 75 ліжок, для якої в 1967 році споруджено нове триповерхове приміщення, амбулаторія з лікувальними кабінетами, 2 аптеки.

Справді титанічна робота проведена за роки Радянської влади і в галузі народної освіти. За панської Польщі з кожних ста жителів Торчина навчалося тільки троє. Тепер кожен третій громадянин селища вчиться. У середній школі і школі робітничої і сільської молоді навчаються понад 1060 учнів і працюють 68 учителів. Серед випускників шкіл, що нині трудяться в різних галузях народного господарства країни, близько 200 механізаторів, десятки інженерів, агрономів, офіцерів, майстрів високих урожаїв. У 1966 році відкрито професійно-технічне училище, де 450 юнаків і дівчат набувають будівельних спеціальностей.

Розквітають народні таланти. В гуртках художньої самодіяльності Будинку культури беруть участь понад 300 чоловік. Вокально-хореографічний ансамбль «Колос», у складі якого 80 самодіяльних артистів, виступає на рівні професіональних колективів. У 1964 році він нагороджений ювілейною медаллю з нагоди 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, в 1965 році йому надано звання народного ансамблю пісні й танцю, а в 1967 році — заслуженого ансамблю УРСР. В його репертуарі класичні твори, пісні радянських композиторів, а також записані в районі народні пісні, танці, частівки. Художній керівник ансамблю А. Д. Шапов у 1967 році нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. При Будинку культури діє музична студія.

Осередком агітаційно-масової роботи і пропаганди славних традицій став Торчинський історико-краєзнавчий музей, створений на громадських засадах 1960 року. Музей має понад 4500 експонатів. Серед них — знаряддя праці первісної людини, побутові речі доби феодалізму і капіталізму, зброя різних епох. Але найбільше тут таких експонатів, які відбивають боротьбу трудящих за своє соціальне й національне визволення під керівництвом комуністів та боротьбу проти фашистських загарбників, розповідають про соціалістичні перетворення в селищі.

Колишні члени КПЗУ Д. О. Томашевич і В. С. Угринович серед піонерів, смт. Торчин. 1964 р.

На громадських засадах працює також кабінет політичної освіти. Керує ним директор школи В. М. Іванова. В кабінеті відбуваються семінари, подається методична допомога гурткам і школам політосвіти, що створені на підприємствах, в установах, колгоспах.

Понад 50 тис. томів налічують бібліотеки Торчина. Їх тут 7 — селищна для дорослих, дитяча і 5 відомчих. Кожен другий житель — читач бібліотеки. Крім видачі книжок, бібліотеки провадять читацькі конференції, диспути. Тут можна почути цікаву лекцію, доповідь. Багато хто з читачів мають домашні бібліотеки, в яких по тисячі й більше томів. Кожна сім'я одержує в середньому 3—4 газети і журнали. Міцно ввійшло в побут робітничих і колгоспних сімей радіомовлення і телебачення. У квартирах торчинців 750 радіоприймачів, більше сотні телевізорів. Всі ці факти красномовно свідчать про зростання культурного рівня жителів селища.

Різноманітна за формою ідейно-виховна робота, що її провадять партійні й комсомольські організації серед підростаючого покоління. Вони підтримали учнів Торчинської середньої школи, коли ті виявили бажання назвати свою піонерську дружину ім'ям відважного земляка — партизанського розвідника С. Гнатюка. Юному герою присвячений розділ у краєзнавчому музеї. Спиридон Гнатюк — тридцять дев'ятий піонер загону «Орля». Учні середньої школи пройшли шляхами, якими він ходив у роки Великої Вітчизняної війни. Червоні слідопити школи відшукали десятки безіменних могил радянських воїнів, встановили їхні імена, розшукали рідних, листуються з ними. 7 травня 1967 року в селищі відбулося перепоховання останків командира 791-го стрілецького полку підполковника П. Г. Сірого. На його могилі встановлено обеліск. 9 травня 1968 року загін червоних слідопитів школи і музею Торчина був урочисто прийнятий у Першу Українську Гвардійську бригаду юних слідопитів. Юні гвардійці ведуть широкі пошуки документів і фактів з історії Волині.

У 1964 році в селищі почала працювати школа юних космонавтів. На адресу торчинців надійшли зворушливі листи радянських космонавтів В. Ніколаєвої-Терешкової, А. Ніколаєва і П. Поповича.

В багатогранному житті селища велика роль належить селищній Раді депутатів трудящих. До її складу входять 65 депутатів, у т. ч. 39 жінок. Голова Ради —

колишня партизанка Великої Вітчизняної війни Л. С. Рябчун. У роботі постійних комісій Ради, в сесіях, у підготовці і вирішенні всіх питань активну участь беруть депутати М. С. Бойко — краща свинарка колгоспу ім. Калініна, слюсар заводу будматеріалів Т. І. Кузьмін, токар С. О. Кондратович, учителі В. М. Іванова, К. С. Запорожець та інші. Це за їх ініціативою упорядковано і озеленено селище, на заощаджені кошти місцевого бюджету побудовано додатково дитячі ясла, житлові будинки. Активно діє жіноча рада селища, яка немало робить для організації дозвілля матерів і дітей, допомагає розв'язувати питання культури й побуту.

Колгоспники, колективи підприємств і установ Торчина на своїх зборах одностайно вирішили боротися за звання селища комуністичної праці й побуту. Широким кроком іде трудовий Торчин пліч-о-пліч з усім радянським народом у світ новий, комуністичний.

Г. О. ГУРТОВИЙ, Р. Н. ОКСЕНЮК

ЧАРУ́КІВ

Чаруків — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Чорногузки, вздовж шосе Луцьк—Львів, за 22 км на захід від м. Луцька. Відстань до найближчої залізничної станції Несвіч-Волинський — 1 км. Населення — 1454 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вигуричі, Городище, Григоровичі.

На околиці Чарукова, серед боліт, радянські археологи виявили залишки городища часів Київської Русі[1], а поблизу двох курганів у районі села знайдено залізний наконечник стріли того ж періоду[2]. Ці знахідки свідчать, що вже в XI—XIII століттях територія сучасного Чарукова була заселена.

Перша письмова згадка про Чаруків належить до кінця XV століття. 4 липня 1494 року в Луцьку складено документ з приводу продажу Чаруківського маєтку. В купчій сказано, що Андрушко Русинович «...продал есьми Чаруковськое подворье в местце окольном городе в Луцку отчину и дедину свою княгине Марии Семеновой Ровенской на вечность»[3].

Наприкінці XVI століття Чаруків був невеликим селом. Тут налічувалося 18 господарств, що володіли ланом або півланом землі, 11 городників, 3 колоністи волочні (тобто ті, яким належали ділянки землі в одну волоку), 2 дрібні землевласники, т. зв. бояри, і піп. Я. Грущицький, власник села, примушував селян не тільки платити численні грошові й натуральні чинші, а й виконувати різні роботи в маєтку. Найбільш експлуатованою частиною були городники.

Усобиці феодалів, наїзди на маєтки з метою пограбування були звичайним явищем в умовах розгулу анархії в Речі Посполитій. Від цього терпіли насамперед селяни. Так, із скарги С. Ножовського, слуги відомого магната князя Я. Острозького, від 10 березня 1596 року довідуємось, що коли він проїздив через Чаруків з групою селян, на нього напав управитель маєтку Яроцький із своїми стражниками, захопив і ув'язнив кілька чоловік, а двох, які вчинили опір, спалив живцем у полі на могилі[4].

Свавілля шляхти, посилення кріпосницького гніту, збільшення панщини, яка в середині XVII століття досягла 6 днів на тиждень, викликали незадоволення селян. Народний гнів, що тамувався протягом століть, вибухнув під час визвольної

---

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 14.

[2] В. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 51.

[3] Archiwum Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie, t. 1. 1887, стор. 101.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 254.

Збирання врожаю на Волині. 1968 р.

На тваринницькій фермі колгоспу ім. Чапаєва. Луцький р-н.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Селяни відмовлялися виконувати феодальні повинності. В районі Чарукова діяв загін повстанців, який у липні 1648 року напав на панський маєток у с. Городищі. В березні 1649 року місцеві селяни і один із козацьких загонів Хмельницького розорили маєток у Чарукові і знищили багато документів, в основному записи про феодальні привілеї, панщину, оброки, подимне тощо; влітку цього ж року вони рубали поміщицький ліс і накосили 95 кіп вівса[1]. Після укладення Зборівського договору 1649 року шляхта повернулась у свої маєтки. Чаруків ще понад 140 років перебував під владою Речі Посполитої. Лише внаслідок третього поділу Польщі в 1795 році він у складі Західної Волині відійшов до Російської держави. Однак феодально-кріпосницький гніт не послабився — на зміну одним поміщикам прийшли інші.

Тяжке соціальне становище селян, голод і злидні, антисанітарія часто викликали різні епідемічні захворювання. Особливо страшною була епідемія чуми в останні роки XVIII століття, внаслідок якої в Чарукові вимерло більше половини жителів. Лише через 100 років кількість населення досягла того рівня, що був перед епідемією. В 1893 році сільська громада поставила пам'ятник загиблим від чуми, який зберігся до наших днів.

Великим випробуванням для трудящих Чарукова була Вітчизняна війна 1812 року. Село опинилось у зоні дій головних сил російської 3-ї армії під командуванням генерала Тормасова, штаб-квартира якого була в Луцьку. Після відступу з-під Кобрина, що почався 17 серпня, всі російські війська зосередились на правому березі р. Стиру. З цього району командування систематично організовувало вилазки проти наполеонівських військ. 7 вересня 1812 року розвідка донесла, що генерал Цехмейстер з драгунськими полками Орельї та частиною наполеонівського авангарду збирається ночувати в Чарукові. Одержавши ці відомості, командуючий кавалерійським корпусом 3-ї армії генерал-лейтенант Ламберт уночі 8 вересня 1812 року переправився через річку Стир з загоном, до складу якого входили кілька сотень з козачих полків Власова і Чикільова, три ескадрони олександрійських гусар, три ескадрони татарських уланів і Арзамаський драгунський полк. Коли загін прибув у Чаруків, виявилося, що противник розташувався біля с. Несвіча на відстані однієї версти. Щоб не дати ворогові отямитися, генерал Ламберт, залишивши Арзамаський полк у резерві, вирушив проти ворога. Ескадрон штабс-ротмістра Ілляшевича, який ішов у голові колони російських військ, раптово напав на один з австрійських ескадронів і змусив його тікати. Ця атака була така навальна і несподівана, що втекли всі 13 австрійських ескадронів. Росіяни захопили 150 полонених, у т. ч. 9 офіцерів. Було взято три прапори, які, однак, за розпорядженням імператора Олександра I згодом повернули австрійцям.

Ця вилазка російських військ у районі Чарукова була підготовкою до загального контрнаступу 3-ї армії. Контрнаступ розпочався 10—11 вересня 1812 року під командуванням генерала Тормасова і адмірала Чичагова, який прибув на р. Стир на чолі Дунайської армії, що налічувала 35 тис. чоловік. Таким чином, російські війська мали на Волині понад 60 тис. проти 43 тис. солдатів і офіцерів наполеонівської армії, до складу якої входили 26 тис. австрійців, 12 тис. саксонців і 5 тис. поляків[2]. У перший же день контрнаступу росіяни визволили Чаруків. Під час боїв у селі було зруйновано кілька селянських хат з господарськими приміщеннями, пошкоджено посіви озимих. Постої російських і наполеонівських військ ще більше підірвали економіку селянських господарств.

У зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин дедалі більше посилювався кріпосницький гніт. Голод, страшенна бідність і безземелля душили селян. У 1847 році поміщику В. Бущинському в Чарукові належало 50 дворів і 424 кріпаки,

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4. К., 1914, стор. 108, 116, 117, 483, 484.

[2] Журн. «Военно-исторический вестник», 1911, кн. 7—8, стор. 8.

в т. ч. 199 чоловіків і 225 жінок[1]. У 1861 році його дочці К. Бущинській вже належало 70 дворів, з них 57 тяглих і 13 городників[2]. Отже, за 15 років кількість дворів у Чарукові збільшилась на 20. Але землі селянам не добавили. Нові двори виділялися, в основному, за рахунок дроблення старих. Зростало число безземельних і малоземельних селянських господарств, серед яких була значна кількість городників. Коли ж визначались селянські наділи в 1861 році, кількість ревізьких душ брали відповідно до інвентарного перепису 1848 року.

Після реформи 1861 року селяни Чарукова одержали 601 десятину 1032 сажні землі, або по 10 десятин 1023 сажні на двір, городники — лише присадибні ділянки по 1317 сажнів (трохи більше як по півдесятини) на двір. За надільну землю селяни повинні були заплатити поміщиці великі гроші. Викупний платіж нараховувався з суми 28 крб. 30 коп. доходу за рік на селянський наділ при 6 проц. капіталізованої ренти. Таким чином, викупна сума на селянський тяглий двір становила 471 крб. 66 коп., а з 57 дворів — 26 884 крб. 62 коп. Викупний платіж городників було нараховано з 2 крб. 79 коп. доходу за рік. При 6 проц. капіталізованої ренти це становило 46 крб. 50 коп. з одного двора, а з 13 городників — 604 крб. 50 коп.[3]. Ці гроші селяни мали сплачувати протягом 49 років, що разом з процентами становило велику суму. Всі кращі землі лишалися в руках поміщиці й церкви, а селянам відійшло багато неужитків і заболочених земель, тому виплата лягала важким тягарем на селянські господарства.

Не маючи змоги прогодуватися з своїх мізерних наділів, які до того ж доводилося час від часу дробити внаслідок виділення нових господарств, селяни змушені були орендувати землю в поміщиків. Так, у січні 1900 року 48 чаруківських селян уклали з місцевою поміщицею К. Сніжко договір на оренду в неї на 12 років 253 моргів (або 138 десятин) землі по 4,5 крб. за морг. Це становило 1138,5 крб. на рік[4].

Відбувалося дальше зростання поміщицького землеволодіння. Якщо в 1907 році дійсний статський радник О. Нестеров мав у Чарукові 575 десятин землі, що її він купив у поміщиці Сніжко, то в 1918 році в результаті скуповування державних земель і наділів селян, що розорилися, його володіння виросли до 1019 десятин. Землю він віддавав в оренду М. Павловському[5]. Останній, як і всі орендарі, щоб не тільки повернути гроші, заплачені за оренду, а й добре заробити, нещадно експлуатував чаруківських і навколишніх селян, яких безземелля і злидні гнали на заробітки в поміщицьку економію.

Незадоволення селян своїм становищем посилювалося з кожним роком. У період першої російської революції 1905—1907 рр. чаруківці не раз захоплювали поміщицькі сіножаті і пасовиська, рубали ліс для господарських потреб. У селах Городищі і Григоровичах, підпорядкованих нині Чаруківській сільраді, ще в 1901 році селяни самовільно рубали ліс, внаслідок чого відбулася сутичка з поліцією. В 1907 році біднота Городища вчинила потраву поміщицьких посівів.

Після реформи 1861 року Чаруків став порівняно швидко зростати. В 1910 році тут налічувалося 130 дворів і 754 чоловіка населення, тобто майже вдвічі більше, ніж у 1861 році. Цьому значною мірою сприяло перетворення села в 1866 році на волосний центр. У Чарукові була церковнопарафіяльна школа, але часто діти бідняків не могли відвідувати її, бо не мали в що одягнутися. Переважна більшість дорослого населення була неписьменною.

Багато страждань принесла жителям Чарукова перша світова війна 1914—1918 рр. Чоловіків мобілізували в армію. Російсько-німецький фронт проходив

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 285, арк. 99.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1481, арк. 35.
[3] Там же, арк. 37.
[4] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 4, спр. 203, арк. 39.
[5] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении коих находится не менее 50 десятин земли, стор. 132.

недалеко від села, і під час бомбардувань було зруйновано багато будинків. Війна зумовила загальний занепад господарства. Не вистачало робочих рук. Весь тягар господарювання ліг на плечі жінок. Селяни дедалі більше розуміли, що війна ця антинародна, через те більшовицькі лозунги проти війни, за негайне укладення миру і конфіскацію поміщицької землі, які відображали корінні інтереси трудящих, знайшли широкий відгук серед сільської бідноти.

Перемогу буржуазно-демократичної і особливо Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни Чарукова сприйняли як величезне завоювання народних мас. 5(18) листопада 1917 року в с. Несвічі, поблизу Чарукова, відбувся з'їзд комітетів військових частин 1-го Туркестанського армійського корпусу. Виражаючи волю селянських і солдатських мас, з'їзд висловився за передачу всієї влади Радам, за підтримку Ради Народних Комісарів, очолюваної В. І. Леніним[1]. Селяни Чарукова вбачали в рішеннях з'їзду початок втілення в життя прийнятих II Всеросійським з'їздом Рад декретів про мир і землю і гаряче підтримали ці рішення.

В грудні 1917 року в Чарукові було створено революційний комітет, до складу якого ввійшли А. Найчук, М. Білик, В. Корнійчук та інші. Наприкінці 1917 року в село повернувся дехто з солдатів. За їх допомогою ревком насамперед почав розподіл поміщицьких земель. Багато чаруківців у рядах Червоної Армії із зброєю в руках боролися за Радянську владу. Зокрема, житель села К. Й. Найчук служив матросом на легендарному крейсері «Аврора». На ньому він ніс вахту під час штурму Зимового палацу в Петрограді.

Німецько-австрійська окупація в 1918 році, вторгнення білополяків у західноукраїнські землі навесні 1919 року ліквідували революційні завоювання трудящих Чарукова. Влітку 1920 року Червона Армія вигнала білополяків, але невдовзі за допомогою імперіалістів Антанти вони знову окупували Західну Україну, в т. ч. й Чаруків.

Загарбники жорстоко розправилися з тими, хто активно підтримував Радянську владу. В селі, як і скрізь на окупованих землях, був встановлений режим соціального і національного гноблення. Переважна більшість землі в Чарукові (1030 га) належала поміщикові, осадникам і куркулям. Зосередивши в своїх руках величезні земельні багатства, вони жорстоко експлуатували селянську бідноту. Парцеляція, проведена польським урядом, нічого не дала українським селянам. З 253 га, викуплених урядом у поміщиці В. Перетяткіної, 182 га передано польським переселенцям і осадникам, 18 га — дворовій службі і лише 53 га змогли купити місцеві селяни, причому заможні, бо бідноті це було не під силу. В 1931 році в Чарукові налічувалося 281 селянське господарство. З них 37 мали земельні ділянки до 1 га, 103 — від 1 до 2 га, 83 — від 3 до 5 га, 48 — від 6 до 10 га, 10 — від 11 до 50 гектарів.

Поміщики й урядовці панської Польщі українських селян не вважали за людей. Для них існувало єдине слово — бидло. Ніхто не дбав про охорону здоров'я трудящих. Під час епідемій ще вживали якихось заходів, щоб ізолювати хворих, а звичайно люди йшли до знахарок, бо в селі не було ні лікарні, ні лікаря.

На дуже низькому рівні стояла народна освіта. В Чарукові була двокласна школа, відкрита ще в 1901 році, але й цю школу не всі діти могли відвідувати. Так, у 1931/32 навчальному році із 185 дітей шкільного віку до школи ходили 116, а в 1936/37 — з 294 дітей навчалося лише 86. У 1932 році школа стала п'ятикласною, але навчатися рідною мовою діти не могли — незважаючи на протести батьків, викладання провадилося польською мовою.

Голод, злидні, політичне безправ'я були причиною селянських виступів. Уже влітку 1921 року, як видно з повідомлення коменданта поліції Луцького повіту, в Чаруківській гміні відбувалися суперечки між селянами і поміщиками. У зв'язку

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, стор. 496.

із забороною пасти худобу в поміщицькому лісі справа доходила до збройних сутичок з поліцією[1].

У піднесенні революційної боротьби широких мас села велика заслуга належить комуністичному підпіллю. В Чарукові перший комуністичний осередок виник 1924 року. Його організатором був відданий справі партії комуніст М. П. Олексюк, якого згодом обрали секретарем Холмського окружного комітету КПЗУ. Комуністи провадили масову роз'яснювальну роботу серед селян, закликали їх до боротьби проти окупантів. Згодом навколо чаруківського осередку об'єдналися комуністи навколишніх сіл Губина, Городища, Шкликя, Колодяжного, Коршева, Скірчого. Так виник Чаруківський райком, який у 1928 році налічував 26 комуністів. У самому Чарукові було дві комірки по три комуністи — всього 6 чоловік. Луцький окружком КПЗУ через Чаруків підтримував зв'язок з Полонківською гміною, де налічувалося 14 комуністів.

Боротьба комуністів за згуртування сил трудящих дала хороші наслідки, зокрема значно активізувалася легальна робота. 2 листопада 1928 року в м. Луцьку відбувся з'їзд представників «Сельроб-правиці» і «Сельроб-лівиці», на якому відбулось об'єднання обох організацій в «Сельроб-єдність». У з'їзді взяли участь також представники Чаруківської гміни, два з них були обрані до складу повітового комітету. Члени КПЗУ брати Олійники, Найчуки, Д. Рудь та інші розповсюджували серед населення листівки, нелегальні комуністичні брошури й газети, викривали колоніальний характер політики уряду буржуазно-поміщицької Польщі.

Через організації «Сельроб-єдність» КПЗУ вела посилену агітацію серед населення, особливо в період підготовки до парламентських виборів. Так, коли в Чарукові під час виборів до сейму в травні 1930 року виступив представник буржуазно-націоналістичної організації УНДО Яворський, селяни насамперед спитали його, як він ставиться до Радянської України. Коли виявилося, що вороже, селяни освистали його.

1 березня 1931 року в Чарукові відбувся з'їзд членів партії «Сельроб-єдність» Луцького повіту, на якому були присутні 136 делегатів з 21 села. В рішеннях з'їзду зазначалося, що необхідно далі активізувати роботу партії, залучати жінок до активної громадської діяльності. Було висунуто пропозицію розгорнути змагання між районами за кращу постановку роботи організацій «Сельроб-єдність»[2].

Поряд з партійним у Чарукові існував також комсомольський осередок, який очолювали Г. Найчук і К. Карпюк. Комсомольці були вірними помічниками партійної організації. Вони провадили велику агітаційну і роз'яснювальну роботу серед молоді, вивішували транспаранти і червоні прапори в дні революційних свят тощо. Після 1930 року польський уряд посилив репресії проти революційно настроєних мас. Пілсудчики почали проводити в західноукраїнських селах і містах т. зв. пацифікацію, під час якої було заарештовано і кинуто у в'язниці багато жителів, запідозрених у симпатіях до Радянської України. Церковники активно підтримували правлячі кола. Це зумовило посилення руху проти православної церкви. Розгорнули широку антирелігійну пропаганду і комсомольці Чарукова. Вони розповсюджували серед населення брошури і листівки, в яких роз'яснювалась реакційна суть релігії і контрреволюційна діяльність служителів культу. На транспарантах, що їх вивішували комсомольці, крім загальних закликів про розгортання революційної боротьби, з'явився лозунг «Геть попів та інших святих собак!». Комсомольці провели в селі демонстрацію протесту проти антирадянських проповідей місцевого попа[3].

В наступні роки революційна пропаганда в Чарукові набрала більш досконa-

---

[1] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 22.

[2] Газ. «Сель-Роб», 15 березня 1931 р.

[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1003, арк. 163.

лих форм. Комуністи ширше використовували періодичну пресу. Так, у повідомленні коменданта поліції Волинського воєводства від 8 січня 1935 року в міністерство внутрішніх справ сказано, що в Чаруків надходить з Луцька 20 примірників підпільної комуністичної газети «Червона Волинь»[1].

Уряд нещадно розправлявся з трудящими, які ставали на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. За роки окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею понад 80 жителів було кинуто у в'язниці.

Придушена панським чоботом біднота Чарукова розігнула спини у вересневі дні 1939 року. Звістка про наближення Червоної Армії прийшла в село 19 вересня. Селяни під керівництвом членів КПЗУ В. Петрука, О. Олійника, П. Олійника та Г. Вічинюка роззброїли ескадрон польської поліції, що відступав через Чаруків, і організували загін народної гвардії. 20 вересня загін разом з частинами Червоної Армії взяв участь у боях за залізничну станцію Несвіч-Волинський[2].

Селяни Чарукова стали повноправними господарями своєї долі. В селі, як центрі гміни, було створено тимчасове гмінне управління, яке існувало до січня 1940 року, коли в результаті ліквідації старого адміністративного поділу Чаруків увійшов до складу Сенкевичівського району. Очолив тимчасове управління член КПЗУ О. А. Найчук. На сході селяни обрали селянський комітет, головою якого став член КПЗУ В. Вічинюк (у 1943 році фашисти розстріляли його). Селянський комітет згідно з рішенням Народних Зборів Західної України провів націоналізацію поміщицьких і осадницьких земель. Селяни одержали землю, про яку мріяли віками. В Чарукові було відкрито клуб, бібліотеку, школу з українською мовою викладання. Розгорнулась робота по ліквідації неписьменності серед дорослих. Почали діяти фельдшерсько-акушерський пункт і аптека.

Але дальші соціалістичні перетворення перервав віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Уже 25 червня 1941 року фашисти окупували Чаруків і за допомогою місцевих багатіїв відновили в селі буржуазно-поміщицький лад. Землю, яку передала селянам Радянська влада, окупанти забрали. Вони грабували населення, вивозили в Німеччину худобу, хліб та іншу сільськогосподарську продукцію. Примушували селян працювати з ранку до ночі, а за найменший вияв опору жорстоко розправлялися з ними. Так, улітку 1943 року за те, що хтось розібрав міст через р. Чорногузку, окупанти направили в село загін карателів. Фашистські кати підпалили село. Тих, що тікали з палаючих будинків, розстрілювали з автоматів. Всього загинуло 62 чоловіка і згоріло десятки будівель[3]. За будь-яке порушення «нового порядку», встановленого окупантами, розстрілювали без суду й слідства. Жертвами фашистського свавілля стали Г. Карпюк, Г. Кривенький, сім'я Мельничуків, П. Тенчук з дитиною, 12-річний А. Барабас та десятки інших радянських громадян. Знущалися над радянськими людьми і запроданці фашистів — українські буржуазні націоналісти. Від їх рук загинули сім'я Оковських і С. Петрук. Бандити порубали їх і вкинули в колодязь.

Червона Армія визволила Чаруків від гітлерівських загарбників 1 квітня 1944 року. Понад 150 жителів села взяли участь у завершальній боротьбі з фашизмом. Одразу після визволення в Чарукові, як і в інших селах Волині, були відновлені органи Радянської влади. Селяни знову одержали землю. Відгукуючись на звернення ЦК КП(б)У, Президії Верховної Ради і РНК УРСР від 24 липня 1944 року до населення західних областей України, чаруківці включились у загальнонародну справу — відбудову господарства рідного краю. Переважна більшість селян, в основному жінки й молодь, не шкодуючи сил, працювала на полях і перші пуди зерна нового врожаю здавала в державні засіки, вносячи тим самим гідний вклад у загальну справу боротьби за визволення і зміцнення Вітчизни.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1953, арк. 150.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 23 лютого 1940 р.
[3] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 509, арк. 56.

В 1945 році на Волині розгорнулося соціалістичне змагання за подання допомоги родинам воїнів Червоної Армії. Вступивши в змагання з сусіднім селом Несвічем, жителі Чарукова в 1945 році зібрали урожай в господарствах сімей червоноармійців на площі 98 гектарів.

Незважаючи на те, що селяни трудились на своїх полях, не покладаючи рук, сільське господарство стояло ще на низькому рівні. Великі площі орних земель пустували, бо не вистачало ні тягла, ні реманенту. Переконавшись, що єдино правильний шлях до заможного життя — колективне господарювання, селяни Чарукова восени 1947 року організували колгосп «8 Березня», першим головою якого обрали К. І. Шевчука. Спочатку об'єдналося 160 дворів, а в 1950 році в колгоспі налічувалось уже 254 двори[1].В 1951 році до колгоспу «8 Березня» приєднано одну бригаду артілі ім. Жданова (с. Несвіч). Укрупнене господарство, яке налічувало 301 двір (1090 чоловік), мало 1983 га землі, з них 1780 га орної, 66 га природних сіножатей, 20 га пасовищ, 3 га саду. Колгосп очолював Л. М. Олійник, з 1955 року — П. Т. Карпенко, посланець партії, один з армії тридцятитисячників.

Спочатку труднощі організаційного періоду, відсутність досвідчених кадрів гальмували розвиток артільного господарства. Врожаї зернових і технічних культур, продуктивність громадського тваринництва були низькими. Значні зміни сталися в господарстві артілі після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Керуючись його рішеннями, правління колгоспу і партійна організація провели велику роботу для підвищення продуктивності всіх галузей артільного господарства. Ферми укомплектували сталими кадрами тваринників, упорядкували оплату праці, зокрема доярки, крім основної оплати, почали одержувати додаткову оплату натурою (залежно від кількості надоєного молока), забезпечили тваринників спецвзуттям і одягом.

На честь XX з'їзду КПРС трудівники Чарукова взяли зобов'язання виростити по 12 цнт зернових з кожного га, по 220 цнт цукрових буряків, по 100 цнт картоплі. Щоб успішно виконати зобов'язання, партійна організація розподілила доручення між комуністами, поклавши на них відповідальність за різні ділянки господарської і масово-політичної роботи. Час від часу комуністи звітували про виконання доручень.

Партійна організація колгоспу ім. 8-го Березня і далі головну увагу приділяла піднесенню врожайності зернових і технічних культур та продуктивності тваринництва. Внаслідок здійснення ряду організаційно-технічних заходів врожайність зернових у 1959 році досягла 19 цнт з га, цукрових буряків — 350 цнт з га. Зросли поголів'я і продуктивність тваринництва.

Разом з тим зміцнювалась і сама партійна організація. В лютому 1959 року в усіх чотирьох бригадах були утворені партійні групи, які очолили В. С. Барда, А. П. Боб, Г. М. Тихий, Ф. В. Ткачук. Вони налагодили в бригадах агітмасову роботу, випуск бойових листків, проводили бесіди серед колгоспників. У 1960 році вперше обрали бюро партійної організації колгоспу, до складу якого ввійшли: А. В. Вічинюк, П. Т. Карпенко, Г. А. Ткачук, С. Б. Токарук, А. І. Яконюк.

Велике політичне і трудове піднесення серед трудящих Чарукова викликали рішення XXI і XXII з'їздів КПРС. Колгоспники вирішили виконати завдання семирічки за 5 років. Запорукою цього були досвід роботи, уміле керівництво парторганізації і правління господарством артілі, а також підвищення оплати праці. З 1959 року колгосп перейшов на грошову оплату. В результаті проведених заходів у колгоспі рік у рік зростали врожаї. В 1966 році врожайність зернових становила 29 цнт, цукрових буряків — 265, картоплі — 100 цнт з га. Цього ж року за високі врожаї гречки (17,2 цнт з га) артіль завоювала право бути учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР у Москві.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 85, арк. 81, 90; оп. 8, спр. 188, арк. 227; спр. 185, арк. 128, 140, 141.

Важливу роль у підвищенні врожайності і зміцненні економіки артілі відіграло піднесення загальної культури землеробства, зокрема, значну увагу почали приділяти насінництву. Якщо раніше тут засівали поля зерном невідомих сортів, то зараз колгосп перейшов на посіви насінням першого класу кращих районованих сортів.

У примноженні артільного багатства важливе місце посідає тваринництво, а тому тут добре дбають про кормову базу. В структурі посівів колгоспу «8 Березня» кормові культури займають понад тисячу гектарів земель. Це багаторічні та однорічні трави, кормові буряки, кукурудза, картопля тощо. Зміцнення кормової бази дало можливість в кілька разів збільшити поголів'я худоби. На 1 січня 1967 року в артілі налічувалося 2410 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 654 корови), 1540 свиней і 2,4 тис. штук птиці. У господарствах колгоспників було 1078 голів великої рогатої худоби і 988 свиней.

Рік у рік у колгоспі зростає виробництво і продаж державі м'яса й молока. Якщо в 1963 році на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 300 цнт молока і 41,8 цнт м'яса, то на 1967 рік колгоспники взяли зобов'язання одержати по 450 цнт молока і 90 цнт м'яса. Ці зобов'язання були не тільки виконані, але й перевиконані.

Трудівники артілі добилися значних успіхів і в галузі овочівництва. В 1965 році колгосп продав державі понад 22,8 тис. цнт овочів, або в 2,3 раза більше, ніж передбачалося планом. Бюро обкому КП України схвалило цінну ініціативу колгоспників артілі «8 Березня» про збільшення виробництва овочів та продажу їх державі і поширило цей досвід серед інших колгоспів області.

Завдяки тому, що село і колгосп повністю електрифіковані (Чаруків підключено до енергосистеми Добротвірської ДРЕС), стало можливим здійснити комплексну механізацію всіх трудомістких процесів, особливо у тваринництві. У приміщеннях тваринницьких ферм встановлені автопоїлки, обладнані підвісні або наземні доріжки, по яких рухаються вагончики. Безперебійно діють механізовані кормокухні. Щодня на різних ділянках виробництва працює понад 400 електромоторів. Машинно-тракторний парк налічує 41 трактор, 16 зернових комбайнів, 31 автомашину та багато іншої техніки. Особливо поліпшилося оснащення господарства технікою після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Лише протягом 1965—1967 рр. колгосп придбав 7 тракторів, 3 бурякозбиральні і 8 зернових комбайнів. У колгоспі працюють понад 80 кваліфікованих механізаторів, серед них майстер високих урожаїв В. Г. Шеренгов, ім'я якого відоме далеко за межами Луцького району.

Правління і партійна організація колгоспу повсякденно дбають про умови праці механізаторів. У 1967 році здано в експлуатацію майстерню на 25 робочих місць. В ній встановлені газозварювальні апарати, токарні, фрезерні, стругальні верстати тощо. Це дає змогу під час ремонту сільськогосподарських машин обходитися в основному без допомоги об'єднання «Сільгосптехніки». Дбає колгосп і про побутові умови механізаторів. Протягом усього року вони одержують безплатні обіди, до їх послуг добре обладнана душова, споруджено будинок механізаторів.

Крім основних галузей господарства, в колгоспі є ряд підсобних підприємств. Це — колгоспний млин, від якого в 1966 році

Теплиці колгоспу «8 Березня», с. Чаруків. 1967 р.

артіль одержала 11 тис. крб. прибутку, пилорама, цегельний завод потужністю мільйон штук цегли на рік, що йде на будівництво громадських споруд і будинків колгоспників, овочеконсервний завод потужністю 5 млн. умовних банок консервів на рік. Колгосп розвиває також рибне господарство. Вже в 1962 році воно дало 1200 крб. прибутку, в 1968 році — 5,6 тис. крб. валового доходу і 1750 крб. чистого прибутку.

Чаруківський консервний завод, який став до ладу влітку 1966 року, — перше в області колгоспне підприємство по переробці продуктів городництва, садівництва і м'ясного тваринництва. Поєднуючи сільськогосподарське виробництво з промисловим на основі найновішої техніки, колгоспники Чарукова тим самим здійснюють рішення XXIII з'їзду КПРС про організацію переробки сільськогосподарської продукції на місці з метою її здешевлення, підвищення смакових якостей і доведення до мінімуму відходів, які особливо зростають, коли доводиться транспортувати овочі й фрукти на далеку відстань для їх переробки.

В 1967 році на заводі працювало 113 робітників. Це в основному випускники середньої школи, діти хліборобів, що стали в селі робітниками і не сезонними, а постійними, бо завод працює 10—11 місяців на рік. Продукція Чаруківського колгоспного консервного заводу відома трудящим багатьох міст країни: Луцька, Риги, Донецька, Львова, Горлівки та інших.

Консервний завод — перспективне підприємство. Якщо в 1966 році, коли він тільки почав працювати, вже дав 76 тис. крб. прибутку[1], то в ювілейному — 1967 році — в три рази більше. Проведена значна робота по дальшому розширенню підприємства: встановлено дві додаткові напівавтоматичні машини для закупорки банок, автоклав, змонтовано лінію по виробництву соків. Споруджено також склади для готової продукції на 1000 тонн з холодильником на 50 тонн.

Велике значення надається питанню цілорічного виробництва овочів. Колгосп має великий город і сад загальною площею близько 300 га. Налагоджується парниково-тепличне господарство. Вже в 1967 році діяла теплиця на електрообігріві для вирощування ранніх овочів і розсади овочевих культур. Побудовано також 5 весняних теплиць під поліетиленовою плівкою. Корисна площа їх становить 2,5 тис. кв. метрів. Крім того, встановлені парники на 2 тис. рам. В цілому парниково-тепличне господарство в 1968 році дало прибутку 19,5 тис. карбованців.

Таких успіхів колгосп досяг насамперед завдяки високій трудовій дисципліні і самовідданій праці колгоспників. Важливу роль відіграв також внутрігосподарський розрахунок, який запроваджено з 1962 року. Здійснення принципу матеріальної заінтересованості сприяє зміцненню економіки колгоспу, зростанню грошових доходів. Так, у 1968 році вони становили 2296 тис. крб., або на 1,1 млн. крб. більше, ніж у 1964 році. Значно зріс фонд оплати праці, внаслідок чого зросла вагомість людино-дня з 2,37 до 4,76 крб. Це дало можливість збільшити відрахування у фонди допомоги та пенсійного забезпечення колгоспників, оплачувати їм щорічні відпустки.

Радянський уряд, високо оцінюючи успіхи трудівників Чарукова, в 1966 році нагородив орденами і медалями 23 колгоспники, зокрема орденом Леніна — ланкову Г. М. Тарасюк і доярку К. Є. Лілявську, а механізатор В. Г. Шеренгов удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Консервування овочів у колгоспі «8 Березня», с. Чаруків. 1968 р.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 29 серпня 1967 р.

Нормою життя в Чарукові стало правило: за самовіддану працю — всенародна шана. Премії, почесні місця в президії зборів, фотографії на колгоспній Дошці пошани, подарунки до різних свят — це висока честь трудівникові, визнання його заслуг усім колективом. Крім того, про досвід колгоспних орденоносців часто розповідається в багатотиражці «Вперед», що видається з 1959 року, стінній та в місцевій радіогазеті, яка виходить кожної суботи. Про їх славні діла говорять у своїх бесідах і лекціях агітатори й пропагандисти. Не приховують своїх «секретів» і самі нагороджені, щедро діляться досвідом роботи. Назавжди записані прізвища передовиків і в артільну Книгу пошани. Районний комітет партії і райвиконком теж відзначають ветеранів праці. Так, у 1965 році старого колгоспника П. О. Філюка нагороджено Почесною грамотою райкому КП України і райвиконкому, йому присуджено звання знатного хлібороба району.

Дружна хліборобська сім'я одного з найбільших на Волині колгоспу «8 Березня» в червні 1967 року відзначила своє велике свято — за успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва артіль першою в області нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Зміцнюючись економічно, Чарукiв поступово змінював зовнішній вигляд. За роки Радянської влади сюди переселено близько 50 хуторів. Значно поліпшився благоустрій. В 60-х роках широко розгорнулось будівництво громадських споруд. Зокрема, зведено новий Будинок культури з залом на 500 місць, 3 бібліотеки, 3 школи (в Чарукові і двох інших селах Чаруківської сільради), 5 магазинів, 4 бригадні клуби, майстерні побутового обслуговування, їдальню. Протягом 1960—1967 рр. споруджено понад 100 будинків колгоспників. На новій головній вулиці села в кожній хаті — електроосвітлення, газова плита. Над селом — ліс радіо- і телевізійних антен. Вулиці Чарукова озеленені. В селах сільської Ради створюються парки, «сади щастя», «сади дружби», сквери міського типу. До 50-річчя Великого Жовтня на сільських шляхах і на колгоспних подвір'ях висаджено тисячі дерев, з них багато фруктових. Поступово Чаруків перетворюється на селище міського типу.

За роки Радянської влади в селі відбулися значні зміни в розвитку освіти й культури. Чаруківська 8-річна школа з 1965/66 навчального року реорганізована в середню. В ній навчаються 265 учнів і працює 21 учитель, в тому числі 13 з вищою і незакінченою вищою освітою. Повністю ліквідовано неписьменність. Понад 60 чоловік з села навчаються у вищих і середніх спеціальних учбових закладах.

У Чарукові створені всі умови для культурного відпочинку людей різного віку. При Будинку культури є кімнати для гурткової роботи, стаціонарна кіноустановка, бібліотека з книжковим фондом 32 тис. примірників.

Невпізнанним стало село, іншою стала і доля його жителів. Прикладом може бути сім'я колгоспника М. І. Кухарука. До встановлення Радянської влади він не вилазив із злиднів, сім'я жила в старій, вгрузлій в землю халупі з підсліпуватими віконцями. Все господарство складалось з поросяти і кількох курей. Від недоїдання і тяжких умов життя часто хворіли. Обидва брати М. І. Кухарука померли від сухот. До лікарів не зверталися, бо платити не мали чим.

Тільки Радянська влада принесла в селянські оселі достаток і щастя. Став на ноги і Кухарук. Одним з перших вступив до колгоспу. Разом з дружиною трудилися, не покладаючи рук. Міцнів колгосп, заможнішими ставали колгоспники. Незабаром Кухарук побудував цегляний будинок на три кімнати з кухнею і сарай. Сім'я придбала телевізор, радіоприймач, пральну машину; на кухні — газобалонна установка, кімнати обставлені сучасними меблями.

Дочка Кухарука — Люба закінчила Горохівський технікум сільського господарства і працює в колгоспі бухгалтером. Її чоловік — В. П. Гайдук після закінчення 8-річної школи і спеціальних курсів успішно трудиться в бригаді механізаторів. Онуки навчаються в школі. Для них відкриті всі дороги в житті. Таких прикладів багато. Всі вони є свідченням безустанної турботи партії і уряду про добробут трудящих.

Жителі Чарукова беруть активну участь у громадсько-політичному житті села і району. 27 чоловік є депутатами сільської Ради депутатів трудящих. При виконкомі сільради працюють постійні комісії благоустрою, культурно-освітня, бюджетна, сільськогосподарська. Депутатам допомагають понад 40 активістів з числа громадян, кращих виробничників. Вони розв'язують багато завдань господарсько-організаційного і культурно-виховного характеру. Активно працюють у селі громадські організації: товариський суд, жіноча рада, батьківський комітет, народна дружина, первинна організація ДТСААФ, ДСТ «Колос» та інші.

У побут населення дедалі більше входять нові обряди: посвячення в хлібороби, урочисті проводи юнаків в армію і ветеранів праці — на заслужений відпочинок, комсомольські весілля. Традиційні свята — зустріч Нового року, Івана Купала та інші пов'язуються з новою радянською дійсністю.

Керівною і спрямовуючою силою в житті Чарукова є партійна організація. Поповнюючи свої ряди за рахунок кращих виробничників, вона в червні 1964 року налічувала 64 комуністи. З метою дальшого її організаційного зміцнення, ідейного загартування і підвищення авангардної ролі в колгоспному виробництві бюро обкому партії винесло спеціальну постанову про утворення в колгоспі «8 Березня» партійного комітету. В зв'язку з цим бригадні партійні групи одержали права первинних організацій. На початок 1967 року партійна організація налічувала у своїх рядах 91 комуніста. Серед них агроном-насінник М. С. Корнійчук, яка була делегатом XXIII з'їзду КП України, а також група новаторів-механізаторів — В. Г. Шеренгов, А. В. Узій, Ю. Г. Пошелюзний та інші, які виступили зачинателями патріотичного руху на Волині за вирощування просапних культур з мінімальними затратами ручної праці і добились у цьому визначних успіхів.

Колгоспна партійна організація веде велику виховну роботу серед молоді. Партійний комітет допоміг комсомольцям правильно розставити свої сили. З 160 членів ВЛКСМ у 1967 році 30 працювали на тваринницьких фермах, 17 — у тракторній бригаді, 25 — на консервному заводі, решта в рільництві та інших галузях колгоспного виробництва.

Партійна організація села, керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС, спрямовує зусилля трудящих на все нові й нові трудові звершення. Так, у відповідь на патріотичний заклик хліборобів Волочиського району Хмельницької області про відзначення першого року другого півстоліття Радянської держави високими показниками в розвитку сільськогосподарського виробництва колгоспники Чарукова взяли на 1968 рік підвищені соціалістичні зобов'язання в усіх галузях господарства, розвитку культури і благоустрою села і успішно їх виконали. Трудівники Чарукова впевнено йдуть по шляху будівництва комунізму.

І. С. ГАЙДАЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ

БА́ЇВ — село, центр сільської Ради. Розташований у долині р. Чорногузки, за 13 км від Луцька, що є для Баєва найближчою залізничною станцією, і за 4 км від шосе Луцьк—Львів. Населення — 610 чоловік. Сільраді підпорядковані села Городище і Цеперів.

Місцевий колгосп «Україна» має 2591 га землі, в тому числі 1857 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. За високі надої молока доярку Ю. Г. Овчарук нагороджено орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. До послуг трудящих — майстерня для пошиття одягу і взуття.

Вперше Баїв згадується у 1545 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанському русі брали участь 78 чоловік, 30 — удостоєно урядових нагород.

На околиці села виявлено поховання доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.).

БОРА́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 10 км на південь від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 440 чоловік. Сільраді підпорядковані села Великий Боратин, Голишів, Новостав і Рованці.

На території сільської Ради міститься Волинська обласна сільськогосподарська дослідна станція, центральна садиба якої — на південній околиці Луцька. Станція вирощує сортове насіння зернових культур і розводить племінну худобу. Велика увага приділяється також городництву і садівництву. На фермах понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, близько 1800 свиней. Господарство має 41 трактор, 14 зернових комбайнів, 59 автомашин.

У Боратині є восьмирічна школа, середня школа сільської молоді, в яких навчаються 353 учні і працюють 26 вчителів, дитячий будинок. У селі — 2 бібліотеки і 2 клуби. Діє медпункт з пологовим відділенням.

Вперше Боратин згадується в літературних джерелах у 1545 році.

У період першої світової війни Боратин був прифронтовим селом. Житель села К. Сивий утік з австрійського полону і став розвідником в армії Брусилова. Він збирав цінні відомості і передавав російському командуванню. Але зрадник виказав К. Сивого. Його жорстоко катували, а потім повісили. Перед смертю патріот сказав: «Тут була й буде Росія». Коли 4-а австрійська армія 7 червня 1916 року була розбита і село визволене від окупантів, Сивого поховали з почестями, а на могилі героя російське командування встановило пам'ятник.

В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі (1920—1939 рр.) у Боратині діяв осередок КПЗУ на чолі з Я. А. Степанюком.

Під час німецько-фашистської окупації серед керівників підпілля, що діяло в Луцькому районі з жовтня 1941 року, був і житель Боратина В. С. Кожан.

У 1948 році в Боратині створено сільськогосподарську артіль ім. Будьонного, яка в 1961 році ввійшла до складу Волинської обласної сільськогосподарської дослідної станції. Ланкова колгоспу М. М. Кожан у 1957 році виростила на своїй ділянці по 602 цнт цукрових буряків з га, за що їй було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Біля Боратина досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

БУЯ́НИ (колишня назва Буяні) — село, центр сільської Ради. Розташовані за 24 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Через село проходить автомобільний шлях Луцьк—Володимир-Волинський. Населення — 870 чоловік. Сільраді підпорядковані села Усичі і Усичівські Будки.

У Буянах — центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, який має 4181 га землі, в тому числі 3470 га орної. Основний виробничий напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Прибуток колгоспу за 1967 рік становив 1 млн. 37 тис. крб. У селі є державна сортодільниця, організатором якої був заслужений агроном УРСР Г. Е. Климчук. Вона має у своєму розпорядженні 110 га землі і вирощує сортове насіння зернових культур. Бригадиру городньої бригади М. І. Войтюк присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, бібліотека.

Перша згадка про Буяни належить до 1545 року.

Близько 100 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 50 із них за виявлений героїзм нагороджено орденами і медалями. У 1958 році героям-активістам, розстріляним фашистами, і тим жителям, хто також загинув під час окупації, в Буянівському лісі встановлено пам'ятник.

Поблизу села Усичів виявлено залишки давньоруського городища і селища, а поруч з ними — курганний могильник XI—XIII століть н. е. Розкопано 11 курганів.

ВЕСЕ́ЛЕ (до 1964 року — Боратин) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 718 чоловік. Сільраді підпорядковане село Верхи.

У Веселому розташована бригада колгоспу ім. Калініна (центральна садиба — в селищі Торчині), який має 3315 га землі, в тому числі 2609 га орної.

Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Середня врожайність зернових по колгоспу становила у 1968 році 20 цнт з га. Прибуток колгоспу — 891 тис. карбованців.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Близько 80 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 30 з них за виявлений героїзм нагороджено орденами і медалями.

ВОЮ́ТИН — село, центр сільської Ради. Розташований на березі р. Чорногузки, за 38 км на південний захід від районного центру і за 13 км від залізничної станції Несвіч. Населення — 589 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гать, Селисько, Тертки, Чорний Ліс.

У Воютині розташована центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 3314 га землі, в тому числі 2661 га орної. Напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Воютин виник у першій половині XVI століття.

За даними польської поліції, в 1928 році в селі діяв комуністичний осередок. Активними членами КПЗУ були М. Г. Сачук, В. І. Іщук, М. К. Танчук.

Жителі Воютина активно боролися проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. З 199 учасників війни 140 нагороджено орденами і медалями.

ЗА́БОРОЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 10 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 939 чоловік. Сільраді підпорядковані села Антонівка, Великий Омеляник, Всеволодівка і Олександрівка.

Місцевий колгосп ім. Леніна має 2162 га землі, в тому числі 1727 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше Забороль згадується в літературних джерелах у 1545 році.

У XVIII—XIX століттях село належало поміщикам Чарнецьким. У 1707 році Петро I приїздив до Луцька і відвідав поміщицький маєток Чарнецьких. На будинку, де він перебував, у 1950 році встановлено меморіальну дошку.

Під час окупації села буржуазною Польщею (1920—1939 рр.) боротьбу селян проти загарбників очолили комуністи-підпільники Г. В. Григоренко, С. С. Гарб, Г. А. Штернберг. Вони мали явочні квартири на околицях Луцька — Красному, Гнідаві і Заборолі.

Тяжких втрат завдали селу німецько-фашистські окупанти. Вони розстріляли 50 чоловік, спалили 77 житлових будинків. У роки війни із Забороля пішло до лав Червоної Армії 114 чоловік. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 96 із них нагороджено орденами і медалями.

Біля села досліджено курган доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

КОРШОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на р. Чорногузці, за 15 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 402 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вербаїв, Гірка Полонка, Лучиці, Мстишин, Полонка, Промінь (до 1964 року — Пілганів).

У Коршовці розташована центральна садиба колгоспу ім. Суворова. Це одне з передових господарств області, яке має 5878 га землі, в тому числі 4283 га орної. Основний напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. У 1967 році зібрано по 25 цнт зернових і 400 цнт цукрових буряків. На 100 га угідь вироблено по 447 цнт молока і 72 цнт м'яса. Прибуток колгоспу становив 1 млн. 854 тис. крб. За високі показники в роботі ланкову О. В. Чорнобай і голову колгоспу М. В. Худошина нагороджено орденом Леніна.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

У літературних джерелах Коршовець вперше згадується у XVI столітті.

Біля сіл Гіркої Полонки і Коршовця виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поселення перших століть н. е. Поблизу цих сіл, а також біля Мстишина — поселення та городище давньоруських часів.

ЛА́ВРІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 18 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Гнідава. Населення — 1657 чоловік.

У Лаврові — центральна садиба колгоспу «Батьківщина», який має 3382 га землі, в тому числі 2979 га орної. Основні галузі господарства —рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

На Гнідавському цукровому заводі. Луцький район, 1967 р.

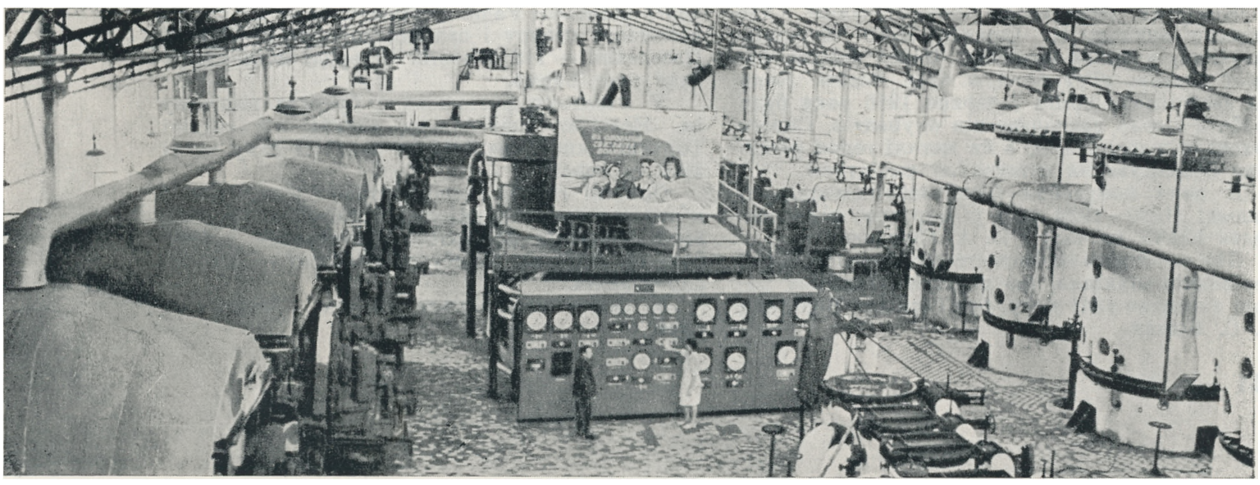

Загальну шану в селі заслужили колгоспниці-комуністки А. М. Шебестюк, що нагороджена орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора, і Л. Н. Ткачук — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Вперше Лаврів згадується в літературних джерелах у 1545 році.

У період польської окупації (1920—1939 рр.) в Лаврові діяв підпільний осередок КПЗУ.

В роки Великої Вітчизняної війни з 196 жителів села, що перебували в рядах Червоної Армії, 127 нагороджено орденами і медалями.

ЛИПИ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 7 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 1083 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба радгоспу «Волинський», який має 1556 га землі, в тому числі 884 га орної, 65 га саду. Це багатогалузеве господарство. Тут вирощують зернові й городні культури, а також саджанці фруктових дерев. Щороку радгосп реалізує 10—12 тис. саджанців. Розводять племінну худобу. До 1964 року в Липинах був колгосп.

Ланкову М. В. Юхименко за високі врожаї кок-сагизу у 1954 році удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Липинах є початкова школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено понад 170 нових житлових будинків.

В період окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею трудящі мужньо боролися за своє соціальне і національне визволення. Організатором підпільного руху в Липинах був член КПЗУ С. П. Бардась.

ЛИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 1080 чоловік. Сільраді підпорядковане село Воротнів.

Колгосп «Заповіт Ілліча», центральна садиба якого розташована в селі, має 4201 га землі, в тому числі 2813 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має 1826 голів великої рогатої худоби. У 1967 році колгосп зібрав по 27,2 цнт зернових і 379 цнт цукрових буряків з гектара і виробив на 100 га угідь понад 500 цнт молока і понад 100 цнт м'яса. Господарство — одне з передових у районі і області. Його валовий прибуток за 1967 рік становив 1 млн. 95 тис. крб. Голова колгоспу П. П. Пономаренко нагороджений орденом Леніна.

У селі є середня школа, 2 бібліотеки, Будинок культури. Працює майстерня побутового обслуговування.

Перша письмова згадка про Лище належить до 1545 року.

У 1837 році в селі відбулося заворушення селян, які відмовилися виконувати панщину.

В роки тимчасової фашистської окупації гітлерівці розстріляли 32 жителі села.

Поблизу села виявлено залишки городища і селища, а також понад 200 курганів давньоруського часу. 29 курганів досліджено.

Літній табір для худоби колгоспу «Заповіт Ілліча», с. Лище. 1963 р.

НЕСВІЧ — село, центр сільської Ради. Розташований вздовж шосе і залізниці Луцьк—Львів, за 19 км на південний захід від Луцька. В селі — залізнична станція Несвіч-Волинський. Населення — 978 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коршів і Новокоршів.

У Несвічі розташована центральна садиба колгоспу «Комсомолець», який має 2094 га землі, в тому числі 1723 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — середня школа, клуб. Є лікарня.

Село засноване на початку XVI століття.

В період першої світової війни в селі стояв штаб 1-го Туркестанського армійського корпусу. Тут 5 листопада 1917 року відбувся з'їзд полкових солдатських комітетів корпусу. З'їзд висловився за передачу всієї влади в країні Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, за підтримку Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним. Про це повідомив у телеграмі Центральному Виконавчому Комітетові Рад солдатських і робітничих депутатів голова корпусного ревкому Г. В. Разживін.

Уродженець села М. П. Олексюк — видатний діяч революційного руху на Західній Україні. В 1917 році він організував у Несвічі селянський комітет, який почав розподіл між селянами поміщицької землі.

Під час окупації Несвіча буржуазною Польщею Олексюк очолював боротьбу трудящих села за свої права і за возз'єднання Західної України з Радянською Україною. Польські власті заочно судили М. П. Олексюка у Ровно в 1924 році. Йому вдалося втекти до Радянської України. Згодом він повернувся і організував підпільні партійні осередки у Володимирі-Волинському, Устилузі, Грубешеві. Був секретарем Холмського окружкому КПЗУ. В 1934 році М. П. Олексюк був арештований і засуджений. Після звільнення з тюрми емігрував за кордон. Добровольцем виїхав до республіканської Іспанії, де брав участь в боях проти фашистських заколотників у рядах роти ім. Т. Г. Шевченка, що входила

до складу Інтернаціональної бригади ім. Я. Домбровського, де й поліг смертю героя.

На околицях села виявлено залишки двох поселень доби бронзи (II та I тисячоліття до н. е.). В урочищі Замчиську збереглися залишки давньоруського городища (XI—XIII століття).

ОДЕРА́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані в південній частині району за 20 км від Луцька. Відстань до найближчої залізничної станції Луцьк — 21 км. Населення — 397 чоловік. Сільраді підпорядковані села Йосипівка і Сьомаки.

В Одерадах розташована центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який має 1981 га землі, в тому числі 1475 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У роки панування буржуазної Польщі (1920—1939 рр.) в Одерадах діяв осередок КПЗУ.

Під час Великої Вітчизняної війни німецько-фашистські окупанти розстріляли 75 мирних жителів. За героїзм у боротьбі з ворогом 41 чоловіка нагороджено орденами і медалями.

На околиці села Сьомаків виявлено поховання доби міді (початок III тисячоліття до н. е.) та поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). На території Одерад збереглися залишки поселення бронзової доби, городище та курганний могильник давньоруських часів (XI—XIII століття).

У 1840 —1848 рр. в Одерадах жив прогресивний польський письменник Юзеф Крашевський.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (до 1964 року — Боголюби) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 10 км на північний захід від Луцька. Населення — 684 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Богушівка.

В Першотравневому — відділення бурякорадгоспу «Гнідавський», який має 1699 га землі. Тут вирощують сортове насіння цукрових буряків.

У селі — восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, бібліотека, клуб. Працює майстерня побутового обслуговування.

Вперше село згадується в історичних документах 1586 року.

ПІДГА́ЙЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 3 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 1391 чоловік. Сільраді підпорядковані села Крупа і Струмівка.

Колгосп «Комуніст», центральна садиба якого розташована в Підгайцях, має 3666 га землі, в тому числі 2243 га орної. Це передове господарство в районі та області по виробництву цукрових буряків і продуктів тваринництва. Вирощуються зернові культури. За досягнуті виробничі успіхи ланкові Н. Д. Деркач, М. Г. Бохонко, М. А. Литвин нагороджені орденом Леніна, голові колгоспу І. С. Пузанову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа. До 50-річчя Великого Жовтня побудовано новий Будинок культури з залом на 600 місць та бібліотекою. За роки Радянської влади споруджено 422 нові житлові будинки.

Перша згадка про с. Підгайці належить до 1526 року.

Під час фашистської окупації гітлерівці вбили 32 жителі, спалили нову школу, багато житлових будинків. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 170 жителів села.

Поблизу села Крупи виявлено поселення та могильник XI—XIII століття.

ПІДДУ́БЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані вздовж шосе Луцьк—Ровно, за 12 км на схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Ківерці. Населення — 869 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гаразджа.

В Піддубцях розташоване відділення бурякорадгоспу «Гнідавський», яке має 1371 га землі, в тому числі 1014 га орної. Розвинуте тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням. Працюють шевська і кравецька майстерні. За післявоєнні роки побудовано 292 житлові будинки.

Перша згадка про село належить до 1545 року.

Під час німецько-фашистської окупації Піддубці майже повністю спалили гітлерівці. У Великій Вітчизняній війні брали участь 105 жителів села.

У селі зберігається архітектурна пам'ятка — собор Петра і Павла, збудований у 1745 році.

Поблизу села знайдено 2 давньоруські могильники, в одному з них налічується 80—90 курганів, в другому — 180; з них розкопано близько 50 курганів.

РА́ДОМИШЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 22 км на південь від районного центру і за 16 км від залізничної станції Гнідава. Населення — 998 чоловік. Сільраді підпорядковані села Баківці, Озеряни, Романівка і Суховоля.

Колгосп ім. Жданова, центральна садиба якого розташована в Радомишлі, має 3328 га землі, в тому числі 2795 га орної. Вирощують переважно зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури з залом на 300 місць.

Вперше Радомишль згадується у 1545 році.

Під час окупації Волині буржуазною Польщею (1920—1939 рр.) у Радомишлі діяв осередок КПЗУ, секретарем якого був М. В. Клекоць.

В роки німецько-фашистської окупації було вбито 43 мирні жителі, зруйновано 313 житлових будинків. У боротьбі проти гітлерівських окупантів брали участь близько 200 жителів села, з них 150 нагороджено орденами і медалями.

РОМА́НІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км від Луцька, за 5 км від шосе Луцьк—Ровно і за 12 км від залізничної станції Олика. Населення — 1038 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ботин, Верхівка, Новокотів.

Колгосп ім. Горького, центральна садиба якого розташована у Романові — один з передових на Волині по виробництву цукрових буряків і продуктів тваринництва. Артіль має 3874 га землі, в тому числі 3842 га орної. Головою колгоспу працює колишній член КПЗУ М. С. Морозюк. Він і бригадир першої комплексної бригади М. А. Вонсович нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа, Будинок культури, бібліотека, побутові майстерні.

Вперше в історичних джерелах Романів згадується у 1570 році.

В роки Великої Вітчизняної війни фашисти закатували 80 мирних жителів села, вивезли до Німеччини 39 юнаків і дівчат, спалили 22 будинки.

СА́ДІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 36 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 1156 чоловік. Сільраді підпорядковані села Білосток, Горзвин, Кошів.

У Садові розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 2455 га землі, в тому числі 1800 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств працює цегельний завод.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок.

Уперше село згадується в історичних документах XVI століття.

Під час фашистської окупації гітлерівці відправили на каторжні роботи до Німеччини 28 чоловік, забрали у населення 217 коней, 310 голів великої рогатої худоби, 512 свиней.

Ланкова колгоспу Є. А. Хитра була депутатом Верховної Ради УРСР. У 1958 році її нагороджено орденом «Знак Пошани».

Біля села Горзвина виявлено залишки городища і поселення часів Київської Русі (IX—XII століття).

СИ́РНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 547 чоловік. Сільраді підпорядковані села Брище, Буків, Моташівка і Рокині.

В Сирниках розміщується бригада колгоспу «Маяк» (центральна садиба — в с. Маяках).

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Вперше в літературних джерелах село згадується у 1450 році.

Під час Великої Вітчизняної війни, наприкінці лютого 1944 року, точилися бої за визволення Сирників від німецько-фашистських загарбників. На підступах до села закріпилися бійці кулеметної роти 271-го стрілецького Нижньоволзького полку. Гітлерівці, наблизившись на відстань 30—40 метрів, закидали позиції роти гранатами. Пораненого кулеметника замінив сержант А. І. Комок. До кінця дня він відбив 4 атаки ворога. 29 лютого фашисти знову пішли в контратаку. Дві години сержант Комок стримував їх натиск, при цьому знищив 120 солдатів і офіцерів противника. Німці оточили відважного кулеметника. Кінчились набої. Сержант А. І. Комок гранатою знищив ще трьох фашистів, що наближались до нього, але й сам загинув. За виявлену стійкість і героїзм сержанту А. І. Комоку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ХОРОХО́РИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 33 км від районного центру і залізничної станції Луцьк, за 12 км від шосе Луцьк — Володимир-Волинський. Населення — 753 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Барвінок і Михайлівка.

Колгосп ім. XXII партз'їзду, центральна садиба якого розташована в Хорохорині, має 3828 га землі, в тому числі 2743 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є середня школа з гуртожитком для учнів, бібліотека, клуб. Працює первинна організація товариства «Знання», яка налічує 28 лекторів.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею, у 1929 році, в селі виник підпільний осередок КПЗУ, який очолив І. Т. Леонтьєв. Під керівництвом осередку в 1934 році жителі села взяли участь у першотравневій демонстрації в Торчині.

У роки Великої Вітчизняної війни 152 чоловіки боролися з фашистами на фронті, 68 з них відзначені урядовими нагородами.

ШЕПЕ́ЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва береги р. Сарни, за 20 км на захід від районного центру і залізничної станції Луцьк. Населення — 880 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заболотці, Курган, Охотин, Чехівщина.

У Шепелі розташована центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 2735 га землі, в тому числі 2044 га орної. Виробничий напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво.

В селі — восьмирічна школа, вечірня школа сільської молоді, бібліотека. Є пологовий будинок.

Уперше Шепель згадується у 1097 році.

В 1931 році в селі були створені підпільні осередки КПЗУ і КСМЗУ.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 118 чоловік, з них 29 удостоєні урядових нагород.

На околиці села виявлено залишки двох поселень і курган доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а також городища та поселення часів Київської Русі (XI—XII століття н. е.).

ЛЮБЕШІВСЬКИЙ РАЙОН

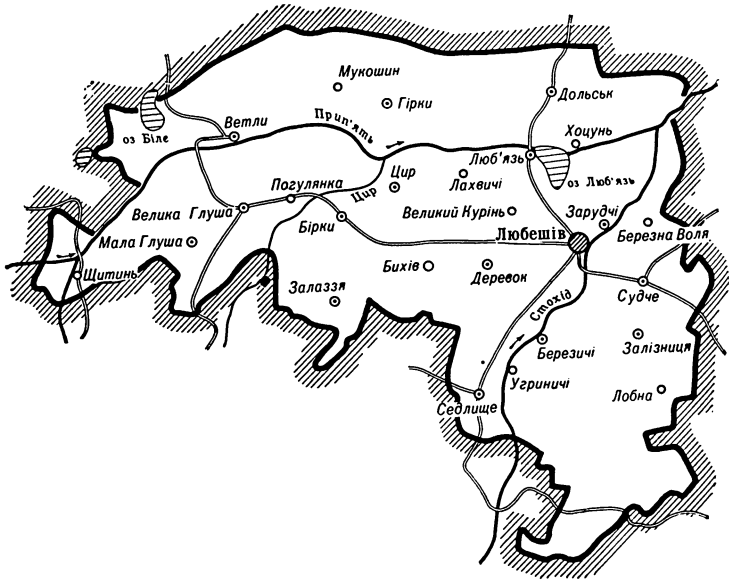

ЛЮБЕ́ШІВ

Любешів — селище міського типу, центр району. Розташований на лівому березі річки Стоходу, за 185 км від обласного центру. До найближчої залізничної станції Камінь-Каширський — 66 км. Селище зв'язане шосе з Каменем-Каширським і Ковелем, має автобусне сполучення з Луцьком, Ковелем і Пінськом та повітряне — з Луцьком. Населення — 4,9 тис. чоловік. Любешівській селищній Раді підпорядковані села Великий Курінь, В'язівне, Заріка, Любешівська Воля, Проходи і Рудка.

Перша писемна згадка про Любешів міститься у Литовській метриці під 1484 роком[1]. У цей час Любешівський маєток, як і більшість інших земель Волині, перебував під владою Литовського князівства. У 1547 році Любешів належав феодалові Л. Образцову, а з 1559 року став власністю князя Андрія Сангушка-Каширського. Рік у рік посилювалася феодальна експлуатація. На початку другої половини XVI століття любешівські селяни відробляли по 2—3 дні панщини на тиждень, а також сплачували натуральні й грошові податки. Після Люблінської унії 1569 року Любешів опинився під владою шляхетської Польщі. Становище селянства дедалі погіршало. Третій Литовський статут 1588 року остаточно закріпачив селян і збільшив строк розшуку селян-втікачів до 20 років[2]. Закріпачення селянства супроводжувалося посиленням влади феодалів над кріпаками, яка стала необмеженою. Селянин не тільки був власністю феодала, але останній міг безкарно його убити або скалічити. Це право передавалося і орендарям.

Зростання товарно-грошових відносин сприяло розвитку ремесла і торгівлі. У Любешеві жили різні за фахом ремісники: шевці, кравці, цегельники, винокури та інші. Поряд з ремеслом вони займалися сільським господарством. На початку

---

[1] ЦДАДА СРСР, ф. 389, Литовська метрика, книга записів №4, арк. 133.

[2] Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов, т. 1. К., 1898, стор. 35.

XVII століття поблизу села проходив сухопутний торговий шлях з Литви на Волинь, який проклали кріпаки, спорудивши у непрохідних поліських болотах греблі і загати. Цим шляхом вивозили до Литви зерно, мед, худобу та ремісничі вироби[1].

В 40-х роках XVII століття у Любешівському маєтку панщина становила 6 днів на тиждень від лану. Крім того, селяни мусили відбувати обтяжливі шарварки, виконувати різні роботи на дворі феодала, давати підводи для вивезення панського хліба на ярмарки, доставляти дрова, а також платити грошові і натуральні податки. Повинності не були визначені, чим і зловживав феодал, самовільно їх збільшуючи.

Посилення кріпосницького гніту викликало загострення боротьби селян. Населення Любешева взяло активну участь у визвольній війні українського та білоруського народів проти шляхетської Польщі. Поблизу Пінська, який був тоді центром повіту, діяло понад 40 тис. повсталих, серед яких було багато любешівських селян[2].

У 1650 році в Любешеві налічувалося 86 дворів. Переважну більшість його населення становили кріпаки. Під час спустошливого нападу татар у 1653 році село і навколишні населені пункти було спалено. В Любешеві лишилося 5 дворів[3]. Поступово село відроджувалося, і населення його збільшувалося. Наприкінці XVII століття, коли воно належало князеві Дольському, тут спорудили католицький монастир. У 1693 році Любешів дістав права містечка. Згодом при цьому монастирі було відкрито монастирську школу. В 1753—1758 рр. тут навчався Тадеуш Костюшко, який став національним героєм польського народу. Із зміцненням позицій католицької церкви посилився соціальний, національний і релігійний гніт українського населення. Монастирю було передано багато маєтків разом з кріпаками.

На початку XVIII століття власник Любешева — зять князя Дольського М. Вишневецький так само проводив політику соціального гноблення, примусової полонізації українського населення і насадження католицизму. Він силував селян розмовляти тільки польською мовою, а у 1703 році видав універсал, за яким всі жителі містечка мали прийняти уніатство і, отже, підкоритися луцькому уніатському єпископові[4]. Вишневецький збудував тут свій палац.

Під час Північної війни через Любешів у 1706 році пройшли шведські інтервенти на чолі з королем Карлом XII. Селяни та міська біднота вчинили їм запеклий опір, за що вороги спалили містечко. Уціліли тільки костьол і оселі католицьких ченців. Згодом Любешів знову відбудувався і став центром Любешівського графства Пінського повіту. До графства належали Любешівський, Стародольський, Угриницький, Червиський фільварки, села Рудка, Люб'язь, Старий Дольськ, Шлапань, Хоцунь, Вулька Угриницька, Угриничі, Березичі, Нові і Старі Червищі, Тоболи, Залісся та саме містечко[5].

Панування шляхетської Польщі позначилося і на зовнішньому вигляді Любешева. В центрі його височіли палац магната, уніатський костьол, обнесений мурами,

Будинок колишньої монастирської школи, в якій навчався Тадеуш Костюшко, смт. Любешів. 1967 р.

[1] ЦДІА Лит. РСР, ф. 526, спр. 3939, арк. 21136; спр. 3810, арк. 3435.
[2] Чтения в Московском обществе истории и древностей российских, кн. 5, раздел 3. М., 1847, стор. 31—35.
[3] ЦДІА БРСР, ф. 1733, оп. 1, спр. 27, арк. 17 зв., 45 зв., 107.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. 4, стор. 207, 208.
[5] J. Sprogis. Index alfawitny miejscowości d. w. Księstwa Litewskiego, cz. 2. Wilno, 1856, стор. 184.

і костьол піарів. Селяни й ремісники тулилися на околицях містечка в убогих хатинах. Значна частина населення — комірники — не мала власного житла і бідувала в найманих у заможних міщан коморах. У 1754 році Любешів з навколишніми селами продали магнатові Я. Чарнецькому. Як і попередники, він нещадно експлуатував селян та міську бідноту, намагаючись одержати якнайбільше прибутків. Жорстоко пригноблювало населення також духовенство. Крім податків і поборів з міських жителів, воно одержувало великі прибутки від своїх маєтків — Пнівного, Залізниці і Волі Пнівненської, де було 906 кріпаків. Стягуючи натуральні та грошові побори, ченці щорічно викачували по 80 тис. злотих. У 1790 році в містечку налічувалось 115 дворів, з них 105 селянських.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Любешів відійшов до Росії. Населення містечка визволилося від тяжкого іноземного панування. Йому більше не загрожувало примусове ополячення і покатоличення. Любешів було включено до складу Пінського повіту Мінської губернії. Він став центром волості, до складу якої входили села Воля Любешівська, Люб'язь, Дольськ, Деревок, Бихів, Лахвичі, Цир, Рудка та інші.

Проте соціальне становище селянства не змінилося. В першій половині XIX століття кріпаки Любешева відробляли по три дні панщини на тиждень. Робочий день тривав від сходу до заходу сонця. Крім панщини, селяни мали відробляти шарваркову, сторожову та інші повинності, а також сплачувати натуральну ренту. Майже всі селянські господарства були безкінними[1].

Після скасування кріпосного права у 1861 році селяни Любешева протягом двох років лишалися тимчасовозобов'язаними і повинні були виконувати повинності на користь пана. За одержаний наділ кожний двір мав відробити на рік по 208 днів у полі і по 48 днів на різних роботах — ремонті будівель, шляхів, мостів, копанні ровів тощо, а також сплатити величезний викуп[2].

Грабіжницька реформа викликала велике обурення місцевого населення. 18 березня 1861 року поблизу Любешева, в селі Судчому, селяни відмовилися виконувати роботи на поміщика. Коли війт спробував примусити їх працювати, то вони побили його. 8 квітня в центрі села зібралося понад 100 селян. Сюди прибули землевласник А. Чарнецький і представник Мінського губернського управління у селянських справах. Селяни висловили свій протест проти поміщиків і царського самодержавства та відмовилися підписати кабальну уставну грамоту[3]. Виступ у Судчому справив значний вплив на любешівських селян. Вони почали самовільно косити сіно на поміщицьких сіножатях.

Землевласники зберегли за собою великі масиви кращої землі. В 1876 році той же А. Чарнецький мав поблизу Любешева та навколишніх сіл 7755 десятин землі. Крім того, два водяні млини давали йому 700 крб., рибальство — 120 крб., цегельний завод — 100 крб., збори від ярмарок — 250 крб., 4 корчми — 800 крб. прибутку щорічно[4].

В пореформений період Любешів значно зріс. У 1886 році тут було 137 дворів і 882 жителі. Серед них — багато ремісників і торговців. У містечку діяли 2 цегельні заводи, було 14 крамниць, три рази на рік відбувалися ярмарки. Воно мало водне сполучення з Луцьком і Пінськом, і на Стоході спорудили пароплавну пристань. Було відкрито церковнопарафіяльну та єврейську школи.

Незважаючи на залишки кріпосництва, які гальмували економічний розвиток країни, у Любешеві розвивалися ремесло і торгівля. За 10 років чисельність населення містечка збільшилася більше ніж утроє, і в 1896 році в ньому було 233 двори

---

[1] ЦДІА БРСР, ф. 142, оп. 1, спр. 1260, арк. 10; ф. 534, оп. 16, спр. 29, арк. 10 зв

[2] Там же, ф. 687, оп. 1, спр. 398, арк. 1, 2.

[3] Там же, ф. 295, оп. 1, спр. 142, арк. 9, 10; Крестьянское движение в Белоруссии после отмены крепостного права. Минск, 1953, стор. 358.

[4] Список землевладельцев Минской губернии за 1876 г. Минск, 1877, стор. 172.

і 2739 жителів. Тут налічувалося 34 крамниці, 4 корчми, чотири рази на рік відбувались ярмарки. Внаслідок зростання потреби у ремісниках було відкрито ремісничу школу, яка готувала ковалів, слюсарів та інших. Медична допомога населенню була вкрай незадовільною. Хоча на початку XX століття в Любешеві відкрили лікарню, в ній працювали лише один лікар і фельдшер, які обслуговували населення містечка і навколишніх сіл. Лікарня містилася в орендованому приміщенні. У 1911 році в ній було всього 10 ліжок, в той час як в цьому році на скарлатину хворіло 155 чоловік і на дифтерит — 172[1].

Жорстока експлуатація, тяжкі умови життя викликали посилення селянського руху в країні. На початку XX століття активізувалися селянські виступи в околицях Любешева. У 1904 році селяни сусіднього села Люб'язя вчинили опір судовому приставу, який на вимогу поміщика хотів відібрати у них худобу в рахунок несплачених ними викупних платежів. Внаслідок активного виступу селяни перешкодили цьому. З особливою силою селянські заворушення вибухнули під час революції 1905—1907 рр. Щоб придушити виступи селян у Любешівській волості, мінський генерал-губернатор у грудні 1905 року послав туди поліцейську команду. Але селянський рух тут не припинявся[2].

Під час першої світової війни становище населення Любешева значно погіршало. У вересні 1915 року містечко захопили австро-німецькі війська. Окупанти встановили жорстокий режим. Вони грабували населення, примушували його виконувати різні роботи для армії, утримувати солдатів і давати фураж.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, долаючи всі перешкоди, швидко дійшла до Любешева. Трудящі містечка з великою радістю зустріли її. Було створено підпільний ревком, який очолив селянин-бідняк С. В. Горщар. У січні 1918 року у Любешеві перемогла Радянська влада, і ревком вийшов з підпілля. Проте у березні 1919 року містечко захопили білополяки. Вони заарештували членів ревкому і відновили буржуазні порядки[3].

У серпні 1920 року Червона Армія визволила Любешів. Відразу ж було відновлено ревком. Він організував допомогу радянським військам і готувався до розподілу панських земель у волості. Але його діяльність перервало нове вторгнення білополяків. За Ризьким договором 1921 року Любешів лишився під владою буржуазно-поміщицької Польщі і ввійшов до складу Камінь-Каширського повіту Поліського воєводства.

Панування буржуазної Польщі важким тягарем лягло на плечі трудящих Любешева. Майже 20 років вони зазнавали тяжкого соціального і національного гноблення. Селяни і ремісники були переобтяжені численними податками і повинностями. Значна частина населення лишалася неписьменною. Викладання в школі велося виключно польською мовою.

Населення Любешева боролося проти капіталістичної експлуатації, за возз'єднання в єдиній Радянській державі. Цю боротьбу очолювали підпільні осередки Комуністичної партії Західної Білорусії, які активно діяли в Камінь-Каширському повіті.

Любешівський підпільний осередок КПЗБ виник у 1923 році. Під його впливом такі ж осередки були створені у сусідніх селах. У 1931 році в Любешеві почав діяти районний комітет КПЗБ. Але через переслідування поліції він змушений був змінювати своє місцеперебування та переходити у села Залізницю, Кухотську Волю і Проходи. В січні 1932 року в Залізниці відбулася перша районна конференція КПЗБ. Секретарем райкому було обрано Т. Маргелюка. Райком партії об'єднував 7 партійних осередків сусідніх сіл[4].

---

[1] ЦДІА БРСР, ф. 325, оп. 1, спр. 290, арк. 6, 7.
[2] Документы и материалы по истории Белоруссии (1900—1917), т. 3. Минск, 1953, стор. 335.
[3] Газ. «Нове життя», 15 грудня 1966 р.
[4] Брестський облдержархів, ф. 1, оп. 10, спр. 686, арк. 10.

У березні 1934 року під Любешевим було скликано другу районну партійну конференцію. З доповіддю на ній виступив представник Пінського окружкому КПЗБ Д. Дмитрук. Конференція визначила завдання партійних організацій у боротьбі проти капіталу і фашизації, за соціальне і національне визволення трудящих. Разом з тим вона підкреслила, що важливою ділянкою роботи комуністів є залучення до їх лав відданих справі партії робітників і селян, піднесення політичного рівня членів партії на основі глибокого вивчення марксистсько-ленінської теорії. На конференції було обрано новий склад Любешівського райкому партії. Секретарем його став С. П. Джуманюк[1].

Любешівський райком КПЗБ розгорнув роботу серед широких мас. В усіх осередках КПЗБ пройшли конспіративні збори, учасники яких обговорили підсумки районної конференції. Перед комуністами було поставлено завдання — організовувати мітинги і демонстрації, закликати трудящих ухилятися від сплати податків і виконання повинностей, відвертати молодь призовного віку від служби у буржуазно-поміщицькій армії, проводити масово-політичну роботу. 12 липня 1934 року відбулися конспіративні збори Любешівського осередку КПЗБ. В їх роботі взяв участь секретар райкому партії С. П. Джуманюк[2].

На піднесення революційного руху польські власті відповіли репресіями. Поліції вдалося встановити місцеперебування райкому та осередків КПЗБ. Було заарештовано С. П. Джуманюка та 26 інших членів партії. Незважаючи на арешти і переслідування, боротьба тривала.

У вересні 1939 року з початком визвольного походу Червоної Армії комуністи Любешева вийшли з підпілля. 20 вересня було створено ревком на чолі з С. П. Джуманюком. Того ж дня організували загін народної міліції, який роззброїв польських жандармів. 30 вересня 1939 року Червона Армія визволила Любешів.

Ревком почав здійснювати соціальні перетворення. Він конфіскував панську й церковну землю та розподілив її між безземельними і малоземельними селянами. За рішенням ревкому трудящі обмолотили панський хліб і роздали його біднякам. Було націоналізовано підприємства (2 млини, хлібопекарню, електростанцію)[3]. Згодом ревком реорганізували у тимчасове управління.

У жовтні 1939 року в Любешеві розгорнулася підготовка до виборів у Народні Збори Західної Білорусії. Агітатори знайомили трудящих з «Положенням про вибори», роз'яснювали їм політику Комуністичної партії і Радянської держави[4]. 22 жовтня 1939 року в селищі відбулися вибори. Депутатом до Народних Зборів Західної Білорусії було обрано селянку М. Я. Оласюк. Виконуючи наказ виборців, вона разом з усіма депутатами 28—29 жовтня 1939 року голосувала за встановлення Радянської влади на Західній Білорусії, прийняття її до складу СРСР та включення до Білоруської РСР. Після нового розмежування кордонів між УРСР і БРСР Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 року Камінь-Каширський повіт, а разом з ним і Любешів увійшли до складу Української РСР. 18 січня 1940 року Указом Президії Верховної Ради УРСР було створено Любешівський район Волинської області. Любешів став районним центром[5].

На початку 1940 року в селищі почали діяти районний комітет КП(б)У, районна і селищна Ради депутатів трудящих та інші районні організації. Частина селян Любешева та сіл, що входили до складу селищної Ради депутатів трудящих, стали на колективний шлях господарювання. В другій половині 1940 року тут було створено три сільськогосподарські артілі. В 1941 році у колгоспи об'єдналося понад половину селянських господарств. Було ліквідовано безробіття. Більша час-

[1] Брестський облдержархів, ф. 1, оп. 10, спр. 686, арк. 40.
[2] Там же, арк. 10, 15.
[3] Газ. «Нове життя», 22 грудня 1966 р.
[4] Газ. «Советская Украина», 14 жовтня 1939 р.
[5] Газ. «Вісті», 18 січня 1940 р.

тина колишніх ремісників вступила до промислової артілі «Зоря», а решта стали робітниками промислового комбінату. Приватну торгівлю замінили кооперативна і державна.

Значну роботу провели партійні та радянські органи для організації охорони здоров'я трудящих. У Любешеві було відкрито лікарню і амбулаторію, де населення селища і навколишніх сіл безплатно одержувало медичну допомогу. Трудящі Любешева вперше дістали можливість навчати своїх дітей у школі рідною мовою. В селищі почали працювати семирічна і середня школи. Для підготовки вчительських кадрів було відкрито педагогічну школу. Учнів забезпечили новими підручниками, планами і програмами, виданими додатковим тиражем спеціально для західних областей Української РСР. Багато зробила селищна Рада для виконання закону про загальне обов'язкове навчання та ліквідацію неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. При школах організували спеціальні класи.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав розпочате соціалістичне будівництво. 29 червня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Любешів[1]. Фашисти встановили кривавий режим. Вони влаштували у центрі селища гетто, куди зганяли радянських людей і сотнями розстрілювали їх. Лише 18 серпня 1942 року німецько-фашистські кати знищили тут 2230 чоловік, а 25 вересня того ж року — ще 300 чоловік[2]. Понад 100 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Окупанти грабували жителів, відбирали хліб, м'ясо, молоко та інші продукти. Приміщення середньої і семирічної шкіл були перетворені на казарми.

Незважаючи на окупаційний терор, населення Любешева піднялося на боротьбу. Ще напередодні відступу радянських військ за вказівкою Любешівського райкому партії у селищі створили підпільну партійно-комсомольську групу з 16 чоловік, до складу якої входили А. П. Будько, К. Є. Русило, Х. Я. Зімич та інші[3]. Перед нею було поставлено завдання спрямувати свою роботу на розгортання масового партизанського руху в тилу ворога. Група встановила зв'язок з партизанськими загонами, що діяли в навколишніх лісах. Дізнавшись, що гестапо натрапило на їх слід, підпільники влилися до Пінського партизанського з'єднання Героя Радянського Союзу В. З. Коржа.

Поблизу Любешева, в селі Лобній, у 1943—1944 рр. діяли Волинський підпільний обком партії і Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання під командуванням двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова[4]. Під натиском партизанів німецько-фашистський гарнізон, який розташовувався у селищі, в серпні 1943 року змушений був залишити його. Сюди вступили загони партизанського з'єднання О. Ф. Федорова. Їх гаряче вітали трудящі. На багатолюдному мітингу, що відбувся тут, з промовою виступив О. Ф. Федоров. Наприкінці грудня 1943 року фашистська авіація вчинила наліт на Любешів і зруйнувала його. Партизани вели боротьбу також проти фашистських прихвоснів — українських буржуазних націоналістів. 6 листопада 1943 року біля селища у нерівному бою з ними загинув відважний партизан В. І. Бондаренко, який пустив під укіс 11 ешелонів противника і знищив 300 гітлерівців. Йому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Селище до приходу радянських військ контролювалося партизанським з'єднанням О. Ф. Федорова.

5 березня 1944 року Червона Армія визволила Любешів. 92 жителі селища вступили до її лав і воювали на фронтах. За мужність, проявлену в боях, 77 любешівців нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-164, оп. 1, спр. 20, арк. 2.
[3] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 555, арк. 476.
[4] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє. К., 1953, стор. 504.

Німецько-фашистські загарбники завдали Любешеву великої шкоди. Вони відібрали у населення 154 коня, 547 голів великої рогатої худоби, 873 вівці, багато свиней і птиці, знищили більшість житлових будинків, електростанцію, промкомбінат. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами, становила 4 млн. крб[1]. Відразу ж після визволення трудящі Любешева з великим ентузіазмом розпочали відбудову зруйнованого господарства. З березня 1944 року відновили роботу райком КП(б)У, районна і селищна Ради депутатів трудящих. Головою селищної Ради обрали одного з активних учасників партизанського руху К. Є. Русила. Районна партійна організація спрямувала зусилля трудящих на здійснення постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про відбудову народного господарства у визволених районах.

Цю всенародну справу силкувалися зірвати банди українських буржуазних націоналістів. Від рук оунівців загинули ряд активістів селища, серед них — перший секретар Любешівського райкому КП(б)У П. П. Ісаєв, відповідальні працівники М. В. Рабцев, С. В. Дишко, В. С. Рищук та інші. Для боротьби з бандитами було створено групу охорони у складі 60 чоловік, яка розгромила їх.

Трудящі Любешева під керівництвом партійної організації швидко відродили селище. Було відбудовано приміщення районних установ, культурно-освітніх закладів, а також житловий фонд[2]. В 1944—1945 рр. стали до ладу райпромкомбінат, млин, електростанція. З 1 жовтня 1944 року почалися заняття у відбудованій середній школі. На початку 1945 року відкрили районну лікарню, районний Будинок культури, бібліотеку для дорослих.

За прикладом хліборобів східних областей України трудові селяни Любешева стали на шлях колективного господарювання. З ініціативи комуністів у другій половині 1947 року було створено колгосп ім. Кірова. Наприкінці наступного року він об'єднав половину всіх господарств[3]. Після встановлення нового устаткування значно зросла продуктивність праці і знизилася собівартість продукції на райпромкомбінаті. На честь 32-ї річниці Великого Жовтня колектив підприємства виконав річний план, заощадивши 16 тис. крб[4]. Райпромкомбінат успішно закінчив 1950 рік, виробивши продукції на 88,8 тис. карбованців.

Завдяки самовідданій праці трудящих у Любешеві було успішно завершено відбудову господарства, виконано четвертий п'ятирічний план і завершено колективізацію сільського господарства. У 1952 році було проведено укрупнення колгоспів, які об'єдналися у два великі господарства — ім. Карла Маркса в Любешеві і «Комунар» у селі Великому Курені, а в січні 1968 року в селі Рудці утворився радгосп «Любешівський».

Трудящі Любешева у 1959 році підтримали почин комсомольців залізничного депо «Москва-Сортувальна» і включилися у змагання за комуністичну працю. На райпромкомбінаті бригада, очолювана комуністом Є. С. Славиком, взяла зобов'язання працювати і жити по-комуністичному. Свого слова вона дотримала. У грудні 1960 року цій бригаді було присвоєно звання колективу комуністичної праці[5]. Виконуючи рішення XXIII з'їзду партії, колектив райпромкомбінату, який налічує 145 працівників, рік у рік збільшує виробництво товарів народного споживання. У 1965 році він виробив продукції на 209 тис. крб., тобто у 2,5 раза більше проти 1950 року, а в 1967 році — майже на 0,5 млн. крб. Так, виробництво черепиці за цей період зросло у 10 разів. Для забезпечення потреб району в будівельних матеріалах почалося будівництво силікатного заводу. Значного розвитку набула харчова промисловість. У селищі є харчовий комбінат з цехами безалкогольних

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 1.
[2] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 59.
[3] Там же, ф. 16, оп. 1, спр. 2, арк. 43.
[4] Газ. «Червона Зірка», 9 жовтня 1949 р.
[5] Любешівський райдержархів, ф. 68, оп. 14, спр. 13, арк. 6.

напоїв, ковбасним, рибов'ялильним та механізованою хлібопекарнею. Продукція рибов'ялильного цеху йде у населені пункти області.

Колишній партизан А. П. Будько на зустрічі з молоддю, смт. Любешів. 1965 р.

Значних успіхів досяг колгосп ім. Карла Маркса. У 1968 році він мав 1008 га орної землі, 1106 га сіножатей і 616 га пасовищ. Завдяки піднесенню культури землеробства, застосуванню досягнень науки, передової агротехніки зросла врожайність культур. Під просапні тут щороку вносять по 80—100 тонн добрив на гектар. У 1968 році було зібрано по 31,5 цнт ячменю, 16,6 цнт пшениці, 8,3 цнт жита, 5,6 цнт льону-волокна і по 211,6 цнт картоплі з гектара. Колгосп має потужну машинну базу. У 1968 році тут було 6 комбайнів різних видів, 12 тракторів і 11 автомашин.

Значно зріс доход артілі. Якщо у 1958 році він становив 170 тис. крб., то у 1967 році збільшився до 568,8 тис. крб. Колгосп побудував у селі В'язівному клуб і восьмирічну школу. Збільшилися відрахування у неподільний фонд: у 1968 році вони становили 62 тис. крб. За успіхи, досягнуті у змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, колгоспові ім. Карла Маркса вручено пам'ятний Червоний прапор райкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Невпинний розвиток промисловості та сільського господарства сприяє підвищенню добробуту і культури трудівників. До їх послуг 14 крамниць, 5 ларків, 2 їдальні, комбінат побутового обслуговування з двома швейними відділеннями, взуттєва майстерня, майстерня для ремонту годинників, фотоательє, бригада для ремонту квартир, ощадкаса.

У Любешеві діє районна лікарня, обладнана новітнім устаткуванням. В ній трудяться 16 лікарів і 65 працівників з середньою медичною освітою. У селищі є середня школа, в якій навчається 860 учнів і працює 56 вчителів. При ній заочна середня школа на 1000 учнів. В 1964 році відкрили дитячу семирічну музичну школу, в якій навчається 90 учнів. З 1966 року працює професійно-технічне училище на 220 учнів. За післявоєнні роки понад 200 випускників середньої школи здобули вищу і середню спеціальну освіту.

Улюбленим місцем відпочинку населення Любешева є Будинок культури. Тут працюють бібліотеки для дорослих і дітей з книжковим фондом 25 тис. примірників, гуртки художньої самодіяльності — хоровий, драматичний, танцювальний та інші. Особливу популярність мають самодіяльні колективи районної лікарні, профтехучилища, середньої школи та райспоживспілки. Майже кожний третій житель Любешева є читачем районної бібліотеки для дорослих. Вона організовує читацькі конференції, бібліографічні огляди, літературні вечори. Цікавими були конференції: «Волинський полк іде в революцію», «Радянська молодь — гідна зміна батьків». У селищі є районне відділення товариства «Знання» з секціями суспільно-політичною, атеїстичною, міжнародною, сільськогосподарською. Члени товариства систематично читають лекції для трудящих райцентру і навколишніх сіл. Населення передплачує 4600 примірників газет і журналів.

Знаменною подією для Любешева було відкриття у 1952 році пам'ятника В. І. Леніну. Жителі селища свято шанують пам'ять про радянських воїнів, які віддали своє життя за їх визволення. На братській могилі височить монумент героям Великої Вітчизняної війни. В 1967 році в центрі селища на честь загиблих воїнів-односельчан споруджено обеліск Слави.

В побут населення Любешева дедалі ширше входять нові звичаї та обряди: комсомольські весілля, урочиста реєстрація шлюбу та новонароджених, проводи молоді на службу до Радянської Армії. Трудящі селища мають дружні зв'язки з трудівниками сусіднього Іванівського району Брестської області Білоруської РСР. Вони змагаються за дострокове виконання взятих зобов'язань, спільно організовують концерти самодіяльних митців, спортивні змагання.

Значну роль відіграє селищна Рада депутатів трудящих. Вона складається з 48 депутатів. Передовим загоном є партійна організація, яка налічує 254 члени партії (19 первинних партійних організацій). Комсомольська організація об'єднує 503 члени (15 первинних організацій).

Невпізнанно змінилося обличчя Любешева. Його вулиці мають тверде покриття, тротуари. Селище потопає у зелені, закладено нові сквери. Улюбленим місцем відпочинку є парк, один із старовинних на Україні. За післявоєнні роки тут споруджено 182 житлові одно- та двоповерхові будинки. Поліпшується комунальне обслуговування, багато жителів користуються газом, паровим опаленням. Селище електрифіковано і радіофіковано. Електричний струм дістає від Добротвірської ДРЕС.

Радянська влада принесла трудівникам Любешева добробут і щастя. Вони досягають дедалі нових успіхів у створенні матеріально-технічної бази комунізму.

О. І. БРЕНЧУК, О. С. ГАРБАР

* * *

Любешівський район було утворено в 1940 році. У 1962 році в зв'язку з укрупненням районів він був включений до складу Камінь-Каширського району, а в 1965 році відновлений. Район розташований в крайній, північно-східній частині області. Межує на сході із Зарічненським районом Ровенської області, на півночі — з Іванівським і Дрогичинським районами БРСР, на півдні — з Камінь-Каширським, на південному сході — з Маневицьким і на північному заході — з Ратнівським районами Волинської області. Площа — 1450 кв. км. Населення — 38,5 тис. чоловік, у т. ч. 33,6 тис. — сільського. Густота населення — 26 чоловік на 1 кв. км. Територію району перетинає шосе Камінь-Каширський — Любешів довжиною 65 км. Він має також повітряне сполучення з обласним центром.

В районі — 46 населених пунктів, підпорядкованих 1 селищній і 16 сільським Радам.

В економіці району переважає сільське господарство. Основні його напрями — тваринництво і льонарство. Вирощують також зернові, технічні і городні культури. В районі — 18 колгоспів і 2 радгоспи. Вони мають 145 тис. га земельних угідь, з них 18 тис. га орної землі, 38,5 тис. га луків і пасовищ, 53,8 тис. га лісів і 2,7 тис. га водоймищ.

Питома вага промисловості у районі невелика. В ній зайнято 350 чоловік. Тут працюють райпромкомбінат, друкарня, районне об'єднання «Сільгосптехніка», харчовий комбінат та комбінат побутового обслуговування. У 1968 році промислові підприємства виробили продукції на 1235 тис. карбованців.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛЮБЕШІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Стоходу, за 12 км від районного центру і за 42 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 939 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березко, Віл.

У Березичах розташована центральна садиба колгоспу «Україна», який має 1645 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 675 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Вирощуються головним чином жито, пшениця, овес, люпин, льон, картопля.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний час побудовано 146 житлових будинків.

Вперше Березичі згадуються у 1598 році.

В 1927 році в селі діяв осередок КПЗБ.

Під час Великої Вітчизняної війни в Березичах було комуністичне підпілля, яким керував Я. М. Ковальчук. Тут перебували партизанські застави з'єднання А. П. Бринського і О. Ф. Федорова. В районі села діяв партизанський загін під командуванням М. П. Конищука («Крука»), до складу якого входило переважно місцеве населення. За участь у Великій Вітчизняній війні 83 жителі села нагороджено орденами і медалями СРСР.

БИ́ХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 34 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1352 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Хутомир.

У Бихові розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 2247 га землі, в тому числі 826 га орної. Вирощуються переважно пшениця, овес, ячмінь, льон, картопля та овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод потужністю 1,5 млн. штук цегли на рік.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб; майстерня побутового обслуговування.

Вперше у письмових джерелах село згадується в 1546 році.

БІ́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 40 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Через село проходить шосе Ковель—Камінь-Каширський—Любешів. Населення — 1684 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Витуле.

Місцевий колгосп ім. Пархоменка має 4782 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 899 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Вирощуються зернові, люпин, льон, картопля.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок, за післявоєнні роки побудовано 196 житлових будинків.

Уперше в історичних джерелах Бірки згадуються в 1662 році.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі була створена партизанська група на чолі з О. С. Довгуном, що входила до складу загону ім. Суворова, який діяв у районі Білого озера.

За участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками 73 чоловіка нагороджено орденами і медалями СРСР.

У селі проживають 10 матерів-героїнь.

ВЕЛИ́КА ГЛУ́ША — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від районного центру і за 29 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Через село проходить шосе Ковель — Камінь-Каширський — Любешів. Населення — 1892 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Невір, Погулянка.

У Великій Глуші розташована центральна садиба колгоспу «За перемогу», який має 6057 га землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, льону і картоплі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури. Відкрито дільничну лікарню на 25 ліжок. До послуг населення — павільйон побутового обслуговування. За післявоєнні роки побудовано 368 житлових будинків.

Перша згадка про село належить до 1537 року.

У дожовтневий період Велика Глуша була волосним центром і місцем ярмарків, які проводилися спочатку 4, а потім 12 разів на рік.

У роки тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці та українські буржуазні націоналісти за підтримку партизан убили 450 жителів і спалили 72 будинки.

ВЕ́ТЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Прип'яті, за 40 км від районного центру і за 40 км від залізничної

Виступ агіткультбригади районного Будинку культури перед колгоспниками артілі ім. Пархоменка, с. Бірки. 1967 р.

Члени виконкому підпільної сільської Ради, що діяла в с. Дольську під час німецько-фашистської окупації (справа наліво): Ф. І. Кратік, Г. С. Корець, М. К. Кончук. 1967 р.

станції Камінь-Каширський. На півночі Ветли межують з Білоруською РСР. Населення — 1004 чоловіка.

В селі — центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 3720 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 794 га орної землі. Вирощуються зернові культури, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Ветлах є середня школа, бібліотека, клуб. Працює дільнична лікарня. Є швейна майстерня.

Вперше Ветли згадуються у 1366 році.

В 1924 році у Ветлах була створена підпільна група КПЗБ, члени якої розповсюджували серед населення марксистську літературу. В ніч на 1 Травня 1936 року підпільники вивісили в селі червоний прапор і транспарант з написом: «Геть профашистський польський уряд!», «Хай живе Радянський Союз!»

У перші дні німецько-фашистської окупації старі комуністи під керівництвом І. К. Приходька створили підпільну групу, а в 1942 році організували партизанський загін ім. Суворова, що входив у Пінське партизанське з'єднання. Весною 1942 року партизани розгромили поліцейські гарнізони у Ветлах, Великій Глуші та інших селах. У Ветлах було організовано майстерню по виготовленню та ремонту зброї. В лісі діяла підпільна школа для дітей партизанського активу. За підтримку партизанів німці восени 1943 року кілька разів бомбили село, а потім спалили його; було вбито 300 жителів, 70 юнаків і дівчат вивезено до Німеччини.

На околиці села виявлено залишки стоянки доби пізнього палеоліту (10—12 тис. років тому), поселення доби міді (III тисячоліття до н. е.) та городище давньоруських часів.

ГО́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру. Населення — 1046 чоловік. Сільраді підпорядковані села Люботин, Мукошин.

У Горках розташована центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», який має 4969 га землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 148 житлових будинків.

Уперше Горки згадуються в 1401 році.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна антифашистська група.

ДЕРЕВО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1051 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «17 вересня», який має 3901 га землі, в тому числі 1098 га орної. Вирощуються озиме жито, пшениця, овес, ячмінь, льон, картопля, овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі є сортодільниця, де випробовується сортове насіння зернових культур для північних районів області. Тут працює заслужений агроном УРСР Г. Є. Климчук, нагороджений орденом Леніна.

У Деревку є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює павільйон побутового обслуговування. За післявоєнні роки споруджено 220 житлових будинків.

У письмових джерелах село вперше згадується у 1546 році.

ДОЛЬСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Іванове (Білоруська РСР). Населення — 1011 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гречища і Шлапань.

У Дольську розташована центральна садиба колгоспу «Полісся», який має 2861 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 760 га орної землі. Вирощуються головним чином жито, пшениця, ячмінь, льон, картопля. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 146 житлових будинків.

Уперше село згадується в 1650 році.

Під час Великої Вітчизняної війни через Дольськ проходили партизанські з'єднання С. А. Ковпака і О. Ф. Федорова. З травня 1943 року в селі діяла Дольська підпільна сільська Рада, влада якої поширювалась і на навколишні села Коліне, Одрижин, Мохро Іванівського району Білоруської РСР. Під її керівництвом в с. Коліному було споруджено посадочну площадку для радянських літаків, які доставляли зброю, продукти і медикаменти для партизанів, в тому числі і для польського партизанського загону ім. Т. Костюшка, що формувався в цих краях.

У 1967 році на честь 50-річчя Великого Жовтня Дольську була вручена пам'ятна медаль «Тисяча років Польської держави».

ЗАЛА́ЗЗЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1559 чоловік. Сільраді підпорядковане село Діброва.

Місцевий колгосп ім. Богдана Хмельницького має 2929 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 947 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Вирощуються зернові, технічні і овочеві культури. З допоміжних підприємств є млин, цегельний завод.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок. До послуг населення — павільйон побутового обслуговування. За роки Радянської влади побудовано 168 будинків.

Уперше в історичних документах Залаззя згадується в середині XVII століття.

В роки Великої Вітчизняної війни 117 жителів села билися з ворогом на фронті, з них 97 нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

ЗАЛІ́ЗНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 65 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 945 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лобна і Міжгайці.

В Залізниці знаходиться центральна садиба радгоспу «Партизанський», який має 4471 га землі, в тому числі 616 га орної. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Крім того, вирощуються зернові, технічні й кормові культури.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. Перша згадка про Залізницю належить до 1650 року.

В період Великої Вітчизняної війни 93 жителі села боролися проти окупантів на фронтах і в партизанських загонах. Біля с. Лобни в лісі був розташований штаб з'єднання партизанських загонів під командуванням двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова і Волинський підпільний обком партії.

ЗАРУ́ДЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 1 км від районного центру і за 63 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 844 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бучин, Підкормілля, Пожог, Селісок.

У Зарудчах — центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, який складається з п'яти бригад. Артіль має 3181 га землі, в тому числі 837 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму. Вирощуються зернові й технічні культури. З 1967 року в селі діє силікатний завод потужністю 14 млн. цегли на рік.

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб. Перша згадка про Зарудчі належить до 1789 року.

Під час Великої Вітчизняної війни багато жителів села боролися проти фашистів на фронтах і партизанських загонах. 89 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

ЛЮ́Б'ЯЗЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Прип'яті, за 12 км від районного центру. Населення — 1118 чоловік. Сільраді підпорядковані села Сваловичі, Хоцунь.

Колгосп «Світанок», що розташований у селі, має 4520 га землі. Вирощуються зернові, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств працює млин.

У селі є восьмирічна школа, при якій створено музей В. І. Леніна, бібліотека, клуб. До послуг трудящих — побутова майстерня. За післявоєнні роки в Люб'язі споруджено 261 будинок. Велику допомогу колгоспу в будівництві господарських приміщень і житлових будинків подають шефи — робітники Ковельського заводу залізобетонних виробів.

Уперше в історичних документах село згадується в 1366 році.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронті і в партизанських загонах 146 жителів села захищали із зброєю в руках владу Рад. 46 чоловік загинуло. Для увічнення їх пам'яті в селі встановлено монумент Вічної слави. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 122 чоловіка нагороджено орденами і медалями СРСР.

На околиці села знайдені крем'яні знаряддя праці доби пізнього палеоліту (понад 10—12 тис. років тому).

МАЛА́ ГЛУ́ША — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1751 чоловік. Сільраді підпорядковане село Щитинь.

Колгосп ім. С. М. Кірова, що розташований у Малій Глуші, має 5935 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1458 га орної землі. Вирощуються зернові, технічні, овочеві культури і картопля. Розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. До 50-річчя Великого Жовтня збудовано Будинок культури на 400 місць, павільйон побутового обслуговування.

Вперше Мала Глуша згадується в 1537 році.

Під час німецько-фашистської окупації 47 жителів села були учасниками партизанської боротьби проти фашизму. В рядах Радянської Армії боролися 397 чоловік, з них 158 за бойові заслуги удостоєні урядових нагород.

Секретар Загальнопольського комітету Фронту єдності народу З. Томчик вручає ювілейну медаль «1000 років Польської держави» голові Дольської сільської Ради П. Г. Комзюку. 1967 р.

СЕ́ДЛИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стоходу, за 14 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1066 чоловік. Сільраді підпорядковане село Угриничі.

В Седлищі — центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 2758 га земельних угідь, у тому числі 1077 га орної землі. В артілі вирощуються зернові, технічні, кормові, овочеві культури, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп займає одне з перших місць у районі по виробництву сільськогосподарської продукції. З допоміжних підприємств працюють 2 млини і 2 пилорами.

В 1967 році артіль зайняла перше місце у соціалістичному змаганні серед колгоспів району. На честь 50-річчя Великого Жовтня їй передано на вічне збереження Пам'ятний прапор райкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади споруджено 185 житлових будинків.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяла підпільна група КПЗУ.

В роки Великої Вітчизняної війни багато селян входило до партизанського з'єднання О. Ф. Федорова.

СУ́ДЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 1404 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Березна Воля.

Колгосп ім. Щорса, який розташований в Судчому, має 6512 га землі, в тому числі 1585 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму. Важливе місце займає виробництво льоно-волокна.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Судче — старовинне українське село. У письмових джерелах воно згадується вже в 1278 році.

Наприкінці XVIII століття через село проходила військово-комунікаційна дорога і торговий шлях з Пінська на Волинь.

ЦИР — село, центр сільської Ради, розташоване на південь від р. Прип'яті, за 20 км від районного центру і за 56 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1229 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лахвичі.

Колгосп ім. Івана Франка, центральна садиба якого розташована в селі, має 4652 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 845 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює кравецька майстерня. За післявоєнні роки побудовано 149 житлових будинків.

Село Цир виникло в XII столітті.

В роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села боролись проти німецьких окупантів на фронті і в партизанських загонах. 87 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

На околиці села Лахвичів виявлено залишки поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЛЮБОМЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ЛЮБО́МЛЬ

Любомль — місто районного підпорядкування, центр Любомльського району. Розташований у західній частині Волинської області, за 127 км на північний захід від Луцька. Залізнична станція на лінії Ковель—Ягодин. Через південну околицю міста проходить автострада Київ—Варшава і через місто асфальтований шлях Володимир-Волинський—Брест. Населення — 6,3 тис. чоловік. Любомльській міській Раді підпорядковані села Бірки і Скиби.

Територія Любомля була заселена здавна. Тут досліджено могильник III—IV століть н. е. Збереглися також два давньоруські городища і поселення біля них[1].

Перша писемна згадка про Любомль належить до 1287 року[2]. Під цим роком в Іпатіївському літопису наводяться такі слова волинського князя Володимира Васильковича: .«Я хотів би поїхати до Любомля, бо не хочу мати діла з поганими (тобто татарами. — *Авт.*)»[3]. В 1288 році в Любомлі Володимир Василькович помер. За свідченням літопису, це було улюблене місто князя, з чим, очевидно, і пов'язано походження його назви («любиме місто» або «любе мені»).

Виникнення Любомля, як і інших міст Русі, було зумовлене соціально-економічними причинами. У другій половині XII і протягом XIII століття тут відбувався дальший процес відокремлення ремесла від землеробства, що становило основу розвитку продуктивних сил і культури. У зв'язку з цим зросла роль старих міст — центрів економічного і культурного життя і з'явилися нові. Одним з таких нових міст був і Любомль, який входив до складу Галицько-Волинського князівства.

За Володимира Васильковича місто стало відомим ремісничим центром не тільки в Галицько-Волинському князівстві, а й далеко за його межами. Тут виго-

---

[1] О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 11.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись. М., 1962, стор. 899.

[3] Галицько-Волинський літопис, ч. 2. Львів, 1936, стор. 94.

товлялися різні коштовні речі: «двери солия медяные» для церков, «суди служебные скова», золоті і срібні оправи для ікон, хрести, кадила і витончені емалеві вироби, які відправлялися до Києва і Чернігова.

Найдавнішою спорудою Любомля є Георгіївська церква, архітектура і оздоблення якої свідчать про високий рівень розвитку архітектури і мистецтва на Русі. Ця церква була побудована у XIII столітті. В плані вона являє собою прямокутник з напівкруглою апсидою і ризницею з південного боку. З заходу до неї примикає прямокутний притвор, над яким височить триярусна із зовнішнього боку і п'ятиярусна по інтер'єру дзвіниця, увінчана високим шатром. В історичних документах вказується, що на цій дзвіниці був дзвін «з дивним слушанием», якого не було «по всей земле»[1].

У зв'язку з поглибленням процесу феодального дроблення і тяжкими наслідками татаро-монгольської навали Галицько-Волинське князівство наприкінці XIII — на початку XIV століття занепадає. Воно стало предметом тривалої і запеклої боротьби між Польщею і Литвою, в результаті якої Галицьку землю у 1349 році захопили польські феодали, а Волинь разом з Любомлем у 1340 році — литовські феодали. Після Люблінської унії 1569 року місто загарбала шляхетська Польща, воно стало об'єктом експлуатації для великих польських магнатів.

В XV—XVI століттях на Волині пожвавлюється господарське життя. Це позначилося і на Любомлі. Значна частина міського населення поряд з землеробством займалась ремеслом і торгівлею. У місті вже налічувалося 27 пекарів. У 1541 році Любомль дістав магдебурзьке право[2]. Проте воно мало тут обмежений характер. Магнати, що хазяйнували у місті, мало зважали на інтереси його жителів.

Селяни і міщани Волині брали активну участь у героїчній визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського гноблення. Повстаннями був охоплений і Володимир-Волинський повіт, до складу якого входив Любомль.

Після визвольної війни Любомль залишився під владою Польщі і кілька разів переходив у власність або під контроль окремих магнатів. Так, у 1659 році його дістав у довічне володіння колишній гетьман України зрадник українського народу Іван Виговський. Але у 1664 році останній був розстріляний польськими властями, а даровані йому володіння відібрані короною. В 1671 році за рішенням польського сейму Любомльське староство, в числі інших володінь, було передано Я. Вишневецькому як компенсацію за збитки, яких він зазнав під час визвольної війни.

Таким чином, доля міста цілком залежала від волі короля і магнатів феодально-кріпосницької Речі Посполитої. Його жителі — міщани та селяни-кріпаки — зазнавали тяжкого соціального, національного і релігійного гніту. За люстрацією 1765 року тільки міщани повинні були платити податок у розмірі понад 579 злотих[3].

В 1768 році в юридичному становищі Любомля відбулися зміни. З цього часу він стає приватним володінням великого польського магната графа Браницького, якому тільки на Волині належала більша частина території сучасного Любомльського району. На нього працювало тут до 15 тис. кріпаків. У 1782 році річний прибуток цього магната становив 26 тис. злотих.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Західна Волинь, у т. ч. і Любомль, увійшла до складу Росії. Це мало велике прогресивне значення. Населення міста визволилося від польсько-шляхетського панування і возз'єдналося з Україною. Було покінчено з політикою ополячування і релігійного гноблення. Любомль став волосним центром Володимир-Волинського повіту Волинської губернії.

---

[1] К. А. Софроненко. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI—XIII вв. М., 1955, стор. 41.

[2] Волинський облдержархів, ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 11.

[3] Там же, арк. 2.

Проте соціальне становище трудящих мас не змінилося. Царизм поширив на польську шляхту привілеї російського дворянства, визнав її права на всі земельні володіння. За рішенням сенату від 21 травня 1819 року земля і всі угіддя Любомля визнавалися невід'ємною вотчиною графа Браницького та його спадкоємців, а любомльські міщани за користування землею мали сплачувати податок, визначений люстрацією 1765 року[1].

Любомльські селяни, як і раніше, залишалися на становищі кріпаків. Вони повинні були відробляти в маєтку В. Браницького 3 дні панщини на тиждень, 6 днів шарваркових та 12 літніх днів на рік, а також сплачувати з кожного двору по 1 крб. сріблом. Незважаючи на низьку якість поліських грунтів, на 78 селянських дворів в кінці 30-х років XIX століття припадало лише 266 десятин орної землі, тобто менш як по 3,5 десятини на двір. У той же час Браницький закріпив за двома православними церквами Любомля — Георгіївською та Різдвяною, які допомагали йому експлуатувати трудящі маси міста, понад 225 десятин землі[2].

Всіляко пригноблював В. Браницький і любомльських міщан. У скарзі, поданій у липні 1821 року, вони писали, що власник міста чинить їм різні кривди і утиски. Браницький відмовився визнати законність рішення міщанської громади щодо зачислення 144 жителів Любомля до стану міщан, оскільки від експлуатації селян-кріпаків він одержував більше прибутків, ніж від міщан.

У 1815 році Браницький самовільно обмежив двоверстовою смугою площу випасів навколо міста, якою дозволялося користуватись його жителям. Володимир-волинський повітовий суд і сенат підтвердили законність цих дій поміщика. В 1821 році він збільшив розмір поземельного податку з міщан від 579 злотих і 15 грошів до 2 тис. злотих, заборонив їм орати землю, косити сіно і навіть користуватися пасовищами. Міщани протестували, скаржилися в усі інстанції. Боротьба між любомльськими міщанами і Браницьким тривала близько 30 років. Проте вони не добилися задоволення жодної з своїх вимог. Всі органи царської влади, починаючи від володимир-волинського повітового суду і кінчаючи сенатом, стали на бік поміщика[3].

Під час Вітчизняної війни 1812 року в Любомлі проходила північна лінія дислокації військ 3-ї російської армії під командуванням генерала О. П. Тормасова, яка з перших днів війни в жорстоких боях стримувала наступ наполеонівських військ у глиб України. До початку вересня загарбникам вдалося захопити північно-західну частину Волині. У середині вересня в Любомлі з'єдналися французькі війська Шварценберга і Реньє. 17 вересня російські війська атакували ворога в районі міста, і загарбники були змушені тікати. Волинь було визволено, а ворожі війська відступили до Влодави. У вересні 1812 року в Любомлі деякий час розміщувався штаб 3-ї російської армії[4].

Після закінчення Вітчизняної війни 1812 року Любомль ще понад чверть століття лишався у власності В. Браницького. Він мав у місті розкішний палац. Йому належали тут також пивоварний, цегельний і шкіряний заводи, трактир і 10 корчем, які давали великі прибутки. Значні суми одержував Браницький і від міського ринку та ярмарків, які відбувалися в Любомлі 4 рази на рік. Основними товарами, що продавалися тут, були бавовняні та шовкові тканини, хлібні вироби, худоба, птиця. Річний товарооборот міського ринку становив близько 1,5 тис. карбованців[5].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 1; ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 18658, ч. 5, арк. 13, 390; О. Левицкий. О положении крестьян Юго-Западного края во второй четверти XIX ст. К., 1906, стор. 39.

[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 37, арк. 240, 244.

[3] Там же, ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 12.

[4] Л. Г. Бескровный. Отечественная война 1812 г. М., 1962. стор. 523.

[5] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні. ч 1. К., 1959, стор. 454.

У 1849 році царський уряд конфіскував володіння К. Браницького у Володимир-Волинському повіті. Значна частина Любомльського маєтку перейшла до рук різних осіб з числа царських чиновників. Під час торгів кількасот десятин фільваркової землі купили місцеві міщани. Любомльські селяни стали державними[1].

Проте становище трудящих і далі залишалося тяжким. Міщани сплачували великі податки. Селяни повинні були виконувати тяжкі повинності і сплачувати податок на користь держави. В місті, як і раніше, не було жодного медичного і навчального закладу.

В 1861 році царизм під тиском антифеодального руху був змушений скасувати кріпосне право. В 1866—1867 рр. були видані укази про поземельний устрій державних селян України. Згідно з цими указами значна частина землі, що перебувала до реформи в користуванні любомльських міщан, відійшла до селян навколишніх сіл. Частина міщан, яка хотіла одержати землю, перейшла в стан селян. Тому в останній третині XIX — на початку XX століття кількість селянських господарств в Любомлі зросла. Так, за люстрацією 1881 року їх налічувалося 93, а в 1909 році — 142.

За люстрацією 1881 року любомльські селяни одержали 580,2 десятини земельних наділів і 57,6 десятини необкладеної викупом землі. Викупна сума, яку вони мали сплатити, щорічно становила 505 крб. Розподіл землі між господарствами був нерівномірний. З 93 господарств 35 одержали лише городні ділянки і незначні клаптики ріллі або луків, 6—0,25 наділу, 33 — півнаділу, 5 — три чверті наділу, 12 — повний наділ, а 2 господарства — по 1,25 наділу[2]. Це свідчило про майнове розшарування селян, яке в наступні роки внаслідок розвитку капіталістичних відносин дедалі поглиблювалося.

Після скасування кріпосного права Росія, в т. ч. і Україна, швидко пішла по шляху капіталізму. В останній третині XIX — на початку XX століття в Любомлі відбувався розвиток промисловості і торгівлі. В 1874 році тут було прокладено залізницю (вітка Ковель—Мацеїв—Любомль) і побудовано станцію. У місті виникли нові підприємства. Крім пивоварного заводу, 4 шкіряних підприємств та одного невеликого млина, на початок XX століття тут стали до ладу 3 потужні млини, лісопильний і винокурний заводи. Найбільшим підприємством був винокурний завод, що належав Волинському відділенню селянського земельного банку. На заводі працювало 15 робітників. У 1914 році тут було вироблено продукції на суму 25,6 тис. карбованців[3].

У 70—80-х роках XIX століття в Любомлі почав формуватися пролетаріат. Він складався з невеликого загону залізничників і робітників пивоварного, лісопильного та інших заводів. У жовтні 1905 року любомльські залізничники взяли участь у страйку, що охопив Поліську залізницю. Внаслідок страйку на деякий час припинився рух товарних і пасажирських поїздів.

З розвитком капіталізму Любомль став значним торговельним центром Західної Волині. В кінці XIX — на початку XX століття у місті відбувалися 6—7 одноденних ярмарків та двічі на тиждень — базар. У 1890 році тут було продано різних товарів на 18 тис. крб., тобто в 12 разів більше, ніж у середині XIX століття. У місті налічувалося кілька торговельних закладів.

Розвиток промисловості і торгівлі зумовив швидке зростання населення Любомля. Якщо в 1860 році чисельність населення становила 2784 чоловіка, то в 1896 році вона збільшилася до 6969 чоловік[4]. У 1882 році в Любомлі було відкрито однокласне сільське училище, яке в 1902 році стало двокласним. У 1913 році в ньому

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 2622, арк. 27.
[2] Там же, арк. 41.
[3] Памятная книжка Волынской губернии на 1915 год. Житомир, 1915, стор. 267.
[4] Н. Столпянский. Девять губерний Западно-русского края. СПб., 1866, стор. 162; Памятная книжка Волынской губернии на 1896 год. Житомир, 1896, отд. IV, стор. 3.

навчалося 148 хлопців і 92 дівчини, в основному діти заможних городян. Крім того, у приватній єврейській школі налічувалося 52 учні.

Багато страждань зазнало населення Любомля в роки першої світової війни. З осені 1915 року по серпень 1920 року місто майже весь час перебувало під владою окупаційних військ — німецьких, австро-угорських, а потім польських. Економіка його занепала. Значна частина населення евакуювалася в східні райони країни, внаслідок чого його чисельність скоротилась більш ніж удвоє.

Жителі Любомля з великим піднесенням зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проте окупаційне становище міста ускладнило боротьбу за владу Рад. Білопольські окупанти і українські буржуазні націоналісти стояли на перешкоді прагнень трудящих встановити тут Радянську владу. На початку серпня 1920 року частини 25-ї Чапаєвської стрілецької дивізії визволили Любомль з-під влади білополяків і принесли трудящим міста жадану свободу. З 7 серпня до 11 вересня 1920 року тут перебував польовий штаб 25-ї Чапаєвської дивізії[1].

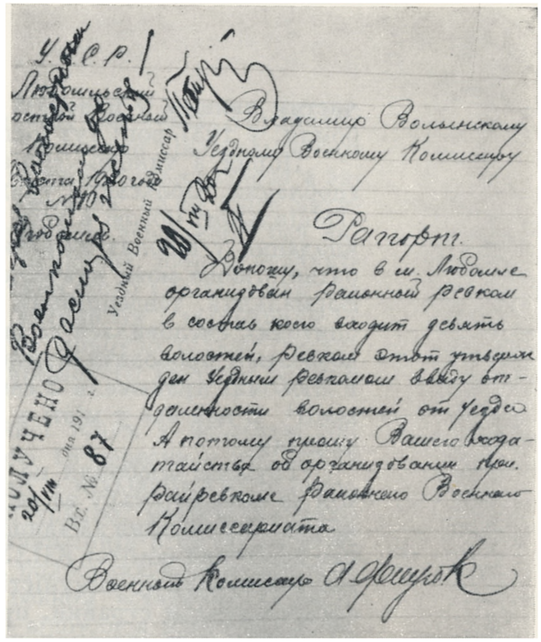
Владимир Волынскому Уездному Военному Комиссару

Рапорт.

Доношу, что в м. Любомле организован районный ревком в состав коего входит десять волостей, ревком этот утвержден Уездным ревкомом ввиду отдаленности волостей от уезда. А потому прошу Вашего ходатайства об организовании при райревкоме Районного Военного Комиссариата.

Военный Комиссар

Повідомлення про організацію ревкому в м. Любомлі. 1920 р.

З перших днів визволення в Любомлі за допомогою Волинського губревкому було створено ревком і народну міліцію[2]. Любомльський ревком поширив свою владу на 9 волостей[3]. Трудящі міста вітали встановлення Радянської влади, надавали допомогу частинам Червоної Армії, організували лазарет для поранених червоноармійців.

В середині вересня 1920 року місто знову окупували польські війська. За Ризьким мирним договором 1921 року Любомль відійшов до буржуазно-поміщицької Польщі і перебував під її владою до вересня 1939 року.

В період польської окупації Любомль був центром одного з найвідсталіших в економічному відношенні повітів Волинського воєводства[4]. За польського панування у місті не тільки не з'явилося жодного нового промислового підприємства, а й навіть не відбудовано ряд тих, що діяли тут до першої світової війни. Окупанти розглядали східні райони як аграрний придаток, ринок збуту для польської буржуазії.

У польських офіціальних джерелах цього часу згадується, що в Любомлі була лише невелика електростанція, млин і кустарне шкіряне підприємство. Основна маса населення міста займалася дрібним ремеслом, торгівлею, а частина — сільським господарством. Шукаючи засобів до існування, багато жителів змушені були кидати свої домівки і найматися на лісові промисли воєводства або їхати в польські міста і до Німеччини.

Трудящі міста зазнавали тяжкого соціального гніту. Великим тягарем для них були численні податки. Існував навіть так званий собачий податок. Серед податків особливе місце в пограбуванні населення посідав зрівняльний (wyrównawczy), що становив близько 12 злотих з одного платника. У міському бюджеті 1931 року надходження від податків становили понад 33 проц. прибутків[5]. Становище трудящих значно погіршувалося під час економічних криз і депресій, які були досить

[1] ЦДАРА, ф. 1312, оп. 2, спр. 209, арк. 6—8, 75; спр. 256, арк. 5, 6.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 9, спр. 4830, арк. 51, 52.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 299, оп. 1, спр. 14, арк. 27.
[4] Mały rocznik statystyczny. Warszawa, 1938, стор. 33.
[5] Волинський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 36, арк. 8.

частим явищем у панській Польщі. Незважаючи на нечисленність робітників Любомля, у 1937 році тут налічувалося 172 безробітні.

Поряд з тяжким соціальним гнітом жителі міста зазнавали національного гноблення. Польський уряд проводив політику примусової полонізації населення. Офіціальною мовою в усіх установах Любомля була виключно польська мова. Викладання у школах здійснювалося теж польською мовою. Так зване «опитування» батьків щодо мови навчання їх дітей у школі, яке проводилося у 1925 році, мало формальний, тенденційний характер. Незважаючи на те, що переважна більшість опитаних висловилася за школу з українською мовою викладання, польські власті дозволили проводити навчання тільки польською мовою. Напередодні визволення в Любомлі працювали 2 семикласні школи. Всі вчителі були польської національності[1]. В цей час у місті з населенням 8100 чоловік не було жодного лікувального закладу.

Трудящі Любомля не мирилися з жорстоким соціальним і національним гнітом та вели боротьбу за визволення з-під панування буржуазно-поміщицької Польщі і за возз'єднання з Радянською Україною. Революційною боротьбою в місті керував повітовий комітет КПЗУ, створений у 1924 році. Він об'єднував 4 партосередки, які налічували 18 комуністів[2]. Члени КПЗУ розповсюджували комуністичну пресу, організовували страйки, проводили велику роботу по вихованню трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму. Вони викривали злочинні дії польських фашистів і українських буржуазних націоналістів, закликали робітників і селян створювати єдиний антифашистський фронт.

Однією з форм боротьби проти окупантів був бойкот виборів до місцевих і центральних органів влади. Внаслідок роботи, проведеної комуністами, трудящі Любомля фактично бойкотували вибори до магістрату, які відбулися 2 вересня 1927 року. З 1554 виборців участь у них взяли лише 111 чоловік. У грудні 1927 року любомльські робітники взяли участь у страйковому русі, що охопив тоді Волинь. Страйк у місті розпочався 14 грудня. Близько 120 робітників швейних і шкіряного підприємств, керовані профспілками, застрайкували, вимагаючи запровадження 8-годинного робочого дня. В дні революційних свят комуністи Любомля розповсюджували листівки, вивішували транспаранти. В 1928 році в день 1 Травня на Межовій вулиці був вивішений червоний прапор з емблемою серпа і молота.

У 1930 році в Любомлі було створено райком КПЗУ. Під його керівництвом в місті і повіті діяли масова прогресивна легальна організація «Сельроб-єдність», 7 осередків КСМЗУ, організація МОДРу. Восени 1932 року під час чергової хвилі масових арештів у Любомлі було заарештовано 75 членів КПЗУ, КСМЗУ та інших активістів[3]. Незважаючи на це, діяльність революційного підпілля продовжувала активізуватися.

У 30-х роках революційна боротьба трудящих міста посилилась. У січні 1930 року застрайкували кравці, вимагаючи скасування докапіталістичної форми оплати праці — розрахунку продуктами, як було встановлено власниками, і введення оплати праці грішми. В 1935 році відбувся економічний страйк будівельників Любомля. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати. Трудящі Любомля, керовані комуністами, поряд з економічною боротьбою вели політичну боротьбу. Вони активно виступали за демократичні свободи, за відкриття українських шкіл. У березні 1935 року на вулицях міста з'явилися плакати з написами: «Вимагаємо семилітньої світської школи на українській мові! Вимагаємо політичних прав для 18-літніх». У цьому ж році відбулася велика першотравнева демонстрація, що мала антифашистський характер. У вересні — жовтні 1936 року Волинь

[1] Волинський облдержархів, ф. 454, оп. 2, спр. 327, арк. 2.

[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 76.

[3] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 142.

охопив селянський страйк, що був одним з найбільших виступів трудового селянства цього району. В страйку взяли активну участь селяни Любомльського повіту. В кінці серпня у місті підпільники-комуністи розклеїли кілька відозв з закликами: «Хай живе загальний сільськогосподарський страйк!», «Хай живе антифашистський народний фронт!»[1]. Селяни вимагали передачі їм всієї землі без викупу, зниження цін на промислові товари, зменшення ринкових зборів, безплатного навчання рідною мовою, припинення ворожої політики щодо СРСР. Коли під час страйку в селі Кукуріках поліція заарештувала 8 активістів і відправила їх до Любомля, на заклик комуністів до повітового центру прибуло більше тисячі селян з навколишніх сіл. В результаті масового і організованого виступу поліція змушена була звільнити заарештованих.

Боротьба трудящих Любомля досягла кульмінаційної точки у вересневі дні 1939 року. Ще до приходу частин Червоної Армії в місті 18 вересня з ініціативи комуністів було утворено ревком і загін Червоної гвардії в кількості 150 чоловік. Ревком і червоногвардійці ліквідували польську адміністрацію, роззброїли поліцію, заарештували старосту, прокурора. Загін червоногвардійців з 18 по 23 вересня відбив два напади загонів поліції, роззброїв кілька польських військових частин, захопив обоз з продовольством. Любомльський ревком встановив зв'язок з усіма гмінними центрами. З його ініціативи в Любомлі відбулися збори представників сіл повіту, на яких було прийнято рішення про встановлення в повіті Радянської влади[2].

23 вересня частини Червоної Армії вступили в Любомль. Населення з великою радістю зустріло своїх визволителів. Здійснилися мрії трудящих Західної України, в т. ч. і старовинного Любомля. Вперше за свою багатовікову історію вони стали господарями своєї долі.

Після визволення вся повнота влади у місті перейшла до тимчасового управління. Спираючись на підтримку широких мас трудящих, тимчасове управління встановило революційний порядок, запровадило робітничий контроль і налагодило роботу залізничної станції, електростанції, шкіряного заводу та інших підприємств. Було встановлено 8-годинний робочий день, налагоджено роботу торговельних закладів. В умовах повної свободи і при високій політичній активності трудящі Любомля 22 жовтня 1939 року взяли участь у виборах депутатів до Народних Зборів Західної України. Виражаючи волю визволеного народу Західної України, Народні Збори прийняли Декларації про встановлення Радянської влади на Західній Україні, возз'єднання Західної України з Українською РСР, конфіскацію земель великих власників і націоналізацію всієї землі, промислових підприємств, банків.

З грудня 1939 року почали діяти Любомльський повітовий комітет КП(б)У і виконком повітової Ради, а з січня 1940 року, коли Любомль став райцентром, вони були відповідно реорганізовані у РК КП(б)У та райвиконком. Почала виходити газета «Новий шлях» — орган Любомльського РК КП(б)У та райвиконкому.

На підставі Декларацій Народних Зборів Західної України місцеві органи народної влади здійснили в Любомлі націоналізацію залізничної станції, електростанції, шкіряного заводу, великих домоволодінь, магазинів і конфіскацію земель великих землевласників та церков. Безземельні і малоземельні селяни району одержали 2300 га поміщицької і монастирської землі[3].

На базі націоналізованих і заново збудованих підприємств було утворено Любомльський райпромкомбінат, річна продукція якого в 1940 році становила 196 тис. крб. У цьому ж році став до ладу маслозавод[4]. Місцеві партійні і радянські органи

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2106, арк. 36, 37, спр. 2885, арк. 5; ф. 1, оп. 2, спр. 5835, арк. 95.
[2] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 41.
[3] Газ. «Вільна праця», 27 січня 1940 р.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-1130, оп. 1, спр. 15, арк. 1.

сприяли переходу ремісників до соціалістичних форм господарювання. У 1940 році в Любомлі було створено кооперативно-промислову артіль, яку назвали ім. 17 вересня. Для допомоги бідняцьким селянським господарствам було організовано супряги.

Виявляючи піклування про стан здоров'я трудящих, Радянська влада виділила великі кошти на організацію і роботу медичних закладів. У Любомлі було відкрито лікарню, пологовий будинок, жіночу і дитячу консультації, шкіряно-венеричний диспансер, санстанцію тощо[1]. Вперше трудящі стали безплатно одержувати медичну допомогу.

Широким фронтом у місті розгорнулася культурна революція. Всі діти вперше дістали можливість учитися безплатно і рідною мовою. З 1 жовтня почали роботу міські школи. В 1939/40 навчальному році в Любомлі працювали неповні середні українська і єврейська школи, а в 1940/41 навчальному році вони були реорганізовані у середні школи. До міста надіслали кваліфікованих учителів. В лютому 1940 року тут були організовані двомісячні міжрайонні курси для підготовки вчителів молодших класів[2]. У місті почали роботу такі вогнища культури, як бібліотека, Будинок культури, кінотеатр, проводилась радіофікація. Завдяки Радянській владі трудящі міста дістали можливість не тільки користуватися здобутками передової культури, а й самі стали її творцями.

Міська партійна організація і органи Радянської влади проводили велику роботу по вихованню трудящих у комуністичному дусі, залученню їх до активної участі у громадському житті. Вже під час перших виборів до вищих і місцевих органів Радянської влади жителі Любомля як повноправні громадяни Країни Рад продемонстрували свою щиру любов і відданість Комуністичній партії і Радянській Батьківщині. Так, у виборах до Верховних Рад СРСР і УРСР, які відбулися 24 березня 1940 року, взяли участь 99,5 проц. виборців. При високій активності жителі Любомля у грудні цього року обрали міськраду. В умовах радянської дійсності змінювалося ставлення людей до праці, розгорталося соціалістичне змагання.

22 червня 1941 року мирна творча праця трудящих Любомля була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини. З перших хвилин війни Любомль та його околиці стали театром воєнних дій. Як вказувалося у бойовому донесенні прикордонних частин, о 4-й годині 50 хвилин німецько-фашистські загарбники бомбили Любомль, а о 6-й годині 15 хвилин над містом зав'язався повітряний бій. В районі Любомля діяла фашистська група армій «Південь». Першими прийняли на себе удар ворожих військ воїни 8-ї, 9-ї і 10-ї застав Любомльського 98-го прикордонного загону. Мужньо захищали прикордонники кожну п'ядь радянської землі. Лише в перший день боїв вони знищили до 3 тис. фашистів. Майже всі бійці й командири 8-ї застави загинули смертю хоробрих, але ні на крок не відступили. Дві доби 10-а застава під командуванням лейтенанта П. І. Николенка відбивала атаки противника. Ворог кинув проти 52 прикордонників близько двох батальйонів піхоти, але радянські воїни примусили їх відступити. За мужність, виявлену в боротьбі проти фашистських загарбників, політрук 8-ї застави Бабенко і начальник 9-ї застави лейтенант Ф. М. Гусєв були нагороджені орденом Леніна[3].

Вранці 22 червня на допомогу мужнім прикордонникам у район Любомля прибула 45-а стрілецька дивізія. Відчутних ударів ворогові завдавав дивізіон бронепоїздів, що діяв на залізничній колії Ковель—Любомль. Наступного дня фашистські війська ціною великих втрат прорвались на околиці Любомля, що створило серйозну загрозу правому флангу 15-го стрілецького корпусу. За наказом командування 45-а дивізія 23 червня почала відходити під прикриттям прикордонного

---

[1] Газ. «Новий шлях», 22 червня 1940 р.

[2] Газ. «Новий шлях», 21 лютого і 10 жовтня 1940 р.; газ. «Радянська Волинь», 1 лютого 1940 р.

[3] Журн. «История СССР», 1965, № 3, стор. 40; журн. «Исторический архив», 1961, № 3, стор. 91.

загону, який стійко обороняв місто, відбиваючи неодноразові атаки ворога. 24 червня частини 15-го стрілецького корпусу при підтримці 41-ї танкової дивізії та дивізіону бронепоїздів перейшли в контратаку і відкинули ворога від Любомля[1].

25 червня під натиском переважаючих сил ворога радянські війська залишили Любомль[2]. Їх відхід прикривали прикордонники, які, діючи невеликими групами, завдали ворогу значних втрат. Біля села Скиб вони знищили близько 1600 німецько-фашистських солдатів і офіцерів. У цьому бою особливо відзначилися молодший лейтенант Кравченко і капітан Нарижев.

Понад три роки тривали чорні дні фашистської окупації. Гітлерівські загарбники встановили в місті кривавий окупаційний режим. Вони створили тут концентраційний табір, в якому вбили і закатували близько 6 тис. радянських людей. Серед тих, що загинули, було багато місцевих жителів. 127 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Населення Любомля піднялося на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. У місті з перших днів окупації виникло антифашистське підпілля, учасниками якого були комуністи М. О. Кушнерик, В. В. Суханов та інші[3]. В 1942 році в приміському селі Бірках утворилася антифашистська група на чолі з В. Й. Ковальчуком. До її складу входили радянські воїни, які втекли з полону, і жителі села Я. М. Сацюк, його син Василь та інші[4].

Учасники антифашистського підпілля вели непримиренну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників та українських буржуазних націоналістів.Патріоти розповсюджували в місті і найближчих селах листівки, зведення Радянського інформбюро, збирали відомості про дислокацію та озброєння ворога, добували зброю і боєприпаси та відправляли їх партизанам, добирали людей для партизанських загонів. Любомльська антифашистська група мала зв'язок з табором військовополонених, який був у місті, і доставляла туди листівки, харчі, одяг. Багато зробили підпільники для зриву планів окупаційних властей по відправленню молоді до Німеччини, стягненню різних податків та реквізиції продовольства для потреб гітлерівської армії.

Антифашистською боротьбою в Любомлі і районі керував Любомльський підпільний райком КП(б)У, створений тут у червні 1943 року[5]. Секретарем його був І. І. Вігура, голова одного з перших у районі колгоспів — у селі Машеві. Завдяки роз'яснювальній роботі комуністів-підпільників у районі була зірвана мобілізація до банд українських буржуазних націоналістів, яку проводили гітлерівські загарбники.

20 липня 1944 року війська 1-го Білоруського фронту визволили Любомль. У боях за місто брали участь частини 47-ї гвардійської дивізії під командуванням полковника В. М. Шугаєва у взаємодії з 65-ю танковою бригадою під командуванням полковника О. Й. Шевченка і 1493-м самохідним артилерійським полком під командуванням полковника О. С. Дитченка. 22 липня Москва салютувала військам, що визволили Любомль від фашистів.

Після визволення негайно відновили роботу Любомльський РК КП(б)У, райвиконком і міськрада. Почалась напружена робота по відбудові зруйнованого гітлерівцями міста та його господарства. 198 жителів Любомля влилися до лав Червоної Армії.

Німецько-фашистські загарбники заподіяли місту величезної шкоди. Вони спалили 421 житловий будинок і 280 надвірних приміщень, зруйнували центр міста,

---

[1] И. И. Федюнинский. Поднятые по тревоге, стор. 20.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.

[3] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 400; газ. «Радянська Волинь», 7 січня 1966 р.

[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1. спр. 414, арк. 484.

[5] Газ. «Радянська Волинь», 17 жовтня 1964 р.

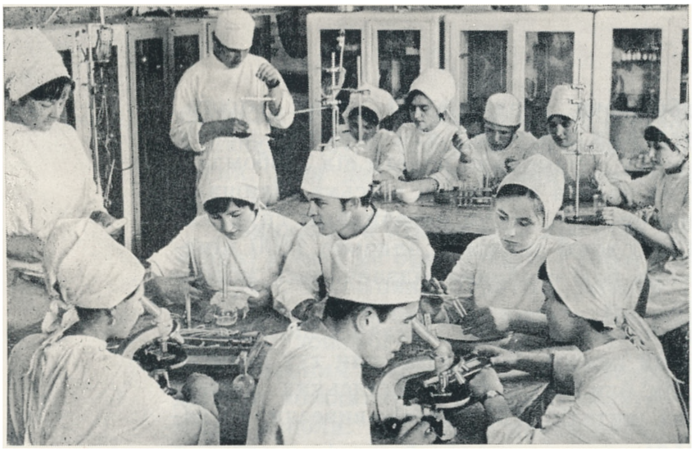

Учні Любомльського медучилища на практичних заняттях. 1966 р.

кінотеатр, залізничну станцію, маслозавод, знищили бібліотеку, вивели з ладу всі об'єкти комунального господарства. Вони відібрали у населення 200 коней, 601 голову великої рогатої худоби, 128 свиней, 193 вівці. Було вщент зруйновано одну з кращих в області Любомльську МТС, а машини вивезені до Німеччини. Фашисти майже повністю спалили приміське село Бірки. Збитки, заподіяні окупантами лише одному райпромкомбінату, становили 468 200 карбованців[1].

Щоб розпочати відбудову міста і забезпечити безперебійну допомогу фронту, насамперед необхідно було відновити роботу залізничної станції. За закликом комуністів населення Любомля вийшло на її відбудову. Щодня тут працювало понад 600 чоловік. Через 10 днів станція прийняла перші поїзди.

Партійні і радянські органи розгорнули широку організаторську і політико-виховну роботу серед населення, спрямовану на якнайшвидшу відбудову господарства. 6 вересня 1944 року РК КП(б)У і райвиконком прийняли спільну постанову, в якій були визначені конкретні шляхи вирішення цього завдання. Комуністи закликали всіх робітників і службовців взяти активну участь у відбудові міста, широким фронтом розгорнути соціалістичне змагання[2]. Цей заклик знайшов широку підтримку всіх трудящих. До кінця 1944 року стали до ладу шкіряний завод, маслозавод, бойня, окремі цехи райпромкомбінату та інші підприємства. Було відбудовано і здано до експлуатації 4100 кв. м житлової площі, приміщення школи, 3 мости, близько половини електромережі. В 1945 році відбудували електростанцію і місто одержало електроенергію[3].

У післявоєнний період в Любомлі значно зросла промисловість. Збільшилась потужність підприємств, що існували тут раніше, з'явилися нові. У 1951 році було споруджено нове приміщення Любомльської ремонтно-технічної станції, а тепер там міститься районне об'єднання «Сільгосптехніка». У 1958 році стали до ладу новий маслозавод, більш потужний за попередній і оснащений новітнім устаткуванням, та нова міська електростанція потужністю 500 кіловат. У 1962 році в Любомлі почав діяти міський комбінат побутового обслуговування. В місті працюють п'ять цехів райхарчокомбінату, які забезпечують трудящих хлібобулочними і ковбасними виробами, а також безалкогольними напоями.

Рік у рік зростає обсяг продукції промислових підприємств. Якщо в 1959 році вони виробили продукції на 275 тис. крб., то в 1965 році ця сума збільшилася до 367,7 тис. крб. Значних успіхів добились виробничники в ювілейному 1967 році. План цього року достроково виконали колективи районного об'єднання «Сільгосптехніка», райхарчокомбінату, міськпобуткомбінату та інші. У 1968 році промислові підприємства виробили продукції на 500 тис. карбованців.

Організаторами і передовими борцями за виконання і перевиконання виробничих планів виступають комуністи. Серед механізаторів «Сільгосптехніки» кращих результатів добилася бригада, більшість членів якої є комуністи. Високих показників у роботі досягли працівники райхарчокомбінату, серед яких особливо відзначився майстер Н. М. Гнатюк. З місяця в місяць перевиконує план і дає про-

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 511, арк. 3; ф. 17, оп. 1, спр. 7, арк. 4; Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 28.

[2] Волинський облдержархів, ф. Р-481, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

[3] Волинський облпартархів, ф. 17, оп. 1, спр. 7, арк. 4.

дукцію тільки відмінної якості бригада швейної майстерні міськпобуткомбінату, очолювана комуністом Г. О. Каганюк. У 1967 році 12 бригадам підприємств присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці. Першим виробничим колективом, який добився цього високого звання, був маслоцех Любомльського маслозаводу. Понад 100 робітників удостоєні звання ударника комуністичної праці, серед них шофер районного об'єднання «Сільгосптехніка» С. С. Саценко, майстер хлібовипікання райхарчокомбінату С. П. Кушнірук, майстер індпошиву комбінату побутового обслуговування І. С. Терешкевич[1].

Частина населення Любомля зайнята в сфері сільського господарства. У травні 1948 року 230 селянських господарств міста утворили колгосп ім. Бєлінського[2], який згодом об'єднався з колгоспами приміських сіл Бірок і Скиб в одне укрупнене господарство — колгосп «Перемога». Велику допомогу колгоспу в його організаційному і господарському зміцненні подав колгосп «Борець» Бронницького району Московської області, з яким встановилися дружні зв'язки. Російські друзі передавали українським братам свій багаторічний досвід, допомагали їм освоювати землі, побудувати колгоспну електростанцію, надсилали насіннєвий матеріал, племінну худобу. Голова Любомльського колгоспу М. П. Бугайчук відзначив, що «ця дружба для молодого колгоспу стала школою будівництва щасливого колгоспного життя»[3].

В березні 1961 року за рішенням Ради Міністрів Української РСР на базі приміського колгоспу «Перемога» було створено радгосп «Любомльський». Центральна садиба його розміщена в селі Бірках, а Любомльська рільнича бригада реорганізована в друге відділення радгоспу. Радгосп «Любомльський» — насінницьке господарство, що спеціалізується на вирощуванні сортового насіння всіх зернових культур, а також картоплі. За радгоспом закріплено 2802 га земельних угідь, з яких 56 проц. займають орні землі, 34 проц. — луки і пасовища, решта — сади, ліс та інші угіддя. В радгоспі працюють 270 робітників. Завдяки поліпшенню культури землеробства господарство щороку збирає високі врожаї зернових культур. В 1965—1968 рр. середній врожай пшениці становив 16 цнт, а жита — 11 цнт з гектара. Головним завданням радгоспу є забезпечення колгоспів і радгоспів області високоякісним посівним матеріалом. Щороку радгосп відправляє в господарства області 1200—1300 цнт елітного насіння. Так, у 1968 році туди було надіслано 1180 цнт насіння жита і понад 800 цнт високоякісного районованого насіння пшениці.

Поряд із землеробством у радгоспі розвинуто тваринництво. На 1 січня 1969 року тут налічувалося 790 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 286 корів. У 1968 році радгосп виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 57 цнт м'яса і по 181 цнт молока. Рік у рік зростають грошові надходження радгоспу. Якщо в 1961 році вони становили 132,5 тис. крб., то в 1967 році — 345 тис. крб. З 1969 року радгосп спеціалізується і на виробництві м'ясо-молочної продукції.

Радгосп «Любомльський» — високомеханізоване господарство, в якому налічується 16 тракторів, 4 зернові і силосозбиральні комбайни, 19 автомашин тощо. На всіх фермах механізовано водопостачання. Всі господарські об'єкти електрифіковані.

Середня школа в м. Любомлі. 1968 р.

[1] Газ. «Радянське життя», 5 і 14 листопада, 28 грудня 1967 р.

[2] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 77, арк. 11.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 390; газ. «Новий шлях», 21 листопада 1951 р.

В радгоспі зросли кваліфіковані кадри землеробів, тваринників, механізаторів. Багато з них є передовиками сільськогосподарського виробництва. Самовіддано працює доярка М. А. Сачук. За трудові подвиги Радянський уряд нагородив її медаллю «За трудову відзнаку». Велику пошану в радгоспі заслужив кавалер ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня механізатор П. К. Марчук[1].

За післявоєнні роки значно змінився зовнішній вигляд старовинного Любомля. Місто зросло, стало красивим, упорядкованим. Тут споруджено багатоповерхові будинки районної лікарні, медичного училища, середньої школи на 960 місць, універмаг, кінотеатр тощо. З'явилися нові вулиці — ім. Шевченка, Дружби та Богдана Хмельницького. У місті проведено значне державне та індивідуальне житлове будівництво. Лише протягом семирічки тут споруджено близько 300 індивідуальних будинків. З 1964 року місто одержує електроенергію від Добротвірської ДРЕС. Вулиці міста освітлюються, забруковані. У центрі є кілька скверів, в одному з яких у 1946 році було відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

В Любомлі багато зроблено для поліпшення побутового обслуговування трудящих. Значно розширилась мережа торговельних закладів. У місті налічується 30 продуктових і промтоварних магазинів, працює ресторан «Буг», 4 їдальні.

Великих успіхів досягнуто в Любомлі у розвитку охорони здоров'я. У місті є районна лікарня на 300 ліжок, пологове відділення. У лікарні працюють різні кабінети: рентгенологічний, зубопротезний, хірургічний та інші. На варті здоров'я трудящих стоять 178 медпрацівників, у т. ч. 32 лікарі і 146 середнього персоналу. Особливу повагу в місті і районі заслужила лікар-педіатр Н. В. Лакомова. В 1966 році за сумлінну багаторічну роботу її було нагороджено орденом Леніна[2].

Багато уваги приділяється в Любомлі підвищенню культурного рівня населення, зокрема розвитку освіти. У місті є дві середні школи, вечірня школа робітничої молоді і заочна середня школа. В них навчаються 1350 учнів і працюють 80 вчителів. Крім загальноосвітніх навчальних закладів, у місті є спеціальні навчальні заклади — медичне училище, музична школа і професійно-технічне училище. Рік у рік зростає мережа дошкільних установ (дитячих садків і ясел). Центром дитячої самодіяльності та винахідництва є Будинок піонерів. За успіхи у справі виховання підростаючого покоління вчитель Ф. К. Алексєєв удостоєний звання заслуженого вчителя школи УРСР, 9 вчителів нагороджені значком «Відмінник народної освіти». За Радянської влади 97 уродженців Любомля стали вчителями, 32 — лікарями, 24 — інженерами.

Велика роль у комуністичному вихованні населення Любомля належить культурно-освітнім закладам. У місті працюють 6 бібліотек. Книжковий фонд лише районних бібліотек перевищує 50 тис. примірників. Вони щороку обслуговують 3,5 тис. читачів, а також проводять читацькі конференції, літературні диспути тощо.

Дитячий садок у м. Любомлі. 1968 р.

У місті є Будинок культури, кінотеатр «Батьківщина» на 400 місць, літній кінотеатр та планетарій. За останні 3 роки кількість кіноглядачів перевищила 160 тис. на рік. Будинок культури є цен-

[1] Газ. «Радянське життя», 2 вересня і 23 грудня 1967 р.
[2] Газ. «Радянське життя», 13 грудня 1966 р.

тром лекційної пропаганди та розвитку художньої самодіяльності. Тут часто проводяться тематичні вечори, зустрічі з передовиками виробництва, старими комуністами. При Будинку культури працюють пересувний клуб атеїста та агіткультбригада. У місті відкрито Будинок щастя, де за новими звичаями урочисто реєструються шлюби, новонароджені, справляються інші громадські обряди.

Універмаг у м. Любомлі. 1969 р.

Трудящі Любомля свято шанують пам'ять про тих, хто віддав життя за Радянську владу, за щастя радянських людей. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня в місті було відкрито обеліск Слави. При середній школі № 1 існує кімната-музей бойової слави. Юні слідопити вже відшукали імена 60 воїнів, що загинули, захищаючи місто. Серед них — танкіст О. Т. Коврижних з Ленінграда, капітан С. І. Корочкін з Владимирської області, В. В. Бутенко з Херсонщини, М. І. Блохін з Тамбова, Л. Т. Кулмановський з Черкащини та інші[1].

Трудящі міста беруть активну участь у роботі органів державної влади. 57 з них обрані депутатами обласної, районної та міської Рад депутатів трудящих. Серед 50 депутатів міськради 26 робітників, 22 жінки. Понад 100 чоловік залучено до роботи в постійних комісіях при міській і районній Радах депутатів трудящих. При міськраді створено 8 постійних комісій: народної освіти і культури, охорони здоров'я і соціального забезпечення, соціалістичної законності, побутового обслуговування, торгівлі і громадського харчування, комунального господарства і благоустрою, планово-бюджетна та сільського господарства. Ці комісії допомагають міській Раді у вирішенні завдань комуністичного будівництва. До 200 жителів міста беруть участь у роботі груп народного контролю, товариських судів, а чимало — народні дружинники.

В Любомлі народилися видатна українська актриса — народна артистка СРСР Н. М. Ужвій та письменник Р. А. Братунь.

Я. А. ВАСИЛЕНКО, П. Н. СЕРПЕНІНОВ

* * *

Любомльський район було утворено в 1940 році. Він розташований у північно-західній частині Волинської області. Межує з Володимир-Волинським, Турійським, Старовижівським і Ратнівським районами Волинської області, на півночі — з Брестським і Малоритським районами БРСР. На заході проходить державний кордон СРСР з Польською Народною Республікою. Площа — 2241 кв. км. Населення — 75,1 тис. чоловік, у т. ч. 59,6 тис. — сільського. Густота населення — 33 чоловіка на 1 кв. км. Тут багато озер. Загальна площа їх перевищує 7 тис. га. Низинні болота і торфовища займають 5,8 тис. га. Потужність торфовищ досягає 2,5 метрів. З корисних копалин є запаси крейди і глини. Площа лісових масивів становить 93,6 тис. гектарів.

В районі — 100 населених пунктів, підпорядкованих міській, 2 селищним і 26 сільським Радам.

[1] Газ. «Радянське життя», 9 і 19 грудня 1967 р.

31 9-516

В економіці району провідне місце займає сільське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, льону, овочів. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Рік у рік збільшується питома вага технічних і кормових культур. В районі — 31 колгосп і 1 радгосп. За ними закріплено 95,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 43 тис. га орної землі.

У районі налічується 11 промислових підприємств, на яких зайнято понад 2 тис. робітників.

ГО́ЛОВНЕ

Головне — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 15 км на північ від районного центру і залізничної станції Любомль. Через селище проходить шосе, яке йде від асфальтованого автошляху Любомль—Брест до Ратного. Селище має автобусне сполучення з Любомлем і Заболоттям. Населення — 4100 чоловік. Головненській селищній Раді підпорядковано село Ясне.

Біля Головного досліджено поселення доби пізньої бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.), поселення і могильник IV—III століть до н. е. В урочищі Колесі збереглося городище часів Київської Русі (X—XI століття)[1]. Ця територія входила до складу Володимиро-Волинського князівства. У 40-х роках XIV століття вона разом з Любомлем та іншими навколишніми населеними пунктами була захоплена Литовським князівством.

Головне вперше згадується в люстрації Любомльського староства 1564 року. На той час воно перебувало у власності польського короля. Тут були понад 40 селянських господарств, а також млин і корчма. За люстрацією 1564 року, в селі проживало 15 кметів, 17 городників, 2 комірники, 2 ковалі та інші, які щороку сплачували податків і вносили різних платежів на суму 200 злотих 15 грошів.

Становище всіх категорій селянства було тяжким і безправним. Воно визначалося «Уставою на волоки», яка закріпачила селян і посилила їх експлуатацію[2]. Залежні селяни — кмети повинні були відбувати панщину по 2 дні на тиждень від волоки, сплачувати грошову ренту в розмірі 14 грошів, а також ренту продуктами — зерном, яйцями, курми. Крім того, вони мали возити дрова до панського маєтку і відробляти інші повинності.

До 60-х років XVIII століття Головне було власністю польської корони. В 1768 році король віддав його разом з усім Любомльським староством у володіння магнату В. Браницькому[3]. Жителі села лишилися на становищі кріпаків, зазнавали тяжкого соціального, національного та релігійного гніту.

В 1795 році після третього поділу Польщі Західна Волинь увійшла до складу Росії і возз'єдналася з основною частиною України. Населення Головного визволилося від польсько-шляхетського панування і засилля католицизму. Село стало волосним центром Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. На кінець XVIII століття в ньому налічувалося 240 дворів і 1680 жителів[4].

Проте соціальне становище головненських селян не змінилося. Уряд визнав за В. Браницьким права власності на всі земельні володіння, а селяни лишилися його кріпаками. Лише в Головному графу Браницькому належало близько 6 тис. десятин землі. Найбільш родючі грунти відводилися для поміщицького господарства, а гірші віддавалися в користування селянам.

---

[1] Свод археологических источников. М., 1962, стор. 10, 11; Свод археологических источников. М., 1961, стор. 6, 11, 31, 61—66.

[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 119.

[3] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 5, стор. 445.

[4] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 4, арк. 118.

Основними галузями селянського господарства були землеробство і тваринництво. З зернових сіяли переважно жито, овес і гречку. Незначні площі займали під пшеницю, ячмінь, просо і горох. Провідне місце у тваринництві належало поголів'ю великої рогатої худоби. Багато господарств були безкінними. В 1839 році на 298 дворів в селі налічувався лише 201 кінь[1].

У 30—40-х роках XIX століття селяни відробляли по 2—3 дні панщини на тиждень, а також сплачували ренту. Додатковим засобом гноблення закріпаченого селянства було монопольне право поміщика на помел зерна, виробництво і продаж горілки тощо. У 30-х роках В. Браницький мав у Головному 2 корчми. В соціальному і духовному поневоленні селян-кріпаків Головного не останнє місце належало православній церкві. Магнат В. Браницький виділив для місцевої Троїцької церкви понад 190 десятин землі, для обробітку якої вона використовувала працю кріпаків[2].

У 1849 році царський уряд конфіскував володіння К. Браницького у Володимир-Волинському повіті[3]. В зв'язку з цим Головне перейшло у розпорядження держави, а селяни стали державними. Після зміни юридичного становища життя селян не поліпшилося. Хоча площа землі, якою стали користуватися головненські селяни, дещо збільшилася та їм дозволялося змінювати своє місце проживання, експлуатація не зменшилася. За користування землею селяни повинні були платити великий податок і відробляти різні повинності — підводну, шляхову, постоєву та інші. Земля, ліси і луки знаходилися у власності держави.

У відповідь на жорстоку експлуатацію і повне безправ'я у 1867 році вибухнув стихійний виступ селян Головного і ряду сусідніх сіл. Селяни почали вирубувати і вивозити ліс з урочища Бабиного на площі понад 8 десятин. У вирубці взяло участь близько тисячі чоловік. В протоколі лісничого вказувалося, що «призвідниками» цього виступу були жителі Головного. Селяни побили представників місцевої влади — помічника лісничого, десятника та інших[4]. Справа про самовільну порубку лісу в державному урочищі Бабиному розглядалася володимир-волинським повітовим судом. Постановою від 9 грудня 1868 року він зобов'язав усіх учасників порубки сплатити штраф у сумі 949 крб. 48 коп., тобто в 3,5 раза більше, ніж вартість вирубаного лісу. Губернське управління державних маєтностей схвалило це рішення[5].

В 1866—1867 рр. царський уряд видав укази про поземельний устрій державних селян України. У відповідності з цими указами рішенням губернської люстраційної комісії від 1875 року 387 селянським дворам Головного було виділено 6426 десятин землі, з яких 2002 десятини — орної. Ця земля була розподілена між селянами нерівномірно. Із загальної кількості дворів один одержав півтора наділу (наділ становив близько 7 десятин орної землі), 254 двори — цілий наділ, 51 двір — півнаділу, 80 дворів — зменшені наділи або тільки городню ділянку. За цю землю селяни протягом 49 років мали щороку сплачувати державній казні по 2217 крб. 60 коп. викупу[6]. Таким чином, так зване наділення царизмом землею державних селян лягло важким тягарем на їх плечі.

У пореформений період в Головному інтенсивніше стали розвиватися капіталістичні відносини. Селянські господарства дедалі більше втягувалися у торговий обіг. У селі розвивалося кустарне ремесло, вироби якого реалізовувалися на місцевих базарах і ярмарках або вивозилися до Любомля, Шацька та інших населених пунктів. В кінці XIX — на початку XX століття у Головному щороку відбувалося три одноденні ярмарки, на яких продавалися сільськогосподарські продукти,

[1] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18 658, ч. 5, арк. 390.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 31, арк. 89.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 1391, арк. 14.
[4] Волинський облдержархів, ф. 359, оп. 1, спр. 1009, арк. 2.
[5] Там же, арк. 72, 73.
[6] Житомирський облдержархів, ф. 1115, оп. 1, спр. 2561, арк. 8.

худоба, а також реміснича продукція: одяг, взуття, побутові вироби, зокрема бондарні. На початку XX століття в селі відкрили сільський банк. Воно швидко розвивалося. Якщо в 1860 році тут налічувалося 278 дворів і 2186 жителів, то в 1906 році — вже 520 дворів і 3192 жителі[1].

До середини 70-х років XIX століття в Головному не існувало жодного навчального закладу. Майже все населення було неписьменним. Так, на сільському сході, який відбувся 3 червня 1874 року, з 259 присутніх не було жодного письменного. Тому селяни змушені були шукати сторонню особу, щоб вона підписалася за них під рішенням сходу. Лише у 1876 році в селі було відкрито однокласне сільське училище. Проте злиденне становище основної маси селян позбавляло їх можливості дати дітям хоча б початкову освіту. У 1913 році тут навчалися 51 хлопчик і 9 дівчат. Це були переважно діти заможних селян. У 1903 році при сільському училищі відкрився клас для дорослих[2].

Під час першої світової імперіалістичної війни Головне перебувало в зоні воєнних дій. Тому вже у 1915 році почалася масова евакуація жителів села. Частина їх виїхала у східні губернії, здебільшого Пензенську, Самарську і Тамбовську.

У липні 1915 року Головне захопили австро-німецькі війська. Окупаційні власті почали реквізицію худоби. Вони відібрали у населення понад 300 голів великої рогатої худоби і коней, 160 свиней та багато іншого майна. Окупанти примушували жителів ремонтувати шляхи, рити окопи і за ухилення від виконання цих розпоряджень жорстоко розправлялися з ними.

На початку 1919 року Головне було окуповано білополяками, які теж грабували населення і чинили насильства. Незважаючи на окупацію, жителі села дізналися про великі революційні події, які сталися у жовтні 1917 року в Росії. Значну роль у поширенні ідей Жовтня відіграли військовополонені і біженці, які почали повертатися додому, а також нелегальна преса. Трудящі Головного вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Житель села Д. І. Свитящук став бійцем 1-ї Кінної армії С. М. Будьонного і боровся на фронтах громадянської війни.

Іноземна окупація перешкоджала встановленню Радянської влади в Головному. В серпні 1920 року легендарна 25-а Чапаєвська дивізія визволила село від білопольських окупантів[3]. Тут було проголошено Радянську владу, створено волосний ревком на чолі з А. М. Шишком та міліцію[4]. Ревком встановив революційний порядок, дбав про забезпечення Червоної Армії продовольством, організував сільську бібліотеку.

Проте в другій половині вересня 1920 року білополяки знову окупували Головне. Воно перебувало під владою буржуазно-поміщицької Польщі до вересня 1939 року. Окупанти встановили жорстокий поліцейський режим і відновили капіталістичні порядки. Польський уряд проводив грабіжницьку аграрну політику. Він підтримував куркульські господарства і насаджував польських колоністів-осадників, наділяючи їх землею, конфіскованою у селян. У Головному було створено 35 осадницьких господарств, яким належало 796 га землі, тоді як 49,7 проц. господарств Головненської гміни мали ділянки менші за 5 га[5]. Крім місцевих куркулів, селян експлуатували польські осадники. Сваволля властей викликало гнівний протест жителів. На захист їх інтересів виступили західноукраїнські й польські комуністи. В 1924 році депутати-комуністи з трибуни польського сейму

---

[1] Весь Юго-Западный край. Справочная книга. К., 1906, стор. 281; П. Семенов. Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб, 1862, стор. 650; Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1906, стор. 31.

[2] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 год. Житомир, 1913, стор. 260.

[3] ЦДАРА СРСР, ф. 1312, оп. 1, спр. 209, арк. 75.

[4] Волинський облдержархів, ф. 96, оп. 9, спр. 4830, арк. 54.

[5] Там же, ф. 46, оп. 4, спр. 378, арк. 16.

подали запит урядові з приводу масової конфіскації землі у селян Головного на користь осадників[1]. Такі запити становили одну з гострих форм боротьби проти антинародної політики польського уряду, на захист інтересів трудящих.

Великим тягарем для трудящих були численні податки та штрафи. Селяни сплачували поземельний, шляховий, гмінний та інші податки. Власті з найменшого приводу накладали на них штрафи. Штрафували навіть за те, що селянський віз не мав номера або не з того боку їхав чи йшов селянин. Особливо великі штрафи стягували за вирощування тютюну — по 5 злотих за кожне стебло.

Тяжке становище населення погіршувалося безробіттям. В Головному, крім парового млина, не було підприємств, і сільська біднота, шукаючи заробітку, змушена була йти з села. Близько половини чоловіків виїздили на кілька місяців до Польщі й навіть до Німеччини. В 1925—1936 рр. 16 сімей виїхало до Канади та Аргентіни. Внаслідок цього за часів польського панування населення села зростало повільно. В 1935 році чисельність його становила 1336 чоловік, тобто втроє менше, ніж до першої світової війни[2].

Трудящі Головного зазнавали також національного гноблення. Місцева адміністрація складалася виключно з поляків. В селі була лише початкова школа, навчання в якій велося польською мовою. Її відвідували переважно діти заможних батьків. Майже 70 проц. дітей шкільного віку лишалося поза школою[3]. Не було жодного медичного закладу.

Трудящі Головного не мирилися з своїм тяжким і безправним становищем. Рік у рік посилювалася боротьба проти гнобителів. Зростанню політичної свідомості селянських мас сприяла діяльність комуністичного підпілля. Воно викривало підступність уряду та його агентури, розповсюджувало революційну літературу, підпільну пресу, листівки.

Активність революційного підпілля особливо виявлялася у революційні свята. Напередодні 16-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції у Головному відбулася нарада активістів, у якій взяв участь член Ковельського окружкому КПЗУ Т. Д. Кавецький. 6—8 листопада 1933 року в кількох селах і хуторах Головненської гміни були вивішені плакати революційного змісту[4]. Головне входило до сфери діяльності райкому КПЗУ, який тоді перебував у селі Кукуріках. Одним з активних членів головненського осередку КПЗУ був Ф. І. Семенюк. Комуністичний осередок багато зробив для організації бойкоту виборів до сейму в 1935 році[5].

На початку 30-х років у Головному виник кооператив «Поступ», який мав просвітительський характер. Він організовував колективні читання книг і газет, роботу гуртків художньої самодіяльності. На сцені «Поступу» жителі продивилися п'єси М. П. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», І. К. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» та багато інших. В 1936 році властями було закрито кооператив як такий, що є політичною організацією. На заклик комуністів селяни Головного і всієї гміни взяли участь у сільськогосподарському страйку, який відбувся у 1936 році. Внаслідок цього скоротилося постачання продуктів на ринок у Любомль з ряду сіл цієї гміни[6].

Жителі Головного палко вітали визвольний похід Червоної Армії на західноукраїнські землі. Негайно розпочалася підготовка до зустрічі братів-визволителів. З ініціативи місцевих активістів було створено ревком, організовано загін червоногвардійців[7]. На центральній вулиці жителі спорудили тріумфальну арку, прикра-

---

[1] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 30.

[2] B. Domański. Powiat Lubomlski. Luboml, 1936, стор. 91.

[3] Волинь в цифрах. Збірник статистичних таблиць, що стосуються Волинського воєводства. Луцьк, 1939, стор. 13.

[4] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 3999, арк. 1; спр. 3176, арк. 4.

[5] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 182.

[6] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 3202, арк. 28.

[7] Торжество історичної справедливості, стор. 571.

сили її квітами та червоними прапорами. 24 вересня частини Червоної Армії вступили у село. За давнім звичаєм воїнам-визволителям піднесли хліб-сіль.

У житті трудящих Головного почався новий період. Вони стали господарями своєї долі. Відразу ж було створено орган революційної влади — селянський комітет, головою якого став П. І. Солодуха. Комітет швидко перетворився на центр політичного, господарського і культурного життя села. В кінці вересня 1939 року він організував міліцію, яку очолив сільський активіст О. А. Камінський, нині майор Радянської Армії.

В обстановці високого політичного піднесення у жовтні 1939 року в Головному відбулися вибори депутатів до Народних Зборів Західної України. На підставі Декларації цих Зборів селянський комітет націоналізував землі осадників, місцевої церкви, механічний млин. Націоналізована земля була безплатно передана селянам. Радянська влада звільнила їх від платежів за землю, від численних податків і боргів. Уряд Української РСР постановою від 9 травня 1940 року надав селянам пільги щодо сплати сільськогосподарського податку. В селі було налагоджено торгівлю предметами першої потреби. Селяни-бідняки одержали від держави довгостроковий кредит на придбання корів[1].

У січні 1940 року село стало центром Головненського району. Почав працювати райком КП(б)У. 15 грудня цього ж року відбулися вибори до районної і сільської Рад депутатів трудящих. Широким фронтом розгорнулося в селі соціалістичне будівництво. З ініціативи селян-бідняків навесні 1941 року було створено перший у районі колгосп «Правда», головою якого став Г. Д. Пикалюк. Молодій артілі подавала допомогу МТС. Розвивалася торгівля, почав працювати райунівермаг. Для подання медичної допомоги трудящим було відкрито медпункт, для якого збудували спеціальне приміщення.

З перших днів визволення почалося здійснення культурної революції. Вперше в історії села діти стали навчатися безплатно і рідною мовою. У 1940 році початкова школа була реорганізована на неповну середню. Органи народної освіти подбали про забезпечення її вчителями. Багато уваги приділялося ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Велику допомогу вчителям у цій справі подав радянський актив. В райцентрі працювало 37 культармійців, які навчали грамоти понад 3 тис. неписьменних і малописьменних[2]. Вогнищем культури став Будинок культури. Тут демонструвалися кінофільми, проводилися концерти художньої самодіяльності, читалися лекції. Для Будинку культури звели нове приміщення на 200 місць.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз перервав мирне соціалістичне будівництво. 25 червня гітлерівці окупували Головне[3]. Вони встановили кривавий окупаційний режим. Німецько-фашистські загарбники та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти розстріляли і по-звірячому вбили 103 жителі села, 40 юнаків і дівчат примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини[4]. Окупанти ліквідували радянські установи, колгосп, культурно-освітні заклади. Вони знищили багато селянських дворів, реквізували велику кількість худоби та іншого майна.

З перших днів війни населення Головного піднялося на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. 24 жителі села громили ворога на різних фронтах Великої Вітчизняної війни, серед них — М. Г. Гайовий. За мужність і героїзм, виявлені під час визволення міст Річиці, Старої Руси та під час боїв по ліквідації угруповання німецько-фашистських військ у Східній Пруссії, він був нагородже-

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 8 січня 1941 р.
[2] Газ. «Ленінська зміна», 1 червня 1941 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів, стор. 373.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 417, арк. 107.

ний двома орденами Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня і кількома медалями.

В Головному активно діяло антифашистське підпілля. За його закликом населення саботувало заходи окупаційних властей, ухилялося від здачі сільськогосподарської продукції для потреб ворога. Частина жителів пішла в партизанські загони[1]. Активними учасниками партизанського руху були Ю. Т. Абрамчук, С. П. Янчук та інші. Ю. Т. Абрамчук від початку окупації гітлерівцями села і до літа 1943 року був підпільником, а потім боровся в лавах партизанського загону ім. Ворошилова. С. П. Янчук перебував у партизанському загоні з лютого 1943 року по червень 1944 року. На його бойовому рахунку 32 вбиті фашисти, 2 знищені танки і 4 автомашини. У січні 1944 року в районі Головного протягом кількох днів діяло партизанське з'єднання під командуванням П. П. Вершигори. Партизани цього з'єднання за допомогою місцевих жителів розгромили гітлерівський гарнізон у сусідньому селі Кукуріках[2].

Народні месники подали велику допомогу військам Червоної Армії у визволенні Головного від німецько-фашистських окупантів. 20 липня 1944 року воїни 47-ї гвардійської дивізії 1-го Білоруського фронту вступили в село[3]. Відразу ж після визволення в Головному відновили діяльність РК КП(б)У, районна і сільська Ради депутатів трудящих. З березня 1945 року почала виходити газета «Нове життя» — орган Головненського РК КП(б)У і районної Ради депутатів трудящих. Розгорнулись роботи по відбудові господарства, організації громадського порядку і допомоги фронтові.

Одним з важливих завдань була охорона громадського порядку і боротьба проти банд українських буржуазних націоналістів. Трудящі Головного активно підтримали заходи партійних і радянських органів. 6 жителів села вступили до групи охорони громадського порядку. Серед них особливо відзначився С. П. Янчук, який затримав 25 бандитів[4]. У червні 1947 року банди, що діяли на території Головненського району, були розгромлені[5].

Прагнучи якнайбільше допомогти фронтові, трудівники Головного вже в серпні 1944 року здали на заготівельний пункт близько 2 тис. цнт хліба. Життєві інтереси Батьківщини вимагали швидкого збільшення виробництва продовольства. Долаючи великі труднощі, селяни Головного протягом 1945—1946 рр. відновили довоєнні посівні площі.

Райвиконком та виконком сільської Ради подали допомогу сім'ям, потерпілим в роки німецько-фашистської окупації, виділивши їм державні кредити та будівельні матеріали. Лише у квітні 1946 року трьом таким сім'ям було надано кредит у сумі 45 тис. крб. Велику допомогу дістали сім'ї червоноармійців та інвалідів Великої Вітчизняної війни[6].

З перших днів після визволення в Головному почалися роботи по його відбудові. Були відновлені приміщення районних установ, універмагу, бібліотеки. Розгорнулося житлове будівництво, було прокладено перші сотні метрів тротуарів[7]. З кінця 1944 року стали до ладу кілька цехів райпромкомбінату. На початку 1945 року було відкрито районну лікарню на 15 ліжок. Напередодні 28-ї річниці Великого Жовтня почав працювати радіовузол. Відновили роботу Будинок культури, бібліотека, неповна середня школа.

Найважливішою подією в житті трудящих Головного було здійснення колективізації. У травні 1948 року 67 бідняцько-середняцьких господарств села органі-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 430, арк. 198.
[2] Д. Бакрадзе. Кров'ю героїв. К., 1959, стор. 314, 315.
[3] В. Замлинський. Караюча земля, стор. 213.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 430, арк. 202.
[5] Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 58, арк. 44.
[6] Волинський облдержархів, ф. Р-326, оп. 2, спр. 10, арк. 2.
[7] Газ. «Радянська Волинь», 13 листопада 1945 р.

зували колгосп, якому дали назву першої довоєнної артілі — «Правда». У цьому ж році до нього вступили ще 182 селянські господарства. Тепер артіль об'єднувала 249 дворів.

Господарство спочатку мало рослинницький напрям. Неподільний фонд його в 1949 році становив лише 7 тис. крб.[1] Поступово артіль розвивалася і міцніла. Поряд із зерновими і круп'яними культурами (житом, озимою пшеницею, ячменем, вівсом, просом та іншими) зростала роль технічних культур, зокрема льону-довгунця. В 1949 році під цю культуру відвели 18 га, а з 1952 року — понад 60 гектарів.

З початку 50-х років у колгоспі дедалі більше уваги стали приділяти тваринництву. Питома вага його у валовій продукції господарства швидко зростала. Якщо в 1949 році поголів'я великої рогатої худоби налічувало 72 голови, в т. ч. 26 корів, то в 1956 році воно зросло відповідно до 299 і 70 голів[2]. У 1956 році доход від тваринництва становив третину загального доходу господарства. Колгосп побудував типові тваринницькі приміщення, 2 зерносховища, критий тік, овочекартоплесховище. Його неподільний фонд у 1957 році досяг 21,7 тис. крб., тобто збільшився втроє порівняно з 1949 роком.

У 1958 році колгосп «Правда» об'єднався з сусіднім колгоспом «40-річчя Жовтня». Укрупнена артіль дістала назву «Росія». Це велике колективне господарство рослинницько-тваринницького напряму. Воно об'єднує понад 600 дворів, має 5604 га землі, з яких 3503 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1518 га орної. Артіль «Росія» почала розвиватися більш інтенсивно. За семирічку валовий збір зерна зріс з 6152 цнт до 8902 цнт[3], а валовий доход — на 88 проц. і становив у 1965 році 188 тис. карбованців.

Важливе значення для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який розробив заходи, спрямовані на зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів, підвищення матеріальної заінтересованості трудівників села. Внаслідок поліпшення організації праці, впровадження передового досвіду в колгоспі збільшилася врожайність усіх культур. У 1968 році середній урожай з гектара становив: льону-волокна — 5 цнт, цукрових буряків — 372 цнт, картоплі — 120 цнт. Серед рільничих бригад перед веде бригада, яку очолює комуніст Б. І. Шум.

Дальшого розвитку набуло громадське тваринництво, питома вага якого у валовій продукції господарства постійно зростає. В 1958 році прибутки від реалізації продукції тваринництва становили 35,5 тис. крб., а в 1966 році — 131,8 тис. крб.[4] В 1967 році на колгоспній фермі було 980 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 310 корів. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 120 цнт молока, 30 цнт м'яса. В колгоспі багато майстрів-тваринників. Свинарка М. В. Солодуха в 1967 році одержала по 15 поросят від свиноматки, телятниця Т. В. Сулік домоглася щоденного приросту живої ваги телят по 650—700 грамів.

Рік у рік зростає машинно-тракторний парк колгоспу. У 1968 році він мав 12 тракторів, 4 зернозбиральні, 3 силосо- і 2 кукурудзозбиральні комбайни та 18 вантажних автомашин. Ця техніка забезпечує механізацію основних процесів виробництва. У 1968 році в колгоспі налічувалося 39 механізаторів проти 27 у 1964 році. Раціональним використанням сільськогосподарської техніки та господарським ставленням до неї відзначилися механізатори комуністи Я. В. Богдан, К. Д. Васютич, Ф. І. Герах та інші. Я. В. Богдан у 1968 році своїм комбайном скосив зернові культури на площі 287 га.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 7, спр. 123, арк. 44.
[2] Там же, оп. 7, спр. 123, арк. 41; оп. 14, спр. 260, арк. 70.
[3] Там же, оп. 15, спр. 156, арк. 162.
[4] Там же, арк. 169.

Валовий доход колгоспу в 1967 році збільшився до 212,9 тис. крб. Порівняно з 1964 роком вартість людино-дня у 1967 році зросла на 63 проц. і становила 1,63 карбованця.

У післявоєнний час в Головному почала розвиватися промисловість, в якій на кінець семирічки було зайнято 345 робітників. У селищі працюють овочесушильний завод, комбінат побутового обслуговування, черепичний цех і пилорама райпромкомбінату, пекарня тощо. Провідним є овочесушильний завод, побудований у 1959 році. Тут працює 250 штатних і понад 130 сезонних робітників. Підприємство оснащене новітньою вітчизняною технікою; має консервний, сушильний і крохмальний цехи. Тут сушать і консервують овочі, картоплю, фрукти, переробляють ягоди, маринують гриби тощо. Його продукція йде в Москву, Ленінград, на Далекий Схід та Крайню Північ.

Завод щороку успішно виконує планові завдання, збільшує обсяг виробництва. Якщо в 1963 році він випустив валової продукції на 996 тис. крб., то в 1966 році — на 1218 тис. крб., виконавши планове завдання на 113,5 проц. Визначних успіхів колектив підприємства добився в ювілейному 1967 році. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня він рапортував про дострокове завершення річної виробничої програми. За рік завод виробив продукції на 1280,6 тис. крб. Передовиками виробництва є апаратник І. С. Хацьор, закатниця Н. Н. Сулік, бригадир зміни комсомолка М. С. Сачук. Бригада крохмального цеху, очолювана комуністом І. С. Хацьором, з 1962 року носить почесне звання колективу комуністичної праці. В успіхах заводу — велика заслуга партійної організації, яка складається з 20 комуністів. Від своїх старших товаришів не відстає молодь. Вона гаряче підтримала заклик гідно зустріти 50-річчя Ленінського комсомолу. Комсомольці включилися у змагання за почесне звання зміни відмінної роботи[1].

За Радянської влади докорінно змінився зовнішній вигляд Головного. Селище зросло, чисельність його населення збільшилася більш ніж утроє. За післявоєнні роки тут збудовано понад 300 добротних будинків, у т. ч. 7 двоповерхових. Виросли нові вулиці — Калініна, Кірова, Ворошилова та ін. Селище електрифіковано і радіофіковано. З 1964 року струм для виробничих і побутових потреб воно одержує від Добротвірської ДРЕС. У селищі багато зроблено по озелененню вулиць. В центрі виріс молодий парк, посаджений делегатами XI районної комсомольської конференції на честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Чудовим місцем відпочинку є дендропарк Головненського лісництва.

Заможно і культурно живе населення Головного. Кожна сім'я має підсобне господарство. В особистому користуванні жителів у 1967 році було 649 корів, 880 свиней, багато овець і домашньої птиці. В селищі працюють 7 магазинів: сільмаг, 2 продовольчі, госпмаг, культмаг та інші. Зростає товарооборот торговельної мережі і купівельна спроможність населення. Якщо у 1967 році було продано товарів на 1880 тис. крб., то в 1968 році — на понад 2 млн. крб. У 1968 році в особистому користуванні жителів було багато пральних машин, холодильників, велосипедів, мотоциклів, радіоприймачів, телевізорів. До послуг трудящих чайна, 4 буфети, відділення зв'язку, готель, перукарня, майстерні побутового обслуговування, лазня.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування трудящих Головного. В селищі працює дільнична лікарня на 75 ліжок, яка міститься в новому приміщенні. Вона має хірургічне, терапевтичне, дитяче, інфекційне, акушерсько-гінекологічне відділення. При лікарні є поліклініка з терапевтичним, стоматологічним, рентгенологічним та іншими кабінетами. З 1958 року діє протитубдиспансер на 50 ліжок. Є аптека. На варті здоров'я трудящих стоять 11 лікарів і 39 медпрацівників з середньою освітою. Авторитет і повагу населення заслужила акушерка Н. Х. Глікман, ім'я якої занесено на Дошку пошани Любомльської райлікарні.

[1] Газ. «Радянське життя», 26 грудня 1967 р.

Наслідком здійснення культурної революції була ліквідація неписьменності. Всі діти робітників, колгоспників і службовців навчаються. В селищі є середня школа. В 1966/67 навчальному році в ній налічувалося 690 учнів. Вона міститься в новому двоповерховому будинку з просторими світлими класами, кабінетами, майстернею, актовим залом. У 1961 році в селищі відкрили 8-річну школу-інтернат санаторного типу, де навчається до 300 дітей. Школа має гуртожиток, навчальний корпус, медкабінет, їдальню. В Головному працюють 95 вчителів, серед яких 16 уродженців селища. За багаторічну і сумлінну працю по навчанню і вихованню молодого покоління вчителів А. Г. Гайову і Н. А. Оксентюк нагороджено значком «Відмінник народної освіти». Добру славу заслужив педагогічний колектив школи-інтернату, який домігся високої успішності учнів. Тут добре поставлено виховну роботу, часто організовуються зустрічі учнів з колишніми членами КПЗУ, учасниками Великої Вітчизняної війни. В 1965 році комсомольці інтернату обладнали ленінську кімнату та кімнату бойової слави, виготовили альбом про міста-герої. В селищі є дитячі ясла і садок.

За Радянської влади понад 100 жителів Головного здобули вищу та спеціальну середню освіту. Серед них — вчителі, медпрацівники, інженери, техніки, спеціалісти сільського господарства, офіцери Радянської Армії. Так, А. Ю. Соловко має вчений ступінь кандидата медичних наук, І. В. Галян працює заступником керуючого трестом Харківнафтогазрозвідка, а І. Є. Оксентюк — головний архітектор Дрогобича.

Вогнищем культурно-масової роботи в Головному є Будинок культури. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності: хореографічний, хоровий, драматичний та інші. Є духовий оркестр. Учасники художньої самодіяльності часто виступають не тільки перед місцевими жителями, а й у сусідніх селах. В 1967—1968 рр. агіткультбригада Будинку культури дала понад 50 концертів. Гуртківці беруть участь у районних і обласних фестивалях, виїжджали з концертами у місто Малориту Білоруської РСР, Зарасайський район Литовської РСР, у складі районної концертної групи до міста Влодави Польської Народної Республіки.

В Будинку культури регулярно проводяться тематичні вечори, зустрічі молоді з ветеранами революційної боротьби, учасниками партизанського руху, передовиками виробництва, читаються лекції, доповіді. Щороку кінозал відвідують понад 60 тис. глядачів. На сцені Будинку культури виступають талановиті митці. Тут гастролювали ансамбль пісні й танцю Прикарпатського військового округу, циганський ансамбль, артисти Волинської обласної філармонії і обласного драматичного театру та інші.

В Головному є 3 бібліотеки з книжковим фондом понад 33 тис. примірників. Вони щорічно обслуговують близько 3,5 тис. читачів. У 1968 році бібліотека для дорослих видала понад 40 тис. книг. За виробничим профілем читачів складено списки рекомендованої літератури.

Важливу роль у житті селища відіграє селищна Рада депутатів трудящих, яка складається з 44 депутатів. Комсомолку М. С. Сачук було обрано депутатом обласної Ради депутатів трудящих. При селищній Раді є 9 постійно діючих комісій, які відіграють важливу роль у вирішенні завдань господарського і культурного будівництва. До роботи в них залучено 83 кращі представники колгоспного селянства, робітників та інтелігенції.

У справі комуністичного виховання трудящих значне місце належить первинній організації товариства «Знання», яка об'єднує 34 кращі представники інтелігенції та активу. У 1968 році вони прочитали для населення понад 220 лекцій. В 1968 році трудящі передплачували 5104 примірники газет і журналів.

За перспективним планом у Головному передбачено побудувати нові приміщення Будинку культури, 2 дитячих садків, середньої школи, ресторану і сільмагу.

П. Н. СЕРПЕНІНОВ. А. Я. ЯКИМЧУК

ПІЩА

Піща — село, центр сільської Ради. Розташована за 47 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Любомль, на автошляху Любомль — Брест, поблизу озера Сільського. Населення — 1497 чоловік. Піщанській сільській Раді підпорядковані села Затишшя, Кам'янка і Острів'я.

Перша згадка про Піщу зустрічається в історичних документах кінця XVIII століття. Село входило тоді до складу Пульмовського маєтку Володимир-Волинського повіту і належало землевласнику Гутовському. В 1798 році тут налічувалося 70 дворів і 501 житель[1].

Переважну більшість населення Піщі становили селяни-кріпаки. В першій половині XIX століття основною формою їх експлуатації була панщина, яка доходила до 3—4 днів на тиждень. У 30—40-х роках щорічна сума прибутку поміщика Гутовського від експлуатації піщанських селян становила 842 крб.[2] Визискувала селян-кріпаків і місцева церква, яка мала понад 95 десятин землі. Для обробітку цих земельних володінь та на інших господарських роботах церковний причт широко використовував працю селян. У 1860 році в Піщі налічувалося 96 селянських дворів і 771 житель.

Внаслідок реформи 1861 року селяни Піщі здобули особисту волю, проте соціальне становище їх залишилося тяжким. Згідно з уставною грамотою їм було виділено 1482 десятини земельних угідь, за які вони мали сплатити великий викуп. Щорічна сума викупних платежів дорівнювала 2450 крб., що було непосильним для селян[3]. Поміщик Гутовський залишив собі кращі землі, а селянам виділив найгірші. «Землі у нас... болота, пісок»,— скаржилися селяни[4]. Пан позбавив їх права ловити рибу в місцевих озерах, користуватися лісом. Дуже терпіли селяни також від черезсмужжя.

Грабіжницькі наслідки реформи 1861 року та сваволя феодала Гутовського привели селян Піщі до повного розорення. Охоплені великим незадоволенням, вони рішуче відмовилися визнати уставну грамоту і сплачувати передбачені нею викупні платежі. 23 березня 1863 року на сільському сході в присутності мирового посередника і пристава селяни заявили, що ніяких грошей вони не платитимуть, працювати на пана не будуть, і вимагали безплатної передачі їм землі. За наказом пристава 4 найактивніших селян було ув'язнено. У відповідь на це селяни всією громадою увірвалися в будинок волосної канцелярії і звільнили заарештованих[5].

Однією з поширених форм боротьби селян проти землевласника було підпалювання його лісів, будівель, сіна та іншого майна. У 1863 році в лісах Гутовського сталося чотири пожежі, які завдали йому збитків на 300 крб. Групу піщанських селян, звинувачених у підпалах, було засуджено до штрафу[6].

Масовий протест селян Піщі навесні 1863 року був складовою частиною великого селянського руху, який охопив усю країну. Вони відразу зрозуміли грабіжницький характер реформи 1861 року і повели проти неї рішучу боротьбу.

Налякані виступами селян, царські власті змушені були з 1 вересня 1863 року перевести селян Правобережної України, Білорусії і Литви на обов'язковий викуп. Через неспроможність селян Піщі сплатити викупну суму її двічі скорочували, і згідно з викупним актом від 17 листопада 1863 року вартість всієї викупної землі становила 9034 крб. 30 коп.[7] Цю суму селяни мали сплатити протягом 49 років.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 1, арк. 73.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18658, ч. 1, арк. 15.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 72, спр. 126, арк. 40.
[4] Там же, оп. 229, спр. 237, арк. 47.
[5] Волинський облдержархів, ф. 359, оп. 1, спр. 969, арк. 10, 16, 17.
[6] Там же, арк. 98, 108.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 237, арк. 36.

В'їзд до с. Піщі. 1968 р.

Боротьба селян не припинялася і в наступні роки. В зв'язку з тим, що Гутовський зволікав з переведенням селян на викуп і чинив їм різні утиски, жителі Піщі у 1868 році надіслали на нього нову скаргу київському, подільському і волинському генерал-губернатору. У цій скарзі селяни писали, що поміщик самовільно захоплює їх орні землі, накладає на них штрафи та чинить інші насильства. Такі ж скарги були надіслані на Гутовського селянами сусідніх сіл Острів'я і Затишшя. Проте царські власті стали на бік поміщика і розправилися з селянами. Всі вимоги селян були відкинуті і кілька з них заарештовані[1].

Отже, в пореформений період становище селян Піщі залишалося тяжким. Їх нещадно експлуатував поміщик, якому належало 2900 десятин землі. Він з найменшого приводу накладав на селян штрафи (за куріння біля будинку, за потраву та інше), забороняв їм користуватися пасовищами, лісовими угіддями, наказував стріляти в селянську худобу, якщо вона випадково потрапляла на його землю.

Розвиток капіталістичних відносин зумовив великі зміни в поміщицькому господарстві і методах експлуатації селян. Поміщик Гутовський побудував у Піщі винокурний завод, який виробляв продукції на 17 тис. крб. на рік. На річці Копаївці ним було споруджено водяний млин. Все це сприяло дальшому збагаченню поміщика. Як і скрізь, у Піщі продовжувала зростати класова диференціація селянства, яка посилилася внаслідок проведення столипінської аграрної реформи. З маси селян виділилася купка куркулів, що експлуатувала бідняків і наймитів. Одночасно зменшилася питома вага середняцьких господарств та зросли злидні і зубожіння селянської бідноти.

Революційні події 1905 року справили вплив на селян Піщі. У 1907 році, озброївшись кілками і косами, вони виступили проти Гутовського. Наляканий поміщик утік з свого маєтку.

Боротьба селян Піщі тривала. У 1912 році Гутовський, незважаючи на протест селян, почав будувати канал через селянські землі, щоб з'єднати урочище Ладанку з озером Острів'янським. Обурившись свавіллям поміщика, селяни засипали виритий за його наказом канал[2]. Уряд став на захист поміщика. Але перша спроба заарештувати «винуватців» дістала відсіч селян. «Беріть усіх, усі закопували»,— говорили вони. В ніч на 16 травня 1913 року до села прибув загін стражників у складі 34 чоловік на чолі з офіцером і приставом. О третій годині ночі почалися арешти. Дізнавшись про це, на вулицях села зібралося близько тисячі селян, озброєних кілками. Вони визволили заарештованих і вигнали геть стражників. Для придушення виступу селян у Піщу прибув віце-губернатор. Почалися нові арешти, було засуджено 14 селян[3]. Однак власті змушені були піти на поступки. Поміщик зобов'язався відшкодувати збитки, завдані селянам у зв'язку з будівництвом каналу. У 1912 році кількість населення Піщі становила 1644 чоловіка.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 237, арк. 47, 48, 70, 71.
[2] Там же, оп. 712, спр. 126, арк. 4.
[3] Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 1547, арк. 17, 18; ф. 318, спр. 2404, арк. 2, 123.

Тяжке матеріальне становище і політичне безправ'я зумовлювали майже суцільну неписьменність селян. Лише у 1912 році в Піщі було відкрито однокласне сільське училище. Але його відвідували переважно діти заможних батьків, а діти бідноти залишалися поза ним. У 1912 році з 165 чоловік, що брали участь у селянському сході, тільки 6 змогли поставити свій підпис під його рішенням, решта не знала грамоти[1].

З початком першої світової війни становище населення Піщі дедалі погіршилося. Частину жителів мобілізували до армії. Зросли повинності й податковий тягар. У 1914 році селяни Піщі сплатили податків на суму понад 1900 крб. і відпрацювали на шляхових та будівельних роботах 866 людино-днів з кіньми та 1916 людино-днів без коней. Це спричинилося до дальшого занепаду селянських господарств. Вже на початку 1915 року в селі налічувалося 46 господарств, неспроможних сплачувати податки[2].

З наближенням фронту у Піщі почалася евакуація населення. Частина його виїхала в глиб країни, а більшість опинилася в сусідньому селі Острів'ї, розташованому осторонь шосейного шляху. В липні 1915 року село захопили австро-німецькі війська. Окупанти спалили винокурний завод і багато селянських хат, реквізували худобу, примушували селян працювати на будівництві військових споруд та виконувати різні господарські роботи. На початку 1919 року Піщу захопили білополяки.

Незважаючи на окупаційний режим. трудящі села швидко дізналися про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Частина жителів села, евакуйована до східних районів країни, взяла активну участь у боротьбі за Радянську владу, героїчно билася проти ворогів на фронтах громадянської війни. Так, А. С. Ковальчук був бійцем легендарної Чапаєвської дивізії.

В середині серпня 1920 року Червона Армія визволила Піщу. Тут було встановлено Радянську владу і створено ревком. Його очолив Г. М. Максимук, а секретарем став Д. Г. Курчак. Проте у вересні Піщу знову окупували білополяки, які перебували тут до вересня 1939 року. Село увійшло до складу Пулемецької гміни Любомльського повіту. В 1921 році тут налічувалося 75 дворів і 626 жителів. Крім того, у фільварку було 9 будинків і проживало 62 чоловіка[3].

Тяжкими були роки польського панування. До села знову повернувся поміщик Гутовський, який продовжував визискувати селян. Його володіння становили 4516 га, в т. ч. 396 га найродючішої орної землі. А тим часом майже половина селянських господарств Пулемецької гміни мала землі менше 5 га на двір[4]. Причому це були переважно малородючі грунти.

Рік у рік зростало безземелля та малоземелля селян Піщі. Намагаючись знайти вихід з такого становища, власті у 1929 році провели в селі парцеляцію земель державного маєтку та наділення ними селян. Це були непридатні землі, але за кожний гектар щорічно стягувалася плата у розмірі 7,63 злотого. Селяни відмовлялися від цих ділянок або вимагали звільнити їх від податку[5].

Одним із засобів жорстокого гноблення селян за часів панської Польщі був податковий гніт. Селянам доводилося сплачувати кілька десятків різних податків і поборів. Крім поземельного податку, з них стягували податок на «самоврядування», маєтковий, зрівняльний, оподатковувалася кожна голова худоби, кожне плодоносне дерево.

Селяни сплачували також численні мита: за в'їзд до міста, користування мостом, за одержання того чи іншого свідоцтва, за право забивати худобу. Важким

[1] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 год, стор. 275; Волинський облдержархів, ф. 416, оп. 1, спр. 113, арк. 25.
[2] Волинський облдержархів, ф. 416, оп. 1, спр. 113, арк. 7; спр. 90, арк. 9.
[3] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 34.
[4] Волинський облдержархів, ф. 183, оп. 1, спр. 19, арк. 2; ф. 46, оп. 4, спр. 378, арк. 16.
[5] Там же, ф. 277, оп. 1, спр. 596. арк. 7, 11.

тягарем лягали на плечі трудящих різні штрафи, шляхова повинність та інші примусові роботи. Все це вкрай розоряло селянські господарства, і багатьом з них бракувало коштів для сплати всіх платежів.

У 1928 році в Піщі польський лісоторговець побудував невеликий лісопильний завод, де працювало близько 40 найманих робітників. Проте він не міг забезпечити роботою всіх безробітних, і тому чимало піщанських селян шукали кращої долі в Польщі, а кілька чоловік навіть вирушили до Америки.

Складовою частиною колоніальної політики польських властей був жорстокий національний гніт. Окупанти оголосили польську мову державною, всі адміністративні посади займали переважно поляки. У трикласній сільській школі всупереч волі населення навчання здійснювалося польською мовою і всі три вчителі були поляки[1].

Трудове селянство не мирилося з своїм поневоленим становищем і боролося за соціальне і національне визволення. Селяни відмовлялися сплачувати податки, бойкотували так звані вибори до органів влади[2]. У 1927 році на заклик польських і західноукраїнських комуністів більше половини виборців Піщі не взяли участі у виборах до гмінних сеймиків[3].

Цього ж року у селі Острів'ї було створено осередок Комуністичної партії Західної Білорусії, який підпорядковувався Влодавському підпільному райкому КПЗБ. Партосередок підтримував зв'язки з Любомльським райкомом КПЗУ. Сфера його діяльності поширювалася і на Піщу.

Комуністи вели активну роз'яснювальну роботу серед трудящих: розповсюджували листівки, революційну літературу, підпільну пресу, вивішували транспаранти. Як згадує колишній член КПЗБ Я. І. Кузьмич, до 1 Травня 1930 року він розклеїв у селах Піщі, Острів'ї та інших понад 300 листівок і відозв. Його товариш по підпіллю Г. К. Матеїч у центрі Піщі вивісив червоний прапор, а на телеграфних проводах біля лісопильного заводу — транспарант. На транспаранті і в листівках містилися полум'яні заклики: «Палії війни, геть руки від Радянського Союзу!», «Ми хочемо возз'єднання Західної України з Радянською Україною», «Хай живе Перше травня — день солідарності трудящих усього світу!»[4]. Селяни мстили гнобителям, підпалюючи їх майно. У липні 1930 року вони спалили 6 скирт сіна, що належали поміщику Гутовському.

Під керівництвом комуністів в Піщі діяла організація «Сельроб-єдність». Учасники революційного підпілля викривали українських буржуазних націоналістів, пропагували ідеї пролетарського інтернаціоналізму. За ініціативою комуністів жителі Піщі взяли участь у зборі коштів для допомоги героїчному іспанському народові та бійцям-інтернаціоналістам у 1936—1939 рр.

Трудове селянство Піщі, очолюване комуністами, боролося за краще майбутнє. Здійснити свої мрії їм допомогли брати зі Сходу. Настали історичні вересневі дні 1939 року. Тільки-но стало відомо про визвольний похід Червоної Армії, у селі почали готуватися до її зустрічі. 25 вересня все населення з червоними прапорами й квітами радо вітало радянських воїнів.

Відтоді життя селян Піщі докорінно змінилося: вони стали господарями своєї землі й долі. За допомогою Любомльського повітового ревкому у селі було створено ревком, який згодом реорганізували в селянський комітет. Його очолив Н. І. Сендер. Спираючись на сільський актив, селянський комітет здійснив контроль над поміщицькими і церковними землями, встановив революційний порядок. Діти вперше дістали право навчатися безплатно і рідною мовою.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 454, оп. 2, спр. 718, арк. 8, 9.

[2] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 25.

[3] Волинський облдержархів, ф. 454, оп. 2, спр. 718, арк. 8, 9.

[4] Газ. «Радянське життя», 1 травня 1960 р.

22 жовтня в обстановці високої політичної активності жителі села одноголосно обрали Н. І. Сендера своїм депутатом до Народних Зборів Західної України. З великою радістю вони вітали рішення цих Зборів про встановлення Радянської влади і возз'єднання Західної України з Радянською Україною. У відповідності з Радянською Конституцією на цій території було проведено адміністративний поділ і почалося формування конституційних органів влади. У 1940 році Піща стала центром однойменної сільської Ради, що ввійшла до складу Шацького району. В грудні цього ж року відбулися вибори до Піщанської сільської Ради.

Сільська Рада на підставі Декларації Народних Зборів Західної України здійснила націоналізацію поміщицьких і церковних земель і розподілила їх між безземельними і малоземельними селянами. Були націоналізовані також поміщицький маєток і лісопильний завод. Радянська влада звільнила селян Піщі від тяжкого податкового гніту, від боргів поміщикам і куркулям. Постановою уряду УРСР від 9 травня 1940 року значна кількість бідняцько-середняцьких господарств була повністю звільнена від сплати сільськогосподарського податку.

Влітку 1940 року в Піщі утворився колгосп, головою якого селяни обрали активного борця за соціалізм Х. Ю. Гарбарука. Держава передала молодій артілі колишній поміщицький маєток. У 1940 році в селі було відкрито медпункт. Радянська влада невтомно дбала про розвиток освіти і культури. З перших днів її встановлення почалося здійснення культурної революції. З жовтня 1939 року в Піщі стала працювати початкова школа, на базі якої у 1940 році було створено семирічку. Проводилася велика робота по ліквідації неписьменності. У селі почала працювати вечірня школа. Центром культурно-масової роботи став сільський клуб на 150 місць, збудований у 1940 році. Тут демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності, бібліотека, проводилися лекції. Передова молодь створила комсомольську організацію.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну ходу соціалістичного будівництва. Вже в перший день війни Піщу окупували німецько-фашистські загарбники[1]. Тяжких знущань і великого лиха зазнало населення за роки тимчасової окупації. 69 жителів села було розстріляно і закатовано, понад 150 юнаків і дівчат силоміць вивезено на каторгу до Німеччини[2]. Серед вбитих фашистами — сім'я колишнього голови ревкому Г. М. Максимука, перший голова колгоспу Х. Ю. Гарбарук, комсомолка О. Шевчук та багато інших активістів. Тяжкі злочини проти народу чинили також українські буржуазні націоналісти. Вони по-звірячому розправилися з сім'єю партизана В. С. Жука[3].

Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, ворог не міг здолати трудящих Піщі. Вони активно боролися проти німецько-фашистських загарбників. У загоні народних месників ім. Ворошилова були комуністи В. С. Жук, М. М. Сендер, Г. М. Максимук, Ю. П. Яльницький та інші. Син Г. М. Максимука А. Максимук бився у партизанському загоні ім. Дзержинського[4].

21 липня 1944 року війська 1-го Білоруського фронту, здійснюючи Ковельсько-Люблінську операцію, визволили Піщу. У боях за село брав участь 416-й полк 185-ї стрілецької дивізії. Переслідуваний радянськими частинами, ворог поспішно відступив за Буг.

За час окупації фашистські загарбники знищили в селі 16 житлових будинків і 33 надвірні будівлі, відібрали у населення 195 коней, 990 голів великої рогатої худоби, 76 свиней, 1388 кіз і овець[5]. Було спалено лісопильний завод.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 223.

[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 417, арк. 111.

[3] Газ. «Радянське життя», 20 квітня 1967 р.

[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 139, 408, 436; газ. «Радянське життя», 24 жовтня 1967 р.

[5] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 223.

Відразу ж після визволення перед населенням Піщі постало важливе завдання — в найкоротші строки відбудувати зруйноване господарство. Жителі села всіляко допомагали фронту. Частина з них поповнила лави Червоної Армії. Воїном став А. Г. Максимук, який брав участь у визволенні Польщі, Чехословаччини і був нагороджений медаллю «За відвагу». Країна і фронт потребували продовольства. Хлібороби Піщі з перших днів збирання врожаю почали здавати хліб державі.

Велику допомогу селянам Піщі у відбудові господарства подала Радянська держава. Всім господарствам, де окупанти та їх прихвосні спалили житло, були виділені будівельні матеріали. Згідно з постановою РНК СРСР від 8 лютого 1944 року, значна частина селян одержала пільги щодо сільськогосподарського податку. Лише за рішеннями райвиконкому від 11 травня та 2 серпня 1945 року такі пільги дістали 56 господарств Піщі. Чималу допомогу для відбудови господарств подали сім'ям загиблих на фронті та інвалідам Великої Вітчизняної війни[1].

Одним з головних завдань, яке постало перед трудящими села, був перехід на нові, соціалістичні рейки господарювання. Провідна роль у здійсненні соціалістичної перебудови належала комуністам. У червні 1947 року в Піщі утворилася партійна група, яка складалася з 4 комуністів[2]. Активну допомогу їм подавали комсомольці. Соціалістичній перебудові сільського господарства всіляко намагалися перешкодити українські буржуазні націоналісти. Проте політика партії знайшла підтримку широких мас трудового селянства. 15 серпня 1947 року перші 29 бідняцько-середняцьких господарств Піщі об'єдналися в колгосп, який назвали ім'ям Леніна. Це був перший колгосп у тодішньому Шацькому районі. Головою його селяни обрали комуніста Н. І. Сендера[3].

Завдяки наполегливій масово-політичній та організаційній роботі сільради, комуністів та комсомольців у 1948 році в Піщі в основному було завершено суцільну колективізацію. За перші три роки колективного господарювання селяни побудували приміщення для громадської худоби, зерносховище та інші господарські споруди. Було створено тваринницьку ферму, де в 1949 році налічувалося 65 голів великої рогатої худоби. Важливу допомогу в обробітку землі й збиранні врожаю колгоспу ім. Леніна подавала Шацька МТС.

У 1950 році колгосп ім. Леніна об'єднався з колгоспом «Іскра» села Затишшя. Тепер в артілі налічувалося 339 дворів і 3349 га земельних угідь, з них 807 га орної землі. Неподільний фонд її становив 205 тис. карбованців.

Після укрупнення господарство почало розвиватися більш швидкими темпами. За роки п'ятої п'ятирічки прибутки від двох основних галузей — рослинництва й тваринництва — зросли більш як у 2,5 раза і становили в 1955 році 222,3 тис. крб.[4] Було побудовано електростанцію, пилораму, 7 типових тваринницьких приміщень, пташник та ін. Держава подбала про будівельні матеріали для колгоспу ім. Леніна. Лише в 1954 році він одержав 850 кубометрів лісоматеріалів. Значну допомогу подавала МТС, яка не лише збирала врожай, а й проводила обробіток грунту, сівбу, заготівлю силосу. Чималу увагу приділяли в артілі розвиткові громадського тваринництва. У 1957 році на тваринницьких фермах налічувалося 340 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 115 корів) і 150 свиней. Неподільний фонд колгоспу з 1950 року по 1957 рік зріс більш як утричі і становив 671,8 тис. карбованців[5].

У 1958 році до колгоспу ім. Леніна приєдналася артіль села Острів'я. Центральна садиба колгоспу лишилася в Піщі. Незабаром артіль назвали «Заповіт

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1204, оп. 2, спр. 6, арк. 2, 3; спр. 7; арк. 62; спр. 5, арк. 95.
[2] Волинський облпартархів, ф. 596, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[3] Газ. «Жовтнева перемога», 22 серпня 1947 р.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 12, спр. 215, арк. 101.
[5] Там же, оп. 14, спр. 199, арк. 130, 133.

На озері Світязькому. 1968 р.

Птахоферма Шацького рибозаводу. 1968 р.

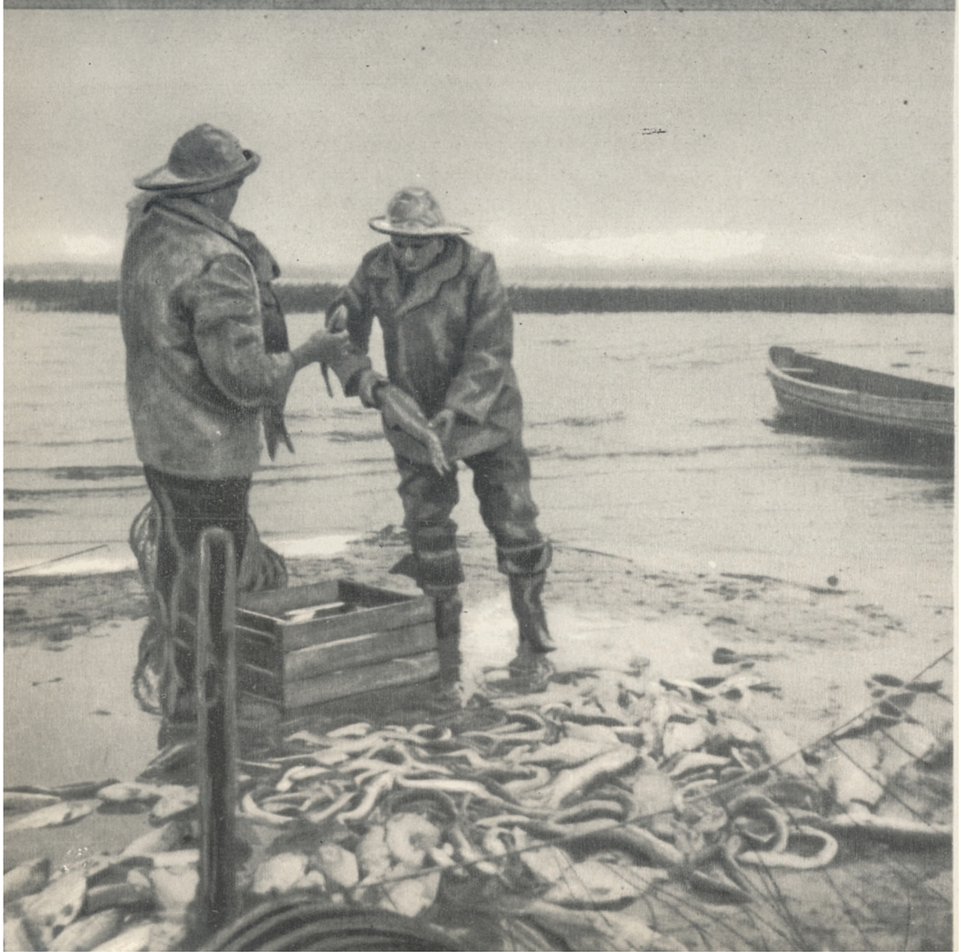

Ловля вугрів на оз. Пульмо, 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Ілліча». Колгосп «Заповіт Ілліча» — велике соціалістичне господарство рослинницько-тваринницького напряму. Він об'єднує понад 700 дворів, має 7823 га землі, в т. ч. 1485 га орної. Тут створено п'ять комплексних і одну тракторну бригади.

За роки семирічки (1959—1965) правління колгоспу і партійна організація домоглися дальшого зміцнення економіки господарства. Валовий прибуток колгоспу за цей час зріс з 155,6 тис. до 181,6 тис. карбованців[1].

Колгосп має міцну машинну базу. У 1965 році в господарстві налічувалося 26 тракторів, 2 зерно- і 2 силосозбиральні комбайни, 15 сівалок, 9 вантажних машин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Зросла сім'я механізаторів, яка становить 30 чоловік.

Важливу роль в економічному зміцненні колгоспу відіграли рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Завдяки підвищенню закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію господарство додатково одержало у 1965 році 30,6 тис., а в 1966 році — 33,7 тис. крб. прибутку. Зросли врожаї льону та прибутки від нього. Кращих успіхів у вирощуванні цієї культури досягла ланка Т. П. Вінничук, члени якої у 1968 році на площі 12 га зібрали по 8 цнт волокна з гектара.

Зросла питома вага тваринництва у прибутках колгоспу. В 1967 році на колгоспних фермах налічувалося понад 1100 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 303 корови. Якщо в 1964 році виробництво молока і м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь становило 116,3 цнт і 20 цнт, то в 1967 році воно збільшилося відповідно до 178 цнт і 30 цнт, а річний прибуток від тваринництва становив 47,7 тис. крб. Серед колективу тваринників своєю сумлінною працею відзначається доярка С. С. Нестерук, яка в 1968 році надоїла від кожної з 12 закріплених за нею корів по 2135 кг молока. Значних виробничих успіхів досягла комсомолка Н. М. Сендер. Вона одержала у тому ж році від кожної з 12 свиноматок по 14 поросят.

В артілі збудовано багато господарських приміщень, у т. ч. 2 кормокухні, тваринницькі приміщення на 900 голів, зерносховище на 1000 цнт, а також завод для виготовлення вітамінного борошна (трав'яного і хвойного). Щоб забезпечити господарські потреби, споруджено цегельний і черепичний цехи, більш потужну пилораму, кузню, столярно-слюсарну майстерню. У здійсненні будівництва господарських і виробничих приміщень важливе значення мають державні кредити. Лише в 1968 році держава надала колгоспу довгострокову позику на суму 84,5 тис. карбованців.

Успішно розв'язувати завдання дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва допомагає колгоспна партійна організація. Вона проводить велику організаторську й масово-політичну роботу, націлює трудівників села на успішне виконання поставлених партією завдань. Комуністи очолюють провідні ділянки виробництва, показують приклад сумлінного ставлення до праці. Так, колишній член КПЗБ Я. І. Кузьмич багато років очолює одну з комплексних бригад. Комуніст М. П. Нестерук — бригадир другої комплексної бригади, якій належить першість у колгоспі з виробничих показників і організації праці. Зразком для інших є комуніст М. Р. Шевчик. Працюючи трактористом, він добре виконує доручену роботу і в 1968 році виробив 1620 га умовної оранки.

Завдяки зростанню колгоспного виробництва збільшився валовий доход господарства, який у 1967 році становив 238,4 тис. крб. Це створило умови для підвищення добробуту трудівників села і зростання оплати їх праці. В 1967 році на один людино-день вони одержали по 2,23 крб. — вдвоє більше, ніж у 1964 році. В особистому користуванні колгоспників артілі «Заповіт Ілліча» і сільської інтелігенції налічувалося 831 голова великої рогатої худоби і близько 1 тис. свиней.

За роки Радянської влади Піща невпізнанно змінилася. Протягом 1945—1967 рр. тут було зведено 229 нових житлових будинків, що становить майже дві

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 15, спр. 164, арк. 131.

третини житлового фонду. В селі з'явилися нові вулиці: Механізаторів, Набережна та інші. Красивішою стала центральна вулиця, названа ім'ям Леніна. Гордістю села є вулиця Механізаторів, де зведено вже понад 60 добротних будинків. В них живуть переважно механізатори різних спеціальностей. В числі новоселів кращі трактористи В. С. Шульга та Ф. П. Яльницький, сім'ї яких переїхали до нових трикімнатних цегляних будинків[1]. Нові будинки й вулиці — свідчення зростання матеріального добробуту хліборобів, наслідок постійної турботи партії і Радянського уряду. Лише в 1965 році держава асигнувала для забудовників кредити на 10 тис. крб. і виділила багато будівельних матеріалів. Село електрифіковано й радіофіковано, з 1966 року одержує струм від Добротвірської ДРЕС. З ініціативи сільської Ради і вуличних комітетів проведено велику роботу по озелененню вулиць.

Зростає добробут і культурний рівень трудящих Піщі. Важливим показником цього є збільшення товарообороту місцевої торговельної мережі. Якщо в 1958 році тут було продано різних товарів на 43 тис. крб., в 1965 році — на 319,3 тис. крб., то в 1968 році — на 853,3 тис. крб. Звичайним явищем в будинках колгоспників та інтелігенції стали добротні меблі, радіоприймачі, телевізори, швейні і пральні машини та інші цінні речі. Значно зросла кількість вкладників до ощадкаси. В 1968 році їх налічувалося близько 300 чоловік, а загальна сума заощаджень становила 60 тис. крб. Ветерани праці забезпечені пенсіями. 156 літніх колгоспників одержують пенсії, а 56 багатодітних і одиноких матерів — державну допомогу.

До послуг жителів Піщі відділення зв'язку, де є телефонний переговорний пункт. Для задоволення побутових потреб у селі відкрито кравецьку майстерню, пункт прийому одягу для хімчистки. Колектив кравецької майстерні на чолі з О. В. Корінь за систематичне перевиконання виробничих завдань і високу якість роботи у 1965 році удостоєний звання колективу комуністичної праці, а в ювілейному 1967 році занесений на районну Дошку пошани.

За Радянської влади докорінно змінилося медичне обслуговування трудящих. У 1945 році в Піщі було відкрито лікарню на 25 ліжок, яка в 1960 році переїхала до нового приміщення. При поліклінічному відділенні працюють жіноча й дитяча консультації, рентгенологічний та фізіотерапевтичний кабінети. Функціонує пологове відділення. На варті здоров'я трудівників села лікар, 5 медсестер і близько 10 чоловік обслуговуючого персоналу. Завдяки зусиллям медпрацівників у селі покінчено з такими хворобами, як малярія, висипний тиф та інші, що були поширені в минулому. Значно скоротилася дитяча смертність, підвищилася гігієна побуту. Велику пошану трудящих заслужили лікар Є. С. Васильчишин, акушерка М. П. Протас, фельдшер В. Х. Ковальчук та інші.

Великих успіхів досягли трудящі Піщі в галузі освіти і культури. У цьому недавно глухому селі Волині за перші післявоєнні роки ліквідували неписьменність. На базі неповної середньої школи з 1951 року тут почала працювати середня школа, де є навчальні кабінети, кіноустановка, бібліотека, їдальня, інтернат. У 1967/68 навчальному році в ній навчалося 334 учні і працювало 24 вчителі. За невтомну працю у навчанні і вихованні дітей вчительку Н. С. Шевчук неодноразово відзначали грамотами Міністерства освіти УРСР, її нагороджено значком «Відмінник народної освіти»[2].

Педагогічний колектив проводить велику виховну роботу, прищеплює молоді любов до праці. Учні цієї школи вже кілька разів виступали ініціаторами добрих починань. Так, у 1959 році багато юнаків і дівчат, що закінчили школу, поїхали працювати на шахти й будови Донбасу, а випускники 1960 року звернулись до молоді Волинської області із закликом поповнити лави трудівників у рідних колгоспах[3]. У 1964 і 1965 рр. шкільна виробнича бригада двічі завойовувала першість

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 495.
[2] Газ. «Радянське життя», 30 вересня 1967 р.
[3] Газ. «Жовтнева перемога», 28 квітня 1960 р.

і перехідний Червоний прапор у змаганні шкільних виробничих бригад району. Учні не лише допомагають рідному колгоспу своєю працею, а й ведуть корисну дослідницьку роботу на шкільній ділянці. Виробнича бригада школи, як сказав голова артілі «Заповіт Ілліча», стала справжнім дослідницьким господарством. Її бригадира В. К. Богута нагороджено медаллю «За трудову доблесть». Нині він студент Київської сільськогосподарської академії[1].

За часів панування поміщицько-буржуазної Польщі в селі важко було знайти письменну людину. Тепер 237 уродженців села мають вищу й середню освіту. Колишній житель села Ю. О. Максимук здобув вчений ступінь кандидата медичних наук, 9 односельчан мають вищу педагогічну освіту, 12 — офіцери Радянської Армії. Багато молоді навчається у вищих та спеціальних середніх учбових закладах. В селі функціонують дитячі ясла й дитячий садок, де виховується 50 дітей. У 1967 році колгосп побудував типове приміщення для малюків.

У вихованні нової людини важливу роль відіграють культурно-освітні заклади: сільський клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з книжковим фондом 7,5 тис. примірників, послугами якої щороку користуються близько тисячі читачів. Тут систематично обговорюються художні твори, відбуваються читацькі конференції. Успішно пройшли конференція на тему «Радянська молодь — гідна зміна батьків» та обговорення книг М. Ульянової «Дитячі роки В. І. Леніна», С. Смирнова «Брестська фортеця» та інших.

Сільський клуб став центром політико-виховної і культурно-масової роботи. Тут можна побачити художньо оформлені стенди про досягнення радянської економіки й культури, хід виконання соціалістичних зобов'язань артілі «Заповіт Ілліча». Щовечора в клубі демонструються кінофільми. Сюди приходять послухати лекцію або доповідь, зустрітися з старими комуністами, кращими виробничниками. Перед молоддю села виступають ветерани революційного підпілля і Великої Вітчизняної війни Я. І. Кузьмич, М. В. Рибін, А. Г. Максимук та інші.

При клубі систематично працюють гуртки художньої самодіяльності: танцювальний, хоровий, літературно-драматичний, вокальна група. У 1967 році 48 кращих самодіяльних митців села взяли участь у районному фестивалі. Найбільшим успіхом користується танцювальний гурток, яким керує завідуюча аптекою М. О. Мисюк. В його репертуарі багато українських, російських та білоруських танців, зокрема «Волинянка», «Лісоруби», «Гопак». Роботі клубу велику увагу приділяють партійна і комсомольська організації. При ньому створено художню раду. В 1967 році клубу присвоєно почесне звання «Клуб відмінної роботи».

У 1954 році в Піщі споруджено стадіон. Тут працює добровільне товариство «Урожай», яке об'єднує понад 120 юнаків і дівчат. Члени його опановують різні види спорту. У селі є футбольна команда «Колос».

Колгоспна й шкільна партійні організації приділяють велику увагу масово-політичній роботі. Активно працює агітколектив. З 1960 року на громадських засадах створено кабінет політичної освіти. Він міститься у бібліотеці в спеціальній кімнаті. Тут завжди можна знайти потрібну літературу, організовано чергування комуністів, які консультують з питань марксистсько-ленінської теорії, поточної політики тощо. В бригадах і на фермах є агітпункти та червоні кутки. Добре працюють члени сільської організації товариства «Знання». Вони читають для населення багато лекцій, виступають з доповідями.

Трудящі Піщі свято шанують пам'ять про тих, хто віддав своє життя в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. В урочисті хвилини вони приходять на братські могили, де поховані розстріляні гітлерівцями активісти села і воїни Радянської Армії. Піонери і комсомольці клянуться тут бути гідними будівниками нового суспільства.

---

[1] Газ. «Радянське життя», 16 жовтня 1965 р.

Невід'ємною рисою побуту жителів села стали нові звичаї. Всім виробничим колективом проводжають юнаків на службу до Радянської Армії, пенсіонерів — на заслужений відпочинок. Урочисто і красиво відбувається реєстрація шлюбів та новонароджених. В обстановці великого політичного і трудового піднесення трудівники щороку святкують радянські революційні свята.

Нові умови життя, розквіт соціалістичної демократії зумовили зростання політичної активності широких народних мас. Трудящі Піщі беруть активну участь у виборах депутатів до місцевих і центральних органів влади. Обрана в 1967 році Піщанська сільська Рада налічує в своєму складі 31 депутата, в т. ч. 16 жінок. Серед депутатів 19 колгоспників, 2 робітники і 10 службовців. При сільраді працюють 6 постійних комісій: сільськогосподарська, бюджетна, мандатна, благоустрою й шляхового будівництва, культурно-побутова та соціалістичної законності. До роботи в цих комісіях залучено 90 чоловік. У селі є такі громадські організації, як група народного контролю, народна дружина, товариський суд.

За роки Радянської влади зросла й розквітла Піща. Жителі села стали господарями своєї долі, а їх життя — заможним і культурним.

В. О. КУДЬ, П. Н. СЕРПЕНІНОВ, А. О. ЯКОВИНИЧ

ШАЦЬК

Шацьк — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради. З 1940 по 1963 рік був центром колишнього Шацького району. Розташований за 33 км від районного центру і залізничної станції Любомль, на автошляху Любомль—Брест. Має автобусне сполучення з районним і обласним центрами, з Брестом і повітряне сполучення з обласним центром. Населення — 5100 чоловік. Шацькій селищній Раді підпорядковано село Мельники.

Шацьк — один з давніх населених пунктів Полісся. Перша згадка про нього в історичних джерелах належить до 1410 року, коли польський король Ягайло відрядив своїх мисливців до Шацьких лісів на полювання, щоб заготовити м'ясо для війська напередодні битви з німецькими загарбниками під Грюнвальдом[1]. Шацьк, як і більша частина інших земель Волині, у 40-х роках XIV століття був захоплений Литовським князівством.

У 1564 році Шацьк входив до складу Любомльського староства. За люстрацією 1564 року в ньому налічувалося 35 дворів тяглих селян, 7 городників, 3 комірники і 33 рибалки[2]. Всі ці категорії населення були обтяжені великими феодальними повинностями. Тяглі селяни щорічно сплачували податок у розмірі 12 злотих 20 грошів, давали 106 корців вівса або 53 злотих, 56 відер меду або 179 злотих 6 грошів, м'яса на 3 злотих 18 грошів і багато курей та яєць. На утримання церкви з них стягували щороку 4 корці вівса або 2 злотих. Селяни мали також відробляти у фільварку панщину або сплачувати по 2 злотих від кожної робочої людини, тобто 92 злотих. Проте цей викуп не звільняв їх від виконання панщини під час збирання врожаю. Великі податки сплачували також городники, комірники й рибалки. Загальна сума всіх видів платежів з населення становила 419 злотих 29 грошів на рік[3].

Після унії Литви з Польщею 1569 року остання захопила і Шацьк. Значно посилився соціальний і національний гніт. У Шацьку збільшилася кількість шляхти,

---

[1] Н. Н. Длугош. Грюнвальдская битва. М., 1962, стор. 58.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 337.
[3] Там же, стор. 337—340.

яка захоплювала землі селян та закріпачувала їх. Панщина збільшилася до 4—6 днів на тиждень. З 1595 року Шацьк згадується у документах як містечко. Взимку цього року поблизу нього пройшли повстанці, очолювані С. Наливайком.

Протягом XVII—XVIII століть шацькі селяни-кріпаки поділяли долю селян інших населених пунктів Любомльського староства. Польські королі часто передавали їх різним магнатам. У 1768 році містечко разом з усім Любомльським староством стало власністю великого феодала — графа В. Браницького[1].

Після третього поділу Польщі у 1795 році Шацьк у складі Західної Волині відійшов до Росії. Було покладено край польсько-шляхетському пануванню й примусовому покатоличенню українського населення. Шацьк став волосним центром Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. Проте в соціально-економічному і юридичному становищі шацьких селян не сталося ніяких змін. Царизм визнав за місцевим феодалом В. Браницьким право на всі його володіння і на підданих.

Під час Вітчизняної війни 1812 року Шацьк захопили війська наполеонівської армії. 10—11 вересня російські війська під командуванням генерала О. П. Тормасова і адмірала П. В. Чичагова перейшли в контрнаступ, завдали ворогові поразки біля Любомля і примусили його відступити за Буг. Шацьк було визволено.

У першій половині XIX століття внаслідок кризи феодально-кріпосницької системи посилилася експлуатація селянства. Селяни-кріпаки Шацька мали відробляти по 3—4 дні панщини на тиждень та виконувати різні повинності. Селянські господарства дедалі зубожіли. Становище шацьких селян погіршувалося ще й через неродючість піщаних і болотистих грунтів, що переважали в цьому районі[2].

У 1849 році царський уряд конфіскував володіння К. Браницького. Шацький фільварок перейшов у розпорядження Волинської губернської палати державних маєтностей, а селяни стали державними. Хоч становище їх дещо поліпшилося, проте вони й далі лишалися об'єктом жорстокої експлуатації.

За переписом 1850 року, Шацьку належало 7168 десятин земельних угідь, з них 4254 десятини орної і городньої землі. За користування цією землею селяни сплачували великі державні податки. Перші три роки щорічна сума їх становила 2623 крб. Після закінчення цього, так званого пільгового строку вона збільшилася до 3909 крб. Навіть губернська палата державних маєтностей змушена була констатувати, що селяни Шацька перебувають у «неспроможному стані»[3]. Крім сплати цього податку, вони виконували також підводну, шляхову та інші повинності.

Після реформи 1861 року і скасування кріпосного права селяни Шацька дістали особисту волю. У 1866—1867 рр. були видані царські укази про поземельний устрій державних селян України. Згідно з цими указами шацькі селяни в 1874 році одержали за викуп 3835 десятин земельних угідь, у т. ч. 1426 десятин орної і городньої землі. За виділену землю вони щороку мали сплачувати грабіжницький викуп у сумі 1456 крб. 39 коп. протягом 49 років. Зазначена сума значно перевищувала розмір поземельного податку, який стягувався з них до опису 1874 року. Цю землю було розподілено між селянами нерівномірно. З 305 дворів 43 одержали повний наділ (8,6 десятини орної землі і 7,9 десятини луків), 186 дворів — півнаділу, решта — ще менші ділянки[4].

Пореформений період характеризувався посиленням соціальної нерівності і поглибленням класової диференціації. В той час, як більшість селян Шацька терпіла від малоземелля, тут з'явилася купка куркульських господарств, які зосередили у своїх руках значні земельні масиви. На початку XX століття 4 сільським багатіям належало 666 десятин землі, 2 — по 30 десятин землі та по 25—30 голів

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 11.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18664, ч. 1, арк. 92; спр. 18658, ч. 5, арк. 402.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 272, арк. 2, 4, 13.
[4] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 2536, арк. 7, 41—67.

худоби. Куркулі й місцева церква, яка володіла 136 десятинами землі, нещадно експлуатували селянську бідноту. Одним з важливих видів промислу у Шацьку було рибальство, але озера теж були приватними. Частина селян займалася ремеслом. Тут були шевці, кравці, теслярі, пічники та інші.

Розвиток капіталістичних відносин сприяв пожвавленню в Шацьку економічного життя. Це насамперед знайшло вияв у розвитку торгівлі. Тут тричі на рік відбувалися ярмарки, де селяни продавали сільськогосподарські продукти, а купували господарські речі, одяг тощо. На початку XX століття було відкрито страхове агентство, а також поштово-телеграфне відділення. Протягом другої половини XIX століття Шацьк значно зріс. Якщо у 1860 році тут налічувалося 194 двори і 1557 жителів, то у 1906 році кількість дворів збільшилася до 428, а чисельність населення — до 2886 чоловік[1]. Було відкрито земську лікарню на 12 ліжок, але за лікування в ній платили. В 1852 році в Шацьку почала працювати парафіяльна школа, яку в 1874 році було реорганізовано на однокласне сільське училище. Школу відвідувало мало дітей, наслідком чого була масова неписьменність населення. В 1910 році в ній навчалося 30 учнів, а в 1913 році — 58, з них 7 дівчат. Це були переважно діти заможної верхівки, а діти бідноти лишалися поза школою[2].

У квітні 1909 року в Шацькій волості сталося селянське заворушення. Селяни відмовилися виконати розпорядження волинського губернатора про відведення ділянки під кладовище за рахунок їх земель. До волосної управи з протестом з'явилося понад 100 селян. Місцеві власті застосували проти них репресії.

В роки першої світової війни Шацьк опинився у фронтовій смузі. Багато жителів евакуювалося до східних губерній. У липні 1915 року Шацьк захопили австро-німецькі окупанти, які встановили тут жорстокий режим. Військова адміністрація примушувала жителів будувати укріплення на річці Стоході, постачати ворожим військам продовольство, обробляти землю.

Трудящі Шацька із захопленням зустріли Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Проте іноземна окупація перешкодила утвердженню тут Радянської влади. На початку 1919 року Шацьк загарбали війська панської Польщі. В серпні 1920 року Червона Армія визволила його від білополяків. Тут було встановлено Радянську владу і створено ревком[3]. Значна частина населення повернулася з евакуації. Однак у середині вересня 1920 року він знову був захоплений білопольськими окупантами, які перебували тут до вересня 1939 року. Наприкінці 1921 року в Шацьку, який став центром гміни, налічувалося 405 дворів і 1752 жителі[4].

Тяжкою була доля трудового селянства. Переважна більшість шацьких селян терпіла від безземелля й малоземелля. На 1935 рік, за офіціальними даними, понад 71 проц. селянських господарств Шацької гміни мали менше 5 га землі на двір[5]. А тим часом кільком поміщикам і куркулям належали сотні гектарів. До того ж селянське землеволодіння відзначалося черезсмужжям. Нерідко наділ у 2—3 га був розпорошений більш ніж у 10 місцях. У другій половині 20-х років польські власті вдалися до так званої комасації, яка стала додатковим засобом пограбування селянства. Селянин міг одержати землю однією ділянкою лише тоді, коли переселиться на хутір і зведе там будинок. Цим правом могли скористатися лише заможні селяни. Комасація була однією з форм колонізації Західної України шляхом насадження куркульських господарств за рахунок розорення дрібних селянських господарств. У 30-х роках навколо Шацька виникли хутори Хороми, Посіч, Городище, Вороткове, Камені та інші.

---

[1] П. Семенов. Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5. СПб., 1885, стор. 778; Список населенных мест Волынской губернии, стор. 49.

[2] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 год, стор. 270.

[3] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 9, спр. 4830, арк. 52.

[4] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 35.

[5] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 4, спр. 378, арк. 16.

Великим тягарем для трудящих мас був податковий гніт, який дедалі посилювався. Селянам доводилося сплачувати понад 10 різних податків і поборів. Як писала газета «Сила», на плечах селянина тяжіла ціла вавілонська вежа податків: поземельний, маєтковий, прибутковий, шляховий, оборотовий, додатковий, промисловий, комунальний, нумеровий і т. д. Найбільш тяжким був поземельний податок, який стягувався у більшому розмірі з малоземельних господарств. Так, господарства, що мали до 5 га, платили до 2,25 злотого з гектара, а ті, що володіли понад 2 тис. га, — тільки по 1,07 злотого. Виходячи з цього, середній селянин повинен був щорічно платити до 8—10 злотих тільки поземельного податку. Податки стягувалися також на утримання війта, поліції тощо. Справжнім лихом були численні штрафи і мита[1]. Селяни мали платити за в'їзд до міста, переїзд через міст, постій на базарі, забій худоби, одержання свідоцтва тощо. Великим тягарем були також державні монополії на сіль, сірники, тютюн та інші товари і шарваркова повинність, яка відбирала у них до 100 людино-днів на рік.

Щоб прогодувати сім'ю і сплатити податки, розореним селянам доводилося шукати заробітків. У Шацьку були лише паровий млин, 2 вітряки і цегельня, які, безперечно, не могли забезпечити роботою всіх бажаючих. Тому багато з них їхали до промислових центрів Польщі, а кілька сімей емігрували до Америки.

Соціальне поневолення доповнювалось національним. Польський уряд здійснював політику примусового ополячування українського населення, переслідував українську мову, культуру й освіту. Заборонялося навіть носити український одяг, співати національних пісень. Тих, хто порушував це, штрафували. В державних установах офіціальною мовою була лише польська мова, а всі посади займали переважно поляки. В Шацьку була 4-класна школа, але навчання в ній проводилося виключно польською мовою. Переважна більшість дітей лишалася поза школою. За офіціальними даними, у 1938 році тут налічувалося понад 60 проц. неписьменних[2]. На десятки сіл північного заходу Волинського воєводства у 30-х роках працювала невелика лікарня з одним лікарем, яка знаходилася у Шацьку. Медичне обслуговування було платним. Перебування у лікарні протягом доби коштувало від 3 до 6 злотих[3].

Трудящі Шацька не мирилися з таким становищем і боролися проти гнобителів, за возз'єднання з Радянською Україною. Очолювали революційну боротьбу комуністи. У 1924 році створюється Шацький райком КПЗУ, який підлягав Ковельському окружкому[4].

Комуністи піднімали широкі маси на боротьбу за соціальне і національне визволення, викривали антинародну суть політики окупаційних властей, розповсюджували революційні видання. Внаслідок агітаційно-масової роботи, проведеної комуністами, більшість населення Шацька бойкотувала вибори до сейму та місцевих органів влади. Так, у 1928 році в Шацьку і Любомльському повіті в цілому майже половина виборців не брала участі в голосуванні, а близько чверті тих, хто голосував, підтримали антиурядових кандидатів. Під керівництвом комуністів участь у революційній боротьбі брали комсомольці. Вони вивішували в Шацьку і сусідніх селах гасла й транспаранти з революційними закликами: «Руки геть від Радянського Союзу!», «Навчання для всіх!» та інші.

Особливу активність революційне підпілля виявляло напередодні видатних дат: дня пам'яті В. І. Леніна, річниці Великого Жовтня, 1 Травня. З нагоди цих подій комуністи скликали нелегальні збори, розповсюджували листівки, вивішували

---

[1] Л. Я. Корнійчук. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі. К., 1957, стор. 35, 36.

[2] Волинь в цифрах, стор. 13.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 14 вересня 1940 р.

[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 76.

червоні прапори. В січні 1936 року в більшості сіл, що входили до зони діяльності Шацького підпільного райкому КПЗУ, відбулися збори селян, присвячені пам'яті В. І. Леніна. У Шацьку в таких зборах взяло участь близько 300 чоловік. У прийнятих резолюціях засуджувалася політика білого терору, закриття польським урядом шкіл, а також висловлювалася щира підтримка Радянського Союзу[1]. Напередодні 1 Травня з ініціативи комуністів поблизу Шацька відбулися дві маївки, на які зібралося понад 100 чоловік. Активну участь у революційному підпіллі в 30-х роках брали комуністи Я. І. Гинайло, К. К. Терета, М. К. Курзяба, К. Т. Зуб, С. Д. Бегас, О. І. Редько та інші[2].

Улітку 1936 року польська поліція вдалася до масових арештів учасників революційного руху. Комуністів Я. І. Гинайла і К. К. Терету, виданих провокаторами, по-звірячому закатували. Лише через 27 років пощастило знайти місце поховання відважних борців — за 18 км від Шацька. В 1963 році їх останки трудящі з почестями перенесли до селища й поховали.

Масові репресії польських властей не зламали волі трудящих до боротьби за свободу. У вересні 1936 року поліція виявила в Шацьку 12 відозв. На заклик комуністів селяни бойкотували сплату податків і виконання громадських повинностей, ухилялися від призову до польської армії. Власті запровадили білий терор. 6 червня 1938 року за їх наказом було вбито одного з активних членів шацького осередку КПЗУ С. Д. Бегаса. Проте цей терористичний акт не залякав борців за справу народу. Траурні плакати про вбивство С. Д. Бегаса з осудом фашистського терору були вивішені комуністами в багатьох селах. На них було написано: «Честь і слава товаришеві Бегасеві Степанові, що поліг від фашистських куль. Геть з фашизмом, геть з розстрілами, підпалами!»[3].

Боротьба за визволення не припинялась до історичних вересневих днів 1939 року. З великою радістю трудящі Шацька зустріли звістку про початок визвольного походу Червоної Армії. З ініціативи комуністів тут було створено ревком і загін Червоної гвардії. За рішенням ревкому на головній вулиці Шацька спорудили арку, прикрасили її червоними прапорами і революційними гаслами. 23 вересня частини Червоної Армії увійшли до селища. З цієї нагоди відбувся масовий мітинг.

Трудящі Шацька стали господарями своєї долі. Почалося нове життя. Влада перейшла до ревкому, який згодом був реорганізований у селянський комітет. Його очолив колишній член КПЗУ О. І. Редько. Селянський комітет забезпечив революційний порядок, встановив контроль за майном місцевих великих землевласників, що втекли, організував торгівлю предметами першої потреби. 22 жовтня 1939 року шацькі селяни вперше на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні обрали О. І. Редька своїм депутатом до Народних Зборів Західної України, які проголосили Радянську владу.

Після возз'єднання західних областей з Радянською Україною Шацьк з січня 1940 року став районним центром. Почали діяльність РК КП(б)У, райвиконком, РК ЛКСМУ, а з березня того ж року — сільська Рада. Місцеві органи Радянської влади, здійснюючи рішення Народних Зборів, конфіскували панські й церковні землі та передали їх безплатно селянам. Селяни Шацька і району одержали 2185 га землі, в т. ч. 990 га орної і понад 1130 га луків[4]. Загальнонародною власністю стали чудові шацькі озера й ліси. Радянська влада націоналізувала паровий млин, цегельню. Почав роботу райпромкомбінат.

Трудящі Шацька дістали можливість безплатно одержувати медичну допомогу. У селищі було відкрито районну лікарню. Широким фронтом розгорнулося куль-

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 275.
[2] Газ. «Жовтнева перемога», 3 жовтня 1957 р.
[3] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 367, 368.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

турне будівництво. Діти шкільного віку стали навчатися рідною мовою. В 1940 році на базі початкової школи почала працювати семирічна. Органи влади подбали про забезпечення її кваліфікованими кадрами. Чимало було зроблено для ліквідації неписьменності серед дорослих. Вогнищем культури стала хата-читальня, де жителі завжди могли прочитати газету, журнал, книгу. На початку 1941 року відчинилися двері Будинку культури з кінозалом на 400 місць.

Навесні 1941 року серед шацьких селян почався рух за новий, соціалістичний спосіб господарювання. Бідняцькі й середняцькі господарства стали утворювати колгоспи. 80 селянських господарств об'єдналися в колгосп ім. XXIII річниці Робітничо-Селянської Армії. Його головою було обрано колишнього члена КПЗУ З. І. Забродоцького. Близько 70 господарств утворили другий колгосп, решта селянських господарств — третій. Велику роль у проведенні соціалістичних перетворень на селі відіграла Шацька МТС[1].

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав мирну працю трудящих Шацька. 25 червня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до селища[2]. Окупанти та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти завдали населенню багато лиха й страждань. Вони ліквідували колгоспи, пограбували МТС, землі повернули колишнім власникам. Фашисти та їх найманці за час окупації закатували 574 жителі Шацька, 188 юнаків і дівчат силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини[3].

Трудящі Шацька піднялися на боротьбу проти гітлерівських загарбників. Цю боротьбу очолювали комуністи й комсомольці. Територія колишнього Шацького району стала одним з осередків активного партизанського руху на Волині.

Для організації антифашистського підпілля і партизанського руху за завданням ЦК КП(б)У до Шацька прибула група у складі колишнього голови правління Шацького сільського споживчого товариства комуніста С. О. Шковороди та Т. Глущука[4]. Спираючись на підтримку місцевого населення, вони організували явки, добирали людей для участі в антифашистському підпіллі, налагодили зв'язок з активістами сусідніх сіл. У вересні 1941 року створюється партизанський загін на чолі з С. О. Шковородою. З місцевих жителів у партизанському русі взяли активну участь Ф. С. Кропивник, брати Я. Г., С. Г. і П. Г. Рупінці, М. Н. Козак, Ф. І. Боярчук, С. М. Редько, М. І. Копитко та інші. На початок 1942 року загін налічував понад 20 народних месників. Партизани знищували живу силу противника, проводили роз'яснювальну роботу серед населення, рятували молодь від фашистської неволі. Патріоти визволили близько 200 юнаків і дівчат, зігнаних за наказом окупаційних властей для відправки на каторжні роботи до Німеччини. Значна частина їх вступила до партизанського загону[5].

Німецько-фашистські загарбники та їх найманці жорстокими репресіями намагалися придушити антифашистське підпілля. Вони жорстоко розправлялися з учасниками партизанського руху і з усіма тими, хто допомагав їм. Від рук катів загинули сім'я і всі родичі П. К. Бегаса, Є. М. Редько та його дружина, які активно сприяли партизанам[6]. У 1942 році за участь в антифашистському підпіллі були розстріляні О. І. Редько, члени сім'ї З. І. Забродоцького та інші радянські патріоти.

Незважаючи на репресії, шацькі партизани продовжували мужню боротьбу проти ворога. На початку червня 1942 року загін провів запеклий бій з гітлерівцями і поліцаями біля села Вілиці. Зустрівши карателів, які поверталися з награ-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 11 квітня 1941 р.; Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 2, спр. 12, арк. 64.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 375.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 220.
[4] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 565.
[5] Там же, арк. 567, 569, 573; В. Замлинський. Караюча земля, стор. 77; газ. «Радянська Волинь», 7 січня 1966 р.
[6] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 573.

бованим майном, партизани знищили 12 ворогів, спалили автомашини, а майно повернули потерпілим.

Оскаженілі фашисти спалили Вілицю і розстріляли 91 жителя цього села. Вони кинули проти партизанів численний військовий загін і поліцію. Але загін С. О. Шковороди, своєчасно попереджений зв'язковими, відійшов за 50 км від Шацька і уник оточення. Незабаром партизани повернулися до Шацького лісу. Щоб дізнатися, чи є німецько-фашистські карателі в навколишніх селах, 22 червня 1942 року до села Кропивників було надіслано розвідниць комсомолок Ярину Смоляр і Пашу Шепелю. Під час виконання завдання загинула Я. Смоляр. Бойові товариші поховали її край лісової галявини. За смерть відважної комсомолки партизани жорстоко помстилися фашистським катам. Вони пустили під укіс військовий ешелон і завдали ворогу ряд відчутних ударів.

Гітлерівці будь-що намагалися оточити й знищити партизанський загін, але це їм не вдавалося. Восени 1942 року фашисти схопили розвідника загону комсомольця Миколу Сулиму. Скрутивши юнакові руки, карателі наказали йому вести їх до місця розташування партизанського загону. Три години патріот водив понад 100 фашистів і поліцаїв по гущавинах і болотах. Незважаючи на жорстокі катування, він не вимовив ні слова і геройськи загинув[1].

З прибуттям влітку 1943 року на Волинь партизанського з'єднання на чолі з О. Ф. Федоровим Шацький партизанський загін увійшов до складу 3-го батальйону цього з'єднання. 3 серпня 1943 року 500 партизанів з'єднання Федорова здійснили сміливу й успішну операцію — розгромили фашистський гарнізон, який розташовувався у Шацьку, і ввійшли у селище. Відбувся мітинг. Партизани роздали жителям продукти і майно, відібрані в окупантів[2]. 21 липня 1944 року 185-а стрілецька дивізія 1-го Білоруського фронту визволила Шацьк від фашистів.

Німецько-фашистські окупанти завдали Шацьку великих руйнувань. Вони спалили 70 дворів, пограбували колгоспи, знищили МТС, електростанцію, Будинок культури та інші приміщення громадських організацій. Вони відібрали у населення 691 голову великої рогатої худоби, 131 коня, 250 свиней та багато іншого майна[3].

Відразу ж після визволення відновили роботу Шацький райком КП(б)У, райвиконком, РК ЛКСМУ і сільська Рада. Під керівництвом партійних і радянських органів розгорнулася робота по відбудові селища та наданню допомоги фронту. 42 жителі Шацька поповнили лави Червоної Армії і громили фашистів на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність, виявлену в боях за визволення Данціга, житель селища А. Т. Носулич був нагороджений орденом Слави 3-го ступеня. Трудящі Шацька і району лише за перші три місяці після визволення зібрали й передали до фонду допомоги Червоної Армії значну кількість продовольства. Багато жителів працювали на будівництві військових об'єктів. За рішенням РК ЛКСМУ було створено дві молодіжні бригади, які брали участь у відбудові Ковельського залізничного вузла та працювали на лісорозробках[4].

Невідкладним завданням, яке постало перед трудящими Шацька, була відбудова народного господарства. Першорядне значення у його вирішенні мала допомога держави, яка виділила величезні кошти і будівельні матеріали. Господарствам, які потерпіли від фашистських окупантів та їх пособників, було надано грошові кредити, будівельні матеріали, насіння тощо. Так, за рішенням Шацького райвиконкому від 31 жовтня 1945 року такі господарства одержали 3760 куб. метрів лісоматеріалів, у т. ч. 78 господарств Шацька[5]. Згідно з Постановою РНК СРСР від

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 414, арк. 574.
[2] Там же, арк. 583.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 220.
[4] Волинський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 1, арк. 7; спр. 8, арк. 12.
[5] Волинський облдержархів, ф. Р-1204, оп. 2, спр. 8, арк. 52—57.

8 лютого 1944 року в 1945 році понад 60 господарств було повністю або частково звільнено від сплати сільськогосподарського податку[1]. Радянська держава подбала про сімей червоноармійців та інвалідів Великої Вітчизняної війни. Важливу роль у цьому відіграла громадськість селища. За рішенням РК КП(б)У та райвиконкому з 15 по 21 січня 1945 року в Шацьку відбувся недільник допомоги сім'ям військовослужбовців[2].

Протягом другої половини 1944 року і в 1945 році трудящі Шацька відбудували 31 адміністративний і житловий будинок загальною площею понад 10 тис. кв. метрів. Почали працювати два цехи райпромкомбінату. З ініціативи комуністів і комсомольців в селищі неодноразово влаштовувалися суботники. Так, 13 жовтня 1945 року під час суботника було виконано великий обсяг земляних робіт. На відбудові селища особливо відзначилася молодіжна бригада, яка складалася з 80 чоловік. У відбудованих приміщеннях почали працювати райлікарня і аптека. Медперсонал багато зробив для боротьби з такими небезпечними хворобами, як тиф, скарлатина, дифтерія та інші. З 1 вересня 1944 року відчинилися двері семирічної школи. Вже у листопаді 1944 року місцеві органи влади розглянули питання про завершення ліквідації неписьменності серед дорослих. Незабаром почали працювати клуб з кіноустановкою та хата-читальня.

Відбудові й соціалістичному будівництву в Шацьку великі перешкоди чинила банда українських буржуазних націоналістів. В січні 1945 року за допомогою місцевого населення вона була ліквідована. Яскравою демонстрацією відданості трудящих Шацька Радянській владі були вибори до Верховної Ради СРСР, які відбулися в лютому 1946 року. 100 проц. виборців взяли участь у виборах до радянського парламенту і віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

В 1947 році у селищі розгорнувся рух за колективізацію сільського господарства. Велику роботу щодо об'єднання селянських індивідуальних господарств у колективні господарства проводили комуністи і комсомольці. Активними організаторами колгоспного руху були колишні члени КПЗУ М. К. Курдзяба, М. К. Бегас, П. Д. Шепеля та інші. У серпні 1947 року в Шацьку був створений колгосп, в який об'єдналося 18 бідняцьких господарств[3]. Він мав 51 га орної землі. Наприкінці 1947 року в колгоспі утворилася партійно-кандидатська група, яка в 1948 році стала парторганізацією. Секретарем її обрали М. К. Курдзябу. В листопаді 1948 року було організовано другий колгосп.

Вже в перші роки колективного господарювання було досягнуто значних успіхів у розвитку виробництва. У колгоспах створили тваринницькі ферми. В 1950 році в них налічувалося 379 голів великої рогатої худоби і понад 110 свиней[4]. У липні 1951 року на базі двох колгоспів було створено одне господарство рослинницько-тваринницького напряму, до якого в 1958 році приєднався колгосп села Мельників.

Артіль, що дістала назву «Україна», стала багатогалузевим господарством. На кінець 1958 року вона мала 1200 голів великої рогатої худоби. Колгосп придбав комбайн, 9 тракторів, 6 вантажних автомашин. Зріс доход артілі, який в 1958 році становив 290,7 тис. крб. За рахунок освоєння боліт на 185 га розширилася площа орних земель.

У наступні роки господарство колгоспу дедалі зростало. Збільшився валовий збір зерна, який у 1965 році становив 6,7 тис. цнт. Поголів'я великої рогатої худоби протягом 1958—1965 рр. зросло на 698 голів, у т. ч. корів — на 140 голів, внаслідок чого доходи від тваринництва збільшилися[5]. Доход колгоспу в 1965 році становив

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1204, оп. 2, спр. 5, арк. 4, 35; спр. 6, арк. 2—3; спр. 7, арк. 62; спр. 8, арк. 81; спр. 12, арк. 121, 122.
[2] Там же, спр. 5, арк. 2.
[3] Там же, спр. 19, арк. 42.
[4] Там же, ф. Р-32, оп. 8, спр. 196, арк. 90, 208.
[5] Там же, оп. 15, спр. 164, арк. 284, 286.

342,3 тис. крб. Ці досягнення є результатом самовідданої праці колгоспників, великої організаторської роботи партійної організації. Плодотворно позначилися на розвитку колгоспу рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У 1967 році доход колгоспу збільшився до 379,2 тис. карбованців.

На початок 1968 року колгосп «Україна» мав 9635 га землі, у т. ч. 1592 га орної. Його машинний парк налічував 13 тракторів, 3 зернові комбайни, 11 вантажних автомашин. Колгосп побудував багато тваринницьких приміщень, обладнаних новітнім устаткуванням. В господарстві працюють 4 комплексні, тракторна і городня бригади.

Головне багатство артілі — люди. Вожаками шацьких трудівників є комуністи. 18 з них зайняті у рільництві, 10 — у тваринництві. Кращі виробничники відзначені урядовими нагородами. Високими врожаями «поліського шовку» — льонудовгунця славиться ланка М. Д. Терети, яка збирає по 6,5 цнт волокна з гектара. У 1966 році ланкова М. Д. Терета була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Медаллю «За трудову доблесть» удостоєно доярку М. К. Бобко і голову колгоспу М. С. Ющука[1].

Із зростанням виробництва підвищується і добробут колгоспників. Протягом 1964—1967 рр. вартість людино-дня в артілі «Україна» збільшилася у 2 рази і становила 2,15 крб. В особистій власності колгоспників налічується 1321 голова великої рогатої худоби і 1239 свиней. На початку 1968 року 1380 трудівників мали вклади в ощадкасі, загальна сума яких становила 487 тис. крб. 455 ветеранів колгоспного виробництва одержують пенсії.

В Шацьку швидкими темпами розвивається місцева промисловість. У перші післявоєнні роки тут працювали лише невеликі цехи райпромкомбінату — млин, олійниця і деякі інші. Через деякий час стали до ладу меблевий, столярний, лісопильний, черепичний та цегельний цехи. Збільшилася і чисельність робітників на підприємстві. Якщо в 1950 році тут працювало 55 чоловік, то у 1967 році — вже понад 200. Вартість валової продукції комбінату зросла з 55,9 тис. крб. у 1950 році до 612,3 тис. крб. у 1967 році.

Значним підприємством є Шацький лісгоспзаг, який налічує 18 тис. га лісу. Тут працює 397 чоловік. У 1968 році лісгоспзаг поставив 17 900 куб. метрів деревини і виробив товарної продукції на 481 200 крб. На базі шацьких озер загальною площею 7,5 тис. га (Люцемир, Чорне, Пісочне, Кримне, Світязьке, Пулемецьке, Острів'янське та інші) діє рибозавод, валова продукція якого постійно зростає. У 1952 році було споруджено рибоконсервний цех, який виробляє понад 250 тис. умовних банок консервів «Шацький частик» на рік. Крім консервів, завод випускає в'ялену, копчену й морожену рибу, а також постачає містам УРСР велику кількість свіжої риби, щорічний вилов якої — 3 тис. цнт різних порід. Валова продукція підприємства на рік в середньому становить 110—120 тис. крб. У 1967 році воно перевиконало річний план. Рибозавод також вирощує мальків для зариблення озер. Щорічно мільйони мальків, вирощених у питомнику «Ладинка», запускають у шацькі озера.

У селищі є відділення «Сільгосптехніка», яке обслуговує машинний парк навколишніх колгоспів. Колектив відділення спільно з механізаторами артілей готує сільськогосподарську техніку, допомагає добувати і вивозити торф на поля, а також осушувати та освоювати заболочені землі. Значну допомогу колгоспам у будівництві виробничих, культурно-побутових та житлових приміщень подає Шацька міжколгоспна будівельна організація, створена у 1957 році[2]. В 1966 році тут працювало 1200 робітників та службовців і було виконано різних робіт на 1 млн. 456 тис. крб. У 1967 році ця організація завершила будівництво міжколгоспного будинку відпочинку «Лісова пісня» і турбази на озері Світязькому. У 1968 році вона виконала будівельних робіт на 1 млн. 550 тис. крб. і здала до експлуатації багато корівників,

[1] Газ. «Радянське життя», 29 березня і 24 травня 1966 р.
[2] Волинський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 481, арк. 82.

зерносховищ, ясел, клубів та інших об'єктів. Одним з важливих підприємств селища є пекарня, яка щодоби випікає до 10 тонн хлібобулочних виробів і забезпечує своєю продукцією близько 20 сіл. У Шацьку працюють також ряд цехів Любомльського комбінату побутового обслуговування та райхарчокомбінату.

На промислових підприємствах Шацька широкого розмаху набуло соціалістичне змагання. Душею всіх починань за збільшення виробництва продукції є партійні організації. Протягом кількох років першість у соціалістичному змаганні тримає райпромкомбінат. За високі виробничі показники на честь XXIII з'їзду КПРС чотирьом бригадам його присуджено звання колективів комуністичної праці. Колектив райпромкомбінату успішно виконав соціалістичні зобов'язання, взяті ним до 50-річчя Великого Жовтня, і 23 жовтня рапортував про дострокове завершення річної виробничої програми[1]. Підприємству вручено пам'ятний Червоний прапор райкому КП України і райвиконкому, а п'ять передовиків виробництва нагороджено значком «Відмінник соціалістичного змагання». Кращим виробничником відділення «Сільгосптехніка» є екскаваторник С. А. Забродоцький, який був удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Добре працює і токар комуніст Д. М. Ковальчук, якого обрано депутатом селищної Ради. У 1968 році його було відзначено дипломом ВДНГ СРСР.

За роки Радянської влади змінилося обличчя Шацька. З відсталого поліського села він перетворився на селище міського типу з сучасними будинками і впорядкованими вулицями. Протягом 1945—1967 років тут споруджено 77 будинків за рахунок держави і 551 індивідуальний житловий будинок. Селище електрифіковано і радіофіковано, з 1966 року воно підключено до державної електромережі.

До послуг трудящих — 22 торговельні заклади, в т. ч. сільунівермаг. Рік у рік зростає купівельна спроможність населення. Якщо в 1958 році тут було продано різних товарів на 730 тис. крб., в 1965 році — на 1366,8 тис. крб., то в 1967 році — на 1914 тис. крб. Це свідчить про невпинне зростання добробуту робітників, колгоспників, сільської інтелігенції. В їх користуванні багато радіоприймачів, телевізорів, холодильників, пральних машин, мотоциклів, велосипедів тощо. В селищі налічується 9 підприємств громадського харчування, в т. ч. чудовий ресторан «Голубі озера». В ньому працює ветеран громадського харчування, заслужений працівник радянської торгівлі Є. Я. Дідур, яка користується великим авторитетом серед населення. Тут є відділення зв'язку, телеграф, телефон, перукарня, лазня.

За роки Радянської влади в Шацьку багато зроблено для охорони здоров'я трудящих. В селищі працює районна лікарня на 75 ліжок. На варті охорони здоров'я — близько 100 медпрацівників, у т. ч. 13 лікарів і 78 працівників середнього і молодшого медперсоналу. Бездоганною і багаторічною працею велику повагу серед трудящих Шацька заслужила медсестра Т. І. Мацак, яку в 1967 році обрали депутатом селищної Ради.

Великі зміни сталися і в культурному житті. Протягом перших післявоєнних років в селищі було ліквідовано неписьменність. З 1949 року тут працює середня школа, яка міститься у новому двоповерховому будинку. В 1954 році відкрилася восьмирічна вечірня, а з 1955 року — середня школа робітничої та сільської молоді. В 1966/67 навчальному році в школах Шацька налічувалося 678 учнів і працювало 46 вчителів.

В 1963 році у Шацьку відкрили технікум лісового господарства. Базою для нього є місцевий лісгоспзаг. Технікум має бібліотеку і гуртожиток на 290 місць. У 1967/68 навчальному році в його стінах набували професії 342 юнаки і дівчини. Педагогічний колектив технікуму, який очолює комуніст В. В. Сулько, докладає багато зусиль, щоб озброїти молодь знаннями. За самовіддану працю В. В. Сулька нагороджено орденом «Знак Пошани» і п'ятьма медалями ВДНГ СРСР, а також присвоєно йому звання заслуженого лісівника УРСР. Для дітей дошкільного віку

[1] Газ. «Радянське життя», 5 листопада 1967 р.

створено два дитячі садки на 75 місць, які містяться в добре обладнаних приміщеннях. Понад 15 років виховує дошкільнят комуніст В. Ю. Вишневська. За багаторічну й сумлінну працю на педагогічній ниві її нагороджено орденом «Знак Пошани». Багато жителів Шацька здобули вищу й середню освіту і тепер працюють на різних ділянках комуністичного будівництва.

Своє дозвілля трудящі Шацька проводять в Будинку культури. Його зал вміщує 400 чоловік. Тут завжди можна подивитися кінофільми, послухати лекцію або виступ митців. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, драматичний, хореографічний і вокальний. Учасники художньої самодіяльності виступають перед громадськістю селища, а також беруть участь у районних і обласних фестивалях. Великою популярністю користується кіно. Тільки у 1967 році кіносеанси в приміщенні Будинку культури відвідали 74 тис. глядачів. В селищі є 2 бібліотеки — для дорослих і дітей. Книжковий фонд бібліотеки для дорослих становить близько 10 тис. примірників. В 1967 році вона обслужила понад 1350 читачів. Свідченням зростання політичного й культурного рівня населення є передплата періодичної преси. У 1965—1968 рр. на кожні 1000 чоловік припадало в середньому 950 примірників газет і журналів.

Рік у рік у Шацьку зростають лави комуністів. Партійна організація селища налічує 244 члени КПРС. Вони очолюють боротьбу трудящих за перетворення в життя планів комуністичного будівництва. Важливу роль в житті Шацька відіграє селищна Рада депутатів трудящих, яка складається з 50 депутатів. 4 кращі представники робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції обрано до районної Ради депутатів трудящих.

В центрі Шацька встановлено обеліск Слави. На ньому викарбувані імена мужніх борців за Радянську владу А. Я. Стадника, С. О. Шковороди, Г. А. Ващука, О. А. Зуба та багатьох інших. Біля підніжжя обеліска завжди свіжі квіти — символ безсмертя тих, хто загинув за справу народу.

Чудові озера, мальовничі краєвиди Шацька відомі далеко за межами Волині. Вони приваблюють сотні людей, які влітку приїздять сюди на відпочинок.

М. К. ГОНТАРЕНКО, П. Н. СЕРПЕНІНОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЛЮБОМЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

ВИ́ШНІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 3 км на південь від районного центру і залізничної станції Любомль. На північній околиці села проходить автострада Київ—Варшава. Населення — 1111 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабаці та Коцюри.

У Вишневі розташована центральна садиба колгоспу ім. КПРС, який має 3965 га землі, в тому числі 1611 га орної. Вирощуються зернові культури, льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву цукрових буряків.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний час споруджено понад 200 нових будинків.

Перша згадка про Вишнів в історичних документах належить до 1564 року.

За часів білопольської окупації (1920—1939 рр.) у селі діяла підпільна група КПЗУ. В 1943—1944 рр. тут була створена підпільна парторганізація, яка налічувала 15 комуністів. Разом з комсомольцями вони активно боролися проти окупаційного режиму. Фашистські загарбники та їх пособники — українські буржуазні націоналісти — закатували 96 громадян, зокрема голову сільради Ю. Т. Скрипицького, голову колгоспу Л. О. Ліліковича, секретаря сільради І. К. Глущука, секретаря комсомольської організації М. Т. Десятничука та багатьох інших активістів. 53 юнаків і дівчат вивезли до Німеччини; спалили та зруйнували багато будівель. Близько 100 чоловік із зброєю в руках боролись проти фашистських загарбників, 57—нагороджені орденами і медалями СРСР.

Жителі села свято бережуть пам'ять про своїх земляків, що загинули під час Великої Вітчизняної війни. Піонерській організації школи присвоєно ім'я М. Т. Десятничука, а кращий загін носить ім'я М. П. Пилипюка, колишнього заступника секретаря комсомольської організації.

ГО́РОДНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км на північний схід від районного центру, за 5 км від залізничної станції Скиби і за 6 км від автостради Київ—Варшава. Населення — 1279 чоловік. Сільраді підпорядковані села Масловець та Скрипиця.

В Городному розташована центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», який має 5724 га землі, в тому числі 1597 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1965 року в колгоспі діє цегельний завод, річна потужність якого — 2 млн. штук цегли.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб. За післявоєнні роки споруджено 183 житлові будинки.

За самовіддану працю 4 колгоспники відзначені урядовими нагородами.

Вперше Городне згадується в 1745 році.

ГРА́БОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 54 км від Любомля і за 36 км від залізничної станції Ягодин. Населення — 390 чоловік. Сільраді підпорядковані села Адамчуки, Голядин, Смолярі-Світязькі.

Колгосп «Перемога», центральна садиба якого розташована в Грабовому, має 4632 га землі, в тому числі 981 га орної. Вирощуються зернові культури, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок, міжколгоспний будинок престарілих та інвалідів.

Село Грабове виникло в другій половині XVIII століття. В 1796 році тут налічувалося 18 дворів і 151 чоловік населення.

Житель села К. В. Гирук був активним учасником громадянської війни, служив у дивізії під командуванням М. Щорса.

В ніч на 1 серпня 1935 року, з нагоди Міжнародного антивоєнного дня, комуністи-підпільники вивісили в селі транспарант, який закликав трудящих боротися проти підготовки нової війни.

В перший же день Великої Вітчизняної війни село було окуповане фашистами; визволене 20 липня 1944 року.

На території села виявлено поселення часів Київської Русі (X—XIII століття).

ГУ́ЩА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Західного Бугу, за 22 км на північний захід від Любомля і за 15 км від залізничної станції Ягодин; до автостради Київ—Варшава — 11 км. Населення — 1379 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишнівка (до 1963 року — Старий Опалин), Миловань, Підлісся (до 1963 року — Новий Опалин).

У Гущі розташована центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 3926 га землі, в тому числі 1109 га орної. Вирощуються зернові, льон, картопля; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Це одне з передових господарств у районі, яке славиться високими врожаями льону та картоплі. За одержані високі врожаї картоплі (по 167 цнт на площі 180 га) колгосп у 1964 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Її учасники нагороджені золотими, срібними та бронзовими медалями. 11 чоловік одержали урядові нагороди. Серед них — голова колгоспу В. М. Швець і свинарка Н. І. Календа (нині депутат Верховної Ради Української РСР) удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. Напередодні 50-річчя Жовтня за успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва артілі на вічне зберігання вручено Пам'ятний прапор Любомльського райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб. Є лікарня на 50 ліжок. До послуг трудящих — майстерня побутового обслуговування. За після-

Збирання льону в колгоспі «Світанок», с. Гуща. 1959 р.

воєнні роки споруджено понад 340 житлових будинків.

За часів фашистської окупації населення Гущі зазнало тяжких втрат. 150 селянських будинків було спалено або зруйновано, 27 чоловік розстріляно, 36 юнаків і дівчат вивезено до Німеччини. Взимку 1944 року партизани розгромили в селі загін гестапівців.

ЗАБУ́ЖЖЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Західного Бугу, на кордоні СРСР з Польською Народною Республікою, за 40 км на північний захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Ягодин. Населення — 1379 чоловік. Сільраді підпорядковані села Будники, Вербівка (до 1963 року — Язвини), Гороховище (до 1946 року — Вілька-Гороховиська), Локутки, Новоугрузьке, Рогові Смоляри, Столинські Смоляри.

На території Забужжя розташована центральна садиба артілі ім. XIX з'їзду КПРС, яка має 8880 га землі, в тому числі 2263 га орної. Вирощуються, головним чином, озимі зернові, льон, картопля; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1968 році колгосп посідав друге місце в районі по виробництву картоплі.

В селі є середня школа, бібліотека; до 50-річчя Великого Жовтня споруджено Будинок культури на 300 місць. Працює лікарня на 50 ліжок. За післявоєнний період побудовано близько 300 житлових будинків.

Назва села походить від місця розташування — за Бугом. Вже в XVI столітті Забужжя було центром Забузького староства.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяв підпільний осередок КПЗУ, секретарем якого був Ф. Г. Тарасюк, а також підпільна комсомольська організація на чолі з І. Г. Ковальчуком.

22 червня 1941 року село окупували фашистські загарбники. За час окупації 33 радянських патріотів було розстріляно, 8 чоловік вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Жителі села брали активну участь у партизанському русі та антифашистському підпіллі.

В селі виявлено залишки городища часів Київської Русі.

ЗАПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 996 чоловік. Сільраді підпорядковані села Красноволя і Лисняки.

В Запіллі розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 3720 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1091 га орної землі. Основні сільськогосподарські культури — зернові, цукрові буряки, картопля; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є ставок площею 3 га, де розводять дзеркального коропа. Закладено фруктовий сад на площі 9 га.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює медичний пункт з пологовим відділенням. За післявоєнні роки споруджено 257 житлових будинків.

Перша згадка про Запілля належить до 1546 року.

У роки Великої Вітчизняної війни за підтримку партизанів фашисти та їх найманці в березні 1944 року спалили село і вбили 83 чоловік.

В селі народився український поет і публіцист, активний діяч революційного підпілля на Західній Україні Влас Мизинець (Василь Матчук). Закатований фашистами у 1943 році.

ЗГОРА́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 15 км від районного центру і залізничної станції Любомль. На північній околиці села — мальовниче Велике Згоранське озеро. Населення — 1434 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Гупали, Заозерне (до 1963 року — Перешпа), Сильне.

В Згоранах — центральна садиба колгоспу «Правда», який має 7117 га землі, в тому числі 1225 га орної. Вирощуються зернові і технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи свинарку І. М. Сиротюк нагороджено орденом «Знак Пошани».

В селі — середня школа, клуб, бібліотека; міжобласний дитячий протитуберкульозний санаторій на 200 місць. При санаторії працює восьмирічна школа. Є кравецька майстерня. За післявоєнні роки споруджено 240 будинків.

Перша згадка про Згорани належить до 1764 року.

КУСНИ́ЩА — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосе Любомль—Шацьк—Брест, за 7,5 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 2304 чоловіка.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, що розташований у Куснищах, має 4522 га землі, в тому числі 1436 га орної. Основні сільськогосподарські культури — пшениця, жито, льон, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 8 трудівників удостоєно урядових нагород. Серед них доярка Л. Д. Смітюх — нагороджена орденом Трудового Червоного прапора.

В селі — середня школа, 3 бібліотеки, клуб. Є пологовий будинок. За післявоєнний період споруджено 240 житлових будинків.

Перша згадка про Куснища в письмових джерелах належить до 1564 року. На той час село налічувало 46 дворів.

У серпні 1920 року в Куснищах було встановлено Радянську владу, обрано ревком, створено загін Червоної гвардії в складі 50 чоловік.

У період панування буржуазно-поміщицької Польщі в селі діяли організація «Сельроб-єдність», підпільна група КПЗУ, організатором якої був І. С. Матіюк (син бідняка; з 18 років став на шлях революційної боротьби; з 1927 по 1931 рік перебував у в'язниці; загинув у 1935 році).

Німецько-фашистська окупація села тривала з 23 червня 1941 року по 20 липня 1944 року. Гітлерівські окупанти та їх пособники вбили і замордували 20 активістів, завдали селу збитків на суму близько 6 млн. карбованців.

ЛАДИ́НЬ — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 325 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мосир і Пустинка.

У Ладині розташована центральна садиба колгоспу «Прикордонник», який має 4555 га землі, в тому числі 1248 га орної. Вирощуються зернові культури, картопля, цукровий буряк, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека. За післявоєнні роки споруджено понад 50 нових житлових будинків.

Перша згадка про Ладинь належить до XVIII століття.

НУДИ́ЖЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 1087 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гуменці, Заболоття, Крушинець.

У Нудижому розташована центральна садиба колгоспу «Волинь», який має 6117 га землі, в тому числі 1240 га орної. Вирощуються переважно озиме жито, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп славиться великими врожаями цукрових буряків.

У селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок. За післявоєнні роки споруджено понад 150 житлових будинків. В селі живе 5 матерів-героїнь.

Перша згадка про село належить до 1564 року. Тоді воно мало назву «Нудиш» і налічувало 8 дворів.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею в селі діяв осередок КПЗУ, на чолі якого з 1932 року був Ф. К. Дудар. Осередок налічував 18 чоловік. Улітку 1936 року під керівництвом комуністів селяни Нудижого брали участь в антиурядовому страйку. Після визволення в 1939 році Ф. Дудар став першим головою сільради.

ОЛЕ́СЬК — село, центр сільської Ради. Розташований за 18 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 1474 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Глинянка.

В Олеську розташована центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має 5675 га земельних угідь, у тому числі 1775 га орної землі. Артіль спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють середня школа, бібліотека, клуб. З 1958 року діє первинна організація товариства «Знання». Є дільнична лікарня на 25 ліжок.

Уперше село згадується в історичних документах 1564 року. Тоді тут налічувалося 8 дворів і 49 чоловік. З 1768 року до 1849 року Олеськ був власністю графа Браницького. З кінця 40-х рр. XIX століття після конфіскації державою володінь К. Браницького у Володимир-Волинському повіті селяни Олеська були віднесені до категорії державних. З того часу село стало волосним центром. У 1869 році відкрито однокласне сільське училище.

У серпні 1920 року в Олеську було встановлено Радянську владу, створено волревком, головою якого був П. С. Лебідь. За активну участь у боротьбі за встановлення Радянської влади в 1917—1920 рр. П. С. Лебедя нагородили орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1934 році в селі виник осередок КПЗУ на чолі з Г. К. Чухрієм. Комуністи і комсомольці виступали організаторами революційної боротьби проти поневолювачів. Під їх керівництвом у 1935 році поблизу Олеська відбулася першотравнева маївка, в якій брали участь близько 100 чоловік. 1 Травня 1936 року було вивішено 11 транспарантів, 11 плакатів, багато революційних відозв.

За роки тимчасової фашистської окупації гітлерівці розстріляли 18 чоловік, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 318 чоловік, спалили 12 дворів. З перших днів окупації в селі розпочався антифашистський рух. Організаторами першої підпільної групи були С. Н. Синзон і В. Г. Вавриш. Група розповсюджувала листівки, проводила широку агітаційну роботу серед населення, збирала зброю і боєприпаси, зривала виконання планів окупаційних властей по здачі продуктів харчування, громила відділки поліції. Наприкінці 1941 року підпільники розгромили фашистську каральну групу, знищивши 20 гітлерівців.

18 липня 1944 року частини Червоної Армії визволили Олеськ.

ПІДГОРО́ДНЄ (до 1954 року — Підгородненська Волька) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Підгороднє і за 5 км від автостради Київ—Варшава. Населення — 679 чоловік. Сільраді підпорядковані села Боремщина, Вілька-Підгороднянська, Застав'є.

На території Підгородного розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 3199 га земельних угідь, у тому числі 1312 га орної землі. Основні сільськогосподарські культури — зернові (жито, пшениця), льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі виробничі показники ланкову Г. М. Корзан у 1966 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

У Підгородньому — восьмирічна школа, вечірня школа сільської молоді, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок.

Уперше в письмових джерелах село згадується на початку XX століття. Проте село виникло значно раніше. Відомо, що в 1860 році тут було відкрито школу.

За підтримку жителями партизанів у період німецько-фашистської окупації гітлерівці повністю спалили село. За післявоєнні роки тут побудовано понад 200 будинків.

ПОЛА́ПИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру і залізничної станції Любомль, за 5 км від шосе Любомль—Шацьк—Брест. Населення — 1502 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Сокіл.

На території Полап розташована центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 4378 га землі, в тому числі 1145 га орної. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються озиме жито, льон, картопля, люпин, цукрові буряки.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює майстерня побутового обслуговування. За післявоєнні роки споруджено понад 310 будинків.

Перша згадка про с. Полапи належить до XVI століття.

В період окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяло революційне підпілля. В 1935 році до антивоєнного дня в селі вивісили транспаранти. В жовтні 1936 року поліція виявила тут кілька комуністичних листівок із закликом взяти участь у страйку.

В перший же день Великої Вітчизняної війни село було окуповано фашистами. Жителі села І. Г. Сільчук, К. Р. Самойлич та М. П. Самолюк боролися з ворогом у партизанському з'єднанні С. А. Ковпака.

ПОЧА́ПИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 19 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Мацеїв. Біля села протікає р. Вижівка — притока Прип'яті. Населення — 738 чоловік. Сільраді підпорядковані села Біличі, Вигнанка, Високе, Зачернеччя, Чорноплеси.

У Почапах розташована центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, який має 4068 га землі, в тому числі 1079 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 350 місць. За післявоєнні роки споруджено 125 житлових будинків.

Перша згадка про с. Почапи належить до 1564 року.

За часів окупації села панською Польщею тут діяла підпільна група КПЗУ, яку очолював С. Д. Рудець. За революційну діяльність у катівнях дефензиви загинули члени КПЗУ А. С. Онищук, Г. Я. Морозюк та П. К. Маринюк.

У Зачернеччі розміщується центральна садиба передового в районі колгоспу ім. Пархоменка. Артіль має 3444 га землі, в тому числі 1225 га орної. В 1968 році колгосп зібрав з кожного гектара по 22,6 цнт зернових, 464 цнт цукрових буряків, 164 цнт картоплі, 5,9 цнт льоноволокна. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1968 році колгосп посідав перше місце в районі по виробництву м'яса і друге — по виробництву молока. За успіхи в розвитку тваринництва доярку В. С. Гогулю в 1966 році нагороджено орденом Леніна, а колгоспу вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР та Центральної ради профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

ПРИ́П'ЯТЬ (до 1946 року — Бутмер) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі р. Прип'яті, за 46 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 644 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вілиця, Кропивники, Плоске.

На території Прип'яті розташована центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», який має 5252 га землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

З перших днів фашистської окупації у Кропивниках почала діяти підпільна комсомольська організація, яка згодом стала ядром партизанського загону під командуванням комуніста С. О. Шковороди.

ПУЛЬМО́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Влодава (Білоруська РСР). Населення — 1800 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільшанка, Залісся, Кошари.

У Пульмі розташована центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 5554 га землі, в тому числі 1436 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють середня школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок. За післявоєнні роки споруджено близько 300 житлових будинків.

Перша згадка про село належить до 1574 року.

В травні 1862 року селяни відмовилися виконувати феодальні повинності, що передбачалися уставними грамотами.

Під час першої світової війни Пульмо було повністю спалено.

В 1928 році в селі утворився осередок КПЗУ та комсомольська група в складі 10 чоловік; в 1931 році — підпільний ревком на чолі з Д. Копитком. У листопаді 1934 року комуністи та комсомольці вивісили транспаранти такого змісту: «Хай живе 7 листопада!», «Геть фашистське ярмо і гноблення!», «Хай живе КПП і КПЗУ!». Напередодні 1 Травня 1936 року було розповсюджено революційні листівки, вивішено червоний прапор.

У перший же день віроломного нападу фашистської Німеччини село було окуповане ворогом.

РАДЕ́ХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 951 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вижгів, Машів, Чмикос.

У Радехові — центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», який має 5189 га землі, в тому числі 1458 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. В 1968 році колгосп зайняв друге місце в районі по виробництву яєць. З допоміжних підприємств працює млин. Бригадир тракторної бригади колгоспу М. Д. Шпига нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 300 місць. За післявоєнні роки в селі споруджено 174 житлові будинки.

Уперше Радехів згадується в історичних документах XVIII століття.

18 липня 1944 року в районі села Машова льотчик лейтенант Г. О. Хохлов повторив героїчний подвиг Миколи Гастелло.

РИМАЧІ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру і прилягають до залізничної станції Ягодин та автостради Київ — Варшава. Населення — 1001 чоловік. Сільраді підпорядковане село Бережці.

У Римачах розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 4245 га землі, в тому числі 1431 га орної. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Основні сільськогосподарські культури — озима пшениця, жито, льон, картопля, цукрові буряки. На озері Ягодині розвивається рибне господарство.

В 1968 році колгосп зайняв перше місце в районі по виробництву льоно-волокна, зібравши з кожного га по 8 цнт. За самовіддану працю майстер по вирощуванню «поліського шовку» С. В. Лихотоп нагороджена орденом Леніна; голова колгоспу М. Т. Сидлярчук та ланкові І. Т. Грицай і Л. Я. Мазурчак — орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі — середня школа, 3 бібліотеки. Для дітей-сиріт відкрито дитячий будинок. За післявоєнні роки побудовано 117 житлових будинків.

Перша згадка про село належить до 1550 року.

Відразу після віроломного нападу фашистської Німеччини територія Римачівської сільської Ради стала ареною жорстоких боїв. Тільки за першу добу бійці 9-ї Бережецької застави на чолі з лейтенантом Ф. М.Гусєвим (нині підполковник у відставці) знищили близько 600 фашистів. За період тимчасової окупації фашистські загарбники і їх пособники в Римачах і Бережцях убили 227 чоловік, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 202, знищили 185 житлових будинків. 19 липня 1944 року Римачі і Бережці були визволені військами 1-го Білоруського фронту. В селі споруджено обеліск Слави односельчанам, що загинули за визволення рідного краю.

РІ́ВНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на рівнині (від цього походить його назва), за 19 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Ягодин. Населення — 1262 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Борове, Старовойтове.

Колгосп «Радянська Україна», центральна садиба якого розміщена в Рівному, має 6747 га землі, в тому числі 1781 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1968 році колгосп посів третє місце в районі по виробництву льоноволокна. Ланкову С. В. Мужилко за високі врожаї льону нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора; свинарку В. С. Карпюк — орденом Леніна. В 1959 році Карпюк була обрана депутатом Верховної Ради Української РСР.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. За післявоєнний період споруджено 286 житлових будинків.

Перша згадка про село належить до XVIII століття. В 1889 році тут було відкрито церковнопарафіяльну школу.

У роки Великої Вітчизняної війни за активну підтримку партизанського руху жителями Рівного німецько-фашистські окупанти та їх пособники спалили село.

РО́СТАНЬ (до 1946 року — Вулька Хрипська) — село, центр сільської Ради. Розташована за 55 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Влодава. Населення — 912 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пулемець, Хрипськ, Перешпа, Красний Бір.

Юні слідопити біля пам'ятника радянським прикордонникам, полеглим у червні 1941 року, с. Римачі. 1969 р.

Колгосп ім. Суворова, центральна садиба якого розташована в Ростані, має 4706 га землі. Основні галузі господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво.

В селі — середня школа, клуб, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування. За післявоєнні роки споруджено 142 житлові будинки.

Вперше в літературі село згадується в XIX столітті.

В роки німецько-фашистської окупації (1941—1944 рр.) на території сільської Ради діяв партизанський загін ім. Ворошилова, до складу якого входило і багато місцевих жителів. За те, що населення допомагало партизанам, фашистські загарбники вбили 28 чоловік, 140 юнаків і дівчат вивезли до Німеччини.

САМІ́ЙЛИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 19 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 523 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Пехи, Положеве, Хомичі.

В Самійличах розташована центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, який має 3496 га землі, в тому числі орної — 527 га. Основні сільськогосподарські культури — жито, пшениця, картопля, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село належить до XVIII століття.

СВІ́ТЯЗЬ — село, центр сільської Ради. Розташований поблизу озера Світязького, за 36 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 1603 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Омельне, Підманове.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «Світязь», який має 4563 га землі, в тому числі 837 га орної. Вирощуються жито, пшениця, картопля, льон; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи в розвитку тваринництва свинарку Є. С. Мокренко в 1958 році нагороджено орденом Леніна.

У Світязі — середня школа, бібліотека, клуб. Працює майстерня побутового обслуговування.

Перша згадка про село належить до 1564 року. На той час воно налічувало 28 дворів.

В 1936 році у Світязі відбувся організований комуністами антифашистський мітинг, у 1937 році — першотравнева демонстрація.

За роки німецько-фашистської окупації 100 чоловік було відправлено на каторжні роботи до Німеччини.

В с. Омельному живе заслужений вчитель школи Української РСР В. С. Скоробогатова.

ХВО́РОСТІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 16 км від районного центру і залізничної станції, за 2 км від автостради Київ — Варшава. Населення 912 чоловік. Сільраді підпорядковане село Руда.

У Хворостові розташована центральна садиба артілі «Дружба». Тракторна бригада колгоспу — одна з передових у районі.

У селі є середня школа, Будинок культури.

С. І. Заголюк — учасник національно - революційної війни в Іспанії 1936—1939 рр.

Перша документальна згадка про село датується 1583 роком.

В період панування буржуазно-поміщицької Польщі в селі з 1928 року діяв осередок КПЗУ, з 1930 року — осередок КСМЗУ, які піднімали трудящих на боротьбу проти окупантів. Житель села С. І. Заголюк в лавах інтернаціональної бригади боровся проти фашистів в Іспанії, де й поліг смертю героя.

В роки окупації села гітлерівськими загарбниками в селі діяла підпільна організація. Фашисти закатували 38 жителів, 16 юнаків та дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

ЧЕРЕМО́ШНА ВО́ЛЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і залізничної станції Любомль. Населення — 764 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Мшанець.

На території Черемошної Волі розміщується центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 2437 га землі, в тому числі 627 га орної. Основні галузі господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте птахівництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше в літературі Черемошна Воля згадується в кінці XIX століття.

ШТУНЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 8 км від районного центру. Найближча залізнична станція — Любомль. Населення — 1147 чоловік. Сільраді підпорядковані села Висоцьк, Замлиння, Приріччя (до 1964 року — Бовтуни), Терехи.

На території села розташована центральна садиба передового в районі колгоспу ім. Леніна, який має 6485 га землі, в тому числі 1812 га орної. Основні галузі господарства — льонарство і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 13 передовиків удостоєно урядових нагород. Серед них М. Г. Корнелюк, Г. А. Симчук та ланкова К. А. Варемко нагороджені орденом Леніна. 4 колгоспники нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

В Штуні є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Існує припущення, що село Штунь засноване в XIII столітті; його назва — татаро-монгольського походження, означає «укріплення».

В роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці вбили близько 200 жителів села, 58 юнаків та дівчат вивезли до Німеччини; спалили 305 дворів.

В с. Замлинні розташований протитуберкульозний санаторій «Любомль».

МАНЕВИЦЬКИЙ РАЙОН

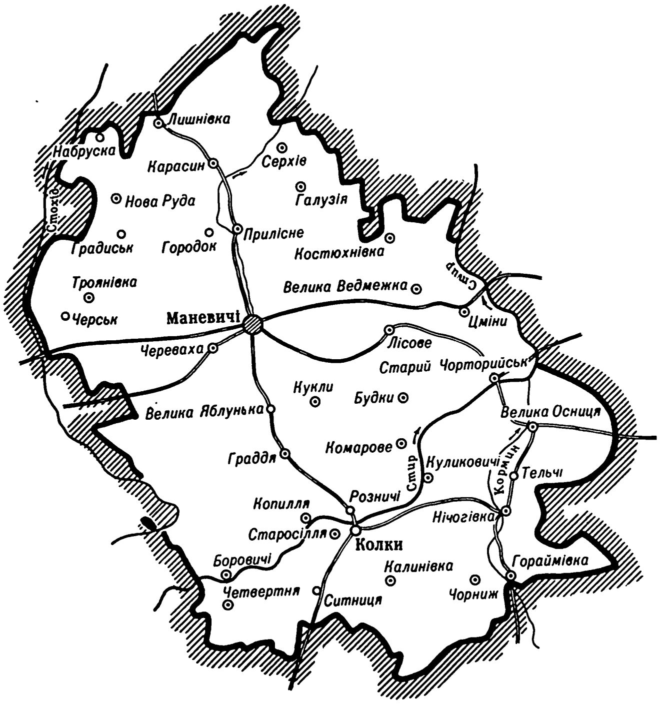

МАНЕ́ВИЧІ

Маневичі — селище міського типу, районний центр Маневицького району, розташоване на залізниці Ковель—Сарни, за 74 км від обласного центру. Населення — 4600 жителів. Маневицькій селищній Раді підпорядковане село Оконськ.

Селище розташоване в північно-східній частині області в смузі Північного Полісся на рівній і легкохвилястій місцевості з супіщаними грунтами. Навколо селища значні масиви соснового лісу, на півночі заболочені.

Маневичі — відносно нове поселення, йому трохи більше як півстоліття. Виникло воно у зв'язку з будівництвом залізниці Ковель—Сарни наприкінці XIX століття. У 1892 році в районі сучасного селища Маневичі розпочали вирубувати ліс для прокладання залізниці і приступили до її будівництва. Обабіч неї, поблизу колишнього села Маневичів, що з 1964 року називається Прилісне, було споруджено залізничну станцію Маневичі. Будівництво біля станції складів, бараків для робітників та інших приміщень, що тривало аж до 1914 року, поклало початок сучасному селищу — Маневичам. Його першими жителями були робітники-будівельники. Пізніше тут оселилися залізничники та робітники підприємств, які створювалися тут для забезпечення потреб будівництва. Зокрема, в 1903 році почали діяти 2 цегельні сезонного характеру заводи з 50—75 робітниками. В наступному році виникло невеличке лісопильне підприємство. На ньому працювало всього 18 робітників. За перші чотири роки існування станції в селищі вже було 16 дворів і 127 чоловік[1]. Така кількість населення залишалась тут аж до початку першої світової війни.

З розгортанням воєнних дій район станції Маневичі та селища біля неї став місцем концентрації військ та розташування інтендантських складів російської

[1] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1906, стор. 121.

армії. Кількість цивільного населення тут зменшилась: частину мобілізували в армію. інших евакуювали вглиб України та Росії. У 1915 році, під час наступу австро-німецьких військ, залізнична станція та населений пункт біля неї опинились в зоні боїв і були захоплені ворогом, але у 1916 році російські війська відтіснили противника до річки Стоходу і визволили станцію та населений пункт. Тут перебував штаб 46-го армійського корпусу з підрозділами і службами. Наприкінці 1917 року частини цього корпусу перейшли на бік революції. Але незабаром під натиском німецько-кайзерівських військ та загонів Центральної ради, які у ніч з 7 на 8 січня 1918 року почали наступ на Маневичі з двох напрямів, революційні солдати відступили[1]. 19 лютого станцію та селище знову окупували німецько-кайзерівські війська[2]. Захопивши Маневичі, ворожі солдати нишпорили по уцілілих домівках, відбирали у населення хатні речі і продукти. Окупанти захопили розташований за 9 км від Маневичів склад зброї російської армії і мали намір її використати.

Але Сарненський підпільний ревком і Сарненська група РСДРП(б), що мала постійний зв'язок з ЦК РСДРП(б)[3], які згуртовували населення для боротьби проти окупантів та буржуазно-націоналістичних запроданців, вирішили інакше. Щоб озброїти населення, що ставало до боротьби, було прийнято рішення скористатися зброєю, що була на складі. Виконати цю операцію ревком доручив групі товаришів на чолі з слюсарем залізничного депо станції Сарни К. І. Томашевичем, членом КПРС з 1922 року (тепер персональний пенсіонер). У травні 1918 року він як помічник машиніста прибув на станцію Маневичі і встановив зв'язок з місцевими підпільниками — завідуючим складом О. Соболевським, машиністом Й. Сухоцьким та іншими[4]. Скориставшися з того, що на залізничних коліях проходило маневрування поїздів, підпільникам за кілька днів вдалося навантажити на локомотив і вивезти зі складу 178 ящиків гвинтівок, гранат і патронів. Зброю та боєприпаси було передано довіреним особам, які доставили її до Сарн і Домбровиці. Невивезену зброю підпільники ввечері 8 вересня висадили в повітря.

Наприкінці 1918 року, після відходу німецьких військ, до Маневичів почали прибувати підрозділи петлюрівців, що відкочувались на захід під натиском підрозділів Червоної Армії. З'явилися тут і білополяки. Їх піхотний полк та два ескадрони кінноти, форсувавши річку Стохід, 8 травня 1919 року захопили станцію Маневичі. 6 червня сюди прибув і 3-й батальйон 24-го полку дивізії Пілсудського з 14 кулеметами, 8 гаубицями та кінними підрозділами[5].

У 1920 році Червона Армія, ведучи наступ проти білополяків, визволила селище, але ненадовго. Восени цього року воно, як і вся Західна Україна, знову опинилось під владою буржуазно-поміщицької Польщі. Маневичі увійшли до складу Ковельського повіту Городоцької гміни Волинського воєводства. Панування буржуазії і поміщиків, яке тривало аж до знаменних вересневих днів 1939 року, затримало економічний і культурний розвиток Маневичів, як і всіх міст і сіл Волині. Здійснюючи колоніальну політику, правителі буржуазно-поміщицького уряду намагалися звідси вивезти найбільше сировини — лісу, сільськогосподарських продуктів тощо. Наявність дешевої робочої сили в селищі, його вигідне розташування поблизу залізниці, лісові багатства краю приваблювали сюди різних комерсантів і ділків, які в 1921 році відкрили тут тартак, смолокурню, майстерню по виготовленню паркету, кузню, бойню, кравецьку майстерню, кілька крамниць, перукарню, фотографію тощо. Виробничі майстерні, побутові і торговельні заклади

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2268, оп. 1, спр. 157, арк. 404.

[2] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, стор. 26.

[3] Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 — февраль 1918 г.). Сборник документов. М., 1957, стор. 112.

[4] КПЗУ — організатор революційної боротьби. Львів, 1958, стор. 285.

[5] В. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. 4. М.—Л., 1933, стор. 281, 282.

були невеликі, а то й зовсім дрібні, з 1—2 працівниками. Всього в 1921 році на станції Маневичі і в пристанційному селищі жило понад 800 чоловік, у тому числі 300 робітників. Значна частина робітників, здебільшого сезонних, мешкала в навколишніх селах. Багато було безробітних. Збіднілі селяни навколишніх сіл йшли в найми заради шматка хліба. За мізерну платню робітникам доводилося працювати по 10—12 годин на добу, виконуючи різну тяжку роботу.

Злидні, голод, виснажлива праця призводили до епідемічних захворювань. Але лікуватися трудящі не мали змоги, бо медична допомога була платною. Лікар брав за прийом хворого від 5 до 8 злотих[1].

Українське населення терпіло і національний гніт. На роботу приймали в першу чергу поляків. Українська мова була заборонена. Навчання в єдиній у селищі однокласній школі провадилося лише польською мовою.

Проте польському уряду не вдалося ополячити українців. Вони не відмовились від своєї мови, культури, народних звичаїв та обрядів. Потай від поліції молодь збиралася на вечорниці, де співала українські народні та революційні пісні. Портрет Т. Г. Шевченка прикрашав житла багатьох маневичан.

Особливо погіршилося становище населення після неврожаю 1924 року. Взимку почався голод. Незважаючи на це, польський уряд відбирав у голодних селян останній шматок хліба.

У цей тяжкий час допомогу голодуючим подали радянські люди, які надіслали до західних областей України десятки вагонів хліба. Частина зерна, надісланого голодуючим, була завезена і на станцію Маневичі. Представники польської влади хотіли перешкодити роздачі хліба, але безуспішно. Роздачу зерна тут комуністи перетворили на бурхливий мітинг, учасники якого дякували радянським людям за допомогу[2].

Трудящі селища в роки буржуазно-поміщицької влади не раз виступали проти соціального і національного гніту та різних обмежень, за встановлення Радянського ладу і возз'єднання з Радянською Україною. Натхненниками цієї боротьби були комуністи, які входили до складу Колківської підпільної комуністичної організації, що виникла в 1922 році. Вони у 1926 році організували страйк залізничників[3], у 1927 році — бойкот виборів до гмінної ради. В липні 1928 року комуністи організували страйк робітників тартака. Безпосереднім приводом до виступу були недоплата робітникам зароблених грошей та часті штрафи[4]. Страйк закінчився перемогою робітників.

Революційна боротьба зростала все більше. Страйки виникали то на одному, то на другому підприємстві. У червні 1935 року застрайкувало 150 робітників лісопилки, які вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці[5]. 22 жовтня 1935 року застрайкували робітники паркетної фабрики. Приводом до цього на цей раз було звільнення 50 робітників, які тривалий час працювали на підприємстві. Замість них власник найняв сезонних робітників з нижчою заробітною платою. Страйкарі вимагали від адміністрації не звільняти робітників, дотримуватись угоди, за якою підприємці не мали права заміняти постійних робітників сезонними. Намагання чиновників припинити страйк були безуспішними. Він тривав аж до 11 березня 1936 року, коли було скликано нараду представників профспілки робітників, дирекції, інспектора праці та чиновників для розгляду конфлікту. Дирекцію змусили задовольнити вимоги робітників[6] і поновити на роботі звільнених. Проте незабаром адміністрація стала порушувати свої обіцянки.

---

[1] За волю народну. Документи і матеріали. Львів, 1964, стор. 198.
[2] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 67.
[3] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1459, арк. 3.
[4] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1707, арк. 1. 2.
[5] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 2795, арк. 59.
[6] Там же, оп. 9, спр. 3256, арк. 8.

Один з найбільш масових, хоч і короткочасних, страйків у Маневичах відбувся 25 червня 1937 року. Поштовхом до цього був виступ краківського архієпіскопа Сапєги у червні цього ж року в одній з газет, в якому він вимагав від польського уряду ще більш рішучої боротьби з комунізмом, здійснення політики полонізації українського населення, дальшого обмеження прав усіх трудящих Польщі. На знак протесту проти наступу реакції робітники всіх виробничих підприємств селища паркетної фабрики, лісопилки, фабрики олівців та інших — провели одногодинний страйк[1]. Цей виступ, що був складовою частиною загального протесту трудящих Польщі, мав яскраво виявлений політичний характер. Він переконливо свідчив про те, що трудящі Маневичів, які не раз виступали проти власників підприємств та польської буржуазно-поміщицької влади, вели боротьбу не лише за економічні інтереси, але й за політичні права. Боротьба проти польських окупантів не припинялась аж до 1939 року.

Про непереборне прагнення трудящих селища до визволення від соціального і національного гніту, до встановлення влади трудящих свідчить та радість, з якою вони зустріли 20 вересня 1939 року воїнів Червоної Армії. З приходом Червоної Армії у Маневичах виник орган народовладдя — тимчасове управління і народна міліція. Агітатори, а ними стали всі активісти, проводили роз'яснювальну роботу серед трудящих, розповідали їм про політику більшовицької партії і Радянської влади, вели підготовку до виборів у Народні Збори Західної України. В селищі створили виборчий округ № 71. Трудящі одностайно обрали свого депутата до Народних Зборів — активну селянку з села Оконська М. А. Радчук. Збулася мрія трудящих про возз'єднання з Радянською Україною. В селищі почало налагоджуватись нормальне життя.

З встановленням радянського ладу і запровадженням нового районування Маневичі в січні 1940 року стали районним центром[2]. Почали працювати районна та селищна Ради депутатів трудящих, райком КП(б) України. Були створені господарські органи.

Згідно з Декларацією Народних Зборів у селищі були націоналізовані промислові підприємства, селяни одержали землю. Торгівля зосередилась в руках радянської споживчої кооперації. На базі колишніх Троянівського та Чарторийського надлісництв було створено Маневицький лісгосп[3] з площею лісів в 33 тис. га. До складу лісгоспу ввійшло 9 лісництв, яким були передані ліси, що раніше належали поміщикам, акціонерним та банківським товариствам. Площа підпорядкованих лісгоспу лісів в січні 1940 року становила 71 382 га. В листопаді 1939 року створюється промкомбінат, а в грудні — рибгосп «Маневичі»; спочатку він мав 7 рибних ділянок та 11 озер, а на початку 1941 року розширився за рахунок рибних господарств «Колки» і «Галузія». Для риборозведення використовувалися також річки Стохід і Стир.

На початку 1940 року в селищі було побудовано маслозавод, відновлено роботу парового млина, електростанції, промкомбінату. Відновилось і розширилось виробництво на тартаку та паркетній фабриці. Кількість робітників на паркетній фабриці із 150 у роки пансько-польської окупації після встановлення Радянського ладу зросла до 270 чоловік. Ремісники — столяри, шевці та кравці — об'єднались в артіль «Червоний прапор», яка виготовляла меблі, взуття та одяг.

У березні 1940 року трудящі Маневичів своїми депутатами до Верховної Ради УРСР обрали Л. Р. Корнійця та П. І. Таценка.

Багато було зроблено в галузі охорони здоров'я. В перші ж дні після визволення тут відкрили лікарню на 30 ліжок з пологовим відділенням, де медична допомога подавалась населенню безкоштовно. На оснащення і утримання медичних

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 6505, арк. 108.
[2] Газ. «Вісті», 18 січня 1940 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-677, оп. 4, спр. 12, арк. 28.

закладів держава асигнувала 35 000 крб.[1]. У березні 1940 року в сосновому лісі біля Маневичів розгорнув свою роботу дитячий санаторій на 150 ліжок.

Великі перетворення сталися і в культурному житті. В селищі з кінця вересня 1939 року почала працювати семирічна школа. Відкрились бібліотека, Будинок культури.

Напад німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз перервав творчу працю трудящих села по будівництву нового життя. 28 червня 1941 року гітлерівці окупували Маневичі[2].

Понад два з половиною роки тривала окупація. Це були найтяжчі часи в історії селища. Гітлерівці встановили режим жорстокого терору, нечуваного насильства і грабежу. З перших же днів окупації німецько-фашистські загарбники почали видавати накази та оголошення, які регламентували життя в окупованому селищі. Всі ці накази закінчувалися словом «смерть». Але поневолювачам не вдалося залякати маневичан. У навколишніх лісах почали збиратися партизани. Розгорнулась боротьба проти окупаційного режиму. Створювались антифашистські групи. Вже у грудні 1941 року в районі селищ Маневичів, Черевахи і хутора Виселки почала діяти партизанська група «Макса» — Ю. М. Собесяка. Собесяк — поляк, народився в с. Піляшковіцях Люблінського воєводства. З 1937 року брав участь у комуністичному русі. Коли в 1939 році гітлерівські війська окупували Польщу, він виїхав до Радянського Союзу[3]. Після окупації фашистами Волині повернувся до Маневичів, де влаштувався працювати в друкарні селищної управи. Разом з іншими товаришами Собесяк друкував і поширював антифашистські листівки. Активним його помічником був місцевий житель Ян Войтович.

У грудні 1941 року Ю. Собесяка і Я. Войтовича заарештували поліцаї. По дорозі до Ковеля, куди їх вели під конвоєм в гестапо. Ю. Собесяку пощастило втекти. Встановивши зв'язки з місцевими активістами, він створив партизанський загін. З березня 1942 року бійцями цього загону стали до 20 жителів Прилісного, Маневичів та інших сіл.

Влітку 1942 року загін Собесяка об'єднався з партизанським загоном Ф. Й. Мазурика, що утворився ще в липні 1941 року в районі села Гулівки Маневицького району. До складу цього загону входило 27 чоловік. Своїм командиром народні месники обрали «Макса». Загін розгорнув активну діяльність. У травні 1942 року він розгромив поліцейський пост у с. Галузії, зруйнував маслозавод біля залізничної станції Повурськ і захопив 100 голів худоби, яку гітлерівці відправляли до Німеччини[4]. За липень — жовтень партизани здійснили десять бойових операцій. В районі Маневичів діяла ще одна партизанська група Д. Хвищука, створена також у грудні 1941 року. У березні 1942 року ця група влилася в загін Собесяка.

Згодом партизани почали здійснювати диверсії на залізниці Ковель—Сарни. Через відсутність вибухівки народні месники розбирали колію вручну. Це забирало багато часу і не завжди давало бажані наслідки, бо гітлерівці іноді своєчасно виявляли пошкодження колії. Та на початку грудня 1942 року партизани Ю. Собесяка зустрілися з месниками загону А. П. Бринського, який виділив для них 50 кг вибухівки і послав на допомогу інструктора-підривника. З кінця грудня 1941 року в Маневицьких лісах почала діяти і група П. X. Самчука[5]. У травні—червні 1942 року вона здійснила ряд бойових операцій проти німецької поліції в Поворську і навколишніх населених пунктах, знищила 20 поліцаїв, вивела з ладу два маслозаводи. відібрала понад 100 голів худоби, пограбованої в населення і підготовленої

[1] Газ. «Радянська Волинь», 14 серпня 1940 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[3] Ю. Собесяк, Р. Єгоров. Земля горить. К., 1965, стор. 10.
[4] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 555, арк. 460, 490.
[5] Там же, арк. 493.

для відправки в Німеччину, розгромила склад зерна. Активну участь у діях партизанського загону брали жителі Маневичів.

Ще дошкульніших ударів ворогові завдавали народні месники після того, як партизанські загони Ю. Собесяка і П. Самчука в січні 1943 року ввійшли до складу партизанського з'єднання А. П. Бринського. Це з'єднання вело боротьбу проти німецько-фашистських окупантів на території Волинської (в тому числі на території Маневицького району) і частково Ровенської областей. У населених пунктах, де партизани знищували ворожі гарнізони, відновлювалось радянське життя. Німецько-фашистські окупанти та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти, спираючись на збройні загони, утримувались в укріплених населених пунктах, розташованих переважно на залізничній колії, в тому числі в селищі Маневичах.

Внаслідок здійснення Луцько-Ровенської операції 13-а армія під командуванням генерала М. П. Пухова Першого Українського фронту у взаємодії з 38-ю стрілецькою дивізією 70-ї армії Першого Білоруського фронту 2 лютого 1944 року визволили Маневичі від німецько-фашистських окупантів[1]. Селище знову стало радянським. Проте воно більше двох місяців було на лінії радянсько-німецького фронту, тут точилися великі бої. У боях за визволення Маневичів і району смертю героїв загинуло 572 радянські воїни. Багато з них поховано на братському кладовищі селища. Серед них майор П. А. Козирєв, капітан Г. В. Дроздов та інші. Народ свято шанує пам'ять про тих, хто віддав своє життя за визволення від гніту гітлерівців. На могилі загиблих у 1968 році встановлено обеліск.

Чимало маневичан зі зброєю в руках громили ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах. 152 з них за мужність і героїзм відзначені високими урядовими нагородами. Так, орденів Червоного Прапора і Слави 3-го ступеня удостоєно безстрашного воїна В. І. Дергуна, ордена «Червона Зірка» і ордена Слави 3-го ступеня — С. Є. Борисюка.

Ще не встигли відгриміти бої за визволення Маневицького району, а в селищі почалась відбудова. В цих тяжких умовах, коли скрізь були самі руїни і згарища, коли кожне подвір'я було порито траншеями та воронками від бомб і артилерійських снарядів, люди розгорнули роботу. Відступаючи під ударами радянських військ, німецько-фашистські окупанти зруйнували лісопильне підприємство, паркетну фабрику, електростанцію, промкомбінат, промислові підприємства, вокзал і пристанційні споруди. вивели із ладу залізничну колію[2], спалили 250 житлових будинків.

Запорукою успішної відбудови стала самовіддана праця радянських людей під керівництвом партійних організацій. Районний комітет партії, виконком районної Ради депутатів трудящих та його відділи очолили партизани та підпільники С. Є. Борисюк, П. С. Бабич, С. В. Миткалик, С. Л. Лаховський, Т. Ковальчук, а також комуністи, відряджені сюди Центральним Комітетом Комуністичної партії України — П. М. Козуль, А. Н. Бажан, Д. Г. Сивенко та інші[3]. Ці мужні люди, які не встигли ще зняти військових гімнастьорок, активно включились у мирне будівництво, стали організаторами жителів селища на трудові діла. Одночасно вони зі зброєю в руках боролися проти банд українських буржуазних націоналістів. які часто вночі нападали на мирних жителів.

Протягом перших трьох місяців після визволення Маневичів районний комітет партії створив первинні партійні організації на підприємствах, організував роботу державного апарату. добираючи відповідні кадри, надсилав спеціалістів в органи народної освіти, охорони здоров'я, на підприємства. Було створено групу лекторів і агітаторів для роз'яснення трудящим рішень VI сесії Верховної Ради УРСР та завдань по відбудові народного господарства. На засіданнях райкому не раз об-

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[2] Волинський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[3] Там же, спр. 19, арк. 3, 5, 4.

Першотравневий парад Полтавського партизанського з'єднання. Маневицький район. 1944 р.

говорювались питання про хід відбудови залізниці і пристанційних споруд, промислових підприємств і житлового фонду, про відновлення і розвиток радянської торгівлі, організацію самооборони селища та участь населення в допомозі фронту.

В перших рядах помічників партії, як завжди, йшов комсомол. 25 квітня 1944 року утворилась районна комсомольська організація. Комуністи і комсомольці були в перших рядах відбудовників. Вони засипали траншеї, очищали вулиці і двори від руїн, ремонтували залізничну колію, відбудовували підприємства, ремонтували житла для населення. Вже через кілька днів після визволення стала до ладу залізнична станція Маневичі[1]. У липні 1944 року відновив роботу ліспромгосп, де вже працювало 55 лісорубів, силами яких до кінця року було заготовлено 2100 складометрів деревини, та рибгосп, де працювало 22 робітники. Вони провели зариблення мальками 6 ставків, почали вилов риби. Менш ніж за півроку було відремонтовано 72 житлові будинки, з них 60 — силами громадськості.

Водночас провадилась і відбудова лікувальних закладів. Почали функціонувати лікарня з пологовим відділенням, жіноча та дитяча консультації, молочна кухня, санітарно-епідемічна станція, протитуберкульозний диспансер[2].

Вже в червні 1944 року почав працювати перший дитячий садок. У вересні 1944 року перед учнями відкрилися двері семирічної школи. Багато уваги приділялось дітям-сиротам, батьки яких загинули, захищаючи Вітчизну. З ініціативи жителів селища в 1945 році проведено широку кампанію збору коштів для дітей-сиріт.

Відбудовуючи селище, промислові підприємства та культурно-побутові установи, трудящі Маневичів піклувались і про потреби Червоної Армії, яка громила ворога. Район здав у фонд Червоної Армії 192 тонни зерна, 545 тонн картоплі, 213 тонн м'яса та інші продукти. 220 тис. крб. своїх заощаджень внесло населення Маневицького району на будівництво танкової колони ім. Героїв Радянського Союзу, які полягли в боротьбі проти фашистських загарбників при визволенні Волині[3]. На початку 1945 року почали давати продукцію лісозавод, райпромкомбінат, маслозавод, харчокомбінат.

Це були тільки перші кроки. Дальших успіхів у відбудові господарства добилися трудящі Маневичів у роки четвертої п'ятирічки. За перші три роки п'ятирічки колектив райпромкомбінату досяг довоєнного рівня. В 1949 році він уже видавав продукції на 10 проц. більше проти 1940 року. Багато робітників добилися високої продуктивності праці, а окремі з них були відзначені значками «Відмінник соціалістичного змагання місцевої промисловості».

Високих показників досягли і залізничники станції Маневичі та Маневицької дистанції колії. Вони виконали завдання 1949 року за 7 місяців. Тут було 127 стахановців та 90 ударників. 14 з них виконали за рік по 7 річних норм[4]. Успішно роз-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 34, арк. 2.
[2] Газ. «Вільна праця», 4 липня 1945 р.
[3] Нариси з історії Волинської обласної партійної організації, стор. 99, 100.
[4] Газ. «Вільна праця», 31 липня 1949 р.

вивала своє виробництво промислова артіль «Червоний прапор». Перед у змаганні вів колектив столярного цеху.

Велику роботу по заготівлі та вивезенню лісоматеріалів у райони, що потерпіли від тимчасової окупації, проводили ліспромгосп та лістрансгосп. Партійні та радянські організації залучали до цієї справи більшість населення району. Так, у 1946 році на лісозаготівлях працювало близько 800 лісорубів. Населення виділило також понад 2 тис. підвід. Вони вивезли за рік майже 34 тис. складометрів деревини для потреб Києва та інших міст республіки. Пізніше обсяг лісозаготівель дещо зменшується і на порядок денний стає завдання — переробка деревини на місці і проведення лісонасаджень.

На кінець 1947 року було завершено колективізацію сільського господарства району.

Таким чином, протягом першої післявоєнної п'ятирічки населення Маневичів під керівництвом партійної організації, яка на кінець 1951 року налічувала 215 членів, повністю відбудувало зруйноване війною народне господарство.

Успішна післявоєнна відбудова господарства створила сприятливі умови для дальшого розвитку виробництва і культури. Братня допомога народів нашої Батьківщини дала можливість трудящим Маневичів не тільки швидко відбудувати зруйновані війною підприємства, але й оснастити їх новою технікою, механізувати найбільш трудомісткі процеси. Взяти для прикладу лісгосп. Він тепер має у своєму розпорядженні 35 тракторів, 5 екскаваторів, 26 автомашин та іншу техніку. Завдяки наявності потужних машин лісівники змогли осушити і освоїти в 1958—1965 рр. 3500 га заболочених земель. Тут тепер механізовано вируб лісу і трелювання, підвезення і навантаження деревини на залізничній станції. Посадку дерев механізовано на 70 проц. В результаті за один тільки 1967 рік насадили ліс на площі в тисячу гектарів.

Широко розгорнуте соціалістичне змагання серед колективів промислових підприємств сприяє виконанню народногосподарських планів. В авангарді йдуть комуністи. З ініціативи парторганізації лісгоспзаг[1] з 1964 року налагодив видобування живиці та виготовлення вітамінного хвойного борошна для колгоспів, що дало можливість поліпшити економічні показники роботи підприємства. Колектив Маневицького лісгоспзагу в 1953—1964 рр. завойовував почесне право бути учасником республіканської ВДНГ у Києві. В його колективі трудиться 14 бригад комуністичної праці. За досягнуті успіхи у виконанні завдань семирічки бригадир лісокультурної бригади Є. О. Стасюк нагороджений орденом «Знак Пошани».

Високих показників у роботі досягли і меблярі. Артіль «Червоний прапор», яка в 1958 році була підпорядкована промкомбінату, в 1964 році реорганізувалась у меблеву фабрику. Її колектив щороку перевиконує завдання по виробництву стільців, м'яких диванів, буфетів тощо. Виробнича площа фабрики весь час розширюється, встановлюється нове обладнання. На 3,6 млн. крб. меблів у 1967 році виготовило спеціалізоване меблеве підприємство, яке було створено у 1960 році на базі промкомбінату.

Розвивається і рибне господарство. Відбудовано і значно поліпшено водойми рибгоспу. Водночас зросла товарність рибного господарства. Якщо в 1962 році вилов товарної риби з гектара водного дзеркала становив 190—200 кг, то в 1967 році він уже досяг 450—500 кг, а на окремих ставках — 1150 кг. За 1965—1967 роки рибгосп дав державі 152,5 тис. крб. прибутку. Багато робиться для піднесення продуктивності господарства. Реконструюються ставки на Градиській і Оконській дільницях. Після введення в експлуатацію вони даватимуть щорічно по 600—700 цнт рибопродукції. З 1965 року на Оконській дільниці почалося розведення і вилов цінної риби — форелі. Найкращих показників у своїй роботі добивається

[1] Лісгоспзаг утворився у 1960 році внаслідок реорганізації Маневицького ліспромгоспу.

старший рибак Г. І. Романюк, який нагороджений медаллю «За трудову відзнаку».

Багато надпланової продукції дає колектив інкубаторно-птахівничої станції. Так, у 1967 році працівники станції одержали по 146 яєць від кожної з 4 тис. курок-несучок.

Зростає виробництво і на харчокомбінаті, який дає населенню хлібобулочні вироби, борошно, безалкогольні напої, консервовані гриби та багато іншої продукції.

Значними трудовими успіхами відзначили ювілейний 1967 рік залізничники станції Маневичі. Вони завоювали перехідний Червоний Прапор Ровенського відділення Львівської залізниці.

Всі промислові підприємства селища в 1967 році випустили різної продукції в 2,5 раза більше проти 1950 року. На них працювало 516 робітників, інженерно-технічних працівників та службовців.

Після завершення Великої Вітчизняної війни у Маневичах значно розширилась торговельна мережа. Тут є раймаг та 4 крамниці роздрібної торгівлі, книжковий магазин, ресторан «Стохід», чайна та 4 буфети. Про поліпшення добробуту трудящих яскраво свідчить зростання попиту на культурно-побутові товари. Лише в 1966 році магазини промислових товарів продали трудящим багато меблів, радіоприймачів, фотоапаратів, швейних, пральних машин, холодильників, велосипедів тощо. 15 сімей маневичан придбали власні легкові автомобілі. Для задоволення потреб трудящих в селищі працюють 3 майстерні та ательє побутового обслуговування, перукарня, фотографія.

За післявоєнні роки невпізнанно змінилося культурне життя Маневичів. Ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Ще в 1949 році семирічну школу було перетворено на середню. Крім того, в 1950 році для працюючої молоді відкрито школу робітничої молоді, є середня заочна школа. Підростаюче покоління виховують 78 вчителів. Серед них багато уродженців селища — справжніх майстрів педагогічної справи. За час існування середньої школи 360 юнаків і дівчат здобули середню освіту, з них 39 — вищу та 52 — середню спеціальну освіту. У вузах і технікумах країни в 1967 році навчалося 117 випускників маневицьких шкіл. В Маневичах відкрито також музичну дитячу школу.

Значна увага приділяється дошкільному та позашкільному вихованню дітей. В селищі працюють дитячий садок на 80 місць та дитячі ясла на 30 дітей. Є будинок піонерів, де проводиться велика виховна робота. В школі і будинку піонерів працюють гуртки дитячої художньої самодіяльності. Серед школярів — багато юних слідопитів. За їх допомогою створено кімнату революційної та бойової слави. Вчителі та учні брали активну участь у створенні музею партизанської слави, що відкрився в селищі до 50-річчя Жовтня.

Велику виховну роботу проводить районний Будинок культури. Тут також працюють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, музичний, драматичний. Ентузіасти культурно-освітньої роботи організовують тут тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, усні журнали, молодіжні фестивалі та виставки самодіяльного образотворчого мистецтва. Серед митців цього жанру високу оцінку на республіканській виставці здобули праці майстрів по дереву О. В. Горапи, М. І. Оболонського. В 1960 році драматичний гурток Будинку культури завоював право називатися театром народної творчості.

Перед трудящими району також виступають мистецькі колективи інших міст

Механізована посадка лісу в Маневицькому лісгоспі. 1968 р.

області та артисти обласного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, колективи Волинської, Кіровоградської та Львівської філармоній. На честь 50-річчя Великого Жовтня у Маневичах відбулися творчі звіти і огляди колективів художньої самодіяльності району, організовувались зустрічі трудящих з учасниками революційного підпілля часів панування буржуазно-поміщицької Польщі, колишніми членами КПЗУ, учасниками Великої Вітчизняної війни і партизанського руху на Волині.

Значну роль у задоволенні культурних запитів населення відіграють бібліотеки. У селищі працює 4 бібліотеки, книжковий фонд їх налічує понад 56 тис. книг.

Свідченням зрослих культурних та духовних запитів населення є масова передплата на періодичні видання, яких в 1967 році населення Маневичів одержувало 7656 примірників.

В селищі створено необхідні умови для охорони здоров'я трудящих. 28 лікарів та 66 працівників з середньою медичною освітою районної лікарні, що має 125 місць, подають безплатну кваліфіковану медичну допомогу. Крім лікарні, функціонує протитуберкульозний диспансер. На території Маневичів розташовано кістково-туберкульозний санаторій на 150 місць, де працюють 6 лікарів і 26 чоловік з середньою медичною освітою.

Все ширшого розмаху набуває фізкультура і спорт. У селищі є первинні організації спортивних товариств «Колос», «Динамо» та «Спартак». До їх послуг стадіон та 11 спортивних майданчиків.

Разом з розвитком економіки і культури селища поліпшуються побутові умови життя населення. За післявоєнні роки Маневичі значно виросли, благоустроїлись. Тут споруджено 345 нових житлових будинків, з яких багато двоповерхових, міського типу. Збудовано також ряд приміщень адміністративного, побутового і культурного призначення. Виникли нові вулиці — ім. Франка, Фрунзе, Щорса, Чапаєва, Ватутіна, Горького, Спортивна. У центрі створено парк відпочинку, стадіон. Забруковано 6,5 тис. квадратних метрів вулиць, газифіковано 213 квартир. Селище електрифіковано від Добротвірської ДРЕС.

Ставши господарями своєї долі, трудящі Маневичів беруть активну участь у громадсько-політичному житті селища. Під час виборів до місцевих Рад у 1967 році 77 чоловік було обрано депутатами селищної і районної Рад депутатів трудящих. Сотні робітників, службовців беруть участь в роботі постійно діючих комісій Рад. Понад 100 чоловік — члени товариства «Знання».

Значно зросла партійна організація селища. 24 первинні партійні організації підприємств, організацій і установ налічують на своєму обліку 426 комуністів. Вони разом з комсомольцями і профспілковими активістами виступають організаторами соціалістичного змагання трудящих за дострокове виконання п'ятирічки, за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Щасливо і заможно живуть трудящі Маневичів. Окрилені ідеями Комуністичної партії, вони роблять все, щоб внести гідний вклад у справу побудови комунізму в нашій країні.

П. З. КОЗИК, Я. Є. ІЛЛЯШЕНКО

* * *

Маневицький район утворений у січні 1940 року (у 1962 році район був ліквідований, а в 1965 році відновлений у сучасних межах). Розташований у східній частині Волинської області, в межах Поліської низовини. На півночі межує з Камінь-Каширським, на заході — Ковельським і Рожищенським, на півдні — з Ківерцівським районами Волинської області, на сході — з Володимирецьким районом Ровенської області. Площа району 2,2 тис. кв. км. Населення — 64 тис. чоловік, з них 7,7 тис. чоловік міського і 56,3 тис. — сільського. Густота населення

на 1 кв. км. — 28,1 чоловіка. У районі 27 сільських та 2 селищні Ради депутатів трудящих, яким підпорядковано 72 населених пункти.

У районі багато озер — Охнич (37,7 га), Тросне (22 га), Вино (19,8 га) та інші, штучних водоймищ і ставків. Перлиною Полісся і чудом природи називають незамерзаюче джерело в с. Оконську. Ріки, озера і ставки багаті на рибу та водоплавну птицю. Радгосп «Маневицький» Волинського виробничого рибокомбінату розводить в них коропів, карасів, линів, форель. В Оконську створене форельне господарство рибгоспу. У 1968 році в радгоспі вирощено понад 2100 цнт товарної риби.

В районі є великі запаси торфу, мергелю, з якого випалюється вапно, піску та глини. Значна частина території вкрита лісами — понад 115 тис. гектарів.

Вирішальне значення в економіці району має сільське господарство. Головними галузями його є рільництво і тваринництво. За 18 колгоспами і 2 радгоспами закріплено 106,2 тис. га землі, в тому числі 69,8 тис. га сільськогосподарських угідь, з них — 28,7 тис. га орних земель, 18 тис. га лісу.

Значну питому вагу в економіці району має лісове господарство. На його території розміщені 3 лісгоспзаги (Маневицький, Колківський, Городоцький), за якими закріплено 97,2 тис. га лісу. В останні роки вони поряд із заготівлею деревини велику увагу приділяють окультуренню лісів.

Тут працює 13 промислових підприємств: меблева фабрика, маслозавод, харчокомбінат, овочесушильний завод, Підцаревицьке торфопідприємство, Черевахівський завод по випалюванню вапна, кілька цегельних заводів, млинів та інші.

КО́ЛКИ

Колки — селище міського типу, центр селищної Ради Маневицького району. Розташоване на правому березі Стиру, на шосейному шляху Луцьк—Маневичі за 26 кілометрів від найближчої залізничної станції і райцентру. Населення — 3100 чоловік.

Колки — один із старовинних населених пунктів Волині. Вже в писемних пам'ятках першої половини XVI століття вони згадуються під назвою Колк. Про існування старого Колка, зокрема, свідчать залишки городища X—XII століття, що напівкруглими валами примикало до Стиру[1]. Найбільш вірогідні відомості про Колки є в «Описі Луцького, Володимирського і Кременецького замків від 1545 року», де зазначено, що в Колках тоді налічувалося 8 дворищ і один городник. А в кожному дворищі жило по кілька сімей. Селище підпорядковувалося Луцькому замку. Разом з жителями сіл Підгайців, Забороля, Голишева, Прудів, Голишівських і Кульчина селяни Колок щорічно сплачували на користь держави податок: 74 відра меду, 90 грошів. Крім того, вони вносили старості замку 23 відра меду, 1180 грошів, жита 7 колод, вівса 15 колод і три чверті (колоди), 108 курок, 580 яєць, 414 калачів, 27 ковриг хліба жорнового, 197 мотків пряжі, шкірку з лисиці та 17 шкірок з білок і на ключника — 600 грошів, 60 курок[2].

Ще більше погіршилося становище населення Колок та навколишніх сіл у зв'язку з впровадженням гужової повинності та додаткової натуральної ренти. У відповідь на посилення експлуатації та утисків жителі Колок підтримували повстання, що розпочалося у 1567 році в Чернечому Городку[3]. Це повстання, як і ряд інших селянських виступів, було придушено.

---

[1] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 51.

[2] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 162, 195, 167, 180, 189.

[3] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 35.

Поступово Колки зростають і вже у 1578 році, коли вони перейшли до князя Острозького, тут налічувалося 34 господарства. Населення Колок у XVI столітті займалося землеробством та полюванням.

Тяжка, виснажлива праця селянина не давала йому можливості навіть прогодувати свою сім'ю, бо значну частину врожаю доводилося продавати, щоб сплатити грошову ренту феодалові. Так, у 1578 році кожне господарство сплачувало від 15 до 70 грошів. На той час це були досить значні суми. Селяни також вносили і натуральну ренту. Податки брали за помол зерна (т. зв. млинове), за проїзд по дорозі (т. зв. шляхове), чопове тощо. Ці податки становили велику суму: у 1589 році, наприклад, жителі Колок заплатили 50 флоринів чопового, 26 флоринів шосового, 7 флоринів млинового.

На кінець XVI століття селянські повинності зросли ще більше. Соціальний гніт, а також релігійні утиски з боку католицької церкви, які особливо посилились після Люблінської унії 1569 року, викликали у населення різке невдоволення. Колківчани взяли участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Вже в 1648 році вони брали участь у розгромі сусідніх маєтків феодалів Хребтовичів у Хряську і Жолудську та В. Масальського в Чорнижі. Урочисто і радісно зустріли в Колках в 1648 році козацький загін з війська Б. Хмельницького.

Колківчани всіма засобами допомагали козакам. 25 травня 1651 року, коли польське військо прибуло сюди для придушення селянських виступів, раптом задзвонили дзвони. Це стало сигналом для жителів, які, озброївшись хто чим міг, напали на ворогів і розгромили їх.

За роки визвольної війни різко зменшилася кількість жителів Колок. Одні з них повтікали звідси, інші воювали в повстанських загонах. Якщо у 1648 році тут налічувалось 376 димів, то в 1653 році — лише 20[1].

Коли війна закінчилась, багато колківчан повернулося до рідних осель, де їх чекала тяжка, виснажлива праця на злиденній ниві. Значну частину жителів Колок становили міщани, що були особисто вільні. Ті з них, що займалися сільським господарством, перебували у залежності від власника земель. За користування землею вони змушені були сплачувати йому податок.

Великим землевласником став і костьол, побудований у Колках у 1674 році. В залежність від нього потрапило 37 сімей Колок. Вони разом з селянами Острова, Семок і Рудників змушені були обробляти землю, що належала костьолу, та відбувати інші повинності, як і кріпосні селяни світських феодалів.

Однією з форм боротьби проти феодального визиску була відмова населення Колок визнати уніатство. Щоб зламати опір непокірних, волинський воєвода князь Вишневецький 20 грудня 1703 року видав спеціальний універсал, який зобов'язував населення Колок підкоритись луцькому уніатському єпіскопу[2].

Розвиток торгівлі, вигідне географічне розташування сприяли зростанню Колок, перетворенню їх на ярмарковий центр. У 1778 році тут вже налічувалося 155 дворів та 939 жителів[3].

Позитивно позначилося на розвитку Колок возз'єднання Волині у складі Російської держави. За 8 років кількість населення Колок майже подвоїлася і в 1803 році становила 1787 чоловік (261 двір). Протягом першої половини XIX століття Колки перетворились на значний населений пункт. Тут відкриваються винокурня і шкіряний завод, що належали місцевому поміщику[4].

Великої шкоди Колкам завдала пожежа, яка сталася тут у 1851 році, але селище досить швидко відбудували.

Напередодні реформи 1861 року населення Колок складалося з 270 родин осо-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 439.
[2] Там же, ч. 1, т. 4, стор. 229, 230.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 9, арк. 12.
[4] У 1882—1884 рр. власник закрив ці підприємства.

бисто вільних жителів, які користувалися землею поміщика А. Кожуховського і сплачували йому оренду. Крім того, тут був державний маєток, якому належало 145 десятин землі, 10 тяглових, 4 напівтяглових дворів, один двір городника та 4 двори бобилів. В цих дворах жило 68 осіб. Вони платили в казну по 1 крб. 36 коп. подушного податку та виконували інші повинності. Жителі Колок, що належали маєтку, мали 5 коней, 36 волів, 24 голови великої рогатої худоби. Щороку державні селяни Колок вносили в державну казну за користування землею по 192 крб.[1]. З цієї суми і начислялися викупні платежі після реформи 1861 року.

З 1866 року Колки стають волосним центром.

У 70-х роках тяжких злигоднів зазнали і особисто вільні селяни, які користувалися землею поміщика А. Кожуховського. Складаючи уставну грамоту, він, скориставшися з того, що сума орендної плати не була зазначена в документах, самовільно встановив дуже високу ціну викупних платежів. У зв'язку з цим у 1873 році колківські селяни взагалі відмовились платити за землю, заявивши, що зайняті ними поля вважають своєю власністю[2]. Тоді поміщик звернувся до суду, вимагаючи виселення селян з Колок. Земський суд задовольнив вимоги феодала, а сенат, куди ті звернулися зі скаргою, визнав, що колківські міщани підлягають виселенню, якщо не підуть на угоду з власником. Становому і судовому приставам та поліції вдалося виселити лише кілька селянських сімей, а інші, вчинивши опір, залишились у своїх будинках. Вони послали своїх уповноважених на чолі з старостою Михайлом Силичем у Петербург із скаргою.

Повернувшись, М. Силич заявив селянам, що цар начебто пообіцяв розглянути їх скаргу і дозволив виселеним повернутися у свої домівки, зламавши на дверях урядові печаті[3]. Коли один з місцевих жителів А. Торбач, панський підлабузник, почав заперечувати, селяни побили його, провели зв'язаного через усе містечко, а потім прикували до стіни його ж будинку. Становий пристав спробував заарештувати М. Силича і його товаришів, та селяни виступили на захист. Дії селян були такими рішучими і організованими, що ні поміщик, ні місцева влада не могли здійснити вироку суду. 27 травня 1874 року до Колок прибув батальйон солдатів 43-го Охотського піхотного полку. Але й тоді колківські селяни заявили, що виселятись або вступати в будь-які умови з власником вони не бажають і що прибуття війська їх зовсім не лякає[4]. Наступного дня солдати почали руйнувати житла. За два дні вони зрівняли з землею 230 будинків із 270. Селяни змушені були залишити Колки.

Проте і після цієї жорстокої розправи з 270 сімей лише 40 погодились виплатити гроші поміщикові і залишились у містечку. Виселені з Колок селяни незабаром подали генерал-губернаторові скаргу на дії поміщика і місцевих властей. Вони писали про свій намір вийти всім разом до залізниці під час проїзду царя через Волинську губернію, зупинити поїзд і подати йому скаргу.

Однак колківчани не змогли добитися скасування плати за землю. Їх лише перевели до удільного відомства, прирівнявши до колишніх державних селян[5].

Скасування кріпосного права сприяло розвиткові Колок. У 80—90 роках XIX століття тут вже налічувалось 417 дворів, працювало 45 ремісників. Колки були відомі як ярмарковий центр далеко за межами Волині. Сюди приїздили торговці з Литви і Волощини, з далеких причорноморських районів завозили сіль тощо. Тут було 42 крамниці, управа, мировий суд, поштова станція.

Колки дедалі зростали. В першому десятилітті XX століття в селищі уже налічувалося 660 дворів та мешкало 4316 жителів[6]. У 1913 році тут було 2 млини,

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 114, арк. 24—27, 39—42.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 313, спр. 132, арк. 3.
[3] Там же, ф. 109, оп. 1873, спр. 291, арк. 6.
[4] Там же, ф. 109, оп. 3, 1874, спр. 84, арк. 19.
[5] Там же, ф. 442, оп. 560, спр. 118, арк. 22.
[6] Список населенных мест Волынской губернии, стор. 118.

лісопильний завод, на якому працювало 50 робітників, 99 крамниць, діяли 2 поштових відділення: волосне та земське, яке відкрилось у 1913 році.

Незважаючи на таке зростання містечка, освіта, охорона здоров'я в селищі були на низькому рівні. В Колках працювала тільки початкова школа. Всю волость обслужував один фельдшер і була невеличка аптека[1].

Революція 1905 року серед населення Колок викликала піднесення. Всі сподівалися на краще життя. Проте царизм жорстоко придушив революційні виступи.

Перша світова війна принесла колківчанам нові злигодні. В червні 1915 року, в зв'язку з наступом австро-німецьких військ, містечко опинилось у смузі фронту. В цей час значна частина населення була евакуйована вглиб України і Росії, а та, що залишилась, зазнала великих труднощів.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії багато евакуйованих колківчан повернулись до рідних осель. Повертались додому і революційно настроєні солдати, які гуртували населення на боротьбу за владу Рад. У грудні 1917 року в Колках утворюється ревком, до складу якого ввійшли О. Регещук, Г. Квач, Т. Лаврещук, С. Васюхник. Але розгорнути діяльність ревкомові перешкодили німецько-кайзерівські війська, що в лютому 1918 року окупували Колки. Проте навіть в цих умовах члени ревкому діяли. Вони організували проти загарбників партизанську боротьбу. Після вигнання німецько-кайзерівських окупантів ревком відновив діяльність, але не надовго. В травні 1919 року Колки захопила буржуазно-поміщицька Польща[2].

Влітку 1920 року колківчанам знову усміхнулася воля. 26 липня 1920 року 389-й полк 44-ї дивізії Червоної Армії, наступаючи на білополяків, визволив Колки[3]. В селищі було відновлено Радянську владу, знову розпочав роботу ревком, на чолі якого стояв Г. Квач. Ревком провів розподіл поміщицької землі серед селян. 24 серпня було відкрито лікарню, 31 серпня відновлено роботу поштового відділення. Члени ревкому разом з червоноармійцями 418-го Новгород-Сіверського полку не раз виїжджали в сусідні села з тим, щоб допомогти місцевим активістам зміцнити Радянську владу, ліквідувати націоналістичні банди. Як свідчить рапорт Колківського військкома Ларіонова від 24 серпня, ревкомові вдалося встановити зв'язки з Сильненською, Велико-Ведмезькою і Тростянецькою волостями. В цьому ж рапорті повідомлялось, що місцеве населення ставиться до Радянської влади дуже добре і підтримує її.

Але в другій половині вересня 1920 року Колки знову опинились під владою буржуазно-поміщицької Польщі. Різною була доля ревкомівців. Г. Квач потрапив у руки польських жандармів, які по дорозі до с. Копилля зарубали його, О. Регещук перейшов польсько-радянський кордон і оселився на Уралі (помер у 1940 році), С. Васюхник помер від ран, одержаних ще на фронтах першої світової війни, Т. Лаврещук живе в с. Старосіллі.

Під час пансько-польської окупації Колки були адміністративно-поліцейським центром. Тут розміщувалися гмінне управління, поліцейське відділення, мировий суд. У 1921 році в Колках налічувалося 2145 жителів (331 двір).

З встановленням влади буржуазно-поміщицької Польщі крамниці, ремісничі майстерні (кравецькі, шевські, бондарні, чинбарня, слюсарна, в яких, крім власника, працювало по 1—2 учні або по 1—2 наймані робітники) опинилися в руках шляхти, куркулів, які збагачувались за рахунок жорстокої експлуатації трудящих. У селян була відібрана земля, якою наділив їх ревком. Вони залишилися безземельними і малоземельними. Колківський маєток перейшов у розпорядження польського земельного банку. В 1926—1932 рр. банк почав розпродувати землі цього маєтку. Але тільки заможні селяни змогли збільшити свої земельні ділянки.

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 206, оп. 1, спр. 12, арк. 54—60.

[2] В. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. 4, стор. 281.

[3] ЦДАРА, ф. 1417, оп. 2, спр. 12, арк. 280.

Після окупації буржуазною Польщею західноукраїнських земель 546 гектарів землі було продано 79 мешканцям Колок та навколишніх сіл і осадницьких колоній — Острова, Рудників, Старосілля, Лисища, Домбрового, Рудні, Крисівки. Продані земельні ділянки мали розміри від 5 до 17 гектарів[1].

Малоземельні і безземельні селяни, щоб якось прогодувати свої сім'ї, наймалися на роботу до куркулів або починали займатися ремеслом. Особливого розвитку тут набуло плетіння виробів з лози. Корзини і сита, виготовлені в селянських господарствах, продавалися на місцевому ярмарку.

Умови життя трудящих були надзвичайно тяжкі. Вони сплачували чисельні податки, які весь час зростали. Загальна сума податків з селянського двору в 30-х роках XX століття становила 10—12 злотих[2].

Мізерні врожаї, великі податки не давали можливості трудящим навчати своїх дітей в єдиній польській семирічній школі, що була відкрита в 1921 році. Хоч щороку тут навчалося близько 400 учнів, однак її закінчувало тільки 10—15, переважно з більш заможних сімей.

Незадовільним було і медичне обслуговування. Працювало всього 2 лікарі, амбулаторія і аптека. Медична допомога подавалася за плату і тому далеко не всі могли її одержати.

Визиск, політичне та національне безправ'я штовхали трудящих на боротьбу проти пансько-польського окупаційного, експлуататорського режиму. З кожним роком наростало їх незадоволення, розгорталась боротьба проти соціального та національного гніту, за возз'єднання з Радянською Україною. Ця боротьба набрала цілеспрямованого характеру особливо після утворення на початку вересня 1923 року Луцького окружного комітету, що об'єднав розпорошені місцеві партійні організації. В Колках уже на той час активно діяв комуністичний осередок[3]. Його члени роз'яснювали населенню антинародну політику польської буржуазії, розповсюджували нелегальні газети, журнали тощо. Поліції вдалося натрапити на слід підпільників-комуністів і заарештувати багатьох з них. 1 грудня 1924 року в Луцьку відбувся суд над 28 членами КПЗУ Колківської гміни. Серед них були Т. Будецький та Г. Тинчук[4]. Всіх їх засудили до тюремного ув'язнення. Відбувши строки покарання, вони знову стали підпільниками.

Підпільний комуністичний осередок, молодіжні гуртки мали величезний вплив на населення. Вони пропагували досягнення першої країни соціалізму, допомагали людям праці зрозуміти той шлях, яким треба йти, щоб добитись перемоги над експлуататорськими класами. Результати їх діяльності позначились на революційній активності мас. Так, у грудні 1927 року жителі Колок відмовлялись платити податки.

За допомогою Луцького окружкому КПЗУ в 1928 році у Колках була створена легальна робітничо-селянська організація «Сельроб-єдність».

Значними революційними виступами ознаменувалися наступні роки. 24 травня 1931 року допризовники до польського війська вигнали з Колок і навколишніх сіл осадників та провели демонстрацію під лозунгом: «Геть фашистський уряд! Земля селянам!»[5]. У 1931—1932 роках трудящі селища разом з селянами Сильненської, Тростянецької, Піддубцівської і Олицької гмін провели страйки, вимагаючи ліквідувати ярмаркові побори[6]. В 1933 році колківчани виступали проти полонізації та католизації шкіл. Тоді на заклики Луцького окружкому КПЗУ відбулись мітинги в багатьох селах повіту. Найбільш масовими вони були в селах Колківської

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 39, оп. 4, спр. 280, арк. 1—81.

[2] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 35, 36.

[3] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 57.

[4] АІПП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 52, арк. 40.

[5] Там же, спр. 627, арк. 17—25.

[6] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 3219, арк. 1—33.

гміни. Керував ними Колківський райком КПЗУ. Підпільні комуністичні осередки в той час діяли у 13 населених пунктах гміни і налічували 43 чоловіка[1]. Колківські комуністи-підпільники проводили велику агітаційну роботу. В селах вивішувались транспаранти з революційними лозунгами. 17 листопада 1933 року у Колках було розповсюджено 6 відозв до населення з нагоди 16 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Польський уряд жорстоко переслідував комуністів-підпільників. У березні 1935 року поліція кинула в катівню керівника колківських комуністів А. І. Мізюка. Однак політична робота не припинилась. У відповідь на репресії підпільники розгорнули ще більш наступальну пропаганду ідей марксизму-ленінізму, посилили агітацію серед населення.

Визначною політичною подією, що відбулась у районі Колок, була першотравнева демонстрація 1935 року. Підготовка до неї проводилась під керівництвом Колківського підпільного райкому КПЗУ. Комуністам допомагали комсомольці. Так, Л. Мосійчук вишивала прапор, Н. Тарасюк доставляла в село Острів нелегальну літературу. Райком КПЗУ розповсюджував у Колках і сусідніх селах спеціальні листівки, в яких говорилося, що першотравнева демонстрація буде «демонстрацією ненависті трудящих до фашистсько-окупаційного режиму пілсудчиків, до української контрреволюції. Вона буде демонстрацією любові до Країни Рад»[3].

Вранці 1 травня майже 2000 жителів сіл Мар'янівки, Четвертні, Домашева, Бугаїв (тепер Новоукраїнка), Рудні, Острова, Хопнева, Лища (тепер Криничне), Яромеля, Годомичів, Омельного (тепер Макаревичі), Ситниці вирушили до Колок. Ще напередодні поліція, дізнавшись про маршрут демонстрації, влаштувала засідку. О 17-й годині 30 хвилин, коли колона демонстрантів наблизилась до поліцейських, вони почали стріляти в селян з кулеметів і гвинтівок. Під час цієї звірячої розправи 8 чоловік було вбито, 31 чоловіка тяжко поранено, 47 чоловік заарештовано і відправлено у в'язницю до Луцька. Серед загиблих були П. Лукащук, П. Кривенюк, Н. Возню́к, О. Стельмащук, Д. Гордіюк та інші.

Жорстока розправа над учасниками демонстрації не вбила надії трудящих на визволення від буржуазно-поміщицького ярма. Їх мрія збулась у 1939 році, коли радянський народ подав братерську допомогу трудящим Західної України.

Коли Червона Армія перейшла радянсько-польський кордон, колківчани, як і всі трудящі Волині, готувалися гідно зустріти їх. Колківські комуністи А. Мізюк, П. Оліферчук, М. Писаревський, які щойно повернулися з брестської в'язниці, та Т. Будецький, що уник арешту і перебував у Колках, організували 17 вересня ревком та червоногвардійський загін. Але 20 вересня телефонний зв'язок між Колками і Тростянцем, звідки чекали повідомлення про наближення Червоної Армії, був перерваний. Колківчани не знали, що лінію зіпсували недобиті пілсудчики, які рухалися в напрямку селища. Т. Будецький за завданням ревкому з М. Хайчиком виїхав у розвідку. По дорозі до Тростянця розвідники потрапили до лап пілсудчиків. Тимчасом ревком, не чекаючи повідомлення розвідки, вжив заходів для самооборони Колок. Обабіч центральної вулиці було розміщено два загони озброєних селян, які не дали можливості польським солдатам затриматись у Колках. Але, проходячи через селище, пілсудчики спалили багато будинків, вбили кількох активістів і вирушили в напрямі до сіл Розничів і Копилля. Тут вони вчинили дику розправу над

Листівка із закликом до боротьби проти фашистського терору, с. Колки. 1935 р.

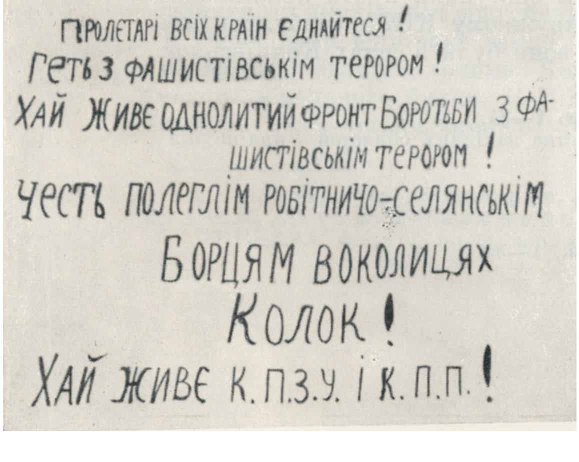

[1] АІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 6—7, спр. 652, арк. 8—11.

[2] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 1, спр. 315, арк. 2—34.

Д. Я. Макаревич — один з організаторів першотравневої демонстрації в с. Колках 1935 року. Убитий польською поліцією 26 липня 1935 р.

Годіюк Домна, Тарасюк Надія — комсомолки, учасниці першотравневої демонстрації в с. Колках 1935 року, які загинули від куль поліції.

Т. Будецьким і його товаришами[1]. Колківський ревком зв'язався з командуванням частини Червоної Армії, що перебувала в районі Рожищ, і повідомив про місце розташування ворога. Незабаром червоноармійці розгромили тритисячний загін польських солдатів[2].

22 вересня у Колках були створені тимчасові селищне та повітове управління, які відібрали землю у місцевої поміщиці та духівництва. Тимчасове управління подбало про електрифікацію селища, ремонт млина.

Високу політичну активність виявили трудящі селища під час виборів до Народних зборів Західної України, що відбулись у жовтні 1939 року. Після возз'єднання західних областей у єдиній Українській державі Колки з січня 1940 року стали районним центром. Колківське повітове тимчасове управління було перетворено на районний виконавчий комітет. Цього ж року в грудні відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, на яких обрано селищну Раду депутатів трудящих. У березні тут організували МТС, райпромкомбінат. Були націоналізовані крамниці і склади. Замість приватних торговельних пунктів відкрито державні магазини.

Почали працювати середня школа, клуб, лікарня.

Напад німецько-фашистських загарбників перервав мирну працю колківчан. 8 липня 1941 року ворог окупував селище. Жорстокого терору зазнало населення під час окупації. Тільки в 1943 році гітлерівці зруйнували 380 житлових приміщень, залишилося всього кілька будинків. Окупанти вбили 322 жителів, 26 чоловік вивезли до Німеччини[3], завдали населенню великих матеріальних збитків.

Проте колківчани не мирилися з сваволею гітлерівців. Вони боролися, йшли в партизанські загони. Як повідомляв начальник німецько-фашистської поліції безпеки на Україні, 5 лютого 1943 року в Колках партизани знищили 111 окупантів[4].

Наприкінці січня 1944 року фашистській окупації настав кінець. Підрозділи радянських військ, що входили до складу 13-ї армії Першого Українського фронту, наблизились до меж колишніх Колківського та Маневицького районів. Поблизу с. Козлиничів радянські війська форсували річку Стир і атакували противника, який намагався утримати Колки та навколишні населені пункти. Разом з підрозділами регулярних військ діяли партизанські з'єднання О. М. Сабурова, О. Ф. Федорова. 3 лютого 1944 року ворога було вибито з Колок та сусідніх сіл[5].

Зразу ж після вигнання німецько-фашистських загарбників в селищі розгорнулись роботи по відбудові господарства. Відбудовувались Колки, які залишилися районним центром і після визволення по 1962 рік.

---

[1] Газ. «Вільна праця», 10 жовтня 1939 р.
[2] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 201.
[3] Волинський облдержархів, ф. 66, оп. 4, спр. 13, арк. 181.
[4] Т. А. Строкач. Наш позивний «Свобода». К., 1966, стор. 201.
[5] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.

Керівник антифашистського підпілля, що діяло в с. Колках, І. Я. Шишко. Фото 1943 р.

Велику допомогу колківчанам у відбудові господарства надала держава, виділивши кошти і матеріали. Вже 15 березня 1944 року почав діяти млин, у травні — шкірзавод, цегельний та вапняний заводи, у червні — бондарна майстерня, у вересні — шевська[1]. В 1945 році видав продукцію відбудований маслозавод. Відновила роботу МТС.

Відбудовуючи господарство, жителі Колок подавали велику допомогу Червоній Армії. У 1944 році вони передплатили державну позику на суму 63 439 крб., придбали білетів грошово-речової лотереї на 76 130 крб. Населення також здавало у фонд Червоної Армії хліб, овочі, фрукти та інші продукти.

Ще більш високими темпами проводились відбудовчі роботи після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни. У 1947 році було створено ще три нові цехи райпромкомбінату, в наступному році — райхарчокомбінат.

Селянські господарства Колок у травні 1948 року об'єдналися в колгосп «Перемога», який у 1950 році об'єднався з артіллю ім. Свердлова (с. Старосілля).

Розгорнули роботу лікувальні, навчальні та культурно-освітні заклади. Зразу ж після визволення селища було відкрито лікарню.

У вересні 1944 року знову сіли за парти учні семирічної школи, яку незабаром перетворили на середню. Відновила в 1946 році роботу і школа робітничої молоді.

Знову гостинно відкрив свої двері для трудящих клуб.

Селище упорядковувалось. Багато для цього зробили комсомольці, які виступили ініціаторами організації суботників та недільників. Лише у квітні—травні 1944 року вони організували 4 недільники та два суботники. Ще точились бої на фронтах, а в Колках було споруджено 15 приміщень для районних установ та організацій, ряд житлових будинків, культурно-побутових закладів.

Успішна відбудова господарства в роки післявоєнної п'ятирічки створила всі умови для дальшого розвитку господарства Колок. У 1953 році розгорнулося будівництво найбільшого в селищі підприємства — овочесушильного заводу. Сушильний цех цього підприємства, де працювало 34 робітники, почав випускати продукцію вже наступного року. Пізніше стали до ладу ще три цехи — крохмальний, засолювальний і консервний.

Зростало і виробництво будівельних матеріалів. У 1954 році було завершено спорудження нового цегельного заводу потужністю 5000 штук цегли на добу.

Високих показників у соціалістичному змаганні серед колективів добивалися механізатори МТС. Вони щороку перевиконували виробничі завдання.

В наступні роки в селищі було створено колківський лісгоспзаг, міжколгоспну будівельну організацію, лісомеханізовану станцію (ЛМС), відділення «Сільгосптехніка» (на базі МТС), побудовано підстанцію Добротвірської ДРЕС, теплицю, млин, хлібозавод, комбінат побутового обслуговування (на базі промислової артілі «Перемога»).

Перевиконували виробничі завдання колективи підприємства селища в роки семирічки. Працівники промкомбінату в 1959 році виконали підвищені виробничі завдання, взяті на честь XXI з'їзду КПРС. Вони виготовили до 5 грудня на 100 тис. крб. надпланової продукції, зокрема 500 тис. штук цегли, 100 тонн вапна. За перший рік семирічки продуктивність праці на підприємстві зросла на 5 процентів.

Значно перевиконували річні виробничі завдання і колективи маслозаводу, артілей «Перемога», «Перше травня» та інші.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 12, оп. 1, спр. 14, стор. 3, 18, 88—93.

Великих успіхів у 1960 році добився колектив лісомеханізованої станції і був занесений на районну Дошку пошани.

Зростала технічна оснащеність відділення «Сільгосптехніки». У 1965 році тут вже налічувалось 49 автомашин, 12 тракторів, 3 екскаватори та багато іншої техніки. Поповнився і верстатний парк в майстернях. Обсяг робіт, які виконав колектив відділення «Сільгосптехніки» в колгоспах у 1967 році, перевищив 1,5 млн. крб. Кращі виробничники — слюсар К. Г. Заєць за багаторічну самовіддану працю нагороджений орденом «Знак Пошани», а слюсар О. Д. Полінкевич — медаллю «За трудову відзнаку».

В значне виробниче підприємство перетворився побуткомбінат. У 1965 році тут вже працювало 206 робітників. Серед них — 3 з вищою та 15 — з середньою спеціальною освітою. Комбінат щомісяця перевиконує виробничий план. Особливо велике трудове піднесення охопило працівників комбінату в зв'язку з підготовкою до 50-річчя Великого Жовтня. Річний виробничий план 1967 року колектив підприємства завершив 2 листопада. Найбільш високопродуктивно працювали Г. Тарадюк, А. Семенюк, М. Гапончук та інші.

Рік у рік нарощує темпи виробництва колектив овочесушильного заводу. Його продукція (сушені і мариновані овочі, джеми, компоти) відома далеко за межами області. Свою продукцію підприємство відправляє в Ленінград, Москву, Київ, Єреван, Баку, Іркутськ, Мукачеве та інші міста країни. Готуючи гідну зустріч 50-й річниці Великого Жовтня, колектив заводу на 2 місяці раніше строку виконав річний план випуску продукції по всіх показниках.

Водночас із зростанням потужності заводу зростав і його колектив, який налічує понад 400 чоловік. Кожен з них став майстром своєї справи. Під час спорудження підприємства А. О. Дергунова була будівельницею, залишилась на заводі робітницею, досконало оволоділа технологією виробництва, її призначили бригадиром, а згодом старшим майстром сушильного цеху. В. І. Адамович виріс від робітника до головного механіка. Апаратниця Н. Й. Калуш, майстер зміни В. С. Зінчук, робітники М. І. Полінкевич, Є. І. Шубкін, Н. К. Комарович, Т. П. Довбощинська та інші систематично виконують виробничі норми на 130—140 процентів[1].

Великий обсяг робіт виконує щорічно колектив Колківського лісгоспзагу. Господарство оснащене машинами: спеціальними тракторами, автомашинами та іншою технікою. Водночас із заготівлею деревини він працює над поліпшенням лісових угідь. Лише за роки семирічки осушено 2,4 тис. га[2].

В авангарді боротьби за виконання державних планів комуністи і комсомольці підприємств, господарств і організацій. Вони показують зразки сумлінного ставлення до виконання виробничих завдань, виступають ініціаторами починань у справі підвищення продуктивності праці. В 1968 році на підприємствах та в організаціях селища налічувались 121 комуніст та 907 комсомольців.

Одночасно з розвитком господарства впорядкувалось селище, розгортали роботу побутові, оздоровчі та культурно-освітні заклади. Селищна Рада, кожна установа та підприємство Колок,

Пам'ятник на місці розстрілу поліцією демонстрації трудящих 1 Травня 1935 р., с. Колки. 1968 р.

[1] Газ. «Зоря комунізму», 14 листопада 1965 р.
[2] Газ. «Зоря комунізму», 30 липня 1966 р.

його жителі проявляють щоденно турботу про благоустрій селища. Це вже стало традицією.

Рік у рік зростають асигнування на ремонт і будівництво житлового фонду за рахунок комунгоспу. Індивідуальним забудовникам держава допомагає кредитами та матеріалами.

В селищі споруджено сотні добротних жител. Якщо в дорадянський період тут не було жодного двоповерхового будинку, то в 1964 році тут налічувалось 13 впорядкованих будинків міського типу з усіма комунальними вигодами. До послуг населення — відділення зв'язку, ощадкаса, універмаг, для якого в 1961 році побудовано нове приміщення, крамниці продуктових, галантерейних та господарських товарів, їдальня, кілька буфетів, ресторан.

Створено умови для лікування трудящих. Тут функціонують дві лікарні на 160 ліжок. В них працює 15 спеціалістів з вищою і 72 — з середньою медичною освітою. Відкрито дитячий садок.

За Радянської влади підвищився освітній рівень населення. В селищі діє середня школа, в якій 44 педагоги навчають близько 700 дітей. Тільки за післявоєнні роки школу закінчило 865 чоловік. Працює також вечірня школа робітничої молоді. Серед випускників Колківської середньої школи є лікарі, агрономи, педагоги, інженери, які стали кваліфікованими працівниками після закінчення вузів.

З 1963 року в селищі діє училище механізації сільського господарства, яке готує спеціалістів на сільськогосподарських машинах.Тут є міцна навчальна база — майстерні, машини, спеціалізована бібліотека. За час свого існування училище випустило 872 спеціалісти.

На підприємствах і в господарстві, на педагогічній та інших роботах в селищі працюють понад 70 інженерів та інших спеціалістів з вищою освітою.

Важливу роль у задоволенні зростаючих культурних запитів населення відіграє Будинок культури. Тут на громадських засадах працює університет культури, часто проводяться тематичні вечори, лекції, зустрічі із знатними людьми, виступають учасники художньої самодіяльності, демонструються кінофільми. З великим успіхом перед населенням Колок і навколишніх сіл виступає агіткультбригада. Часто приїздять сюди мистецькі колективи з Луцька та різних областей республіки.

Людно вечорами буває в бібліотеці, де організуються літературні диспути, обговорення прочитаних книг, тематичні вечори. У двох бібліотеках — для дорослих і дітей — налічується близько 40 тис. книг.

Селищна рада депутатів трудящих приділяє велику увагу впорядкуванню вулиць та дворів, благоустрою селища. У квітні 1957 року з ініціативи депутатів було проведено місячник саду. За цей час населення посадило 5 тис. плодових і декоративних дерев. Біля палацу піонерів виріс сад.

З 1959 року виконком селищної Ради депутатів трудящих став вручати перехідний Червоний вимпел комсомольській організації селища — переможцю в змаганні за краще впорядкування дворів і ділянок вулиць. Перехідний Червоний вимпел вручається також власникам приватних будинків за краще впорядкування своїх дворів. Кожний дорослий житель зобов'язався відпрацювати і відпрацював на роботах по благоустрою селища 20 робочих годин. Наступного року було посаджено 10 000 декоративних та фруктових дерев.

Селище збагатилось спортивними спорудами. Тут побудовано стадіон, 2 спортивних майданчики загальноселищного користування. Ряд спортивних майданчиків спорудили установи, підприємства, навчальні заклади.

Здійснення заходів по благоустрою сприяло тому, що за останні роки селище набрало зразкового вигляду. В зв'язку з цим облвиконком 20 травня 1961 року організував екскурсію голів райвиконкомів області в селище Колки для вивчення досвіду роботи селищної Ради.

Будуючи нове, комуністичне життя, трудящі Колок та навколишніх сіл свято шанують пам'ять про тих, хто віддав життя в боротьбі за щасливе життя. За проханням трудящих Уряд УРСР дозволив побудувати пам'ятник на місці розстрілу першотравневої демонстрації трудящих в районі Колок в 1935 році. В день тридцятиріччя з часу цієї події при встановленні меморіальної дошки на місці майбутнього пам'ятника відбувся п'ятитисячний мітинг трудящих району.

Трудящі селища докладають всіх зусиль для досягнення нових рубежів в розвитку господарства та культури Колок.

П. З. КОЗИК

ПРИЛІСНЕ

Прилісне (до 1964 року — Маневичі) — село, центр сільської Ради, розташоване в північно-східній частині Волинської області, за 9 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1198 чоловік.

Приліснянській сільській Раді підпорядковане с. Городок (населення 1077 чол.), розташоване за 2 км від Прилісного.

Маневичі вперше згадуються в описі Луцького замку від 1545 року. Тоді в селі Чернечому Городку (тепер Городок) та його присілку Маневичах був 21 двір. До 1569 року, в період підпорядкування Великому князівству Литовському, Маневичі входили до складу Луцького повіту. Їх населення виконувало на користь замку численні трудові повинності — возило дерево з лісу, висилаючи для цього один віз від двох дворів, косило, сушило та складало в скирти сіно, сплачувало натуральну данину і грошовий податок. Селянські господарства розорялися. В цьому ж описі сказано, що три дворища в 1545 році зовсім опустіли.

В згаданому описі зустрічаються відомості про те, що населення займалося не тільки землеробством, а й полюванням, зокрема на лосів та різних хутрових звірів[1].

В 60-х роках XVI століття Маневичі вже були окремим селом, що належало шляхтянці Фалічевській. Запровадження гужової повинності та додаткового податку викликало масове селянське повстання, яке почалось у 1567 році і охопило навколишні села. Ненависть повстанців до своїх гнобителів була настільки велика, що управитель маєтку, а також і піп змушені були рятуватись втечею. Повстанцям вдалося захопити тільки десятника Левона, якого вони жорстоко побили. Возному, який прибув з міста для з'ясування причин виступу, селяни заявили: «В підводи не поїдем і жита дякольного не повезем», а «десятника побили за те, що він нас грабував, управитель і старець — ті самі втекли, а якби не втекли, з ними могло бути те саме, що й з десятником». До возного з'явився і піп. Він сказав: «За те, що я їм не допомагав у бунтах, церкву у мене забрали, самого побили і церковні ключі зірвали з пояса»[2].

Повстання селян тривало кілька місяців. Польський уряд послав до повстанців комісарів у супроводі озброєного загону та слуг поміщиці Фалічевської. Але це не злякало селян. Листа королівського і комісарського вони не прийняли і через своїх уповноважених відповіли, що нових робіт та повинностей виконувати не будуть. Слузі Фалічевської шляхтичу Ледницькому залишилося лише покласти перед селянами на землю копії листів короля та комісарів і піти геть.

У 1570 році Маневичі та навколишні населені пункти Фалічевська продала Р. Сангушкові. На цей час у Маневичах налічувалось 14 димів та 5 городників.

---

[1] Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, т. 4, отд. 2, стор. 165.

[2] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII века, стор. 34, 35.

Більш детальні відомості про Маневичі та умови життя його населення в кінці 70-х рр. XVI століття дає «Опис помістя черн-городського», до складу якого входили Маневичі. В цьому описі вказані розміри повинностей селян-кріпаків Городка і Маневичів, уже значно тяжчі за ті, які вони виконували на кінець першої половини XVI століття. Селяни Городка і Маневичів повинні були щорічно давати феодалу 112,5 відра меду. Крім того, з кожного дворища вони зобов'язувалися сплачувати від 12 до 29 грошів і виконувати різні роботи.

У зв'язку з зубожінням селян і поділом дворищ у писаних пам'ятках другої половини XVI століття вже згадуються не дворища, а півдворища та городники. В 1583 році в Маневичах налічувалось 12 напівдворищ та 5 городників[1]. З часом село зростало, але в 1593 році його спалили татари, які забрали частину жителів у полон. Все ж у 1650 році тут уже налічувалось 30 димів.

Покріпачене населення Маневичів разом з кріпаками Городка взяло активну участь у антифеодальній боротьбі під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Зокрема, кріпаки Чернечого Городка і Маневичів брали участь у нападі на панський маєток, розташований на річці Брусьці.

Після закінчення визвольної війни польська шляхта ще більш посилила тяжкий соціальний, національний і релігійний гніт. З часом феодали й орендарі, дбаючи про власне збагачення, збільшували повинності і ренту. Якщо в 1704 році родина селянина-кріпака працювала в господарстві пана 194 дні, то в 1773 році — 210 днів, а в 1792 році — 240 днів на рік. До того ж селяни сплачували грошову ренту на користь феодала в розмірі 1—8 злотих на рік. Селян примушували виконувати ряд інших повинностей. Це призвело до спустошення села[2]. Так, кількість дворів у Маневичах з кінця XVII століття до 1795 року зменшилась більш ніж у два рази — з 54 до 24. Відповідно скоротилась і кількість населення. Зразу ж після приєднання Волині до Росії у Маневичах налічувалось лише 165 жителів[3].

Возз'єднання Волині в складі Росії позитивно позначилося і на розвитку Маневичів. У 1808 році тут уже було 74 двори.

За даними, зібраними у зв'язку з проведенням інвентарної реформи 1847—1848 рр., маневицькі селяни мали 828 десятин орної землі, 414 десятин сіножатей і 71 десятину городів[4].

Після проведення реформи 1861 року селяни Маневичів, відповідно до уставної грамоти від 23 жовтня 1862 року, одержали 670 десятин орної землі — значно менше, ніж мали вони до реформи. За цю землю селяни змушені були платити протягом 49 років викуп у розмірі 14 300 крб.[5]. При цьому багатьом селянам довелося перенести свої житла на нові наділи, що вимагало значних витрат, великої праці.

У власності поміщиків лишилося 8834 десятини орних земель та лісу. За збирання грибів, ягід та хмизу в поміщицькому лісі кожен селянин повинен був відробляти в господарстві поміщика 12 днів щороку.

Під кінець XIX та на початку XX століття кількість населення в селі різко зросла. Так, у 1906 році тут налічувалося 176 дворів (1065 жителів)[6]. В зв'язку з цим зростали безземелля та злидні.

Великим лихом для селян були різні хвороби, що поширювалися через недоїдання, відсутність потрібного одягу, погані житлові умови. А в селі не було навіть фельдшера.

Не кращим було становище з освітою. Єдина в Маневичах церковнопарафіяльна школа розміщувалась тоді в старій хаті.

---

[1] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 85.
[2] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 42, 43.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 251, арк. 56.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1440, арк. 24.
[5] Там же, спр. 1240, арк. 117—131.
[6] Список населенных мест Волынской губернии, стор. 121.

Умови життя на селі ще більш погіршилися, коли почалася перша світова війна. Починаючи з червня 1915 року Маневичі опинились в смузі фронту. Багато селян евакуювалось у глиб Росії. Кайзерівські війська у червні 1915 року, захопивши Маневичі, насильно примусили тих, хто залишився, працювати на будівництві шляхів.

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді населенню розповіли солдати розташованих тут поблизу підрозділів та односельчани, що повертались з Росії в кінці 1917 року. Але встановити радянський лад у своєму селі трудящі не змогли. На перешкоді стали німецько-кайзерівські окупанти та їх підручні — українські буржуазні націоналісти.

Хоч в кінці 1918 року німецько-кайзерівські війська залишили Маневичі, але вже в травні 1919 року село опинилось під владою білопольських окупантів. Лише на початку серпня 1920 року Маневичі на короткий час були визволені Червоною Армією від польських окупантів. Проте у другій половині вересня 1920 року село разом з іншими населеними пунктами Західної України перейшло до буржуазної Польщі. До 1930 року село входило до складу Городоцької гміни Ковельського повіту. З 1930 року Маневичі стали центром гміни[1].

Становище основної маси трудящих села під владою буржуазно-поміщицької Польщі було нелегким. У Маневичах налічувалося, зокрема, тільки 74 господарства (з загальної кількості 152), які мали земельні наділи до 4 га. Чимало селянських сімей користувалося мізерними ділянками від 0,5 до 2 га землі. Переважна більшість земель, розташованих поблизу, належала шляхтичам, осадникам та куркулям.

Так, шляхтич М. Бірар володів 4681 га землі і лісу, а А. Бірар — 4193 га. Значна кількість землі належала шляхтянці М. Ружицькій. Налічувалось також з десяток куркульських і осадницьких господарств, що мали по 40—60 га землі[2].

Не поліпшили становища найбіднішої частини населення і реформи, проведені у 1924 році. Внаслідок перерозподілу землі частина селян одержала гірші землі. Про це свідчать 138 скарг, які подали селяни Маневичів повітовим властям. Наприклад, Гнат Волощук скаржився, що його ділянка № 23 значно гірша, ніж та, яку він мав раніше.

Трудящі Маневичів несли на собі тягар великих податків. Тільки поземельний податок становив від 5 до 10 злотих з господарства. Крім того, вони сплачували промисловий та інші податки. Селяни зазнавали скрути і через невідповідність цін на сільськогосподарську продукцію і промислові вироби. Щоб купити 10 кг солі, потрібно було продати 32 кг жита[3].

Польський буржуазний уряд не дбав про охорону здоров'я селян. Вони змушені були іти лікуватись за досить високу плату до лікаря на станцію Маневичі.

В селі була тільки початкова школа. З 1924 року тут діяв народний будинок, хоч ніяких асигнувань на його утримання не виділялося. Переконливим доказом цього є фінансовий звіт Маневицької гміни хоч би за 1929—1930 рік, у якому графа «культура і мистецтво» — порожня.

Маневичани не мирились з тяжким становищем. Протягом усіх років окупації буржуазно-поміщицькою Польщею вони активно боролися за своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Ініціаторами цієї боротьби були комуністи-підпільники і найсвідоміші безпартійні селяни. Ще в 1922 році маневицькі підпільники підтримували зв'язки з соціал-демократичним гуртком у Колках, що згодом увійшов до складу КПЗУ[4].

Великий вплив на піднесення революційної свідомості селян мала діяльність

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 1834, арк. 63.
[2] Там же, ф. 178, оп. 1, спр. 9, арк. 70—89.
[3] Газ. «Вільна праця», 10 жовтня 1939 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 7, спр. 52, арк. 40.

місцевої організації «Просвіта», яка у Маневичах перебувала під впливом комуністів. Її засновниками були Г. П. Коснюк, С. Є. Борисюк.

Активісти «Просвіти» створили бібліотеку, в якій поряд з іншими книгами була і нелегальна література — праці класиків марксизму, зокрема «Маніфест Комуністичної партії». Особливо велику роз'яснювальну роботу провели члени маневицької «Просвіти» під час виборів у гмінні ради восени 1927 року. Тоді переважна більшість жителів Маневичів бойкотувала вибори: з 450 осіб, що мали право брати участь у виборах, голосувало лише 120[1]. Внаслідок цього властям не вдалось провести своїх кандидатів до гмінної ради.

По-іншому проходили вибори в Городку. Завдяки роз'яснювальній роботі членів організації «Сельроб» і «Просвіти» тут 10 з 14-ти обраних членів гмінної ради були кандидатами організації «Сельроб». Такого успіху було досягнуто всупереч усім намаганням представників влади та гмінного виборчого комітету провести до ради ставлеників панівної верхівки. На вибори до Городка навіть прибули волинський воєвода та повітовий староста, але й це не допомогло. Велика масова робота активістів «Сельробу» та «Просвіти», що спрямовувалась комуністами-підпільниками, допомогла трудящим до кінця розпізнати лицемірне обличчя буржуазії. Газета «Сель-Роб» у своєму повідомленні про вибори в Маневичах та Городку писала: «Великий страх напав на панів, коли побачили, що вони провалилися, а новообрану раду назвали комуністичною»[2].

Революційна агітація в селі набирала політичної цілеспрямованості. Трудящі дедалі частіше протестували проти свавілля властей. У 1930 році в Маневичах не раз майоріли прапори з комуністичними лозунгами[3].

Наступного року визначним антиурядовим виступом проти політичного безправ'я та експлуатації була першотравнева демонстрація трудящих села Маневичів, селища Маневичів та навколишніх сіл: Городка, Троянівки, Нової Руди, Градиська, Великого Обзира, Стобихви. Її організували члени КПЗУ С. Є. Борисюк, І. Д. Смійчик, Г. Ю. Савчук, С. В. Миткалик, В. Л. Шешолик та С. З. Ковальчук[4]. Щоб запобігти маніфестації в день 1 Травня, поліція наприкінці квітня заарештувала керівника маневицьких комуністів С. Є. Борисюка.

Але це їй не допомогло. Підпільники енергійно готувалися до свята. В ніч на 1 Травня у Маневичах, Городку, Троянівці та інших сусідніх селах були вивішені червоні прапори і транспаранти. А ранком в селі зібралось понад 1000 чоловік. Після короткого мітингу, на якому з промовою виступив І. Д. Смійчук, його учасники з прапорами та лозунгами «Хай живе радянська Росія!», «Геть буржуазну Польщу!» рушили назустріч демонстрантам, що йшли з Городка. По дорозі колону зустріли 8 озброєних поліцейських, які почали стріляти в демонстрантів. Все ж колона продовжувала рухатись. Тоді поліцаї зайняли місток на шляху в Городок. Демонстранти, обійшовши місток, з'єднались з демонстрантами Городка. Потім разом повернулися до Маневичів, де відбувся мітинг. Тут у сутичці з поліцією загинули М. Ольховик з Городка та С. Ковальчук з Маневичів.

Буржуазно-поміщицький уряд Польщі жорстоко розправився з організаторами першотравневої демонстрації. С. Є. Борисюка, І. Д. Смійчика, Г. Ю. Савчука 13 червня в Ковелі було засуджено до тюремного ув'язнення.

Але ні тортури, ні арешти буржуазного уряду не могли спинити боротьби трудящих Маневичів за своє соціальне визволення. У 1931 році стали виникати партизанські загони, які в районі сіл Маневичів, Смолярів і Медвежки громили поліцейські пункти та осадницькі садиби[5].

[1] Газ. «Сель-Роб», 13 листопада 1927 р.
[2] Там же.
[3] Волинський облдержархів, ф. 2, оп. 52, спр. 46, арк. 24.
[4] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 132.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 627, арк. 17, 24, 27.

Поповнювались ряди членів КПЗУ, зростали та міцніли підпільні партійні організації. На квітень 1933 року в Маневичах вже діяв підпільний райком КПЗУ, що об'єднував 100 членів партії[1]. Комуністи були тією організуючою і спрямовуючою силою, яка піднімала трудящих на боротьбу за встановлення Радянської влади.

У селі також діяла комсомольська організація, керівником якої був К. О. Халик. У 1937 році в с. Дубниках його вбили поліцаї. На могилі комсомольця тепер встановлено пам'ятник.

Чутка про визвольний похід Червоної Армії, що розпочався 17 вересня 1939 року, швидко долинула до села Маневичів. Комуністи-підпільники створили ревком, який роззброював польських солдатів, що були в селі, встановив революційний порядок.

21 вересня все село вийшло зустрічати червоноармійців. Його прикрашали червоні прапори і спеціально збудована арка. Опівдні, коли прибув загін радянських воїнів, відбувся мітинг, на якому обрали селянський комітет, який розгорнув роботу серед селян по підготовці до виборів в Народні Збори трудящих Західної України. 26 жовтня селяни одноголосно обрали на ці збори депутатом селянина з Городка Ф. Борисюка.

З встановленням Радянської влади селяни з великою політичною активністю включились в будівництво нового життя.

24 березня 1940 року вони вперше в житті на основі загального, рівного виборчого права при таємному голосуванні обрали до Верховної Ради СРСР селянина з с. Уховецька Ковельського району М. А. Васюту. В грудні цього ж року вони обрали сільську Раду депутатів трудящих на чолі з головою І. П. Швецем.

Навесні 1940 року в селі організувалася сільськогосподарська артіль ім. Тимошенка. Головою правління колгоспники обрали С. Є. Борисюка. В перший же рік роботи по-новому маневицькі селяни на власному досвіді переконались у перевагах колективного господарства: вони одержали на трудодень по 3 кг зерна та по 2 крб. 50 коп. грішми. У 1941 році колгоспники успішно посіяли ранні ярі, розгорнули будівництво господарських приміщень. Артіль організувала власне цегельне виробництво[2].

В селі почали працювати школа, клуб, бібліотека та інші культурно-побутові заклади.

Світлі перспективи нового життя відкривались перед жителями Маневичів. Але мирну працю сільських трудівників перервав напад німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз. 28 червня 1941 року вони захопили село.

Багато горя і матеріальної шкоди завдали окупанти селянам. За час окупації села вони вбили 55 чоловік, 33 — вивезли на каторжні роботи до Німеччини, спалили 40 житлових і 73 надвірні будинки, забрали 120 корів та багато іншої худоби.

Найбільш свідомі, віддані радянському ладові жителі з перших місяців окупації почали боротьбу проти фашистів. С. В. Миткалик став одним з організаторів партизанської групи, до якої ввійшли він, його брат Н. В. Миткалик, С. Є. Борисюк, Д. Г. Хвищук, Г. Х. Лук'янчук, І. Д. Смійчик та інші. Згодом до партизанських загонів з села вступило до 60 чоловік.

Влітку 1943 року в селі була створена підпільна комсомольська організація. До її складу увійшли А. Р. Ружицький, І. О. Дубровський, М. К. Кондратюк, К. С. Шилак, Н. Л. Приходько, Ю. І. Романович, І. Грищук, І. М. Матвійчук. Секретарем організації був А. Р. Ружицький. Члени комсомольської організації підпорядкували свою діяльність поданню допомоги партизанському з'єднанню двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова. Вони організували збір розвідувальних даних про ворога. К. С. Шилак, що наймитував у старости села, збирав відомості про місцевий гітлерівський гарнізон, про наміри окупантів. Ю. І. Романович і

[1] АІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 625, арк. 11.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 17 квітня 1941 р.

І. Грищук, що жили на хуторі Лоше, передавали інформацію партизанам про перевезення військ та воєнного спорядження по залізниці Ковель—Сарни. В боротьбі з ворогами 8 членів підпільної комсомольської організації загинули смертю хоробрих.

У районі кожному відомі імена мужніх месників М. А. Шилака та І. Т. Савчука. Обидва вони загинули від рук гітлерівців.

З великою мужністю в партизанських загонах та на фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти німецько-фашистських загарбників 197 маневичан. Всі вони нагороджені орденами або медалями Радянського Союзу, в тому числі Ф. М. Родощак — двома орденами Червоної Зірки, кількома медалями, Г. І. Романюк — орденами Слави II-го ступеня і Червоної Зірки.

Боротьба учасників партизанського руху проти німецько-фашистських окупантів наближала час їх вигнання. 2 лютого 1944 року підрозділи 13-ї армії радянських військ визволили Маневичі від фашистських загарбників.

Зразу ж після визволення села населення активно включилось у подання допомоги фронту. Селяни заготовляли хліб, м'ясо, овочі, фрукти для Червоної Армії.

Назабаром після визволення відновила роботу сільська Рада, яка займалась налагодженням господарського життя села.

Вже в 1944 році почали працювати початкова школа, клуб.

Активну участь в громадсько-політичному житті села брала комсомольська організація, яка в 1947 році була занесена в Книгу пошани обласної комсомольської організації[1]. Населення Маневичів виявило виключну політичну активність під час виборів до Верховних Рад УРСР та СРСР. Вибори перетворились у загальне свято.

Корінним поворотом у житті села було створення 15 червня 1947 року колективного господарства. До нього тоді вступило 23 селянські господарства, які усуспільнили 103 га землі, 10 коней, 11 плугів, 11 возів.

Артіль весь час зростала і на кінець року вже об'єднувала 37 господарств. У 1950 році вже всі селяни Маневичів працювали на широких колгоспних ланах. Тільки орних земель в артілі було тоді 612 га та ще 636 га сіножатей, 847 га пасовищ, 711 га лісу.

Колгосп назвали «Комсомолець». Головою правління став комуніст, колишній підпільник часів буржуазно-поміщицького панування і активний учасник партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни С. В. Миткалик.

Допомога держави, самовіддана праця колгоспників забезпечили розвиток господарства артілі. Ініціатором багатьох заходів, що сприяли розвиткові сільськогосподарського виробництва, була партійна організація, створена тут у липні 1947 року. Вона складалась з 4 членів КПРС та 1 кандидата в члени партії[2], дійово впливала на всі галузі життя. З ініціативи комуністів у 1948 році артіль розгорнула будівництво господарських приміщень. В наступному році в колгоспі з'явилися новобудови — овоче- і зерносховище, стайня, контора.

Артіль успішно виконувала зобов'язання перед державою. В 1949 році вона першою в районі завершила хлібоздачу і була занесена на районну Дошку пошани[3]. Найкращі показники у виконанні сільськогосподарських робіт у 1950 році мала друга бригада[4]. Розвивалось і городництво. Від реалізації городини, вирощеної комсомольсько-молодіжною ланкою, артіль у 1952 році одержала 35 800 крб. доходу, а в наступному році — 55 838 крб. Високих врожаїв в умовах Полісся досяг колгосп у вирощенні кормових коренеплодів. Їх зібрали з кожного гектара по 200 центнерів.

---

[1] Газ. «Вільна праця», 7 листопада 1947 р.
[2] Волинський облпартархів, ф. 578, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
[3] Газ. «Вільна праця», 28 серпня 1949 р.
[4] Газ. «Вільна праця», 25 червня і 27 вересня 1950 р.

Дбали колгоспники і про зростання тваринницьких ферм, їх уже було в артілі 4. У 1953 році на фермах артілі налічувалось 357 голів великої рогатої худоби, на свинофермі — 66 свиноматок, на вівцефермі — 212 овець[1]. Колгосп також мав великий прибуток від рибного господарства.

Запорукою успішного розвитку колективного господарства була сумлінна праця трудівників на всіх ділянках виробництва. З ініціативи партійної організації в колгоспі було закладено фруктовий сад на площі 7 га. Пізніше сад розширили до 27 га. Серед передовиків громадського господарства відзначалися І. Приходько, Д. К. Шишолик, М. І. Потоцький та інші.

Вагомий вклад у розвиток і зміцнення колективного господарства внесли і комсомольці. Вони створювали комсомольсько-молодіжні бригади по заготівлі місцевих добрив, організовували недільники по заготівлі торфу тощо.

Нових успіхів досягло колективне господарство в наступні роки. Зростала його технічна оснащеність. Так, у 1956 році колгосп вже мав 3 двигуни внутрішнього згоряння, 5 автомашин. Підвищився рівень механізації робіт, що їх проводила МТС, прискорилось їх виконання. І як наслідок — зріс загальний доход господарства. Він становив 822 935 крб. На оплату праці колгоспників було виділено 238 цнт хліба та 41 650 карбованців[2].

У 1957 році в господарському житті села сталися істотні зміни. Артіль «Комсомолець» об'єдналася з колгоспом «Вільна праця» с. Городка[3]. В його розпорядження перейшло 8299 га землі, з них орної — 1016 га, сіножатей — 1472, пасовищ — 1542, лісу 3030 га, саду — 27 га. Колгосп мав 3 стайні, 8 корівників, 10 телятників, 3 вівчарники і 3 свинарники, 3 зерносховища та 3 зерносушарки. В артілі працювали 2 кузні, цегельний завод, млин, крупорушка. Укрупнення колгоспу позитивно позначилося на розвитку всіх галузей господарства. Ще більше зріс рівень механізації. У 1959 році артіль мала 6 тракторів, локомобіль, 12 двигунів, автомашини. Зросла товарність тваринницьких ферм. Загальний доход господарства перевищив 2 млн. 685 тис. крб. Для оплати праці колгоспників було виділено 1021,4 цнт хліба та понад 178,5 тис. карбованців[4].

Відповідно до постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 16 березня 1960 року колгосп перетворили на відділення допоміжного господарства Городоцького лісгоспзагу. У 1966 році прилісненську бригаду допоміжного господарства перетворено у відділення радгоспу «Городоцький», центральна садиба якого розташована в Прилісному.

Відділення спеціалізується на вирощуванні овочевих культур та виробництві молока і м'яса. Земельні угіддя відділення становили 500 га орної землі, 703 га сіножатей, 416 га випасів, 54 га саду. У господарстві є 10 тракторів, 4 зернові і силосозбиральні комбайни, 2 молотарки, 3 сівалки, картоплесаджалка та інші машини. Високого врожаю в 1968 році добилася овочево-садівнича бригада, яку очолював В. Й. Миткалик. На площі 10 га зібрали по 115 цнт овочів з га, а ланка Н. Є. Власюк — по 121 цнт овочів, зокрема цибулі — по 205 центнерів.

Рік у рік зростає поголів'я худоби на фермах. Якщо у 1966 році на фермі великої рогатої худоби налічувалось 242 корови, то в 1968 році — 341. Значно підвищилась і їх продуктивність.

Значна кількість жителів Прилісного працює на різних ділянках виробництва Городоцького лісгоспзагу. Його центральна садиба розташована на території Прилісненської сільради в селі Городку. Лісгоспзаг — велике багатогалузеве господарство з площею лісів у 3887 га, з цехами хімічної переробки деревини, виробництва скипидару, смоли, деревного вугілля та виготовлення хвойно-вітамінного борошна

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 11, спр. 180, арк. 94, 97, 103, 104.
[2] Там же, ф. Р-32, оп. 13, спр. 274, арк. 274—285.
[3] Там же, ф. Р-59, оп. 8, спр. 7, арк. 221.
[4] Там же, ф. Р-32, оп. 16, спр. 144, арк. 164.

і пакувальної стружки. Підприємство оснащене різними машинами, має багато господарських будівель та житлових приміщень.

З розвитком господарства зростає і добробут населення. Лише за 1964—1965 рр. у Прилісному споруджено 40 нових будинків, а в 1967 році — 18. Вулиці села обсаджені фруктовими і декоративними деревами. Переважна більшість сімей придбала добротні і красиві меблі. Село радіофіковано і електрифіковано.

До послуг жителів села — фельдшерський пункт з пологовим відділенням та відкрита в 1965 році аптека.

Докорінно поліпшилися умови для навчання підростаючого покоління. В селі є восьмирічна школа, в якій в 1967/68 навчальному році працювало 13 педагогів з вищою і середньою спеціальною освітою та навчалось 194 учні.

Значну культурно-освітню роботу проводить клуб, де працює 8 гуртків художньої самодіяльності, є стаціонарна кіноустановка. Створена при клубі агіткультбригада обслуговує трудящих безпосередньо на виробництві. У клубі часто відбуваються тематичні вечори, зустрічі з героями Великої Вітчизняної війни, передовиками виробництва, проводяться лекції та доповіді. В селі є бібліотека. В її фонді більше 2,3 тис. книг.

Партійна організація, сільська Рада приділяють велику увагу розвитку фізкультури і спорту. В селі побудовано і добре впорядковано стадіон, кілька спортивних майданчиків. Серед спортсменів села є першорозрядники та майстер спорту В. С. Потоцька.

Свідченням культури хліборобів, розвитку їх громадсько-політичних інтересів є масова передплата періодичних видань. Наприклад, жителі Прилісного передплачували в 1968 році 711 примірників газет і журналів. Окремі сім'ї одержують по 5—6 примірників періодичних видань.

Корінні перетворення в господарському житті села, ріст освіти і загальної культури його населення відбулись за роки Радянської влади.

Радянський лад, піклування Комуністичної партії і держави про щастя трудової людини відкривають необмежені можливості для прояву творчої ініціативи, дальшого зростання матеріального достатку, освіти і культури населення Прилісного.

П. З. КОЗИК

СТАРИЙ ЧОРТОРИЙСЬК

Старий Чорторийськ (до кінця XIX ст. — Чорторийськ) — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Стир за 12 км від залізничної станції Новий Чорторийськ і за 30 км від районного центру Маневичів. Населення — 2618 чоловік.

Чорторийськ — один із стародавніх населених пунктів Волині. Про його давність та значення в далекому минулому свідчать згадки в літописах. Так, в одному з них говориться про боротьбу за нього між онуками київського князя Ярослава Мудрого в 1100 році. Про нього йде мова і в Київському літописі під 1142 роком, а також у Галицько-Волинському літописі під 1226—1227 рр., де розповідається про боротьбу Данила Галицького та його брата Василька з іншими князями[1]. Чорторийськ був тоді значним і добре укріпленим населеним пунктом — центром князівського уділу. Це ж підтверджується залишками городища, виявленими під час археологічних досліджень.

Хоч згадані літописні розповіді не дають будь-яких конкретних даних про життя трудящого населення тогочасного Чорторийська, але відомо, що місто протя-

[1] Древнерусские летописи, 1936, стор. 104, 132, 259.

гом кількох століть був під владою різних феодалів. Населення Чорторийська немало лиха зазнало в XIII столітті від татарських набігів. Особливо було зруйновано Чорторийськ у 1248 році. Але й після цього він не втратив свого значення як визначний населений пункт і фортеця [1].

З 1340 року Чорторийськ разом з іншими населеними пунктами Волині ввійшов до складу Литовського князівства.

З переходом Чорторийська в 1442 році до князів Чарторийських, про що свідчить жалувана грамота польського короля Владислава, його значення як адміністративного центру падає. Він поступово перетворюється на рядове містечко. В писемних пам'ятках другої половини XVI століття вперше зустрічаються деякі відомості про господарство Чорторийська, про повинності і майнове розшарування його населення. За даними поборових списків 1570 року, в Чорторийську налічувалося 19 ринкових будинків, 53 вуличні будинки, 9 бідняцьких халуп, 7 комірників, 21 ремісник, 77 міських городників [2]. Якщо вважати, що кожна родина складалась тоді в середньому з 6 осіб, то в містечку проживало десь близько 1100 чоловік. Населення містечка виплачувало за рік такі податки: найбільш чисельна його частина платила по 2 гроші, халупники, а також комірники і ремісники — по 1 грошу, городники — по 1 грошу, торговці — по 4 гроші.

В Чорторийську діяли 2 ремісничі об'єднання рудників, які виробляли залізо. Вони платили податок — 12 грошів. Наявність таких ремісників свідчить про те, що тут були кузні та інші підприємства.

Аналіз податкових списків, наприклад, за 1570 рік дає підстави зробити висновок про майнове розшарування серед населення Чорторийська. Наведені в них дані свідчать, що основну масу населення Чорторийська становили бідняки. З 186 дворів 93 були бідняцькими, належали комірникам і городникам, тобто біднішій частині населення. В 1583 році кількість бідняцьких халуп з 9 у 1570 році зросла до 26, а міських городників відповідно — з 77 до 123 [3]. Умови життя трудящого населення Чорторийська чимдалі погіршувались. Причиною було посилення соціально-економічного і політичного гніту та свавілля феодалів.

Особливо це стало відчутно після того, як Чорторийськ став власністю мінського воєводи Паца, який купив його в 1601 році за 400 тис. злотих [4]. Представники родини Паців зажили собі слави виключною жорстокістю. Так, у скарзі Марка Гулевича, власника села Окна, поданій 8 липня 1622 року, говорилося, що Казимир Пац, зібравши у своїх володіннях близько тисячі шляхтичів, бояр і міщан, напав на їхнє село, спалив селянські хати і маєток, корчму, убив кількох слуг (одному з них за наказом Паца відрубали голову), пограбував майно селян. Кількох з них спалив, інших звелів повісити [5]. Паци підтримували церковну унію та діяльність войовничих католицьких організацій. Вони, наприклад, сприяли проникненню ієзуїтів на Волинь.

При підтримці Паців у Чорторийську в 1639 році було побудовано костьол та засновано домініканський монастир. Його монахи перетворились на духовних поневолювачів місцевого населення, захищали інтереси католицької церкви і польських та ополячених українських феодалів.

В порівнянні з 70-ми роками XVI століття кількість жителів Чорторийська в першій половині XVII століття значно зросла. Між 1629—1648 роками тут налічувалось 265 димів [6].

---

[1] П. А. Раппопорт. Военное зодчество западнорусских земель X—XIV вв. Л., 1967, стор. 108.

[2] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 8.

[3] Там же, стор. 89.

[4] M. Orłowicz. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu, стор. 139.

[5] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 6. К., 1876, стор. 427.

[6] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 48.

Чорторийські селяни не раз виступали проти феодального гніту. Вже в перший рік визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) вони разом з жителями Колок розгромили маєтки Владислава і Олександра Хребтовичів у селах Хряську і Жолудську. У скарзі цих панів подається великий список учасників нападу на їхні маєтки. Згадуються Зінько Гуляницький, Грицько Книшик, Андрій Лазько, Лукаш Кушнір, Семен Чорнобайко та інші. 27 лютого 1650 року шляхтич Веспасіан Беневський скаржився, що мешканці Чорторийська, «покозачившись у 1648 році», розгромили його помістя Колок і забрали майно[1]. Значна частина чорторийських кріпаків пішла в повстанські загони або в інші місця з надією звільнитись від кріпацтва. В зв'язку з цим кількість димів у Чорторийську в 1650 році зменшилась до 210.

Після закінчення визвольної війни (1648—1654 рр.) трудяще населення Чорторийська залишилось феодально підневільним. З 1677 року його визискували магнати Вишневецькі, а з 1725 року — Радзівілли.

Як свідчать писемні пам'ятки від 1662, 1667, 1707 та інших років, становище трудящого населення Чорторийська весь час погіршувалось. Покріпачене населення виконувало різні додаткові повинності: гужову, сплачувало грошові збори для оплати магістратів, чоповий податок тощо. Селянство також терпіло і від воєнних постоїв, свавілля жовнірів та орендаря.

Населення намагалось чинити опір визиску. Воно відмовлялось визнавати церковну унію, у зв'язку з чим волинський воєвода князь Вишневський змушений був видати 20 грудня 1703 року спеціальний універсал, яким він зобов'язував населення Чорторийська та інших населених пунктів перейти в унію, підкоритися Луцькому уніатському єпіскопу[2].

Повинності кріпаків, які належали князю Радзівіллу, зафіксовані в інвентарному описі від 21 грудня 1769 року. За одиницю виміру тоді бралась волока. В описі йде мова про повинності селян-кріпаків, які мали четверту, шосту або восьму частину волоки. Очевидно, більших наділів у них не було. Хто мав четверту частину волоки, відробляв триденну панщину, а шосту і восьму — півтора дні на тиждень[3]. На роботу мали виходити всі дорослі члени сім'ї, «здатні до коси і серпа». Вдома могла залишатися лише одна людина.

Становище населення Чорторийська погіршувалось тим, що воно було віддане в необмежене розпорядження старости.

Тяжкі повинності викликали протест у трудящих. Власті жорстоко розправлялись з непокірними. 4 травня 1789 року луцький міський суд засудив жителів Чорторийська Юська Гнідого, Василя Заболоцького, Івана Костюкевича до тілесного покарання. А в 1789 році до Чорторийська за розпорядженням так званої порядкової комісії прибув навіть військовий загін для забезпечення порядку.

З 1795 року Чорторийськ, разом з іншими населеними пунктами Волині, ввійшов до складу Російської імперії. Його жителі брали участь у Вітчизняній війні 1812 року, зокрема у спорудженні земляного укріплення для артилерійської батареї. Залишки його збереглися і до наших днів. За півтора кілометра від села височить пагорб, який називають Батареєю[4].

Істотний вплив на життя населення Чорторийська мало повстання 1830 року в Польщі. В ньому брали активну участь власник Чорторийського ключа (в селі проживало тоді 1961 чоловік) і містечка Чорторийська — граф Федір Пацей. За це Чорторийськ у 1831 році був конфіскований урядом і переведений в державну власність[5]. Це дещо поліпшило становище його населення, яке було переведене в кате-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 202.
[2] Там же, ч. 1, т. 4, стор. 210.
[3] Там же, ч. 3, т. 5. К., 1902, стор. 187.
[4] В. Б. Антонович. Археологическая карта Волынской губернии, стор. 51.
[5] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 292, арк. 365.

горію державних селян, і сприяло пожвавленню господарської діяльності. Закон надавав державним селянам більш широкі права на користування землею, визнавав їх «вільними» сільськими обивателями тощо. Це позначилось на зростанні кількості населення в Чорторийську. Якщо в 1803 році тут налічувалось 198 дворів (788 жителів)[1], то в 1862 році — понад 200 дворів (1119 жителів).

Звичайно, не слід переоцінювати позитивне в становищі державних селян. Вони також платили державні податки і досить значні.

Після реформи 1861 року в житті основної маси трудящих Чорторийська відбувалися істотні зміни. За інвентарним описом, складеним 1 червня 1873 року в зв'язку з передачею чорторийським державним селянам та відставним і безстроково відпущеним солдатам землі за викуп, у Чорторийську налічувалося 194 двори державних селян та 53 солдатських двори. В них жило 756 чоловік. Державні селяни та солдатські родини одержували: 1599 десятин орної землі, 124,5 десятини городньої землі, 710 десятин сінокосу, 460,48 десятини випасів. Крім того, населенню вказаних груп в цілому було передано 0,9 десятини городньої землі та 270,17 десятини випасів, що не були обкладені викупним платежем.

За одержану землю селяни повинні були щороку виплачувати в державну казну 1940 карбованців викупного платежу, тобто в середньому по 10 крб. з двору; родини солдатів виплачували менше — щороку по 34 карбованці 69 копійок, тобто в середньому по 65 коп. з двору.

Закріплена земля була розподілена між сім'ями дуже нерівномірно. 1 двір одержав 2 ділянки, 4 двори — по 1,5 ділянки, 5 дворів — по 1,25 ділянки, 14 дворів — по 0,75 ділянки, 9 дворів — по 0,25 ділянки, а решта — по одній ділянці[2]. Це свідчить про наявність соціального розшарування серед населення. Крім селян, в містечку тоді жили ремісники та торговці різного достатку. Зокрема в 1866 році налічувалось 9 ремісників. Тут раз на тиждень відбувався ярмарок.

Чорторийськ став волосним центром, населення якого весь час зростало. Розвиткові промисловості в містечку сприяло прокладання наприкінці XIX століття залізниці Ковель—Сарни. На цій залізниці була побудована станція Новий Чорторийськ, біля якої виросло селище з такою ж назвою, а Чорторийськ стали називати Старим Чорторийськом. У містечку тоді виникають невеликі промислові підприємства і лісопильня, кравецька, шевська та інші майстерні. Уже в 1906 році тут налічувалось понад 2 тис. жителів[3].

Незважаючи на таке зростання містечка, на початку XX століття в ньому було лише 2 церковнопарафіяльні школи. Одну з них відкрили в 1874 році, другу — в 1890 році.

Занедбана була і охорона здоров'я. Тут працював лише один фельдшер.

У зв'язку з зосередженням в Чорторийську царських військ на початку першої світової імперіалістичної війни тут було відкрито поштове відділення. Війна принесла багато тяжких і тривалих випробувань для населення. Починаючи з 1915 року Старий Чорторийськ кілька років перебував у прифронтових і фронтових умовах. В зв'язку з наступом австро-німецьких військ в червні 1915 року переважна більшість населення змушена була евакуюватись. Лише в 1917 році, окрилені звісткою про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, жителі почали повертатись до своїх домівок. Але трудящим Старого Чорторийська тоді не вдалося встановити Радянську владу в рідному селі.

З початку 1918 року Старий Чорторийськ знову опинився у вирі воєнних дій. В лютому 1918 року кінні підрозділи німецько-кайзерівських військ окупували Старий Чорторийськ. У травні 1919 року його захопили білополяки. В кінці липня 1920 року в результаті наступу Червоної Армії Старий Чорторийськ було визво-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 305, спр. 82, арк. 56.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 206, оп. 1, спр. 12, арк. 49.
[3] Там же.

лено. Але в другій половині 1920 року він знову потрапив під владу буржуазно-поміщицької Польщі.

Під час проведення перепису в 1921 році у Старому Чорторийську налічувалося 2230 мешканців (409 дворів)[1]. В основному населення займалося сільським господарством. 73 проц. селян мали тоді мізерні наділи від 0,5 до 5—6 га[2]. Вони змушені були сплачувати чисельні загальнодержавні податки: поземельний, майновий, прибутковий, подвірний. Крім того, збирались місцеві податки — грунтовий, промисловий, ярмаркові збори та інші. У 1930 році, наприклад, на кожний селянський двір припадало 10 злотих місцевого податку.

Частина жителів працювала на лісопильні, млині, в механічній майстерні, кузні, столярні, чинбарні, кравецькій, шевській та інших майстернях. У селі були гмінне управління та поліцейський пункт, позичкова ощадна каса, поштове відділення.

Власники дрібних підприємств жорстоко експлуатували найманих робітників. Цим особливо відзначався хазяїн млина та олійниці. Як зазначено в актах, що складались у зв'язку з нещасними випадками, власник млина, щоб менше платити робітникам, брав на роботу восьмирічних дітей і не дбав навіть про елементарну безпеку праці, доручаючи їм роботу біля трансмісії, яка не була загороджена.

Злидні, нестатки відчувала кожна сім'я трудівника. В 1935 році в селі спалахнула велика пожежа. Згоріло 38 житлових будинків, 27 господарських приміщень, 100 голів худоби. Пожежа завдала збитків на кілька тисяч злотих.

Польська буржуазна влада мало турбувалась про охорону здоров'я населення. Це призводило до поширення різних епідемічних захворювань. Єдиний фельдшер, що був у селі, не міг своєчасно надати необхідну медичну допомогу.

Відвідувати школу, яка була в селі, могли тільки діти заможних селян. А бідняки мусили посилати своїх дітей з восьми років у найми. Тому школа мала незначний контингент учнів, який на весну майже розсівався, бо діти селян навіть середнього достатку залучались до праці в господарстві. В 1930/31 навчальному році у школі навчалося 182 хлопчики та 83 дівчинки, а закінчило школу лише 8 дітей, серед яких не було жодної дівчинки[3].

Нестатки, політичне та національне безправ'я штовхали трудящих Старого Чорторийська на боротьбу проти експлуататорів, за встановлення влади трудящих. Організаторами цієї боротьби був підпільний осередок КПЗУ. Не раз повітовий староста у своїх донесеннях до воєводського управління з тривогою повідомляв про діяльність осередку.

Помітну роль в організації мас, зокрема робітників, що працювали по найму, відігравала профспілкова організація деревообробників, будівельників та керамиків, що виникла тут в кінці 20-х років. Її засновниками були Б. Лонт, Г. Тимощук, С. Шишко, Г. Семенчук, Д. Скирдайло[4].

Одним з виявів боротьби селян проти поміщиків було спалення у 1930 році маєтку поміщика[5].

В 1936 році частина жителів Старого Чорторийська взяла участь в страйку робітників відділення лісозаготівельної фірми Пекарського на залізничній станції Чорторийськ. Страйк розпочався 15 квітня і тривав два дні. Безпосереднім приводом до страйку була затримка фірмою виплати заробітку на 6 тижнів. Фірма порушила договір, укладений з профспілкою про розміри та порядок виплати заробітку і звільнення з роботи.

Страйкарі посилали для переговорів з директором відділення фірми три деле-

---

[1] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 35.
[2] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 13-а, спр. 589, арк. 10, 11.
[3] Там же, ф. 38, оп. 1, спр. 1743, арк. 13, 28.
[4] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 461, арк. 13.
[5] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 124.

Герої Радянського Союзу В. Єршов і Н. Хакімов, полеглі в боях за с. Старий Чорторийськ.

гації, але нічого не добились. Щоб зірвати страйк, фірма найняла штрейкбрехерів, але робітники не допустили їх до роботи. Тоді адміністрація викликала поліцію, яка силою розігнала страйкарів. Частина з них зазнала тяжких побоїв і була відправлена до лікарні, інша — лишилась без медичної допомоги тут же на станції.

Лише за допомогою радянського народу трудящі Старого Чорторийська у вересневі дні 1939 року покінчили з ладом експлуатації. Встановлення Радянського ладу в Старому Чорторийську відбувалося з активною участю населення, зокрема під час виборів представників до Народних Зборів Західної України. Сільський комітет, що був створений після визволення села від пансько-польського панування, розподілив 240 гектарів шляхетської і церковної землі серед селян-бідняків. Органи Радянської влади, створені після возз'єднання, подали допомогу найбіднішій частині селян зерном. Всі діти шкільного віку дістали змогу відвідувати школу, яка почала працювати в кінці 1939 року. В цей же час було відкрито сільський клуб, розгорнув роботу медпункт.

Але будівництво нового життя було перервано віроломним нападом німецько-фашистських загарбників на СРСР. 8 липня 1941 року гітлерівці окупували Старий Чорторийськ.

Трудящі не корилися окупантам. Населення, незважаючи на жорстокий режим, допомагало партизанам загону І. Я. Шишка, що діяв в районі станції. В роки німецько-фашистської окупації населення зазнавало утисків, фашисти грабували все: птицю, худобу, городину тощо.

Та найбільшої шкоди гітлерівці та їх підручні — українські буржуазні націоналісти — завдали Старому Чорторийську перед своєю втечею. Вони зігнали на околицю села 250 чоловіків, в тому числі старих і підлітків, і їх розстріляли.

На світанку 28 січня 1944 року до річки Стир, в районі сіл Козлиничів і Старого Чорторийська, підійшли два ескадрони радянських кіннотників 115-го кавалерійського полку 13-ї армії. В ескадронах налічувалось не більше як по 50 бійців, які мали на озброєнні дві 45-міліметрові гармати, чотири протитанкові рушниці, кулемети та автомати. Форсувавши річку, вони розгромили фашистський гарнізон у с. Козлиничах і зайняли висоту між Козлиничами і Старим Чорторийськом.

Проти невеликої групи радянських солдатів гітлерівське командування кинуло великі підрозділи есесівської дивізії генерала Бахта, які раз у раз при підтримці танків найновішого зразка атакували висоту. Найзапеклішою була остання, п'ята атака. На цей раз висоту штурмували 16 фашистських танків і близько батальйона піхоти. Становище радянських солдатів ще більше ускладнилось через те, що закінчилися снаряди для єдиної гармати, що уціліла. Тоді кулеметники — комсомолець гвардії старший сержант з м. Андіжана Узбецької РСР Наматжан Хакімов і гвардії рядовий Віктор Єршов з міста Чермоза Пермської області виявили безприкладну мужність. Обв'язавшись гранатами, вони кинулися під гусениці двох фашистських «тигрів», що рухались попереду, прокладаючи шлях піхоті. Майже одночасно пролунали вибухи — танки було підірвано. Нові підрозділи радянських військ, що підійшли 3 лютого 1944 року, вибили фашистів з Старого Чорторийська.

Напередодні святкування 20-річчя з дня Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками Президія Верховної Ради СРСР посмертно присвоїла Наматжану Хакімову та Віктору Єршову звання Героя Радянського Союзу. Імена радянських воїнів, що віддали життя за перемогу над ворогом, назавжди залишились в пам'яті жителів Чорторийська. В їх честь в селі за кошти колгоспу ім. Щорса споруджено

обеліск. Напередодні 50-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі споруджено пам'ятник-ансамбль, який увічнює пам'ять воїнів, що полягли в боях за визволення села, та односельчан, які загинули від рук окупантів.

Героїзм та мужність виявляли жителі села і на фронтах Великої Вітчизняної війни. І. Г. Сокол удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Багато його односельчан нагороджені орденами та медалями.

Після визволення села почались відбудова і налагодження господарського життя, відновлення роботи культосвітніх установ та медичних закладів. Насамперед було відновлено роботу сільської Ради, спочатку силами активістів, а у травні 1944 року проведено вибори депутатів сільради. В 1945 році було створено земельну громаду, що організовувала взаємодопомогу селян під час проведення польових робіт. Громадською молотаркою було обмолочено врожай, зібраний з 320 га. Всі безгосподарські землі земельна громада взяла на облік і організувала їх використання.

Трудящі села взяли активну участь у заготівлі продуктів для фронту, в передплаті позики. Селяни Старого Чорторийська здали в фонд Червоної Армії в 1944 році понад 6 тонн м'яса, більше 44 тонн зерна.

З вересня 1944 року почала працювати семирічна школа.

В селі налагоджувалась торгівля, що в роки окупації була повністю паралізована.

Свідченням відданості трудівників села Радянській владі була їх політична активність, що виявилась під час виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року, коли вони одностайно віддали голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних, продемонстрували згуртованість навколо партії і уряду.

В грудні 1949 року в селі розгорнулась робота по перебудові сільського господарства на соціалістичній основі. Було створено колективне господарство ім. Щорса. Ініціаторами організації колгоспу були С. Сльозка, К. Герасюк, С. Зуйко, Я. Сахнюк, О. Сюра та інші. На кінець 1949 року в артілі об'єдналися 292 селянські господарства. В колгоспі було усуспільнено 2868 га землі, з них 1480 га орної, сіножатей — 595 га, пасовиськ — 430 га, лісів та чагарників — 188 га, саду — 15 га, інших земельних угідь — 160 га. На час створення колгосп складався з двох рільничих бригад. Мав 128 коней, 15 корів, більше 30 свиней, 20 овець. Завдяки допомозі держави колгосп з кожним роком міцнів. В 1950 році, зокрема, він одержав від держави насіння, що дало можливість значно перевиконати план весняної сівби. Обробляти землю допомагала МТС.

Одержані від держави кредити, зростання господарства дали можливість артілі побудувати у 1953—1956 рр. ряд господарських приміщень: 2 корівники, 2 стайні, свинарник, вівчарню, пташник. Почала діяти пересувна електростанція. Були створені ферми великої рогатої худоби, свиноферма, вівцеферма, птахоферма.

Водночас зростала і продуктивність колгоспного тваринництва. Якщо в 1950 році артіль продала 2665 літрів молока, то в 1956 році — 64 626 літрів, тобто майже в 24 рази більше.

Ще кращих показників добилось громадське господарство в наступні роки. Міцніла матеріально-технічна база артілі. В 1959 році колгосп мав 5 гусеничних та колісних тракторів, 6 тракторних плугів, зернову молотарку, льонобралку, куделепідготовчу машину та інші сільськогосподарські машини.

Багато робиться в колгоспі для підвищення врожайності сільськогосподарських культур: поліпшується обробіток грунту, його удобрення. Якщо в 1962 році на поля було внесено 9 296 тонн органічних та 750 цнт мінеральних добрив, то в 1965 році — 10 500 тонн органічних та 1500 цнт мінеральних. Колгоспникам багато допомагають авіатори. У 1964 році вони підживили з літака 600 га озимини. В зерновому виробництві запроваджуються найурожайніші сорти пшениці: Білоцерківська-193, Безоста-1, Білоцерківська-198, Миронівська-264. У 1966 році урожай Миронівської-808 становив 15 цнт, жита Місцевого-партизанського — 16 цнт з гектара.

З 1964 року господарство вирощує найбільш урожайні сорти картоплі. Непогано тут родять і цукрові буряки. В 1967 році їх зібрано по 255 цнт з гектара.

Механізація робіт, підвищення культури землеробства та інших ділянок виробництва, зміцнення трудової дисципліни дали бажані наслідки — зростання прибутковості всіх галузей господарства.

Це яскраво видно на розвитку тваринництва. Якщо, наприклад, у 1955—1956 роках в колгоспі було 320 голів великої рогатої худоби, 100 свиней, 225 овець, то в 1965 році — 1156 голів великої рогатої худоби (у тому числі 280 дійних корів), 450 свиней, з них 80 свиноматок, 350 овець. За цей час виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь зросло в чотири рази, м'яса — в три рази, зокрема свинини — в 9 разів. Ще кращих показників добилися колгоспники у 1967 році.

Однією з передумов цих успіхів було створення міцної кормової бази. Широко застосовується сівба кормового люпину на силос. У 1967 році колгосп заклав 700 тонн раннього силосу та засилосував понад 1000 тонн люпину. Поліпшується поголів'я молочного стада. Колгосп придбав групу племінних телиць високопродуктивної буро-латвійської породи. У 1968 році артіль мала 1172 голови великої рогатої худоби, 382 свині, 525 овець. У господарстві велику увагу приділяють вирощуванню водоплавної птиці. В 1965 році воно мало 1300 качок. Тваринництво має м'ясомолочний напрям. Тут у 1968 році вироблено по 69 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

Відкриття обеліска на честь радянських воїнів, полеглих у боях за с. Старий Чорторийськ. 1967 р.

Важливу роль у піднесенні громадського тваринництва відіграла механізація ферм. Механізатори обладнали ферми автопоїлками, побудували підвісну дорогу для транспортування кормів, змонтували кормозапарники, встановили автоваги.

В господарстві також працює механічна майстерня з двома токарними верстатами та електрозварювальним апаратом, кузня, пилорама, льоносушарня, млин.

Розвитку всіх галузей народного господарства сприяє підвищення кваліфікації хліборобів. Агро- та зооветнавчанням у колгоспі охоплені всі ланкові, бригадири, тваринники, багато рядових колгоспників. Зростає і загальна культура колгоспників, їх громадська активність.

Підвищення продуктивності виробництва збагатило колгоспну касу. Якщо в 1955 році доход артілі становив 35,6 тис. крб., то в 1962 році — вже 213,5 тис. крб., а в 1967 році — 340 тис. карбованців.

За роки колективного господарювання в селі виріс значний загін шоферів, трактористів та інших спеціалістів. Колгоспне виробництво очолюють спеціалісти з вищою агрономічною та зооветеринарною освітою. Золотим фондом артілі є передовики виробництва. Це доярка М. Богдан, тракторист В. Пасій, свинарка П. Лойко та інші. Кожна бригада, кожна ланка і ферма пишаються своїми передовиками.

Вирішальну роль у розвитку колективного господарства, громадсько-політичному та культурному житті села відіграють комуністи. До складу колгоспної парторганізації у 1967 році входило 34 комуністи[1]. Жодна проблема господарського і громадсько-політичного життя колгоспу села не залишалась поза її увагою. Пере-

[1] Волинський облпартархів, ф. 3878, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

важна більшість комуністів працює на вирішальних ділянках виробництва — в бригадах, на фермах.

Трудівники села беруть активну участь у політичному житті. До сільської Ради колгоспники обирають передовиків колгоспного виробництва та кращих представників інтелігенції. Депутати та актив проводять велику роботу щодо піднесення добробуту населення, поліпшення його побутових умов.

Невпинно зростає культура села. Крім державних коштів, що відпускаються на культурно-побутові потреби села, певні кошти для цього виділяє і колгосп. Якщо в 1950 році артіль асигнувала на культурно-побутові потреби лише 268 крб., то в 1960 році для цієї ж мети було вже виділено 18 127 крб. Витрати колгоспу на культурні потреби в наступні роки ще більш зросли.

Рік у рік підвищується добробут населення Старого Чорторийська. Його основу становить неухильне підвищення оплати трудодня. В 1967 році, наприклад, вона становила 1,73 карбованці.

За допомогою артілі переважна більшість колгоспників побудувала добротні житла. Лише за 1965—1967 рр. в селі споруджено 43 житлові будинки. Майже у всіх садибах є невеличкі садки. Житлові та громадські приміщення села й вулиці електрифіковано та радіофіковано. Селяни мають радіоприймачі, радіоли, телевізори, мотоцикли, велосипеди, пральні машини, добротні меблі.

Потреби населення в промислових виробах та продовольчих товарах задовольняють універсальний магазин, побудований в центрі села в 1962 році, магазин продовольчих товарів та буфет. Працює також майстерня побутового обслуговування. В селі діє поштове відділення.

Про поліпшення добробуту населення Старого Чорторийська свідчить зростання його купівельної спроможності та сум вкладів до місцевої ощадної каси. Сільський універмаг продав у 1965 році товарів на 15 000 крб. більше, ніж у 1963 році. Вклади до місцевої ощадкаси з 1957 по 1965 рр. зросли більше ніж на 80 процентів.

Добре організовано медичне обслуговування. Ще у 1947 році в селі відкрито лікарню на 10 ліжок, а в 1958 році її розширено вже до 25 ліжок. До 1965 року лікарня розташовувалась у кількох дерев'яних приміщеннях. У 1966 році завершено спорудження цегляного типового будинку на 35 ліжок з лікувальними кабінетами та службовими приміщеннями. В лікарні працюють 3 спеціалісти з вищою та 11 — з середньою медичною освітою.

Молодь села має чудові можливості для навчання. До 1962 року в селі була семирічна школа, яку перетворено в середню. Для неї споруджено нове приміщення, а також навчальну майстерню на 40 робочих місць. Споруджено двоповерховий восьмиквартирний будинок для вчителів. У 1966/67 навчальному році в школі навчалось 487 учнів та працювало 27 вчителів. Багато випускників школи після закінчення вищих навчальних закладів працюють в різних куточках нашої Батьківщини. Тільки в селі є 117 чоловік з вищою та середньою спеціальною освітою.

Розширились культурні запити жителів села. У клубі часто організовуються лекції та доповіді. Працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, танцювальний. На концерти і вистави самодіяльних митців збираються сотні односельчан. На сцені клубу виступають і мистецькі колективи з Луцька, Нововолинська та сусідніх районів, відбуваються урочисті вшанування кращих працівників колгоспу, пенсіонерів.

До послуг трудящих — бібліотека. Її фонд становить понад 8700 книг. Серед постійних читачів 924 жителі села. Збираються книголюби вечорами в бібліотеці, щоб обмінятися думками з приводу прочитаних книг або вшанувати улюбленого письменника.

Організатором економічного і культурного життя виступають 2 партійні організації, які мають на обліку 39 комуністів. Помічниками їх є комсомольці, яких у селі 159 чоловік.

П. З. КОЗИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МАНЕВИЦЬКОГО РАЙОНУ

БОРО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стиру, за 40 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Рожище і за 18 км від автобусної станції Колки. Населення — 1598 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Грузятин.

У селі розташований колгосп «Світанок», який має 4053 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2146 га орної землі, 32 га саду. Головні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Основна прибуткова культура — льон-довгунець.

У Боровичах — середня школа, бібліотека, Будинок культури. Є пологовий будинок. До 50-річчя Великого Жовтня в селі встановлено монумент Слави на честь односельчан, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни і в післявоєнний період у боротьбі з бандами буржуазних націоналістів.

Перша письмова згадка про Боровичі належить до 1585 року.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею трудящі села брали участь у підпільній революційній боротьбі. В 1934 році тут виник підпільний осередок КПЗУ, який очолив С. І. Андрусик. В 1942 році його закатували українські буржуазні націоналісти. Члени осередку розповсюджували листівки, вели революційну пропаганду. Багато жителів під керівництвом комуністів взяли участь у колківській першотравневій демонстрації 1935 року.

БУ́ДКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Новий Чорторийськ. Населення — 421 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кам'януха і Рудка.

Місцевий колгосп ім. Мічуріна має 3092 га землі, в тому числі 862 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

В селі є середня школа, клуб.

Вперше Будки згадуються в письмових джерелах у 1577 році.

ВЕЛИ́КА ВЕДМЕ́ЖКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру і за 2,5 км від залізничної станції Новий Чорторийськ. Населення — 488 чоловік. Сільраді підпорядковані села Нові Підцаревичі і Старі Підцаревичі.

У Великій Ведмежці розташовані центральна садиба колгоспу ім. Тельмана і Підцаревицьке торфопідприємство. Колгосп має 2828 га землі, в тому числі 1301 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У письмових джерелах Велика Ведмежка вперше згадується у 1583 році.

Багато жителів села в роки Великої Вітчизняної війни боролись з німецько-фашистськими загарбниками в складі партизанського з'єднання О. Ф. Федорова.

ВЕЛИ́КА ОСНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 53 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Рафалівка. Населення — 870 чоловік. Сільраді підпорядковані села Заріччя і Мала Осниця.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого розташована в селі, має 3874 га землі, в тому числі 952 га орної. Основні галузі господарства —рільництво і тваринництво. В селі міститься лісництво Колківського лісгоспзагу, яке має 5302 га лісу. Тут працюють 150 робітників і службовців. З допоміжних підприємств є млин.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб.

Перша письмова згадка про Велику Осницю належить до 1537 року.

ГАЛУЗІ́Я — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1211 чоловік.

У селі розташовані відділок радгоспу «Маневицький» та лісництво Маневицького лісгоспзагу. Відділок радгоспу має 6798 га землі, в тому числі 1010 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. До лісництва належить 12 853 га лісу. Тут працюють 58 штатних робітників, які заготовляють деревину і відновлюють ліс на площі понад 3800 га. З допоміжних підприємств працюють млин і пекарня.

У Галузії є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Тут розводять форель, с. Оконськ. 1968 р.

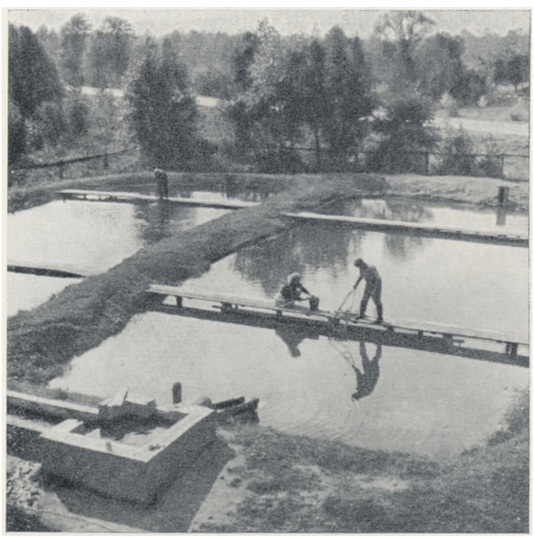

Уперше Галузія згадується в письмових джерелах у 1577 році.

Під час Великої Вітчизняної війни населення Галузії було тісно зв'язане з партизанським рухом. У селі зупинялися партизани загонів Ю. Собесяка, А. П. Бринського, О. М. Сабурова.

ГОРА́ЙМІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 46 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Цумань. Населення — 1216 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Майдан-Липненський.

У Гораймівці розташований колгосп ім. XX партз'їзду, який має 2971 га землі, в тому числі 747 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама, кузня.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 100 житлових будинків.

Вперше село згадується в історичних документах 1583 року.

ГРА́ДДЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стиру, за 12 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 804 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Велика Яблунька, Довжиця, Загорівка.

У Градді розташований відділок радгоспу «Маневицький», який має 2156 га землі, в тому числі 596 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Під час окупації села буржуазною Польщею за ініціативою І. Я. Шишка в грудні 1937 року в селі було створено підпільний осередок КПЗУ.

В роки німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група. У березні 1942 року створено партизанський загін, який розгромив комендатуру в с. Іванівці Маневицького району, поліцейські гарнізони в селах Загорівці, Яблуньці, Копиллі, Майдані. На кінець 1942 року загін налічував 70 чоловік. У 1943 році він тимчасово ввійшов до складу з'єднання О. М. Сабурова. В цей час було виведено з ладу залізницю Луцьк—Ковель, розгромлено поліцейський гарнізон в с. Углах, а також бандитську групу, яка становила кістяк так званої української повстанської дивізії, створеної при підтримці німецько-фашистських окупантів. В той час вона перебувала в с. Кашівці Ковельського району. Через деякий час партизанський загін став окремою бойовою одиницею під назвою «За Батьківщину». Командиром загону був І. Я. Шишко, комісаром — Г. С. Клецький. На базі цього загону було створено партизанське з'єднання, яке після визволення Волині почало діяти на території колишньої Дрогобицької області. В 1947 році І. Я. Шишко загинув від рук українських буржуазних націоналістів. Його іменем названа місцева восьмирічна школа.

Весняна оранка в с. Карасині. 1937 р.

КАРА́СИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 843 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Замостя.

В Карасині розташований відділок радгоспу «Городоцький», який має 1488 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 313 га орної землі. Є сад площею 15 га. Вирощуються зернові, технічні й городні культури. Розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Карасин уперше згадується в історичних документах 1566 року.

КОМАРО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Новий Чорторийськ. Населення — 1550 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Новосілки.

У Комарові розташований колгосп ім. Жданова, який має 5126 га землі, в тому числі 1135 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. В колгоспі широко ведуться меліоративні роботи. З допоміжних підприємств є цегельний завод, пилорама, 2 кузні, столярна майстерня.

В селі — середня школа, бібліотека, клуб. Працює майстерня індивідуального пошиву одягу.

Вперше у письмових джерелах село згадується у 1577 році.

КОПИ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі р. Стиру, за 25 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1133 чоловіка.

В селі розташована бригада колгоспу «Світанок», яка має 1620 га землі, в тому числі 716 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво.

У Копиллі є восьмирічна школа, бібліотека. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня споруджено клуб на 250 місць.

Уперше село згадується в письмових джерелах у 1577 році.

Невдовзі після окупації села німецько-фашистськими загарбниками тут виникла підпільна антифашистська група, що складалась з 11 чоловік. Очолили її І. Р. Лаврентьєв та В. В. Козо-

різ. У 1942 році група влилась у партизанський загін І. Я. Шишка.

До 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено монумент Слави, на якому викарбувані імена тих, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни і в боротьбі з українськими буржуазними націоналістами.

КОСТЮ́ХНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 532 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вовчицьк і Колодії.

Колгосп ім. Фрунзе, що розташований в Костюхнівці, має 2667 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1267 га орної землі.

Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку тваринництва свинарку Т. Л. Кондрацьку нагороджено орденом «Знак Пошани».

В селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше Костюхнівка згадується у 1577 році.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяв осередок КПЗУ. За даними донесення польської поліції в селах Костюхнівці і Вовчицьку в ніч на 1 Травня 1937 року були вивішені транспаранти з комуністичними лозунгами, а 3 вересня цього ж року розповсюджені листівки з закликом до участі в загальному сільськогосподарському страйку.

КУКЛИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1280 чоловік. Сільраді підпорядковане село Северинівка.

Місцевий колгосп ім. Кірова має 1829 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 797 га орної землі.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок.

У письмових джерелах Кукли вперше згадуються у 1577 році.

В 1851 році в селі діяла гуральня. Незадоволені земельною реформою, селяни у 1862 році спалили маєток поміщика.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею селяни Куклів у 1936 році створили підпільний комуністичний осередок.

КУЛИКО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Стиру, за 37 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1437 чоловік.

Колгосп «Шлях до комунізму», що розташований у селі, має 4402 га землі, в тому числі 792 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин.

У Куликовичах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше село згадується в письмових джерелах 1577 року.

ЛИШНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1139 чоловік.

На території сільради — відділок радгоспу «Городоцький» та лісництво Городоцького лісгоспзагу. Відділок радгоспу має 1285 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 216 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

У письмових джерелах Лишнівка вперше згадується у 1629 році.

ЛІСОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Новий Чорторийськ. Населення — 746 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гута-Лісівська.

У Лісовому розташований відділок радгоспу «Маневицький» (центральна садиба знаходиться в селищі Маневичах), який має 1557 га землі, в тому числі 568 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури.

Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є 7 ставків, в яких розводять рибу.

В селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Перша згадка про Лісове належить до 1577 року.

НІЧОГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Кормину, за 43 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Рафалівка. Населення — 684 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Красноволя, Матейки, Погулянка, Тельчі.

Колгосп ім. Суворова, центральна садиба якого розташована в Нічогівці, має 5826 га землі, в тому числі 1592 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, лісопилка, маслозавод, 4 кузні.

В селі є школа, бібліотека, клуб.

Під час німецько-фашистської окупації в Нічогівці було зруйновано 18 житлових та 10 господарських будівель. Гітлерівці й українські буржуазні націоналісти вбили 24 жителі села.

НОВА́ РУДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 710 чоловік. Сільраді підпорядковані села Градиськ і Набруска.

На території сільради розташовані відділок радгоспу «Городоцький» та Градиське і Новорудське лісництва Городоцького лісгоспзагу. Відділок радгоспу має 1623 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 600 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Під час німецько-фашистської окупації в районі сіл Градиська і Нової Руди діяв партизанський загін Ю. Собесяка.

РУ́ДНИКИ — село, центр Калинівської сільської Ради, розташоване за 37 км від районного

центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1870 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калинівка, Мар'янівка, Новоукраїнка, Островки.

В Рудниках розташована центральна садиба колгоспу «Маяк», який має 5726 га землі, в тому числі 2046 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву картоплі. Успішно розвивається тваринництво, птахівництво і бджільництво. З допоміжних підприємств працюють пилорама і 3 кузні. Агроном колгоспу В. Г. Шуляк нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 400 місць.

Вперше в історичних документах село згадується у 1545 році.

СЕ́РХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 907 чоловік. Поблизу села — озера Локоття і Паніне.

В Серхові розташована бригада Галузіївського відділку радгоспу «Маневицький», яка має 406 га орної землі і 342 голови великої рогатої худоби. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Уперше в письмових джерелах село згадується у 1570 році.

Під час першої світової війни в районі Серхова проходила лінія фронту. В 1915 році майже всі жителі села евакуювалися в східні губернії Росії. В роки Великої Вітчизняної війни село було опорним пунктом партизанського загону Ю. М. Собесяка.

СТАРОСІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 1622 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Розничі, Семки, Ситниця.

В Старосіллі — центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, який складається з 4-х комплексних та однієї тракторної бригади. Артіль має 5680 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 2566 га орної землі, 46 га саду. Провідні галузі господарства — рільництво і тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, цегельний завод, пилорама. За успіхи у розвитку тваринництва свинар М. З. Писарський нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 220 місць. Хор механізаторів колгоспу, який налічує 75 чоловік, брав участь в обласному конкурсі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня.

У травні 1967 року в селі споруджено скульптурний монумент воїнам-односельчанам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

На околиці с. Старосілля виявлено городище і селище часів Київської Русі (IX—XII століття).

ТРОЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Троянівка. Населення — 1143 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бережниця, Майдан, Черськ.

У Троянівці розташовані відділок радгоспу «Городоцький» та Бережницьке і Троянівське лісництва Городоцького лісгоспзагу. Відділок радгоспу має 1278 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 349 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Провідна роль в економіці села належить лісництвам. Загальна площа Троянівського лісництва — 6200 га. Його ліси належать до першої та другої групи. Підпорядковані лісництву масиви займають площу 5698 га. Крім того, в його розпорядженні 163,8 га сінокосу і 33,1 га ріллі. З 1949 по 1956 рік лісництво посадило 2767 га лісу. Воно повністю забезпечене технікою: автомашинами, трельовочними тракторами, автокраном, бензопилами «Дружба». Навантаження деревини на станції Троянівка механізовано. У 1962 році лісництво побудувало цех переробки деревини, який виготовляє клепку, штахет, дранку, покрівельну дощечку, і цех по виробництву хвойного борошна.

Загальна площа Бережницького лісництва — 8054 га.

У Троянівці є середня школа. До послуг населення — клуб і бібліотека.

Поблизу села Черська виявлено поховання доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ЦМІ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Новий Чорторийськ. Населення — 747 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Козлиничі, Мала Ведмежка, Підгаття, Хряськ.

У Цмінах розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 5169 га землі, в тому числі 2260 га орної, 46 саду. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. За високі показники в колгоспному виробництві група передовиків нагороджена орденами і медалями, серед них голова колгоспу Ф. О. Басюк і доярка І. М. Коханець нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У Цмінах є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 300 місць. Працює павільйон побутового обслуговування.

Вперше в письмових джерелах село згадується у 1577 році.

В січні та квітні 1936 року в Цмінах відбувся страйк вантажників і підвожчиків, які працювали в лісі фірми «Пекарського».

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 67 чоловік, 11 — вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

ЧЕРЕВА́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і залізничної станції Маневичі. Населення — 717 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мала Яблунька і Софіянівка.

В селі розташовані відділок радгоспу «Маневицький» і лісництво Маневицького лісгоспзагу. Відділок радгоспу має 696 га землі, в тому числі 212 га орної. Вирощуються зернові й технічні

культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод і вапнярня. Поблизу села виявлено великі поклади торфу.

У користуванні лісництва — 5772 га землі, в тому числі 5273 га лісу. Починаючи з 1959 року тут посаджено 1505 га лісу. Щорічно лісництво заготовляє 500—700 кубометрів деревини.

У Черевасі є школа, в якій працює З. І. Меншикова, нагороджена орденом Леніна. До послуг населення — бібліотека, клуб на 300 місць. У грудні 1936 року на Череваському лісопильному заводі відбувся страйк робітників.

Уперше Череваха згадується в письмових джерелах 1577 року.

ЧЕТВЕРТНЯ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на р. Стирі, за 40 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Рожище. Населення — 1568 чоловік. Сільраді підпорядковані села Годомичі і Криничне.

В Четвертні розміщується центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 2786 га землі, в тому числі 1199 га орної. Вирощуються зернові культури, льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у колгоспному виробництві Г. Д. Денисов нагороджений орденом Леніна.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб. Працює майстерня побутового обслуговування.

Четвертня — давнє слов'янське поселення. Вперше воно згадується в XI столітті. В XIII столітті воно було вже значним населеним пунктом, а в XVI — стало містечком, де проживало понад 2 тис. чоловік населення.

У 1625 році в Четвертні діяли друкарня, де того ж року було надруковано «Часослов» і «Псалтир».

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. селяни Четвертні навесні 1649 року спалили поміщицький маєток. У XVIII столітті містечко занепало і перетворилось на село. На час інвентарної реформи 1847—1848 рр. тут налічувалось 199 ревізьких душ, 59 дворів.

Багато жителів села брало участь у колківській першотравневій демонстрації 1935 року.

З 3 липня 1941 року по 2 лютого 1944 року Четвертня була окупована німецько-фашистськими загарбниками, які розстріляли багато активістів, закатували кілька сімей, пограбували населення.

ЧО́РНИЖ — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Цумань. Населення — 2144 чоловіка.

Місцевий колгосп «Нове життя» має 2641 га землі, в тому числі 742 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин і пилорама.

У Чорнижі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць.

Вперше село згадується у 1583 році.

НОВОВОЛИНСЬК — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

НОВОВОЛИ́НСЬК

Нововолинськ — місто обласного підпорядкування. Розташоване біля витоку річки Студянки, невеличкої правої притоки Західного Бугу, на автостраді Ковель—Володимир-Волинський—Львів. Відстань до найближчої залізничної станції Іваничі — 18 км; за 2 км від міста — товарна залізнична станція Центральна. До обласного центру — 96 км. Місту підпорядковане селище 6-ї і 7-ї Нововолинських шахт Жовтневого, яке розташоване за 9 км на південний захід від міста. Населення — 39,3 чоловік.

Нововолинськ — молоде шахтарське соціалістичне місто, яке виникло у новому Львівсько-Волинському вугільному басейні, що починав освоюватися з 1949 року. Місто розташоване на землях сіл Низкиничів, Дорогиничів, Будятичів та Русовичів Іваничівського району.

Перша згадка про ці села, зокрема про Низкиничі, належить до першої половини XV століття. Литовський князь Свидригайло подарував їх своєму маршалкові О. Киселю[1].

У 1570—1583 рр. Низкиничі, де налічувалось 8 димів, були власністю Г. Киселя. У 1570 році згадується село Будятичі, яке мало 4 дими і належало аж чотирьом поміщикам, і село Русовичі — власність володимир-волинського єпіскопа. В 1583 році згадується село Дорогиничі, яким володів поміщик А. Романовський[2].

У Низкиничах Киселі побудували дерев'яний замок, сліди валів якого збереглися й досі. В першій половині XVII століття на старому замковищі А. Кисіль, який зрадив український народ в період визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, спорудив цегляну церкву і дерев'яний монастир[3].

Більшість кращих земель належала Киселевим спадкоємцям та іншим поміщикам — Модзелевським, Підгорецьким, Шляцьким. У Низкиничах до 1939 року дрібний поміщик Шляцький мав 350 га землі, а 130 селянських дворів — лише 600 га. Боротьба трудящих за кращу долю не припинялась, та особливо загостри-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 359, оп. 1, спр. 183, арк. 35.

[2] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 20, 21, 23, 73, 116, 124.

[3] Волинський облдержархів, ф. 359, оп. 1, спр. 183, арк. 36—40.

лась вона після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли західноукраїнські землі, насильно відірвані від Радянської України, стали здобиччю польських панів.

У 1924 році в Низкиничах створюється перший підпільний осередок КПЗУ; його очолив Г. Н. Костюк, якого на Володимир-Волинському політичному процесі 1926—1927 рр. було засуджено до 10 років тюремного ув'язнення. Там він у 1930 році і помер.

Та репресії не залякали трудящих. Підпільні комуністичні організації продовжували діяти в селах Низкиничах, Дорогиничах, Будятичах та Русовичах. У 1930 році підпільники провели в Будятичах мітинг, який пройшов під лозунгами боротьби проти імперіалізму та політики пілсудчиків, за возз'єднання з Радянською Україною. У 30-х рр. пропагандистами комуністичних ідей були Н. А. Грищук з Низкиничів, О. Я. Федорук з Будятичів та інші. О. Я. Федорук не раз переходив нелегально колишній польсько-радянський кордон, доставляючи з Радянської України на Волинь політичну літературу.

У вересні 1939 року Радянський уряд взяв під свій захист населення Західної України і Західної Білорусії. Депутати від сіл, на місці яких виріс Нововолинськ, разом з усіма депутатами Народних Зборів Західної України у Львові одностайно проголосували за возз'єднання з Радянською Україною, з великим Радянським Союзом.

Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною в єдиній Радянській соціалістичній державі поклало край панській сваволі, визволило волинян від соціального та національного гніту.

У 1912 році російський вчений М. М. Тетяєв уперше висловив припущення про залягання в надрах волинської землі покладів кам'яного вугілля. Здогад М. М. Тетяєва був підтверджений у 30-х рр. дослідженнями польського вченого Я. Самсоновича. Але до 1939 року серйозних розвідувальних робіт не провадилось. Вони розпочалися тільки за Радянської влади. Вже наприкінці 1939 року Комітет у справах геології при РНК СРСР відрядив сюди спеціальну комісію геологів. У 1940 році для широкої перевірки даних попереднього буріння було створено трест «Львіввуглерозвідка»[1].

Війна перервала розвідувальні роботи. Вони були відновлені в перші післявоєнні роки і охопили Волинську та Львівську області України та частину Білорусії. Невдовзі дослідження завершилося успіхом.

У липні 1947 року володимир-волинська геологорозвідувальна партія тресту «Львіввуглерозвідка» виявила на території Волинської області промислові поклади вугілля[2].

Спираючись на результати геологічної розвідки, ЦК ВКП(б) і Рада Міністрів СРСР постановою від 31 січня 1948 року «Про розвиток видобутку кам'яного вугілля в західних областях України» поклали початок освоєнню Львівсько-Волинського вугільного басейну. На основі цієї постанови було створено трест «Волиньвуглерозвідка». Перед новоствореним трестом ставилося завдання вже в 1948 році розвідати два шахтних поля на території Володимир-Волинського району, а в 1949 році — ще 10 шахтних полів на Волині та Львівщині. Щоб здійснити його, трест «Волиньвуглерозвідка» забезпечили потрібною технікою і кадрами. На допомогу Волині прийшов Донбас: звідти разом з технікою перебазували Лисичанську геологорозвідувальну партію. Бюро Волинського обкому КП(б)У 21 травня 1948 року прийняло рішення «Про заходи по забезпеченню виконання геологорозвідувальних робіт і будівництва вугільних шахт у 1948 році», на основі якого на розвідувальні роботи було направлено чимало комуністів.

Проте успіх прийшов не зразу. Під час докладної перевірки виявилося, що

[1] Львівсько-Волинський вугільний басейн. К., 1962, стор. 9—11.
[2] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 2, спр. 92, арк. 75.

вугільні пласти на північний схід від Володимира-Волинського непридатні для експлуатації. Пошуки вели геологів далі на південь і південний захід від Володимира-Волинського, на крайній південний захід Волинської області (Іваничівський і частково Володимир-Волинський райони). Перші хороші результати дала свердловина № 117 на околиці с. Бужанки (нині тут шахта № 4), де в жовтні 1948 року було виявлено вугільний пласт промислової потужності. Протягом 1949—1950 рр. визначилися шахтні поля п'яти майбутніх шахт[1]. У наступні роки геологи завершили розвідку шахтних полів і встановили, що загальні запаси вугілля Львівсько-Волинського вугільного басейну мають досягати 1,75 млрд. тонн, з них близько 23 проц. на території Волині[2].

Водночас із геологічною розвідкою проводилася підготовка до будівництва шахт. Для спорудження підприємств вугільної промисловості в грудні 1949 року створено трест «Західшахтбуд». На будівництво першої черги промислових і культурно-побутових споруд урядом було асигновано 6,6 млрд. крб., в т. ч. 3,2 млрд. — на шахтне будівництво, 2 млрд. — на спорудження допоміжних підприємств, 1,4 млрд. крб. — на житлове і комунальне будівництво[3].

Будівельні роботи розгорнулися починаючи з 1950 року. У липні цього року на околиці с. Дорогиничів було закладено першу волинську шахту потужністю 1000 тонн вугілля на добу. У вересні цього ж року на території невеличкого сусіднього с. Русовичів з'явилась шахта № 2, на території с. Будятичів — шахта № 3. Протягом 1951—1954 рр. було закладено шахти № 4 — поблизу села Дорогиничі, № 5 і № 6 — біля с. Грибовиці, № 7 — неподалік від с. Білич, № 8 — біля с. Низкиничі. У березні 1956 року на межі сіл Старої Лишні і Литовежа розпочалося спорудження шахти № 9. А ще раніше, в березні 1950 року, було зведено перші будинки нового селища шахтобудівників — майбутнього міста Нововолинська.

Геологорозвідувальні роботи на той час ще не були завершені, і тому важко було визначити перспективи розвитку нового шахтарського селища. Розроблений у 1950 році проектним інститутом «Укрдіпрошахт» план — перший план забудови Нововолинська — передбачав створення шахтарського селища для робітників 4-х шахт з населенням 10—15 тис. чоловік. Характерною особливістю плану забудови було те, що в ньому велику увагу приділяли озелененню. Намічалося зберегти садки безладно розкиданих хуторів, на місці яких мало будуватись селище, і включити їх до зеленої зони.

10 квітня 1951 року Указом Президії Верховної Ради Української РСР було засновано селище волинських шахтарів у складі Іваничівського району; йому присвоїли назву «Нововолинське», що символізувало собою нову, Радянську Волинь. Утворилась Нововолинська селищна Рада. Головою виконкому Ради обрали Г. О. Соколова.

Першим поселенцям нового селища — його будівельникам — належало вирішити дуже складне й відповідальне завдання. Треба було в короткий строк спорудити шахти, житло, культурно-побутові заклади, підприємства будівельних матеріалів і для ремонту будівельних та шахтних машин, прокласти шляхи тощо. Щоб побудувати шахти, потрібно було вийняти близько 5 млн. кубометрів грунту і породи та прокласти понад 300 км залізничних і шосейних шляхів.

Складність будівництва нового міста і шахт та інших споруд полягала ще й у тому, що воно здійснювалося на порожньому місці, в області з мало розвинутою на той час промисловістю. Бракувало місцевих кваліфікованих кадрів, не вистачало обладнання та будівельних матеріалів, зовсім не було досвіду будівництва підприємств вугільної промисловості.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 7, спр. 239-а, арк. 4.

[2] Ф. Заставний, Б. Крупенчик, А. Куц. Край індустріальний. Львів, 1964, стор. 25, 26.

[3] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 111, 112.

Центральна площа м. Нововолинська. 1968 р.

Шахта № 5 «Нововолинська» Львівсько-Волинського вугільного басейну. 1968 р.

На бавовнопрядильній фабриці, м. Нововолинськ. 1967 р.

Шлюз осушувальної системи у радгоспі «Ратнівський». 1967.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Допомагала Нововолинську вся країна. Широким потоком йшли будівельні матеріали, механізми, устаткування. З Російської Федерації, Білорусії, Грузії надходили автомобілі та будівельні машини, з Москви і Вірменії — трансформатори, з Челябінська — автогрейдери для будівництва шляхів, з «Уралмаша» — нове устаткування для буріння, з Дніпропетровська — гірничі комбайни, з Харкова — бульдозери, будівельний ліс та збірні будинки — з Карелії.

На будівництво їхали висококваліфіковані інженерно-технічні працівники та робітники — з Донбасу і Західного Сибіру, Воркути, Караганди і Підмосков'я. Будівництво первістка волинської кочегарки очолив посланець Донбасу — Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії О. А. Курмаз. Шахтобудівник з Підмосков'я І. Я. Фомін керував спорудженням шахти № 2. З Підмосков'я на будівництво шахт Волині у 1950 році прибув з бригадою в складі 12 чоловік шахтар з діда-прадіда Ф. П. Булахов. В ній працював і знатний прохідник Герой Соціалістичної Праці І. К. Чуркін, який у своїй книзі «Підземні скороходи», згадуючи трудове життя в Нововолинську, писав: «Тут, на будівництві першої нововолинської, пізнав я перші радощі і турботи своєї нової професії, тут по-справжньому її полюбив». І. К. Чуркін з захопленням говорить і про свого бригадира, підмосковного шахтаря Ф. П. Булахова: «Бригадир сам був дисциплінованим і вимагав цього від усіх нас. Висока трудова дисципліна, злагодженість у роботі, суворе дотримання правил техніки безпеки, обов'язкове виконання і перевиконання виробничих завдань були непорушними законами бригади. І не випадково, що ті прохідники, які пройшли школу Ф. П. Булахова, стали вмілими керівниками гірничих колективів»[1].

У героїчній напруженій праці, у трудовій інтернаціональній дружбі гартувались кадри будівельників-волинян; серед них — бригадири-прохідники комуністи С. І. Абрамчук, Г. І. Бельман, бригадир теслярської бригади К. А. Федотович, штукатур І. Я. Яремчук та багато інших.

В авангарді змагання йшли комуністи і комсомольці. Волинський обком та Іваничівський райком КП України направляли на будівництво кращих членів партії, добивались їх правильної розстановки. Велику організаційну і виховну роботу проводив парторг І. М. Білик. Партійні організації були створені в усіх будівельних управліннях. У 1953 році тут уже працювало 236 комуністів — більш як половина всієї Іваничівської районної партійної організації.

З 1 квітня 1953 року партійна організація тресту «Західшахтобуд» та райком профспілки працівників вугільної промисловості почали видавати свій друкований орган — багатотиражку «Шахтобудівник».

У 1951 році завершилося спорудження дороги Нововолинськ—Володимир-Волинський. Було прокладено залізничну вітку від станції Іваничі до нововолинської станції Центральна, а також під'їзні колії до шахт. 1953 року став до ладу цегельний завод потужністю 27 млн. штук цегли на рік, завершено спорудження комбінату на базі колишніх деревообробних майстерень. Все це допомогло забезпечити будівництво потрібними матеріалами і устаткуванням.

Темпи будівництва рік у рік наростали. Якщо вважати обсяг виконаних у 1950 році будівельно-монтажних робіт за 100 проц., то в 1951 році він становив 169, у 1952 — 204, у 1953 — 310, а у 1955 році — 730 процентів.

За цей період вдвоє збільшилась кількість робітників, зайнятих на будівництві. Але зростання обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт досягалось не лише за рахунок цього. Велике значення мало збагачення досвіду робітників та інженерно-технічних працівників, підвищення їх кваліфікації, трудовий героїзм. Так, темпи проходження вугільних шахт у Нововолинську були часто вищими, ніж у середньому по Радянському Союзу.

Будівництво змінило обличчя молодого робітничого селища. У 1953 році зроблено поправки до початкового плану забудови. Його автори виходили з того, що

---

[1] І. Чуркін. Підземні скороходи. Львів, 1963, стор. 4, 5.

населення селища становитиме не 10 тис. чоловік, як передбачалось раніше, а в два рази більше. Починаючи з 1952 року замість збірних дерев'яних споруджуються двоповерхові цегляні будинки. З 1953 року почали зводити будинки на три-чотири поверхи. Було прокладено нові вулиці. За перші 5 років будівництва трудящі Нововолинська одержали понад 50 тис. кв. метрів житла.

Крім того, стало до ладу багато культурно-побутових закладів. У 1955 році в селищі вже було 2 типові школи (нинішні школи № 4 і № 6), лікарня, клуб на 400 місць, універмаг, ресторан, працювали 2 бібліотеки, 4 побутові майстерні, 10 їдалень і понад 30 торговельних підприємств. Всі вулиці селища асфальтували й озеленювали.

У 1954 році для шахтобудівників і шахтарів шахт № 6 і № 7, розташованих на значній віддалі від Нововолинська, почалося спорудження окремого населеного пункту на 3 тис. жителів. Селище, що дістало назву Жовтневе, було підпорядковане Нововолинській міськраді. Крім житлових будинків, тут спорудили школу, лікарню, клуб тощо.

У будівництві й благоустрої селища яскраво виявлялось піклування партії і уряду про його жителів — шахтобудівників та шахтарів. Трудовим героїзмом відповіли вони на це піклування. Країна чекала вугілля, і трудящі Нововолинська робили все можливе, щоб дати його якнайшвидше. Через чотири роки після початку будівництва, 23 червня 1954 року, нововолинські шахтобудівники відсвяткували трудову перемогу: стала до ладу шахта № 1 Нововолинська, видано на-гора перші тонни вугілля. За кілька місяців, у грудні того ж року, завершили будівництво ще двох вугільних шахт — № 2 і № 3. Протягом 1955 року новозабудовані нововолинські шахти дали країні 200 тис. тонн вугілля.

Важливе значення для дальшого розвитку вугільної промисловості Волині та її центру — Нововолинська — мали рішення XX з'їзду КПРС. У прийнятих з'їздом Директивах по шостому п'ятирічному плану вказувалось на необхідність «подолати відставання видобутку вугілля від зростаючих потреб народного господарства в паливі... Всемірно розвивати видобування вугілля у Донецькому і Кузнецькому басейнах, на Львівсько-Волинському і Екібастузькому родовищах»[1].

У травні 1956 року Пленум ЦК КП України спеціально обговорив питання про розвиток вугільної промисловості республіки, приділивши при цьому чимало уваги Львівсько-Волинському басейнові. Пленум вказав на необхідність прискорити шахтне будівництво, швидше освоювати проектні потужності шахт і знизити собівартість вугілля. У серпні 1956 року керівники партії та уряду СРСР відвідали Львівсько-Волинський басейн, ознайомилися з його роботою і з життям шахтарів. А в жовтні 1956 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанови «Про невідкладні заходи по подоланню відставання шахтного будівництва в Українській РСР» та «Про невідкладні заходи по розвитку вугільної промисловості Української РСР». Ці постанови відіграли надзвичайно важливу роль у розвиткові Львівсько-Волинського вугільного басейну, в т. ч. і шахт Нововолинська. В них накреслено шляхи розширення шахтного будівництва, поліпшення житлово-побутових умов шахтарів та шахтобудівників, передбачено збільшення тарифних ставок підземних робітників та переведення їх на шестигодинний робочий день. На їх основі намічалося прискорити шахтне будівництво на Волині, значно збільшити видобуток вугілля, перетворити Нововолинськ на одне з важливих індустріальних міст області.

Щоб здійснити ці завдання, необхідно було і далі зміцнювати виробничі колективи будівельників, шахтарів. З цією метою ЦК КП України і Волинський обком партії послали на будови і шахти Нововолинська багато кваліфікованих робітників-комуністів промислових підприємств Луганської області, а також комуністів

---

[1] Директиви XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1956—1960 рр. К., 1956, стор. 13.

з парторганізацій Волинської області. Посилено роботу по залученню до лав партії кращих виробничників. Завдяки цьому за чотири роки, з 1956 по 1959, міська партійна організація зросла більш як у три рази[1]. У партійних організаціях шахт та будов створено партійні комітети і дільничні (цехові) партійні організації. Вони очолили робітничі колективи в їх боротьбі за виконання й перевиконання державних планів. Одночасно вжито рішучих заходів до забезпечення підприємств умілими керівниками, які мали достатні знання і досвід практичної роботи. Для поліпшення керівництва волинськими шахтами в серпні 1956 року утворили трест «Нововолинськвугілля».

Самовіддано працювали вугільній промисловості і комсомольці. За комсомольськими путівками до Нововолинська прибуло понад 2 тис. молодих ентузіастів.

Росло місто, прискорювались темпи житлового будівництва. За 3 роки (1956—1958 рр.) було збудовано житла більше, ніж за попередні шість (1950—1955 рр.). На кінець 1958 року житловий фонд становив близько 150 тис. кв. метрів. З'явились нові вулиці. Забудовувався центр міста — проспект В. І. Леніна і площа Театральна. Окрасою міста стало нове чотириповерхове приміщення середньої школи по вулиці Некрасова на 800 учнівських місць. Здійснено значні роботи і щодо озеленення; загальна площа зелених насаджень досягла 12 га. Привабливість тодішнього Нововолинська довідник визначав: «Шахтарське селище... стало добре впорядкованим містом з красивими, обсадженими деревами вулицями... У місті працюють школи, дитячі садки, ясла, лікарня. Шахтарі Нововолинська проводять своє дозвілля в клубах і на стадіоні»[2].

У квітні 1957 року робітниче селище Нововолинськ було перетворене на місто районного підпорядкування, а з 25 вересня 1958 року Указом Президії Верховної Ради УРСР його віднесено до міст обласного підпорядкування. У грудні 1958 року на 1 міській партійній конференції обрали Нововолинський міський комітет КП України. Першим секретарем Нововолинського МК КП України став Герой Соціалістичної Праці С. В. Наконечний, головою виконкому — Ф. Г. Давидовський.

У серпні 1956 року завершилося спорудження шахти № 4, в грудні того ж року — шахти № 6, а в листопаді 1957 року стала до ладу шахта № 7 «Нововолинська». Отже, на кінець 1957 року паливо давали шість вугільних підприємств із дев'яти закладених на Волині.

Важливе значення для дальшого розвитку вугільної промисловості міста мало завершення будівництва ряду допоміжних підприємств. У січні 1956 року почав працювати рудоремонтний завод. Цього ж року для здійснення електромонтажних робіт та капітального ремонту гірничо-шахтного устаткування було створено центральні електромеханічні майстерні, 1956 року завершено будівництво заводу залізобетонних виробів проектною потужністю 14 тис. куб. метрів збірного залізобетону на рік.

На вугільних підприємствах міста розгорнулась наполеглива боротьба за дострокове освоєння їх проектних потужностей. Ініціатором виступив колектив шахти № 6, який на початку 1957 року на честь 40-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції першим у басейні зобов'язався достроково освоїти проектну потужність свого підприємства. Для виконання цього зобов'язання було широко використано передовий досвід кращих шахтарських колективів країни і виявлено власну творчу ініціативу. Щоб вивчити досвід прославленого шахтаря країни М. Я. Мамая, на шахту № 2 Північна тресту «Краснодонвугілля» в Донбас виїжджала група гірників Нововолинська на чолі з В. Ф. Матвійчуком. Колектив шахти № 6 підхопив почин М. Я. Мамая про щодобове перевиконання норм. Гаряче відгукнулися шахтарі і на заклик відомого гірника Донбасу О. А. Кольчика з шахти ім. Лутугіна

[1] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 7, спр. 169, арк. 109, 110.
[2] Визначні місця України. К., 1958, стор. 148.

тресту «Чистяківантрацит» боротися за зниження собівартості й поліпшення якості вугілля.

Успіхові сприяло досконале оволодіння технікою. Шахта мала на той час найкраще гірниче устаткування: вугільні комбайни «Донбас», скребкові транспортери СКР-20, породонавантажувальні машини, вагонетки та електровози. Уміле використання цієї техніки забезпечило швидкісну механізовану проходку. Крім того, колектив шахти № 6 один з перших у басейні організував роботу цілодобовими наскрізними бригадами.

За рік і два місяці після пуску, замість чотирьох років, передбачених нормативами, шахта № 6 перевершила проектну потужність, даючи щодоби 1600 тонн вугілля замість передбачених проектом 1500 тонн.

Ініціативу трудівників шахти № 6 Нововолинська підхопили колективи інших шахт. Цінний почин зробила комсомольсько-молодіжна бригада В. Й. Радеші з шахти № 2. В. Й. Радеша, набувши шахтарського досвіду в Донбасі, повернувся до рідної Волині і очолив молодіжну бригаду. Цей колектив був не тільки молодіжним, але й інтернаціональним за своїм складом. Поряд з українцями тут працювали росіяни, білоруси, чуваші, марійці, татари. Бригада добилась високих техніко-економічних показників. Щоб поширити досвід і підготовку нових гірничих кадрів, з цієї бригади утворили дві: однією керував В. Й. Радеша, а другу очолив його вихованець Г. П. Оситненко. Прийнявши молоде поповнення і навчивши його гірничій справі, обидві бригади незабаром почали перевиконувати норми. Самовіддану працю знатного нововолинського шахтаря високо оцінили — в 1957 році В. Й. Радешу було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Широке впровадження передового досвіду серед усіх шахтарів шахти № 2 дало змогу й цьому вугільному підприємству вже на початку 1958 року, на рік раніше строку, освоїти проектну потужність.

Трудовий героїзм нововолинських шахтарів дав хороші наслідки. В результаті самовідданої праці нововолинських шахтарів план 1957 року шість діючих шахт виконали на 20 днів раніше строку; було видобуто понад план 80 тис. тонн вугілля. На VIII обласній партійній конференції, яка відбулася 28 грудня 1957 року, відзначалося, що «найбільший вклад у здійснення завдань дальшого розвитку промисловості зробили гірники, в авангарді яких ішли комуністи»[1].

Початок семирічки трудівники міста відзначили новими успіхами. Валова продукція промисловості міста в 1959 році становила близько 25 тис. крб., причому в загальному обсязі виробництва промислової продукції міста вугіллю належало понад дві третини. На підприємствах та будовах Нововолинська працювало більше робітників, ніж їх було в усьому колишньому Волинському воєводстві. Семирічка стала для міста новим важливим етапом в його промисловому розвитку і, насамперед, у розвитку вуглевидобутку. Завершувалося будівництво нових шахт. У червні 1959 року стала до ладу шахта № 5, у жовтні 1963 — шахта № 9; добова потужність кожної з них — 1500 тонн палива. Шахту № 8, яку будували в складних геологічних умовах (піщані пливуни), споруджував комсомольсько-молодіжний колектив. На його прохання і на ознаменування 90-річчя з дня народження В. І. Леніна шахті надали ім'я великого вождя трудящих. 5 листопада 1959 року стала до ладу шахта № 8 Нововолинська ім. В. І. Леніна; переважна більшість тих, хто будував її, залишилася працювати тут.

Перед колективами новоспоруджених шахт постало завдання освоїти їх проектну потужність. Тепер нововолинці вже мали цінний досвід. Спираючись на нього, всі нові шахти освоювали проектну потужність достроково: шахти № 5 і № 8 — у 1963 році, а шахта № 9 — у 1964 році. Отже, на кінець семирічки тут уже працювали на повну потужність усі 9 шахт.

---

[1] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 17.

Нововолинські шахти з самого початку відзначалися високим рівнем механізації. В роки семирічки цей рівень дедалі зростав. На шахті № 6 1962 року вперше у країні було випробувано і впроваджено у виробництво вугледобувний комбайн К-52М, що дало змогу в 1,5 раза підвищити продуктивність праці і значно знизити собівартість вугілля. На шахті № 8 ім. В. І. Леніна, теж уперше в СРСР, випробувано виймання вугілля машиною БУГ-1 без присутності людей у вибої.

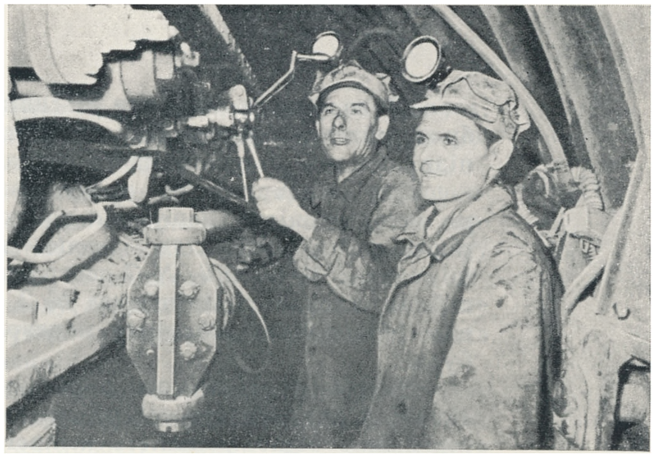

В. В. Ситовський та О. А. Разборський — передові машиністи вугільного комбайна шахти № 5 «Нововолинська». 1959 р.

Значно поширилось застосування автоматизації та дистанційного управління. Якщо 1958 року було автоматизовано тільки 15 установок, то на кінець 1969 року на автоматичну роботу і дистанційне управління перевели 239, або 82 проц. загальної їх кількості. За цим принципом почали працювати всі вентиляційні, водовідливні й калориферні установки.

Щоб забезпечити високий рівень технічної оснащеності вугільних підприємств міста, гірникам треба було підвищувати рівень кваліфікації. Створену в попередні роки систему підготовки кадрів було розширено, впроваджено нові форми навчання. Відкрилися школи передового досвіду в швидкісному веденні гірничих виробок, комплексному обезпилюванню, поліпшенню техніки безпеки тощо. У 1965 році працювало 29 таких шкіл: інженерно-технічні працівники брали участь у всесоюзних і республіканських нарадах передового досвіду. Нововолинські гірники виїздили для ознайомлення з кращим досвідом роботи передових підприємств Донбасу, часто влаштовували семінари і конференції з проблем організації виробництва на місцях. Важливе значення для засвоєння місцевими шахтарями кращого досвіду гірників країни мали відвідини волинських шахт знатними людьми Донецького краю М. Я. Мамаєм і О. А. Кольчиком, які побували тут у 1959 році.

Міська партійна організація, партійні осередки шахт мобілізували виробничі колективи на виконання й перевиконання державних планів видобутку вугілля, поліпшення якості палива та зниження собівартості. Під їх керівництвом розгорнувся масовий рух трудящих за дострокове виконання накреслень семирічки.

Ще в період підготовки до XXI з'їзду КПРС трудящі Нововолинська наслідували почин комуністів та комсомольців тепловозоремонтного цеху локомотивного депо Москва-Сортувальна, де зародився рух за комуністичну працю. Одним із зачинателів руху за звання колективу комуністичної праці була бригада очисного забою шахти № 6, очолювана делегатом XXI з'їзду КПРС В. С. Михайлюком. Зобов'язання давати щозміни по 2,5 тонни вугілля понад завдання вона виконала. Цій бригаді присвоїли високе звання колективу комуністичної праці.

Загальну шану здобула прохідницька бригада шахти № 8 ім. В. І. Леніна, яку очолив делегат XXII з'їзду КПРС, депутат Верховної Ради СРСР (6-го і 7-го скликання) заслужений шахтар України О. А. Разборський. Ця бригада пройшла велику виробничу школу, вона брала участь у будівництві п'яти шахт у Львівсько-Волинському вугільному басейні і всюди досягала високих показників. Так, у вересні 1965 року ця бригада за 30 робочих днів пройшла 1052,4 погонного метра нової підземної магістралі, що було новим всесоюзним рекордом. Прославлена бригада однією з перших завоювала звання колективу комуністичної праці. У 1966 році О. А. Разборському присвоїли високе звання Героя Соціалістичної Праці, члени його бригади нагороджені орденами й медалями.

12 тис. робітників стали учасниками руху за комуністичну працю, з них 5,5 тис. було удостоєно звання члена колективу або ударника комуністичної праці. Звання підприємства комуністичної праці здобули колективи шахт № 3 і № 4.

Рух за комуністичну працю поєднувався з діяльною роботою раціоналізаторів та винахідників, з пошуками нових організаційних форм праці, нових технічних рішень. Так, наприклад, завдяки винахідливості інженерно-технічних працівників на шахтах № 3, № 6, № 7 достроково закінчено автоматизацію головних вентиляційних установок. На шахтах № 2, № 4, № 8 розширено пристовбурові двори, що дало можливість скоротити маневри й полегшити формування поїздів біля стовбура.

З 1959 року на нововолинських шахтах запроваджено комплексні бригади. Кожна з них виконує всі роботи: виймає вугілля, провадить кріплення тощо. Це підвищило відповідальність кожного гірника за виконання дорученого завдання. Першими стали на цей шлях гірники шахти № 2, зокрема на дільниці, яку очолював комуніст І. П. Гончар.

Створення комплексних бригад дало змогу з 1960 року ліквідувати нічні зміни. Вночі здійснюють тільки ремонтно-профілактичні роботи. Це сприяло кращому відпочинкові шахтарів, дальшому зростанню продуктивності праці. Значний економічний ефект дало також застосування металевого кріплення. Всього за семирічку внесено 5445 раціоналізаторських пропозицій, з яких 3020 впроваджено у виробництво, що дало економічний ефект у 3164 тис. карбованців.

Особистий приклад комуністів, велика організаторська робота, проведена партійними організаціями вугільних підприємств, інженерно-технічними працівниками, широке застосування передового досвіду, висока технічна оснащеність шахт, трудовий ентузіазм робітничих колективів дали чудові наслідки. За семирічку нововолинські шахтарі видобули 22,4 млн. тонн вугілля, з них понад державний план — 1,9 млн. тонн. Продуктивність праці одного робітника підвищилася за семирічку на 75,2 проц., собівартість тонни видобутого палива знизилась на 20,9 проц. Середньомісячна продуктивність праці у видобутку вугілля на одного робітника, запланована на 1965 рік, була досягнута вже в 1962 році. В 1965 році вона становила 42,1 тонни щомісяця на одного гірника і вважалася вищою за середню по республіці (33,8 тонни в місяць). Важливим досягненням нововолинських гірників стала також ритмічність у роботі шахт: починаючи з січня 1957 року, вугільна промисловість міста кожного місяця виконує план видобутку палива.

Успішна робота шахт — не єдине досягнення трудящих Нововолинська в семирічці. У ці роки помітно виросли й інші галузі господарства міста. Якщо обсяг вугільної промисловості зріс у 1965 році порівняно з 1959 роком на 70 проц., то вся валова промислова продукція міста за ці роки збільшилась на 72 проц., відповідно питома вага продукції вугільної промисловості зменшилася з 70 до 68,8 проц. Такого результату було досягнуто за рахунок значного розширення металообробки (рудоремонтний завод) та виробництва будівельних матеріалів. Рудоремонтний завод за семирічку був докорінно реконструйований, поповнений сучасним устаткуванням. За цей час він випустив продукції на 27 473 тис. крб., в т. ч. за один лише 1965 рік — майже на 4,5 млн. крб. Головне призначення заводу — ремонт гірничої техніки шахт Львівсько-Волинського басейну та забезпечення їх нестандартним обладнанням та металокріпленням. Але зрослі його потужності відкривали можливості для виконання замовлень й інших галузей промисловості.

Валовий обсяг продукції підприємств будівельних матеріалів з 1959 по 1965 рік зріс у 2,5 раза. Особливо розширився завод залізобетонних виробів. Освоївши на початку 1959 року проектну потужність (14 тис. куб. метрів залізобетону на рік), він значно перекрив її, даючи в 1963—1965 рр. понад 24,5 тис. куб. метрів конструкцій щорічно. Було освоєно виробництво великорозмірних плит перекриттів для житлового й промислового будівництва. Його продукція використовувалась на спорудженні Сокальського заводу штучного волокна, Роздольського гірничо-

хімічного і Стебниківського калійного комбінатів та на інших важливих будовах. За роки семирічки колектив заводу добився значного поліпшення економічних показників виробництва, продуктивність праці зросла майже в два рази.

Наприкінці семирічки у Нововолинську з'явились нові потужні підприємства харчової промисловості. До того тут працювало кілька невеличких цехів харчокомбінату, які в 1959 році дали продукції на 834 тис. крб. 1964 року став до ладу сучасний механізований хлібозавод потужністю 60 тонн хлібовиробів за зміну. В 1965 році завершили будівництво молокозаводу, спроможного давати за зміну до 20 тонн молочних виробів. Валова продукція харчової промисловості міста в 1965 році вже становила 1123 тис. карбованців.

Таким чином, Нововолинськ, що зародився і виріс як селище шахтарів, почав набувати у роки семирічки ознак розвинутого індустріального міста, водночас зберігаючи своє значення як центр вугільної промисловості Волині. Зростаючи, місто відігравало дедалі помітнішу роль в економіці області, особливо в розвиткові навколишніх сільськогосподарських районів.

Колективи шахт, підприємств і організацій міста подали значну допомогу багатьом колгоспам. Так, ще з 1958 року тісна ділова дружба з'єднала гірників шахти № 1 Нововолинська з колгоспниками артілі «Прикордонник» Іваничівського району. Робітники шахти допомогли колгоспові збудувати кукурудзо- і зерносушарки, механізувати роботи в них, а також на тваринницьких фермах. Перед колгоспниками виступали колективи художньої самодіяльності шахти, лектори й агітатори. Шахтарі допомагали колгоспникам збирати врожай. Участь представників шахти у колгоспних зборах, а колгоспників — у зборах колективу гірників стала традицією. 1962 року на знак пошани і вдячності за велику допомогу в зміцненні економіки артілі «Прикордонник» загальні збори колгоспників ухвалили занести колектив шахти № 1 Нововолинська до колгоспної «Книги пошани», про що гірники одержали спеціальні посвідчення[1].

Шахта № 1 — не виняток. Усі вугільні підприємства Нововолинська, рудоремонтний та інші заводи подавали велику допомогу багатьом колгоспам Іваничівського та ряду інших районів області. Традицію цю нововолинці підтримують і досі.

За роки нової п'ятирічки (1966—1970 рр.) промисловість міста досягла нових успіхів. Валовий обсяг промислової продукції зріс у півтора раза. Зростав вуглевидобуток, а водночас більше почали давати продукції підприємства легкої і харчової промисловості. Тимчасом вугільна промисловість для Нововолинська лишається провідною галуззю. На неї припадає дві третини промислової продукції міста.

Шахти одержують нову техніку, здійснюється комплексна механізація всіх робіт у вибоях, впроваджується прогресивне гідрофіковане кріплення. Передбачається до 1973 року переоснастити новою технікою всі шахти, механізувати всі трудомісткі процеси і на цій основі піднести продуктивність праці не менш як у 1,5 раза. Для успішного оволодіння новою технікою за три роки п'ятирічки (1966—1968 рр.) підвищили свою кваліфікацію в навчальній сітці тресту «Нововолинськвугілля» 9,5 тис. чоловік.

Проспект В. І. Леніна. Нововолинськ. 1968 р.

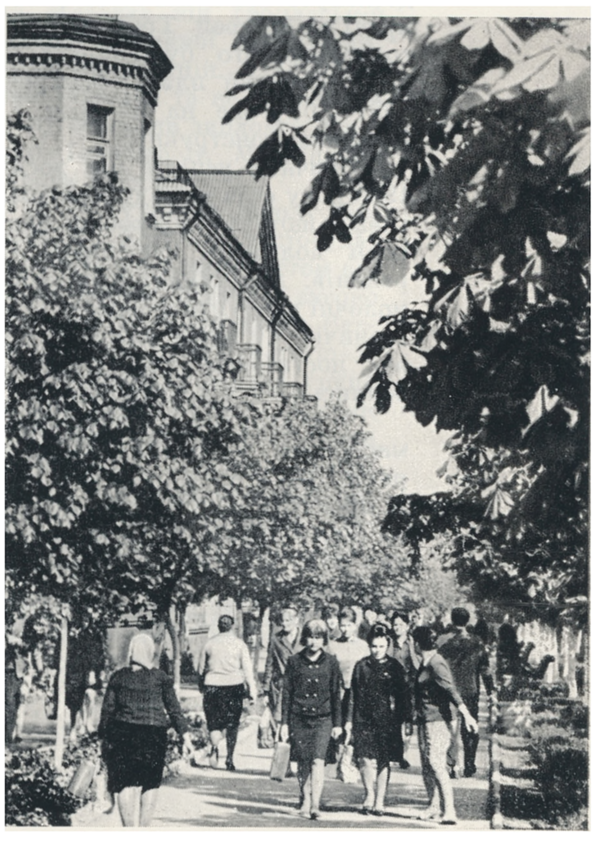

[1] Газ. «Правда Украины», 25 лютого 1962 р.

З 1967 року вугільні підприємства міста перейшли на нову систему планування та економічного стимулювання. Ще до вересневого (1965 рік) Пленуму ЦК КПРС, з липня 1965 року, цей метод випробували на багатьох підприємствах країни, зокрема і на шахті № 3 Нововолинська.

Він дав позитивні результати: середньодобовий видобуток вугілля у третьому кварталі 1965 року зріс проти першого півріччя цього ж року на 7,7 проц., продуктивність праці — на 11,5 проц., середня заробітна плата — на 2,5 проц., а собівартість тонни вугілля знизилась на 5,1 проц. У 1966 році видобуток вугілля на шахті збільшився ще на 12,8 проц., а собівартість однієї тонни знизилась на 27 коп. Шахта дала за рік близько 140 тис. крб. економії.

Економічні показники роботи шахт за 1966—1968 рр. свідчать, що нова система планування та матеріального стимулювання відкрила нові шляхи для дальшого піднесення вугільної промисловості міста. За три роки видано на-гора 13329,2 тис. тонн палива, в т. ч. надпланового — 754,8 тис. тонн. Продуктивність праці за цей же час зросла на 5 процентів.

Допоміжні підприємства (рудоремонтний завод і електромеханічні майстерні) працюють за новою системою планування з початку 1968 року. Задовольняючи всі потреби шахт, вони виконали у 1968 році робіт на суму понад 5,5 млн. крб. Наявні потужності забезпечують виконання замовлень інших підприємств, зокрема колгоспів, відділень «Сільгосптехніки» багатьох районів області. Електромеханічні майстерні є базою ремонту електродвигунів та електроапаратури міста й сусідніх районів області.

Заводи будівельних матеріалів, які створювались для забезпечення потреб місцевого й міського будівництва, зараз виготовляють продукцію на вивіз. 60 проц. продукції цегельного заводу надходить до інших міст і сіл Волині. Деревообробний комбінат, який у 1965 році освоїв виробництво деревностружкових плит, 80 проц. продукції вивозить за межі Волині. Серед споживачів його виробів — понад десять областей України. Значні перспективи має Нововолинський завод залізобетонних конструкцій, який з 1966 року переданий Міністерству сільськогосподарського будівництва УРСР. У 1968 році підприємство виготовляло 35 тис. кубометрів залізобетонних конструкцій, тобто майже в 1,5 раза більше, ніж у 1965 році. Одночасно досягнуто зниження собівартості продукції на 4,5 проц., підвищення продуктивності праці на 20 проц. Третина його продукції в ці роки надходила для потреб сільськогосподарського будівництва області, а дві третини — за її межі. Розроблено перспективний план розширення заводу, за яким обсяг його продукції зросте до 1971 року ще на 45 проц. і становитиме 45—50 тис. кубометрів збірних залізобетонних конструкцій.

Значних успіхів має досягти за п'ятирічку і харчова промисловість міста. 1965 року став до ладу молокозавод, уже в 1966 році він освоїв проектну потужність і тепер щорічно переробляє близько 17 тис. тонн молока — всю продукцію молочних ферм колгоспів сусіднього Іваничівського району та частину молока з інших районів. Асортимент продукції заводу становить понад 30 назв. Виготовлені ним молочні продукти повністю задовольняють потреби жителів Нововолинська і селища Іваничів. 60 видів хлібних і кондитерських виробів дає Нововолинський хлібозавод, постачаючи їх в усі міста області. 1967 року стала до ладу перша черга Нововолинського м'ясокомбінату.

У п'ятирічці в Нововолинську почали створюватись підприємства легкої промисловості. У грудні 1967 року введено в дію першу чергу бавовнопрядильної фабрики. Вже у 1968 році вона дала продукції на 9 млн. крб.; у 1969 році було освоєно її проектну потужність. 135 тис. веретен даватимуть понад 7,5 тис. тонн прядива на рік. Фабрика випускатиме продукції на суму понад 15 млн. крб. На ній працюють 2300 робітників, переважно жінки, оскільки на підземних роботах працюють самі чоловіки.

За семирічку трудящі Нововолинська одержали більше 120 тис. кв. метрів

житла, понад 20 споруд культурно-побутового призначення (серед них — 2 середні школи, середня школа-інтернат, широкоекранний кінотеатр, дитячі садки тощо).

У 1963 році групою архітекторів Українського науково-дослідного і проектного інституту вугільної промисловості було розроблено план забудови Нововолинська на 1965—1980 рр. За цим планом місто забудовується переважно мікрорайонами з усіма вигодами для жителів. Тут споруджуються здебільшого п'ятиповерхові будинки, окремі — дев'ятиповерхові. Генеральний план забудови розрахований на збільшення населення Нововолинська до 60 тис. чоловік, а селища Жовтневого — до 12 тис. чоловік. На основі цього генерального плану трудящі Нововолинська вже в 1966—1968 рр. одержали 18,8 тис. кв. метрів житла. Вся житлова площа міста на 1968 рік становила 357,4 тис. кв. метрів. Крім того, за роки п'ятирічки стало до ладу кілька важливих об'єктів культурно-побутового призначення, у т. ч. лікарняне містечко, середня школа на 960 учнів, автовокзал, новий універмаг. З 1968 року почалась газифікація міста.

Нововолинськ неухильно зростає і розвивається. Про це свідчать не тільки кількісні, але й якісні перетворення. Прибували сюди прості селянські юнаки й дівчата, які не мали освіти і кваліфікації. Згодом вони ставали досвідченими робітниками, техніками, інженерами. Ось кілька прикладів. 12 років працює на шахті № 1 А. П. Луцик, уродженець колись глухого поліського с. Гути Ратнівського району. Безрадісним було його дитинство. В роки німецько-фашистської окупації разом з батьком хлопця кинули до Брестського концентраційного табору. Після війни він почав працювати на шахтах Донбасу, а з 1958 року, після демобілізації з лав Радянської Армії, прибув до Нововолинська. 1957 року за трудові успіхи його нагороджено медаллю «За трудову відзнаку». Комуніст А. П. Луцик — новатор виробництва; разом з іншими товаришами він розробив пристрій для буріння шпурів з промивкою. Очолювана ним бригада у 1960 році завоювала звання колективу комуністичної праці. У 1966 році за сумлінну, самовіддану працю А. П. Луцик удостоєний ще однієї урядової нагороди — ордена «Знак Пошани».

А ось життєвий шлях В. М. Шпачука. Його батька, селянина-бідняка та радянського активіста з с. Білосток Луцького району, вбили українські буржуазні націоналісти. В 1954 році Володимир прийшов працювати на шахту № 1 Нововолинська. 1956 року вступив до КПРС. Чимало сил віддавав він громадській роботі як член партійного бюро шахти, секретар дільничної партійної організації, депутат міської Ради, автор кількох раціоналізаторських пропозицій. І водночас наполегливо вчився. Закінчив середню школу робітничої молоді, та не зупинився на цьому, вирішив стати інженером. І став ним: 1966 року захистив диплом у Харківському інституті гірничої телемеханіки й автоматики. Інженер В. М. Шпачук продовжує працювати на шахті, що давно стала для нього рідною.

Уродженець с. Шельвова Локачинського району В. О. Хринюк школу гірника пройшов на шахтах Караганди. Набутий досвід В. О. Хринюк застосував і примножив на шахті № 6 Нововолинська, де працює з 1956 року машиністом вугільного комбайна, систематично перевиконуючи виробничі норми. Шахтарі високо оцінили сумлінну працю свого земляка, обравши його в 1958 році депутатом Верховної Ради СРСР. В. О. Хринюк удостоєний почесного звання заслуженого шахтаря Української РСР. Сім'ю шахтарів Нововолинська поповнила значна група колишніх емігрантів, які, шукаючи кращої долі, колись покинули Волинь і виїхали за кордон. Як своїх рідних синів зустріла їх Радянська країна і створила всі умови для щасливого життя. До Нововолинська із Парижа прибув О. І. Свирид. Після закінчення Львівського гірничого технікуму він працював прохідником, начальником бурильно-підривних робіт, диспетчером на шахті № 7. А закінчивши Дніпропетровський гірничий інститут, став помічником начальника дільниці. Нині О. І. Свирид — аспірант Московського гірничого інституту. Знайшов свою долю на радянській землі і Ф. І. Велінець.Повернувшись із Бразилії, вже багато років він працює на новобудовах Нововолинська. За сумлінну працю його не раз наго-

Вихованці Нововолинської школи-інтернату. 1967 р.

роджували Почесними грамотами й цінними подарунками.

Виросла й стала могутньою спрямовуючою силою партійна організація міста, яка об'єднує майже 2800 комуністів. Надійним її помічником є комсомольська організація, що налічує понад 6250 юнаків та дівчат. Під керівництвом партійної організації провадиться велика робота по піднесенню політичного, культурного і загальноосвітнього рівня населення.

При міському партійному комітеті працює кабінет політичної освіти, який є центром партійно-масової роботи. Мережа партійної освіти зростає з кожним роком. 1968 року навчалося близько 2500 чоловік. Популярністю серед населення користуються такі форми навчання, як народні університети культури, права, атеїзму, технічного прогресу, університет батьків, школи комуністичної праці тощо.

Про дійовість партійно-масової роботи свідчить висока ідейно-політична зрілість трудящих міста. Вона виявляється насамперед у їх самовідданій праці. За трудові подвиги урядових нагород удостоєні 257 нововолинців, у т. ч. двом присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, 10 чоловік відзначено орденом Леніна, 28 — орденом Трудового Червоного Прапора, 44 чоловіка — орденом «Знак Пошани». Трудовий героїзм притаманний не лише старшому поколінню, тим, хто закладав у місті перші підвалини, видобував перші тонни вугілля, але й молодим. Тисячі випускників шкіл міста поповнюють лави активних будівників комунізму. Багато з них за комсомольськими путівками поїхали на освоєння цілинних земель, на новобудови Сибіру й Казахстану. Всьому Радянському Союзу відоме ім'я Н. Любелі, випускниці середньої школи № 1 міста Нововолинська, активної комсомолки, талановитої поетеси і самовідданої трудівниці, яка трагічно загинула на трудовому посту, працюючи на одній із новобудов Західного Сибіру[1].

Висока політична свідомість нововолинців знаходить свій вияв також у їх громадській активності. При міському комітеті партії на громадських засадах діють 6 відділів і комісій, в роботі яких бере участь понад 200 комуністів. Промислово-економічний відділ, наприклад, допомагає партійним організаціям шахт та промисловим підприємствам розв'язувати питання наукової організації праці. Важливу роль у впровадженні нової техніки відіграє кабінет технічної пропаганди, де на громадських засадах працює близько 200 інженерів і новаторів виробництва[2].

У складі Нововолинської міської Ради працює 143 депутати. Тут — 11 постійних комісій, в роботі яких беруть участь 132 депутати і 190 активістів. Громадська активність трудящих виявляється також у піклуванні про благоустрій міста. На громадських засадах біля кожної шахти створені зелені зони відпочинку і спортивні майданчики, виріс міський парк культури і відпочинку.

Зростання трудової і політичної активності нововолинців нерозривно пов'язане з підвищенням їх загальноосвітньог й культурного рівня, для чого тут створені широкі можливості. Першу школу тут відкрили в 1950 році. В ній навчалося 102 учні. В 1968/69 навчальному році в місті працювало 10 загальноосвітніх шкіл, з них 5 середніх, 3 восьмирічних, початкова школа і середня школа-інтернат. У за-

[1] Газ. «Радянська Волинь», 27 березня і 27 квітня 1964 р.
[2] Нариси історії Волинської обласної партійної організації, стор. 227.

гальноосвітніх школах здобували освіту понад 10,5 тис. учнів. Крім того, у Нововолинську є 3 школи робітничої молоді та заочна школа. 1968/69 навчального року оволодівали знаннями 2200 чоловік. Переважна більшість молоді міста має середню освіту. Тільки в 1968 році середню школу закінчили 805 чоловік, в т. ч. 280 чоловік — школу робітничої молоді або заочну школу. 79 проц. випускників восьмих класів загальноосвітніх шкіл навчається у дев'ятих класах. Школи забезпечені висококваліфікованими кадрами вчителів. З 650 педагогів Нововолинська більше половини, 370 чоловік, мають вищу освіту. З їх числа виросло чимало справжніх майстрів. Сумлінна, творча праця багатьох учителів відзначена урядовими нагородами. О. В. Кашуба нагороджена орденом Леніна, Є. І. Калашникова — орденом «Знак Пошани», З. М. Калошина удостоєна почесного звання заслуженої вчительки школи УРСР.

Поряд із загальноосвітніми школами у місті є ряд закладів для підвищення кваліфікації і здобуття спеціальної освіти. У навчальній мережі тресту «Нововолинськвугілля» без відриву і з відривом від виробництва за 1956—1968 рр. підготовлено понад 3 тис. спеціалістів гірничих професій; близько 10 тис. шахтарів підвищили тут свою кваліфікацію.

Заснована у 1953 році гірничопромислова школа була реорганізована у професійно-технічне училище. За п'ятнадцятирічну роботу воно підготувало 3,7 тис. спеціалістів-гірників, будівельників та працівників легкої промисловості. Випускники цього закладу працюють не лише на підприємствах Нововолинська, але й на будовах і в шахтах Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану, Донбасу, Києва, Харкова, Львова, Луцька та в інших місцях країни. 1957 року відкрито гірничобудівельний технікум, який у 1961 році випустив перших 26 молодих спеціалістів. З 1967 року в технікумі працює денне відділення. Зараз тут навчається понад 900 учнів. 1966 року в місті відкрито медичну школу, яка готує медичних працівників середньої кваліфікації. Тут навчається понад 400 чоловік.

Важливою подією в культурному житті міста було створення в 1960 році загальнотехнічного факультету Київського політехнічного інституту, який згодом став факультетом Львівського політехнічного інституту. Він має вечірнє й заочне відділення, на яких вчиться понад 1100 студентів. З 1956 року в місті працює музична школа, з 1959 — спортивна школа.

На 1968 рік у місті налічувалося 37 бібліотек для дорослих і дітей; книжковий фонд становив понад 180 тис. примірників. Неухильно зростає освітній рівень нововолинців. У 1959 році з кожної 1000 чоловік вищу й спеціальну середню освіту мали 112, а в 1968 році — 150. Тільки з вищою освітою на 1968 рік у Нововолинську працювало 1210 спеціалістів.

Значні успіхи міста і в розвиткові культури, в організації дозвілля. Для цього тут створено міцну матеріальну базу: клуби при шахтах і заводах, палаци культури в Нововолинську й селищі Жовтневому, Народний театр тощо.

Важливим культурним центром став шахтарський Палац культури. При ньому працюють студії, курси, гуртки, зокрема образотворчого мистецтва, балету, вокального мистецтва, інструментальної музики, крою та художньої вишивки тощо. Кожен може знайти заняття до душі. Багато разів відзначався нововолинський Палац культури за кращі показники в організації виховної і культурно-освітньої роботи, в т. ч. двічі (у 1965 і 1966 рр.) дипломами Президії ВЦРПС.

За участь у республіканському огляді художньої самодіяльності в 1963 році та за високу виконавську майстерність він нагороджений дипломом президії Укрпрофради. Нововолинська чоловіча хорова капела виявила себе на республікан-

Новий мікрорайон у м. Нововолинську. 1966 р.

ському фестивалі, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, як висококваліфікований мистецький колектив. Її нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, а її керівникові Є. П. Шаюку присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР.

На належному рівні справа охорони здоров'я трудящих. Першу лікарню на 15 ліжок було відкрито в грудні 1950 року, в рік закладення селища. Через п'ять років побудували нову лікарню на 75 ліжок і поліклініку. А ще через десять завершили будівництво лікарняного містечка. На кожній шахті є фельдшерські підземні й наземні медичні пункти. Їх відкрили також і на інших підприємствах та у професійно-технічному училищі. Населення міста безплатно лікують 642 медичні працівники, в т. ч. 132 спеціалісти з вищою і 510 — з середньою спеціальною освітою.

Для занять спортом у місті споруджено стадіон «Шахтар», який вміщує 6 тис. глядачів, спортивний зал, баскетбольні й волейбольні майданчики тощо.

До послуг шахтарів профілакторій на 100 місць у мальовничій місцевості поблизу с. Павлівки. На озері Світязькому побудовано спортивно-туристичну базу, на березі Західного Бугу обладнано міський пляж. На околиці міста для відпочинку трудящих в 1969 році споруджено штучне озеро.

Батьківське піклування партії і держави відчувають і наймолодші громадяни міста. В 1956 році тут було лише два дитячі садки на 200 місць, а 1968 року вже працювало 14 садків на 1760 місць, з них 11 мають ясельні групи на 1000 місць. Для літнього відпочинку школярів на березі озера в с. Павлівці Іваничівського району обладнано піонерський табір на 250 місць.

У Нововолинську добре налагоджено торгівлю та побутове обслуговування. Тут працюють 15 промтоварних і 26 продовольчих магазинів, 4 магазини книг і культтоварів, аптеки тощо. Невпинно зростає товарооборот. У місті діє комбінат побутового обслуговування, швейні, взуттєві майстерні, для ремонту автомашин, годинників, радіоприймачів та телевізорів, художня й інші. При комбінаті відкрито бюро добрих послуг, значно збільшено асортимент речей, що їх можна одержати напрокат.

1968 року стала до ладу нова автостанція міста, з якої щоденно в різних напрямках вирушає чимало автобусів. Внутріміські пасажирські перевезення здійснюються за 11 маршрутами.

На копрах нововолинських шахт незмінно сяють червоні зірки — символ трудової доблесті самовідданих добувачів сонячного каменю з надр оновленої землі. На-гора йде волинське вугілля. Тепер щодня нововолинські шахти видають його 14—15 ешелонів, які мчать до Ленінграда, Прибалтики, Білорусії, Молдавії, постачають «чорне золото» багатьом областям України.

Та йдуть ешелони не тільки з вугіллям. До різних міст і сіл Радянської країни везуть з Нововолинська бавовняне прядиво і м'ясні, молочні продукти, залізобетонні конструкції та кондвироби. Колективи харчовиків і текстильщиків, робітників промисловості міста множать трудову славу Нововолинська, здобуту шахтобудівниками й шахтарями.

1970 року Нововолинськ відзначатиме своє 20-річчя. Нововолинськ — гордість трударів усієї області. Будуючи його, трудящі на власні очі побачили, що дає Радянська влада людям праці.

Нині Волинь не тільки край сільського господарства. Це область, де щорічно видобувають близько 5 млн. тонн високоякісного кам'яного вугілля.

Нововолинськ — місто високої соціалістичної культури, нового побуту, нових радянських звичаїв і обрядів. Недовга, але багата його історія. Попереду нові завдання, захоплюючі перспективи. Трудівники молодого індустріального центру Волині, змужнілі й загартовані у праці, під керівництвом Комуністичної партії разом з усім радянським народом будують найсправедливіше суспільство — комунізм.

М. М. РАДІЧУК, О. Ю. КАРПЕНКО, І. С. КЛІМАШ

РАТНІВСЬКИЙ РАЙОН

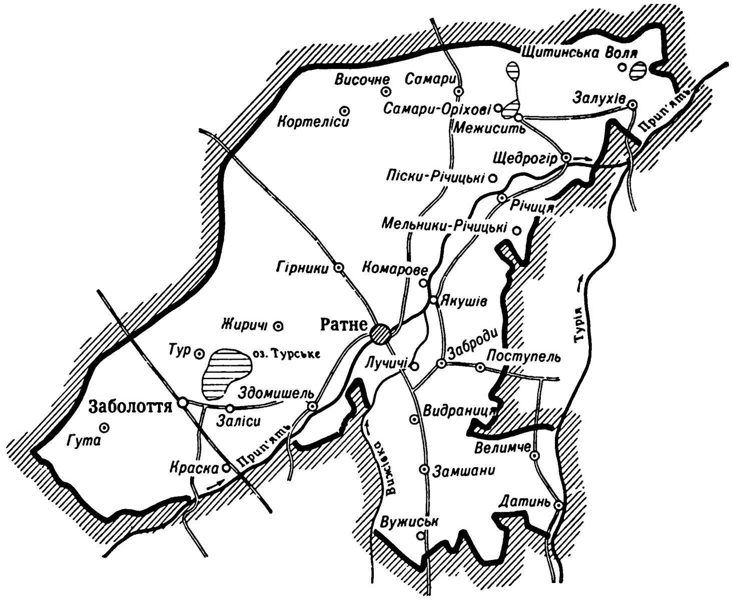

РА́ТНЕ

Ратне — селище міського типу, центр району. Розташоване за 126 км від обласного центру Луцька і за 22 км від найближчої залізничної станції Заболоття. Через селище проходить шосейна магістраль Київ—Луцьк—Ковель—Брест. Асфальтовими та грунтовими шляхами, по яких курсують автобуси, воно сполучається з багатьма містами і селами області. Річка Прип'ять, що протікає тут, поділяє селище на дві частини — Старе і Нове Ратне. Населення — 5,1 тис. чоловік. Ратнівській селищній Раді підпорядковані села Комарове, Конище, Прохід, Старостине.

Після возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР Ратне у 1940 році було віднесено до селищ міського типу і стало районним центром. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про укрупнення сільських районів Волинської області» від 30 грудня 1962 року воно перестало бути районним центром і ввійшло до складу Камінь-Каширського району, а з 1965 року знову стало центром Ратнівського району.

Найдавніші сліди перебування людини на території Ратного сягають доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Тут виявлено також матеріали часів Київської Русі[1].

Перші писемні відомості про Ратне належать до кінця XII — початку XIII століття. В давньоруських документах воно згадується під різними назвами — «Ратное», «Ратно», «Ратев», «Ратинь» В ті часи це було прикордонне місто Галицько-Волинського князівства, де постійно перебувало військо (рать). Звідси походить назва селища. В XIII столітті на території Старого Ратного був побудований монастир[2].

---

[1] O. C y n k a ł o w s k i. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961, стор. 57.

[2] В. П и ч е т а. Основные моменты развития Западной Украины и Белоруссии. М., 1940, стор. 10.

Під час татаро-монгольської навали військо Батия захопило Волинь. Один з його загонів підійшов до Ратного. Жителі міста мужньо зустріли ворога і завдали йому нищівного удару. Але нові загони татар приступом взяли Ратне і, як свідчить літописець, «вчинили багато лиха християнам»[1].

У 1305 році після смерті митрополита Русі Максима за рекомендацією галицько-волинського князя Юрія Львовича (внука Данила Романовича) ігумен ратнівського монастиря Петро був відправлений у Константинополь для прийняття цього сану і в тому ж році призначений митрополитом Русі. Петро сприяв зміцненню Руської централізованої держави.

Грабіжницькі напади татарських загонів під час збору данини і феодальні усобиці призвели до послаблення і розпаду Галицько-Волинського князівства. На його території утворився ряд невеликих князівств, у т. ч. і Ратнівське. Щоб зміцнити своє становище, ратнівські князі на початку XIV століття збудували між Прип'яттю і Вижівкою замок. Скориставшись роздробленням і послабленням Галицько-Волинського князівства, литовські феодали в 1340 році захопили частину його земель, включаючи і Ратне.

В середині XIV століття на Волинь звертають свої погляди і польські феодали. Їх особливо цікавили прикордонні міста, зокрема Ратне, яке мало важливе стратегічне та економічне значення і було ключем до всієї Волині. Його оточували непрохідні болота і лісові хащі. До того ж ця місцевість була багата на цінне хутро. Боротьба між литовськими і польськими феодалами закінчилась перемогою останніх. За договором, укладеним у 1366 році, частина волинських земель разом з Ратним відійшла до Польщі[2]. В 1387 році Польща знову захопила Галицьку землю, тимчасово відібрану у неї Угорщиною в 70-х роках XIV століття. В цій боротьбі взяли участь і ряд волинських князів, у т. ч. Теодор Ратнівський, який зі своєю дружиною вирушив до Галича і виступив проти угорських феодалів.

У першій третині XV століття литовські феодали зробили спробу повернути втрачені ними волинські землі. В серпні 1431 року вони вторглися у Ратне, яке було однією з найважливіших королівських фортець на Прип'яті, і спалили його разом із замком[3]. Це призвело до загострення боротьби між Польщею та Литвою. 17 жовтня 1432 року литовський князь Сигізмунд підписав у Городлі акт про відмовлення на користь Польщі від волинських земель з містами Луцьком, Олеськом, Володимиром, Ратним та іншими «на вічні часи» і дав клятву не вступати в будь-який союз без згоди польського короля. Для зміцнення своїх позицій на цих землях польські королі почали роздавати їх у повне і необмежене володіння своїм феодалам. Зокрема, Ратне король Владислав Ягелло згідно з актом від 21 серпня 1433 року передав князю О. Сангушку «як отчину його і наказав населенню... нікого іншого не слухати». Вступаючи у володіння Ратним, Сангушко зобов'язався відбудувати місто і щорічно платити королю данину медом.

В результаті феодальних усобиць і боротьби між Польщею і Литвою становище населення Ратного було надзвичайно тяжким. Місто кілька разів горіло і зазнавало великих руйнувань. Жителі його часто піднімались на боротьбу проти загарбників, але, зазнавши невдачі, розбігалися в інші землі. Щоб втихомирити їх і збільшити свої прибутки шляхом розвитку міської торгівлі, польський король Владислав у 1440 році надав місту магдебурзьке право[4].

Згідно з цим правом населення Ратного звільнялося від управління призначених королем каштелянів, суддів, підсудків та інших чиновників, а їхні функції передавались раді. Вона складалася з війта, бурмистра і райців (ротманів), що обиралися заможною частиною населення з свого середовища. З метою сприяння роз-

[1] Галицько-Волинський літопис, ч. 2, стор. 25.

[2] Miasta Wołyńskie, стор. 96.

[3] И. Шараневич. История Галицко-Владимирской Руси. Львов, 1863, стор. 359.

[4] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, стор. 541.

витку господарства у Ратному встановлювалися дні ярмарку і щотижневих торгів. Місто було виділено в окрему адміністративно-фінансову одиницю.

Діставши магдебурзьке право, міщани Ратного перестали підкорятися князю Сангушку і відбувати на його користь повинності. У відповідь князь навесні 1441 року вчинив збройний напад на місто, завдавши йому багато шкоди. За це польський король Владислав Ягеллончик того ж року відібрав Ратне у Сангушка і передав його холмському старості Дериславу. Проте навесні 1442 року король знову повернув Ратне Сангушкові.

На початку XVI століття було утворено Ратнівське староство з центром у Ратному. Воно простягалося вздовж Прип'яті на 100 км і врізувалося клином між Ковельським і Брестським староствами. Ратнівське староство входило до складу Волинської землі Литовської держави. Управляли ним старости і підстарости, що призначалися королем з числа місцевої родовитої шляхти. Ратнівське староство поділялося на 2 волості — Ратнівську і Ветельську, які об'єднували 27 сіл.

Населення Ратного відбувало тяжкі феодальні повинності і сплачувало численні податки і побори. Воно було зобов'язане обробляти поле, збирати врожай та сіно і звозити їх до замкового двору, ремонтувати замок і виконувати ряд інших робіт. Дуже важким тягарем для жителів міста була данина. Кожне дворище мало давати по 3,5 відра меду, але управителі самовільно збільшували цей податок до 5 відер, стягуючи «мед липовий», «мед осінній», «мед данний» тощо. Важкою повинністю було полюддя, яке давали підстарості, коли він приїздив сюди. Кожне дворище мало також вносити на користь старостинського двору т. зв. побір — 3 білки і 20 грошів[1].

У 1565 році в Ратному налічувалося 249 будинків, які сплачували 49 злотих 24 гроші чиншу на рік. Крім того, міщани вносили по 3 гроші за 20 порожніх димів, господарі яких залишили місто і пішли шукати кращої долі. 43 комірники платили щорічно по 1 грошу чиншу та півтора гроша лазебного (на утримання лазні). Власники 6 м'ясних лавок вносили по 15 грошів, а винокурні та корчми — по 120 злотих на рік. Права населення Ратного дедалі обмежувалися. В 1542 році селянам і міщанам було заборонено вільно користуватися річками, озерами і лісами. Їх тяжке становище погіршувалося внаслідок частих неврожаїв, що призводили до страшного голоду, та епідемічних хвороб.

Крім соціального гніту, жителі Ратного зазнавали жорстокого національного гноблення. Польські феодали проводили політику примусового ополячування і покатоличення місцевого населення[2]. У 1504 році в місті було збудовано католицький костьол. За ним, згідно з королівським привілеєм, закріплювалася велика кількість землі та лісів. Згодом тут спорудили другий католицький костьол.

Політика соціального і національного гноблення, яку проводили польські загарбники, викликала опір населення Ратного. 24 липня 1635 року уніатський священик М. Кульчицький наказав своїм слугам захопити худобу міських жителів, яка потрапила на церковні поля. Обурені міщани силою відібрали її, побили попівського слугу і посадили його до в'язниці. Оскільки Кульчицький не платив податків, а перекладав їх на міське населення, міщани напали на його двір, захопили кілька волів і відвели їх до бурмистра. Священик подав скаргу на бурмистра і райців. Відносини між жителями міста і католицьким духовенством дедалі погіршувалися.

Особливої гостроти боротьба проти гніту шляхетської Польщі набрала в період визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького і вступу його армії на Волинь. Тут у багатьох місцях активно діяли загони повсталого селянства і міських жителів[3]. Населення Ратного також піднялося на боротьбу проти

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 272, 320.
[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 353, 354.
[3] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 152.

польської шляхти. Воно організувало загін, який чинив розправу над панами та представниками католицького духовенства і вигнав з міста польський гарнізон. Повстанці відбирали у панів майно і роздавали його бідним. Шляхтич Г. Порзницький скаржився в суд, що жителі Ратного, очолювані бурмистром і райцями, відібрали в нього майно, а його самого мало не вбили. Від народного гніву змушені були тікати представники католицького та уніатського духовенства. Жителі Ратного розгромили костьол і спалили вівтар. Ратнівський священик ледве врятувався, залишивши місто. Втікаючи, він захопив з собою чималий обоз з майном, нажитим за рахунок місцевого населення, але ратнівці зробили засідку і відбили його[1].

Після відступу повстанської армії під керівництвом Б. Хмельницького польська шляхта жорстоко розправилася з населенням Ратного. Всіх, хто брав участь у повстанні або співчував йому, піддавали гонінням і переслідуванням. Привілеї, надані раніше місту, були повністю скасовані, а населення закріпачене. Становище народних мас Ратного значно погіршилося. Податки, які вони мали сплачувати, невпинно зростали[2].

Після третього поділу Польщі в 1795 році Ратне разом із Західною Волинню відійшло до Росії. Населення міста визволилося від ненависного польсько-шляхетського панування і возз'єдналося з основною частиною українського народу.

Під час Вітчизняної війни 1812 року Ратне було ареною воєнних дій. Біля міста стояли головні сили австрійської дивізії Зігенталя, що входила до складу наполеонівської армії. Потіснивши ворога, в липні через Ратне пройшла 3-а російська армія під командуванням генерала О. П. Тормасова, яка рушила на Кобрин і Брест. Вона оточила ворожу бригаду генерала Кленгеля і примусила її капітулювати. На початку вересня 1812 року російські війська під натиском переважаючих сил противника змушені були відступити до лінії річки Стиру. Ратне було захоплено ворогом. Проте незабаром, з'єднавшись під Луцьком, війська 3-ї російської армії і дунайська армія під командуванням П. В. Чичагова перейшли в наступ на широкому фронті і завдали ворогові нищівного удару. 18 вересня місто було визволено.

Ратне зазнало великих руйнувань, але відбудовувалось дуже повільно. Населення його в цей час становило близько 2 тис. чоловік. Більшість жителів міста працювала в сільському господарстві, частина займалася кустарними промислами, торгівлею, сплавом лісу та хліба. Після реформи 1861 року, яка дала поштовх розвитку капіталізму, в Ратному виникло кілька невеликих капіталістичних підприємств. У 1868 році тут була маслоробня, 2 шкіряні, пивоварний і цегельний заводи. Щорічно в місті відбувалося 6 ярмарків, на які привозилося товару на суму понад 200 тис. карбованців[3].

Швидкими темпами зростало населення Ратного. У 1910 році воно становило 4035 чоловік[4]. З розвитком капіталізму поглибився процес класової диференціації, внаслідок чого основна частина жителів позбавлялася свого головного джерела існування — землі і розорялася, а їх земельні наділи потрапляли до рук великих землевласників. Деякі поміщики мали по 1000 і більше десятин. Так, поміщиці С. Вофташ належало 1700 га кращих земель, графині Горайській — 1800 гектарів.

Погано було в місті з медичним обслуговуванням. Лише в 1907 році тут відкрили земську лікарню. Голод, хвороби, висока смертність були невід'ємними супутниками життя більшості населення Ратного за капіталізму.

Під час першої світової імперіалістичної війни місто було захоплено австро-німецькими військами. Частина населення загинула під час сильних боїв, які тут відбувалися, а частина евакуювалася в східні райони.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 228, 229.

[2] I. T L u b o m i r s k i. Starostwo Ratenskie, t. 2. Warszawa, 1885, стор. 210.

[3] Материалы для исследования Волынской губернии, вып. 2, стор. 261.

[4] Miasta Wołyńskie, стор. 43

Трудящі Ратного із захопленням зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проте згідно з Ризьким договором 1921 року реакційним колам Польщі при підтримці імперіалістичних держав вдалося відторгнути від Радянської України західні землі, у т. ч. і Ратне. Польська окупація, яка тривала майже два десятиліття, призвела до цілковитого занепаду господарства і розорення трудящих. Як зазначалося в тогочасній радянській пресі, «у зайнятих польськими військами областях Волині лютує страшний голод. Весь хліб польськими властями вивезений. Населення харчується березовою корою та іншими домішками»[1].

В пошуках кращої долі значна кількість населення Ратного емігрувала в США, Канаду, Аргентіну та інші заокеанські країни. Ті, що лишилися в місті, ставали на шлях рішучої боротьби проти гнобителів, за встановлення Радянської влади і возз'єднання з Радянською Україною. Цю боротьбу очолили комуністи і комсомольці. У 1922 році тут утворилася підпільна комуністична група[2]. Її організаторами і активними діячами були К. М. Кульбачинський, Я. О. Онисько, Г. Я. Іосип, С. К. Токарський, М. О. Купчик, Ю. А. Янцевич та інші. Підпільники підтримували зв'язок з Ковельським окружним комітетом КПЗУ. На квартирі члена КПЗУ М. В. Петровського було встановлено шапірограф, на якому друкувалися листівки.

Під керівництвом комуністів трудящі щорічно організовували демонстрації 1 Травня і в жовтневі дні. Члени комуністичного осередку розповідали населенню правду про будівництво соціалізму в Радянській Україні, розповсюджували листівки і революційну літературу. В ніч з 5 на 6 серпня 1925 року в Ратному були розклеєні листівки, випущені КПЗУ. «Польський буржуазний уряд приводить край до згуби, — вказувалося в них. — Промисловість уповільнюється, безробіття зростає, по всьому краю тягнуться зголоднілі робітники і безземельні або малоземельні селяни, шукаючи роботи...». Листівки закінчувалися закликом до населення міста: «Геть окупантів! Геть польський буржуазний уряд! Хай живуть селянські комітети! Хай живе робітничо-селянський уряд! Хай живе Комуністична партія!»[3].

Наприкінці 1929 року в Ратному прокотилася хвиля арештів. Багато жителів міста, які брали участь у підпільному комуністичному русі, було заарештовано і кинуто до в'язниці. Незважаючи на це, 8 червня 1930 року під час виборів до польського сейму в місті відбувся двохтисячний мітинг трудящих під лозунгами: «Геть фашистський уряд Пілсудського! Геть з підготовкою війни проти Радянського Союзу! Хай живе пролетарська революція! Хай живе возз'єднання Західної України з Українською Радянською Республікою!»[4]. На початку 1934 року тяжко хворим повернувся з ув'язнення комуніст К. М. Кульбачинський і незабаром помер. Його похорон вилився у велику демонстрацію, в якій взяли участь жителі не лише Ратного, а й навколишніх сіл: Якушева, Поступеля, Видраниці, Дубечного, Лютки та інших. Похорон закінчився кривавою сутичкою з поліцією[5].

Революційне піднесення народних мас викликало посилення репресій з боку уряду. Значну частину членів КПЗУ міста незабаром було заарештовано. Але боротьба трудящих не припинилася. Нею керували комуністи Я. О. Онисько, Г. Я. Іосип, С. К. Токарський, П. С. Омельчук та інші, яким вдалося уникнути арештів.

Як тільки стало відомо про визвольний похід Червоної Армії у вересні 1939 року, комуністи Ратного вийшли з підпілля та обеззброїли жандармів і польський гарнізон. Населення міста урочисто, з хлібом-сіллю зустріло воїнів-визволителів.

---

[1] Газ. «Комуніст», 20 лютого 1921 р.
[2] Газ. «Ленінець», 1 травня 1962 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. 133, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
[4] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 126.
[5] Газ. «Червоний прапор», 16 листопада 1967 р.

Того ж дня відбувся багатолюдний мітинг. У місті була встановлена Радянська влада і створено тимчасовий комітет. Він прийняв рішення про конфіскацію поміщицьких земель і наділення ними безземельних і малоземельних селян. В Ратному почали здійснюватися соціалістичні перетворення. Було націоналізовано механічний млин, цегельний завод, маслозавод та інші підприємства, створено лісгосп, райпромкомбінат і МТС. Органи Радянської влади подбали про відкриття семирічної школи і лікарні. Було обрано міську Раду, яку очолив комуніст А. І. Мергес[1]. Активну учасницю комуністичного руху А. Г. Дорощук обрали депутатом до Народних Зборів, які прийняли історичне рішення про возз'єднання Західної України з Радянською Україною. Навесні 1940 року селяни Ратного організували колгосп. На колгоспних ланах закипіла творча праця.

Але мирне будівництво ратнівців, як і всіх радянських людей, було перервано віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 28 червня 1941 року Ратне було захоплено німецько-фашистськими загарбниками. В перший же день окупації гітлерівці розстріляли 32 радянських військовополонених і 29 мирних жителів. Понад 30 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Протягом усього періоду німецько-фашистської окупації в Ратному було розстріляно і закатовано близько 3 тис. радянських людей. В околицях селища знаходиться чимало братських могил — німих свідків фашистських злодіянь.

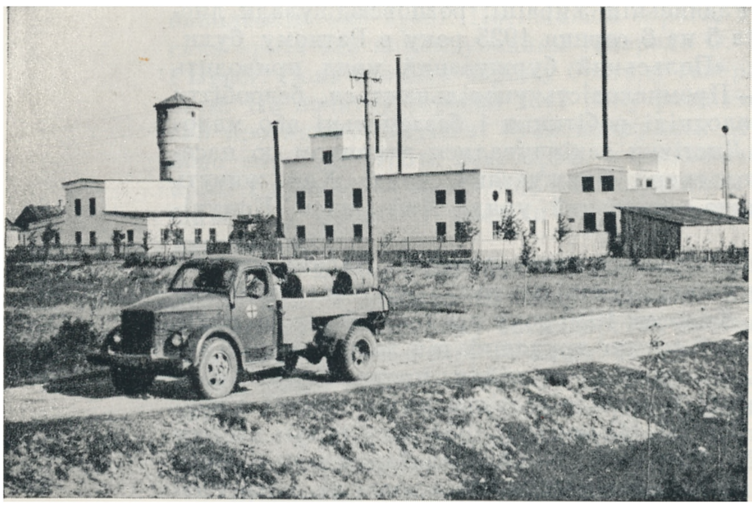

Ратнівський лісохімічний завод. 1963 р.

Вивезення деревини в Ратнівському лісгоспзагу. 1967 р.

Незважаючи на терор і жорстокий окупаційний режим, трудящі Ратного піднялися на рішучу боротьбу проти окупантів. Багато з місцевих жителів пішло в партизани і влилося до з'єднання О. Ф. Федорова, яке деякий час діяло на території району, та місцевого загону І. І. Редька. На початку 1944 року почалися вперті бої за визволення Ратного. Велику допомогу військам Червоної Армії подали партизани, які не раз нападали на німецько-фашистський гарнізон, що стояв там, і знищили багато живої сили противника.

22 березня 1944 року Ратне було визволено від фашистських загарбників. Під час боїв за селище розвідник 160-ї стрілецької Брестської Червонопрапорної дивізії сержант Василь Газін повторив подвиг О. М. Матросова, закривши грудьми амбразуру дзота. За героїзм, виявлений у цьому бою, він посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Нині ім'ям героя названа одна з вулиць селища[2].

Німецько-фашистські окупанти завдали Ратному багато шкоди. Вони

[1] Газ. «Радянська Волинь», 23 січня 1940 р.

[2] Волинський облдержархів, ф. Р-22, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

зруйнували 243 житлові будинки, 234 господарські будівлі, всі адміністративні й службові приміщення, школу, лікарню, пограбували значні матеріальні цінності[1]. Селище являло собою купи руїн.

Населення Ратного відразу приступило до заліковування ран, завданих гітлерівськими розбійниками. Завдяки самовідданій праці трудящих в короткі строки були відбудовані промислові підприємства і проведені роботи по відновленню житлового фонду та впорядкуванню селища. В 1945 році вступили в дію найбільший у районі механічний млин, який обробляв понад 12 тонн зерна на добу, цегельний завод і місцева електростанція. Відбудовані підприємства включились у соціалістичне змагання за виконання і перевиконання виробничих планів. Так, цегельний завод у 1946 році виконав свої планові завдання на 346 проц.[2] При селищній Раді були створені 3 земельні громади, які організували допомогу селянським господарствам[3]. Селяни Ратного, побувавши у східних областях України і побачивши переваги колгоспного виробництва, вирішили відновити артіль, яка була створена перед війною. На кінець відбудовного періоду колгосп зміцнився і перетворився на одне із значних господарств Волинської області.

Збирання помідорів на осушених землях у радгоспі «Ратнівський». 1965 р.

У післявоєнні роки в селищі розвинулась різногалузева промисловість, яка вносить вагомий вклад в економіку області. Одним із найбільших підприємств є лісохімічний завод, збудований у 1961 році. Він виробляє хлорофілокаротинову пасту і хвойне борошно, що є високовітамінними концентратами для відгодівлі тварин і птиці. У 1965 році завод виробив 10 тонн цієї пасти і 400 тонн борошна. Значними підприємствами є також смолоскипидарний завод, який виробляє смолу, скипидар і деревне вугілля, і маслозавод, що виготовляє масло, кефір, казеїн, морозиво, сир. Харчокомбінат, який існує тут з 1957 року, забезпечує населення безалкогольними напоями, винами, ковбасними та хлібобулочними виробами. Ратнівський промкомбінат випускає черепицю, столярні вироби тощо.

В липні 1960 року на базі об'єднання лісгоспу і ліспромгоспу було створено лісгоспзаг. На його території розташовані 7 лісництв, лісохімічний, смолоскипидарний заводи, 2 механічні майстерні, автоколона і склад. В лісгоспзагу працює 735 постійних робітників і службовців та 270 сезонних робітників. Лісгоспзаг проводить великі роботи по відновленню лісів. Так, за післявоєнний час тут було посаджено лісних культур на площі 9 тис. га. Значні роботи проведено також по осушенню заболочених площ, яких на території лісгоспзагу у 1961 році налічувалося 13,6 тис. га. На кінець 1967 року осушено близько 2 тис. га. Всі трудомісткі роботи в лісгоспзагу механізовані. Кількість механізмів постійно збільшується. У 1965 році тут налічувалися 21 автомашина, 27 тракторів, 125 бензопил «Дружба» і 8 електростанцій. Обсяг робіт, виконаних підприємством у 1965 році, становив 926,5 тис. крб. Протягом 1965—1967 рр. на новобудови країни звідси відправлено 45 тис. куб. м лісоматеріалів.

Працівники лісгоспзагу завдяки впровадженню нової технології і високій про-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 73.
[2] Газ. «Червоний прапор», 13 жовтня 1967 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-22, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

Загальний вигляд газопідстанції в смт. Ратному. 1964 р.

дуктивності праці систематично перевиконують свої виробничі завдання. Рік у рік збільшується число новаторів і передовиків виробництва. За високі показники в роботі лісничий І. П. Сулева, тракторист А. Н. Головій та інші були нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, лісничому А. Л. Дмитруку присвоєно звання заслуженого лісівника УРСР. З кожним днем на підприємстві поширюється рух за звання колективу комуністичної праці. Цього високого звання удостоєно Ратнівське лісництво, а 6 бригадирів і 63 робітники стали ударниками комуністичної праці.

Значних успіхів досягли ратнівці в галузі сільськогосподарського виробництва. За роки п'ятирічок і з виконанням семирічного плану розвитку народного господарства колгосп Ратного зміцнів і зріс. За цей час у ньому створено міцну технічну базу, яка забезпечує своєчасний обробіток землі і збір врожаю. В колгоспі в 1968 році налічувалося 11 тракторів, 4 зернові комбайни, 11 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Всі трудомісткі процеси повністю механізовано.

Потужна техніка дала змогу збільшити площі посівів сільськогосподарських культур. У 1968 році колгосп засіяв лише пшеницею 140 га. Поліпшився і догляд за посівами. На поля було вивезено понад 15 тис. тонн місцевих добрив, внаслідок чого значно збільшилась урожайність культур. Так, у 1968 році було зібрано пшениці по 20 цнт з гектара, цукрових буряків — по 260 цнт, картоплі — по 156 цнт. Зростання врожайності та кормової бази стало поштовхом до зміцнення тваринництва. В 1968 році в колгоспі налічувалось 1004 голови великої рогатої худоби.

Колгосп повністю виконав зобов'язання перед державою як по продукції рослинництва, так і тваринництва. У 1968 році значно збільшився доход колгоспу, який становив близько 252 тис. крб. Це дало змогу підвищити заробітну плату колгоспників. На один людино-день вони одержали по 2,14 карбованця.

Цих успіхів було досягнуто завдяки самовідданій праці всіх колгоспників. У колгоспі широко розгорнулося соціалістичне змагання. Його переможців матеріально і морально заохочують: нагороджують цінними подарунками, відзначають преміями, вміщують їх портрети на Дошці пошани і заносять до Книги пошани. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня 10 трудівників занесено до колгоспної Книги пошани. Артіль по праву пишається бригадиром Г. Н. Самарчуком, свинаркою У. С. Нефедюк та багатьма іншими передовиками виробництва.

У зміцненні колгоспу велику роль відіграє партійна організація, яка об'єднує у своїх рядах 36 комуністів. Всі вони є кращими виробничниками, які показують приклад самовідданої праці іншим трудівникам. Партійна організація проводить велику політико-виховну роботу, мобілізує колгоспників на виконання завдань, поставлених партією і урядом.

Значний вклад у виробництво сільськогосподарської продукції вносить радгосп «Ратнівський», який створено в 1958 році. Це одне із значних державних господарств області. Багато земель, що належали радгоспу, являли собою непрохідні болота. У 1962 році з допомогою держави тут були проведені великі роботи і почалося будівництво Турської осушувальної системи. На десятки кілометрів стрілою проліг магістральний канал. Завдяки цьому радгосп «Ратнівський» у 1964 році одержав перші 1400 га чудових рівнинних земель, а в 1965 році — ще 2700 га. Кількість землі радгоспу, придатної для обробітку, збільшилась до 5500 гектарів.

На осушених землях вирощують зернові, кормові, технічні, городні культури, картоплю. У 1965 році тут було зібрано по 200 цнт помідорів, 300 цнт капусти, 150 цнт картоплі, 300 цнт зеленої маси кукурудзи з гектара. У цьому році радгосп одержав лише від рослинництва 208 тис. крб. доходу. Швидко зросло і тваринництво. Якщо в 1964 році в радгоспі було 84 корови, то в 1968 році їх поголів'я збільшилося до 800. Значно підвищилась і продуктивність тваринництва. У 1964 році від кожної корови було надоєно 938 кг молока, в 1965 році — 1207 кг, а у ювілейному 1967 році — вже по 1950 кг, в 1968 році — понад 2000 кілограмів.

В радгоспі є потужна техніка: 30 тракторів, 7 зернових і 2 силосозбиральні комбайни, 28 автомашин.

Працівники радгоспу на чолі з партійною організацією самовіддано борються за перетворення його в найкраще господарство області. Партія і уряд високо оцінили працю трудівників соціалістичних ланів, нагородивши ланкову У. О. Кущ орденом Леніна і ланкову О. П. Ващук — орденом Трудового Червоного Прапора. Трудящі висловили високе довір'я ланковій радгоспу К. В. Семенюк і обрали її депутатом обласної Ради депутатів трудящих.

У селищі є районне об'єднання «Сільгосптехніка», яке обслуговує машинний парк району. Його колектив зустрів 50-річчя Великого Жовтня значними трудовими досягненнями, виконавши виробниче завдання на 134 проценти.

З розвитком економіки Ратного зросли матеріальний добробут та культура його населення. Значно збільшився попит на товари широкого вжитку. Жителі селища щороку купують чимало швейних машин, телевізорів, радіоприймачів, фотоапаратів, велосипедів, мотоциклів, меблів, одягу, взуття.

Велика увага в Ратному приділяється охороні здоров'я трудящих. Тут є 10 кваліфікованих лікарів та багато працівників середнього медперсоналу. У 1957 році було закінчено будівництво лікарняного містечка, в нових корпусах якого розмістилися поліклініка, пологове, хірургічне, терапевтичне та інші відділення[1].

Значних успіхів досягнуто в Ратному у розвитку народної освіти. За роки Радянської влади тут здійснена культурна революція, повністю ліквідована неписьменність серед населення. На базі неповної середньої школи у 1949 році було створено середню школу. В школі добре налагоджено трудове виховання. Тут є спеціально обладнаний кабінет виробничого навчання. У 1960 році було завершено будівництво двоповерхової восьмирічної школи-інтернату. Це справжнє учнівське містечко, яке складається з кількох корпусів. У них обладнано класні кімнати, кабінети, бібліотеку, піонерську кімнату, актовий зал, а також гуртожиток, майстерню, їдальню тощо. З 40 вчителів і вихователів школи-інтернату 36 мають вищу освіту. В 1967 році тут навчалося 350 учнів. У селищі є заочна школа, в якій у 1967 році налічувалося 1385 учнів[2].

Будинок пропаганди передового досвіду в лісовому господарстві, смт. Ратне. 1964 р.

До послуг трудящих Ратного кінотеатр, Будинок культури, клуб з актовим залом на 300 місць, дві бібліотеки, книжковий фонд яких становить 72 тис. примірників. Гордістю селища є стадіон.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд Ратного. Центральні вулиці його широкі, асфальтовані або забруковані. В селищі є кілька скверів, наса-

[1] Газ. «Ленінець», 7 листопада 1957 р.
[2] Газ. «Червоний прапор», 2 грудня 1967 р.

Зустріч хліборобами Волині делегації Брестської області на кордоні УРСР і БРСР в Ратнівському районі. 1967 р.

джено парк. У 1957 році тут було відкрито пам'ятник воїнам, які полягли в боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

Широко розгорнулося в Ратному будівництво. Протягом 1962—1967 рр. тут було споруджено ряд нових адміністративних будинків, приміщень комунально-побутових та торговельних закладів. Селище прикрасили будинки райкому КП України, райвиконкому, банку, комбінату побутового обслуговування, універмагу, готелю, магазину промислових товарів та інші. Інтенсивно розгорнулося житлове будівництво. Протягом цього періоду тут введено в дію 4200 кв. м державної житлової площі. У нових будинках є водопровід, каналізація, центральне парове і газове опалення. Значного розвитку набуло також індивідуальне будівництво, якому сприяє держава, надаючи населенню довгостроковий кредит.

Селище електрифіковано, дістає електроенергію від Добротвірської ДРЕС. Тут є пошта, телеграф, телефон і радіомережа. До послуг населення лазня, готель, перукарня, ресторан, чайна, багато кіосків. Через селище проходить газопровід Дашава — Мінськ — Ленінград. Велику увагу розвиткові Ратного приділяє виконком Ратнівської селищної Ради депутатів трудящих. На його засіданнях обговорюються питання про дальший благоустрій селища, поліпшення добробуту населення, підвищення його культурного рівня.

В Ратному народився відомий український радянський археолог С. С. Гамченко, який проводив археологічні дослідження на Житомирщині, в басейні Південного Бугу (пам'ятки трипільської культури), в Києві і в районі будівництва Дніпрогесу.

З кожним роком дедалі заможнішим і культурнішим стає життя ратнівців. Як і всі трудящі Волинської області, вони впевнено крокують до комунізму.

Л. М. ПУЩИК, П. К. СМІЯН

* * *

Ратнівський район було утворено в 1940 році. У 1962 році він увійшов до складу Камінь-Каширського району, а в 1965 році відновлений. Район розташований в північно-західній частині області. Межує на півночі з БРСР, на північному сході — з Любешівським, на сході — з Камінь-Каширським, на півдні — з Старовижівським і на заході — з Любомльським районами Волинської області. Площа — 1433 кв. км. Населення— 56,3 тис. чоловік. Через територію району проходять залізниця Ковель — Брест, автомагістраль Брест — Київ і шлях з твердим покриттям, що зв'язує Ратне з Каменем-Каширським і Заболоттям.

У районі — 73 населені пункти, підпорядковані 2 селищним і 17 сільським Радам. В сільському господарстві зайнято 45,3 тис. чоловік, на підприємствах, в установах і організаціях — 11 тисяч.

В економіці району переважає сільське господарство. Воно спеціалізується на розвитку м'ясо-молочного тваринництва і вирощуванні зернових та льону. В районі — 12 колгоспів і 3 радгоспи.

Дедалі більшого розвитку набуває промисловість. Тут є харчокомбінат, деревообробний і овочесушильний заводи, промкомбінат, лісгоспзаг та інші підприємства.

ЗАБОЛО́ТТЯ

Заболоття — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на березі озера Тура, за 27 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція з однойменною назвою на лінії Брест—Ковель—Київ. Через селище проходить автомагістраль місцевого значення Ратне — Гута. Населення — 5,9 тис. чоловік. Заболоттівській селищній Раді підпорядковано село Заліси.

У 1940 році Заболоття стало районним центром. Згідно з рішенням Волинської обласної Ради депутатів трудящих від 21 січня 1959 року воно було віднесене до категорії селищ міського типу і ввійшло до складу Старовижівського району. В 1962 році Заболоття включили до Камінь-Каширського району, а в 1965 році — передали Ратнівському району.

Місцевість навколо Заболоття — один з найбільш заболочених районів Волинської області. Тут розташовано 5 озер: на сході — Тур, на півночі — Довге, на заході — Чорне та Ковпине і на півдні — Корець. Звідси походить і назва Заболоття, тобто поселення за болотами[1]. На території селища та його околиць знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[2].

Перша писемна згадка про Заболоття датується 1583 роком, в зв'язку з подимним оподаткуванням. В цей час село, як і решта території Волині, перебувало під владою шляхетської Польщі. В ньому налічувалося 11 димів, з яких стягувалися великі податки[3]. На початку XVII століття власник Заболоття Кашевська віддала його в оренду шляхтичеві Чолганському. Намагаючись одержати якнайбільше прибутків, він наклав на селян непосильні податки і примушував відробляти численні повинності. Їх становище погіршувалося також внаслідок постійних нападів і грабежів, які чинили слуги власника села. У своїй скарзі від 24 квітня 1619 року Чолганський писав про порушення Кашевською орендного контракту, про напади її челяді на село і утиски місцевих селян[4]. У 1629 році Заболоття віддали в оренду шляхтичеві О. Єловицькому, який також посилив експлуатацію. В цей час у селі вже було 55 димів[5].

Тяжкі податки і повинності, свавілля орендарів призвели селян до цілковитого зубожіння і розорення. Шукаючи порятунку, вони почали тікати з села. Так, у 1644 році кілька десятків селян втекли до Старокостянтинова[6].

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. населення Заболоття рішуче виступило проти польсько-шляхетських загарбників. Воно радо чекало наближення війська Богдана Хмельницького. Намагаючись будь-що викорінити симпатії селян до повстанської армії, польські загарбники в серпні 1648 року послали до Заболоття каральний загін на чолі з ротмістром Я. Ліневським, який жорстоко розправився з ними. Із вступом повстанської армії Богдана Хмельницького на Волинь польські війська перетворили Заболоття на свій важливий опорний пункт. Під час боїв, які розгорнулися тут у 1648 році, село було спалено.

Після закінчення визвольної війни Заболоття лишилося під владою шляхетської Польщі. Кращі землі захопила польська шляхта. Становище селян дедалі погіршало. Вони мали відбувати панщину по 5—6 днів на тиждень від волоки, давати з кожного господарства по три чверті вівса або жита, платити по 7,5 гроша, а також виконувати інші повинності. Щоб посилити своє панування, польська шляхта насаджувала у селі католицизм і уніатство. На початку 1795 року тут було

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 327.
[2] Ю. В. Кухаренко. Первобытные памятники на территории Полесья. М., 1962, стор. 22.
[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 89.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 398.
[5] О. Баранович. Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст., стор. 93.
[6] А. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в., стор. 164.

збудовано уніатську церкву, яка стала одним з великих землевласників. Вона мала понад 100 га кращої землі і експлуатувала дарову працю селян.

У 1795 році відбувся третій поділ Польщі, за яким Заболоття, як і вся Західна Волинь, відійшло до Росії. Було покладено край примусовому ополячуванню і покатоличенню українського населення. Проте соціальне становище селян не змінилося. Як і раніше, вони змушені були відробляти на користь поміщика різні повинності і платити натуральну та грошову ренту. У 30-х роках XIX століття Заболоття стало державним володінням, а селяни були переведені на оброк.

У 1866—1867 рр. вийшли царські укази про поземельний устрій державних селян України. Селяни Заболоття дістали право викупити у казни свої земельні наділи, але мали сплатити за них великі гроші. Царські чиновники, які перебували у селі, примушували селян і далі виконувати різні повинності. Останні скаржилися, що старшина запроваджує так звані згінні дні, використовує їх у власному господарстві, застосовує тілесні покарання. За уставною грамотою, кожний селянський двір Заболоття мав сплачувати щорічно по 12 крб. 75 коп. викупних платежів протягом 49 років. Ліси лишилися у повній власності держави[1].

Незважаючи на кріпосницький характер реформи, скасування кріпосного права відкрило шлях до розвитку капіталізму в Росії. У пореформений період Заболоття значно зросло. Якщо в 1849 році в селі налічувалося 108 дворів, то в 1898 році — 184, а в 1904 році — вже 265 дворів[2]. У кінці XIX століття через Заболоття було прокладено залізницю Ковель — Брест і побудовано залізничну станцію. Це сприяло дальшому розвитку економіки села. Рух через станцію постійно зростав. З 1879 по 1883 рік із Заболоття щорічно вирушало до 2200 пасажирів, а кількість перевезених вантажів збільшилася в 2 рази[3].

У 1874 році в Заболотті відкрили початкову сільську школу, яка в 1887 році була передана у відання духовенства і реорганізована на церковнопарафіяльну. В 1898 році у ній навчалося 33 учні, переважно діти багатіїв та чиновників. На початку XX століття в селі почав діяти фельдшерський пункт, але на його утримання відпускалася мізерна сума коштів[4].

Під впливом революційних подій 1905 року, що відбувалися у центральних районах Росії, селяни Заболоття вимагали зменшення податків, самовільно рубали казенний ліс і пасли там худобу. Щоб ослабити революційну боротьбу, царизм нацьковував трудящих різних національностей одних на одних. У кінці 1905 року до села прибув справник з поліцаями, які вчинили тут єврейський погром[5].

Перша світова війна завдала жителям Заболоття багато лиха. Влітку 1915 року село захопили австро-німецькі війська. Вони встановили жорстокий режим. Внаслідок голоду, який тут почався, значна частина населення вимерла. Після краху австро-німецької окупації Заболоття на початку 1919 року захопили білополяки. Трудящі села мужньо боролися за своє соціальне і національне визволення. Вони з радістю дізналися про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цю хвилюючу звістку принесли їм солдати і біженці, що повернулися додому після укладення Брестського миру.

Незабаром у Заболотті замайорів червоний прапор. Червона Армія, здійснюючи переможний наступ, відкинула білополяків і у серпні 1920 року визволила Волинь. Палко зустріли її трудящі Заболоття. В селі було створено ревком, який організував допомогу Червоній Армії і почав підготовку до розподілу поміщицької землі. Проте його діяльність була перервана новим наступом білополяків, і Черво-

---

[1] А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року. К., 1961, стор. 39; Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 597, арк. 89, 90.

[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 15, cz. 2, стор. 327.

[3] Весь Юго-Западный край, стор. 766.

[4] Волинський облдержархів, ф. 413, оп. 2, спр. 1, арк. 65.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 161, арк. 106, 154.

ній Армії довелося відступити. За Ризьким договором 1921 року Заболоття лишилося під владою буржуазної Польщі. Польська окупація, яка тривала майже два десятиріччя, призвела трудящих до цілковитого розорення. З цієї багатої на ліс місцевості окупанти і лісопильна фірма «Будекс», заснована тут ще в кінці XIX століття, безперебійно вивозили першокласні мачтові сосни у порт Гданськ, а звідти — за океан, одержуючи величезні прибутки[1]. Водночас селяни Заболоття, які за наказом окупантів рубали цей ліс, бідували, жили у тяжкій скруті. Польські власті насаджували в Заболотті колоністів-осадників і безплатно наділяли їх землею за рахунок місцевого населення. Безземелля і малоземелля, нестача коней і сільськогосподарських знарядь праці, великі податки і постійні штрафи робили становище основної маси селян нестерпним[2].

Побоюючись зростаючого невдоволення селян, польські власті провели у 1925 році парцеляцію непридатних земель великого духовенства і шляхти. Згідно з законом про парцеляцію безземельні й малоземельні селяни могли придбати за дуже високу плату земельні наділи до 2 десятин. Але ці наділи, як правило, були розкидані в кількох місцях і являли собою найгірші землі, де урожай був дуже низький. Тому селяни відмовлялися від них[3]. Все це примушувало жителів Заболоття залишати рідний край і емігрувати до США, Канади, Аргентіни та інших країн. Лише в 1926—1927 рр. з села виїхало 17 сімей.

Населення Заболоття не мирилося з своїм тяжким становищем і піднялося на боротьбу проти окупантів, за возз'єднання з Радянською Україною. Цією боротьбою керувала КПЗУ. Комуністи роз'яснювали трудящим, що лише шляхом рішучої боротьби з гнобителями можна добитися поліпшення свого становища. На території Заболоттівської гміни діяв райком КПЗУ, який об'єднував осередки КПЗУ сіл Гути, Тура, Заболоття, Заліс. Заболоттівський райком встановив зв'язки з Ковельським і Луцьким окружкомами КПЗУ[4]. Для організації мас на боротьбу з окупантами і вироблення програми дій у Заболотті неодноразово скликалися нелегальні районні партійні збори. Згодом для кращої конспірації місце їх проведення було перенесено до Гути, розташованої попід лісом. В кінці березня 1927 року ковельський повітовий староста доповідав волинському воєводі про активну діяльність комуністичних осередків у Заболотті, Турі й Гуті[5].

Під впливом комуністів робітники лісопильної фірми «Будекс» 9 квітня 1927 року застрайкували. Вони вимагали виплати заробітної плати за останні 6 тижнів, затриманої підприємцями, і поліпшення умов життя. Страйки особливо почастішали в роки економічної кризи 1929—1933 рр., коли власники підприємств систематично не виплачували робітникам заробітної плати, порушували їх елементарні права. Особливої гостроти революційні виступи трудящих Заболоття набули в 1935 році. Вони відмовлялися відбувати повинності по прокладанню і ремонту шляхів, самовільно рубали поміщицький і державний ліс, підпалювали панські будівлі та інше майно[6].

Виконуючи рішення IV з'їзду КПЗУ (кінець 1934 року), Заболоттівська партійна організація закликала трудящих до боротьби проти капіталу, фашизації і окупації, за зміцнення керівної ролі робітничого класу в революційно-визвольному русі. Особливу увагу було звернуто на розгортання роботи серед робітників лісової промисловості. Комуністи-підпільники розповсюджували серед них революційну літературу і піднімали їх на боротьбу проти експлуатації.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 256, оп. 1, спр. 13, арк. 57.
[2] Газ. «Праця», 25 березня 1934 р.
[3] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 1407, арк. 59.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 169.
[5] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 446, арк. 4—6.
[6] Там же, ф. 216, оп. 1, спр. 13, арк. 61, 67; ф. 1, оп. 2, спр. 5796, арк. 130, 131.

Трудящі Заболоття взяли активну участь у сільськогосподарському страйку, який охопив Волинь у 1936 році. 4 вересня Заболоттівський райком КПЗУ розповсюдив серед селян відозви, закликаючи їх виступити проти високих цін на промислові товари і дуже низьких — на сільськогосподарські. Внаслідок агітації селяни відмовилися везти продукти на ярмарок. Вони вимагали скасування державних повинностей та зменшення ринкових зборів. Це був величезний виступ трудового селянства Волині [1].

Нова економічна криза, яка почалася у Польщі в 1938 році, значно погіршила становище трудящих Заболоття. Це привело до посилення страйкової боротьби. 29 березня 1938 року застрайкували 420 робітників лісопильної фірми. Вони вимагали підвищення заробітної плати, зменшення робочого дня, скасування штрафів тощо.

Щоб не допустити простою підприємства, правління лісопильної фірми вирішило набрати нових робітників з селян навколишніх сіл. Проте вони відмовилися стати штрейкбрехерами і не приїхали до Заболоття. Ніяких результатів не дали переговори з страйкарями, які проводив інспектор дирекції лісів. Лише 25 квітня, коли правління фірми пообіцяло збільшити заробітну плату, зменшити робочий день і скасувати штрафи, страйк припинився [2].

Однак власники не тільки не йшли на поступки робітникам, а й залякували їх звільненням з роботи, щоб примусити працювати на старих умовах. Тоді робітники 27 травня скликали збори і ухвалили наполягати на виконанні попередніх вимог, заявивши протест проти зловживань адміністрації. Проте хазяї продовжували зволікати, і 28 травня страйк почався знову. Наступного дня у Заболоття прибув ковельський староста, який намагався примусити робітників стати до роботи. Не добившись цього, він викликав з Ковеля війська, і страйк був придушений силою [3].

Борючись проти соціального і національного гноблення, трудящі Заболоття звертали свої надії на Радянську країну, де жили їх єдинокровні брати. У вересні 1939 року ці сподівання збулися. Відразу після першої звістки про визвольний похід Червоної Армії у Заболотті було створено ревком, який вжив заходів до встановлення революційного порядку. На чолі ревкому став відомий західноукраїнський письменник О. Я. Гаврилюк [4].

19 вересня у Заболоття вступили воїни-визволителі. Населення зустріло їх хлібом-сіллю. На вулицях села були вивішені червоні прапори і транспаранти з словами привіту й вдячності за братерську допомогу. Того ж дня ревком було реорганізовано у тимчасовий комітет, який почав здійснювати корінні соціальні перетворення. Вся земля була відібрана у великих власників і безплатно передана у користування безземельним і малоземельним селянам. Були націоналізовані підприємства лісової промисловості, а також великі житлові будинки, що належали поміщикам, осадникам, купцям та урядовцям [5]. У селищі стали працювати промкомбінат, маслозавод, ліспромгосп, електростанція. У Заболотті відкрилася семирічна школа, в якій діти вперше дістали можливість навчатися рідною українською мовою. Почав працювати медпункт, де трудящі безплатно діставали медичну допомогу. Своє дозвілля жителі проводили у клубі, який мав пересувну кіноустановку. Тут селяни з великим інтересом продивилися кращі радянські кінофільми: «Ленін у Жовтні», «Ми з Кронштадта», «Чапаєв» та інші. Налагоджувалася торгівля продуктовими і промисловими товарами.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5231, арк. 18; І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 188.

[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 4297, арк. 30, 51; спр. 4295, арк. 28.

[3] Там же, спр. 4295, арк. 29.

[4] Торжество історичної справедливості, стор. 574.

[5] Волинський облдержархів, ф. Р-4, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

В січні 1940 року після утворення Заболоттівського району в селі почали працювати районні організації та установи. Широко розгорнулося господарське і культурне будівництво. Побувавши в східних областях Радянської України і запозичивши досвід, заболоттівці на початку 1940 року створили колгосп.

Але мирну працю трудівників Заболоття порушив віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 24 червня 1941 року в село вдерлися німецько-фашистські загарбники. Вони встановили тут кривавий окупаційний режим. Школу, медпункт, клуб було закрито. Гітлерівські варвари за допомогою підлих зрадників — українських буржуазних націоналістів заарештували і розстріляли 97 радянських людей, 128 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини[1].

Однак населення Заболоття не підкорилося окупантам і піднялося проти них на боротьбу. Частина жителів вступила до партизанських загонів і в їх лавах героїчно боролася проти фашистських загарбників. У цій боротьбі відзначилися колишні члени КПЗУ М. С. Головійчук, Є. І. Головійчук, В. Н. Шевчик, М. Я. Глинянко та інші. Ще у вересні 1941 року секретар райкому комсомолу І. І. Голубцов організував підпільний комітет у складі комсомольців І. І. Лукашука і К. С. Варяниці[2]. Підпільна група розповсюджувала серед населення зведення Радінформбюро про становище на фронті та операції радянських військ, добирала і переправляла людей до партизанських загонів. Жителі села всіляко допомагали партизанам. Так, Г. В. Головійчук переховував поранених бійців Червоної Армії, які не встигли відступити з військовими частинами. Він був партизанським зв'язковим, а його будинок став місцем явок.

У листопаді 1942 року для організації і керівництва партизанськими загонами в північну частину Волині був посланий А. П. Бринський[3]. Він об'єднав усі дрібні партизанські загони, які тут діяли. Партизанське з'єднання А. П. Бринського контролювало залізницю Брест — Ковель. У січні 1943 року через Волинь пройшло партизанське з'єднання С. А. Ковпака. В червні прибуло партизанське з'єднання О. Ф. Федорова, яке відіграло велику роль у розгортанні партизанської боротьби в тилу ворога. Диверсійні групи з'єднання Федорова діяли на багатьох станціях, у т. ч. в Заболотті. Вони висаджували в повітря військові ешелони, влаштовували аварії, внаслідок яких зупинявся рух поїздів на лінії Брест—Ковель[4]. В одній з таких диверсій брав участь робітник залізничної станції Заболоття П. Г. Бідзюра, який потім вступив до лав Червоної Армії і гнав ворога до Берліна. Нині він працює на цій станції.

22 липня 1944 року воїни 38-ї стрілецької дивізії 1-го Білоруського фронту при взаємодії з партизанами визволили Заболоття. Німецько-фашистські загарбники зруйнували в селі 122 будинки, промкомбінат, маслозавод, ліспромгосп, лісопильний завод, електростанцію, залізничну станцію.

Першорядним завданням партійних і радянських органів, усіх трудящих було якнайшвидше відбудувати господарство і подати допомогу фронту. Частина жителів, у т. ч. І. А. Мельничук, М. І. Головійчук, Г. І. Головійчук, Т. Л. Білітюк, Д. Т. Коцюба, С. М. Коцюба, Я. Ф. Глинянко та інші, влилися до лав Червоної Армії і продовжували боротися з ворогом. Трудящі селища відразу ж приступили до заліковування ран, завданих війною. Велику допомогу їм подала держава, виділивши будівельні матеріали і грошові кредити. Вже у першій половині 1945 року в Заболотті було споруджено 31 житловий будинок, 3 мости. Методом народної будови закінчили будівництво нового приміщення школи і відремонтували старе[5]. Піднялася

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 91.

[2] В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. К., 1957, стор. 25.

[3] Газ. «Радянська Волинь», 9 серпня 1957 р.

[4] Газ. «Ленінець», 24 березня 1962 р.

[5] Газ. «Червоне Полісся», 22 липня 1945 р.

з руїн залізнична станція, відновили значну ділянку залізничної магістралі Брест — Ковель.

Радянська влада повернула селянам землю, відібрану у них під час німецько-фашистської окупації. Для своєчасного обробітку її навесні 1945 року багато жителів Заболоття одержали від держави насіння, безкінні господарства та сім'ї фронтовиків — велику грошову допомогу для придбання коней і худоби[1]. Внаслідок цього вже у 1947 році поголів'я великої рогатої худоби порівняно з 1944 роком зросло більше ніж у 2 рази, а кількість свиней — у 8,5 раза. Ліквідація безземелля, допомога держави посилили трудову активність мас[2].

Незважаючи на деякі успіхи, сільське господарство все ще лишалося на низькому рівні. Для вивчення передового досвіду ведення господарства у східні райони республіки була послана делегація. Повернувшись до Заболоття, члени її розповіли селянам про переваги колективного господарювання. В 1948 році з ініціативи активістів у селі було відновлено колгосп. Велику роль у його зміцненні відіграла колгоспна партійна організація, створена в цьому ж році. Вона мобілізовувала трудівників на боротьбу за дальший розвиток господарства.

Із зміцненням кормової бази значних успіхів домоглися тваринники. Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, більшість працівників ферм у 1954 році виконала свої зобов'язання. В 1955 році було збудовано 4-рядний корівник, обладнаний автопоїлками і підвісною дорогою, що значно полегшило працю тваринників. Спорудили також типовий свинарник на 200 голів і кормоцех. В кінці 1956 року було встановлено водонапірну башту і цим механізовано постачання води для худоби, а з січня 1957 року тваринницькі приміщення стали освітлюватися колгоспною електростанцією.

Борючись за дальше зміцнення артілі, партійна організація у 1961 році багато уваги приділила правильній розстановці кадрів, подала всебічну допомогу бригадним комсомольським організаціям. Було створено комітет комсомолу колгоспу[3]. Все це позитивно позначилося на зростанні його економіки. Вже наступного року колгоспники добилися успіхів. Внаслідок осушення боліт і розкорчування чагарників посівна площа колгоспу у 1962 році зросла на 274 га. Значно збільшили посіви кукурудзи. Якщо в 1961 році нею засіяли 104 га, то в 1962 році — 260 га. Внаслідок цього колгосп заготовив 3250 тонн високопоживного силосу, що дало змогу піднести продуктивність тваринництва. Господарство взяло курс на відгодівлю великої рогатої худоби і свиней.

Боротьбу за піднесення врожайності культур та високу продуктивність тваринництва очолили комуністи. Колгоспна партійна організація налічувала 70 комуністів. Багато з них працювали безпосередньо на виробництві: 4 — бригадирами, 7 — ланковими, 6 — механізаторами, 5 — свинарками, 3 — доярками[4]. Вже через три роки колгосп став одним з провідних господарств району. У 1968 році він мав 2243 га посівної площі, 890 голів великої рогатої худоби, 170 свиней, 185 овець. Машинно-тракторний парк налічував 5 зернових комбайнів, 20 тракторів, 4 тракторні плуги, 9 сівалок, 6 культиваторів і 12 вантажних автомашин.

У 1968 році колгоспники досягли нових успіхів у розвитку господарства. На цей час було осушено і освоєно понад 2100 га торфовищ. На кожному гектарі таких земель одержано більше, ніж на звичайних грунтах: зернових — на 4 цнт, картоплі — на 76 цнт, овочів — на 70 цнт, корнеплодів — на 95 центнерів. Колгосп продав державі 1046 цнт м'яса і 3643 цнт молока при плані 450 цнт і 1800 центнерів.

Колгосп економічно зміцнів. Значно зросли його прибутки. Якщо в 1963 році вони становили 143,3 тис. крб., то в 1968 році — 903 тис. крб. За цей час вартість

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 3, спр. 37, арк. 26.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 26 серпня 1947 р.
[3] Волинський облпартархів, ф. 86, оп. 1, спр. 1, арк. 113.
[4] Газ. «Радянське Полісся», 8 червня 1963 р.

основних засобів виробництва артілі збільшилася на 235 проц. і досягла 892,9 тис. карбованців.

Рік у рік в артілі зростають ряди передовиків. Серед них — комуніст О. М. Круглій, яка 20 років віддала зміцненню господарства і завжди працювала там, де було важче. Тепер вона очолює другу комплексну бригаду, члени якої не раз виходили переможцями у соціалістичному змаганні. Так, у 1968 році вони зібрали по 14 цнт зернових, по 4,5 цнт льону-волокна та по 192,8 цнт картоплі з гектара. Бригаді вручено перехідний Червоний прапор партійної організації і правління артілі. Серед механізаторів першість утримують трактористи С. Н. Орендарук і Ф. Л. Денисюк. У 1968 році вони виробили на трактор по 1847 га умовної оранки. По 2100 кг молока від кожної корови надоїли доярки М. В. Глинянко і З. С. Глущук. Високих показників у роботі домоглися телятниця Г. Ф. Пархомук і чабан О. С. Свіжевський.

Зростання економіки колгоспу дало змогу збільшити оплату людино-дня. В 1968 році його вартість порівняно з 1956 роком збільшилася в 4,5 раза. Це забезпечує колгоспникам заможне і культурне життя.

У післявоєнні роки значного розвитку набула місцева промисловість. У 1946 році відновив роботу маслозавод, який систематично виконував план на 160—170 проц.[1] На початку 1945 року були пущені перші цехи райпромкомбінату, а в червні 1946 року здано до експлуатації цегельний завод, який, крім цегли, виробляв черепицю. У 1947 році комбінат відкрив нові цехи — для виробництва мила і вичинки шкіри. В 1956 році цегельний завод, який був значно розширений, довів випуск продукції до 3 млн. штук цегли на рік.

У цьому ж році було повністю відбудовано Заболоттівський лісопильний завод і відновлено ліспромгосп, який забезпечував деревиною шахти Донбасу. У змаганні з робітниками Брестського лісгоспу Білоруської РСР заболоттівські лісоводи протягом 1951—1955 рр. утримували перше місце. За зразкову роботу в першому півріччі 1955 року вони завоювали другу всесоюзну премію в сумі 1500 крб.[2] Прикладом для всіх робітників і службовців цього підприємства є бригада комуністичної праці, яку очолює Є. П. Зварич. Завдяки старанній праці колектив Заболоттівського ліспромгоспу чотири роки (1964—1967) був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.За цей період він здобув багато грамот і дипломів ВДНГ, республіканської і обласної виставок передового досвіду в народному господарстві. 53 трудівники нагороджені срібними і бронзовими медалями ВДНГ, підприємство як премію одержало вантажний автомобіль «ГАЗ-69». Лісоводи виступили ініціаторами загущених посадок лісу, вперше застосували плуг ПП-50 для оранки боліт під посадку швидкоростучих порід. Механізованим способом проводиться тут меліорація.

У 1959 році ліспромгосп було реорганізовано в лісництво, яке є одним з найбільших у районі. Тут трудяться багато робітників та інженерно-технічних працівників. План лісозаготівель у 1966 році підприємство перевиконало на 8 тис. куб. метрів деревини. Значних успіхів у праці домоглися трактористи А. Н. Головій і С. Ф. Оксенюк, які щорічно виконують план на 125—130 проц. Лісництву підпорядковано завод для переробки деревини.

У 1958 році став до ладу овочесушильний завод. На ньому працюють 55 постійних і 150 сезонних робітників. Щороку підприємство дає продукції на 340 тис. крб. Завод переробляє овочі, фрукти, ягоди і гриби, які відправляються в промислові центри республіки. Робітники сушильного цеху досконало освоїли технологію сушіння овочів і дають продукцію тільки першого сорту. Комсомольці Г. М. Головій і В. І. Шлущук зустріли XXIII з'їзд КПРС великими трудовими успіхами. Їм було присвоєно звання ударника комуністичної праці. Порівняно з 1962 роком за-

[1] Газ. «Червоне Полісся», 7 листопада 1947 р.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 7 листопада 1955 р.

вод збільшив випуск продукції з 300 до 540 тис. крб. У 1968 році тільки понад план її було випущено на 126 тис. карбованців.

За роки Радянської влади докорінно змінилося медичне обслуговування трудящих. У Заболотті побудовано лікарню на 100 ліжок. Тут є поліклініка, пологове, дитяче, інфекційне, невропатологічне, зубопротезне, туберкульозне і маніпуляційне відділення, а також фізіотерапевтичний і рентгенологічний кабінети, клінічна лабораторія, пункт переливання крові, хірургічний блок. У лікарні — 10 лікарів і 43 працівники середнього медперсоналу. Вона обладнана новітнім медичним устаткуванням. Починаючи з 1948 року в період літніх канікул у селищі щорічно працює оздоровчий дитячий майданчик, де відпочивають понад 100 дітей[1].

Великі зміни сталися в галузі освіти і культури. В Заболотті є середня школа і спецшкола-інтернат. У 1968 році в них навчалося 1020 учнів і працювало 74 вчителі. Кращих вчителів Г. П. Колодюк, В. П. Олійник, Н. А. Костенко, Н. С. Приходько нагороджено значком «Відмінник народної освіти». З 1958 року в селищі працює вечірня школа, де 127 робітників, колгоспників і службовців без відриву від виробництва здобувають середню освіту. Для колгоспників організовано курси тваринників, агрокурси.

До послуг трудящих Заболоття — Будинок культури на 250 місць з стаціонарною кіноустановкою. При ньому створені гуртки художньої самодіяльності — хоровий, вокальний, драматичний і танцювальний, в яких беруть участь близько 70 чоловік. В Будинку культури відбуваються огляди художньої самодіяльності, тематичні вечори, читаються лекції. Частими гостями тут є артисти Волинського обласного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. У селищі діє бібліотека для дорослих з книжковим фондом близько 20 тис. примірників. У 1967 році її відвідало 1500 читачів. Тут є також дитяча бібліотека, книжковий фонд якої становить близько 14 тис. примірників. Щорічно вона обслуговує близько тисячі читачів. Велику допомогу в роботі бібліотек подають бібліотечна рада і актив.

Невпізнанним стало Заболоття. Не лишилося і сліду від вкрослих у землю селянських хатин. На їх місці виросли високі світлі, криті шифером і черепицею будинки колгоспників[2]. Лише в 1965 році було споруджено 12 індивідуальних житлових будинків. У 40 комунальних будинках є газове опалення. Вулиці обсаджені деревами. На благоустрій і впорядкування Заболоття держава щороку відпускає десятки тисяч крб. Селище повністю електрифіковано і радіофіковано. В 1967 році було споруджено комбінат побутових підприємств, якому підпорядковані лазня, готель, перукарня тощо. Є 7 продовольчих магазинів, промтоварний, магазин готового одягу, культмаг та інші. На території селища розміщена автоколона.

Трудящі Заболоття живуть оновленим життям.

Л. М. ПУЩИК, П. К. СМІЯН

КОРТЕ́ЛІСИ

Кортеліси — село, центр сільської Ради. Розташовані за 32 км від районного центру і за 10 км від автомагістралі Ковель—Ратне—Брест. До найближчої залізничної станції Заболоття — 54 км. Населення — 1282 чоловіка. Кортеліській сільській Раді підпорядковані села Годинь, Долина, Доманове, Запоківне, Косиці, Млинове, Сільця-Млинівські.

На території Кортеліс знайдені залишки жител і поховань, ймовірно давньоруського часу. Перші згадки про село в історичних джерелах належать до 1500 року,

[1] Газ. «Червоне Полісся», 17 червня 1948 р.
[2] Газ. «Червоне Полісся», 31 жовтня 1955 р.

коли воно входило до складу Ратнівського староства[1]. В цей час Кортеліси, як і територія інших земель Волині, перебували під владою Литовського князівства. Місцевість, де виникло село, вкривали вікові ліси, густі зарості чагарників і непрохідні болота. Через бездоріжжя в цей район рідше, ніж до інших, проникали татарські загони. Тут легше було проіснувати: збудувати житло і прохарчуватися, бо в лісах водилося багато дичини, а озера були багаті на рибу. Тому сюди втікали селяни й збіднілі ремісники з різних повітів Волині.

Основним заняттям населення було землеробство. На розкорчованих і відвойованих у лісів та боліт землях вирощували жито, ячмінь, просо, коноплі, льон. Тут було розвинуто і тваринництво. Допоміжними джерелами існування служили ловля риби, збирання меду, полювання на хутрового звіра, заготівля лісу для власних потреб і на продаж. Розвивалися й різні промисли: смолокуріння, випалювання деревного вугілля, виготовлення домотканого сукна, льняного полотна тощо.

У 1500—1512 рр. була проведена люстрація Ратнівського староства. У Кортелісах налічувалось тоді 25 дворів, які на користь держави сплачували великі податки і відбували різні повинності. У користуванні кожного двору було від половини до одного лану землі. Податки сплачували грошима у сумі 32 копи 14 грошів і у формі натуральної данини медом і хутром. Селяни виконували великі повинності на користь Ратнівського замку: орали, сіяли й збирали врожай на замковому полі, косили сіно, ремонтували замок і привозили будівельний матеріал. Їх примушували також відбувати роботи на спорудженні гребель, ставків, давати підводи для перевезення натуральної данини.

В середині XVI століття і особливо після унії Литви з Польщею в 1569 році становище селян погіршилося. Із зростанням великого феодального землеволодіння посилилася їх експлуатація. Вони потрапляли у все більшу економічну і політичну залежність від великих землевласників і поступово закріпачувалися. В 50—60-х роках цього століття селяни з кожного двору сплачували грошовий податок у розмірі від 30 до 120 грошів, давали натуральну данину зерном і медом, а також виконували по 2—3 дні панщини на тиждень[2]. Після третього Литовського статуту (1588 рік) населення Кортеліс, як і все селянство Речі Посполитої, було остаточно закріпачено.

Тяжке соціально-економічне становище доповнювалося національним і релігійним гнобленням. Польські власті проводили політику примусового ополячування і покатоличення українського населення, насаджували церковну унію. Жителі Кортеліс були змушені платити десяту частину всіх прибутків на користь уніатських церковнослужителів, а також давати гроші на спорудження церкви. Вона була тут побудована у 1786 році.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Кортеліси у складі Західної Волині відійшли до Російської держави і стали власністю казни[3]. В адміністративному відношенні село було підпорядковане Гірницькій волості Ковельського повіту. Селяни стали державними. Однак їх становище не поліпшилося. Вони мали сплачувати чинш грошима і натурою. Кожний селянин платив по 20 грошів, а також давав по 3 курки, 10 горсток льону, вовну, масло, сіно, віск, хутро та інше. Загальна сума натурального чиншу становила 21 злотий. Жителі села сплачували полюдне в розмірі 4 злотих[4]. Податки стягували за утримання домашньої худоби та інвентар. Так, за ялову корову селянин платив 2 злотих чиншу, за свиню — 1 злотий 18 грошів, за робочого вола — півгроша, за одну соху — 1 гріш, за вилов риби в озерах —

[1] Д. І. Мишко. Соціально-економічні умови формування української народності. К., 1963, стор. 182.
[2] Там же, стор. 184, 203.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 328, спр. 1, арк. 9.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 297—299.

1 злотий, за корчування пеньків і осушення боліт — десяту копу врожаю. До цього додавалися ще й податки на користь церкви.

В 60-х роках XIX століття в Кортелісах налічувалось 3126 десятин придатної для обробітку землі, з яких майже 1,5 тис. десятин найродючіших грунтів належало казні. Казна володіла тут також 7129 десятинами лісу й 5647 десятинами землі, яка на той час вважалася непридатною для обробітку. Крім цього, 76 десятин орної землі були власністю церкви[1] і 88 десятин належало сільській громаді.

Напередодні реформи 1861 року в Кортелісах налічувалося 116 селянських дворів[2]. В їх користуванні було 1,5 тис. десятин малородючої землі, яка розподілялася між селянами нерівномірно. Так, 10 дворів так званих сторонніх селян (селян-втікачів з інших повітів і губерній України та з Білорусії) користувалися лише 105 десятинами землі. 8 дворів відставних солдатів мали тільки городи і 2 двори бобилів взагалі не мали землі[3].

Піщані, супіщані й болотисті грунти через низький рівень обробітку і частий недорід не могли прогодувати сім'ї селян. Уже з нового року багатьом з них бракувало хліба, а весною наставав голод. Найбідніше селянство, шукаючи порятунку, створювало громадські фонди хліба. Напередодні реформи 1861 року в селі існував громадський, так званий запасний магазин, де зберігався хліб, призначений для позичок селянам на випадок неврожаю чи голоду[4].

Становище переважної більшості населення Кортеліс лишилося тяжким і після скасування кріпосного права. Згідно з царськими указами про поземельний устрій державних селян України, виданими у 1866—1867 рр., селянам Кортеліс було надано право викупити свої земельні наділи за відповідну грошову плату. Бідніші селяни, як і раніше, терпіли від безземелля і малоземелля. Будучи не спроможні викупити свої наділи, вони змушені були батракувати у поміщиків і куркулів.

Додатковим джерелом існування для переважної більшості селян було збирання ягід, грибів, а також ремесла: кушнірське, бондарське, ткацьке, виготовлення домотканого одягу, вичинка шкір тощо. Вироблені товари продавалися на ярмарках і базарах у Ратному, Ковелі і Бресті-Литовському. Наприкінці XIX століття поблизу села відкрився тартак. На розробці й трелюванні лісу працювали місцеві і білоруські безземельні та малоземельні селяни.

Переважна більшість селянських хат була курною, з одним-двома маленькими віконцями, що призводило до частих пожеж. Худобу тримали теж у хатах. Взимку діти й дорослі спали на долівці разом з телятами і ягнятами. Це за умов постійного недоїдання спричинювалося до різних епідемічних хвороб і великої смертності. Якщо у 1898 році в селі налічувалося 2654 жителі, то в 1906 році їх чисельність зменшилася до 1187[5].

Жителі Кортеліс були позбавлені будь-якої медичної допомоги. В селі не було ні медпункту, ні навіть фельдшера. Серед населення панувала повна неписьменність. Лише в 1887 році тут відкрилася однокласна церковнопарафіяльна школа[6]. В 1911 році в ній навчалося 48 хлопчиків і 2 дівчинки, переважно із заможних сімей. Діти бідноти залишалися поза школою і росли неписьменними.

Звістка про революційні події 1905—1907 рр. долетіла і в цей куток волинського Полісся. Першими на ці події відгукнулися лісоруби. Вони не виходили на роботу, висунули вимоги про збільшення заробітної плати і поліпшення умов праці, не виконували розпоряджень посланих до села жандармів. Однак через неорганізова-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 134, арк. 7.
[2] Там же.
[3] Там же, арк. 7, 10.
[4] Там же, арк. 7.
[5] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 336; Список населенных мест Волынской губернии, стор. 87.
[6] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 337.

ність, відсутність цілеспрямованої і послідовної програми дій виступи селян не стали масовими і носили епізодичний характер.

Безпросвітні злидні змушували багатьох волинян вирушати на заробітки за межі Російської держави. Напередодні першої світової війни до Канади та інших заокеанських країн у пошуках шматка хліба виїхало кілька сімей і з Кортеліс.

В період столипінської реакції кілька куркульських сімей виділилися на відруби і хутори. Основна ж маса кортелісців не хотіла переходити на відрубну систему землекористування, справедливо вбачаючи в ній шлях до ще дальшого зубожіння і цілковитої втрати своїх клаптиків землі.

Коли почалася перша світова війна, чимало чоловіків — жителів села мобілізували до царської армії. На плечі селян ліг тягар військових податків. Улітку 1915 року Кортеліси, як і вся північно-західна Волинь, були захоплені німецькими загарбниками. Вони грабували селян, відбираючи все, що впадало в око: полотно, вовну, шкіру, продовольство, худобу. Багатьох жителів примушували рити окопи. Тих, хто не хотів підкоритися, розстрілювали. Тільки протягом першого року окупації було закатовано понад 10 кортеліських селян.

Звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію в Росії, про перші ленінські декрети захоплено зустріло трудове селянство Кортеліс. Однак окупаційний режим перешкодив встановленню тут Радянської влади. Завдяки переможному наступу Червоної Армії навесні 1919 року частина Волині на недовгий час була визволена від інтервентів. До сіл поверталися біженці, військовополонені, солдати. Вони несли з собою правду про революційні події в Росії і на Україні, закликали селян здійснити надане їм декретом Радянського уряду право на землю.

Проте на перешкоді сподівань трудового селянства Кортеліс стали нові інтервенти. Весною 1919 року білополяки захопили західну частину України. Кортеліси опинилися під владою білопольських інтервентів. Знову почалися страхіття окупаційного режиму: грабежі, розстріли. Сільська біднота чинила окупантам організований опір. З найбільш свідомих селян тут було створено підпільний озброєний загін, який очолив Ф. П. Корнелюк і С. К. Дордюк. Загін нападав на застави білополяків, відбивав продовольство і майно, награбоване загарбниками у кортелісців та жителів навколишніх сіл.

В липні 1920 року на Волині було встановлено Радянську владу. Проте реакційним колам буржуазно-поміщицької Польщі, підтриманим Антантою, вдалося відторгнути від Радянської України її західні землі. Така ж доля спіткала і Кортеліси.

В адміністративному відношенні Кортеліси входили до складу Гірницької гміни Ковельського повіту. Становище жителів села було вкрай тяжким. Розорені й пограбовані німецькими та білопольськими окупантами, селяни ледве животіли. Вони терпіли через малоземелля й безземелля. Багато сімей, які під час війни позбулися чоловіків і не мали тяглової сили та сільськогосподарського реманенту, вручну нічого не могли вдіяти на убогих клаптиках неродючої землі. Примітивні осушувальні канали стали непридатними, а з ними — і раніше освоєна болотиста земля. Цим скористалися куркулі, які при підтримці польських властей на основі так званої комасації (об'єднання дрібних земельних ділянок і ліквідація черезсмужжя) загарбали землі зубожілих селянських господарств.

Селяни були обтяжені численними податками і повинностями. За десятину орної землі, луків або городу селяни Ковельського повіту, в т. ч. і Кортеліс, змушені були платити 6,5 злотого, за вола або корову — 2 проц. їх вартості, за вівцю чи козу — 6 злотих, за свиню — від 6 до 8 злотих, за теля — 10 злотих[1]. Крім поземельного податку, селяни сплачували місцевий податок, або податок на «самоврядування», у розмірі 100 проц. поземельного, податок за утримання домашньої птиці, коня і навіть собаки. З кортелісців стягували також на утримання поліції, війта,

[1] «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1923, № 72, стор. 828, 1047.

38 9-516

їх примушували виконувати так звані шарваркові повинності та інші роботи на користь держави.

Шукаючи засобів до існування, чимало збіднілих селян працювали на лісорозробках або батракували в куркулів за невелику частку врожаю. Справжнім бичем були хвороби: туберкульоз, малярія, дизентерія та інші. Весною, коли посилювався голод, від хвороб щодня вмирало по 5—6 чоловік. Великою була й дитяча смертність. В 1938 році з 126 новонароджених 66 померло. Селяни не мали найелементарнішої медичної допомоги. В Кортелісах не було навіть фельдшера. Майже всі жителі були неписьменними. Сюди роками не надходили листи[1].

Трудове селянство не мирилося з своїм тяжким становищем. Його найбільш передові і свідомі представники ставали борцями за народне щастя, за соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. В 1935 році в Кортелісах було створено осередок КПЗУ. Його члени проводили організаційну і пропагандистсько-агітаційну роботу. В грудні 1937 року тут налічувалося 5 комуністів. Їх очолював селянин-бідняк А. Т. Прокопчук[2].

Місцеві комуністи організовували нелегальні сходки, викривали наклепи буржуазної преси і українських буржуазних націоналістів на Радянський Союз, розповідали трудящим правду про життя радянського народу, про Радянську Україну. Члени осередку КПЗУ розповсюджували комуністичні листівки і відозви, закликаючи селян до активної боротьби проти гнобителів. Трудящі дедалі більше усвідомлювали, що лише шляхом боротьби вони зможуть добитися поліпшення свого становища, і всіляко підтримували комуністів. Так, кортелісці, які працювали на лісорозробках, переховували комуністичну літературу. Брати А. Т. Прокопчука — Максим, Хома, Никон і Адам Прокопчуки часто виконували обов'язки зв'язкових між комуністами Корteліс і підпільними партійними осередками КПЗУ Ковеля, Ратного на Волині та підпільними партійними осередками КП Західної Білорусії в містечках Малоритій й Кобрині. Під керівництвом комуністів селяни Корteліс підтримали вимоги трудового селянства Ковельського повіту про скасування митних оплат при в'їзді і виїзді з міста, відмовлялися сплачувати численні податки та виконувати різні повинності.

Нове життя для населення Корteліс, як і для трудящих всієї Волині, настало у вересні 1939 року, коли село визволили війська Червоної Армії. Комуністи, все трудове селянство влаштували братам-визволителям теплу, сердечну зустріч. На мітингу, що відбувся тут, від імені селян з щирою подякою Комуністичній партії і уряду Радянського Союзу виступив А. Т. Прокопчук.

З ініціативи комуністів у вересні того ж року в Кортелісах був створений тимчасовий комітет. Він відібрав землю у куркулів і церкви та передав її безземельним і малоземельним селянам, організував допомогу сім'ям бідняків. Населення Корteліс взяло активну участь у виборах до Народних Зборів Західної України, що відбулися 22 жовтня, і обрало своїх представників до цього народного органу.

У січні 1940 року була створена Кортеліська сільська Рада депутатів трудящих. Вона відразу ж розгорнула організаційну і масово-політичну роботу. Селяни активно підтримували заходи Радянської влади, спрямовані на поліпшення їх матеріального становища і підвищення культурного рівня. Під час підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР, що відбулися 24 березня 1940 року, вони відвідували гуртки, де вивчали Радянську Конституцію та виборчий закон. Багато селян взяло участь у роботі гуртка для ліквідації неписьменності, який почав працювати наприкінці 1939 року.

Протягом короткого часу в селі відкрилися неповна середня школа, фельдшерсько-акушерський пункт, хата-читальня. При хаті-читальні було створено драматичний і вокальний гуртки художньої самодіяльності.

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 10 березня 1954 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 9, спр. 3936, арк. 7.

Раптовий напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав будівництво нового життя. Частина жителів Кортеліс вступила до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати Батьківщину.

28 червня 1941 року село окупували гітлерівські загарбники[1]. Вони встановили жорстокий окупаційний режим. Фашисти та їх прихвосні — банди українських буржуазних націоналістів чинили грабежі і насильства, вивозили молодь до Німеччини, при найменшій протидії розстрілювали або вішали. Проте кортелісці не скорилися ворогові і піднялися на боротьбу проти нього. Вони не виконували розпоряджень окупаційних властей, переховували поранених бійців та офіцерів Червоної Армії, врятували підлітків, які втекли з ешелону невільників. Всім цим людям — росіянам, українцям, узбекам, татарам — село надало притулок, доглядало поранених[2].

Багато жителів взялися до зброї і поповнили лави партизанів. Населення всіляко допомагало народним месникам. Партизанами стали брати М. Т., А. Т., Х. Т. і А. Т. Прокопчуки, Я. С. Карпук, В. Н. Дордюк, А. М. Ліхван та інші. Бійці і командири Червоної Армії, що переховувалися в селі, навчали їх військової справи. Уже весною 1942 року в місцевому партизанському загоні, названому ім'ям легендарного героя громадянської війни Миколи Щорса, налічувалося 47 жителів Кортеліс та врятованих ними радянських воїнів[3].

Загін завдавав відчутних ударів німецько-фашистським окупантам та бандам українських буржуазних націоналістів, відбирав майно, награбоване ними у населення, знищував живу силу ворога, розправлявся з поліцаями. З розгортанням і посиленням народного опору окупантам дії партизанів ставали сміливішими і рішучішими. В ніч з 25 на 26 травня 1942 року вони напали на поліцейську дільницю в Кортелісах і розгромили її. Партизани проявляли мужність і відвагу в боротьбі з ворогом. Приклад героїзму і самовідданості показав комісар загону Я. С. Карпук. Під час виконання чергового бойового завдання його оточили поблизу Кортеліс майже 150 фашистів. Щоб не потрапити в руки ворога живим, патріот підірвався на гранаті[4]. Згодом цей партизанський загін влився до партизанського з'єднання О. Ф. Федорова і діяв у його складі на Волині, в Білорусії і на Ровенщині.

Фашистські варвари жорстоко розправилися з населенням Кортеліс. Влітку 1942 року каральний загін оточив село. Всіх жителів зігнали на майдан між церквою і школою. З натовпу вивели 62-річну матір партизана В. Н. Дордюка, батька та двох дітей-підлітків партизана А. М. Ліхвана і двох юнаків, які втекли з фашистської каторги та переховувалися на селі, і привселюдно розстріляли їх[5]. Фашистські кати сподівалися залякати місцеве населення і змусити його підкоритися. Проте кортелісці не схилили голови. Вони продовжували чинити опір окупантам, дедалі ширшого розмаху набирав партизанський рух.

Оскаженілі фашисти розробили жахливий план — знищити Кортеліси. Операція мала назву «Трикутник». «...Батальйон знищує в районі північного сходу від Мокран села Бірки, Заболоття, Борисівку. Підрозділ «Нюрнберг» знищує Кортеліси»[6], — говорилося в цьому зловісному наказі. На підкріплення «Нюрнбергу» були послані 9-а рота з жандармським мотовзводом 16-го полку, 10-а і 11-а роти з бронеавтомобільним підрозділом, підрозділи і мотовзвод 11-го полку. Фашистам допомагали банди українських буржуазних націоналістів[7].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 95.
[2] Газ. «Правда», 27 травня 1968 р.
[3] Газ. «Червоний прапор», 28 грудня 1965 р.
[4] Газ. «Літературна Україна», 19 листопада 1965 р.
[5] Там же; газ. «Радянська Волинь», 18 липня 1959 р.
[6] Газ. «Радянська Волинь», 11 липня 1967 р.; газ. «Червоний прапор», 29 вересня 1966 р.
[7] Газ. «Правда», 27 травня 1968 р.

Пам'ятник партизанам, полеглим у боях з німецько-фашистськими загарбниками, с. Кортеліси. 1966 р.

Ранком 23 вересня 1942 року карателі оточили село двома тісними кільцями. Вони зігнали людей у церкву, школу та кілька сусідніх будинків і розстріляли їх. Коли вже катам не було куди зганяти радянських людей, вони знищували їх біля майдану, а трупи скидали у наспіх вириті ями. Немічних стариків, дітей привозили на підводах і напівживих закидали землею. А щоб не було чути пострілів, фашистські людожери увімкнули на повну потужність мотори автомашин, бронеавтомобілів і мотоциклів. Так загинуло 2892 кортелісці, серед яких були чоловіки, жінки, старики і діти. Лише кільком жителям села випадково пощастило врятуватися. Загарбавши майно і худобу, фашисти спалили село. Згоріло 715 хат. Разом з Кортелісами карателі знищили села Запоківне, Ягідкове, Тепечець, Косиці, Сніжки, Дорошів, Тарасове, Соснівку, Хомут та інші.

Аж до 18 червня 1944 року, коли на згарище Кортеліс вступили воїни Червоної Армії[1], село лишалося безлюдним. Фашисти оголосили, що кожний, хто повернеться на попелище, буде розстріляний. Волинським Лідіце називають у народі Кортеліси. В центрі села на одній з братських могил встановлений пам'ятник партизанам. На ньому вирізьблено: «Вічна слава партизанам, які загинули в героїчній боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками за визволення своєї Батьківщини в 1941 —1945 рр.».

Після вигнання фашистів до Кортеліс почали повертатися жителі села, які брали участь у партизанському русі, а також ті, кому пощастило врятуватися. Держава допомогла їм зводити житла. Першим до нового будинку переселився партизан В. Н. Дордюк. У 1946 році тут уже було збудовано понад 20 будинків. Відновила роботу сільська Рада. У 1948 році з ініціативи колишніх партизанів, яких підтримали інші селяни, в Кортелісах організували колгосп «Червоний партизан». Об'єднання одноосібних господарств у колективне господарство — це був єдиний шлях до різкого зростання землеробства і заможного життя. Колгоспники активно взялися за роботу і докладали всіх зусиль, щоб виростити багаті врожаї.

Провідними культурами в господарстві були льон, коноплі, картопля, жито. Вони давали колгоспу чималі прибутки. Так, у 1953 році тільки від продажу державі волокна льону, посіяного на 33 гектарах, одержали 300 тис. крб. Велику допомогу кортелісцям подали колгоспники артілі ім. Кутузова Дивинського району Білоруської РСР, які подарували їм льоном'ялки, ділилися з ними досвідом роботи[2].

Трудівники артілі самовіддано працювали на всіх ділянках колгоспного виробництва. Вони широко розгорнули соціалістичне змагання за вчасне завершення всіх сільськогосподарських робіт, за збільшення виробництва продукції і досягли значних успіхів.

У 1958 році після утворення найбільшого в районі радгоспу «Ратнівський» Кортеліський колгосп «Червоний партизан» став базою третього відділку цього радгоспу. Головний господарський напрям відділку — м'ясо-молочне тваринництво. Тут щороку відгодовують у середньому 1200—1500 голів великої рогатої худоби. З сільськогосподарських культур вирощують картоплю, жито, пшеницю, льон, кормові буряки. Все доросле населення зайнято в основному в радгоспному виробництві. Невелика його частина (близько 30 чоловік) працює в лісництві.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 95.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 10 березня 1954 р.

Площа землі, придатної для посіву зернових, технічних і кормових культур, значно зросла за рахунок осушення й освоєння боліт та мочарів. За третім відділком радгоспу закріплено 3741 га землі, в т. ч. 405 га орної, 1557 га сіножатей, 646 га пасовищ. Решта землі — піски й болота. Планом передбачено протягом 1970 року виконати значні роботи по розкорчовуванню чагарників і капітальній реставрації існуючих осушувальних систем, а також осушити і освоїти близько 1 тис. га незайманих боліт.

Населення Кортеліс доклало багато зусиль, щоб відродити рідне село. На кінець 1950 року тут звели 200 житлових будинків. До села почали переселятися жителі з навколишніх хуторів. Тільки в 1953 році до Кортеліс переїхало 25 сімей. З допомогою держави й колгоспу вони побудували нові будинки, посадили фруктові сади, яких досі не було в селі. Протягом останніх десяти років сюди переселилося ще понад 70 сімей. Рік у рік поліпшується благоустрій села. Лише у 1960—1967 рр. на це було витрачено близько 200 тис. карбованців.

У 1945 році в Кортелісах відкрили магазин і фельдшерсько-акушерський пункт. З 1950 року почали працювати дитячі ясла. За роки Радянської влади багато зроблено в селі у галузі освіти. Ліквідовано неписьменність серед дорослих. Тут є восьмирічна школа. В ній у 1967/68 навчальному році навчалося 253 учні і працювало 16 вчителів. Великий потяг до знань виявляє працююча молодь. Вона без відриву від виробництва підвищує свій освітній рівень у вечірній середній школі, яка працює уже 10 років. За цей час її закінчило понад 180 чоловік.

До послуг жителів села клуб з стаціонарною кіноустановкою. Протягом 1968 року понад 14 тис. чоловік продивилися тут кінофільми. При клубі працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, вокальний і художнього слова. Їх учасники часто виступають перед кортелісцями та жителями сусідніх населених пунктів. В селі є бібліотека, книжковий фонд її постійно зростає. В 1954 році в ній налічувалося 1300 примірників книг політичної, художньої і сільськогосподарської літератури та було 300 читачів. У 1968 році книжковий фонд бібліотеки збільшився до 3 тис. примірників, а число читачів зросло до 700. За часів буржуазної Польщі трудящі Кортеліс не знали, що таке газета чи журнал. Тепер у селі немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала періодичних видань. У 1965 році сюди надходило 1959 примірників газет і журналів, а в 1968 році їх кількість зросла до 2600 примірників. Село радіофіковано.

Керівну роль у піднесенні політичної і трудової активності населення відіграє партійна організація, яка складається з 15 комуністів. Всі вони працюють на провідних ділянках виробництва. Їх активними помічниками є комсомольська (55 членів) і профспілкова (177 членів) організації.

Комуністи й комсомольці — застрільники багатьох корисних починань. З їх ініціативи 6 років тому почалося змагання між трудівниками відділку й колгоспниками артілі ім. Кірова Малоритського району Брестської області БРСР. Відділок і колгосп щоквартально підводять підсумки змагання, обмінюються досвідом, як краще вести господарство на поліських землях. Партійна і комсомольська організації за допомогою всієї громадськості села багато зробили, щоб встановити імена жителів села, воїнів Радянської Армії та всіх патріотів, замучених фашистами в 1942 році. Вони подбали також про створення тут краєзнавчого музею.

Важливу роль у житті села відіграє сільська Рада, яка складається з 27 депутатів — кращих представників

Школа в с. Кортелісах. 1969 р.

з числа комуністів і безпартійних активістів. При ній працюють постійно діючі комісії: фінансово-бюджетна, культурно-побутова, шляхова й сільськогосподарська. До участі в роботі цих комісій залучено також 25 кращих виробничників і активістів. При сільраді діє жіноча рада у складі 15 жінок.

Кортеліська сільська Рада підтримує тісні зв'язки з Мокранською сільською Радою Малоритського району Брестської області, змагається з нею за кращий благоустрій села. Сільради обмінюються досвідом щодо виховання підростаючого покоління на героїчних і бойових традиціях радянського народу, а також делегаціями, члени яких виступають із спогадами про міцну дружбу, що єднала українських і білоруських партизанів у грізні роки Великої Вітчизняної війни.

Населення Корteліс бере активну участь у громадському житті. Тут є група сприяння народному контролю, товариський суд, вуличні і квартальні комітети, народна дружина. Активними помічниками партійної організації і сільської Ради є агітколектив у складі 25 чоловік та первинна організація товариства «Знання», яка налічує 15 членів.

Жителі Корteліс свято шанують пам'ять про тих, хто віддав своє життя у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Тут влаштовують громадські поминки по загиблих радянських воїнах, партизанах і жителях села. Біля пам'ятника партизанам в День Перемоги і 23 вересня, в день пам'яті кривавої трагедії села, відбуваються урочисті мітинги, на які приїжджають жителі навколишніх сіл, брати-білоруси, представники трудящих району. В присутності учасників мітингу юнакам і дівчатам, які вступають до комсомолу, вручають комсомольські квитки. Молодь клянеться бути вірною рідній Комуністичній партії, Батьківщині.

Нові, небачені горизонти відкриваються перед Кортелісами на майбутнє. За постановою Ради Міністрів Української РСР від 10 червня 1967 року розроблено генеральний план реконструкції села. В другій половині 1967 року почалися роботи по здійсненню цього плану. Асфальтовий шлях з'єднає Кортеліси з магістраллю Ратне—Брест. Від автостанції проляже нова вулиця з одноповерховими котеджами хліборобів, механізаторів, тваринників. Вона підійде до лісопарку, який буде посаджено на колишніх болотах.

Новий центр села розмістився на мальовничому узвишші. Тут навколо просторої площі зведені Будинок культури на 325 місць, комбінат побутового обслуговування, продовольчий і промтоварний магазини, аптека, новий фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, лазня, стадіон, а також приміщення сільської Ради, відділення зв'язку, контори відділку радгоспу та інші. Уже споруджено двоповерхове приміщення восьмирічної школи на 320 місць з навчальними кабінетами, лабораторіями, спортзалом, їдальнею. Урочисте відкриття школи відбулося у вересні 1968 року, в день пам'яті жертв фашизму. Почесний житель села, колишній партизан В. Н. Дордюк, який виступив на мітингу, запропонував нову площу назвати ім'ям В. І. Леніна. Жителі села одностайно підтримали його пропозицію.

Всі нові вулиці будуть забудовані сучасними будинками і заасфальтовані. На місцях розстрілу фашистськими недолюдками радянських людей височітимуть обеліски на честь тих, хто віддав своє життя за рідну Вітчизну. Нині село являє собою справжній будівельний майданчик. Мине кілька років, і серед сипучих пісків, боліт та густих лісів виросте найкрасивіше в районі село.

М. П. ГРИЩЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РАТНІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕ́ЛИМЧЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі р. Турії, за 20 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 3478 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дошне.

У Велимчому — колгосп «Комсомолець», який має 4850 га землі, в тому числі 1310 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Є млин, з 1959 року працює цегельний завод.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний період побудовано 450 нових будинків.

Село Велимче засноване близько 1500 року.

В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі селяни не раз повставали на боротьбу проти своїх гнобителів. Цю боротьбу очолювала підпільна організація КПЗУ, яка була створена в 1934 році і налічувала 15 чоловік.

ВИ́ДРАНИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 6 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Заболоття. Через село проходить автомагістраль Київ—Брест. Населення — 1250 чоловік. Сільраді підпорядковані села Задолина, Заіванове.

Місцевий колгосп «Прогрес» має 4348 га землі, в тому числі 894 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Артіль посідає одне з перших місць у районі по виробництву зернових, картоплі і м'яса. З нагоди 50-річчя Великого Жовтня їй вручено на постійне зберігання пам'ятний Червоний прапор райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих. За успіхи в розвитку тваринництва свинарку Н. І. Назарук нагороджено орденом Леніна.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 189 нових житлових будинків.

У період окупації села панською Польщею 93 сім'ї виїхали за океан, шукаючи роботи і кращої долі. Боротьбу селян за соціальне і національне визволення очолювала підпільна організація КПЗУ. У 1936 році пілсудчики вбили активного комсомольця І. П. Назарука. Похорон його перетворився на політичну демонстрацію. В 1937 році в селі діяли 3 підпільні осередки КПЗУ і комсомольська організація.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі базувався партизанський загін Рудича. З грудня 1943 року до приходу Червоної Армії (22 березня 1944 року) село утримували партизани.

ВИСО́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 32 км від районного центру і за 50 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 1369 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Береза, Витень.

У Височному розташований третій відділок радгоспу «Самарівський» (центральна садиба — в с. Самарах). За відділком закріплено 3820 га землі. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво м'ясного напряму.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Під час Великої Вітчизняної війни в районі села діяв партизанський загін Брестського з'єднання.

ГІ́РНИКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 7 км від районного центру і за 29 км від залізничної станції Заболоття. Через село проходить шосе Брест—Київ. Населення — 1141 чоловік. Сільраді підпорядковані села Броди, Замоще, Підлужне, Санище, Сільце.

У Гірниках розташований перший відділок радгоспу «Ратнівський», який має 2807 га землі, в тому числі 812 га орної. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте рільництво. Це найкращий відділок у районі по виробництву тваринницької продукції. 4 чоловіка нагороджені орденами. Серед них — ланкова І. О. Куш, удостоєна ордена Леніна. Першість у соціалістичному змаганні в ювілейному році завоювала комсомольсько-молодіжна ланка В. К. Мірчук, яка зібрала по 220 цнт картоплі і по 530 цнт кормових буряків. Ланці присвоєно звання колективу імені 50-річчя Великого Жовтня.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше Гірники згадуються у XV столітті.

В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі боротьбу селян проти окупантів очолювали підпільники. В кінці серпня 1939 року вони вели бій з польськими жандармами. Смертю хоробрих загинув комсомолець В. П. Токарський, про якого односельчани склали пісню «Наш товариш Віктор», яку ще й сьогодні співають у Гірниках.

За час гітлерівської окупації фашисти вбили 12 жителів, 58 чоловік відправили на каторгу в Німеччину; спалили 47 будинків.

Добування торфу на добрива в колгоспі «Прогрес», с. Видраниця. 1964 р.

ГУ́ТА — село, центр сільської Ради. Розташована за 31 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 1732 чоловіка.

В селі розташований колгосп «Білорусь», який має 4369 га землі, в тому числі 770 га орної. Вирощуються зернові, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Гуті є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В XVIII столітті тут було підприємство по виготовленню скла — гута; звідси й походить назва села.

Під час Великої Вітчизняної війни 235 чоловік боролися в рядах Червоної Армії і партизанських загонах, 148 з них нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу; 65 чоловік загинуло в боротьбі з гітлерівцями та українськими буржуазними націоналістами. За зв'язок селян з партизанами фашисти спалили село. У післявоєнні роки воно повністю відбудоване.

ДА́ТИНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині р. Турії, за 25 км на північний захід від районного центру і за 49 км від залізничної станції Ковель. Населення — 1416 чоловік. Сільраді підпорядковане село Запілля.

Місцевий колгосп ім. Суворова має 3269 га землі, в тому числі 1142 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур; тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву льону.

У Датині є восьмирічна школа, вечірня школа сільської молоді, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 136 нових будинків.

Уперше в письмових джерелах село згадується в XV столітті.

У період окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею у селі в 1935—1937 рр. відбувалися виступи селян під керівництвом підпільної організації КПЗУ.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 250 чоловік; 35 — нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. Німецько-фашистські загарбники розстріляли 12 сімей, вивезли в Німеччину 115 чоловік; зруйнували 48 хат, приміщення сільської Ради, школу, пошту, багато надвірних будівель. За мужність і героїзм, виявлені у боях за визволення Польщі, жителю Датиня П. П. Буднику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЖИ́РИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 10 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 2656 чоловік.

У селі розташований колгосп «Росія», який має 4527 га землі, в тому числі 1716 га орної; освоєно 1400 га заболочених земель. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У Жиричах — восьмирічна школа, в якій працюють 25 вчителів, серед них відмінники народної освіти М. М. Шостак, Н. С. Сазанська, Г. Х. Дудниченко. Є бібліотека і Будинок культури на 350 місць. Діє первинна організація товариства «Знання».

Перша згадка про Жиричі належить до 1565 року.

За часів окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею в 1937 році у селі діяли підпільні організації КПЗУ і КСМЗУ, які налічували 11 чоловік. Підпільники вели серед населення роз'яснювальну роботу, організовували відзначення революційних свят. Так, 1 Травня 1937 року в селі були розповсюджені листівки і вивішені червоні прапори.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці за допомогу партизанам розстріляли 57 чоловік, вивезли на каторгу до Німеччини 139 чоловік; спалили 129 житлових будинків.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися 170 уродженців села.

ЗАБРО́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 4 км від районного центру і за 26 км від залізничної станції Заболоття. Через село проходить шосе Ратне — Камінь-Каширський. Населення — 994 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Липини, Лучичі, Якушів.

У Забродах — колгосп ім. Лесі Українки, який має 4821 га землі, в тому числі 1090 га орної. Це — багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом та м'ясо-молочним тваринництвом.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади побудовано 146 житлових будинків.

Перша згадка про Заброди належить до 1600 року.

В період окупації села панською Польщею тут діяв осередок КПЗУ, який об'єднував 8 комуністів, і підпільна комсомольська організація, що налічувала 18 чоловік. Комуністи і комсомольці розповсюджували нелегальну літературу, щороку відзначали 1 Травня. У 1938 році в цей день вони вивісили червоний прапор на дзвіниці церкви.

Тяжких втрат зазнало село в роки німецько-фашистської окупації. Гітлерівці вбили 30 чоловік, спалили 30 житлових будинків, забрали у населення 180 овець, 250 корів, 90 свиней. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 80 чоловік. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 25 жителів села удостоєно урядових нагород.

ЗАЛУ́ХІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 45 км від районного центру і за 62 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 613 чоловік. Сільраді підпорядковані села Почапи, Щитинська Воля.

У Залухові міститься четвертий відділок радгоспу «Річицький», який має 7257 га землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 186 житлових будинків. В селі розвинуті народні промисли, зокрема ткацтво і вишивання. Роботи майстрів П. О. Коцевич і П. Г. Савчук демонструвалися на обласних виставках.

Під час Великої Вітчизняної війни багато жителів Залухова боролися з фашистами в партизанських загонах з'єднання О. Ф. Федорова. На території Щитинської Волі з 1942 року по

1944 діяли партизанські загони. В Залухові живе колишній підпільник П. М. Дарчик. За героїзм, виявлений у боях з ворогом, він удостоєний 8 урядових нагород.

ЗАМША́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру, за 48 км від залізничної станції Ковель. Через село проходить автомагістраль Київ—Брест. Населення 2194 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Вужиськ.

Місцевий колгосп ім. Чапаєва має 3913 га землі, в тому числі 1209 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури (переважно жито, пшениця, льон, картопля); розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву зернових, льону і продуктів тваринництва. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 7 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є середні денна і вечірня школи, бібліотека, клуб. За роки Радянської влади тут споруджено 470 житлових будинків.

У 1932 році у Замшанах було створено осередок КПЗУ в складі 10 чоловік. Очолював його В. С. Дужка. Діяла також підпільна організація КСМЗУ.

Під час німецько-фашистської окупації жителі Замшан допомагали партизанському з'єднанню О. Ф. Федорова. Понад 200 чоловік боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. За час окупації гітлерівці спалили 142 хати, відправили до Німеччини 61 чоловіка.

ЗДО́МИШЕЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі р. Прип'яті, за 10 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Заболоття. Біля села проходить шосе Ратне — Заболоття. Населення — 1070 чоловік. Сільраді підпорядковані села Краска, Сеньки, Шменьки.

Місцевий колгосп «Шлях до комунізму» має 6174 га землі. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 196 житлових будинків.

Уперше в письмових джерелах Здомишель згадується в 1405 році.

За час німецько-фашистської окупації гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 161 чоловіка, спалили багато житлових будинків. 120 чоловік за героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

ПО́СТУПЕЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований біля шосе Ратне—Камінь-Каширський, за 12 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення —891 чоловік. Сільраді підпорядковані села Адамівка і Зоряне.

У Поступелі розташований колгосп ім. XXII партз'їзду, який має 2643 га землі, в тому числі 579 га орної. Вирощуються зернові, льон, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі надої молока доярка Т. С. Чурик у 1955 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Розвинуте ткацтво. Роботи Є. І. Шкраблюк, П. А. Мазурик, Г. Х. Чурик, Г. С. Мицюк демонструвалися на районних та обласних виставках.

У Поступелі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

У період панування буржуазно-поміщицької Польщі в селі діяв осередок КПЗУ. Уряд жорстоко розправлявся з комуністами. А. Г. Михалевич, Й. Ф. Ковальчук та інші були ув'язнені у польській в'язниці—Березі Картузькій. 9 вересня 1936 року польські фашисти убили секретаря комітету КСМЗУ села С. О. Мицюка.

Під час Великої Вітчизняної війни 240 жителів Поступеля боролися з фашистами на фронтах. У битвах з ворогом загинув 41 чоловік.

РІ́ЧИЦЯ — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 1313 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мельники-Річицькі, Піски-Річицькі, Провідки.

У Річиці — відділок радгоспу «Річицький», який має 5969 га землі, в тому числі 706 га орної. Господарство м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств у селі працює відділення міжколгоспбуду, яке виробляє черепицю і цегельні блоки.

У Річиці є середня школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 386 житлових будинків.

Вперше Річиця згадується в письмових джерелах за 1502 рік.

У 1932 році в селі виникли групи КПЗУ, а через рік тут був створений комітет КПЗУ, куди входило 7 чоловік. У 1935 році утворився осередок КСМЗУ.

САМАРИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 28 км на північний схід від районного центру і за 46 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 490 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березники, Боровуха, Голо-

Збирання врожаю куузіки в радгоспі «Ратнівський. 1965 р.

вище, Занивське, Козовата, Мале Оріхове, Підв'язівні, Самари-Оріхові, Теребовичі, Язавні.

В Самарах розташований відділок радгоспу «Самарівський», який має 3446 га землі, в тому числі 401 га орної. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури. Працює лікарня на 25 ліжок.

Вперше Самари згадуються в XVI столітті.

1797 року в селі зупинявся О. В. Суворов, їдучи до Варшави.

У період Великої Вітчизняної війни фашисти завдали селу великої шкоди. Вони вбили 100 чоловік, 45 вивезли на каторгу до Німеччини, знищили 324 житлові будинки, 250 надвірних будівель, 130 жителів села брали активну участь у боротьбі проти фашизму на фронтах і в партизанських загонах.

На території села виявлено уламки гончарного посуду, ймовірно, давньоруських часів.

ТУР — село, центр сільської Ради. Розташований на північно-західному березі озера Туру, за 29 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Заболоття. Населення — 2615 чоловік.

У селі є колгосп ім. Леніна, який має 5355 га землі, в т. ч. 1183 га орної. Осушено і освоєно 1404 га заболочених земель. Вирощуються картопля, льон; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Колгосп посідає одне з перших місць у районі по виробництву сільськогосподарської продукції. За високі врожаї льону О. В. Євтушик нагороджена орденом Леніна. По 200 цнт картоплі з га збирає ланка Г. П. Головій.

У Турі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Вперше в історичних документах село згадується в XVI столітті.

В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі у селі діяла підпільна організація КПЗУ, яка налічувала 6 чоловік.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 50 жителів Тура боролися з фашистами в партизанському з'єднанні двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова.

ЩЕДРОГІ́Р — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Прип'яті, за 36 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Камінь-Каширський. Населення — 737 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бродятине, Залисиця, Залюття, Заприп'ять, Межисить, Окачеве, Підгір'я.

У Щедрогірі розташоване відділення радгоспу «Річицький», яке має 4303 га землі, в тому числі орної — 488 га. Вирощуються зернові, картопля, коренеплоди. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше в історичних документах село згадується у 1537 році.

РОЖИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН

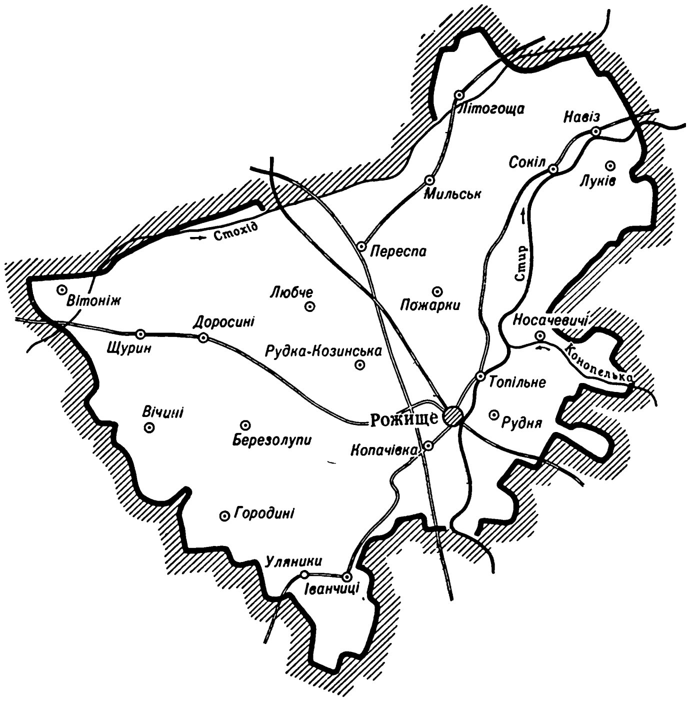

РО́ЖИЩЕ

Рожище — селище міського типу, центр району. Розташоване на березі річки Стиру, за 24 км на захід від Луцька. Однойменна залізнична станція на магістралі Київ—Брест, за 5 км від шосейного шляху Ковель—Луцьк. Околиці селища Вовнянка, Жалобове і Юридика, які в минулому були окремими населеними пунктами, злилися з ним. Населення — 8,6 тис. чоловік.

Перша писемна згадка про Рожище належить до 1377 року, коли литовський князь Любарт Гедімінович подарував його соборній церкві Іоанна Богослова, що містилася у Луцькому замку[1]. Відтоді воно понад три століття було власністю Луцької єпіскопії, яка примушувала селян відробляти панщину й виконувати різні феодальні повинності. Рожище не раз зазнавало спустошень під час нападів татар на Волинь. Але, зважаючи на вигідне розташування, завжди відбудовувалося. У 1567 році польський король Сигізмунд Август надав йому права містечка[2].

Після Люблінської унії 1569 року Рожище було загарбано шляхетською Польщею. В адміністративному відношенні воно увійшло до складу Волинського воєводства. Луцька єпіскопія часто здавала містечко в оренду різним шляхтичам і лихварям, які у гонитві за великими прибутками самовільно збільшували панщину, грошову і натуральну ренту. Обурені жорстокістю орендаря Хорковського, жителі Рожища 17 жовтня 1582 року напали на його двір і спалили, а частина з них з сім'ями утекла до інших волостей. Це був не єдиний випадок помсти рожищенців панові. Так, селяни спустошили його маєток і в сусідньому селі Кобчому[3]. Внаслідок цього Рожище у 1583 році було передано в оренду Янові Крашевському. На той час 25 димів міщан сплачували в казну податок у розмірі

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 5, т. 6. К., 1883, стор. 12.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 103, спр. 199, арк. 269.
[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 131, 152.

4 грошів, 30 бідняцьких халуп і 2 шевці — по 2 гроші, 1 різник — 1 гріш. У містечку жили й селяни, які володіли 21 ланом землі[1].

Розвиток господарства й торгівлі на Волині наприкінці XVI — на початку XVII століття прискорив зростання Рожища. В 1629 році тут налічувалося 149 димів. Але на становищі жителів містечка тяжко позначилося сваволя орендарів. Так, шляхтич А. Закревський, який орендував Рожище, жорстоко пригноблював селян і піддавав їх жорстоким катуванням. Кріпаки гнули на нього спину не тільки вдень, а й вночі. Пан примушував рожищенців працювати і в сусідніх маєтках, відбирав у них худобу і майно, прирікаючи їх на голодне існування. Селян, які чинили опір, орендар наказував заковувати в кайдани і гнати на роботу. Зловживання і насильства шляхтича Закревського набули таких огидних форм, що Луцька єпископія змушена була позбавити його оренди, і навесні 1648 року Рожище було передано князю Четвертинському, який здав його в суборенду шляхтичеві Загоровському.

Новий орендар так само знущався з кріпаків, як і його попередник. Не витримавши панської сваволі, вони втікали цілими сім'ями. А коли хвиля визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького докотилась до Волині, жителі Рожища взяли в ній активну участь. Польську шляхту, яка не встигла втекти, вони перебили, а самі приєдналися до козацьких загонів. Частина жителів містечка, що брала участь у боротьбі, рушила з козацьким військом на схід. Після закінчення визвольної війни Волинь, в т. ч. і Рожище, лишилися під владою шляхетської Польщі. Польська шляхта повернулася назад і посилила експлуатацію селян. Тяжке соціальне і національно-релігійне гноблення затримувало розвиток містечка.

Після третього поділу Польщі (1795 р.) Рожище у складі Західної Волині відійшло до Росії і возз'єдналося з основною частиною України. У містечку почався швидкий розвиток ремесла і торгівлі, зростала кількість населення. У 1833 році на його околиці було збудовано кілька суконних підприємств, на яких застосовувалася праця найманих робітників[2]. Цей район дістав назву Вовнянка. Рожище будувалося без будь-якого плану. Житлові будинки зводили поблизу підприємств, що призводило до частих пожеж. Так, у 1850 і 1851 рр. під час пожеж згоріли 16 будинків, де жило 62 сім'ї, і 2 суконні фабрики[3]. Загальні збитки, заподіяні ними, становили 9500 крб. сріблом[4]. Наприкінці 50-х — на початку 60-х років XIX століття у містечку налічувалося близько 1 тис. жителів. Тут діяли 27 напівкустарних підприємств для виробництва сукна, 2 цегельні, миловарний завод і 17 крамниць.

Скасування кріпосного права і спорудження біля Рожища залізниці Київ—Варшава сприяли розвиткові його промисловості і зростанню населення. У 1899 році в містечку проживало 3646 чоловік. Тут діяли 20 дрібних суконних фабрик, консервний, цегельний, пивоварний і винокурний заводи, фабрики гнутих меблів і залізних ліжок, кілька кравецьких майстерень. Всі ці підприємства були невеликі за розмірами, мали незначну кількість робітників. Найбільші з них — винокурний завод, де в 1907 році працювало 38 робітників, і фабрика гнутих меблів, на якій було зайнято 16 робітників[5].

У пореформений час в Рожищі зростала торгівля. Тут щотижня відбувалися торги, де селяни продавали продукти сільського господарства, а натомість купували серпи, сокири та інші потрібні речі. Двічі на рік влаштовувалися великі ярмарки, куди привозили свої товари купці з Луцька, Дубна, Києва та інших міст.

Внаслідок реформи 1861 року збереглося велике поміщицьке землеволодіння

---

[1] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 92.
[2] Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. К., 1887, стор. 165.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 8699, арк. 1.
[4] П. Н. Андреев. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западной дороге, стор. 302.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 206, оп. 1, спр. 12, арк. 48.

і посилилося майнове розшарування селян. Так, землевласник Д. Голишин мав у містечку та його околицях 8557 десятин землі; йому належали також паровий млин і винокурний завод. Поміщик фон Менк володів 8934 десятинами землі, Кемпковський — 310 десятинами. Постійні злидні гнали до них в кабалу зубожілих селян, яких вони нещадно експлуатували.

Умови праці промислових і сільськогосподарських робітників були тяжкими. Заробітна плата лишалася дуже низькою. Навіть робітники-залізничники, які постійно працювали від сходу до заходу сонця, одержували по 40—50 копійок на день. У кравецьких і шевських майстернях робочий час не регламентувався, а тісна майстерня часто правила їм і за житло. Поміщик Голишин, визискуючи робітників млина, мав щорічно 38 тис. крб. прибутку.

Царське самодержавство, поміщики й капіталісти не приділяли уваги культурному розвиткові населення. Лише у 1871 році в Рожищі було відкрито однокласне училище, в якому у 1892 році навчалося 43 хлопчики і 8 дівчат[1]. Крім того, тут були німецька і єврейська школи. Наприкінці XIX століття в містечку відкрили невелику бібліотеку. Населення зовсім не мало медичної допомоги. Земська лікарня почала діяти тут лише перед першою світовою імперіалістичною війною.

У відповідь на нестерпні умови життя та сваволя царських чиновників трудящі Рожища піднялися на боротьбу проти гнобителів. Під час революції 1905—1907 рр. вони виступили на знак солідарності з робітничим класом Росії[2]. У містечку відбувалися мітинги. 11 лютого 1906 року демонстранти прийшли на привокзальну площу і влаштували мітинг, на якому виступив соціал-демократ Зеленов (Міцкевич). Але того ж дня він був заарештований поліцією і згодом засуджений до 4 років тюремного ув'язнення[3]. Під час підготовки до скликання 1-ї Державної думи в Рожищі було розповсюджено антиурядові прокламації, які закликали до її бойкоту та повалення царського уряду. Розгорталась агітаційна робота серед трудящих. Найбільш свідомі робітники об'єдналися в «Комітет робітничого союзу», який тут активно діяв в період революції 1905—1907 рр[4].

Під час першої світової війни населення Рожища зазнало нових бідувань. З відступом російських військ частина жителів евакуювалася на схід. У червні 1915 року містечко захопили австро-німецькі війська. Окупанти спалили суконні фабрики, пограбували населення, розібрали чимало будинків, використавши цеглу для будівництва укріплень, або спалили їх. Вони реквізували майже всю худобу і примушували чоловіків перевозити вантажі. У липні 1916 року російські війська, здійснивши Луцький прорив, визволили Рожище. Лінія фронту пройшла по р. Стоходу, за 18—20 км на захід від Рожища. До початку 1918 року тут зосереджувалася велика кількість російських військ Південно-Західного фронту.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в Рожищі у червні 1917 року виникла Рада солдатських і робітничих депутатів. При ній активно працювали різні комісії, які всіляко підтримували населення. Про авторитет Ради свідчить постанова солдатського комітету 113-го обозного батальйону, розташованого в Рожищі, від 15 червня 1917 року, яка пропонувала усім транспортним батальйонам за прикладом 661-го батальйону взяти участь у діяльності Ради, обравши до її складу потрібне число делегатів[5]. У жовтні 1917 року делегат-більшовик від 502-го полку, розташованого в Рожищі, доповідав Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів про те, що полк готовий підтримати збройне повстання і що Тимчасовий уряд має бути повалений[6].

---

[1] Памятная книжка Волынской губернии на 1892 год, стор. 80.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1. спр. 356, арк. 243.

[3] Там же, спр. 661, арк. 10.

[4] К. І. Томашевич. З революційного минулого.— КПЗУ — організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів КПЗУ. Львів, 1958, стор. 285, 298.

[5] Борьба трудящихся Волыни за власть Советов. Сборник документов и материалов, стор. 28.

[6] Газ. «Рабочий путь», 20 жовтня 1917 р.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Рожищі у листопаді 1917 року було встановлено Радянську владу. В грудні створили волосний революційний комітет у складі І. К. Поліщука, Г. І. Мичика, І. П. Гнатюка, М. А. Бурика та інших[1]. Ревком спрямовував всю свою діяльність на зміцнення Радянської влади. Треба було провести облік та забезпечити охорону народного майна, для відсічі класовим ворогам готувати зброю. У лютому 1918 року Рожище знову захопили німецькі війська. Ревком пішов у підпілля, продовжуючи мобілізовувати маси на боротьбу проти німецьких окупантів та контрреволюційної Центральної ради.

Німецькі загарбники разом з українськими буржуазними націоналістами запровадили жорстокий окупаційний режим. Підпільний ревком збирав сили, щоб відновити владу Рад, готував зброю й боєприпаси. Активну роботу проводив тут К. І. Томашевич. Йому вдалося вивезти з військових складів 178 ящиків з гвинтівками і боєприпасами, які було роздано захисникам Радянської влади[2]. Після краху німецької окупації і революції у Німеччині ворожі війська залишили Рожище, але владу в містечку захопили петлюрівці.

Навесні 1919 року Рожище окупували війська буржуазної Польщі, яких влітку 1920 року вигнала Червона Армія. Через Рожище і навколишні села в напрямку Ковеля пройшли бійці 44-ї стрілецької дивізії 12-ї армії. Багато рожищенців вступило добровольцями до Червоної Армії. Рожищенський ревком, вийшовши з підпілля, почав впроваджувати в життя ленінський декрет про землю. Поміщицькі землі були конфісковані і передані селянській бідноті. Ревком проводив запис добровольців до Червоної Армії, організовував збір продуктів та одягу для бійців[3].

Проте у вересні 1920 року після відступу Червоної Армії Рожище знову окупували війська панської Польщі.

Майже два десятиріччя поневірялося населення. Буржуазно-поміщицький уряд проводив політику соціального і національного гноблення. У 1921 році у селищі налічувалося 3263 жителі[4].

Промисловість Рожища за часів панування буржуазної Польщі лише займалася переробкою продуктів сільського господарства. Основними підприємствами тут були млини і олійниці. Діяла також майстерня для виготовлення лемешів, де вручну працювали сільські ковалі. Суконні фабрики було відбудовано, але вони перетворилися на підприємства первинної обробки вовни. Лише одна з них виготовляла грубу пряжу. У Рожищі була розвинута кравецька кустарна промисловість. Десятки кравецьких майстерень виробляли одяг, головним чином чоловічий. Їх продукцію продавали не лише на рожищенських ярмарках, а й вивозили в інші населені пункти. Польські власті проводили політику захисту буржуазії і жорстокої експлуатації трудящих. Вони запровадили державну монополію на товари першої потреби (сіль, сірники, гас, мило та інші), встановивши на них високі ціни і занадто низькі — на сільськогосподарську продукцію. Так, 1 кг солі коштував 12—14 грошів, коробку сірників не завжди можна було купити за 1—2 яєць, а щоб придбати 1 кг цукру, селянинові треба було продати до 20 кг пшениці. Внаслідок цього значна частина населення була позбавлена конче необхідних товарів[5].

Вкрай незадовільним було і медичне обслуговування населення. В Рожищі працювала примітивна лікарня на 4 ліжка, хоч проживало тут 6 тис. жителів. Медичну допомогу подавали лікар і 2 фельдшери. Правда, було 4 приватні лікарі, але вони брали непомірно високу плату, яка була недоступною для трудящих. Лише візит лікаря коштував 5 злотих, а перебування в стаціонарній лікарні —

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 13, арк. 47.
[2] Там же, спр. 14, арк. 31, 32.
[3] К. І. Томашевич. З революційного минулого, стор. 298.
[4] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 35.
[5] Я. Ілляшенко. Волинь за 25 років. Львів. 1964, стор. 35, 37.

до 8 злотих на добу[1]. Таке ставлення до здоров'я трудящих спричинялося до вимирання цілих сімей від туберкульозу, тифу та інших захворювань.

Г. І. Мичик — один з членів Рожищенського підпільного райкому КПЗУ. 1935 р.

Буржуазно-поміщицький уряд Польщі провадив політику національного гноблення українського населення, душив розвиток української культури. Навчання рідною мовою було заборонено. У Рожищі працювали лише одна семирічка з польською мовою навчання і приватна початкова німецька школа. Не було жодного середнього навчального закладу. Багато дітей лишалося поза школою. Вчитися могли переважно діти заможних батьків.

Трудящі Рожища боролися проти експлуатації і політичного безправ'я, за соціальне визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Цю боротьбу очолювала КПЗУ. У 1922 році в селищі виник комуністичний осередок. Його організаторами були Г. І. Мичик, Р. З. Верба, К. І. Томашевич[2]. Тоді ж під керівництвом комуністів тут почав діяти осередок Комуністичної спілки молоді.

Незабаром рожищенський комуністичний осередок налагодив безпосередні зв'язки з ЦК КПЗУ і комуністичними осередками міст Ковеля і Луцька. На основі настанов ЦК КПЗУ з окремих осередків і груп, що діяли в Рожищі і навколишніх селах, оформилася районна організація, яку очолив Г. І. Мичик. Проте склад районного комітету КПЗУ часто змінювався через постійні арешти і переслідування[3]. З конспіративних міркувань комуністичні осередки були поділені на групи по 3—5 чоловік. Кожна група одержувала конкретні завдання і діяла самостійно. Партійні групи проводили агітаційно-масову роботу серед робітників і селян, готували найбільш активних з них до вступу в лави партії. Особлива увага приділялась розповсюдженню комуністичної літератури.

Рожищенський райком керував партійними осередками району. Районна партійна організація КПЗУ залучала робітників і селян до революційної боротьби за возз'єднання Західної України з Радянською Україною. В її складі наприкінці 1924 року налічувалося 8 осередків, які об'єднували понад 20 членів партії[4]. З 1924 року в Рожищі діяв місцевий комітет МОДРу, очолений П. І. Мичиком. Комітет чимало зробив для збору коштів до фонду організації. З цією метою місцева організація «Просвіти», яка підтримувала зв'язки з комуністами, влаштовувала вечори, концерти, спектаклі тощо. Одночасно комітет збирав одяг і продукти для політв'язнів.

Під керівництвом ЦК КПЗУ райком партії вів антивоєнну пропаганду. Так, напередодні 1 серпня 1924 року в Рожищі були розклеєні комуністичні відозви антивоєнного змісту, вивішено транспаранти з лозунгами «Геть імперіалістичну війну проти СРСР!», «Хай живе робітничо-селянський уряд!»[5]. Зважаючи на багатонаціональний склад трудящих Рожища, райком КПЗУ приділяв чимало уваги вихованню їх у дусі пролетарського інтернаціоналізму і згуртуванню в єдиний фронт боротьби. З 1925 року в селищі систематично розповсюджувався нелегальний журнал ЦК КПЗУ «Наша правда», який пропагував ленінське вчення про класову боротьбу, про союз робітничого класу й селянства та керівну роль партії у революційній боротьбі. Це сприяло зростанню свідомості трудящих. З жовтня 1927 року

[1] За волю народну. Збірник документів, стор. 198.
[2] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 13, арк. 47.
[3] Там же, ф. 118, оп. 1, спр. 104, арк. 42.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 76.
[5] Волинський облдержархів. ф. 1, оп. 2, спр. 3185, арк. 20.

відбувся страйк 50 кравців, яким керував голова спілки кравецьких робітників А. Непомнящий. Страйк пройшов організовано, на деякий час він повністю паралізував роботу кравецьких майстерень. Страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення житлових умов. Для його придушення власті кинули загони поліції. Було заарештовано і засуджено до різних строків ув'язнення 12 страйкарів[1].

У березні 1933 року кравці Рожища знову припинили роботу. Страйк охопив всі майстерні, в яких працювало 362 робітники, переважно молодь. Його очолили С. Азріль (нині директор сирзаводу), Б. Андросюк (нині секретар партійної організації промкомбінату), І. Стасюк та інші. Керовані комуністами, робітники кравецьких майстерень виробили вимоги до власників й організовано виступили проти них. Трудящі вимагали скорочення робочого дня, поліпшення умов праці і підвищення заробітної плати, повернення на роботу звільнених робітників. Внаслідок організованості і стійкості страйкарів власники підприємств змушені були частково задовольнити їх вимоги. Щоденну заробітну плату було підвищено на 50 грошів[2].

Революційна активність трудящих зросла в роки економічної кризи, яка охопила Польщу у 1929—1933 роках. Так, у 1932 році напередодні свята 15-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в Рожищі комуністи і комсомольці розповсюдили листівки, в яких засуджувалася ганебна пацифікація. Листівки закінчувалися закликами не сплачувати податків і посилити боротьбу проти окупантів[3]. Польська поліція, налякана розмахом революційного руху, посилила переслідування комуністів і комсомольців, заарештовувала борців за всенародну справу і чинила над ними розправу. 13 січня 1933 року у Рожищі в будинку члена КПЗУ М. Верби був убитий член Луцького окружкому КСМЗУ О. І. Степанюк. Тепер вулиця, де він загинув, названа його ім'ям[4]. Тут встановлено меморіальну дошку.

У застінках польської дефензиви був закатований комсомольський вожак А. Жуковський. 21 листопада 1934 року в день його похорону відбулася масова політична демонстрація трудящих Рожища і навколишніх сіл.

На могилі борця за щастя народу було влаштовано мітинг протесту проти фашистського терору в Польщі. З палкими промовами тут виступили члени райкому КПЗУ Г. І. Мичик і К. І. Томашевич. Учасники мітингу одностайно вимагали звільнити з тюрми Ернста Тельмана і всіх політичних в'язнів[5]. У серпні і вересні 1936 року Рожищенський райком КПЗУ зібрав гроші на допомогу борцям республіканської Іспанії[6].

З початком нової економічної кризи погіршало становище робітників і селян. У березні 1938 року в Рожищі було зареєстровано 350 безробітних. Трудящі продовжували боротьбу за своє визволення. Вони вірили, що їм подасть руку допомоги Радянський Союз. У вересні 1939 року їх сподівання здійснилися. Ще до приходу Червоної Армії в Рожищі 17 вересня 1939 року утворився революційний комітет на чолі з комуністом Г. І. Мичиком. Першим заходом комітету була організація загону робітничої гвардії, куди вступило близько 300 чоловік. Члени загону під керівництвом ревкому роззброїли поліцію, заарештували представників польських місцевих властей і проголосили Радянську владу. Під командуванням комуніста К. І. Томашевича гвардійці успішно відбили наскоки поліції, роззброїли кілька польських військових загонів і взяли під охорону державне майно[7].

23 вересня 1939 року в Рожище вступили воїни Червоної Армії. Це був хвилюючий, незабутній день. Трудящі селища і навколишніх сіл зустріли своїх визволите-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 1559, арк. 72.
[2] Там же.
[3] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 8, спр. 85, арк. 174.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 11 травня 1963 р.
[5] Волинський облпартархів, ф. 597, оп. 1, спр. 14, арк. 38.
[6] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 26, арк. 140, 141.
[7] Р. Чаленко. Здійснення віковічної мрії українського народу. К., 1960, стор. 129.

лів палкими привітаннями, хлібом-сіллю і квітами. На мітингах жителі щиро дякували Комуністичній партії і Радянському урядові за визволення.

Одразу ж був створений революційний орган влади — тимчасове управління, яке за активною участю трудящих запровадило на підприємствах робітничий контроль, здійснило розподіл поміщицької і церковної землі між сільською біднотою, провело облік державного майна. Відкрилися 3 семирічні школи з рідною мовою навчання. Збудували кінотеатр, клуб. Стали працювати школи для ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення. Незабаром почалася підготовка до виборів у Народні Збори Західної України. Депутатом від Рожища обрали активного діяча комуністичного підпілля К. І. Томашевича. Виконуючи наказ своїх виборців, він голосував за возз'єднання Західної України з Радянською Україною[1].

Народні Збори проголосили на Західній Україні Радянську владу. Рожище стало районним центром. З цього часу в селищі під керівництвом райкому КП(б)У розпочалася велика робота по соціалістичному перетворенню народного господарства. Найбільші промислові підприємства — млини, суконна фабрика, олійниці були націоналізовані. Невеликі ремісничі підприємства об'єднано в артілі. Здійснено також націоналізацію банку та матеріальних цінностей. Трудящі з великим ентузіазмом почали будівництво нового життя. Активними учасниками його були секретар райкому КП(б)У А. П. Чепур, голова райвиконкому Л. І. Рябчук, колишні члени КПЗУ, активні борці проти буржуазної Польщі Г. І. Мичик, К. І. Томашевич, П. І. Мичик та інші.

26 червня 1941 року Рожище окупували німецько-фашистські загарбники. У районі селища тяжкі оборонні бої з ворогом вів 648-й стрілецький полк під командуванням майора Алесенкова 27-го стрілецького корпусу Червоної Армії[2].

У роки окупації гітлерівці разом зі своїми найманцями — українськими буржуазними націоналістами заподіяли величезної шкоди народному господарству. Окупанти лютували, знищували радянських людей. Переслідуванням, арештам, катуванням і розстрілам не було краю. Фашисти розстріляли й замучили в селищі та його околицях 4659 мирних жителів, 57 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини[3]. Вони зруйнували і спалили в Рожищі 307 житлових будинків і 263 інші приміщення, пограбували школи, лікарню, клуб, кінотеатр. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами народному господарству району, перевищувала 157 млн. карбованців.

Проте фашистські кати були безсилими скорити рожищенців. З перших днів окупації тут діяла антифашистська підпільна група. До її складу входили В. М. Бега, В. В. Скоробогатько, Д. П. Шинкарук, Ф. Фрід та інші. Патріоти збирали розвідувальні дані, передавали їх партизанам, які розгортали боротьбу на території Волині. В. М. Бега очолив підпілля у сусідньому селі Любчому, налагодив зв'язки з луцькими підпільниками і доросинівською та тихотинською підпільними групами, що діяли на території району, а також з групами сусідніх районів. Для більшої зручності і конспірації він влаштувався їздовим у лікаря Францішека Фріда — чеського антифашиста. Під час національно-революційної війни іспанського народу 1936—1939 рр. Фрід був військовим лікарем інтернаціональної бригади, а після поразки революційних сил переїхав до Польщі. У 1939 році він зупинився в с. Доросинях і працював там лікарем, а у 1942 році переїхав до Рожища і відкрив там невеличку поліклініку, яка стала однією з явочних квартир і місцем збирання розвідувальних даних. Крім того, Фрід влаштовував явочні квартири в селах Переспі, Доросинях та в Луцьку[4].

---

[1] Львівський облдержархів, ф. Р-53, оп. 531, спр. 1, арк. 149.
[2] «Военно-исторический журнал», 1966, № 9, стор. 70, 71.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 121, 125—130; спр. 15, арк. 163.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 20 квітня 1965 р.

Підпільники проводили велику масово-політичну роботу серед трудящих, розповсюджували радянські газети й листівки, що надходили з партизанського з'єднання А. П. Бринського, влаштовували диверсії на залізниці Ківерці — Ковель. Рожищенська група пустила під укіс 5 ворожих поїздів[1].

У лютому 1943 року частина підпільників була викрита. Багато народних месників, у т. ч. рожищенці М. Доцюк і В. Бега, перейшли до партизанського загону. Після визволення селища Червоною Армією вони приєдналися до її лав і взяли активну участь у боротьбі проти фашистських загарбників. Під час переходу до партизанів Фрід разом із зв'язковим, що супроводив його, прийняв нерівний бій, і обидва загинули від рук фашистських найманців — українських буржуазних націоналістів.

Під грізними ударами могутньої Червоної Армії загарбники котилися на захід. 1 лютого 1944 року на підступах до Рожища розгорілися бої, а 2 лютого селище було визволено. Радянські війська вийшли на лівий берег Стиру, але 23 лютого фашисти перейшли в контрнаступ. Їм вдалося знову тимчасово захопити селище, та 17 березня 1944 року після артилерійської підготовки бійці Червоної Армії розпочали бій за його визволення. І того ж дня, форсувавши Стир, радянські воїни оволоділи плацдармом на лівому березі річки. 20 березня Рожище назавжди стало вільним[2]. В його визволенні брав участь 288-й стрілецький полк 181-ї Волгоградської ордена Леніна Червонопрапорної дивізії під командуванням підполковника Пономаренка. В боях за селище смертю хоробрих полягли сержант С. І. Сергєєв, рядові М. С. Гапін, С. Г. Данилевський, Ф. Й. Гречко, А. Г. Якименко, П. І. Пупій та інші.

Рожище знову стало районним центром. Відновили свою діяльність партійні і радянські органи. Під керівництвом районної партійної організації трудящі почали відбудовувати селище, зруйноване фашистськими загарбниками. За 2—3 перші післявоєнні роки було відбудовано житловий фонд, залізничну станцію, відновлено артіль. Споруджувалися нові підприємства. Збудований у 1950—1955 рр. ремонтний завод постійно розширюється. У 1964 році на підприємстві став до ладу потужний ливарний цех. Завод ремонтує мотори для тракторів і виготовляє кормозапарники та насоси. Рожищенське районне об'єднання «Сільгосптехніка», яке обслуговує колгоспи району, має добре обладнані майстерні для ремонту тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Обсяг робіт щорічно збільшується. Протягом 1957—1967 рр. він зріс з 123 тис. до 309,8 тис. карбованців.

Прядильно-ткацька фабрика, створена в 1960 році на базі артілі інвалідів, перетворилася на високомеханізоване промислове підприємство, обладнане новітніми текстильними машинами. Тут є прядильний, ткацький і фарбувальний цехи. На фабриці виробляють бавовняну і лляну пряжі, ковдри тощо — на загальну суму 2700 тис. крб. щороку. Мебльова фабрика виготовляє гнуті стільці, вішалки, шафи.

Харчокомбінат, створений на базі колишнього парового млина та пекарні, в 1962 році поповнився консервним цехом для переробки фруктів і овочів. У 1964 році реконструйовано хлібопекарню, що стала виробляти 72 сорти різних хлібобулочних виробів. Комбінат також виготовляє фруктові вина, соки та безалкогольні напої. Діє сирзавод.

Енергетичною базою підприємств є Добротвірська ДРЕС, струмом якої користуються промисловість і жителі селища з 1961 року. Відмітна ознака промисловості Рожища — швидкі темпи її розвитку. Так, з 1940 по 1967 рік виробництво промислової продукції зросло більш як у 20 разів. Тільки за роки семирічки дано державі понад план промислової продукції на 3 млн. крб. Чисельність робітників на основних промислових підприємствах зросла.

---

[1] А. Бринский. По ту сторону фронта, стор. 431—437.

[2] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 165.

Монумент Слави воїнам-односельчанам, полеглим на фронтах Великої Вітчизняної війни, смт. Рожище. 1969 р.

Широко розгорнувся рух за комуністичну працю. На всіх підприємствах селища працюють бригади, цехи й дільниці комуністичної праці, лозунгом яких стало «Жити і працювати по-комуністичному». Першою бригадою, що завоювала це почесне звання, була бригада слюсарів ремонтного заводу, очолювана Ф. Г. Івановим. Звання ударників комуністичної праці завоювали ткалі прядильно-ткацької фабрики М. Д. Валерко, А. М. Живчук, а також робітники ремонтного заводу — слюсар С. Г. Дудко, столяр В. Й. Маковський та інші.

Міцніє народне господарство, поліпшується добробут населення[1]. Яскравим свідченням цього є зростання купівельної спроможності трудящих, розширення товарообороту. Так, у 1966 році було продано товарів на 5517 тис. крб., тобто в 6 разів більше порівняно з 1955 роком. Особливо помітно зріс попит на меблі, культтовари, радіотовари, взуття, холодильники тощо. У 1967 році продано населенню радіотоварів у 5,5 раза, велосипедів і мотоциклів — у 7, а меблів у 14 разів більше, ніж у 1955 році.

Потреби населення в товарах забезпечує широко розвинута мережа торговельних закладів. У 1967 році в селищі працювало 44 магазини, 18 підприємств громадського харчування. Тут працюють спеціалізовані магазини «Взуття», «Трикотаж», «Тканини», «Меблі», «Посуд», «Культтовари», «Книги», «Овочі», «Продовольчі товари», «Кулінарія», «М'ясо» та інші, періодично влаштовуються виставки-продаж товарів, книжкові базари тощо.

Кращим стало і побутове обслуговування жителів, розгорнулося житлове будівництво. За післявоєнний час споруджено 182 комунальні та 2178 індивідуальних будинків.

Рік у рік збільшуються асигнування на благоустрій Рожища. Порівняно з 1959 роком вони зросли з 18,4 тис. до 70 тис. крб. у 1965 році, або майже у 4 рази[2]. Газифіковано понад 900 квартир трудящих. Протягом 1966—1967 рр. завершено будівництво готелю, кафе, ресторану, комбінату побутового обслуговування, забруковано вулиці. Тепер селище не впізнати. Вулиці його обсаджені деревами, тротуари й центральна вулиця заасфальтовані. В 1949—1951 рр. насаджено великий парк, споруджено пам'ятник В. І. Леніну і монумент Вічної Слави. Монумент Вічної Слави було відкрито 9 травня 1963 року. На ньому викарбувані слова: «Воїнам-односельчанам, які полягли в боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної

[1] Я. Ілляшенко. Волинь за 25 років, стор. 34.
[2] Газ. «Світло Жовтня», 7 липня 1964 р.

війни 1941—1945 рр.» і вирізьблено їх імена. На розі вулиць В. І. Леніна і Мостової впорядковано сквер, в якому височить пам'ятник Б. Хмельницькому.

У післявоєнний час докорінно поліпшилося медичне обслуговування населення. У 1960—1965 рр. додатково споруджено 2 нові лікувальні корпуси районної лікарні. Працюють туберкульозне та інфекційне відділення, жіноча й дитяча консультації, поліклініка. На початку 1964 року став до ладу просторий, з світлими палатами пологовий будинок. Лікувальні заклади селища розраховані на 150 ліжок, трудящих обслуговують 29 лікарів і 74 середні медичні працівники.

Успішно розвивається народна освіта. У 1966/67 навчальному році в Рожищі працювали середня й 2 восьмирічні загальноосвітні школи, школа робітничої молоді і консультаційний пункт заочної середньої школи, зооветеринарний технікум, медичне училище, дитяча музична й спортивна школи. У загальноосвітніх школах навчається 2050 учнів, з них у вечірній середній школі робітничої молоді — 350. В зооветтехнікумі, включаючи заочний відділ, набуває спеціальності 1000 і в медучилищі — 220 учнів. В селищі навчається кожний третій громадянин, в той час як за панської Польщі навчався лише кожний 30-й. У загальноосвітніх школах працює 125 вчителів, переважно з вищою освітою. 17 педагогів селища нагороджено значком «Відмінник народної освіти УРСР». Т. Т. Чорнобабенко — вчитель фізики середньої школи нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Починаючи з 1947 року понад 1600 юнаків і дівчат закінчили середню загальноосвітню школу. З них понад 500 уже мають дипломи вищих учбових закладів. Серед випускників школи кандидат біологічних наук А. Федоренко, кандидат педагогічних наук Л. Калапуша, кандидат сільськогосподарських наук М. Ворончук, кандидат медичних наук Р. Фірчук та інші.

За роки Радянської влади у Рожищі побудували чимало культурно-освітніх закладів — Будинок культури, кінотеатр, літній кінотеатр, 3 клуби на промислових підприємствах, бібліотеку та інше. Будинок культури звели методом народної будови в 1949—1951 рр. Тут є зал для глядачів на 600 місць, бібліотека з читальним залом і кілька кімнат для гурткової роботи. Працюють гуртки художньої самодіяльності: об'єднаний і чоловічий хори, вокальна група, танцювальний колектив, естрадний оркестр, оркестр народних інструментів та духовий, ансамбль баяністів, ляльковий театр тощо. Всього в художній самодіяльності бере участь понад 400 чоловік. У Будинку культури відбуваються також тематичні вечори, зльоти передовиків виробництва, зустрічі з старими комуністами.

Великою популярністю користується у населення драматичний гурток, заснований у 1944 році з ініціативи Б. К. Тоцького — вчителя середньої школи. Гурток став великим творчим колективом самодіяльних митців, який об'єднує понад 70 чоловік. 10 квітня 1959 року рішенням Міністерства культури УРСР гуртку присвоєно звання самодіяльного народного драматичного театру. За останні 5 років його актори показали населенню 127 вистав, які користувалися великим успіхом. Цей колектив був удостоєний права виступити на заключному республіканському конкурсі народних театрів у Києві в 1967 році. До послуг трудящих Рожища новий кінотеатр «Мир» на 350 місць, збудований у 1961 році. Протягом 1966 року його відвідало майже 250 тис. чоловік, тобто в середньому кожний дорослий житель побував тут 35 разів на рік. 9 громадських бібліотек, фонд яких становить 120 тис. книг, — свідчення культурного зростання жителів. Там відбуваються читацькі конференції, диспути.

На Івана Купала в смт. Рожищі. 1964 р.

В селищі стали традиційними нові свята й обряди, комсомольські весілля, реєстрація новонароджених, проводи до армії і на пенсію.

Провідна роль у житті Рожища належить партійній організації, яка об'єднує 656 комуністів. Її помічником є комсомольська організація, в лавах якої 1587 юнаків і дівчат.

На мітингу молодого й старшого покоління, що відбувся 1 вересня 1967 року біля Рожищенської восьмирічної школи № 1, учасники боротьби за перемогу Радянської влади комуністи К. І. Томашевич, П. І. Мичик, Н. К. Кравчук, І. А. Войтюк, Б. І. Царук та інші передали свій наказ майбутньому поколінню. Цей документ вкладено до капсули й замуровано в стіні школи. На меморіальній дошці, встановленій тут, написано: «Тут закладений Наказ комуністів — учасників боротьби за встановлення Радянської влади в західних областях України — майбутньому поколінню. Відкрити в 2017 році, в день 100-річчя Радянської влади. 1967 рік».

М. У. ВОЛЬСЬКИЙ, Р. Н. ОКСЕНЮК

* * *

Рожищенський район було створено в грудні 1939 року. Розташований у південно-східній частині області. Межує з Ковельським, Маневицьким, Ківерцівським, Луцьким, Локачинським і Турійським районами Волинської області. Площа — 860 кв. км. Населення — 44,1 тис. чоловік, у т. ч. 8,6 тис. міського (18,6 проц.). Район перетинають шосейні шляхи Київ—Брест, Луцьк—Ковель, залізниця Ковель—Львів.

В районі — 64 населені пункти, підпорядковані селищній та 20 сільським Радам.

Загальна площа сільськогосподарських угідь — 65 тис. га, з них 40,5 тис. га орної землі, 12,5 тис. га луків, 11 тис. га пасовищ, 955 га садів. Тут налічується 9,1 тис. га лісів, 818 га водоймищ.

У районі — 9 промислових підприємств, валова продукція яких у 1968 році становила 10,5 млн. крб. Найбільшими підприємствами є ремонтний завод, меблева і прядильно-ткацька фабрики, овочеконсервний завод, районне об'єднання «Сільгосптехніка», 2 цегельні заводи.

ДОРОСИ́НІ

Доросині — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Кияж й Немир. Розташоване за 22 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Переспа. Населення — 1545 чоловік.

Доросині — одне з найбільших і найдавніших сіл району. Перші згадки про нього в історичних документах належать до 1450 року, коли польський король Казимир подарував його разом з іншими населеними пунктами бояринові Олізару Шиловичу[1].

В XVI столітті Доросині були значним поселенням, про що свідчить інвентарний опис 1517 року. На той час село належало феодалові С. Граєвському, який вносив у казну податок за 30 димів по 12 грошів, за 5 городників — по 4 гроші та за священика — 2 флорини (60 грошів). Селяни відбували панщину, розмір якої визначав особисто пан. Згідно з «Уставою на волоки» 1557 року було запроваджено

[1] Акты, относящиеся к истории Западной России, т. 1, стор. 67, 604.

постійну панщину — 2 дні на тиждень від волоки. Крім того, на користь пана населення виконувало багато додаткових робіт та повинностей.

Селяни, що мали коней і волів, виходили на роботу з плугами та іншим реманентом. Городники пололи посіви, збирали хліб, косили сіно тощо. Водночас селяни охороняли панський двір, лагодили дороги, будували мости, гаті, ремонтували поміщицькі будинки. За невихід на панщину їх тяжко карали.

Ще гіршим було життя доросинівців у другій половині XVIIстоліття. Кріпосницький гніт доповнювався національним гнобленням. За найменшу провину пани та орендарі карали кріпаків на смерть[1]. Шляхта жорстоко визискувала селян, а це призводило до зубожіння значної частини жителів. За інвентарним переписом 1583 року в селі налічувалось лише 14 димів, які мали свою тяглову силу і польові наділи, 20 городників, 6 комірників, ремісник, дудар. Промисли й ремесла теж були джерелом існування селян.

Особливо посилився кріпосницький та національний гніт напередодні визвольної війни українського народу, очолюваної Богданом Хмельницьким. У 40-х роках XVII століття панщина становила 4—6 днів на тиждень. Селяни, які володіли волочним наділом землі, не тільки відбували щоденну панщину, але й давали панові ще чотири маци (32 пуди вівса або жита), 4 півні, курку, гуску, півкопи яєць та 1 злотий і 16,5 гроша чиншу. Дві маци платили ті, що користувалися пів-волокою, а також працювали взимку по три, влітку — по чотири дні щотижня. Городники відробляли 1—3 дні на користь феодала, який брав також півзлотого та 2 півні[2].

Свавілля і насильство феодала, релігійні утиски спричинялися до відкритих виступів селян. Покріпачене населення Доросинів приєдналося до повстанського війська під час визвольної війни 1648 року, коли могутній народний рух охопив усю територію Волині аж до Бугу. Найбільші групи повстанців діяли поблизу села — між Ковелем і Турійськом. На їх бік пристали і доросинівські селяни. Палали панські маєтки, втікала шляхта.

Після визвольної війни життя селян стало ще гіршим. Панщина становила 6 днів на тиждень. Доросині ще майже 150 років перебували під владою шляхетської Польщі. За даними 1797 року тут налічувалося 60 дворів і 414 чол. населення[3]. 1812 року їх залишилося 40: під час війни наполеонівські війська завдали селу великої шкоди. Багато жителів втекло або загинуло в боях поблизу Доросинів[4].

Інвентарні правила 1847—1848 рр. формально визначили за селянами 1478 десятин землі, з якої лише 495 десятин було орної. Велика кількість землі належала поміщиці А. Вільчинській. Хоч вони і закріпили за селянами землю, якою ті користувались раніше, та обмежили панщину трьома-чотирма днями на тиждень з тяглого і пішого двору, проте влада поміщика над кріпаками лишилася непорушною. Поміщиця, застосовуючи урочну систему, примушувала селян працювати на панщині весь тиждень. Завдання одержували на день такі, що їх можна було виконати лише протягом двох-трьох днів, і то всією родиною. До того ж, з 1848 по 1861 рік поміщиця загарбала у селян більшу частину сіножатей і близько половини орної землі (588 десятин). Лише 690 десятин, у тому числі 270 десятин орної, 380 — сіножатей, 40 десятин присадибної, лишилося в хліборобів.

За указом, виданим після Польського визвольного повстання 1863 року, поміщики змушені були повернути селянам частину загарбаної землі. Селяни Доросинів одержали на двір по 9,5 десятини землі, за яку мали внести 12 тис. крб. викупних платежів. Ця сума зросла втроє, зважаючи на виплату процентів протягом 49 років за надану державою позику.

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 283—286.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 23, 152.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 251, арк. 124; спр. 263, арк. 128.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 97, арк. 22, 23; ф. 115, оп. 1, спр. 1554, арк. 3, 4.

Але і після видання указу 1863 року більша частина землі належала поміщикам. Поміщиця К. Підгірська володіла 386 десятинами кращих земель, вона також загарбала ліс між Доросинями і Кроваткою, яким раніше користувалися селяни. Ніхто з селян не мав права ходити сюди по ягоди, гриби або збирати хмиз. Син її Ф. Підгірський наказував палити хати селян або карати їх різками за те, що вони наважувалися збирати хмиз у панському лісі.

Великі викупні платежі, податки та повинності, жорстока експлуатація прискорили майнове і соціальне розшарування села після реформи 1861 року. Більшало в Доросинях зубожілих, безземельних і малоземельних селян, зростало число куркульських господарств. На початку XX ст. поміщикам належало 1132 десятини найкращої землі села[1]. Обтяжена викупними платежами й податками, частина селянських господарств занепадала, селянам доводилось продавати свої землі куркулям або наймитувати у них. Доведені до відчаю своїм скрутним становищем, бідняки села у 1905 році повстали проти поміщиків та куркулів. Повсталі селяни спалили стоги сіна, клуні з хлібом і хліви з худобою пана Підгірського. Розлючений поміщик наказав спалити все село. Коли в грудні 1907 року запалала хата селянина Ф. Сливи, селяни кинулись у поміщицький двір, вбили пана, а його будинок зруйнували. Прибулі сюди урядник і 2 поліцаї виявились безпорадними. Почались арешти, допити. Багато жителів села зазнало покарань, селянина Ф. Сливу заслали на каторгу до Сибіру[2]. Повернувся він після повалення царизму в 1917 році.

Панівні класи тримали трудящих у темряві. Майже всі жителі були неписьменними. Лише в 1888 році тут на кошти громади відкрили церковнопарафіяльну школу, в якій сіли за парти 10—15 учнів. Через 20 років навчалися 35 дітей. Значна більшість хлопчиків та дівчаток лишалася поза школою[3].

Під час першої світової війни більшість селян мобілізували до царської армії. Влітку 1915 року австро-німецькі війська захопили село. Частина доросинівців евакуювалася вглиб Росії, а ті, що залишились, зазнали чимало лиха. В червні 1916 року російські війська прорвали фронт на Луцькому напрямі. Доросині стали вільними. До лютого 1918 року лінія фронту проходила по р. Стохід, за 5 км від села.

Жителі Доросинів — фронтовики Г. П. Синій, Т. Г. Войтюк та інші, які служили в 39-му корпусі, що тримав оборону по р. Стохід, поблизу села, принесли сюди звістку про повалення самодержавства. Вони закликали селян до боротьби проти поміщиків. У липні 1917 року з ініціативи місцевих селян-фронтовиків був утворений земельний комітет. До нього ввійшли бідняки М. Ф. Вірний, Є. Ф. Іщук та ін. Головою обрали П. Ф. Крашевського. Комітет заборонив поміщикам продавати землі, знизив орендну плату, допомагав сім'ям, чоловіки яких мобілізовано до армії[4].

Фронтовики розповіли селянам про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В листопаді 1917 року революційні полки 126-ї дивізії 39-го корпусу допомогли трудящим встановити Радянську владу в Доросинях[5]. Сільський комітет поповнився революційними солдатами і став органом влади. Він співробітничав з революційним солдатським комітетом 126-ї дивізії, розташованої поблизу села.

Виконуючи рішення Луцького повітового селянського з'їзду, що відбувся в січні 1918 року, Доросинівський сільський комітет готувався до розподілу поміщицької землі та майна. Але мирна праця тривала недовго. З лютого до грудня

---

[1] Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении которых находится не менее 50 дес. земли, стор. 118, 129, 132, 135, 136, 144.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 733, арк. 88, 89.

[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 379, арк. 123; спр. 385, арк. 267.

[4] Там же, ф. Р-1270, спр. 74, арк. 2.

[5] ЦДВІА СРСР, ф. 2290, оп. 4, спр. 2, арк. 26.

1918 року село було окуповане австро-німецькими військами. У лютому 1919 року прийшли польські війська. Жителі Доросинів, Щурина, Любчого, озброївшись чим могли, відкинули білополяків на певний час за р. Стохід[1]. Трудящі Доросинів з великою радістю зустріли контрнаступ Червоної Армії проти панської Польщі в серпні 1920 року. Відновив роботу бідняцький селянський комітет, головою якого обрали Є. Ф. Іщука. Комітет організував допомогу Червоній Армії, виконував рішення Луцького повітового селянського з'їзду щодо здійснення земельної реформи. Та за короткий час існування він не встиг втілити у життя ці плани.

Країни Антанти і США допомогли буржуазній Польщі в жовтні 1920 року знову захопити Волинь. Тяжкого соціального гніту, національного безправ'я і нечуваних злиднів зазнали жителі села. Сюди повернулися шляхтичі — землевласники Липовський, Новицький і Радкевич. У Доросинях створено поліцейський пункт. Шляхтичі самі були учасниками катування непокірних селян.

1929 року селянам заборонили пасти худобу в лісі, яким вони здавна користувалися. Понад 5 років за це марно судилися люди з поміщиками Богуславським і Радкевичем[2]. У 1936—1937 рр. польські власті провели у Доросинях т. зв. комасацію (землевпорядкування), щоб ліквідувати черезсмужжя і створити хутірські куркульські господарства. З 376 дворів лише 108 заможніших господарств, які мали 869 десятин землі, зголосилися вийти на хутори. Але в 1936 році за розпорядженням уряду було комасовано 1856 десятин землі[3].

Хоча й було ліквідовано черезсмужжя, проте це не врятувало доросинців від злиднів. Більшість селян залишалася малоземельною, не вистачало свого хліба навіть до нового року. «Селянин не живе, а животіє», — писала газета «Поступ». Селяни платили численні постійні й одноразові податки: грунтовий, маєтковий, прибутковий, різні штрафи, відбували гужову повинність тощо. Хто мав 2 десятини орної землі, той платив від 30 до 60 злотих на рік. Хто вчасно не вносив їх, ставав жертвою екзекутора, який описував майно боржника і продавав його.

Над доросинівцями тяжів не тільки соціальний, а й національний гніт: їм забороняли користуватися рідною мовою в установах, їхні діти лишалися поза школою; дістати кваліфіковану роботу українець не міг.

Тим часом боротьба селян тривала. В 1931 створюється організація «Сельроб». Більш свідомі її члени заснували в 1932 році осередок КПЗУ, секретарем якого обрали Н. К. Кравчука. Відтоді політична робота в селі посилилася. Бойовим помічником осередку стала комсомольська організація, яка утворилась 1934 року і налічувала 10 членів. Секретарем її був А. М. Вірний[4].

Готуючись відсвяткувати 20-річчя Великого Жовтня, комуністи й комсомольці за завданням осередку вивішували червоні прапори, транспаранти, лозунги. У день свята, як виклик реакції, вони піднесли червоний прапор над будинком поліції, над школою прикріпили транспарант «Хай живе Радянська влада!»[5]. Осередок КПЗУ збирав кошти на допомогу політв'язням, вів атеїстичну роботу серед молоді. Комуністи таємно встановили у хатах активістів три радіоприймачі, приймали і поширювали відозви ЦК КПЗУ, інформували населення про життя на Радянській Україні.

Важливою формою боротьби проти окупантів були також страйки робітників та селян. В 1933 році Доросинівський осередок КПЗУ очолив виступ шляхових робітників на дільниці Тристень—Рожище. Страйкарі вимагали підвищити заробітну плату. Їх вимоги задовольнили. У 1934 році трудящі Доросинів приєдналися до загального селянського страйку, який охопив тоді 130 сіл. Селяни не вивозили

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 1073, арк. 151, спр. 6.
[2] Волинський облдержархів, ф. 36, оп. 4, спр. 222, арк. 1—6.
[3] Там же, ф. Р-1270, оп. 1, спр. 74, арк. 1, 2.
[4] Там же, ф. Р-1261, спр. 61, арк. 1.
[5] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 6498, арк. 344.

на ринок сільськогосподарських продуктів, не сплачували податків, бойкотували купівлю промислових товарів, вимагали знизити ціни на них[1].

Власті відповіли на посилення політичної боротьби трудящих масовими репресіями. У 1933 році вони кинули до в'язниці членів КПЗУ — Н. К. Кравчука, З. В. Федчука, М. Ф. Вірного, вбили активних діячів комсомольської організації Волині — підпільників І. Климчука і Р. Євдокимова, коли ті з Доросинів переходили до села Шурина, виконуючи партійне доручення[2]. Для «втихомирення» доросинівців поліція спорядила в 1934 році загін карателів. Він зруйнував 18 хат, зокрема Т. Кравчука, І. Вакулюка, М. Вірного, пограбував їх майно, заарештував 12 чоловік[3].

Вороги лютували, відчуваючи своє безсилля. Доросинівці виступали проти фашистського режиму пілсудчиків. Трудящі підтримали національно-революційну війну іспанського народу в 1936—1939 рр. Комуністи і комсомольці зібрали в селі 1,5 тис. злотих, щоб допомогти іспанським патріотам. Сільський активіст П. П. Слива виїхав до Іспанії, щоб добровольцем захищати республіку від заколотників, але на кордоні його затримали і ув'язнили. У 1937—1938 рр. така ж доля спіткала ще 24 трудящих доросинівців (братів Микиту та Семена Герасимчуків, Н. Кравчука, О. Слюсаренка, М. Власюка й інших), які вели революційну роботу в селі. Вони повернулися додому лише після визволення західноукраїнських земель від гніту панської Польщі.

У вересні 1939 року збулася заповітна мрія доросинівців. З хлібом і сіллю зустрічали вони воїнів Червоної Армії. На мітинг, що відбувся в центрі села, зібралися всі його жителі. Його учасники утворили тимчасовий комітет на чолі з А. Вірним, якого згодом обрали депутатом до Народних Зборів Західної України, що відбулися 26—29 жовтня 1939 року у Львові[4]. Комітет розподілив поміщицьку й осадницьку землю, худобу та сільськогосподарський реманент між безземельними селянами[5]. Незабаром Верховна Рада Союзу РСР прийняла закон про возз'єднання Західної України з УРСР у складі СРСР. У Доросинях було обрано сільську Раду, її очолив П. І. Вакулюк.

Восени 1939 року в колишніх поміщицьких та осадницьких будинках було відкрито клуб, сільмаг, сільську Раду, школу лікнепу. Громадське життя в селі небачено активізувалося. Понад 100 доросинівців сіли за парти вечірньої школи. У клубі щоденно збиралось багато людей послухати лекцію чи бесіду, подивитись кінокартину або концерт. Радянська влада дбала про охорону здоров'я трудящих. У Доросинях відкрили медпункт, лікарем тут працював антифашист із Чехії Фрід.

У вересні 1940 року в селі з ініціативи колишніх членів КПЗУ М. Ф. Вірного, М. П. Герасимчука, Н. К. Кравчука, З. Ф. Федчука та інших створюється колгосп ім. 17 Вересня, який спочатку об'єднав 40 селянських господарств. Головою правління обрали М. П. Герасимчука. Весною 1941 року в артілі уже було 120 господарств. Усуспільнено їх землі, тяглову силу, сільськогосподарський реманент. Колгосп мав 15 корів, 70 коней, 38 плугів, 20 залізних борін, 6 кінних молотарок. Навесні 1941 року всю громадську землю засіяли, збудували стайню, комору для зерна, підготувалися до збирання першого врожаю.

25 червня 1941 року до села вдерлися гітлерівці. Вони разом з бандерівцями пограбували все колгоспне майно[6]. Активісти С. П. Герасимчук, Н. К. Кравчук, О. П. Слюсаренко та інші восени 1941 року створили на хуторі Смолярка підпільну

---

[1] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 163.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 2142, арк. 14, 15.
[3] Там же, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 61, арк. 1, 2.
[4] Газ. «Світло Жовтня», 23 грудня 1967 р.
[5] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 61, арк. 1, 2.
[6] Там же.

групу. З нею підтримував зв'язок місцевий лікар — чех Фрід, який загинув пізніше від рук бандерівців. Місцеві жителі шанують його пам'ять. На будинку, де він колись працював, 1965 року встановлено меморіальну дошку.

Активну участь у партизанському русі брали доросинівці А. С. Мельничук і його дружина Я. Ф. Мельничук, їхня хата була явочною квартирою для партизанських розвідників. Я. Ф. Мельничук готувала їжу, прала білизну, допомагала пораненим, супроводила патріотів до партизанського загону. В своїй книзі «По той бік фронту» Герой Радянського Союзу А. П. Бринський назвав Ярину Флорівну рідною матір'ю»[1].

Доросинівська партизанська група наприкінці 1941 року встановила зв'язок з іншими підпільними групами, які діяли на території району й області. В першій половині лютого 1942 року в селі Доросині, у клуні підпільника З. Ф. Федчука, відбулася нарада керівників партизанських груп. Вона вирішила об'єднати партизанські групи в одну бойову одиницю. Доросинівські патріоти дістали завдання — зібрати в групи радянських військовополонених, що втекли з фашистських таборів, і відправити їх до партизанських загонів. Цю операцію успішно здійснили: 53 визволених військовополонених невдовзі поповнили лави народних месників загону Т. Соколова[2]. В 1943 році майже всі підпільники Доросинів стали бійцями партизанського з'єднання А. П. Бринського, яке діяло на півночі Волинської області.

Партизанська група Н. К. Кравчука, розташована в районі залізниці Ковель—Рожище, підірвала у селі Свидниках ворожий ешелон з танками, що йшов на фронт, поблизу станції Ковель пустила під укіс ешелон з хлібом і цукром, призначений для Німеччини. Доросинівці М. П. Герасимчук і П. І. Вакулюк брали також участь у операціях партизанського загону № 25, що діяв на залізниці Ковель—Сарни. Група висадила в повітря 7 ешелонів з живою силою і технікою ворога. Згодом загін рушив до Білгорайських лісів, що на території Польщі. Виконуючи бойове завдання, там загинув перший голова Доросинівської сільради П. І. Вакулюк[3].

У березні 1944 року поблизу Доросинів, на хуторі Смолярка, в хатах А. С. Мельничука і П. З. Синього, після бойової операції відпочивала група партизанів. Саме тоді сюди під'їхала танкетка з німецькими офіцерами. Попереджені Яриною Мельничук, партизани скосили гітлерівців автоматною чергою, а самі на їх машині помчали назустріч наступаючій Червоній Армії[4].

25 березня 1944 року Доросині визволили радянські війська від німецько-фашистських загарбників[5]. Бити ворога пішли з армією 470 доросинців. Вони хоробро воювали на різних фронтах. Більшість патріотів нагороджено бойовими орденами і медалями за проявлений героїзм. Але 102 односельчани не повернулося додому: полягли смертю хоробрих. Трудящі села свято шанують пам'ять своїх земляків. 9 травня 1965 року в парку відкрили монумент Слави, на якому викарбовано імена тих, хто загинув за щастя народу.

Завдяки рішучому наступові радянських військ і діям партизанів Доросині пощастило зберегти від повного знищення. Проте вороги встигли зруйнувати 38 житлових будинків і 52 інші будівлі, вивезли 30 коней, 50 корів, 70 свиней.

Після визволення трудящі на заклик партії взялися відбудовувати зруйноване господарство. Настало вільне життя. 1945 року тут було створено земельну громаду, яка допомагала селянам обробляти землю. На 100 тис. крб. передплатили доросинівці державну позику відбудови народного господарства 1946 року. Ще з вересня 1944 року в Доросинях почала працювати початкова школа. Наступного

---

[1] А. П. Бринский. По ту сторону фронта, стор. 419, 420.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, спр. 61, арк. 1, 2.
[3] Волинський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 523, стор. 506.
[4] Газ. «Світло Жовтня», 1 травня 1964 р.
[5] Волинський облдержархів, ф. 66, оп. 4, спр. 124, арк. 14.

року тут відкрили медичний пункт і сільський клуб[1]. Учителі, культармійці села вчили грамоти неписьменних.

Ініціативна група селян у вересні 1947 року відновила колгосп ім. 17 Вересня, головою якого було обрано М. М. Чабанчука. Спочатку в артіль об'єдналися 24 сім'ї. У 1948 році вона поповнилася ще 185 господарствами. А через рік уже налічувалось 219 дворів з населенням 776 чоловік[2]. У колгоспі було усуспільнено 1082 га землі, у т. ч. 782 га орної. Він мав 126 коней, 26 голів великої рогатої худоби. Реманент артілі: 127 кінних плугів, 309 борін, 79 возів, 2 жатки, 6 кінних молотарок, 5 віялок та ін.[3] Хоч в артілі ще не було своїх тракторів і машин, хлібороби успішно виконали всі польові роботи.

В грудні 1947 року створено другий колгосп — ім. Енгельса, головою якого обрали М. П. Герасимчука. На 1 січня 1948 року в ньому було 111 дворів, проживало 394 чол. Колгосп мав 696 га землі, у тому числі 453 га орної, 243 га сіножатей та пасовищ; 102 коні, 20 голів великої рогатої худоби[4].

У серпні 1948 року організувався і третій колгосп — ім. Ковпака. Він об'єднав 77 селянських дворів, понад 240 жителів, усуспільнив 433 га землі, з них 305 га орної, 128 га сіножатей і пасовищ. Колгосп мав 59 коней, 38 кінних плугів, 41 борону, 3 культиватори, 39 возів, 6 кінних молотарок, 4 віялки тощо.

Кооперування одноосібних селянських господарств у Доросинях здійснювалося в умовах запеклої класової боротьби. Своїми терористичними актами українські буржуазні націоналісти намагались залякати селян, відвернути їх від колективізації. Вороги розклеювали погрозливі листівки на хатах селян, які подали заяви про вступ до артілі. Але це не залякало селян. 1948 року майже всі одноосібні господарства об'єдналися у колгоспи.

Створену 1948 року сільську партійну організацію очолював М. П. Герасимчук. Вона дбала про економічне зміцнення молодих колгоспів, викривала ідеологію українського буржуазного націоналізму. З ініціативи комуністів у 1949 році в Доросинях методом народної будови почалося спорудження електростанції. Минув рік, і засяяло світло в хатах хліборобів. Електрика полегшила працю колгоспників.

Бойовим помічником комуністів села стала комсомольська організація, яка вела широку агітаційно-масову роботу серед селян, роз'яснювала Статут сільськогосподарської артілі, брала активну участь в соціалістичному змаганні за вчасне і доброякісне завершення сівби. У 1950 році колгоспи зібрали на поліських землях по 13 цнт зерна з га на всій площі посіву[5]. Колгоспи достроково виконали план хлібозаготівель, продали державі додатково ще 200 пудів хліба. Хлібороби одержали по 3 кг зерна на трудодень.

Щоб підвищити рентабельність сільськогосподарського виробництва, в січні 1950 року всі три колгоспи села об'єдналися. Через рік до укрупненого колгоспу приєдналася ще артіль ім. Кірова сусіднього населеного пункту Кияж. Головою колективного господарства, що стало багатогалузевим, обрано П. К. Кравчука[6]. Колгосп мав 3843 га землі, з них орної 2154 га, під садами і ягідниками — 80 га, решта угідь — під луками й пасовищами. Почали засівати великі площі пшеницею, житом, ячменем, кукурудзою, цукровими буряками, картоплею, кок-сагизом. За високі врожаї кок-сагизу ланковому М. М. Вірному в 1951 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, колгоспницю М. А. Єпішко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Більшість членів ланки нагороджено медаллю «За трудову доблесть»[7]. Після укрупнення вищим став агротехнічний рівень вироб-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 23, оп. 1, спр. 4, арк. 42.
[2] Там же, оп. 1, спр. 13, арк. 23, 54.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 84, арк. 18, 213—216.
[4] Там же,спр. 89, арк. 205—209, спр. 84, арк. 232.
[5] Волинський облпартархів, ф. 23, оп. 1, спр. 22, арк. 30, 36, 37.
[6] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 10, спр. 217, арк. 244.
[7] Волинський облпартархів, ф. 353, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

ництва, краще родила колгоспна земля. У 1964 році, наприклад, вивезено на поля майже 900 тонн мінеральних добрив, 440 га оброблено гербіцидами. У 1964—1968 рр. середній урожай зернових становив 19—20 цнт з га, цукрових буряків — 200—250 цнт, насіння льону — 3—5 цнт, одержано льоноволокна 5—6 центнерів з га.

З року в рік інтенсивно розвивалося тваринництво. Ще 1951 року на артільних фермах відгодовували 984 голови великої рогатої худоби, з них 270 корів. 1960 року одержано молока понад 1,9 тис. цнт, м'яса — 540 цнт, а через рік — уже 7 тис. цнт молока і 1,2 тис. цнт м'яса. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 2 тис. голів. Механізовано роздачу кормів та їх дріжджування, запроваджено автонапування, електродоїння.

Прибуток колгоспу зріс з 75 тис. крб. 1952 року до 750 тис. крб. у 1967 році. Тут побудували 7 типових корівників, 7 свинарників, комори для зерна, кормокухню, ремонтну майстерню, автогараж тощо.

У зростанні колгоспного виробництва велика заслуга артільної партійної організації, яка розгорнула боротьбу за економічне зміцнення громадського господарства, піднесення матеріального й культурного рівня трудівників села. Нині понад 60 комуністів працюють на провідних ділянках громадського господарства. Комуніста, Героя Соціалістичної Праці М. М. Вірного 1963 року обрано головою колгоспу, комплексні бригади очолили комуністи І. М. Табачук, М. В. Федчук, М. Д. Вірний та інші. Самовіддано трудяться нагороджені орденами й медалями свинарки К. І. Слива і К. М. Миджга, телятниця Н. Л. Стасюк, яку разом з колгоспним садівником П. І. Наумчуком занесено на Дошку пошани колгоспу та району. По 500—600 трудоднів виробляють колгоспники Г. Г. Сагадін, Б. П. Бондарчук, Д. З. Штельмах та інші. Оплата трудодня збільшилась у 1968 році вдвоє порівняно з 1960 роком. Активну участь у господарському й культурному будівництві села бере також комсомольська організація, яка на 1 січня 1967 року об'єднувала 100 членів. Більшість молоді після закінчення середньої школи працює в колгоспі — в ланках, на фермах. Юнаки і дівчата набувають професії тракториста, машиніста, шофера, слюсаря, електротехніка, радіотехніка. За роки Радянської влади понад 300 уродженців села здобули середню і вищу освіту, працюють у різних галузях народного господарства і культури. В середній школі навчається більш як 500 учнів. У селі є 35 вчителів, 18 медичних працівників, 5 агрономів, 4 зоотехніки. Переважна частина інтелігенції — із місцевих жителів. Змінився, невпізнанним став зовнішній вигляд Доросинів. 1955 року колгосп розпочав забудову села за перспективним планом, щоб перетворити його на селище міського типу. В 1956 році споруджено типову двоповерхову середню школу, Будинок культури, комбінат побутового обслуговування, кравецьку та шевську майстерні, багатоквартирний будинок для вчителів, двоповерхове приміщення сільської Ради, пошти, контори колгоспу, готелю. У 1963 році звели лікарню на 50 ліжок, в якій є сучасне медичне обладнання. Понад 100 нових цегляних будинків мають шиферні і черепичні дахи. Вулиці обсаджено декоративними і фруктовими деревами, біля Будинку культури закладено гарний сквер. У Доросинях є постійна кіноустановка, дві бібліотеки з фондом близько 9500 книг. Кожна сім'я одержує газети, журнали. При школі створено народний музей революційної й трудової слави. У селі по-новому відзначають весілля, дні народження, іменини, проводи до армії, на пенсію тощо. Любов'ю до рідного села, нашої Радянської Вітчизни пройнято кожний рядок пісні «Доросині мої, Доросині». Понад сто доросинівців обрані до різних громадських організацій, 29 чоловік є депутатами сільської Ради, головою якої в 1965 році обрали О. П. Слюсаренка. Частина депутатів сільської Ради очолює постійно діючі комісії, що працюють на громадських засадах. Однією з форм контролю місцевої Ради за діяльністю колгоспу є обговорення перспективних і річних планів його розвитку.

На відзнаку 50-річчя Великого Жовтня активним учасникам комуністичного підпілля — Хівонії Захарчук й Федону Сливі — присвоєно звання «Почесний гро-

мадянин села». Імена десятьох колгоспників, у тому числі Т. С. Вірного, К. З. Слюсаренка занесено до Книги пошани колгоспу.

У селі разом з українцями дружною сім'єю живуть поляки, чехи. Доросинівці підтримують інтернаціональні зв'язки з громадянами Чехословаччини і Польщі, листуються з ними.

Так живуть і працюють сьогодні трудівники села Доросині — творці світлого комуністичного майбуття.

Р. Н. ОКСЕНЮК

ПЕРЕ́СПА

Переспа — село, залізнична станція, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковані села Забара, Малинівка (до 1964 року — Богушівка), Мирославка, Трилісці, Линівка, Мар'янівка. Розташована на шосейній магістралі Луцьк—Ковель, за 18 км на північний захід від районного центру Рожища. Населення — 1016 чоловік.

На околицях села виявлено кам'яні сокири, крем'яні наконечники до стріл для лука, що свідчить про існування тут поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). До останнього часу тут збереглися залишки земляних валів.

Назва села, очевидно, походить від старослов'янських слів «осип», «присба», як раніше називалися земляні вали, насипи. В писемних джерелах уперше Переспа згадується в середині XVII століття у зв'язку з переписом населення для подимного оподаткування. На той час Переспа, як і вся Волинь, була під владою польської феодальної держави. У 1648 році князеві С. Четвертинському належало в Переспі 30 димів, князь Я. Друцький-Любецький володів 15 димами[1]. Кріпаки Переспи відробляли щотижня від чотирьох до шести днів панщини, платили натуральні та грошові податки і відбували повинності.

У вересні 1648 року селяни Переспи у складі загонів козацько-селянського війська під проводом Богдана Хмельницького громили панські маєтки, виганяли ненависну шляхту[2]. Відступаючи, більша частина переспинців відійшла на схід з козаками.

Після визвольної війни Переспа, як і вся Волинь, залишалася під владою шляхетської Польщі і входила до Луцького повіту Волинського воєводства. Селяни зазнавали, як і раніше, кріпосницького та національно-релігійного гноблення. Їх примушували працювати на панщині по п'ять-шість днів на тиждень з волоки, відбувати різні додаткові повинності, сплачувати великі натуральні й грошові податки — по три чверті вівса або жита і 7,5 гроша з кожного господарства. Шляхта, яка повернулась до своїх маєтків, жорстоко розправлялася з учасниками війни. У 1681 році поміщик Венжик зі своїми гайдуками неодноразово нападав на селян — підданих Луцького монастиря, в т. ч. і на багатьох жителів Переспи, грабував і убивав їх.

У 1795 році село відійшло до Росії і було підпорядковано Луцькому повіту Волинської губернії. У 1804 році в Переспі налічувалось 33 двори, 232 чоловіка населення[3].

В першій половині XIX століття експлуатація селян посилилась. З часом тягар кріпосництва не послабшав. Хоч інвентарна реформа 1847—1848 рр. й обмежувала панщину трьома-чотирма днями на тиждень, але поміщики вдавались до урочної системи експлуатації кріпаків, що примушувало селян працювати на феодала протягом всього тижня. До жорстокої експлуатації додавалися ще й пошесті,

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 448, 449.
[2] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, К., 1954, стор. 152.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 257, арк. 4.

зокрема, епідемія холери у 1831 і 1851 роках. Внаслідок цього село майже не розвивалось. За 50 років кількість дворів і жителів не тільки не зросла, а навіть зменшилась. У 1852 році тут налічувалось лише 27 дворів і 215 жителів[1]. Чимало селян, доведених панською сваволею до відчаю, рятувались втечею. Та не багатьом щастило. У 1850 році, наприклад, селянина-втікача Ф. Скрипчука було повернуто назад і за наказом поміщика забито канчуками до смерті. Переспинці неодноразово повставали проти гнобителів. Улітку 1860 року І. Бондарук, С. Рудник та інші селяни підпалили поміщицький маєток, за що були засуджені до каторжних робіт[2].

Після скасування кріпосного права в 1861 році становище селян майже не поліпшилось. Вони одержали неродючу землю, половина якої була зовсім непридатною для землеробства. Крім того, вони змушені були викуповувати свої споконвічні наділи, десятки років платити великі проценти за одержану позику. У 1874 році німецькі промисловці Тан і Фреймарк спорудили в Переспі млин на 6 поставів; три вальцьові млини виробляли крупчатку[3]. У 1878 році через село було прокладено шосейну дорогу Луцьк—Ковель, а в 1887 році — залізницю, споруджено залізничну станцію.

Будівництво сприяло й соціально-економічному розвиткові Переспи. Бідніші селяни пішли працювати до власників млина, на залізницю, до більш заможних односельчан, або виїхали до міста і поступово пролетаризувалися. Змінювався зовнішній вигляд села. Окремі заможні селяни почали будувати хати з димарями, соху й рало замінив залізний плуг. Куркулі купували молотарки, віялки, січкарні та інший інвентар. Село все більше ставало на шлях капіталістичного розвитку.

Під час революції 1905—1907 рр. в Росії робітники залізничної станції Переспи брали активну участь у страйках залізничників Ковельського вузла. Селяни, наслідуючи приклад залізничників, відмовлялися сплачувати викупні платежі та податки, вимагали переділу поміщицької землі. Для «втихомирення» переспинців прибув загін жандармів, які влаштували жорстоке пороття селян.

Продаж поміщиком землі Селянському банку біднякам мало що дав. У 1910—1914 рр. багатії Переспи та сусідніх сіл купили у банку 690 га землі і відокремились на хутори. Решту землі банк здавав у оренду селянам[4]. Спираючись на столипінське аграрне законодавство, куркулі скуповували також наділи бідніших селян.

Не тільки злидні, а й темрява та неуцтво гнітили селян. Лише діти багатих могли ходити до церковнопарафіяльної школи сусіднього села Пожарок. На 1907 рік у Переспі вміли читати й писати тільки 9 чоловік. Хоч через рік тут і було відкрито початкову школу, але більшість дітей лишалась поза нею.

Багато страждань завдала переспинцям перша світова війна. У серпні 1915 року у зв'язку з наближенням австро-німецьких військ майже всі жителі покинули село і евакуювалися до центральних районів Росії, зокрема на Поволжя. Влітку 1916 року російські війська 8-ї армії прорвали фронт противника на Луцькому напрямку і дійшли до річки Стоходу. Через Переспу, Трилісці, Линівку, Богушівку та інші сусідні села пройшла лінія фронту, який стояв тут до лютого 1918 року.

Солдати 29-го полку 8-ї Туркестанської дивізії, позиції якої були розташовані поблизу Переспи, після повалення самодержавства в Росії стали брататися з німецькими солдатами. Солдати 126-ї дивізії 39-го корпусу, які в серпні 1917 року змінили своїх попередників у Переспі, допомогли трудящим прифронтової смуги перемогти контрреволюцію і в листопаді 1917 року встановити тут Радянську владу.

Про перемогу Жовтневої революції переспинці дізналися в евакуації. Лише влітку 1920 року, коли Червона Армія визволила Волинь від білополяків, селяни

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 97, арк. 23—25.
[2] Волинський облдержархів, ф. 504, оп. 1, спр. 4332, арк. 1.
[3] Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. Житомир, 1882, стор. 303.
[4] ЦДВІА СРСР, ф. 2067, оп. 3, спр. 31, арк. 161.

стали повертатись до своїх рідних місць. Але тут вони побачили тільки руїни й попелища. Поля та городи були зриті траншеями й окопами: на кожному кроці — колючий дріт. Частина жителів повернулася до рідного села у 1921—1922 рр., коли ці землі знову загарбала панська Польща. Спочатку переспинці жили в землянках та нашвидку зведених бараках, страждаючи від голоду та різних хвороб. У 1921 році в селі було лише 40 господарств, проживало 224 чоловіка населення, тобто стільки, як на початку XIX століття. Відбудовувати село за панування буржуазно-поміщицької Польщі було дуже тяжко. Будівельні матеріали й промислові товари коштували занадто дорого. Наприклад, вартість одного кубічного метра дощок становила 160 злотих, тобто майже ринкову ціну корови. Селяни-бідняки та середняки змушені були звертатись до лихварів, купців, державного і приватних банків за позикою, яка відпускалась під високі проценти. Один із селян Переспи — В. Г. Кукурудза, одержавши в 1925 році в банку 3 тис. злотих позики, так і не міг її сплатити.

Аграрні реформи 20-х рр., т. зв. парцеляція і комасація, здійснені в інтересах поміщиків і куркулів, не покращили становища трудівників Переспи. Переважну більшість землі одержали місцеві багатії — близько 100 га — та колишні військові чиновники — 52 га.

Селяни страждали не лише від малоземелля. Непосильним тягарем на плечі трудового селянства лягли побори та різні повинності, особливо по ремонту і будівництву шляхів. Тільки у 1936 році переспинці сплатили 3800 злотих земельного податку, 2760 злотих прибуткового, домового, шкільного та чимало різних штрафів і мит за в'їзд до міста на ярмарки[1].

Крім тяжкого соціального гноблення, переспинці, як і всі трудящі краю, зазнавали жорстокого національного гніту буржуазно-поміщицької Польщі. Українська мова й культура всіляко переслідувалися. У початковій школі з однією класною кімнатою, відкритій тільки 1930 року, навчання провадилось польською мовою, української мови вчили всього кілька годин на тиждень. Крім школи, інших культурно-освітніх закладів у селі не було.

В тяжкі роки окупації трудящі Переспи не мирилися з соціальним і національним гнітом. Вони вели боротьбу проти буржуазного режиму, за політичні права, землю, возз'єднання з Радянською Україною. Організованішого характеру вона набула після утворення в 1923 році місцевої підпільної групи КПЗУ. Ініціаторами її заснування були Р. З. Верба, Г. І. Мичик, К. І. Томашевич. Переспинський осередок, що налічував 12 членів КПЗУ, розгорнув широку пропагандистську і організаційну роботу[2].

1924 року в селі утворений райком, який об'єднував 10 осередків КПЗУ. Члени комуністичного осередку вели важливу роботу і серед молоді. Так, П. Ф. Данилюк очолив комсомольські організації («комірки») 9 сіл: Переспи, Бортяхівки, Падалівки, Мілина, Пожарок, Мильська, Линівки, Козина, Малинівки; Ф. Т. Павлюк — осередок МОДРу. Згодом до Переспинського осередку КПЗУ вступили А. Т. Гуделюк, І. Ф. Буць, С. М. Буць, В. Л. Мартинюк, О. С. Самчук та інші. Комуністи разом з комсомольцями активно боролися проти окупантів, за відновлення Радянської влади та возз'єднання Західної України з Радянською Україною.

Незважаючи на переслідування властей, переспинські комуністи у 30-х роках активізували свою діяльність. Вони підтримували тісний зв'язок з райкомом партії, що переїхав у 1931 році до с. Тихотина, та підпільними організаціями КПЗУ навколишніх населених пунктів[3].

З весни 1934 року боротьба трудящих Переспи проти все зростаючого соціального гноблення посилюється. Селяни відмовлялись виходити на шарварки (дорожна

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 509, оп. 2, спр. 4336, арк. 17.
[2] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 49.
[3] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 242.

повинність), бойкотували сплату непосильних податків, виганяли поліцію і екзекуторів, підпалювали поміщицькі садиби тощо[1].

Польський буржуазно-поміщицький уряд у відповідь провадив жорстокі репресії. На початку квітня 1937 року були заарештовані члени Переспинського комуністичного осередку П. Ф. Данилюк, Ф. Т. Павлюк, П. І. Антонюк, А. Т. Гуделюк; всього з села було ув'язнено 15 членів КПЗУ і КСМЗУ. Почались довге слідство, допити, тортури. Після слідства й нелюдських тортур більшість з них було засуджено до тюремного ув'язнення: П. Ф. Данилюка — на 8, Ф. Т. Павлюка — на 7, П. І. Антонюка — на 4 роки[2].

Проте репресії не зламали волі борців за свободу. 5 жовтня 1937 року в селі знову з'явилися транспаранти, які закликали підтримувати революціонерів Іспанії, борців за свободу Польщі і возз'єднання Волині з Радянською Україною.

17 вересня 1939 року Червона Армія вступила на територію Волині. З великою радістю зустріли робітники і селяни своїх визволителів. Велике свято настало на визволеній землі. Споруджена при в'їзді в село арка розквітла від червоних прапорів. Разом з усіма трудящими Волині селяни Переспи вітали встановлення Радянської влади. Восени 1939 року у поміщиків було конфісковано і розподілено між бідняками Переспи й Мирославки 260 га землі, націоналізовано й передано в державну власність млин. Тоді ж відкрили у селі семирічну школу з групами лікнепу для дорослих, хату-читальню, кооперативний магазин тощо. В грудні 1940 року в Переспі був організований колгосп, який об'єднував спочатку близько 50 дворів. Першими вступили до колгоспу С. М. Буць, Г. Л. Мартинюк, П. Ф. Данилюк, А. Т. Гуделюк, Ф. Т. Павлюк та інші. Головою колгоспу обрали К. М. Сташука. Весною 1941 року сільськогосподарська артіль успішно провела першу сівбу. Трудівники села працювали з великим піднесенням.

Але мирне життя радянських людей було перервано нападом на Радянський Союз німецьких фашистів. 26 червня 1941 року гітлерівці захопили Переспу. Настали чорні дні в житті трудящих. Німецькі фашисти та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти — запровадили жорстокий окупаційний режим. Колгосп був ліквідований. У трудящих забирали хліб, м'ясо, молоко та інші продукти. Багатьох жителів силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Є. Шевчук, М. Х. Омельчук, С. О. Наумчук та інші загинули в концентраційних таборах. Від рук фашистів у Переспі загинуло 83 чоловіка.

В серпні 1941 року чимало жителів Переспи вступили в антифашистську підпільну групу, що була створена в районі. Її активними учасниками були колишні члени КПЗУ В. М. Бега, Ф. Д. Матвійчук, М. П. Герасимчук, О. П. Слюсаренко, М. П. Слюсаренко, В. Ваколюк, Н. К. Кравчук, М. П. Антонюк, А. Я. Ващук та інші[3].

Жителі Переспи, зокрема С. М. Буць, А. Я. Ващук та інші, боролися у з'єднанні А. П. Бринського.

Патріоти вчинили 8 диверсій на залізниці, зокрема 2 — біля села Козина, 3 — в районі села Трилісців і 3 — поблизу сіл Малинівки і Свидників. Підпільники також підірвали 6 мостів на шосе й залізницях, пустили під укіс 3 ворожі ешелони.

20 березня 1944 року війська 13-ї армії генерал-лейтенанта М. П. Пухова визволили Переспу від фашистських окупантів. Відступаючи, фашисти підпалили село, зруйнували залізничну колію і станцію.

До Червоної Армії відразу пішло понад 100 жителів села, 27 з них загинули в боях за Вітчизну.

---

[1] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 162, 163.
[2] Волинський облдержархів, ф. 504, спр. 4329, арк. 1, ф. 46, оп. 1, спр. 4283, арк. 2—6.
[3] О. Федоров. Остання зима. К., 1965, стор. 203.

У боях за визволення Переспи смертю хоробрих полягло 18 радянських воїнів. Ніколи не переводяться квіти біля пам'ятника загиблим героям.

Розпочалась відбудова господарства. Очолили її комуністи І. Т. Гуделюк, Я. Т. Юрковський, С. М. Буць, А. К. Терещенко, С. В. Храпова, А. Я. Ващук та безпартійні активісти. Восени 1944 року з ініціативи комуністів відбувся суботник. Стали до ладу школа, лікарня, було відремонтовано залізничну колію.

Відбудова села проходила у запеклій боротьбі з українськими буржуазними націоналістами. В 1945 році від їх рук загинули комуністи І. Т. Гуделюк, Я. Т. Юрковський, А. Я. Ващук. У квітні 1945 року в Переспі створено первинну партійну організацію. Комуністи й комсомольці разом з активом села роз'яснювали селянам політику партії, викривали буржуазно-націоналістичну ідеологію, допомагали знешкоджувати оунівських бандитів.

1947 року в Переспі відновлено колгосп, головою якого обрали Г. Л. Мартинюка. Спочатку артіль об'єднувала 126 дворів; на 1 січня 1948 року — вже 140. Рожищенська МТС допомагала колгоспникам обробляти землю та збирати врожай.

На святі врожаю в колгоспі «Росія», с. Переспа. 1967 р.

Після завершення колективізації парторганізація артілі повела боротьбу за підвищення продуктивності праці[1]. У 1949 році колгосп був об'єднаний з дрібними артілями сусідніх сіл в одне укрупнене господарство з центром у Переспі. Під керівництвом парторганізації, яка налічувала 17 комуністів, об'єднаний колгосп «Росія» в 1958 році зібрав зернових по 10 цнт з га, цукрових буряків — близько 250 цнт, льоноволокна — по 5 цнт, картоплі — по 110 цнт; грошові прибутки досягли 100 тис. крб., що було значним досягненням в умовах Полісся. Колгосп повністю виконав плани поставки державі зерна, м'яса, молока, овочів.

Це були лише перші успіхи молодого колгоспу «Росія». З часом він перетворився на високорозвинуте господарство м'ясо-молочного напряму. Уже в 1962 році виробництво м'яса зросло, порівнюючи з попереднім роком, в 3,5 раза, собівартість яловичини знизилась з 72 до 56 крб., свинини — з 83 до 71 крб. за центнер.

На початку 1967 року на колгоспних фермах налічувалось 2139 голів великої рогатої худоби, 150 свиней і 220 коней. У 1968 році на 100 га угідь було вироблено 150,6 цнт м'яса, на одну фуражну корову надоєно 3130 кг молока. Успіхам колгоспу сприяв передовий досвід відгодівлі худоби, запозичений в спеціалізованій артілі ім. Калініна на Вінничині та в радгоспах Київщини. Кращі тваринники «Росії» С. Уланова, Н. Приходько, І. Мазурок та інші стали одержувати від кожної голови великої рогатої худоби 1000—1200 грамів приросту за добу. Тваринники артілі передають свій досвід іншим колгоспам області. Кілька разів приїжджали до Переспи працівники сільського господарства Польської Народної Республіки.

Трудівники артілі, самовіддано працюючи, неухильно підвищували врожайність сільськогосподарських культур. У 1968 році середній урожай зернових з гектара досяг 16 цнт, буряків — 419 цнт, льоноволокна — 8,3 цнт. Прибуток колгоспу зріс порівняно з 1964 роком із 617 до 1106 тис. карбованців.

[1] Волинський облпартархів, ф. 23, оп. 1, спр. 96, арк. 8—15.

Велику роль у піднесенні врожайності полів і продуктивності тваринництва колгоспу «Росія» відіграли осушення і освоєння 522 га заболочених земель і механізація всіх трудомістких робіт. Колгосп має 24 трактори, 14 комбайнів, у т. ч. 7 зернових, 15 автомашин та багато іншої техніки. Механізовано також роботи на фермах: водопостачання, прибирання приміщень, готування кормів тощо.

Втілюючи у життя рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація і правління артілі, очолюваної тридцятитисячником Й. А. Василенком, доклали чимало зусиль, щоб далі розвивати господарство на науковій основі і підвищувати продуктивність праці колгоспників. У 1966 році партійна організація налічувала вже 69 членів партії. Комуністи працюють на передньому краї виробництва, стали прикладом у боротьбі за піднесення продуктивності праці.

Глибоку повагу здобули кращі трудівники колгоспу. В їх числі Ф. Корнюк, К. Конахович, І. Кись, А. Данилюк, Г. Данилюк, М. Шевчук, С. Уланова, Ф. Юрченюк, П. Литвинчук та інші.

Великих успіхів у роботі добилися і працівники залізничної станції та відділення зв'язку. Їм надано звання колективів комуністичної праці.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд села. Переспа перетворилася з колись розкиданих глухих хуторів на впорядкований населений пункт сучасного типу. Тільки протягом 1959—1967 рр. тут споруджено понад 120 нових просторих будинків, вкритих бляхою або шифером. Село радіофіковане, електрифіковане. Вздовж шосейної дороги через усе село прокладено тротуари, вулиці освітлено, обсаджено деревами. Велику роль у соціалістичній перебудові села відіграє сільська Рада, у п'яти комісіях якої працює 30 активістів.

Неухильно зростає товарооборот споживчого товариства. Якщо в 1961 році він становив 347 тис. крб., то в 1968—1417 тис.крб. Особливо зріс попит на культтовари. Трудівники села купують багато радіол, радіоприймачів, телевізорів, а також нових меблів, холодильників, пральних машин тощо. У селі відкрився новий сільмаг, працюють шевська і швейна майстерні.

На належному рівні медичне обслуговування трудящих. На території сільської Ради діють 4 медпункти, де трудяться 8 медичних працівників.

Сучасна Переспа — село суцільної письменності. З 1950 по 1966 рік середню школу закінчило 816 чоловік та близько 500 учнів — 8 класів. Якщо за панської Польщі ніхто з трудящих Переспи не мав навіть середньої освіти, то тепер у селі працюють багато різних спеціалістів з вищою освітою.

На 1968 рік у місцевій школі навчалося 520 учнів, працювало 40 вчителів. Майстрами педагогічної справи стали вчителі В. І. Кириченко, якій присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, Г. М. Василенко та інші.

Значну культурно-освітню роботу провадять сільська бібліотека та Будинок культури. В гуртках художньої самодіяльності — понад 100 учасників. Тут систематично демонструються кінофільми, відбуваються концерти художньої самодіяльності, читаються лекції. На його сцені часто виступають митці Волинського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, районного Будинку культури та інші колективи. Книжковий фонд бібліотеки налічує понад 7000 томів. При бібліотеці часто проходять читацькі конференції, бесіди. На 1969 рік переспинці передплатили 1050 примірників газет та журналів.

У селі по-новому справляють весілля, відзначають свята врожаю, день льонаря, ювілейні дати ветеранів і передовиків виробництва, проводи до армії, на пенсію тощо.

Заможно й культурно живуть трудівники Переспи.

Р. Н. ОКСЕНЮК, В. О. ЖУРАВСЬКИЙ

ЩУ́РИН

Щурин — село, центр однойменної сільської Ради; розташований за 25 км на північний захід від районного центру, за 18 км від найближчої залізничної станції Переспа на лінії Ковель—Ківерці Львівської залізниці. Через село проходить шосе, що зв'язує його з районним і обласним центрами. Населення — 819 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Квітневе.

У письмових джерелах село вперше згадується 1604 року в зв'язку із нападом збройного загону князя Воронецького, що пограбував селян, а сам Щурин перетворив на попелище[1].

На січень 1761 року в селі налічувалось 33 двори. Як зазначається у документах 1767 року, Щурин належав шляхтичу М. Чорнолуцькому. Кріпаки села зазнавали жорстокої експлуатації. Чоловіки змушені були щотижня відбувати по 3 дні панщини, а жінки — по одному дню. Крім того, феодал стягав щорічно 64 каплуни, 64 курки і 320 яєць. До цього додавалися ще й грошові побори — один селянин сплачував феодалу за рік 79 злотих, 18 грошів і 7 шелягів, а всі кріпаки разом — 2607 злотих, 16 грошів і 2 шеляги. Згодом поміщики стали здавати село орендарям, які, намагаючись стягнути з селян якнайбільше прибутків, примушували кріпаків працювати на панщині весь тиждень. Тому селяни майже не мали часу обробляти свою землю.

На кінець XVIII століття населення Щурина значно збільшилось внаслідок забудови села. Якщо на 1797 рік у Щурині було 32 двори і 204 жителі, то 1804 року — вже 50 дворів і 364 жителі.

За участь у польському повстанні 1830—1831 рр. поміщика К. Олізара, його маєток, що мав 43 ревізькі душі, 129 десятин землі, було конфісковано на користь держави. Маєток здавався в оренду; орендарі, намагаючись одержати від маєтку якомога більше прибутків, жорстоко експлуатували селян Щурина. На 1847 рік у селі налічувалось 120 кріпаків, що належали поміщикам Чарнолузькій та Шенценбах[2].

Інвентарна реформа 1847—1848 рр. майже не поліпшила становища трудівників Щурина; за ними було закріплено всього 199 десятин землі. Під час перевірки напередодні реформи 1861 року з'ясувалось, що поміщики відібрали у селян 48 десятин орної землі. До того ж, подвірні наділи селян були зменшені з 9,5 до 7 десятин[3]. На 120 ревізьких душ Щурина було наділено 76 десятин орної землі та 55 десятин сіножатей. 5 дворів дістали по 7,5, а 11 — по 8,5 десятини. Державні селяни, що були на оброці, хоч і одержали землю, проте її невистачало навіть для злиденного існування.

Щоб посилити вплив православної церкви, царський уряд сприяв збільшенню церковного землеволодіння. Якщо на 1852 рік церква Щурина мала 42 десятини, то у 1892 році її земельні володіння становили вже 94 десятини.

Після реформи 1861 року становище селян не змінилось на краще. Платежі поміщицьких селян становили 4160 крб. Протягом 49 років ця сума значно зросла: селяни змушені були виплачувати проценти за одержану позику. Для більшості селянських господарств ці платежі були не під силу. Як свідчить «Звіт про положення викупної справи в Луцькому повіті», щуринські селяни не могли виплатити поміщикові Чарнолузькому навіть частини викупу, бо їх основна маса і після реформи була надто нужденною. У XIX столітті майже третина селянських господарств була змушена працювати на поміщицькій та куркульській землі на кабальних умовах.

---

[1] Архив Юго-Западной России, т. 6, ч. 6, стор. 293, 294.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 302, арк. 99.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 3, спр. 6, арк. 166.

1866 року Щурин став волосним центром Луцького повіту. Село інтенсивно забудовувалось, зростала чисельність його населення. Уже на початку XX століття в ньому нараховувалось 74 двори і 487 жителів.

Більшість селян була неписьменною. Лише в 90-х роках у селі відкрито школу, на яку відпускалось державою 142 крб. на рік, з них 96 крб. на зарплату вчителеві. У школі здебільшого навчались діти заможних селян. У 1899 році тут відкрито бібліотеку-читальню.

Столипінська реформа поглибила класове розшарування селянства. У 1913 році трьом поміщикам села належало 409 десятин землі[1]. Заможні селяни переселялися на хутори та відруби. Економічна залежність сільської бідноти від багатіїв значно посилилась внаслідок неврожаїв 1911 та 1915 років.

Перша світова війна завдала щуринцям багато лиха, погіршила і без того тяжке становище населення. Більшість чоловіків було мобілізовано, робочу худобу реквізовано для армії, населення виганялось на будівництво воєнних укріплень. Тому селянські господарства ще більше розорялись і занепадали. У червні 1915 року австро-німецькі війська прорвали фронт і окупували західну частину Волині. При наступі окупантів частина населення Щурина евакуювалася до східних губерній країни, а та, що залишилась під владою окупантів, терпіла розорення, голод. Влітку 1916 року російські війська 8-ї армії перейшли в наступ і прорвали австро-німецький фронт. Проте розвинути цей успіх царській армії не вдалося. До осені 1916 року фронт стабілізувався і був встановлений по річці Стохід, за 5 км від Щурина.

У березні 1917 року трудящі Щурина з радістю зустріли звістку про повалення самодержавства. Селянська біднота разом з революційно настроєними солдатами боролась за владу Рад. Однак боротьба не набула тут широкого розмаху.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції у Петрограді надихнула трудящих Щурина на нові бої. У селах Луцького повіту виникли революційні комітети та Ради. Один з таких комітетів у листопаді 1917 року утворено і в Щурині, його очолив учитель місцевої школи Х. Є. Крисак[2]. Після повітового селянського з'їзду, що відбувся у січні 1918 року, комітет проголосив у селі Радянську владу, почав здійснювати Декрети 2-го Всеросійського з'їзду Рад, зокрема ділити між селянами поміщицькі землі та майно[3].

Проте у лютому 1918 року комітет припинив свою діяльність внаслідок окупації Волині австро-німецькими військами. Та невдовзі окупанти змушені були залишити село. Навесні 1919 року селяни Щурина та інших навколишніх сіл боронили Радянську владу вже від білополяків[4]. Новий наступ Червоної Армії проти білополяків щуринці зустріли з радістю. Радянську владу було відновлено. Створений волосний ревком проводив набір добровольців до лав Червоної Армії, організував серед населення збір продуктів для червоноармійців та розпочав розподіл поміщицької землі між біднішими селянами. Але у жовтні 1920 року Волинь, як і інші західноукраїнські землі, попала під владу буржуазно-поміщицької Польщі.

На 1921 рік у Щурині було 629 жителів, 94 двори[5]. Проведена польським урядом парцеляція частини поміщицьких і державних земель мало що дала трудівникам Щурина. Переважна більшість парцельованих земель — понад 200 га — було передано 18 осадникам. Селяни ж отримали всього 60 га землі. У 1930 році п'яти селянським родинам було виділено 10 га землі, за яку вони повинні були сплатити по цінах 1929 року 14 617 злотих.

---

[1] Список землевладельцев и арендаторов губернии. Житомир, 1913, стор. 121, 142, 143.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 59, арк. 1.
[3] Известия военно-революционного комитета Юго-Западного фронта, 17 февраля 1918 г.
[4] ПДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 6, арк. 151.
[5] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 35.

Незважаючи на те, що викупну ціну за землю було дещо знижено, багато селян неспроможні були її сплатити.

Декілька десятків гектарів землі, відведеної для парцеляції, не могли задовольнити селян, основна маса яких була малоземельною. Зокрема, родина А. Ф. Матвійчука мала 0,30 га землі, сім'я С. К. Трофимчука, яка складалась з 10 осіб, — лише 0,25 га[1]. За важку працю на поміщика бідняки одержували мізерну оплату — 35 грошів за день. Загарбники встановили жорстокий окупаційний режим. За часів буржуазно-поміщицької Польщі й без того бідне селянство зазнавало жорстокого гноблення. Переважна більшість селян була неписьменною. Початкова школа містилась у селянській хаті. Лише у 1928 році для неї було побудовано приміщення. Навчання в школі провадилось польською мовою (українська мова викладалась лише раз на тиждень). Застосовувалось тілесне покарання дітей.

Вкрай незадовільним було і медичне обслуговування населення. Найближча лікарня містилася у с. Рожищі, лікування коштувало надто дорого.

Нестерпний соціальний і національний гніт піднімав трудящих на боротьбу проти гнобителів. Її очолила Комуністична партія Західної України, яка мала свої підпільні організації у багатьох селах Волині. 1923 року підпільна організація КПЗУ утворилася і в Щурині, до її складу ввійшли учитель Х. Крисак, селяни О. Пархомчук, М. Яворський, К. Яворський, брати К., С., Ф. Корнійчуки, І. Климчук, Л. Войтюк та інші, всього 12 чоловік. Організація була зв'язана з райкомом КПЗУ, що знаходився у селі Голобах. Через зв'язкового І. Климчука з райкому доставлялись листівки з закликами до боротьби за возз'єднання з УРСР. У січні 1926 року серед селян Щурина була розповсюджена листівка ЦК КПЗУ, присвячена пам'яті В. І. Леніна[2]. Поліції вдалося натрапити на слід підпільників. У 1925 році були проведені арешти членів КПЗУ. Після дворічного слідства у червні 1927 року у Луцьку відбувся суд, який засудив до тюремного ув'язнення 6 жителів села — членів КПЗУ М. Яворського, К. Яворського, О. Пархомчука, братів К., Ф. і С. Корнійчуків. Учителеві Х. Крисаку вдалося виїхати до СРСР.

Жорстока розправа над борцями за свободу не зламала волі членів Щуринського підпільного осередку КПЗУ. Луцький повітовий староста у грудні 1927 року повідомляв воєводу, що цей осередок найнебезпечніший у повіті[3]. У 1930 році, після повернення комуністів з ув'язнення, діяльність осередку посилилась. Під час світової економічної кризи становище трудового селянства різко погіршилось. Ціни на сільськогосподарські продукти катастрофічно падали, а на промислові — залишались високими, зростали податки. Комуністи закликали селян не сплачувати податків, не вивозити продуктів на продаж, вимагати зниження цін на промислові товари та підвищення — на сільськогосподарські продукти.

Особливо пожвавилась революційна боротьба у селі під час виборів до польського сейму 1930 року. У Щурині була розповсюджена листівка із зверненням ЦК КПЗУ, що закликала трудящих до боротьби «проти фашистської диктатури, проти класових ворогів, фабрикантів і купців, поміщиків та куркулів, проти соціалфашистських агентів»[4]. 20 квітня 1930 року в селі відбувся передвиборний мітинг, у якому взяли участь понад 300 селян Щурина, Ясенівки, Райміста. Мітинг проходив під лозунгом «Геть фашистський уряд Пілсудського! Геть підготовку війни проти СРСР! Хай живе пролетарська революція! Звільнити політв'язнів!». На мітингу виступив член ЦК КПЗУ К. М. Пелехатий.

У липні 1931 року в Щурині відбулась нарада представників «Сельробу» з питань поширення та активізації його діяльності. Через організацію «Сельроб» комуністи мали великий вплив на маси.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 59, арк. 1.
[2] Там же, арк. 2.
[3] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 94.
[4] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 52.

Щоб залякати маси і запобігти революційним виступам, польська фашистська кліка 1930 року розпочала розправу над трудящими, цинічно назвавши її «пацифікацією». Окупанти руйнували будинки, катували і вбивали селян. Хвиля «пацифікації» не обминула і Щурина, де у 1932—1934 рр. діяльність комуністів і комсомольців була особливо відчутною.

У 1932 році поліція напала на село, розгромила близько 30 будинків селян. «Пацифікатори» вибивали вікна, рубали двері, столи, розвалювали печі, нищили одяг та інші речі. Жертвою такого погрому став член КПЗУ бідняк Л. А. Войтюк, на якого написав донос сільський дяк.

Однак «пацифікаторам» не вдалось «заспокоїти» трудящих Щурина ні кривавою розправою, ні дикою сваволею. Народ не припиняв боротьби з поневолювачами. У 1934 році селяни Олицької гміни оголосили загальний страйк, вимагаючи зниження цін на промислові товари та підвищення цін на продукти сільського господарства. Селяни Щурина взяли в ньому активну участь. Райком КПЗУ, що утворився на той час у Щурині, організував страйковий комітет на чолі з І. Т. Кушніруком та В. В. Матвійчуком[1]; комітет контролював вивіз продуктів на ринок. Страйк закінчився перемогою селян — польський уряд змушений був скасувати плату за в'їзд у місто і знизити ринкові побори. Виступаючи на підтримку іспанських трудящих у їх боротьбі проти фашизму, комуністи Щурина, зокрема К. С. Василюк і В. В. Матвійчук, за короткий час зібрали для відправки в Іспанію значну суму грошей і передали їх вищим організаціям КПЗУ.

КПЗУ проводила велику роботу серед молоді. 1932 року в селі виник нелегальний комсомольський осередок, який входив до Рожищенської районної організації[2]. У 1933 році комсомольський осередок встановив тісні зв'язки з молоддю сіл Ясенівки і Райміста. Того ж року молодь цих сіл спільно організувала у Щурині святкову демонстрацію, в якій взяло участь близько ста юнаків і дівчат. Молодь йшла вулицями села з червоними прапорами, під спів «Інтернаціоналу». На високому дереві було вивішено червоний прапор. Поліцаї та осадники відкрили по демонстрантах вогонь. Того ж дня почались арешти[3].

Комсомольці Щурина у 1933—1934 рр. брали також участь в демонстраціях у селах Торчині і Голобах. Вони мали постійний зв'язок з членом Луцького окружкому КПЗУ М. В. Коновалюком, через якого одержували нелегальну комуністичну літературу.

У 1936—1938 рр. комсомольська організація Щурина налічувала 30 чоловік, серед її активістів були І. Т. Кушнірук, брати Р. В., М. А., В. В. та Т. Ф. Матвійчуки, С. І. Прокопчук, О. Т. Галета та інші.

У 1938 році поліцаї натрапили на слід комсомольської організації. Близько 20 активістів було заарештовано, в т. ч. Т. Ф. і М. А. Матвійчуків, Р. Д. Демчука і П. Я. Юхимчука. Та боротьба тривала. Діяльну участь у революційних виступах брали також жінки, зокрема активістки П. М. Войтюк та О. І. Пархомчук.

Революційна діяльність членів КПЗУ і КСМЗУ у період наростаючої небезпеки фашизму та війни в 1938—1939 рр. мала різко виражений політичний характер. Вона проходила під гаслами «Геть війну! Геть фашизм! Хай живе об'єднання Західної України з Радянською Україною!» Окупантам не вдалося викоренити палке прагнення трудящих Щурина до возз'єднання з Радянською Україною. 19 вересня 1939 року радянські війська визволили Щурин з-під гніту панської Польщі. З червоними прапорами, хлібом-сіллю зустрічали селяни Червону Армію, армію-визволительку. Одразу після визволення села комуністична організація вийшла з підпілля. На великому мітингу трудящих Щурина, в якому взяло участь понад 700 чол., з словами любові і безмежної подяки до воїнів Країни Рад звернувся

---

[1] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 164.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 69, арк. 4.
[3] Там же, спр. 59, арк. 2.

І. Т. Кушнірук[1]. Незабаром у Щурині було створено волосне тимчасове управління, яке очолив Гарбарчук. 22 жовтня 1939 року жителі Щурина у святковій обстановці одностайно віддали свої голоси за свого кандидата в депутати Народних Зборів — М. А. Матвійчука, який, виконуючи наказ трудящих, голосував за приєднання Західної України до Радянської України, за встановлення влади Рад.

З возз'єднанням західноукраїнських земель в єдиній сім'ї радянських народів розпочався новий етап в історії Щурина, як і всієї Західної України, — час соціалістичних перетворень. Між малоземельними та безземельними селянами було розподілено поміщицькі і церковні землі. У Щурині було відкрито школу з рідною мовою навчання, розгорнуто роботу по ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослих. У 1940 році збудовано приміщення для семирічної школи, в якій стало працювати 8 учителів, що прибули із східних областей України.

Почалась колективізація сільського господарства. Більше половини одноосібних господарств Щурина об'єднались в артіль ім. К. Є. Ворошилова, головою якої було обрано С. П. Абрамовича. Комсомольську організацію очолив Р. Д. Демчук. Трудящі Щурина вступили на шлях нового життя. На суспільній землі вони успішно провели весняну сівбу 1941 року. Та зібрати перший колгоспний урожай членам артілі не довелось.

Мирний труд радянських людей був перерваний віроломним нападом гітлерівської Німеччини. 25 червня 1941 року село окупували фашисти, встановили жорстокий режим терору і грабунків. Підняло голову націоналістичне охвістя. У перші ж дні окупації було розстріляно 28 активістів села[2]. Від злочинних рук націоналістів загинули, зокрема, С. І. Прокопчук, В. В. і М. А. Матвійчуки, С. Я. Омельчук. Бандити по-звірячому вбивали цілі родини. Так, у сім'ї Войтюків вони закатували 11 чоловік, в родині Л. О. Василюка — 10[3]. Жителі Щурина свято шанують пам'ять про своїх земляків, які загинули у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів та їх найманців — українських буржуазних націоналістів. Імена загиблих патріотів викарбовано на монументі Слави, що споруджений у селі.

Та поставити радянських людей на коліна фашистам не вдалося. Комуністи, комсомольці, активісти з перших днів окупації пішли у підпілля, встановили зв'язок з партизанами з'єднання А. П. Бринського. В числі підпільників були А. М. Войтюк, Т. Ф. і В. В. Матвійчуки, Г. В. Грисевич, а також К. С. Василюк. Підпільники Щурина переховували радянських військовополонених, які втекли з таборів, допомагали партизанам одягом, харчами[4].

Боротьба підпільників сприяла перемозі над ворогом. 29 березня 1944 року село знову стало радянським. Почалася відбудова Щурина.

Німецько-фашистські окупанти завдали селу збитків на десятки тисяч карбованців. Було знищено багато житлових будинків та господарських приміщень, пограбовано селянські господарства[5].

З перших днів визволення трудівники Щурина взялися за відбудову села. Радянська держава допомогла їм будівельними матеріалами, сортовим насінням, грошима. Діяльну роботу провадила земельна громада. Вона подавала допомогу в обробітку землі, у збиранні врожаю інвалідам війни та сім'ям радянських воїнів. У селі було створено зерноочисний пункт, упорядковано пасовища.

У 1947 році у селі відновлено артіль, яку названо іменем Т. Г. Шевченка. Головою її обрано О. Д. Терещука. Перехід на шлях колективного господарювання від-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 59, арк. 4.
[2] Там же, ф. 66, спр. 14, арк. 196.
[3] Там же, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 59, арк. 5.
[4] Там же, арк. 6.
[5] Там же, ф. 66, оп. 1, спр. 14, арк. 196.

крив нові перспективи дальшого розвитку села. В авангарді колгоспного руху йшли комуністи А. М. Войтюк і Т. Ф. Матвійчук. 1950 року в Щурині створено первинну партійну організацію, яка розгорнула активну діяльність. Одним з перших здійснених заходів було переселення жителів з хуторів на села[1].

У 1951 році артіль було укрупнено; вона об'єднала також господарства сіл Квітневого і Тристеня. За колгоспом «Світанок» було закріплено 3962 га земельних угідь, у т. ч. 2461 га орної землі, 67,5 га садів і городів, решта — луки, пасовища. Господарство об'єднало 1420 членів артілі, разом з сім'ями — 2076 чоловік.

Комуністи села приділяли неослабну увагу основним питанням господарського життя артілі, зокрема зміцненню трудової дисципліни, піднесенню продуктивності тваринництва, розгортанню змагання за комуністичну працю. З ініціативи партійної організації у 1952 році було організовано трирічні агротехнічні курси, на яких навчались бригадири, передові ланкові[2]. Все це сприяло зміцненню молодої артілі.

Велике значення для піднесення колгоспної економіки мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС з питань розвитку сільського господарства. Розширювалась механізація виробничих процесів, впроваджувався передовий досвід. Неухильно поліпшувався обробіток землі, відбір насіння, підживлення посівів.

У артілі стала працювати сучасна сільськогосподарська техніка — 21 трактор, 13 комбайнів (з них 6 — зернових), 15 автомашин, 85 електромоторів тощо. Всі польові роботи — оранка, сівба, збирання хліба, молотьба — виконуються машинами.

Трудівники колгоспу «Світанок» своєю самовідданою працею досягли великих успіхів у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо у 1958 році артіль одержала на 100 га сільськогосподарських угідь по 14 цнт з га зернових культур, по 250 цнт цукрових буряків, виробила по 150 цнт молока і по 22,2 цнт м'яса, то наступні роки ознаменувались ще більшими успіхами. З 1965 по 1968 рр. урожайність зернових культур зросла до 28,1 цнт з га, цукрових буряків — до 325 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1968 році колгосп виробив по 420 цнт молока та по 60 цнт м'яса.

Істотних успіхів добилися і тваринники. Якщо у 1958 році на колгоспних фермах було 700 голів великої рогатої худоби, то в 1968 році ця цифра зросла до 2300[3].

Артіль «Світанок» перетворилася на багатогалузеве високорозвинуте господарство, що спеціалізується на молочному тваринництві. Лише в 1965 році колгосп продав державі близько 2 тис. тонн молока. У 1961 році артіль вже взяла шефство над відстаючим колгоспом ім. Щорса.

Рік у рік зростають грошові доходи артілі. Від реалізації сільськогосподарської продукції у 1966 році вони становили 887 тис. крб. проти 224,5 тис. крб. у 1958 році. Грошовий прибуток на одного колгоспника за цей час зріс з 338 до 934 крб. На 1968 рік загальний доход колгоспу становив 1100 тис. карбованців.

Тільки в 60-х роках у колгоспі збудовано 7 корівників з механічною подачею кормів, свинарник, кормоцех, зерносховище та інші господарські будівлі. В артілі є два млини, які переробляють зерно на борошно й дерть. На колгоспній пасіці налічується 75 бджолосімей.

Колгоспники успішно здійснюють рішення пленумів ЦК КПРС, спрямовані на дальше піднесення сільськогосподарського виробництва. Артіль твердо стала на наукову основу господарювання.

Партійна організація, що налічує 68 комуністів, спрямовує свої зусилля на розширення колгоспного виробництва, на піднесення ідейно-політичного, культур-

[1] Волинський облдержархів, ф. 66, оп. 1, спр. 8, арк. 15.
[2] Там же, ф. 2608, оп. 1, спр. 5, арк. 2, 3.
[3] Волинський облпартархів, ф. 2608, оп. 1, спр. 15, арк. 30.

ного і життєвого рівня колгоспників. Виконуючи рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, вона направила працювати у сфері матеріального виробництва 52 комуністів. З них 18 працює механізаторами, 9 — у тваринництві, 4 — очолюють комплексні бригади, 2 — ланки. Така розстановка комуністів дає можливість тісніше згуртовувати колгоспників навколо партійної організації, забезпечити успішне виконання господарських планів. Комуністи ведуть за собою трудівників села палким словом агітатора, особистим прикладом.

У артілі налічується 6 первинних партійних організацій. Свою партійну організацію мають і механізатори. У тракторній бригаді та на тваринницькій фермі діють партійні групи. Все це створює сприятливі умови для керівництва всіма ланками господарського і партійного життя.

Заслужену повагу односельчан здобули кращі трудівники артілі. Високе звання Героя Соціалістичної Праці надано ланковим М. І. Войтюк і М. Я. Верезій, орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено Г. Є. Войтюк, М. А. Юхимчук і С. М. Корнійчук[1]. Урядових нагород удостоєно чимало інших членів артілі. Передових колгоспників С. С. Трохимчук, М. В. Вікторук і О. В. Осипчук занесено до Книги пошани артілі. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня артіль «Світанок» перейменовано в колгосп ім. В. І. Леніна.

Неухильно підвищується добробут колгоспників. Село повністю електрифіковано і радіофіковано. Радіовузол артілі обслуговує жителів 6 навколишніх сіл. В селянських хатах з'явилися радіоприймачі, телевізори, електроприлади; докорінно поліпшились культурно-побутові умови життя трудівників Щурина.

Невпізнанним стало село за роки Радянської влади. В ньому з'явилися цілі вулиці нових красивих будинків. В центрі села зведено двоповерховий адміністративний будинок. В селі працюють відділення зв'язку і ощадна каса. Невпинно зростає товарооборот сільського універмагу та продовольчого магазину. Якщо у 1961 році він становив 250, то в 1967 році — 665 тис. крб. Це яскраво свідчить про значне поліпшення матеріального добробуту, підвищення купівельної спроможності трудящих. Особливо збільшився продаж таких промислових товарів, як телевізори, радіоли, мотоцикли, велосипеди, пральні машини, меблі тощо.

В селі діє медичний пункт, для наймолодших жителів відкрито дитячі ясла. До послуг трудящих — комбінат побутового обслуговування.

Відрадні зміни сталися і в галузі народної освіти. Тільки за роки Радянської влади діти трудящих дістали змогу навчатися своєю рідною мовою. У селі працює восьмирічна школа, новий корпус якої за типовим проектом у 1960 році збудував колгосп. На 1968 рік тут навчалося 160 учнів, працювало 12 вчителів. Крім просторих і світлих класних кімнат, школа має фізичний і біологічний кабінети, майстерню, кіноустановку, радіовузол. Тут діє консультаційний пункт районної заочної середньої школи.

Назавжди відійшли в минуле темрява, неписьменність селян. Багато уродженців Щурина стали вчителями, лікарями, інженерами, кваліфікованими працівниками сільськогосподарського виробництва. На 1967 рік у вузах і технікумах країни навчалося близько 30 юнаків і дівчат.

Партійна організація і сільська Рада депутатів трудящих

Будинок культури в с. Щурині. 1969 р.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 9, спр. 174, арк. 74.

невтомно дбають про всебічне задоволення культурно-освітніх потреб населення. При Будинку культури є стаціонарна кіноустановка, працюють гуртки художньої самодіяльності, зокрема народних інструментів, хоровий, драматичний, танцювальний.

Книга стала вірним другом і порадником трудівників села. На 1968 рік жителі Щурина передплачували понад 2300 примірників газет і журналів. У сільській бібліотеці з книжковим фондом понад 6500 примірників завжди людно. За активною допомогою бібліотечної ради, до складу якої входить 9 чоловік, бібліотека проводить читацькі конференції та інші масові заходи по обговоренню і пропаганді книг.

Перед трудящими Щурина з лекціями і доповідями регулярно виступають лектори товариства «Знання», яке об'єднує 15 чоловік. 40 агітаторів ведуть роботу на фермах, у ланках.

Активну участь у житті села бере комсомольська організація.

Сільська Рада депутатів трудящих налічує 25 депутатів, у т. ч. — 18 колгоспників. При виконкомі сільради є 6 постійно діючих комісій, які об'єднують 54 чоловіка. В селі працюють жіноча рада, товариський суд, добровільна народна дружина та інші громадські організації. Вони є активними помічниками партійної організації, виконкому сільської Ради, правління колгоспу в успішному виконанні завдань, поставлених Комуністичною партією і Радянським урядом по піднесенню продуктивності колгоспного виробництва, добробуту трудящих.

Р. Н. ОКСЕНЮК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД РОЖИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЗОЛУ́ПИ (до 1964 року — Великі Березолупи) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 428 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кроватка, Підгірне (до 1964 року — Малі Березолупи), Яблунівка.

В Березолупах розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 4261 га земельних угідь, у тому числі 2546 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво молочно-м'ясного напряму.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює комбінат побутового обслуговування. Є пологовий будинок. За післявоєнні роки побудовано 52 нові житлові будинки.

Вперше Березолупи згадуються в 1570 році.

Під час окупації села буржуазною Польщею (1920—1939 рр.) тут діяв осередок КПЗУ.

Німецько-фашистські окупанти розстріляли 29 мирних жителів.

ВІТО́НІЖ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі р. Стоходу, за 35 км на північний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Голоби. Населення — 721 чоловік. Сільраді підпорядковані села Раймісто і Ясенівка.

Місцевий колгосп ім. 50-річчя Жовтня має 3648 га землі, в тому числі 1786 га орної. За роки семирічки осушено і освоєно 250 га заболочених земель, 30 га засаджено фруктовими деревами. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Вирощуються зернові культури, картопля, цукрові буряки, льон, овочі. З допоміжних підприємств працюють пилорама, млин. Голову колгоспу І. Я. Мельниченка в 1966 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури на 350 місць.

Вітоніж вперше згадується в літературних джерелах у 1545 році.

Під час окупації села панською Польщею тут діяв осередок КПЗУ.

За виявлений героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в період Великої Вітчизняної війни 70 чоловік нагороджено орденами та медалями.

ВІЧИ́НІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Переспа. Населення — 744 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Тристень.

Колгосп «Вперед», центральна садиба якого розташована у Вічинях, має 2546 га землі, в тому числі 1138 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля, льон. Розвинуте тваринництво молочно-м'ясного напряму.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше село згадується в документах початку XVI століття.

74 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 24 з них за мужність і героїзм відзначені урядовими нагородами.

ГОРОДИ́НІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км на північ від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 380 чоловік. Сільраді підпорядковане село Романів.

У Городинях — центральна садиба колгоспу «Нове життя», який має 1395 га сільськогосподарських угідь, у тому числі орної землі — 931 га. Вирощуються жито, пшениця, з технічних культур — цукрові буряки, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село вперше згадується у 1545 році.

Під час білопольської окупації (1920—1939 рр.) у Городинях діяв райком КПЗУ, який мав 7 осередків.

ІВА́НЧИЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 457 чоловік. Сільраді підпорядковані села Озденіж і Уляники.

В Іванчицях розташована бригада колгоспу ім. Тімірязева (центральна садиба в с. Озденіжі), який має 2453 га землі, в тому числі орної — 1549 га. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, овочі; велика увага приділяється садівництву. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше в літературних джерелах Іванчиці згадуються в XVI столітті.

Під час революції 1905—1907 рр. відбувся виступ селян, які відмовлялися збирати врожай у поміщицькій економії, вимагали збільшення плати поденним робітникам. Житель Уляників П. М. Федчук привозив з Луцька брошури В. І. Леніна, розповсюджував їх серед жителів села. Не зважаючи на арешти й репресії, Федчук проводив революційну пропаганду аж до початку першої світової війни.

В роки окупації села німецько-фашистськими загарбниками тут діяла антифашистська підпільна група, організатором якої був М. З. Піщев. Керована ним група розповсюджувала листівки, організувала дві диверсії на залізниці.

Фашистські загарбники вбили 47 чоловік, спалили 281 будинок. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися 196 чоловік, з них 132 нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу.

КОПАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж шосейної магістралі Київ—Брест, за 5 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 1364 чоло-

В. Д. Старенько—Герой Соціалістичної Праці, доярка радгоспу ім. Першого травня, с. Копачівка. 1966 р.

віка. Сільраді підпорядковані села Башова, Кременець, Підліски, Тростянка.

В Копачівці — центральна садиба радгоспу ім. Першого травня, який має 4062 га землі, в тому числі 2441 га орної. Виробничий напрям господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. В колгоспі працює дояркою Герой Соціалістичної Праці В. Д. Старенько, яка в 1966 році надоїла по 3321 кг молока від кожної з 25 закріплених за нею корів.

У селі є восьмирічна школа, при якій відкрито кімнату-музей В. І. Леніна, бібліотека, клуб. Працює павільйон побутового обслуговування.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили і зруйнували 107 житлових будинків. 76 жителів села — учасників Великої Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

9 травня 1965 року в селі відкрито монумент Слави, на якому викарбувані імена воїнів-односельчан, що загинули в боротьбі з ворогом.

ЛІТОГО́ЩА — село, центр сільської Ради, розташоване в північно-західній частині району, за 25 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Переспа. Населення — 375 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іванівка і Корсині.

В Літогощі розташована центральна садиба колгоспу ім. І. Франка, який має 2631 га землі, в тому числі 1177 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля.

У селі — восьмирічна школа, школа сільської молоді, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок. За післявоєнний період споруджено понад 50 житлових будинків.

У літературних джерелах Літогоща вперше згадується у XVIII столітті. За часів панської Польщі в 1924 році в селі виник осередок КПЗУ. До 1 Травня і 7 листопада 1937 року було вивішено комуністичні транспаранти.

З 29 червня 1941 року по 15 березня 1944 року Літогоща була окупована гітлерівцями, які завдали селу збитків на 3318 тис. крб. 117 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні. За виявлений героїзм у боротьбі з фашистами 103 чоловіка нагороджено орденами і медалями СРСР. 25 чоловік фашисти вивезли на каторгу до Німеччини.

ЛУ́КІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 702 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Крижівка, Незвір.

У Лукові — центральна садиба колгоспу «Волинь», який має 3778 га землі, в тому числі 1581 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, дві бібліотеки, клуб на 300 місць.

В літературних джерелах Луків уперше згадується в XVI столітті.

ЛЮ́БЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Переспа. Населення — 1310 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бортяхівка, Тихотин.

У Любчому розташована центральна садиба колгоспу «Здобуток Жовтня», який має 2048 га землі, в тому числі 960 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон-довгунець. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, вечірня школа сільської молоді, бібліотека, клуб.

Уперше Любче згадується в історичних документах 1545 року.

Під час панування буржуазної Польщі в 1934 році в селі виникла підпільна організація КПЗУ, на чолі якої стояв А. Л. Матвійчук.

В період Великої Вітчизняної війни 98 чоловік боролися на фронтах і в партизанських загонах; 45 — нагороджено орденами і медалями.

В селі проживає 3 матері-героїні.

Ветерани колгоспної праці, с. Кременець. 1963 р.

МИЛЬСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Переспа. Населення — 575 чоловік. Сільраді підпорядковане село Берегове (до 1964 року — Падалівка).

У Мильську — центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 2205 га землі, в тому числі 1015 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше в літературних джерелах Мильськ згадується в 1812 році.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею в селі діяв осередок КПЗУ, який входив до складу Переспинського райкому.

29 чоловік, які боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами і медалями.

НАВІ́З — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північ від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 1683 чоловіка.

Місцевий колгосп ім. Б. Хмельницького має 2706 га земельних угідь, у тому числі 1077 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, картопля і льон.

У селі — середня школа, вечірня школа сільської молоді, бібліотека, Будинок культури на 400 місць, павільйон побутового обслуговування. Є пологовий будинок.

У літературних джерелах Навіз уперше згадується в 1577 році.

Під час білопольської окупації (1920—1939 рр.) революційну роботу серед населення проводив осередок КПЗУ, організований у 1936 році.

В роки німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли і закатували 42 мирні жителі, 35 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Зруйнували і спалили 268 житлових будинків, 350 господарських будівель, забрали в населення 20 коней, 125 корів, 280 свиней, 850 овець. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з ворогом понад 100 жителів села; 26 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

НОСАЧЕ́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 326 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вишеньки, Дубище, Єлизаветин, Олешковичі.

В Носачевичах розташована центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який має 3291 га сільськогосподарських угідь, у тому числі орної землі — 1787 га. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Є механічна майстерня, пилорама. Шефську допомогу колгоспові подає Рожищенська прядильно-ткацька фабрика. Робітники допомагали ремонтувати сільськогосподарський інвентар, збирати врожай тощо.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уперше в літературних джерелах Носачевичі згадуються в XVI столітті.

ПО́ЖАРКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Переспа. Населення — 847 чоловік. Сільраді підпорядковане село Оленівка.

Колгосп «Комсомолець», центральна садиба якого розташована у Пожарках, має 3860 га землі, в тому числі 2361 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, буряків, льону. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. З допоміжних підприємств є вальцьовий млин, олійниця, пилорама. В селі діє міжколгоспний вапняний завод, дві печі якого випалюють щорічно 1000 тонн вапна.

Загальну повагу в колгоспі заслужили передовики виробництва — телятниця Л. С. Зайцева, нагороджена в 1966 році орденом Леніна, чабан П. Х. Савчук, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць.

У літературних джерелах Пожарки вперше згадуються в XVII столітті.

На території села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

РУ́ДКА-КОЗИ́НСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Переспа. Населення — 888 чоловік. Сільраді підпорядковані села Залісці, Козин, Ужова.

На території Рудки-Козинської розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 2209 га землі, в тому числі 1366 га орної, 22,5 га саду. Основні галузі виробництва — рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму. Значне місце в рільництві посідають технічні культури — льон і цукрові буряки.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури.

Перша згадка про Рудку-Козинську належить до XV століття.

У 1812 році недалеко від села відбулася битва між наполеонівськими і російськими військами. Ворог був розбитий, але в битві полягло багато російських воїнів, про що свідчать 8 курганів біля шляху до с. Башова.

У 1924 році в селі виник осередок КПЗУ, очолюваний П. С. Шпаком.

Під час фашистської окупації гітлерівці завдали селу великої шкоди, замордували 14 чоловік. Більш як 150 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 66 з них полягли в боях.

РУ́ДНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Стиру, за 2 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 347 чоловік. Сільраді підпорядковані села Валер'янівка і Ольганівка.

Місцевий колгосп ім. Крупської має 2914 га земельних угідь, у тому числі 1324 га орної землі. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в колгоспному виробництві 5 колгоспників удостоєно урядових нагород.

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб. Рудня в історичних документах уперше згадується у 1545 році.

Великої шкоди селу завдали німецько-фашистські окупанти. Вони розстріляли 13 мирних жителів, знищили 47 житлових будинків і 65 господарських будівель, забрали 59 коней, 117 голів великої рогатої худоби, 89 свиней.

У лавах Червоної Армії в період Великої Вітчизняної війни перебувало 50 чоловік, з них 12 за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

СО́КІЛ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 1146 чоловік. Сільраді підпорядковане село Духче.

В Соколі — центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, який має 4080 га землі, в тому числі 1789 га орної. За роки семирічки колгосп осушив і освоїв 800 га заболочених земель. Вирощуються, головним чином, льон, цукрові буряки, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб на 350 місць. Працює дільнична лікарня на 25 ліжок.

Сокіл уперше згадується у 1545 році.

В роки Великої Вітчизняної війни село було зруйноване й пограбоване окупантами. Фашисти спалили 189 житлових будинків і 245 господарських будівель, забрали 73 коней, 213 корів, 90 свиней. 35 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини. 66 жителів загинуло смертю хоробрих у боротьбі з ворогом. Шануючи їх пам'ять, односельчани спорудили монумент Слави.

ТОПІ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Стиру, за 3 км від районного центру і залізничної станції Рожище. Населення — 1176 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дмитрівка, Кобче, Михайлин.

У Топільному розташована центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який має 3812 га земельних угідь, у тому числі 2182 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво і молочно-м'ясне тваринництво. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон, картопля. Колгосп посідає перше місце в районі по виробництву зернових, цукрових буряків, м'яса, молока. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва артіль нагороджена пам'ятним Червоним прапором райкому партії і райвиконкому.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць.

Уперше село згадується у 1545 році.

178 жителів Топільного брали участь у Великій Вітчизняній війні, 68 з них нагороджено орденами та медалями.

СТАРОВИЖІВСЬКИЙ РАЙОН

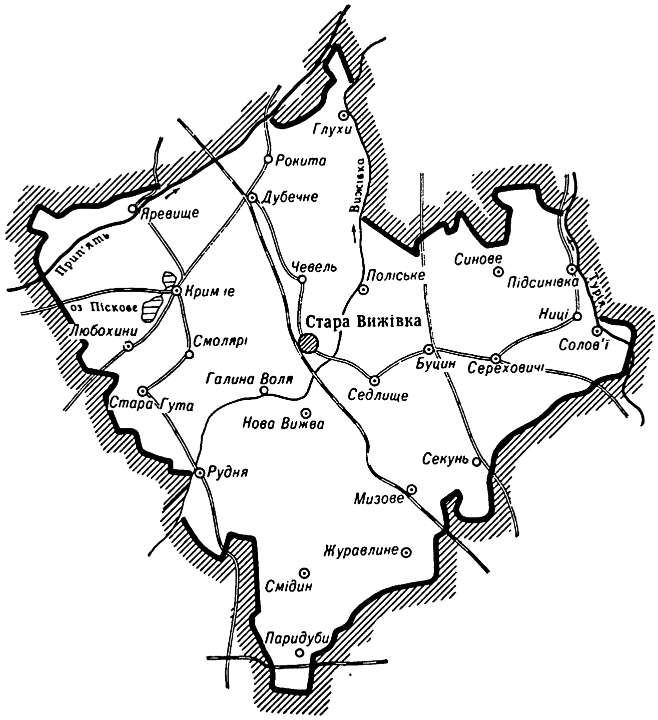

СТАРА́ ВИЖІ́ВКА

Стара Вижівка — селище міського типу, центр району. Розташована за 112 км від обласного центру. Через селище проходить залізниця Ковель—Брест. За 0,5 км від нього розташована залізнична станція Вижва. Селище має автобусне сполучення з Ковелем. Населення — 3,4 тис. чоловік. Старовижівській селищній Раді підпорядковані села Брідки, Галина Воля і Мельники.

У січні 1940 року Стара Вижівка стала центром Старовижівського району, з лютого 1963 року—увійшла до складу Ковельського, а з січня 1965 року—Ратнівського району. З грудня 1966 року вона знову стала районним центром.

На околицях Старої Вижівки трапляються знахідки крем'яних знарядь праці і зброї доби бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1]. Назва селища походить від назви річки Вижівки[2]. До червня 1946 року воно називалося Стара Вижва.

Перші відомості про селище належать до 1503 року, коли польський король Сигізмунд I віддав його у вотчинне володіння князям Сангушкам і дозволив заснувати тут містечко. У той час Стара Вижва, як і решта території Волині, перебувала під владою Великого князівства Литовського. Сангушки побудували тут містечко Нову Вижву із замком і церквою, яке стало волосним центром. До складу Вижівської волості входили села Брідки, Гридки, Красна Воля, Мостище, Секунь, Стара Вижва, Хотивель, Шушки. Сангушки не забули і про церкву, яка вірно допомагала їм тримати народ у покорі. В 1521 році князь В. Сангушко, що був луцьким старостою, подарував старовижівській церкві 98 десятин землі, а в 1532 році віддав нововижівському попу та спадкоємцям його сану 221 десятину землі[3].

---

[1] Труды XI археологического съезда, т. 1. М., 1901, стор. 58; «Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка», 1937, т. 154, стор. 243.

[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 64.

[3] Там же, стор. 61, 67, 69.

Через постійні непорозуміння з родичами та власниками земель сусідніх волостей В. Сангушко у 1543 році обміняв володіння у Вижівській волості на інший маєток, який належав дружині польського короля королеві Бонні[1]. Щоб пожвавити торгівлю і збільшити свої прибутки, королева надала Новій Вижві магдебурзьке право, а селяни Вижівської волості були перетворені на королівських чиншовиків. Згідно з грамотою королеви, у 1548 році до Нової Вижви були приєднані передміські села, в т. ч. і Стара Вижва, а їх населення дістало право на самоврядування. Жителям дозволялося відкривати корчми й продавати там горілку, а війтові надавалося право збирати мостове, подушний і воскобійний податки та іншу данину.

Після смерті королеви Бонни села Вижівської волості стали державними і ввійшли до складу Ковельського маєтку. Ковельський староста Фальчевський намагався позбавити вижівців привілеїв, наданих їм королевою, але польський король залишив за ними ці права при умові одержання від них певної суми прибутків.

Із запровадженням у 1557 році «Устави на волоки» в Старій Вижві було виділено 40 волок і створено Вижівський фільварок. Становище селян значно погіршало. Вони мали платити казні по 1 флорину 20 грошів податку від волоки, відробляти по 2 дні панщини на тиждень, а також сплачувати 25 флоринів медової данини[2].

У 1564 році польський король Сигізмунд II Август віддав Ковельський маєток разом з Старою Вижвою російському князю Андрію Курбському, що зрадив Івана Грозного і втік до Литви. Після смерті Курбського маєтком певний час володіла дружина князя. Але польський король відібрав його у спадкоємців Курбського і передав державі[3]. Потім маєток здавали в оренду або передавали у тимчасове володіння різним польським шляхтичам, які нещадно експлуатували селян, намагаючись одержати якнайбільші прибутки[4].

Після Люблінської унії 1569 року Стара Вижва була захоплена шляхетською Польщею і ввійшла до складу Володимирського повіту Волинського воєводства. Становище старовижівців, як і всіх волинян, дедалі гіршало. За 14 років, що минули після унії, кількість землі, якою користувалися селяни, зменшилась у 2 рази. На 1583 рік тут оброблялося тільки 20 волок, було 5 городників, які не мали польових наділів, і 3 ремісники. Брестська унія 1596 року і насадження уніатства привели до посилення національного і релігійного гноблення українського населення. Селяни, які відмовлялися визнати унію і підкоритися уніатській церкві, жорстоко переслідувались.

III Литовський статут 1588 року, що поширився і на Волинь, юридично узаконив кріпацтво. Селяни потрапили в повну залежність від феодала, його влада над ними стала тепер необмеженою. Хоч Стара Вижва лишилася королівським володінням, з виданням цього закону селяни мали сплачувати подимний і лановий (земельний) податки, десятину на користь уніатської церкви, спеціальний податок (стацію) на утримання польського війська під час його перебування в селі і відробляти панщину в розмірі 3—6 днів на тиждень від волоки.

За люстрацією 1628 року Стара Вижва давала королівській казні 306 флоринів прибутку[5], Вижівський фільварок — 177 і містечко Нова Вижва — 572 флорини. Щоб не обтяжувати себе збиранням податків, уряд Речі Посполитої віддавав королівські села на відкуп шляхтичам, які, в свою чергу, здавали їх в оренду купцям-лихварям. Щоб одержати якнайбільше прибутків, суборендарі збільшували панщину, податки, обкладали селян новими поборами й повинностями. Містечко

---

[1] T. Romanowski. Kowel i powiat Kowelski. Kowel, 1936, стор. 56.

[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 30—32; І. Бойко. Селянство України у другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 159.

[3] Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни, т. 2. К., 1849, стор. 330.

[4] Україна перед визвольною війною 1648—1654 рр. Збірник документів. К., 1946, стор. 189.

[5] Źródła dziejowe, t. 5, стор. 164.

Міжколгоспний будинок відпочинку «Лісова пісня», Любомльський район. 1968 р.

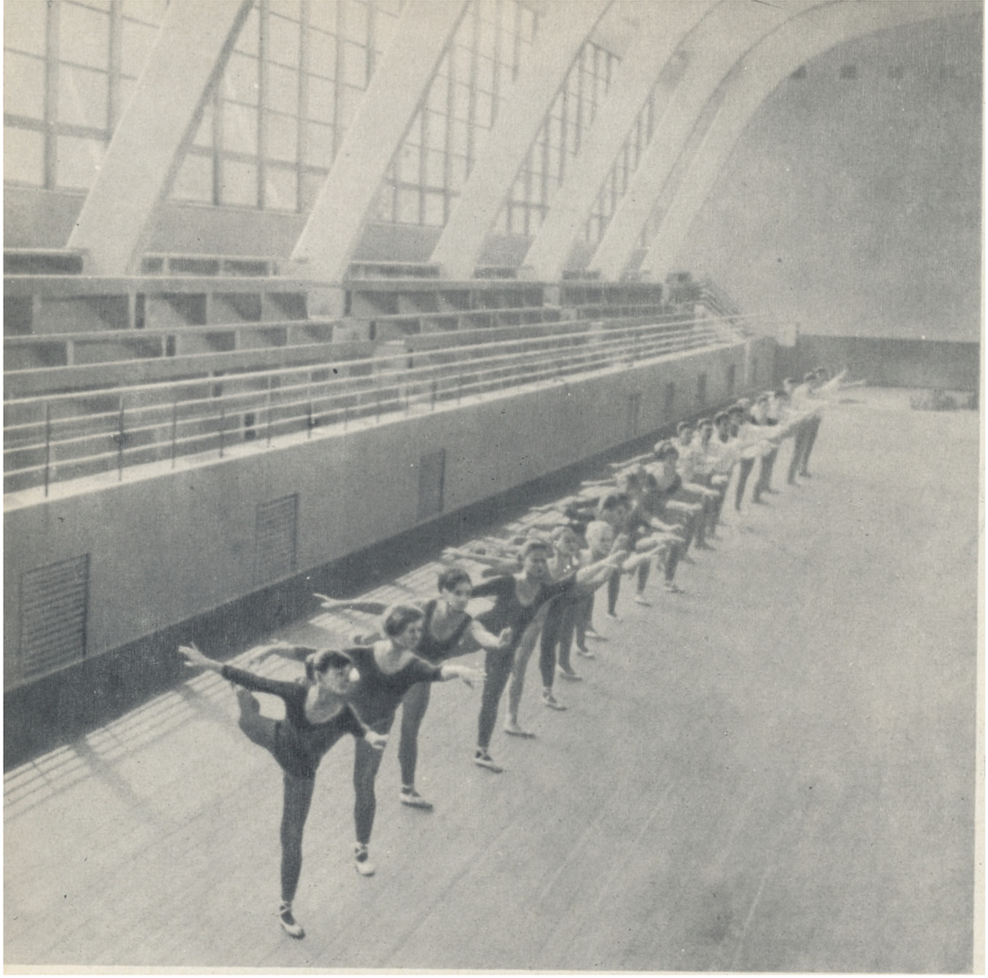

Заняття у Луцькій спортивній школі. 1968 р.

Велогонки. 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Нова Вижва і Стара Вижва були в руках трьох орендарів, які грабували жителів, стягували з них великі податки та жорстоко били. Шукаючи порятунку, десятки старовижівців залишали свої халупи і тікали в інші місця.

Втечі селян від своїх гнобителів були однією з поширених форм класової боротьби проти феодально-кріпосницького гніту. Вони особливо посилилися під час визвольної війни 1648—1654 рр. Якщо в 1648 році в Старій Вижві налічувалося 102 двори, то в 1650 році — лише 32. Селяни, які тікали з села, брали активну участь у визвольній війні. Вони приєднувалися до повстанських загонів, що діяли під Ковелем і Ратним, і разом з козацьким військом Богдана Хмельницького громили панські фільварки та розправлялися з польською шляхтою. Після відступу козацьких військ з Волині частина старовижівців рушила з ними на схід, а решта повернулася до села. У 1653 році кількість дворів тут збільшилася у 2 рази і становила 66 [1].

Після закінчення визвольної війни польська шляхта повернулася на Волинь і вчинила звірячу розправу над учасниками повстання. Проте польський король Ян Казимир, наляканий розмахом селянського руху під час визвольної війни, змушений був визнати за вижівцями привілеї, надані королевою Бонною. Однак панщина не зменшилася, вона дорівнювала 5—6 дням на тиждень від волоки. Крім того, селяни були зобов'язані давати по три чверті вівса або жита та сплачувати подимний і лановий податки на користь держави. Соціальний гніт доповнювався національним і релігійним гнобленням. Польський уряд видав ряд універсалів, спрямованих на обмеження діяльності православної церкви і обов'язкове запровадження уніатства. Під загрозою штрафу й позбавлення волі він вимагав від українського населення переходу до уніатської церкви[2].

Посилення соціального й національного гніту негативно позначилося на дальшій забудові села і зростанні його населення. Протягом XVIII століття кількість дворів у Старій Вижві майже не збільшилась. Якщо в 1653 році тут налічувалося 66 дворів, то в 1797 році — лише 76[3]. У 1775 році польський король подарував Ковельський маєток разом з Старою Вижвою та іншими селами краківському воєводі Вацлаву Ржевуському.

Після третього поділу Польщі у 1795 році Західна Волинь увійшла до складу Росії і возз'єдналася з основною частиною України. Стара Вижва була підпорядкована Ковельському повіту Волинської губернії. Вона стала державним володінням[4]. Хоча феодальний гніт і лишився, становище селян дещо поліпшилося, бо маєток не здавали в оренду.

За люстрацією 1853 року, в Старій Вижві та її присілках налічувалося 60 тяглих дворів, 52 напівтяглі, городник і відставний солдат. Люстрація закріпила за всіма дворами 73 десятини садибної, 46 десятин сіножатей, 325 десятин посередньої орної і 834 десятини худорідної землі. З цієї землі на тяглий двір припадало по 3 десятини орної посередньої і по 7,5 десятини худорідної землі, на напівтяглий двір — половину наділу тяглового двору, за городником і відставним солдатом було закріплено по 1,5 десятини садибної землі. За користування землею старовижівці мали щороку сплачувати казні 2239 крб. податі. За пасовища плата стягувалася окремо з тих господарств, які користувалися ними[5].

Реформа 1861 року скасувала кріпосну залежність селян Старої Вижви. Земельний устрій державних селян України визначався царськими указами 1866—1867 рр., які запровадили обов'язковий викуп наділів, що були в їх користуванні. Основу нарахування викупних платежів за землю становила річна сума оброчної

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 445.
[2] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. К., 1963, стор. 36, 41.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 9, арк. 1.
[4] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 69.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 5, спр. 88, арк. 97, 101, 104, 111, 205.

 41 9-516

податі, збільшена на 10 проц.[1] Селяни Старої Вижви та присілків були зобов'язані викупити землю, закріплену за ними люстраційною комісією 1853 року, і сплатити за неї казні величезну суму — щорічно по 2462 крб. протягом 49 років[2].

Отже, внаслідок реформи 1861 року селяни Старої Вижви, як і всієї Росії, були пограбовані. Для більшості старовижівців викупні платежі виявилися непосильними. Тому після реформи багато селян залишали наділи і йшли на лісорозробки або займалися домашнім ремеслом, зокрема шили кожухи, за що в сусідніх селах старовижівців прозвали «кожушниками».

Непосильні викупні платежі й податки прискорили зубожіння селян. У пореформений період в селі посилилося майнове розшарування. Не маючи тяглової сили, 49 селян Старої Вижви покинули свої наділи й вирушили на пошуки заробітків. В той же час тут з'явилися заможні селяни — куркулі, які мали залізні плуги, кінні молотарки та інші сільськогосподарські машини і користувалися найманою працею батраків.

З прокладенням залізниці Ковель — Брест і побудовою станції Вижва пожвавилося життя в Старій Вижві. Частина населення працювала на залізниці, друга — на лісорозробках, які набули широкого розмаху. Під час революції 1905—1907 рр. залізничники станції Вижва відгукнулися на революційні події в країні і підтримали страйк залізничників Ковельського вузла, який відбувся в жовтні 1905 року[3]. Під впливом цього виступу селяни почали пасти худобу й рубати дрова в казенному лісі.

Населення Старої Вижви було майже повністю неписьменним. Лише у 1890 році в селі відкрили початкову школу, яку в 1905 році було перетворено на однокласне, а в 1908 році — на двокласне училище. Однак і після цього селяни в основній своїй масі лишалися неписьменними. У школі навчалися переважно діти заможних селян, а діти бідноти залишалися поза нею. Так, на приговорі сільського сходу у 1903 році з 182 присутніх селян власноручно підписалися лише 13.

З початком першої світової війни Стара Вижва опинилася у смузі воєнних дій. Після відступу російської армії у серпні 1915 року село окупували австро-німецькі війська, які хазяйнували до кінця 1918 року. Ще перед тим, як російські війська мали залишити село, майже всі його жителі покинули домівки, щоб евакуюватися до східних губерній. Але їх наздогнали ворожі війська і примусили повернутися назад.

Захопивши Стару Вижву, австро-німецькі загарбники встановили військовий режим. Вони призначили на залізничну станцію свого коменданта, а старостою поставили ненависного всім селянам негідника, який допомагав їм грабувати населення[4]. Загарбники реквізували хліб і худобу. В селі не лишилося жодного коня. Щоб обробити наділи, селяни змушені були самі запрягатися в плуг і орати землю. «Якщо є в світі найбільш голодний, найбільш зубожілий пролетарій, то це, безумовно, житель Ковельського повіту», — відзначалося в «Известиях Волынского губернского ревкома»[5].

Навесні 1917 року до Старої Вижви дійшла звістка про повалення самодержавства в Росії. Старовижівці сподівалися на швидке закінчення війни. Проте цього не сталося. Імперіалісти продовжували грабіжницьку бійню. Долаючи всі перешкоди, звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції швидко долетіла до Старої Вижви. Після укладення Брестського миру до села почали повертатися демобілізовані солдати. Вони розповідали селянам, що трудящі Росії

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. К., 1959, стор. 141.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 5, спр. 88, арк. 204.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 356, арк. 238.
[4] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 54, арк. 1, 2.
[5] «Известия Волынского губернского ревкома», 31 августа 1920 г.

вигнали поміщиків і капіталістів, що переміг новий лад. Революційні солдати і передові селяни Старої Вижви боролися за встановлення Радянської влади, але іноземна окупація перешкодила цьому. Наприкінці 1918 року австро-німецькі окупанти залишили село, а навесні 1919 року його захопили війська буржуазно-поміщицької Польщі[1].

Весною 1920 року білополяки почали загарбницьку війну проти Країни Рад. Але Червона Армія розгромила їх і, здійснюючи переможний наступ, визволила всю Волинь. На початку серпня 1920 року населення Старої Вижви з хлібом і сіллю зустріло радянських воїнів. В селі відбувся мітинг. Багато жителів поповнили лави Червоної Армії. Серед них були Т. Т. Хлопук, Г. Я. Савчук, Р. А. Ющик, Н. П. Парамончук, Д. Г. Матвійчук та інші. В селі було створено комітет незаможних селян, головою якого став А. Гаврилюк. Комітет організував запис добровольців до Червоної Армії, збір продуктів для бійців, проведення ремонтних робіт на залізниці тощо[2].

На початку жовтня 1920 року Стара Вижва знову була захоплена білополяками і за Ризьким договором 1921 року лишилася у складі Польщі.

За даними перепису 1921 року, у Старій Вижві налічувалося 196 дворів і 993 жителі[3]. Порівняно з 1910 роком чисельність населення зменшилася на 248 чоловік. Уряд буржуазної Польщі відновив у селі старі, капіталістичні порядки. Селяни були переобтяжені непосильними податками. Вони сплачували поземельний податок, податки за утримання худоби, птиці, собаки, на «самоврядування» в розмірі 100 проц. поземельного, страховий, за в'їзд на базар тощо. Крім того, їх змушували безплатно відбувати шляхову повинність, яка відбирала близько 100 людино-днів у рік. Багатьом селянським господарствам бракувало коштів, щоб сплатити всі ці податки[4].

Жорстокий соціальний гніт доповнювався національним гнобленням. В усіх установах офіціальною мовою була польська. Навчання в школі теж проводилося виключно польською мовою. В 1923 році загін легіонерів вчинив у селі розправу над Я. Коржаком та його матір'ю, які висловили своє невдоволення примусовим ополяченням, і відібрав у них худобу[5].

Трудящі Старої Вижви не мирилися з своїм тяжким становищем і боролися проти гнобителів, за відновлення Радянської влади і возз'єднання з Радянською Україною. У селі розповсюджувалася революційна література, відбувалися нелегальні збори, робітники і селяни страйкували. Боротьба проти окупаційного режиму посилилася, коли у 1930 році з ініціативи Седлищанського райкому КПЗУ тут було створено осередок КПЗУ. До нього входили М. М. Мандзюк (секретар), М. П. Гаврилюк (член Седлищанського райкому КПЗУ), Т. І. Левчук, К. В. Вакулич, К. П. Сандар, О. Г. Романчук, Г. П. Савчук та інші.

Під впливом комуністів перебував осередок селянської легальної партії «Сельроб-єдність», створений у Старій Вижві в травні 1930 року[6]. Користуючись легальним становищем, члени цього осередку розгорнули агітаційну роботу, розповсюджували серед населення газету «Сила», яка виходила у Львові.

Старовижівський комітет КПЗУ закликав селян не сплачувати податків, розповсюджував підпільну літературу, організовував масове відзначення революційних свят, збирав кошти на допомогу політв'язням, проводив іншу масово-політичну роботу. Під керівництвом комітету КПЗУ трудящі Старої Вижви взяли участь у двомісячному селянському страйку, який охопив Волинь у 1934 році. Селяни

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 6, арк. 51.
[2] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 54, арк. 3.
[3] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, стор. 22.
[4] Газ. «Нове життя», 13 жовтня 1957 р.
[5] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 54, арк. 2.
[6] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 465, арк. 12.

не сплачували податків, виганяли екзекуторів, які приїжджали до села, щоб описати селянське майно за несплату податків, вимагали підвищення цін на сільськогосподарські продукти і демонстративно не вивозили їх на продаж.

Влітку 1934 року комітет КПЗУ організував страйк робітників на лісоскладі залізничної станції Вижва. Робітники вимагали підвищення заробітної плати. Але страйк зірвали штрейкбрехери, які погодились працювати за попередніми розцінками. У цьому ж році комуністи Старої Вижви очолили першотравневу демонстрацію і страйк на смолярні. Страйкарі вимагали підвищення розцінок за підвіз деревини[1].

12 вересня 1934 року селяни Старої Вижви за закликом Старовижівського комітету КПЗУ вчинили опір екзекуторам, війтові і 4 поліцейським, які прибули до села, щоб силоміць стягти податки. Речі, описані за податки, селяни відібрали у карателів і під градом каміння примусили їх залишити село[2]. Але незабаром сюди прибув поїзд з поліцією на чолі з повітовим старостою, а слідом за ним — кінний поліцейський загін. Вони вчинили жорстоку розправу над селянами. Протягом 4 днів озброєні поліцаї знущалися з селян, били їх нагаями. Карателі позривали з багатьох хат солом'яні покрівлі, розвалили печі, повисипали пір'я з подушок, змішали різне зерно. Члена КПЗУ М. М. Мандзюка і жительку села К. В. Маркевич запрягли у віз і примусили везти награбоване майно на подвір'я старости. Було заарештовано майже увесь склад комітету КПЗУ та багато учасників виступу. З числа заарештованих 11 чоловік засудили до різних строків ув'язнення — від 3 до 10 років. Багатьох з них кинули до Берези Картузької — концтабору, створеного польською реакцією для політв'язнів і відомого нелюдським режимом[3].

Однак репресії пілсудчиків не залякали селян. Вони продовжували боротьбу за своє визволення. В 1934—1935 рр. у Старій Вижві відбулося кілька демонстрацій протесту проти виконання гужових повинностей. В липні 1935 року у вижівському лісі Седлищанський райком КПЗУ скликав нараду з питання допомоги республіканській Іспанії та політв'язням. Від Старовижівської організації КПЗУ участь у нараді взяв М. П. Гаврилюк, який незабаром був заарештований і засуджений до тюремного ув'язнення[4]. 10 жовтня цього року комуністи організували страйк робітників Вижівського лісництва. Страйкарі вимагали підвищення розцінок за заготівлю й вивезення лісу. Страйковий комітет, створений робітниками, затримував вози, які прямували до лісу, щоб вивозити деревину, і повертав їх назад. Страйкарі домоглися задоволення своїх вимог.

Боротьба трудящих Старої Вижви особливо посилилася напередодні возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Не було жодного революційного свята, щоб члени КПЗУ не відзначили його. 1 Травня 1937 року в селі були вивішені червоні прапори і розповсюджені листівки. В день 20-річчя Великого Жовтня тут замайорів кумачевий стяг, на вулицях — листівки і транспарант із закликами: «Хай живе 7 листопада — 20-річчя Союзу Рад!.. Хай живе народний фронт боротьби за демократію! Геть криваві лапи фашизму від Радянського Союзу і народної Іспанії!»[5].

6 лютого 1938 року члени КПЗУ влаштували в Старій Вижві масовий мітинг. Його організаторами були О. Д. Бурда, Д. В. Гаврилюк та інші. Промовці закликали боротися проти фашизму, за визволення західних областей України і возз'єднання їх з Радянською Україною. Після закінчення промов учасники мітингу заспівали революційних пісень. З приводу цих подій слідчі органи викликали на допит 22 жителі села, але жодний з них нічого не розповів[6].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 58, арк. 4, 5.
[2] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 189.
[3] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 58, арк. 4, 5.
[4] Там же, спр. 54, арк. 5.
[5] Там же, оп. 3, спр. 2532, арк 1; ф. 216, оп. 1, спр. 2571, арк. 10.
[6] Там же, ф. 216, оп. 3, спр. 2719, арк. 22.

Радо зустріли трудящі Старої Вижви звістку про визвольний похід Червоної Армії на Західну Україну і Західну Білорусію, який розпочався 17 вересня 1939 року. Ще до приходу радянських військ комуністи села вийшли з підпілля і створили ревком. До його складу ввійшли: Т. М. Савчук (голова), С. І. Маркевич, М. М. Мандзюк, Л. К. Погаральський, П. П. Маркевич. З передових селян було створено загін робітничої гвардії, який очолив М. П. Гаврилюк, і групи по роззброєнню польських військ, охороні моста, залізничної станції. Польське командування наказало підірвати залізничний міст через річку Вижівку. Щоб перешкодити цьому, ревком відрядив групу селян, озброєних двома кулеметами. План ворога було зірвано. Комуністи налагодили зв'язок з радянськими військами, розташованими тоді в Ковелі. Населення радо зустріло воїнів-визволителів.

26 вересня 1939 року в Старій Вижві відбулися збори селян, які одностайно схвалили пропозицію ревкому про встановлення Радянської влади. Було створено тимчасовий селянський комітет. Головою його став Т. М. Савчук, а секретарем — О. Я. Роговський. Т. М. Савчука обрали також депутатом Народних Зборів Західної України. В селі почалося соціалістичне будівництво. Було конфісковано 98 га церковної землі, які розподілили між безземельними і малоземельними селянами. Відкрилися семирічна школа, хата-читальня, бібліотека. Для підтримання порядку було створено народну міліцію на чолі з М. П. Гаврилюком. Навесні 1940 року 38 одноосібних господарств села об'єдналися в колгосп. Головою його було обрано Т. М. Савчука.

Дальше соціалістичне будівництво у Старій Вижві було перервано нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 27 червня 1941 року гітлерівські війська захопили село. Німецько-фашистські загарбники встановили кривавий окупаційний режим. Вони розстріляли і по-звірячому закатували 24 мирних жителів, 78 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Фашисти зруйнували господарство, знищили 71 хату, 78 господарських будівель, підірвали залізничну станцію, спалили школу[1].

Населення Старої Вижви піднялося на боротьбу проти гітлерівських загарбників. Патріоти переховували радянських воїнів, що втекли з полону, і переправляли їх до партизанських загонів, які діяли у навколишніх лісах. Багато радянських офіцерів і солдатів врятували С. П. Івчик, Я. І. Маркусь, І. Д. Ющик. З допомогою зв'язкового П. М. Маркуся переправляли людей до партизанського загону, надсилали туди продукти, передавали інформацію про чисельність ворожих сил. Запідозрений місцевою управою у зв'язках з партизанами П. М. Маркусь змушений був залишити село і вступив до партизанського загону А. П. Бринського. В партизанських загонах боролися О. Я. Роговський, Ю. О. Власюк, Л. В. Вакулич, С. Х. Геч та багато інших жителів села[2].

У Старій Вижівці живе Т. В. Геч, яку і нині любовно називають партизанською матір'ю. На хуторі Цуприк Велимчанської сільської Ради в роки війни вона надавала притулок партизанам. Її чоловік і двоє синів теж боролися в лавах народних месників. Текля Василівна завжди проявляла материнське піклування про партизанів: годувала їх, лагодила одежу, доглядала хворих. «І для кожного у неї вистачало ласки. Так і звали її партизанською матір'ю», — пригадує у своїй книзі А. П. Бринський[3].

Партизанський рух особливо посилився восени 1943 року та взимку і навесні 1944 року. Залізничну лінію Брест — Ковель, що проходила через Вижву, на цей час паралізували партизани. В районі вижівських лісів обабіч залізничної колії не було жодного кілометра, вільного від паровозів, вагонів і військової техніки, підірваних народними месниками. Фашисти боялись йти в ліси на боротьбу з парти-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1261, оп. 1, спр. 54, арк. 6; спр. 55, арк. 1.
[2] Там же, оп. 2, спр. 29, арк. 3; оп. 1, спр. 55, арк. 2.
[3] А. П. Бринский. По ту сторону фронта, стор. 419, 420.

Відкриття пам'ятного обеліска воїнам-визволителям і землякам, полеглим на фронтах Великої Вітчизняної війни, смт. Стара Вижівка. 1964 р.

занами. В середині березня 1944 року по річці Вижівці встановилася лінія фронту. Гітлерівці перетворили Стару Вижву на укріплений район. Але під ударами військ 1-го Білоруського фронту німецько-фашистські війська змушені були відступити. 19 липня 1944 року радянські війська визволили село[1].

Близько 400 старовижівців билися проти фашистських загарбників у лавах Червоної Армії. Майже половина з них загинула. Трудящі Старої Вижівки свято шанують пам'ять про тих, хто віддав життя за свободу рідної Батьківщини. 130 мужніх воїнів полягли, визволяючи селище від фашистських окупантів. Серед них були росіяни, українці, білоруси, казахи, узбеки та сини інших національностей. У 1957 році останки загиблих захоронили в братській могилі. Для увічнення їх пам'яті в центрі селища було споруджено пам'ятник Слави — символ героїзму й братерства воїнів Радянської Армії[2]. Разом з іменами бійців і командирів, що полягли в боротьбі з фашистськими загарбниками, на меморіальній плиті золотом викарбувані імена членів сім'ї В. А. Макарчука, Л. А. Вакулича і С. П. Івчика, по-звірячому замучених оунівськими бандитами в березні 1945 року.

Стара Вижівка була вщент зруйнована фашистами. Відразу ж після визволення відновила роботу сільська Рада. Під її керівництвом трудящі приступили до відбудови села та його господарства. Сільську Раду очолив колишній партизан Л. В. Вакулич. У червні 1946 року Стара Вижівка стала районним центром. Радянські і партійні органи спочатку містилися в хатах і землянках. Головою виконкому районної Ради депутатів трудящих обрали колишнього члена КПЗУ Н. Ф. Комісарика, який у 1946 році став депутатом Верховної Ради УРСР. Неоціненну допомогу трудящим Старої Вижівки, як і жителям інших міст і сіл Волині, подали ЦК КПРС і Радянський уряд. Найголовніші ланки партійного і господарського будівництва очолили прислані сюди досвідчені організатори й спеціалісти: вчителі, агрономи, медичні працівники. Серед них — відомий організатор перших у районі колгоспів, учасник партизанського руху В. М. Палій. 146 місцевих жителів було залучено до роботи в установах. Відкрилися медпункт, школа, клуб. Держава асигнувала значні кошти на соціальне забезпечення, надала грошові кредити, забезпечила будівельними матеріалами, щоб якнайшвидше відбудувати зруйноване селище і колгосп. Завдяки цій допомозі протягом двох-трьох років тут було відновлено весь житловий фонд і приміщення громадських установ.

На заклик Старовижівського райкому партії і райвиконкому трудящі району взяли активну участь у відбудові зруйнованих фашистами шкіл. Тільки 22 червня 1946 року в суботнику по відбудові і ремонту шкільних приміщень взяло участь 4312 чоловік. Найвідповідальнішим завданням, яке постало в цей час, було ліквідувати неписьменність. У 1946 році в районі налічувалося 5596 неписьменних віком від 16 до 50 років. Органи влади і вчителі доклали всіх зусиль, щоб розв'язати це завдання. В 1947/48 навчальному році у школах для дорослих навчалося 920 неписьменних і 948 малописьменних. Через короткий час у Старій Вижівці вже не було таких, хто б не вмів читати й писати.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 158—162.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 9 жовтня 1964 р.

Соціалістичним перетворенням в Старій Вижівці чинили відчайдушний опір українські буржуазні націоналісти. Проте їх підлі намагання загальмувати переможну ходу радянського будівництва виявилися марними. 29 вересня 1946 року в селищі відбулася нарада активу, в якій взяло участь 225 чоловік. Вона підвела підсумки сільськогосподарського року і намітила заходи для розгортання колективізації.

Щоб спрямувати селян на шлях колгоспного життя, багато зробила партійна організація. У 1947 році в Старій Вижівці було відроджено колгосп ім. Леніна, який спочатку об'єднав 27 господарств. Головою артілі обрали Н. Н. Григорука.

Рік у рік міцніло колгоспне господарство, зростала кількість селян, які бажали об'єднатися в артіль. Щоб перешкодити колективізації сільського господарства, оунівські бандити стали вбивати радянських працівників. Від їх рук загинули дільничні уповноважені міліції В. Л. Грейц і В. Р. Осіїк. У листопаді 1949 року підступно були вбиті секретар Старовижівського РК КП (б)У П. О. Жуков, редактор районної газети М. А. Ангелов, завідуючий відділом пропаганди РК КП (б)У А. К. Приступлюк. Їх похорон перетворився на демонстрацію гніву й обурення всього населення проти українських буржуазних націоналістів. Незабаром з ворожими бандами було покінчено.

У 1952 році до колгоспу ім. Леніна приєдналась артіль села Брідків, а в 1958 році — артіль села Галиної Волі, які ввійшли до його складу як окремі виробничі бригади. Укрупнений колгосп дістав назву «Батьківщина». За ним закріплено 4642 га землі. З них 2660 га становлять сільськогосподарські угіддя, в т. ч. 1226 га орної землі; решта — ліси й пасовища. Колгосп вирощує переважно зернові культури. Значне місце також належить посівам льону, від якого господарство одержує до 20—25 проц. своїх доходів.

З впровадженням нової системи планування, підвищенням закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію та особливо після втілення у життя рішень березневого (1965 р.) і травневого (1966 р.) Пленумів ЦК КПРС колгосп досяг нових успіхів. Було осушено 528 га заболочених і зволожених земель, з яких 420 га освоєно. Освоєння заболочених земель, запровадження науково обгрунтованих сівозмін та збільшення внесення в грунт мінеральних і органічних добрив сприяли значному піднесенню врожайності сільськогосподарських культур. У 1968 році колгосп зібрав пшениці по 20,7 цнт, картоплі — по 157 цнт, льону-волокна — по 4,6 цнт з гектара.

Наявність великих площ пасовищ та інших сільськогосподарських угідь сприяє розвиткові тваринництва. У 1968 році в колгоспі налічувалося 877 голів великої рогатої худоби та в особистому користуванні колгоспників — 672 голови. Значно зросли в господарстві надої молока. В 1965 році на одну фуражну корову було надоєно 1227 кг молока, а в 1968 році — 1368 кг. Колгосп щорічно одержує від тваринництва близько половини всіх доходів.

Колгосп має потужну сільськогосподарську техніку. У 1968 році його машинний парк налічував 10 тракторів, 4 комбайни, 30 електромоторів, 7 автомашин та багато іншої техніки. З піднесенням урожайності полів і продуктивності тваринництва зросли доходи артілі. Якщо в 1965 році

Навчання партійно-радянського активу в смт. Старій Вижівці. 1967 р.

вони становили 279 тис. крб., то у 1968 році збільшилися до 582 тис. крб. Це дало можливість значно підвищити добробут хліборобів, збільшити неподільні фонди. Колгосп перетворився на багатогалузеве господарство, в якому є 3 комплексні, тракторна і городня бригади. Він має три ферми великої рогатої худоби, одну вівчарську й конеферму.

Велику роль у колгоспі «Батьківщина» відіграє партійна організація. З кожним роком посилюється її організаторська й виховна діяльність. У 1968 році вона об'єднувала 27 комуністів. Майже всі вони безпосередньо працюють у сфері матеріального виробництва. Комуністи А. А. Козел, І. О. Махонюк, С. І. Геч, К. С. Півень очолюють вирішальні ділянки колгоспного виробництва.

Великою пошаною користується Н. С. Карпомиз, яка з 1949 року є кращою ланковою. У 1967 році її ланка виростила по 4,8 цнт льону-волокна і по 300 цнт буряків з гектара. За сумлінну працю вона неодноразово була удостоєна урядових нагород. Значних успіхів досяг телятник А. Л. Маркусь, який виростив для колгоспу понад 1 тис. голів великої рогатої худоби. 17 років беззмінно працювала на свинофермі П. О. Хлопук. Тепер вона пенсіонерка, але продовжує трудитися і значно перевиконує денні норми. Систематично перевиконує норми виробітку механізатор О. І. Конончук. Ветеран праці пенсіонер І. П. Хлопук продовжує працювати в колгоспі. Його сумлінне ставлення до роботи — приклад для інших. Імена цих трудівників занесені до Книги пошани колгоспу «Батьківщина». Комуніст І. В. Макарук (єдиний, що залишився з сім'ї Макаруків, знищеної бандою оунівців) очолює передову комплексну бригаду і користується великою пошаною в колгоспі. Бригадир тракторної бригади комуніст А. О. Гапонюк за високі виробничі показники в 1967 році завоював перехідний Червоний прапор райкому партії й райвиконкому.

З 1945 року в Старій Вижівці працює промкомбінат, який виробляє черепицю, меблі, столярні вироби. Потужність черепичного цеху становить до 1500 тис. штук черепиці на рік. Кращими трудівниками промкомбінату є черепичник М. С. Осіїк і столяр Л. О. Савчук, імена яких можна побачити в Книзі пошани Волинського обласного будуправління. За роки семирічки промкомбінат збільшив виробництво продукції на 173 проц. Рік у рік зростає продукція харчокомбінату, який став до ладу в 1958 році.

Значно розширилась мережа торговельних закладів, яка забезпечує старовижівців всіма видами промислових і продуктових товарів. Товарооборот Старовижівського сільського споживчого товариства зріс з 583 тис. крб. у 1958 році до 1940 тис. крб. у 1967 році, тобто більш як у 3 рази. Особливо підвищився попит на радіоприймачі, мотоцикли, велосипеди, годинники, телевізори, холодильники та інші товари, що є свідченням зростання матеріальної забезпеченості населення. В селищі працюють відділення Держбанку, контора зв'язку.

Після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною докорінно змінилось медичне обслуговування трудящих. В селищі є лікарня на 100 ліжок з поліклінічним відділенням, тубдиспансер, аптека, ветлікарня. Своєю невтомною працею велику повагу жителів заслужили лікарі М. К. Страшевський і О. І. Салуян, медсестра О. І. Юрченко.

За роки Радянської влади незрівнянно підвищився культурний рівень населення. В селищі повністю ліквідована неписьменність. Тут є середня школа, в якій навчається 608 учнів, і заочна середня школа. В них працює 50 учителів, з яких 35 мають вищу освіту. Понад 100 чоловік закінчили селищну середню школу і працюють у різних галузях народного господарства та культури. В 1967 році близько 100 випускників шкіл селища навчалося у вищих і спеціальних середніх учбових закладах.

До послуг трудящих Старої Вижівки дві бібліотеки, книжковий фонд яких досягає 40 тис. примірників. У селищі є Будинок культури на 400 місць. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, хореографічний

та інші. В Будинку культури проводяться тематичні вечори. На сцені Будинку культури виступали і приїжджі колективи: полтавська хорова капела бандуристів, мінська філармонія, ростовський цирк. Тут систематично читають лекції, виступають з доповідями на політичні й наукові теми. У 1969 році жителі селища передплачували 7352 примірники різних газет та журналів.

Нова вулиця в смт. Старій Вижівці. 1957 р.

Населення Старої Вижівки бере активну участь у громадському житті. 32 чоловіка є депутатами селищної Ради депутатів трудящих. Більшість з них очолює постійно діючі комісії, комітети, ради, робота яких спрямована на поліпшення обслуговування населення, піднесення його матеріального і культурного рівня. Комісія селищної Ради з питань благоустрою чимало зробила для озеленення селища, взяла участь у розробці перспективного плану його забудови. Культосвітня й побутова комісії стали ініціаторами впровадження у життя нових звичаїв. У приміщенні Будинку культури відбувається урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених. Тут же в присутності всієї громадськості селища вшановують тих, хто йде на заслужений відпочинок — пенсію.

Докорінно змінився вигляд Старої Вижівки. За короткий час вона перетворилася на селище міського типу. Селище електрифіковано і радіофіковано. З 1965 року одержує струм від Добротвірської ДРЕС. Неодмінною ознакою нового побуту стали газове опалення, телебачення, замість поліських хатинок з'явилися двоповерхові житлові будинки й будівлі громадських установ. Тут звели нову двоповерхову середню школу, Будинок культури, лікарню, промкомбінат, ряд магазинів, завершується будівництво багатоповерхового житлового будинку. Селище потопає в зелені. Посаджено чимало фруктових дерев. З кожним роком Стара Вижівка стає красивішою. За перспективним планом у найближчі 2—4 роки буде побудовано кінотеатр, готель, універмаг, лікарню на 200 місць, комбінат побутового обслуговування, нові житлові будинки.

Мине небагато часу, і селище стане містом.

Т. К. МИХАЛЕВИЧ, Р. Н. ОКСЕНЮК

* * *

Старовижівський район було утворено в 1940 році, в сучасних межах — у грудні 1966 року. Він розташований у північно-західній частині області. Межує на півночі і північному сході з Ратнівським, на сході — з Камінь-Каширським, на південному сході — з Ковельським, на півдні — з Турійським і на заході — з Любомльським районами Волинської області. Площа — 1122 кв. км. Населення — 43,9 тис. чоловік, у т. ч. 40,5 тис. (92,5 проц.) — сільського. Густота населення — 25 чоловік на 1 кв. км. Через територію району проходять залізниця Ковель—Брест і автомагістраль Брест—Київ.

В районі — 47 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 17 сільським Радам.

В економіці району переважає сільське господарство. Основними галузями сільськогосподарського виробництва є землеробство зерново-льонарського на-

пряму та м'ясо-молочне тваринництво. В районі — 21 колгосп. Вони мають 53,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 28,6 тис. га орної землі, і 22,8 тис. га лісу. Крім того, державні ліси становлять 14,9 тис. гектарів.

За роки Радянської влади в районі виріс цілий ряд промислових підприємств: промкомбінат, харчокомбінат, керамічний завод (виробляє цеглу, черепицю, труби для осушення боліт), цегельний завод, районне об'єднання «Сільгосптехніка». У 1966 році вони виробили продукції на 668 тис. крб.

СЕ́ДЛИЩЕ

Седлище — село, центр сільської Ради. Розташоване в Поліській низовині, за 9 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Мизове. Седлище має шосейне сполучення з райцентром і м. Ковелем. Населення — 789 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Борзова та Черемшанка.

На території Седлища знайдено кам'яні знаряддя праці та глиняний посуд доби ранньої бронзи (кінець III тисячоліття до н. е.). Назва села походить від слова «селитися», у XVI столітті воно офіціально іменувалося Селищем[1]. Так місцеві жителі часто називають його і тепер. В документальних джерелах село вперше згадується 1570 року в зв'язку з подимним оподаткуванням селян. Тоді Селище було в заставі у князя М. Д. Вишневецького[2]. Про село йдеться і в документах 1575 року: колишній російський князь А. Курбський, якому польський король подарував Ковельський маєток, у т. ч й Селище, скаржився на князя О. Вишневецького, що вчинив розбійницький напад на цей маєток і пограбував багато різної худоби у жителів Селища й Паридуб.

Із загарбанням волинських земель шляхетською Польщею посилюються процес закріпачення селян та їх національне і релігійне гноблення. У 1573 році польський сейм надає право феодалам карати селян на горло. Жителі Селища змушені були відробляти панщину по 2—3 дні на тиждень від волочного господарства, сплачувати грошові та натуральні податки. У 1577 році подимний податок стягали на користь держави від 24 димів і 4 городників, що жили в Селищі[3].

У 1583 році князь Курбський передав Селище у спадкове володіння своєму сподвижникові І. Мощнінському. Але Курбський не мав права вільно розпоряджатися своїм маєтком, без дозволу польського короля. Коли князь помер (1590 рік), король передав Селище шляхтичеві А. Фірлею з Домбровиці. А. Фірлей з своїм озброєним загоном оточив садибу І. Мощнінського, забрав усе майно, а його самого з дружиною, закувавши у кайдани, відвіз до містечка Мільяновичів, де засадив у в'язницю.

Після видання III Литовського статуту в 1588 році влада феодала над кріпаком на території колишнього Великого князівства Литовського стала необмеженою. Кріпосник міг безкарно убити або скалічити селянина. За вбивство шляхтича всі селяни, причетні до цього, каралися на смерть. Право покарання кріпаків феодали передавали орендарям або покупцям маєтків, хоч ті й не були шляхтичами.

Соціальне й національне гноблення з боку польської шляхти викликало у селян люту ненависть до поневолювачів. Коли спалахнула визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, селяни Селища, як і Старої Вижви, Мільяновичів та інших сусідніх сіл, вступали до повстанських загонів, що діяли під Ковелем і Ратним[4]. Повстанці громили панські маєтки, розправлялися

---

[1] Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни, т. 1. К., 1849, стор. 55, 64, 243, 316.
[2] Słownik geograficzny Królewstwa Polskiego, t. 15, cz. 2, стор. 580.
[3] Там же, стор. 58.
[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 152.

з своїми гнобителями. З відступом козацького війська на схід відступила і значна частина селян, що брали участь у повстанні; про це свідчить, зокрема, різке зменшення кількості жителів села і дворів у 1650 році порівняно з 1648 роком[1].

Після визвольної війни Селище, як і вся Волинь, залишалось у складі Польщі ще 150 років. Національний і релігійний гніт дедалі посилювався. І польський уряд, і волинські магнати вимагали від українського населення обов'язкового переходу в уніатство. Служителів православної церкви, які відмовлялись від цього, переслідували. Польська шляхта, повернувшись до своїх маєтків, жорстоко розправилася з учасниками повстанського руху і посилила експлуатацію селян, що відбували панщину по 5—6 днів на тиждень з волоки й виконували різні натуральні та грошові повинності. Кожний селянський двір зобов'язаний був давати феодалові по три чверті вівса або жита, 7,5 гроша та ще виконувати різні додаткові роботи.

За третім поділом Польщі (1795 рік) Седлище, як воно стало тепер офіціально називатися, ввійшло до складу Російської держави. У 1797 році в ньому було 111 дворів, жило 575 чоловік[2]. Після возз'єднання Волині у складі Російської держави національний гніт послабився, бо не стало релігійного. Проте феодальний гніт залишився. Власником Седлища був тоді поміщик Шоманський. Про нього селяни зберегли згадку як про кривавого деспота, що жорстоко катував кріпаків, а непокірних віддавав у солдати.

Не обмежила сваволі поміщиків і т. зв. інвентарна реформа 1847—1848 рр. Проводячи її, царизм мав на меті запобігти селянським заворушенням, а також відвернути селян від польського національно-визвольного руху[3]. Інвентарні правила, що були складені за цією реформою, закріпили за селянами Седлища 1144 десятини землі, якою вони користувалися, обмежили панщину трьома днями для чоловіків і одним для жінок на тиждень від тяглового двору[4]. Усі селяни зобов'язані були брати участь у будівництві доріг, мостів, поміщицьких будівель, раз на місяць нести нічну варту. Городники відбували 24 дні панщини на рік. Отже, інвентарна реформа залишила селян такими ж кріпаками, якими вони були й до того. Формально дотримуючись триденної панщини, поміщики запроваджували урочну систему робіт, яка дозволяла їм давати селянам такі норми роботи на день, що їх ледве можна було виконати за два, а то й за три дні. Тому невиконання норми призводило до щоденної панщини.

Перед реформою 1861 року Седлище було поділено між синами і дочками Шоманського. Село перейшло до трьох поміщиків: Генріха і Йосипа Шоманських та Лавра Поганевського, якому в 1851 році належала гуральня. За поміщиками налічувалося 186 ревізьких душ і 71 селянський двір, у т. ч. 47 тяглових, 16 піших і 8 дворів городників. За час, що минув після інвентарної реформи, поміщики захопили у селян 319 десятин землі, в т. ч. 216 десятин орної, 58 десятин сіножатей і 45 десятин садибної[5]. Один лише поміщик Й. Шоманський захопив у селян 131 десятину землі в урочищах Пісках та Бахаровому.

За указом 1863 року селяни мали право одержати всю землю, закріплену за ними інвентарною реформою, проте поміщики повернули їм лише 49 десятин захопленої у них землі. Вони «довели», що відведена селянам земля за своєю якістю нібито краще, ніж оцінює її інвентарний опис і добилися зменшення селянських наділів. За уставними грамотами селяни тяглових дворів Й. Шоманського одержали на двір по 10,6 десятини надільної землі, Г. Шоманського — 14,3 десятини, поло-

---

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 445.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 89, арк. 11.
[3] І. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України в першій половині XIX ст. К., 1954, стор. 82.
[4] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1126, арк. 1186, 1207.
[5] Там же.

вина якої — в урочищах Загатті, Плесі, Симоняках — була непридатною, а селяни І. Поганевського — по 12,5 десятини землі, з якої 5,5 десятини — під сіножатями. Всі піші двори одержали наділів удвоє менше, ніж тяглові. У середньому на ревізьку душу було наділено по 3,9 десятини землі. Городникам наділили тільки ділянки по 0,6 десятини, а 7 бобилів, що жили в селі, не одержали навіть городів[1]. Крім того, селяни не дістали сервітутного права пасти худобу на панських полях і в лісах. Поміщики залишили за собою бортні угіддя, право ловлі риби в річках та водоймищах, полювання на звіра і збирання грибів та ягід у лісах.

Поміщики Седлища зосередили у своїх руках більшу частину землі. Лише у Й. Шоманського налічувалось 680 десятин. Не менше мали землі й інші поміщики села. Після реформи вони почали вести своє господарство по-капіталістичному. Так, у Й. Шоманського було заведено ферми великої рогатої худоби, свиней, овець. Вирощувався хміль, картопля для переробки на спирт. У поміщицькому господарстві широко використовувалась наймана праця найбіднішого селянства[2].

Трудівники Седлища після реформи опинилися в тяжкому становищі. Хоч указ 1863 року, що був виданий під тиском польського повстання, зменшив викупні платежі на 20 проц., проте не змінив грабіжницького характеру реформи. У хліборобів Седлища було відібрано значну частину землі.

Незважаючи на грабіжницький характер реформи, скасування кріпацтва стало певною передумовою розвитку села. У 1864 році в Седлищі було відкрито церковнопарафіяльну школу, в яку вступили 14 дітей. У 1879 році її перетворили на однокласне училище[3], а в 1902 році — на двокласне. На той час тут навчались і діти заможних селян сусідніх сіл, але для дітей бідняків через відсутність одягу, взуття, грошей, щоб платити за навчання, двері класів були зачинені.

На початку 70-х рр. XIX століття Седлище стало волосним центром. З цього часу почалась його забудова. Куркульські господарства села стали купувати сільськогосподарські машини, племінну худобу. Та становище трудівників Седлища не набагато поліпшилось. Обтяжені викупними платежами, податками та громадськими повинностями, бідняцькі та середняцькі селянські господарства розорялись. Рік у рік зростала кількість однокінних і безкінних господарств. На кінець XIX століття понад третина господарств не мала тяглової сили. Зубожілі селяни змушені були шукати роботу в поміщиків і куркулів або йти на лісорозробки, на залізницю чи займатися ремеслами, зокрема обробкою дерева.

Революція 1905—1907 рр. сколихнула й Седлище. Довідавшись про робітничі і селянські страйки в країні, селяни не виходили на роботу до поміщиків, почали випасати худобу на їх сіножатях і в лісах. Місцевий піп О. Коневич всіляко намагався відвернути увагу селян від класової боротьби. Ставши членом Державної думи, він заснував у селі відділення чорносотенної організації «Спілка російського народу», до якої ввійшли місцеві багатії, працівники волосного правління.

Проте селяни не слухали закликів попа та його прихильників. Через свого земляка Є. Єдинця, стрілочника станції Ковель, вони налагодили зв'язки з залізничниками. 29 червня 1906 року 16 селян, в т. ч. І. В. Логвищук, О. І. Куць, А. Й. Тишик, М. Й. Тишик, П. Д. Хомич та інші, зібрались у хаті Є. Єдинця нібито обговорити «височайший маніфест». Перед ними виступив представник ковельських залізничників М. А. Жебржицький, який закликав селян не вірити цареві-кровопивцеві, боротися за повалення самодержавства і утворення демократичної республіки. Довідавшись про ці збори, поліція почала слідство, звинувачуючи їх учасників, зокрема М. А. Жебржицького, у державній зраді, але нічого конкретного не добилася і змушена була припинити його[4].

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1207, арк. 19.
[2] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 1478, арк. 3.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 815, спр. 493Б, арк. 39, 40.
[4] Там же, ф. 1598, оп. 1, спр. 48, арк. 1—4, 7.

Перша світова війна завдала великого лиха і Седлищу. У серпні 1915 року, після відступу російських військ, село окупували австро-німецькі війська. Майже всі жителі евакуювалися до Полтавської, Харківської, Курської та інших губерній. Там вони й зустріли Велику Жовтневу революцію. У селі «хазяйнували» австро-німецькі окупанти до кінця 1918 року[1].

Після укладення Брестського миру жителі Седлища почали повертатися з евакуації. Та ділити поміщицьку землю їм не дали польсько-шляхетські окупанти. Це стало можливим лише влітку 1920 року, коли війська Червоної Армії, перейшовши в контрнаступ, визволили Волинь. Радісно зустрічали жителі Седлища своїх визволителів. У селі відбулися збори, на яких було обрано комітет незаможних селян. Його очолив місцевий житель П. Лісайчук. Комітет розподілив між безземельними й малоземельними селянами поміщицьку землю, організував допомогу Червоній Армії хлібом, фуражем тощо.

Але в жовтні 1920 року Червона Армія змушена була відступити з території Західної Волині. Седлище знову потрапило під владу буржуазної Польщі. Поміщики, що повернулися сюди, забрали у селян землю, надану їм Радянською владою.

За переписом населення, проведеним урядом буржуазної Польщі у 1921 році з метою оподаткування, в Седлищі налічувалось 159 дворів, 796 жителів[2]. У 1922 році село стало центром гміни, до якої увійшло 17 громад, що об'єднували 119 поселень[3].

Земельна реформа, здійснена урядом буржуазної Польщі у 20-х рр. для заспокоєння селян, не внесла істотних змін у землекористування. Як і за царизму, поміщики та куркулі залишили собі кращі землі, луки та ліси. Для продажу селянам було виділено у 1927 році лише землі, що належали православній церкві, площа яких становила 8,3 га (з неї 2,6 га продано, а 5, 7 га передано школі).

Щоб ліквідувати черезсмужжя і створити собі на селі соціальну опору, польський буржуазно-поміщицький уряд у 1928 році провів комасацію — землевпорядкування селянських господарств, які виявили бажання виселитись на хутори. В результаті цього 18 куркульських господарств, яким належало понад 10 гектарів землі кожному, а також деякі середняцькі господарства, що мали по 5 і більше га землі, виселилися на хутори[4]. Крім того, на хутори виділилося ще 10 більш-менш заможних господарств з урочища Дворан. Сподівання селянської бідноти на прирізку землі і цього разу були марними. Більше того, їй довелось виплатити державі значну суму (понад 8 тис. злотих) за комасацію[5].

За часів панування буржуазної Польщі соціальний і національний гніт посилився. Малоземельні та безземельні селяни змушені були йти в найми до поміщиків і куркулів, працювати за мізерну плату від зорі до зорі. Буржуазно-поміщицький уряд примусив селян сплачувати численні податки. Найтяжчим з них був грунтовий, який разом з місцевим податком (на «самоврядування») та іншими податками часто досягав до 40 проц. доходу з господарства. Крім того, селяни платили ярмаркові мита, податки з доходів, зокрема податок на «самообкладання», що становив 100 проц. грунтового[6]. Не випадково говорили, що «не так мучать податки, як додатки».

Культурно-економічний рівень життя мешканців Седлища за панування буржуазно-поміщицької Польщі мало в чому змінився порівняно з попереднім часом. Курних хат вже не було, але лучина для освітлення ще чаділа в багатьох оселях.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 6, арк. 51.
[2] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, стор. 22.
[3] T. Romanowski. Kowel i powiat Kowelski, стор. 81.
[4] Волинський облдержархів, ф. 227, оп. 1, спр. 691, арк. 25.
[5] Там же, арк. 2.
[6] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1920, № 71, стор. 1262—1264.

Члени підпільного Седлищанського райкому КПЗУ 1930—1934 рр.

Т. Ф. Жук.

Н. Ф. Комісарик.

Я. Ф. Лавринюк.

Замість двокласного училища відкрили 6-річну школу з польською мовою навчання. Проте діти бідняків не мали змоги вчитися через матеріальну незабезпеченість. Медичного обслуговування в селі не було. Медпункт містився в селі Буцині, де два медпрацівники мали дбати про здоров'я жителів 11 сіл.

Політика соціального й національного гноблення викликала у селян загальне незадоволення. Вони повставали на боротьбу за визволення з-під гніту поневолювачів, виступали за возз'єднання з Радянською Україною. Організатором цієї боротьби тут став комітет КПЗУ, що утворився в 1930 році. До його складу ввійшли Н. Ф. Комісарик, С. Г. Малиш, В. С. Тимощук, І. М. Йовик, Ю. С. Тишик, К. П. Лугвіщук, М. А. Хомич та інші[1].

Комітет КПЗУ проводив велику роботу серед молоді, розповсюджував підпільну літературу, закликав селян не сплачувати податків, збирав кошти на допомогу політв'язням, організовував масові відзначення революційних свят, влаштовував маївки тощо. Так, у 1931 році було проведено маївку в урочищі Запусті. В ній взяло участь близько 500 чоловік. 1 Травня того ж року підпільники вивісили в Седлищі червоний прапор і лозунги: «Хай живе КПЗУ!», «Хай живе СРСР!».

У 1931 році в селі створили райком КПЗУ, завдяки чому значно зріс і місцевий осередок КПЗУ. До складу райкому входили Н. Ф. Комісарик, П. П. Маркевич, Я. Ф. Лавринюк та інші. Секретарем райкому було обрано М. С. Смаля із с. Мизова[2].

Під керівництвом райкому і місцевого комітету КПЗУ жителі Седлища брали участь у селянському страйку 1934 року на Волині. Селяни вимагали підвищити ціни на сільськогосподарські продукти, скасувати ярмаркове мито, знизити податки. Вони руйнували мости, затримували підводи, що везли на ярмарок продукти, і повертали їх до села.

Седлищанська біднота, керована місцевим комітетом КПЗУ, вигнала екзекуторів, які прибули, щоб силоміць стягнути податки. Тоді на допомогу екзекуторам відрядили загін поліції. Були заарештовані члени комітету КПЗУ й багато учасників опору. В 1934 році відбувся суд, який засудив членів комітету Н. Ф. Комісарика до чотирьох, а М. А. Хомича — до трьох років ув'язнення.

У 1935 році комітет організував страйк селян, які вимагали підвищити плату під час сінозбирання й жнив. У 1936 році на Волині розпочався новий страйк, жителі села взяли в ньому активну участь. Селяни вимагали зниження цін на промислові товари, скасування податків, шарварків і ринкових зборів[3]. Боротьба наростала з кожним роком. Вона не припинялася навіть після того, як у 1937 році

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 57, арк. 2.
[2] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 3219, арк. 59.
[3] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 306.

К. П. Лугвіщук.

С. Г. Малиш.

Я. С. Мирук.

М. С. Смаль.

весь склад райкому КПЗУ був заарештований і засуджений до тюремного ув'язнення[1].

17 вересня 1939 року жителі Седлища з великою радістю зустріли звістку про те, що Червона Армія йде на визволення трудящих Західної України і Західної Білорусії. Комуністи утворили тимчасовий революційний комітет в складі Н. Ф. Комісарика, Т. Ф. Жука, що повернулися з ув'язнення, М. А. Хомича, І. М. Йовика та ін. Комітет створив загін робітничої гвардії, очолюваний Н. Ф. Комісариком. Загін налагодив зв'язок з Ковельським тимчасовим революційним комітетом і виконував його вказівки[2].

28 вересня відбулися збори селян, їх учасники одностайно ухвалили встановити в селі Радянську владу. Головою Тимчасового сільського комітету було обрано Н. Ф. Комісарика, а секретарем — М. А. Хомича.

В селі розгорнулося нове радянське будівництво. Відкрилася семирічна школа з українською мовою навчання, було конфісковано поміщицькі та церковні землі й розподілено їх між безземельними та малоземельними селянами, які одержали по 2—5 десятин.

В січні 1940 року Седлище стало районним центром. Почали працювати райком партії, райвиконком та інші районні організації і установи. Розгорнулося велике господарське і культурне будівництво. Особлива увага приділялася культурно-освітній роботі, організації охорони здоров'я трудящих, забезпеченню населення потрібними товарами. Напередодні Великої Вітчизняної війни в с. Буцині, за 4 км від Седлища, відкрили районну лікарню, акушерський пункт, дитячі ясла, аптеку. Почав діяти клуб. При семирічній школі утворили 8-й клас.

Весною 1940 року в Седлищі створюється ініціативна група для організації колгоспу. Внаслідок її діяльності 73 селянські господарства об'єдналися в колгосп ім. Калініна. Головою артілі обрали члена ініціативної групи І. Й. Йовика[3].

Куркулі та буржуазні націоналісти чинили опір заходам Радянської влади, застосовували терор проти активістів села. В ніч на 1 травня 1940 року вони по-звірячому вбили, а потім спалили в клуні активного будівника Радянської влади на селі — члена виконкому сільської Ради комуніста К. П. Лугвіщука.

27 червня 1941 року Седлище окупували фашистські загарбники. Гітлерівці вбили 34 мешканці села і 39 вивезли до Німеччини[4], спалили 81 хату, 85 господарських будівель, пограбували селян. Фашистські прихвосні — оунівські бандити — під час окупації вбили 29 жителів.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 1, спр. 3188, арк. 10.
[2] Там же, ф. 1251, оп. 1, спр. 54, арк. 3.
[3] Там же, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 16.
[4] Там же, ф. 66, оп. 1, спр. 14, арк. 160.

Але ніякі звірства не зломили волі трудящих. Селяни, як могли, боролися проти фашистів, вступали до партизанського з'єднання А. П. Бринського, що діяло на північній Волині, та в інші загони. Велику допомогу подавали народним месникам місцеві жителі С. Павлович і П. Тишик. Вони були постійними зв'язковими загону Бринського. Жителі Седлища постачали партизанам продукти, фураж.

У березні 1944 року 234-а Ярославська стрілецька дивізія визволила село від фашистських загарбників. Протє лінія фронту проходила поблизу Седлища, і фашисти часто шалено обстрілювали його. В селі залишилися самі згарища й руїни.

8 липня 1944 року радянські війська розпочали наступ і погнали фашистів на захід.

З перших же днів визволення тут почала діяти сільська Рада, яка організувала седлищанців на відбудову села.

Радянська держава допомогла жителям села будівельними матеріалами, надала родинам, потерпілим від фашистської окупації, грошову позику[1]. З громадських споруд насамперед відбудували початкову школу, яка в 1946 році була реорганізована в семирічку. Через відсутність приміщень у Седлищі районні організації та установи розмістились у с. Старій Вижві. 7 червня 1946 року Указом Президії Верховної Ради УРСР Седлищанський район перейменували в Старовижівський з перенесенням райцентру до Старої Вижівки.

У 1947 році було утворено земельну громаду, яка згуртувала трудящих на прискорене завершення відбудови села та його господарства. Громада допомагала сім'ям радянських воїнів і потерпілим від рук бандерівців обробляти землю, збирати врожай. Вона мала і спільні посіви, які стали перехідною ланкою до кооперування одноосібних господарств. Весною 1948 року хлібороби Седлища відновили колгосп ім. Калініна, обравши головою С. С. Мирука. Тоді ж у селі було утворено комсомольську організацію, а в 1949 році — партійний осередок, до складу якого спочатку входило лише три комуністи[2]. Це сприяло згуртуванню найбіднішого селянства на боротьбу за кооперування сільського господарства.

Колективізація в Седлищі проходила в жорстокій боротьбі з куркулями і буржуазними націоналістами, які всіляко залякували селян, вбивали активістів, палили колгоспні будівлі.

Артіль ім. Калініна спочатку об'єднувала 77 господарств і мала 625 га землі, в т. ч. 330 га орної. В артілі налічувалось 46 коней, 37 кінних плугів, 30 борін, 3 культиватори, 2 кінні молотарки та 3 соломорізки[3]. Обробляти землю артілі допомагала Мизівська МТС. Своїми машинами вона виконувала всі основні польові роботи.

У 1952 році хлібороби колгоспів Седлища, Черемшанки та Борзової об'єдналися в одне укрупнене господарство ім. Фрунзе. Центральна садиба залишилася в Седлищі. В об'єднаному колгоспі налічувалося 3603 га землі, в т. ч. сільськогосподарських угідь — 2767 га, з них — 1117 га орної землі. Над колгоспом взяли шефство робітники вагонного депо станції Ковель. Вони допомогли артілі спорудити і обладнати кормокухню на свинофермі, льоносушарку, льонопереробний пункт, а влітку допомагали збирати врожай.

Для втілення в життя постанови вересневого (1953 рік) Пленуму ЦК КПРС партійна організація, що була утворена в липні 1952 року, розробила ряд організаційних заходів. Особливу увагу звернули на збільшення площ під посіви льону. План польових робіт був доведений до кожної бригади, до кожного трудівника і трудівниці[4]. Було накреслено також заходи по збільшенню поголів'я великої рогатої худоби. Розпочалось будівництво тваринницької ферми, проводилось зоо-

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 3, спр. 37, арк. 75—76.
[2] Волинський облпартархів, ф. 3558, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[3] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 86, арк. 159.
[4] Волинський облпартархів, ф. 3558, оп. 1, спр. 6, арк. 6, 19.

технавчання, вивчення досвіду передовиків соцзмагання. Розширились площі під посівами кормових культур, створено бригаду по кормодобуванню.

Однак у перші роки створення укрупненого господарства економічний рівень його розвитку був ще низьким[1]. Злам настав, коли партія і уряд вжили заходів, щоб допомогти колгоспам технікою. Було знижено ціни на пальне і запчастини, підвищено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, здійснено меліоративні роботи за рахунок держави. Це позитивно позначилося і на розвитку колгоспу ім. Фрунзе.

Проте найвідчутніші зрушення тут сталися після рішень березневого (1965 рік) Пленуму ЦК КПРС, який поставив розвиток сільського господарства країни на наукову основу. Відповідно до рішень Пленуму партійна організація та правління колгоспу розробили заходи щодо піднесення продуктивності сільськогосподарського виробництва в артілі. Здійснюючи ці заходи, артіль рік у рік набирала сили і вийшла в число передових господарств району. Піднесенню її продуктивності сприяла діяльність первинної партійної організації колгоспу, яка в 1967 році налічувала 34 члени КПРС. Комуністи працювали на відповідальних ділянках виробництва, згуртовували колгоспників на боротьбу за піднесення продуктивності праці, підвищення врожайності полів і рентабельності тваринництва. Головою колгоспу обрали комуніста М. А. Єдинця. Високих виробничих показників досягають комуністи В. М. Північський, В. С. Лугвіщук, Г. К. Лугвіщук, Н. С. Карпук. Заслужену пошану в односельчан завоювали доярки Н. П. Лугвіщук, П. Д. Лугвіщук, Н. Жук, Г. П. Сокорська, які надоїли в 1968 році майже по 30 тонн молока, більш як по 2000 кг від кожної закріпленої за ними корови. Свинарку К. Г. Малиш за трудові успіхи першою в колгоспі удостоїли урядової нагороди. Самовіддано працюють Т. Х. Карпук, В. Л. Ваврищук, Т. С. Сичинський; вони систематично перевиконують виробничі завдання. Ветеранів колгоспу І. П. Йовик, Д. С. Тишик занесено до Книги пошани артілі за зразкове виконання ними планових завдань.

Бойовим помічником партійної організації є комсомольська організація, яка налічує у своїх рядах 37 членів ВЛКСМ, її очолює агроном колгоспу Г. Ю. Стеблій. Комсомольці часто виступають ініціаторами важливих господарських та культурних починань. Вони взяли активну участь у завершенні спорудження Седлищанської осушувальної системи до 50-річчя Великого Жовтня, зводили Будинок культури тощо.

Під керівництвом партійної організації і правління колгоспу трудівники артілі перетворили колгосп ім. Фрунзе на багатогалузеве високопродуктивне господарство. У 1967 році стала до ладу осушувальна система, завдяки чому земельний фонд артілі зріс на 564 га. Розпочато будівництво ще двох осушувальних систем. У розпорядженні колгоспу є сучасна сільськогосподарська техніка: 13 тракторів, 4 зернозбиральні комбайни, 7 вантажних автомашин тощо. В колгоспі електрифіковано всі важливі виробничі процеси. У 1960—1965 рр. тут споруджено 12 типових тваринницьких приміщень, три зерносховища, льонопереробний пункт, млин, гараж.

На фермах колгоспу налічується 774 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 283 корови), 292 свині, 297 овець. З 1961 по 1969 рік колгосп збільшив виробництво молока з 1800 до 5770 цнт, а м'яса — з 395 до 923 цнт. Середня врожайність зернових зросла за цей час майже вдвоє. Доход колгоспу збільшився з 103 тис. крб. до 376 тис. крб. Лише в ювілейному 1967 році колгосп збільшив порівняно з 1965 роком виробництво молока на 600 цнт, м'яса — на 622 центнери.

За роки Радянської влади незрівнянно зросли освіта, культура і добробут жителів села. Тут повністю ліквідовано неписьменність. У новій восьмирічній школі, зведеній 1964 року методом народної будови, навчається понад 150 дітей трудящих, працюють 11 вчителів, 8 з яких мають вищу освіту. В складі педагогічного колек-

---

[1] Волинський облпартархів, ф. Р-32, оп. 10, спр. 219, арк. 79, 80.

тиву і заслужений учитель школи УРСР В. С. Парчак. З тих, що закінчили школу в с. Седлищі у післявоєнні роки, 55 чоловік здобули вищу й спеціальну середню освіту, 210 мають загальну середню освіту. Вихованцями школи є 7 лікарів, 6 офіцерів Радянської Армії, 16 учителів, 13 середніх медичних працівників, — усі вони діти колишніх бідняків і незаможних селян.

До 50-річчя Великого Жовтня в селі споруджено Будинок культури на 300 місць, в якому демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності, читаються лекції, відбуваються читацькі конференції тощо.

За післявоєнні роки небачено зріс потяг населення до знань і культури. З кожних 100 чоловік 16 беруть участь у художній самодіяльності; 460 є читачами сільської бібліотеки, в якій налічується близько 12 тис. книг.

На зміну старим релігійним традиціям і обрядам прийшли нові. Реєстрація шлюбів, новонароджених, проводи до Радянської Армії, на пенсію відбуваються в урочистій обстановці в Будинку культури.

До послуг жителів села — два медпункти, в яких працюють 4 середні медичні працівники. Дільнична лікарня міститься за 7 км, в селищі Старій Вижівці. В селі є два магазини.

Змінився і зовнішній вигляд Седлища. Зруйноване і спалене фашистськими загарбниками село майже заново відбудовано. 207 нових житлових будинків, вкритих шифером або черепицею, споруджено в селі у післявоєнні роки. Село повністю радіофіковане і електрифіковане.

Складено генеральний план забудови і благоустрою Седлища у найближчі роки. Колись глухе поліське село стає дедалі красивішим і впорядкованішим.

Р. Н. ОКСЕНЮК, П. І. МАТЛАХ

СЕРЕХО́ВИЧІ

Сереховичі — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на схід від районного центру і за 5 км від автомагістралі Ковель—Брест. Має автобусне сполучення з Ковелем і Старою Вижівкою. Населення — 1968 чоловік. Сереховичівській сільській Раді підпорядковані села Грабове і Нова Воля.

Територія Сереховичів була заселена здавна. Тут знайдено знаряддя праці пізнього палеоліту (понад 10 тис. років тому), скарб римських монет перших століть н. е., на околиці Грабового виявлено залишки поселення давньоруських часів (X—XIII століття)[1]. Назва села походить від назви озера Серах, на берегах якого воно розташовано.

Перші згадки про Сереховичі в історичних джерелах належать до початку XVI століття, коли за село велась тривала боротьба між феодалами Сангушками. В цей час воно перебувало під владою Литовського князівства. Панування литовських феодалів та міжусобна боротьба Сангушків, яка супроводжувалася пограбуванням і занепадом села, завдавали багато лиха його жителям[2]. На початку XVI століття селяни Сереховичів, як і інших сіл, були феодально залежними і не мали права скаржитися на своїх панів. У 1557 році в Литовському князівстві було проведено аграрну реформу — волочну поміру, в результаті якої посилилася експлуатація і закріпачення селян. Волочна поміра значно зменшила площу земель, що була у спільному користуванні селян, встановила для них систематичну панщину у розмірі 2 днів на тиждень від волоки та запровадила натуральну і грошову ренту. У Ковельському старостві, до складу якого входили Сереховичі, селяни сплачу-

[1] Свод археологических источников. М., 1961, стор. 66; О. Ратич. Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 9.

[2] Архів Сангушків, т. 3. Львів, 1906, стор. 134, 135.

вали ренту продуктами — по 2 курки, гусці і 10 яєць та грошову у розмірі 36 злотих від волоки[1].

Після Люблінської унії 1569 року Волинь, у т. ч. і Сереховичі, загарбала шляхетська Польща. Процес закріпачення селян дедалі посилився; одночасно вони втрачали рештки своїх прав. У 1573 році польський сейм підтвердив право суду феодалів над підданими селянами і надав їм право карати селян на горло. III Литовський статут 1588 року, що поширився і на Волинь, юридично узаконив кріпацтво. З цього часу селяни потрапили в цілковиту залежність від феодала,влада якого була необмеженою. Внаслідок цього збільшилась експлуатація селян, зросла панщина, яка у 20-х роках XVII століття досягала на Волині 4—6 днів на тиждень від волоки. Брестська унія 1596 року посилила національне і релігійне гноблення українського населення. Польські власті жорстоко переслідували всіх, хто відмовлявся визнати її.

Соціальний і національний гніт викликав рішучий опір селян. Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. на Волині розгорнувся повстанський рух. Селяни Сереховичів відмовлялися відбувати панщину та інші феодальні повинності, втікали від свого феодала і поповнювали загони повстанців, що діяли під Ратним і Ковелем[2]. Вони громили панські маєтки і вбивали ненависних феодалів.

Після відступу з Волині війська Богдана Хмельницького польська шляхта вчинила жорстоку розправу над учасниками повстання. Був відновлений соціальний, національний і релігійний гніт. В цей час панщина досягала 5—6 днів на тиждень від волоки. Крім того, селяни повинні були з кожного господарства давати по три чверті вівса або жита, по 7,5 гроша та виконувати додаткові роботи. Польський уряд видав ряд постанов, спрямованих на обмеження діяльності православної церкви і обов'язкове запровадження уніатства. Погрожуючи позбавленням волі і штрафами, він вимагав від православного духовенства і селян прийняття унії[3].

Після третього поділу Польщі у 1795 році Сереховичі увійшли до складу Росії. Його населення визволилося від тяжкого польсько-шляхетського панування і возз'єдналося з основною частиною українського народу. Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі села активно боролися проти ворога і разом із солдатами російської армії чинили йому запеклий опір. Внаслідок воєнних дій значну частину села було зруйновано. Якщо у 1797 році в селі було 138 дворів і 794 жителі, то у 1813 році налічувалося 92 двори і 725 жителів[4]. У наступні роки Сереховичами володіли кілька поміщиків. Кожний з них намагався одержати якнайбільше прибутків. Селяни відробляли по 5—6 днів панщини від двору і платили натуральну і грошову ренту. Щоб привернути на свій бік українських селян у боротьбі з польським національно-визвольним рухом, царський уряд провів у 1847—1848 рр. інвентарну реформу і ввів інвентарні правила, які визначали порядок виконання повинностей поміщицькими селянами. Це був кріпосницький захід, спрямований на зміцнення феодально-кріпосницьких відносин. Для тяглих господарств встановлювалася панщина у розмірі 3 тяглих і 1 жіночого дня, для напівтяглих — у розмірі 2 чоловічих і 1 жіночого на тиждень, а також вони мали відробляти значну кількість додаткових днів. Крім того, поміщики почали застосовувати урочну систему, даючи селянам на день таке завдання, яке можна було виконати лише за 2—3 дні, тобто фактично примушували їх працювати на панщині протягом тижня.

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 152.

[2] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 159, 160.

[3] Г. Я. Сергієнко. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII — на початку XVIII ст., стор. 36, 41.

[4] Волинський облдержархів, ф. 31, оп. 5, спр. 89, арк. 12; спр. 109, арк. 45.

Після реформи 1861 року селяни Сереховичів дістали особисту волю, але становище їх лишилося тяжким. Напередодні неї в селі налічувалося 106 дворів (285 ревізьких душ), з яких 57 було тяглих, 38 — піших і 11 — городників та дворових. Згідно з уставними грамотами, підписаними у 1862 році, за громадою Сереховичів було закріплено 1227 десятин землі, з якої 542 десятини становили сіножаті і вигони. Отже, майже половина виділеної селянам землі була непридатною для землеробства. На тяглий двір припало по 15,5 десятини землі, на піший — половина наділу тяглого. Городники одержали по 0,5 десятини присадибної землі[1].

Поміщики залишили за собою кращі землі й пасовища, а також ліси і водоймища. Селянам заборонялося пасти худобу на панських сіножатях, ловити рибу в озері, рубати дрова, збирати ягоди та гриби в панському лісі. Поміщики зберегли за собою виключне право на бортні угіддя і полювання, а також на утримання млинів. За церквою закріпили 87 десятин землі[2].

За мізерні наділи землі, якою селяни користувалися віками, вони мали сплатити грабіжницький викуп. Так, селяни Сереховичів повинні були виплатити 28 666 крб. викупних платежів протягом 49 років. Але якщо врахувати проценти за одержану у казни для цього позику, то сума викупних платежів зроста у 3 рази. Крім того, селяни були зобов'язані платити державні податки, відбувати повинності на будівництві шляхів, мостів, громадських приміщень, вносити плату на церкву, школу, давати підводи для службових осіб, при пересуванні військ тощо[2].

У пореформений період поміщики почали переводити своє господарство на капіталістичні рейки. Вони застосовували сільськогосподарські машини і найману працю. В поміщицьких господарствах в більш широких масштабах розводилася племінна худоба, займалися садівництвом, хмільництвом, городництвом. Все це підвищувало рентабельність цих господарств. В той же час селяни продовжували обробляти землю старими знаряддями праці — ралом, сохою, дерев'яною бороною. Низька агротехніка і застосування примітивних знарядь, величезні викупні платежі та податки прискорили зубожіння основної маси селян, селянське землеволодіння дедалі дробилося. Так, якщо в 1861 році в Сереховичах налічувався 101 селянський двір, то в 1905 році їх кількість збільшилася до 196[3]. Земельні наділи, що їх одержали селяни після реформи 1861 року, були вже поділені і переподілені. В селі відбувався посилений процес майнового розшарування селян. Із селянської маси виділилась куркульська верхівка і збільшилась кількість малоземельних, зубожілих селян. На кінець XIX століття понад третина селян не мала тяглової сили і, щоб якось проіснувати, змушена була шукати заробітків у поміщиків, куркулів або на лісорозробках.

Під впливом революційних подій 1905—1907 рр. селяни Сереховичів піднялися на боротьбу за свої права. Вони самочинно виганяли худобу на панські поля і сіножаті, ловили рибу в озері, збирали ягоди і гриби в поміщицьких лісах. Під час проведення столипінської аграрної реформи переважна більшість селян відмовилася перейти на новий землеустрій. Лише кілька селянських дворів виділилися на хутори[4].

Нарешті у 1876 році в Сереховичах було відкрито однокласне училище[5]. Навчання в училищі було частково платним, бо на його утримання 224 крб. давала громада і 390 — казна. В школі навчалися переважно діти заможних батьків, які мали можливість вносити за них плату[6].

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 169—174.
[2] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 250, арк. 859.
[3] Там же, спр. 189, арк. 338; Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1906, стор. 60.
[4] Волинський облдержархів. ф. 46, оп. 9, спр. 3931, арк. 75.
[5] Памятная книжка Волынской губернии на 1892 год, стор. 67.
[6] Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 год, стор. 140.

Під час першої світової війни Сереховичі опинилися у смузі воєнних дій. Майже всіх працездатних чоловіків було мобілізовано до армії. У селян відібрали більш ніж половину робочих коней, великої рогатої худоби, багатьох гнали на будівництво укріплень. З наближенням ворожих військ більша частина населення евакуювалася до Курської, Тамбовської та інших губерній Росії. У 1915 році село захопили австро-німецькі війська. Селяни, які залишилися там, були пограбовані окупантами.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції принесли в Сереховичі демобілізовані солдати та селяни, що повернулися в село після укладення Брестського миру. В кінці 1918 року австро-німецькі війська в результаті революції в Німеччині і ударів Червоної Армії та партизанів змушені були відступити з України, в т. ч. і з Волині. Проте на початку 1919 року Сереховичі захопили білополяки[1]. Коли весною 1920 року панська Польща розпочала загарбницький наступ на Україну, Червона Армія відбила його і визволила від окупантів усю Волинь. На початку серпня в Сереховичі вступили радянські війська. Тут було обрано комітет незаможних селян. Він організував допомогу Червоній Армії транспортом, фуражем, хлібом. Багато жителів села, особливо молоді, вступили до її лав.

Комітет незаможних селян почав підготовку до розподілу поміщицьких земель і майна, але здійснити це йому не вдалося. За допомогою імперіалістів Англії та Франції панська Польща у вересні — жовтні 1920 року зупинила наступ Червоної Армії і примусила її відступити. За Ризьким мирним договором 1921 року західно-українські землі, а разом з ними і Сереховичі, відійшли до буржуазно-поміщицької Польщі.

З перших днів господарювання польські окупанти ліквідували органи влади трудящих. Найкращі землі було повернено поміщикам і куркулям, які багатіли за рахунок жорстокої експлуатації і зубожіння бідноти. Деякі куркульські господарства зосередили в своїх руках до 100 десятин землі, тоді як основна маса селян мала по 0,5 десятини. Такі селяни мусили найматися до поміщиків і куркулів і за безцінь продавати свою працю. Переважна більшість землі, призначеної для парцеляції, потрапила до польських осадників і куркулів. Окупаційні власті накладали на селян непосильні податки. Крім основного поземельного податку, селяни сплачували місцевий податок на «самоврядування» в розмірі 100 проц. поземельного, маєтковий, страховий, податок за корову, коня, свиню, птицю, собаку, а також на утримання церкви, війта тощо. Селяни відбували шляхову повинність, яка в окремих селянських господарствах відбирала від 60 до 100 людино-днів на рік[2].

Соціальний гніт доповнювався національним безправ'ям українського населення. Головні державні посади займали поляки. Для одержання українцями кваліфікованої роботи обов'язковою умовою було прийняття католицької віри. Поліцейські власті жорстоко знущалися з селян. Не витримавши злиднів і голоду, деякі селяни кидали своє господарство і, шукаючи кращої долі, емігрували за кордон — переважно до США і Канади. Так, із Сереховичів за кордон виїхало кілька сімей.

Під впливом виступів робітників і селян Ковельського та інших повітів Волині трудящі Сереховичів піднялися на боротьбу проти поневолювачів. Цією боротьбою керував осередок КПЗУ, що знаходився в с. Грабовому. Члени осередку проводили нелегальні збори, розповідали односельчанам про життя трудящих в Радянському Союзі, розповсюджували революційні листівки, закликали селян об'єднати свої сили для боротьби з ненависними експлуататорами. В дні революційних свят комуністи вивішували червоні прапори, розклеювали листівки, в яких закликали до боротьби з окупантами, за возз'єднання з Радянською Україною. Разом

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 6, арк. 31.

[2] Волинський облдержархів, ф. 277, оп. 2, спр. 1606, арк. 2—10; газ. «Нове життя», 13 жовтня 1957 р.

з селянами сусідніх сіл жителі Сереховичів під керівництвом комуністів взяли активну участь у селянському страйку, що охопив Ковельщину у січні 1934 року. 1 Травня 1935 року в селі відбулася масова демонстрація трудящих, спрямована проти фашизму і війни.

Ще більшу згуртованість виявили трудящі Сереховичів під час святкування 1 Травня 1937 року. Виконуючи рішення Ковельського окружкому КПЗУ, в ніч на 1 Травня підпільники вивісили червоні прапори і розклеїли листівки. В них підпільна організація КПЗУ с. Грабового закликала жителів відзначити велике міжнародне свято солідарності демонстрацією і загальним страйком, зміцнювати свої сили для боротьби з окупантами[1].

У 1937—1938 рр. трудящі Сереховичів рішуче виступили проти польського фашизму і підготовки ним нападу на СРСР. 1 Травня 1937 року вони організовано вийшли на демонстрацію з лозунгами: «Геть фашизм! Геть війну проти СРСР!»[2]. На посилення революційного руху польський уряд відповів репресіями. Почалися масові арешти. Однак жорстокі переслідування не зломили волі трудящих до боротьби за визволення з-під гніту панської Польщі. Всі свої надії вони покладали на допомогу своїх єдинокровних братів з Радянського Союзу. У зв'язку із загрозою, яка нависла над населенням Західної України після нападу фашистської Німеччини на Польщу, 17 вересня 1939 року частини Червоної Армії за наказом Радянського уряду перейшли польсько-радянський кордон і почали свій визвольний похід. З великою радістю зустріло населення Сереховичів воїнів-визволителів. У селі відбувалися мітинги і збори, на яких трудящі висловлювали свою щиру подяку радянському народові за визволення, за те, що вони здобули свободу та право на щасливе і вільне життя.

В Сереховичах відразу ж було створено сільський комітет. До його складу ввійшли В. Т. Балюк, Т. Й. Балюк, П. С. Сезонік та інші. Комітет відібрав землю у поміщиків і церкви та розподілив її між безземельними й малоземельними селянами.

Велике піклування виявила держава про охорону здоров'я трудящих. У селі було відкрито медпункт, де кожний міг дістати безплатно допомогу, а також районну лікарню і поліклініку. Значні зміни відбулися в галузі народної освіти і культури. В жовтні 1939 року в Сереховичах відкрили семирічну школу. З 1940 року почали діяти вечірня семирічна школа сільської молоді та школа для ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення. Відчинилися двері сільського клубу. При ньому були створені гуртки художньої самодіяльності і бібліотека, де селяни із захопленням читали книги, газети та журнали, вивчали Радянську Конституцію. Почала роботу кінопересувка. У 1940 році в селі було створено комсомольську організацію. До її складу ввійшли К. Є. Йовик, Я. Ю. Шимончук, Ю. А. Ярощук та інші. Комсомольці проводили велику роботу, спрямовану на перебудову господарського і культурного життя на соціалістичних засадах[3].

З величезною радістю зустріли жителі Сереховичів рішення Народних Зборів Західної України про встановлення Радянської влади і возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР. Кінчилися вікові поневіряння, голод і злидні. Трудящі села стали господарями своєї долі. В грудні 1940 року на найдемократичнішій основі відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. Було обрано сільську Раду, головою якої став В. Т. Балюк. Навесні 1940 року в селі було організовано колгосп «23-річчя РСЧА», який очолив Д. Ф. Кисляк. До нього вступило 23 селянські господарства. Велику допомогу артілі подала Радянська держава,

---

[1] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 333—337; Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 6502, арк. 120, 121.

[2] Волинський облдержархів, ф. 109, оп. 1, спр. 2542, арк. 1.

[3] Там же, ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 187.

яка виділила для неї сільськогосподарську техніку, насіння та забезпечила її кваліфікованими кадрами.

Але мирну працю радянських людей порушила війна. Німецько-фашистські загарбники напали на Радянську країну. З наближенням до Сереховичів ворожих військ частина населення евакуювалася на схід. 27 червня 1941 року гітлерівці захопили село[1]. Вони встановили жорстокий окупаційний режим, який спирався на насильство і терор. Земля була відібрана у селян і передана поміщикам, які повернулися сюди разом з окупантами. Колгосп пограбували, медпункт, школу, клуб та магазини закрили.

Проте населення Сереховичів не схилилося перед ненависним ворогом і піднялося проти нього на боротьбу. Фашистські кати жорстоко розправилися з активом села, з усіма, хто чинив опір. Знущатися над радянськими людьми гітлерівцям допомагали підлі зрадники — українські буржуазні націоналісти. По-звірячому були закатовані О. Г. Олександрук, В. К. Точинський, В. П. Ярощук, В. П. Білоус, С. Г. Гарбарчук, А. Г. Шеремета, М. А. Йовик та інші[2]. Проте ні арешти, ні тортури не залякали жителів села і ще посилили ненависть їх до окупантів. Селяни встановили зв'язок з партизанським з'єднанням Героя Радянського Союзу А. П. Бринського і постійно інформували партизанів про плани і наміри окупантів. Відважними партизанськими зв'язковими були В. Д. Савчук, М. В. Денисюк і А. Й. Савчук, який загинув у 1943 році від рук українських буржуазних націоналістів. Всього за період окупації німецько-фашистські варвари знищили в селі понад 60 радянських людей, 50 юнаків і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

15 березня 1944 року воїни 1-го Білоруського фронту при підтримці партизанів визволили Сереховичі. Після тривалих мук і страждань жителі села знову стали вільними. Частина з них поповнила лави Червоної Армії і добивала фашистського звіра. За героїзм і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, багато з них були відзначені урядовими нагородами. Кількох орденів і медалей удостоєні Г. Ю. Балюк, Т. О. Кошелюк, Н. Ф. Балюк, К. П. Муха та інші[3]. 136 жителів Сереховичів, Грабового і Нової Волі загинули смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. Їх імена викарбувані на монументі, спорудженому в центрі села.

Відразу ж після визволення перед населенням Сереховичів постало важливе завдання — якнайшвидше відбудувати господарство і загоїти рани, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками. Відновила діяльність сільрада, головою якої було обрано Г. Й. Балюка. У 1944 році в селі почали діяти медпункт, семирічна школа, бібліотека та клуб на 250 місць. Для відбудови зруйнованих жител і господарства держава виділила селянам будівельні матеріали і грошові кредити. МТС подавала допомогу безкінним господарствам в обробітку землі. Другу річницю визволення від німецько-фашистських загарбників сереховичівці зустріли успішним виконанням господарських завдань. Вони першими в районі виконали державні плани хлібоздачі, продажу картоплі, достроково завершили сівбу озимих[4].

На початку 1948 року було відновлено колгосп «23-річчя РСЧА». В перші роки колгосп був економічно слабким. Рік у рік господарство зростало, Велика заслуга у цьому належить первинній партійній організації, яку очолював Г. Й. Балюк. Наприкінці 1950 року в селі було завершено колективізацію і під керівництвом партійної організації розгорнулася боротьба за зміцнення економічної бази артілі і підвищення врожайності культур[5].

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 73.
[2] Там же.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 31 жовтня 1964 р.
[4] Газ. «Радянська Волинь», 13 жовтня 1946 р.
[5] Волинський облпартархів, ф. 482, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

Урок фізкультури в середній школі, с. Сереховичі. 1967 р.

Дальшому зміцненню господарства, збільшенню врожайності зернових і технічних культур та піднесенню продуктивності громадського тваринництва сприяло укрупнення колгоспу. У 1957 році до нього приєдналися артілі сіл Грабового і Нової Волі. За новим господарством, що дістало назву «Нове життя», закріплено 6562 га землі, в т. ч. 1940 га орної, 195 га сіножатей і пасовищ[1]. Тут створено 5 комплексних бригад. Механізований обробіток землі, впровадження передової агротехніки, внесення достатньої кількості добрив сприяли дальшому збільшенню врожайності. В ювілейному 1967 році в колгоспі широко розгорнулося соціалістичне змагання. У цьому році було зібрано по 23,3 цнт пшениці, 22,4 цнт жита, 38,2 цнт ячменю, 17 цнт вівса, 4,4 цнт льону-волокна з гектара[2]. Окремі бригади і, зокрема, п'ята комплексна (бригадир Т. В. Мартинюк) зібрала по 26 цнт пшениці, 24 цнт жита, 5,3 цнт льону-волокна з гектара. Борючись за високий врожай зернових, правління колгоспу посилало кращих колгоспників в інші артілі для обміну досвідом роботи. У серпні 1967 року в Сереховичах відбулася районна наукова конференція з питань сільського господарства, на яку з'їхалися голови і агрономи колгоспів, бригадири комплексних, рільничих і тракторних бригад. На конференції було відзначено, що найвищий урожай в колгоспі «Нове життя» дає озима пшениця Миронівська 808 (до 30 і більше цнт).

Значних успіхів досягло тваринництво. У 1967 році в колгоспі налічувалося 1328 голів великої рогатої худоби, 524 свині, 1332 штуки птиці, 413 овець. Підвищилась і продуктивність тваринництва. Надій молока на одну фуражну корову зріс до 1900 кг. Високих показників у роботі добилися доярки Т. С. Мульгачик, Т. К. Онищук, С. Л. Дубик, Н. Т. Ісюк, свинарки Х. І. Сметюк, П. І. Кот та Г. Г. Кузьмук[3].

Колгосп є великим багатогалузевим господарством, де майже всі роботи механізовані. Його машинний парк налічує 17 тракторів, 5 комбайнів, 10 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Збільшення врожайності зернових і технічних культур та продуктивності тваринництва привело до зростання доходу колгоспу. Якщо в 1957 році він становив 150 тис. крб., то 1967 році — 651,2 тис. крб., тобто підвищився у 4 рази. Зростання доходу колгоспу дало йому можливість спорудити всі необхідні приміщення, побудувати маслоцех, пилораму, електростанцію, механічну майстерню, обладнати на фермах підвісні дороги тощо. Підвищилася оплата праці колгоспників. У 1967 році на один людино-день вони одержали по 2,11 карбованця.

За роки Радянської влади змінилося обличчя Сереховичів. В ньому зросли чудові будинки. Протягом 1957—1967 рр. тут зведено 297 нових будинків. Тільки у згадці дідів і батьків лишилися курні хати з лучиною. В центрі села споруджено магазин продовольчих і промислових товарів, поштове відділення, радіовузол. Село електрифіковано і радіофіковано. З 1965 року підключено до Добротвірської ДРЕС.

---

[1] Волинський облпартархів, ф. 482, оп. 1, спр. 17, арк. 108.
[2] Газ. «Сільські новини», 19 грудня 1967 р.
[3] Газ. «Сільські новини», 9 січня 1968 р.

Значно зросла купівельна спроможність трудящих. У 1967 році загальна сума товарообороту торговельних закладів становила тут 995,8 тис. крб. Жителі села мають велосипеди, швейні машини, телевізори, пральні машини, користуються газовими плитками.

Велике піклування виявляє держава про охорону здоров'я трудящих. У 1962 році в Сереховичах було споруджено нове приміщення дільничної стаціонарної лікарні на 50 ліжок. При лікарні є рентгенологічний, фізіотерапевтичний кабінети, оснащені необхідною апаратурою, та дитяче відділення. У 1965 році було побудовано пологовий будинок, аптеку та амбулаторію. В лікарні 3 лікарі та 45 працівників середнього і молодшого медперсоналу.

У 1950 році в Сереховичах було завершено ліквідацію неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. В селі є середня школа, яка міститься в новому двоповерховому будинку. В ній навчається 400 учнів і працює 25 вчителів, з яких більшість має вищу освіту. За роки Радянської влади понад 400 уродженців села здобули середню освіту, понад 50 закінчили вищі навчальні заклади. Лише у 1968 році 105 випускників Сереховичівської школи навчалося у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Уродженець цього села Ю. А. Ярощук (нині голова виконкому Волинської обласної Ради депутатів трудящих) — депутат Верховної Ради УРСР 5-го, 6-го і 7-го скликань.

У 1969 році в Сереховичах спорудили новий Будинок культури на 400 місць. При ньому діє стаціонарна кіноустановка і працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, вокальний, драматичний, танцювальний, художнього читання. Учасники художньої самодіяльності часто виступають з концертами в населених пунктах району, неодноразово брали участь в обласних оглядах і завжди здобували одне з перших місць. Для багатьох колгоспників улюбленим місцем відпочинку є сільська бібліотека, в якій вони можуть знайти цікаву книгу, взяти участь у диспуті. Бібліотечний фонд налічує 8285 примірників політичної, технічної, сільськогосподарської та художньої літератури. Бібліотеку щорічно відвідує понад 500 читачів. Тут оформлено куточок атеїста, літературний куточок, книжкову виставку «За владу Рад». Дедалі ширше в побут трудівників входять нові обряди та звичаї. Урочисто відзначається реєстрація шлюбів та новонароджених, проводжають юнаків на службу до Радянської Армії, пенсіонерів — на заслужений відпочинок.

Ставши господарями своєї країни, трудящі Сереховичів беруть активну участь у керівництві державою. Сереховичівська сільська Рада складається з 31 депутата. 5 жителів Сереховичів і Грабового обрані до районної Ради депутатів трудящих. Сільська Рада виявляє велику турботу про піднесення життєвого рівня трудящих, поліпшення їх побуту, благоустрій села. На сесіях сільради, засіданнях виконкому і постійно діючих комісій розв'язуються питання забудови села, піднесення економіки і культури. Натхненником трудящих на нові трудові звершення є партійна організація колгоспу, яка налічує 39 чоловік. З її ініціативи було розроблено план перебудови села, розрахований на 15 років. У недалекому майбутньому Сереховичі перетворяться на мальовниче селище міського типу, а його жителі житимуть ще краще й культурніше.

Р. Н. ОКСЕНЮК, П. К. СМІЯН

СМІДИН

Смідин — село, центр Смідинської сільської Ради. Розташований за 18 км на північний захід від районного центру, за 8 км від найближчої залізничної станції Мацеїв та за 9 км від шосейної магістралі Київ—Варшава. Населення — 3587 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Лісняки і Паридуби.

Територія сучасного Смідина була здавна заселена. Поблизу села виявлено крем'яні скребки і ножі доби пізнього палеоліту (10—15 тис. років тому)[1]. Смідин складається з чотирьох природно розділених рівних кутків (частин), які мають назви — Вороній, Сорочий, Коршове, Заболоття.

За часів Київської Русі Смідинська земля входила до складу Волинського князівства. Після захоплення Волині у 40-х роках XIV століття Литовським князівством під владу останнього підпала і ця земля. Перші писемні відомості про село належать до кінця XV століття, коли великий князь литовський віддав його в тимчасове володіння князю І. Сангушку. У 1508 році польський король Сигізмунд І, який одночасно був і великим князем литовським, передав Смідин братам Івану та Василю Сангушкам у довічне приватне володіння. Після смерті І. Сангушка все володіння дісталося В. Сангушку, який був ковельським старостою. Становище смідинців різко погіршилося. Князь В. Сангушко жорстоко пригноблював селян, відбирав у них землю і майно. Селяни подали скаргу королю, але він залишив її поза увагою[2].

Не знайшовши захисту у короля, смідинці озброїлися вилами та сокирами і почали нападати на маєтки князя та його слуг, завдаючи їм великих збитків. Селянські виступи настільки посилилися, що князь змушений був звернутися за допомогою до короля. Побоюючись дальшого поширення селянського руху у Ковельському старостві, до складу якого входив Смідин, Сигізмунд І у 1538 році створив комісію для вирішення суперечки між смідинцями і князем Сангушком. Хоч комісія підтримала князя, проте він не зміг залишатися далі власником села Смідина. Постійні суперечки і непорозуміння з родичами примусили його в 1543 році обміняти це володіння на маєток в Оршанському повіті, що належав дружині Сигізмунда І — королеві Бонні[3]. Тоді в урочищі Вирвихвости був побудований замок.

З підпорядкуванням Смідина королівській адміністрації становище селян не змінилося. Смідинці повинні були щорічно платити в королівську казну 23 копи грошей, вносити 40 колод вівса, 6 колод меду та утримувати королівських посланців під час їх перебування у селі.

Після смерті королеви Бонни Смідин у 1557 році самовільно захопив ковельський староста Б. М. Семашко. Спочатку він приєднав його до Вижівської волості, а згодом утворив Смідинську волость і включив її до свого староства. Щоб зовсім не прогнівати короля, він сплачував щорічно з Смідинської землі в королівську казну 8 кіп грошей і давав півтори колоди меду. Б. Семашко жорстоко грабував селян, відбирав у них кращі землі, сіножаті, майно. Він загарбав у смідинців 26 коней, 834 вулики з бджолами, 10 колод меду і все награбоване відправив у свій маєток[4].

Самовільне захоплення Смідина Б. Семашком викликало гнів польського короля. Він наказав спалити замок ковельського старости, а Смідинську волость вирішив віддати в оренду князю О. Ф. Чарторийському. Проте в 1567 році король

---

[1] O. Cynkałowski. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego, стор. 14.
[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 162.
[3] Там же, стор. 62, 163, 164.
[4] Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов, т. 4, стор. 34, 171, 172; Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 164.

пожалував Смідинську волость разом з Ковельським маєтком російському князю Андрію Курбському, який зрадив Івана IV і втік до Литви.

Ставши власником Смідина, князь Курбський ліквідував самоврядування, призначив у село своїх урядників і запровадив «волочну поміру», що була введена наприкінці 50-х років у королівських землях. Розділивши землю на волоки, Курбський відібрав у смідинців кращі землі, запровадив обов'язкову панщину по 2 дні на тиждень від волоки і збільшив натуральні повинності. Селяни не раз скаржилися королю, що князь Курбський відбирає у них землю, якою вони користувалися споконвіку, стягує великі податки і примушує виконувати додаткові роботи[1].

З об'єднанням у 1569 році Литви і Польщі в одну державу — Річ Посполиту Смідин ввійшов до її складу. Після смерті Андрія Курбського у 1583 році Смідином, як і всім Ковельським маєтком, деякий час управляла його дружина Олександра[2]. Вона відбирала у селян землю і роздавала її своїм родичам. У 1585 році король послав у Смідин своїх комісарів, які повернули дружині князя Курбського гроші, заплачені ним за село, і приєднав Смідинську волость до своїх володінь. Тоді в Смідині було 57 димів, 6 городників і 3 ремісники[3].

Після приєднання Смідина до королівських маєтків становище смідинців не поліпшилося. Польські королі, маючи велику потребу в грошах, здавали його в оренду іншим феодалам, які стягували з селян численні податки, примушували їх відробляти панщину по 2—3 дні на тиждень від волоки та виконувати інші повинності. Після того, як маєток відібрали у Курбських, він був переданий в оренду Яну Фірлею. Як видно з люстрації 1628 року, Смідинський маєток давав королівській казні 760 флоринів прибутку. Дворище А. Ярновського, пожалуване йому королем у 1622 році, окремо платило 30 флоринів[4]. Велика сума податку, що стягувалася з смідинських селян, свідчить про жорстоку їх експлуатацію.

У першій половині XVII століття в зв'язку з розвитком фільваркового господарства і товарно-грошових відносин експлуатація селян Смідина, як і всієї Волині, ще більше посилилась. Тепер уже феодали примушували двох селян працювати від кожного двору, а під час жнив — усіх працездатних. Уже у 20-х роках на Волині панщина досягла 4—6 днів на тиждень від волоки. Крім панщини, селяни виконували ряд інших повинностей і платили чинш грошима та натурою. Поряд із соціальним гнобленням смідинці зазнавали національно-релігійного гніту. Польська шляхта і католицька церква присвоїли собі право необмеженого панування над українським селянством.

Особливо нестерпним ставало становище смідинців, коли село потрапляло в оренду до шляхтичів або купців. Вони намагалися за короткий час одержати максимум прибутків і жорстокими утисками доводили селян до цілковитого зубожіння. Смідинці не мирилися з таким становищем. Як і селяни Старої Вижви, Міляновичів та інших сусідніх сіл, вони взяли активну участь у повстанському русі, що розгорнувся по всій Волині під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Селяни громили панські маєтки, розправлялися із своїми гнобителями і приєднувалися до козацького війська[5].

Після визвольної війни 1648—1654 рр. до складу Росії ввійшло Лівобережжя, а Волинь і ряд інших українських земель лишились під владою Польщі, становище смідинців ще більше погіршилось. Польська шляхта жорстоко розправилась з учасниками війни. Орендарі маєтку стали примушувати селян відробляти панщину по 5—6 днів на тиждень від волоки і давати з кожного господарства по три

---

[1] Жизнь князя Андрея Курбского в Литве и на Волыни, т. 2, стор. 141, 142.
[2] Там же, т. 1, стор. 247.
[3] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 121.
[4] Там же, t. 5, стор. 166.
[5] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 152; Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 2, стор. 445.

чверті вівса або жита і платити грошима чинш до 7,5 гроша[1]. Посилився також і національно-релігійний гніт. У Смідині з давніх часів існувало церковне православне братство, яке довго чинило опір наступові уніатства. Але в 1773 році воно змушене було погодитись на затвердження його статуту уніатським єпіскопом.

Після третього поділу Польщі у 1795 році Західна Волинь, у т. ч. і Смідин, ввійшла до складу Росії. Це об'єктивно мало велике прогресивне значення. Населення цих земель визволилося від тяжкого панування польських панів і возз'єдналося з основною частиною України. Був ліквідований також релігійний гніт. Смідин як королівський маєток став власністю держави, а селяни були віднесені до розряду державних. Село було підпорядковано Ковельському повіту Волинської губернії. Становище смідинців, як і усіх державних селян в Росії, було тяжким. Вони були обкладені великими грошовими поборами і щорічно сплачували в царську казну 1900 крб. податку[2]. В 1798 році у Смідині налічувалось 302 двори і 1417 жителів[3].

Під час Вітчизняної війни 1812 року смідинці подавали допомогу російській армії. Вони давали для її потреб підводи, а також хліб і м'ясо. У битві, що відбулася тоді біля села між російськими і наполеонівськими військами, загинуло багато воїнів. Про це свідчать три великі могили, які збереглися до наших часів. Серед тих, хто загинув у бою, було і багато смідинців, бо у 1812 році населення села зменшилося на 623 чоловіка, а кількість дворів — на 111[4].

За 50 років, що минули після возз'єднання Західної Волині з Україною в складі Російської держави, кількість населення в Смідині зросла. За переписом 1843 року, тут налічувалось 1847 чоловік і 230 дворів, у т. ч. 145 тяглих, 71 піший, 10 дворів городників і 4 — бобилів. За громадою села було закріплено 5283 десятини землі, в т. ч. 224 десятини садибної, 2426 десятин орної, 1140 десятин сіножатей, 1140 десятин пасовищ, 353 десятини вигону. З цієї кількості земельної площі 1800 десятин становили малородючі землі і 832 десятини — болотні, зовсім не придатні для землеробства і випасів. Орна земля і сіножаті перебували в особистому користуванні селян, а пасовиська і вигін — у спільному. Згідно з описом, на один тяглий двір припадало по 10,5 десятини орної землі і 5 десятин сіножатей. Піші двори мали половину наділу тяглих, городники — лише садибу, а бобилі були зовсім позбавлені землі[5].

У 1843 році Смідин віддали в оренду поміщику Вольському, який запровадив натуральні повинності і збільшив оброк до 2835 крб. Посилення експлуатації викликало обурення селян, і уряд змушений був у 1846 році перевести їх на грошовий оброк. Смідинці щорічно сплачували в царську казну 2373 крб. оброку.

Скасування кріпосного права у 1861 році, проведене кріпосниками на грабіжницьких умовах, не розв'язало питання про безземелля і малоземелля селян. У 1866—1867 рр. вийшли укази про поземельний устрій державних селян України. Згідно з цими указами селяни Смідина одержали всю землю, якою користувалися до реформи. Але їх економічне становище не поліпшилося. Селяни були змушені виплачувати надзвичайно високі викупні платежі за землю, якою користувалися віками. Розмір викупних платежів встановлювався у сумі оброку, який вони платили до реформи, збільшеного на 10 проц., і значно перевищував продажну ринкову ціну відведеної їм землі[6].

---

[1] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 265.
[2] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 19, арк. 77, 78.
[3] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 103, арк. 32.
[4] Там же.
[5] Житомирський облдержархів, ф. 58, оп. 1, спр. 19, арк. 76, 97; ф. 115, оп. 2, спр. 2783, арк. 10, 113, 114.
[6] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. К., 1959, стор. 141.

У післяреформений період внаслідок розвитку капіталізму посилилося майнове розшарування селян. Земельні наділи, які одержали селяни Смідина, дедалі більше дробилися між членами їх родин. Викупні платежі, податки та повинності важким тягарем лягли на селянські господарства. Бідніші селяни Смідина розорялися. Не маючи змоги викупити свої наділи, вони продавали їх за безцінь або заставляли багатіям, а самі змушені були шукати заробітків в містах, на лісорозробках, будівництві залізниць. В той же час у селі з'явилися великі куркульські господарства, які зосередили в своїх руках по 30—50 десятин кращої землі, значну кількість худоби і сільськогосподарського реманенту. У них були свої млини, олійниці, а також молотарки та інші сільськогосподарські машини.

Переважна більшість селян Смідина жила в курних хатах. Майже всі вони були неписьменними. Лише в 1865 році у селі було відкрито парафіяльну школу. Але на утримання цієї школи половину коштів давали батьки, і тому в ній навчалися переважно діти заможних селян. Навчання проводив місцевий священик. Наприкінці XIX століття школу було перетворено на однокласне училище[1].

Класове розшарування селянства посилилося після проведення столипінської аграрної реформи. Понад 50 багатіїв Смідина, захопивши кращі землі, закріпили їх за собою і звели в єдині ділянки на правах приватної власності. Так виникли хутори Осінні, Черетянки, Олешки, Рилі, Трублі, Згорільниця. Частина селян залишила село, а землю продала куркулям. Бідняки, що мали невеличкі клаптики землі, не хотіли виділятися на хутори і виступали проти куркулів. Столипінська реформа не лише не розв'язала земельного питання, а й загострила класові суперечності на селі.

Під час першої світової війни Смідин опинився в зоні воєнних дій. Влітку 1915 року після відступу російських військ село було окуповано австро-німецькими військами. Загарбники завдали великого лиха населенню. Вони реквізували у селян хліб, худобу і залишили їх без насіння і тяглової сили[2]. Австро-німецька окупація тривала до кінця 1918 року.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції швидко дійшла до Волині. У Смідин її принесли солдати, які повернулися з фронту. Але, скориставшись тим, що основні сили Радянської держави боролися з білогвардійцями та інтервентами на Південному і Східному фронтах, буржуазна Польща у 1919 році захопила частину України майже до Житомира. На початку 1919 року Смідин окупували польські війська. Навесні 1920 року панська Польща, підтримана міжнародним імперіалізмом, напала на Країну Рад. Але Червона Армія завдала ворогові нищівного удару і в результаті переможного наступу в серпні 1920 року визволила Волинь, у т. ч. і Смідин, від білополяків. Трудящі Смідина з великою радістю зустріли своїх визволителів, подавали їм всіляку допомогу. У селі було встановлено Радянську владу і створено комітет незаможних селян. Він організував допомогу Червоній Армії продуктами, підводами, проводив запис до її лав. Але його діяльність незабаром була перервана новим вторгненням білополяків.

За Ризьким договором 1921 року західно-українські землі, а отже і Смідин, відійшли до буржуазної Польщі і лишалися під її владою до вересня 1939 року. На окупованих землях були ліквідовані органи Радянської влади і встановлений жорстокий колоніальний режим.

За переписом 1921 року, у Смідині налічувалося 520 дворів і 2607 жителів[3]. Кращі громадські землі було віддано шляхтичам і осадникам. Земельний наділ основної маси селян становив 3—5 га на двір. Решта мала ще менші наділи, а час-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 815, спр. 493-б, арк. 39, 40; Памятная книжка дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 г., стор. 140.

[2] Газ. «Трудовая Волынь», 4 квітня 1918 р.

[3] Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej, стор. 22.

тина — зовсім мізерні клаптики землі. Наприклад, житель села Н. Л. Книш мав 1 десятину на 5 членів сім'ї[1].

Щоб хоч в деякій мірі ліквідувати земельний голод у Смідині, буржуазний уряд конфіскував у православної церкви 58,2 га землі і віддав її на продаж малоземельним селянам. У 1929 році конфіскована земля була розпарцельована між 31 селянином: 2 господарства придбали по 4 га, 4 — по 3 га, 8 — по 2 га, а 17 — по 1 га. За куплену землю селяни повинні були заплатити 43 371 злотий, тобто кожний гектар обійшовся їм майже по 800 злотих[2].

Однак парцеляція церковної землі не врятувала смідинців від зубожіння. Селяни і без того були переобтяжені численними податками. А ті, які придбали землю, мали вносити ще й великі викупні платежі за неї. Нерідко селяни не могли сплатити їх. Голод і злидні були невід'ємними супутниками життя більшості смідинців.

Жорстокий соціальний гніт доповнювався національним гнобленням і дискримінацією українського населення. У Смідині було відкрито шестикласну школу з польською мовою навчання. Польський уряд заборонив викладання в школі українською мовою. В ній навчалися переважно діти осадників та сільських багатіїв, а діти бідняків лишалися поза нею. Уряд вимагав, щоб українці, які хотіли дістати кваліфіковану роботу, приймали католицьку віру. Все це гальмувало розвиток української культури і мови, вело до ополячення українського населення.

Не витримавши тяжкого соціального і національного гніту, смідинці продавали свої хати та клаптики землі і, шукаючи кращої долі, емігрували за кордон. Лише з одного кутка Сорочого на чужину виїхали 18 родин[3]. Всього із Смідина емігрувало в Канаду, Аргентіну та інші країни 58 сімей. 16 з них після встановлення Радянської влади повернулися до рідного села.

Трудящі Смідина, як і всієї Волині, не підкорилися гнобителям і рішуче піднялися на боротьбу за визволення від гніту буржуазно-поміщицької Польщі, за возз'єднання з Радянською Україною. Цією боротьбою керував комуністичний осередок, який виник на селі в 1922 році[4]. Революційний рух на Волині посилився у роки світової економічної кризи. У 1934 році підпільну організацію КПЗУ очолювали О. І. Гулечко і В. С. Куць.

Трудящі Смідина взяли активну участь у селянському страйку, що охопив у 1934 році села Ковельського повіту. В жовтні 1935 року страйкували робітники лісництва Смідин—Вижва, вимагаючи збільшення заробітної плати. Щоб зірвати страйк, польські власті направили до Смідина робітників з інших місцевостей. Але під впливом агітації, проведеної комуністами, вони відмовилися працювати і виїхали з села.

У 1936—1937 рр. революційна боротьба селян Смідина значно посилилась. Напередодні 1 Травня 1936 року у селі була розповсюджена відозва Ковельського окружного комітету КПЗУ, яка закликала трудящих відзначити свято міжнародної солідарності демонстрацією, виступити за зміцнення єдиного народного фронту в боротьбі проти фашизму. Сотні селян Смідина взяли участь у демонстрації. До них приєдналося близько 500 селян із сусідніх сіл. Демонстрантів розігнала поліція[5].

Смідинці, які працювали на очищенні і насадженні лісу, взяли участь у страйках робітників, що відбулися в червні 1936 року і в квітні 1937 року. Страйкарі вимагали скорочення робочого дня до 8 годин і підвищення заробітної плати. У квітні 1938 року застрайкували жінки, що працювали на насадженні лісу. Вони вимагали скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати. Страйком керували

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 13 серпня 1948 р.
[2] Волинський облдержархів, ф. 227, оп. 2, спр. 1288, арк. 1—9.
[3] Газ. «Радянська Волинь», 16 серпня 1960 р.
[4] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 49.
[5] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 5871, арк. 49; спр. 5796, арк. 92, 93.

комуністи. Незважаючи на всі заходи поліції і адміністрації, жінки не приступили до роботи, поки не добилися задоволення своїх вимог[1].

Революційною боротьбою в Смідині керували осередки КПЗУ, створені на всіх кутках села і об'єднані в одну підпільну організацію. На кутку Сорочому осередок очолював Є. О. Герез, на Вороньому — В. С. Куць, на Коршовому — Ф. К. Піцик, на Заболотті — І. С. Зощук. Комуністи організовували страйки, демонстрації, проводили агітацію проти фашистського уряду буржуазної Польщі, розповсюджували нелегальну літературу тощо. Через деякий час поліції вдалося натрапити на слід осередків КПЗУ і заарештувати їх керівників, у т. ч. О. І. Гулечка, С. Я. Омельчука та інших. Заарештованих кинули до в'язниці, піддали жорстоким катуванням і засудили до тюремного ув'язнення. Проте боротьба трудящих Смідина проти окупантів не припинялася. 1 Травня 1939 року селяни вийшли на демонстрацію з лозунгами: «Хай живе 1 Травня!», «Геть фашистських окупантів!», «Ми хочемо возз'єднання з Радянською Україною»[2].

Життя трудящих Західної України, у т. ч. Смідина, докорінно змінилося після того, як у вересневі дні 1939 року за допомогою Радянського Союзу вони скинули ярмо польських капіталістів і поміщиків та возз'єдналися з Радянською Україною. Жителі села з величезною радістю зустріли армію-визволительку. Ще до приходу радянських військ комуністи села вийшли з підпілля і створили революційний комітет, реорганізований через деякий час у тимчасовий селянський комітет. Головою його став комуніст І. С. Зощук. Комітет створив народну міліцію для охорони порядку і розгорнув підготовку до виборів у Народні Збори Західної України.

Після прийняття Народними Зборами 27 жовтня 1939 року Декларацій про встановлення Радянської влади в Західній Україні і конфіскацію поміщицьких, монастирських земель і земель великих державних урядовців селянський комітет Смідина відібрав землю у місцевих куркулів та церкви і передав її малоземельним та безземельним селянам. В селі було відкрито семирічну школу, а на кожному кутку — вечірні школи по ліквідації неписьменності. Весною 1940 року на всіх кутках були створені колгоспи, які об'єднали значну частину селян. Головою найбільшого колгоспу обрали активіста І. П. Кончука.

Творча праця смідинців була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. 28 червня 1941 року село окупували гітлерівські загарбники. Вони встановили кривавий окупаційний режим. Комуністів і комсомольців, які не встигли евакуюватися, заарештували і по-звірячому вбили. Протягом усього періоду окупації фашисти закатували 90 жителів села[3].

Проте трудящі Смідина не підкорилися німецько-фашистським окупантам. Частина жителів села вступила до партизанського загону, який діяв у навколишніх лісах. Велику відвагу в боротьбі з ворогом виявили народні месники Б. О. Поляк, С. Т. Поляк, О. Г. Писарчук, І. Голуб, І. Гордієвський, Й. І. Гулечко, В. Дідух та ряд інших[4]. Близько 300 смідинців боролись з німецько-фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії. Більшість з них виявила мужність і героїзм в боротьбі з ворогом і нагороджена орденами та медалями Радянського Союзу.

18 липня 1944 року війська 1-го Білоруського фронту визволили Смідин. Велику допомогу їм подали партизани. У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками віддали своє життя понад 120 жителів села. Односельчани свято шанують пам'ять про них. Імена загиблих викарбувані на пам'ятнику Слави, встановленому тут.

За період окупації німецько-фашистські загарбники завдали Смідину величез-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 7299, арк. 56—57.
[2] Там же, ф. 46, оп. 1, спр. 4630, арк. 12.
[3] Там же, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 215.
[4] Газ. «Сільські новини», 9 липня 1967 р.

ної шкоди. Відступаючи, вони спалили село. Згоріло 820 житлових будинків і 1372 господарські споруди. Фашисти відібрали у селян і вивезли до Німеччини 151 коня, 192 голови великої рогатої худоби, 2 тис. штук птиці та багато іншого майна[1].

Відразу ж після визволення жителі Смідина з подвійною енергією почали відбудову села. На кожному кутку працювала окрема будівельна бригада. Завдяки самовідданій праці трудящих і допомозі держави, яка надала кредити і будівельні матеріали, село через чотири роки піднялося з руїн. Було зведено 814 нових житлових будинків.

У 1947 році на всіх чотирьох кутках села були створені колгоспи. Проте внаслідок пограбування німецько-фашистськими загарбниками вони не мали достатньої кількості сільськогосподарської техніки і поголів'я худоби. Найбільшим з них був колгосп «Паризька комуна», розташований на кутку Вороньому.

В результаті самовідданої праці хліборобів колгоспи села в 1948 році виростили значно більший урожай, ніж за одноосібного господарювання. Ланки У. Дорощук, О. З. Юрник, Є. М. Вац зібрали по 16—18 цнт зернових з гектара[2].

В 1951 році у Смідині було проведено укрупнення колгоспів. Чотири артілі села об'єдналися в один колгосп ім. Суворова. До нього приєдналась артіль с. Лісняків. За укрупненим колгоспом закріпили 7631 га землі, в т. ч. 2756 га орної. В господарстві було 685 голів великої рогатої худоби, 284 свині, 137 овець, 1167 штук птиці, 339 коней. Колгосп мав 156 плугів, 60 культиваторів, 7 сівалок та 198 борін. Були створені також підсобні підприємства — 2 млини, 2 олійниці, 2 майстерні по виготовленню черепиці, 3 столярні та 2 кузні[3].

У 1958 році до укрупненого колгоспу приєдналась і сільськогосподарська артіль с. Паридубів. В результаті цього колгоспне господарство зміцніло. В ньому налічувалося 6 комплексних, городня і садова бригади. Тепер колгосп мав 9835 га землі, в т. ч. 7220 га сільськогосподарських угідь. Проте майже третину її становили непрохідні болота. Смідинці здавна плекали надію освоїти цю землю, зокрема урочище Журавель, де, як свідчить його назва, лише журавель міг ходити по трясовині. Віками дивились селяни на це урочище і говорили: «Земля добра, а взяти її ніяк».

Освоєння смідинських боліт стало можливе лише за Радянської влади. На заклик обласної партійної організації смідинці в 1958 році розпочали великий наступ на ці землі. Озброєні новою меліоративною технікою, одержаною від держави, вони протягом одного літа вийняли десятки тисяч куб. метрів грунту, прорили магістральний канал завдовжки 22 км і бокові канали — 45 км[4]. В результаті проведених робіт урочище Журавель було осушено, і колгосп у 1959 році засіяв тут 240 га тимофіївкою. В 1960 році на освоєних землях площею 740 га було одержано високі врожаї кукурудзи, картоплі, льону, буряків, овочів та інших культур, а також зібрано багато сіна і насіння тимофіївки.

Завдяки збільшенню посівної площі за рахунок освоєння заболочених земель підвищенню врожайності культур та продуктивності тваринництва значно зріс доход колгоспу. Так, якщо в 1958

Вивезення торфу на поля, с. Смідин. 1968 р.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 13 серпня 1948 р.; Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 13, арк. 215.

[2] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 6, спр. 78, арк. 241—250, 315—323, 403—410, 423—428.

[3] Там же, ф. Р-32, оп. 9, спр. 178, стор. 248—258.

[4] Газ. «Радянська Волинь», 16 вересня 1960 р.

році він становив 325,4 тис. крб., то в 1963 році збільшився до 666,5 тис. карбованців.

Велику роль у дальшому розвитку господарства відіграли рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Підвищення закупівельних цін на продукти сільського господарства, поліпшення постачання мінеральних добрив і сільськогосподарських машин, запровадження електрифікації і механізації в колгоспному виробництві — все це сприяло різкому збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції.

Пам'ятник на честь односельчан, які полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни, с. Смідин. 1968 р.

Після постанови травневого (1966 р.) Пленуму ЦК КПРС про широкий розвиток меліорації земель для одержання високих та стійких врожаїв посилився наступ смідинців на болото. На початок 1967 року тут було осушено понад 2500 га боліт, з яких понад 2 тис. га освоєно. Кількість орної землі колгоспу збільшилась до 4165 га. На осушених землях колгоспники збирають високі врожаї: зернових — 20 цнт, буряків — 350 цнт, картоплі — 120 цнт, зеленої маси кукурудзи — 220 цнт, моркви кормової — 350 цнт, сіна — 30 цнт з гектара. Особливих успіхів добилися у 1968 році ланки Н. П. Гапонюк, Т. М. Євтушко, Г. П. Кобзар та інші, які зібрали по 480 цнт буряків і по 10,5 цнт льоноволокна з гектара.

Значного розвитку набуло тваринництво. У 1967 році в колгоспі налічувалося 2665 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 642 корови), 504 свині, 1200 овець. Крім того, в особистому користуванні колгоспників було 1468 голів великої рогатої худоби і 1423 свині. На тваринницьких фермах всі трудомісткі процеси механізовано. У 1966—1968 рр. на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено в середньому по 55 цнт м'яса і по 180 цнт молока. Кращі доярки М. О. Коржак, С. А. Хацкевич, Н. П. Козел та інші надоїли в 1968 році по 25 тис. кг молока.

Колгосп має потужну техніку. Його машинний парк у 1967 році налічував 28 тракторів, 7 зернових, 5 силосних і буряко-картоплезбиральних комбайнів, 3 льонопереробні агрегати, 15 автомашин, 37 електромоторів та іншу техніку. Майже всі польові роботи повністю механізовані. Тут працюють 156 механізаторів. У сільськогосподарській артілі є млин, пилорама, цегельний завод потужністю 1 млн. штук цегли на рік, олійниця та різні майстерні для ремонту машин та будівництва.

Завдяки самовідданій праці хліборобів і організаторській діяльності партійної організації колгосп перетворився на багатогалузеве господарство. У 1966 році його доход зріс більш ніж удвоє порівняно з 1963 роком, а в 1968 році досяг 1520 тис. крб. У 1967 колгоспники одержали на один людино-день по 2,41 карбованця.

Зміцнення господарства колгоспу сприяло зростанню добробуту населення. До кожної сім'ї прийшов достаток. Близько 500 колгоспників побудували нові будинки. Трудівники мають радіоприймачі, радіоли, велосипеди, мотоцикли, швейні машини. До послуг смідинців великий сільмаг і 7 інших магазинів, які забезпечують їх усіма необхідними товарами. Про підвищення добробуту селян свідчить товарооборот місцевого ССТ, який зріс з 668,7 тис. крб. у 1965 році до 913,4 тис. крб. у 1967 році.

За роки Радянської влади змінилися і самі жителі Смідина. Вільна праця на себе, на свою Батьківщину породила у них високу соціалістичну свідомість. Комбайнер О. П. Книш щорічно збирає врожай на площі кількох сотень гектарів і намолочує до 5 тис. цнт хліба. За трудовий героїзм він у 1966 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а односельчани обрали його депутатом обласної Ради депутатів трудящих. Самовіддано працює також бригадир комплексної бригади Г. В. Міліщук, який в 1966 році виростив по 450 цнт цукрових

буряків з гектара і був нагороджений орденом «Знак Пошани»[1]. Добре трудяться трактористи В. А. Омулянчук і А. С. Халанчук, які в 1968 році виробили на тракторах МТ-3 і ДТ-54 більше ніж по 1400 га умовної оранки.

За роки Радянської влади докорінно змінилось медичне обслуговування трудящих Смідина. Тут є дільнична лікарня, пологовий будинок, де працюють 5 лікарів і 11 чоловік середнього медперсоналу. Вони не лише лікують хворих, а й проводять профілактичну роботу.

Незрівнянно зріс освітній і культурний рівень населення. У Смідині є середня школа, яка міститься в новому двоповерховому будинку. При ній — 4 кабінети, лабораторія, бібліотека. У школі навчається 750 дітей і працюють 34 вчителі. Великий авторитет мають учителі початкових класів М. С. Слабиш, І. І. Русіна та інші. У селі є вечірня середня школа. В післявоєнний період середню школу закінчило понад 600 юнаків і дівчат. З них 160 здобули вищу і середню спеціальну освіту. Понад 70 смідинців у 1968 році навчалося у вищих та середніх спеціальних учбових закладах, близько 120 чоловік — у вечірній середній школі. До послуг жителів Смідина дві бібліотеки, книжковий фонд яких перевищує 15 тис. примірників. У бібліотеках читають лекції, проводяться читацькі конференції, бесіди. На 1969 рік населення передплатило 4173 примірники газет і журналів.

Своє дозвілля трудящі Смідина проводять у клубі, який став справжнім вогнищем культури та заслужив високу оцінку відвідувачів і обласного управління культури. При клубі є широкоекранне кіно, працюють 8 гуртків художньої самодіяльності — хоровий, драматичний, хореографічний, фізичної культури, музичний та інші. Хоровий колектив, який налічує 90 чоловік, завоював популярність далеко за межами села. У клубі читають лекції на наукові і політичні теми, проводяться вечори художньої самодіяльності, запитань і відповідей, зустрічі з старими комуністами, учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, Великої Вітчизняної війни, передовиками колгоспного виробництва.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Смідина. За післявоєнний період в селі зведено багато будинків. В центрі села побудовано нову двоповерхову школу, ряд будинків громадських установ, споруджується Будинок культури на 600 місць. Село електрифіковано і радіофіковано.

Провідну роль у розв'язанні завдань дальшого розвитку колгоспного виробництва, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих Смідина відіграє партійна організація. Вона була створена у 1947 році. У 1967 році тут налічувалось 4 первинні партійні організації. Найбільшою з них є парторганізація колгоспу, яка об'єднує 61 комуніста. З них 53 працюють безпосередньо в колгоспному виробництві[1]. Велику пошану колгоспників заслужили комуністи Й. І. Гулечко, який виростив чудовий фруктовий сад на площі 63 га, трактористи М. О. Герез і С. М. Рябушко, комбайнери М. І. Гусь і М. С. Савенчук та багато інших.

Надійними помічниками комуністів є комсомольці. Комсомольська організація налічує 180 членів. Вони виступають ініціаторами багатьох починань — по благоустрою села, озелененню його вулиць, наведенню зразкового порядку на фермах.

Велику роль у житті Смідина відіграє сільська Рада, яка складається з 35 кращих представників колгоспного селянства та інтелігенції. Депутати проводять значну роботу по дальшому впорядкуванню села, поліпшенню побутового і культурного обслуговування трудящих. При виконкомі Ради працюють постійно діючі комісії, очолювані депутатами. В селі діють народна дружина по охороні порядку, товариський суд, група народного контролю. З кожним роком дедалі більше трудівників залучається до громадсько-корисної роботи.

Осяяні зорею Радянської влади, смідинці вносять свій гідний вклад у справу побудови комуністичного суспільства в нашій країні.

Р. Н. ОКСЕНЮК

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 13 травня 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ

БУ́ЦИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Мизове. Населення — 1303 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Секунь.

В селі розташований колгосп «Червоний партизан», який має 4488 га землі, в тому числі 1020 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод, річна потужність якого становить 1800 тис. штук цегли на рік, льонопереробний пункт. На території села розташоване районне відділення «Сільгосптехніка», яке обслуговує 21 колгосп району.

В Буцині є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 201 житловий будинок.

Уперше село згадується в 1797 році.

За часів окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею тут діяли підпільна організація КПЗУ в складі 14 чоловік і комсомольська — 38 чоловік.

150 жителів села, які боролися проти фашистів у лавах Червоної Армії і в партизанських загонах, відзначені урядовими нагородами.

ГЛУ́ХИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км на північ від районного центру і за 8 км від залізничної станції Кримне. Населення — 1288 чоловік. Сільраді підпорядковане село Текля.

У Глухах розташований колгосп «Волинь», який має 4508 га землі, в тому числі орної — 1429 га. Основні галузі господарства — вирощування зернових, льонарство та м'ясо-молочне тваринництво. У 1968 році артіль зайняла перше місце в районі по виробництву льону. Колгоспники П. А. Авдюк, М. Куць, М. Т. Терещук були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР, П. І. Димарчук — Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У літературних джерелах Глухи вперше згадуються в 1543 році.

В 1707 році біля села, в урочищі Чорному броді, відбулася битва між російськими і шведськими військами.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею в селі в 1937 році були створені осередки КПЗУ і КСМЗУ. Під час Великої Вітчизняної війни фашисти повністю спалили село, 154 чоловіка відправили до Німеччини. За бойові заслуги в боротьбі проти фашистів 70 жителів села нагороджені орденами й медалями.

ДУБЕ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. На околиці села знаходиться залізнична станція Кримне; прокладена шосейна дорога Ковель—Дубечне. Населення — 2025 чоловік. Сільраді підпорядковані села Залюття, Лютка, Мокре, Рокита.

В Дубечному розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 6273 га землі, в тому числі орної — 1723 га. Вирощуються зернові культури, картопля, цукрові буряки, овочі; провідна культура — льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території села міститься Кримнівська лукомеліоративна станція, в її розпорядженні 57 тракторів, 5 бульдозерів, 3 екскаватори, 17 корчувачів, 13 вантажних автомашин. Працює відділення Луківського керамічного заводу з річною потужністю цегли — 1800 тис. штук, дренажних труб — 800 тис. штук.

У селі — восьмирічна школа, вечірня середня школа сільської молоді, бібліотека, клуб. Є пологовий будинок.

Перша згадка про Дубечне належить до 1565 року.

В березні 1848 року тут відбувся виступ селян, які відмовилися відробляти панщину і вимагали перевести їх на оброк.

Під час окупації села панською Польщею (1920—1939 рр.) у Дубечному існував осередок КПЗУ, який очолював С. Й. Сулева. В 1935 році він організував страйк робітників у лісництві.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 175 жителів села. В районі Дубечного діяв загін партизанського з'єднання О. Федорова. Командиром загону був М. С. Патонін.

ЖУРАВЛИ́НЕ (до червня 1946 року — Шайно) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південь від районного центру і за 5 км від залізничної станції Мизове. Населення — 817 чоловік.

У селі розташований колгосп «Перемога», який має 2751 га землі, в тому числі 1326 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп посідає провідне місце в районі по виробництву цукрових буряків. З допоміжних підприємств у селі є вальцьовий млин і пилорама. За визначні досягнення в колгоспному виробництві урядовими нагородами відзначено 12 чоловік, з них Г. Г. Яцина нагороджена орденом Леніна, О. Л. Денега — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Журавлиному є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Перша згадка про село належить до першої половини XVI століття.

В 1936 році в селі виник осередок КПЗУ, який очолював Я. Ф. Лавринюк.

КРИ́МНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Кримне. Населення — 2852 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Смоляри і Яревище.

В Кримному розташована центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 8994 га

землі, в тому числі орної — 1702 га. Основні галузі господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

У березні 1848 року селяни Кримного, Дубечного, Рокити, Глухів та Лютки повстали проти поміщика Браницького, вимагаючи перевести їх з панщини на оброк. Повстання придушили викликані поміщиком війська.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці стратили 30 жителів села, 165 вивезли на каторгу до Німеччини. За виявлений героїзм у боротьбі з фашистами 117 чоловік нагороджено орденами й медалями.

ЛЮБОХИ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 39 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Кримне. Населення — 2807 чоловік.

Колгосп ім. Карла Маркса, що розташований у селі, має 3250 га земельних угідь, у тому числі 1346 га орної землі. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво.

У Любохинах є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. У селі діє група товариства «Знання».

Перша письмова згадка про Любохини належить до 1796 року.

У 1937 році в селі були створені осередки КПЗУ і КСМЗУ.

Під час Великої Вітчизняної війни 320 любохинців перебували в рядах Червоної Армії, багато селян брали активну участь у партизанському русі. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 98 жителів села нагороджено орденами й медалями.

МИ́ЗОВЕ — село, центр сільської Ради і залізнична станція, розташоване за 15 км на південь від районного центру. Населення — 1774 чоловіка.

Місцевий колгосп «Маяк» має 4383 га землі, в тому числі 1467 га орної. Виробничий напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є ремонтна майстерня, вальцьовий млин, цегельний завод потужністю близько мільйона штук цегли на рік.

У Мизові — середня школа, бібліотека, клуб. Є 2 медпункти, швейна майстерня. За післявоєнні роки в селі споруджено понад 300 житлових будинків.

Перша згадка про с. Мизове належить до 1502 року.

В роки окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) тут діяв осередок КПЗУ, який очолювали К. Г. Коптий, І. Ф. та К. Ф. Сарапіни. В 1935 році їх арештувала польська охранка і розстріляла біля села в лісі.

Під час фашистської окупації в 1941—1944 рр. гітлерівці майже повністю спалили село. У післявоєнні роки в селі збудовано 565 житлових будинків.

За плодотворну і багаторічну роботу вчительку І. К. Мішук нагороджено орденом Леніна.

НОВА́ ВИ́ЖВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру і залізничної станції Вижва. Населення — 1148 чоловік. Сільраді підпорядковані села Рудка і Хотивель.

У Новій Вижві розташована центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 2594 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 1075 га орної землі. Виробничий напрям господарства — льонарство та м'ясо-молочне тваринництво. Є електростанція, ремонтна майстерня, млин, гараж.

У селі восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 230 житлових будинків.

Нова Вижва заснована в 1508 році.

У 1930 році в селі було створено осередки КПЗУ і КСМЗУ.

В роки фашистської окупації гітлерівці зруйнували і частково спалили село, вбили 78 мирних жителів, 146 — вивезли на каторжні роботи до Німеччини. За активну участь у розгромі ворога 70 жителів села відзначено урядовими нагородами.

ПІДСИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Несухоїже. Населення — 316 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мильці, Соколище, Шкроби.

Колгосп «Зоря комунізму», центральна садиба якого знаходиться в Підсинівці, має 2865 га землі, в тому числі 1131 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте птахівництво, льонарство.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека. На території сільської Ради в будинку колишнього Мильцівського монастиря міститься будинок інвалідів на 240 місць.

У літературних джерелах Підсинівка вперше згадується в 1542 році.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 27 жителів села відзначено урядовими нагородами.

ПОЛІСЬКЕ (до 1946 року — Пісочне) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Вижва. Населення — 693 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Брунетівка і Чевель.

У Поліському розташована центральна садиба колгоспу «Правда», який має 2547 га земельних угідь, у тому числі 1288 га орної. Виробничий напрям — льонарство та м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї льону голову колгоспу В. К. Комелюка нагороджено орденом Леніна.

У Поліському є школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки збудовано 159 житлових будинків.

Село вперше згадується в письмових джерелах у 1887 році, як бідне село, розташоване на піщаній місцевості, звідки воно й одержало свою першу назву.

В 1937 році в Поліському були створені осередки КПЗУ і КСМЗУ.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівські загарбники майже повністю спалили село, розстріляли 86 чоловік.

РУ́ДНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Мацеїв. Населення — 421 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кукуріки і Сьомаки.

В Рудні розташована центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського. Артіль має 1851 га сільськогосподарських угідь, у тому числі орної землі — 1016 га. Напрям господарства — рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнний період споруджено 74 житлові будинки.

Рудня заснована в XVI столітті. На цій території добувалася залізна руда, звідки й пішла назва села.

Під час окупації Волині панською Польщею в селі в 1934 році було утворено осередок КПЗУ. За мужність і відвагу на фронтах Великої Вітчизняної війни 74 жителі села удостоєні урядових нагород.

СИ́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на північному березі озера Синового, за 28 км від районного центру і залізничної станції Вижва. Населення — 1101 чоловік.

В селі знаходиться колгосп ім. 17 Вересня, який має 3094 га землі, в тому числі орної — 997 га. На площі 300 га провадяться меліоративні роботи. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. У 1968 році колгосп посідав провідне місце в районі по виробництву картоплі й зернових.

У Синовому є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, первинна організація товариства «Знання». За післявоєнні роки побудовано 183 житлові будинки.

Вперше в письмових джерелах Синове згадується в 1537 році.

В 1937 році в селі був створений осередок КПЗУ. Під час фашистської окупації з Синового гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 50 чоловік.

СОЛОВ'Ї́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Несухоїже. Населення — 808 чоловік. Сільраді підпорядковані села Комарове і Ниці.

В Солов'ях знаходиться центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 3115 га землі, в тому числі орної — 1254 га. Виробничий напрям господарства — льонарство та м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки побудовано 128 житлових будинків.

Вперше Солов'ї згадуються в літературних джерелах у другій половині XIV століття.

Народний умілець, майстер виготовлення скрипок К. Х. Мазурик, с. Поліське. 1967 р.

СТАРА́ ГУ́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Вижва. Населення — 1276 чоловік. Сільраді підпорядковане село Сукачі.

Місцевий колгосп ім. Чапаєва має 3828 га земельних угідь, у тому числі 1050 га орної землі. Провідні галузі господарства — льонарство і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. За післявоєнні роки споруджено 250 нових житлових будинків.

Стара Гута виникла в XV—XVI столітті. На території села знайдено багато залишків застиглого скла, які свідчать про те, що тут існувала гута. Звідси й походить назва села.

В роки Великої Вітчизняної війни 22 жителі брали участь у партизанських загонах, 17 загинуло в бою з фашистами під селом Яворником 23 березня 1944 року.

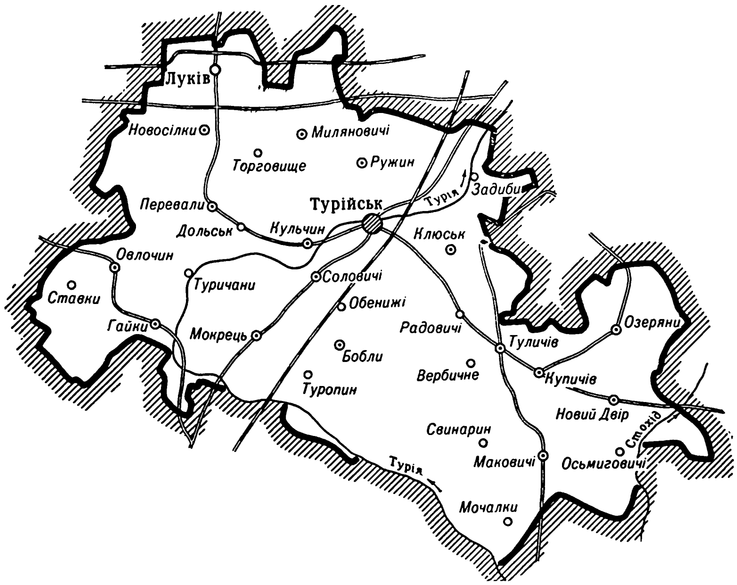

ТУРІЙСЬКИЙ РАЙОН

ТУРІЙСЬК

Турійськ — селище міського типу, центр Турійського району, розташоване по обидва береги р. Турії (притоки Прип'яті), за 108 км на північний захід від обласного центру. Через селище проходить залізниця Ковель—Львів і шосе Ковель —Володимир-Волинський. Населення — 4 тис. чоловік.

В історичних документах селище іменується: Турейськ, Туржиськ, Турейско, Торійськ, Тураск, Турійськ[1]. За існуючою легендою, всі назви, як і назва річки Турії, походять від того, що в стародавні часи в цьому районі були непрохідні ліси, де водилося багато турів.

Перша згадка про Турійськ належить до 1097 року, коли на Любецькому з'їзді князів-феодалів були визначені кордони окремих князівств Давньоруської держави[2]. Рішення з'їзду не припинили жорстокої міжусобної боротьби, яка привела до послаблення і розчленування Волині. Уже в 1340 році Турійськ захопила Литва. Щоб зміцнити свій вплив, литовські власті надали місту певних привілеїв. Так, 6 січня 1504 року Турійськ дістав право раз на тиждень, у день, який визначать самі міщани, проводити торг (базар). Населенню навколишніх сіл дозволялося везти на торг різні товари і сільськогосподарські продукти. Торгові (митні) комори сприяли розвитку економіки міста, оскільки частина грошей, яка надходила у формі мита, витрачалась на його потреби. Привілеями, наданими Турійську, скористалася насамперед міщанська верхівка, яка завдяки торгам збільшила свої прибутки. Становище нижчих верств населення не змінилося.

Основною формою експлуатації була рента. Підлеглі сплачували на користь замку численні грошові й натуральні чинші. Крім того, жителі міста повинні були по черзі давати підводи для потреб луцького старости, для доставки в Турійськ і з Турійська королівських послів і гонців. Доведені до розпачу міщани не раз

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 12, стор. 669—670.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 1. М., 1962, стор. 268.

скаржилися королю на своє тяжке становище. Побоюючись вибуху народного гніву, польський король і великий князь литовський Сигізмунд I указом від 30 грудня 1518 року звільнив жителів Турійська від цієї повинності[1].

В 1540 році Турійськ був пожалуваний князеві Р. Сангушку, який потім передав його дочці Олександрі й зятю І. Заславському. В період, коли Турійськ належав їм, жителі платили податки з 18 димів ланових і 12 напівланових. У 1589 році вони платили шляховий податок 10 флоринів і 2 гроші, земельний з 25,5 лана — 25 флоринів 12 грошів, чопового (горілчаного) — 50 флоринів. З різників, солеварів, пекарів та інших ремісників стягувався податок в сумі 20 флоринів і 22 гроші[2]. Надзвичайно тяжке соціально-економічне гноблення, що його терпіло населення Турійська, поєднувалося з національно-релігійним, яке особливо посилилось після 1594 року, коли Заславський прийняв католицьку віру.

Власник маєтку князь В. Заславський у 1629 році передав Турійськ в оренду шляхтичеві Фалібовському, який ще більше експлуатував жителів, ніж феодали. Щоб не тільки повернути собі гроші, сплачені за оренду, а й добре заробити, Фалібовський збільшив різні побори й повинності, силоміць забирав у населення худобу і все, що було йому до вподоби. Крім того, орендар примушував населення приймати унію, а тих, хто не хотів, наказував бити прилюдно, а то й просто вбивати[3]. Тому коли почалася визвольна війна українського народу 1648—1654 років, населення Турійська і навколишніх сіл взяло в ній найактивнішу участь. Повсталі міщани й селяни вливалися в козацькі загони, які посилав Хмельницький на Волинь, нападали на шляхту і ксьондзів, палили маєтки, а панське майно роздавали біднякам[4]. Боротьба проти шляхти не припинялася й після відступу козацьких військ. Селяни й міщани не хотіли коритися панам, відмовлялися виконувати феодальні повинності. В 1652 році в Турійську відбувся сеймик шляхти Волинського воєводства, на якому обговорювалося питання про консолідацію сил на випадок повторної появи на Волині військ Хмельницького і нового виступу місцевого населення.

В 1673 році Турійськ стає власністю князя Вишневецького, а потім — коронного маршалка князя Й.-К. Любомирського. Останній, щоб зміцнити позиції католицизму, в 1700 році наказав побудувати в Турійську католицький костьол, але освятили його лише в 1818 році (під час Великої Вітчизняної війни він був зруйнований). Понад 200 років населення Турійська боролося проти насадження католицизму на Волині, і, зокрема, в своєму місті. Православні міщани не ходили до католицької церкви, бойкотували католицькі обряди, довго чинили опір спорудженню, а потім освяченню латинського костьолу. Тільки під сильним натиском феодалів вони змушені були відступити. Польська шляхта, щоб примусити населення і православне духовенство прийняти унію, знущалася над ними, а найбільш непокірних мордувала. Жертвою такого свавілля на початку XVIII століття став православний священик з Турійська — Лупович[5].

У другій половині XVIII століття Турійськ був досить великим населеним пунктом. Тут розвивалися ремесла й торгівля. В 1759 році Турійську надано магдебурзьке право, за яким ремісники й торговці могли обирати органи самоврядування. В 1773 році місто дістало дозвіл влаштовувати 2 великі ярмарки на рік, причому кожен з них тривав по 4 тижні (один влітку, а другий взимку). Фактично ж магдебурзьким правом користувалася ремісничо й купецько-лихварська верхівка.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Турійськ відійшов до Росії. Послабився національно-релігійний гніт, але соціально-економічне становище нижчих

---

[1] Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, t. 3, стор. 56, 96, 185.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 12, стор. 669—670.
[3] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы, т. 1. М., 1954, стор. 475, 476.
[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 4, стор. 97, 98.
[5] Там же, ч. 1, т. 4, стор. 226—229.

верств населення не поліпшилось. Як і раніше, всі кращі землі навколо міста належали феодалам. Найбільшими з них були графи Мошинські. Великим землевласником була й церква. Так, Преображенська церква мала понад 150 десятин землі, Миколаївська — понад 100, церква Євстафія — близько 100 десятин землі[1].

Тяжким випробуванням для жителів Турійська була наполеонівська навала 1812 року. Місто опинилося в зоні воєнних дій, від чого терпіло насамперед трудове населення. 14 вересня 1812 року поблизу Турійська воїни 3-ї російської армії під командуванням генерала Тормасова зав'язали бій з корпусами Шварценберга і Реньє. 15 вересня російські війська форсували р. Турію і відкинули окупантів до Кобрина[2]. Прагнення Наполеона підкорити й поневолити народи Росії викликало хвилю народного обурення. Жителі Турійська, як і все населення України, допомагали російським воїнам продуктами, одягом, кіньми тощо.

Сподівання міщан і селян, що після розгрому наполеонівських військ їх звільнять від кріпосницької залежності, були марними. Вони виконували й далі різні повинності, терпіли знущання і сваволю поміщиків та їх прислужників. Наприклад, у 1844 році за спізнення на роботу вагітну селянку Є. Слободковську так побили, що вона народила двох мертвих дітей. Кріпакам, які насмілювалися скаржитись на феодала до земського суду, загрожували солдатчина й заслання до Сибіру. Жорстокий кріпосницький гніт зумовив посилення антифеодального руху, який охопив майже весь Ковельський повіт. Виступили проти поміщиків і жителі Турійська. Так, у 1846 році вони спочатку відмовились виконувати панщину, а потім напали на маєток і підпалили його. Економ маєтку просив ковельського земського справника прислати поліцію, оскільки місцеві власті не спроможні заспокоїти селян, які стали на шлях «безчинства, непослушності й брутальності»[3]. У подальших донесеннях економа на ім'я справника вказувалось, що організаторами «безчинств», спрямованих проти турійських землевласників, були селяни Турійська — Ф. Базилицький і Л. Супрунович. Вони є першими призвідниками «бешкетів і неспокою», які не вдалося припинити. Частина непокірних селян без відома економа залишила місто і зникла. Розшуки не дали нічого.

Царський уряд послав війська, які жорстоко придушили виступи селян. Однак, щоб уникнути їх у майбутньому, феодали змушені були піти на деякі поступки. Так, власник Турійська Ю. Оржешко 28 лютого 1851 року звільнив жителів від кріпосницької залежності і надав їм міщанських прав. Але феодалові підлягав суд, який за найменшу провину жорстоко карав міщан. Дуже тяжкою була і рекрутська повинність. Жителі міста уникали її різними способами, головним з них була втеча. Втікачів карали, позбавляли майна. Населення скаржилось на сваволю властей до Ковельського повітового суду і Волинської палати кримінального суду. Але обидві судові інстанції відмовили у позовах. Так, 3 квітня 1857 року Волинська палата кримінального суду на одну із скарг винесла рішення: «Нікого у цій справі не обвинувачувати, оскільки іншими заходами нема можливості попередити втечі й переховування молодих людей під час проведення рекрутських наборів»[4].

Після селянської реформи 1861 року більша частина землі, що прилягала до Турійська, лишилася власністю поміщиці Е. Оржешко. Вона мала 3515 десятин землі і 4542 десятини лісу. Селянам були наділені заболочені, неродючі землі, до того ж селянські ділянки були розкидані в різних місцях, за межами володінь поміщиці[5]. Реформа не поліпшила істотно становища колишніх кріпаків, але сприяла капіталістичному розвитку Турійська. Тут почали діяти шкіряний завод, 2 водяні

---

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 546—548.
[2] Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии А. П. Тормасова. СПб., 1912, стор. 603.
[3] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 898, арк. 34, 39—40.
[4] Там же, спр. 955, арк. 149; спр. 1524, арк. 39, 40.
[5] И. Поляков. Крупное землевладение на Волыни. К., 1898, стор. 22.

й паровий млин, який щорічно переробляв 65 тис. пудів зерна. Всі вони належали іноземним капіталістам. Значного розвитку набула торгівля. Місцеві купці відкрили бакалійну і винну крамниці, буфет на станції, гасовий склад, магазин залізоскоб'яних товарів та інші. Було споруджено кілька кам'яних будинків, тут містилися волосне управління, міська управа, поштово-телеграфне відділення і залізнична станція.

За розпорядженням волинського губернатора з березня 1895 року в Турійську запроваджено 12 одноденних ярмарків на рік, які відбувалися 16 числа кожного місяця[1]. Це сприяло дальшому зростанню економіки містечка. Сталися певні зрушення в розвитку культури й охорони здоров'я. Ще в 1875 році власті відкрили двокласне училище. Тоді ж почала працювати аптека, в 1900 році — прийомний покій, який у 1906 році перетворено на лікарню[2].

З розвитком промисловості й торгівлі швидко зростала кількість населення. Якщо в 1899 році в Турійську жило 2872 чоловіка, то в 1910 році вже 3383. Збільшувалась кількість населення головним чином за рахунок безземельних селян з навколишніх сіл, що приходили сюди шукати роботи.

Зростання капіталістичної промисловості, збагачення міської верхівки супроводжувалися зубожінням і розоренням дрібних ремісників і крамарів, які, щоб прогодувати сім'ю, змушені були найматися до поміщицької економії або на місцеві підприємства. Але кількість безробітних набагато перевищувала попит на робочу силу, що значно погіршувало й без того тяжке життя міської бідноти.

Хижацька експлуатація, політичне безправ'я викликали обурення робітників, зміцнювали їх солідарність у боротьбі за поліпшення свого становища. Тому революційні події, які розгорнулися в центральних районах Росії на початку XX століття, знайшли відгук і серед трудящих Турійська. У вересні 1904 року поліція знайшла в містечку прокламації з гаслами: «Геть російсько-японську війну!», «Геть самодержавство!». У вересні 1906 року була арештована група жителів Турійська. Після кількамісячного слідства з'ясувалося, що всі арештовані — С. Жданевич, П. Грушевич, В. Кононович, Д. Шарунович та інші — організовували мітинги, агітували селян не платити податків, не віддавати своїх синів на військову службу. Ковельський повітовий суд засудив усіх до різних строків ув'язнення. В 1908 році поліція арештувала і кинула за грати багато жителів за порубку лісу в поміщиці Трембіцької[3].

Багато страждань завдала населенню Турійська перша світова війна. В серпні 1915 року після відступу російських військ містечко захопили австро-німецькі війська. Значна частина жителів евакуювалася в центральні райони Росії. У тих, хто залишився, окупанти реквізували худобу, хліб, фураж.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції принесли в Турійськ солдати і селяни, що повернулися додому після укладення Брестського миру. Але містечко ще до кінця 1918 року перебувало під владою австро-німецьких окупантів. Після їх відходу Турійськ захопила буржуазно-поміщицька Польща. Пілсудчики запровадили жорстокий режим насильства і терору. За будь-які дії, спрямовані проти загарбників, розстрілювали й вішали. Численні реквізиції остаточно зруйнували економіку містечка.

У серпні 1920 року під ударами радянських військ білопольська армія котилася все далі на захід. 6 серпня після запеклих боїв Турійськ став вільним. Трудящі під керівництвом щойно створеного революційного комітету взялися відбудовувати зруйноване господарство. Населення подавало велику допомогу своїм визволителям продуктами харчування, фуражем тощо. Та радість була недовгою — під натиском міжнародних сил контрреволюції у вересні 1920 року радянські війська

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 627, спр. 174, арк. 5.
[2] Там же, ф. 707, оп. 225, спр. 128, арк. 7.
[3] Там же, ф. 1335, оп. 1, спр. 217, арк. 1; спр. 547, арк. 2—3; спр. 1099, арк. 60.

відступили. Разом з ними пішло на схід багато турійців. За Ризьким договором, укладеним у березні 1921 року, містечко знову опинилося під владою буржуазно-поміщицької Польщі.

«Мирні» часи розпочалися диким знущанням з українського населення. Весь хліб польські власті вивезли. На окупованих землях, у тому числі і в Турійську, почався голод. Жителі харчувалися березовою корою та іншими домішками[1]. Жорстокий соціально-економічний гніт переплітався з національним гнобленням. 21 травня 1921 року польський уряд видав наказ про заборону української мови в навчальних закладах і установах. Тих, хто не виконував цього наказу, переслідували як злочинців.

Рятуючись від голоду, злиднів, насильства, багато жителів містечка виїздили за океан — до США, Канади, Аргентіни. На дорогу були потрібні гроші; щоб їх зібрати, біднота продавала за безцінь весь свій убогий скарб лихварям і місцевим багатіям.

Трудящі Турійська дедалі рішучіше повставали на боротьбу за своє соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Цією боротьбою керував комуністичний осередок, створений у 1921 році[2]. Організатором його була місцева вчителька поетеса Г. Ю. Жежко (нині персональний пенсіонер, живе в м. Києві). У спогадах про перші дні діяльності комуністичного осередку вона писала: «Була у нас більшовицька політична нелегальна література, що залишилась з 1920 року після приходу червоноармійців, твори Маркса і Енгельса, Леніна. Цю літературу розповсюджували серед населення. Вчились ми на цій літературі і вчили інших»[3].

В 1921—1922 рр. за ініціативою комуністів відбувалися першотравневі мітинги і демонстрації. Зокрема, велику першотравневу демонстрацію організували жителі Турійська й селяни навколишніх сіл у 1923 році. Близько 400 чоловік зібрались у сосняку біля залізничної станції[4]. Демонстранти йшли з червоними прапорами, лозунгами, співали «Варшав'янку», «Інтернаціонал». У центрі міста відбувся мітинг. Перелякана поліція не наважувалася стріляти. Виступаючи на мітингу, Г. Ю. Жежко, В. Й. Шарунович, В. Ю. Жежко, А. П. Полончевський та інші говорили про нестерпний визиск, про безправ'я і зубожіння трудящих, закликали їх стати до лав борців за своє визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Після мітингу демонстранти знову пройшли центральною вулицею. 2 травня 1923 року всіх організаторів та багатьох учасників демонстрації і мітингу арештували й кинули до ковельської в'язниці. Про жахливі умови в'язнів газета «Комуніст» на початку січня 1924 року писала, що багато з них сидять тут близько року без усякого обвинувачення, їжу видають їм один раз на день. У в'язниці сьомий місяць мучиться хвора на туберкульоз українська поетеса Ганна Жежко[5]. І за гратами молода поетеса не припиняла боротьби з ворогом, зброєю її стало перо. Ганна складала вірші, присвячені поневоленому рідному краю.

Розправа над арештованими ставала дедалі жорстокішою. Так, 2 лютого 1924 року поліція без будь-яких підстав арештувала 62-річного О. Шаруновича і його сина Дмитра, одвезла їх у кайданах до сусіднього села Мокреця, де в стодолі одного з господарів почала допит. Їх били по обличчю, катували. Того самого дня поліція в Турійську побила хворого С. Кокайловича і його дружину.

Незважаючи на переслідування і терор, трудящі Турійська не припиняли політичної боротьби. Когорту сміливих поповнили згодом молоді, зокрема В. Я. Леон-

[1] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 21.
[2] І. Заболотний. Червона Волинь, стор. 57.
[3] Газ. «Ленінська правда», 14 листопада 1967 р.
[4] Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 31.
[5] Газ. «Комуніст», 9 січня 1924 р.

чук, Ф. Н. Набатич, І. Д. Царик та інші. Комуністи й комсомольці збиралися на таємні збори, згуртовували свої ряди для дальшої боротьби проти поневолювачів. Місцем зустрічі були так звані «вечорниці», що перетворилися на засіб революційної пропаганди серед молоді. Тут читали заборонені книжки, співали революційних пісень, вели дискусії.

Турійськ на той час став центром досить міцної комуністичної організації, яка поширювала свій вплив на навколишні села Ставок, Клюськ, Обенижі, Грушівку та інші. Багато селян старанно виконували всі доручення комуністів. Найбільш активними були Ф. Климович, П. Луцюк, К. Полончевський. У січні 1925 року в Турійську створено райком КПЗУ, який багато зробив для згуртування мас. Під його керівництвом трудящі Турійська щороку відзначали річницю Великого Жовтня, день народження В. І. Леніна, накреслювали плани підготовки збройної боротьби, постійно дбали про поповнення комуністичних рядів. У 1932 році Турійська організація налічувала 150 чоловік[1].

Починаючи з 1925 року турійським комуністам багато допомагали пропагувати революційні ідеї члени Комуністичної спілки молоді Західної України, зокрема С. Ф. Денисюк, Я. М. Лопушевський, М. Ю. Жежко, О. А. Муравський, О. І. Муравська, П. Н. Дутик, М. Ф. Денисюк, Л. Я. Гурський, Н. К. Полончевський, В. Б. Троць та інші. Під керівництвом партійної організації вони провели в Турійську в 1933 році першотравневу демонстрацію під лозунгами: «Геть фашизм!», «Хай живе СРСР!», «Хай живе возз'єднання з Радянською Україною!».

У 30-х роках Польщу охопила економічна криза, яка почалася на основі загальної кризи капіталізму. Ціни на сільськогосподарські продукти падали, набагато випереджаючи падіння цін на промислові товари, що зменшувало грошові прибутки селян. Щоб сплатити податки, вони мусили продавати не тільки лишки, але й ту частину продуктів, яка призначалася для мінімального забезпечення сім'ї[2]. Середнє господарство тоді платило податки до 100 злотих на рік, що дорівнювало вартості корови чи коня. У січні 1934 року Ковельський окружком КПЗУ, очолюваний І. Н. Тишиком («Тихий»), випустив листівку «До трудового селянства». В ній говорилося: «Не заплатимо ні гроша за рогатки і ярмарки, не дамо ні гроша податку. Не поїдемо до міста. Не повеземо збіжжя та інших продуктів до часу збільшення цін на сільськогосподарські продукти». Листівка закликала до боротьби за поділ поміщицьких земель, за створення народної влади. У відповідь на цей заклик 11 січня 1934 року в Турійську розпочався страйк. Газета «Праця» писала: «Селяни Турійська завертали селянські підводи, що їхали на базар до Ковеля. На головних дорогах, що ведуть до Ковеля, всюди стоять застави селян, які зупиняють кожну підводу. Пропускають лише хворих до лікаря». За кілька днів страйк перетворився на демонстрацію, яка пройшла під лозунгом «Геть польську шляхту з української землі!». Багато промовців закликали приєднати Західну Україну до Радянського Союзу, до східних кровних братів-українців. Агенти польської охранки доклали багато зусиль, щоб натрапити на слід комуністичної і комсомольської організацій, які очолювали народний рух, керували ним. 5 квітня 1934 року поліції вдалось розгромити райкоми КПЗУ і КСМЗУ в Турійську[3].

Перейшовши в глибоке підпілля, комуністи і комсомольці викривали демагогію польської шляхти, яка готувалася до війни проти СРСР. У ніч на 7 листопада 1934 року по всьому містечку були вивішені червоні транспаранти, відозви й листівки із закликами: «Геть фашизм!», «Геть криваві руки від Радянського Союзу!», «Хай живе Радянський Союз!»[4]. Восени 1936 року в Турійську знову почався ма-

---

[1] АІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 62, арк. 8.
[2] Волинський облдержархів, ф. 46, оп. 2, спр. 453, арк. 9.
[3] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 3219, арк. 59; спр. 4361, арк. 18; спр. 4359, арк. 4—7.
[4] Там же, спр. 4361, арк. 18.

совий сільськогосподарський страйк, який тривав 2 місяці. Страйкарі вимагали зниження цін на промислові товари, скасування податків, зменшення ринкових зборів.

Намагаючись придушити антиурядовий рух, польська охранка вдавалася до вбивств з-за рогу членів КПЗУ. Так, 5 січня 1937 року загинув М. А. Муравський. Це призвело до нових виступів трудящих. У ніч на 10 січня в Турійську були вивішені 2 червоні транспаранти з чорною стрічкою і написом: «Честь товаришеві, який поліг від фашистської кулі, М. Муравському!», «Геть терор, хай живе революція!»[1]. Подібні лозунги вивішували на вулицях і члени підпільного РК КСМЗУ, який з 1938 року знову широко розгорнув свою діяльність.

Ведучи тяжку і нерівну боротьбу за своє соціальне і національне визволення, трудящі Турійська всі надії, всі помисли звертали до своїх братів на Сході, від яких чекали допомоги. І день визволення настав.

До кінця дня 17 вересня 1939 року повідомлення про перехід Червоної Армії через кордон знали в кожній хаті. В. Жежко слухав це повідомлення по радіо, записав його і розмножив у кількох примірниках. Комуністи й комсомольці Турійська 18 вересня скликали збори, потім обеззброїли поліцію, взяли під свій контроль роботу пошти, залізничної станції. З числа найактивніших створили тимчасовий орган влади — революційний виконавчий комітет. До його складу ввійшли Ф. М. Климович, Я. М. Лопушевський, О. Б. Троць, В. Я. Леончук, Л. О. Денисюк та інші. Комітет організував і озброїв народну дружину, стежив за роботою торгівлі, школи, не допускав руйнування та грабежу будинків, з яких тікало польське панство[2].

19 вересня 1939 року жителі Турійська і навколишніх сіл з червоними прапорами й транспарантами, на яких полум'яніло «Хай живе СРСР!», «Хай живе Червона Армія!», з букетами квітів вийшли зустрічати радянських воїнів. Після визволення ревком перетворили на тимчасовий комітет, який допомагав налагоджувати роботу установ, громадських організацій, дбав про добробут трудящих. Комітет розгорнув серед населення широку масово-політичну роботу, в ході якої знайомив жителів міста з радянським законодавством, Конституцією УРСР та СРСР, вів підготовку до виборів депутатів до Народних Зборів, які відбулися 22 жовтня 1939 року. Турійці одностайно обрали депутатом В. Я. Леончука.

На підставі рішення Народних Зборів Західної України в Турійську конфіскували житлові будинки, які належали поміщикам, купцям і польським урядовцям[3], націоналізували поміщицьку та церковну землю і безплатно передали її селянам. У селищі налагоджувалося нове життя. Почала працювати лікарня на 60 ліжок, де населенню подавалася безплатно медична допомога; відкрили середню школу, бібліотеку, яка на той час налічувала 6 тис. примірників книжок, і кінотеатр.

Відповідно до нового адміністративного поділу Волинської області в січні 1940 року Турійськ став центром новоутвореного району. Того ж року вперше трудящі селища на основі загального, прямого, рівного виборчого права при таємному голосуванні обрали депутатів до Верховної Ради СРСР і УРСР і до місцевих Рад депутатів трудящих. 4315 виборців Турійського виборчого округу обрали депутатами до Верховної Ради СРСР М. А. Васюту і П. І. Таценка, а до Верховної Ради УРСР — секретаря райкому ЛКСМУ З. В. Бешту.

Під керівництвом партійних і радянських органів у Турійську сталися докорінні соціально-економічні зміни. На новій, соціалістичній основі перебудовувалися господарство й культура. Стали до ладу будівельний комбінат, машинно-тракторна станція. За ініціативою колишніх наймитів та бідняків засновано колгоспи ім. Чкалова та ім. Щорса.

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 6509, арк. 29.

[2] Інститут суспільних наук АН УРСР (м. Львів). Архів, ф. 1, спр. 207, арк. 86.

[3] Волинський облдержархів, ф. Р-4, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Після визволення в Турійську були створені всі умови для розвитку національної, справді народної культури. Особливо широкого розвитку набула художня самодіяльність. У квітні 1941 року вийшов перший номер районної газети «Радянський селянин».

Мирне творче життя тривало недовго, його перервав віроломний напад фашистських орд на СРСР. 29 червня 1941 року гітлерівці окупували Турійськ[1] і встановили жорстокий режим насильства і терору. Радянських активістів і всіх жителів, які підтримували Радянську владу, фашисти арештували й розстріляли без суду. Вони грабували в населення майно, влаштовували облави, вивозили на каторгу до Німеччини молодь.

За час свого хазяйнування в Турійську окупанти закатували й розстріляли 1540 чоловік, знищили 165 жилих будинків і 181 господарську будівлю[2]. Забираючи хліб та інші продукти, фашисти прирікали населення на голод і вимирання.

Проте радянські люди не мирилися з фашистською неволею. У рядах народних месників боролися проти фашистів десятки турійців, серед них О. С. Данилевич, П. С Данилевич, С. І. Жданевич, Г. П. Нечеговський, М. Ю. Жежко та інші. Через Турійський район проходило партизанське з'єднання С. А. Ковпака. За допомогою жителів селища, що поповнили його лави, ковпаківці в другій половині 1943 року розбили недалеко від Турійська велику банду українських буржуазних націоналістів[3].

Відступаючи під ударами Червоної Армії, в 1944 році гітлерівські окупанти майже повністю зруйнували й спалили Турійськ. 4 липня 1944 року бійці 317-ї і 17-ї стрілецьких дивізій 69-ї армії 1-го Білоруського фронту визволили селище від німецько-фашистських загарбників. Їм допомогли партизани з'єднання О. Ф. Федорова. Під час боїв великий героїзм виявили підполковник В. В. Козіно, командир партизанського загону Лашков та інші. Всі вони були відзначені урядовими нагородами. Жителі Турійська свято шанують пам'ять про воїнів, що загинули, визволяючи селище від німецько-фашистських загарбників. У центрі Турійська встановлено монумент Слави, біля якого горить Вічний вогонь.

Після вигнання окупантів турійці під керівництвом відновлених партійних, радянських і профспілкових органів енергійно взялися відбудовувати рідне селище. Велику допомогу їм подали частини Червоної Армії, що тимчасово розташовувалися тут. Бійці розмінували навколишні поля, допомогли транспортом, у відбудові деяких будинків, налагодили телефонний зв'язок тощо. Жителі Турійська теж всіляко допомагали рідній армії добити ворога. В 1944—1945 рр. вони брали активну участь у збиранні коштів на танкову колону, розповсюдженні 3-ї воєнної державної позики, здавали державі лишки хліба, молока, сіна. 175 чоловік поповнили ряди воїнів Червоної Армії.

Ще точилися запеклі бої з ворогом, а Радянський уряд приділяв велику увагу нормалізації життя, дбав про відбудову зруйнованого господарства у визволених від окупантів містах і селах. Лише на відбудову Турійська держава асигнувала 240 тис. крб. Крім того, кожен громадянин одержав по 12 кубометрів лісу. 1945 року стала до ладу місцева електростанція, що подавала струм не тільки в установи і на підприємства, а й в значну частину жител. У тому ж році пустили промкомбінат, що мав столярно-меблевий, черепично-блоковий і лісорозпилювальний цехи, харчокомбінат, майстерні машинно-тракторної станції, цегельний завод. Районні комітети партії та комсомолу і райвиконком організовували суботники по благоустрою селища, під час яких розчистили завали, вирівняли дороги, насадили алеї, сквери.

До 40-х роковин Жовтня Турійськ повністю відбудували. Тут виросли нові житлові будинки, було завершено спорудження моста через р. Турію, який з'єднав

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 374.
[2] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 33, арк. 1.
[3] Там же, ф. Р-66, оп. 3, спр. 33, арк. 1.

Вулиця Леніна в смт. Турійську. 1963 р.

центр з околицею, зведено середню школу, Будинок культури, кілька спеціалізованих магазинів.

Одразу ж після визволення в Турійську, як і по всій Волині, були проведені роботи по впорядкуванню землекористування і повернення землі трудящим селянам. Навесні 1947 року були відновлені колгоспи ім. Щорса та ім. Чкалова[1]. 1949 року колгосп ім. Чкалова об'єднався з колгоспом «Здобуток Жовтня» (с. Селець), а колгосп ім. Щорса в 1956 році був приєднаний до артілі «Радянська Україна», центральна садиба якої знаходиться в с. Обенижах.

Під час післявоєнної відбудови господарства велику масово-політичну і агітаційну роботу серед жителів селища й району провадили районний комітет партії і первинні партійні організації. Все більшого розмаху набирало соціалістичне змагання за дострокове виконання планових завдань, підвищення продуктивності праці і культури виробництва.

Рік у рік зміцнювалася економіка селища, розширювалися промислові підприємства, збільшувався випуск продукції. Так, у 1945 році до складу харчокомбінату входили тільки 2 млини і цех безалкогольних напоїв, у 1959 році став до ладу ще один цех безалкогольних напоїв і плодоконсервний цех, який за зміну випускав 1000 банок консервів. У 1962 році здійснено реконструкцію харчокомбінату. Цехи обладнано сучасними машинами, встановлено потокові лінії, розширено виробничі площі. Все це забезпечило зростання випуску продукції.

Розвивався і промкомбінат. Завдяки механізації основних процесів і впровадженню в життя раціоналізаторських пропозицій продуктивність праці в цехах зросла в 1965 році порівняно з 1954 роком на 53 проц. Робітники успішно виконали семирічний план випуску продукції. На підприємстві працює близько 150 робітників. Продукція промкомбінату йде на будівництво в села Турійського, Ковельського та багатьох інших районів області.

Великим підприємством у Турійську стали майстерні відділення «Сільгосптехніки». За роки семирічки їх обладнали найновішим устаткуванням. Відділення має 72 автомашини і 26 тракторів. Тут понад 260 робітників. Освоєння нової техніки, підвищення кваліфікації робітників сприяли зростанню продуктивності праці. Колектив «Сільгосптехніки» виконує щорічно виробничий план на 110—115 процентів.

За ініціативою райкому КП України, райвиконкому та правлінь колгоспів у 1959 році в селищі створена будівельна організація «Міжколгоспбуд», де працює 200 робітників. Він об'єднує цегельний завод, який випускає щорічно 1800 тис. штук цегли, столярний, лісопильний та інші цехи. Силами «Міжколгоспбуду» тільки в 1965 році споруджено 16 тваринницьких приміщень і кілька культурно-побутових закладів.

Селище повністю електрифіковане. У квітні 1966 року стала до ладу нова підстанція, яка подає струм від Добротвірської ДРЕС. У Турійську працюють заготконтора, хлібоприймальний пункт, заготльон, бурякопункт, олійниця, де щорічно заготовляють і переробляють тисячі тонн цінної сільськогосподарської продукції.

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-32, оп. 5, спр. 62, арк. 11.

Важливе значення для розвитку народного господарства селища мали рішення XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України. Боротьбу за успішне здійснення цих рішень очолили партійні організації підприємств і установ. Вони широко ознайомили населення Турійська з матеріалами з'їздів. На цю тему члени місцевої організації товариства «Знання» прочитали десятки лекцій і доповідей. Рішення і матеріали з'їздів вивчалися в школах системи політичної освіти. Мобілізуючи трудящих на виконання нового п'ятирічного плану, районний комітет партії, бюро партійних організацій велику увагу приділяли розвитку активності і творчої самодіяльності комуністів. На 1 січня 1969 року 24 партійні організації Турійська налічували 400 членів і кандидатів у члени КПРС.

З кожним роком росте і впорядковується Турійськ. У центрі селища побудовано нове двоповерхове приміщення районної Ради депутатів трудящих, перед ним височить скульптура В. І. Леніна, в міському сквері — монумент дружби народів. Десятки нових будинків споруджено на вулицях Леніна, Кірова, Новій, Парковій, Спортивній, Радянській, Лесі Українки та інших. Держава щорічно асигнує на благоустрій Турійська 50—60 тис. карбованців.

У 1963 році в селищі відкрито комбінат побутового обслуговування, який має кравецьку, шевську, годинникарську, столярну та художню майстерні. Дедалі розширюється мережа підприємств громадського харчування. У селищі є ресторан, 2 їдальні, 5 буфетів. До послуг жителів багато продовольчих магазинів, 2 промтоварні, 2 господарські, взуттєвий, трикотажних виробів, меблевий, культмаг і книжковий магазин. Купівельна спроможність населення в 1969 році порівняно з 1958 роком зросла більш як на 80 процентів.

До встановлення Радянської влади в Турійську від масових захворювань умирали десятки людей, а під час епідемій — цілі сім'ї. Особливо висока була дитяча смертність — умирала кожна четверта дитина, не досягши шкільного віку. Тепер у селищі працює лікарня на 125 ліжок, яка має терапевтичне, хірургічне, пологове і дитяче відділення, є протитуберкульозний диспансер і амбулаторія. Всі відділення лікарні і кабінети амбулаторії обладнані найновішою апаратурою. Провадиться велика лікувально-профілактична робота. Завдяки докорінному поліпшенню медичного обслуговування різко скоротилася смертність населення, зокрема дитяча. В 1963 році згідно з наказом міністра охорони здоров'я СРСР і постановою Волинського обкому КП України та облвиконкому турійська лікарня стала базою вивчення досвіду лікарів щодо зниження дитячої смертності. Лікарню відвідали делегації з Білорусії, Азербайджанської РСР та з інших братніх республік[1].

У медичних закладах Турійська працюють 22 лікарі і 67 чоловік середнього медичного персоналу. Загальну повагу заслужила дитячий лікар У. С. Сяркевич, яка за сумлінну працю нагороджена почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР, Волинського обкому КП України та облвиконкому.

У селищі 2 школи — середня і восьмирічна, в яких навчаються 834 учні. При середній школі є інтернат. 1947 року відкрили вечірню середню школу, на початку 1966 року — музичну і заочну середню школи. 57 випускників середньої школи здобули вищу освіту, з них 17 працюють у Турійську.

За успіхи в комуністичному вихованні підростаючого покоління вчителя Й. В. Голуба нагороджено орденом Леніна, вчительку З. М. Завадську — орденом Трудового Червоного Прапора, а вчительку А. Й. Шарунович — орденом «Знак Пошани».

Велику культурно-масову й виховну роботу провадять бібліотеки Турійська — районна бібліотека для дорослих, книжковий фонд якої становить 25 тис. примірників, і дитяча з книжковим фондом 17 тис. примірників. 2 тис. читачів налічують бібліотеки. Крім видачі книжок, вони організовують читацькі конференції за творами класиків і сучасних авторів, влаштовують виставки до ювілейних дат, усні

---

[1] Газ. «Радянська Волинь», 14 березня 1965 р.

журнали, зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, передовиками виробництва тощо.

Улюбленим місцем відпочинку жителів селища є Будинок культури. Тут завжди людно. Сюди приходять не тільки подивитися новий кінофільм, а й послухати цікаву лекцію, виступ самодіяльних артистів. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хоровий, танцювальний, музичний і художнього слова. Агіткультбригада, вокальні групи Будинку культури брали участь у республіканському огляді-конкурсі, присвяченому 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, виступали в Жовтневому палаці культури і в Будинку вчених у Києві. Їм надано звання лауреата конкурсу і нагороджено срібною медаллю.

Рік у рік міцніє дружба жителів селища і району з трудящими Іванівського району Білоруської РСР і Янувського повіту Люблінського воєводства Польської Народної Республіки. Доброю традицією став взаємний обмін мистецькими колективами і делегаціями на відзначення революційних свят, спеціальними радіопередачами тощо. Так, у Турійську були прочитані лекції на тему «Дружба СРСР і ПНР — навіки», «У сузір'ї республік-сестер» та інші.

Невпізнанним стало колись глухе поліське містечко. Вулиці, де раніше в суху погоду стояли хмари куряви, тепер забруковані, частина — заасфальтована, обсаджені деревами. До 50-річчя Радянської влади в селищі споруджено нову лікарню за типовим проектом, двоповерхове приміщення комбінату побутового обслуговування, нові приміщення для інтернату, середньої школи, обох бібліотек, медичного пункту, продмагу тощо.

Мине небагато часу і Турійськ стане одним з кращих міст Волині.

П. К. СМІЯН, П. С. ТРОЦЬ

* * *

Турійський район розташований у центральній частині області. На півночі і північному сході він межує з Ковельським, на сході — з Рожищенським, на південному сході — з Локачинським, на півдні — з Володимир-Волинським, на заході — з Любомльським районами. Утворений у 1940 році. З 20 грудня 1962 року район був ліквідований, а в січні 1965 року — відновлений. Територія становить 1206 кв. км. 76 населених пунктів району об'єднані в 2 селищні і 16 сільських Рад. Населення — 39,9 тис. чоловік: міського — 7 тис. (17,5 проц.), сільського — 32,9 тис. (82,5 проц.). Густота населення — 33 чоловіка на кв. кілометр.

Район лежить у зоні Полісся. Грунти дерново-підзолисті; є великі поклади вапняку, глини, піску, що використовуються для виробництва цегли, і запаси торфу.

Господарство сільськогосподарського напряму. Вирощують зернові культури, льон, цукрові буряки, картоплю. В районі — 24 колгоспи, в користуванні яких 105,1 тис. га землі, в тому числі 79,2 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 49,2 тис. га орної землі, 602 га садів, 15,7 тис. га сіножатей, 13,7 тис. га пасовищ. 26 тис. га займають ліси.

У районі — 7 промислових підприємств (близько 1000 робітників). Значними серед них є харчокомбінат, який дає в грошовому виразі 44,8 проц. всієї промислової продукції району, промкомбінат, комбінат побутового обслуговування, майстерні районного відділення «Сільгосптехніка», комбінат будівельних матеріалів (Луків). Валова продукція промислових підприємств району в 1968 році становила 3097,9 тис. карбованців.

БОБЛИ́

Бобли — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від залізничної станції Туропин (на лінії Ковель—Львів) і за 6 км від шосе Ковель—Володимир-Волинський. Населення — 1569 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Оса та Ревушки.

Село розкинулось на хвилястій рівнині лісостепової зони південного Полісся. Грунти тут переважно дерново-підзолисті, піщані і глинисто-піщані, перегнійно-карбонатні, лукові опідзолені і торф'яні. Є багаті поклади крейди й торфу.

Бобли — стародавнє село. В історичних документах початку XVI століття воно називалося Болби, Бовбли. Вперше згадуються в 1508 році. 26 травня того року польський король Сигізмунд I, перебуваючи в Бресті, видав грамоту, якою дозволив князю А. О. Сангушку викупити у вдови Янушкевич Володимирський замок разом з маєтками і волостями, що до нього належать, зокрема Турійський маєток з селами (в тому числі Бобли) за 1000 злотих. У вересні 1515 року польський король за заслуги перед державою передав Бобли синові А. О. Сангушка — Р. Сангушку, а з 1517 року, коли Р. Сангушка вбили татари, село знову стало власністю батька[1].

Між польськими феодалами весь час точилася міжусобна боротьба, внаслідок якої Бобли часто переходили з рук у руки. На ці усобиці змушений був звернути увагу навіть польський король Сигізмунд II Август. У вересні 1530 року в листі до луцького старости князя Ф. М. Чарторийського він писав, щоб той учинив справедливе розмежування землеволодінь А. О. Сангушка і Грицька та Василя Янчинських. Але чвари не припинялися. В 1540 році новий володар Боблів Ф. А. Сангушко, що не раз вів суперечки з сусіднім ковельським феодалом В. М. Сангушком, мусив видати спеціальний роздільний лист, де точно визначив межі своїх володінь, у складі яких було і село Бобли[2]. Князі Сангушки та їхні спадкоємці володіли селом до кінця XVI століття, а потім воно перейшло до князів Заславських.

Найбільше терпів від усобиць і сваволі польських феодалів трудящий люд. Вони не вважали селян за людей, могли продати, покарати або й зовсім убити. Так, у 1568 році житель Боблів Богдан пішов у сусіднє село Мокрець. Піддані княгині Козикіної схопили його, забрали гроші, побили до непритомності і кинули у в'язницю. У відповідь на вимогу управителя маєтків Сангушків повернути підданого Козикіна пообіцяла заплатити за нього[3].

У другій половині XVI століття Бобли були невеликим поселенням. Тут налічувалося всього 14 димів (господарства, що мали повні наділи землі — лани) і 25 городників; усього близько 200 жителів[4]. Населення виконувало різні феодальні повинності: відробляло по 2—3 дні панщини, платило грошові й натуральні чинші. В жалуваній королівській грамоті зазначалося, що селяни Боблів «повинні на замок всяку роботу виконувати і данину платити»[5].

Крім феодального визиску, населення Боблів, як і інших сіл, терпіло національний і релігійний гніт. Польська шляхта не визнавала мови, культури і звичаїв українського населення, намагалася силою запровадити католицизм. Все це викликало ненависть до гнобителів. З особливою силою вибухнув народний гнів під час національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького (1648—1654 рр.). Коли козацькі загони Хмельницького напри-

---

[1] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 395

[2] Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, t. 3, стор. 294.

[3] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 64—65.

[4] Źródła dziejowe, t. 19, стор. 113.

[5] Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie, t. 3, стор. 56.

кінці 1648 року оволоділи Ковельським і частково Володимир-Волинським повітами, селяни Боблів також повстали. Озброївшись косами, сокирами, ціпами, кілками, вони пішли розправлятися з власницею села Е. Смітковською, від якої зазнали багато кривд і утисків.

Намагаючись уникнути народної розплати, Е. Смітковська з усією сім'єю і челяддю втекла до польського феодала Яловицького, а потім у Туропинський монастир. Не знайшовши ніде бажаного спокою, вона вирішила сховатись у лісі. Однак від кари народної не сховалася. Селяни знайшли її, відібрали майно і вбили сина[1].

Повернувшись до своїх маєтків, польська шляхта жорстоко розправилася з тими, хто брав участь у війні. Щоб уникнути тортур і знущань, частина селян утекла, внаслідок чого кількість населення в Боблах зменшилась майже в 5 разів. Якщо в 1629 році тут було 150 димів і понад 750 жителів, то в 1650 році вже було 83 дими, в 1651 році — 32 дими і приблизно 180—190 чоловік населення[2].

Економіка села занепала. Багато селянських наділів не оброблялось, а посіяне не було кому збирати. Селянські халупи руйнувалися, про будівництво нових годі було й думати. Наприкінці XVIII століття панщина становила 3—4 дні на тиждень. Зросли грошові й натуральні податки. Селяни давали феодалові десяту частину зібраного льону, конопель, постачали хміль, гриби, возили дрова та інші вантажі.

Після третього поділу Польщі в 1795 році Західна Волинь, у тому числі й Боблі, ввійшла до складу Росії. Приєднання до Росії мало позитивне значення для дальшого розвитку села. Впало ярмо релігійного гніту. Дещо послабилося і соціальне та національне гноблення, хоча ненависна селянам панщина лишилася. Село почало поступово зростати й розвиватися. В першій половині XIX століття тут налічувалось близько 300 жителів, а напередодні реформи 1861 року — 71 двір і до 500 чоловік населення[3].

Мало змінилося становище селян Боблів після реформи 1861 року. Згідно з інвентарним переписом 1848 року вони мали 81 десятину присадибної та 1087 десятин польової землі, в тому числі 546 орної. Після реформи, відповідно до уставних грамот, складених у 1862 році, 66 дворів (238 ревізьких душ) повинні були викупити у поміщика Ю. Н. Оржешка 67 десятин присадибної та 946 десятин польової землі, в тому числі 474 орної. При уточненні уставних грамот у 1863 році виявилось, що селянам для викупу належить тільки 54 десятини присадибної і 893 польової землі, причому сюди входили і 92 десятини неужитків. Отже селяни одержали на 221 десятину землі менше, ніж вони мали до реформи. До того ж землі селян відносили до 6 категорії і знаходилися вони у кількох місцях серед боліт і панського лісу.

Кожен тяглий двір одержав основного наділу від 3 до 3,5 десятини орної та 3—3,5 десятини пасовиська, куди входили і непридатні землі[4]. Піші селяни наділялися половиною тяглого наділу, а городники — від 1009 до 1208 сажнів землі. У зв'язку з тим, що земля була переважно малопродуктивною, поміщик намагався продати її якомога більше, тому селянам давали додаткові наділи приміром у розмірі основного наділу. Таким чином на селянський двір припадало в середньому всієї землі по 12,5 десятини. Загальна сума викупних платежів разом з процентами дорівнювала 18 920 крб. Цю суму селяни мали виплачувати протягом 49 років. Після підписання уставних грамот за поміщиком ще протягом 6 років зберігалося право міняти селянські наділи.

Селяни були незадоволені реформою. В 1879 році вони подали скаргу, щоб їм

[1] Архив Юго-Западной России, ч. 6, т. 1, стор. 552, 553.
[2] Там же, ч. 7, т. 2, стор. 461.
[3] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1223, арк. 54.
[4] Там же, арк. 1, 36, 41, 46, 53.

додатково наділили привласнену поміщиком землю в розмірі 151 десятина 1930 сажнів. Розгляд скарги тривав до 1910 року і все ж Ковельсько-Володимирський з'їзд мирових посередників не задовольнив її[1]. В 70-х роках у володінні поміщика Ю. Н. Оржешка було 1805 десятин землі, церкві належало 92 десятини, а всім жителям — 1249 десятин[2]. Багато селянських дворів не змогли викупити землю і вона перейшла у власність громади або в руки заможної частини населення. Кріпацтво було скасоване, селяни стали особисто вільними, однак безземелля і малоземелля гнали їх у кабалу до того ж поміщика і куркулів. Розхвалена царськими економістами реформа 1861 року не виправдала сподівань трудящого селянства.

Проникнення капіталістичних суспільних відносин у село в другій половині XIX і на початку XX століття призвело до соціальних змін. У результаті безперервного процесу дроблення селянських господарств збільшувалася кількість малоземельних і безземельних селян, які, не маючи змоги прогодувати сім'ю, продавали за безцінь свою робочу силу поміщикові або шукали заробітків на стороні. Близько 10 господарств у Боблах стали заможними, а окремі — куркульськими, які теж обплутували сільську бідноту, особливо системою відробітків. Поміщик Л. Вержбицький побудував у селі винокурний завод, на якому вчорашні безземельні селяни — нинішні робітники працювали по 10—12 годин на день[3]. У 1892 році відкрили церковнопарафіяльну школу, але в ній навчалися переважно діти заможніших селян. Діти бідняків не вчилися, вони мусили працювати, щоб допомагати батькам, а часто не ходили до школи, бо не було в що одягтися.

Класове розшарування селян посилилось після столипінської аграрної реформи. Власті, боячись революційних виступів, значну частину жителів переселили на хутори. Внаслідок цього в Боблах із 158 дворів у 1906 році через кілька років залишилося тільки 72[4].

Коли почалася перша світова війна, більшість селян евакуювалась у південні губернії Росії. В серпні 1915 року село захопили австрійські війська. Почалися нескінченні реквізиції. Загарбники забирали у селян хліб, худобу, прирікаючи їх на голод і вимирання. За найменший вияв прихильності до російських військ окупанти жорстоко розправлялися з населенням. Так, вони по-звірячому замучили жителя Боблів Баляля, який переховував поранених російських солдатів. Австрійські війська перебували тут до кінця 1918 року. На початку 1919 року Бобли окупували білополяки.

У серпні 1920 року, коли Червона Армія, виганяючи польських інтервентів з радянської землі, ввійшла в село, боблівці радісно зустрічали її, допомагали червоноармійцям продовольством і фуражем. Багато молоді вступили добровольцями в її ряди, щоб із зброєю в руках боронити завоювання Радянської влади. Особливий героїзм і мужність у боротьбі з ворогом виявили Петро, Федір і Карпо Строчики, Каліcтрат Марчук, Родіон Новосад та інші[5] Проте не довелося селянам будувати своє життя по-новому. Восени 1920 року село знову захопили білополяки, а за Ризьким мирним договором Бобли, як і всі західноукраїнські землі, потрапили під владу Польщі.

Пілсудчики встановили жорстокий окупаційний режим. Всі кращі землі стали власністю шляхти. Напівкріпосницькі методи експлуатації селян доповнювалися важким податковим тягарем. Селяни повинні були платити більш як двадцять різних податків. Основним був поземельний. Він становив з 1 га від 1 до 2,5 злотих залежно від наділу, причому чим менше землі мало господарство, тим вищий був погектарний податок. Всі інші податки встановлювалися від поземельного: місце-

---

[1] Житомирський облдержархів, ф. 115, оп. 1, спр. 1223, арк. 168, 202, 521.
[2] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1. Warszawa, 1880, стор. 256.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 53, спр. 487, арк. 20—30.
[4] Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1906, стор. 81.
[5] Волинський облдержархів, ф Р-1261, оп. 1, спр. 69, арк. 1.

вий, грунтовий, маєтковий, шляховий, податки на худобу, птицю, за собаку та інші[1]. Низька продуктивність дрібних господарств, мізерна плата за роботу в куркульських і поміщицьких господарствах були причиною того, що частина селянських сімей, шукаючи кращої долі, кидала рідні місця і емігрувала в Канаду й Аргентіну. З Боблів за океан виїхали 102 чоловіка[2].

Тяжке становище трудящих поліського села змушена була визнати навіть буржуазна преса. Газета «Ілюстрований кур'єр щоденни» писала: «Селянська хата тут — це низька халупка. Часто по 9—11 дітей живе в одному приміщенні з поросятами, курами, а іноді з великою рогатою худобою. Селянин разом з своєю сім'єю спить на дошках, встановлених на спеціальних підпірках. Про будь-яку гігієну годі й казати. А втім, хто думатиме про гігієну, коли часто-густо їсти нічого. Основна їжа селян — це картопля, солоні огірки і більш нічого. Хліба немає. Про м'ясо давно забули. Цукор існує тільки у фантазії, як щось недосяжне... По селах блукають голодні діти, бліді, виснажені... Предметом розкоші в селі є гас і махорка. Селяни користуються скіпкою»[3]. Таким було життя селян і в Боблах.

Жителі села були позбавлені будь-яких політичних прав, українська мова заборонена. Польські власті хоч і відновили роботу сільської двокласної школи, проте викладання в ній велося польською мовою.

За переписом 1921 року в Боблах налічувалось 156 дворів, 822 чоловіка населення[4], причому 65 проц. господарств мали менш як по 5 га неродючої землі. Це були бідняки, які не могли з своїх ділянок навіть прогодуватися.

Безземелля, злидні й національний гніт штовхали селян на революційну боротьбу. Під впливом Мокрецького осередку КПЗУ, створеного ще в 1922—1923 рр., у Боблах виникла місцева організація «Просвіти», що мала невелику бібліотеку і читальню. В осінні й зимові вечори тут збиралися селяни і хто був письменний, читав уголос книжки, серед яких часто траплялися заборонені. Розповсюджував заборонену літературу за дорученням Мокрецького райкому член КПЗУ Г. Т. Чижук, що одержував її від Б. М. Хильчука з Мокреця. Наприкінці 1924 року в Боблах виник осередок КПЗУ, до складу його ввійшли Г. Т. Чижук, С. Г. Луцюк, С. П. Новосад, Д. К. Косянюк, С. П. Пашук, Л. Й. Ковальчук та інші. Комуністи розгорнули широку агітацію серед населення. Через громадську бібліотеку вони розповсюджували поряд з дозволеними і нелегальні комуністичні видання, зокрема «Комуністичний маніфест» К. Маркса і Ф. Енгельса, постанови II з'їзду КПЗУ, постанови V конференції КПЗУ тощо. Бібліотеку відвідувало багато селян. Комуністи розповідали їм про життя в Радянському Союзі і закликали до згуртованої боротьби проти окупантів. Але платні агенти в середині 1928 року донесли поліції про діяльність комуністів. У бібліотеці зробили обшук. Всю соціалістичну літературу конфіскували, а через кілька днів арештували активних діячів КПЗУ, серед них Г. Т. Чижука, С. П. Пашука, Л. Й. Ковальчука, Д. К. Косянюка, С. П. Новосада, С. Г. Луцюка та інших. У 1930 році їх засудили до тюремного ув'язнення строком від 4 до 8 років[5].

Однак, незважаючи на репресії, комуністичне підпілля жило. Активним діячем КПЗУ став О. С. Панасюк, який за завданням члена ЦК КПЗУ І. Н.Тишика в 1933 році відновив у Боблах комуністичний осередок. Керував роботою осередку вже Турійський райком КПЗУ. До складу його в 1934 році був обраний О. С. Панасюк (партійна кличка «Грубий»). Виконуючи доручення райкому, Панасюк привозив із Львова нелегальну літературу і розповсюджував серед селян Боблів.

---

[1] Л. Я. Корнійчук. Становище трудящого селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 35.

[2] Б. Сидоренко. Вічний бій. Львів. 1967, стор. 100.

[3] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 111, 112.

[4] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 23.

[5] Волинський облдержархів, ф. 191, оп. 3, спр. 68, арк. 2, 3.

Економічна криза, яка охопила Польщу в 1930 році, призвела до ще більшого зубожіння селян. Ціни на збіжжя і худобу впали, сільськогосподарські продукти знецінились, а промислові товари коштували дуже дорого. Щоб сплатити податки, селяни мусили продавати не тільки лишки, але й ту частину, яка залишалась для мінімального задоволення потреб сім'ї. До того ж великі гроші стягували за в'їзд на міський ринок. Все це вело до остаточного розорення селянських господарств. Тому на заклик Ковельського окружного комітету КПЗУ в багатьох містах і селах взимку 1934 року пройшли селянські страйки під гаслом «Нічого не вивозити для продажу!». В Боблах страйк тривав близько трьох місяців.

Під час страйку селяни вивішували революційні лозунги «Свободу Західній Україні!», «Геть поміщиків і капіталістів!» та інші. Польські власті провели масові арешти активних керівників і учасників страйку. Арештували і О. С. Панасюка[1]. Але боротьба з польськими окупантами не припинялася. За свідченням документів, у 1936 році в Боблах комуністи розповсюдили 6 відозв до селян із закликом не коритися польським властям. У 1937 році провели масову першотравневу демонстрацію. На вулицях були вивішені комуністичні транспаранти[2].

Революційно-визвольна боротьба трудящих тривала до вересня 1939 року. Виступаючи проти польських окупантів, селяни Боблів з надією звертали свої погляди в бік Країни Рад. Чутка про те, що Червона Армія 17 вересня перейшла кордон і йде на землі Західної України, щоб подати трудящим братню допомогу, швидко долинула і в Бобли. Польські власті були вже безсилі будь-що вдіяти. Підпільники створили революційний комітет, який очолив Г. Т. Чижук. Під керівництвом ревкому на західній околиці села встановили тріумфальну арку з червоними прапорами і лозунгами. 20 вересня з'явилися перші радянські війська. Зустрічало їх усе село, попереду йшов О. С. Панасюк, тримаючи в руках на вишиваному рушнику хліб і сіль. Від імені трудівників Панасюк подякував червоноармійцям за волю і сказав, що тепер вони разом йтимуть до нових перемог у будівництві соціалізму.

Наступного дня в селі відбулися збори селян, на яких вони обрали селянський комітет у складі 9 чоловік, очолив його колишній член КПЗУ Г. Т. Чижук, заступником став О. С. Панасюк. Була створена селянська міліція, що мала охороняти громадський порядок у селі.

Селянський комітет, як орган тимчасової влади, розгорнув роз'яснювальну і організаційну роботу. 22 жовтня всі трудящі села одностайно обрали депутатом Народних Зборів Західної України жителя Турійська комуніста В. Я. Леончука. Виконуючи наказ виборців, Леончук виступив на Народних Зборах у Львові і закликав усіх депутатів голосувати за приєднання західноукраїнських земель до Радянської України і встановлення Радянської влади[3].

Комітет передав малоземельним селянам близько 100 га церковної і осадницької землі, взяв під охорону 300 га державного лісу. Він заснував бібліотеку, книжки для якої надіслали трудящі Харківської і Полтавської областей. В селі почали діяти клуб, школа, де діти навчались рідною мовою. В січні 1940 року відкрили медичний пункт.

Після рішень Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР (1939 р.) про возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі селянський комітет передав свої функції створеній у грудні 1939 року сільській Раді депутатів трудящих. Головою сільради став О. С. Панасюк, секретарем — Г. Т. Чижук.

Сільська Рада провадила велику роботу по організації нового, радянського життя. 24 березня 1940 року трудящі Боблів уперше брали участь у виборах депу-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-1261, оп. 1, спр. 69, арк. 6.
[2] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 6494, арк. 126.
[3] Газ. «Вільна Україна», 1 листопада 1939 р.

татів до Радянського парламенту. Депутатами Верховної Ради СРСР вони обрали колишнього підпільника селянина з с. Уховецька Ковельського району М. А. Васюту і секретаря Волинського обкому КП України П. І. Таценка, а депутатом Верховної Ради УРСР — активістку З. В. Бешту. Відбулися вибори і до місцевих Рад депутатів трудящих. До складу сільської Ради жителі Боблів обрали 27 чоловік. Депутатом обласної Ради став О. С. Панасюк.

Наприкінці 1940 року колишні підпільники Г. Т. Чижук, П. І. Чижук, О. С. Панасюк, селянин-бідняк С. С. Жимерук та інші створили ініціативну групу для організації колгоспу. У грудні цього ж року було засновано сільськогосподарську артіль, яку назвали іменем С. М. Кірова. Головою правління колгоспу обрали О. С. Панасюка.

До весни 1941 року близько 80 проц. усіх селянських господарств Боблів об'єдналися в артіль. Селяни усуспільнили 1520 га землі, близько 100 коней, борони, кінні плуги. Вступаючи в артіль, вони вносили й насіння, щоб засіяти усуспільнені землі. Значну допомогу молодому колективному господарству подавала Турійська МТС, створена в березні 1940 року. Доброго врожаю чекали колгоспники, та не довелося зібрати його — почалася Велика Вітчизняна війна.

Вже 26 червня 1941 року село окупували німецько-фашистські загарбники і встановили жорстокий режим терору і насильства. Вони ліквідували колгосп, а громадське майно пограбували. У населення відібрали 265 коней, 298 корів, 253 свині[1]. Окупанти забрали в селян весь теплий одяг. Фашистам допомагали озброєні банди українських буржуазних націоналістів, поліцаї. За найменший вияв опору арештовували й розстрілювали. За час окупації Боблів гітлерівці та їх пособники розстріляли 37 чоловік, понад 30 юнаків і дівчат відправили до Німеччини. Селяни бідували, переживали страхіття, холод і голод. Не було хліба, молока для дітей, нічим було топити в хаті. Однак вони не схилили голови перед ворогами, а все активніше включалися в боротьбу проти окупантів — не виходили на роботу, ховали від німців та поліцаїв хліб, майно, не виконували розпоряджень властей, переховували військовополонених. У 1942 році І. М. Костюк організував у Боблах підпільну антифашистську комсомольську групу. Комсомольці добували зброю, допомагали місцевим жителям та радянським воїнам, що потрапили в оточення, встановлювати зв'язки з партизанськими загонами. В 1943 році підпільна група влилась у партизанське з'єднання Л. Я. Іванова, що діяло у Володимир-Волинському, Любомльському і Шацькому районах[2].

На початку 1944 року радянські війська почали визволення Волині. В районі Боблів наступ був такий стрімкий, що фашисти без бою залишили село. 15 квітня сюди ввійшли радянські частини[3]. Близько 200 жителів села влилося в ряди Червоної Армії, 98 з них за героїзм і мужність нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу[4].

Після визволення в селі відновила роботу сільська Рада. Під її керівництвом почалося відродження радянського ладу. Трудящі Боблів всіляко допомагали фронту, зокрема виділили 30 підвід для потреб армії. У 1944—1945 рр. селяни здали у фонд оборони 656 пудів хліба, 980 цнт сіна, 2 тис. літрів молока, багато картоплі, м'яса та інші продукти, зібрали кошти на будівництво танкової колони ім. Героїв Волині. При сільраді була створена група самоохорони від нападу націоналістичних банд, які ховалися в лісах і схронах.

Для допомоги безкінним господарствам і сім'ям фронтовиків навесні 1945 року в Боблах утворили земельну громаду, яку очолив І. Л. Романюк. Правління громади організувало супряги для проведення весняної сівби, допомогло насінням,

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 186.
[2] Там же, ф. Р-1261, оп. 2, спр. 32, арк. 2—8.
[3] Там же, ф. Р-66, оп. 4, спр. 14, арк. 186.
[4] Б. Сидоренко. Вічний бій, стор. 62.

у ремонті інвентаря тощо. У серпні 1947 року відновили колгосп ім. Кірова. Спочатку до нього вступили 27 господарств. Головою обрали одного з зачинателів колгоспного руху на Волині О. С. Панасюка, який беззмінно очолює колгосп і понині. Спочатку колгосп був невеликий — мав близько 300 га сільськогосподарських угідь, 8 голів великої рогатої худоби (в тому числі 4 корови), 4 свині і кілька шкап. От і все господарство. Незважаючи на це, артіль мала велику притягальну силу, особливо для біднішого селянства. Поступово селяни Боблів один за одним вступали в колгосп. Організація колгоспу і колгоспне будівництво в перші роки проходили в умовах жорстокої класової боротьби. Націоналістичні банди, соціальною опорою яких були куркулі, залякували населення, вбивали активістів, підпалювали хати. Вони вбили М. Я. Смолярчук — секретаря комсомольської організації, створеної в 1946 році, підпалили хати голови колгоспу, голови сільради та кількох колгоспників. Але вже ніяка сила не могла зупинити хліборобів. На початку 1949 року всі селяни Боблів перейшли на шлях колективного господарювання. Це була велика перемога нового, соціалістичного ладу в селі. В 1950 році до колгоспу ім. Кірова приєдналась артіль с. Вербичного. Тепер колгосп став значно більшим. Він мав 3194 га землі, в тому числі 2537 га сільськогосподарських угідь. Зросли врожаї. З кожного гектара посіву зернових збирали в середньому 12,2 цнт. За досягнення в розвитку зернового господарства колгоспники А. П. Рута. Н. О. Коптюк, Г. І. Андрійчук, О. П. Іваненко, М. Х. Брагнюк та інші — всього 25 чоловік — були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу[1].

Проте в господарстві не вистачало досвідчених колгоспних кадрів. Тваринництво було слабо розвинуте. Прибутки колгосп мав невеликі. Боротьбу трудящих за подолання труднощів у сільському господарстві очолила партійна організація, створена в січні 1951 року. На початку 1952 року в ній уже налічувалося 10 членів і кандидатів у члени партії. Комуністи працювали на відповідальних ділянках колгоспного виробництва — на тваринницьких фермах, у рільничих бригадах тощо, ретельно добирали низові колгоспні кадри — конюхів і їздових, ланкових і доярок, послали 8 комсомольців на навчання в МТС.

Крутому піднесенню господарства артілі сприяли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи їх, колгоспники, очолювані партійною організацією, розв'язали такі складні питання, як виховання колгоспних кадрів, поліпшення культури землеробства, впровадження сортових посівів, розширення посівних площ під льон, картоплю та кормові культури, збільшення поголів'я худоби. Колгосп перший в області почав вирощувати кукурудзу. В 1954 році він зібрав з гектара 500 цнт зеленої маси і 43 цнт кукурудзи в зерні. На 1 січня 1958 року в колгоспі було близько тисячі голів великої рогатої худоби і понад 1200 свиней, удвічі збільшились надої молока. Одночасно збільшився урожай зернових. У 1957 році він становив 18 цнт з га[2]. Грошові прибутки дорівнювали 846,6 тис. карбованців.

Крім розв'язання виробничих питань, партійна організація провадила значну масово-політичну роботу серед населення Боблів. Помічниками її були комсомольці (у колгоспі їх налічувалося 105 чоловік), понад 50 агітаторів, працівники сільської бібліотеки. Так, у ланці Г. Лаврійчук, де агітатором була вчителька С. Л. Розбицька, зміцнилася трудова дисципліна, підвищилась продуктивність праці. Ланка зібрала високий урожай зернових, зокрема по 80 цнт зерна кукурудзи. Все це сприяло тому, що поліський колгосп з бідними землями став одним із передових господарств області. На його прикладі вчилися господарювати інші.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю трудівників артілі, нагородивши в березні 1958 року 16 передовиків колгоспного виробництва орденами і медалями. Ордена Леніна було удостоєно ланкову В. Ю. Ар-

---

[1] Волинський облдержархів, ф. Р-6, оп. 7, спр. 196, арк. 23—25.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 25 вересня 1957 р.

тинюк, ордена Трудового Червоного Прапора — ланкових М. М. Волошинську і Н. О. Хом'як, завідуючого фермою А. П. Гайворонського, бригадира С. П. Чорноплиса, секретаря партійної організації колгоспу М. Ф. Гетьман. Голові колгоспу О. С. Панасюку присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Збільшення прибутків колгоспу дало можливість значно поліпшити матеріальну і технічну базу артілі. Було збудовано 25 господарських приміщень, зокрема тваринницькі ферми, зерносховище тощо. В 1958 році колгосп придбав 15 тракторів, 8 комбайнів, мав у своєму розпорядженні 10 автомашин та іншу сільськогосподарську техніку.

Рік у рік міцніло і розширювалося господарство артілі. На кінець семирічки боблівські хлібороби добилися визначних успіхів. У 1965 році в колгоспі зібрали з кожного гектара посіву: пшениці по 24,1 цнт, цукрових буряків — 320 цнт, льоноволокна — 7 цнт. Добре потрудились і тваринники. Вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 125 цнт м'яса, надоїли від кожної фуражної корови по 2349 кг молока. Всі основні процеси в господарстві — оранка, обробіток грунту, сівба, збирання зернових — повністю механізовані. Ще в 1966 році колгосп перейшов на грошову оплату праці. Середньомісячний заробіток тваринників і механізаторів становить 100—130 карбованців.

У колгоспі виросла когорта справжніх майстрів соціалістичних ланів, якими пишається артіль. Так, загальну повагу заслужила ланкова М. Д. Фляк — її ланка з кожного гектара зібрала по 355 цнт цукрових буряків, по 6 цнт насіння льону і по 8 цнт волокна. Ще вищі урожаї льону виростила ланка Л. Никончук.

За успішне виконання завдань семирічки 25 колгоспників були нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них ланкова О. А. Кравчук нагороджена орденом Леніна, ланкова, делегат XXIII з'їзду КП України М. Д. Фляк, агроном В. С. Шевчук, бригадир Ю. Я. Євсюк — орденом Трудового Червоного Прапора.

Велике значення для дальшого розвитку артільного господарства мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Для виконання їх партійна організація, яку очолює досвідчений економіст П. І. Веремейчук, і правління колгоспу з беззмінним головою О. С. Панасюком правильно розставили кадри в господарстві, стежили за вчасним обробітком посівів, запровадили внутрігосподарський розрахунок, уміло поєднують матеріальні й моральні стимули заохочення. Всі ці заходи дали хороші наслідки.

За 20 років свого існування колгосп ім. Кірова, який має понад 4 тис. га землі, з невеличкої артілі виріс у велике, багатогалузеве соціалістичне господарство. В 1968 році на його полях працювало 24 трактори, 12 комбайнів, 18 автомашин та багато іншої техніки. Тваринницькі ферми електрифіковано, введено електродоїння, механічну переробку кормів. Внаслідок піднесення культури землеробства та впровадження досягнень науки і передового досвіду тут, на поліських, колись малородючих полях, у 1968 році вирощено по 22,6 цнт зернових, по 360 цнт цукрових буряків, 10 цнт льоноволокна. Вироблено у стогектарному обчисленні 468 цнт молока та 85 цнт м'яса (у живій вазі). Валові грошові прибутки досягли 1330 тис. крб., а оплата людино-дня — 4 крб. 16 копійок.

Сівба льону в колгоспі ім. Кірова, с. Бобли. 1963 р.

Партійна організація колгоспу об'єднує 60 комуністів. У 1965 році в колгоспі створено партком, який очолює 6 первинних парторганізацій — в рільничих і тракторних бригадах та на фермі. Комуністи виступили ініціаторами соціалістичного змагання колгоспників у зв'яз-

ку з підготовкою до 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

Першість у змаганні за підвищення продуктивності праці завоювала бригада Ю. Я. Євсюка. В 1967 році вона зібрала на площі 325 га по 22,2 цнт зернових, а в 1968 році — по 24,6 цнт. Ланка М. А. Хом'як (цієї ж бригади) виростила найвищий урожай льону — зерна по 5 цнт, волокна — 11,3 цнт на площі 11,5 гектара.

За високі показники в соціалістичному змаганні в першому півріччі 1967 року колгосп ім. Кірова відзначений перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників сільського господарства і заготівель, а також грошовою премією. За перемогу в соціалістичному змаганні колгоспів області на честь 50-річчя Великого Жовтня артілі ім. Кірова вручено перехідний Червоний прапор Волинського обкому партії та облвиконкому. Колгосп занесений на обласну Дошку пошани. В 1967 році він був відзначений перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і Центрального комітету профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

Зміцнення економіки колгоспу дало змогу витрачати більше коштів на будівництво і благоустрій села. Партійна організація і правління колгоспу створили будівельну бригаду, яка звела понад 50 господарських приміщень. Це корівники, свинарники, гаражі, зерносховища, сушарки, млин, адміністративний будинок, електростанція. Поряд з цим розгорнулося житлове будівництво. До 1950 року Бобли мали тільки одну вулицю, де жила половина населення, а друга половина була на хуторах. В міру зселення з хуторів у селі виростали нові житлові будинки колгоспників, кожен на 3—4 кімнати, з окремою кухнею. Всього споруджено 370 будинків. Село електрифіковане і радіофіковане. Літній колгоспник І. Л. Романюк каже: «Якби не колгосп, то я давно б загинув. Хата, що була на околиці села, розвалилась, а збудувати нову було не під силу. Не те, що тепер — збудує колгосп на власні кошти дім, а тобі дадуть ключі — живи, чоловіче! За кілька літ виплатиш борг, заробітки у нас хороші». У нових хатах не убогий скарб, а добротні сучасні меблі, радіоприймачі, телевізори.

За часів буржуазно-поміщицької Польщі в Боблах не було лікаря. Тепер тут є медичний пункт, пологовий будинок, дитяча консультація. Колгосп надає членам артілі відпустки. Понад 250 колгоспників одержують пенсії. Щороку 20—25 чоловік лікується на курортах Одеси, Криму, Закавказзя.

За роки Радянської влади незрівнянно зріс культурний рівень жителів села. В 1958 році Боблівську семирічну школу перетворено на середню. Працює також вечірня школа сільської молоді. В 1968/69 навчальному році школи налічували 294 учні і 24 вчителі. Понад 70 випускників середньої школи здобули вищу освіту і працюють учителями, лікарями, інженерами тощо.

Тепер немає такої сім'ї, де б ніхто не вчився. 56 тваринників взимку підвищують свої знання в агрозоошколі, 70 механізаторів вивчають сучасну техніку, 22 комуністи і колгоспний актив навчаються у школі основ марксизму-ленінізму. 17 учителів вивчають окремі проблеми з історії Комуністичної партії. В селі створено на громадських засадах кабінет політичної освіти, який очолює М. Ф. Гетьман.

Велику агітаційно-масову і виховну роботу провадить сільська бібліотека. Вона не схожа на колишню, що недовго існувала при товаристві «Просвіта». За часів панської Польщі книжковий фонд усіх бібліотек Ковельського повіту становив 833 примірники. Тепер тільки Боблівська бібліотека налічує понад 8 тис. книжок. У читальному залі завжди можна переглянути свіжу газету чи журнал. Крім того, колгоспники передплачують близько 1200 примірників журналів і газет. З 1957 року почала виходити колгоспна багатотиражна газета «Кіровець».

Жителі села пишаються своїм Палацом культури. Просторе двоповерхове приміщення щовечора гостинно розчиняє двері перед дорослими і молоддю. Тут є зал на 450 місць, кімнати для роботи гуртків.

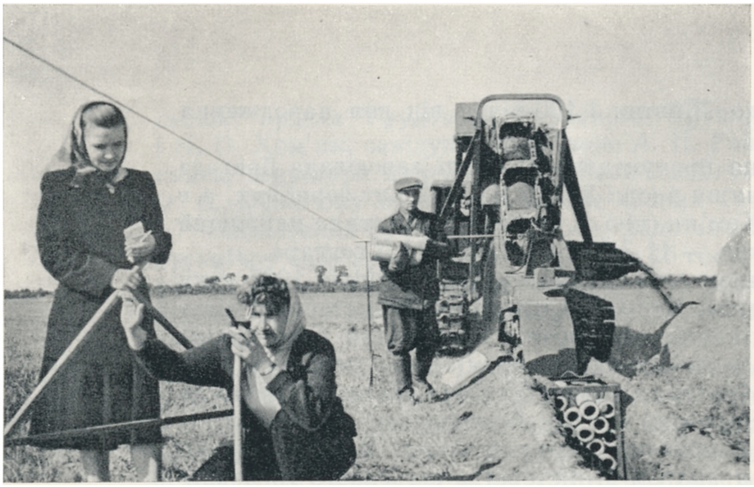

Осушення заболочених земель у колгоспі ім. Кірова, с. Бобли. 1966 р.

При Палаці культури працюють хоровий, драматичний, музичний, танцювальний та інші гуртки, в яких беруть участь 200 чоловік. Хор і танцювальна група не раз виступали на обласному та республіканському оглядах художньої самодіяльності й були відзначені грамотами Міністерства культури УРСР. Дуже популярний в області самодіяльний чоловічий хор механізаторів колгоспу, до складу його входить 60 чоловік. Колектив художньої самодіяльності Боблів у 1967 році брав участь у районному та обласному оглядах, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Перед жителями села виступають і професіональні мистецькі колективи. Так, у 1965 році сюди приїздили Криворізький державний драматичний театр, студентський ансамбль пісні й танцю Люблінського університету ім. Марії Склодовської-Кюрі з Польської Народної Республіки. В 1966 і 1967 роках тут не раз були на гастролях обласний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка та артисти філармонії.

При Палаці культури створено кімнату щастя, де в урочистій обстановці проводиться реєстрація шлюбів. У Палаці відзначають ювілеї знатних людей колгоспу, приймають у піонери, в комсомол. У присутності колгоспників піонери й комсомольці дають клятву гідно продовжувати справу батьків.

Економічні й культурні зміни, що відбулися в Боблах за роки Радянської влади, змінили і самих людей. У них утвердилося нове ставлення до праці, до соціалістичної власності, виробилась нова психологія, мораль. Про це яскраво свідчить той факт, що кожний колгоспник уболіває за громадські справи. 66 із них носять на грудях ордени й медалі Радянського Союзу — символ шани працьовитим рукам.

Поступово застарілі традиції уступають місце новим, радянським звичаям. 19 вересня 1962 року боблівці звернулися до всіх колгоспників району і області із закликом: «Громадою — на пережитки минулого!». Волинський обком КП України схвалив цей почин. У селі давно заросла травою стежка до церкви. Замість релігійних свят широко входять у побут нові — день заснування колгоспу, свято врожаю, день механізатора та інші. Законом життя хліборобів став моральний кодекс будівника комунізму.

Господарському і культурному будівництву в Боблах велику увагу приділяє сільська Рада депутатів трудящих. До її складу обрано 24 депутати. На сесіях сільради народні обранці обговорюють важливі питання економіки й культури села. Так, на одній з сесій 1969 року розглянуто і схвалено проект забудови Боблів. За цим проектом протягом кількох років буде споруджено 9 шістнадцятиквартирних і 17 чотириквартирних двоповерхових житлових будинків, лікарню тощо.

Так волею партії, зусиллям трудівників села за післявоєнні роки, всього за чверть століття, невпізнанно змінилося село, змінилась і доля його жителів.

Відповідаючи на сповнений туги за Батьківщиною лист свого брата В. С. Панасюка, який у 1929 році емігрував в Аргентіну, голова колгоспу депутат Волинської обласної Ради депутатів трудящих О. С. Панасюк писав: «Співчуваю твоєму горю, безталанній долі, яка закинула тебе в далеку Аргентіну... На закінчення скажу: світлою дорогою ми йдемо до свого щастя. Піднімаємо перелоги, засіваємо дорідними зернами землю. Спокійно дивимось у завтрашній день, бо знаємо, що буде він ще кращим, ніж сьогодні, бо самі творці його — ми».

Я. Є. ІЛЛЯШЕНКО

ЛУ́КІВ

Луків (до 1946 року — Мацеїв) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 22 км на північний захід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Мацеїв. Населення — 3 тис. чоловік.

Луків — давнє поселення; вперше згадується в історичних документах 1537 року[1]. До середини XVI століття воно називалося «село Лукове» і входило до складу Холмської землі.

Село Лукове було спадковим володінням місцевих православних дворян Матвієвських, які дуже рано ополячились і окатоличились і стали іменуватися Мацейовськими. В 1557 році Лукове перейшло до С. Мацейовського — надвірного коронного маршалка польського короля Сигізмунда Августа. Того року король дав С. Мацейовському коронну грамоту, за якою дозволялося перейменувати спадкове село Лукове на містечко Мацеїв. Містечку було надане магдебурзьке право, що до деякої міри звільнило його від управління і суду воєвод, каштелянів, старост та інших чиновників. Мацеєву дозволили запровадити 3 ярмарки на рік і один щотижневий базар. Але всіма привілеями магдебурзького права скористалася насамперед міська верхівка, становище нижчих верств населення лишалося дуже тяжким. Вони так само платили високі державні податки і виконували численні феодальні повинності на користь С. Мацейовського, а з 1575 року — брацлавського воєводи А. І. Вишневецького, якому Мацейовський «за купчим записом» передав містечко[2]. Їх жорстоко експлуатували лихварі й купці. А судові органи цілком залежали від феодала.

Дедалі більше обмеження прав міщан, національний гніт породжували гострі суперечки між міщанами і шляхтою. Тому населення Мацеєва радісно зустріло звістку про розгром польсько-шляхетських військ під Корсунем і Пилявцями в 1648 році і активно підтримало козацькі загони, що їх послав Богдан Хмельницький на Волинь допомогти селянам у боротьбі проти панів. Увесь край охопило народне повстання. Але після Зборівської угоди польська шляхта повернулася до своїх маєтків і жорстоко розправилася з повсталими.

У 1658 році Мацеїв перейшов у володіння магната Сапєги, який через 10 років продав його воєводі Мйончинському. Понад два століття містечко було центром феодальних володінь графів Мйончинських. Працею кріпаків тут були збудовані замок, численні господарські будівлі. На спорудженні замку працювали також турки, взяті в полон у 1683 році під Віднем[3].

Після третього поділу Польщі в 1795 році територія Західної Волині була возз'єднана з Російською державою, що об'єктивно мало прогресивне значення, бо Росія на той час була більш економічно розвинута, і, крім того, трудящі маси Західної Волині позбулися релігійного гноблення.

Відповідно до існуючого тоді в Росії адміністративного поділу Мацеїв став волосним центром Ковельського повіту. В соціально-економічному становищі жителів містечка істотних змін не сталося. Царський уряд визнав за господарем Мацеєва його права на земельні володіння, кріпаків тощо. Граф Мйончинський залишився одним з великих землевласників на Волині. У 1838 році йому належало понад 5220 десятин, з них орної землі — 2110 десятин. Він мав 459 кріпаків чоловічої статі, в тому числі в Мацеєві — 59. Йому належали 3 винокурні заводи, цегельний завод, 3 водяні та кінний млин[4]. Особливо великі прибутки А. Мйончинському давав Мацеїв. Тут він мав винокурний завод, який випускав щороку продукції на 4800 крб., шкіряний — з річною продукцією на 1000 крб. і свічковий — на

[1] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 627, арк. 1.
[2] Н. И. Теодорович. Волынь в описании городов, местечек и сел, т. 5, стор. 80.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18663, арк. 1.
[4] Волинський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 457, арк. 4—7.

350 крб.[1]. У першій половині XIX століття в містечку щороку відбувалося 6 одноденних ярмарків, де реалізовувалося товарів на 15—16 тис. крб. Ярмарки давали Мйончинському великий зиск, а ще більший — продаж сільськогосподарської продукції, зокрема пшениці, значну частину якої він вивозив за кордон.

У 30—40-і роки XIXстоліття Мацеїв був порівняно великим населеним пунктом, значним торговельним і ремісничим центром. У 1838 році тут налічувалося 279 дворів і близько 2 тис. населення[2], переважну більшість якого становили міщани — українці і євреї, а решта — селяни-кріпаки. Кращі землі навколо містечка належали поміщикові. За його власним визнанням, таких грунтів, як у нього, не було в усьому Ковельському повіті. Основною формою експлуатації селян була панщина, що тривала 3—4 дні на тиждень. Міщани платили панові чинш і виконували різні повинності. Вони займалися ремеслами, торгівлею і сільським господарством. Розширюючи посівні площі, Мйончинський під різними приводами забирав у селян кращу землю. Тільки за так званий інвентарний період (1848—1861 рр.) він захопив 91 десятину, тобто четверту частину їхніх наділів.

Під час проведення реформи 1861 року граф К. Мйончинський прагнув якнайбільше кращих земель залишити собі. У Мацеєві на 120 ревізьких душ було наділено всього 366 десятин землі. за яку селяни мали сплатити понад 2620 крб., причому ці землі були найгірші. Крім того, в смузі селянських наділів залишалося понад 46 десятин церковної та більш як 110 десятин поміщицької землі[3], що збільшувало черезсмужжя і породжувало великі труднощі при обробітку ділянок. Податки і платежі, якими були обтяжені селянські господарства, позбавлення селян прав на користування лісами й пасовиськами прирікали недавніх кріпаків на кабальну залежність від поміщиків і лихварів.

Наприкінці XIX століття графу Мйончинському в Мацеївському маєтку належало 515 десятин орної землі та 1100 десятин лісу; в Стахуровському фільварку — 1585 десятин, у маєтку Ставки — 1000 десятин[4]. У Мацеєві був також маєток великого землевласника П. С. Татарина, який мав 3179 десятин. Крім того, двом церквам належало 116 десятин[5].

Незважаючи на те, що залишки феодально-кріпосницьких відносин були ще дуже сильні, все ж економіка містечка почала набувати рис, властивих товарно-капіталістичному господарству. Поряд з великими фільварками, інтенсивніше почала розвиватися промисловість. У 70-х роках XIX століття за 2 км від містечка прокладено залізницю і побудовано станцію Мацеїв. Зросла кількість промислових підприємств, найбільшими з них були винокурний завод, паровий млин та вапнярня. Середньорічна вартість продукції цих підприємств дорівнювала 163 тис. крб. Наприкінці XIX століття Мацеїв був також важливим центром шкіряного виробництва Волинської губернії. В 1896 році, наприклад, вартість шкіри, виробленої підприємствами містечка, становила 3650 крб.[6], тобто за 50 років збільшилася в 4 рази. На початку XX століття в Мацеєві налічувалось 8 мануфактурних та 37 інших крамниць, щорічно відбувався ярмарок. Тут діяли поштова контора з телеграфом, сільська каса, а також лікарня на 16 ліжок і аптека[7].

З розвитком промислового виробництва і торгівлі швидко зростало населення містечка. Якщо в 1860 році тут налічувалось 1879 жителів, то в 1910 році — 4216[8]. В соціальній структурі населення найважливішою зміною була поява невеликого загону робітничого класу — залізничників, робітників винокурного заводу та

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 455.
[2] ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 18658, ч. 5, арк. 426, 427.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 299, спр. 226, арк. 2, 55, 56.
[4] И. Поляков. Крупное землевладение на Волыни, стор. 47.
[5] Волинський облдержархів, ф. 35, оп. 5, спр. 250, арк. 353, 354.
[6] Памятная книжка Волынской губернии на 1897 г. Житомир, 1897, стор. 68, 74.
[7] Весь Юго-Западный край, стор. 767.
[8] Города Волынской губернии. Житомир, 1910, стор. 246, 247.

інших промислових підприємств. Поповнення робітничого класу в Мацеєві відбувалося переважно за рахунок колишніх кустарів і ремісників, що розорилися, і зубожілих селян як самого містечка, так і навколишніх сіл. Жорстоко експлуатуючи робітників, власники підприємств зовсім не дбали про створення більш-менш сприятливих умов для праці. Антисанітарія, відсутність будь-якої охорони праці, 12—16-годинний робочий день при мізерному заробітку призводили до виснаження і масових, особливо професійних, захворювань. До того ж, робітники не мали ніяких політичних прав. Все це було причиною того, що події 1905 року в Росії мали широкий відгук серед трудящих Мацеєва. 11 і 12 жовтня 1905 року разом з робітниками Поліської залізниці страйкували працівники станції Мацеїв. Того ж року відбувся страйк робітників шкіряних підприємств, які вимагали скорочення робочого дня з 16 до 12 годин. Ковельський повітовий справник писав у донесенні, що робітники до заяви «прилучили також прокламацію антиурядового змісту»[1].

Поряд з розвитком економіки сталися деякі зміни і в галузі культури. В 1882 році в Мацеєві було відкрито сільське училище, яке в 1904 році реорганізовано на двокласне народне училище. В 1913 році тут навчалося 203 учні. При школі працювала невелика бібліотека для дорослих[2].

У роки першої світової війни Західна Волинь, у тому числі й Мацеїв, була ареною кровопролитних боїв між австро-німецькою та російською арміями. Коли наблизився фронт, значна частина населення евакуювалася до східних губерній. Припинили роботу промислові підприємства, школа. Під час боїв Мацеїв був частково зруйнований. Влітку 1915 року містечко захопили австро-німецькі війська, а на початку 1919 року, після краху німецької окупації на Україні, — білополяки. В серпні 1920 року частини Червоної Армії визволили Мацеїв від іноземних загарбників. Тут було встановлено Радянську владу, створено ревком на чолі з М. Веліковським і народну міліцію, які забезпечували революційний порядок у містечку і організовували допомогу бійцям Червоної Армії. Але у вересні 1920 року Мацеїв знову захопили польські війська, і він перебував під владою буржуазно-поміщицької Польщі до вересня 1939 року.

Мацеїв у період польської окупації був центром гміни Ковельського повіту. В 1921 році тут налічувалося 2977 чоловік населення[3]. В економіці Мацеївської гміни переважало сільське господарство. Великі земельні масиви належали поміщикам, а понад 50 проц. селянських господарств становили безземельні й малоземельні. Промисловість мала кустарний характер. У 1936—1937 рр. на території всієї гміни в промисловості було зайнято лише 259 чоловік. У Мацеєві перше місце серед інших видів кустарного виробництва посідало добування крейди. Тут діяло 12 крейдяних кар'єрів, де працювало близько 100 робітників[4]. Кілька десятків робітників було зайнято на шкіряних підприємствах, на лісопильному заводі, паровому млині, залізничній станції, у кравецьких майстернях тощо. Тяжкі умови праці були тут: усі роботи виконувалися вручну, робочий день тривав 14 годин і більше. В системі колоніального гноблення важливе місце посідала податкова політика. І селяни, і робітники, і кустарі мусили сплачувати безліч податків. Зокрема, селяни сплачували поземельний і маєтковий податок, на самоврядування, за кожну голову худоби, птиці, за собаку, платили податок на утримання костьолу, поліції, сажотруса та інші. В роки економічної кризи 1929—1932 рр. запровадили додатковий податок — 10 проц. поземельного, так звану кризисну надбавку[5]. Крім того, з населення стягали різні штрафи, численні мита (за забій худоби, одер-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1335, оп. 1, спр. 356, арк. 88, 238.

[2] Памятная книжка Дирекции народных училищ Волынской губернии на 1913 г., стор. 132.

[3] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. 9, стор. 16.

[4] Rocznik Wołyński, t. 5—6, стор. 374, 379.

[5] Л. Я. Корнійчук. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 36.

жання свідоцтва тощо). Особливим видом податків була неоплачувана шляхова повинність та інші примусові роботи.

Жорстокий соціальний гніт переплітався з політикою національного гноблення і дискримінації українського населення, яку провадили польські окупаційні власті. Всупереч умовам Ризького договору, вони заборонили українську мову в навчальних закладах і державних установах; вона була поставлена поза законом. Майже всі адміністративні посади займали поляки. У двох мацеївських школах працювало 12 учителів — усі поляки. Польські власті заборонили проведення зборів, селянських сходів[1].

Трудящі маси рішуче піднімалися на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Великим стимулом у цій боротьбі були успіхи соціалістичного будівництва в Країні Рад. Мацеїв і Мацеївська гміна в 1923 —1939 рр. були районом активного революційного руху. Вже в липні 1923 року в містечку застрайкували робітники лісопильного заводу, які вимагали підвищення заробітної плати на 50 проц. Страйк закінчився перемогою робітників.

Революційною боротьбою трудящих керували комуністи-підпільники. В 1926 році за рішенням Ковельського повіткому КПЗУ був створений Мацеївський райком КПЗУ, який відіграв визначну роль у діяльності комуністичного підпілля на Волині. Особливого значення комуністи надавали викриттю різних антирадянських наклепів і демагогії пілсудчиків. Вони роз'яснювали населенню принципи політики Радянської влади, зокрема в аграрному питанні, розповідали про справжню суть польського окупаційного режиму.

В період тимчасової стабілізації капіталізму буржуазно-поміщицькі кола Польщі посилили визиск і національне гноблення населення «кресів». Тому і в ці роки революційна боротьба не припинялася. Так, 16 липня 1926 року застрайкували робітники-кравці, які вимагали 8-годинного робочого дня і підвищення заробітної плати. Страйк тривав до 2 серпня і закінчився частковою перемогою кравців. Вони добилися 10-годинного робочого дня, а перед тим працювали по 14 годин. 6 березня 1929 року знову відбувся одноденний страйк кравців, які вимагали підвищення заробітної плати.

На знак протесту проти національного гноблення в березні 1928 року майже дві третини виборців Мацеєва бойкотували вибори до сейму або голосували за списки антиурядових угруповань.

У 30-х роках у зв'язку з економічною кризою в країні, зростанням впливу соціалістичного будівництва в Радянському Союзі значно посилилася революційна боротьба трудящих Волині, активізувалася діяльність комуністів і комсомольців. З їх ініціативи організовувалися масові демонстрації, маївки робітників і селян, виготовлялись і вивішувалися транспаранти революційного та антивоєнного змісту. 1 вересня 1933 року, в зв'язку із святкуванням Міжнародного дня молоді, в Мацеєві було вивішено транспаранти з гаслами: «Геть війну проти СРСР!», «Хай живе Міжнародний день молоді!», «Хай живе КПЗУ!». 4 липня 1934 року в містечку відбулася демонстрація, в якій взяли участь понад 1000 чоловік. Демонстранти несли лозунги: «Геть з війною проти Радянського Союзу!», «Геть з концентраційними таборами!», «Звільнити політичних в'язнів!»[2]. Масова політична демонстрація відбулася також 6 травня 1935 року. Одними з організаторів цих виступів були Ф. Ф. Нишпорук і Л. І. Ваврищук, яких польський суд засудив на 4 роки ув'язнення кожного.

Мацеївські комуністи боролися також за звільнення Ернста Тельмана та інших політичних в'язнів. У грудні 1935 року, наприклад, поліцейські власті затримали поштово-телеграфну кореспонденцію з Мацеєва, що містила вимогу повернути волю

---

[1] Боротьба трудящих Волині за виволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною, ч. 1, стор. 70.

[2] І. Заболотний. Нескорена Волинь, стор. 171.

Ернсту Тельману та іншим політв'язням, адресовану німецькому та італійському посольствам у Варшаві[1]. Щорічно з нагоди роковин Великого Жовтня, до свята Першого травня, дня пам'яті трьох «Л» (В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург) революційне підпілля виготовляло багато транспарантів, листівок та організовувало демонстрації.

Комуністи й комсомольці Мацеєва очолювали боротьбу селянських мас, становище яких особливо погіршало під час економічної кризи і в наступні роки. Зросли податки, різко впали ціни на сільськогосподарські продукти. В 1935 році, наприклад, центнер пшениці коштував майже втричі дешевше, ніж у 1928 році[2]. Тяжке економічне становище та політичне безправ'я зумовили дедалі ширшу участь селянських мас в антифашистській та національно-визвольній боротьбі. Для подання допомоги в організації селянського страйку в травні 1934 року до Мацеєва приїздив секретар Ковельського окружкому КПЗУ І. Н. Тишик. Він провів нараду місцевого активу. В Мацеєві та ряді навколишніх сіл було створено страйкові комітети. Селяни вимагали підвищення цін на сільськогосподарські продукти, зменшення податків, виступали проти режиму колоніального гноблення. У травні 1935 року застрайкували близько 100 гончарів. Страйк тривав кілька тижнів. Почався він на знак протесту проти скорочення заробітної плати і збільшення робочого дня. Ковельський окружний комітет КПЗУ звернувся до трудящих Ковельщини з закликом підтримати страйкуючих[3].

Мацеївські селяни брали участь у найбільшому на Волині селянському страйку, що відбувся у вересні—жовтні 1936 року. Селяни вимагали передачі їм землі без викупу, скасування шарваркової повинності, проведення меліорації за рахунок держави, зменшення ринкових зборів, зниження цін на промислові товари, а також навчання в школі українською мовою, припинення ворожої політики щодо СРСР. У рапортах поліції за вересень—жовтень 1936 року не раз висловлювалася тривога у зв'язку із страйковим селянським рухом. В одному з таких рапортів сказано: «9 вересня у Мацеєві зовсім не відбувся ярмарок... З Мацеївської гміни не прибуло на ярмарок жодної підводи»[4].

Не припинялися виступи робітників у Мацеєві і в наступні роки. У березні—квітні 1938 року знову виступили гончарі. Характерною рисою цього страйку було те, що він розпочався за рішенням відділу професійних спілок у Мацеєві. Робітники вимагали поновлення на роботі звільнених і укладення нової колективної угоди. В страйку взяли участь 164 гончарі. Комендант Волинського воєводського управління поліції повідомляв у міністерство внутрішніх справ, що комуністи мають «домінуючий вплив на населення і при кожній нагоді проводять страйкову кампанію»[5].

З радістю трудящі Мацеєва в історичні вересневі дні 1939 року зустріли звістку про визвольний похід Червоної Армії. Розпочалася підготовка до зустрічі радянських воїнів. У день вступу частин Червоної Армії до Мацеєва, з ініціативи комуністів, був організований багатолюдний мітинг, на якому з подякою Радянському урядові і воїнам-визволителям від імені трудящих селища виступив активний діяч революційного підпілля С. Крисюк. У перші ж дні після визволення був створений селянський комітет, а потім — тимчасове управління. Очолив його С. Крисюк (загинув у роки Великої Вітчизняної війни). Тимчасові органи народної влади стали організаторами і керівниками боротьби за встановлення революційного порядку, за побудову нового життя в селищі. 22 жовтня 1939 року жителі Мацеєва

---

[1] Волинський облдержархів, ф. 216, оп. 1, спр. 2685, арк. 5—8.

[2] Л. Я. Корнійчук. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі, стор. 42.

[3] Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною, ч. 2, стор. 229

[4] З історії західноукраїнських земель, вип. 1. К., 1957, стор. 153.

[5] Волинський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 7813, арк. 2.

обрали своїм депутатом до Народних Зборів Західної України С. Крисюка. На основі рішень цих зборів тимчасове управління націоналізувало паровий млин, 2 вітряки, лісозавод, олійницю, крейдяні кар'єри. Було націоналізовано також поміщицькі й церковні землі і передано їх безземельним та малоземельним селянам.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР про ліквідацію повітів і створення районів у січні 1940 року Мацеїв став центром новоутвореного району (був ним до 1959 року). В грудні 1940 року відбулися вибори до місцевих органів Радянської влади. Швидкими темпами розгорнулося соціалістичне будівництво в селищі. На базі націоналізованих 5 приватних крейдяних кар'єрів у 1940 році створено крейдяний комбінат[1]. Дрібні ремісники об'єднались у кустарнопромислові артілі.

Значна частина селянських господарств, які одержали землю, не мали чим обробити її. Щоб допомогти їм, у Мацеєві в 1940 році створено МТС[2]. У налагодженні її роботи важливу роль відіграла первинна парторганізація. Комуністи глибоко вникали у виробничий процес підприємства, допомагали колективу успішно виконувати виробничі завдання. З ініціативи парторганізації був укладений договір на соцзмагання між Мацеївською і Любомльською машинно-тракторними станціями.

Органи радянської влади велику увагу приділяли медичному обслуговуванню населення. У Мацеєві майже в 4 рази збільшилася кількість місць у лікарні, було створено санітарно-епідеміологічну станцію, відкрито дитячу консультацію і пологовий будинок.

Почалися соціалістичні перетворення і в галузі культури. В селищі відкрили середню і початкову школи з українською мовою викладання. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення організували групу культармійців з учителів і працівників партійно-радянського апарату. Вони взяли на облік неписьменних і малописьменних, створили спеціальні гуртки, в яких навчали грамоти. В 1940 році Мацеїв радіофіковано, почали працювати клуб на 300 місць, бібліотека. В центрі селища споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Але почалася Велика Вітчизняна війна. 27 червня 1941 року Мацеїв захопили гітлерівці. Фашисти пограбували населення, зруйнували і спалили МТС, 3 млини, 263 житлові будинки, відібрали в населення 170 коней, 380 голів великої рогатої худоби, 490 свиней тощо. Крейдяні кар'єри перетворили на місця знищення радянських людей. Тут тільки в серпні і вересні 1941 року окупанти розстріляли 4500 мирних жителів Мацеєва та навколишніх сіл[3].

Однак трудящі селища, які пізнали радість вільного життя, не корилися ворогові. Вони зі зброєю в руках боролися за визволення свого краю від фашистського поневолення. Крім тих, що воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, багато жителів перебували в партизанських загонах, що діяли на території району. Серед них Ф. Ф. Нишпорук, Л. І. Вавриццук та інші. В червні 1943 року почали боротьбу з окупантами загони ім. Кірова та ім. Ворошилова, що базувалися в Машівському лісі. Внаслідок дій партизанів улітку 1943 року було паралізовано роботу залізничної лінії Ковель—Холм. Диверсійні групи діяли і в районі залізничної станції Мацеїв. З партизанами підтримувала зв'язки підпільна комсомольська організація селища, яку очолював С. І. Васейко.

Партизанський загін Героя Радянського Союзу В. О. Карасьова в лютому 1944 року напав на фашистів у Мацеєві. Це було так несподівано, що ворог, незважаючи на чисельну перевагу, відступив. Партизани захопили залізничну станцію, телеграфно-телефонну лінію. Частину гарнізону станції знищили. Важлива в стратегічному відношенні станція Мацеїв протягом 8 годин була в руках партизанів. Вони висадили у повітря електростанцію, водокачку, будинок жандармерії, а також млини, які гітлерівці використовували для своїх потреб.

[1] Газ. «Радянська Волинь», 12 квітня 1941 р.
[2] Газ. «Радянська Волинь», 10 серпня 1940 р.
[3] Волинський облдержархів. ф. Р-66, оп. 4, спр. 15, арк. 206

У липні 1944 року 27-а гвардійська стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора В. С. Глібова зав'язала бої на підступах до Мацеєва. 18 липня селище і залізнична станція були визволені від німецько-фашистських окупантів[1]. Немало радянських солдатів і офіцерів полягло смертю хоробрих у боях за Мацеїв і навколишні села. Особливий героїзм у цих боях виявив гвардії старший лейтенант О. Й. Малєв. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'я його викарбуване на пам'ятнику, встановленому на братській могилі в селищі.

Одразу ж після визволення Мацеєва відновили роботу РК КП(б)У, райвиконком і райком ЛКСМУ. 11 грудня 1944 року вийшов перший номер районної газети «Ленінський шлях», яка з березня 1945 року почала називатися «Вільне життя».

Під керівництвом районної партійної організації розпочалася напружена робота трудящих по відбудові селища. В 1944 році став до ладу один цех крейдяного комбінату. Згодом тут почали випалювати вапно. В 1946 році план виробництва крейди комбінат виконав на 100,5 проц., вапна — на 101 проц. У 1945 році почав діяти цегельний завод. Потужність його дорівнювала 160 тис. штук цегли на рік. У 1944 році дав першу продукцію промкомбінат.

Велику увагу парторганізація приділяла відбудові сільського господарства. Безкінні господарства на пільгових умовах одержали коні й вози. Використовуючи державну допомогу, довготерміновий кредит на спорудження хат і господарських будівель, а також на придбання робочої і продуктивної худоби та реманенту, селянські господарства швидко ставали на ноги. Цьому сприяла і МТС, відбудована в 1944 році.

У вересні 1944 року відкрилася районна лікарня. Розпочалося навчання в школі. Знову розгорнулася робота по ліквідації неписьменності. На кінець 1947 року неписьменність серед дорослого населення було ліквідовано. В 1946 році селище Мацеїв перейменовано на Луків.

Незважаючи на труднощі повоєнного часу, господарство Лукова розвивалося швидкими темпами. Якщо в 1950 році крейдокомбінат виробив 95 тис. тонн крейди, то в 1955 році — 185 тис. тонн. У 1963 році на його базі створено комбінат будівельних матеріалів — найбільше підприємство в селищі. За останні роки воно значно розширилось, зросла його технічна оснащеність. Усі роботи механізовані, в тому числі помел крейди. В цеху формування черепиці встановлено агрегат механічного просіву піску та виготовлення розчину. Рік у рік зростає потужність комбінату. Якщо в 1955 році вартість валової продукції підприємства становила 85 тис. крб., то в 1969 році — 1270 тис. крб. Комбінат виробляє головним чином молоту крейду і вапно. Споживачі — будівельні трести Української РСР та інші підприємства республіки, які виготовляють будівельні матеріали. Споживачами є також колгоспи Волинської, Львівської і Ровенської областей, які використовують вапно для вапнування кислих грунтів.

Провідну роль в налагодженні виробництва на комбінаті відіграє первинна партійна організація, що виникла в 1957 році. В її рядах на той час налічувалося 4 комуністи, а нині вона має 73 чоловіка. Повсякденна політико-масова робота комуністів (політінформації, читки газет, бесіди та інше) позитивно позначається на організації виробничого процесу, на вихованні членів колективу. Комбінат систематично виконує державні плани. Кращих результатів у соціалістичному змаганні добиваються бригада по випалюванню вапна (бригадир Л. В. Соболєва), 4 бригади помельного цеху, які очолюють І. Ф. Маркевич, В. І. Біронт, К. В. Климук та М. Г. Вербицький. Ці бригади носять почесне звання колективів комуністичної праці.

Партійна організація і дирекція приділяють велику увагу розвитку раціоналізаторського руху. З 1959 року тут діє первинна організація Всесоюзного товари-

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 373.

Будинок культури в смт. Лукові. 1969 р.

ства винахідників та раціоналізаторів. До початку 1968 року члени її внесли 94 раціоналізаторські пропозиції.

Важливе місце в економіці селища посідає міжрайонна лукомеліоративна станція (ЛМС), утворена в 1960 році на базі РТС. Вона обслуговує Ковельський, Любомльський і Турійський райони. ЛМС має потужну техніку: 15 вантажних автомашин, 3 екскаватори, 51 трактор. За час існування станції колектив освоїв 22 973 га боліт і чагарників. На цих землях колгоспи вирощують зернові культури, цукрові буряки, овочі, сіють багаторічні трави.

Кращим колективом лукомеліоративної станції є бригада Б. С. Коблика, якій надано звання бригади комуністичної праці. За визначні успіхи в роботі тракториста цієї бригади О. А. Лесика нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, машиніста екскаватора А. К. Книша — орденом «Знак Пошани».

Протягом першого повоєнного десятиріччя значно розширився цегельний завод, а в 1955—1956 рр. він був повністю реконструйований, завдяки чому потужність його зросла до 4,5—5 млн. штук цегли на рік. У 1957 році став до ладу харчокомбінат. До складу його входять пекарня, маслосироробний і ковбасний цехи. млин, цех безалкогольних напоїв.

У селищі є 68 колгоспних дворів, які належать до 3-ї городньої бригади артілі «Маяк» (центральна садиба в с. Новосілках). У Лукові розміщена також колгоспна ферма відгодівлі молодняка великої рогатої худоби.

За післявоєнні роки Луків змінився і зовні. Він розбудувався, пролягли нові вулиці, зокрема ім. Ю. Гагаріна, І. Франка та інші. Протягом 1945—1968 рр. споруджено 220 нових житлових будинків, з них 10 звів комбінат будівельних матеріалів. За рішенням селищної Ради до 50-річчя Великого Жовтня прокладено близько 2 тис. погонних метрів тротуарів. Вулиці освітлюються. З 1964 року Луків одержує електроенергію від Добротвірської ДРЕС. Селище має автобусне сполучення з багатьма містами й селами області.

Заможним і культурним стало життя робітників, колгоспників, сільської інтелігенції, рік у рік підвищується їх матеріальний добробут. Протягом останніх років зросла реалізація промислових і продовольчих товарів. У Лукові працює універмаг і 12 інших магазинів. За хорошу організацію радянської торгівлі, систематичне перевиконання плану колективу Луківського споживчого товариства до 50-річчя встановлення Радянської влади на Україні вручено Пам'ятний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради профспілок.

До послуг трудящих комбінат побутового обслуговування, який об'єднує кравецьку, шевську, годинникарську майстерні, фотоательє і перукарню. Розвинута і мережа підприємств громадського харчування — тут є чайні, 3 їдальні, 5 буфетів.

Значно поліпшилось і медичне обслуговування населення. В Луківській дільничній лікарні, яка розрахована на 100 ліжок, є терапевтичне, хірургічне, інфекційне, дитяче, пологове та гінекологічне відділення, де застосовуються всі сучасні методи лікування. Загальну повагу населення заслужив лікар-терапевт Т. М. Коно-

нець. За хороші показники в роботі Луківська лікарня занесена на обласну Дошку пошани. З 1965 року в Лукові почала працювати лікарня санаторного типу для працівників Львівської залізниці.

У селищі є середня школа і сільське професійно-технічне училище № 2. У школі в 1966/67 навчальному році налічувалось 610 учнів і 37 учителів. Перший випуск десятикласників відбувся в 1948 році. З того часу Луківську середню школу закінчили понад 1000 юнаків і дівчат.

Парторганізація школи і колектив учителів приділяють велику увагу комуністичному вихованню учнівської молоді. В школі створено ленінську кімнату, де зібрано багато цікавих документів про життя і діяльність В. І. Леніна. Ці матеріали надіслали школі з Москви, Ленінграда, Києва, Ульяновська, а також з Польщі, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Франції. У ленінській кімнаті приймають школярів до лав піонерів, до комсомолу.

Цікаву роботу ведуть юні слідопити. Вони створили кімнату бойової слави, де зібрані цінні матеріали про тих, хто боровся за встановлення Радянської влади в селищі, хто брав участь у його визволенні з-під фашистського іга.

Вчителі школи є членами селищної організації товариства «Знання». За сумлінну навчально-виховну і громадську роботу В. М. Сліпко удостоєний звання заслуженого вчителя школи УРСР, К. А. Прошак нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Луківське професійно-технічне училище № 2 створене в серпні 1954 року. В 1968 році тут навчалося 550 чоловік. Училище готує трактористів-машиністів широкого профілю, механізаторів тваринницьких ферм, механізаторів лукомеліоративних та іригаційних робіт. За 13 років (1954—1967 рр.) воно випустило для сільського господарства області 4815 спеціалістів.

Училище має хорошу навчально-виробничу базу: новозбудований навчальний корпус, їдальню на 120 місць, гуртожиток на 280 чоловік, актовий зал на 400 місць, читальний зал, бібліотеку. В 1967 році закінчилось будівництво нової майстерні. Машинно-тракторний навчальний парк налічує 40 тракторів, 10 комбайнів і 9 автомашин. Училище повністю забезпечене кадрами викладачів і майстрів виробничого навчання. Тут працюють 18 викладачів, у тому числі 9 інженерів-механіків, і 28 майстрів виробничого навчання.

Значна частина дорослого населення Лукова навчається заочно у вузах та середніх спеціальних закладах, у вечірній школі робітничої й сільської молоді.

У центрі селища височить Будинок культури, який є центром культурно-масової і політико-виховної роботи. Він має просторий лекційний зал на 400 місць, спортивний зал, 5 кімнат для роботи гуртків художньої самодіяльності; тут працюють гуртки — хоровий, вокальний, фізкультурний, художнього слова, народних інструментів, створено духовий оркестр.

Будинок культури — улюблене місце відпочинку жителів. Сюди приходять подивитися новий кінофільм або виступ самодіяльних артистів, послухати цікаву лекцію. Крім того, тут систематично організовуються диспути, вечори запитань і відповідей, тематичні вечори. Створено агіткультбригаду, яка виїжджає з концертами в села району. Перед луківськими глядачами часто виступають столичні артисти та інші професіональні художні колективи республіки. Протягом 1966—1968 рр. у Лукові гастролювали московський ансамбль «Циган», київський цирк, колективи Тернопільської та Луцької обласних філармоній, ансамбль пісні й танцю Прикарпатського військового округу, Нововолинський народний театр та інші.

Завжди людно в бібліотеці, яка має читальний зал на 50 чоловік, методичну кімнату; працює на громадських засадах кабінет політичної освіти. На час заснування бібліотеки (1945 р.) книжковий фонд її налічував кількасот книжок, а в 1968 році він становив 32 410 примірників. Число читачів також щорічно зростає. Якщо в 1958 році їх було 850 чоловік, то в 1968 році — 2267. Крім видачі книжок, прово-

дяться читацькі конференції, літературні вечори, влаштовуються книжкові виставки та інше.

Справді масовим став спорт у Лукові. Тут є стадіон, де любителі спорту займаються легкою атлетикою, волейболом і футболом. Проводяться змагання фізкультурних колективів підприємств і навчальних закладів селища. В районних змаганнях беруть участь футбольні й волейбольні юнацькі команди.

Питання розвитку селища, добробуту і культури його жителів перебувають у центрі уваги Луківської селищної Ради. До її складу входять 30 депутатів, обраних з числа кращих виробничників, активних учасників громадського життя. Рада у своїй роботі спирається на широкий актив. Працюють 7 постійно діючих комісій: промислова, сільськогосподарська, соціалістичної законності та інші.

Чудові перспективи Лукова на майбутнє. Найближчим часом тут буде споруджено меблеву фабрику, завод залізобетонних виробів, новий помельний цех комбінату будівельних матеріалів потужністю 200 тис. тонн крейди на рік, їдальню на 60 місць, банно-пральний комбінат, три 16-квартирних, один восьми- і два 4-квартирні житлові будинки, продовольчий магазин, нафтобазу при лукомеліоративній станції та інше. Так росте і розвивається новий, соціалістичний Луків.

П. Н. СЕРПЕНІНОВ, В. М. СЛІПКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТУРІЙСЬКОГО РАЙОНУ

ГАЙКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 22 км на південний захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Овадне. Населення — 312 чоловік. Сільраді підпорядковані села Замости, Руда і Ягідне.

Місцевий колгосп ім. Леніна має 4538 га землі, в тому числі 1912 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, льон, картопля та насіння овочевих культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Перша письмова згадка про Гайки належить до 1545 року.

У 1944 році, відступаючи під ударами Червоної Армії, фашисти спалили село. В перші ж післявоєнні роки воно було повністю відбудовано.

КЛЮСЬК — село, центр сільської Ради. Розташований за 7 км на схід від районного центру і залізничної станції Турійськ. Населення — 412 чоловік. Сільраді підпорядковані села Волиця, Гаруша, Задиби, Селець, Тагачин.

Колгосп ім. Котовського, центральна садиба якого розташована в Клюську, має 4718 га землі, в тому числі 2391 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві зернових і м'ясо-молочному тваринництві.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

В історичній літературі Клюськ уперше згадується в 1545 році.

Під час революції 1905—1907 рр. повсталі селяни Клюська підпалили маєток тодішніх власників села панів Пліновських. У 1929 році в селі виник осередок КПЗУ, першими членами якого були Д. Г. Голотюк, С. М. Лучнінін, О. С. Рудисюк, Ф. Ф. Стичук. Вони підтримували зв'язок з підпільними організаціями сіл Грушівки, Задиб, Обенижів, вели пропаганду за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною.

Під час фашистської окупації гітлерівці в Клюську вбили 30 мирних жителів, 30 чоловік вивезли до Німеччини, зруйнували 14 будинків, забрали в населення 229 голів худоби.

КУЛЬЧИ́Н — село, центр сільської Ради. Розташований за 4 км на захід від районного центру і залізничної станції Турійськ. Населення — 337 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дольськ, Мировичі, Растів, Ставок.

У Кульчині розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 2764 га землі, в тому числі 1609 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

В історичній літературі с. Кульчин вперше згадується в 1570 році.

Під час Великої Вітчизняної війни фашисти вивезли до Німеччини 16 чоловік, знищили 131 житловий будинок, 203 господарські будівлі; забрали в населення 88 коней, 103 корови, 155 свиней, 187 овець.

У селах Растові та Дольську у 30-х рр. виник осередок КПЗУ, до складу якого входили І. С. Долинський, В. Ф. Фейдак, Л. Д. Луцюк, П. О. Кось та інші. 29 жовтня 1928 року тут відбувся страйк сільськогосподарських робітників.

КУ́ПИЧІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 20 км на схід від районного центру і залізничної станції Турійськ. Через село проходить шосе Турійськ — Рожище. Населення — 1133 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Нири, Свинарин і Чорніїв.

Місцевий колгосп «Дружба» має 2873 га землі, в тому числі 1781 га орної, 33 га саду. Напрям господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 35 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них колишній голова сільської Ради А. П. Жебко удостоєний ордена Леніна.

Відправка хліба державі з колгоспу ім. Пархоменка, с. Растів. 1959 р.

У Купичеві є середня школа, клуб, бібліотека. Працює дільнична лікарня на 50 ліжок. До послуг населення — комбінат побутового обслуговування.

Перша письмова згадка про село належить до 1753 року.

Під час першої світової війни більшість населення евакуювалась у Катеринославську губернію. В 1915 році біля села точилися запеклі бої. Жителі Купичева спорудили пам'ятник загиблим російським солдатам.

У 1926 році в селі виник підпільний комуністичний осередок, організаторами якого були О. С. Заславський, Ю. П. Заславський, А. В. Терещук. Під керівництвом членів КПЗУ 1 Травня 1932 року була проведена масова демонстрація трудящих, в якій взяло участь понад 300 жителів сіл Купичева, Нир, Іванівки, Нового Двору і Літина.

МА́КОВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 30 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Турійськ, за 10 км від шосе Турійськ—Рожище. Населення — 364 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Мочалки, Осекрів, Серкізів.

Місцевий колгосп «Слава» має 3835 га землі, в тому числі 2214 га орної, 22 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств працюють млин, пилорама. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, ланкову колгоспу Є. М. Медведчук нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб; майстерня побутового обслуговування.

Вперше Маковичі згадуються у 1545 році.

Під час окупації села буржуазно-поміщицькою Польщею жителі села вели боротьбу за своє соціальне і національне визволення. У 1937 році на честь ознаменування 20-х роковин Великого Жовтня в селі були вивішені революційні гасла, а в ніч на 1 Травня 1938 року розповсюджені листівки.

В роки німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили частину села, 122 чоловіка відправили на каторжні роботи до Німеччини.

За участь у Великій Вітчизняній війні орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 53 уродженців Маковичів. 9 травня 1965 року в селі встановлено обеліск воїнам-односельчанам, що загинули від рук німецько-фашистських загарбників.

МИЛЯНО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 14 км на північний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Мацеїв. Населення — 602 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Годовичі, Залісці, Зілове, Кличковичі, Перевісся, Тупали, Туровичі.

У Миляновичах розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який має 7459 га землі, в тому числі 3669 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп посідає третє місце в районі по врожайності зернових культур і виробництву тваринницької продукції. Кілька разів був учасником Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР і нагороджений дипломом 2-го ступеня. За успіхи в розвитку сільського господарства 8 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них ордена Леніна удостоєний В. Т. Копієвський.

У селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Миляновичі — давнє поселення, в історичній літературі вперше згадується в 1540 році.

З 1933 року в селі діяв осередок КПЗУ, під керівництвом якого селяни вели боротьбу за своє соціальне і національне визволення. Першого травня 1936 року в селі відбулася велика демонстрація трудящих, організатором якої був член КПЗУ М. С. Солодюк (загинув у жовтні 1939 року від рук польських поліцаїв). У 1937 році в ніч на 1 Травня в селі вивісили червоні прапори і транспаранти з революційними лозунгами.

Тимчасова німецько-фашистська окупація села тривала з 28 червня 1941 року по 18 липня 1944 року.

На території села виявлено речі доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і залізоплавильні горни доби раннього заліза (IV—II століття до н. е.).

МОКРЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради. Розташований вздовж шосе Ковель—Володимир-Волинський, за 12 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Туропин. Населення — 1202 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Блаженик, Турія, Туропин.

Місцевий колгосп «Шлях до комунізму» має 2985 га землі, в тому числі 1423 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є пилорама, цегельний завод потужністю 1,5 млн. цеглин за сезон.

У селі є восьмирічна школа, при якій відкрито консультаційний пункт Турійської середньої заочної школи, бібліотека, клуб на 250 місць. Є пологовий будинок.

Уперше в історичній літературі с. Мокрець згадується у XVI столітті.

В роки першої світової війни, коли наблизився фронт, Мокрець окупували австрійські війська. Населення евакуювалось у східні області України. Більшу частину села було спалено. Після укладення Брестського миру селяни повернулися додому.

За часів панування буржуазно-поміщицької Польщі у 1923 році в Мокреці створено підпільний осередок КПЗУ. Організатором його був В. М. Хильчук. Осередок налагодив зв'язки з партійними організаціями навколишніх сіл і Володимир-Волинською організацією КПЗУ. У березні 1928 року польська охранка викрила осередок. 22 чоловіка арештували і відправили на допит у ковельську жандармерію, а звідти у розпорядження луцького прокурора. В лютому 1929 року в Луцьку відбувся суд. Всіх заарештованих засудили до тюремного ув'язнення строком від 4 до 10 років.

Під час фашистської окупації були повністю знищені села Блаженик і Турія. В липні 1943

року українські буржуазні націоналісти по-звірячому замордували у Мокрецькому лісі 10 радянських партизанів-розвідників. На місці їх загибелі 1961 року встановлено обеліск Слави. За героїзм, виявлений при форсуванні річки Турії і в боях за село Блаженик у 1944 році, воїнам Червоної Армії Ю. М. Солодову і В. І. Харламову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

НОВИ́Й ДВІР — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на південний схід від районного центру і за 21 км від залізничної станції Голоби. Населення — 584 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Дожва, Ловища, Осьмиговичі, Поляна (до 1954 року — Іванівка), Синявка.

У селі — центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який має 4855 га землі, в тому числі 2478 га орної, 32 га саду. Артіль спеціалізується на вирощуванні зернових, льону, цукрових буряків, картоплі. Розвинуте тваринництво молочного напряму.

За успіхи в розвитку тваринництва доярку О. Ф. Бадиру нагороджено орденом Леніна, голову сільської Ради Г. К. Сервачинського — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Новому Дворі є середня школа, бібліотека, клуб.

Вперше у письмових джерелах село згадується у 1570 році.

В грудні 1937 року в Новому Дворі виник підпільний осередок КПЗУ, який налічував 8 чоловік. Члени КПЗУ розповсюджували листівки, організовували маївки й мітинги в дні революційних свят.

Під час Великої Вітчизняної війни фашисти закатували в селі 34 чоловіка, 17 — вивезли до Німеччини; спалили 136 житлових будинків і 196 господарських будівель, забрали 700 голів худоби.

НОВОСІ́ЛКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 20 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Мацеїв на лінії Ковель—Любомль. Поблизу села протікає р. Плиска — притока Прип'яті. Населення — 555 чоловік. Сільраді підпорядковані села Відути, Комарів, Окунин і Сомин.

У Новосілках розташована центральна садиба колгоспу «Маяк», який має 6777 га землі, в тому числі 2927 га орної. Колгосп «Маяк» велике багатогалузеве господарство. Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств колгосп має кузню і майстерню для ремонту тракторів.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджено ланкову Г. С. Кушнірук.

Після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною Новосілки складалися з багатьох хуторів. Правління колгоспу створило спеціальні будівельну і транспортну бригади для перевезення хат з хуторів у село. Одночасно відбудовувались будинки, зруйновані німецько-фашистськими загарбниками. Споруджувалися також нові.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури з залом на 400 місць, бібліотека, яка налічує 9700 книжок. До 50-х роковин Великого Жовтня при школі створено музей бойової слави. З 1957 року виходить багатотиражна газета «Шлях Леніна». Працюють комбінат побутового обслуговування, готель, 2 магазини.

Перша письмова згадка про Новосілки належить до 1570 року. В 1617 році село зруйнували татари.

Влітку 1918 року, коли Новосілки були під владою австро-німецьких окупантів, тут відбувся виступ селян. Дізнавшись про перемогу Жовтневої революції, селяни напали на маєток поміщика і забрали худобу, хліб, інвентар. Окупанти жорстоко розправилися з учасниками заворушення.

В 1925 році в селі виник осередок КПЗУ, а в 1927 році створено районний комітет КПЗУ, головою якого обрали В. Кухарука. Комітет об'єднував комуністів сіл Годовичів, Окунина, Осеребів, Паридубів, Перевалів і Торговища.

В 1925 році під керівництвом комуністів жителі Новосілок брали участь у першотравневій демонстрації в Ковелі. Під час демонстрації відбулася збройна сутичка з поліцією. В грудні 1929 року польська дефензива розгромила Новосілківський райком КПЗУ, заарештувала більшість його членів і кинула у в'язницю. В 1934 році жителі Новосілок брали участь у сільськогосподарському страйку, що охопив тоді весь Ковельський повіт. У 1936 році в Новосілках знову відбувся виступ селян, під час якого поміщицький управитель убив одного і поранив двох чоловік. Для остаточного розгрому революційного підпілля в Новосілки прибув загін жандармів. 22 жителі були засуджені до тюремного ув'язнення строком від 4 до 12 років.

У період Великої Вітчизняної війни в Новосілках діяла підпільна антифашистська група, яку створили колишні члени КПЗУ П. Д. Ковальчук і М. Д. Мазурук. Підпільна група існувала також і в Окунині, очолював її П. І. Ницюк. Фашисти завдали шкоди господарству Новосілківської сільради на суму 4 439 898 карбованців.

ОВЛО́ЧИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 24 км на захід від районного центру, за 18 км на південний схід від залізнич-

Збирання огірків у колгоспі «Маяк», с. Новосілки. 1968 р.

ної станції Туропин. Населення — 1021 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Крать і Ставки.

Місцевий колгосп ім. Фрунзе має 7146 га землі, в тому числі 2676 га орної. Основні галузі господарства — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Є пилорама. У колгоспі працює комбайнер О. І. Касян, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

В Овлочині є середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує пологовий будинок.

Вперше в історичній літературі село згадується в 1545 році.

Під час німецько-фашистської окупації загарбники знищили в селі 70 будинків, вбили 33 жителі села.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, 42 чоловіка нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 28 км на схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Любитів. На околицях села є 7 озер, від чого і походить його назва. Населення — 596 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Пересіка і Сушибаба.

В Озерянах — колгосп ім. Енгельса, який має 3731 га землі, в тому числі 1250 га орної, 26 га саду. Основні галузі господарства — рільництво і тваринництво. Розвинуте рибне господарство. З допоміжних підприємств працюють цегельний завод, млин.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В роки окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею (1920—1939 рр.) активну участь у революційному русі брали жителі села Є. М. Козак і Н. Н. Луцюк. У 1945 році вони загинули від рук українських буржуазних націоналістів.

ПЕРЕВА́ЛИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 18 км на захід від районного центру, за 13 км від залізничної станції Мацеїв. Населення — 501 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Осереби, Охотники, Торговище.

Колгосп ім. Горького, що розташований у селі, має 5522 га землі, в тому числі 2264 га орної, 29 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працює млин. За високі показники в роботі ланкову Л. А. Коваль нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У Перевалах є середня школа, бібліотека, клуб. До 50-річчя Великого Жовтня споруджено типове приміщення школи, а також Будинок культури.

На околиці села досліджено два кургани часів Київської Русі (IX—X століття).

РУ́ЖИН — село, центр сільської Ради. Розташований за 9 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Ружин. Населення — 579 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Городилець і Клевецьк.

Місцевий колгосп ім. Мічуріна має 4768 га землі, в тому числі 1783 га орної, 25 га саду. Вирощуються зернові, льон, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Ружині є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць. За післявоєнні роки побудовано 200 нових будинків.

Село під назвою «Ружиньов» вперше згадується в історичній літературі в 1503 році.

В роки панування буржуазно-поміщицької Польщі селяни під керівництвом осередку КПЗУ проводили активну боротьбу проти окупантів. Першого травня 1938 року в Клевецьку відбулася демонстрація, в якій взяло участь понад 300 селян.

Під час Великої Вітчизняної війни фашистські загарбники зруйнували в селі 436 будівель, у тому числі 135 житлових будинків; убили 36 жителів. 102 чоловіка вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

СОЛО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 5 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Турійськ, вздовж шосе Ковель—Володимир-Волинський. Навколо села три озера — Велич, Селище, Черепаха. Населення — 609 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дуліби, Кустичі, Обенижі, Туричани.

В Соловичах розміщена бригада колгоспу «Радянська Україна», центральна садиба якого міститься в с. Обенижах. Колгосп має 6744 га землі, в тому числі 3108 га орної, 59 га саду. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Соловичі вперше згадуються в історичній літературі у XIII столітті.

У 1932 році в селі виник осередок КПЗУ. У 1939 році створено партійну і комсомольську організації.

Під час фашистської окупації гітлерівці розстріляли 5 чоловік, 15 — вивезли до Німеччини; зруйнували 147 житлових будинків, 256 господарських будівель.

ТУ́ЛИЧІВ — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на південний схід від районного центру та залізничної станції Турійськ. Населення — 455 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вербичне, Літин, Молодівка, Радовичі, Серебряниця.

У Туличеві міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 3935 га землі, в тому числі 2163 га орної, 33 га саду. Господарство спеціалізується на виробництві зернових та м'ясо-молочному тваринництві.

У селі є початкова школа, бібліотека, клуб.

Село Туличів існувало вже в XV столітті.

У 1934 році жителі Туличева разом з селянами сіл Радовичів і Літина під керівництвом комуністів брали участь у сільськогосподарському страйку. В 1937 році в селі були вивішені першотравневі транспаранти.

З 29 червня 1941 року по 9 березня 1944 року село було окуповане німецько-фашистськими загарбниками, які спалили всі двори, вбили 122 чоловіка, 30 — відправили до Німеччини на каторжні роботи.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

* Прізвища, позначені в покажчику зірочкою, подано російською або іноземною мовами.

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Ї

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Г

І

Й

К

Л

М

Р

С

У процесі підготовки матеріалів до тому «Волинська область» автори нарисів і довідок опрацювали і використали матеріали Центрального архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центрального державного архіву Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного воєнно-історичного архіву СРСР, архіву Міністерства оборони СРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, Центрального державного архіву Литовської РСР, Центрального державного архіву Білоруської РСР, Житомирського, Львівського, Волинського обласних державних архівів та Житомирського і Волинського обласних партійних архівів.

Фотоілюстрації до тому добиралися з фондів Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного воєнно-історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву кінофонофотодокументів УРСР, фотоархіву РАТАУ, фотодокументів Волинського обласного краєзнавчого музею та Волинського обласного державного архіву. Під час підготовки ілюстрацій до тому були використані також матеріали Центрального музею В. І. Леніна, Державного музею етнографії народів СРСР, Державного історичного музею УРСР (Київ), Волинського і Ровенського обласних краєзнавчих музеїв.

Значну допомогу в підготовці тому до друку подали: Інститут історії АН УРСР, кафедри історії Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки, Львівського ордена Леніна державного університету ім. І. Франка та Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

У збиранні та обробці матеріалів авторам і редколегії тому активно допомагала громадськість області. Було створено 295 комісій і груп, до яких залучено понад тисячу чоловік. Значну допомогу подали також різні організації та установи області. Найбільш активну допомогу в підготовці матеріалів до тому подали працівники Волинського обкому КП України: заст. завідуючого відділом пропаганди і агітації А. С. Кондратюк; С. К. Арцабко, В. А. Наконечний, Ю. М. Троць, Є. А. Поліванов; відповідальний секретар виконкому обласної Ради депутатів трудящих М. Ф. Пирожко, працівники радянських установ

Л. Г. Пісковий, І. М. Трегубенко, Д. І. Терещенко, І. А. Здрок, І. Н. Новоселецький, А. Ф. Климук, В. І. Царук, О. М. Зінченко, обласного управління сільського господарства — І. Л. Конопко, В. І. Бролінський, Ф. П. Кримчук, Л. А. Соколовський, О. І. Остапенко, обласного партійного архіву — І. В. Колесник, Н. З. Скрячев, обласного державного архіву — М. Р. Міц, А. А. Кондратюк, Д. Ю. Прихода, І. В Смирнова, П. Г. Скиба, обласного краєзнавчого музею — А. П. Каліщук, Н. Ю. Пушкар, обласної бібліотеки — В. Ф. Єлисєєва, Н. Ф. Кириловська, З. С. Мельникова, Г. М. Аністратенко, Л. М. Гусєва, М. Т. Лук'янчук, М. О. Муругова, науковці Луцького педагогічного інституту Д. М. Цимбалюк, В. Ф. Покальчук, Г. О. Козачук, І. М. Нефедов, фотокореспонденти — Г. С. Сажнєв, Л. М. Спицин, Л. С. Хринюк, художник Д. М. Латишев.

У виявленні архівних матеріалів до нарисів подавали допомогу науковці Львівського ордена Леніна державного університету ім. І. Франка В. О. Борис, Ю. М. Гросман, М. Г. Максимова, П. П. Челак.

В підготовці матеріалів для нарисів і довідок активну участь брали: **Луцьк:** О. Г. Білоус — працівник редакції газети «Радянська Волинь», Г. А. Кудь — секретар міськкому КП України, К. В. Литвиненко — завідуючий відділом міськкому КП України, М. Г. Шалак — працівник редакції газети «Радянська Волинь». **Володимир-Волинський район:** О. І. Власюк — секретар райкому КП України, В. М. Герман, Ю. Ф. Гудзенко, І. Й. Тарасюк — учителі, С. М. Чайковський — редактор районної газети. **Горохівський район:** М. Х. Глобенко, С. Ф. Голдованська, І. Я. Гришай — вчителі, С. С. Гураш — заступник голови виконкому районної Ради депутатів трудящих, І. П. Іваненко — секретар райкому КП України, М. П. Іценко, П. І. Куртяк — учителі, С. К. Пирожко — редактор районної газети, В. П. Плисюк — викладач історії КПРС, кандидат історичних наук, Д. І. Сорока, Г. С. Філіпович, М. П. Яценко — вчителі, Ю. Ю. Яшков — колишній районний військовий комісар. **Іваничівський район:** А. А. Бабський — завідуючий відділом райкому КП України, І. М. Мамота, І. М. Ратюк, М. М. Степанчук — учителі, Р. П. Троць — секретар райкому КП України. **Камінь-Каширський район:** В. К. Бородчук — редактор районної газети, Є. Г. Маркус — секретар райкому КП України, С. А. Рябуха — завідуючий відділом райкому КП України. **Ківерцівський район:** М. І. Богуш — працівник редакції районної газети, П. М. Каравапський, Д. А. Антонюк, М. М. Наумчик — учителі, О. Й. Ступаков — секретар райкому КП України, В. Ю. Шило — завідуючий відділом райкому КП України. **Ковельський район:** В. В. Балюк — секретар міськкому КП України, М. Я. Білащук — голова Старокошарівської сільської Ради, О. М. Вокалюк — учитель, І. О. Гончарук — відповідальний секретар районної організації товариства «Знання», С. О. Ластовиря — вчитель, І. В. Павлюк — заступник редактора районної газети, П. Я. Скобла — вчителька, П. М. Скулинець — завідуючий кабінетом політичної освіти міськкому КП України, М. Н. Тургинюк — учитель. **Локачинський район:** Н. О. Динько — завідуюча відділом райкому КП України, В. Й. Калитюк — учитель, П. А. Лаценко — секретар райкому КП України, М. І. Лінник — учитель, М. О. Лоянич — секретар райкому КП України, Г. С. Міщук — відповідальний секретар районної газети, А. Г. Чумаченко — вчитель. **Луцький район:** С. І. Бородулін — заступник редактора районної газети, Д. П. Зіневич — заступник голови виконкому районної Ради депутатів трудящих, Ж. І. Ковальчук, Ю. Й. Тарасюк — секретарі райкому КП України. **Любешівський район:** О. В. Гунько — завідуюча кабінетом політичної освіти райкому КП України, Г. М. Кіпаренко — викладач Львівського державного університету ім. І. Франка, В. П. Остапюк — секретар райкому КП України, Д. Г. Сапунов — завідуючий відділом райкому КП України. **Любомльський район:** Я. А. Василенко — редактор районної газети, С. С. Верем-

чук — завідуючий кабінетом політичної освіти райкому КП України, М. К. Гонтаренко — секретар райкому КП України, В. А. Глущук — завідуючий відділом райкому КП України, М. Г. Лукашевич — краєзнавець, К. П. Чесноков — учитель. **Маневицький район:** І. З. Вареник — секретар райкому КП України, В. Г. Залевський — працівник редакції газети «Радянська Волинь», В. В. Киричук — завідуючий кабінетом політичної освіти райкому КП України, І. В. Миткалик — завідуючий відділом райкому КП України, Д. Я. Погорілко, В. М. Попенко — вчителі, Б. П. Сидоренко — інструктор обкому КП України, М. Ю. Скорик — учитель. **Ратнівський район:** О. Т. Богачук — працівник обласного управління по пресі, С. І. Подлевський — секретар райкому КП України, Л. М. Пущик — заступник редактора районної газети. **Рожищенський район:** М. У. Вольський — вчитель, О. П. Малярчук — секретар райкому КП України, М. В. Саєнко, А. М. Ситник, М. І. Столярчук — учителі, С. М. Табачук — завідуючий відділом райкому КП України. **Старовижівський район:** І. І. Балюк — голова Сереховичівської сільради, Т. К. Михалевич — заступник голови виконкому районної Ради депутатів трудящих, М. М. Шкурат—секретар райкому КП України. **Турійський район:** В. І. Артишук — секретар райкому КП України, К. Ф. Петрушак — працівник обласного управління по пресі, В. К. Прищук — завідуючий кабінетом політичної освіти райкому КП України, А. К. Слюсар— завідуючий відділом райкому КП України, Є. І. Шесталюк — відповідальний секретар районної газети. **Нововолинськ:** В. О. Панченко — заступник голови виконкому міської Ради депутатів трудящих, Н. Я. Рупинець — секретар міськкому КП України, О. С. Слюсар — завідуючий кабінетом політичної освіти міськкому КП України, А. А. Федосова — секретар міськкому КП України.

Матеріали з археології до нарисів і довідок опрацював кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) М. А. Пелещишин.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники: відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, М. Ф. Котляр, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Л. В. Олійник, Г. Я. Сергієнко, І. М. Шекера; Інституту археології АН УРСР — Є. В. Махно; Інституту літератури АН УРСР — О. І. Кудін; Інституту мовознавства АН УРСР — І. П. Чепіга; Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при Президії АН УРСР — Г. К. Макаренко.

В рецензуванні та підготовці тому до друку брали участь В. П. Титаренко і кандидат історичних наук В. Г. Ткаченко.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснював Г. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Волынская область

(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський.*

Редактори:

Н. З. Бінькевич, В. Н. Денисова,
Л. М. Курносова, О. П. Лотоцька, О. Х. Ромащенко,
В. І. Улянич (керівник редакційної групи),
Д. М. Чернишов, Г. І. Яковлева.

Літературні редактори:

І. М. Кофман, Н. О. Кравченко.

Художник *В. І. Юрчишин.*

Художній редактор *Ю. С. Яхніс.*

Технічний редактор *В. М. Курінний.*

Редагування карт: *Є. В. Мержвинський.*

Коректори: *О. К. Яценко, Д. Я. Хінчина, В. Г. Безпальча.*

В тексті вміщено 270 фотоілюстрацій, 19 карт, 10 кольорових вклейок. Том здано до набору 3. XII 1969 р., підписано до друку 30/III 1970 р. БФ 01379. Тираж 15 000 Формат $84 \times 108\ ^{1}/_{16}$, фіз. друк. арк. 46,75 + 1,375 арк. вклейок. Умовн. друкарських арк. 80,85., обліково-видавничих арк. 84,4. Замовлення 9-516.
Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.